[MARKSİZM EL KİTABI]

MARKSİST ARAŞTIRMALAR

Kitap I

Mahmut Boyuneğmez

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ……4

I. [MARKSİZM NEDİR?] ……5

Marksizm Nedir?……6

Marksizm ve Materyalizm ……9

Tarihsel Materyalizmin Doğuşu ve Doğası ……26

Metin Çulhaoğlu'nun Marksizm ve Türkiye Solu Adlı Çalışmasına Dair Notlar ……40

EK-1: Server Tanilli'nin 'Marksizm Üstüne Yeni Düşünceler'i ……53

EK-2: Bir Hegel Karikatürü ……59

II. [KLASİKLERİ OKURKEN…] ……63

1. 'Feuerbach Üzerine Tezler'i Anlamak ……64
2. İnsanın Özü ……93
3. Komünizm, Tarihin Çözülen Bilmecesidir ……95
4. Camera Obscura Nedir? ……96
5. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsözü Üzerine Çeşitleme ……97
6. Alman İdeolojisi'ndeki 'Kılavuz İlke' ……99
7. Kutsal Aile'deki 'Meyve' Örneği ……101
8. Yabancılaşma ……102
9. Genç Marx ve Din ……110
10. Yahudi Sorunu Üzerine ……116
11. Fransa'da Sınıf Savaşımları ……119
12. Fransa'da İç Savaş ……124
13. İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu ……128
14. Alman Köylüler Savaşı ……131
15. Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim ……139
16. Anti-Dühring ……146
17. Tarihsel Materyalizmin Işığında Büyük Fransız Devrimi ……150
18. Tarihte Bireyin Rolü Üzerine ……165
19. İşçilerin Vatanı Yok mudur? ……168
20. Gotha Programının Eleştirisi'ndeki Komünist Topluma İlişkin Bölüm | Karl Marx ……169
21. İlk Eşitlikçi Topluluklar (İlkel Komünizm) ……170

EK-1: Ahmet İnsel ve Ömer Laçiner'in On Sekiz Brumaire'den Anladıkları ……172

III. [MANTIK] ……177

1. Materyalist Diyalektik Teori (MDT) ……178
2. Klasik Mantığa Giriş (Notlar) ……217

EK-1: Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar ve İlişki ……227

EK-2: Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm: Bir Eleştiri ……228

EK-3: Kaan Kangal'ın 'Engels ve Diyalektik'i ……234

IV. [TOPLUM VE SİYASET BİLİMİ] (POLİTİK YAZILARLA BİRLİKTE) ……238

1. Toplumbilim İçin Realist Kılavuz ……239
2. İdeolojilerin Realist Teorisi ……246
3. Hukuk Teorisi ……270
4. Kapitalizm, Komünizm ve Devlet ……280

5. Suçlu Kim?.. ……297
6. Komünizm ve Aile ……302
7. Devrimci Kapasite: İşçi Sınıfı Neden Devrimcidir? ……302
8. Devrimcilik Nedir? ……303
9. İşçi Sınıfı ve Küçük Burjuvaziyi Nasıl Değerlendirmeli? ……304
10. İşçi Sınıfının İşsizlik Oranı ……307
11. Gelir Eşitsizliği ……308
12. Çocuk İşçiliği ……311
13. Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu, MESEM'ler ve Sığınmacı Çocuk İşçiler ……318
14. Asgari Ücret Sınıf Mücadelesinin Konusudur……323
15. Emeklilik Hakkı……326
16. İşçi Enstitüleri ……327
17. Suriyeli Sığınmacılar Bir Sorun mu? ……329
18. Türkiye'de Suriyeli Sığınmacı İşçilerin Durumu ……332
19. Kara Düzen ……337
20. Konut Sorunu ……339
21. Sınıflar ve Politik Temsilcileri ……342
22. Korporatizm ……344
23. 'Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç': Zinhar Olmaz!.. ……346
24. Sosyalist Dayanışma ve Sosyal Demokratik Liberalizmin Hayırseverliği ……347
25. Emperyalizm ……350
26. Enternasyonalizm ……351
27. Oligarşi ……352
28. Oportünizm (Fırsatçılık) ……353
29. Halkçılık Üzerine Tezler ……353
30. Milliyetçiliğin Panzehiri Yurtseverlik ve Halkçılık ……355
31. Marksizm, Sosyalizm ve Din ……357
32. Dindar Emekçiler İçin Ne Yapmalı? ……359
33. Seçimler Ne Zaman Boykot Edilir? ……364
34. Tüketim Boykotları İşe Yarar mı? ……366
35. Bir İhtimal Daha Var: Örgütlenmek! ……366
36. Sosyalist Hareketin Bir Ayak Bağı ……369
37. GDO'lar ……370
38. Yeni Genomik Teknikler (YGT)'den Korkmalı mı? ……372
39. Kolektif Zekâ ……376
40. Enerji ve İklim Sorunu ……381
41. Yeni Dünya: Açlık Nasıl Yok Edilebilir? ……395
42. TEKEL İşçilerinin Direnişinden Dersler ……406
43. Haziran'da Sınıf Mücadeleleri ……407
44. Mart Eylemleri ……416
45. Sosyal Devlet, Kamucu Politikalar, Kamulaştırma ……420
46. Son Filmi Vesilesiyle NBC ve 'İnsan' Üstüne ……422
47. Futbol Üzerine ……423
48. Bilim ve Teknoloji ……424
49. Hayatın Finansallaşması ……425
50. Nasıl Bir Dil?.. ……426
51. Hak ve Adalet ……427
52. Bir Mini Sözlük ve Türkiye'deki Rejim ……432

EK-1: Yaşar Ayaşlı'nın Eski ve Yeni Faşizm Kitabı: Bir Eleştiri ……437

EK-2: Şebnem Oğuz'un 'Yeni Faşizm' Değerlendirmesi Sağlıklı mı? ……445

EK-3: Kerli Ferli Emekli Bir Akademisyenin Marksizm-dışı Yorumları: Bir Korkut Boratav Eleştirisi ……450

EK-4: Faşizm Hortluyor mu? ……454

EK-5: 'İdeolojilerin Sonu mu?' Adlı Çalışmanın Eleştirisi ……456

EK-6: Haluk Yurtsever'in Orta Sınıf Efsanesi Adlı Kitabı Üzerine Eleştirel Notlar ……...463

EK-7: Harari'nin Sapiens'i ……470

EK-8: Harari'nin Homo Deus'u ……480

EK-9: Oktay Baran'ın Tarikat Olgusu ve Gerçek Laiklik Mücadelesi Adlı Yazısının Eleştirisi …..…..…….492

V. [SOSYALİST DEVRİM] ……..…….…..…494

1. Sosyalist Devrim Tezleri ……..495
2. Demokrasi Mücadelesi mi, Sosyalizm Mücadelesi mi? ……..……..…500

V. [İKTİSAT] ……..……...502

1. Değer nedir? ……503
2. İktisada Giriş (Notlar) ……..……505

VII. [EKLER] ……..……521

1. Karl Marx'ın Jules Guesde'ye Yazdığı Yakın Zamanda Ortaya Çıkarılan Bir Mektup ……..522
2. Marx'ın Çartist 'Halkın Gazetesi'nin Toplantısında Yaptığı Konuşma ……..…524
3. Karl Marx'tan Rusya Üzerine Bir Mektup ……..…525
4. VERA ZASULİÇ'E MEKTUP (1881) ……..…527
5. Marx ve Engels Alıntıları ……..…540
6. Karl Marx (1818-1883) | Sean Sayers ……..……...554

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı, yılların birikiminin getirdiği olgunlaşmayla, fakat büyük bölümü itibariyle son 3 yıllık süre zarfında yazmış bulunuyorum. Bu kitapta *Marksist Araştırmalar (MAR)* bloğunda yayınlanan makale ve kısa yazılarımı derleyip, bir araya getirdim. Bazı Marksist klasikleri özetleyip haklarında ilgiler veren yazıları ve birkaç çeviri metni/mektubu da ekledim. Okura farklı konularda Marksist bir perspektif oluşturması veya sahip olduğu perspektifleri geliştirmesi sırasında yararlanabileceği ipuçları vermeyi amaçladım.

Bu kitabı oluşturmak için harcadığım emeğin, bilgi merakı ve hakikat tutkusu olan genç kuşaklar tarafından hakkıyla değerlendirileceğinden kuşku duymuyorum. Bazı temaların birden çok yazıda tekrarını, okurun hoş karşılayacağını umuyorum.

Bu eseri, sevgili anne ve babama, yetişmemde emeği geçen kardeşlerime, hayat arkadaşım olan eşime ve muhteşem “beyinlere” sahip oğullarım ile yeğenlerime ithaf ediyorum.

Not: Marksist Araştırmalar (MAR) bağlantı adresi: https://marksistarastirmalar.blogspot.com/

I. [MARKSİZM NEDİR?]

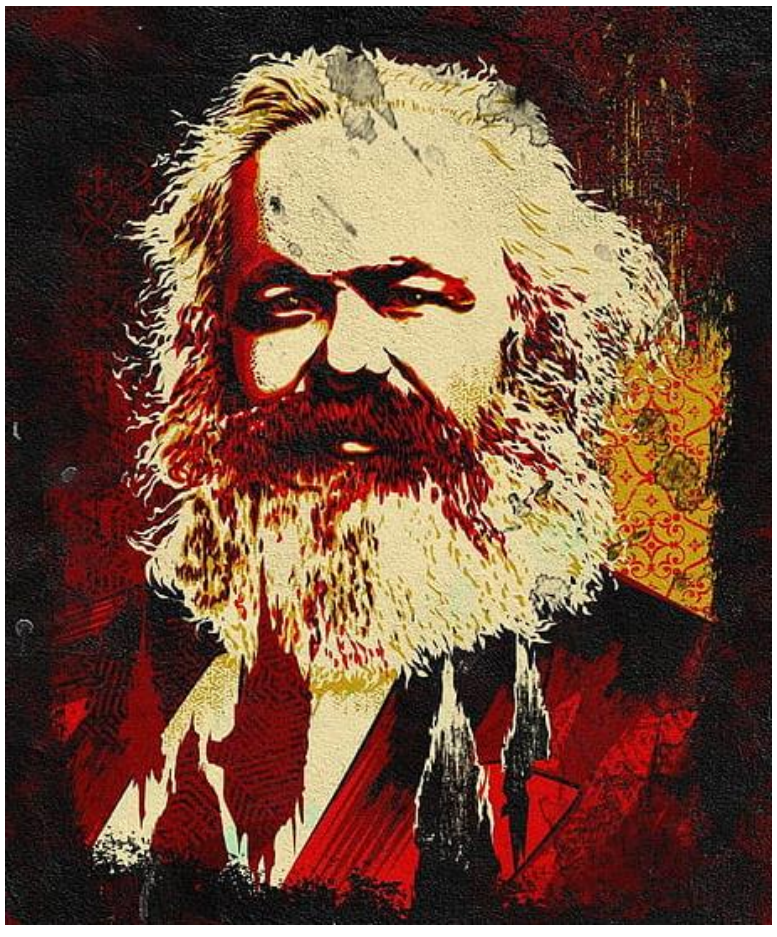

1. [Marksizm Nedir?]

Bilimsel sosyalizm ile Marksizm aynı anlamlara gelir. Fakat Marksist teorik sistemin bilimselliği temel olarak bir felsefe olan tarihsel-diyalektik materyalizmi (=felsefe, bilim değil) içermesinden, bu felsefi paradigmanın, toplumsal tarihin, üretim biçimlerinin, toplumsal formasyonların, ideolojilerin vd. bilimsel incelemesi sırasında zemin olarak alınmaya, kalkış noktası yapılmaya, referans çerçevesi olmaya uygun olmasından kaynaklanır. Tarihsel-diyalektik materyalizm, somut bilimsel araştırmaların sonucunda soyutlanmış felsefi paradigmatik bir çerçevedir. Yeni bilimsel incelemelere kılavuz olabilecek nitelikteyse de bu felsefi paradigma bilimsel incelemenin kendisi değildir.

Kapitalist toplumun ve üretim tarzının incelenmesi, buradan kalkarak geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapılması, bilimsel üretimin, devrimcileşmesini getirmiştir. Bu inceleme, kapitalist toplumun ve üretim tarzının aşıldığı tarihsel çağda devrimci ve pratik bir eleştiriye yol açmıştır.

Siyasetin, mutlak “doğru”ları yoktur. Başka bir deyişle siyaset, bilimsel/teorik bir referansa sahiptir, fakat hangi siyasetin devrimci hangisinin devrimci olmadığı konusunun, belirli bir yere kadar bilimsel/teorik çerçeveyle değerlendirilmesi mümkündür. Marksist teorik sistem içerisinde siyaset bilimi ya da teorisi olarak nitelenebilecek bir soyutlama alanı vardır, ancak siyasetin belirlenimleri ve etkileşimleri çok yönlü/boyutlu ve dinamik olduğundan, siyasette hangi tarzın/yolun sağlıklı olduğu konusunda nihai karar verici tarihsel süreçlerdir.

Marksizm, sosyalist ideoloji ve siyasetin referans çerçevesidir, bunların alabilecekleri biçimleri sınırlar; fakat Marksizm’le sosyalist siyaset ve ideolojinin somut içerikleri doğrudan belirlenmez.

Marksizm, kapitalizmden komünizme geçişteki dünya görüşüdür. Dolayısıyla devrimci bir dünya görüşüdür. Marksizmin bir dünya görüşü olmasında materyalizmin ve komünist devrimci perspektifin birbirini bütünleyen ve uyumlu birlikteliği önem taşımaktadır. Ancak Marksizm, bugün için proletaryanın sınıfsal ideolojisi ya da dünya görüşü değildir. Proletarya bu dönüşümü gerçekleştirecek tek devrimci sınıf olsa da gelişkin bir felsefe ve bilimsel teorilerle buluşması, ancak geleceğin toplumunun kuruluşu sürecinde toplumsal devrimler döneminde mümkün olacaktır.

Marksizm, “insan toplumunun bilimi” olarak görülemez. Bir kere doktrin (öğreti) ve bilim gibi nitelemeleri yetersiz kılacak biçimde Marksizm’in kapsamında felsefi, bilimsel, siyasal boyutlar uyumlu ve birbirini tümleyecek şekilde bulunur. Bu nedenle Çulhaoğlu Marksizm için “teorik sistem” demeyi önermiştir. Örneğin, toplumsal tarihin, sanat tarihinin, spesifik bir ideolojinin vb. Marksist teorik sistemin referans çerçevesiyle araştırılıp incelenmesi mümkündür, fakat bu incelemelerin somut bulguları değil, bu incelemelerden süzülen bazı üst soyutlamalar, bu teorik sistemi zenginleştirebilecektir. Başka bir deyişle Marksist antropoloji, Marksist sanat tarihi, Marksist sosyoloji gibi bilimsel çalışma alanları elbette vardır, fakat bunlar antropolojidir, sanat tarihidir, sosyolojidir, Marksizm değil. Öte yandan, Marksizm kapitalizmden komünizme geçiş döneminin salt bilimi değil, bilimsel dünya görüşüdür. Bu devrimci dönemin üzerinde yükseldiğinden, Marksist bilimsel dünya görüşü devrimcidir. Eğer “ideoloji” terimini dar ve pejoratif anlamıyla kullanmıyorsak, Marksizmin bilim, felsefe ve siyaset teorisi boyutları olan bir ideoloji/dünya görüşü olduğunu görmek gerekir.

Ampirik somutlardan soyutlamalara ulaşma ve ulaşılan soyutlamalardan gerçeklikteki etkileşim ve değişim örüntüleri yakalanarak (gerçekliğin diyalektik “mantığı” yakalanarak) düşüncede somut bütünlüğü yeniden oluşturma, toplum bilimleri alanında kullanılan bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntemi Marx örneğin *Kapital* adlı eserini oluştururken kullanır. Bu yönteme “diyalektik yöntem” denmemelidir. Bunun bir bilim yöntemi olarak görülmesi gerekir. Çünkü materyalist diyalektik bir yöntem değil, gerçekliğin mantığıdır.

Diyalektik materyalizm topluma ve tarihe uygulanarak tarihsel materyalizm elde edilmemiştir ve bugün de böyle yaparak materyalist tarih anlayışına katkı sunulamaz. Diyalektik-tarihsel materyalizm, gerçekliğin toplum/tarih ve doğa gibi farklı katmanlarının olduğunu benimser, fakat gerçekliğin materyalist ve diyalektik yorumu, "tarihsel" ve "diyalektik" denilerek, aralarında bağ olmadığı yanılsamasını doğuracak şekilde kompartmanlara ayrılmamalıdır. Materyalist felsefenin geliştirilmesi, doğa ve toplum alanlarında çeşitli bilim dallarının getirdiği yeni bulguların ve anlayışların ışığında yapılacak soyutlamalarla olanaklıdır.

Paradigmalar ve Marksizm

Özel ve genel görelilik teorisi, Newtoncu klasik fiziği geçersiz kılmamış, onu kapsayıp aşmıştır. Kuantum mekaniği ise, mikro-kozmos ölçeğinde geçerli yeni bir paradigma oluşturduğu için, klasik fiziğin pabucunu dama atmamıştır.

Popper'in öne sürdüğü hipotez ya da teorilerin "sınama-yanılma-yanılgıyı ayıklama" diye nitelediği süreçlerden geçmesi, bilimsel teorilerin "yanlışlanabilirlik" özelliği olarak ifade edilmektedir. Bize göre, bilgilerimiz, her zaman gerçekliğe ilişkin yaklaşık bir karaktere sahiptir. Gerçekliğin daha derinlemesine araştırılmasıyla eski bilimsel teoriler yenileri tarafından kapsanarak aşılabilir ve gerçekliğin içerdiği yeni keşfedilmiş/farklı ilişkilerin kavranmasıyla, eski teoriler göreli olarak geçerliliklerini korumaya devam ederken, yeni teorilerin getirdiği bilgiler bunlara eklenir. Bu nedenle yeni gözlem ve deney verilerinin, mevcut teoriyle/paradigmayla uyuşmazlığı her zaman ihtimal dâhilindedir. Bilimsel teorilerin yanlışlanabilirliği, aslında *geliştirilebilirlik* olarak okunmalıdır.

Doğa bilimleri alanında, paradigmaların kuruluşu öncesindeki "bunalım" dönemini ilk tasvir eden Kuhn'dur. Kuhn, bilimsel ilerlemenin doğası konusunda kısmen sağlıklı değerlendirmeler yapar. Ona göre, bilimsel ilerleme birikimci bir tarzda gerçekleşmez. Bilim tek tek keşif ve icatların birikmesiyle değil, "bilimsel devrim", "olağan bilimsel faaliyet", "bunalım" ve "yeni bir paradigmanın kuruluşuyla birlikte gerçekleşen yeni bir bilimsel devrim"[1], dönemlerinin birbiri ardına gelmesiyle ilerler.

"Bilimsel gelişmedeki büyük dönüm noktaları" olan bilimsel devrimlere örnek olarak Copernicus, Newton, Lavoisier, Maxwell, Einstein gibi isimlerin çağrıştırdığı bilimsel başarılar verilir. Örneğin, Copernicus ve Kepler'in, yeni bir paradigma kurarak astronomi biliminin temellerini atmasından önce, astrolojinin ideolojik söylemleri, Tycho Brahe'nin sayısız ölçüm ve gözlemleri bulunur. Bilimsel devrim öncesinde rakip paradigmalar birbirleriyle yarışır. Her biri, inceleme konusu olan fenomenleri kısmen açıklayabilir ve her biri için kendi yapısıyla uyuşmayan gözlemler vardır. İçlerinden biri, temel bir ya da birkaç yasanın ortaya koyulmasıyla, bu fenomenlerin ve aykırı gözlemlerin açıklamasını yapar. Bu paradigma, kendisinden çıkarılan öngörülerin deneyle gösterilmesiyle bilim insanlarını bir süre sonra ikna eder. Çoğu kez bu ikna süreci, eski paradigmayı savunmakta direnen bilim insanlarının dışlanması ya da ölmesiyle ve yeni kuşak bilim insanlarının, yeni paradigmayı benimseyip, bu çerçevede olağan bilimsel faaliyetlerini gerçekleştirmeleriyle tamamlanır.

Yeni paradigmalar, bakılan sürecin, olayın farklı algılanmasını temsil eder. Kuhn bu durumu, bir görsel kalıptan (Gestalt'tan) diğerine atlama örneklerine (genç-yaşlı kadın, ördek-tavşan figürü) benzetir. Yeni paradigma, eskiden kullanılan kavramlar, terimler arasındaki ilişkileri, kavramlar setini ya da ağını, deneylerin düzenlenme biçimini vb. değiştirir. Çoğunlukla, yeni paradigmanın ortaya konması, bunalım belirtilerinin üzerinden birkaç yıldan daha uzun bir süre geçmeden olur. Bir/birkaç keşif, yasa ya da teorinin ortaya konmasıyla beliren yeni paradigmayı, çoğu kez eski paradigmalardan biriyle kendini sınırlamamış, çok dar bir uzmanlık alanı içine girmemiş, genç yaştaki insanlar geliştirir.[2]

Kuhn'un kusuru, saptamalarını toplumsal yapı içerisine oturtmayışı ya da toplumsal ilişkilerle bağlantılı bir şekilde soyutlamalarını yapmayışıdır. Kuhn, bilimsel başarıları, tarihsel dönemlerin genel dünya görüşü çerçevesi içerisinde dikkate almaz. Bilimsel ilerlemenin doğası üzerine geliştirdiği tezlerin, bilimi, sanat ve felsefe gibi alanlarda kaydedilen başarılardan ayırt eden özelliklere işaret ettiğini düşünür.[3] Kuhn, "bunalım dönemleri"nin "bilimsel devrim"le aşılması sürecinde, bir paradigmanın rakip paradigmalara üstün gelmesinden bahsederken, rakip bilimsel yaklaşımları/anlayışları da "paradigma" kelimesiyle adlandırır. Kuhn, "siyasi devrim" ile "bilimsel devrim" arasında biçimsel bir benzerlik, koşutluk bile kurmuştur.[4] Ancak, bilimsel ilerlemeyi, bilim insanları

---

[1] Bu dizilim, "olumsuzlamanın olumsuzlaması" örüntüsünü anımsatıyor.

[2] Bkz; Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan yayıncılık, Üçüncü Baskı, 1991

[3] Thomas S. Kuhn, **a.g.e.**, s. 152-160, 185

[4] **a.g.e.**, s. 105-106

topluluğuyla sınırlı bir “toplumsal” boyutta ele almanın ötesine gidemez. Bize göre, “paradigma”nın anlamını, Khun’un düşündüğünden daha geniş bir kapsama sahip olarak düşünmek gerekir. Ayrıca, bilimsel düşünceleri, diğer alanları (felsefe, siyaset, sanat) da içeren, daha genel bir “dünya görüşü” düzeyinde değerlendirmek de mümkündür.

Khun’un yaklaşımının bizde uyandırdığı çağrışımlar şöyledir:

Marx ve Engels’in siyasal iktisat ve tarih alanlarında, ayrıca Fransız devrimi ve 18. yüzyıl materyalizmi üzerine okumaları, görüşlerinin oluşumunda önemlidir. Okudukları eserlerdeki tarih, toplum ve iktisat üzerine olan bilgileri yorumlarlar. Toplumsal ilerlemeyi ve toplumsal fenomenleri değerlendiren bu eserler, birçok realist ideolojik yorumla, yetersiz ve parçalı bilimsel saptama içerir. Kapitalist toplumdaki değişim, toplumsal ilişkilerdeki gelişim bu eserlere yansır. Bu görüşler, toplumsal ilişkilerdeki değişimin, toplumsal bilinç biçimlerinde yansımasını ifade eder. Tümüyle organize edilmemiş, bir sistem dâhilinde bütünleştirilmemiş yığınla bilgi ve ideolojik fikir türetilmiştir.

16. yüzyıldan 1848 devrimine kadarki dönemde Avrupa’da, toplumsal hareketlilikler, devrimci alt-üst oluşlar ve bunlara karşılık gelen düşünsel arayışlar belirgindir. Alman filozoflarının görüşleri, İngiliz ve Fransız iktisatçılarının incelemeleri ve Fransız aydınlarının, politikacılarının, filozoflarının, tarihçilerinin toplumsal, siyasal, felsefi anlayışları, tarih/toplum alanında rakip yaklaşımları oluşturur. Biriken deneyimleri, gözlemleri, toplumsal ilişkilerdeki alt-üst oluşu ve zenginliği, bahsedilen bu yaklaşımlar tümüyle ve tam olarak açıklayamaz. Toplumsal ilişkilerdeki değişikliklerin nedenleri üzerinde ya yeterince durulmaz ya da bu nedenleri değerlendiren yorumlar eksikli ve yüzeyseldir. Siyaset teorisi-toplumbilim-felsefe alanlarında birçok düşüncenin varlığıyla gözlenen parçalanmışlığı ortadan kaldıran bir “teorik devrimin” ya da yeni bir paradigmanın oluşması için gereken koşullar, tarihsel dönemde mevcuttur.

Avrupa’da orta çağ boyunca, feodal toplumsal üretici güçler-üretim ilişkilerinin gelişimindeki göreli durgunluk, sınıflar arası karşıtlıkların toplumsal ilişkileri ilerleten yönündeki güdüklük, felsefi, siyasal, sanatsal, bilimsel alanlardaki göreli durgunluğa ve karşıtlıkların korunmasına, statükoya yarayan dinsel metafizik ideolojik kalıpların derinleşmesine, yayılmasına yol açar. Toplumsal yaşamda sınıflar arasındaki karşıtlıkların çelişkilere dönüştüğü, eski feodal üretim tarzının çözülüşü ve yeni toplumsal ilişkilerdeki karşıtlıkların, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde kuruluşunun gerçekleştiği dönemde, büyük çaplı, dönemin toplumsal gerçekliğindeki değişimle uyumlu ve ilerici siyasal arayışlar, bilimsel, sanatsal, felsefi üretimler oluşur. Bu dönemde bu dört büyük alanda gerçekleşen üretimlerin, geniş bir ideolojik ve bilgi spektrumu gösterdiği doğruysa da ağırlıklı olarak, dönemin toplumsal gerçekliğindeki değişim eğilimine uygun, “realist” temel eğilimler, açıklamalar/yaklaşımlar içermeleri, toplumsal ilişkilerdeki çelişkilerin ilerletici yönünü temsil etmeleri yüzündendir. Bu dönemde bunlarla, metafizik, mistik, gerici ideolojik kalıplar ve arayışlar, açıklamalar arasındaki savaşım belirgindir. Örnek olarak, kabaca Büyük Fransız Devrimi’ne kadarki dönemde Avrupa’da, bu dört alanda gerçekleşen büyük atılımlar verilebilir. 16. yüzyıldan Aydınlanma dönemine kadarki tarihsel süreçte Avrupa’da, İngiliz ve Fransız materyalist felsefesini, doğa bilimlerindeki büyük ilerlemeleri, siyasal düşüncelerdeki gelişmeleri ve edebiyat, müzik gibi alt-alanlarıyla beraber sanattaki atılımları düşünmek, bunu görmeye yeter. Bu atılımlar, çeşitli alanlarda ve alt-alanlarda az çok ortak olan özellikleri ve yönleriyle, genel hatlarıyla ilerici bir dünya görüşünün kuruluşunu gösterir. Avukatlardan, hekimlerden, politikacılardan, bilim insanlarından, filozoflardan, aydınlardan oluşan “burjuvazi”nin, bütün bu ilerici üretimleri, onların “eski düzen” (ancien régime)’le oluşturduğu karşıtlıkta, ilerletici kutbu temsil etmeleriyle ilişkilidir. Bu alanlardaki atılımlar ya da “devrimler”, bilimsel aktivitelerdeki devrimlerin yanı başında, “toplumsal devrim”in sanat, siyaset ve felsefe alanlarındaki üst-yapısal bileşenleri olur.

Doğanın birçok temel gücü ve olgusuna egemen olmayı getirecek, doğa bilimlerindeki büyük atılım dönemi Avrupa’da, kabaca “yeni çağ”la birlikte başlar. Toplumların geleceği ve tarihsel akış ile insani olgular ve süreçler üzerindeyse, bu çağda “bilinçli” bir egemenlik kurulması mümkün değildir. Toplumsal ilişkilerin, ideolojilerin, insani olguların oluşum ve gelişim mekanizmalarını realist bir biçimde açıklamak, ancak bu oluşum ve gelişim üzerinde bir denetim kurma potansiyeli oluştuğunda mümkün olabilir. Komünizm ve tarihsel materyalizm, bu potansiyelin oluşmasıyla birlikte 19. yüzyılda doğar.

Özetle kapitalist üretim ilişkilerinin filizlendiği ve geliştiği bir çağın dünya görüşüne “liberalizm” denirse, bu çağın sanat, siyaset teorisi, felsefe ve bilim alanındaki gelişmeleri, “liberal dünya görüşünü” oluşturmuştur ve bu bir “paradigma”dır. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminin bir evresinde içerdiği karşıtlıklar ise, komünist dünya görüşünün kapsamında Marksist teorik sistemi, toplum bilimlerini, sanatsal ve kültürel üretimleri var etmeye başlamıştır. İşte bu da antagonist “paradigma”dır.

‘Papağan’ ile ‘bulaşık’ Marksizm’in ötesinde…

Marksizm'in *oluşumu* (genezis), geçmiş tarihsel görüş ve bilgi birikiminin yeni bir dünya görüşü bütünlüğü içerisinde sentezlenerek, yeniden anlamlandırılması sürecini barındırır. Marksizm kendisine devrolan tarihsel görüş ve bilgi mirasını içerip aşmıştır (aufheben'in anlamı budur). *Sentezlenme* kavramıyla, miras alınan görüş, bilgi ve kavramların eleştirilmesi, ayıklanması, yeniden anlamlandırılması, derinleştirilmesi gibi işlemleri kastediyoruz. Oluşan yeni *teorik sistem* bir bütünlüktür ve devraldığı kavramları, anlayış ve görüşleri bu bütünlük içerisinde anlamsal olarak dönüştürür.

Marksizm'in Hegel'den, Feuerbach'tan, siyasal iktisatçılardan ve ütopik sosyalistlerin anlayışlarından ayrı bir kulvarda *yeni bir dünya görüşü* olarak doğuşu ve gelişimini koşullayan temel etken, 19. yüzyıl Avrupa'sının içerisinde bulunduğu tarihsel koşullar ile sınıf mücadeleleridir. Marx ve Engels'in teorik üretimleri, siyasallaşma süreçlerinin, siyaset yapma yollarının içerisinde yer alır. Siyaset dar bir pratikçilik değil, perspektif ve vizyonla, teorik bakış açısıyla yapılan genel bir hayat uğraşısıdır. Marksizm'in oluşumunda, Büyük Fransız Devrimi, 1848 Avrupa burjuva devrimleri ile 1871 Paris Komünü'nün siyaset teorisi kapsamında analizinin yanı sıra, kapitalist üretim tarzının bilimsel ve dolayısıyla eleştirel incelenişinin, doğa bilimleri alanındaki gelişmelerin felsefi açıdan soyutlanmasının da bir yeri vardır.

Leninizm ise, Marksizm'e siyaset teorisi, öncülük/örgüt teorisi, devrim teorisinde ve emperyalizm çözümlemesiyle katkılar sunup, geliştirmiştir.

"Batı Marksizm'i", 20. yüzyılda Batı Avrupalı aydınların, siyasetten koparak *teorisizm* hastalığına yakalanmaları olgusunu anlatır. Bu aydınların üretimini sahiplenirken, mutlaka ama mutlaka eleştirel süzgeçlerden geçirmek gerekir. Öte yandan gündeme getirdikleri tüm kavramlaştırmaların sağlıksız olduğu söylenemez.

Günümüze değin Marksizm, faşizm çözümlemeleriyle, kapitalist devletin teorik irdelemeleriyle, sosyalist devletin güçlenirken toplumsal örgütlenmelerle kaynaşması üzerine deneyimlerden yapılan soyutlamalarla, ideolojiler üzerine incelemelerle, diyalektik teoriye yapılan katkılarla, sosyalist toplumda değer yasasının sınırlanması üzerine geliştirilen anlayışla, kültür endüstrisinin incelenmesiyle vd. zenginleşmiştir ve bundan sonra da zenginleşecektir.

"Derin tefekkürle Marksizm'i geliştirelim, ona yeni katkılar yapalım" şeklinde bir amaç, hiçbir sosyalistte bulunmaz. Tarihsel gelişmelerin getirdikleri üzerine düşünme ve bunları anlayıp, politik ve felsefi doğrultu belirleme, yapılacak katkıların güdüleyicisidir. Mevcut Marksist birikim, tarihsel bir ürün olduğundan, toplumsal ilişkilerde özsel değişimler yaşanmadığı sürece, teorik zeminimiz hiç de iğreti değildir. Fakat tam da bu nedenle, toplumsal ilişkilerde ve bilgi birikimlerinde yaşanan gelişmelerin, yeni fenomenlerin değerlendirilip, teorik kavrayış oluşturulması gerekmektedir. Özcesi yaşanan, Marksizm'in içerik olarak zenginleşmesidir.

Tarihsel ve bilgisel gelişmelerin üzerinden yapılması gereken soyutlama görevinde iki uç konumlanış bulunur. Bunlardan biri, "papağan Marksizm'i"dir. Marx, Engels ve Lenin ne yazmışsa, bunları alıntılayıp durmakla meşgul bu konumlanışta, gelişmelerin hakkıyla analizinin yapılamaması, bu analizlerden soyutlanacak kavramlar, ilkeler ve perspektiflere ulaşılamaması söz konusudur. Diğer uçtaysa, sağlam teorik zemin terk edilerek, çoğu durumda sağlıksız kavram ve soyutlamalarla, bir derinlik yakalandığı sanısı vardır. Buna "bulaşık Marksizm" denebilir. Örneğin post-Marksist, post-yapısalcı düşünürlerden yararlanan "sol liberalizm"in "teorik" faaliyeti böyledir… Bu uç konumlardan uzak durulmalı ve sadece Marksist olunmalıdır. Ya da ne "papağan" ne de "bulaşık" olunmadan da Marksist olunabilir.

2. [Marksizm ve Materyalizm]

Marksizm, insanlık tarihindeki büyük bir dönüşümün, Marx'ın deyimiyle "tarih öncesi"nden komünizme doğru gerçekleşen devrimin teorik kavranışıdır. Bu teorik kavrayış, tarihsel bir özne olan işçi sınıfının mücadelesiyle

birleşir ve örtüşür. Komünizm ve tarihsel materyalizm, tarihsel gerçekliğin ürettiği realist ideolojiler olarak, Marksist toplum bilimsel incelemelerin dokusunda bulunur. Bu realist ideolojiler, Marksizm'in teorik açıklayıcılık gücünün oluşumunda önemlidir.

Marksizm, komünizme doğru giden tarihsel devrimci sürecin ürünü olduğundan, bu yönde değişim eğilimi taşıyan mevcut toplumsal dünyayı, realist biçimde/bilimsel açıdan kavrayabilme olanağı sunar. Marksizm, mevcut toplumsal dünyayı realist biçimde kavramayı sağladığı için ve toplumsal dünya Marksizm'le kavranabildiği ölçüde, bu dünyanın eğilimleri saptanabilir, geleceğe ilişkin sınanabilen devrimci projeksiyonlar üretilir. Kapitalist toplumu dönüştürme mücadelesinin, bu tarihsel eylemin bilinçli/teorik kavranışı olan Marksizm, bilimsel realizmin yanı sıra, materyalizmle felsefi ve komünizmle siyasal realizme de sahip bir görüştür.

İnsan bilincinin dışında, ondan bağımsız bir gerçeklik vardır. İnsan aklının gerçekliği doğrulukla kavraması, var olanı, kavradığı oranda değiştirmesi ve denetim altına alması mümkündür. Doğru ve realist kavrayışı gösteren kriter, gerçekliği değiştirebilmek ve gerçeklik üzerinde egemen olmaktır. Bu düşünceler, felsefi realizmi oluşturur. Gerçekliğin maddesel olduğu tezi materyalizme aittir. Materyalizm, felsefi realizmdir. Marksizm'in felsefesi materyalizmdir. Marksizm siyasal ve bilimsel bir realizme de sahiptir. Bu son tez, ideolojiler alanında yapılacak kısa bir "gezinti"yle açımlanabilir.

Realist ve metafizik ideolojiler

İdeolojileri, realist ve metafizik ideolojiler olmak üzere iki kategoride sınıflandırmak mümkün ve gereklidir.[5] Bilimsel düşünceler ile ideolojileri, iki karşıt kutba yerleştirmekse sağlıklı değildir. Bilimsel düşünceler, realisttir. Realist ideolojiler, gerçekliğin çarpık ya da "baş aşağı" algılamasını sağlamaz. Bu işlev, metafizik ideolojilere aittir.

Bilim ve komünist ideoloji, gerçekleştirilebilir düşünceler içerir. Bilimsel faaliyet, devrimcidir; dünyamızı değiştirir-dönüştürür. Komünizm, siyasal ve toplumsal devrimle gerçekleşir. İçeriği gerçekleştirilebilir ve dönüştürücü olan düşünceler, realist niteliktedir.

Komünizm, devrimci/ilerici bir ideolojidir ve oluşan toplumsal temel çelişkinin aşılması yönündeki nesnel eğilimin ürünüdür. Komünizm, mevcut durumun dönüştürülmesini, olanaklı olana doğru ilerlemeyi savunduğundan, sınıflar arası çelişkinin ortadan kaldırılmasına doğru yönelen tarihin yönüyle uyumlu bir görüştür. Komünistlerin savundukları, gerçekleştirilebilir özelliktedir ve tarihin sınamasından geçmektedir.

Toplum ve gelişimi, başka bir ifadeyle insanlık tarihi, tıpkı doğa gibi bilimsel olarak kavranabilirdir. Doğa bilimleriyle gerçeklikteki nedensel mekanizmalar, nesnel yasalar, düşünce ve eylemle kavranır. Bu yasalara dayanarak öngörülerde/kestirimlerde bulunulur. Gerçekliğin tarih ve toplum düzeyinde de yine düşünsel ve eylemli bir çabayla, toplumsal mekanizmalar ve eğilimler kavranır; çağımızın verileri üzerinden sosyalist devrime ve komünist topluma dair öngörülere sahip olunur. Marksizm'in doğuşuyla birlikte, komünizm artık, insanlık için, bir ütopya değildir. Marksizm, ütopik değil, realist bir görüştür.

Doğaya egemen olmakla, doğanın yasalarına tabi olmak arasında, bilimsel pratikler içerisinde oluşan karşıtlık, karşıtlığın ilk ve ilerletici yönünün kalıcı olmayan galibiyetiyle kısmen aşılır. Bu durum, tüm toplumsal pratikler için de geçerlidir. İnsanlar, tarihin/toplumun yasalarına bağlıdır ve onlar üzerinde toplumsal süreçler belirleyicidir. Aynı anda, toplumsal süreçlerin ve toplumun işleyiş yasalarının yaratıcıları da insanlardır. İnsanların ortaya koydukları tüm toplumsal pratiklerde, bu pratiklerin ürününe, kendisine ya da bu pratikleri belirleyen nesnel koşullara ilişkin, biri bunlara bağımlılık, diğeri bunlar üzerinde egemenlik kurulması yönünde olmak üzere, iki eğilim vardır. Bu eğilimler arasında gözlenen sürekli bir karşıtlık bulunur. Karşıtlığı oluşturan eğilim ya da yönler, insanların çeşitli toplumsal pratiklerinde durmadan yeniden üretilir. Toplumların sınıflara bölünmesi, insanların diğer insanlarla ve

---

[5] Realist ve metafizik ideolojiler arasında yaptığımız ayrımın, Mannheim'ın "ütopya" ve "ideoloji" arasında yaptığı ayrıma benzediği belirtilebilir. Mannheim eserinde, şunları kaydeder: "Hem ideolojinin hem de ütopyanın kıstası *hayata geçme*dir. Olmuş ya da yükselmekte olan bir yaşamsal düzenin üstünde maskeleyici tasarımlar olarak süzüldüklerinin daha sonradan ortaya çıktığı fikirler, ideolojilerdir; bu tasarımların, daha sonra oluşmuş yaşamsal düzene uygun olarak gerçekleşebilir durumdaki unsurları ise, göreli ütopyalardır." [Karl Mannheim, **İdeoloji ve Ütopya**, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, İkinci Baskı, 2004, s. 228] Mannheim'ın bu formülasyonu değerlidir. Mannheim bu yaklaşımını, sınıf savaşımı ve toplumsal pratiklerin karşıtlıklar içeren doğası üzerinde kurmaz. Oysa, bunlar dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Russel Keat ve John Urry, doğa ve toplum bilimlerine dair bilim anlayışlarını değerlendirdikleri, Marx'ın görüşlerini içerik ve metot açısından yeterince sağlıklı olmasa da irdeledikleri eserlerinde, Marx'ın bir realist olduğunu doğru olarak saptar. Ancak, bu realizmin ontolojik kaynağı ve kökeni üzerinde hiç durmazlar. Onlara göre realizm, bir bilim anlayışı olarak öznel bir metodolojik yaklaşımdır. [Russel Keat, John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, İkinci Baskı, 2001]

doğayla olan ilişkilerinde ve gerçekleştirdikleri pratiklerde, süreçler ya da nesneler üzerinde denetim kurmaları önündeki başlıca engeli oluşturur. Bu durum aynı zamanda tarihsel gelişimin başlıca itici gücüdür. Bu olgu, sınıflı toplumların temel "çelişki"sidir. Ancak, sınıflar arasındaki karşıtlığın komünizmde ortadan kalkması, tarihsel/toplumsal süreçlerdeki ve doğa üzerinde denetim kurma pratiklerindeki tüm engelleri yok etmez. Doğal ya da toplumsal olsun, çeşitli süreçler, nesneler, mekanizmalar üzerinde egemenlik kurma çabası bitimsizdir. Başka bir ifadeyle, ne kadar egemen olunursa olunsun, insanların nesnel doğal ve toplumsal koşullara bağımlılığı yok edilemez. Bu durum, hâkim olunacak mekanizmaların hem genişliğinin hem de derinliğinin sınırsızlığıyla ilişkilidir. Bu nedenle, realist ideolojiler tarihin her döneminde geliştirilerek yeniden üretilir ve komünizm döneminde de üretilecektir. Komünizmle birlikte, metafizik ideolojiler, insanların zihinsel kalıplarının başat öğesi olmaktan çıkacak ve egemenliği realist ideolojilere bırakacaktır. Komünizmde, realist ideolojiler insanların zihinsel işleyişinde egemen olacaktır. Realist ideolojilerin hükümranlıkları komünizmde başat ve ebedi olacaktır. Doğal ve toplumsal olguların, süreçlerin üzerinde egemenlik kurulmasına hizmet eden pratiklerde karşılaşılan tıkanıklıklar, sınırlamalar, insanların zihinlerinde metafizik ideolojilerin üretilmesine gelecekte de yarayabilir. Ancak, bunlar bir ağırlık ve kalıcılık oluşturmayacak, çeşitli araç ve kurumlarla öğretilmesi, pekiştirilmesi de gerçekleşmeyecektir.

Komünizmde, metafizik, toplumsal karşıtlıkların algılanmasını engelleyen, statükocu ya da gerici ideolojiler ortadan kalkacak, realist ve bilimsel düşüncelerin üretilmesi devam edecektir. Bu süreç, sosyalist devletin sınıfsal baskı uygulama işlevinin (proletarya diktatörlüğü) zamanla "sönümlenmesi", sosyalist demokrasinin gelişerek tüm emekçiler arasında kök salmasıyla ve fakat sosyalist devletin, ekonominin planlanması, zelzele, kasırga gibi şimdilik önlenemez görünen felaketlere karşı acil toplumsal savunma/korunma organizasyonunun oluşturulması, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, ulaşım vb. hizmetlerin geliştirilmesi gibi idari/yönetsel işlevlerinin *ebedi*[6] olmasıyla birlikte düşünülebilir. Elbette, dünya sosyalist devrim sürecinde, ülkelerdeki/ülkeler birliğindeki siyasal ve toplumsal devrim boyunca ve tüm dünyada komünist sistem hâkim oluncaya kadarki süreçte, sosyalist devletin/devletlerin içine, kadrolarıyla nüfuz etmiş olan komünist partinin/partilerin, metafizik ideolojilerin oluşumunun engellenmesi ve realist ideolojilerin geliştirilmesinde, öncü nitelikte bilinçli politikalar izlemesi de gerekir.

Metafizik ideolojilere gelinirse… Metafizik ideolojiler, toplumsal ilişkilerin geriletici yanını temsil eder ve işlevleri, insanları toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine katmaktır. Tüm dinler, ırkçı/faşist fikirler, tarihin akışı içerisinde toplumsal koşullardaki değişime tepkiyle oluşmuş muhafaza edici/gerici (reaksiyoner) düşünceler, metafizik ideolojilerdir.

Metafizik ideolojiler, "camera obscura"daki görüntü gibi ya da "serap" olayında olduğu gibi, gerçekliğe ilişkin bir görüntü ya da yansımadır. Metafizik ideolojiler, gerçekliği olduğu gibi yansıtmaz; bu ideolojilerde, gerçeklik "baş aşağı" algılanır; gerçekliğin fetişleri ürettiğine değil, fetişlerin gerçeği belirlediklerine inanılır. Metafizik ideolojiler, gerçekliğin böylesi bir illüzyonlu (yanılsamalı) algılamasına ve kavrayışına tekabül eder. Metafizik ideolojilerde, bir liderin, kurt, deve, inek gibi bir hayvanın, Türklük gibi bir etnik kökenin, haç gibi bir nesnenin, kurgu ürünü bir antitenin fetişleştirilmesi söz konusudur. Gerçekte öyle olmadığı halde, bunlara güç, kudret, büyüklük, yaratıcılık, koruyuculuk, tılsım gibi özellikler atfedilir.

Metafizik ideolojilerin içerdikleri fikirler, hayaller veya düşler gibi test edilebilir, sınanabilir, gerçekleştirilebilir de değildir. İnsanlar bu tür ideolojilerle hayatlarına bir yön verebilir, somut faaliyetlerde bulunabilir, politik hareketlere katılabilir, ancak metafizik ideolojilerinin içeriğini nesnelleştirme olanakları yoktur. Bu tür ideolojiler, bireyler tarafından duygu, değer, algılama, kavrayış biçiminde deneyim olarak yaşanır.

Metafizik ideolojiler, bazı bilimsel bilgiler ya da görüşler, genel yapılarını bozmayan bazı realist ama tali görüşler içerebilir. Ayrıca, bilim tarihi ve komünist hareketin mücadele tarihi, bu realist perspektiflerin kapsamına, sonradan terk edilmiş de olsa, bazı metafizik ve ütopik fikirlerin girebildiğinin örnekleriyle doludur. Filojiston görüşü, esir (ether) anlayışı, dünya merkezli evren anlayışı, bilimsel düşüncenin gelişiminde, metafizik fikirlerin de benimsenebildiğini gösterir üç örnektir. Bilimsel düşüncelerin ve komünizmin tarihsel ilk kuruluş ve gelişmelerinde,

---

[6] Başka bir yazıda açmak üzere şu kadarını belirtmekle yetinelim: Devlet, komünist dünyada toplumsal örgütlülükle özdeşleşecektir. Devletin gelecekte yok olmasından değil, toplumsal örgütlenme içerisinde eriyip, onunla kaynaşmasından bahsedilmelidir. Bize göre, devlet teorisi söz konusu olduğunda, Marx, Engels, Lenin'in bu konuda yazdıklarını tarihsel ve ayrıca teorik bağlamıyla değerlendirmek gerekir. Bir de reel sosyalizmin devlet pratiğini hesaba katmak... Yoksa, bir "papağan" bile Marksist klasik metinlerdeki ifadeler öğretilirse tekrar edebilir.

ilki için simya, astroloji gibi metafizik yönelimler, ikincisi içinse ütopik/ahlaki komünist anlayışlar gibi ütopik eğilimler gözlenmiştir.

Faşist ideoloji ve din gibi metafizik ideolojilerin kapsamındaki fikirler, toplumsal gelişmenin ana yönüyle uyum göstermez; bunlar gerici, statükocu özelliktedir. Bu ideolojiler, metafizik, gerçekleştirilebilir olmayan fikirler barındırır. Örneğin, arı bir şeriat düzeni ya da bir turan devleti kurma ülküsü gibi… Ancak, değişen toplumsal koşullarla birlikte dönemin diğer değer ve fikirleriyle eklemlenir, arılıklarını yitirirler. Bu metafizik ideolojiler, egemen sınıfların mevcut düzeni sürdürmelerine, kısacası statükoya hizmet eder. Bunlar, doğru bir adlandırmayla "muhafazakâr"dır. Olması gereken/olanaklı olan toplumsal durum ile mevcut olumsuz durum arasında var olan karşıtlıkta, birçok mekanizmayla olumsuzlukların/mevcut "olumsuz" durumun yeniden üretimine hizmet eden "muhafazakâr" ideolojilerin, toplumsal dönüşüm dönemlerinde, gerici yüzü belirginleşir. Gerici/tutucu ideolojilerin, fikirler yanı sıra, bu fikirlere eklemlenen kendilerine has duygu ve davranış kalıpları da vardır.

İdeolojiler sistemleştirilmiş düşünce ve fikirler içerir. Ancak ideolojiler, fikirlerin bu organizasyon sürecinden önce, insanların zihninde, algı, duyum, tasarım, soyut düşünce motifleri olarak üretilir. Bu nedenle, insanların toplumsal dünyasında her spesifik ideoloji, sınıflandırılıp incelenebilecek olan, belirli duygu, algı, düşünce ve davranış kalıplarına sahiptir.

Psikoloji bilim dalının yazınında, metafizik ideolojilerden biri olan dinin, bireysel psikolojik süreçlerle olan bağı üzerinde durulmuştur. Zihinsel "homeostazis"i (dengeyi) sağlamak için bireylerin rutin olarak baş vurduğu "benliğin savunma düzenekleri"nden bazıları, bireylerin, dinlere has duygu, davranış, algı ve düşünce kalıplarının oluşumunda saptanabilir. Bunlar arasında, bastırma (repression, refoulement), yadsıma (inkâr, denial), yansıtma (projection), içe-atım (introjection), çözülme (dissociation), yer değiştirme (displacement), kendine yöneltme (turning toward one's self), akla uygunlaştırma (rationalization), karşıt-tepki kurma (reaction-formation), somutlaştırma (concretization), yapıp-bozma (undoing), düş kurma (fantasy-formation, day-dreaming) ve özdeşim (identification)[7] düzeneği yer alır. Din ideolojisi kapsamında bu düzeneklerin yürürlükte olduğu zihinsel ve davranışsal kalıplardan bazıları şunlardır: Tövbe etme, dua etme, günah çıkarma yoluyla bastırılmış dürtüleri rahatlatma ("tövbe estağfurullah" yinelemesi); harem-selamlık ayrımıyla, kadınların olduğu yere erkeklerin girmemesiyle açığa vurulan, cinsel dürtünün bastırılması; günahı şeytanın işi sayarak ona yansıtma, kendini ahlaklı sayıp başkalarını ahlaksız sayma ve sık sık ahlakın bozulduğundan dem vurma; kişilerin büyülenmiş olduğuna, cin çarptığına içe-atımla inanma; zikir ayininde kişiliğinden çözülerek transa geçme, günah işleyip bunu unutma; "ezen"den duyulan korkunun tanrı korkusuyla yer değiştirmesi; namaz, abdest, dua, tespih çekme gibi yer değiştirmenin gözlendiği obsessif-kompülsif davranışlar; dürtülerini doyuramadığında ve nefsin engellerle karşılaşması durumunda, perhiz, oruç gibi nefsi terbiye etme yollarına başvurulması; kader/alın yazısı gibi akla uygunlaştırıcı inanışlar; günahkar insanın karşıt tepki kurarak sofu/ahlaklı görünmesi; kin duyulduğu, "ezenden" nefret edildiği halde ona yönelik karşıt-tepkiyle "bir yanığına vurulduğunda öteki yanağını çevir" fikrine inanılması ve öyle davranılması; belirsizliğin getirdiği kaygıyı, korkuları nesnelerde somutlaştırarak, totemlerle, nazar boncuğuyla, haçla savuşturma vb...

Yine örneğin Osmanlı İmparatorluğu çözülürken yükselen Turancı/milliyetçi akımların mikro düzeydeki temelinde ve oluşumunda, değişen koşullara karşı direnme, gelen yeniliklerin yaşam şartlarında oluşturacağı değişimle yaşanacak sefilleşmeye tepki, geçmiş mutlu günlere duyulan özlem gibi bireysel ölçekte cereyan eden psikolojik süreçler gözlenebilir.

Metafizik ideolojilerin doktrinleşmiş düzeyinde, pratikte rutinleşmiş kalıplar haline gelen, bütün bu zihinsel ve davranışsal motifler, ideologlar (teolog, tarikat şeyhi, vaiz, piskopos, idealist filozof vb.) tarafından soyutlanır, genelleştirilir ve sistemli hale getirilir.

Realist ideolojik motiflerin ya da kalıpların oluşumundaysa, çalışma merakı, bilme ve öğrenme tutkusu, toplum için yararlı uğraşlara yönelme gibi yüceleştirme (sublimation) örnekleri; mevcut sorunları gidermeye dönük somut düşünme ve pratik yönelim, deneycilik ve yanılgılardan ders çıkarma; saf ve kendiliğinden materyalistçe bir tutum olan basit neden-sonuç ilişkileri kurma; sorgulama, şüphecilik gibi psikolojik mekanizmaların ve özelliklerin etkili olduğu görülür.

---

[7] Bahsi geçen "benliğin savunma düzenekleri"nin geniş kapsamlı açıklaması için bkz; M. Orhan Öztürk, **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**, Evrim Yayınları, İkinci Baskı, 1989, s. 43-59

Egemen sınıfların gözünde sefalet koşullarındaki insanların ihtiyacı olduğu ölçüde lüzumlu görülen din ve milliyetçilik gibi metafizik ideolojiler, halkın “acısını/inlemesini” dindiren, palyatif “afyon” tedavisi işlevini yerine getirmekteyse, buna karşıt olarak, komünizm ve bilim, doğal ve toplumsal imkanların tüm insanların hizmetine sunulması ve toplumsal “ezikliğin/yaranın” radikal tedavisi işlevini temsil etmektedir. Dünyada genel toplumsal pratiklerin getirdiği tahribatlara karşı, neredeyse her gün kimi bireylerin yeni mikro dinler hayal edip tasarladığı ve çeşitli tarikatlar kurduğu bilinen bir gerçekse, realist ideolojilerin de ancak kolektif çabalarla ve spesifik pratikler dolayımıyla geliştirilebildiği ortadadır. Komünist ideolojik mücadelede, insanların günlük realist kalıplarına yönelip, onların oluşum mekanizmalarının harekete geçirilmesi, onlarla ilişkilenilmesi de önemlidir.

“Gezinti”yi burada sonlandırabilir ve vurgulayabiliriz; Marksizm bünyesindeki felsefi, bilimsel ve siyasal realizm nedeniyle, realist bir görüştür.

Marksizm’in bütünselliği

Marksizm ne tek başına bilim (tarih ya da toplum bilimi), ne de tek başına felsefi (tarih felsefesi) bir ideoloji olarak nitelenebilir. Marksizm, tek başına ve basitçe bir siyaset teorisine de indirgenemez. Marksizm, bilimsel, felsefi (materyalizm) ve siyasal değerlendirmeler içeren sistemli bir yapıya sahiptir. Bu teorik sistem, yeni siyasal deneyimler ve yapılan bilimsel incelemeler üzerinden geliştirilerek yeniden üretilmektedir. Marksizm, tarihsel gelişmelerle birlikte yeniden üretilen, devrimci bir teoridir. Marksizm, geçerliliğini yitirmiş, anakronik bir doktrin değildir; bunun kanıtı günümüzün ve geleceğin tarihindedir. Bilimsel düşünceler ve komünizm, gerçekliği, onu dönüştürecek tarzda açıklamamıza izin veren realist anlayışlardır. Materyalizm, felsefi realizmdir. Materyalizm, bilimsel düşüncelerle ve komünizmle uyumludur. Marksizm, komünist-materyalist perspektife ve bilimsel düşüncelere sahip olan, realist bir görüştür. Birbiriyle uyumlu ve birbirini tümleyen bu anlayışların bütünsel bir yapılanması olan Marksizm, tarihsel hareketin içerisinde geliştirilen ve bu değişim/dönüşüm hareketine katılan bir teoridir.

Yaşadığımız dönemde sosyalist devrim mücadelesinde kullanılan bu teori, tarihin komünizm döneminde de insanlığın biriktire geldiği realist ideolojilere katkısı oranında yürürlükte olacaktır. Tarihin hiçbir döneminde mutlak katılıkta ve değişmez nitelikte düşünceler/ideolojiler yoktur. Ancak, bazı düşüncelerin “evrensel” nitelikte olduğu ve bin yılları aşan bir kalıcılığa sahip olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Örneğin Aristoteles’in ortaya koyduğu mantığın günümüzde hala geçerliliğini koruduğu açıktır (buna itiraz edenlerin, bu mantığın kullanım alanını yeterince bilmedikleri söylenebilir). Komünizmde, eşitlik düşüncesinin hep yeniden ve yeniden üretilmesi; materyalizmin kitlesel biçimde benimsenmesi; üretim, planlama ve çeşitli toplumsal hizmetlerin organizasyonu gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi söz konusu olacaksa, Marksizm’in bu alanlara katkısı geleceğe miras kalacaktır. Gelecekte toplum bilim, iktisat bilimi, komünist düşünceler ve materyalist felsefe var olacaksa, bu alanlara yaptığı katkı oranında Marksizm’in bazı önermeleri de geliştirilmiş halleriyle ve gelecekteki toplumsal yapıyla uyumlu bir biçimde yeniden üretilerek yaşatılacaktır. Komünizmin nihai aşamasında örneğin sınıflar arasındaki mücadeleden, Leninist öncülükten bahsedilmeyecektir, fakat örneğin “toplumsal bilinci belirleyen toplumsal varlıktır” önermesi geçerliliğini korumaya devam edecektir. Komünizmde, Aristoteles’in, Hegel’in, Marx’ın eserleri okullarda okutulacaktır, ama toplumsal yaşamda egemen olan düşünceler, “realist” ideolojiler olacaktır.

Marksist teorik sistemin pedagojik amaçlarla bileşenlerine ayrılması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Pedagojik amaçla yazılmış el kitaplarında, Marksizm’i didaktik-şematik bir tarzla öğretelim denirken, sistemin “organik bütünlüğü”[8] bozulmaktadır. Bu kitaplarda çoğunlukla gözlenen ve tümüyle reddedilmesi gereken bir yaklaşım biçimi bulunur. Bu yaklaşım biçiminde, tarihsel materyalizm ile diyalektik materyalizm arasına “Çin seddinin” örüldüğü gözlenir. Oysa materyalizm, bütünlüklü bir ideoloji olarak görülmelidir. Ayrıca, tarih ve toplum alanında Marksist bakışla yapılacak somut konulu araştırmalarda, ortaya çıkan yazılı ürünün, bilimsel inceleme, felsefi yorumlama ya da siyasal değerlendirme yönlerinden biri ön planda olabilir; yazar bunlardan birine ağırlık verebilir. Ancak toplum bilimsel değerlendirmelerin her zaman, belirli bir felsefi ve siyasal perspektif taşıdıkları dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu durum elbette Marksist toplum bilimsel incelemeler için de geçerlidir.

Marksizm bir dünya görüşü olarak sunulduğunda, bu çaba genellikle “Marksizm’in üç kaynağı” formülü etrafında yapılandırılır. Bu formülün Engels’in Anti-Dühring’teki (1876-1878) izah tarzından doğduğu belirtilir. Kautsky, bu

---

[8] “Organik yaşamda tikel bağımsızlıkların böylesine bir karşıtlığı söz konusu değildir: örneğin hayvanların her bir hücreciğinde yaşam genelliğiyle sürmektedir; hücreyi bütünden koparın, organik olmayan bir şeye dönüşür.” [G. W. F. Hegel, **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Ara Yayıncılık, Birinci Basım, 1991, s. 144]

şemayı 1907'de, *Marksizm'in Üç Kaynağı. Marx'ın Tarihsel Eseri* adlı konferansında sistemleştirir.[9] Lenin'in bu formülü, 1913'te *Üç Kaynak ve Marksizm'in Üç Kurucu Parçası* adlı yazısında yeniden ele aldığı bilinir. Lenin burada, Marksizm'in gelişiminde önemli olan üç kaynağı; İngiliz siyasal iktisadı, Almanya'daki felsefi birikim ve Fransız sosyalizmi olarak saptar.[10] Marksizm bu kaynakların değerlendirilip eleştirilmesiyle geliştirilirse de bu eleştiri ve değerlendirme üzerinden varılan sonuçların eklektik bir toplamı değildir. Marksizm, bu kaynakların birbirleriyle ilişkilendirilmeden ayrı ayrı değerlendirilmesi, her bir kaynaktaki verilerden yola çıkılarak birbirlerinden bağımsız soyutlamalar yapılmasıyla geliştirilmez. Marksizm, bu üç kurucu ekolün *tarihsel eleştiri*siyle, tarihsel açıdan kapsanarak aşılmasının olanaklı duruma gelmesiyle doğar. Marksizm, siyasal iktisat, siyasal inceleme, tarihsel materyalist anlayış, diyalektik mantık gibi birbirinden bağımsız bileşenlere ya da alanlara ayrılamaz. Çünkü bu alanlar onun yapısında sistemli bir örüntüyle girifttir.[11] Marksist dünya görüşü, dokusundaki unsurların örüntüsüyle oluşan bütünlüklü bir teorik sistemdir. Bu bileşenler birbirlerinden ayırt edilebilir, ancak anlam kaybına uğramadan bütünüyle ayrı alanlar olarak yapılandırılamaz.

Bu nedenle tarihsel materyalizme dair öne sürülen, "değişik teorik kökenlerden ve farklı disiplinlerden alınan öğeleri daha üst bir teoride bir araya getirme girişiminden kaynaklanan sorunlar mevcuttur" yaklaşımı kabul edilemez. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa, "farklı teorik kıyıların Marx'ın düşüncesinde bir araya geldiği geniş ölçüde kabul edilmekte, ancak bu durumun gerilim ve belirsizliklere kaynaklık ettiği gerçeğine çoğunlukla gereken önem verilmemektedir"[12] değerlendirmesi sağlıklı değildir. Bahsedilen gerilim ve belirsizlikler, ancak aplike, eklektik şekilde bir araya getirme ya da toparlama yapıldığında mümkündür. Ancak elbette her yazarın çeşitli yazıları arasında, hatta tek bir incelemesi içerisinde, tali önemde tutarsızlıklar ve belirsizlikler saptanabilir, hatta aynı konuda birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan yaklaşımları bulunabilir. Marksizm, tarihte koşulları oluşan ve bunun sonucunda yapılabilen bir teorik sentezin adıdır. Marksizm'i oluşturan unsurların birbirini tümlediği ve birbirleriyle uyumlu oldukları görülmelidir.

Marksizm'in bileşeni olduğu düşünülen alanların, 1848'den sonra Marx ve Engels'in yazdıkları ayrı ayrı eserlerde somutlaştırılmış olması, Marksizm'in bütünsel yapısını bozmaz. Burada yalnızca ihtiyaçların koşullamasıyla, farklı değerlendirme alanlarından birinin üzerinde durularak geliştirilmesi söz konusudur. Marx ve Engels'in düşünsel gelişiminde, her üç bileşendeki ya da kurucu parçadaki birikimde belirgin sıçramaların olduğundan da bahsedilebilir. 1843-46 yılları arasında tarihsel materyalizmin temel bazı yaklaşımlarının kurulmasıyla felsefede, 1847-52 yılları arasında yapılan siyasal incelemelerle (*Komünist Manifesto (KM)*, *Fransa'da Sınıf Savaşımları*, *18 Brumaire, Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*) ve 1871 Paris Komünü'nün değerlendirilmesiyle (*Fransa'da İç Savaş*) siyasal teoride, *Kapital*'le siyasal iktisatta ve toplum biliminde belirgin ilerlemeler gözlenir. Ancak "tarihsel materyalizm" adı verilen perspektifin kuruluşuyla birlikte, Marx ve Engels'in daha sonraki bütün incelemeleri, bu perspektifle üretilip geliştirilir. Tarihsel materyalist anlayış, Marksizm'in bileşenlerindeki ya da ayırt edilebilir teorik alanlarındaki somut incelemeler geliştirilirken yön verici olur ve bu alanlardaki gelişmelerle daha da zenginleştirilir. Marx ve Engels, tarihsel materyalist anlayışı oluşturduktan sonra, tüm yaşamları boyunca bu perspektifi, komünist siyasal görüşlerinden ve bilimsel incelemelerinden ayırmaz.

"Tarihsel-diyalektik materyalizm"

Marksizm'in kapsamını, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizmle sınırlamak sağlıklı değildir. Marksizm'in bilimsel boyutunu tarihsel materyalizmin, felsefi boyutunuysa diyalektik materyalizmin oluşturduğunu sanmak hatalıdır. Materyalizmi "tarihsel" ve "diyalektik" nitelemeleriyle iki farklı kategoriye ayırmak da uygun değildir.

"Tarihsel materyalizm" ya da "materyalist tarih anlayışı" adlandırmasını Engels yapar. Ancak elbette, *Alman İdeolojisi (Aİ)*'nde Marx'la birlikte yaptıkları değerlendirmeleri, toplum bilimsel incelemeler için oluşturdukları

---

[9] Etienne Balibar, **Marx'ın Felsefesi**, Çeviren: Ömer Laçiner, Birikim Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s.15

[10] Viladimir İlyiç Lenin, "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Öğesi", **Marx Engels Marsizm** içinde, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1997, s. 82-88

[11] Birçok yazar Marksizm'in anti-eklektik bir yapıda olduğunu belirtir. İki örnek vermekle yetinelim: Plehanov ve Korsch böyle düşünür. [G. V. Plehanov, **Marksizmin Temel Sorunları**, Çevirenler: Erdem Buri, Selahattin Hilav, Cenap Karakaya, Orhan Suda, Sosyal yayınları, İkinci Baskı, 1994, s. 127-128; Karl Korsch, **Marksizm ve Felsefe**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, Birinci Baskı, 1991, s. 57-58]

[12] Jorge Larrain, **Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak**, Çeviri: S. Çeviker, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Birinci baskı, 1998, s. 22, 24. "Marx'ın düşüncesinde önemli gerilimlere kaynaklık eden dört temel alan bulunmaktadır: Diyalektik kavramı, bilinç çözümlemesi, toplumsal değişim mekanizması ve tarih kavramı." [Jorge Larrain, **a. g. e.**, s. 25]

paradigmatik çerçeveyi, “tarih anlayışı” olarak nitelerler.[13] “Diyalektik materyalizm” kavramlaştırmasıysa, Marx ve Engels’te yoktur. Bu terim, 18. yüzyıl “metafizik materyalizm”leriyle, Hegel’in “diyalektik idealizm”i göz önüne alınarak, Plehanov tarafından “Marx’ın felsefesinin en uygun adlandırması olarak” görülür ve 1894 yılında ortaya atılır.[14]

Bize göre, gerçeklik tektir. Gerçeklik, farklı organizasyon düzeyleri ya da katmanlardan[15] oluşan, her birinde farklı yasaların hüküm sürdüğü bir bütünlüktür. Gerçekliğin her bir düzeyinde farklı nitelikte yasalar ve işleyiş mekanizmaları bulunur. Oluşan bütünlükte, düzeyler, birlikte varoluş gösterir. Düzeyler arasında etkileşim vardır. Kimya, fizik, biyoloji, toplum bilim, psikoloji gibi farklı bilim alanlarının inceleme konusu olan gerçekliğin farklı organizasyon düzeylerinde, birbirine *tümüyle* indirgenemeyen ancak birbirine zemin oluşturan/yaslanan ve metafizik hiçbir kavrama ihtiyaç duyulmadan açıklanabilen süreçler, mekanizmalar, yasalar hüküm sürer. Farklı düzlemler içeren gerçekliğin etkileşimli ve eşitsiz gelişimi, “tarih”i oluşturur. “Tarih”teki başka bir deyişle gerçekliğin gelişimindeki evrelerin sahip olduğu genel nitelikleri, bu evrelerin oluşturduğu değişik katmanların içerdiği temel mekanizmaları, katmanların birlikte uyumlu varoluşunu ve aralarındaki etkileşimi, bilimsel bulgular üzerinden yorumlamak felsefenin işidir. Elbette insanlar, spesifik bir pratik üzerinden, bir anlamda bilimle de evreni zihinlerinde yorumlar. Felsefi düşünsel etkinlikse, bilimsel pratiğin doğrudan ürünü değildir. Yine de bilimsel bulguların değerlendirilmesi felsefenin alanına girmektedir. Bu felsefi değerlendirme materyalist yaklaşımla yapıldığında, “tarihsel-diyalektik materyalizm” olarak adlandırılabilir. “Tarihsel-diyalektik materyalizm”, gerçekliğin farklı katmanlarını araştıran, doğa ve insanlara ilişkin süreçleri inceleyen bilim dallarının bulgularının yorumlanmasıyla yeniden üretilir.

Tarihsel materyalizm, tarih ya da toplum bilim incelemesi değildir. Diyalektik materyalizm de tek başına, doğadaki süreçlerin materyalist bir yorumuna indirgenemez. Doğanın ve toplumun farklı yasaları vardır; ancak doğal ve toplumsal süreçlerin işleyiş ve gelişim mekanizmalarında, süreçler ve süreçleri oluşturan yönler arasındaki ilişkilerde, etkileşimlerde ortak özellikler saptanabilir. Diyalektik mantık, bilimsel yasalar türünden “evrensel” ve genel “yasa”lar içermez. Gerçekliğin farklı gelişim evrelerinin ve katmanlarının incelenmesi ve yasalarının soyutlanması, ayrı bilim dallarının alanına girmektedir. “Tarihsel-diyalektik materyalizm”, bilim dallarının yaslandığı ve oluşturduğu genel paradigmatik kavramları ve ilkeleri içerir.

Tarihsel materyalizm, spekülatif bir felsefi sistem değildir; toplum bilimsel ve siyasal incelemelere “kılavuz” olan felsefi bir perspektif, felsefi bir paradigmadır. Felsefe, bir entelektüel uğraşı alanı, fikir jimnastiği yapılacak spekülatif bir alan ya da Feuerbach’ın deyimiyle “geviş getirilecek” bir düşünme alanı olarak görülmemelidir. Felsefe fuzuli bir düşünsel uğraşı sayılamaz. Felsefi perspektifimiz, “yaşam felsefemiz”in, dünya görüşümüzün oluşumuna katılan bir unsurdur. Marksizm, bir felsefe çeşidi, örneğin bir tür tarih felsefesi değildir, fakat felsefi perspektifsiz de değildir. Ayrıca materyalizm, komünist ideolojiden ayırt edilebilir, ancak ondan tümüyle ayrılamaz. Tutarlı bir materyalist, toplumsal konularda ilerici, komünist bakışa ulaşma olanağına sahiptir. Tersine, bir komünistse her zaman, materyalist perspektife sahip olmak durumundadır.

Diyalektik ilkelerin pedagojik amaçlı el kitaplarında soyut şablonlarla öğretilmesi ve bunların, süreçlerden, süreçlerin oluşturduğu gelişimden soyutlanması yoluna gidilmeyip, örnek verilen bazı olaylar üzerinden işlenmesi, didaktik-şematik bir pedagojik tarz oluşturmaktadır. Sol harekette, didaktik-şematik tarzın başat olduğu bir eğitsel formasyon ya da teorik donanım edinen birçok okurun, akıl yürütme yetisindeki ve yaptığı incelemelerdeki sığlığın *bir* nedeni bu olabilir. El kitaplarındaki sorun, diyalektik kavramların ve ilkelerin soyut biçimleriyle sunulmuş olmasında değildir; diyalektik mantığın soyutlanmış biçimiyle anlatılması sırasında, içerikten bir ölçüde ayrıştırılarak ele alınması kaçınılmazdır. Ancak kavramlar ve ilkeler, spekülatif-metafizik bir biçime kavuşturulmamalıdır.[16] Diyalektik mantığın, tümüyle ayrı bir teorik bölmeyi, bilgi alanını oluşturduğu şeklinde bir

---

[13] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Baskı, 2004, s. 65

[14] Jorge Larrain, **a. g. e.**, s. 50

[15] Bu yaklaşımı Evren Asena da paylaşır. O’nun bu yaklaşımının (“gerçeklik katmanlı olarak yapılanmıştır.”) yer aldığı makale *İmago*’da yayınlanmıştır. [Evren Asena, “Materyalizm, Marksizm ve Bilinç Biçimleri-I”, **İmago sayı: 2**, Güz 2005, s. 91-124]

[16] Bu saptamayı Vefa Saygın Öğütle de yapmaktadır. Öğütle “Pozitivist Marksizm ve felsefi-politik içerimleri” adlı makalesinde, Stalin’den, Politzer’den “öğrendiğimiz” diyalektik mantığı, Korsch ve Larrain’in görüşlerini kullanarak eleştirir. Öğütle’nin söz konusu makalesindeki bu saptamasına katılmak mümkünse de adı geçen komünistlerin söz konusu çalışmalarını “pozitivist Marksizm” şeklinde nitelemesine/suçlamasına ve genel görüş açısına katılmak olanaklı değildir. [Vefa Saygın Öğütle, “Pozitivist Marksizm ve felsefi-politik içerimleri”, **Praksis 13**, Kış 2005, s. 203-222]

illüzyon yaratılmamalıdır. Sorun, diyalektik ilke ve kavramların anlamlarına dair derinlikli bir kavrayışın olmaması ve oluşturulamamasıdır. Diyalektik materyalizmin ne olduğunu öğretme niyetiyle yazılmış el kitaplarında, verilen örnekler tekil olaylardan ibaret olunca, ortaya çiğ bir yorum çıkmaktadır. “Nicelikten niteliğe geçiş”, “karşıtların çelişkili birliği” gibi ilkeler her sürece uygulanacak, süreçleri her yönüyle ve yeterince açıklayabilen ilkeler değildir. Bunların süreçler incelenirken göz önünde tutulması ve nedensellik, belirlenimcilik/determinizm, zorunluluk, olasılık, beliriş (emergence), ilerleme, etkileşim mekanizmaları (çelişki/karşıtlık, potansiyelizasyon/inhibisyon, sinerjistik etki, pozitif ve negatif geri-besleme vb.), bütünlük (totality), eşitsiz gelişme gibi birçok kavramla birlikte düşünülmesi gerekir.

Diyalektik, gerçeğin ve gerçeğin gelişiminin incelenmesinden çıkarılan bir mantık türüdür. Başka bir ifadeyle, diyalektik mantık, doğanın, tarihin ve düşüncelerin işleyiş ve gelişiminde gözlenir. Bu mantığın biçimsel olarak kavranması ve günümüzde bilimsel bilgilerin ulaştığı kapsamla zenginleştirilmesi mümkündür. Diyalektik mantık, ne Marksist teorinin bir “süsü” olarak görülmeli, ne de formel mantıkla uyuşmadığı iddia edilerek mantıklı düşünmeye engel olacak bir akıl yürütme yolu sayılmalıdır. Yine o, anlamını hiç kimsenin kavrayamadığı bir “fuzuli” felsefi fikir jimnastiği alanı da değildir. “Diyalektik”, “diyalektik yöntem”, “diyalektik mantık” kelimelerinin sıkça kullanıldığı, ancak bunların ne olduğunun açıkça belirtilmediği, içerik olarak ortaya koyulmadığı, sadece bazı belirli kavramları kullanarak bir tür spekülatif lafazanlığın yapıldığı yazım biçiminden uzak durulmalıdır.

Althusser karşıtı tezler

Toplumun ve tarihin bilimsel incelemesi, belirli bir siyasal-felsefi bakış açısıyla yapılır; “(...) sınıf çatışması temeline dayanan bir toplumda, ‘tarafsız’ toplumsal bilim yoktur.”[17] Toplum bilim alanında bilimsel incelemeler yapılırken, mutlaka bir ideolojik bakış açısı kullanımdadır. Felsefi-siyasal bir perspektif, toplum bilimsel incelemelerin dokusundadır. Marksist toplum bilimsel ve siyasal incelemelerdeki ideolojik perspektif, tarihsel materyalizm ve komünist ideolojidir. Tarihsel materyalizm, komünist siyasal perspektife açılır.

Marksizm’in kuruluşu, 1848 öncesinde tarihsel materyalist anlayışın sentezlenmesiyle birlikte başlar. 1848’den sonraki siyasal ve bilimsel ayrıntılı incelemelerde, bir paradigma ya da anlamlandırıcı bir perspektif olarak kullanılan tarihsel materyalizm, yapılan çalışmalar üzerinden daha da zenginleşir. Tarihsel materyalizmin, Marx ve Engels’in siyasal değerlendirmelerinde paradigmatik bir çerçeve oluşturduğunu gözlemek mümkündür. Örneğin Marx ve Engels, 1848 Devrimleri değerlendirmesini, 1871 Paris Komünü deneyimi incelemesini, tarihsel materyalist bir perspektifle yapar. Bu siyasal incelemelerdeki tarihsel materyalist bakış açısı, komünist politik perspektiften ayrılmaz. Marx, bilimsel incelemelerini de belirli bir siyasal-felsefi perspektifle yapar. Kapitalist üretim tarzı incelenirken, komünist-tarihsel materyalist perspektif yine yürürlüktedir.

Althusser’in Marksizm’in oluşumuna dair öne sürdüğü yorumda, şu şekilde bir saptama yer alır:

> “Marx’ın eserinde açık seçik bir *‘epistemolojik kopuş’*, bizzat Marx’ın gösterdiği noktada, eski felsefi (ideolojik) bilincini eleştirdiği ve sağlığında yayınlanmamış eserde görülür: *Alman İdeolojisi*. Bu eserin ancak birkaç cümlesi olan *Feuerbach Üzerine Tezler*, bu kopuşun önceki uç sınırını belirtir; burası, eski bilinçte ve eski dilde, yani *kaçınılmaz olarak istikrarsız ve anlamı belirsiz kavram* ve formüller içinde, yeni teorik bilincin delik açtığı noktadır.
>
> Bu ‘epistemolojik kopuş’, birbirinden ayrı ve teorik *iki disiplini* birlikte içerir. Marx, tarih teorisini (tarihsel materyalizm) kurarken, aynı anda, önceki ideolojik felsefi bilincinden koptu ve yeni bir felsefe (diyalektik materyalizm) kurdu.”[18]

“Yeni felsefe, yeni bilimin içinde ve yeni bilim tarafından öyle iyi içerilmişti ki, *onunla karışabilirdi*”[19] şeklinde bir uyarı da yapan Althusser, tarihsel materyalizmi “tarih bilimi” olarak niteler. Onun yorumunda, bu tarih biliminin bir felsefesi olduğu belirtilir. Bu felsefe, “diyalektik materyalizm” ya da “materyalist diyalektik” olarak adlandırılır. Hegel’in felsefesinin *sui generis* (kendine özgü, emsalsiz) bir diyalektiği olduğu; Hegel’in felsefesinin idealist dokusunun, diyalektiğini de etkilediği vurgulanır. Tarihsel materyalizmin tarih bilimi olması nedeniyle, Hegel felsefesine içkin olan diyalektikten tümüyle farklı özellikler taşıyan, farklı yapıda bir diyalektiğe, eş deyişle felsefeye sahip olduğu

---

[17] Viladimir İlyiç Lenin, “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Öğesi”, **a. g. e.** içinde, s. 82

[18] Louis Althusser, **Marx İçin**, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2002, s. 43

[19] **a. g. e.**, s. 44

öne sürülür. Althusser'e göre, "yabancılaşma", "yadsınmanın yadsınması", "nicelikten niteliğe geçiş", "aşma" türü diyalektik ilke ve kavramlar, Hegel'in idealist felsefesinin dokusunda bulunur. Bunların, Marx'ın bilimsel çalışmalarına sinmiş olan "materyalist diyalektiğe" ya da "diyalektik materyalizme" özgü ilke ve kavramlar olmadığı sonucuna ulaşır. Althusser ayrıca, "çelişki" kavramı ekseninde bir değerlendirme yaparak, "diyalektik materyalizm" adına olumlu tezler geliştirmeye de çalışır. Örneğin "üst-belirlinim"[20] kavramıyla, Marksist diyalektiğe yeni bir formülün eklenmesini de önerir.[21]

Oysa, Marksizm'in doğuşu, bir "sentezlenme süreci" olarak değerlendirilmeli, bu süreç *tarihsel* bir süreklilik-kopuş ekseninde kavranmalıdır. Marksizm'in ya da bilimsel sosyalist görüşün oluşumunda, 1845 yılında gerçekleştiği öne sürülen ve felsefi-ideolojik alandan tarih bilimine geçiş anlamına gelen "epistemolojik kopuş" kavramlaştırmasını kullanmak yerine, üç farklı kaynağın sentezinin önemli olduğu tezi dikkate alınmalıdır. Bahsi geçen ikinci yaklaşım, değerlendirmeye farklı verilerin dahil edilmesi sırasında, tutarsızlığa düşmeden geliştirilmeye ve detaylandırılmaya uygundur.[22] Marksizm'in doğuşu bu yaklaşımla, tarihsel materyalist bir bakış açısıyla ele alınır. Tarihsel materyalizmin oluşumunun irdelenmesi, tarihsel materyalist bir perspektifle yapılmalıdır. 1840'lı yıllarda, tarihsel materyalizmin ilk oluşum ve sentezlenme süreci, teorik/zihinsel bir işleme indirgenemez. Marx ve Engels'in komünist oldukları politizasyon süreci ve tarihsel materyalist bakış açısını oluşturmaları, birlikte aynı süreç içerisinde gerçekleşir. Bu süreç tarihsel/toplumsal koşullardan yalıtılamaz.

Althusser'in, genç Marx'ın düşünsel gelişiminde çeşitli idealist evreler saptaması, tarihsel materyalist anlayışın doğuşunu tümüyle bireysel/psikolojik bir ölçeğe indirgemesi ve bu konuda, epistemolojik düzlemde sınırlanan bir değerlendirme yapması kabul edilemez. 1840-1848 yılları arasında, 1848 devrimlerine doğru ilerleyen tarihsel süreç içindeki Avrupa'da, Marx ve Engels'in tarihsel materyalist anlayışı kurarak, 18. yüzyılın mekanik materyalistlerini ve Feuerbach'ı tarihsel olarak "aşma"ları, bunların yerine alternatif bir paradigmayı oluşturmaları için, gerekli tarihsel öğelerin, dolayısıyla bilgi ve anlayış birikiminin üretilmiş olduğu görülmelidir.

Marx ve Engels'in *Aİ*'nde, eski felsefi-ideolojik bilinçleriyle bir ölçüde hesaplaştığı ve düşünsel bir sıçrama ya da geçişi gerçekleştirirken, ulaştıkları sonuçları yazdıkları doğrudur. Ancak, buradaki "hesaplaşma", ideolojilerindeki bir gelişim olarak görülmelidir. *Aİ*'nin yazılmasından önceki süreçte Marx ve Engels'in bakışlarında, özellikle Hegel ve Feuerbach'ın görüşlerinden izler vardır. Ancak Marx ve Engels'in, 1840-1845 yılları arasında, görece primitif de olsa, muhalif ve materyalist bakışları dışında başka bir perspektifleri yoktur. Bu yıllar arasında, Marx ve Engels, Hegel'den ve Feuerbach'tan etkilenmiş olsalar da kesinlikle Hegelci ya da Feuerbachçı değildir. 1843-1845 yılları arasında, Marx ve Engels'te, komünist-materyalist bilinçten başka bir temel felsefi-ideolojik bilinç gözlenmez. Marx ve Engels, 1837-1842 yılları arasında genç-Hegelci çevre içerisinde bulunduktan sonra, 1848'e kadar süren bir "sentezlenme süreci"nde, genç-Hegelcilerin, Feuerbach'ın, Hegel'in, 18. yüzyıl materyalistlerinin, okudukları siyasal iktisatçıların ve Proudhon'un eleştirisini yaparken, yeni bir paradigmayı kurar. 1842 yılından önceki tarihsel kesitte, henüz kendi perspektiflerini oluşturmak için çok genç olan bu iki "kafa", Marx'ın akademik felsefe doktorası tezi dışında, teorik özgün bir üretimde bulunmaz. Dolayısıyla, tarihsel materyalizmin oluşumunu, Althusser'in anladığı şekilde, felsefeden bilime doğru bir "epistemolojik kopuş" olarak kavramak yanlıştır. Ayrıca, tarihsel materyalist paradigmanın geliştirilmesi nedeniyle, Marx ve Engels'in, felsefi-ideolojik bakışlarını tamamen ortadan kaldırdıklarını ya da tümüyle felsefeye elveda dediklerini düşünmek sağlıklı değildir.

Althusser'in öne sürdüğü "tarihsel materyalizm tarih bilimidir" bildirimi ya da argümanı yanlıştır. Tarihsel materyalist anlayış, tarihsel gelişimi değerlendiren ve bu gelişimdeki diyalektik mantığı içeren, materyalist felsefi bir paradigmadır. Bu paradigma, toplumsal ilişkilerin bilimsel incelemesi sonucu ortaya konan bilgilerin

---

[20] Gülnur Savran, "Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm" adlı makalesinde, yapısalcı Marksizm'in "kerteler" (instance, düzeyler) tahlilini ve dolayısıyla üst-belirlenim (owerdetermination) kavramını eleştirmiştir. Bu makalenin yer aldığı *11. Tez* kitabını, bugün bile sahaflarda bulmak mümkündür [Gülnur Savran, "Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm", **11. Tez Kitap Dizisi: 5**, 1987, s. 164-181]. Çulhaoğlu da yapısalcı Marksizm'i eleştirir. Çulhaoğlu, Savran'ın aksine, "üst-belirlenim" kavramının yararlı olduğunu düşünür ve ekler; "bu kavramın mekanik ya da kaba determinizme karşı bir tür panzehir işlevi görmesi için, Althusser'in tüm modelini benimseme gibi bir zorunluluk yok." [Metin Çulhaoğlu, **Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu**, YGS Yayınları, İkinci Baskı, 2002, s. 120]

[21] Louis Althusser, "Çelişki ve Üstbelirlenim", "Materyalist Diyalektik üzerine", **a. g. e.** içinde, s. 109-158, 197-265. Althusser'in görüşlerini iyi bir biçimde özetleyen bir yazı için bkz; Kubilay Hoşgör, "Althusser'in Marksizm'i ve 'Epistemolojik Kopuş` Nosyonu", **Sınırda sayı: 5**, Nisan/Haziran 2006, s. 70-73

[22] Örneğin Mandel, Marksizm'in "dört katlı bir sentez" olarak ortaya çıkmasından bahseder. [Ernest Mandel, **Marksizmin Tarihteki Yeri**, Çeviren: Masis Kürkçügil, Yazın yayıncılık, Birinci Baskı, 1986, s. 16]

yorumlanmasıyla ve yeni tarihsel-toplumsal olguların incelenmesiyle zenginleştirilebilir özelliktedir. Tarihsel materyalizm, realist bir görüştür. Ancak, tarihsel materyalist anlayış, tarih bilimi kapsamındaki bilimsel bir araştırma/incelemenin kendisi değildir.

Tıpkı diyalektik materyalizmin, doğa bilimlerinin araştırma sonuçlarıyla özdeş olmaması gibi, tarihsel materyalizm de toplum/tarih alanındaki araştırmaların doğrudan ürünü olan yasaları içermez. "Tarihsel-diyalektik materyalizm", bu araştırmaların işaret ettiği paradigmatik ilkeleri, kavramları, yaklaşımları kapsar. Diyalektik mantık, bilimsel yasalardan, inceleme sonuçlarından ayırt edilebilir, ancak onlardan tümüyle bağımsız, spekülatif bir bilgi alanı oluşturmaz. Bu mantık, her olguya uygulanabilecek ve evrensel oldukları düşünülen, bilimsel yasalara benzer "yasa"lardan oluşmadığı gibi, spekülatif nitelikte ilkelerin bir derlemesi ya da şeması da değildir. Marx'ın materyalist perspektifle incelemelerinde giderek daha yetkin biçimde yakaladığı toplumsal/tarihsel gerçekliğin diyalektiği, tarihsel materyalist paradigmanın kapsamında yer alır.

Althusser'in diyalektik mantığı kavrayışı da sağlıklı değildir. Diyalektik mantığın soyutlanmış öznel bir mantık türü olarak var olmasını olanaklı kılan, doğadaki ve toplumdaki süreçlerin diyalektik işleyişidir. Diyalektik, gerçekliğin işleyiş ve gelişiminden çıkarılmış bir mantıktır. Bu mantığın ilk sistemli ve kapsamlı soyutlamasının yapılması için, insanlığın tarihsel gelişiminde eylem ve düşüncenin, özellikle de bilimsel pratik ve düşüncelerin, Hegel'in yaşadığı dönemdeki zenginlik düzeyine ulaşması gerekmiştir.[23] Hegel, gerçekliğin gelişiminde bir mantığın olduğunu, öznel bir mantık olan insan bilincinin işleyişiyle, nesnel gerçeklikteki mantığın birbiriyle bütünleştiğini kavrar. O, nesnel akılla öznel akıl arasındaki ilişkiyi, idealist biçimde (baş aşağı biçimde) inceler. Marx "akla uygun özü", diyalektik mantığı ayakları üzerine koyarak devralır ve incelemeleri sırasında gerçeklikteki diyalektik desenleri yakalayıp soyutlar. Ayrıca bir yaklaşım ve tarz olarak diyalektiği kullanır. Aslında, gerçekliğin gelişim mantığı olan diyalektik, günümüze kadar gerçekliğin farklı katmanlarındaki ilişkilerin ve süreçlerin, bilim dalları tarafından değerlendirilmesiyle birlikte çok daha gelişkin bir biçimde soyutlanabilir durumdadır.

Marx'ın diyalektiği kavrayışındaki yaklaşım Hegel'in kavrayışının tam tersi özellikler (materyalizmin idealizme karşıtlığı, metafizik-spekülatif kavramların olmayışı, anti-teleolojik yaklaşım gibi özellikler) gösterir. Bunlar dikkate alınmadığında, bazı ortak kavramları ve ilkeleri (tarihsel algılayış, gelişim/ilerleme, çelişki, "organik bütün" gibi kavramları, niceliksel tedricen gelişim ilkesine karşıtlıkla niteliksel dönüşümlü, sıçramalı gelişim gibi ilkeleri) paylaştıkları gözlenir. Ayrıca, Marx'ın incelemeleriyle düşünsel olarak kavrayışımıza sunduğu, tarihsel materyalizme içkin olan diyalektik, Hegel'in soyutladığı diyalektik ilkelerden bazı yönleriyle daha farklı, daha gelişkindir. Althusser *Marx İçin* adlı eserinde, bu iki diyalektik kavrayış arasındaki farkın köklü olduğu temasını işlerse de Marx ve Engels'in tarihsel-diyalektik kavrayışının, hangi ilkelerle/yaklaşımlarla daha gelişkin olduğunu ortaya koyamaz.

Marx ve Engels'in felsefe anlayışı

Marx, 24-27 yaşları arasında, yani 1842-45 yılları arasındaki dönemde, Hegel'in idealist sisteminden ve okuduğu diğer görüşlerden etkilense de esasen bir materyalisttir. Marx, Hegel'in idealist felsefesini, 1843 yılından beri (*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (HHFE)*, *1844 Ekonomi-Politik ve Felsefe Elyazmaları (1844 EFE)*) materyalist bir bakış açısıyla, zaten eleştirmektedir. Bu dönemde Marx'ın ve Engels'in düşüncelerinde Feuerbach'ın da etkisi görülür. 1843 sonlarından itibaren, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş (HHFEK. Giriş)*'in, sonra *1844 EFE*'nin ve *Kutsal Aile (KA)*'nin yazılmasıyla birlikte, klasik felsefi düzlemden, başka bir ifadeyle eski materyalist felsefelerin düzleminden çıkışın ilk belirtileri görülür. Ancak bu eserleri, *Aİ-Tezler*'le ya da Marx ve Engels'in daha sonra yazılmış diğer eserleriyle kıyaslayarak, felsefeye ve materyalizme tümüyle elveda denildiği sonucu çıkarılamaz. Bir süreç içinde klasik felsefe anlayışından bir çıkış yapılırsa da yeni tipte bir felsefe anlayışına,

---

[23] Ortalama Türkiye solcusu, Efesli "karanlık" Herakleitos'un (M. Ö. 540-480) doğadaki diyalektiği kavradığı yönünde bir yargıya sahiptir. Bu yargının oluşmasında, felsefe okumalarının felsefeye giriş niteliğindeki kitaplarla sınırlı kalması ve ilk elden kaynakların okunmamasının etkisi büyüktür. Herakleitos'un yazdıklarından günümüze ulaşan, yazarken noktalama işaretleri kullanmadığından anlamları açık olmayan, çoğu bir iki cümle uzunluğunda, toplamda yaklaşık olarak yüz otuz yedi adet fragmandır. Bu apokaliptik fragmanlar hakkında, Sokrates'in yorumuna katılmamak mümkün değildir. Sokrates, kendisine Herakleitos'un yapıtını okuyan Euripides'e şöyle demiştir: "Anladıklarım çok güzel, öyle sanıyorum ki anlamadıklarım da. Herakleitos'un derinliğine inebilmek için Deloslu bir dalgıç gerekiyor." Türkiye'de diyalektikten bahsedildiğinde neredeyse hemen daima akla ilk gelen isimlerden biri olan Herakleitos'un (diğer isim Hegel'dir) doğadaki değişimi, oluşu kavradığı, bazı ikili karşıtlıklara değindiği doğrudur. Ancak görünendeki değişimin hangi mekanizmalarla gerçekleştiğine girmez; bir süreç anlayışı geliştirmez; süreç içinde karşıt yönlerin varlığını tanımladığı da görülmez. Yaşadığı dönem dikkate alındığında, bunları ondan beklememek de gerekir. Dolayısıyla, diyalektiğin tarihin çocukluk döneminde, şaşırtıcı bir sezgiyle ve derinlikli bir kavrayışla Herakleitos tarafından ortaya konduğu iddiası, doğru ve gerçekçi değildir.

tarihsel materyalist anlayışa geçiş gerçekleşir. Tarihsel materyalizm, materyalist felsefi anlayışta bir sıçrama olmanın yanı sıra, felsefe anlayışındaki bir değişimi de beraberinde getirir. Bu değişim, materyalizmin tarihsel bir perspektife kavuşturulması sürecinde, komünist politik perspektifle birleşmesiyle birlikte gerçekleşir. 1842-48 yılları arasındaki "sentezlenme süreci"nin en kritik kesiti, 1843 sonu ile 1846 yılları arasındaki bu geçiş ya da sıçrama dönemidir. Bu geçiş sürecinin yetkin ürünü, polemik olma özelliği olan *Aİ*'dir. Ancak, "sentezlenme süreci"nin daha pozitif, daha tam ve yetkin olan ilk ürünü *KM*, Marksizm'in kaynaklarının başarılı sentezinin somut belgesidir.

Tezler, Marx'ın düşünsel gelişiminde gerçekleşen sıçramayı *sembolize eden* bir metin olarak ele alınabilir. Aynı zamanda, klasik materyalist felsefelerin düzleminden tarihsel materyalist anlayışa geçişin *ortalama* tarihini de verir. *Tezler*, Feuerbach felsefesini ve 18. yüzyılın mekanik materyalist felsefelerini eleştirmek üzere not alınır. Bu eleştiri, Marx'ın oluşum halindeki yeni paradigmatik felsefi bakış açısıyla yapılır. *Tezler*, Marx'ın oluşum halindeki yeni perspektifinin işlevinin ne olacağı hakkında ip uçları verir. *KA*'de, *1844 EFE*'nda, *HHFE* ve bunun *Giriş*'inde, yeni tipte bir bakış açısı olan tarihsel materyalist anlayışın, görece geliştirilmemiş bazı yaklaşımları görülür. Marx ve Engels *Aİ*'ndeyse, tarihsel materyalist anlayışın görece geliştirilmiş bazı temel ilkelerini, derli toplu bir biçimde açıklar. Bu metinde, toplum ve tarih üzerine, tarihsel materyalist perspektifle formüller geliştirilir. Burada, ilk kez üretim güçleri, "karşılıklı ilişki" (Verkehr) gibi kavramların kullanımı ve geliştirilmemiş ilk biçimleri göze çarpar. Bu kavramlar henüz anlamsal kesinliğe sahip değildir. Çünkü henüz yeterli bilimsel inceleme yapılmamıştır. *Felsefenin Sefaleti (FS)* ile daha sonraki siyasal ve bilimsel çalışmaların hepsinde, tarihsel materyalist anlayış ya da paradigmayla bilimsel araştırmanın iç içe geçmiş bir bütünlük oluşturdukları gözlenir. Marx ve Engels'in, *Aİ*'nin yazılmasından ve özellikle de *KM*'nun yazılmasından sonra, siyasal-felsefi (komünist-tarihsel materyalist) bir perspektifle, bilimsel değerlendirme yaptıkları, dolayısıyla yaptıkları bilimsel incelemelerle bu perspektifin birlikte geliştirildiği izlenir.

Bu noktada, Marx ve Engels'in *Aİ*'nde kendi düşünsel etkinliklerini nasıl algıladığına bakmak yararlı görünmektedir:

> "Gerçeğin kendisi ortaya konduğunda, özerk felsefe varlık ortamını yitirir. Onun yerini, olsa olsa insanların gösterdikleri tarihsel gelişmenin gözlemlenmesinden çıkartılabilecek en genel sonuçların bir sentezi alabilir. Bu soyutlamalar, gerçek tarihten kopartılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar. Olsa olsa tarihsel malzemenin daha kolay sınıflandırılmasını, ayrı ayrı tabakalarının sıralanışını göstermeye yarar. Ama hiçbir biçimde, felsefenin yaptığı gibi, tarihsel çağları güzelce düzenlemeyi sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler."[24]

Bu cümlelerde reddedilenin ne olduğu, çok açık bir biçimde ortaya konmuştur. İdealist felsefi düzlem, "özerk felsefe" (spekülatif gevezelik) reddedilir. Bu cümlelerde Marx ve Engels'in, idealist spekülasyonu, bu felsefenin skolastik fikirlerini onaylamadığı ve yerdiği açıkça hissedilir. Spekülatif ve skolastik felsefe, Hegel'in ve tilmizlerinin (genç-Hegelciler) felsefesidir. Marx ve Engels, bilimsel çalışmayı önemsediklerini belirttikten sonra, "tarihsel gelişmenin gözlemlenmesinden çıkartılabilecek en genel sonuçların sentezi"nden de bahseder. Bu "sentez", tarihsel materyalist anlayıştan başka bir şey değildir.

Marx, *Tezler*'i ve Engels'le birlikte *KA* ile *Aİ*'ni yazarken, bir "geçiş süreci"ndedir. Henüz, üretim ilişkileri, üretim tarzı, sınıf mücadelesi gibi kavramlar tümüyle ve net bir biçimde geliştirilmiş değildir. "Geçiş süreci"nde, iktisadi incelemelerde henüz yeterince derinleşmemişlerdir. Ancak Marx ve Engels, 1843 sonları ile 1846 yılları arasındaki "geçiş sürecinde", yeni bir anlayışın ilk formüllerini şekillendirir. Bu anlayış tarihsel, materyalist ve diyalektik bir paradigmadır; özerk yapıda (spekülatif gevezelik), kapalı bir felsefi sistem değildir. Tarihsel materyalizm, Marx'ın iktisadi toplum bilim araştırmalarına çerçeve oluşturan, bu araştırmalara uygun bir zemin sunan, kapitalist üretim biçiminin bilimsel incelemesi üzerinden daha da zenginleşen bir paradigmadır. Yaşamda bir bakış açısı anlamına gelen bu felsefi perspektif, komünist politik mücadeleyle ve dolayısıyla bu yöndeki siyasal değerlendirmelerle ilişkilidir. Örneğin, *Tezler*'in bütününe ve *Aİ*'ne bakıldığında, düşüncelerle toplumsal pratik arasındaki diyalektik bağ kavrandığından, toplumsal olaylara karşı alınacak tavırla materyalizm ilişkilendirilir ve pratikteki gerçek materyalist tutum, devrimci (komünist) politik mücadele olarak görülür. Tarihsel materyalist anlayış, "geçiş süreci"nden sonraki siyasal çalışmalarda (*KM* ve Fransa'daki sınıfsal ilişkilerin değerlendirildiği "üçleme"de) siyasal analizin, bilimsel çalışmalarda (kapitalist üretim biçiminin analizinin yapıldığı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'de) bilimsel incelemenin dokusunda bulunur. Örneğin *KM*'da, tarihsel materyalist anlayışla komünist politik faaliyet

---

[24] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 46

aşikâr biçimde ilişkilendirilmektedir. Felsefi boyutun, bilimsel boyut ve politik perspektifle oluşturduğu bu düzenli örüntü, Marksist teorik sistemin bütünlüğünü sağlar.

Marx ve Engels "geçiş dönemi" çalışmalarıyla, materyalist felsefe geleneğine tarihsel değerlendirmeyi ve diyalektik mantığı dahil eder. Tarihsel materyalizmin doğuşundan önce, 18. yüzyılda İngiliz ve Fransız materyalizmi gelişmiştir. Bu dönemin materyalistleri, birey ve doğanın yanı sıra, toplumsal konularda da görüşlerini dile getirir; ancak onlar, düşüncelerle toplumsal koşullar arasındaki ilişkiyi mekanik/anti-diyalektik bir biçimde kavrar. Bu filozoflar "tek yanlı" yaklaşımlarıyla, insanları edilgen düşünce sahibi tekil varlıklar olarak görüp, onların toplumsal etkin pratiklerini ve oluşturduğu toplumsal ilişkilerdeki karşıtlıkları ve çelişkileri kavrayamaz. Yine, toplumsal ilişkilerin çeşitli ideolojilerde düşünsel temsiller şeklinde nasıl yansıtıldığı konusuna eğilmez, ideolojilerin ve düşüncelerin oluşumundaki toplumsal mekanizmayı dikkate almazlar. Bu klasik felsefeler, dönemin bilimsel gelişim düzeyi ve bilimin genel paradigmatik yapısı dikkate alındığında, doğanın bilimsel incelemesiyle uyumlu yorumlar içerir ve bu incelemeleri felsefi açıdan anlamlandıran bir temel sunar. 17-18. yüzyıl doğa bilimlerinin paradigması, Galilei, Newton, Copernicus, Kepler ve diğer bilim adamlarının paylaştığı kabullerden ve ortaya koydukları yasaların dayandığı ilkelerden oluşur. Gözlemden/deneyden bağımsız nesnel yasa anlayışı, mekanik nedensellik, atomcu/indirgemeci anlayış bu ilkelere örnek olarak verilebilir. Ancak, toplumun/tarihin bilimsel incelemesi için klasik materyalist temsil, yeterli bir temel zemin ya da çerçeve sunmaz. Çünkü tarih ya da toplum, öznelerin pratiğini, düşünsel temsillerin oluşumunu ve geliştirilmesini de içerir. Mekanik materyalistler, gerçekliğin bir temsilini kendi felsefelerinde, düşüncelerinde oluştururken, bu düşünce biçiminin, felsefelerinin, gerçeklikteki yerini, işlevini ve sınırlarını göremez. Bir düşünsel temsilin öğelerinin tek tek nasıl oluştuğunu değil de ayrı ayrı temsillerin nasıl oluştuğunun açıklamasını, farklı bilinç biçimlerinin gerçeklikteki yeri, işlevi ve oluşum/gelişiminin değerlendirmesini, klasik materyalist felsefeler yapamaz. Onlar daha çok, toplumun, akla uygun ve değerli saydıkları ilkeler temelinde düzenlenmesini ister.

Oysa, varlığın, gelişiminin belli bir evresinde toplumsal/tarihsel varlık durumuna gelmesi ve düşünceler üreterek kendi gelişimini kavramasında, tarihsel süreç içinde gerçekleştirdiği diyalektik ilerleme ve gerçekliğin bütünsel gelişiminde, varlıkla düşünce arasındaki etkileşimli ilişki kavranmalıdır. Bu kavrayış, ayakları üzerine oturtulmuş, idealizm yerine materyalist bakış açısıyla ele alınmış diyalektik mantığın; İdea'nın değil varlığın, gerçeklikteki gelişimin diyalektik mantığının kavranışıdır. Tarihin, toplumların gelişiminin, bir mantığı olduğuna inanılması, toplumsal varlıklarla düşünceler arasındaki ilişkiyi de içeren, gerçekliğin diyalektik bir mantığının var olduğunun kavranılması, tarihsel materyalizme geçişte yakalanan kritik halkadır. Bu noktada, diyalektik mantığın ve tarihin felsefi yorumunun, Hegel felsefesinin mirası olduğu belirtilmelidir. Ancak bu miras, Marx ve Engels tarafından aynen devralınarak kullanılan bir şablon olarak görülmemelidir. Tarihsel materyalizmin sahip olduğu diyalektik mantık, zaman içerisinde Marx ve Engels tarafından giderek geliştirilir. Tarihsel materyalizm, toplumsal/tarihsel gerçekliğin diyalektiğini soyutlayan realist bir perspektiftir. Tarihsel materyalizm, toplum/tarih bilimlerindeki incelemeler için realist ideolojik bir kılavuz ya da anlamlandırıcı bir paradigma olabilmektedir.

Materyalist felsefi ön kabuller olmadan, hiçbir konu bilimsel açıdan ele alınamaz.[25] İdealist felsefeler oluşturulurken, bilimsel bilgilerden yararlanılsa da bu felsefeler bilimsel incelemeye uygun bir perspektif sunmaz. Bilimsel araştırmalarda, incelenen konuya katıksız ampirik bir yaklaşım mümkün değildir. Örneğin tarihsel materyalizm, kapitalist toplumların üst yapısal öğelerinin bilimsel incelemesi yapılırken, bu incelemeyi şekillendiren bir yaklaşım ya da paradigma olarak işlev görür.

Demek ki, *Tezler*'de ve *Aİ*'nde geliştirilen, bir tarih anlayışıdır. *Aİ* bir tarih araştırması/incelemesi değildir. Marx ve Engels bu eserde, tarih ve toplum üzerine sahip oldukları, dönemin bilgilerine dayanarak bazı soyutlamalar yapar. Marx ve Engels bu metinde, sahip oldukları iktisadi, tarihsel, siyasal bilgileri değerlendirip, idealist tarih anlayışını eleştirir; tarih ve toplum hakkında bazı soyutlamalar yaparak perspektiflerini geliştirir. Marx, yıllar sonra yazdığı *Ekonomi-politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital* gibi eserlerinde bile, klasik anlamıyla bir tarih bilimi incelemesi yapmaz. Amacı, kapitalist üretim biçiminin kapsamlı bir değerlendirmesini ve eleştirisini yapmaktır. İdeolojilerin, devletin, sanatsal üretimlerin, siyasal olayların birlikte kronolojik bir çizgi üzerinde bütünsel gelişimini,

---

[25] Bilim, birtakım varsayımlara dayanır: "1) Kendi dışımızda bir olgular dünyasının varlığı, 2) Bu dünyanın bizim için anlaşılabilir olduğu, 3) Bu dünyayı bilme ve anlamanın değerli bir uğraş olduğu." [Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, Remzi Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, 2004, s. 22]. Bu varsayımlar materyalizmin varsayımlarıdır. İnsanların zihinlerinin dışında nesnel bir gerçekliğin olduğunu materyalizm kabul eder. Bilgi edinmek olanaklıdır; bu tez de materyalist yansıma ya da karşılıklılık teorisine işaret eder. Bilimsel bilgilerin doğruluğunu sınamanın ve dolayısıyla dünyayı değiştirmenin olanaklı olduğunu da materyalizm benimser.

tarih bilimi kapsamında ayrıntılarıyla incelemez. Klasik bir tarih yazımı niyeti olmadan, daha çok kapitalizm çağıyla sınırlı, dev boyutlu bir teorik çalışmayı yapmayı planladığı, ancak ömrünün *Kapital*'in ilk cildini yayınlamaya yettiği bilinir. Yine de kapitalist üst yapısal öğeler üzerine yaptığı incelemelerden, tarihsel materyalist perspektif kapsamında yer alan bazı sonuçlara ve soyutlamalara ulaşır. Engels'le birlikte, bunların işleyiş, oluşum mekanizmaları ve gelişimlerindeki temel eğilimler üzerine saptamalar yapar.

1846'dan yıllar sonra Engels'in anlayışlarına, doğa bilimlerindeki bilgileri yorumlamaya çalışarak bazı felsefi katkılar yapmaya çalıştığı, görüşlerini daha genel bir materyalist perspektife dayandırmaya çalıştığı da doğrudur (*Doğanın diyalektiği*, *Anti-Dühring*). Ancak bu çalışmalar, fikir jimnastiği olarak görülemez ve skolastik bir doğa felsefesi oluşturmak için yapılan çalışmalar değildir. Engels, Marx'la beraber kararlaştırdıkları bir iş bölümü uyarınca, doğa bilimlerindeki gelişmeleri izleme görevini kendi üzerine alır. Ancak, bu iş bölümüne ve Engels'in doğanın diyalektiği üzerine değerlendirmelerine bakarak, Marx'ın bilimsel incelemeyle, Engels'in diyalektik mantık ve felsefeyle uğraştığı, birbirlerine zıt eğilimlerle çalışmalar yaptıkları sonucuna varılamaz. Pek iyi, ama Engels'in, 1840'lı yıllarda gözlenen paradigmatik sıçramanın gerçekleşmesinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen, doğa bilimleri alanıyla ilgilenip, bu alan üzerinden felsefi soyutlamalar yapma çabasına nasıl bakmalıdır?.. "İhtiyar" Engels'in bu alandaki çabası, "Avrupa Marksizmi"nin "çaplı" temsilcileri tarafından çoğu kez suçlanır. Lucaks'ın yorumu, buna örnektir:

> "Yöntemin toplum-tarihsel gerçeklikle sınırlı tutulması çok önemlidir. Engels'in diyalektiği yorumlama biçiminden kaynaklanan yanlış anlamalar, aslında Engels'in –Hegel'in verdiği yanlış örneğe dayanarak- diyalektik yöntemi doğa bilgisine de genelleştirmeye kalkışmasından ileri geliyor. Çünkü diyalektiğin asıl belirleyicileri (determinantları) şunlardır: Özne ile nesne arası karşılıklı etkileşme, teori ile pratiğin birliği, kategorilerin düşüncede uğradığı değişmelerin kök-nedeni olarak onların temelindeki tözde, yani gerçeklikte meydana gelen tarihsel değişmeler."[26]

Oysa, Engels'in felsefi yorumlarıyla, doğanın diyalektiği üzerine değerlendirmeleriyle ne yapmaya çalıştığını anlamak gerekir. Bu çalışmalar, özünde materyalist anlayışın ve diyalektik mantığın zenginleşmesine katkı olması niyetiyle yapılır. Özerk bir felsefi sistem oluşturmadan, doğa bilimlerindeki gelişmelerin değerlendirilmesi, felsefi açıdan yorumlanması, dünyanın materyalist kavranışında ve gerçekliğin işleyiş ve gelişim mantığı olan diyalektiğin anlaşılmasında önem taşır. Tarihsel materyalistler, doğanın ve doğanın tarihinin (gelişiminin) yorumlanmasında da materyalisttir. Üstelik, tarih içerisinde, insan pratiği ve düşüncesinin doğayla etkileşiminin ürünü olan doğa bilimleri incelenerek, bu etkileşimin yolu, bilimsel çalışmanın mantığı da kavranır. Elbette, Engels'in yaşadığı dönemdeki doğa bilimleriyle ulaşılan sonuçlardan bazıları günümüzde aşılmış durumdadır. Görelilik ve kuantum teorisi gibi bilimsel ilerlemelerle birlikte, "paradigma kaymaları" da gerçekleşmiş bulunmaktadır. Uzun bir süredir Marksistlerin, diyalektik mantığı geliştirmek için doğa bilimlerinin sunduğu bilgileri yorumlamayı büyük ölçüde ihmal etmiş olduğu görülmektedir. Engels'in "doğanın diyalektiği" konusunda sonuca ulaştırmadığı saptamalarını ve bazı geliştirilmemiş formüllerini tekrarlamaktan başka, bizim bildiğimiz kadarıyla, Marksistler tarafından, bu konuda yoğun bir çaba gösterilmemektedir.

Öte yandan, Engels'in bazı cümleleri, yazdıklarının bağlamı içerisinde değil de izole edilerek ele alınırsa yanlış sonuçlara varılabilir. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı eserinde şöyle yazar:

> "Ama bu anlayış (Marksist tarih anlayışı -MB), tarih alanında felsefeye son vermiştir, tıpkı diyalektik doğa anlayışının da her çeşit doğa felsefesini gereksiz olduğu kadar olanaksız kılması gibi. Her alanda, artık, kafasında birtakım zincirlenişler kurup tasarlamak değil, ama onları olayların içinde bulup çıkarmak söz konusudur. Böyle yapılınca, doğadan ve tarihten sürüp atılan felsefeye, ancak salt düşünce alanı, demek ki,

---

[26] György Lukács, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, Birinci Baskı, 1998, s. 57-58, dipnot 6. "Diamat"ı pozitivist olmakla eleştiren Larrain'de de benzer bir düşünce gözlenir. "Doğanın diyalektik bir mantığı yoktur", "doğa bilimlerinin yöntemiyle Engels'in ortaya koyduğu diyalektik ilkelerin ilişkisi yoktur" türünde yorumlar yapan Larrain'in görüşlerinin [bkz; Jorge Larrain, **a. g. e.**, s. 83-91] eleştirisi, başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bu yaklaşımlara ve Larrain'in diğer yaklaşımlarından bazılarına katılmamaktayız. Örneğin Larrain, çelişki ilkesinin doğada değil, sadece tarihte ve ancak sınıflı toplumların oluşmasıyla birlikte geçerliliği olduğunu savunur. Aslında, doğanın ve toplumların gelişiminin diyalektiğinde, gerçekliğin farklı alanları ve katmanlarındaki süreçlerde, bunlara spesifik olan ve başka alanlarda/katmanlarda geçerli olmayan işleyiş mekanizmaları, bilimsel yasalar vardır. Bununla ilişkili olarak, diyalektik ilkelerin ve kavramların kapsamı, evrenselliği konusunda tartışılabilir. Ancak Larrain, bu tartışmayı bir yana bırakın, iki değerli formel mantığın "p önermesi hem yanlış hem de doğru olamaz" (mantıksal olanaksızlık ya da mantıksal "çelişme") ilkesiyle, doğadaki ve toplumdaki süreçler arasında veya bir süreci oluşturan yönler arasında var olan "karşıtlığı"/"çelişki"yi, birbirine karıştırmaktadır.

> düşünme sürecinin kendi yasalarının öğretisi, yani mantık ve diyalektik kalıyor, o da salt düşünce alanının hala varlığını sürdürmesi ölçüsünde."[27]

Bu cümlelerden ikincisindeki "her alanda, kafasında birtakım zincirlenişler kurup tasarlamak" ifadesiyle Engels, "klasik Alman felsefesi"nin "klasik" bir özelliğini belirtir. Aktarılan satırlar, eser içerisinde "klasik Alman felsefesi"nin değerlendirilmesi bağlamında yer alır. Zaten yazdığı eserin adında da neyin "sonu"nun geldiğine vurgu yapar. Engels aktarılan alıntıda, "tarih alanında felsefe" ifadesiyle, Hegel'in felsefesine gönderme yapar; "her çeşit doğa felsefesi" ifadesiyse, Feuerbach, Moleschott, Büchner, Vogt'un felsefelerine işaret eder. Peki, "Marksist tarih anlayışı" ve "diyalektik doğa anlayışı" ifadeleri ne anlama gelmektedir?.. Alıntılanan cümlelerde "klasik" spekülatif felsefi uğraşı (spekülatif "geviş getirme") eleştirilmekte, Feuerbach ve diğer doğa felsefecileriyle birlikte, Hegel'in felsefesinin de tarihsel olarak aşıldığı belirtilmektedir. Bunlar ne ile mi aşılmaktadır? Marksist tarih anlayışı ve diyalektik doğa anlayışıyla; bahsettiğimiz "klasik" özelliği taşımayan bu perspektiflerle... Klasik Alman felsefesinden miras olan ve geriye kalanınsa, diyalektik mantık olduğu vurgulanır. Engels bu satırların biraz ilerisinde şu cümlelerle, 1848 devrimi sonrasında Almanya'nın siyasal bir gericilik dönemine girdiğini belirterek, yazdığı kitapçığı bitirir:

> "1848 devrimi ile birlikte 'kültürlü' Almanya, teoriye yol verdi ve pratiğe geçti (...) kurgu, tapınağını hisse senedi borsasına kurmak üzere filozofun çalışma odasından gitgide daha çok uzaklaştıkça, kültürlü Almanya, en büyük siyasal gerileme döneminde, Almanya'nın şanı olmuş olan o büyük teorik anlayışını (...) (bilimsel araştırma anlayışını -MB) yitiriyordu (...) Ve felsefe de dahil, tarihsel bilimler alanında, eski uzlaşmaz teorik zihniyet, klasik felsefe ile birlikte, boş bir seçmeciliğe, kariyer ve gelir kaygılarına yer vermek, ve en bayağı bir ikbal avcılığına kadar düşmek üzere gerçekten tamamıyla yok oldu. Bu bilimin resmi temsilcileri, burjuvazinin ve bugünkü devletin ilan edilmiş ideologları oldular (...) (Sonuçta -MB) Alman işçi hareketi, klasik Alman felsefesinin mirasçısıdır."[28]

Althusser'in birçok alanda sahip olduğu yanlış görüşlerinden bir diğeriyle, bu noktada da karşılaşılmaktadır. Althusser, üzerinde durduğumuz ve yukarıda aktarılan cümlelerinden yola çıkarak, Engels'i "pozitivist" olmakla niteler. Üstelik, kendi görüşlerini kabullendirmek için, Lenin'in felsefi çalışmalarını kendince yorumlarken, Lenin'in adının oluşturduğu etkiyi kullanma cüretini de gösterir. Althusser, Engels'in yukarıda alıntıladığımız cümlelerini bakın nasıl anlamaktadır:

> "Felsefe görevini tamamlamıştır. Şimdi yerini bilime bırakmalıdır. Bilimler *ilişkilerinin birleştirici, bütünleyici organik sistemini* bilimsel anlamda gösterme durumuna geleli beri, artık ne bir doğa felsefesine *(Naturphilosophie)* ne de bir tarih felsefesine *(Geschichtephilosophie)* ihtiyaç kalmıştır.
>
> "Felsefe için ne kalır bunların dışında? Bir nesne: Diyalektik, yani düşüncenin ve doğanın en genel kanunları (ama bu kanunları da bilimler sağlar). Öyleyse bilimler tarihinden çıkarılabilecek olan düşüncenin kanunları kalıyor geriye (...) Engels, (...) kendini pozitivizmden gerçek anlamda kurtarmış değildir."[29]

Engels'in yazdıklarında yer alan "Marksist tarih anlayışı" ve "diyalektik doğa anlayışı" yerine, bir çırpıda "bilimler" kelimesi geçirilir... Elbette Engels, bilimsel çalışmaları önemser ve "zincirlenişleri olayların içinde bulup çıkarmak"tan da bahseder. Ancak Engels pozitivist değildir. Althusser'in Engels'i, "pozitivizm"le yaftalaması doğru değildir. Aslında, Engels'in materyalist felsefeyle bilim arasındaki ilişkiye dair görüşünü, şu satırlar özetler niteliktedir:

> "Materyalizm, doğa bilimleri alanında çağ açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır ve tarihin kendisi de materyalist bir yoruma tabi tutulalı beri burada da yeni bir gelişme yolu açılmaktadır."[30]

---

[27] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Üçüncü Baskı, 1992, s. 57

[28] **a. g. e.**, s. 57-58

[29] Louis Althusser, "Lenin ve Felsefe", **Lenin ve Felsefe** içinde, Çeviren: Erol Tulpar, Yayına Hazırlayan: Murat Belge, İletişim yayınları, Birinci Baskı, 2004, s. 81. Murat Belge'nin ve *Birikim* tayfasının yıllardır Batı Marksizm'inin yaklaşımlarını Türkiye soluna servis yaptığı bilinir. Şimdi İthaki yayıncılık Althusser kitaplarının yeni baskılarını yaparak, liboşların faaliyetiyle oluşmuş olması muhtemel bir Althusser "sempatizanları" kitlesinin üzerinden, iyi gelir elde etmeyi umuyor olabilir.

[30] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 25

19. yüzyıldan bu yana, felsefi büyük sistemlerin kurulması yerine, bilimsel gelişmelerin doğurduğu sorunlar üzerinden felsefi tartışmaların yapıldığı görülmelidir. Örneğin, kuantum teorisi, görelilik teorisi gibi bilimsel atılımlar, idealist ve materyalist yorumcular arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Tarih/insan bilimleri alanındaysa, daha dar bölmelerde, post-yapısalcılık, post-modernizm gibi bazı felsefi perspektiflerle yapılan çalışmalar yaygınlaşmaktadır. Bir yandan da dil felsefesi, pozitivizm, yapısalcılık, varoluşçuluk, bilim felsefesi gibi alanlar oluşmuştur. Materyalizm ve idealizmin, tarihsel seyirle birlikte güçlendiği/zayıfladığı, atılım yaptığı/köreldiği dönemler olur. Tarihte genel ve ortalama bir eğilim olarak, materyalist/realist görüşlerin zamanla derinleşip yetkinleştiğinden bahsedilebilir. Ancak bir o kadar da kitlelerde, metafizik, mistik, idealist görüşlerin yaygınlaştığından bahsedilebilir. İnsanlığın çeşitli toplumsal pratikleri üzerinden türeyen realist ve metafizik ideolojiler arasındaki savaşımda, realist ideolojik üretimin ve genel olarak materyalizmin nihai ve kalıcı zaferi, ancak komünizmin ileri bir döneminde gerçekleşebilecektir. Bu durum doğal ve toplumsal süreçler üzerinde ne ölçüde ve derinlikte egemenlik kurulduğuyla ilişkilidir.

Toparlanırsa; “tarihsel-diyalektik materyalizm”in, doğa ve toplum bilimlerinin sunduğu verilerin yorumlanmasıyla, gerçekliğin soyutlanmış diyalektik mantığını içermesi; bilim dalları için ortak olan ilkelere, kavramlara, yaklaşımlara işaret etmesi ve bilimsel incelemeleri anlamlandırıcı bir çerçeve oluşturması, onun “paradigma” özelliğini gösterir. “Tarihsel diyalektik materyalizm”, realist, bilimsel düşüncelerle uyumlu felsefi bir perspektif ya da paradigmadır.

“Paradigma”nın anlamı

Doğa bilimleri alanında, paradigmaların kuruluşu öncesindeki “bunalım” dönemini ilk tasvir eden Kuhn’dur. Kuhn, bilimsel ilerlemenin doğası konusunda kısmen sağlıklı değerlendirmeler yapar. Ona göre, bilimsel ilerleme birikimci bir tarzda gerçekleşmez. Bilim tek tek keşif ve icatların birikmesiyle değil, “bilimsel devrim”, “olağan bilimsel faaliyet”, “bunalım” ve “yeni bir paradigmanın kuruluşuyla birlikte gerçekleşen yeni bir bilimsel devrim”[31], dönemlerinin birbiri ardına gelmesiyle ilerler. “Bilimsel gelişmedeki büyük dönüm noktaları” olan bilimsel devrimlere örnek olarak Copernicus, Newton, Lavoisier, Maxwell, Einstein gibi isimlerin çağrıştırdığı bilimsel başarılar verilir. Örneğin, Copernicus ve Kepler’in, yeni bir paradigma kurarak astronomi biliminin temellerini atmasından önce, astrolojinin ideolojik söylemleri, Tycho Brahe’nin sayısız ölçüm ve gözlemleri bulunur. Bilimsel devrim öncesinde rakip paradigmalar birbirleriyle yarışır. Her biri, inceleme konusu olan fenomenleri kısmen açıklayabilir ve her biri için kendi yapısıyla uyuşmayan gözlemler vardır. İçlerinden biri, temel bir ya da birkaç yasanın ortaya koyulmasıyla, bu fenomenlerin ve aykırı gözlemlerin açıklamasını yapar. Bu paradigma, kendisinden çıkarılan öngörülerin deneyle gösterilmesiyle bilim insanlarını bir süre sonra ikna eder. Çoğu kez bu ikna süreci, eski paradigmayı savunmakta direnen bilim insanlarının dışlanması ya da ölmesiyle ve yeni kuşak bilim insanlarının, yeni paradigmayı benimseyip, bu çerçevede olağan bilimsel faaliyetlerini gerçekleştirmeleriyle tamamlanır. Yeni paradigmalar, bakılan sürecin, olayın farklı algılanmasını temsil eder. Kuhn bu durumu, bir görsel kalıptan (Gestalt’tan) diğerine atlama örneklerine (genç-yaşlı kadın, ördek-tavşan figürü) benzetir. Yeni paradigma, eskiden kullanılan kavramlar, terimler arasındaki ilişkileri, kavramlar setini ya da ağını, deneylerin düzenlenme biçimini vb. değiştirir. Çoğunlukla, yeni paradigmanın ortaya konması, bunalım belirtilerinin üzerinden birkaç yıldan daha uzun bir süre geçmeden olur. Bir/birkaç keşif, yasa ya da teorinin ortaya konmasıyla beliren yeni paradigmayı, çoğu kez eski paradigmalardan biriyle kendini sınırlamamış, çok dar bir uzmanlık alanı içine girmemiş, genç yaştaki insanlar geliştirir.[32]

Kuhn’un kusuru, saptamalarını toplumsal yapı içerisine oturtamayışı ya da toplumsal ilişkilerle bağlantılı bir şekilde soyutlamalarını yapamayışıdır. Kuhn, bilimsel başarıları, tarihsel dönemlerin genel dünya görüşü çerçevesi içerisinde dikkate almaz. Bilimsel ilerlemenin doğası üzerine geliştirdiği tezlerin, bilimi, sanat ve felsefe gibi alanlarda kaydedilen başarılardan ayırt eden özelliklere işaret ettiğini düşünür.[33] Kuhn, “bunalım dönemleri”nin “bilimsel devrim”le aşılması sürecinde, bir paradigmanın rakip paradigmalara üstün gelmesinden bahsederken, rakip bilimsel yaklaşımları/ anlayışları da “paradigma” kelimesiyle adlandırır. Kuhn, “siyasi devrim” ile “bilimsel devrim” arasında *biçimsel* bir benzerlik, koşutluk bile kurmuştur.[34] Ancak, bilimsel ilerlemeyi, bilim insanları topluluğuyla sınırlı bir “toplumsal” boyutta ele almanın ötesine gidemez. Yine, paradigmanın anlamını, bilimsel alan

---

[31] Bu dizilimin, Hegel’in “yadsımanın yadsınması” ilkesiyle uyumlu olduğu söylenebilir.

[32] Bkz; Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan yayıncılık, Üçüncü Baskı, 1991

[33] Thomas S. Kuhn, **a. g. e.**, s. 152-160, 185

[34] **a.g. e.**, s. 105-106

içinde kalarak genişletmek mümkün görünür.[35] Ayrıca, bilimsel düşünceleri, diğer alanları da içeren, daha genel bir "dünya görüşü" düzeyinde değerlendirmek de mümkün olabilir.

Bu noktada, tarihsel materyalizmin kuruluşuna ilişkin bilgilerimizi, Khun'un yaklaşımının getirdiği çağrışımlarla birleştirilebiliriz.

Avrupa'da orta çağ boyunca, feodal toplumsal üretici güçler-üretim ilişkilerinin gelişimindeki göreli durgunluk, sınıflar arası karşıtlık ve çelişkilerin toplumsal ilişkileri ilerleten yönündeki güdüklük, felsefi, siyasal, sanatsal, bilimsel alanlardaki göreli durgunluğa ve toplumsal ilişkilerin korunmasına, statükoya yarayan dinsel metafizik ideolojik kalıpların derinleşmesine, yayılmasına yol açar. Toplumsal yaşamda sınıflar arasındaki çelişkilerin yeterince yoğunlaştığı ve dönüşüm gösterdiği, eski feodal üretim tarzının çözülüşü ve yeni toplumsal ilişkilerdeki karşıtlıkların, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde kuruluşunun gerçekleştiği dönemde, büyük çaplı, dönemin toplumsal gerçekliğindeki değişimle uyumlu ve ilerici siyasal arayışlar, bilimsel, sanatsal, felsefi üretimler oluşur. Bu dönemde dört büyük alanda gerçekleşen üretimlerin, geniş bir ideolojik spektrum gösterdiği doğruysa da kimi örneklerde metafizik, realist, ütopik vb. çeşitli fikirlerden oluşan karışımlar gözlenirse de ağırlıklı olarak, dönemin toplumsal gerçekliğindeki değişim eğilimine uygun, "realist" temel eğilimler, açıklamalar/yaklaşımlar içermeleri, toplumsal ilişkilerdeki çelişkilerin ilerletici yönünü temsil etmeleri yüzündendir. Bu dönemde bunlarla, metafizik, mistik ideolojik kalıplar ve arayışlar, açıklamalar arasındaki savaşım belirgindir. Örnek olarak, kabaca Büyük Fransız Devrimi'ne kadarki dönemde Avrupa'da, bu dört alanda gerçekleşen büyük atılımlar verilebilir. 16. yüzyıldan Aydınlanma dönemine kadarki tarihsel süreçte Avrupa'da, İngiliz ve Fransız materyalist felsefesini, doğa bilimlerindeki büyük ilerlemeleri, siyasal düşüncelerdeki gelişmeleri ve edebiyat, müzik gibi alt-alanlarıyla beraber sanattaki atılımları düşünmek, bunu görmeye yeter. Bu atılımlar, çeşitli alanlarda ve alt-alanlarda az çok ortak olan özellikleri ve yönleriyle, genel hatlarıyla ilerici bir dünya görüşünün kuruluşunu gösterir. Avukatlardan, hekimlerden, politikacılardan, bilim insanlarından, filozoflardan, aydınlardan oluşan "burjuvazi"nin (yurttaşların), bütün bu ilerici üretimleri, onların "eski düzen" (ancien régime)'le oluşturduğu karşıtlıkta, ilerletici kutbu temsil etmeleriyle ilişkilidir. Bu alanlardaki atılımlar ya da "devrimler", bilimsel aktivitelerdeki devrimlerin yanı başında, "toplumsal devrim"in sanat, siyaset ve felsefe alanlarındaki üst-yapısal bileşenleri olur.

Doğanın birçok temel gücü ve olgusuna egemen olmayı getiren, doğa bilimlerindeki büyük atılım dönemi Avrupa'da, kabaca "yeni çağ"la birlikte başlar. Toplumların geleceği ve tarihsel akış üzerinde, insani olgular ve süreçler üzerindeyse, bu çağda "bilinçli" bir egemenlik kurulması mümkün değildir. Toplumsal ilişkilerin, ideolojilerin, insani olguların oluşum ve gelişim mekanizmalarını realist bir biçimde açıklamak, ancak bu oluşum ve gelişim üzerinde bir denetim kurma potansiyeli oluştuğunda mümkün olabilir. Komünizm ve tarihsel materyalizm, bu potansiyelin oluşmasıyla birlikte 19. yüzyılda doğar.

19. yüzyılla birlikte "burjuvazi"nin bir bölümü kapitalist sınıfın aydını olurken, bir kısmı da proletaryanın çıkarlarına siyasi/ideolojik bağlanma göstermeye başlar. Komünizm ve tarihsel materyalizm, kapitalizmin belirli bir gelişme aşamasında gözlenen toplumsal ilişkilerdeki karşıtlıkların ilerletici yönünü temsil eder ve böylelikle ilerici bir ideolojinin/teorinin bileşeni olarak kurulur. Artık toplum bilimde, felsefede, sanatta, gerici, tutucu egemen sınıfın yönelimine karşı ilericiliğin temsilini, komünizm/tarihsel materyalizmle ilişkilenen çalışmalar yapmaya başlar. Elbette bu süreç devam etmektedir. Bu noktada, reel sosyalizmin söz konusu alanlarda gerçekleştirdiği üretimlerle, emperyalist sistemin üretimlerini hatırlamak gerekir. Kapitalist toplumsal dünya, komünist toplumsal dünyaya dönüşürken, bu dünyaların, Hegel terminolojisi kullanılarak belirtilebilir ki, "ilkeleri", "tini" ya da görüşü de değişir. Kapitalist toplumsal dünyanın görüşü ya da "ilkesi", kendi çağının deneyimiyle test edildikten sonra "aşılır" ya da "yadsınır". Bu deneyim sürecinde komünist toplumsal dünyanın ana ilkesi, "tini" ya da görüşü oluşur.

Marksizm, tarih ve toplumsal gelişmeyi neredeyse tümüyle göz ardı eden klasik materyalizm türlerinden ve bu gelişmeyi idealist biçimde baş aşağı kavrayan Hegel'in felsefi anlayışından farklı olarak, yakın çağın tarih/toplumu ile bu toplumların değişim/dönüşümünü (feodalizmin çözülüşü, kapitalizmin gelişimi ve devrilişini) değerlendiren farklı ve yeni bir görüş olarak doğar. Marksizm'in kurucu paradigmasıysa, tarihsel materyalizmdir. Marksizm'in ve tarihsel materyalizmin doğuşunun nasıl olduğunu açıklamak için, dar bir uzmanlık alanıyla kendilerini sınırlamamış genç yaştaki Marx ve Engels'in dünyaya geldikleri ve yaşadıkları dönemin koşulları hakkında, tarihsel bir değerlendirmeye sahip olmak gerekir.

---

[35] "Paradigma"nın daha geniş kapsama sahip bir anlamda kullanımı için bkz; Ian Marshall, Danah Zohar, **Kim Korkar Schödinger'in Kedisinden-A'dan Z'ye Yeni Bilimin Kılavuzu**, Çeviren: Orhan Düz, Paradigma Yayıncılık, Dördüncü Baskı, 2006, 19-35

Toplumsal değişim/dönüşümün ve kapitalist üretim biçiminin işleyişinin genel kurallarının bilinçte yansımasını bulması ve soyutlanması için, değişimin, siyasetin, toplumsal hareketlenmelerin belirli bir gelişim düzeyine ulaşması, kapitalist üretim tarzının oluşturduğu toplumsal ilişkilerin çeşitli yönleriyle kurulmuş ve karşıtlıklarını biriktiriyor olması gerekir. Ayrıca, tarihsel materyalizmin kuruluşu öncesinde, bu ilişkilerin ve karşıtlıkların parçalı biçimde yorumlandığı, değişik fenomenlerin izole soyutlamalarının yapıldığı belirtilmelidir. Tarih/toplum bilimleri alanında organize edilmemiş, bir sistem dahilinde bütünleştirilmemiş bilgi ve yaklaşım yığını, tarihsel materyalizmin kuruluşu öncesinde hazırlanmış durumdadır. Marx ve Engels'in gençlik döneminde Avrupa'da, toplum/tarih alanında çeşitli yaklaşımlar arasındaki rekabet belirgindir. Marx ve Engels'in kurduğu teorik sistem öncesinde, Alman felsefesi (özellikle G. W. F. Hegel); İngiliz iktisadi incelemeleri (Adam Smith, David Ricardo, James Mill ve diğerleri), Fransız ve İngiliz materyalistleriyle politikacılarının felsefi-siyasal görüşleri (18. yüzyıl Aydınlanma döneminin materyalistleri, Büyük Fransız Devrimi'nin siyasal kadrolarından Maximillien de Robespierre, Saint Just ve diğerleri, Saint Simon, Charles Fourier, Robert Owen, Etienne Cabet, Flora Tristan gibi ilerici ütopyacılar, Proudhon, Babeuf, Blanki ve diğerleri); Aydınlanma dönemi aydınlarının toplumsal görüşleri (Montesquieu, Rousseau, Volter, Condorcet ve diğerleri) ve Fransız tarihçilerinin toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesi gibi kavramları, betimsel tarzda da olsa kullandıkları tarih yazımı denemeleri (François Qesnay, Benjamin Costant, Augistin Thiery, Mignet, Guizot, Thiers ve diğerleri) rakip yaklaşımlar olarak halihazırda bulunur. Bu yaklaşımların sahip olduğu, akılcılık, insan aklına duyulan güven, "Robinsoncu" bakış açısı, ilerleme ve özgürlük düşüncesi, dine/metafiziğe karşıtlık gibi az çok ortak olan ilkelerden, değerlerden ve paradigmatik kavramlardan da bahsedilebilir. Yine bu yaklaşımlarla toplum/tarih konusunda birçok kavramın, gözlem sonucunun, bilginin ve perspektifin biriktiği kesindir. Ortada yeterli bir eylem, bilgi, deneyim ve görüş birikimi bulunmaktadır. Bunların çoğunda, görece realist olan ama yetersiz ve dönemin koşullarını yansıtan düşünceler, sınıflar arasındaki toplumsal ilişkilerin ve insanların doğayla olan ilişkilerinin değişiminde, bu değişimin, ilerici, dönüştürücü yönü ile tutucu, muhafaza edici, gerici yönü arasındaki savaşımda, genel olarak ilerici yanı temsil eder.

Marksizm öncesi burjuva siyasal iktisatta fizyokratların, merkantilistlerin, klasik iktisatçıların oluşturduğu çeşitli ekoller bulunur. Bu ekoller, belirli tarihsel evrelere karşılık gelir ve her bir evrenin temsilcileri, bir önceki evrenin temsilcilerinin görüşlerini eleştirir. Bu eleştiriler tarihsel olarak mümkün olduğundan yapılabilir. Başka bir ifadeyle, kapitalizmin gelişim göstermesiyle birlikte oluşan toplumsal karşıtlıklar eleştirilerin kaynağıdır. Böylelikle, kapitalist sınıfın dünya görüşünün bir bölmesini oluşturan siyasal iktisadın yaklaşımı, tarihsel gelişimle birlikte değişir. Marx'ın siyasal iktisat eleştirisiyse, tarihsel yeni bir dönemin açılışına işaret eder. Bu eleştiri, kapitalist sınıfın değil, işçi sınıfının çıkarları açısından yapılır. Marksizm'in kapitalizm eleştirisi devrimcidir; çünkü, Marksizm doğduğunda, kapitalizmin geliştire geldiği karşıtlıkların kökleriyle kavranması ve aşılma yolunun görülmesi olanaklıdır.

Sonuçta, burjuva devriminin, kapitalist üretim biçiminin, tarihsel/toplumsal gelişimin yakın dönemdeki durumunun ve gelişme/dönüşme eğiliminin en kapsamlı ve bütünsel açıklamasını Marksizm yapar. Marksizm'in kurucu paradigması olan tarihsel materyalizm, bahsettiğimiz birikimin üzerinde tarihsel bir sentezle doğar. Bu paradigma, eski dünya görüşünün bazı ilerici yönelimlerini muhafaza ederek geliştirir ve onları tarihsel olarak kapsayıp aşarak, onlardan farklı bir görüşü oluşturur.

Toplum bilimlerinde realist ve bilimsel yaklaşımların kurulmasında, Marksizm'in yapmış olduğu büyük atılım da emekçilerin Marksist sistemin realist düşüncelere katkılarını, çok daha zenginleşmiş ve farklılaştırılmış bir içerikle benimseyecekleri komünizm dönemiyle birlikte sürecektir. Komünizmde, "tarih öncesi"nin sınıflarıyla birlikte bu evrenin tortusu olan gerici, tutucu metafizik her türden değer ve ideoloji yok olacak; tarihin bilinçle yapıldığı evrenin başlangıcıyla birlikte realist, bilimsel, ilerici ideolojiler düşünsel üretimde egemen olup, insanlığın biriktire geldiği en iyi, en ileri değerlerin, estetik/sanatsal üretimlerin korunup geliştirilmesinin yanı başında, dünyamızın görüş spektrumunu oluşturacaktır. İşte o zaman doğa bilimleriyle toplum bilimleri arasındaki uçurum ortadan kalacak ve bunlar, komünist dünyanın görüş spektrumunda, realist/bilimsel düşüncelere sahip, birbiriyle uyumlu birer bileşen durumuna gelecektir.

3. [Tarihsel Materyalizmin Doğuşu ve Doğası]

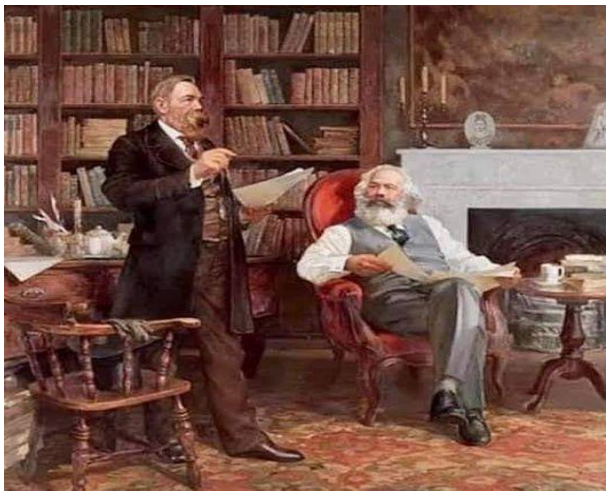

Tarihsel materyalist anlayış, materyalist felsefe geleneği içerisinde belirgin bir sıçramayı, Bottigelli'nin deyişiyle "felsefede bir devrimi"[36] temsil etmektedir. *Kutsal Aile (KA)*, *Feuerbach Üzerine Tezler (Tezler)* ve *Alman İdeolojisi (Aİ)* böyle bir sıçramadan bahsetmeyi olanaklı kılmaktadır. Ancak bu noktada takılıp kalmak doğru olmayacaktır. Tarihsel materyalizm bir süreçte kurulur ve geliştirilir; bahsedilen eserler bu sürecin ürünleridir. Marx'ın ve Engels'in düşüncesinde belirgin ilerlemenin ürünü olan bu eserler, yazılmalarının öncesine ve sonrasına uzanan bir sürecin içerisinde kavranmalıdır.

Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark adlı felsefe doktorası tezinden de anlaşılacağı gibi, Marx 1840-41 gibi erken bir tarihte bile, amiyane tabiriyle "kemikleşmiş" bir idealist değildir. *Yahudi Sorunu*, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (HHFE)* adlı çalışmaları ve daha sonraki tüm eserlerinde Marx'ın düşüncelerinde, materyalist felsefi bakışın oluşturduğu bir süreklilik bulunmaktadır. Marx, Hegel'den etkilenir ve diyalektiği ilkin ondan öğrenirse de felsefe geleneğinde halef selef olmalarından bahsedilemez. Marx hiçbir zaman katıksız bir idealist "yaşam felsefesi"ne sahip değildir. Akli gelişim sürecindeki genç Marx, ailesinin onu yetiştirme tarzı, lise ve üniversite okurken edindiği eğitim, dinin ve Prusya devletinin uygulamalarının eleştirisini yapan Alman aydınlarıyla kurduğu ilişkiler yüzünden, Hegel'in ortaya koyduğu idealist yaklaşımı katı bir şekilde benimsemez.

Cornu'nun ayrıntılı incelemeleri birçok yararlı ve doğru saptama içerirse de onun, Marx'ın 1848 yılına kadarki ideolojik evriminde iki büyük evre olduğu şeklindeki saptaması sağlıklı değildir. Marx'ın düşüncesinin gelişiminde, 1845 yılında *Tezler*'in yazılmasına kadarki dönemi, "kurgu" ve "çözümleme"nin etkileşimli gelişmesine dayandıran[37] Cornu, bu dönemde Almanya'nın siyasi durumunu, Marx'ın *Odun Hırsızlığı Üzerindeki Tartışmalar*, *Mozel Köylülerinin Durumu* adlı yazılarını ve sansüre karşı gazetedeki yazıları üzerinden verdiği politik mücadeleyi, *Yahudi Sorunu* ve *KA*'yi, Engels'in 1842 sonlarında İngiltere'ye gidişinden sonra yazdığı toplumsal-iktisadi konulardaki makalelerini ve *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserini, bir an için unutmuş görünür. Bu çalışmalar, politik olmayan çalışmalar değildir... 1845 öncesindeki dönemde Marx'ın düşüncesinin gelişiminde, içerisinde bulunduğu toplumsal ve siyasal ortamların önemi yadsınmamalıdır.

Öte yandan, Marx'ın örneğin Fransız ve İngiliz materyalistlerinin düşüncelerinin anlamını açıklıkla kavraması, ancak *KA*'yi yazmasıyla belirtik hale gelir. Yine, Feuerbach'ın görüşlerini *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş (HHFEK. Giriş)*'te ve *1844 Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları (1844 EFE)*'nda aşmış bulunsa da onun felsefesinin anlamını ve sınırlarını tam olarak kavraması, bunu bilince çıkarması, *Tezler*'de ve *Aİ*'nde belirtiktir. Marx ve Engels'in materyalist bakış açılarına, tarihsellik özelliğini vermeleri *KA*, *Tezler* ve *Aİ*'nde belirginleşir; ancak, daha önce *HHFE* ve bunun *Giriş*'i, *1844 EFE*, Engels'in *Deutsche-Französische Jahrbücher* (*Alman-Fransız Yıllıkları)*'nda yayınlanan iki makalesi (*İngiltere'nin Durumu*, *Ekonomi Politiğin Bir*

---

[36] "Marksizm felsefede bir devrimi simgeliyorsa, belki tarihini çok kesin bir biçimde saptamaktan sakınmak gerekir. O da her şey gibi, kerteli bir biçimde hazırlanmıştır." [Émile Bottigelli, **Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu**, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Çeviren: Kenan Somer, İkinci Baskı, 1997, s. 187, 195]. Bottigelli'nin bu eseri, "*KM* ile birlikte bilimsel sosyalizmin oluşumunun ana çizgileriyle tamamlanmış olduğu" 1848 Devrimlerine kadarki süreci inceler. Bu süreci biyografik ve kronolojik açıdan güzel değerlendirir. Ayrıca bu süreçte, Marx ve Engels'in yazıları, mektupları, eserlerini mercek altına alarak, bilimsel sosyalizmin doğuşunu, bu metinlerdeki düşünsel gelişme üzerinden irdeler. Değerli saptamaları olan bu eserin eksiği, genel bir tarihsel yaklaşıma yeterince önem vermemesidir.

[37] Auguste Cornu, "Marx ve Engels'in 1848 Devrimine Kadarki İdeolojik Evrimleri", Karl Marx; **1844 Elyazmaları-Ekonomi Politik ve Felsefe** içinde ek 2, Çeviren: Kenan Somer, Sol yayınları, Üçüncü Baskı, 2005, s. 338-351

Eleştiri Denemesi), *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* eserlerinde toplumsal konulara ve tarihe yaklaşımları, temelde materyalisttir. Marx ve Engels bu eserlerde, Hegel'den, Feuerbach'tan, onların da 18. yüzyıl düşünürlerinden aldıkları kavramları kullanırsa da bu kavramlara yükledikleri anlam farklıdır. Örneğin 18. yüzyıl iktisatçılarından ve Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden Hegel'in devraldığı "yabancılaşma" kavramı, Feuerbach'ın "dinsel yabancılaşma" kavramıyla aynı anlama sahip olmadığı gibi; Marx'ın *1844 EFE*'ndaki "dinsel yabancılaşma"yla birlikte düşündüğü "iktisadi yabancılaşma" kavramı, "yabancılaşma" kavramı etrafında ördüğü tarihsel perspektif de bu iki filozofun yaklaşımlarının ötesindedir. Ancak elbette Marx'ın, bu filozofların düşüncelerinden etkilendiği ve esinlendiği söylenebilir.

Cornu'nun *1844 EFE*'nı "ütopyacı" ve "yarı-idealist" olarak nitelemesi doğru bir yaklaşım değildir. *1844 EFE*'nda Marx, materyalist bir bakış açısına sahiptir ve "yarı-idealist" nitelemesinin, "yarım elma" gibi düşünülemeyeceği açıktır. Bu eserinde Marx ayrıca, tarihsel bir perspektife de sahiptir; dolayısıyla "ütopyacı" olarak nitelenemez. *1844 EFE*'nda kapitalizmin salt "ahlaki" bir eleştirisi yoktur; Marx burada sınırlı bilgilerle de olsa, materyalist felsefi bir bakışla, kapitalizmi okuduğu iktisatçıların sunduğu bilgi ve görüşler üzerinden eleştirip değerlendirir.

Toparlanırsa, tarihsel materyalizmin doğuş sürecini, belirli eserlerle sınırlamak ya da bunların yazıldıkları kısa tarihsel kesitler içerisine sıkıştırmak doğru ve sağlıklı değildir. Marksist teorik sistem, deyim yerindeyse "bir hamlede" kurulmaz. Öyleyse, günümüzde de geliştirilmesi devam eden Marksist sistemin ortaya çıkışında, tarihsel materyalist anlayışın ilk önermelerinin oluşumu açısından anlamlı olan olguları, etkileşimleri ve süreçleri değerlendirmek gerekir.[38]

Felsefi bakışla politik bakışın ayrılmaz birliği

Materyalizm, tarih boyunca birçok türü geliştirilmiş olan bir felsefe cephesidir. Marx'ın *Tezler*'de belirttiği gibi, Feuerbach'ınki dahil o güne kadar geliştirilmiş tüm materyalist felsefe türleri, nesneyi, gerçekliği, duyumluluğu insan praksisiyle birlikte ele almaz, tarihsel süreci konu edinmez. Marx öncesi materyalistler, doğadaki ve toplumdaki olguları felsefi ideolojilerinde yansıtarak zihinsel bir temsille dünyaya bakar, farklı şekillerde de olsa, düşünce ve varlık arasındaki ilişkiyi soyut kavramlarla, epistemolojik düzeyde yorumlamakla yetinir. 18. yüzyılın İngiliz ve Fransız materyalist filozofları, felsefelerinin yaşadıkları dönem içerisinde taşıdığı ilerici işlevi, ideolojilerinin tarihsel rolünü, fikirlerinin tarihsel açıdan rölatif realist niteliğini tam olarak kavrayamaz; kendi öznelliklerini ve tüm eylemleriyle birlikte politik etkinliklerini, nesnel tarihsel bir zemine oturtamaz. Düşüncelerinde bu dünyayı nesnel öğeleriyle yorumlarken, insanları bu dünyadaki edilgen, nesnel bir öğe gibi görür, insan etkinliğinin getirdiklerini, insanların toplumsal dünyayı kuran eylemlerinin nesnelliğini yeterince dikkate almazlar. Onlar, düşüncelerin bu dünya içerisindeki yerini ve bağımlı "gerçekliğini", geçerliliğinin ve gücünün nasıl oluştuğunu, düşüncelerdeki değişimin nereden kaynaklandığını, düşünce ile varlığın ontolojik/tarihsel etkileşimli gelişimini sorgulamaz. Gerçi genelde filozofların çoğunda görülen bir illüzyon olarak, sahip oldukları akılcı fikirlerle gerçekliği, toplumsal dünyayı düzenleyebileceklerine, insanları eğitip değiştirebileceklerine inanırlar. Ancak, bunun nasıl olanaklı olduğu üzerinde durmaz, tarihin/toplumsal gelişmenin mantığını kavrayamazlar. İnsanların ancak ve ancak toplumsal/tarihsel pratikleriyle, biyolojik potansiyellerini kullanabildiklerini ve böylelikle ideolojiler/düşünceler üretebildiklerini göremezler.

18. yüzyılda gözlenen mekanik materyalist felsefi bakış ile ilerici-reformist/devrimci politik bakış arasında bir uyum ve tümlenme vardır. Marx ve Engels'in bakışına gelince… Marx'ın yaşadığı dönemde, komünizm tarihin çözülmeye başlayan bilmecesidir. Bu bilmecenin çözümünün bilinçte kavranmasını tarihsel materyalizm temsil etmektedir.

---

[38] Bu faktörlerin yazılması sırasında gerekli kronolojik bilgiler ve bazı yorumlar için, özellikle başvurduğumuz kaynaklar dört tanedir: 1) SSCB Bilimler Akademisi; **Karl Marx Biyografi**, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İkinci Baskı, 1995. 2) Émile Bottigelli, **Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu**, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Çeviren: Kenan Somer, İkinci Baskı, 1997. 3) Georges Cogniot, **Çağdaşımız Karl Marx**, Çeviren: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, İkinci Baskı, 1996. 4) Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'nın (Sol Yayınları) *Önsöz*'ü. "Marksizm'in doğuşu" konusunda bunların dışında, bizim dikkate aldığımız ve kolaylıkla ulaşılabilecek incelemelerden bazıları şunlardır: i) Metin Çulhaoğlu, *Bir Mirasın Güncelliği: Tarih Türkiye Sosyalizm*, *Felsefe ve Aktivizm* bölümü, (YGS yayınları); ii) Louis Althusser, *Marx İçin* (İthaki Yayınları). Bu kitap Althusser'in fikirlerinde önemli düzeltmeler yaptığı *Özeleştiri Öğeleri* (Belge Yayınları) ile birlikte okunmalıdır; iii) Etiene Balibar, *Marx'ın Felsefesi* (Birikim Yayınları); iv) Karl Korsch, *Marksizm ve Felsefe* (Belge yayınları); v) Auguste Cornu, *Kutsal Aile ve 1844 Elyazmaları-Ekonomi Politik ve Felsefe* (Sol Yayınları) içinde *Ek'ler*; vi) Émile Bottigelli, *1844 Elyazmaları-Ekonomi Politik ve Felsefe* (Sol Yayınları) içinde *Sunuş* yazısı; vii) Derleyen: Howard Selam, Harry Martel, *Marksist Felsefe Klavuzu-Marx-Engels-Lenin*, (NK Yayınları); viii) David Riazanov, *K. Marx-F. Engels-Hayat ve Eserlerine Giriş* (Belge yayınları); ix) Ernest Mandel, *Marksizm'in Tarihteki Yeri* (Yazın Yayıncılık); x) David Fernbach, *Siyasal Marx* (YeniHayat Kütüphanesi).

Marx'ın tarihsel materyalist felsefi perspektifi ve onu tümleyen komünist politik görüşü, realist ve devrimcidir. 18. yüzyıl materyalistlerinin, sağ ve sol Hegelcilerin, Alman topraklarındaki üniversitelerde akademik kadroda bulunan diğer filozofların, felsefi düşünsel etkinliklerinden, düşünsel düzlemde bir sıçrama sayılabilecek yeni tipte bir anlayışa geçişte, düşünme ya da felsefe etkinliğinin sınırlarının tanınması ve bu etkinliğin işlevinin kavranması önemlidir. Yine, Hegel'in ve Feuerbach'ın, felsefenin tarihsel sınırlanmışlığına ilişkin öğrettikleri bir yana bırakılırsa, Marx'ın, felsefenin tarihsel işlevi ve sınırları hakkında bilinçlenmesi, esasen Almanya'da gazetecilikle uğraştığı dönemdeki politik faaliyetinden ve ardından kesintisiz biçimde devam eden Paris-Brüksel-Londra'da yaşadığı politizasyondan kaynaklanır.

Marx ve Engels'in kişisel yaşamlarının seyriyle, dönemin Avrupa'sının taşıdığı olanaklar ve koşullar arasında uyumlu bir çakışma vardır. Bu koşullar ve olanakları yetkinlikle değerlendirmek için gerekli donanımı sağlayan bir hayat süreci, örneğin Proudhon'un ya da Dietzgen'in biyografilerinde görülmez. Böylelikle Marx ve Engels'in yaşam sürecine tekabül eden bir dönemde, Avrupa'da tarihsel hareketin 19. yüzyıldaki seyri içerisinde, yeni devrimci sınıf olan işçi sınıfının bir hareket oluşturmasıyla birlikte, devrimci politik bir ideoloji olan "bilimsel sosyalizm" doğar. Bu doğuş sürecinde, tarih ve toplum algısında/anlayışında, yani felsefede bir devrim gerçekleşir. Tarihte ortaya çıkan toplumsal sorunların çözümü için gerekli yanıtlar, bilinçte de yansımasını bulur. Marksizm, emek-sermaye uzlaşmaz karşıtlığı ekseninde beliren tüm toplumsal sorunların, tarihsel pratikteki çözümünün teorik ifadesidir. Onu geçmişteki diğer ilerici ve realist fikirlerden ayırt eden bir özellik, tarihsel hareketin, toplumsal temel çelişkilerin bir kez daha yeniden üretilmeyeceği ve kalıcı bir biçimde çözüleceği, belirli bir aşamaya ulaşmasıdır. Bu aşamayla birlikte, insanlık Marksizm üzerinden, tarihsel temel çelişkilerin ve çözümlerinin oluşumundaki diyalektiği ya da tarihin gelişim mantığını kavramaya başlar. Tek cümleyle ifade edilirse, komünizm "tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendini bu çözüm olarak bilir."[39]

1842'de *Rheinische Zeitung (Ren Gazetesi)*'nde çalışmaya başlaması, Marx'ı politik görüşünü ortaya koymaya ve somut konularda görüş geliştirmeye zorlar. Bu gazetede ele aldığı somut sorunlar, iktisadi sorunlara ilgisini uyandıran ilk vesileler olur. Ayrıca, bu gazetede yazar ve başyazar olduğu 1842-1843 yılları arasında, 18. yüzyıl Fransız materyalizminin, onun toplumsal konulardaki eğilimlerinin ve ilk sosyalist-komünist görüşlerin asıl niteliğini anlama isteği oluşur. Bir yandan da "1843'ten başlayarak Almanya'da sosyalist fikirlerin yayılması"[40] söz konusudur. 1840'lı yıllarda, Alman aydınları üzerinde, Fransa kökenli görüşlerin etkisi gözlenir. Bu etki konusunda bazı örnekleri art arda sıralamak mümkündür... Feuerbach'ta, Fransız ve Alman felsefe geleneklerinin birleştirilmesi düşüncesi bulunur.[41] 1830 yılından sonra, Börne ve Heine gibi adamlar, Almanya'da sansürle savaşımlarının olanaksızlığını gördüğünden Fransa'ya sığınır. Bunlar Fransız toplumsal hareketini önemser, Saint-Simon ve Fourier'nin ütopik sosyalist düşüncelerinin önemini yazılarında belirtir. 1842 yılında yayınlanan Lorenz Von Stein'in, Fransa'daki sosyalizm ve komünizm üzerine yazılmış olan kitabı, Almanlara Cabet'nin, Considérant'ın, Leroux'nun, Villegardelle'in, Flora Tristan'ın ve diğerlerinin görüşlerini tanıtır. 1840'ta Proudhon, *Mülkiyet Nedir?* adlı eserini yayınlar ve bu Alman aydınlarının gözünden kaçmaz. Ren Gazetesinin Paris muhabiri Moses Hess, 1842 sonları-1843 başlarında komünist olduğunu belirtir. Paris'i "dünya tarihinin hazırlandığı büyük bir laboratuvar" gibi gören Arnold Ruge, 1840'ların başında çoğu zanaatçı seksen beş bin Alman'ın yaşadığı Paris'te, *Alman-Fransız Yıllıkları*[42] adlı dergiyi çıkarma fikrini geliştirir.

İkametgahında Almanya'dan Fransa'ya (Paris), sonra da Fransa'dan Belçika'ya (Brüksel) zorunlu nakiller yapan Marx, toplumsal olaylar ve hareketleri, siyasallaşmış kişilikleri ve aydınları gözleyerek ya da tanışarak değerlendirir.

---

[39] Karl Marx, **1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2005, s. 172

[40] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 153

[41] "Demek ki *yaşam* ve *hakikat*, sadece varoluşun özle, görüşün düşünmeyle, edilgenliğin etkinlikle, *Fransız duyumculuğunun ve materyalizminin anti-skolastik, canlı* (sanguin) *ilkesinin Alman metafiziğinin skolastik soğukkanlılığıyla* (phlegma) birleştiği yerde, sadece buradadır." [Ludwig Feuerbach, "Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler (1842)", **Geleceğin Felsefesi** içinde, Çeviren: Oğuz Özügül, Say Yayıncılık, İkinci Baskı, 2006, s. 73-74]

[42] Aktarılan bu verilerle, derginin adının nereden kaynaklandığını anlamak zor değildir. Burada bir nokta daha belirtebilir: Çoğu zanaatçı olan ve çeşitli Avrupa kentlerinde göçmen olarak yaşayan, arada sırada ikametgahlarını değiştiren Alman entelektüeller, sosyalist-komünist düşüncelerin yayılmasında önemli rol oynar. 1840'ların Avrupa'sında aydınlar arasında gözlenen hızlı etkileşimlere ve mektup aracılığıyla gerçekleştirdikleri iletişim ağının büyüklüğüne de şaşmak mümkündür. Bu iletişim ve etkileşim ağını gösteren bir örnek verelim; *Alman-Fransız Yıllıkları* Rusya'ya bile ulaşır, Vissarion Belinsky dergiyi okur ve Marx'ın yazısının üzerinde bıraktığı etkiyi Alexander Herzen'e bir mektupla bildirir.

Örnek olsun, Paris'te tanıştığı kişiler arasında Louis Blanc, Etienne Cabet, Pierre Joseph Proudhon, Pierre Leroux, Mikail Bakunin, Doğrular Birliği'nin ve diğer gizli derneklerin yöneticileri yer alır. Bunların siyasal görüşlerine etkileri olur. İngiltere ve Fransa'da gelişen toplumsal olaylarda, işçi sınıfının niceliğindeki artışın ve mücadelesinin etkileri hissedilir. Bu mücadeleler, komünist fikirlerin oluşumunda maddi bir temeldir. "Belli bir dönemde devrimci düşüncelerin varoluşu, devrimci bir sınıfın varoluşunu gerektirir."[43] Marx ve Engels'in yaşadıkları dönemde, burjuvazi/kapitalist sınıf gericileşir; devrimci sınıf, artık işçi sınıfıdır ve bu sınıfın somut mücadelesi gün geçtikçe gelişir. Bu mücadelenin aldığı çeşitli biçimlere örnek olarak Luddizm[44], İngiliz Çartist[45] hareketi, ilk sendikal örgütler, işçi ayaklanmaları vb. verilebilir. Marx ve Engels'in felsefi-politik-bilimsel görüşleri, kurdukları ilişkilerle birlikte gelişir. Marx için Paris'teki ikameti, iktisat, tarih ve ütopyacı sosyalistlerin görüşleri başta olmak üzere, çeşitli alanlarda bilgilerinin zenginleşmesini ve komünist politik ufkunun genişlemesini sağlar. Marx'ın Engels'le kalıcı ortaklığı da 1844 Ağustos ve Eylül aylarında Paris'te yeniden karşılaşmalarıyla birlikte başlar. Marx ve Engels'in ilk önce, Haklılar (Doğrular) Birliği (Alman İşçilerini Eğitim Derneği) yöneticileriyle ve Çartist liderlerle temasları olur. Kardeş Demokratlar örgütüyle de ilişkileri vardır. Daha sonra, Brüksel Komünist Haberleşme Komitesi'nde ve Komünistler Birliği (Komünist Liga) içerisinde aktif politik faaliyet yürütürler. Bütün bu süreçte, komünist perspektifleri yetkinleştikçe, materyalist perspektiflerinin de geliştiği gözlenir. Tarihsel materyalizmin ilk kuruluşundan sonra, hayatları boyunca bu iki bakış açısı birlikte geliştirilir.

Tezler'in ikincisi ve on birincisine bakıp, Marx'ın felsefeye elveda diyerek, pratiğin önemine vurgu yaptığı ve aldığı ani bir kararla "dünyayı değiştirme faaliyeti"ni öne çıkardığı yolunda sığ bir değerlendirme yapılabilir. Böyle bir değerlendirmeye göre Marx, *Tezler*'i yazdıktan sonra aldığı karar gereğince, politikaya amiyane tabiriyle "balıklama atlamış" olmalıdır. Bu sığ düşünüşle yorum yapılırsa, *Tezler*'in yazılmasından bir süre sonra, *Aİ*'nin yazılması sırasında 1846 Şubat ayında Brüksel Yazışma (Haberleşme) Komitesi'ni kuran, 1847 yılında doğrudan Komünist Birlik (Liga)'nın üyesi olan Marx ve Engels, politikayla uğraşmaya başlayınca, felsefeyi bir kenara bırakır. Marx ve Engels, 25-30 yaşları arasında, politik açıdan bu kof ve bıçkın tutuma kesinlikle sahip değildir, fakat bu türden sığ düşüncelere sahip olanların, günümüzde, tepkisel ve sağlam teorik temellere dayanmayan bir politik pratik sergiledikleri kesindir.

Özetlenirse, Marx ve Engels'in felsefi, ideolojik boyuttaki düşünsel-eleştirel faaliyeti, politik görüşleri ve çalışmalarıyla birlikte ve etkileşim içerisinde gelişir. Süreç içerisinde, Marx ve Engels, muhalif-demokrat kimlikten (1840-42), komünist bakış açısına (1843 sonları) doğru yönelir. Daha sonraki yaşamları boyunca tarihsel materyalist bakışla, komünist bakış, birbirini tümleyen ve iç içe geçmiş bir perspektif olarak geliştirilir.

Paradigmatik sentez

Marx ve Engels'in siyasal iktisat ve tarih alanlarında, ayrıca Fransız devrimi ve 18. yüzyıl materyalizmi üzerine okumaları, görüşlerinin oluşumunda önemlidir. Okudukları eserlerdeki tarih, toplum ve iktisat üzerine olan bilgileri yorumlarlar. Toplumsal ilerlemeyi ve toplumsal fenomenleri değerlendiren bu eserler, birçok realist ideolojik yorumla, yetersiz ve parçalı bilimsel saptama içerir. Kapitalist toplumlardaki değişim, toplumsal ilişkilerdeki gelişim bu eserlere yansır. Bu görüşler, toplumsal ilişkilerdeki değişimin, toplumsal bilinç biçimlerinde yansımasını ifade eder. Kapitalist toplumsal ilişkilerin ve taşıdığı karşıtlıkların gelişim halinde olması, bu ilişkilerin, toplumsal fenomenlerin parçalı biçimde yorumlanmasını, bilinçte yansımasını sağlar. Tümüyle organize edilmemiş, bir sistem dahilinde bütünleştirilmemiş yığınla bilgi ve ideolojik fikir türetilir.

18. yüzyıldan 1848 devrimine kadarki dönemde Avrupa'da, toplumsal hareketlilikler, devrimci alt-üst oluşlar ve bunlara karşılık gelen düşünsel arayışlar belirgindir. Alman filozoflarının görüşleri, İngiliz ve Fransız iktisatçılarının incelemeleri ve Fransız aydınlarının, politikacılarının, filozoflarının, tarihçilerinin toplumsal, siyasal, felsefi anlayışları, tarih/toplum alanında rakip yaklaşımları oluşturur. Biriken deneyimleri, gözlemleri, toplumsal ilişkilerdeki

---

[43] Derleyen: Howard Selam, Harry Martel, **Marksist Felsefe Klavuzu-Marx-Engels-Lenin** içinde, "Sınıflar ve İdeoloji" (*Aİ*'nden alınmış parça), Çeviren: Mesut Odman, NK Yayınları:11, Gelenek Dizisi 5, 2004, s. 207

[44] Luddist hareket (1811-1812); özellikle Nottingham bölgesine dayanan, içlerine muhbirin, grev kırıcıların ve polisin hemen hemen hiç sızamadığı, grevi genel hale getirmek ve grev kırıcılarına karşı etkin mücadele edebilmek için makineleri kullanılamaz hale getirme tavrını geliştiren harekettir. "Makine kırıcıları", makinelerin kendisine karşı değildir [Ernest Mandel, **Marksizmin Tarihteki Yeri**, Çeviren: Masis Kürkçügil, Yazın yayıncılık, Birinci Baskı, 1986, s. 60]

[45] İngilizce "chart"; grafik, çizelge anlamındadır. Çartist hareket, erkeklere oy hakkı, parlamentonun her yıl yenilenmesi gibi politik talepler için mücadele eder.

alt-üst oluşu ve zenginliği, bahsedilen bu yaklaşımlar tümüyle ve tam olarak açıklayamaz. Toplumsal ilişkilerdeki değişikliklerin nedenleri üzerinde ya yeterince durulmaz ya da bu nedenleri değerlendiren yorumlar eksikli ve yüzeyseldir. Siyaset-bilim-felsefe alanlarında birçok düşüncenin varlığıyla gözlenen parçalanmışlığı ortadan kaldıran bir "teorik devrimin" ya da yeni bir paradigmanın oluşması için gereken koşullar, tarihsel dönemde mevcuttur.

Hegel felsefesinin ve genç-Hegelcilerin eleştirisi

Marx Hegel'den etkilenir ve onun felsefesinin bazı kavramlarını alıp kullanır. Ancak, karşılaştığı sınıfsal hareketler ve toplumsal fenomenler, gözlediği politik görüşler, Hegel'in karşılaştıklarından ve gözlediklerinden farklıdır. Marx, Hegel'in idealist felsefesinde gerçekliğin ve tarihin mantığı olarak, "baş aşağı" yansımış diyalektikten etkilenir. Bu etkilenme, bir teori oluşturma işleminde kullanmak üzere, Hegelci diyalektiğin bir şablon olarak alınıp kullanılması anlamına gelmez. Marx ve Engels, toplumsal varlık (özneler) ile toplumsal bilinç biçimleri arasındaki ilişkiyi, felsefeyle toplumsal gerçeklik arasındaki bağı, tarihsel ve materyalist perspektifle kavramaktadır. Marx ve Engels'in realist düşünsel üretimlerinde, toplumsal yaşamdaki, tarihteki diyalektik, materyalist yaklaşımla kavranır. Bu kavrayışla, "ayakları üzerinde durarak" dünyaya bakarlar.

Hegel'in idealist felsefesinde, diyalektik "baş aşağı" dururken, tarihin ve toplumun materyalist bakışla değerlendirilmesi, diyalektik mantığın "ayaklar yere değecek şekilde" kavranmasını getirir.[46] Hegel'in idealist felsefesinde, tüm tarihsel gelişim "yalnız *Kavramın* ilerleyişi" olarak, mutlak fikrin, kavramın (İdea) "kendi kendini belirlemesi" sonucunda kavramların gelişimi olarak anlaşılırken[47]; Marx'ın materyalist felsefesinde, tarihteki diyalektik gelişim süreci, belirleyici/temel özellikteki maddi ilişkiler yönüyle kavranır, gelişim sürecinin bir boyutu olan düşüncelerin ve kavramların oluşma koşulları değerlendirilir. Marx, tarihsel gelişimi materyalist felsefi bakış ile değerlendirir; soyut kavramlar arasında sabit bir mantıksal şablona baş vurup, spekülatif ilişkiler kurmaz; tarihsel sürecin diyalektiğini, ampirik karşılığı olan kavramlara, soyutlanmış kavramsal öncüllere başvurarak, somut incelemeler üzerinden düşünsel olarak kavramaya çalışır.

Marx ve Engels, tarihsel materyalist paradigma kapsamında, eski ve rakip anlayışlardan devraldıkları bazı kavramların anlamını değiştirirken, yeni kavramları da zamanla soyutlar. Tarihteki diyalektik mantığın ve Hegel'in ortaya koyduğu diyalektik ilkelerin kavranması, aslında Marx ve Engels'in yaşamları boyunca devam eder. Örneğin *Grundrisse*'i yazarken Marx, Hegel'in eserlerini bir kez daha inceler. Hegel'in diyalektik ilkeleri benimsenerek korunur ve geliştirilirken, bazı kavramları ve yaklaşımları yadsınır. Onun genel idealist yaklaşımıysa hep eleştirilir. Tarihsel materyalist paradigmanın kapsamındaki kavramlar arasındaki ilişki Hegel'in kavramları arasındaki ilişkiden farklıdır. Bu durum, onun yeni bir perspektife sahip olmasından kaynaklanır. Bu perspektif "realist"/materyalist bir tarih anlayışıdır.

Hegelci okulun 1837 yılından sonra felsefi-siyasal görüşlerindeki ayrılıklarla ikiye bölünmesi ve birbirini eleştirmesi sürecinde Marx, Hegel'in düşüncelerinden etkilenmiş genç bir üniversite öğrencisidir. Sağ Hegelciler bu süreçte, *Halle Yıllıkları*'nı çıkarır; din ve Prusya devletini savunur. Sol Hegelciler ya da genç-Hegelciler, bunlara genel olarak muhaliftir. Marx, genç-Hegelcilerin yanında yer alır. 10 Kasım 1937 günlü bir mektubunda, "tanrısallığın felsefi ve diyalektik evrimini göstermeye çalıştığı zaman", kendini "düşmanın kolları arasında bulduğunu" (düşman Hegel felsefesidir) yazsa da Hegelci bir terminolojiyi kullanarak Hegelciliğe karşı savaşır. Bu sırada 19 yaşındadır ve genç-Hegelciler çevresiyle tanışması da 1937 yılında gerçekleşir. 1836-1842 yılları arasındaki dönemde, felsefi radikalizmi ve düşünsel-ilkesel kesinlik tutkusu oluşur.[48] Aslında hiçbir zaman tam olarak bağlanmadığı Hegel felsefesinden, din ve devlet konularında ayrılır. Hegel'in devlete ilişkin düşünceleriyle Prusya devlet gerçekliği arasındaki zıtlığın genç-Hegelcilerce görülmesi, Hegel'in var olan sisteme bilinçli olarak ödünler verdiğini düşünmelerine yol açtığında, Marx, genç-Hegelcilerin, Hegel felsefesinin bu tutarsızlıklarını

---

[46] "Hegel'in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini, ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki usa uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir." [Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Yedinci Baskı, 2004, s. 27-28]; "(…) benim sunuş yöntemim Hegelci *değildir*, çünkü ben bir materyalistim ve Hegel bir idealist. Hegel'in diyalektiği her türlü diyalektiğin temel formudur, fakat ancak o gizemli formundan ayrıştırıldıktan *sonra*, işte *benim* yöntemimi ayırt eden şey de budur." [Karl Marx, Friedrich Engels, "Marx'tan Hanover'deki Ludwig Kugelmann'a 6. 3. 1868 tarihli mektup", **Selected Correspondence,** Progress Publishers, Üçüncü Baskı, 1975, s. 187]

[47] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Baskı, 2004, s. 78

[48] Émile Bottigelli, **a. g. e.**, s. 68

yadsımaları ve sistemin geri kalanını benimsemeleri karşısında, Hegel'in sisteminin ve ilkesinin yetersiz olduğu görüşünü savunur. Yazımı 1839-41 arasında yapılan doktora teziyle felsefe doktoru unvanını aldığı 1841 yılında, Marx, Hegel felsefesinin temelden bir eleştirisini yapmakta kararlıdır.[49] 1842 yılı son aylarında *Ren Gazetesi* başyazarı olmasından sonra, genç-Hegelcilerle olan ilişkilerini koparmaya başlar. Onları cafcaflı cümleler kurmakla, belirsiz akıl yürütmelerle, somut durumları çözümlemeyen, belgin bilgilere dayanmayan irdelemeler yapmakla eleştirir. Marx'ın düşünceleri giderek somutlaşır. Özetle, Marx Hegelci anlayışı tümüyle benimsemiş bir tilmiz, üniversite kürsüsünde onun yaklaşımını savunma durumunda olan basit bir öğrenci olmaz. Onun tarihsel materyalist paradigmayı Engels'le birlikte geliştirdiklerinde, Hegel'in fikirleri dahil dönemin önemli yaklaşımlarından az çok haberdar oldukları, ancak bütünüyle bunlara angaje olmadıkları ve iyi eğitilmiş genç "beyinler"in sahip olduğu zihinsel dinamizmi taşıdıkları dikkati çekmektedir.

Marx, Hegel'in görüşlerinin eleştirisine, onun *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserini eleştirerek başlar. İktisadi ve toplumsal konularda kafasında biriken şüpheleri gidermek için ilk giriştiği çaba, Hegel'in "hukuk felsefesi"ni eleştirici bir gözle incelemek olur (1843 yaz ayları). 1843 Aralık-1844 Ocak tarihleri arasında yazılan *HHFEK. Giriş* adlı makale, 1844 yılı şubat ayı başında Paris'te *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda yayınlanır. Bu yazı, Marx'ın komünizme ilk açık geçişini belirtir.[50] Daha önce yazılmış olan *HHFE* adlı eserinde henüz bu geçişin belirtisi yoksa da, burada Marx, tarihsel materyalizmin genel bir formülüne ulaşır:[51] Hukuki ilişkiler, devlet biçimleri, kendi kendilerine ya da insan zihninin evrimiyle anlaşılamaz; bunların kökleri, 18. yüzyıl Fransız ve İngiliz düşünürleri (özellikle İskoç Adam Ferguson) gibi, Hegel'in de ele aldığı "sivil toplum"da bulunmaktadır.[52] Marx, "sivil toplum"un şekillenmesini, siyasal iktisatla değerlendirmenin gerekli olduğunu Hegel'in "hukuk felsefesi"nde gördüğünden ve Engels'in (1843 sonlarında yazılan ve Alman-Fransız Yıllıkları'nda yayınlanan, *İngiltere'nin Durumu* ve özellikle *Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi* adlı makalelerinin) de etkisiyle, bu alanda okumaya başlar.

Genç-Hegelcilerin "özerk felsefe"leri, felsefi karikatürleştirmeleri ortadadır. Marx ve Engels'in bunları eleştirmesinde, Alman felsefe ekolüne, "dışarıdan" bakabilmelerinin de etkisi vardır. Almanya'da bir öğretim üyeliği bulma ümidi gerçekleşmeyen Marx, 1840 yılında tahta çıkan kral 4. Friedrich Wilhelm'in bir anayasal reform olmayacağını bildirmesi ve liberal bir hükümetin kurulmasının imkansızlaşması sonrasında, siyasal alana itilir. Baskılara ve gerici uygulamalara karşı muhalefet, gazetecilik üzerinden yapılır. Bu gazetecilik deneyimi sırasında uygulanan sansür ve baskılar, muhalifleri susturmaya yetmez. Ancak, geri koşullar içindeki Prusya'dan ayrılmaya karar veren Marx[53], önce 1843 Mayıs'ında Kreuznach'a, kısa süre sonra, 1843 Ekim ayı sonuna doğru da Paris'e gider. Marx'ın genç-Hegelcilere karşı ilk eleştirileri, *Ren Gazetesi*'nde Max Stirner'in de aralarında olduğu kendilerine "Özgürler" ("Kurtulmuşlar") adını veren genç-Hegelci grupla tartışmasıyla başlayıp, *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda yayınlanan Bruno Bauer'e karşı yazmış olduğu *Yahudi Sorunu* adlı makaleyle devam eder. Ancak bu eleştiri, etkin bir biçimde ve daha kapsamlı olarak, Engels'le birlikte yazdıkları, *KA* ve sonra da *Aİ*'nde yapılır. Önce Paris'e, bir süre sonra da Brüksel'e geçmek zorunda kalan Marx böylece, Alman aydınlarının düşünsel üretimlerine ve güdük pratiklerine "dışarıdan" bakma imkânı bulur. Genç-Hegelcilerin ideolojik yönelimlerindeki soyut, metafizik-spekülatif yönün ve birçok genç-Hegelcide gözlenen politik anlayış kısırlığının fark edilmesinde, Paris ve Brüksel'de yaşanan politizasyon önemlidir. Marx ve Engels, klasik Alman felsefesinin teorik mirası olan diyalektiği, yani tarihsel gelişimin mantığı olduğu fikrini devralır ve bunu var olan işçi sınıfı hareketiyle buluştururken, Hegel felsefesi ekolünün dağılmasının bir sonucu da bir "ex-filozoflar" kuşağının oluşmasıdır.[54] Bu ex-filozoflar arasında, sol Hegelciler yanı sıra, sağ Hegelciler de vardır.

---

[49] **a. g. e.**, s. 68

[50] "Bu 'Giriş' ile Marx'ın, onun komünizme ilk açık geçişi olan bu metnin (...)" [**a. g. e.**, s. 107]

[51] David Fernbach, **Siyasal Marx**, Çeviren: Murat Akad, YeniHayat Kütüphanesi, Birinci Baskı, 2004, s. 19

[52] Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Altıncı Baskı, 2005, s. 38-39

[53] Bütün büyük devrimcilerde gözlenen bir özellik, "ilkelerine tutkuyla bağlanma" özelliği, Marx'ta da gözlenmektedir. Prusya hükumeti Marx'a, onu "yola getirmek" için, babasının eski bir arkadaşı aracılığıyla, çalışmadan maaş alabileceği bir memurluk teklifi yapar. Marx bunu reddeder. İdeallerine sıkıca bağlılık, "sonuna kadar gitmek"te kararlı Büyük İskender'de, "yoldan çıkarılamaz" (incorruptile/incorruptible) Robespierre'de ve oğlu Alman faşistlerine esir düştüğünde, onların takas teklifini reddeden "sarsılmaz" (Koba) Stalin'de de görülmektedir.

[54] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, s. 40-41, 58. "Ex-filozoflar" nitelemesiyle kastettiğimiz, fikirleri "ölmüş", unutulmuş filozoflardır.

Marx, Feuerbach'ın açtığı yoldan Hegel'in idealist felsefi sisteminin eleştirisine *HHFE*'nde başlar. Ancak, daha yetkin ve genel bir eleştiriyi, Paris'te oturduğu sırada yapar. Diğer alanlar bir yana, siyasal iktisat alanında okumalara da burada başlar. Hegel'in idealist sisteminin genel bir eleştirisi, *1844 EFE*'nda ve sonra 1844'ün son aylarında yazılan *KA*'de (ünlü "meyve" örneği verilerek) yer alır. Marx ve Engels, *KA*'de genç-Hegelcilerin eleştirisini yaparken, aslında düşüncelerindeki gelişimi ortaya koyar. Bu eserde, tarihsel materyalizmin embriyon biçimdeki bazı yaklaşımlarının geliştirilmiş olduğu görülür. Üretim pratiğinin önemi kavranır; burjuva (sivil) toplumsal ilişkilerin realist bir şekilde kavranışı yönünde ileri adımlar atılır; 18. yüzyıl materyalizmiyle ilk sosyalist-komünist görüşler arasındaki bağ (felsefe-siyaset ilişkisi) anlaşılır. *Aİ*'nde bir kez daha, Hegel'in metafizik kurgusundaki "hile" ve "cambazlık" ortaya serilir. Marx'ın, Hegel'in metafizik kurgusunu eleştirme konusunda, farklı eserlerinde sergilediği yaklaşımları hep birbiriyle tutarlıdır. Öyle ki, bu konuda, *Kapital*'de yaptığı yorumlarla, yıllar önce *HHFE*'nde yaptığı eleştiriler bile birbirini tamamlar.

Feuerbach'ın etkisi ve eleştirisi

Feuerbach'ın spekülatif felsefi düşünceleri eleştirerek, felsefeyi göreceli olarak somutlaştırma eğilimi önemli bir etki oluşturur.[55] İnsan, aşk, din vb. kullandığı kavramlar, gerçeklikte mevcut olan olguların, felsefi düzlemde belirli bir "somut"lukla kavranmasını temsil eder. Düşünenin, duyumsayanın insan olduğunu vurgulaması, insanı duyumsayan bir varlık olarak görmesi, dinsel yansımanın insanla ilişkilendirilmesi önemlidir. Ancak, Feuerbach klasik materyalist felsefi düzlemden kurtulmayı başaramaz. İnsanları, olguları, dini, değişmez/gelişmez, sabit tarih-dışı öğelermiş gibi değerlendirir. Toplumsal/tarihsel insan pratiklerini ve tarihsel gelişmeyi dikkate almaz. Toplumsal ve tarihsel olan gerçekliği, var olan düzeni, insanlar arası ilişkileri değiştirme tutkusuyla hareket etmez. Sonuçta Hegel, idealist bir tarih anlayışına sahiptir; Feuerbach ise büsbütün tarihi bir yana bırakır.[56]

Marx'ın, Hegel felsefesinin ilk eleştirisini devlet/hukuk konusunda yapmasının bir nedeni, bu eleştiriyi yapmadan önceki bir yıllık gazetecilik faaliyetinde karşılaştığı somut güçlerin bunlar olmasıdır. Marx'ın *Ren Gazetesi*'ndeki gazetecilik faaliyeti, dine ve devlete karşı muhalif olmasını getirir ve bu kimliğini geliştirir. Bu eleştiriyi *HHFE*'nde gerçekleştirirken, Feuerbach'ın özne-yüklem evrikliği ya da devriklemesini, bir eleştiri silahı olarak kullandığı belirtilmelidir. Bu silah, aslında bir demistifikasyon yolu ya da mekanizmasıdır. "Devletin, temeli sivil toplumdur" cümlesine, "sivil toplumun temeli devlettir" cümlesinin özne-yüklemi devriklenerek varılmaktadır. Baş aşağı duran bir metafizik fikir, böylece ayakları üzerine, materyalist bir zemine oturtulur.[57]

Tarihsel materyalist anlayış geliştirilirken, daha özel olarak Feuerbach materyalizminin eleştirisi yapılırken, yakalanan kritik halka, düşüncelerle toplumsal pratik arasındaki ilişkidir. Bu noktada, insan kavramı hakkında spekülatif düşünceler üretmek yerine; gerçekte yaşayan insanlar dikkate alınır; tarihsel pratikleri içinde insanlar, etkinlikleri ve düşüncelerinin oluşumuyla birlikte değerlendirilir. İnsanların fikirleri, dini inançları, duyguları ve düşünceleri, tarihsel ve toplumsal süreç içinde kavranır. Örneğin Feuerbach'taki soyut, yalıtılmış ve bir birey olarak kavranan insan anlayışı, "toplumsal ilişkiler içerisindeki insanlar, bu ilişkileri değiştirebilen, aktif insanlar", "toplumsal insanlık" kavrayışına dönüşür. Yine, Feuerbach gerçekliği, bireyin edilgen duyumluluğuyla yansıtılmış düşünsel temsile indirgerken, gerçeklikle düşünsel temsil arasında özdeşlik kurma illüzyonuna düşerken; Marx, düşünsel temsillerin, değişen/gelişen ve dolayısıyla duyumsanması, düşünsel temsillerle kavranması da gelişen bir gerçeklik içindeki yeri ve işlevlerini kavramaya başlar. Feuerbach'ın Alman felsefesine getirdiği katkı, Fichte'nin "ben", Hegel'in "tin" (Geist, zihin) kavramı etrafında türettikleri spekülatif fikirlerden sonra, "özne"nin göreli bir somutlukla ele alınması ve bu özne ya da insan anlayışıyla yaptığı din eleştirisidir. Ancak, bireyi referans alan bir bakış açısı, toplumsal fenomenleri gerçekçi bir biçimde anlamak için yeterli olmamaktadır.

---

[55] "Feuerbach, Hegel idealizmine karşı bir silah olmuş, ustanın idealist kurgularından kurtulmakta Marx'a yardımda bulunmuştur" [Émile Bottigelli, **a. g. e.**, s. 92]

[56] "(...) hemen hemen her ideoloji ya bu tarihe (insanların tarihine –MB) değgin yanlış bir anlayışa indirgenir ya da bu anlayışı büsbütün bir yana bırakmak gibi bir tutuma varır." [Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Baskı, 2004, s. 38, El yazmasında çizili pasaj]

[57] Metafizik ideolojiler, serap gibi, hayali ya da düşseldir; içerikleri gerçekleştirilebilir değildir. Metafizik ideolojiler ayrıca, gerçekliği "camera obscura" gibi "baş aşağı" yansıtır. Metafizik ideolojilerdeki bu evrikliğe iki örnek daha verebiliriz: "Tanrı, dünyayı ve insanı yaratır" cümlesindeki evrikliğin, materyalist (realist) biçimdeki ifadesi "dünya ve insanlar tanrıları yaratır" şeklindedir. "Güneş, dünyanın çevresinde dönüyor" illüzyonlu algısı ve fikri yerini, Copernicus'un çalışmalarıyla birlikte "dünya, güneşin çevresinde dönüyor" şeklinde bir bilimsel/realist düşünceye bırakır (aslında Helenistik dönemde yaşayan Aristarkhos (M. Ö. 310-230) bu düşünceye sahiptir, fakat düşüncesi yaygınlaşmaz).

Marx gibi Feuerbach da 1840'larda Almanya toprakları üzerindeki üniversitelerde felsefe kürsülerini işgal eden, eklektik ve dar görüşlü akademisyenlerden/filozoflardan biri değildir. Ancak Feuerbach hem materyalizmiyle hem de politik perspektifiyle, Almanya'nın geri kalmış toplumsal ilişkilerinin ufkunu yansıtmaktadır. Onun filozof gözlükleriyle göremediği bir ufuk ötesi, Almanya'dan daha ileri bir Avrupa toplumsal gerçekliği vardır. Feuerbach bir Alman'dır ve 1840'lı yıllarda Almanlar tarihsel bir anakronizm içindedir. Bu dönemde bir burjuva Alman devrimi henüz gerçekleşmez, tek bir ulus-devlet oluşmaz. Feuerbach'ın 1840'lı yıllardaki felsefesi ve bunu tümleyen politik bakışı, Almanya'nın bu dönemdeki anakronik durumunun düşünsel bir temsilini sunmaktadır.[58]

Feuerbach'ın insan, duyumluluk gibi öğeleri içeren bir kavram setiyle oluşturduğu materyalist perspektif, aslında değişmeye yüz tutmuş bir Alman toplumsal gerçekliğini yansıtmakta ve Alman felsefesine materyalizm cephesinden gelen ilk belirgin katkıyı oluşturmaktadır. Feuerbach'ın 1840'larda oluşturduğu felsefenin, Almanya'nın, İngiltere ve Fransa'ya göre tarihsel gelişimdeki geriliği nedeniyle, bu ülkelerde 18. yüzyılda oluşturulmuş materyalizm ve duyumculuk türleriyle aynı karaktere sahip olduğu görülmektedir. Feuerbach'ın felsefesi, 18. yüzyılın "yalıtılmış birey" anlayışına/fantezisine uyarak, insanı tarihsel akıştan yalıtık Robinson gibi bir birey, bir "atom" olarak ele almaktadır. O insanı, "toplumsal insanlık" olarak, tarihsel gerçekliği içerisinde ele almaz. Topluma ilişkin yorumunda en ileri gidebildiği nokta, "dinsel yabancılaşma"yı değerlendirirken kullandığı, insanların kolektif güçlerini anlatan "türsel ya da cinsil varlık" (Gattungswesen) kavramıdır. Böyle olunca da toplumsal olgular hakkında, insan, din, sevgi, duyumluluk gibi kavramlar üzerinden spekülatif fikirler türetir. Feuerbach, toplum ve tarih alanında materyalist bir perspektife sahip değildir. Sonuçta Feuerbach felsefesindeki "insan" kavramı, felsefi düzlemde göreli bir somutluk oluştursa da aslında insanların toplumsal pratiklerinin, toplumsal ilişkilerin kavranamamış olduğunu da gösterir. Feuerbach dünyaya "filozof gözlüğüyle" bakar; insanların dünyayı, koşulları değiştirme, dönüştürme eylemine katılmaz ve insanların praksisinin önemini anlamaz. Marx ve Engels *Tezler*'de ve *Aİ*'nde, bu durumu belirtir ve eleştirisini yaparken, topluma, tarihsel materyalist-komünist bir perspektifle bakmaktadır.

Vorwarts! ("İleri") gazetesindeki yazıları nedeniyle Paris'ten sürgün edilen Marx, Şubat 1845 başlarında Brüksel'de yaşamaya başladıktan sonra, yazdığı *Tezler*'de Feuerbach felsefesini, tarihsel materyalizm açısından eleştirir. Bu eleştiriyi güdüleyen materyalist-komünist bir felsefi-politik bakış açısıdır. Aslında Marx, Feuerbach'ın felsefi anlayışını, 1843 yılındaki çalışmalarıyla daha önce aşar. Yine *Aİ*'nde, tarihsel materyalizmin temel formülleri derli toplu ortaya konurken, Feuerbach dahil, Alman aydınlarının (genç-Hegelciler, Max Stirner) felsefi-ideolojik eğilimleri, Hegelci metafizik kurgu ve idealist tarih anlayışı eleştirilir. Bu eserde de aslında, daha önceden aşılmış olan bu görüşlerin eleştirisi bilince çıkarılır. 1847'de yayınlanmış olan *Felsefenin Selaleti (FS)*'ndeyse, Proudhon'a karşı daha önce *KA*'de yapılan eleştiri geliştirilir. *KA*'de Marx, Proudhon'a karşı "her bilimin ilk eleştirisi, savaştığı bilimin bazı ön varsayımlarının zorunlu tutsağıdır" şeklinde bir eleştiri yapar ve Proudhon'un özel mülkiyetin tümüyle kaldırılmasını savunmadığını gösterir.[59] Proudhon'un ütopik anlayışı da yukarıdakilere benzer bir biçimde ve bir süreç içerisinde aşılır. Marx'ın çalışmaları bu noktaya kadar hep polemik ve eleştiri tarzında yazılır.

Engels'in katkıları

1842 yılı Kasım'ında tanışmalarından sonra Marx ve Engels'in düşünceleri ve politik pratikleri büyük ölçüde birlikte ve etkileşim içinde gelişir. Engels, Marx'ın düşüncelerinin gelişimine katkılar yapar.

Engels, 1844 Şubat ayı başında Paris'te yayınlanan *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda yer alan iki yazısından biri olan, *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Ana-hatları* (ya da *Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Taslağı (Denemesi)*) adlı makalesiyle ve yine 1845 yılında yayınlanan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eserle, iktisadi kategorilerin eleştirisine katkı getirir. 1843 sonlarında Engels tarafından yazılan *Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Taslağı (Denemesi)*, Marx ve Engels'in siyasal iktisatla ilgili ilk yazıları olup, komünist bakış açısına sahiptir.[60] Marx'ın dikkatini siyasal iktisat üzerine çekenin Engels olduğu ve Marx'ın siyasal iktisat irdelemelerine büyük bir olasılıkla, bahsedilen bu yazıyı okuduktan sonra giriştiği belirtilmelidir.[61]

---

[58] Feuerbach'ın felsefi/politik fikirleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz; Mahmut Boyuneğmez, "`Feuerbach Üzerine Tezleri' Anlamak", [Marksizm El Kitabı], 2025

[59] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 42-80

[60] Émile Bottigelli, **a. g. e**, s. 122

[61] **a. g. e.**, s. 126, 127. Burada, genellikle gözden kaçırılan bir nokta vardır. Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde "sivil toplum"un anatomisinin nerede (siyasal iktisat) ve hangi ülkede (İngiltere) aranması gerektiğini açıkça belirtir. Marx, siyasal iktisat

Marx ve Engels'in düşünsel ve politik gelişimleri, aralarındaki iletişimle (görüşmeler ve mektuplaşmalar) birlikte yürür. *KA*, *Aİ, Komünist Manifesto (KM)* ortak ürünleridir.

Engels'in bazı özellikleri, Marx'ın özelliklerini tamamlar. Daha derin düşünen ve kavrayışı daha güçlü olan Marx'ın, temel kavramların soyutlamasını ve çözümlemesini büyük bir yetkinlikle yaptığı, Engels'inse, ilkelerinin, iktisadi ve toplumsal ilişkilerin ele alındığı konulara uygulanmasında üstünlük gösterdiği belirtilir.[62]

***

Tarihsel materyalizmin doğuşu açısından anlamlı bulduğumuz faktörleri değerlendirmiş durumdayız. Bu değerlendirmeye temel ve tali önemde başka faktörler de eklenebilir. Örneğin, Moses Hess, Wilhelm Schulz'un yazdıkları eserlerin Marx üzerindeki etkileri gibi tali faktörler... Bu böyledir, çünkü toplumsal yaşam ve tarihsel pratik, soyutlamalardan, ifadelerden her zaman daha zengindir. Ancak önemli olan ve kavranması gereken nokta, tarihsel materyalist önermelerin görece gelişkin biçimleriyle ortaya konduğu metinlerle (*Aİ*, *FS, KM*), Marx ve Engels'in daha önce yazdığı metinler arasındaki sürekliliğin görülmesidir. Bu sürekliliği sağlayan, eleştirel politik bir perspektifle, materyalist perspektifin birbirini tümleyen birleşimidir. Bu sürekliliği oluşturan, Marx ve Engels'in fikirlerinin, dönemin Avrupa'sındaki görüşlerle ve toplumsal koşullarla olan bağıdır. 1840'larda Marx ve Engels'in ürettikleri eserler, bir bütün olarak diğer görüşlere eleştirel bir yaklaşımın şekillenmesi çerçevesinde ve zaman içinde gösterdikleri ideolojik gelişimle birlikte değerlendirilmelidir. Burjuva devrimleri çağından, proleter devrimleri çağına geçişteki tarihsel süreklilik-kopuş eksenindeki gelişme, yeni bir paradigmanın ve bu zemin üzerinde kurulan yeni bir toplum biliminin oluşumunu sağlamakta, bu içeriklerle düşünsel düzleme yansımaktadır. Gerçekten de bir "kopuş"tan bahsedilmelidir; ancak bu teorik kopuş ya da atılım, baştan sona bütüncül bir oluşum sürecindeki tarihsel materyalizmin doğuşuyla ve sonrasında devam eden gelişmesiyle birlikte gerçekleşir…

Tarihsel materyalizm teleolojik midir?

Hegel'in felsefi kavramsal mirasının zenginliği, bu mirasın eleştirilmesi faaliyeti ve esinlendirici etkisi, tarihin mantığı ve bir yönü olduğu yönünde devralınan duygu ve inanç, "sentezlenme süreci"nde tarihsel materyalizmin şekillenmesinde önemlidir. Ancak, başka ve daha somut olarak ne söylenebilir?..

Çulhaoğlu, Hegel felsefesinin Marx üzerindeki esinlendirici etkisini belirterek, "Hegel'in en anlamlı mirası, tarihin bir yönü, bir hedefi bulunduğu yolundaki ısrarıdır"[63] demektedir. Bu yorum sağlıklıdır, ancak bu yorum doğruysa, *Aİ*'ndeki şu yaklaşımı nasıl değerlendirmelidir?..

> "Bize göre komünizm ne yaratılması gereken bir *durum* ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*. Biz, bugünkü duruma son verecek *gerçek* harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları (kendileri de maddi gerçeklikteki değişikliklere uygun olarak yargılanmalıdır -El yazmasında çizilmiş pasaj), şu anda var olan öncüllerden doğarlar."[64]

Aİ'ndeki bu yaklaşım, tarihi anti-teleolojik bir süreç olarak kavramanın ürünüdür. Tarihin teleolojik bir süreç olarak algılanması reddedilmelidir. Tarihsel materyalizm, tarihe teleolojik bir yaklaşım örneği sunmaz. Marx'ın düşüncelerindeki ilerlemenin erken evrelerinde bile tarihe anti-teleolojik bir yaklaşım gözlenir. Eylül 1843 tarihinde yazdığı bir mektubunda bu yönde bir eğilim açıkça görülür: "Biz dünyanın karşısına, ona; işte gerçek, işte burada diz çökmek gerekiyor diyerek, yeni bir ilkeyle, doktrinciler olarak çıkmıyoruz. Biz dünya ilkelerinden, dünya için yeni ilkeler çıkartıyoruz."[65]

Yine Marx'ın *1844 EFE*'nda yer alan bazı ifadeleri de sağlıklı bir şekilde yorumlanmalıdır:

> "Komünizm, insanın yeniden bütünlenmesi ya da kendine dönüşü, insanın kendi yabancılaşmasının ortadan kaldırılmasıdır... Komünizm... insanın kendi yoluyla ve kendisi için insanın özüne ulaşması; onun kendini

---

okumasına girişmeden önce bu eseri okur ve bununla ilgili olarak yayınlamadığı bir metin (*HHFE*) ve yayınladığı bir makale (*HHFEK. Giriş*) yazar.

[62] Auguste Cornu, "Kutsal Aile'ye ek 1", Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile** içinde, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 278

[63] Metin Çulhaoğlu, **Bir Mirasın Güncelliği: Tarih Türkiye Sosyalizm**, YGS Yayınları, Üçüncü Baskı, 2002, s. 28

[64] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Beşinci Baskı, 2004, s. 62

[65] MEW, Birinci Cilt, s. 345'ten aktaran Émile Bottigelli, **a. g. e.**, s. 99

> toplumsal ve insani bir varlık olarak yeniden yaratmasıdır... Bu komünizm, tamamıyla natüralizm olarak gelişir ve hümanizme eşittir... Tarihin bütün hareketi, bu yüzden... komünizmin fiili olarak yaratılması hareketidir."[66]

Bu cümlelerde tarihe keyfi bir ereksellik mi yüklenmektedir, yoksa tarihin mantıksal açıdan kavranabilir gelişim mekanizmalarının olduğu mu belirtilmektedir?.. Marx'ın tarihe, keyfi bir hedef yakıştırmadığını düşünmek gereklidir. *1844 EFE*'nda komünizm, tarihsel gelişmenin sahip olduğu yönle ulaşılacak bir son hedef ya da sonuç olarak görülür. Tarihin mantığı ve dolayısıyla bir yönü olduğundan, bir kestirim ya da öngörü (prediction) yapılır. Komünizm, *a priori* bir tasarım değil, tarihsel *a posteriori* bir sonuçtur. "Natüralizm" nitelemesiyle kastedilen daha çok budur. Hegel'de, tinin kendini bilmesi, öz-bilince ulaşması bir son erek olarak konur ve bu metafizik telos'un (erek) tarihte gerçekleştiği savunulurken, Marx'ın erken dönem yazılarında bile, tarihin materyalist yönden kavranmış nedensel mekanizmalar ve kurallarla geliştiği yönünde bir inancın olduğu gözlenir. Doğanın, fiziksel gerçekliğin nasıl ki bir "mantığı" vardır ve bu "mantık" insanlar tarafından soyutlanabilir, kavranabilir; tarihin, toplumların gelişiminin de insanlar tarafından kavranabilir bir "mantığı" bulunmaktadır. Hegel bu mantığı idealist felsefesinde teleolojik biçimde, "baş aşağı" ortaya koyarken; Marx materyalist bakışla değerlendirme yapmakta, ömrü boyunca oluşturduğu teoride, diyalektik mantığı birçok yönüyle sunmaktadır. Hegel'de gerçeklik akli yapıdadır, töz akıldır; Marx'ta gerçeklik maddi yapıdadır, töz maddedir. Hegel, gerçekliğin zaten akli yapıda olduğunu ve değiştiğini, geliştiğini benimser. Marx ise, nesnel gerçekliğin kavranabilir, aklileştirilebilir bir mantığa sahip olduğunu, bu nedenle bu mantığı kavrayarak akılcı biçimde değiştirilebilir de olduğunu belirten argümanı benimseyerek, bunun tarih alanında da geçerli olduğuna inanır. Marx'ın yaklaşımını göstermesi açısından yukarıda alıntılanan cümlelerle birlikte şu cümleleri de yazmış olması dikkat çekicidir:

> "(Komünizm –MB), tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendini bu çözüm olarak bilir.
>
> "Demek ki, tarihin tüm hareketi, bir yandan bu komünizmin *gerçek* doğurma belgesi –deneysel varlığının doğum belgesi- öte yandan onun düşünen bilinci için kendi *oluş*unun *kavranmış* ve *bilinen* hareketidir (...)
>
> "Eğer tüm devrimci hareket, deneysel olduğu kadar kuramsal temelini de *özel mülkiyet* hareketi, iktisat hareketi içinde buluyorsa, bu devrimci hareketin zorunluluğu kolayca anlaşılabilir."[67]

1844 EFE'nda, böylesi bir ideolojik bakış açısının, materyalist/realist bir inancın varlığı gözlenmektedir. Bu eserde Marx, "yabancılaşma" fenomeninin değerlendirmesini yapmakta ve bu fenomenle komünizmi ilişkilendirmektedir. Daha çok betimleyici ve fenomenal düzeyde bir açıklama yapan Marx, henüz burada, "yabancılaşma" fenomenini üreten temel mekanizmayı, özsel olanı bulup ortaya koymamıştır.

Marx'ın *HHFE*'ndeki yaklaşımı da materyalisttir. Bu eserin yazılmasından sonra gelişen süreçte, materyalist bakış açısı, komünist perspektifle bütünleşir. Tarihsel materyalizmin oluşumu, böylelikle gerçekleşir. Materyalist-komünist perspektif ya da zemin, toplum bilimsel gerçekçi değerlendirmeler için gereklidir. Tarihsel materyalist perspektifin oluşmasıyla, toplum bilimsel incelemelere, dolayısıyla toplumsal temel mekanizmaların keşfedilmesine doğru ilerlenir. Toplum bilimsel incelemeler, ideolojik perspektiften yalıtılamaz. Ayrıca her bilim, kendinden önceki, terminolojiyle bir süre daha konuşmaya devam eder.[68] *1844 EFE*'ndaki "yabancılaşma" ve "hümanizm" gibi kavramlar, bu duruma örnektir. Marx, *Kapital*'i yazdığında da 1843'ten beri sahip olduğu komünist-materyalist ideolojik bakış açısına sahiptir. Ancak, bu realist ideolojik perspektif, bilimsel incelemelerle, tarihsel-siyasal süreçlerin politik değerlendirmesiyle, zenginleşerek yeniden üretilir.

Özetle, Hegel'in idealist felsefesinde teleolojik (erekselci) bir tarih anlayışının olduğu bilinir.[69] Bu anlayış doğrudan Marksizm'e miras olarak kalmaz. Daha çok Hegel'in tarihsel yaklaşımının getirdiği sezgi, esinleyici etkidir miras

---

[66] Marx (Early Writings)'ten aktaran Jorge Larrain, **Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak**, Çeviri: S. Çeviker, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Birinci baskı, 1998, s. 39. *1844 EFE*'nın Sol Yayınlarınca Kenan Somer tarafından yapılmış Türkçe çevirisi bazı nüanslar içeriyor. Örneğin, bu çeviride "doğalcılık" kavramının anlamı, daha farklı yorumlanmaya uygun görünür. Ne olursa olsun, Marx'ın Hegel'in idealizmindeki teleolojik (erekselci) yaklaşımı, materyalist "zorunluluk" kavramıyla ayakları üzerine oturttuğu düşünülmelidir.

[67] Karl Marx, **1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2005, s. 172

[68] "Her bilimin ilk eleştirisi, savaştığı bilimin bazı ön varsayımlarının zorunlu tutsağıdır." [Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 52]

[69] Örneğin bkz; David Hillel Ruben, **Marksizm ve Materyalizm-Marksist Bilgi Kuramı Üzerine Bir Çalışma**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, Verso Yayıncılık, Birinci Baskı, 1989, s. 62

kalan… Tarihin mantığı ve yönü olduğuna ilişkin inanç, Marx tarafından, metafizik/idealist bir kurgunun bileşeni olmaktan kurtarılır ve materyalist, bilimsel bir inceleme zemininde ele alınır.

Öyleyse, Marx ve Engels'in, komünizmi, tarihin kaçınılmaz, zorunlu bir sonucu olarak görmelerini de sağlıklı bir biçimde yorumlamak gerekmektedir. Bu ifadelerdeki "zorunlu", ya da "kaçınılmaz" kelimelerinin anlamı doğru kavranmalıdır. Komünist ideoloji realisttir ve komünistlerin toplum bilimsel incelemelerinden ayrılmaz. Bu realist ideoloji, çağımızda toplumsal gerçeklikteki karşıtlıkların aşılması yönünü, ilerletici yönünü temsil etmektedir. Bu temsil, işçi sınıfının bilincinde kendiliğinden oluşmaz. Bu sınıfın ideolojik-siyasal düzlemdeki temsilcilerinin fikirlerinde yansır. Komünist ideoloji, tarihsel hareketin kendi üzerine realist bir "refleksiyonu" (düşünümü)'dür. İşçi sınıfı çağımızın devrimci kapasitesi olan sınıfıdır ve onun devrimci hareketlenmeleri, komünist ideolojinin alabileceği biçimlere genel bir çerçeve oluşturur. İşçi sınıfının nihai çıkarı, toplumsal ilerlemenin nesnel yönünü gösterir. Marksist komünist perspektif veya tarihsel materyalist perspektif, erekselcilikle (teleolojik olmayla) ya da ütopyacılıkla nitelenemez.[70] Çünkü bu perspektifler, realisttir. Ayrıca, bu ideolojiler bilimsel incelemelerle yenilendiklerinden, bilimsel verilere dayanarak gelecek öngörüleri oluşturulmaktadır.

Marksizm, kapitalizmin gelişiminin kavranmış mantığına dayanarak, geleceğe ilişkin öngörülerde, kestirimlerde bulunmamızı sağlar ve bu mantıktaki farklılaşmalarla birlikte geliştirilmektedir. Tarihin mantığı olduğuna inanmak ve içinde bulunduğumuz çağda bu mantığın mekanizmalarını saptamak, buna dayanarak genel bir ilerleme yönünden bahsetmek realist tutumlardır. Komünistlerin "kaçınılmaz" ya da "zorunlu" gibi nitelemeleri, saptanan bu mekanizmalara, bu mekanizmaların oluşturduğu mantığa işaret etmektedir. Yaşanan toplumsal deneyimler üzerinden bu gelişimin mantığının soyutlaması da yetkinleştirilir. Bir örnek vermek gerekirse; Marx *Kapital*'de kapitalizmin gelişiminde ülkeler arasındaki eşitsizliklere değinirse de "eşitsiz gelişme" ilkesinin, soyutlamalarımıza büyük ölçüde ve net bir biçimde dahil olması, Ekim devrimi süreciyle ve emperyalizmin ilk evrelerinde gerçekleşir…

Hegel'in felsefesi ve bıraktığı miras

Aydınlanma döneminin materyalistleri, doğadaki nesneleri, olayları değerlendirirse de doğadaki süreçleri ve gelişimi yetkinlikle soyutlayamaz, nesnelerin ve olayların insan aklına nasıl yansıdığını yeterince değerlendiremeden bir yansımanın gerçekleştiğini kabul eder. Onlar, doğanın ve aynı zamanda toplumsal gerçekliğin süreçlerini, gelişimini yeterince incelemez. Engels'in de belirttiği gibi, yer yüzünün nasıl bir evrimden geçtiğinin (jeoloji), canlıların yapı taşı olan hücrenin hangi özelliklere sahip olduğunun, canlıların evriminin nasıl olduğunun, enerjinin bir formdan diğerine nasıl dönüştüğünün bilinmediği bir dönemde[71], materyalistlerde doğal olarak gelişimsel bir madde ya da doğa anlayışı da olamaz. Bu materyalistlerdeki düşünsel yetersizliğin bir başka yanıysa, "yansıma teorisi"nin irdelenmeden, bir kabul olarak benimsenmesi ya da en fazla birey ölçeğinde kısmen değerlendirilebilmesidir. Bu da zihin ve bilinç konularındaki bilimsel incelemelerin yanı sıra, ideoloji üzerine toplum bilimsel çalışmaların da henüz yeterince geliştirilmemiş olmasından kaynaklanır. Yine Engels'in belirttiği gibi, "eski materyalizm"in tarih anlayışı pragmatist yaklaşımlı, "tarihin incelenmesinden hiçbir ders alınamayacağını" telkin eden, tarihin ilerlemesinde "ülküsel devindirici güçleri", fikirleri son nedenler olarak gören bir anlayıştır.[72]

İdealizmin öznel çeşidindeki (örneğin Berkeley, Fichte) kusur ise, nesnel gerçekliği algı, duyum ya da düşünce biçimleri olarak kabul etmesi nedeniyle, algı, duyum ve düşünce içeriklerinin nasıl geliştiğini, değiştiğini dikkate almamasıdır.

İşte bu felsefelere karşıt olarak Hegel, Kant ve Fichte'nin özne merkezli felsefe anlayışını geliştirerek, gerçeklikle düşünceler arasındaki ilişkiye eğilir ve bu konuda yüzeysel gözlemlerle yetinmez. Hegel, hem doğada, İdea'nın bir formu olan nesnel aklın varlığını, döngüsel ve biçimsel de olsa bir gelişimi olduğunu savunur; hem de tarihsel

---

[70] Marksizm'i erekselci yaklaşıma sahip olmakla itham eden iki örneği vermekle yetinelim: i) O. P. Georges Cottier, **Marx ve Beşerî Bilimler**, Derleyen: Gerhard Seel içinde "Praksis Felsefesinin Önemi (Feuerbach Üzerine 11 Tez)", Ütopya Yayınları, Birinci Baskı, 2000, s. 67-96. ii) Yılmaz Öner, **Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi-Prodeterministik I**, Gençlik Basımevi, 1978. Bu kitapta (örneğin s. 5-15 "giriş" bölümüne bakınız) Darwin ve Marx'ın görüşlerine dair yapılan yorum, genel hatlarıyla yanlıştır ve doğrudan belirtilmese de bu görüşler hatalı bir biçimde teleolojik olarak nitelenir. Aslında Marx, Öner tarafından, genel bir determinizm teorisinden yoksun olmakla eleştirilir. Öte yandan, bahsedilen "giriş"te, Engels'i eleştirmenin dozunda ölçüsüz davranılarak, karalama/küfre kadar varılır. Yeni kuşakların Öner'in biraz karmaşık olan fikirlerini anlayabildikleri bilinmelidir ve onun çalışmalarının hak ettiği yer ne ise oraya konacağı kesindir.

[71] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 44-45

[72] **a. g. e.**, s. 47-48

gelişimde, İdea'nın bilinçli bir formu olan tinin, dolayısıyla ulusların tininin, sonlu öznelerin tininin gelişimini değerlendirir.

Hegel'in en belirgin özgünlüğü, felsefeye tarihsel anlayışı getirmesidir. Hegel'in felsefesinde, soyut bir süreç ve gelişim kurgusu, metafizik/idealist bir "tarih anlayışı" bulunur. Tarihsel süreçteki gelişim mantığı olan diyalektik, Hegel'in idealist felsefesinde kavramsal, soyut biçimde, bazı yönleriyle kavranır ve idealist yaklaşımla baş aşağı çevrilir. Edindiği bilgileri kullanarak ve kavramları akıl yürütme yoluyla devindirerek, örneğin çoğu durumda "üçleme"[73] kalıbını uygulayarak, gerçekleştirdiği zihinsel bir süreçle Hegel, tarihsel süreçteki mantığı ya da gelişimin diyalektiğini, tepe taklak olmuş şekilde, tümdengelimli, idealist bir perspektifle açıklar. Ona göre, tüm doğal gerçekliğe egemen olan nesnel akıl ve tarihe egemen olan da tindir (öz-bilincine ulaşma yolundaki akıl). Ona göre, bu ikisini ve mantığın inceleme alanındaki "düşünce"yi, felsefede İdea'nın farklı biçimleri olarak adlandırır ve inceleriz. Gerçeklik idesel/aklidir ve gelişir; İdea'nın mekânda varoluşu doğayı, tinin zamanda varoluşu tarihi oluşturur. Tinin kendini bilip tanıma yolundaki ereği tarihsel gelişimi içerisinde gerçekleşir. Hegel, tarihte bilinçli akıl olan tinin, sanat, din ve felsefe biçimlerinde öz-bilinç kazanarak kendini bilme, kendi varlığını kavrama sürecini (refleksiyon) ortaya koyar. Halkların ve bireylerin farklı tasarımları, algıları, tutkuları, düşünceleri, duyguları, ilkeleri üzerinden tinsel/zihinsel içerik gerçekleşir, varoluş kazanıp kültürü yaratır; tin, sanat, din ve felsefe üzerinden kendini geliştirerek, öz-bilincine ulaşır. Bu gelişimin düzeyi felsefede kavramlarla dışa vurulur…[74]

Hegel, *Mantıkbilimi* adlı eserinden de anlaşılacağı gibi, sadece döneminin doğa bilimlerinin sunduğu kavramları (nicelik, nitelik, ölçü, hareket, kuvvet, doğa süreçlerinden verdiği diyalektik örnekler vb.) kullanmakla kalmaz, *Tinin Fenomenolojisi*, *Tarihte Akıl*, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserlerinde, birçok tarihsel olguya materyalist bir bakış açısıyla da değinir.[75] Hegel, merkantilist iktisatçı Stewart'ın ve ayrıca Smith gibi iktisatçıların eserlerini okumuş olup, Montesquieu gibi Aydınlanma dönemi aydınlarının görüşlerini de bilir.[76] Bu bilgilerle Hegel'in bazı tarihsel olguları materyalist/realist bir şekilde yorumlaması yadırganmamalıdır. "Ansiklopedik bilge", Fransız ve İngiliz ulusunun ürettiği birçok bilgiyi kendince yorumlayarak, sistemi içinde felsefi görüşüyle bütünleştirir.

Marx *HHFE. Giriş*'te, Almanya'nın "siyasal ve toplumsal kurumları"nın anakronik durumunu dikkate alarak, Hegel'in Almanya'da oluşturduğu "teorik tinsel bilinç", başka bir ifadeyle "kurgusal hukuk felsefesi" için şu yorumu yapar: "Siyasette Almanlar, öteki halkların *yaptığı* şeyleri *düşünüyor*. Almanya, öteki halkların *teorik tinsel bilinci*ni oluşturuyor."[77] Çünkü Hegel hukuk felsefesiyle, Fransa'nın "restorasyon dönemi"nin ardından gelen 1830-1848 yılları arasındaki toplumsal gerçekliğiyle uyumlu bir biçimde, meşruti monarşiyi onaylar. Hegel 1821 yılında *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserini yayınladığı sırada, "Almanya'nın güncel olarak Devrime katılmaksızın Avrupa karşı-devrimine, Restorasyona katılması" söz konusudur. Prusya, Fransa'da monarşinin restorasyonu

---

[73] Türkiye solunda diyalektik "yöntem"in ya da akıl yürütmenin, "tez, antitez, sentez" üçlüsü biçiminde algılanışı çok yaygındır. Bu üçlünün gelişigüzel her konuda kullanılması, diyalektiğin değersizleşmesi, anlamsal yoksullaşması sonucunu doğurmaktadır. Üstelik, bu üçlüyü icat edenin Hegel olduğu kanısı da tümüyle yanlıştır. Hegel'in felsefesinde diyalektik sürecin gerçekten üç evresi vardır; ancak "efsanenin tersine, Hegel, bu üç evreyi sırasıyla 'tez', 'antitez' ve 'sentez' olarak adlandır*maz*." [Alex Callinicos, **Toplum Kuramı**, Çeviren: Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, 2004, s. 81]. Hegel'in felsefesine ilişkin bu saptamayı Kojève de yapar: "'Tez', 'Antitez' ve 'Sentez' sözcükleri ise, (Hegel'in –MB) yazılarında hemen hiç yer almaz" [Alexandre Kojève, **Hegel Felsefesine Giriş**, Çeviren: Selahattin Hilav, YKY, Üçüncü Baskı, 2004, s. 216, dipnot 14].

[74] Bkz; G. W. F. Hegel, **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Ara Yayıncılık, Birinci Basım, 1991, özellikle 150-155; G. W. F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İkinci Baskı, 2004, s. 266-274. Cohen, Hegel'in felsefi sisteminin kısa bir özetini, O'nun "zihin" üzerine anlayışını temel alarak, başarılı biçimde sunar [Gerald A. Cohen, "Hegel ve Marx'ta Tarih İmgeleri", **Karl Marx'ın Tarih Teorisi**, s. 15-42]. Aslında Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde yazdıklarının anlaşılması için okuyucuya, kendi zihinsel yapısını, psikolojisini incelemesini salık verir [G. W. F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İkinci Baskı, 2004, s. 41]. Hegel felsefesini kurarken, tarih, iktisat, doğa bilimleri gibi birçok bilim dalının yanı sıra, psikolojiyi, kendi zihinsel süreçlerini de değerlendirir.

[75] Bu saptamayı ilk olarak yapanlardan biri Plehanov'dur. Plehanov'un Hegel felsefesini ve diyalektiğini değerlendirdiği yazıları, her ne kadar "coğrafi çevre"ye gereğinden fazla önem verse de birçok doğru saptama içerir [G. V. Plehanov, **Marksizmin Temel Sorunları**, Çevirenler: Erdem Buri, Selahattin Hilav, Cenap Karakaya, Orhan Suda, Sosyal Yayınları, İkinci Baskı, 1994, s. 119-163]

[76] Volter, Montesquieu, Rousseau (Hegel Aydınlanmanın bu "asi çocuğu"nun görüşlerini onaylamaz), Diderot gibi Aydınlanma dönemi Fransız aydınlarının ve İngiliz siyasal iktisatçıların, ortaya koydukları bilgilerle ve görüşlerle, Hegel üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz; Guy Planty-Bonjour, Vitaly Kuznetsov, Marie-Jeanne Königson, Guy Besse, Pierre Méthais, Michele Jalley, Jacques D'hondt, **Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı**, Çeviren: Hüsen Portakal, Cem yayınevi, Birinci Baskı, 2002

[77] Karl Marx, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş", **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi** içinde, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Birinci Baskı, 1997, s. 200

gerçekleştiğinde, Viyana Kongresi'yle gerici Kutsal İttifak'a monarşik bir devlet olarak katılır. Prusya ve diğer Alman devletlerinin yönetim biçimi monarşidir ve henüz bir burjuva devrimi gerçekleşmez. Marx *HHFEK.* Giriş'i yazdığında, 1840 yılında Friedrich Wilhelm IV'ün tahta gelişinin ve anayasa fikrini onaylamadığını belirtmesinin üzerinden üç yıl geçmiş bulunmaktadır. Marx burada, Alman felsefesinin, aslında Hegel felsefesinin, Alman tarihinin tinsel düzeydeki *uzantısını* oluşturduğunu ve bunun da Almanların, tarihsel gerçeklik düzeyinde "şimdiki" zamanların çağdaşları olmamalarına karşın, öteki halkların gerçekleştirmiş oldukları şeyleri düşünmüş olmak üzere, felsefe düzeyinde "şimdiki" zamanların çağdaşı olmaları anlamına geldiğini belirtir. Tarihsel olarak Alman'lar, 1789 öncesi Fransa'nın sahip olduğu monarşik toplumsal kurumlara sahipken, Hegel'in felsefesiyle, anayasal bir monarşiyi onaylıyor olmakla, bu "tinsel" düzeyde, Fransa'nın 1848 öncesindeki durumunu kavramış olmaktadır.

1831 yılında kolera yüzünden ölen Hegel, iktisat, tarih, doğa bilimleri, felsefe tarihi, edebiyat gibi birçok alanda sahip olduğu bilgi ve fikirlerle, 18. yüzyılda Fransa, İngiltere ve Almanya'da biriken belli başlı kazanımları soyutlar. Örneğin Hegel, tarihte ilerlemeci bir gelişme olduğu halde, doğada döngüsel bir gelişme olduğundan bahsederken bile, döneminin bilgilerine ve genel eğilimine uymaktadır. Çünkü Hegel'in ölüm tarihinde, henüz Darwin'in evrim teorisi geliştirilmemiştir ve yeryüzünün jeolojik evrimi tam olarak bilinmemektedir. Hegel'in politik perspektifiyse, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk üç dekadında Kıta Avrupa'sının sahip olduğu siyasal iklimi ana hatlarıyla yansıtmaktadır. Hegel'in gençliğindeki ve yaşlılık dönemindeki görüşleri farklıdır. Gençken din ve devlet konularında radikal görüşlere sahiptir. Yine genç bir öğrenciyken, Büyük Fransız Devrimi'nin başlangıcı olan "Bastille'in düşüşü"nün haberi geldiğinde, arkadaşlarıyla birlikte, yeşeren umutların sembolü olarak özgürlük ağacı dikimine de katılır. Fransız devriminin ardından gelen, savaşların yapıldığı "İmparatorluk dönemi"nde Napoléon'a hayranlık duyan Hegel, Fransa'nın "restorasyon dönemi"nde (1815-1830) bulunduğu bir sırada, 1821 yılında, 51 yaşındayken yayınladığı *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'ndeyse, Prusya için, Friederich Wilhelm III'ün savaş sırasında vaat ettiği, meşruti bir monarşiyi onaylıyor görünür.[78] Sonuçta Hegel'in politik perspektifi söz konusu olduğunda, Almanya'nın anakronik durumu onun da görüşlerinin ufkunu daraltmaktadır. Her ne kadar bazı görüşleri geçerliliğini hala koruyorsa da Hegel'in sahip olduğu görüşlere bakarak, kendi felsefesi için de şu saptamasına hak vermemek mümkün değildir:

> "Bireye gelince, herkes kendi zamanının çocuğudur; felsefe de aynı şekilde kendi zamanını düşüncede özetler. Herhangi bir felsefenin çağdaş dünyayı aşabileceğini hayal etmek, bir kimsenin kendi zamanının üstünden atlayabileceğini, Rodos'u sıçrayıp aşabileceğini sanmak kadar saçmadır."[79]

Hegel'in bir yandan, 18. yüzyılda, İngilizlerin iktisat alanında, Fransızların toplum ve tarih alanında biriktirdikleri bazı bilgi ve düşünceleri yorumlayarak sahiplenişi, bu yüzyıldaki doğa bilimlerinin ulaştığı bazı sonuçları değerlendirişi, diğer yandan, hukuk/devlet anlayışı, felsefeye tarihsel ve diyalektik anlayışı getirişi, doğanın yanı sıra tarihte de mantıksal/akli bir yan olduğunu felsefi düzlemde kavrayışı, zihnin işleyişi üzerine görüşü, birlikte göz önünde bulundurulursa, onun için "kökleri 18. yüzyılda bulunan, çiçek vermesi 19. yüzyılda gerçekleşen bir ağaçtır" benzetmesini yapmak uygun olacaktır.

Hegel'in tarih, iktisat alanlarında derlediği ve yorumladığı bilgilerin, Marx'a miras kaldığı söylenebilir. Şimdi bunlardan bazı örnekler vermek uygundur.

İşte "sivil toplum"un anatomisinin nerede ve hangi ülkede aranacağına işaret eden bir anlatım... Bu anlatımın benzerlerini, Marx'ın *Kapital*'de kısmen onaylayarak alıntı yaptığı siyasal iktisatçıların eserlerinde de bulmak mümkündür:

> "Sivil toplum, aksaksız bir faaliyet içinde bulunduğu sürece, nüfusun ve sanayinin kesintisiz bir iç gelişmesi olarak görülebilir. İhtiyaçlar dolayısıyla insanlar arasındaki dayanışmanın ve bu ihtiyaçları tatmine yarayan tekniklerin evrenselleşmesi sayesinde servetlerin birikimi artar, çünkü bu çifte evrenselleşme süreci son derece büyük kazançlar meydana getirir. Ama bir yandan böyle olurken, öbür yandan özel emeğin parçalanması ve sınırlanması yüzünden, bu emeğe bağlı sınıfın bağımlılığı ve yoksulluğu da büyür ve aynı zamanda, emekten başka melekelerden, sivil toplumun sunduğu daha geniş özgürlük imkanlarından ve bilhassa, entelektüel nimetlerden yararlanmak ve kam almak imkanları azalır.

---

[78] G. W. F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İkinci Baskı, 2004, s. 222

[79] **a. g. e.**, s. 30

> “Geniş bir kitle, asgari geçim düzeyinin –bir toplum üyesi için zorunlu olan ve kendiliğinden ayarlanan düzeyin- altına düştüğü ve böylece, kendi öz faaliyeti ve öz emeği ile yaşamak onurunu, hak, hukuk ve kendine güven duygusunu kaybettiği zaman, ortaya bir pleb yığınının çıktığı görülür. Bu oluşum, aynı zamanda, nispetsiz ölçüde büyük servetlerin az sayıda ellerde toplanmasını büsbütün kolaylaştıran şartları da beraberinde getirir.
>
> “(...) sivil toplum yeterince zengin değildir, yani bütün zenginliğine rağmen, doğurduğu aşırı sefaletin ve pleb kitlesinin kefaretini ödeyebilecek güçten yoksundur.
>
> “Bütün bu fenomenleri, İngiltere örneği üzerinde geniş ölçüde inceleyebiliriz (...)”[80]

Benzer ifadeler, *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'den de aktarabilir:

> “(...) Büyük bir kitlenin, toplumun bir üyesi için gerekli en düşük geçim biçimiyle yetinmek zorunda bırakılması ve oransız ölçüde fazla servetlerin az sayıdaki ellerde toplanması, zorunlu olarak öyle bir durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır ki, burjuva toplumu (İngiltere) zenginliğinin zirvesine ulaştığı zaman bile yeteri kadar zengin değildir, şu anlamda ki, burjuva toplumunun sahip olduğu servet, aşırı sefaleti ve nüfus artışını ortadan kaldırmaya yetmez.”[81]

Her ne kadar Hegel, gençlik eserlerinden biri olan *Hristiyanlığın Ruhu* adlı eserinde “özgürlüğün nesnesi yalnızca ideadır. O halde Devleti aşmak gerekir! Çünkü tüm Devlet özgür insan varlığını, bir makinenin (raderwerk) parçalarıymış gibi görmüştür. Ve bu böyle olmamalıydı. O halde devlet ortadan kalkmalıdır (...)”[82] şeklinde bir ifadeye sahipse de daha sonra bu görüşünün değiştiği bilinmektedir. *Tarihte Akıl* adlı eserinde o, “devlet dünyaya uygulanmış ustur”[83] diye yazar ve devlet biçimleri olarak cumhuriyet (demokrasi) ve monarşiyi eleştirerek[84], “meşruti monarşiyi” olumlu buluyor, onaylıyor[85] görünür. Buna karşın, Hegel’in materyalist denilebilecek bir yaklaşımla devletin doğuşu konusunda ettiği bir kelam da vardır:

> “(...) Gerçek bir devlet, gerçek bir hükümet ancak toplumsal koşullarda bir ayrımlaşma başladığı, zenginlik ve fakirlik çok büyüdüğü, büyük bir kitle artık gereksinimlerini alışageldiği biçimde doyuramaz olduğu zaman ortaya çıkar.”[86]

Başka örnekler de verilebilir; ancak burada bu kadarı yeterli görünmektedir.

Bu noktada, Hegel’in Marx’ı etkilemiş olması kuvvetle muhtemel olan, felsefeyle ilgili düşüncesine de değinmek gerekir. Felsefenin tarihsel özgünlüğü ve sınırlılığını anlatan şu cümlelerin, Marx’ı etkilememesi mümkün müdür?..

> “Dünyanın nasıl olması gerektiğini öğretmek iddiası üzerine bir söz daha söyleyelim: felsefe bu konuda daima geç kalır. Dünyanın düşüncesi olarak, felsefe, ancak realite oluşum sürecini işleyip bitirmiş olduğu zaman ortaya çıkar. Kavramın öğrettiğini, tarih aynı zorunlulukla gösterir: ancak varlıkların olgunluk çağındadır ki, ideal, reelin karşısında boy gösterir ve aynı dünyayı cevheri içinde kavradıktan sonra, onu bir fikirler alemi şeklinde yeniden inşa eder. Felsefenin soluk rengi[87] solgun zemine vurduğu zaman, hayatın bir tezahürü ihtiyarlık günlerini tamamlıyor demektir. Felsefenin soluk rengiyle, o gençleştirilemez, sadece bilinebilir. Minerva’nın baykuşu, ancak gün batarken uçmaya başlar.”[88]

Hegel Berkeley’i eleştirirken, onun öznel idealist felsefesinde, birey öznenin düşüncesinin içeriğinin nesnellik, dışsal gerçeklik taşımadığını kabul etmesini, “böyle bir idealizmle (...) hiçbir şey kazanılmamaktadır, çünkü

---

[80] G. W. F. Hegel, **a. g. e.**, s. 192-193

[81] Çeviren ve yayına hazırlayan: Nejat Bozkurt, **Hegel** içinde, “Tarih Felsefesi Üzerine Dersler”nden seçilmiş parça, Say Yayınları, İkinci Baskı, s. 145

[82] Hegel’den aktaran Ernest Mandel, **a. g. e.**, s. 21

[83] G. W. F. Hegel, **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Ara Yayıncılık, Birinci Basım, 1991, s. 144

[84] **a. g. e.**, s. 142, 144

[85] **a. g. e.**, s. 148. Ayrıca bkz; dipnot 38.

[86] Çeviren ve yayına hazırlayan: Nejat Bozkurt, **a. g. e.** içinde**,** “Tarih Felsefesi Üzerine Dersler”nden seçilmiş parça, s. 144

[87] Goethe’nin Faust’unda Mephistopheles’in sözüne telmihte bulunmaktadır: “Değerli dostum, bütün teoriler soluktur. Yalnız hayatın altın ağacıdır yeşil olan.”

[88] G. W. F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İkinci Baskı, 2004, s. 31

kaybedilen hiçbir şey yoktur”[89] şeklinde değerlendirir. Hegel, birey öznenin düşünceleri ile nesnel-dışsal gerçeklik arasındaki ilişkide, üç evreli bir süreci ortaya koyarak, diyalektiğinin bu yanıyla, doğa bilimlerindeki yöntemsel yönü idealistçe dile getirmektedir. Örneğin, “şimdi” ya da “burada” soyut, içeriksiz kavramlarıyla yola çıkılarak düşünüldüğünü, sonra nesnel-dışsal gerçeklikte birçok “şimdi” ya da “burada” momentinden/ uğrağından (zaman/mekan) geçildiğini, üçüncü evrede bunların dolayımıyla kavranmış somut bir “şimdi” ya da “burada” kavramına ulaşıldığını belirtir.[90] Yine örneğin, “varlık kavramı”yla, soyut içeriksiz, anlamdan yoksun olan dolayısıyla hiçlik olan bu kavramla başlayarak, onun nicelik, nitelik, özellik, ölçülebilirlik, öz, görünüş gibi özelliklerini değerlendirdiği ikinci düşünme evresindeki momentleri geçerek, bunların dolayımı sonucunda, üçüncü evredeki “kavram” kavramına ulaşır.[91] Bu kavrayış, bilimdeki eylem ve düşünce arasındaki ilişkinin, dolayısıyla bilimsel incelemedeki yöntemin, idealist biçimde, *kabaca ve bir yönüyle* kavrandığını göstermektedir. Doğa bilimlerinde izlenen yol, hipotezlerden pratik dolayımıyla, deneyler yaparak yasa ya da teorilere varma yolu, Hegel’in düşüncelerine yansımış görünür. 17. ve 18. yüzyıldaki fizik, kimya, biyoloji gibi bilim dallarında yapılan incelemeler sonucunda birikmiş bilgileri kullanan Hegel, aynı zamanda bundan daha önemli olarak, özellikle fizik ve kimyanın gelişimiyle artık kavranması mümkün olan bilimsel çalışma yöntemini, bir boyutuyla soyutlar.

Doğa bilimlerinde 17-18. yüzyılda yaşanan ilerlemeler, Aydınlanma döneminde, Hegel’e de ulaşan bir anlayışın şekillenmesini sağlar: Doğanın, gerçekliğin bir mantığı, nedenselliği vardır ve insan aklı bu mantığı kavrayabilir. Hegel idealist biçimde, gerçekliğin bu mantık ya da akıl yapısında olduğunu ve doğanın tözünün var oluş durumundaki akıl olduğunu savunur. İnsan aklı, nesnel aklın bir parçasıdır ve bu tözü, mekân içerisinde açılıp gelişen nesnel aklı, kavrayarak, ona biçim verir. Tözsel olan tin de tarih olarak görünüş kazanır, kendini var oluş alanında gösterir, “halkların tini” olup nesnelleşir, zaman içinde açılıp gelişerek içerdiği öğelerin çeşitliliğiyle birlikte kültürü oluşturur. Din, sanat ve felsefe aracılığıyla kendini bilmeye başlar, kendinin bilincini kazanır. İnsan aklı, nesnel aklın kendini kavradığı öznel biçim olduğundan, “mutlak” ya da İdea, öznel olanla nesnel olanın, düşünce ile gerçekliğin birliğidir. Özetle, Hegel’de doğanın ve tarihin işleyiş mantığı, idealist bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Bu mantığın adı ise diyalektiktir. Hegel’in sistemli biçimde ortaya koyduğu, ancak kullandığı soyut kavramların anlaşılması güç anlamlarıyla mistikleştirdiği diyalektik mantık, tümüyle geçerliğini yitirmiş bir çeşit düşünme biçimi, keyfi bir öznel akıl yürütme yolu değildir.

Tarihsel anlayış, gelişim ve ilerleme fikri, felsefenin kültürle olan ilişkisi (“Minerva’nın baykuşu gün batımından sonra uçmaya başlar”), tarihe ilişkin bazı yorumlar, bütünsel/anti-eklektik sistem anlayışı, olanaklı durum ile mevcut durum arasındaki “çelişki”, “sivil toplum”, “yabancılaşma”, “yadsımanın yadsınması”, “aşma” (aufgehoben), “organik bütün” gibi kavramlar... İşte bunlar, “ansiklopedik bilgenin” bir sonraki kuşağa bıraktığı felsefi ve diyalektik miras arasında yer alır. Her ne kadar Marx ve Engels’in eleştiri süzgecinden geçmişse de günümüzde bile üzerinde durulup eleştirel bir gözle değerlendirilmesi, bilimlerdeki gelişmelerin sundukları üzerinden zenginleştirilmesi ve bazı yönleriyle ayıklamaya tabi tutulması yararlı olabilecek kavramlar, ilkeler, yaklaşımlardır bunlar... Diyalektik kavramların ve ilkelerin sağlıklı kullanımını, genç Marksistler arasında yaygınlaştırmak için, yeni çalışmaların yapılmasına da ihtiyaç vardır.

4. [Metin Çulhaoğlu’nun ‘Marksizm ve Türkiye Solu’ Adlı Çalışmasına Dair Notlar]

---

[89] Çeviren ve yayına hazırlayan: Nejat Bozkurt, **a. g. e.** içinde, “Mantıkbilimi”nden seçilmiş parça, s. 105

[90] G. W. F. Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İkinci Baskı, 2004, 77-86

[91] Bkz; G. W. F. Hegel, **Mantıkbilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004. Burada yeri gelmişken, Hegel’in eserlerini çeviren Aziz Yardımlı’ya, neden Hegel felsefesini bu kadar anlaşılmaz bir hale getirdiği sorulmalıdır. Nejat Bozkurt’a ise, Hegel’den seçilmiş parçaların güzel çevirisi için teşekkür edilmelidir.

Bu yazıda, Çulhaoğlu'nun çalışması olan *Marksizm ve Türkiye Solu*'nun tüm argümanlarını değerlendirmenin mümkün olmadığını bilerek, bize önemli görünen, katıldığımız bazı tezlerini açımlamak, sağlıklı bulmadığımız diğer yorumlarını ise eleştirmek istiyoruz. Bunu Çulhaoğlu hayattayken de yapmak mümkündü elbette, fakat yazıdaki yorumlarımızın bir bölümünü ancak yakın zamanda soyutlayabildiğimizi belirtmeliyiz. Bir de böyle bir değerlendirme yazısı yazmak, bugüne kadar hiç aklımıza gelmemişti. Yeni kuşakların Çulhaoğlu'nun teorik mirasını sahiplenirken, gerekli görülen yerlerde bu mirasın kimi yanlarını eleştiriye tabi tutmasını önemsiyoruz.

Çulhaoğlu, yeni kuşaklar için bir "buzkıran gemisidir." Teoride ve pratikte üzerinden gidilebilecek yolları açmış, alan temizlikleri yapmıştır. Açılan bu yolların genişletilmesi/geliştirilmesi gerekmektedir. Onun ilk elde akla gelen "teorik sistem", "egemen ideoloji", "resmî ideoloji", "ideolojik motifler", "ideolojik mücadele", "yerlileşme", "uçunma (sublimasyon)" gibi kavramlaştırmaları ve bu konulardaki yorumlarına özel önem verilmelidir.

Marksizmin Oluşumu

> "Leninizm, Marksizmin içerilip aşılması (aufheben-MB) değildir; ama Marksizm, kendisini önceleyen düşünsel birikimin içerilip aşılmasıdır. Bu nedenle, Hegel, Spinoza, Proudhon, Ricardo, Saint-Simon vb. okunmadan Marx okunabilir; ama, Marx okunmadan Lenin okunamaz." (s. 60)

Marksizmin *oluşumu* (genezis), geçmiş tarihsel görüş ve bilgi birikiminin yeni bir dünya görüşü *bütünlüğü* içerisinde sentezlenerek, yeniden anlamlandırılması sürecini barındırır. İçerip aşma/aufheben'in anlamı budur. Sentezlenme kavramıyla, miras alınan görüş, bilgi ve kavramların eleştirilmesi, ayıklanması, yeniden anlamlandırılması, derinleştirilmesi gibi işlemleri kastediyoruz. Oluşan yeni teorik sistem bir bütünlüktür ve devraldığı kavramları, anlayış ve görüşleri bu bütünlük içerisinde anlamsal olarak dönüştürür. Marksizmin Hegel'den, Feuerbach'tan, siyasal iktisatçılardan ve ütopik sosyalistlerin anlayışlarından *ayrı bir kulvarda* yeni bir dünya görüşü olarak doğuşu ve gelişimini koşullayan temel etken, 19. yüzyıl Avrupa'sının içerisinde bulunduğu tarihsel koşullar ile sınıf mücadelelerinin belirlenimi altındaki Marx ve Engels'in siyasallaşma süreçleridir. Marksizmin oluşumunda, Büyük Fransız Devrimi, 1848 Avrupa burjuva devrimleri ile 1871 Paris Komünü'nün siyaset teorisi kapsamında analizinin, kapitalist üretim tarzının bilimsel incelenişinin, doğa bilimleri alanındaki gelişmelerin felsefi açıdan soyutlanmasının da yeri vardır. Leninizm ise, Marksizm'e siyaset teorisi, öncülük/örgüt teorisi, devrim teorisinde ve emperyalizm çözümlemesiyle katkılar sunup, geliştirmiştir.

Marksist Teorik Sistem: Kapsamı, Niteliği, Tarihsel İşlevi

> "Marksizm, özellikle 20. yüzyılın düşünsel ve siyasal ortamını büyük ölçüde belirlemiş bir sistem. "Kuram", "bilim" ya da "öğreti" sözcüklerinin eksik kalacaklarını düşündüğüm için sistem diyorum." (s. 79). "Marksizmin üstün yanı, en derin görünen kuramsal düzenlemelerin bile somut siyasete tercüme edilebileceği bir açık uçluluk taşımasıdır." (s. 80-1). "Eğer Marksizm (…) kapsamlı ve iç dengeli bir sistemse (…)" (s. 81). "Marksizm'i toplum bilim sayanın onun siyasal yanını görmezden gelmesi, siyasal ideoloji olarak benimseyenin ise sistemdeki toplum bilimi boşlaması, önemli bir talihsizlik sayılmalıdır." (s. 86)

Çulhaoğlu'nun "teorik sistem" kavramlaştırması yerindedir. Bu sistemin "açık uçluluğu" ve "iç dengesi" olduğu şeklindeki saptamalarına da katılıyoruz. Bu konu hakkındaki görüşlerimizi özetlemek istiyoruz:

Marksizm, "insan toplumunun bilimi" olarak görülemez. Bir kere doktrin, öğreti, bilim gibi nitelemeleri yetersiz kılacak biçimde Marksizmin kapsamında felsefi, bilimsel, siyasal boyutlar uyumlu ve birbirini tümleyecek şekilde bulunur. İkincisi, örneğin, toplumsal tarihin, sanat tarihinin, spesifik bir ideolojinin vb. Marksist teorik sistemin referans çerçevesiyle araştırılıp incelenmesi mümkündür, fakat bu incelemelerin somut bulguları değil, bu incelemelerden süzülen bazı üst düzey soyutlamalar, bu teorik sistemi zenginleştirmektedir. Başka bir deyişle Marksist antropoloji, Marksist sanat tarihi, Marksist sosyoloji gibi bilimsel çalışma alanları elbette vardır, fakat bunlar antropolojidir, sanat tarihidir, sosyolojidir, Marksizm değil… Öte yandan, Marksizm kapitalizmden komünizme geçiş döneminin salt bilimi değil, bilimsel dünya görüşüdür. Bu devrimci dönemin üzerinde yükseldiğinden, bu bilimsel dünya görüşü devrimcidir. Eğer "ideoloji" terimini dar ve pejoratif anlamıyla kullanmıyorsak, Marksizmin bilim, felsefe ve siyaset teorisi boyutları olan bir ideoloji/dünya görüşü olduğunu görmek gerekir.

"Bilimsel sosyalizm" ile Marksizm aynı anlamlara gelir. Fakat Marksist teorik sistemin bilimselliği, birincisi, bir felsefe olan tarihsel-diyalektik materyalizmi içermesi yüzünden, bu felsefi paradigmanın, toplumsal tarihin, üretim biçimlerinin, toplumsal formasyonların, ideolojilerin vd. bilimsel incelemesi sırasında zemin olarak alınmaya, kalkış noktası yapılmaya, referans çerçevesi olmaya uygun olmasından, ikincisi, bilimsel/realist düşünme ve soyutlama yöntemlerinin kullanılmasından kaynaklanır. Tarihsel-diyalektik materyalizm, somut bilimsel araştırmaların

sonucunda soyutlanmış genel felsefi bir paradigmatik çerçevedir. Yeni bilimsel incelemelere kılavuz olacak niteliktedir de. Bu felsefi paradigma, bilimsel incelemenin kendisi ise değildir.

> “Örneğin, felsefe ile bilim arasındaki ilişkilerin, Marx tarafından, tarihsel maddecilik olarak tanımlanabilecek bir oynak dengeye oturtulduğu söylenebilir. Dengede içerilip aşılanlar arasında Hegel ve Feuerbach vardır.” (s. 146)

Kanımızca Çulhaoğlu burada materyalist tarih anlayışı/tarihsel materyalizmi bir yere oturtmaya çalışırken zorlanmaktadır. Tarihsel materyalizmi bilim mi saymalı, yoksa bir felsefe mi?.. Çulhaoğlu “oynak denge” sayıyor… Bize göre, diyalektik-tarihsel materyalizm, toplum bilimlerinin geniş alanında yapılacak araştırmalar için felsefi bir paradigmadır.

Kapitalist üretim tarzının incelenmesi ve buradan kalkarak geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapılması, bilimsel üretimin, devrimcileşmesini getirmiştir. Marksizmin bu incelemesi, kapitalist üretim tarzının aşılması sürecinde devrimci ve pratik bir eleştiriye yol açmaktadır.

> “Tarih bilinci, yaşanmış olanın soyutlanmış ve genellenmiş bilgisini belirli bir süreklilik çizgisinde ileriye doğru uzatmak anlamına gelir.” (s. 68)

Çulhaoğlu bu cümleyi Türkiye solunun kendi tarihine dair bilinci bağlamında kuruyor. Anlamı genellenebilir. Marksizm eş deyişle “bilimsel sosyalizm”, tarihin soyutlanmış bilincidir ve kendisini böyle bilir. Bu bilinçlilikle, geleceğe ilişkin kısmi öngörülerde, bazı projeksiyonlarda bulunmak olanaklı duruma gelmiştir.

Siyasetin, mutlak “doğru”ları yoktur. Başka bir deyişle siyaset, bilimsel/teorik bir referansa sahiptir, fakat hangi sol siyasetin devrimci hangisinin devrimci olmadığı gibi konuların, belirli bir yere kadar bilimsel/teorik çerçeveyle değerlendirilmesi mümkündür. Kanımızca Marksist teorik sistem içerisinde siyaset bilimi ya da teorisi olarak nitelenebilecek bir soyutlama alanı vardır, ancak siyasetin belirlenimleri ve etkileşimleri çok yönlü ve dinamik olduğundan, siyasette hangi tarzın/yolun sağlıklı olduğu konusunda nihai karar verici tarihsel süreçlerdir.

Marksizm, sosyalist ideoloji ve siyasetin referans çerçevesidir, bunların alabilecekleri biçimleri sınırlar; fakat Marksizm’le sosyalist siyaset ve ideolojinin somut içerikleri doğrudan belirlenmez.

> “Marksist birikim, siyasal-ideolojik formasyonun altyapısı ya da güvencesidir; Marksist birikime dayanmayan siyasal-ideolojik formasyon, özel direnç ve tutkuları bir yana bırakacak olursak, konjonktür tarafından kolayca likide edilebilir (…) Siyaset aracı olarak kavramların, bir kuramsal çözümleme süreci sonucunda geliştirilip dolaşıma sokulmaları gerekir (…)” (s. 60, 61)

Sosyalist ideoloji ve siyasetin kavramları, motifleri ve ilkeleri, her bir toplumsal formasyonda komünist hareketin içerisinde bulunduğu tarihsel dönem ve konjonktür tarafından koşullanır. Fakat bu koşullama teorik bir değerlendirme ile işçi sınıfının çıkarlarına ve sosyalist devrimin ihtiyaçlarına bağlanmıyorsa, tutarsız hamleleri, zikzaklı ve savrulmuş rotaları beraberinde getirir. Siyasal kavram ve motiflerin tutarlı bir bütünlük oluşturması, işçi sınıfının yakın ve uzak erimli çıkarlarını gözetir olması, sosyalist devrim perspektifinin dışına düşmemesi, ancak Marksist siyaset teorisi çerçevesinde yapılacak analizlerin ürünü olabilir.

Marksizm, kapitalizmden komünizme geçişteki bilimsel dünya görüşüdür. Dolayısıyla aynı zamanda devrimci bir dünya görüşüdür. Marksizmin bir dünya görüşü olmasında materyalizmin ve komünist devrimci perspektifin birbirini bütünleyen ve uyumlu birlikteliği önem taşımaktadır. Ancak Marksizm, bugün için proletaryanın çoğunluğunun sınıfsal ideolojisi ya da dünya görüşü değildir. Bizim için proletarya, bu dönüşümü gerçekleştirecek tek devrimci sınıf olsa da gelişkin bir felsefe ve bilimsel teorilerle buluşması ancak geleceğin toplumunun kuruluşu sürecinde toplumsal devrimler döneminde mümkün olacaktır.

Ampirik somutlardan soyutlamalara ulaşma ve ulaşılan soyutlamalardan gerçeklikteki etkileşim ve değişim örüntüleri (gerçekliğin diyalektik “mantığı”) yakalanarak düşüncede somut bütünlüğü yeniden oluşturma, toplum bilimleri alanında kullanılan bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntemi Marx örneğin *Kapital* adlı eserini oluştururken kullanır. Bu yönteme biz, diyalektik yöntem denmemesini, bu yöntemin bir bilim yöntemi olarak görülmesini öneriyoruz. Bize göre, diyalektik gerçekliğin barındırdığı etkileşim türlerinin, ilişkilerinin, değişim örüntülerinin, süreçlerin, oluşumun, gelişimin soyutlanmış “mantığı”dır. Dolaysıyla Çulhaoğlu “Marksizm’i az çok bilen herkes, Marksizmin çözümleme yönteminin diyalektik yöntem olduğunu da bilir” (s. 116) diye yazarken, rutinleşmiş bir yanlışı tekrarlamaktadır. Yani bu bir galat-ı meşhurdur.

Diyalektik materyalizm topluma ve tarihe uygulanarak tarihsel materyalizm elde edilmemiştir ve bugün de böyle yaparak materyalist tarih anlayışına katkı sunulamaz. Diyalektik-tarihsel materyalizm, gerçekliğin toplum/tarih ve

doğa gibi farklı katmanlarının olduğunu benimser, fakat gerçekliğin tek bir materyalist ve diyalektik yorumu vardır. Felsefemiz, "tarihsel" ve "diyalektik" olarak nitelenip iki farklı kompartmana ayrılmamalıdır. Materyalist felsefe, doğa ve toplum alanlarında çeşitli bilim dallarının getirdiği yeni bulguların, anlayışların ışığında yapılacak soyutlamalarla geliştirilmektedir.

Çulhaoğlu “diyalektik ve tarihsel maddeciliğin yasalarının doğa bilimlerinin yasalarıyla eşdeğer tutulup tutulamayacağı” (s. 81) konusunu tartışılması gereken konular arasında saymaktadır. Bize göre, diyalektik-tarihsel materyalizmin “yasa”ları yoktur. Çünkü felsefenin, bilimdeki yasalar türünden yasaları bulunmaz. Materyalist diyalektik teorinin gerçekliğin barındırdığı yapılardan, süreçlerden, ilişki ve etkileşimlerden, değişim ve gelişimlerden soyutlanan kavramları, kategorileri vardır. Gerçekliğin taşıdığı etkileşim türleri ve değişim örüntüleri onun *mantığını* oluşturmaktadır.

Yapılar ve Failler

Çulhaoğlu Marx’ın bu konuya ilişkin bir cümlesini aktarıp, ekleme yapmaktadır:

> “İnsanlar, kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu, alabildiğine bir serbesti içinde değil, geçmişten devralınan ve halen var olan koşullarda yaparlar. Devam edersek, tarihin öznesiz bir süreç oluşu da gene bu çerçevede yorumlanmalıdır. Tarih, elbette tek tek öznelerin etkinlikleri sonucunda oluşur; ama sonal (nihai) olarak ortaya çıkan oluşum ve gelişmenin, tanımlanabilecek tek bir öznesi yoktur.” (s. 91-2)

“Tarihin öznesiz süreç” olduğu fikri Althusser’den kalan bir yanlıştır. Bu argüman ile “tarihin tek bir öznesi yoktur” argümanı birbirinden farklıdır. Sınıflar, kitleler, insanlar ve hatta bazı kesitlerde ünlü bireyler, tarihin özneleridir. Ancak üretim ilişkileri içerisindeki sınıflar, aynı zamanda insanların eylemleri için yapısal belirlenim de sağlar. Tarih, faillerin etkinlikleriyle sürekli yeniden ürettiği veya değiştirdiği yapıların koşulladığı öznelerin eylemleriyle gelişen süreçleri içerir. Tarihin özneler konumlanma noktasından kalkılarak değerlendirilmesi, sınıflara mensup insanları, eylemlerini ve aralarındaki mücadeleleri, yapılar konumlanma/kalkış noktasından değerlendirilmesi, insanların eylemleriyle yeniden ürettikleri veya değiştirdikleri temel ve üstyapıları, sınıf yapılarını gündeme getirir. Örneğin üretim güçleri ve aralarındaki üretim ilişkilerinden oluşan üretim tarzı, eş deyişle alt-yapı/temel, bakış açısı değiştirildiğinde, farklı bir perspektifle yaklaşıldığında, bu sefer sınıflar ve aralarındaki karşıtlık içeren ilişkiler/mücadeleler, pratikler olarak görülecektir.

Yapılar-failler “sorunu” yıllarca Marksistlerin üzerinde kafa yordukları bir konudur. Bunu Çulhaoğlu’ndan okuyalım:

> “Marx’ın *Tezler*’de insan özneye biçtiği etkin rol, kapitalist üretim tarzına özgü belirlenmişliklerin ve yapıların içine taşınıp orada bir kez daha anlamlı kılınabilir mi? Bu soru, Marksizm’i yıllarca uğraştırmıştır ve bugün de uğraştırmaktadır. Althusser’in çözümü, yapılar karşısında özneleri büsbütün edilgenleştirip taşıyıcıya indirgerken, özellikle Anglo-Saxon Marksizm’i içinden bir kesim, Althusser’in yaptığının tam tersini yapmakta, bu kez yapıları insan etkinliğinin basit sonuçları olarak görmektedir.” (s. 94)

Bize göre yapılar, özneler/failler arasındaki ilişkilerdeki ve öznelerin oluşturduğu iktisadi, siyasal örgütlenmeler (örneğin bir ekonomik işletme, devlet vb.) içerisindeki “düzenleniş ve işleyiş” olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yapılar, örneğin devlet kurumlarını, statik insan grupları olarak sınıfları, yazılı hukuk kuralları mevzuatını, ideolojik doktrinleri anlatmaz. Bunların yerine şunları belirtir: Proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki toplumsal ilişkilerin (bu ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, hukuksal ve kültürel boyutları vardır) düzenlenişi ve aktif işleyişi olarak devlet örgütlenmesi, bir üst-yapıdır. Alt tabakaları arasındaki ilişkiler dâhil olmak üzere temel sınıflara mensup insanların arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimlerin biçimlenişi olarak sınıflar, yapılardır. Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundaki düzenleniş ve işleyiş, iktisadi yapıyı/temeli oluşturur. Başka bir üst-yapı, sınıflar ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ve işleyişinin hukuksal boyutunu anlatır. İnsanların gerçeklik hakkındaki tutumlarının, davranış kalıplarının, duygu ve düşüncelerinin oluşumu ve yeniden-oluşumundaki düzenleniş ile günlük hayattaki faal durumu, başka yapılar olan ideolojileri ifade eder. Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı “öğeler” değildir ve aralarında *dışsal* ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin/faillerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı ya da formu olarak kavranmalıdır. Toplum bilimindeki, yapı-özne (fail) dikotomisi, aslında bir tür kavrayış/soyutlama yetersizliğinin ürünüdür.

Çulhaoğlu *Feuerbach Üzerine Tezler*’in 1., 3. ve 11.sini değerlendirerek, şöyle bir yorum yapmaktadır:

> “Gerçi Tezler’de duyumlu ve etkin bir özne, onun eylemi ve pratiği vardır; ama, bu duyumlu ve etkin özne ile onun pratiğinin içine yerleştirilebileceği bir *belirlenmişlik alanı* yoktur. Marx, yalnızca ve yalnızca “koşullar” demektedir. Özetle, ortada bir üretim tarzı, bu üretim tarzına özgü üretim ilişkileri ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı yapılar yoktur. Bu, öznel insan etkinliği ile genel olarak tarih ve gerçeklik arasında önemli bir boşluk

> bırakılması demektir (Marx daha sonra yapıları oluşturduğunda ise, bu kez 1840'larda bıraktığı insan özneye dönmemiştir)." (s. 93)

Kanımızca bu yorum sağlıklı değildir. *Tezler*'de yapıların bulunmayışı, perspektifsel soyutlamanın bir sonucudur. Marx'ın düşüncelerinde sınıflar ve komünistler, 1843 sonlarında *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-Giriş*'in yazıldığı zamanlardan başlayıp, sonraki tüm ömrü boyunca, özneler olarak yer almaktadır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'nde ya da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz*'ünde bu kez perspektifsel soyutlama, yapıların ön plana çıkmasına yol açar. *Komünist Manifesto*'da ise, tarihsel özne olan sınıflar arası mücadeleler kalkış noktası olarak alınır. Farklı eserlerinde ve hatta tek bir eserin farklı yerlerinde perspektifsel soyutlama sonucunda, insanların eylemine/etkinliklerine/pratiklerine ya da yapılara dönük farklı ağırlık kaydırmaları görülmektedir. Örneğin *Kapital*'de incelenen kapitalist üretim, soyutlamanın farklı uğraklarında üretim ilişkilerinin düzenlenişi ve işleyişi olarak yapı açısından değerlendirildiği gibi, sermaye ile işçi sınıfı faillerinin etkinliği olarak da dikkate alınır.

Çulhaoğlu'nun şu saptamasında "nesnellik" yerine "yapılar" geçirildiğinde doğru yazılmış olmaktadır: "Nesnellik ile öznel olanın ilişkisinde, dışsallık ve kronoloji yoktur. Ne biri ötekinin dışında oluşur; ne de biri zaman olarak ötekinden önce gelir." (s. 96) Çulhaoğlu şunu da yazmıştır: "(…) yapı dediğimiz şey özneye, (…) özne olarak tanımlanan birim yapıya dışsal değildir." (s. 102) Bu argümantasyon özünde doğrudur. Fakat bize göre "nesnellik", "nesnel koşullar" gibi kavramlar, yapı kavramının yerini alamaz. Çünkü biz yapıları, birer "şey" olarak değil, toplumsal ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak kavrıyoruz. Çulhaoğlu "nesnellik" olarak gördüğü "yapılar" ile öznel olanın ilişkisinde "ciddi bir güçlük"ten bahsetmektedir:

> "Yaşanan somut süreçlerde karşılıklı geçişme ve senkroni (eşzamanlılık) temel olsa bile, bu süreçlerin soyut çözümlemesi ve ifadesi, şöyle ya da böyle bir ayrıştırma (anlatımda, iki temel öğe arasına gerçek yaşamda olmayan bir mesafe konulması ve birinin ötekine bu anlamda dışsallaştırılması) ve bir tür kronoloji (anlatımda, iki öğeden biri sanki diğerini zaman olarak önceliyormuş gibi bir yol izleme) içerecektir." (s. 96)

Kanımızca, yapılar ile özneler/faillerin ilişkisinin serimlenmesi/ifade edilmesi ve süreçlerin soyutlanmasında böylesi bir güçlük yoktur. Perspektifsel soyutlama yapıldığının, soyutlama süreçlerinin uğrakları olduğunun farkında olunması ve değerlendirmeye iki yönlü soyutlama perspektifinin de dâhil edilmesi bu güçlüğü yenecektir. Bu yapılmadığında, soyutlama/kavrama süreçlerindeki yetersizliğin ve tek yönlülüğün sonucu olarak, yapısalcılıkta olduğu gibi özneler yapılara, metodolojik tekilcilikte olduğu gibiyse yapılar öznelerin etkinliklerine indirgenmektedir. Dolayısıyla Çulhaoğlu'nun şu yazdıklarına katılmıyoruz:

> "Bir yanda nesnelliğin öbür yanda ise öznel etkinliğin yer aldığı bir ilişkinin kurgulanmasında (…) iki yanın *salt kuramsal düzlemde* buluşturulması mümkün değildir (…) Çözüm, pratiktir. Yapılardan yola çıkanın bir noktadan sonra eylemli özne konumuna geleceği, eylemden yola çıkanın ise yapıların varlığını ve etkinliğini kabul edeceği bir çözüm." (s. 102)

Çulhaoğlu'nun da belirttiği gibi, "yapılar, değişmez özellikte değillerdir." (s. 99). Örneğin üretim ilişkileri, sınıflar, devlet, hukuk vd. statik kavramlar olarak kullanılmamalıdır. Türkiye'den örnekleyecek olursak, 1980 öncesi yıllardan sonrasına geçilirken, farklı sermaye birikim süreçlerinde üretim ilişkileri ve sınıf yapısı, üst-yapılar, gerçek, etkin ilişkiler, bu ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak dinamik bir yapıya sahip olmuştur.

Peki ideolojileri, "yapılar-öznelere" nasıl dahil edebiliriz?.. Yapılar ile özneler arasındaki ilişki içerisine yerleştirmekten bahsetmiyorum, çünkü böyle düşünülürse, birbirinden ayrı iki şey ya da gerçeklik öğesinin var olduğu kabul edilir. Oysa yapılar öznelerin ilişkilerinin almış olduğu formlar, özneler ise bu formları üreten, yeniden üreten veya değiştiren insan etkinlikleridir.

Çulhaoğlu şu şekilde yazmaktadır:

> "Nesnel sınıf çıkarının bilincine varılması, belirli bir ideolojik ortamda gerçekleşir. Aşağı yukarı benzer yapıların ve çıkarların farklı eylemlere yol açmasının nedeni de, ideoloji dolayımının devreye farklı biçimlerde girmesidir. Sınıf üyelerinin ortak kimlik inşa etmeleri ve bu ortak kimliği toplu eyleme dönüştürmeleri, hep ideoloji etkili süreçlerdir (…) Örneğin aydınların, sosyalist örgütlerin ve öncü işçilerin eylemlilikleri, ideoloji belirleniminin daha başat rol oynadığı bir özne kurgusunu dayatıyor (…) Özetle, doktrin, sistem vb. boyutuyla ideoloji, var olan nesnelliğin içinde özneyi inşa eden önemli bir etmendir." (s. 99-101)

Bu yazılanlardan şunu çıkarmaktayız: Bir yapı olarak ideolojiler, nesnel toplumsal gerçekliğin özneler üzerinden geriye refleksiyonu olarak, öznelerin eylemlerine yol açar. Öznelerin toplumsal ilişkiler içerisindeki konumlarıyla giriştikleri etkinlikler/pratikler de ideolojik düzeneklerle duygusal, düşünsel, simgesel anlamlandırmaları üretir. İdeolojiler belirli ama dinamik/değişken zihin/bilinç biçimleri ya da yapısal formlar olarak, insanların gerçeklikle

kurduğu ilişkilerin belirlenimi altındadır, fakat aynı zamanda bu ilişkilere, insan pratiklerine yön verir. Benzer sınıfsal koşullarda ve ortak çıkarlara sahip birey öznelerin, farklı eylemlere yönelebilmesinde, gerçeklikle kurulan farklı etkileşim tarzları rol oynar.

Bütünlük, Dolayım, Belirleme

Şu argümanlara katılmaktayız; "bütünlük, toplumsal olguların ve gerçeklerin ilişkilenmiş bir aradalığını ifade eder (…) parçaların ya da bütünü oluşturan unsurların, ancak bütün aracılığıyla, yani bütünle olan ilişkileri bağlamında kavranabilmesi ve çözümlenebilmesi (…) Toplumsal olgu ve gerçeklerin güncel durumunun yanı sıra, bunların tarihsel geçmişi ve geleceğe yönelik uzantıları da bütünlük kavramının içindedir." (s. 103)

Bütünlükler, içerdiği öğelerin sahip olduğu işlevlerle ve bu öğelerin aralarındaki etkileşimlerle oluşmuş sistemlerdir. Öğeler yalıtık olarak incelenip, aralarında dışsal ilişkiler kurularak ulaşılacak bir birlik, bütünlüğü kavramaya imkân tanımaz. Bütünlüğün öğeleri, ancak bütünlük içerisindeki işlevleri ve tüm etkileşimleriyle açıklanabilir. Bütünün/sistemin sahip olduğu ilişkilerin sınırları olduğundan, belirli bir uzamsal kapsama sahiptir; bu ilişkilerin tarihi ve potansiyel gelişim eğilimleri ise, zamansal kapsama dâhildir.

Çulhaoğlu "dolayım" kavramıyla, bütünlüğün taşıdığı etkileşimleri/ilişkilenimleri anlatmaktadır. Verdiği örneğe bakalım: "Sözgelimi, kapitalist üretim ilişkilerinin hukukla dolayımı, bu ikisi arasındaki yalıtık ilişkiyle değil, her ikisinin bir bütün olarak tarihsel-toplumsal formasyon tarafından belirlenmesiyle gerçekleşir." (s. 104)

Burada, parçaların/öğelerin aralarındaki dolayımların üzerindeki, bu parçaların/öğelerin bütünle olan dolayımının başatlığını vurguluyor. Gerçekten de toplumsal aktörler, öğeler/parçalar arasındaki çok yönlü ilişkiler/etkileşimler üzerinden hukuksal somut biçimler belirlenir. Unutulmaması gerekense, bu belirlemede, nihai koşullayıcının üretim ilişkileri oluşudur.

"Alt-yapı" kavramının su ve kanalizasyon şebekesini çağrıştırması bir yana bırakılırsa, üretici güçlerin aralarındaki ilişkilerden oluşan üretim tarzının, alt-yapı olarak da temel olarak da adlandırılmasında bir sakınca yoktur. Çulhaoğlu'nu izleyerek biz de üretim tarzına "temel" demekteyiz. Fakat üretim tarzının/temelin, "bir öz (esence) oluşturduğu" (s. 106) söylenemez. Bize göre, üretim tarzı, üretici güçlerin sahip olduğu ilişkilerin bir düzenlenişi ve işleyişi olarak bir yapıdır. Çulhaoğlu'nun temelin/üretim tarzının, bir mekân olarak görülmemesi fikrine katılsak da "bütünün parçalarına içkinleşmiş öz anlayışı"nı (s. 106) benimsemiyoruz. Çulhaoğlu şu cümlesinde net değildir örneğin: "Oysa, üretim tarzı, kendi mekânından hukuku, siyaseti, ideolojiyi vb. etkilemez; çeşitli dolayımlar, üretim tarzını hukuka, siyasete, ideolojiye vb. *taşır* ve onu bu alanlardaki *ortak öğe* (yani öz-MB) *olarak var eder*." (s. 106).

Kanımızca, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutunda belirlenen sınıflar, diğer toplumsal ilişkilere, hukuksal, devletsel, siyasal, kültürel ilişkilere de girerler. Hukuk, siyaset, devlet, ideolojiler belirlenen/belirleyen birer "şey" değildirler, insanlar arası ilişkiler olarak var olurlar. Ayrıca bunlar Althusserci "kerte/düzey"ler olarak değil, toplumsal ilişkilerin farklı ama etkileşim içerisindeki *boyutları* olarak soyutlanmalıdırlar. Çulhaoğlu Althusserci düzey/kerteler modelini eleştirirken haklıdır: "Yapısalcı modelde (…) ekonomi, yapısal bütün içindeki başka kertelerle dışsal ilişki içindedir (…) insan pratiğinin alanları birbirinden fazlaca ayrı tutulmuştur." (s. 111) Fakat kendi modelini açıklarken yeterince net bir formülasyonda bulunmamaktadır:

> "Gene Türkiye için yinelersek, ortada, örneğin kapitalizm öncesi üretim tarzlarını, kemalizmi, dinci ideolojiyi, siyasal partileri vb. belirleyen bir kapitalist üretim tarzı yoktur. Kapitalist üretim tarzı bu öğelerle eklemlenerek toplumsal formasyonu, yani bütünü belirlemekte, bu bütün de kapitalist üretim tarzına eklemlenen öğeleri yeniden belirlemektedir." (s. 111)

Kanımızca formülasyon şöyle ifade edilebilir: Somut bir kapitalist toplumsal sistem, üretim güçleri arasındaki üretim ilişkilerinden oluşan temele/yapıya sahiptir ve bu temel, toplumsal sistemin öğelerinin/diğer ilişkilerinin alabilecekleri farklı biçimlere genel bir sınırlandırıcı çerçeve sunar. Toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik, siyasal ve kültürel *boyutları*, bu iktisadi yapı/temel tarafından en genel bir koşullamaya tabidir. Toplumsal ilişkilerin farklı boyutları bütünlük oluşturur ve bu bütünlüğün öğeleri eşitsiz gelişim gösterir. Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutu, diğer düzey/kertelerle etkileşimleri dışsal olarak kurulan yalıtık bir düzey/kerte olmadığı gibi, bir "alan" ya da "mekân" olarak da kavranmamalıdır. Çünkü maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimi süreçleri, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle etkileşimler üzerinden bir sürekliliğe sahip olmaktadır.

Aslında Çulhaoğlu "belirleme" konusunda katıldığımız sağlıklı bir yaklaşıma sahiptir:

> “Eğer söz konusu olan, belirli bir üretim tarzı ile, bu üretim tarzının (temel) üzerinde gelişen ideolojik, siyasal, kültürel süreçler arasındaki ilişki ise, burada mutlak nedenselliği gündemden düşürüp, belirlemeye, ‘koşullama’, ‘etkileme’, çerçeve’ ya da ‘parametre’ oluşturma türünde bir içerik vermek gerekir.” (s. 118)
>
> “Marksizm’de belirleme, maddi temelden kalkıp tek tek her olguya birebir uzanan bir mutlaklık taşımaz. Belirleme, belirlenenin alabileceği biçimlerin, olası hareket alanının ve değişimin *sınırlarını çizen* bir ilişkidir.” (s. 406)

Bu yaklaşımı savunan başka aydınlar da mevcuttur. İlk örnek şu; “belirlenim bir olgunun olası dönüşümleri ve değişimleri için sınırlar koymak, onun gelişim sürecinin içerisinde gerçekleşeceği alanın koordinatlarını çizmek, onu parçası olduğu bütünlüğün nitelikleri doğrultusunda biçimlendirmek üzere baskıda bulunmak gibi anlamlara gelir.” (Raymond Williams’tan mealen aktaran Can Soyer, Marksizm ve Siyaset, Yordam Kitap, Birinci Basım 2020, s. 118). İkincisi şöyle: “Hall da belirlenim dendiğinde mutlak sonuçların en baştan kesinleştirilmesinden çok, sınırların, koordinatların, eğilimlerin ve dinamiklerin anlaşılması gerektiğini ileri sürer.” (Stuart Hall’dan mealen aktaran Can Soyer, a.g.e., s. 119)

Öte yandan Çulhaoğlu, Althusser’in modelini benimsemese de onun “üst belirleme” kavramının yararlı olduğunu düşünmektedir (s. 120). Kanımızca, toplumsal ilişkiler bütünlüğünün taşıdığı etkileşimlerin çok yönlülüğünü ifade ettiği ölçüde, bu kavram kullanılabilir. Dolayısıyla şu yazılanlara hak vermekteyiz: “Üst belirleme kavramı, hem mekanik ve doğrusal belirlemeyi reddettiği, hem de belirleyen üzerindeki etkilerin çözümlenmesine olanak tanıdığı için yararlıdır.” (s. 120)

Somut bir örnek verelim. Kapitalist üretim tarzı/temel ve bu temelde şekillenen sınıflar arası ilişkiler, bir toplumsal formasyondaki eğitim sistemini nasıl belirler?.. Kapitalist temelin toplumsal formasyonlarda belirli dönemler için aldığı somut görünümü, sermaye birikim biçimi oluşturur. Sermaye birikim biçiminin ihtiyaçları doğrultusunda, ne kadar “ara eleman”, ne kadar profesyonel yetiştirileceği ne kadar işsiz/yedek sanayi ordusu oluşacağı, ideolojik hegemonyanın sağlanması için işçi sınıfının farklı bölmelerine ideolojik ve kültürel formasyonun ne düzeyde ve ne içerikte verileceği konularında, temelin genel bir koşullama, çerçeve/sınır çizme ve süreçlere genel rengini verme şeklinde ifadelendirilebilecek bir belirlemesi vardır. Fakat örneğin o toplumsal formasyondaki dinsel ideolojinin, egemen veya resmî ideoloji içerisindeki ağırlığı, dinsel kurumlaşmaların yaygınlığı, gerici partilerin hükümete katılımı gibi faktörler, üst belirlemeyle etkileşimlere dâhildir.

Karşıtlık ve Çelişki

> “Kanımca Marx’ın yönteminin en önemli özelliklerinden biri, somut *karşıtlıkların*, ancak belirli bir soyutlama ve kuramsallaştırma sonucunda çelişki olarak kavranabileceklerini öngörmesidir (…) Marx’ın karşıtlık ile çelişki arasında yaptığı bu ayrım çok önemli. Marx’ta, maddi yaşamda karşıtlık olarak var olan, etkin bağlantısı ve iç ilişkisiyle birlikte *kavrandığında* çelişki oluyor.” (s. 124)

Burada Çulhaoğlu’nun Marx’ı yanlış okuduğunu düşünmekteyiz. Çulhaoğlu bu okumayı, Marx’ın şu cümlelerine dair yazıyor:

> “*Mülksüzlük* ile *mülkiyet* karşıtlığı (antitezi-mç), *emek* ve *sermaye* karşıtlığı olarak kavranmadığı sürece, öylesine (indifferent) bir karşıtlık olarak kalır. (Bu durumda) bu karşıtlık, henüz *etkin bağlantısıyla*, iç ilişkisiyle, bir *çelişki* olarak kavranmamıştır.” (Karl Marx, 1844 Elyazmaları’ndan aktaran Metin Çulhaoğlu, s. 124)

Marx bu cümlelerde *görünüşteki* mülksüzlük ile mülkiyet karşıtlığının *özünde* bulunanın, emek ve sermaye arasındaki çelişkili ilişki olduğunu belirtiyor. Bu, görünüşün ardındaki özün kavranışıdır. Fakat buradaki çelişkili bir ilişki olan özsel ilişki, sadece kavrandığında oluşturulan bir soyutlama içerisinde bulunmaz. Marx’a göre, emek ile sermaye arasında gerçeklikte, etkin bağlantısıyla birlikte çelişik bir ilişki vardır.

Bu noktada bir konuyu aydınlatmak gerekmektedir. Karşıtlık ile çelişki arasında fark bulunmaktadır. Kanımızca işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında *uzlaşmaz karşıtlık* ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi, çelişkiye dönüşür. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kaldırılır ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir. Emek-sermaye “çelişkisi”ni, bu iki sınıf arasında her zaman var olan bir mücadeleye dayandırarak açıklamak sağlıklı sayılamaz.

Bu hususta, Marx ve Engels’in görüşlerinden görünüşte ayrıldığımızın farkındayız. Marx ve Engels’in karşıtlık ve çelişki hakkındaki görüşü özetle şöyledir:

> “Tıpkı Hegel gibi Marx’a da göre, karşıtlık ve çelişki arasındaki ana fark, çelişkinin iç etkinliği olan olumsuzluktur (olumsuzlukla, çatışma kastedilir-MB). İki çelişkili yan, ‘mücadele (Kampf) … halindeki’ ‘çarpışan öznelerdir.’” (Hazırlayan: Kaan Kangal, Engels’te Doğanın Diyalektiği, Kor Kitap, Birinci Basım, 2021, s. 224)

Aslında savunduğumuz şudur: Emek-sermaye karşıtlığı örneği üzerinden devam edersek, bu iki sınıf arasında zaman zaman alevlenen mücadelenin düzeyini, aralarındaki çatışmaların yoğunlaştığı zaman kesitlerini dikkate aldığımızda, emek-sermaye arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın kimi uğraklarda çelişki formunu aldığını ve bu çelişkinin çözülme ya da eski dengeye doğru çekilmeyle sonuçlandığını öne sürüyoruz. Çelişkiler, her zaman zaten var olan karşıtlık ve mücadeleyi anlatmaz; birbirlerini yok etmeye yönelmiş durumdaki karşıtlıklara çelişki denmelidir. İşin esasına bakıldığında ne Hegel’e ne de Marx-Engels’e mantıksal düzlemde karşıt ya da çelişik bir argümanımız bulunmaktadır.

Toplum Yasaları ve Toplumsal Mühendislik

> “Marksizm’de özne ile bilgi hem epistemolojik hem de sınıfsal-siyasal düzlemlerde bir bütünlük oluşturur. Örneğin, dünyadaki bütün fizikçilerin, kimyacıların vb. kabul edecekleri yasalar olabilir. Ama, toplumdaki bütün sınıfların hep birlikte ikna olup kabul edecekleri toplum yasaları olamaz. Marksizm, kendi bulgularına, bütün sınıfları aynı anda kesecek, bütün sınıfların akılcılığına ikna olabilecekleri bir yasallık yakıştırmamaktadır. Bu nedenle, toplum mühendisliği denilen şey Marksizm’de hiçbir biçimde yer almaz.” (s. 134)

Bize göre, toplum bilim devrimcileşmiştir. Çünkü bu bilimin soyutlamaları, toplumsal ilişkilerin değişim eğilimleri içerisinde yapılmakta ve bu eğilimlerle teorik olarak örtüşmektedir. Toplum biliminin farklı sınıflara göre değişik hakikatler içermesi söz konusu olamaz. Gerçeklik ve taşıdığı eğilimler doğrulukla soyutlanıyorsa, hakikat yakalanmış demektir. Toplumsal gerçeklikteki eğilimler, komünizme doğru bir yönelişi işaret etmektedir. Bu hakikatin, her sınıf tarafından benimsenmesi elbette gerekmez. Bu hakikati gerçek kılacak sınıfsa, proletaryadır. Yaşanmış sosyalizm deneyimleri, toplum ölçeğinde birçok toplum mühendisliği örnekleri sunmuştur. Marksizmin kapsamında bir toplum mühendisliğinden bahsetmek saçma olurdu, fakat Marksizmin referansıyla sosyalist bir toplumun inşasını, toplum mühendisliği kapsamında saymamak olanaklı değildir.

Üretici Güçler ile Üretim İlişkileri

Üretici güçler, üretim süreçlerine katılan insanları, üretim araçlarını, makineleri, bilimsel-teknolojik uygulamaları anlatır. Üretim süreçlerine katılan güçler arasında dinamizme sahip üretim ilişkileri bulunur. Aslında başka kavramlarla soyutlandığında üretim güçleri arasındaki üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkilere sömürü ilişkileri denebileceği gibi, bu ilişkiler sınıflar arası mücadelenin iktisadi boyutu olarak da soyutlanabilir. Dolayısıyla, Çulhaoğlu’nun şu saptamasına, üretim güçleri ile üretim ilişkilerini şeyleştirdiği ve aralarında dışsal ilişkiler varmış gibi gösterdiği için, katılmıyoruz:

> “Sorunun özü, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birbirlerini karşılıklı olarak koşulladıklarının, bu koşullamanın da *sınıf mücadelesi* yoluyla gerçekleştiğinin görülememesinde yatmaktadır.” (s. 135)

Sınıf mücadelelerinin siyasal, ideolojik ve kültürel boyutları, hatta devlet içerisinde yürütülen formları elbette vardır. Fakat proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki sınıf mücadelesi, orijinini üretim ilişkilerinden alır ve çoğu durumda ilk olarak üretim ilişkileri zemininde filizlenir.

İndirgeme Yöntemi

Çulhaoğlu “indirgeme” hakkında şunları yazmaktadır: “İndirgeme, Marksist açıklama ve çözümleme sürecinin vazgeçilmez başlangıcıdır.” (s. 137)

> “Marksistler, karşılaştıkları olgu zenginliğini, temel öncülleri ile, yani üretim tarzı, sınıflar ve sınıf mücadeleleri ile ilişkilendirerek işe başlarlar. Bu başlangıç, neresinden bakılırsa bakılsın bir indirgemeyi öngörür. İndirgeme, kimi olguların temel öncüllerle çok daha doğrudan ilişkili olduğunu, bu öncüllerle büyük ölçüde açıklanabileceğini gösterir. Başka olgular ise, temel öncüllerle çok daha dolaylı yoldan ilişkilidir (…) İşte, indirgeme, Marksist çözümleme sürecinin ilk etabında böyle bir sınıflandırma sağlar.” (s. 138)

Bize göre, bilimde hem pratik gözlem ve deney faaliyetleri, hem de düşünsel süreçler, indirgeme yapmadan gerçekleşmez. Gerçekliğin belirli bir genellik düzeyinde, belirli ilişkilerle sınırlı ve belirli süreçler dâhilinde çalışılmadan, başka bir deyişle uzamsal ve zamansal kapsamlar belirlenmeden, bilimsel pratik faaliyetler yürütülemez. Benzer şekilde, düşünsel düzlemde de gerçekliğin sahip olduğu ilişki ve etkileşimlerin uzamsal ve

zamansal kapsamı sınırlanarak, soyutlamalar yapılır. Kısacası indirgeme, bilimsel faaliyetlerin ve soyutlama süreçlerinin olmazsa olmaz bir koşuludur.

İdeolojiler Teorisi

Önce Çulhaoğlu'nun bazı argümanları ve saptamalarını sıralayalım: "İdeoloji kavramının ilişkilendirilmesi gereken asıl olgu, *bilinçlilik biçimleridir*." (s. 153)

> "(…) ideoloji üretiminin nesnel kaynağı gene toplumdaki yabancılaşmadır." (s. 155)
>
> "İş bölümü, daha doğrusu maddi emekle zihinsel emeğin ayrışması sonucunda, bilinç, verili toplumsal pratiğin birebir bilinci olmaktan çıkarak, o pratiğe şu ya da bu düzeyde yabancılaşmış düşünceleri içerebiliyor. Dağınık inançlardan sistemleştirilmiş öğretilere dek uzanan bu tür düşünceler, hep birlikte, ideoloji alanını oluşturuyor. Bu arada, bir neden olarak ideolojinin doğuşuna kaynaklık eden maddi emek-zihinsel emek ayrışması, bu kez bir sonuç olarak, ideoloji üretiminin alanını daha da genişletiyor." (s. 155-6)
>
> "(…) ideoloji üretiminin toplumsal-tarihsel kaynağı (…) Bu kaynak, sınıflı toplumlarda maddi ve zihinsel emek süreçlerinin ayrışmasıyla, insanların toplumsal pratiğin gerçek bilincine yabancılaşmalarıyla ortaya çıkar." (s. 163)
>
> "Oysa, ideoloji, toplumsal gerçekliğe en çok yaklaşandan en çok uzaklaşana kadar bütün bilinçlilik biçimlerini ve düzeylerini kapsar. Bilim de (…) her tür ideolojik üretimin girdisidir." (s. 157)

İlk argümana katılıyoruz. Bu konudaki görüşlerimizin detaylarını öğrenmek isteyen okura, *İdeolojilerin Realist Teorisi* (İRT) adlı çalışmaya bakmasını öneriyoruz. Öte yandan maddi emek-zihinsel emek ayrışması, günlük hayatta üretilen ideolojik motiflerin sistemleştirilmesinde önemlidir. Dağınık, parçalı, aralarında tutarsızlıklar barındıran ideolojik motiflerin, ideologlar tarafından ayıklanıp, birbirleriyle tutarlı hale getirilip, sistemleştirilmesi ve bunlara eklemeler yapılması, bu ayrımlaşmayı varsayar. Fakat zihinsel-bedensel emek ayrımı, ideolojilerin oluşumunu tek başına açıklayamaz.

Bilim ile ideolojiler arasındaki ayrım ise mutlak değil görelidir. Üstelik bilimsel düşünceleri ve teorileri, gerçekliğin sınanabilir yorumları, gerçeklik hakkında pratikleştirilebilir inançlar olarak görürsek, bilimsel fikirleri realist ideolojiler arasında saymamız gerekir. Bize göre realist ideolojiler, motifler, inanç ve düşünceler, gerçeklikteki süreçler, ilişkiler, nesneler vb. üzerinde denetim ve hâkimiyet kurmamıza yol açan, sınamaya açık bilinçlilik biçimleridir, zihinsel durumlardır. Dolayısıyla detaylandırmasa da Çulhaoğlu şu saptamasında haklıdır: "Bilim ile ideoloji arasında Althusser'in yaptığı ölçüde kesin bir sınır çizilebilmesi mümkün değildir." (s. 171)

Yabancılaşmayı Çulhaoğlu'nun ideolojilerin kaynağı olarak görmesi önemlidir, fakat onun yabancılaşmayı kavrayışı bizimkinden farklıdır. Bize göre "yabancılaşmış insan bilinci" (s. 167) ifadesi sorunludur; "düşünceler toplumsal pratiğe yabancılaşmaz" ya da "insanlar toplumsal pratiğin gerçek bilincine yabancılaşmaz"; insanlar doğayla olan ilişkilerinde, diğer insanlarla ve örgütlenmelerle olan ilişkilerinde, gerçekliğin öğeleri üzerinde denetim kuramıyorlarsa, bu durumda yabancılaşma yaşıyorlar demektir. Yabancılaşmış koşullardaki ve ilişkiler içerisindeki insanlar, metafizik ideolojilerin motiflerini üretir.

Dolayısıyla "sınıflı toplumlarda, bilinç biçimleri ile toplumsal gerçekliğin bütünü arasında, kapanması olanaksız bir açı hep olacaktır (…) Aslında, ideoloji üretiminin kaynağı, bizatihi böyle bir açının varlığıdır (…) Bilinç biçimleri ile gerçeklik arasındaki açıyı dolduran ideoloji (…)" saptamalarına da katılmıyoruz. Bize göre toplumsal gerçeklikteki yabancılaşmış ilişkiler, ideolojilerin üretimi ve yeniden üretiminde bir kaynaktır gerçekten. Fakat ideolojiler zaten bilinç biçimlerini büyük oranda oluşturur. İdeoloji sayılamayacak düşünceler, duygu ve psikolojik durumların da var olması nedeniyle, ideolojilerin bilinç biçimlerini "büyük oranda" oluşturduğu söylenebilir. Bilinç ise, içerisinde bulunulan toplumsal ilişkilerden ayrıksı düşünülemez. Yine bize göre, realist ideolojiler, örneğin komünizm, diyalektik-tarihsel materyalizm, bilimsel teoriler, gerçeklikle örtüşür. Örtüşmeyen yanları terk edilebilir, dolayısıyla geliştirilebilirdirler. Çulhaoğlu'nun şu argümanı ise isabetlidir:

> "Ne sınıf ne de siyasal örgüt, toplumsal gerçekliğin mutlak ve eksiksiz bilincine sahip olabilir. Son çözümlemede, sınıfın bilinci de, siyasal örgütün bilinci de, toplumsal gerçekliğe yönelik yaklaşım-kestirim (approximation) olabilir ancak" (s. 169)

Çulhaoğlu'nun kullandığı "ideoloji alanı" kavramlaştırması yerine biz, "toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu" kavramını öneriyoruz. Böylelikle kerte/düzey kavramlaştırmasına benzer şekilde, yalıtıkmış gibi görünen toplumsal iktisadi, siyasal, kültürel, ideolojik "alanlar"dan bahsedilmeyecektir. Toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu, insanların bilinç biçimlerine, toplumsal gerçeklikle etkileşimlerine, çeşitli pratiklerine işaret eder.

Çulhaoğlu'nun egemen ideolojiden ya da sosyalist ideolojiden ayrı bir "işçi sınıfı ideolojisi" ile "küçük burjuva ideolojisi" olmadığını belirtmesi (s. 176), doğrudur. Fakat "burjuva ideolojisi" hakkında öne sürdüklerine katılmak mümkün değildir:

> "Hep egemen durumda olan burjuva ideolojisi, önce liberalken sonra faşizme, ardından refah devleti modeline ve nihayet neo-liberalizme mi evrildi; yoksa kendi özellikleriyle burjuva ideolojisi, sınıf mücadelesinin belirlediği tarihsel dönemlerde liberalizmle, faşizmle, keynesçilikle ve neo-liberalizmle mi eklemlendi? Bu açıklamalardan ilki, tarih ve ideoloji kavramlarını karikatürize etmekten başka anlam taşımaz. Egemen olduğu söylenen bir *sınıf ideolojisinin*, yüz yıllık bir tarihsel kesitte bu ölçüde köklü kılık değişiklikleri geçirmesi, tanım gereği mümkün değildir." (s. 182)

Oysa burjuva ideolojisi tek bir ideoloji değildir. Farklı ideolojiler, sınıf mücadelelerinin düzeyine göre, kapitalist sınıfın ideolojisi olmuştur. Bu "evrilen" ideolojiler Çulhaoğlu'nun da belirttiği üzere egemen ve resmî ideolojilerin bileşenidir (s. 182); fakat bunlar birbirini izleyen tarihsel kesitlerde, kapitalist sınıf tarafından da sahiplenilir. "Kendi özellikleri" değişmez bir "burjuva ideolojisi" yoktur.

Çulhaoğlu'nun egemen ideoloji tanımını biz de benimsiyoruz:

> "Egemen ideoloji, özel ideoloji üretim odaklarının yanı sıra, meta fetişizmi ve yabancılaşma koşullarındaki bireylerin, toplulukların ve sınıfların gündelik yaşam ve mücadele deneyimlerinde ürettikleri ideolojik unsurları da içerir." (s. 185)
>
> "Egemen ideoloji (…) bireylerin, toplulukların ve sınıfların kendi ürettikleriyle, diğer yanda da resmî ideolojinin girdileriyle beslenen bir esnekliğe ve kapsayıcılığa (sahiptir-MB)" (s. 187)
>
> "Egemen ideoloji üretimi, devletin ve ideologların yanı sıra, politikacıların, halkın ve günümüz koşullarında özellikle medyanın (en başta 'kitle kültürü' alanındaki) etkinlikleri ve karşılıklı ilişkileri sonucunda gerçekleşir." (s. 187)

Çulhaoğlu egemen ideolojinin, egemen sınıfın ideolojisine indirgenemez olduğunu belirtmekte (s. 194), resmî ideolojiyi ise devletin ideolojisi olarak görmektedir (resmî ideoloji konusunda daha fazla detay için s. 278'e bakınız). Bunlara katılmamak mümkün değildir. Egemen ideoloji toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde hegemonya oluşumuna katılan ideolojik yapılanmadır. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de örneğin dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlak anlamlarıyla bulunur. Bu nedenle Çulhaoğlu ideolojik mücadele konusunda şu saptamaları yaparken çok önemli değinilerde bulunmaktadır:

> "Sosyalist ideolojinin etkisi, insanları egemen ideolojinin büsbütün dışında ayrı bir ideoloji alanına taşımasıyla değil, egemen ideoloji *içindeki* kavramların, değerlerin ve sembollerin egemen ideolojinin öngördüklerinden farklı biçimde anlamlandırılmasıyla ortaya çıkar." (s. 186)
>
> "Sosyalist ideolojinin, sınıfın kendi pratiğinin ürünü olan bu tür ideolojik motifleri (düzenin kurum ve olgularına ilişkin özel tanımlamalar, belirli bir mücadele deneyiminden çıkıp sınıfa mal olan dersler, değer yargıları, etik anlayışlar, devletin konumuna ilişkin çıkarsamalar vb.) bir sistem içine yerleştirerek yeniden sınıfa yöneltme(k)" (s. 197)

İdeolojik mücadeleyi sınıfı kazanmanın yolu olarak gören ve bu mücadelenin toplum ölçeğinde verildiğini belirten (s. 197-8) Çulhaoğlu'na katılıyoruz ve bir ek yapmak istiyoruz. Öncü parti, içerdiği her bir biriminin, ideolojik mücadeleyi kendi alanında yürütebileceği bir düzenleniş ve işleyişe, eş deyişle örgütsel yapıya sahip olmalıdır.

Yine "siyasal mücadele ile ideolojik mücadeleyi, kullanılan araçların farklılaştığı iki ayrı mücadele alanı olarak görmemek gerekir. Bunların ikisi birden tek bir süreç oluşturur." (s. 199) şeklinde yazarken de sağlıklı bir değerlendirme yapmaktadır.

Siyasette ustalık ve olgunluk olmadan yazılamayacak şu cümlelere de bakılmalıdır:

> "İdeolojik mücadelenin hedefi, sosyalist siyasetin, toplumun ve insanların gündelik yaşamlarında ortaya çıkan (ve var olan düzenin koşullarında belirlenen) duyarlılıklarla hiç olmazsa temas noktaları bulmasıdır (…) İşte sosyalist ideoloji ve siyaset, kimi durumlarda, üçüncü ve ayrı bir yol önerisi yerine, var olan ikilemin içinden yürümesini de bilebilmelidir. Örnek vermek gerekirse, 1997 yılı Türkiye'sine damgasını vuran laiklik-şeriat ve devletçilik-özelleştirme tartışmalarının bir de bu gözle değerlendirilmesi gerekmektedir." (s. 200)

Siyasetin "Yeri"

Çulhaoğlu çalışmasında, "siyasetin nereye yerleştirileceği" konusunu da değerlendirmektedir. Bu konu bize şunu hatırlatmıştır: Üniversiteye gittiğimiz yıllarda siyasetin, temele de üst yapılara da dâhil edilemeyeceği, öyleyse bir tür "orta yapı" sayılabileceği yönünde toy bir düşünce geliştirmiş, ancak üzerinde durmamıştık. Oysa temel-üstyapılar arasındaki ilişkiler, böylesi mekânsal kurgularla açıklanamaz. Şimdi "toplumsal ilişkilerin siyasal boyutu" şeklinde bir kavramlaştırmadan bahsedilmesi gerekliliğine inanıyoruz. Bu boyut, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundan bağımsız, ayrıksı bir alanı kaplamaz.

Çulhaoğlu'nun şu saptamalarına katılıyoruz:

> "Siyaset, sermaye birikim süreçleri ve emek gücünün yeniden üretimi gibi temele ilişkin olgulara içseldir (…) Siyaset, genel ve formel kurumlarını üstyapı alanında bulsa bile, belirli bir toplumsal formasyonun yeniden üretimine yönelik her tür etkinliğe içseldir. Bu tanıma göre, siyasal partilerin ve devletin ötesinde, sendikalar, işveren kuruluşları, giderek tek tek işverenler ve işçiler de siyasetin öznеleridir. Bu öznelerin en dar 'ekonomik' davranışları bile siyasal içerikli davranışlardır." (s. 210-1)

Sendikal bilinci, bir siyasal bilinç biçimi sayan (s. 212-3) Çulhaoğlu, şunu yazmaktadır:

> "İşçi sınıfının, siyasal bir mücadelenin içinde olması, siyasal bilincinin üst evrelerine tırmanmış olmasını gerektirmez; buna karşılık, kendi doğal gelişimine bırakıldığı sürece, işçi sınıfı en çok siyasal (dikkat, *ekonomik* değil) bilincin alt düzeylerinde ve dar biçimlerinde kalabilecektir." (s. 213)

Marx'ın "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf" üzerine yazdıkları hatırlansın… Bu başlangıç ve sondaki "durumlar" arasında, müzik alanından benzetme yaparsak bir tür "çıkıcı gam" bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik "skalası" vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında "gradyan"lıdır ya da bir "tayf" sergiler. Bununla elbette, sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullardaki ülkeler arasında bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle sıçramaların yaşanabildiğini yadsımadığımız açık olmalıdır. Bu noktada Çulhaoğlu'nun E. O. Wright ve çalışma arkadaşlarından aktardığı "devrimci sınıf kapasitesinin oluşumunu engelleyen öğeler"i de sıralamak isteriz: "Kapitalist devletin kurumsal biçimi; işçi sınıfının kendi içindeki bölünmelerle bu sınıfın potansiyel müttefikleri arasındaki bölünmeler; ideolojik egemenlik ve saptırma mekanizmaları." (s. 224)

Çulhaoğlu'nun "siyasetin nereye yerleştirileceği" konusundaki fikri, üç eksenli bir siyaset modelinde somutlanır. Aktaralım:

> "Siyaseti (…) bu etkinliğin (ya da uğraşın) belirli bir toplumsal formasyonda üç ana eksene oturduğunu söylemek mümkündür. Bu eksenlerden birincisi, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin somut üretim etkinliklerinde belirginleştiği *temeldir*. Bu temelin öne çıkan süreçleri ise, elbette artı değer üretimi bağlamında, bir yanda sermaye birikimi, diğer yanda da emek gücünün yeniden üretilmek üzere harcanmasıdır.
>
> "(…) ikinci eksen (…) *siyasal yapılanma* ekseni. Bir ülkedeki anayasal düzen, devletin örgütlenişi, temsil mekanizmaları, siyasal partilerin varlığına ve etkinliğine zemin oluşturan yasal çerçeve, ikinci eksenin başlıca bileşenleridir. Nihayet üçüncü eksen, siyasal partilerin oluşumunu ve etkinliklerini, hükümet politikalarını, özetle somut ve güncel siyaseti oluşturan *oynak eksendir*." (s. 215)
>
> "Önerdiğim modeldeki eksenleri birbirine bağlayan temel kavram ve pratik, *sınıf mücadeleleridir*. Bu kavram ve pratik olmadığı sürece, modeldeki eksenleri anlamlı bir ilişki içine sokmak, dolayısıyla modele inandırıcılık kazandırmak mümkün olmayacaktır (…) buradaki model, sınıf mücadelelerinin, üç eksenin üçünde de tanınmasına dayanan bir modeldir." (s. 221)

Bu model hakkında neler söylenebilir?.. Görüşlerimizi özet olarak yazmak istiyoruz.

Kapitalist üretim ilişkileri, özünde sömürü ilişkileridir, fakat sömürü bir defalık gerçekleşen bir olay olmadığından, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki *egemenlik* ilişkilerinin iktisadi boyutunu oluşturur. Kapitalist üretici güçler arasındaki üretim ilişkileri olan temel, kapitalist toplumsal sistemin *özsel* ilişkilerini içeren bir yapıdır. Üretim ilişkileri bir *yapı* olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahiptir. Üretim süreçlerinde iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin, eş deyişle kapitalist üretim ilişkilerinin yapısal sürekliliği, toplumsal ilişkilerin ideolojik, siyasal, kültürel, devletsel ve hukuksal boyutları dolayımı üzerinden gerçekleşir. Üretim süreçleri, salt iktisadi süreçler değildir. Kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *iktisadi egemenliği* için üretim araçlarının sermaye olarak özel mülkiyetinin hukuksal güvence altına alınışı; bu özel mülkiyet nedeniyle işçilerin emek güçlerini satmaktan başla bir yaşama yolu olmayışı anlamında sermaye egemenliğinde çalışmaya *zor*lanmaları; devletin üretim ilişkileri yapısının sürekliliğini tehdit

edecek durumlarda *baskı* uygulaması; eğitim kurumlarının, sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda bilgi-teknik beceri yanı sıra, işçilerde ideolojik ve kültürel bir formasyon da oluşturması; emek güçlerinin üretim sistemine ve toplumsal sisteme olan bağlılığı ve inancının egemen ideoloji üzerinden sağlanarak, ücretlerle iktisadi olarak yeniden üretilmeleri yanı sıra ideolojik olarak da yeniden üretilmesi; işçilerin siyasal partiler ve figürler ile onların etkinlikleri üzerinden demokratik bir rejimde bulundukları yanılsaması üretilerek düzene bağlanması gibi etkileşimler/dolayımlar gereklidir. Elbette kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *toplumsal egemenliği*nin siyasal, ideolojik, devletsel, hukuksal ve kültürel boyutları da bulunmaktadır.

İktidarın sadece siyaset denilen bir "alan"a sıkıştırılması ve devlet olarak adlandırılan bir "aygıt"ta temsil edildiğinin sanılması, yanlıştır. Bu nedenle, devrimler siyasal iktidarın ya da devletin fethi, ele geçirilmesi olarak görülemez. Kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki *toplumsal* egemenliğinin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel boyutları, aralarındaki etkileşimlerle birlikte bir toplumsal ilişkiler bütünlüğünde yer alır. Bu egemenliğin bir *siyasal* devrimle yıkılması için, devrimci durum kapsamında iktisadi egemenliğin bunalıma girmesi (iktisadi kriz), siyasal, devletsel, kültürel ve ideolojik açılardan kapitalist sınıfın proletarya üzerindeki toplumsal egemenliğinin çatlaması ve "ikili iktidar" şeklinde bir formun oluşması, bunun için de öncesinde bir "mevzi savaşı"nın verilmiş olması gereklidir.

Devlet, kapsamında kapitalist sınıfın siyasal temsilcilerini, resmî ideolojiyle egemen ideolojinin üretimine katılan ya da taşıyıcısı olan bürokrasiyi ve kamu emekçilerini barındıran, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal, baskı uygulayıcı boyutlara sahip ve bu boyutlardaki kurumlarıyla birlikte bir yapıya (düzenlenişe ve işleyişe) haiz olan bir toplumsal örgütlenmedir. Devlet, ne toplumsal sistem "sivil toplum"la özdeş kabul edilerek bunun karşısına konabilir, ne de toplumsal sistemin üzerinde bir "yer"de konumlanır. Devletin bir "aygıt" olarak görülmesi, üretim ilişkilerine/temele dışsal bir konumlanışa sahip, temelle dışsal ilişkileri olan bir kurum olarak kavranması anlamına gelmektedir. Soyutlamada yetersizliği gösteren bu perspektifler terk edilmelidir.

Devlet, günlük siyaset, siyasal partiler, egemen ve resmî ideoloji, hukuksal düzenlemeler, kültürel etkinlikler ve örgütlenmeler vd., bunların hiçbiri temel/üretim ilişkileri yapısına, eş deyişle sınıflar arası iktisadi ilişkilere dışsal bir "konumlanışa" sahip öğeler değildir. Kapitalist toplumsal sistemin bu öğeleri (unsurları), toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki örgütlenmeler, yapılar ve pratikler olarak, temel ile dolayımlara/etkileşimlere sahiptir. Kapitalist temel, bunların dolayımı olmadan sürekliliğini sağlayamaz ve gelişemez. Bu soyutlamanın ışığında bakıldığında, siyasetin, toplumsal ilişkilerin bir boyutu olarak, belirli pratikler/eylemler ile yapıları kapsamında barındırdığı, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde dolayımlarla etkileşimler içerisinde bulunduğu görülecektir.

Bu alt başlığı kapatmadan önce Çulhaoğlu'nun bahsettiği bir konuya daha değinmek istiyoruz:

> "20. yüzyılın sosyalist devrimleri ise, burjuva devrimlerin ürünü olan kavram ve kategorileri içerip aşacak, kendi özel kavramlarını biriktirecek bir zenginlik kazanamamıştır. Çok farklı ve çok daha büyük bir iş yapan devrimcilerin kavram dağarcıklarının böylesine sınırlı oluşu hem sosyalist siyaset kurgusunu hem de siyaset etiğini olumsuz yönde etkilemiştir." (s. 245)

Bu görüşe tam olarak katılmak mümkün değildir. Proletarya diktatörlüğü, devrimci durum, ikili iktidar, öncü parti, zayıf halka, eşitsiz gelişme, "sürekli devrim" gibi birçok kavramlaştırma, sosyalist devrimlerin ya da işçi sınıfı iktidarının ekseninde soyutlanmıştır. Öte yandan, Jakobenlik, karşı-devrim, darbe, "avam terörü" gibi kavramların burjuva devrimleri çevresinde üretilmiş ve halen kullanılıyor durumda olmaları, anlattıkları özsel ve kalıcı olduğundan, bir olumsuz etki doğurmaz.

Devlete Dair

Bu başlık altında sadece devlete ilişkin bazı hususlara değineceğiz.

Devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik, hukuksal, kültürel ve tahakküm uygulayıcı boyutlarda organizasyonları olan bir toplumsal örgütlenmedir. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki toplumsal iktidar/egemenlik ilişkileri, diğer hegemonya yapıları yanı sıra *devletin* iktisadi teşebbüsleriyle ve kurullarıyla, hukuksal düzenlemeleriyle, ideolojik kurumlaşmalarıyla, kültürel organizasyonlarıyla, siyasal yapılanmalarıyla, baskı örgütleri ve hegemonya araçlarıyla dolayımlarla sağlanır. Devlet toplumsal ilişkilerin sayılan bu boyutlarında belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahip egemenlik örgütlenmesidir. Devlet örgütlenmesinin yapısı, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki ilişkilerden, bu ilişkilerdeki pratiklerden, başka bir ifadeyle aralarındaki sınıf mücadelelerinden etkilendiği gibi bu mücadeleleri etkiler de.

Bu şekilde kavranırsa, devletin "vergi politikalarını, büyük alt yapı yatırımlarını; genel olarak kamu harcamalarını, sosyal hizmet stratejilerini vb. belirlerken, göreli özerklik alanını çok geniş tutabilir" (s. 264) ifadesi, devletin kimi

politika ve uygulamaları, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerindeki dinamik dengeye göre şekillenir, bu ilişkilerin taşıdığı sınıflar arası mücadelenin düzeyi tarafından koşullanıra dönüşür. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın bir aparatı olarak görülerek, bu devletin emekçileri gözeten kimi uygulamalarına ve pratiklerine bir tür "göreli özerklik" atfetmektense, kapitalist devlete, iki sınıf arasındaki mücadelenin düzeyi tarafından koşullanan, yapısına emekçilerin de doğrudan katıldığı, kapitalist sınıfın proletaryayla arasındaki toplumsal egemenlik ilişkilerinin bir örgütlenmesi olarak bakılmalıdır.

Kapitalist devlet, sermaye sınıfının iktisadi egemenliğinin sürdürülmesi için, ideolojik, hukuksal, siyasal, kültürel ve baskıcı örgütlenmeleriyle kapitalist sınıfın toplumsal egemenliğinin kurulmasına katılır.

Zor ve Baskı

> "Zor'la takviye edilmemiş rıza düşünülemez" (s. 324).
>
> "Zor ile rıza'nın kategorik biçimde ayrıştırılması sonucunda zor, ideolojik içeriği olmayan çıplak baskıya ve şiddete indirgenmekte, bu haliyle de devlet bölmesine hapsedilmektedir. Zor'dan ayrışmış rıza ise, *ideoloji* ekseninde sivil toplumun özel malı olmaktadır. Bu kurguda devlet, zor'un meşru temsilcisi olmanın yanı sıra, *ideoloji üreten* aygıt kimliğiyle görülmemektedir." (s. 324)

Bu yazılanlara katılmakla birlikte bir kavramsal açıklık getirilmesi gerekmektedir. "Baskı" ile "zor" farklı anlamları olan kavramlardır. Şöyle ki:

> "Baskı kasıtlı (bir) failin ya da baskıcının varlığını gösterirken, zor seçeneğe hiç yer bırakmayan kısıtlamaların varlığından daha fazlasını gerektirmez. Bir başka yerde iş bulamıyorsam kendi kasabamda yaşamak zorunda kalırım, ancak oradan ayrılamaya çalıştığım zaman tutuklanacaksam orada yaşamak için baskı altına alınmış olurum." (Bkz; Jon Elster, *Making Sense of Marx*'tan aktaran R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, 1. Baskı, 2001, s. 154)

Bu kavramlar arasındaki farkın gözetilmesinin yararlı olduğunu düşünmekteyiz. Bize göre, emek güçlerinin yeniden üretiminde kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır ve bu nedenle sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak bu hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü, bir defalık gerçekleşen bir olay değil, sürekliliği olan bir süreçtir. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmadığından çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler. Kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve devletsel boyutları olan, bunların birbirlerinden yalıtık değil, tersine etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir.

Sol Hareketin Kültürel "Yerlileşme"si

> "Türkiye'de sol hareket, etkisini artırmak, kitleselleşmek ve giderek iktidara yürümek için mutlaka ve mutlaka *yerlileşmek* zorundadır; buna karşılık, eğer bu hareketin ekseninde yer alacaksa, Marksizmin yerlileşmesi ya da 'doğululaşması' büsbütün olanaksızdır." (s. 337)
>
> "Yerlileşmeden kastım şu: Sol hareket, bir süreç içinde çözmeyi, bozmayı, dağıtmayı, eritmeyi, değiştirmeyi, dönüştürmeyi vb. vb. hedef alsa bile, verili kültürel biçimlenmeden yola çıkmalı, en azından bir ayağını mutlaka bu biçimlenmeye basmalıdır." (s. 337)
>
> "Kuşkusuz, sol hareketin daha en başından ve ikirciksiz karşısına alıp üzerine yürümesi gereken kültürel biçimlenmeler de vardır." (s. 337)

Bu yazılanlara katılıyoruz. Konuya açıklık getirmek, kültürel yerlileşmenin adını koymak gerekir: Sosyalist halkçılık… Bize göre halkçılık bir mücadele *tarzı* ve aynı zamanda bir örgütlenme *ilke*sidir (bu konuda bkz; *Halkçılık Üzerine Tezler* başlıklı yazımız). Bu nedenle halkçılık, uvriyerizmin, elitizmin ve konformizmin karşısında konumlanmaktır.

Sosyalist halkçılık, sosyalist ideolojinin ve kültürün, bu toprakların sağlıklı ve solla ilişkilenen kültürel/ideolojik değerlerini, temalarını ve uçunan (sublime olmuş) motiflerini içermesi ve yeniden anlamlandırıp, anlamlarını yeniden yoğurmasıyla yürütülecek siyasal/ideolojik ve kültürel mücadelede bir tarzdır. Halkçılık bir örgütlenme ilkesi olarak, emekçilerin, sadece işyerlerindeki sorunlarının kapitalizmle ve siyasal iktidarla ilişkilendirilmesiyle yetinilmesi yerine, işyerlerinde, okulda, mahallede, çarşı-pazarda, sokakta, kulüpler, dernekler, kültür/halk evleri gibi karşı-hegemonya oluşturucu ara yüz örgütlenmeleri kullanarak, içinde sorunların boy verdiği toplumun kılcal damarlarına ulaşıp, emekçi nüfusun farklı bölmelerini kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmektir.

Günümüz Türkiye'sinde seküler toplum kesimleri ile dinsel değerleri sahiplenen toplumsal kesimler arasında bir ayrışma bulunmaktadır. Bu bir veridir ve bu veri dikkate alınarak, sekülerizmin/aydınlanmacılığın içerisinden yol alınmalıdır. Bilimsel düşüncelerin savunusu, örneğin evrim gerçeğinin çeşitli yollarla işlenip (panel, sempozyum, webinar, sunuş, müze gezileri, internet sitesi açılması, videolar hazırlanması, kitap okuma atölyeleri oluşturulması gibi), toplumun kılcal damarlarına yayılması; materyalizmin, dinler tarihinin somut çalışmalar üzerinden işlenip, yaygınlaştırılması, aydınlanmacılık ilkesi ekseninde yürütülecek ideolojik ve kültürel mücadeleye dahildir. Yine örneğin Alevilerin alternatif kültürel değerleri, üzerinde durulup, işlenmesi gereken ve üzerinde yol alınması mümkün bir kanalı oluşturmaktadır. Türkiye topraklarındaki farklı halkların sanatsal, kültürel üretimlerini ve değerlerini sahiplenip, modernize etmeye çalışmak da sol hareketin bir kültürel mücadele patikasını oluşturur. Emperyalist dünya sistemindeki egemenlik-bağımlılık ilişkileri çerçevesinde bağımlı ülkelere gelişkin kapitalist ülkelerden taşınan yoz kültürel değerlere, nesnelere, aktivitelere, tüketim kültürüne karşı mücadele örnekleri oluşturulması da önemsenmelidir.

Bitirirken

Son olarak, bu yazıya dair bazı nesnel nitelikte bilgiler vermek istiyoruz. Bu bilgiler şöyle:

Boyut: 58,5 KB

Dosya oluşturulma tarihi: 24.08.2022 16.25

Son kaydetme tarihi: 28.08.2022 11.28

Toplam düzenleme süresi: 33:29:00

Düzeltme sayısı: 58

Sayfa: 20

Sözcük sayısı: 9264

Karakter sayısı: 52809

Satır sayısı: 440

Paragraf sayısı: 123

Epeyce uzun olan bu yazı mümkün olduğunca özet bir şekilde yazıldı. Anlaşılmayan yerleri mutlaka olmuştur. Bu yerler tartışma ile daha da açılabilir. Görüşlerimize yöneltilecek eleştiriler olursa, bunlar bizi daha da geliştirecektir.

EK-1: [Server Tanilli'nin 'Marksizm Üstüne Yeni Düşünceler'i]

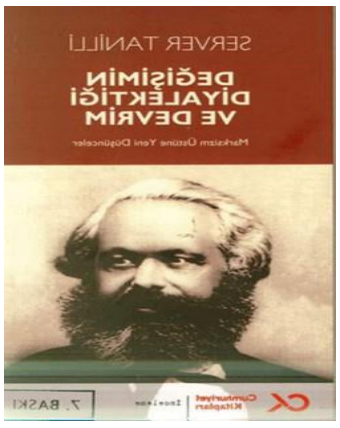

Tanilli şöyle buyuruyor:

"**Marx'ı yeniden okumak zorunlu; ama hangi gözlüklerle? Çünkü, onun söylediklerini sıradan tekrarlamayı aşmıştır işler; böylesi bir davranış, olsa olsa –çoğu terörist- zibidi grupçukların marifeti olabilir (…) Kitabımız, (…) Marksizm söz konusu olduğunda eski fikri alışkanlıklarını sürdürenleri de rahatsız edebilir, en azından bir burukluk yaratabilir onlarda." (s. 10)**

Aşağılamak kolay. Fakat bakalım "Değişimin Diyalektiği ve Devrim - Marksizm Üstüne Yeni Düşünceler" adındaki kitabında neler yazmış Tanilli… Göreceğiz.

Baştan belirtmeliyim. Tanilli'nin fikirlerini derinlemesine irdeleyecek ve onları çürütmeye çalışacak değilim. Öne sürdüğü fikirler sosyal-demokrasi ve reformizm çerçevesinin içerisine rahatlıkla yerleştirilebilecek fikirler. Fakat bu fikirlere, Marksizm'in adını bulaştırıyor. Birçok yerde, bir Marksist olmadığını gösteren cümleler kuran Tanilli, kelimenin kötücül anlamıyla "fantezi" nitelemesini hak eden önerilere de sahip (Hayal gücü, imgelem –imagination-

ile fantezi birbirinden farklıdır ve ilki üretken olmak için önemlidir). Bu eleştiri yazısının okura sunulmasının amacı şudur: Marksizm, sosyalizm ve dolayısıyla devrimcilikle, sosyal-demokratik liberalizm/reformizm arasındaki farkın hatırlatılması. Köpeksiz köyde değneksiz gezilmesinin önüne geçmek, Marksizm'i "her niyete yenen muz" olarak kullandırmamak da Marksistlerin boynunun borcudur.

Türkiye solunun, aydınlanma mücadelesinin geliştirilmesi için bu tür aydınlarla ilişki kurmasıysa, tartışmalı bir konudur. Kendi aydınını yetiştir(e)meyen bir sosyalist hareket, örgütlenmeye hizmet edecek bir ideolojik mücadelede başarılı sayılabilir mi?.. Marksizm'den ve sosyalizmden bahseden, fakat gerçekte reformist bir siyasal çizginin dışına taşmayan fikirlere sahip bir aydın, sosyalizm mücadelesine ne kazandırır?.. Böyle bir aydının çabaları sosyalizm mücadelesinin hanesine mi yazar, yoksa örneğin onu okuyan ve dinleyenlerin kafasını bulandırmaktan başka bir şeye yaramaz mı?.. Bu türden aydınlar el üstünde tutulmalı ve çalışmalarından ötürü övülmeli midir?.. Üzerinde durulup, tartışılmalıdır.

İşte reformist düşünüşün ilk örneği:

"(…) Marksizm'i kuranlar, siyasal iktidarı elde etmede, 'parlamenter mücadele' yolunu da açık tutmuşlardı." (s. 47)

Oysa toplumsal hareketin desteklemediği ve onun üzerinde yükselmeyen bir parlamento için mücadelenin adı "parlamenterizm"dir. Parlamenter mücadele, sosyalist toplumsal mücadelenin bir bileşeni olarak kurulmalıdır. Siyasal iktidarsa, ele geçirilecek bir nesne değildir; sınıflar arasındaki ilişkilerden oluşur. Siyasal iktidarı almak için, siyasal mücadelelerin alanı olan devlet aygıtları içerisindeki güçler dengesini değiştirecek bir toplumsal mücadelenin oluşmuş olması gerekir (Bu konuda eleştirel bir gözle bkz; Nicos Poulantzas, Devlet, İktidar, Sosyalizm, Epos yayınları, 2004, 279-97).

İşte başka bir örnek:

"Siyasetle ilişkiyi, bir sınıfın politikası doğrultusunda değil, kapitalist sınıfa karşı mücadele içinde düşünmeli; 'demokrasinin kurulması'na da 'işçi devriminin ilk adımı' olarak değil, sermaye iktidarını git gide gerileten bir sürekli gelişme sürecinin anahtarı gözüyle bakmalı." (s. 73)

Burada, katıksız reformist düşünce apaçık ortaya konmuş. Bu düşünceler, Marksist değildir. Fakat Tanilli, bize "Marksizm üstüne yeni düşünceler" sunduğunu iddia etmektedir. "Solun güçlenmesine katkı koyuyor(du), sola meşruiyet sağlıyor(du)" düşüncesiyle, Tanilli'nin bu yazdıklarına itiraz edilmeyecek(ti), öyle mi?..

"(…) toplumu 'piyasanın erdemleri'nden yoksun bırakmak da gerekmiyor" (s. 262)

"Reforma evet, ama kimin çıkarı için? (…) demokrasi, haklarını yeniden kuşanarak, ekonomik etkinliği – büyük çoğunluğun çıkarına- tekrar yönlendirecek yeni düzenlemeleri bulmalıdır.

"Yaşadığımız ortamda, dizginlerinden boşanmış bir kapitalizmin acı meyvelerini tadıp yüzlerini buruşturan insanların, devletin müdahalesini istemelerinden daha doğal bir şey de olamaz: Piyasaya müdahale, bankacılığa müdahale, tarıma müdahale, kısaca körü körüne bir ekonomizm ve kıran kırana rekabete müdahale…" (s. 263)

"(…) aklı başında hiç kimse, elbette geçmiş yılların devletçiliğinin olduğu gibi uygulanmasını düşünmez. Elbette 'liberal' bir açılış ve onun 'piyasası' olacaktır." (s. 270)

"Ülke ekonomisini düzeltmek için, öncelikle siyaseti düzeltmeli; çünkü ekonomiye yön veren siyaset! Siyasette de, önce anayasadan başlayarak devleti ve devlet-yurttaş ilişkilerini çağdaş temeller üzerine oturtmak; demokratik oyunun baş aktörleri olan siyasal partileri içine düştükleri saygınsızlıktan kurtarmak için, siyasal partiler ve seçim yasalarında köklü değişikliklere gitmek gereği üstünde de anlaşma görünüyor. Onların yanı sıra, ekonomide, bankacılık sisteminden başlayarak yeni bir yapılanma zorunluluğunu herkes paylaşıyor. Bütün bu konularda, daha şimdiden birtakım adımlar atılmış halde, daha da atılacak." (s. 268)

"Bir örnek de var tarihimizde: Cumhuriyet'i kuranlar, böylesi bir yolla bir 'toplum tasarısı' ortaya koymuş, çağdaşlaşmanın, aydınlanmanın yollarını açmışlardı; o hareket başlangıç noktası olarak alınabilir. Kendi içinde demokratik olacak böyle bir hareket ya da parti, gençliği de arkasına takabilir." (s. 269)

Bütün bu alıntılar, Tanilli'nin bir reformist, sosyal-demokratik liberal, hatta bir neo-liberal ve ayrıca biraz da Kemalist olduğunu gösteriyor. Tanilli özelleştirme yerine, aslında aynı şey demek olan **"özerkleştirmeyi"** de benimsiyor **(s. 270)**. Türkiye'yi içine düştüğü badireden kurtaracak olanın **"radikal, yenileştirici ve devrimci"** bir ulusal hareket

olacağını belirten **(s. 269-70)** Tanilli, bu hareketin çağrısına kulak kabartacaklar arasında işçilerin yanına "ulusal sanayici ve ihracatçıları" ekleyiveriyor. Öyleyse şunu sormak gerekiyor: Bunları yazan birinin Marksist olması mümkün müdür?..

"Bunun gibi, bilişim ve iletişim devriminin yeni olanakları, bir aydın öncüler grubunun başını çektiği –şiddete dayanan- bir siyasal devrim anlayışını da yeniden tartışılır duruma getirmiştir; 'Kışlık Saray'ın zaptı', ne denli saygı duyarsak duyalım, sadece bir tarihsel anıdır şimdi. İletişim devrimi, yeni tartışma ve fikir alışverişi kültürü gibi, yalnız Sovyet modeli değil Blanquist modele dayalı devrimlerin yapısıyla da zıtlaşıyor: 'Bir Önce ve Bir Sonra' (Cennete kavuşma) fikri, bir kopuş düşüncesi yerine, fikirlerin –git gide ilerleyen bir süreç içinde- demokratik fethi, çok daha gerçekçi görünüyor artık; düşüncelerin karşılaşması ise, birbirine zıt iki kamptaki karşılaşmayı, bir tür savaş durumunu giderip yok edebilir. Bu anlamda, Habermas'ın, 'tartışmanın kamusal mekânı' diye adlandırdığı ütopya, demokrasinin ve barışçı yoldan bir devrimci değişimin modern biçimine dönüşebilir pekâlâ." (s. 109)

Tanilli aslında özetle şunu yazıyor: İletişim "devrimi", siyasal devrimi olanaksız kılmıştır. Düşüncesinin özü budur. Bir Marksist olmadığından toplumsal gerçekliğe kör kalıyor ve fantezi üretiyor. Sağın ve devletin, sol bir hareketlenmeyi önlemek için çeşitli faaliyetlerde bulunmadığını zannetmenin, sol yeterince güçlendiğindeyse "bir tür savaş durumu" yaratmayacaklarını düşünmenin adı nedir?.. "Düşüncelerin karşılaşması" saflığına, "demokrasi ve barışçı yoldan devrimci değişim" masalına inanalım mı?..

Tanilli, düzen yanlısı düşüncelerini bakın nasıl açıklıyor:

"Özetle, doksanlı yıllardan beri, şu ders bir kez daha öğrenilmiş olmalı: İnsan haklarına saygı, gerçek birçok partililiğin belirleyici öğesi olduğu demokrasi ve iktisadi, sosyal, kültürel gelişmişlik, etle tırnak gibi birbirine bağlıdırlar; onlar birlikte ilerliyorlarsa, toplumun siyasal yapısı sağlam temeller üzerindedir, rejim de sarsıntısız yürüyebilir." (s. 137)

"Denecek odur ki, 'kültürel bölünme ve parçalanma', sosyal patlamalar kadar büyük bir tehlikedir. Buna karşı çare de olsa olsa 'insandan ve emekten yana sosyal politikalar'dır, onların hayata geçirilmesidir." (s. 267)

Bu düşünceleriyle Tanilli'ye Marksist/sosyalist denemeyeceği çok açık, değil mi?.. Fakat yazdıklarına Marksizm'in adını bulaştırarak, kafaları bulandırdığı da açık.

"Peki, ne yapmalı? Bu emperyalist küreselleşmenin meydan okumasına karşı yanıt, başta söz konusu beş tekelin gücünü azaltmaktan geçiyor (…) En başta, anti-tekel/antiemperyalist/anti-komprodor/anti-tüketimci bir halk ve demokrasi cephesi ya da cepheleri kurulmalıdır." (s. 116)

"Tekellerin gücünü azaltmak": İşte size "Marksizm üstüne yeni bir düşünce"(!)..

Başka bir uçuk düşüncesini daha görelim. Tanilli "küreselleşme"ye karşı çözüm olarak "yerele dönüşü" öneriyor:

"Hemen hatırlatmalı da: Şu içinde bulunduğumuz serbest mübadele döneminde pek ters karşılanabilecek olan 'yeniden yerelleştirme'yi, korumacılığın yeni bir biçimi olarak almamalı; bu, yerel kaynakların, el emeğinin ve doğal ortamların korunmasına yönelik bir kavram. İhtiyaçların yerinde karşılanmadığı bir yerde, ancak bu halde dünya ticaretine başvurulabilir. Böylece bir sistem, sosyal olarak da ekolojik olarak da daha çok yaşama olanağına sahiptir (…) Doğrudur, izlenecek yol henüz iyice tanımlanmış değil, ama bir şey pek açıktır: Yerele dönüş kaçınılmazdır." (s. 122)

Tanilli'nin "enternasyonalizm" hakkındaki fikri, daha doğrusu bu konudaki temennisiyse şu şekilde:

"XXI. yüzyılın enternasyonalizmi ise, şunların aynı yönde gelişmesi ve iş birliğinden doğacak: Anti-kapitalist ve anti-emperyalist sosyalist gelenekteki yenileşme; Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da başlattıkları proleter enternasyonalizmi; evrensel, hümanist, özgürleştirici, çevreci, feminist ve demokratik yeni sosyal hareketler." (s. 146)

Enternasyonalizm, dünya sosyalist devrim sürecinde ülkeler arasında kurulan bir örgütsel iş birliğini anlatır. Bu örgütsel birliğin katılımcıları, farklı ülkelerin komünist partileri ve sosyalist devletleridir. Küreselleşme karşıtı hareketlerin bugüne kadarki performansına bakıldığındaysa, bu türden kendiliğinden hareketlerin kalıcı kazanımlara yol açamadıkları görülmektedir. Tanilli'nin temennisini gerçekleştirecek bir "aynı yönde gelişme ve iş birliği" yaşanmamıştır. "Sosyalist gelenekteki yenileşme"den kastedileninse, sosyalizm perspektifinin reddi olduğu Tanilli'nin yazdıklarından anlaşılmaktadır.

Uçuk önerilere bakmaya devam edelim:

“(…) bir sosyal Avrupa’nın motoru olabilecek Avrupa sendikacılığı, yeniden inşa edilmeyi bekler (…)

“Birleşmiş bir Avrupa sendikal konfederasyonu inşa etmek, ilk bakışta ne denli ütopik görünürse görünsün, kolektif ve bireysel sayısız değişimlerin yönlendirilmesi için hiç kuşkusuz kaçınılmaz (…)

Böylesi güç bir girişimi düşünmek için, yararlı da olsa, geleceğin Avrupa sosyal hareketini tasarlarken, onunla geçen yüzyılın işçi hareketi modeli arasında fazla benzerlikler kurmaktan da sakınmalı (…)

Gerçekten sosyal bir Avrupa’yı kuracak olan, akla yatkın bir ütopyadır. Bunun çerçevesinde birleşebilenler, davayı kazanacaklar. Sendikalar bunu anlamalı ve militan temellerini de ona göre donatıp pekiştirmeliler.” (s. 165-7)

Tanilli’nin “sosyal Avrupa” hayalinin olduğunu ve Avrupa çapında sendikal bir konfederasyon oluşturma fikrine sahip olduğunu anlıyoruz. Aslında böyle bir sendikal konfederasyon zaten var ve adı ETUC. Tam da Tanilli’nin önerdiği türden bir örgüt. Fakat Tanilli, bu konfederasyonun adını vermediğine göre, başka birinin inşa edilmesinden yana olmalı… Uçuşta sınır yok ki; bahsedilen sendikal konfederasyonu kim kuracak, nasıl kurulacak? Siz “peygamberce” buyurun da gerisi önemli değil. Ancak… Bu öneri pek bir Marksist(!), değil mi?..

Tanilli’nin AB hakkındaki saptamaları da pek bir Marksist(!), görelim:

“Avrupa Birliği’nin, insan deneyimlerinin iş birliğini ve ortaklığını sağlama ve güçlendirme yolunda çalıştıkça şansı vardır. Egemenlerin görüşme ve pazarlık yeri olur da dünyanın geri kalanını Schengen Anlaşması’nın kapalı sınırlarının dışında tutmayı sürdürürse, bir aldatmaca, bir tuzak haline gelir. Öyle olunca da hiçbir şeye yaramaz: Ne ortak bir Avrupa evi kurulmasında rolü olabilir; ne de Avrupa’yı geleneksel olarak ulusa ayrılmış niteliklerle donanan bir ulus-benzeri bir gerçeklik diye düşünmenin yolunu açabilir.” (s. 177)

Ek bir şeyler yazmama gerek var mı?.. AB’yi emperyalist devletlerin bir örgütü olarak görmeyenin, “Marksizm üstüne yeni düşünceler” yazdığına inanılır mı?..

Tanilli’nin sosyal-demokrasiye bakışı nasıl, onu da görelim:

“Özetle, sosyal demokratların demokrasi için önemi hiçbir zaman göz ardı edilmemeli; her halde liberal tutucular ya da Hıristiyan Demokratlardan çok onlara güvenmeli” (s. 84).

Tanilli aslında Türkiye’deki sosyal demokrat partileri eleştiriyor ve onların **“Türkiye’de güçlü bir ekonomi kuramayacağı gibi, bugün dışarıdan kendisine dayatılana da karşı çıkamaz” olduğunu yazıyor (s. 269)**. Fakat sosyal-demokrasinin “ehveni şer” sayılması gerektiği fikrini, zihninin bir köşesinde muhafaza ettiği de anlaşılıyor. Bu durumda, Türkiye’de 1970’li yılların sonlarında solun CHP’yi desteklemesinin büyük bir hata olduğunu bilen ve söylen Marksistlerin, Tanilli gibi aydınların kitaplarının okunmasını salık vermesi tuhaf kaçacaktır. Çünkü bir Marksistin sosyal-demokrasiyi “ehveni şer” olarak görmesi ve göstermesi mümkün değildir.

“Demokrasi, onun genel oy ilkesi, iktidarı yurttaşların çoğunluğuna verir. Yasaları yapan, zengin ya da yoksul, herkese uygulanacak kuralları saptayan o çoğunluktur. Devlet, işte onun yaptığı yasalar ve koyduğu kurallarla yönetilir (…) ne demokrasi ne de devlet, bir ‘seçkin’ azınlığın çıkarına hizmet edemez.” (s. 206)

Bu yazılanlarda tipik sosyal-demokrat söylemi görmemek mümkün müdür? Tanilli, yine pek Marksist(!)… Sosyal demokrat/reformist anlayışta olduğunu gösteren ve bir Marksistin yazmayacağı başka cümleleri de var:

“(…) sanayileşmiş ülkelerin çalışan sınıfları ile sanayileşmekte olan ülkeler için felaket getiren bir politikayı dünya çapında yapılandırıp uygulayan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların reforma muhtaç yanları da gözler önündedir.” (s. 208-9)

“Dizginsiz ve başıbozuk bir liberalizm, çok daha fazla skandallara yol açacağından, demokrasi, artık tam zamanıdır, haklarını yeniden kuşanarak, ekonomik etkinliği büyük çoğunluğun çıkarına tekrar yönlendirecek yeni düzenlemeleri bulmalıdır. Bu savaş, ulusal çerçevede, Avrupa Birliği’nde ve dünya çapında –aynı anda- sürüyor.” (s. 209)

Tanilli’nin, Marksist dünya görüşüyle ilgisi olmayan uçuk düşüncelerine, fantezilerine dönelim tekrar:

“Kurallar dünya çapında uygulandıklarında, işsizliğin sürekli yükselişi ve ücretlerin düşüşü durdurulabilir. Daha genel bir deyişle, dünya ekonomisinin istikrarı, para, bütçe politikası, borçlar ve ticaret politikası

konularında bütün devletler ortak kurallara uyarlarsa sağlanabilir. Güvenlik konusunda uyuşmazlıkların durdurulmasında, örneğin göç hareketlerinin dünya çapında bir soruna bürünmesinin önüne geçilmesinde, yoksul ülkelerin ekonomilerine yapılacak katkılar, özellikle dünya zenginliklerinin bir bölümünün yeniden bölüşümü etkili olabilecektir.

"Son olarak, barışın git gide yerleştirilmesi için zorunlu kültürel iletişim, uluslararası kurumların, yalnız hükümetler değil sivil toplumun temsilcileri arasında da sağlayacağı uyumla ve demokratik denetimle gerçekleşebilir. Dünya çapında bir toplumun bütünleşmesinin denetimini apayrı bir kurum da üstlenebilir." (s. 211)

"Dünya federasyonu" fantezisine ne dersiniz?..

"Böylece, belki tek çözüm görülüyor: Bir tür demokratik 'federasyon'! Tarihin tanıdığı federasyonlar pek özel koşulların ürünü olmuştur; bugün de, 'dünya çapında bir federasyon'u kurmayı koşullar dayatıyor." (s. 213)

Tanilli'ye göre tarihin itici gücü de "yöneticiler, devlet adamları olmalı", nasıl mı?.. Bakın şöyle:

"Belki tek umut, siyasal ve ekonomik yöneticilerden bir bölümünün öne düşüp, özellikle kurumlar planında radikal yenilikleri kabul ettirmeleridir (…) ağır bunalımlar, çarparken kurtarıcı da olup zihniyetleri değiştirebilir ve devlet adamlarına yenilikçi birtakım çözümleri dayatabilir." (s. 213)

Tanilli "Marksizm üstüne yeni düşünceler" ileri sürüyor, "değişimin diyalektiği ve devrim" üzerine yazıyor ya, alın size süper öneriler: **"Dünya çapında bir Güvenlik Konseyi", "Dünya Parlamentosu", "Dünya Merkez Bankası'nın temellerinin atılması" (s. 213-4)**

Tanilli yaptığı uçuk önerilereyse şu gözle bakıyor: **"Sırası geldiğinde devlet adamlarının kabul edebilecekleri mümkün, makul ve yabancılık çekmeyeceğimiz bir çözüm taslağı ortaya koymak, öyle kolay iş değil." (s. 214)**

Bitmedi, Tanilli emperyalist örgütlerin bir halitası yapılsın da diyor:

"XXI. yüzyılın dünya çapında ticaret ve sermaye hareketlerinin düzenlenmesinde, her türlü ciddi ve etkili adalet ve dayanışma aranışını (…)

"Böylesi bir aranışı gerçekten yaşama geçirmek amacıyla, içinde yaşadığımız karmaşık dünyanın yeni kurumlarla donatılmaya ihtiyacı var: Başkalarının yanı sıra, Dünya Ticaret Örgütü (OMC), Uluslararası Para Fonu (FMI), Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (OIT) tek bir kalıpta yeniden dökümünü yaparak bir Dünya Sosyal Kalkınma Örgütü'nü (OMDS) kurmanın sırası gelmiştir." (s. 251)

Bu halita örgütün üç işlevinden birini şu şekilde tanımlıyor:

"En yoksul halkların yararına olmak üzere, dünya çapında kaynakları yeni bir dağıtıma gitmek." (s. 251)

İnanılmaz, değil mi?.. Tanilli, bize "değişimin diyalektiği ve devrim"i, işte bu şekilde anlatıyor.

Fantezi üretmede sınır yok. Başka bir uçuk öneri:

"Örneğin beş kentin derneklerinin topluca girişimiyle 'XXI. yüzyılın kent şantiyeleri' için bir federal anlaşmayı tasarlayıp imza attırmak üzere dünya çapında bir şebeke niçin ortaya konamaz olsun?

"Söz konusu anlaşma, elli ila yüz kentte –özellikle de megapollerde- büyük yenileştirme programlarını gerçekleştirecek araçları ortaya koymayı amaç edinecek. 'XXI. yüzyılın kent şantiyeleri'nden her biri, önce yerel el emeğine çağrıda bulanmalıdır. Bu şantiyelere, mali ve sanai yardımcı sıfatıyla katılan girişimciler, 'dünya yararına girişimler' adıyla bir etiket alacak ve özellikle vergisel olmak üzere, çeşitli kolaylıklardan yararlanacaklardır." (s. 252-3)

Devam edelim. Tanilli **"kamusal iktidarların" "egemen toplum modelini değiştirmesinden"** bahsediyor **(s. 214-8)**; **"zengin ya da yoksul bütün ülkeler, 'karma ekonomi'nin demokratik düzenleniş biçimlerini yeni baştan düşünmek, hatta onları yaratmak zorundalar" (s. 219)** diyerek, eski bir sosyal demokrat fikri tekrarlıyor; **"kamusal ile özel ikiliği aşılarak (…) sivil toplum, devlet ve işletmeler arasında birbirine destek olmanın yeni biçimleri yürürlüğe konmalıdır" (s. 220)** derken neo-liberal yönetişimi onaylıyor; **"üretici yatırım için eldeki fonların git gide büyük bir bölümünü kısırlaştıran mali spekülasyonla da amansız bir mücadele içine girmeli, ağır vergilere bağlanmalı" (s. 220)** derken, sosyal demokrat/liberal sol bir talepte bulunuyor.

Tanilli "ılımlılık ilkesi" adı verilen bir ilkeyi onaylayıp alıntılıyor:

“Ilımlılık ilkesi: Açgözlülüğümüzü dizginlemeyi öğrenmeliyiz. En zenginler, soygun burgacına kendilerini kaptırmış olanlar, yaşam biçimlerini değiştirmeli, tüketimlerine bir ılımlılık getirmeli, yetingenliği öğrenmelidirler.” (s. 223)

Burada okuru çocuk yerine koyup, masal anlatıyor. Açgözlü kedi gibi olmayın ey “zenginler”, yoksa elinizdeki ciğerden mahrum olursunuz; obur sincap yetingenliği öğrenemediğinden, açgözlülüğü yüzünden çok yemiş ve kilere girdiği delikten geri çıkamamış, yakalanmış… Aramızdaki zenginler ve biz, hepimiz, açgözlülüğümüzü dizginlemeyi öğrenmeliyiz(!).. Ilımlı olun ey açgözlü kediler, obur sincaplar ve kapitalistler(!).. (Burada geçen masallar, çocukluğumda okuduğum, yıllar sonra Timaş Yayınları’ndan çıkan baskılarından da okuduğum masallardır).

Tanilli’nin Marksist klasikleri ve tarihi gerçekleri bilmediğini gösteren saçmalamalarına da bir-iki örnek verelim:

“Lenin, sosyalizme geçişi, fabrika disiplini ve maşinizmden doğan düzenle bir tutuyordu; daha da açık olarak, siyasal devrimi, birbirine zıt iki yüzlü bir süreç olarak anlıyordu: Bir yandan, merkeziyetçi ve devletleştirilmiş otoriter bir sistem söz konusu idi ve orada şefe itaat, sosyalist akliliğin yolunda gitmesi için tek güvence idi; öte yandan, kitleler, tartışmalar, özgür siyasal söylem söz konusu idi. Ne var ki, bir örgüt (tek parti) ve bir makine (hükümet) bir başka şeyin yerine geçer: Marx’ın Paris Komünü’nde dile getirdiği ‘özyönetimci’ vasiyetin, Lenin açısından devletçi okunuşu idi bu!” (s. 107)

“(…) *Komünist Manifesto*’nun ilk sayfalarındaki parlak -ve peygamberce!- çözümleme, örneğin modern burjuva sanayi uygarlığı üstüne yetersiz bir eleştiri koyar ortaya. Kaynağı da şudur: Marx ve Engels’in bakışı, bir yerde açıkça ‘Avrupa merkezli’dir (…)” (s. 141)

Tanilli’nin Marx’a atfettiği “özyönetimci” vasiyet de Lenin’in anlayışının bileşenleri olarak sunduğu “otoriter sistem” ile “şefe itaat” kavramlaştırmaları da birer uydurmadır. Sosyalizmi bu kadar çarpık biçimde kavrayan birinin, sosyalist olması da beklenmez, değil mi?..

Marx ve Engels’i “Avrupa merkezci” bakışla yaftalayan birinin, kapitalizm’in nerede geliştiğinden bihaber olması gerekir. Oysa *Manifesto* yazıldığında işçi sınıfı mücadelesinin dünya üzerinde sadece Avrupa’da, o da belli ölçülerde bir gelişim gösterdiği bilinmeliydi. *Manifesto*’nun “modern burjuva sanayi uygarlığı” üstüne yetersiz bir eleştiri içerdiğini söylemekse, tam bir yalancılıktır. *Manifesto*’nun “burjuva uygarlığı” eleştirisi, günümüzde geçerliliğinden hiçbir şey yitirmemiştir.

Tanilli kitabıyla ne yapmaya çalıştığını şu şekilde açıklıyor:

“Gelip vardığımız nokta açıkça şudur: Marx’ı bugün yeniden okumak bir zorunluluk. Ama o eserin sayfalarına eski gözlüklerle, özellikle de geleneksel Marksizm’in gözlükleriyle eğilemeyiz, eğilmemeliyiz. (…)

“Daha da açık söylemek gerekirse diyeceğiz ki, Marx’ta önemli olan, her şeyden önce gerçeğe varmada izlediği yol, yani ‘düşünme yöntemi’dir (…) yani ‘materyalist diyalektik’ yöntemdir. Geri kalan ayrıntıdır.” (s. 264)

Tanilli Marksizm’in saygınlığını istismar ederek kendi düşüncelerini okura sunuyor. Basmakalıp bir zırvalık olarak, Marx’ta önemli olanın, onun “düşünme yöntemi” olduğunu belirttikten sonra, kitabı boyunca reddettiği Marksist dünya görüşü hakkında düşüncesini özetliyor: “Geri kalanı ayrıntıdır.” Reformist fikirlerininse, “materyalist diyalektik”le uzaktan yakından herhangi bir ilişkisi bulunmuyor. Elbette Tanilli reformist düşüncelerini “Marksizm üstüne yeni düşünceler” olarak sunarken “aptal” konumuna düşmek istemez ve şunu da ekliyor:

“Marx’ın dediklerine kulak vermez olur muyuz? (…) Düpedüz aptal değilsek göz ardı edebilir miyiz?” (s. 265)

Kitabın adının seçimi de kitabın özellikle ilk bölümlerinde “tarihsel materyalizm”, “materyalist diyalektik” üzerinde durulması ddakanımca tek bir amaca hizmet ediyor: Reformist, sosyal-demokratik liberal görüşlerini ve uçuk önerilerini meşrulaştırmak…

Tanilli’nin “Marksizm Üstüne Yeni Düşünceler” adlı kitabındaki fikirleri ne Marksisttir, ne de Marksizm üstüne yeni düşüncelerdir. Uçuk önerilere sahip, reformist fikirli bir aydın, Marksizm’in adının saygınlığını kullanmaya çalışıp, kendi fikirlerini okura pazarlamaya çalışmıştır, o kadar... Bu tür aydınları gereksiz yere övmek ve el üstünde tutmak, kanımca uygun değildir. Onların Marksizm’e dönük fikri saldırılarına yanıt vermemek de olmaz.

Yararlanılan kaynak: Server Tanilli, Değişimin Diyalektiği ve Devrim-Marksizm Üstüne Yeni Düşünceler, Cumhuriyet Kitapları, 7. Baskı, Ocak 2009

EK-2:

[Bir Hegel Karikatürü]

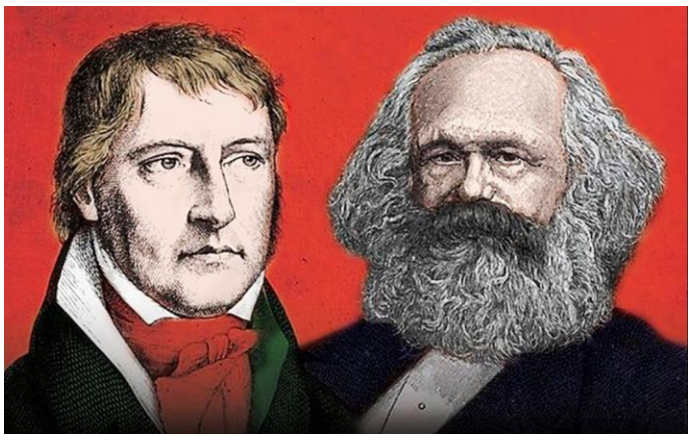

İdea Yayınevi, diyalektik.org sitesi ve Aziz Yardımlı'nın "tarihsel materyalizm" ve Marx'ın düşünceleri hakkındaki "acayip" yorumları eleştirilmektedir.

Hegel felsefesinin bize göre iki temel değerli özelliği bulunmaktadır. Bir: Tarihi felsefi açıdan değerlendirmesi…Tarihte ve doğada bir "mantığın" bulunduğu ve bunun insan aklı tarafından kavranabilir olduğu, idealist bir söylem içinde de olsa benimsenmiştir. İki: Diyalektik mantığın bazı kavram ve ilkelerini sunması... Hegel diyalektik düşünüş biçimlerini, kullandığı kavramlaştırmaları, döneminin bilimsel bilgilerinden soyutlamıştır.

Peki ya bugün?.. Günümüzde Hegel'in idealist yorumlarını kullanarak toplumsal olguları, toplumsal ilişkileri ve işleyişi açıklamaya çalışmak, anlamlı mıdır? Ya da Kant'ı ve felsefesini düşünelim. Kant'ın "kendinde-şey"ini, günümüze taşımak ve süreçlerin bilimsel incelemesinde kullanmak mümkün müdür?.. Bu sorulara, şu yanıt verilebilir: Her filozof kendi döneminin çocuğudur. Filozofların yazdıklarında bazı doğru değerlendirmeler bulunur ve değerlendirmelerinden bazıları gelecekte de geçerliliklerini korur, ancak görülmesi gereken nokta şudur: Her felsefi düşünce, kendi döneminin bilimsel bilgi düzeyiyle sınırlanır. Filozofların toplumsal konulardaki yorumları, dönemlerinin toplumsal ilişkilerinin kendi konumlarından kavranışını yansıtır. Yapabilecekleri eleştirilerde, toplumsal ilişkilerin olanaklı hale gelmiş tarihsel eleştirisinin ötesine geçemezler.

Hegel'den ya da Kant'tan sonra akıl, algı, düşüncelerin oluşumu, duyum, deneyim gibi olguları/süreçleri kavrayışımız çok değişti. Yine örneğin Kant'ın zaman ve uzayı kavrayışıyla, görelilik kuramı sayesinde bizim uzay-zamanı kavrayışımız birbirinden çok farklı. Kant'ın zamanı ve uzamı apriori zihinsel kategoriler olarak görmesi, günümüzde aşılmış durumda. Kant'ın yaşadığı dönemde, zamanın yavaşlayabileceğinden bahsetmesi mümkün değildi, örneğin. Birçok felsefi düşüncenin günümüzde aşıldığını gösteren başka örnekler de verilebilir. Mesela, kuantum fiziğiyle elde edilen bilgilerle, Demokritos'un düşüncelerinin geçersizleştiği çok açık…

Gelin görün ki, Hegel felsefesinin kavramları, çeşitli konulara dair yaklaşımı günümüzde bile savunulabiliyor. Kimden mi bahsediyoruz?.. İdea Yayınevi, diyalektik.org sitesi ve Aziz Yardımlı'dan…

Burada bunların felsefi düşüncelerinin hepsini eleştirmemizin olanağı yok. Sahip oldukları düşünceler, toplumsal ve doğal dünya hakkındaki bilgilerin gelişimiyle büyük ölçüde aşılmış durumda. Bu yayınlarda, bilimsel ilerlemeleri dikkate alan bir idealizmle karşı karşıya değiliz. Yaptıkları geçmişte bir anlamı ve yeri olan düşünceleri, günümüzün dünyasına taşımaktan ibaret… Bu bir tür anakronizm aslında… Bizi burada ilgilendirense, İdea Yayınevi'nin ve diyalektik.org sitesinin tarihsel materyalizm ve Marx'ın yazıları hakkındaki düşünceleri. Hemen belirtelim ki, tarihsel materyalizm konusunda bu kadar "cahil" olunabilir. Abartıyor ya da uyduruyor muyuz?.. Öyle olmadığını, gelin öne sürdükleri fikirlere yakından bakarak görelim.

1. İdea Yayınevi'nin internet sitesinde yer alan "tarihsel materyalizm" başlığı altında şu cümleler yer alıyor:

"Bu anlatımda "materyalizm/özdekçilik" sözcüğü bütünüyle anlamsızdır. Eğer Marx'ın kendisinin kullandığı "Materyalist Tarih Görüşü" anlatımı yeğlenirse, bu da eşit ölçüde geçersiz olacaktır, çünkü "özdekçiliğin," "atomculuğun" ve daha başka erken özdekçi felsefi dizgelerin felsefe tarihinde önemleri ve anlamları olsa da, bugün örneğin Devleti, Yasaları, insan ilişkilerini, sanatı, felsefenin kendisini vb. atomlardan ve moleküllerden çıkarsamaya çalışan bir felsefi girişim pek ciddiye alınmayacaktır."

Ne kadar “acayip”, değil mi? Sanki tarihsel materyalizmin veya materyalizmin, sanatı, felsefeyi, devleti vb. atomlardan ve moleküllerden çıkarsama uğraşı var da böylesi bir felsefi girişimin ciddiye alınmayacağından bahsediliyor. Yazımızın başlığında “Hegel karikatürü” ifadesini kullandık; işte şimdi bunun nedenini açıklama zamanı geldi. Bir soyutlama olarak “materyalizm” kavramı dikkate alınıyor ve anlamı “özdekçilik”, “maddecilik” olarak “atomlara ve moleküllere” kadar indirgeniyor. “Madde” kavramından, sanat, felsefe, devlet gibi kavramlar çıkarılamaz şeklinde bir iddia ortaya atılıyor. Bunu yazanların tarihsel materyalizmin, insanlığın düşünsel üretimlerine nasıl yaklaştığından haberi olmasa gerek. Marksizm’in devlet üzerine, toplumsal ilişkiler üzerine, toplumsal bilinç biçimleri üzerine çözümlemeleri ortada. Tüm bunlar yok sayılıyor ve “materyalizm” kelimesi anlam açısından değerlendirilerek, toplumsal dünyanın fenomenlerini açıklamaz/açıklayamaz şeklinde bir garip sonuca ulaşılıyor. Oysa soyut düşünmeye başlamış çocukların bile bildiği bir gerçek var; kavramlar hiçbir şeyi açıklamaz, kavramları kullanarak şeyleri, toplumsal olguları açıklayan insanlardır.

Bakın “özdek” kavramı üzerine nasıl laf ebeliği gösteriliyor, kelimelerle nasıl cambazlık yapılıyor:

“Özdek tasarımları. Özdek olarak özdek, belirlenimsiz ya da Biçimsiz özdek bir soyutlamadır. Var olan özdek her zaman belirli, Biçimli Özdektir. Biçimin Özdekten ayrılmasının, ya da ikisinin de karşıtı olmaksızın var olmasının olanaksızlığı ölçüsünde, Özdekçilik yerine eşit hakla Biçimcilik de denebilir. Ama o zaman benzer olarak Biçimin kendisi Özdek olmaksızın bir soyutlama olmanın ötesine geçemez. Var olan Özdek her zaman kendisinin ve karşıtının birliğidir. — Özdek kavramından Tarih kavramına uzun bir yol vardır. Bu tür modern felsefeler Felsefenin en zayıf kavramını bile temsil etmezler.”

Hegel’in karikatürü olmak işte budur! “Özdek” kelimesi yerine “ördek” kelimesini koyup, yukarıdaki pasajı bir daha okuyun; anlamsız olmayacaktır! Yani şu şekilde de yazılabilirdi: “Ördek tasarımları. Ördek olarak ördek, belirlenimsiz ya da biçimsiz ördek bir soyutlamadır. Var olan ördek her zaman belirli, biçimli ördektir (…) Ördek kavramından tarih kavramına uzun bir yol vardır.” Felsefi söylemin bu türüne, “spekülatif” denir. Hegel zamanında idealist felsefeye katkısını sunmuştu, peki ya onun söyleminin bir karikatürü olan bu söyleme, ne demeli?.. Mutlak tin, akıl sağlığı versin (!)

2. Devam edelim. İdea Yayınevi’nin sitesinden aktaralım:

“Marx'ın şu sözleri Tarihsel Materyalizmin ya da Marx'ın kullandığı anlatımla "Materyalist Tarih Görüşü"nün temel önermesi olarak kabul edilir. “İnsanların varoluşlarını belirleyen onların bilinçleri değildir, ama bilinçlerini belirleyen toplumsal varoluşlarıdır." ("Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı"ya Önsöz). Sıradan bilinç bu çözümlemede büyük bir kavrayış gücü ve bilgelik ile ortaklığının gururunu ve doyumunu yaşar. Bu önerme çok derin görünebilir ve gerçekten de pek çokları tarafından öyle görülür. Bunun nedeni çok genel olan "varoluş" ya da "toplumsal varoluş" anlatımının nasıl anlaşılacağı ile ya da bilinç ve varoluş arasındaki belirleme ilişkisinin doğası ile ilgili değildir. Bu önermenin dolaysızca kabul edilmesi insanın "belirlenmesi" yönünde bilinçlerde daha şimdiden hazır bulunan eğilimdir. Nedense insanın belirlenmesi insanın belirlemesinden daha çekici gelir. Oysa sıradan yaşamda bile genel olarak yer alan şey bunun tersidir ve toplumsal varoluşumuzu bilincimizle, daha tam olarak istencimizle belirlemeye çabalarız ve bunun hiç de olanaksız olmak zorunda olduğunu düşünmeyiz. Hiç kuşkusuz bireyin içinde yaşadığı törellik dünyası, yasalar, toplumsal düzenlemeler vb. insanı ya da onun bilincini belirlerler. Ama gene de tüm bu belirlenimler kökensel olarak ve özsel olarak insan usu ve istenci tarafından saptanırlar: Töreler değişir, ortadan kalkar, yenileri gelir; yasalar — ister Solon yasaları, isterse Nürnberg Yasaları ya da Draco yasaları ya da Musa'nın buyrukları olsun — her durumda insanlar tarafından yapılır ve Demokratik devletlerde yasama gücü dolaylı olarak ve zaman zaman giderek doğrudan olmak üzere ve şu ya da bu ölçüde halkın kendisine aittir. Marx'ın çözümlemesi açıktır ki düşünmeme koşuluyla kolayca kabul edilebilir.”

Şimdi, soru şu: Yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan?.. Spekülatif akıl yürütme düzleminde bunlardan birini benimsememiz istenir. Burada tavuklardan değil, soyut bir “tavuktan”, yumurtalardan değil, soyut bir “yumurta” kavramından bahsedilmektedir. Oysa asıl zor olan, tavuğun yumurtadan itibaren nasıl oluşup, geliştiğini somut biçimde incelemek, tavukların da yumurtaları nasıl bir süreçte ürettiğini araştırmaktır. Konu ister tavuk olsun ister yumurta, somut nesne, süreç ya da olgular, birçok insanın katkısıyla yılları bulan araştırmalarla irdelenir. Sonuçta elde edilen bilgilerle bir görüş oluşturmak da mümkün hale gelir.

“Toplumsal varoluşu, bilinç mi belirler, yoksa bilinci toplumsal varoluş mu belirler?” sorusuna, **“belirlenim kökensel ve özsel olarak insan usu ve istenci tarafından saptanır”** denerek yanıt veriliyor. Hangi insanın usu ya da istencinden bahsediliyor ve bu us ya da istenç toplumsal varoluşu nasıl, hangi yollardan belirliyor, bunlara verilen yanıtsa belli değil. Aslında Marx’ın cümlesinde bireyden, bireyin bilincinden bahsedilmediği, toplumsal bilinç

biçimlerinin, toplumsal ilişkiler ve pratikler tarafından koşullandığı ya da belirlendiğinin vurgulandığı söylenmelidir. Fakat birey ölçeğinde kalınsa da bireylerin aklının ve istencinin, çocukluktan başlayarak oluştuğunu ve değişkenlik gösterip, geliştiğini göz ardı etmek yanlış olur. Bireyin içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler, yaşadığı deneyimler, gerçekleştirdiği pratiklerden bağımsız bir “us ve istenç”, ancak idealist bakış açısı benimsendiğinde varsayılabilir. Törelerin, yasaların değiştirilmesini, toplumsal süreçleri yok sayarak, insanların us ve istencinin ürünü saymak, idealist bir tutum benimsenerek sergilenen bir tür kolaycılıktır. Toplumsal süreçleri incelemek, tarihsel gelişimi içinde törelerin, yasaların değişimini irdelemek gerçekten zor bir iş olduğundan, idealist spekülasyona başvurup yorulmamak tercih edilebilir. Ne de olsa spekülatif değerlendirmeleri yazmak, somut inceleme yapıp, elde edilen sonuçları ortaya koymaya göre çok kolay, öyle değil mi?..

Bir birey usu ve istenciyle, düşünceleri ve ideolojisiyle harekete, eyleme geçer, faaliyetlerini bunlara göre düzenler. Eyvallah. Fakat bireylerin usunun ve istencinin önce oluşmuş olması gerekmez mi?.. Ayrıca, bireylerin us ve istencini pratiğe geçirebilecekleri bir toplumsal ortamın olması gerekli değil midir?..

Biz materyalistler, toplumsal süreçlerin, toplumsal ilişkilerin, bilinç biçimlerini koşulladığını söyleriz. Çünkü örneğin toplumun dışında büyümüş çocukların, “sıradan bilinç” denilen bir bilinç düzeyine dahi ulaşamadığını görüyoruz. Ya da insanların her gün yeniden ve yeniden gerçekleştirdikleri pratikler olmadığında, toplumsal ilişkilerin ortadan kalktığı durumda, örneğin bir adada yaşamak zorunda bırakılan bir avuç insan örneğinde, insan usunun ve istencinin yasalar, devlet, gelişkin sanat ve felsefe üretemediğini de biliyoruz.

Ve evet, asıl niyete geldik: Marksizm’e “despotizmi” savunan bir öğreti damgasını vurmak… Tahmin etmesi güç değil, buradan sosyalizmin özgürlükleri bastıran, totaliter/despotik bir sistem olduğuna da rahatlıkla geçilebilir.

“Marx'ın çözümlemesi açıktır ki düşünmeme koşuluyla kolayca kabul edilebilir. Ama bilinci düşünmeye kapayan daha öte bir etmen vardır ve bu Despotizmdir. İnsanın belirleyen değil ama belirlenen olduğu düşüncesi ancak ve ancak insanın Özgürlüğü kavramına yabancı bir bilinçte, o kavrama ancak bulanık bir tasarım biçimde kapsayan bilinçte bulunabilir. İnsanı belirlenen, edilgin, güçsüz bir varlık olarak görmek, giderek onu Doğanın determinizminin içerisine almak ancak ve ancak Özgürlük Kavramının anlaşılmaması ve salt bu nedenle reddedilmesi üzerine olanaklıdır. İstenç özü gereği Özgürdür, öyle ki özgür olmaması İstencin İstenç olmaması demektir. Ama İstenç, Özgürlük, Ben gibi kavramları tanımak onları bilmek değildir. Ve bu Kavramı tanımanın güçlüğünün düzeyi onun bütün bir tarihsel insan çabasının Ereği olan başlıca Kavram olması olgusundan çıkarılabilir.”

Burada da Hegelcilik yapılıyor. Bütün tarihin ereğini, mutlak tinin kendini gerçekleştirmesi ve özgürlüğe ulaşması olarak gören Hegel’in düşüncesi benimseniyor. Amenna; Hegel felsefesi aşılalı çok zaman geçtiyse de, Hegelci olunabilir. Fakat, Marksizm’i karalamak niye?.. Marx, insanı edilgen, güçsüz ve tamamen belirlenen bir varlık olarak görmez ki... Marx, soyut insan kavramı yerine, yaşayan insanlar, proleterler ve kapitalistler gibi toplumsal ilişkiler içindeki sınıflar üzerinden, böylesi soyutlanmış kavramlar üzerinden düşünür. Bir sınıf olarak işçilerin, devrimci bir özneyi oluşturduğunu vurgular Marx. Marx ayrıca, insanların sahip oldukları potansiyelleri gerçekleştirmesini, sömürüden ve yabancılaşmadan kurtuluşunu, özgürlük olarak görür. Bunun için toplumsal ilişkilerin köklü biçimde dönüştürülmesini, eşitlikçi komünist bir dünyanın oluşturulmasını savunur. Devrimci olunmadan, samimi bir biçimde özgürlük savunulabilir mi?.. Örneğin, insanlar özgür olsun dileğinde bulunmak da **“istenç özü gereği özgürdür”** diye yazmak da kapitalist dünyadaki insanlık-dışı pratikleri, yoksunlukları, sefalet koşullarını, hakların çiğnenmesini vb. ortadan kaldırır mı?.. Spekülatif felsefenin gözlükleriyle dünyaya bakmaktan vazgeçip, kapitalizm koşulları altında insanlığın altında ezildiği “despotizmi” görmek çok mu zor?.. Biraz inceleme, biraz gerçekçilik, biraz kör olmama durumu; ne dersiniz?..

3. Devam edelim. Bir güzelim paragrafı daha alıntılayalım:

“Gerçekten de yaşamlarını paranın ve kişisel çıkarın çevresinde kuran ve başka herşeyi bu ekonomik altyapıya bağımlı kılan kişiler vardır. Ya da başlangıçta böyle olmasalar bile, Hırs tarafından yaşamdaki tüm değerlerden adım adım koparılan bireyler vardır. Bu karakter sözcüğün asıl anlamında "Kapitalist" olan şeydir. Onun için üretim ilişkileri hiç kuşkusuz varoluşunun belirleyici ilkesidir ve Karl Marx hiç kuşkusuz haklı olarak böyle kişilerin bilinçlerinin toplumsal varoluşları tarafından belirlendiğini söyleyebilir. Ve yine bu karakterin sözcüğün asıl anlamında Burjuva olduğu da düşünülebilir, çünkü yaşamında felsefenin, güzel sanatların, inancın, kısaca insanı insan yapan değerlerin hiçbir yeri yoktur.”

Keşke Marx’ın iktisat çalışmaları, aynı anlama gelmek üzere kapitalizm eleştirisi biraz okunsaydı; keşke bir sınıf olarak “burjuvazi”yi “hırs” gibi kişilere atfedilebilecek özelliklerin tanımlayamayacağı bilinseydi; keşke “paranın ve kişisel çıkarın”, “altyapı” ya da “üretim ilişkileri” olmadığı bilinseydi… Fakat “cahillik”, yazı yazmaya engel değil.

Bu “cahillik” şunu da yazdırır: **“Marx'ın düşündüğü gibi düşünmek kolay değildir, çünkü üretim ilişkilerinin kendilerini İstenç ilişkilerinden başka bir şey olarak düşünmek güçtür.”** Üretim ilişkileri, istençli/iradi ilişkilermiş… Bu düşünüşe göre sömürülmek ve sömürmek istençlidir. Öyle ya bir işçi bilerek ve isteyerek karın tokluğuna sömürülmeye razı oluyor. İsterse çalışmayıp, aç kalabilir. Bir işçinin çocukları büyüdüklerinde istençli biçimde işsiz kalmaya ya da mevcut üretim ilişkilerine dâhil olup bir işyerinde çalışmaya koyuluyor. Ne diyelim?.. Gerçekler “kör, kör parmağım gözüne” derken, biz ne diyelim. Örneğin, maden ocaklarında, fabrikalarda ve diğer işyerlerinde emniyetsiz koşullarda çalıştırılan işçilerin, iş kazalarında ölmelerini, işçiler "istençli" bir biçimde öldü diye mi yorumlayacaksınız?.. “İrade”den bahsedilecekse, patronların maliyetleri düşürmek için kötü çalışma koşullarını dayatma iradesinden, işçilerin bunlara karşı çıkma ve mücadele etme iradesinden bahsedelim. İstenç, pasif onayı, kabulü değil, aktifliği, karşıtlığı ve inançlarla eyleme yönelmeyi anlatır.

4. **“Karl Marx’ın diyalektik yöntemi solipsizmde sonuçlanır.”** İşte, başka bir garip iddia daha… Bakalım nasıl açıklanıyor?

“İronik olarak, özdekçilik de genel olarak tüm görgücülük türevleri gibi solipsizmde sonlanır: İnsan bilincinde yansımasını bulan *dışsal* olsa da, bu yansıma ya da izdüşüm salt insan *öznede* olan bir şeydir, “ideal dünyadır,” dışsal olandan ayrıdır ve böyle kökeninden ayrımlaşmış olarak öznel düşünce hiçbir zaman Benin dışına çıkamaz. Görgücülük hiçbir zaman bu türevselin *var olan* dünya ile, dışsal realite ile bir olduğunu çıkarsayabilmiş değildir. Marx’ın diyalektiği — ki konuyu inceleyenlerin gördükleri gibi Hegel’in diyalektiği ile yalnızca adda bir benzerliği vardır — tam olarak Berkeley, Hume vb. biçeminde bir öznel idealizmde, bir solipsizmde demir atar ve Marx’ın Kavramın doğası konusundaki yanılgısı bu vargıyı çıkarsamasını ve anlamasını olanaksız kılar.”

Anlıyoruz ki, “diyalektik yöntem” ya da bu yöntemin izlenmesi solipsizmle sonuçlanmıyormuş; aslında materyalizm, bir tür solipsizm sayılıyor. Gelin buna yanıt verme hakkımızdan imtina edelim. Bir felsefe öğrencisi bile, öznel idealizmi, Berkeley’in solipsizm tuzağına düşmemek için evrensel bir algı olarak tanrıyı kabul edişini, materyalizmin öznel idealizmle bir tutulamayacağını çok iyi bilir. Sormak gerekiyor; hangi materyalist o anda önünde, görünürde bir nesne olmadığında, onu algılamıyor diye, o nesnenin hiç olmadığını düşündü ya da o nesneyi yok saydı?.. İnsanın algılarının biyokimyasal/fizyolojik oluşum süreci ayrıdır, nesnelerin var oluşu ayrı. Bir nesnenin algılanışı, o nesnenin kendisi olabilir mi?.. Fakat metafiziğin sınırları içinde, materyalizmi solipsizmle özdeşleştirmek gibi “acayiplikler” olabiliyor.

Alıntılar için kaynaklar:

http://www.ideayayinevi.com/TGb_Hegel/TGb_0/TGb_000_Yorumlar_3_Karl_Marx.htm

http://www.ideayayinevi.com/Kuram_ve_kilgi/Kavramlar/kavramlar_01.htm#Tarihsel Materyalizm

II. KLASİKLERİ OKURKEN…

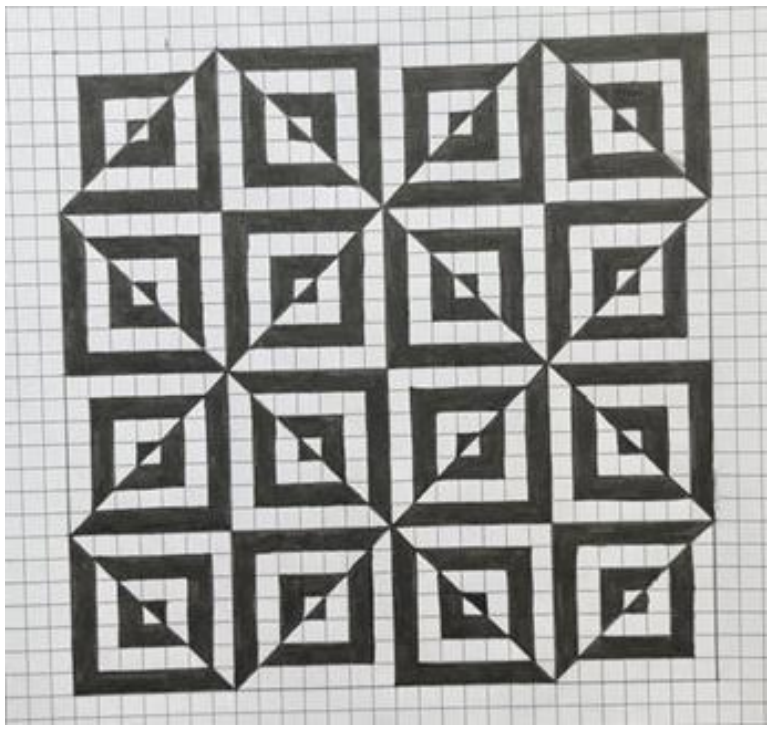

1. [‘FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER’İ ANLAMAK]

“Eğer yazmam gerekirse, hem de iyi ve ayrıntılı bir şekilde yazmam gerekirse, o zaman benim bildiğimi başkalarının da bildiğinden, en azından bunu benim bildiğim gibi bildiklerinden kuşku duymam gerekir. İşte sırf bu nedenle düşüncelerimi açıklarım. Ancak onların bunu bilmeleri gerektiğini ve bilmelerinin mümkün olduğunu da varsayarım.”[1]

“Feuerbach Üzerine Tezler’in ani parıltılarına yakından bakan her filozof ışıktan irkilir, ama herkes bilir ki, bir şimşek aydınlattığından çok göz kamaştırır ve geceyi parçalayan bir ışık parçasını gecenin uzamına yerleştirmekten daha güç bir şey yoktur. Şeffaflıkları sahte bu on bir Tez’in muammasını günün birinde elbette görünür kılmak gerekecektir.”[2]

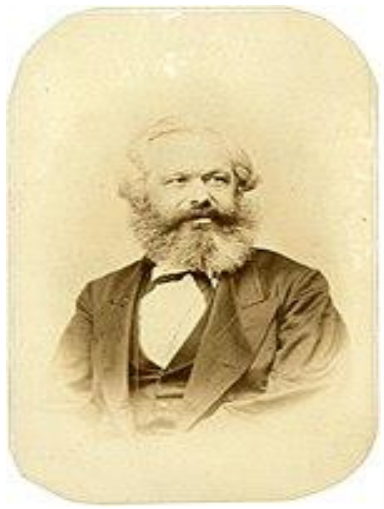

Feuerbach Üzerine Tezler (*Tezler*)’i, ilk kez okurken anlamak zordur. Bu durum gençler için olduğu kadar, erişkinler için de geçerlidir. Yayınlanması düşünülmediği için *Tezler*’in, okuyan herkesin anlayabileceği biçimde değil de özlü bir biçimde yazılmış olması, onları anlama zorluğunun objektif boyutunu oluşturur. Marx bu notları, sonradan kendisine esin kaynağı olsun diye kâğıda döker: “Bunlar, sonradan işlenmek üzere çabucak kâğıt üzerine çiziktirilmiş, hiç de baskı için hazırlanmış olmayan yalın notlardır.”[3] “*Feuerbach üzerine Tezler*” adı, Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından konur. *Tezler*, Marx’ın 1844-47 tarihli ve “Feuerbach’a ilişkin” başlıklı “not defterleri”nde yer alır. Engels *Tezler*’i 1888’de *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitapçık içinde ek olarak yayınlarken, daha anlaşılır kılmak amacıyla üzerinde bazı değişiklikler yapar.[4]

Marksist teoriyi öğrenme sürecinde, genellikle ilk okunan klasik metinlerden biri olan *Komünist Manifesto*’da daha net ve anlaşılır formülasyonlar bulunurken, *Kutsal Aile*, *Tezler* ve *Alman İdeolojisi* gibi daha erken dönemde yazılmış metinler için aynı durum geçerli değildir. Marx, *Tezler*’i 1845 baharında, muhtemelen Nisan ayında yazar. *Kutsal Aile*, 1844’ün son aylarında, *Alman İdeolojisi*, Kasım 1845’ten 1846 yaz aylarına kadar uzanan bir dönemde yazılır.[5] Bu iki eser, Marx ve Engels’in birlikte ürettikleri metinlerdir. *Kutsal Aile*, *Tezler* ve *Alman İdeolojisi*’ndeki formülasyonların anlamsal kesinliği daha azdır. Çünkü Marx ve Engels’in yazdığı bu metinler, düşüncelerinde bir

---

[1] Ludwig Feuerbach, **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, “Hegelci Felsefenin Eleştirisi (1839)”, Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, Birinci Baskı, 1991, s. 16

[2] Louis Althusser, **Marx İçin**, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2002, s. 47

[3] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, İkinci Baskı, 1979, s. 11

[4] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1992, s. 112

[5] SSCB Bilimler Akademisi, **Karl Marx Biyografi**, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İkinci Baskı, 1995, s. 73, 82, 99

netleşme, öncüllerinde bir sentez oluşturma sürecinin ürünleridir.[6] Bu eserlerde, yeni dünya görüşünün tohumu[7], bu görüşün embriyo hali yer alır.

Okurun *Tezler*'le düşünsel gelişiminin henüz tam olarak oturmadığı gençlik döneminde karşılaşmasıysa, onları anlama zorluğuna sübjektif bir boyut katar. Yine, öğrencilik yıllarında yetersiz tarih ve felsefe eğitimi alan bir erişkinin de erken dönem Marksizm metinlerini okuduğunda tam olarak kavrayamaması anlaşılır bir durumdur. Bütün bunlar bir yana bırakılırsa, Marksist teori temel argümanlarıyla ve bütününde bir perspektif olarak kavranmadan, özellikle Tezler'in tümüyle anlaşılması mümkün değildir. Nasıl ki bilmecelerin cevabını bulmak için, verdikleri ipuçları çoğu kez yetersizdir ve daha geniş bir düşünme alanı içerisinde akıl yürütmek, cevap olduğu sanılan imgesel kıvılcımların ya da parıltıların, bilmecenin sunduğu bağlamla uyumlu olup olmadığını sınamak gerekir. İşte *Tezler*'in de öyle bilmecemsi özellikleri vardır; sundukları ipuçları, Marksist teorik sistem[8] içerisinde değerlendirilerek akıl yürütülmezse, anlamları tam olarak kavranamaz. *Tezler*'i anlamak ve yorumlamak için, Marksist teorinin temel önermelerini bilmek, bütünsel sağlıklı bir perspektifle bakmak gerekir.

Tezler Marx ve Engels'in düşüncesinin gelişiminde, süreklilik bağları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle özellikle *Alman İdeolojisi* ve *Kutsal Aile*'deki temel yaklaşımların bilinmesi gerekir. *Alman İdeolojisi*, *Tezler*'i bütünleyici ve açıklayıcı ifadeler, formülasyonlar barındırırken; *Kutsal Aile*, *Tezler*'i anlamaya yarayan yaklaşımlar ve kavramlar içerir.

Tezler'i tam olarak anlamak için bilinmesi gerekli olan bir başka konuysa, Feuerbach'ın felsefesidir. Ayrıca, 18. yüzyıl materyalist ve idealist filozofların düşünceleriyle, ütopik sosyalist düşünceler hakkında, genel bir kanı oluşturacak kadar da olsa bilgi sahibi olunmalıdır.

Tezlerde yapılar var mı?

Tezler'i tek tek ele alıp anlamlarını değerlendirmeye geçmeden önce, bir konuyu tartışmak gereklidir. Bu konu, "*Tezler*'de yapılar var mı?" sorusuna verilecek yanıtla ilişkilidir. Özellikle birinci, üçüncü ve on birinci tezi değerlendirerek, *Tezler*'de öznenin ve pratiğinin içerisinde gerçekleştiği bir "belirlenmişlik alanı" ya da yapılar yoktur, "yalnızca ve yalnızca 'koşullar'"dan bahsedilmiştir denebilir. Bu yaklaşımı Çulhaoğlu şu şekilde ortaya koyar:

> *"Marx'ın Feuerbach Üzerine Tezler'de kurduğu özne ve öznellik, insan etkinliğini genel olarak "gerçekliğe" ve tarihsel gelişime dolayımsız biçimde bağlayan, bu anlamda kestirmeci denebilecek bir özne ve öznelliktir. Daha açığı şu: Gerçi Tezler'de duyumlu ve etkin bir özne, onun eylemi ve pratiği vardır; ama bu duyumlu ve etkin özne ile onun pratiğinin içine yerleştirilebileceği bir belirlenmişlik alanı yoktur. Marx, yalnızca ve yalnızca "koşullar" demektedir. Özetle, ortada bir üretim tarzı, bu üretim tarzına özgü üretim ilişkileri ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı yapılar yoktur. Bu öznel insan etkinliği ile genel olarak tarih ve gerçeklik arasında*

---

[6] Çulhaoğlu Marx'ın düşüncesinin gelişimindeki sürekliliğe vurgu yaparak, sağlıklı bir değerlendirme ortaya koyar: "Mutlaka tarih vermek gerekirse, Marx'ın düşüncesinin evriminde böyle bir kopuş (*süreklilik içinde bir sıçrama -MB*) için 1844 sonrasının sözü edilebilir. Daha somutu 1845-46 demek gerekiyor. Öyle sanıyorum ki önce Kutsal Aile ile Feuerbach Üzerine Tezler'i, sonra da Alman ideolojisi'ni bu kopuş sürecinin en yoğunlaşmış ürünleri olarak değerlendirmek mümkün" (bkz; Metin Çulhaoğlu, **Bir Mirasın Güncelliği: Tarih Türkiye Sosyalizm**, YGS Yayınları, Birinci Baskı, 2002, s. 32). Biz "kopuş" ya da "kopuntu" kavramı yerine "sentezlenme süreci" kavramını kullanıyoruz. Althusser'in *Marx İçin* adlı eserinde öne sürdüğü, 1845 yılında gerçekleşen ve ideolojik alandan tarih bilimine geçiş anlamına gelen "kopuş" kavramlaştırması yerine, Lenin'in bilimsel sosyalist dünya görüşünün *oluşumunda* önemli olan üç kaynağın sentezini vurgulamasını da (Vladimir İlyiç Lenin, **Marx Engels Marksizm**, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Birinci Baskı, 1976, s. 85-91) dikkate alarak, 1842-48 yılları arasında bir "sentezlenme süreci"nin yaşandığını düşünüyoruz. Bu süreç özünde Marx ve Engels'in siyasallaşma sürecidir. "Sentezlenme süreci" derken, yeni bir dünya görüşünün *oluşumunu* kastediyoruz, öncüllerin eklektik şekilde bir araya getirilmesini değil... Aslında Althusser *Özeleştiri Ögeleri* adlı kitapçıkta *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak* adlı eserlerindeki görüşlerini büyük ölçüde reddeder. Bu kitapçığın Türkçe çevirisine eklenmiş *Genç Marx'ın Evrimi Üzerine* adlı makalesindeyse, görece daha sağlıklı değerlendirmeler yapar (bkz; Louis Althusser, "Genç Marx'ın Evrimi Üzerine", **Özeleştiri Ögeleri** içinde, Çeviren: Levent Targu, Belge Yayınları, Birinci Baskı, 1991, s. 61-75). Ancak, bu değerlendirmelerinde bile, "kopuş" kavramından vazgeçmez. Biz, "tarih bilimi", "tarihsel materyalizm", "bilim", "bilimsellik" gibi kavramlaştırmaları Althusser'in bakış açısıyla değerlendirmeyi sağlıklı bulmuyoruz.

[7] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 11

[8] Metin Çulhaoğlu, **Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu**, Birinci Baskı, YGS Yayınları, s. 79. "Kuramsal sistem" nitelemesine Metin Çulhaoğlu'nun yazdıklarında rastladık. Marksizm, Marksist teori, Marksist teorik sistem, bilimsel sosyalizm, bilimsel sosyalist dünya görüşü terimleri aynı anlamdadır. Ancak, "sistem" nitelemesiyle, Marksizmin siyaset teorisi, iktisat teorisi, doğa ve toplum bilimlerinden çıkarsanan materyalist felsefi teori gibi bileşenlerinin oluşturduğu bütünlüğü anlatmak daha kolaydır.

> *önemli bir boşluk bırakılması demektir (Marx daha sonra yapıları oluşturduğunda ise, bu kez 1840'larda bıraktığı insan özneye dönmemiştir)."*[9]

Öyleyse, *Tezler*'den bir yılı aşmayan bir süre sonrasında yazılan *Alman İdeolojisi*'ndeki kavramların nasıl geliştirildiğini açıklamak sorun olur. Daha açık söylenirse; *Alman İdeolojisi*'ndeki "karşılıklı ilişki biçimi", "karşılıklı ilişki tarzı", üretim tarzı, üretici güç, ideolojiler, toplumsal bilinç, egemen sınıf, devlet gibi kavramlar, yani "yapılar" hakkında daha kesin anlamlı kavramlar kullanılması, sürpriz bir gelişme ya da bir tür "kopuş" olarak değerlendirilir. Eğer *Tezler*'de "yapılardan" bahsedilmemiştir denecek ve bu notları yazarken Marx'ın düşüncesinde böylesi yapısal öğelerin bulunmadığı da eklenecekse, birkaç ay içinde Marx'ın düşünsel gelişiminde belirgin bir sıçramanın olduğu ve *Alman İdeolojisi*'nde bu sıçrama sonucunda toplumsal yapının öğelerine yer verildiği de söylenmelidir. Buna karşın, *Tezler*'de "yapıların" açıkça işlenip geliştirilmesi söz konusu değildir. Öyleyse, nasıl bir değerlendirme yapmak gerekir?..

Aslında *Tezler*'de *"insan faaliyeti"*, *"pratik"*, *"toplumsal ilişkiler"*, *"sivil toplum"*, *"belli bir toplumsal biçim"* gibi kavramlar bulunur. "İnsanın özü, toplumsal ilişkiler bütünü" olarak görülür. Marx'ın *Tezler*'i yazarken insanları ve faaliyetlerini belli bir toplumsal biçim olan sivil/burjuva toplum içinde gördüğü kesindir. Bu saptama, *Tezler*'den daha önce yazılmış olan *Kutsal Aile*'deki değerlendirmelerden ötürü de söylenebilir. *Kutsal Aile*'de burjuva/sivil toplum, temelde üretim açısından ele alınır. Buna karşın, *Tezler*'de toplumsal yapının öğelerinin *tek tek* açıklanmamış, "üretim ilişkileri" kavramlaştırmasının henüz yapılmamış ve bu kavramdan yola çıkarak toplumsal ilişkilerin tekil kavramlarda somutlaştırılmamış olduğu da kesindir. Çulhaoğlu'nun anlatmak istediği de bu olmalıdır... Marx'ın yapıları ayrıntılı biçimde çözümlediği eserlerindeyse, göreceli olarak daha soyut olan insan öznesi yerine sınıflar, proletarya ve kapitalistler gibi terimleri daha çok kullanmaya başladığı da belirtilebilir.

Yukarıdaki yaklaşıma sahip Çulhaoğlu şu saptamayı da yapar: "Nesnellik ile öznel olanın ilişkisinde, dışsallık ve kronoloji yoktur. Ne biri ötekinin dışında oluşur; ne de biri zaman olarak ötekinden önce gelir."[10] Bu saptamayı yaptıktan sonra, nesnel bir handikabın varlığından bahseder:

> *"Yaşanan somut süreçlerde karşılıklı geçişme ve senkroni (eşzamanlılık) temel olsa bile, bu süreçlerin soyut çözümlenmesi ve ifadesi, şöyle ya da böyle bir ayrıştırma (anlatımda, iki temel öge arasına gerçek yaşamda olmayan bir mesafe konulması ve birinin ötekine bu anlamda dışsallaştırılması) ve bir tür kronoloji (anlatımda, iki öğeden biri sanki diğerini zaman olarak önceliyormuş gibi bir yol izleme) içerecektir."*[11]

Bu argümanlar, süreçlerin analizi yapılırken ve sunuş aşamasında geçerli olan bir kuralı hatırlatır. Özetle bu kural, sunumda öznellik-nesnellik ikiliğinin kaçınılmaz varlığını, başka deyişle tarihsel-toplumsal gerçekliğin bu iki boyutunun *aynı anda* ifade edilmesinin olanak dışı olduğunu belirtir. Bu kural, elbette *Tezler* için de geçerlidir ve *Tezler*'in yazılmasından bir süre sonra üretilen *Alman İdeolojisi*'nde artık yapısal öğelerin ortaya konduğu gözlenir. Ayrıca, Feuerbach felsefesi ve başka birtakım görüşler eleştirilip, ulaşılan düşünceler özlü biçimde ve muğlâk anlamlarıyla yazılırken, toplumsal yapılara (örneğin devlet, hukuk gibi) tek tek ve detaylı bir biçimde girilmemesi doğaldır. Çünkü *Tezler* belirli görüşleri eleştirmeye odaklanmıştır. Öyleyse şimdi, *Tezler*'in anlamını açıklamaya ve eleştirilen bu görüşlerin neler olduğuna geçebiliriz.

1. Tez

"Şimdiye kadarki tüm materyalizmin –Feuerbach'ınki dâhil- başlıca kusuru nesnenin (Gegenstand), gerçekliğin, duyumluluğun (Sinnlichkeit) duyumsal insan faaliyeti, pratik (praxis) olarak değil, öznel olarak değil yalnızca nesne (Object) ya da sezgi (Anschauung) biçiminde kavranmasıdır. Etkin yönün, materyalizmin tersine, idealizm tarafından –ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm gerçek, duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımaz- geliştirilmiş olmasının nedeni budur. Feuerbach, duyumsal nesneler, düşünsel nesnelerden (Gedankenobjecte) gerçekten ayrı nesneler ister; ama insan faaliyetinin kendisini nesnel faaliyet olarak kavramaz. Bunun içindir ki, 'Hıristiyanlığın Özü'nde, yalnızca teorik tutum, hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç Yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de, 'devrimci', 'pratik-eleştirel' faaliyetin önemini

---

[9] Metin Çulhaoğlu, **a. g. e.**, s. 69-70

[10] **a. g. e.**, s. 72

[11] **a.g.e.**, s. 72

anlamaz."[12]

Feuerbach'ınki dâhil şimdiye kadarki tüm materyalizm türlerinde, "şey", nesne, algılayan özneyle etkileşimi içerisinde; gerçeklik, insan öznelerin etkinliğini de içerecek şekilde; duyumluluk nesnel olan insan faaliyeti ve onun değiştirdiği gerçeklik arasında bir etkileşim olarak kavranmaz. Gerçekliğin, algıya konu olan şeyler, nesneler yanı sıra, nesneleri değiştiren, onlar üzerinde etkide bulunan, insan faaliyetlerini de içerdiği anlaşılmaz. İnsanların pratiği, eylemleri, faaliyetleri nesnel sayılmaz; bunların, gerçekliğin bir boyutunu oluşturdukları görülmez. Oysa duyumsama, algılama, düşünme, insanın gerçeği değiştirici ve dönüştürücü faaliyetleriyle birlikte oluşur. İnsan aktivitesinin, faaliyetinin kendisi, bu öznel faaliyet, aslında nesnel bir faaliyettir. Bu nesnel ve primer (birincil) faaliyetin sonucu, algı, duyum, düşünce şeklindeki sekonder (ikincil) yansımalardır. Nesne ve gerçeklik, etkileşim ve pratikle kavranır demekle, insanların, nesneyi, gerçeği, onunla etkileşime girerek, onlar üzerindeki değiştirici, dönüştürücü faaliyetleriyle kavradığı ve değişim-oluşum sürecine katıldığı, bu öznel boyutun da gerçek sürecin nesnel bir boyutu olduğu belirtilir.

Filozoflar arasında, özne ve nesne (düşünce ve varlık) arasındaki ilişkinin "edilgen yönü" olarak nitelenebilecek yanını, materyalist filozoflar işler. Bütün materyalizm türlerinde, nesne, "şey", duyuların ve düşüncelerin kaynağı ya da temeli olarak değerlendirilir. Düşüncenin, düşünen insandan ayrılamayacağı da belirtilir. Ancak, özne ve nesne, bilinç ve varlık arasındaki iki yönlü etkileşim, öznenin edilgen olduğu ve nesnenin bu edilgen öznenin duyularına ve düşüncelerine yansıdığı kabul edilerek, tek yanlı bir biçimde kavranır. Nesnel gerçeklikteki değişim, insanın öznel pratiğiyle değişim sürecine katılması dışarıda bırakılarak soyutlanır. İnsanların, değişimi bu şekilde edilgenlikle kavradığı kabul edildiğinden, metafizik bir eğilimle, edindikleri sezgiler, duyumlar ve düşüncelerle pratiklerini oluşturdukları sanılır. Materyalistlerdeki bu tek yanlı eğilim, onları zorunlulukla şu sonuca götürür: İnsanlar sadece sahip olduğu fikirlerle, ideolojilerle harekete geçer ve pratiklerini oluştururlar. Feuerbach'ın felsefesindeki bu özelliği ele almadan önce, bu konuda bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

Günümüze, en uzunları bir iki cümleyi geçmeyen, anlamları kapalı ve bilmecemsi olan, toplamda yaklaşık olarak yüz otuz yedi adet parça "logos"'u ulaşabilen, Efes'li, ünlü "karanlık" Herakleitos'un düşüncelerinde durum budur.

> *"Güneş her gün yeni./ Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar. Ve ruhlar nemliden doğar./ Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve değiliz./ Aynı ırmağa iki kez girilmez./ Ruhlar için ölüm, suya dönüşmektir, su için ölümse toprak olmak. Su topraktan doğar, ruh da sudan./ Yaşam bir çocuktur taşları sürüp oynayan. Bir çocuğun krallığı./ Tanrı, gündüz gece, kış yaz, savaş barış, bolluk kıtlıktır. Değişir, nasıl buhurlara karıştığında dileyen dilediği adla anarsa./ Aynı şeydir burada diri ve ölü, yaşayan-ölen uyanıklığı ve uykusu, ki genç ve yaşlıdırlar. Çünkü bu şeyler değişir, birileri ötekiler olur ve ötekiler yeniden değişip öncekilere döner./ Her şey ateşle değişilir ateş de her şeyle, altının mallarla, malların da altınla değişilmesi gibi./ Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru ıslanır."*[13]

Herakleitos, "görünen"deki değişimi kavrar. Ancak bu değişim içerisinde insan pratiğinin getirdiği değişim yoktur. Yer yer mistik deyişleri olsa da "edilgen yönü" kavradığı varsayılabilir. İnsanın öznelliği ve pratiğiyse, nesnelliğin ve değişimin bir bileşeni olarak kavranmaz.

18. yüzyıl İngiliz ve Fransız materyalizminde de "nesne-özne" ilişkisi kavranmamıştır. Bu durum, toplumsal olgular yorumlanırken de geçerlidir. Koşullar ile "insan" arasındaki ilişkinin kavranamamış olduğu, bu materyalistlerin öne sürdüğü şu türden önermelerden anlaşılır: "Eğer insan koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insanal olarak biçimlendirmek gerekir."[14] "Edilgen yön", nesnel koşulların insanı biçimlendirmesidir; insanların, kitlelerin koşullardaki değişimi tarihsel etkinlikleriyle sağladığı görülmez. Bu nedenle, şunu çaresizlikle söylemek zorunda kalırlar: Koşullar düzeltilmeli, ilerleme sağlanmalıdır; bunun için ilerletici fikirler yaşama geçirilirse, koşullarda düzelme olacaktır. 18. yüzyıl "klasik Fransız materyalizmi"ni değerlendirirken Engels şu şekilde yazar: "Bu materyalizmin (...) darlığı, dünyayı bir süreç olarak, tarihsel gelişme yolunda bir madde olarak kavramadaki yetersizliğidir. Bu, o çağda doğa bilimlerinin ulaşmış oldukları düzeye ve bu doğa bilimlerine bağlı olan metafizik,

---

[12] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 23-26. *Tezler*'i Sol Yayınları'nın çevirisinden alıntıladık. Bu konuda, Engels'in basıma hazırladığı metni temel aldık. *Tezler*'i yorumlarken, İngilizce çevirisini de dikkate aldığımızı belirtelim (bkz; http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.htm).

[13] Samih Rifat, **Herakleitos Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi** içinde, "Herakleitos-Parçalar", parça 6, 12, 49a, 91, 36, 52, 67, 88, 90, 126, YKY, Üçüncü Baskı, 2004, s. 29-83

[14] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 175

yani anti-diyalektik felsefe tarzına uygun düşüyordu."[15] Aslında, önemli olan süreçlerin nasıl kavrandığıdır. Bu kavrayış, özne-nesne ilişkisinin iki yönüyle kavranmaması nedeniyle de anti-diyalektik sayılabilir. İnsan pratiğinin, toplumsal gerçekliğin içerisinde değişimi sağlayıcı nesnel faktör olduğu görülmediğinden, idealist bir eğilim oluşmaktadır. Görülmeyen nokta şudur: Devrimci/ilerici fikirler, devrimci pratikler var olduğunda üretilirler. Bu felsefi geleneğe gecikmeli olarak Almanya'dan yapılmış bir katkı olan Feuerbach'ın geliştirdiği materyalizmde de aynı "kusur" bulunur.

Şimdi, Feuerbach'ın felsefesini mercek altına alıp, incelemeye geçebiliriz. Feuerbach da varlığı, nesneyi, insan zihnine yansıyan temel olarak, düşüncelerin temeli olarak görür:

> *"Düşünme ile varlık arasındaki hakiki ilişki sadece şudur: Varlık öznedir, düşünme yüklem. Düşünme varlıktan çıkar, yoksa varlık düşünme'den değil. Varlık kendinden ve kendisi nedeniyle vardır –varlık sadece varlık nedeniyle verilidir-, varlık nedenini kendinde taşır, çünkü sadece varlık duyudur, akıldır, zorunluluktur, hakikattir, kısacası her şeydir."*[16]

Burada Feuerbach, bir materyalist olarak "varlığı", somut, duyuma konu olan varlık olarak değerlendirir. Varlık kavramına karşıt olan, kavramsal düzlemdeki "hiçlik" değildir; maddi, nesnel, duyulur varlıktır: "Varlığın karşıtı –Mantık'ın (Hegel'in eseri kastediliyor-MB) ele aldığı gibi, genelde- *hiçlik değil*, tersine *duyusal*, *somut varlıktır*. Duyusal varlık, mantıksal varlığı yadsır; biri ötekiyle, öteki diğeriyle çelişkiye düşer."[17] Ona göre, madde duyuların ve aklın kaynağıdır. Bu anlamda cevherdir, tözdür. Ancak akıl ile madde birbirinden ayrılmamalıdır. Akıl ve madde, aralarında uyumsuzluk, karşıtlık olsa da bir aradadır: "Madde, akıl için cevheri bir nesnedir. Madde olmasaydı, akıl da düşünmek için bir *uyarıma* ve *malzemeye*, bir içeriğe sahip olmazdı."[18]

Feuerbach'a göre kavramları oluşturan duyulardır: "Niteliği düşünmeden önce *hissedersin*. *Acı çekiş* düşünme'den önce gelir."[19] "Hava olmadan nasıl nefes alınamazsa, ışık olmadan görmek de mümkün değildir; görmek ışığın *tadı*dır."[20] Duyuların oluşması birey öznenin edilgenliği, nesnenin etkinliğiyle olur: "Ben semizdir, şişmandır –ancak bu, Ben sadece bir etkinlik değil, aynı zamanda edilgenliktir, anlamına gelir. Ve Ben'in bu edilgenliğini etkinliğinden türetmek ya da etkinlik diye göstermeye çalışmak yanlıştır. Tam tersine: Ben'in edilgenliği nesnenin etkinliğidir."[21] Ona göre, duyuların oluşmasındaki "edilgen yön" kabul edilmeden, iradenin, aklın varlığı da kabul edilemez. Kavramları, düşünce nesnelerini, fikirleri üreten duyulardır. Gerçeklik ile düşünceler arasındaki bağı sağlayan duyumdur. Duyumsama üzerinde durulsa da bunun sadece bir insan bireyinin faaliyeti olduğu kabul edilir. Duyumsama hakkında söylenen şundan ibarettir; duyumsama, duyular, nesnellikten öznelliğe doğru akışı oluşturur.

> *"Beden, Ben'in edilgenliğinden başka bir şey değil de nedir? Sadece iradeyi, duyumsama gibi edilgen bir ilke olmadan nasıl istihraç edebilirsiniz (çıkarsayabilirsiniz-MB) (anlam bozukluğu olan bu cümleyi biraz değiştirdik-MB)? İradeyi, kendisine karşı çıkan bir şey olmadan düşünmek mümkün değildir ve bu irade, istediği kadar ruhsal olsun her duyumsamada, acı çekme olarak bir etkinlik değildir, ten olarak bir ruh değildir, Ben-olmayan olarak bir Ben değildir artık"*[22]

Feuerbach, duyumluluğun gerçek bir süreçle oluştuğunu, duyumsama sürecine ait bir olgu olduğunu, bir bireysel faaliyet olduğunu kavrar. Duyumluluğu, bireyin duyumsama faaliyetinin ürünü, kendisine nesnelerin verdiği sezgi olarak görür. Feuerbach, hakikate ulaşmak için, düşünsel nesnelerden ayrı duyumsal nesneler ister. O, felsefesinde, insan, doğa, sevgi gibi nesnelere, duyu ve duygulara değinir. Ancak, bunları belli sabit biçimlerde, anlamları sabitlenmiş soyut kavramlar olarak kullanır:

---

[15] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 31

[16] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.,** "Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler (1842)", s. 72

[17] **a. g. e.**, "Hegelci Felsefenin Eleştirisi (1839)", s. 23

[18] **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 96

[19] **a. g. e.**, "Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler (1842)", s. 66

[20] **a. g. e.**, " 'Felsefenin Başlangıcı' Üstüne (1841)", s. 50

[21] **a. g. e.**, s. 49

[22] **a. g. e.**, s. 50-51

> *"Kendi gerçekliği içindeki ya da gerçek olarak gerçek-olan, duyunun nesnesi olarak gerçek-olandır, duyusal-olandır. Hakikat, gerçeklik, duyusallık özdeştir. Sadece duyusal bir öz, hakiki, gerçek bir özdür. Hakiki anlamda bir nesne sadece duyular aracılığıyla mevcuttur, yoksa kendi için düşünme aracılığıyla değil. Düşünme ile verili ya da özdeş nesne sadece düşüncedir."*[23]

Feuerbach, gerçeğe, duyuma, şeye ne kadar vurgu yaparsa yapsın, yine de gerçeği, varlıkları insan zihninde soyut biçimlerde var olan bir temsile, zihin tarafından pasiflikle kavranmış ya da sezilmiş, kavramsal nesnelere, objelere, bilgi halindeki gerçekliğe indirgemek zorunda kalır. "Duyuların sevk ve idaresi altında felsefe yapılmalıdır."[24] demektedir. Ancak o, isteğinin ve vurgusunun aksine, soyut, anlamı sabit kavramlarla uğraşır durur.

Feuerbach'a göre, gerçek ile düşünce, varlık ile bilinç, nesne ile özne arasında bir karşıtlık, "çelişki" ya da uyumsuzluk vardır. Bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmak için duyuya, duyumluluğa önem verir. Ancak aklı, düşünceyi elbette yadsımaz. Düşünceyle duyumluluk (sezgi) arasında bağ kurulursa, bahsedilen karşıtlığın, uyumsuzluğun aşılacağını savunur. Feuerbach'ın duyumluluğa önem vermesinde, "rasyonel mistik felsefe", "akılcı teoloji", "teolojik idealizm"[25] olarak nitelediği Hegel'in idealist felsefesini eleştirmesinin rolü vardır. Duyumluluğa, sezgiye yaptığı vurguyu, Hegel'in spekülatif nitelikteki felsefesine karşı geliştirdiği tepkinin ürünü saymak mümkündür.

Buraya kadar yazılanlardan, şimdiye kadarki tüm materyalist filozoflarda ve Feuerbach'ta gözlenen düşünsel "kusur"un ne olduğu anlaşılmış olmalıdır. İşte bu kusurlu tutum, nesneye, gerçeğe tek yanlı yaklaşmaktır, tek yönlülüktür (edilgen yön).

Eski materyalizmin bu özelliğinin karşıtı olarak, "etkin yön", idealizm tarafından geliştirilmiştir. İdealist filozoflar da, nesnelerin, gerçeğin duyumsanması, düşünülmesi üzerinde durur ve bunu kendilerince sorgular. İdealizmde, duyumsama, düşünme gibi öznel süreçler, gerçeklik olarak kabul edilir. Bir idealist filozof düşünürken geliştirdiği kavramları ve duyumsama, algılama, düşünme sürecinin kendisini, etrafındaki, dışındaki gerçeğe atfeder. Bu öznel zihinsel faaliyetlerin, soyut biçimde nesnel, gerçek faaliyetler olarak kavranmasıdır. Bu öznellikten nesnelliğe doğru kuruluş, ister istemez, soyut da olsa, insanın hareketini, eylemini, deney yapmasını ele almaya yol açar. Bu durumu örneklerle somutlaştırarak daha iyi anlatabiliriz.

Berkeley'in yarı Latince, yarı İngilizce olan şu ünlü sözü anlatmak istediğimizi ortaya koyar: "Their esse is percipi" (Şeylerin özü (varlığı) algılamadır; Latince "esse est percipi", varlık algılamadır). Burada, Berkeley her şeyi, nesneleri, gerçeği, kendisinin, dolayısıyla her insanın algılama, düşünme süreci içerisinde oluşturur. Öznel olan ve algılanan biçimleri, varlık olarak kabul eder. Solipsizm (tekbencilik) tuzağına düşmemek için de insani algıları ve gerçeği evrensel bir zihnin (tanrı) algısı olarak kavrar.[26]

Hume, deney ve duyumun, izlenimleri oluşturduğunu, bunların her seferinde sadece konu edinilen tekil ve özel olgular hakkında bilgi verdiğini, evrensel ve zorunlu olmadığını, bu nedenle yanılsama (illüzyon) olduklarını belirtir. Örneğin soğutulan bir sıvının donması olayında, soğuma ve donma arasındaki bağı, nedensel saymaz; bu ilişkiyi, daha önce birçok donma olayını soğuma sonrasında görmemize bağlar. Görüngüler arasındaki bağı, öznel kanımıza, çağrışımlara dayandırır. Deney ve duyumun evrensel olmayıp, sınırlı sayıda olayla ilgili olması nedeniyle, nesnel gerçekliğin bilinemeyeceğine, tümevarımla "doğru" bilgiye ulaşılamayacağına varır.[27] Konumuz açısından burada önemli olan nokta, deney ve duyumu soyut biçimde, ama bir öznel faaliyet, etkinlik olarak kavramasıdır.

Kant, analitik yargıların yeni bilgi oluşturmadığını, sentetik (bireşimsel) yargılarla bilginin oluştuğunu, salt aklın deney ve duyum olmadan kendi başına bilgi oluşturamayacağını, aşkın (Almanca transzendent) bilgi olamayacağını, deneyden ve duyarlıktan gelen verilere, sezgiden gelen zaman ve mekân biçimlerinin katıldığını ve aklın bunları sentezlediğini belirtir. Ona göre, bilgi ne tek başına duyuların ürünüdür ne de tek başına usun...

---

[23] **a. g. e**., "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 118-9

[24] **a. g. e.**, " 'Felsefenin Başlangıcı' Üstüne (1841)", s. 45

[25] **a. g. e.**, s. 34, 72, 105

[26] Berkeley'in felsefesi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için yararlı olacak kaynaklar arasında şu eserler sayılabilir: i) *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma* (Sosyal Yayınları) ii) *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine* (Bilim ve Sanat Yayınları) iii) Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* adlı eseri (Vladimir İlyiç Lenin, **Materyalizm ve Ampiryokritisizm**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, İkinci Baskı, 1988, s. 13-24), iv) Orhan Hançerlioğlu'nun *Düşünce Tarihi* adlı eseri (Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, Yedinci Baskı, 1998, s. 219-225).

[27] Orhan Hançerlioğlu, **a. g. e.**, s. 241

Kant, bilgiyi, duyuların ve aklın birleşik ürünü sayar.[28] Kant kavramlarla, nesneler arasındaki bağı işte böyle kurar. Kant da bir idealist filozof olarak nesneyle özne arasındaki ilişkileri değerlendirirken, soyut biçimde de olsa duyumluluğu, kavram oluşturma, düşünme işlemini, bir süreç ve faaliyet olarak ele alır. Çünkü özne, felsefesinde merkezi önemde bir öğedir. Deney ve duyuyu, bilgiyi oluşturucu bir öğe olarak hesaba katar.

Hegel'in felsefesinde düşünce süreci olarak geliştirdiği diyalektik açılım, tarihsel sürece karşılık gelirken, oluşturduğu felsefi sistem, sanki tarihin sonunu ilan eder. Bu sistemde, açıkça ortaya konmuş mantıksal, soyut bir diyalektik, başka bir ifadeyle oluşma ya da süreç vardır. Hegel felsefi sisteminde, fikirden çıkıp fikirlere varmasıyla, somut bir tarihsel-zamansal doğa anlayışına değil, mantıksal, ussal, soyut bir süreç anlayışına sahiptir.

> *"Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci –Hegel bunu 'Fikir' ('İdea') adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca 'Fikir'in dışsal ve görüngüsel (phenomenal) biçimidir."*[29]

O, insanın akıl yürütme sürecini nesnelleştirir. Felsefesinde eyleme, oluşmaya, tarihe, hemen her şeye yer vardır. Hegel, tarih boyunca oluşturulmuş kavramları, düşünsel bir süreçle birbirinden çıkararak, tarihi düşüncede oluşturur. Bu zihinsel hareketi yapabilir, çünkü gerçeklikte bu hareket vardır. Hegel'in getirdiği yenilik, doğadaki ve tarihteki gelişimi, mistik bir kurgu ya da "metafizik bir imparatorluk biçiminde" de olsa, soyut da olsa, kavramasıdır. Ona göre, dünyanın nedeni değil ama mantıksal sebebi vardır ve bu ussaldır. Varlık aklidir ve tüm dünya aklın hareketine uyar.

Özetle, insanın düşünme eylemi, soyut biçimiyle duyumsama faaliyeti, kavramları birbirinden çıkarsaması işlemi, akıl yürütmesi gibi öznel süreçler, idealist filozoflar tarafından gerçekliğe atfedilir. Böylelikle gerçeklik, soyut bir biçimde öznenin nitelikleri esas alınarak kurulur ve kavranır. Bu işlem boyunca, deney, insan duyuları ve eylemi gibi öznenin çeşitli özellikleri incelenmiş olur. İnsana ait bu türden özellikler, öznel olan bu aktiviteler, nesnelliğe ait bir aktivite ya da işleyiş olarak değerlendirilir.

Şimdi yeniden Feuerbach'ın felsefesine dönebiliriz. Feuerbach, felsefesinde gerçeğin bilinmesi için gerekli olan, müdahale edici, etkileyen ve değiştiren, kendisi de tarih içinde değişen üretim pratiğini dikkate almadığından, insan, nesne gibi öğeleri, öznenin, kendi zihninin (akıl ve duyum) algılamasına konu olan, bu zihne yansıyan sabit bir nesnellik olarak görür. Feuerbach, gerçekte var olan hareketi, insan öznelerin pratikleriyle, üretici etkinlikleriyle gerçeği, dünyayı değiştirdiklerini ve böylelikle kendi algılarını, zihinsel, kavramsal dünyalarını da değiştirdiklerini kavramaz. Materyalist bir filozof, kendisi ve diğer insanlar için şunu düşünür; zihne yansımış, verili kavramlarla düşünmekten ve bu düşünceleri dışa vurmaktan ayrı bir insani gerçeklik (öznenin gerçekliği) yoktur. Ona göre, duyumun, düşüncenin oluşması, bir birey öznenin edilgen kaldığı, nesnenin etken olduğu, bu anlamda edilgenlikle gerçekleşen bir olgudur. İnsan pratiğinin, sadece düşüncelerin açığa vurulmasıyla oluştuğu sanılır. Nasıl ki bir filozof olarak Feuerbach, nesnelerin kendisine verdiği kavramlarla düşünmek, böylece doğru düşüncelere ulaşmak ve sonrasında bu doğru saydığı düşünceleri insanlara benimsetmek istiyorsa; benzer şekilde, gözlediği insanların da sahip oldukları (doğru ya da yanlış) düşüncelerle, bilinçle harekete geçtiğini ve pratiklerini oluşturduğunu sanmaktadır. Feuerbach, insanların yaşamsal faaliyetlerini, aktivitelerini primer (birincil) faaliyetler olarak ya da nesnel olarak kavramaz; insanı, sadece bilince, duyuya ve duygulara sahip bir nesne olarak ele alır. Böylelikle insanları, düşüncelerini, duygularını, *"teorik tutum"*larını dışa vuran ve bu şekilde bir pratiğe sahip olan, duygu ve düşünce sahibi nesneler olarak görür. O bir filozof olarak, kavramlarla düşünceler geliştirerek, düşünceleri eleştirerek doğrulara, hakikate varabileceğini sanmaktadır. Bu düşünceleri, edilgenlikle elde edilen soyut düşünsel öğeler ya da algılayan bir zihnin sabit imgeleri saydığından materyalisttir. O, yansıma olan düşünceleri yanlış ya da doğru kabul eder; eleştirerek vardığını zannettiği doğru, hakiki düşüncelerle, metafizik soyut kavramlarla uğraşır durur. Onun için, düşünceler, kavramlar ve sezgilerle uğraşmak demek olan *"teorik tutum"*, gerçeğin doğru bilgisine ulaşmak için biricik, değerli yoldur.[30] Feuerbach, düşünerek, kavrayarak, duyumsayarak, bunları yaşamsal

---

[28] **a. g. e.**, s. 243

[29] Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Dördüncü Baskı, 1993, s. 28

[30] Örnek olsun, *Hıristiyanlığın Özü*'nde şunu yazar: "Pratik görüş olarak adlandırılan görüş, egoizmle lekelenmiştir; çünkü bu görüş kapsamında, bir nesneyle yalnızca kendi yararıma bağlantı kuruyorum. Kuramsal görüş ise keyiflidir, mutluluk verir; çünkü bu görüşte de nesne sevgi ve beğeni bekler; özgür düşüncenin ışığında nesne bir elmas gibi parlak; bir kristal kadar şeffaftır. Kuramsal görüş estetiktir, pratik görüş değildir" (bakınız; Ludwig Feuerbach, **Hıristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Birinci Basım, 2004, s. 218).

aktivitemiz içerisinde hep eylemle birlikte yaptığımızı, böylelikle kendi gerçekliğimizi oluşturduğumuzu ve doğru saydığımız bilgilerimizi, süreç içinde yanlış da kılabileceğimizi fark edemez.

İnsan konusundaki bu metafizik eğilim nedeniyle, Feuerbach'ın felsefesinde, pratik, kaba bir biçimde, düşüncelerin, duyguların *dışavurumu olarak*, diğer deyişle *"pis Yahudice görünümüyle"* kavranır. O yüzden de Feuerbach için pratik, soyut, donmuş, sabitleşmiş bir kavram olmaktan öte bir anlam taşımaz. O, toplumda, yaşamda pratik, somut mücadelelerin, değiştirici ve dönüştürücü oldukları için sahip olduğu eleştirel gücü, pratiğin devrimci ve eleştirel kapasitesinin önemini kavramaz. Oysa siyaset, *"pratik-eleştirel"* işleve sahiptir. Devrimci siyasetin, komünist mücadelenin, yani pratikteki eleştirel faaliyetin önemini anlamamasının nedeni budur.

Örneğin, Fransız devrimi sırasında, "özgür insan niteliklerinin" ya da "insan hakları"nın tanınması, insanların bu konudaki düşünsel tutumlarının, fikirlerinin bir dışavurumu olarak gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde, Feuerbach'ın din eleştirisi, felsefi insan-tanrıcı fikirleri de dışa vurularak pratikleştirilmemiştir. Bu düşünceler, belirli bir tarihsel gelişme düzeyinde, belirli bir toplumdaki pratiklerin zemini üzerinde yeşeren düşüncelerdir. Genel olarak söylenirse, insanların fikirleri ve teorik eleştirileri, toplumsal pratiklerin doğrudan ya da dolaylı ürünüdür. Fikirler, tarih içerisinde gelişir. Mutlak doğru olduğu varsayılan fikirler ve eleştiri sonucu ulaşılan düşünceler yaşama geçirildiği için, toplumsal ilerleme olmaz. Fikirler, yani *"teorik tutum"*, bir kez oluşturulduktan sonra, çeşitli pratiklere yön verir. Üstelik realist fikirler ve teoriler, yaşama geçirilebilir, pratikleştirilebilir de. Ancak tarihin temel devindirici gücü fikirler değildir. Tek yönlü bir biçimde, tarihsel pratikleri, nasıl oluştuklarına bakmaksızın hâlihazırdaki fikirlerin uygulanmasının sonucu olarak görmek, bir illüzyondur. İşte Feuerbach, felsefesiyle bu metafizik-idealist eğilimi ya da illüzyonu dile getirir ve benimser.

2. Tez

"Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu, bir teori sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini (Disseitigkeit) pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış bir düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla skolâstik bir sorundur."

Felsefi düşüncelerin, tezlerin hakikiliği (doğru olup olmadığı, gerçeğe uygun olup olmadığı) düşünce alanı içerisinde gösterilemez. Toplumsal pratiğin ürettiği düşüncelerin hakikiliği (doğruluğu, geçerliliği, uygunluğu), yani gerçekliği ve gücü, *"bu dünyaya aitliği"*, ancak insanlarla, nesnelerle, dünyayla etkileşim içerisinde, pratik faaliyetlerle genel bir anlamda sınanır, değerlendirilir. Bunu yapan insanlardır.

Bu noktada, matematik ve felsefeyi karşılaştırabiliriz. Matematikte, teoremlerin ispatı matematiğin alanı içerisinde kalınarak yapılır. Bu konuda bir tartışma olmaz, çünkü matematikte sabit öncüller, herkes tarafından kabul edilen aksiyomlar vardır. Matematik bu dünyadan, nesnellikten soyutlanmıştır (örneğin tam sayılar) ve tarihsel gelişim içerisinde giderek özerkleşmiş, dünyada karşılığı olmayan noktalara ulaşmıştır (örneğin karmaşık sayıların fiziksel gerçekte karşılığı yoktur). Felsefe de matematik gibi özerkleşmiş bir düşünce alanı olarak görülebilir, ancak felsefede herkes tarafından kabul edilen öncüller yoktur. Öncüller ya idealizm ya da materyalizm adına sabitlenir ve bu yapıldıktan sonra kendi içerisinde tutarlı bir felsefe sistemi geliştirilebilir. Her felsefe bir başkası tarafından eleştirilebilir, ancak bu eleştiri tarihsel pratik içinde gerçekleşir. Matematik bu dünyada somut birçok işe yarayan, herkesin kabul ettiği bir dildir. Felsefeyse bu dünyada ideolojik işlevlere sahip, toplumsal ilişkilere bağımlı bir düşünce etkinliğidir. Her ikisinin de toplumsal gelişim içerisinde ihtiyaçlarla ilişkili, saptanabilir bir gelişim tarihi vardır ve bu durum onların gerçekliğini oluşturur.

Şimdi de bir analoji yapalım. "Tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan çıkar" döngüsünde, verili düşünsel alan içinde kalınarak "başlangıçta tavuğun mu yoksa yumurtanın mı" var olduğuna karar verilemez. Sadece düşünerek "ilk önce tavuk yumurtadan çıkmıştır" ya da "ilk önce yumurta tavuktan çıkmıştır" önermelerinden hangisinin doğru olduğunu bulamayız. Önermelerden birini kabul etmek, skolastik bir kabul edişe uygun düşer ve diğerinin reddine yol açar. Burada, somut gerçek olan sürecin bir yönünün kavranıp, diğer yönünün göz ardı edilmesi söz konusudur. Her iki önerme birlikte bir kısır döngü (fasit daire) oluşturur. Bu düşünsel döngüde ne kümes, fol, horoz gibi somut öğeler vardır, ne de bunların oluşturduğu süreçler tüm zenginliği ve bütünlüğü içerisinde dikkate alınır. Bu döngüden kurtulmanın yolu, spekülatif düşünce sürecini bırakıp, gözlerimizi yaşadığımız, gerçek dünyaya çevirmekten geçer. Böylece, skolâstik felsefi düşüncelerden kurtulmak mümkün olur. İşte o zaman, tavuğun evrim sürecinde nasıl oluştuğunu, yumurtaların nasıl üretildiğini vs. değerlendirmek olasıdır.

Öyleyse felsefeyi, ortaya konmuş felsefelerden yola çıkarak mercek altına alalım... Duyularımızın gerçeği doğru biçimde yansıtıp yansıtmadığı ya da düşüncelerimizin gerçek ve doğru olup olmadığı üzerine düşünmek, felsefe alanı ("*teori*") içinde hangi sonuçlara varmıştır? Duyularımızın ötesinde bir şeyin var olup olmadığı bilinemez,

duyularımızın gerçeği doğrulukla yansıtıp yansıtmadığı bilinemez tezi (Hume) ya da bilinemez bir kendinde-şey (Ding an sich; eşyanın özü, numen, karşıtı fenomen) vardır tezi (Kant), Hegel idealizmi tarafından "bir bilinemez vardır" savının çelişkili olduğu sergilenerek çürütülür. Bir bilinemezin veya kendinde-şey'in var olduğunu ya da daha utangaç bir biçimde var olabileceğini söylediğimizde ya da düşündüğümüzde, bilinemeze "varoluş" gibi zihni bir kategoriyi uygulamış oluruz ki bu da onun sahip olduğu anlamla bir çelişki oluşturur.[31] Daha popüler bir şekilde ifade edilirse; gerçekliği utangaçça da olsa zihinden, bilinçten bağımsız olarak kabul eden bu agnostisizm (bilinemezcilik), "gerçeğin içinde bilinemezin var olduğunu nereden bilebiliyoruz?" sorusuyla çürütülebilir. Öyleyse, "gerçek olan her şey ussaldır" önermesi kabul edilirse bu çelişkili durum ortadan kaldırılır. Peki, ussal olan nedir? Bu soru Hegel tarafından "ussal olan gerçektir" cevabıyla, ilk önermeyle birlikte bir döngü oluşturarak yanıtlanır. Ancak, bu döngü oluşturan önermelerin yadsınması da mümkündür. Örneğin bu tür önermeleri eleştiren Feuerbach'a göre, "hakikat, gerçeklik, duyusallık özdeştir."[32] Şunu da ekler: "Eski felsefe, sadece *rasyonel-olan hakiki* ve *gerçek*tir, derken, yeni felsefe de sadece *insani-olan hakiki* ve *gerçek*tir, der; çünkü rasyonel-olan sadece insani-olandır; *aklın ölçütü* sadece *insan*dır."[33]

Bunlardan şu sonuç çıkar; bütün bir felsefe *("teori"*) alanı içinde olanaklı birçok düşünce, sonu gelmez döngüler oluşturacak şekilde türetilebilir. Ancak, bütün bu çeşitliliğe karşın, her felsefe madde ya da düşünceden birini öncül olarak kabul etmek durumundadır. Buna göre bütün felsefe türleri ya materyalizm ya da idealizm cephesine katılır. Düşüncelerin üretiminde yaşamın, yani eylemin, pratiğin kendisinden yola çıkılır, ama farklı bir dünyaya geçilmez, yaşamın, eylem ve pratiğin içinde kalınır. Felsefi ideolojiler, toplumsal pratik içerisinde ideolojik işlevlere sahip düşünce (bilinç) biçimleridir. Onların içeriklerine bakarak hakikatli olup olmadıkları söylenemez.

Geliştirilen düşüncelerin, insanların pratiği tarafından ispatlanacağı, deneneceği, geliştirileceği kabul edilmezse, spekülatif-metafizik bir düşünme alanının içinde debelenilir. Düşüncelerin gerçekliği ya da gerçek-dışılığı konusundaki tartışma, tarihsel pratikle bağlarını yitirdiği zaman, skolâstik alana, felsefi inançla ilgili alana, filozofların tarih boyunca ürettiği sonu gelmez düşünce döngüleri alanına girmemizi sağlar. Mutlak hakikate ulaşmış bir *"teorik"* düzlem varsayılabilir, ancak bunun pratik geçerliliği yoktur. Çünkü tarihsel süreç içinde böyle arı, değişmeden kalan kavramsal bir boyut görülmez. Yalnızca bir düşünüş biçimi, birileri tarafından evrensel bir felsefi söylem olarak sunulabilir. Örneğin, Hegel'in başı ve sonu olan düşünme sürecinden başka bir şey olmayan felsefi sistemi, sadece düşünerek doğrulanamaz ya da yanlışlanamaz. Bu nedenle, skolâstik biçimde ya kabul edilir ya da benimsenmez. Hegel'in düşüncelerinin belirli bir toplumsal ve tarihsel pratik içinde, kendi döneminin dünyasındaki somut karşılıklarıyla birlikte ele alındığında, bir "gerçekliği" ve göreli "doğruluğu" vardır. Düşüncelerin "gerçekliği", kendi varoluşunun gerçeğinde, içinde bulunduğu toplumsal gerçekte oluşur. Bu dünyaya ait olmayan, bu dünyadaki toplumsal süreçlere katılmayan, bir süreç ve etkileşim içinde oluşmayan, kendi başına gerçek olan düşünceler yoktur.

Düşünmek, kurgulamak, tasarlamak yaşamsal-gerçek, somut bir faaliyet olarak kavrandığında, felsefi düşünce düzleminin sınırlarını görmek mümkün olur. Tarihsel süreç içerisinde filozoflar ve diğer insanlar, dünya hakkında çeşitli düşünüş biçimlerine sahiptir. Her kavramın insanların düşünce süreçlerinde bir yeri olması, onların tarihsel olmaları anlamına gelir. Ussal olan her şey (bilgi) tarihseldir, tarih içerisinde oluşur. Her olgu da tarihsel gelişim içerisinde ussal olarak kavranabilir. İnsan, faaliyet, nesne, düşünce, gerçeklik gibi öğeler, sadece yorumlanacak, üzerinde düşünülecek, teorinin işleyeceği soyut kavramlar olarak değerlendirilirse (soyut bir diyalektikle ilişkilendirilseler bile), metafizik bir felsefi tutum sergilenmiş olur. Tüm tarih ve gerçekliği, ne kadar kapsamlı olursa olsun bir felsefenin içeriği ya da düşünsel bir içerik olarak kabul etmek, ideolojik bir illüzyondur. Felsefenin soyut kavramsal öğeleri, somut tarih içinde, toplumsal ilişkilerle birlikte değişen toplumsal yaşama ait öğelerin yansımasıdır. Düşünmek, yorumlamak, felsefe yapmak, toplumsal pratik içerisindeki edimlerdir ve bu pratik tarafından çeşitli dolayımlarla birlikte de olsa koşullanır.

Feuerbach'ın felsefesi dâhil eski materyalizmin başlıca kusuru, nesnel dünyayı, felsefenin soyut düşünsel nesnelerinin dünyası olarak kavramasından kaynaklanır. Oysa onların felsefi dünyaları, nesnel dünyanın, insan pratiğinin düşünsel bir boyutudur. 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi ve materyalizmi, gelişen toplumsal ilişkilerin

---

[31] W.T. Stace, **Hegel Üzerine**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Birinci Baskı, 1986, s. 85-91

[32] Ludwig Feuerbach, **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri,** "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, Birinci Baskı, 1991, s. 118-119

[33] **a. g. e.**, s. 133

ideolojik yansımalarıdır. Onların felsefelerinde yer alan ve 17. yüzyıl metafiziğine (Spinoza, Leibniz vb.) karşı yöneltilen görüşler, burjuvazinin dine ve kilise kurumuna karşı yürüttüğü mücadelenin felsefi-ideolojik biçimdeki yansımasıdır.[34] Toplumsal konulara ilişkin yorumları da, gelişen sivil toplumun çeşitli yönlerinin, (örneğin ticaret ve mülkiyet özgürlüğüyle, insan hakları bildirgesinin yazılmasıyla sonuçlanan toplumsal pratik gelişmelerin) felsefi bilinçle dışavurumudur.

Eski materyalistler, felsefelerinin soyut kavramlardan oluşan dünyasıyla, kavramsal dünyalarıyla, somut ve duyumsadığımız dünyayı açıklamaya (*"yorumlamaya"*) çalışmış; ancak, felsefi düşüncelerinin, gerçekte değişerek var olan dünya içerisindeki yerini ve düşünceleriyle gerçeklik arasındaki ilişkiyi, etkileşimi yeterince değerlendirip, sorgulamamıştır.

Demek ki, filozofların geliştirdiği düşünceler, yaşadıkları dönemin toplumsal gerçekliği içerisinde bir anlama sahiptir. Bu anlam, onların ideolojik işlevidir. İçeriklerine bakıldığındaysa, felsefi düşünceler, içerdikleri soyut kavramlarla, toplumsal yaşamda doğrudan ispatlanabilir, pratikleştirilebilir özellik göstermezler. Ancak tarihin genel bir sınamasından elbette geçerler. Doğal ya da toplumsal süreçleri ve olguları doğru biçimde kavrayıp kavramadığımızı anlamanın yolu, sadece ve sadece bu doğal ve toplumsal süreçlere müdahale edebilmekten, onları kısmen de olsa yönlendirebilmekten, denetleyebilmekten geçer. Doğa bilimlerinin izlediği bu yol, toplumsal ve tarihsel sürecin incelenmesinde de kullanılabilir tek realist yoldur. Tarihsel olguları ve toplumsal gelişmeyi kontrol altına alabileceğimiz, tarihsel-toplumsal pratik tarafından sınanıp geliştirilen düşünceler oluşturmak, toplumsal süreçlerin incelenmesinde tek geçerli realist yöntemdir. Bu nedenle, ilerici bir siyasal pratik içerisinde geliştirdiğimiz düşünceler, bu pratik aracılığıyla toplumsal-tarihsel süreçlere ilerletici biçimde yön verebildiği, onları biçimlendirmemize izin verdiği ölçüde, realist bir yaklaşıma sahiptir. Toplumsal hayatın bilimini oluşturmak, toplumsal hayatta, örneğin siyasette devrimciliği zorunlu kılar.

3. Tez

"İnsanların koşulların ve eğitimin ürünü oldukları, dolayısıyla değişik insanların başka koşulların ve farklı eğitimin ürünü oldukları biçimindeki materyalist öğreti, koşulların insanların kendileri tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. O nedenle, toplumu, biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde, iki kısma ayırmak zorunluluğuyla karşı karşıya gelir. (Örneğin Robert Owen'da.)

Koşulların değişmesi ile insanın faaliyetinin değişmesinin örtüşmesi, ancak altüst edici pratik biçiminde kavranıp ussal olarak anlaşılabilir."

İnsanlar, koşulların ürünüdür. Koşullar ıslah edilirse, başkalaştırılırsa, düzeltilirse, insanlar da değişir. Bu koşullardan biri de eğitimdir. İnsanlar daha iyi ve farklı bir eğitimle (reformla) değişecektir. Eğitimi, daha genel bir anlamda yorumlamak da mümkündür:

> *"Halvétius'e göre, insan her ne kadar eğitim tarafından biçimlendirilmiş ise de (ve o eğitimden (...) sadece alışılmış anlamda eğitimi değil ama bir bireyin varoluş koşullarının tümünü anlar), özel çıkar ile genel çıkar arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracak bir reform kendini zorladığı zaman, insanın öte yandan böyle bir reformun gerçekleşmesi için bilincinin dönüşmesine de gereksinmesi vardır: 'Büyük reformlar ancak halkların eski yasa ve alışkılar için besledikleri alık saygı güçten düşürülerek gerçekleştirilebilir' (...); ya da başka bir yerde dediği gibi bilgisizlik ortadan kaldırılarak gerçekleştirilebilir."*[35]

Bu görüşler materyalist olmakla birlikte, eksikli değerlendirmelerdir. Condillac, Halvétius gibi 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız materyalistlerinin toplumsal konulardaki teorik görüşleri ve bunların geliştirilmiş, siyasal anlamda pratik karşılığı olan, ütopik sosyalistlerin (örneğin Robert Owen) düşünceleri böyle bir özellik gösterir. Bu düşüncelerdeki, *"başlıca kusurun"* ne olduğunu aslında belirtmiş durumdayız. *Kutsal Aile*'de 18. yüzyıl materyalistleri hakkında şu belirlemeler yapılır:

> *"İnsanların kökensel iyiliği ve eşit entelektüel yetenekleri, deneyin, alışkanlığın, eğitimin, dış koşulların insan üzerindeki etkisi, sanayinin büyük önemi, zevkin törelliği vb. üzerindeki materyalist öğretiler irdelenince, bu materyalizmi zorunlu olarak komünizm ve sosyalizme bağlayan bağları bulgulamak için büyük bir görüş keskinliğine gerek kalmaz (...) Eğer insan koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insansal olarak*

---

[34] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 168

[35] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 177-178

biçimlendirmek gerekir. Eğer insan, doğası gereği toplumcul (sociable) ise, o gerçek doğasını ancak toplum içinde geliştirecek ve doğasının gücü tekil bireyin gücü ile değil ama toplumun gücü ile ölçülecektir. Bu tezlere ve başka benzerlerine, hatta en eski Fransız materyalistlerinde bile hemen hemen tıpatıp bir biçimde rastlanır. Onları yargılamanın yeri burası değil."[36]

Tezler'de, "onları" yargılamak için ilk adım atılır. 18. yüzyıl materyalistlerini ve ütopik sosyalistleri, daha sonra *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1885)*, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm (1880)* adlı eserlerinde, bu kez Engels değerlendirir.

18. yüzyıl materyalistleri ve ilk sosyalist-komünistler, sahip oldukları düşüncelerle, toplumu iki kısma ayırmak zorunda kalır; toplumun bir kısmı diğerini eğitecek, koşulları düzenleyecek ve düzeltecek, diğer kısmı da buna uyacaktır. Burjuva (sivil) toplumdaki gelişmelerin ve Fransız Devrimi'nin doğurduğu bu düşünceler, Aydınlanma felsefesinde, 18. yüzyılda geliştirilen materyalist ve idealist felsefelerde, siyasal düşüncelerde yansımasını bulur. Örneğin Fransa'da Üçüncü Kesim'in azınlıktaki kısmı olan burjuvazi ve onun öncülüğünde gerçekleşen devrim boyunca yapılacak reformlar, köylüleri, sans-külot'ları ve nihayet pre-proleterleri eğitmiştir. Bu düşünüş biçimi, eğiticilerin (siyasetçilerinin, ideologların, felsefecilerin) de eğitilmesi gerektiğini ve koşulları sadece düzeltenin (burjuvazi ve onun siyasal egemenlik aracı "modern devlet", hükümetler, örneğin jirondenler) değil, feodal ilişkileri köklü biçimde değiştirenin (sans-külot'ların, köylülerin, devrime katılan kitlelerin) de insanlar olduğunu unutur.

Oysa koşullarla anlaşılması gereken, tarihsel ve toplumsal ilişkilerdir. Farklı toplumlarda farklı düzenlenişe sahip ilişkiler ağı, değişik insan davranışlarının ve eylemlerinin oluşumunda önemlidir. Ancak koşullar, insanlar tarafından değiştirilir. Tarihi yapan belirli toplumsal ilişkiler, koşullar içerisindeki insan gruplarıdır. "Dolayısıyla, ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaratırlar."[37] İnsanın özü, değiştirebildiği toplumsal ilişkilerde aranmalıdır. Koşulların insanlar tarafından değiştirilmesiyle, insanların yaşayış biçimleri ve alışkanlıkları, zevkleri, dünyayı algılama biçimleri, kısacası toplumsal bilinç biçimleri de değişir. "Eğiticileri eğiten", düşüncelerin, ideolojilerin değişimini sağlayan, koşulların değişmesi, insanların toplumsal ilişkileri değiştirmesidir.

İnsanların hem yaşamsal faaliyetlerindeki hem de kendi koşullarındaki değişimin birbirlerini karşılıklı koşullandırması, devindirici pratik süreç olarak kavranmalıdır. Tarihsel hareket ya da süreç böyledir.

Tarihsel pratik sürecin "dönüştürücü" olduğu gözetilmeden, insanın kendisinin ya da faaliyetinin değişmesi (örneğin lonca kalfasının proleterleşmesi) ile koşulların (toplumsal ilişkilerin ve yapıların) değişmesinin nasıl olup da örtüştüğü kavranamaz. Bu örtüşme dönemleri, *toplumsal* devrim dönemleridir.

Bu noktada, Marx'ın daha sonra geliştireceği "üretim ilişkileri-üretici güçler" kavramlaştırmasıyla "temel-üstyapı" kavramlaştırması akla gelmektedir. Burada bu kavramlaştırmalar görülmez. Ancak Marx'ın, insanın üretici faaliyetiyle toplumsal koşullar arasındaki ilişkiyi bu tezi yazarken kavradığını söylemek mümkündür.

Bu tezdeki ifadeler Marx tarafından sonradan geliştirilip netleştirilir. Netleşmenin sonucu özetle şöyledir: İnsanların faaliyeti üretici güçler-üretim ilişkileri bütünlüğü (çelişkili birliği) ya da sınıf savaşımları içerisinde soyutlanabilir. Tarihsel gelişmenin itici gücü, en temelde bu çelişki ya da savaşımdır. "Üretici güçler-üretim ilişkileri" kavramlaştırması, *Alman İdeolojisi*'nde belirmeye başlar ve net olarak *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın *Önsöz*'ünde ortaya konur.[38] Öte yandan, Türkiye solunda yapılan değerlendirmelerin ve Marksizm'i öğretme niyetiyle yazılmış el kitaplarının çoğunda, üretimin teknik bir süreç olarak kavranıp, basit bileşenlerine

---

[36] **a. g. e.**, s. 175

[37] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1992, s. 64

[38] *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın *Önsöz*'ündeki "içerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal şekillenme asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar" cümleleri, kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması sürecini değil, bu ilişkilerin ilkin İngiltere'de ve sonra diğer Avrupa ülkelerinde, feodal toplumun bağrında doğması sürecini anlatır. Bu ilişkileri geliştiren üretim güçleridir; bunlar egemen iktisadi güç olana ve siyasal iktidarı devirene kadar belli bir olgunlaşma, gelişme süreci yaşarlar. Feodal üretim ilişkileri çözülür ve kapitalist üretim ilişkileri aynı toplumda zaman içinde gelişirken (özellikle tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi anlamına gelen "tarımsal devrim" yoluyla), feodal üretici güçlerde değişim kaçınılmazdır. Bu feodal ilişkiler-güçler, yeni ve daha ileri üretim ilişkilerine ayak bağı olur ve onlarla çatışır, ama dönüştürülür. Bu dönüşen güçler, yeni kuşaklar boyunca yeni üretici güçlerin safında yer alır. Üst-yapıya bu dönüşüm sürecinin yansıması farklı ülkelerde, farklı biçimlerde ve farklı zaman sürelerinde olur (bu konuda bkz; Karl Marx, **a. g. e.**, 8. Kısım: "Sözde İlkel Birikim", s. 729-794). Marx'ın yukarıdaki ifadeleri, araştırmalarından edindiği bir izlenimi ortaya koyar. Tarihsel ilerlemede bir "mantık" olduğu, bu şekilde soyutlanmıştır. Ömrünün sonuna doğru, Rusya'daki gelişmeleri değerlendirdiği mektuplarında, kapitalizmin by-pass edilebileceği yönünde bir yaklaşımı da bulunmaktadır.

ayrılması sonucunda, üretici güçlerin sabit nesneler ve güçler olarak kavranması yanlışlığı yapılır. Bu kavramın insanları da kapsayan bir anlamı olduğunu söylemek de yetersizdir. Üretim güçleri arasında üretim ilişkileri vardır. Sermaye, kapitalist üretim sürecinde aktif bir üretici değilse de üretimde yer alan bir güçtür. Kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili doğası, örneğin *Felsefenin Sefaleti (FS)*'nde ve *Kapital*'de açıklanır.[39] Bir yanda sermaye birikimi olurken, diğer yanda sefaletin, açlığın, yoksulluğun, cehaletin, sağlıksızlığın vb. birikimi oluşmaktadır. Üretici güçteki bu yoksunlaşma, genel bir eğilimdir ve bir kısım üretici gücün işini yapabilmesi için eğitilmesi ve iyi koşullarda yaşaması da gerekir. Üstelik sömürü ilişkileri olan üretim ilişkileri, üretici güçlerde oluşturduğu genel yoksunlaşmanın sınıf mücadelesine yol açmasıyla, yoksunlaşma eğilimini dengeleyecek karşıt bir eğilim de oluşturur. İşçilerin bütünsel insani yeteneklerindeki yoksunlaşmaya ve sadece biyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelen eğilimle birlikte, insanın üretici pratiğinin iyiden iyiye sınırlanması, onları sarıp sarmalayan ideolojik düşüncelerin devasa boyutta bir çeşitlilikle oluşumuna yol açar. İnsanlar genel olarak hayvani nitelikleriyle sınırlanmaya doğru itilirken, düşünceleri, duyguları ve davranışları bin bir çeşit ideolojik motifle örülür. Bilimsel faaliyet, teknik gelişme, eğitim, sanat ve bir ölçüde siyaset, büyük insan kitlelerinin denetiminden çıkmış, onları denetlemenin araçları olmuştur. İdeolojilerin oluşumunda fetişleştirmenin kökeni buradadır. Bu köken siyasete, sınıf savaşımına da yol açmasıyla, komünist düşüncelerin ve sonunda insan yeteneklerinin özgürce gelişmesinin, sömürüden, muhafazakâr ideolojilerden kurtuluşun da temelini oluşturur.

4. Tez

"Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel, tasarlanmış dünya, ötekisi gerçek dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşısı, dinsel dünyayı, cismani temeline oturtmaktan ibarettir. Ama bu uğraşı sonuca ulaştırdığında, yapılması gereken esas işin hala el atılmayı beklemekte olduğunu görmez. Cismani temelin kendi kendinden koparak, özerk bir krallık gibi, bulutlara yerleşmesi olgusu, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da ilkin kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve ardından da bu çelişkinin kaldırılmasıyla pratik içinde devrimcileştirilmelidir. Demek ki, örneğin dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedilince, bu kez de bu birincisinin teorik olarak eleştirilmesi ve pratik olarak altüst edilmesi gerekir."

Feuerbach, *Hıristiyanlığın Özü* (1841) adlı eserinde dinsel "yabancılaşma"yı ortaya koyar:

> *"Din, en azından Hıristiyanlık dini, insanın kendisiyle daha doğrusu kendi esas varlığıyla olan ilişkisinin ifadesidir; ancak insan, esas varlığıyla başka bir varlıkmış gibi ilişki kurar. Kutsal varlık, insanın kendisinden başka bir şey değildir; başka bir deyişle, bireysel varlığın sınırlarından soyutlanmış (halinden –MB) veya gerçek, cismi ve kendisinin dışında bir varlık olarak nesnelleştirilmiş insandan başka bir şey değildir. Kutsal varlıkla ilgili tüm saptamalar, bu nedenle, insanın varlığıyla ilgili saptamalardır."*[40]

Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri* (1843) adlı eserinde bunu tekrarlar. "Dinsel kendine-yabancılaşma" olgusudur yine konu edilen:

> *"Tanrı, genel teolojinin nesnesidir, hem de herhangi başka duyusal bir nesne gibi; ama aynı zamanda yine onun öznesidir, hem de insani özne gibi: Tanrı kendi dışındaki şeyleri yaratır, kendisiyle ve başka, kendi dışında var olan özlerle ilişki içindedir, kendini ve aynı zamanda başka özleri sever ve düşünür. Kısacası, insan kendi düşünce ve duygularını tanrının düşünce ve duyguları, kendi özünü, kendi görüş açısını tanrının özü ve görüş açısı haline getirir."*[41]

"Yabancılaşma" olgusundan hareketle o, dünyanın, dinsel-tasarlanmış dünya ve gerçek dünya şeklinde ikileşmesini ortaya koyar:

---

[39] Örneğin bakınız; Karl Marx, **a. g. e.**, s. 663 ve Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1979, s. 131

[40] Ludwig Feuerbach, **Hıristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Birinci Basım, 2004, s. 37-38. Başka örnekler de verilebilir: "İnsan, -dinin sırrı budur işte- varlığını nesnelleştirir, sonra kendini bu nesnelleştirilmiş varlığın nesnesi; özneye dönüşmüş, insan olmuş biri haline getirir."; "Tanrı, gerçekte, insanın dışa vurulmuş, maddileştirilmiş halidir." (bkz; Ludwig. Feuerbach, **a. g. e.**, s. 56, 57).

[41] Ludwig Feuerbach, **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri,** "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, Birinci Baskı, 1991, s. 83

> *"İnsanın varlığında olmayan, onun kendi bilinci ve dünya bilinci içinde yer almayan hiçbir şey, dinin esasları arasında yer almaz. Dinin kendine özgü bir içeriği yoktur. Roma'da korku ve endişe duyguları için tapınaklar inşa edilmişti. Hıristiyanlar da zihinsel durumlarını varlıklara ve varlıkların niteliklerine, baskın duygularını da dünyaya egemen olan güçlere çevirmişlerdi. Kısacası, varlıklarının –bildikleri ya da bilmedikleri- niteliklerini, bağımsız birer varlık olarak düşünürler. Şeytanlar, cinler, cadılar, hayaletler, melekler vs., dinsel yaradılışın insan aklı üzerindeki etkisi devam ettiği sürece kutsal varlıklar olmaya devam edeceklerdir."*[42]

Feuerbach, dinsel açıklamanın dünyevi, nesnel temellerini sadece sezer. Bu temeller üzerinde durup, onları incelemez:

> *"Gereksinim ve ıstıraptan doğan zorluklarla mutluluk tasarımı ve duygusu birbirinden ayrılmaz. Mutluluk, sadece mutsuzluğun karşıtı olarak bir realitedir. Tanrıyı doğuran, insanın çektiği sefalet, yoksulluktur. Tanrı tüm belirlenimlerini yalnız insandan alır. Tanrı, insanın olmak istediği şeydir; insanın, gerçek öz olarak tasarlanmış kendi özü, kendi ereğidir."*[43]

Onun uğraşısı, "dinsel dünyayı, cismani-laik temeline oturtmaktan ibarettir":

> *"Hıristiyanlık yadsınmıştır –akılda ve yürekte, bilimde ve yaşamda, sanatta ve sanayide yadsınmıştır; radikal, bir daha düzelmez, geri alınamaz bir şekilde yadsınmıştır, çünkü insanlar artık hakiki-olanı, beşerî-olanı, kutsal olmayanı benimseyip, özümsemiş, böylece Hıristiyanlığın elinden tüm muhalefet gücünü almıştır. Bugüne kadarki yadsıma bilinçsizdi. Bu yadsıma, bugün ya da ileride, insanın en önemli itkisinin, yani politik özgürlüğün önündeki engellerle Hıristiyanlık birbirine daha çok karışınca, bilinçli, iradeli, dolaysız ulaşmaya çalışılan bir yadsımaya dönüşecektir. Dinin bilinçli yadsınışı, yeni bir çağın, yeni, açık yürekli, artık dinsel olmayan, Hıristiyanlığa kesinlikle karşı bir felsefenin zorunluluğunun esasını teşkil etmektedir.*
>
> *Felsefe artık dinin yerine geçer; ama böylelikle tamamen değişik bir felsefe de eski felsefelerin yerine geçer. Bugüne kadarki felsefe dinin yerini tutamazdı; o felsefeydi, ama din değildi, dini yoktu. Dinin has özünü kendi dışında bıraktı, kendini sadece bir düşünce biçimi olarak savundu. Felsefenin, dinin yerine geçmesi gerekirse, o zaman felsefe dine dönüşmek, dinin özünü teşkil eden şeyleri, felsefeden önce dinin sahip olduğu şeyleri uygun bir tarzda kendine katmak zorunda kalır."*[44]

Yine de Feuerbach "yapılması gereken esas işin hala el atılmayı beklemekte olduğunu görmez." Dinsel açıklamanın oluşumu, ancak gerçek dünyadaki çelişkilerle açıklanırsa materyalist ve dolayısıyla bilimsel olunur. Çünkü bu durumda sonuç değil, neden kavranır ve nedenin ortadan kaldırılmasının yolu görülür. Bu noktada, Marx'ın, bu düşünceye daha önce, 1843 Aralık-1844 Ocak aylarında yazdığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş*' adlı makalesinde ulaştığını belirtebiliriz:

> *"Dinin eleştirisinin temeli şudur: İnsan dini yaratır, din insanı yaratmaz. Din, gerçekte henüz kişiliğini kazanmamış ya da kazanıp kaybetmiş insanın kendine saygısı ve kendi bilincidir. Ama 'insan', dünyanın dışında sürüklenip duran soyut bir varlık değildir. 'İnsan', insanın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum tersine dönmüş bir dünyadır ve tersine dönmüş bir dünya anlayışı olan dini doğurmuştur. Avuntu dünyanın genel teorisidir, onun ansiklopedik özeti, popüler mantığı, manevi şerefi, heyecanı, ahlak yaptırımı, ciddi ve kasvetli bir temaşası ve genel avuntu ve mazeret kaynağıdır. O, insanın hayali bir gerçekleşmesidir, çünkü insan hiçbir doğru gerçekliğe sahip değildir. Dine karşı savaşım, dolayısıyla ruhsal karakteri din olan dünyaya karşı savaşımdır.*
>
> *Dinsel acı çekmek, aynı zamanda hem gerçek acı çekmenin bir dışavurumu hem de gerçek acı çekmeye karşı bir başkaldırmadır. Din, baskı altındaki yaratığın umutsuz soluğu, kalpsiz bir dünyanın duyarlılığıdır. Gerçekte, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın afyonudur.*
>
> *Halkın aldatıcı mutluluğu olan dinin ortadan kaldırılması, onların gerçek mutluluklarının istemidir. Onların yaşama koşulları hakkındaki hayali terk etmeleri istemi, hayali zorunlu kılan yaşama koşullarını terk etmeleri*

---

[42] Ludwig Feuerbach, **Hıristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Birinci Baskı, 2004, s. 47

[43] Ludwig Feuerbach, **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, Birinci Baskı, 1991, s. 115

[44] **a. g. e.**, "Felsefede Bir Reformun Zorunluluğu (1842)", s. 55-56

istemidir. Bundan dolayıdır ki, dinin eleştirisi, gizil güç olarak, halesi din olan gözyaşları vadisinin eleştirisidir."[45]

Yıllar sonra *Kapital*'de ise, belirtilen ilkenin, şu şekilde yeniden ifade edildiği de görülür:

"Dinin imgesel yaratıklarının bu dünyadaki özlerini inceleyerek bulmak, aslında, tersinden giderek, yaşamın gerçek ilişkilerinden yola çıkarak, bu ilişkilerin kutsallaştırılmış şekillerini bulmaktan çok daha kolaydır. Bu sonuncu yöntem, biricik materyalist ve dolayısıyla biricik bilimsel yöntemdir."[46]

Dünyaya ait olan çelişkilerin dinsel, manevi dünyanın yaratıcısı olduğu görüldükten sonra, dünyevi olanın çelişkileri kavranır kavranmaz, bu çelişkinin ortadan kaldırılmasının yolları görülmelidir. Dinin varoluşu, dünyevi ve toplumsal bir olguysa, bu dünyanın, toplumun teorik olarak eleştirisi yapılır ve bu eleştirel faaliyetin pratikte gerçekleşme koşulları anlaşılır. Öyleyse, bu doğrultuda çalışılması gerekir. Eleştiri ve devrimci pratik birbirinden ayrılamaz. Eleştiriyle ulaşmak istenilen amaca, ancak pratikte çözüm oluşturularak varılabilir.

Marx'ın, dine karşı savaşımın, onu yaratan dünyaya karşı savaşım olarak yapılması gerektiği yönündeki düşüncesi, *Alman İdeolojisi*'nde de işlenmiştir. *Alman İdeolojisi*'nde, genç-Hegelcilerin din konusundaki tutumları bu bakış açısıyla eleştirilir. Genç-Hegelciler, "tumturaklı laflarla" (dinle) savaşmak isterken, "dünyanın yalnızca tumturaklı laflarına" karşı savaş açtıklarından, gerçekte var olan ve dini üreten dünyaya karşı savaşmış olmaz. Bunlar, sadece yeni tumturaklı laflar üretir.[47]

Dinin toplumsal hayattan tamamen silinmesi, dini kavramların eleştiriyle kafalarda yok edilmesi veya insanlara eleştirel düşünme yöntemini kazandırmakla gerçekleşmez. Bunun için, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi gerekir. Dolayısıyla, bizim tarih anlayışımız;

"(...) pratiği fikirlere göre açıklamaz, fikirlerin oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar; bu yüzden de bütün bilinç biçimlerinin ve ürünlerinin zihinsel eleştirisi sayesinde, (...) çözümlenemeyecekleri, ama bu idealist saçmaları doğuran somut toplumsal ilişkilerin pratik olarak devrilmesiyle yok edilebilecekleri sonucuna varır. Tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücü, eleştiri değil, devrimdir."[48]

Bu noktada, Marx ve Engels'in din konusunda hayatları boyunca, 1844 yılında yayımlanmış olan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş* adlı makaledeki yaklaşımı temelde koruduklarını belirtelim. Ancak, sonraki eserlerinde dinin tarih içerisindeki gelişimini ve oluşum mekanizmasını daha ayrıntılı ve yetkin biçimde değerlendirdikleri de vurgulanmalıdır. Bu konuda ulaştıkları düzeyin gelişkinliği, *Kapital*'deki ve *Anti-Dühring*'teki ilgili yerlere bakılarak görülebilir.[49]

5. Tez

"Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, duyumsal sezgiye başvurur; ama duyumluluğu, duyumsal-insanın pratik faaliyeti olarak kavramaz."

Bu tez, aslında birinci tezin belirli bazı yönlerinin tekrarı olarak görülebilir. Bu nedenle, bu tezi açıklama çabasında bazı tekrarların yapılması kaçınılmazdır. Ancak burada, Feuerbach'ın felsefesi hakkında daha önce değindiğimiz saptamaların genel bir sunumunu yapmak için de uygun fırsatı yakalamaktayız. Daha sonraki tezlere geçmeden önce, belirli bir netliğe ulaşmak, böylelikle mümkün olacaktır. Feuerbach'ın materyalizmi hakkında genel ve derli toplu bir değerlendirmeyi şu şekilde ortaya koyabiliriz:

i. Feuerbach, felsefenin soyut kavramlar dünyası içinde akıl yürütmekten, soyut düşüncelerden tatmin olmaz. Bunu aşmak ister. "Duyum", "duyusal olan", "duyumsal sezgi (duyumsal görüş)", "duyumsal varlık", "duyumsal bilinç",

---

[45] Marx'tan ("Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş") aktaran John Desmond Bernal, **Marx ve Bilim**, Çeviren: Osman Arman, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Dördüncü Baskı, 1997, s. 18-19. Bu çeviri, Sol Yayınları'nın çevirisinden daha iyidir. Anlama daha sadık bir çeviri www.marksistarastirmalar.blogspot.com adresinde bulunmaktadır. Biz, bütünde yakalanması gereken anlamı önemsediğimizden, çeviri işinde gereksiz "titizlik görüntüsü" vermeyi "snop" bir tutum olarak gördüğümüzden, yukarıdaki kaynaktan alıntı yapmayı yeterli gördük. Ancak, elbette çeviri işinde titiz olmak gereklidir.

[46] Karl Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Dördüncü Baskı, 1993, s. 387, dipnot 4

[47] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 35-36

[48] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 64

[49] Bkz; Karl Marx, **a. g. e.**, s. 88, 94-95 ve Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Dördüncü Baskı, 2003, s. 444-446. Sekizinci tezi değerlendirirken, bu kaynaklarda yer alan din konusundaki yaklaşıma değinmekteyiz.

“duyumsal bilincin nesnesi olan varlık”, “gerçek varlık”, “söylenemeyen” türünden kavramları sıkça kullanır. Bunlarla “düşünce nesneleri”, “mantıksal olan”, “katışıksız varlık”, “düşünülmüş varlık”, “düşünce” vb. arasında bir “çelişki” ya da “uyumsuzluk” olduğunu vurgular.[50]

Duyulara, duyumluluğa verdiği önem felsefesinin her yerine sinmiştir. Ancak duyumluluğu soyut biçimde kavrar. Duyumluluğu öylesine abartır ki, onu varlığın kanıtı sayar:

> *“Sevgi tutkudur ve varoluşun simgesi sadece tutkudur. İster gerçek ister olası olsun sadece tutkunun nesnesidir var olan (...) Duyumsamalarda, hatta günlük, sıradan duyumsamalarda bile en derin ve en yüce hakikatler gizlidir. Sevgi de kafamızın dışında bir nesnenin varoluşuna ilişkin hakiki ontolojik bir kanıttır. Varlık’ın kanıtı, sevgiden, genel olarak duyumsamadan başka bir şey değildir. Varlığı sana sevinç, olmayışı da keder veren şey mevcuttur sadece. Nesne ile özne, varlık ile olmayan arasındaki fark hem sevindirici hem de keder verici bir farktır.*
>
> *Yeni felsefe sevginin hakikatine, duyumsamanın hakikatine dayanır. İnsanlar yeni felsefenin hakikatini sevgide, genel olarak duyumsamada kabul ve itiraf ederler. Yeni felsefe, tabanıyla ilişkisi içinde, duyumsamanın bilinç düzeyine çıkarılmış özünden başka bir şey değildir; o her insanın –gerçek insanın- yürekten onayladığı şeyi sadece akılda ve akılla kabul eder. O, anlak (akıl –MB) düzeyine çıkarılmış yürektir. Yürek, soyut metafizik ya da teolojik değil, gerçek, duyusal nesneleri ve özleri ister.”*[51]

ii. Feuerbach’ın felsefesinde var olan gerçeklik, büyük ölçüde değişimi içerisinde ele alınmaz. Oluşturulan gerçeklik bilgisinde değişim, oluşma, ilerleme türünden kavramlara gereken yer verilmez. Duyumsama, bireyin nesne tarafından etkilenmesidir ve burada diyakroniye yer yoktur.

iii. İnsanların gerçekle etkileşimini, gerçeği değiştirici aktivitelerini hesaba katıp, algının, duyumsamanın, düşünmenin toplumsal pratik (temelde üretim pratiği) tarafından oluşturulduğunu göremez. Düşünmeyi bireyin düşüncesi, duyumsamayı bireyin duyumluluğu olarak görür. Gerçeğin ya da gerçekteki değişimin bir boyutu olan ve ayrıca gerçeğin kavranmasında, duyumsanmasında temel olan toplumsal praksisi (deney ve çalışma, üretim, üretici etkinlik), insanların pratiğini algılamaz. Bu özellik, gerçekliğin, tarihsel-toplumsal süreç göz ardı edilerek dikkate alınmasıdır. Bugüne kadarki tüm materyalist filozoflarda da görülen bu “kusur”lu tutum, nesneye, gerçeğe tek yanlı yaklaşmaktır, tek yönlülüktür.

Feuerbach, duyumsama ya da duyumluluğun kendinden menkul bir şey olmadığını, duyumsayanın insan olduğunu, duyumluluğun insana ait bir özellik olduğunu bilir. Ancak, “gerçek tarihsel insan”ı, aktivitesiyle, pratiğiyle etki oluşturan insan kuşaklarını, duyumluluğu üretici etkinliğiyle oluşturan insanların toplumsal dünyasını göremez. “Feuerbach’ın yanlışı (...) son tahlilde, duyumsal dünyayı, ona *filozofun* ‘gözleri’yle, yani filozof ‘gözlükleri’yle bakmadan ele alamayışıdır.”[52]

> *“İtiraf edelim ki, Feuerbach ‘katıksız’ materyalistlere[53] göre, insanın da bir ‘duyumsal nesne’ olduğunu fark etmek gibi büyük bir üstünlüğü vardır; ama burada da yine teori alanında kalıp, insanları verili toplumsal bağlamları içinde, mevcut yaşam koşulları içinde ele alamadığından ötürü, insanı ‘duyumsal faaliyet’ olarak değil de, yalnızca ‘duyumsal nesne’ olarak ele alıyor olması bir yana, gerçekten var olan, faaliyet halindeki insanlara da hiçbir zaman varamıyor, ‘insan’ soyutlamasını aşamıyor ve bu insanı duyulara sahip ‘gerçek, bireysel, etten kemikten insanın ötesine götüremiyor (...) Güncel yaşamın koşullarının eleştirisini yapmıyor. Bu yüzden, duyumsal dünyayı, onu meydana getiren bireylerin canlı duyumsal faaliyetinin toplamı olarak kavramaya erişemiyor ve sözgelimi sağlıklı insanlar yerine bir açlar, sıracalılar, bitkinler, veremliler sürüsü görünce, ‘yüksek sezgiye ve ‘türlerin’ düşünsel ‘ödeşmesi’ne sığınmak zorunda kalıyor; bu yüzden de*

---

[50] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, passim, özellikle s. 22-23, 28, 45, 49-51, 69, 112, 118-119, 121

[51] **a. g. e.**, “Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)”, s. 120-121

[52] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 46, Engels’in kenar notu

[53] “Katıksız” materyalistlerle ne kastedildiği, Feuerbach’ın yazmış olduğu şu satırlarla anlaşılabilir: “Bu yüzden ampirizm de haklı olarak fikirlerimizin kökeninin duyular olduğu sonucunu çıkarmaktadır; ama öte yandan insanın en önemli, en tözel duyu nesnesinin *yine insan* olduğunu, bilincin ve anlağın sadece insanların birbirine bakışında uyandığını, tahrik olduğunu unutmaktadır” (bkz; Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, “Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)”, s. 125).

komünist materyalistin sanayide olsun, toplumsal yapıda olsun köklü bir dönüşümünün hem zorunluluğunu hem de koşulunu gördüğü yerde, idealizme düşüyor."[54]

iv. Onun felsefesi, "açık yürekli duyusal bir felsefedir."[55] Duyumsayan, edilgen bir şekilde algılayan, soyut bir insan, bu felsefenin merkezi öğelerinden biridir: "*Humo sum, humani nihil a me alienum puto*[56]; bu tümce, *en evrensel ve en yüce anlamı* içinde alındığında, *yeni felsefenin* sloganıdır."[57] "Yeni felsefe, *doğa da dâhil olmak üzere insanı*, insanın temeli olarak, felsefenin *tek*, *evrensel* ve *en yüce nesnesi* haline, yani *fizyoloji de dâhil olmak üzere antropolojiyi evrensel bir bilim* haline getirir."[58]

"Yeni, tek başına olumlu felsefe, hakiki-olanı içermelerine karşın tüm ekol felsefelerinin yadsınmasıdır, soyut, tikel, yani skolâstik nitelikteki bir felsefenin yadsınmasıdır: Yeni felsefenin parolası, özel bir dili, özel bir adı, özel bir ilkesi yoktur; o düşünen insanın kendisidir; doğanın kendi bilincinde olan özü, tarihin özü, devletlerin özü, dinin özü olarak kendini bilen ve var olan insandır (...)"[59]

v. Hegel'in soyut, skolastik-metafizik felsefesine karşı duyduğu tepki ve onu eleştirmesi, Feuerbach'ın felsefesinin bir diğer yönünü oluşturur. Feuerbach, aynı tezleri tekrar tekrar ortaya koyup, bir filozof titizliğiyle detaylandırırken, soyutlamalarını geliştirdiğini düşünür. Hegel'i eleştirerek, onun düşüncelerini geçersiz kıldığı kanısındadır. Eleştirisinin bir toplumsal işlevi olduğuna inanır. Bu işlev eskimiş Hıristiyanlık dininin yerine kendisinin laik, hümanist görüşlerini ve insan-tanrıcılığını geçirmektir.

vi. Feuerbach, duyumsal dünyanın, nesnel bir faaliyet olan insanın üretim faaliyetiyle oluştuğunu kavramadığından, duyumluluğu ve ona sahip olan insanı yüceltir ve sonuçta insanı tanrı olarak değerlendirir. İnsanların pratiğini, toplumsal praksisini ve üretim etkinliğini değil de *"yalıtılmış"* "insan" kavramını düşüncelerinin merkezine koyan Feuerbach, bu hümanizmiyle bir ideolojik illüzyon içine düşer ve idealizme varır. Onda *"tarihsel akış"*ın kavramı bile yoktur:

"İnsanlığın geçirdiği evreler yalnız dinsel değişikliklerle birbirinden ayrılır. Sadece insanın yüreğine işleyen tarihsel bir hareket temele iner. Yürek dinin bir biçimi olmadığı gibi, dinin yürekte olması da gerekmez. Bu dinin özüdür."[60]

vii. Feuerbach'ın siyasi-ideolojik perspektifi, anlam bakımından son analizde "insanlar birbirinizi sevin" (İncil) türünde ideallerden ibarettir:

"Eski felsefe ikili bir hakikate sahiptir: Biri, insanlarla ilgilenmeyen kendi için hakikat, yani felsefe, öteki, insanlar için hakikat, yani din. İnsan felsefesi olarak yeni felsefe ise önemli ölçüde insanlar için de bir felsefedir; yeni felsefe, teorinin onur ve bağımsızlığına zarar vermeden; hatta onunla manevi bir uyum içinde, pratik, hem de en yüce anlamda pratik bir yönsemeyi barındırmaktadır kendinde; o dinin yerine geçmekte, dinin özünü içinde taşımaktadır; o gerçekte dinin ta kendisidir."[61]

viii. Feuerbach, daha önce belirttiğimiz gibi, dini seküler temellere oturtmaya çalışır. İnsan-tanrıcılığı benimsetmek, yaymak ister:

"Tekrar dindar olmak zorundayız –politika dinimiz olmalıdır-, ama bu, politikayı din haline getirecek yüce bir öğeyi görüşümüze katarsak mümkün olur.

Politika içgüdüyle din haline getirilebilir; ama söz konusu olan, son defa söylenmiş bir neden, resmi bir ilkedir. Bu ilke –olumsuz ifadesiyle- ateizmden farklı bir ilkedir, yani insandan farklı bir tanrının terk edilmesidir."[62]

---

[54] **a. g. e.**,s. 48-49

[55] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 122

[56] "Ben insanım, insani olan hiçbir şey bana yabancı değildir"

[57] **a. g. e.**, s. 136

[58] **a. g. e.**, s. 136

[59] **a. g. e.**, "Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler (1842)", s. 73

[60] **a. g. e.**, "Felsefede Bir Reformun Zorunluluğu (1842)", s. 54

[61] **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 138

[62] **a. g. e.**, "Felsefede Bir Reformun Zorunluluğu (1842)", s. 56

Seküler, cumhuriyetçi ve hümanist olan Feuerbach şöyle yazar:

> *"İnsan-tanrıcılık anlak düzeyine getirilmiş yürektir; insan-tanrıcılık yüreğin kendi tarzında söylediklerini anlağa özgü bir tarzda kafada ifade eder. Din sadece duygulanım, duygu, yürek, sevgidir, yani yadsımadır, tanrının insanda eriyip, çözülmesidir. Bu nedenle yeni felsefe, dinsel duygulanımın hakikatini reddeden teolojinin yadsınması olarak, dinin yerini almıştır. İnsan-tanrıcılık kendi bilincinde olan dindir, kendini anlayan dindir."*[63]

Feuerbach'ın yapamadığını yapmak, farklı bir gözle dünyaya bakmaksa mümkündür. Bunun için, *Alman İdeolojisi*'ne bakmak gereklidir. Bizim hareket noktamızı oluşturan öncüller, keyfi temeller, dogmalar değildir. Bunlar, gerçek bireyler, onların eylemleri, devraldıkları ve eylemleriyle oluşturdukları maddi yaşam koşullarıdır. Fakat bu öncüllerin soyutlamaları, ancak bilinçte, imgelemde yapılabilir. Öyleyse düşünsel olarak oluşturulan öncüller ancak gerçek, ampirik verilerden hareketle oluşturulmalıdır.[64] Bu materyalist felsefi bakış açısı, politik bir bakış açısıyla, komünizmle bütünleşir. Bu bakış açısı, insanı örneğin bir işçi olarak ele alır ve içinde bulunduğu koşulları sorgular.

Duyumsal dünya, insanların pratik aktiviteleriyle, duyumsanabilir olan faaliyetlerle, insanların toplum içerisindeki üretim faaliyetleriyle oluşur önermesi, yeni bir perspektifin varlığına işaret eder. Bu perspektif, üretim faaliyetini, insanlar arası ilişkileri, toplumsal yapıyı dikkate alır, konu edinir. Bu görüşe göre, maddi yaşamın üretimi, iktisadi faaliyet, kısaca "üretim (...) bütün duyumsal dünyanın temelidir."[65] Toplumsal yapının durumu ve işçi sınıfının içinde bulunduğu koşullar da bir devrime işaret eder. Kısacası bu, komünist-materyalistin bakışıdır ve toplumsal görüngülerin nedenlerini saptadığı, görüşlerini buna göre kurduğu oranda, realisttir.

Geldiğimiz bu noktada, Feuerbach'ın neden soyut bir insan kavramını, felsefesinin merkezi öğelerinden biri olarak kabul ettiğini ve tarihsel bir perspektife niye ulaşamadığını da değerlendirebiliriz... Bu durum, Almanya'nın o dönemki koşullarının kavranmasıyla açıklanabilir. Engels, bu saptamayı *Tezler*'in ve *Alman İdeolojisi*'nin yazılmasından yıllar sonra yapar:

> *"Feuerbach, ölesiye nefret ettiği soyutlama ülkesinin dışına çıkamıyor ve canlı gerçeğin yolunu bulamıyor. O, bütün gücü ile doğaya ve insana sımsıkı tutunur, ama doğa ve insan onun için basit sözlerden ibaret kalır. Ne gerçek dünya konusunda ne de gerçek insan konusunda bize kesin olarak hiçbir şey söyleyemiyor. Oysa Feuerbach'ın soyut insanından yaşayan gerçek insanlara, ancak bu insanlar tarih içinde eylem halinde dikkate alındığı zaman geçilebilir. Ama Feuerbach buna yanaşmaz ve bunun içindir ki, anlamamış olduğu 1848 yılı, onun için ancak gerçek dünya ile kesin bir kopma ve yalnızlığa çekilme anlamına gelmiştir."*[66]

Feuerbach'ı "acı bir biçimde yıkıma terk etme" suçu işlenmiştir. Engels bu "suç"un sorumlularını ve oluşumunu da ortaya koyar. Bunun sorumluluğu;

> *"(...) kendilerini karış karış aşan Feuerbach, küçük bir köyde köylüleşmek ve tozlanıp örümceklenmek zorunda kalırken, kurnaz ve seçmeci (éclectiques) kılı kırk yarmakla vakit geçirenlerin felsefe kürsülerine el koymalarına yol açan Almanya'nın içler acısı koşullarındadır yalnızca."*[67]

> "*İnziva*, *sonluluk* ve *sınırlılık*tır, *toplumsallık* ise, *özgürlük ve sonsuzluk*tur. *Kendi için* insan insandır (alışılagelmiş anlamda); insanla *birlikte* insan –*Ben ve Sen'in birliği- tanrıdır*."[68]

Bu satırları yazan Feuerbach'tan başkası değildir. Ancak, Marx'ın zorunlulukla Almanya dışına çıkmasına yol açan politik gazetecilik faaliyeti gibi, aktif bir politik etkinliği olmayan Feuerbach, felsefe dışında tarih ve iktisat gibi konularla da ilgilenmez. Daha çok doğa bilimleriyle ilgili konuları okuduğu, yazılarında hissedilir. Almanya'nın diğer Avrupa ülkelerine oranla geri toplumsal ortamında kalan Feuerbach için Marx, onun *Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler* (1842) adlı yazısı 1843 başlarında yayımlandıktan kısa bir süre sonra, şu gözlemi yapar (Ruge'ye yazdığı bir mektupta): "Feuerbach'ın özdeyişleri beni yalnızca şu anlamda doyurmuyor; bunlar doğaya çok fazla, ama siyasete çok az önem veriyorlar. Fakat siyaset günümüzde felsefenin gerçek haline gelebileceği yegâne

---

[63] **a. g. e.**, "Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler (1842)", s. 70

[64] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 36

[65] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 48

[66] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, İkinci Baskı, 1979, s. 47

[67] **a. g. e.**, s. 33

[68] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 137

bağdır."[69] Marx, Feuerbach'a yazdığı 3 Ekim 1843 tarihli mektubunda, *Deutsche-Französische-Jahrbücher*'de *(Alman-Fransız Yıllıkları)* yayımlanmak üzere, Schelling'in felsefesini eleştiren bir makale yazmasını ister. 11 Ağustos 1844'te yazdığı mektubunda da onun devrimci eyleme katılmasını sağlayabileceği umudunu hala taşır. Ancak, bu çabaları sonuç vermez.[70]

Böylelikle, görüyoruz ki;

> *"(...) toplumsal alanda, 'ileri doğru' bir tek adım atamayan ve 1840 ya da 1844'teki görüşünü aşmayan bizzat Feuerbach oldu ve bu da gene, özellikle onun, tecrit edilmiş durumundan ileri geldi, bu durum onu, -başka herhangi bir filozoftan çok daha fazla toplumla ilişkiler kurmak, fikir alışverişinde bulunmak için yaratılmış olan Feuerbach'ı- kendi değerindeki insanlarla iş birliği ya da çatışma içinde fikirler yaratacak yerde, inzivaya çekilmiş beyninden fikirler çıkartmak zorunda bıraktı."*[71]

6. Tez

"Feuerbach, dinsel özü, insan özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.

Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla:

1. Tarihsel akıştan koparak, dinsel duyguyu kendi içinde sabitleştirmek ve soyut –yalıtılmış- bir insan bireyini öncülleştirmek;

2. O nedenle, bu özü, olsa olsa, 'tür' olarak, birçok bireyi salt doğal biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik olarak kavramak zorunda kalır."

Feuerbach, insanın toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini kavramadığından ve bu toplumsal ilişkileri eleştirmediğinden, dini, bir soyutlama olan "insanın özü"nden yola çıkarak açıklar. Oysa insanın özü, her bireyin doğasında, biyolojik varlığında bulunan bir evrensel maya değildir. "Her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak buldukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal karşılıklı ilişki biçimleri toplamı, filozofların 'töz' olarak ve 'insanın özü' olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir (...)"[72] İnsanın özü, toplumsaldır; bu öz insanların değiştirebildiği toplumsal ilişkiler bütünlüğü ya da birliğidir.

Feuerbach, dinsel özü, tanrıyı, insanın özüne indirger. İnsanın özünü, toplumsal ilişkilerde aramak ve bu ilişkileri değerlendirmek yerine, soyut bir insan kavramlaştırmasıyla tanrıyı, dini açıklamaya çalışır. Onun için insani öz, "'tür' olarak, birçok bireyi *doğal* biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik"tir:

> *"'Tanrı bu yüzden her şeyi bilendir' diyen Aquinolu Aziz Thomas, (ekler; -MB) 'çünkü o tek tek her şeyi bilir.' Bu, insanın başındaki saçları bir perçem halinde saygısızca bir araya getirmeyip, onları tek tek sayan, tel tel tanıyan bir bilgidir (...) Bu yüzden burada, insanın tanrı hakkındaki tasarımının bireyin kendi türü hakkındaki tasarımı olduğu, tüm realitelerin ya da yetkinliklerin simgesi olarak tanrının, insanlar arasında paylaştırılmış, tarih boyunca kendini gerçekleştirmiş türe ait özelliklerin, sınırlı bireyin yararı için yoğun şekilde bir araya getirilmiş simgesinden başka bir şey olmadığı gerçeğinin, açık bir örneğini görürüz. Doğa bilimleri, nicel kapsamı nedeniyle, tek tek kişiler için uçsuz bucaksız, sınırsız bir alandır. Gökyüzündeki yıldızlarla ipek böceğinin gövdesindeki kasları ve sinirleri aynı anda kim sayabilir? Lyonet ipek böceğinin anatomisi üzerinde çalışırken kör olmuştur. Aydaki tepeler ve çukurlar arasındaki farkla sayısız amonit ve kolsu ayaklılar*

---

[69] SSCB Bilimler Akademisi, **a. g. e.**, s. 48

[70] **a. g. e.**, s. 51

[71] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 34. Her ne kadar felsefi düşüncelerini daha sonra nitelikçe geliştirmemişse de Marx'ın *Tezler*'de ve Engels'in bahsedilen eserde değerlendirdiği Feuerbach (d. 1804, ö. 1872) 1840'ların Feuerbach'ıdır. Yayın yönetmeni Tom Bottomore olan *Marksist Düşünce Sözlüğü*'nde "Feuerbach, Ludwig" maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: "1823'te Heidelberg'de başladığı çalışmalarında teoloji yoluyla felsefeye kaydı"; "1825'te dinsel inancını yitirdi, bir felsefi Hegelci olarak Felsefe Fakültesi'ne transfer oldu"; 1840'ların başında Hegel'in idealizmini materyalist açıdan eleştirdi, "bir Feuerbachçılar kuşağı yarattı", "monarşizmi ve Mutlak Aklın iddialarını reddetti", dini eleştirdi; "Almanya'nın bir cumhuriyet olabilmek için dinsel saplantılardan henüz yeterince kurtulamadığına inandığı için, devrime karşı pasif ve kuşkucu bir tavır takınıyordu"; "1850 yılında Maleschott'un tıbbi materyalizmine yöneldi ve "insan ne yerse odur" sözünü üretti; "1868 yılında Marx'ın *Kapital*'ini okudu ve insanlık dışı, korkunç koşulları sergilediği için onu övdü ve 1870'de Sosyal Demokrat Parti'ye katıldı" (bkz; Eugene Kamenka, "Feuerbach, Ludwig" maddesi, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, **Marksist Düşünce Sözlüğü** içinde, Yayın Yönetmeni: Tom Bottomore, Türkçe Çeviriyi Derleyen: Mete Tunçay, s. 240-241).

[72] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 64

> *arasındaki farkı aynı anda kim gözlemleyebilir? Ancak tek kişinin başaramadığını ve bilemediğini, insanlar birlikte başarır ve bilir. Aynı anda her ayrıntıyı bilen tanrısal bilginin realitesi, demek ki, türün bilgisindedir."*[73]

Evet, Feuerbach, dinin varlığını, soyut "insani özün" yabancılaşması olgusuna bağlar. O, Hıristiyanlığı inceler ve Hıristiyanlığın tanrısının, bazı insani özelliklerin dışsallaştırılmış bir imgesi olduğunu görür. Ona göre, "Hıristiyan tanrısı da insan sevgisinden bir soyutlamadır, onun bir imgesidir"[74]; "dinin başı da, ortası da, sonu da insandır"[75]; "din, içinde kendi görüşlerimizin ve duygularımızın bize yabancılaştığı, bizden ayrı birer varlık olduğu bir düştür."[76] Ancak o, tarihsel gelişime ve toplumsal olgulara gözlerini kapar.

> *"Biçim bakımından O, gerçekçidir, hareket noktası olarak insanı alır; ama bu insanın içinde yaşadığı dünya kesinlikle söz konusu değildir, onun için de bu insan, din felsefesinde uzun tumturaklı sözler söyleyecek o hep aynı soyut insan olarak kalır. Bu insan anasının bağrında doğmamıştır, tek tanrılı dinlerin tanrısından meydana çıkmıştır, demek ki, tarihsel olarak oluşmuş, belirlenmiş gerçek bir dünyada da yaşamaz; öteki insanlarla pekâlâ ilişki içindedir, ama bu öteki insanların her biri onun kadar soyuttur."*[77]

Feuerbach'ın felsefesinde insan, tarihsel ve toplumsal belirlenimden yalıtılır. Onun Hegel'i eleştirirken kullandığı üslupla belirtilirse; insanı insan yapan özellikler çıkarılırsa, yapılacak bu soyutlama sonucu -toplumsal- bir "varlık" olan insandan geriye "hiçlik"ten başka ne kalır?..[78] Feuerbach'ın felsefesinde insan, Robinson ve Cuma gibi ele alınır. Feuerbach bize adeta bu öyküyü anlatır; bir adada görülebilecek ilişkileri geneller. Bu öyküde, *"tarihsel akış"*tan ve toplumdan ayrılan iki insan arasında, koşullardan kaynaklanan bir tür dostluk ya da sevgi gelişir.

> *"Din, Feuerbach'a göre, şimdiye değin gerçekliğin gerçeksiz bir yansısında –insan niceliklerinin gerçeksiz yansıları olan bir ya da birçok tanrının aracılığında- kendi gerçeğini arayan ve şimdi artık onu doğrudan ve dolaysız olarak sen ile ben arasındaki sevgide bulan, insanların kendi aralarındaki sevgi ilişkisi, kalp ilişkisidir*."[79]

Dini, insanların doğal, biyolojik ortak özellikleriyle ilişkilendirmek, aslında onu bir adada toplumsal ilişkilerden yalıtılmış, adları Robinson ve Cuma olan iki insan arasındaki dostluğa ve sevgiye indirgemektir. Oysa "bir sarayda bir kulübedekinden başka türlü düşünülür" (Feuerbach). İnsanı değerlendirirken bu öyküyü bile dikkate alsak, dinin, köleliğin, paranın ve diğer insana atfedilebilecek özelliklerin, aslında insanlar arası ilişkilerle oluştuğu ve değişebildiği anlaşılır. İnsanların duyguları, düşünceleri, algıları değiştirilen toplumsal ilişkilerle birlikte değişir ve gelişir. İnsan, dünyadaki tek tarihsel-toplumsal canlıdır.

Bu tezin anlamını bu şekilde açıkladıktan sonra, bir konuyu ele alıp değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu konu, "insanın özü"nün ne olduğu ya da bu özün nasıl belirlendiği konusudur.

Çulhaoğlu'na göre, "solun yöntemle ilgili sorun alanları"ndan birincisi, "belirleme kavramının içinin doldurulmasıyla ilgilidir." Çulhaoğlu, Marx'ın 'belirleme' sözcüğünü ayrı ayrı olgular için farklı anlamlarda kullandığını belirtir ve ekler "belirleme sözcüğünün mutlak nedensellikten, koşullamaya, oradan genel bir çerçeve çizmeye dek uzanan esneklikte kullanımı sakıncalı sayılmamalıdır."[80] Öyleyse, "insanın özü toplumsal ilişkiler bütünüdür" cümlesini nasıl okumalı?.. Bu öz, toplumsal ilişkiler tarafından belirlenir mi, yoksa bu ilişkilerce koşullanır mı?..

Geras *Marx ve İnsan Doğası* adlı eserinde, altıncı tezin ve özellikle üçüncü cümlesinin ("Bu öz, toplumsal ilişkiler bütünüdür") anlamını inceleme konusu yapar. Geras'a göre, bu cümleden "insanın tabiatının toplumsal ilişkilerce

---

[73] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 87-88

[74] **a. g. e.**, s. 120

[75] Ludwig Feuerbach, **Hıristiyanlığın Özü**, Çeviren: Devrim Bulut, Öteki Yayınevi, Birinci Basım, 2004, s. 207

[76] **a. g. e.**, s. 226

[77] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 41-42

[78] "Niteliklerini alırsanız, insan varlığından geriye ne kalır?" (bkz; Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, s. 43). "Varlığı *içeriğinden*, hem de tüm içeriğinden, çünkü her şey varlığın içeriğidir, soyutlarsam, geriye hiçlik düşüncesinden başka bir şey kalmaz." "Şeyin *tüm özel niteliklerini kaldırdıktan sonra* geriye kalan varlık, yalnızca *senin* varlık hakkındaki *tasarımındır*; yapay, hayali bir varlıktır, varlık'ı *özüne sahip olmayan* bir varlıktır." (bkz; Ludwig Feuerbach, **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, Birinci Basım, 1991, s. 110, 111).

[79] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 37-38

[80] Metin Çulhaoğlu, **a. g. e.**, s. 117-118

belirlendiği" anlamı çıkarılamaz. Geras, insanın biyolojik özelliklerinin, ihtiyaçlarının, *doğuştan gelen* doğal vasıflarının olduğunu belirtir.[81]

Geras'ın inancının aksine, insanların doğuştan gelen biyolojik özellikleri ya da çeşitli doğal ihtiyaçları, tarihsel gelişme açısından önemli bir faktör değildir. Kölenin, serfin ya da ücretli işçinin zor gücüyle veya "aç kalma özgürlüğüyle" çalışmasını düşünelim. Köle ve "ücretli köle"nin durumunda olduğu gibi, emekçi ya üretim araçlarının mülkiyetinden yoksundur ve ilki için zor gücüyle, ikincisi için "aç kalma özgürlüğüyle" çalışmak zorunludur ya da serfin durumunda olduğu gibi, emekçi biyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak toprağı işlemek için, baskı gücünün zorlamasıyla toprak-beyi için de çalışmak zorundadır. Her üçü için de biyolojik ihtiyaçların karşılanması, sadece kendilerini yeniden üretmeleri ölçüsünde önemlidir. İnsanların biyolojik ihtiyaçları (açlığını gidermesi, ısınması gerekliliği vb.), toplumsal yaşamın sadece ilkel topluluklar evresinde, üretim için doğrudan bir önem taşır. Sınıflı toplumlarda insanı, insani özellikleri, insani fenomenleri anlamak için ana, asıl ya da temel belirleyici faktör, toplumsal ilişkiler ve bunun temeli olan üretim ilişkileridir. Örneğin, birey ölçeğinde değil de toplumsal ölçekte ele alındığında, doğumların, ölümlerin, beslenmenin, beslenememenin, hastalıkların ve sağlığın bile, belirli bir üretim biçimine göre şekillenmiş toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiği görülür.

Elbette belirttiklerimizle, insanın doğal "tarihi" olan evrim süreci yadsınmaz. İnsanların biyolojik yönden sahip olduğu özellikler, evrim sürecinde oluşmuştur. Bu evrim süreci, doğa yasalarının belirleyici olduğu bir döneme sahiptir, ancak topluluk (takım) içinde yaşamanın ve üretimin gelişmesiyle birlikte, doğa yasaları (örneğin doğal seçilim) belirleyici olma özelliğini yitirmiştir. İnsanın biyolojik evrimi, tarihsel evriminden önce tamamlanmıştır.

Ayrıca, soyutlama yaparken birey ölçeği ve toplum ölçeği karıştırılmamalıdır. Örnek olsun; bireylerin düşünmesinin biyolojik, fizyolojik temellerinin olduğu gerçeği, toplum ölçeğinde değerlendirme yapıldığında, insanların düşünce üretim süreçlerinin belirleyicisinin toplumsal ilişkiler olduğu gerçeğini değiştirmez. Marx ve Engels, insanı "insan yapanın", üretim eylemi olduğunu belirtmiştir. Onlar ayrıca, kapitalizmi değerlendirerek, tarihin bundan sonraki genel ilerleme yönünün sınıfsız topluma doğru olduğunu tespit etmiş ilk kişilerdir. İnsanın doğal "tarihi" olan evrim sürecini doğru değerlendiren ilk kişiyse Darwin'dir. Marx ve Darwin'in çalışmaları, her biri kendi alanlarında daha sonra da geliştirilmiş realist nitelikte teorilerdir.

Antropoloji bilim dalının verilerine bakarak, insanı "insan yapan"ın ne olduğunu görmek mümkündür. İnsanın biyolojik özellikleri, toplumsallaşma için bir zemin oluşturur, ancak üretime, dolayısıyla toplumsallaşmaya neden olmaz. Dik yürüme hariç insanın diğer ayırt edici biyolojik özellikleri (büyük beyin, başparmağın opozisyon hareketi, küçük çene, konuşma vb.) toplumsallaşma süreciyle birlikte, üretim etkinliğine bağlı olarak gelişir. Hominidlerin evriminde giderek biyolojik yollarla oluşan doğal seçilime karşı bir güç olarak, takım yaşamı içinde alet üretimi gelişir. Emek etkinliği doğal seçilimim etkisini yönlendirir. Homo sapiens'le birlikte toplumsallaşma ve emek etkinliği (çalışma) doğal seçilim sürecine üstün gelir. Örneğin, neandartaller alet üretse de muhtemelen doğal seçilimle yok olur. Ancak homo sapiens'in geliştirdiği toplumsal koşullar (ilkel topluluktaki ortaklaşa üretim ve bunun getirdiği ilişkiler) artık başat durumdadır ve insan yaşamı için belirleyici olmaya başlar. Sonuçta, insanı "insan yapan" üretim eylemidir.[82]

Bu noktada, önemli bir konuya da değinmek gerekir. Günümüzde "komünizmi insan doğasının yabancılaşmadan kurtuluşu" gibi ahlaki-ütopik bir boyutta benimsemek, tek başına bu formülasyonla yetinmek, teorik geriliktir. Türkiye solunda, teori yapmak adına, ilkel topluluğun, komünal özelliğini öne çıkararak kavrayan (aslında bu topluluğun ilkelliği belirgin bir özelliktir); sınıflı toplumları, ilkel topluluğun yadsınması, komünizmi de sınıflı toplumların yadsınması olarak değerlendiren, sonuçta tarihi süreci "yadsımanın yadsınması" türünde tek bir ilkeyle açıklayan yaklaşımlara rastlamak bile olasıdır. Burada "Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinin sonlarına doğru böylesi bir-iki cümlesi var ama" denmemelidir, çünkü Marx'ın bıraktığı külliyatın yanında sadece bu tür cümleleri yinelemekle yetinenlerin

---

[81] Norman Geras, **Marx ve İnsan Doğası-Bir Efsanenin Reddi**, Çevirenler: İsmet Akça-M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, Birinci Baskı, 2002, passim

[82] Bu düşünceler antropologlarla paylaştığımız düşüncelerdir (bkz; V. P. Alekseyev, **İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi**, Çeviren: Alaattin Şenel, Sosyal Yayınları, Birinci Baskı, 1993). Evrim sürecinin çok yönlü etkileşimleri içerdiğini, başlangıçtaki koşullarla sonuçlar arasında düz ve mekanik bir neden-sonuç ilişkisinin olmadığını, sürecin başlangıç koşullarından nitelikçe farklı sonuçlar yaratabildiğini ve bu nitelikçe farklı sonuçların yeni koşulları oluşturduğunu da kabul etmeli. Bütün bu süreçte belirleyici eğilimlerin, yasaların ve tali önemde faktörlerin olduğunu unutmadan...

çapının esamisi okunmaz. Yani bu topraklarda, bazı arkaik yaklaşımların teorik nitelikte önermeler olarak sunulmasına, yabancı kalmadığımız kesindir...

7. Tez

"İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, 'dinsel duygu'nun kendisinin bir toplumsal ürün olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin, belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmez."

"Feuerbach materyalist olduğu zaman tarihten uzak duruyor ve tarihi hesaba kattığı zaman da materyalist olmaktan çıkıyor. Feuerbach'ta tarih ve materyalizm birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir (...)"[83] O, duyumsal dünya, doğa konusunda, toplumun, toplumsal ilişkilerin bu doğa üzerindeki etkisini dikkate almadığından, insanların bir "tarihsel doğa" oluşturduğunu görmez; insan, "insan ile insan" arasındaki ilişki ve din gibi toplumsal-tarihsel konuları ele aldığındaysa, tarihsel gelişimi incelemediğinden, materyalist olmaktan uzaklaşarak metafiziğe ve idealizme yönelir.

Feuerbach, insanlar arası ilişkileri, tarihsel gelişim içerisinde kavramadığından; insan soyutlamasını tarihsel gelişmeyi hesaba katarak yapması gerekirken, bunu yapmadığı için, *"dinsel duygu"*nun kendisinin bir *"toplumsal ürün"* olduğunu görmez. *"Dinsel duygu"*yu *"tarihsel akış"*tan koparır. Onu, gelişim süreci içerisinde ele almaz. Dini, bir bireyin duygusu ya da iki birey arasındaki ilişki olarak görür.

Oysa insanların tarih boyunca ürettiği tüm ideolojiler, insanların belirli somut toplumlar içindeki aktivitelerinin bir yönüdür. Düşünce, duygu ve davranış biçimi kalıplarıyla ideolojiler, toplumsal ilişkilerin bir boyutudur. İdeolojiler tarihsel-toplumsal ürünlerdir. Dinsel kavramların, duyguların, davranış biçimlerinin kendinde bir tarihleri yoktur, aksine bunların toplumların tarihinde, gelişim seyrini izlemek mümkündür.

Feuerbach, tahlil ettiği soyut bireyin, hangi çağda, hangi toplum biçiminde yaşadığını dikkate almaz. O, somut tarihsel insandan yola çıkmaz. Tarihin, insanların devraldıkları koşullar içerisinde yürüttükleri faaliyetlerle oluştuğunu kavramaktan uzaktır. Tahlil ettiği soyut, *"yalıtılmış"* birey, aslında yaşadığı çağın ve *"belirli bir toplumsal biçim"*in bireyidir. Feuerbach, bu bireyin varlığını sezer ve bu bireyin illüzyonlu bir düşüncesine katılır. Feuerbach, burjuva (sivil) toplumun bireylerinin kendileri hakkındaki illüzyonlu, "baş aşağı duran" ideolojik düşüncesini paylaşır. Bu toplumun bireyleri, kendilerini birer "atom" olarak görür. Oysa bu "atom"lar arasında toplumsal ilişkiler ve onların temelinde üretim pratiği vardır. *Kutsal Aile*'de bu durum daha önce açıklanmıştır:

> *"Atomun gereksinmeleri yoktur, o kendi kendine yeter; dünya, onun dışında mutlak boşluktur, yani atom kendinde tüm bütünlüğe sahip olduğu için, ne içeriği, ne yönü, ne de anlamı vardır. Burjuva toplumun bencil bireyi kendi duyulur olmayan tasarımı ve yaşamsız soyutlamasında, kendini bir atom, yani en küçük bağlantısı olmayan, kendi kendine yeten, gereksinmesiz, mutlak olarak dolu tam bir mutluluk içinde bir varlık olarak görmeye dek boşuna şişinir; mutsuz duyulur gerçeklik, o, bu bireyin imgeleme yetisine kulak asmaz; ve duyularının her biri, onu kendi dışında var olan dünyanın ve bireylerin anlamına inanmaya zorlar; ve kutsal olmayan midesine dek ona kendi dışındaki dünyanın boş olmadığını, tersine kendisini, gerçek anlamda dolduran şey olduğunu her gün anımsatmayan şey yoktur."*[84]

Feuerbach, ne kadar izole olmuş olursa olsun, toplumundaki olguları duyumsayan bir Alman'dır. Ancak, duyumsamayı soyut ve bireysel bir işlem olarak düşündüğü ve insanların faaliyetleriyle ilişkilendirmediği için, bunu tam olarak kavramaz. Örneğin, kiraz ağacının belirli bir tarihte belirli bir toplumdaki ticaret yoluyla Avrupa'ya getirilmesi sonucunda, kendisi için bir "duyumsal kesinlik" haline geldiğini göremez...[85]

Evrenin ve toplumun yasalarına tabi olmak ile evreni ve toplumu değiştirebilme yeteneği; birey insan ile toplum ve doğa arasında var olan karşıtlık... Bu durum, doğa güçlerinin, insanların ortaklaşa üretimlerinin, tek tek bireyler olarak onlara dışsal-yabancı bir güç olarak görünmesi şeklinde de ele alınabilir (filozofların "yabancılaşma" dedikleri şey). Tarih tek tek bireylerin eseri değil, toplumsal ilişkilerin varoluşudur. Tarihin öznesi insan değil, toplumsal ilişkiler içindeki insanlardır. Bireyler, tarihsel-toplumsal üretim pratiği içerisinde yaşamaya, düşünmeye ve eylemde bulunmaya mahkûmdur. Üretim pratiğindeki ilişkileri oluşturansa, toplumlara ve sınıflara bölünmüş insanlardır.

8. Tez

---

[83] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 49

[84] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 163

[85] Karl Marx K, Friedrich Engels F, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1992, s. 46-47

“Toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz’ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur.”

Düşüncelerdeki mistik, açıklanamaz, metafizik yönlerin oluşumu, insanların toplumsal ilişkilerine ve toplumsal pratiğe dayanır. İdeolojilerin, mistik düşüncelerin eleştirisi, bu görüşlerin üretimini sağlayan toplumsal pratik değerlendirilerek yapılmalıdır. Bu düşüncelerin tarih içinde geçirdiği değişiklikler de insanların toplumsal pratiğindeki değişimle birlikte ele alınmalıdır. Fikirlerin, anlayışların, görüşlerin, dinin, felsefenin ve her tür ideolojinin (*“teori”)* bu şekilde çözümlenmesi gerekir. Onların bağımsız, kendinde bir tarihi yoktur.[86] Düşüncelerin üretildikleri tarihsel-toplumsal ilişkiler içerisinde değerlendirilmesi ve toplumsal pratikle ilişkilendirilmesi, bu düşüncelerin taşıdığı gizemi aydınlatır. Bu rasyonel çözümleme biçimini olanaklı kılan, toplumsal yaşamın özüne bakıldığında pratik olmasıdır.

Tez’in anlamını bu şekilde açıklamak mümkündür. Ancak, bu tezin önemi bu açıklamalardan anlaşılamaz. Bu tez, Marx ve Engels’in ideolojiler hakkındaki ve özellikle din konusundaki yaklaşımlarının ana kaynağıdır. Bu tezde ideolojilerin nereden kaynaklandığı belirtilir, ancak nasıl oluştuğu sergilenmez. Bu nedenle, Marx ve Engels’in ideoloji ve özellikle de din konusundaki yaklaşımlarının nasıl geliştiğini ortaya koymak, bu tezin önemini anlamamızı sağlar. Bu noktada, bunu elden geldiğince kısa bir biçimde değerlendirmeye çalışalım.

Bu tez ve ideoloji konusunda *Alman İdeolojisi*’nde yer alan ifadeler, daha sonra geliştirilmeye uygun bir arke-tip sunar. “Arke-tip”le kastımız, Marx ve Engels’in eserlerinde hep aynı türden bir kalıbı, ideolojilerin oluşumunu açıklamak için kullanmasıdır. Bu kalıp, “gerçeği baş aşağı etme”, “camera obscura”, “cisimlerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmaları”[87] gibi ifadelerle ya da örneklerle ortaya konmaktadır.

Alman İdeolojisi’nde yer alan ideoloji konusundaki formülasyonun özü şudur:

> *“(Bu) bireylerin zihinlerindeki fikirler, gerek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkileri hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu fikirler onların gerçek ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin, üretimlerinin, karşılıklı ilişkilerinin (Verkehr), siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin –ister gerçek olsun ister hayali- bilinçli ifadesidirler. Bunun tersi bir varsayımı ileri sürmek, ancak maddi olarak koşullandırılmış gerçek bireylerin tini dışında daha başka bir tini, özel bir tini varsaymakla mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek yaşam koşullarının bilinçli ifadesi hayal ürünü ise, eğer kendi kafalarında gerçeği baş aşağı ediyorlarsa, bu olay da gene onların sınırlı faaliyet biçimlerinin ve bundan doğan sınırlı toplumsal ilişkilerinin bir sonucudur.”*[88]

Bu formülasyondaki “gerçeği baş aşağı etme”, “camera obscura” ya da “cisimlerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmaları” gibi örneklerle de benzeşim kurularak açıklanır.

Marx, yıllar sonra yazdığı *Kapital*’de bile, dinin oluşumunu değerlendirdiğinde, *Alman İdeolojisi*’ndeki yaklaşımını ve özellikle “sınırlılık” temasını korumuştur. *Kapital*’de din konusu ele alındığında, “insan ile insan ve insan ile doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı” “sınırlılığı”na değinilir.[89] Ayrıca Marx, “meta fetişizmi” konusunu değerlendirirken verdiği “ışık-görme siniri etkileşimi” örneği ile din ideolojisine sahip öznelerin gerçekliği baş aşağı algılayışı arasında benzerlik kurmaktadır.[90] Bu örnekte, nesnelerden yansıyan ışığın görme siniriyle etkileşimi üzerinde durulur; burada insanların (öznenin) görme sinirinde fiziksel bir etkileşim olmasına rağmen, sonuçta insanların nesneleri kendilerinin dışındaki mekânda gördükleri belirtilir. Bu örnekle anlatılmak istenen, *Alman İdeolojisi*’ndeki “camera obscura” örneğiyle anlatılmak istenenle uyumludur. Marks ve Engels, “hayali” (metafizik, içeriği gerçekleştirilebilir olmayan) düşüncelerin, yani bu türden ideolojilerin, özneler tarafından algılanma biçimini, hep aynı “arke-tip”le açıklar.

Şimdi, Marx ve Engels’in *Tezler* ve *Alman İdeolojisi*’nin yazılmasından yıllar sonra, din konusunda geliştirdikleri düşünceleri inceleyelim:

---

[86] **a. g. e.**, s. 43

[87] **a. g. e.**, s. 42

[88] **a. g. e.**, s. 41-42, Elyazmasında çizili pasaj

[89] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 94-95

[90] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 87-88

“Bu âlemde (din alemi -MB), insan beyninin ürünleri, bağımsız canlı varlıklar gibi görünür ve hem birbirleriyle hem de insan evladı ile ilişki içine girerler.”[91] İnsanların tanrıları bu şekilde üretişine “fetişleştirme” denebilir. İnsanların zihinsel ürünlerinin, onlar tarafından bağımsız varlıklar olarak algılanması ve kendilerini bu varlıkların denetimi altında görmesi “tepe taklaklık”la, “gerçeği baş aşağı etme”yle nitelendirilebilir. Bu durumu anlatmak için, “camera obscura” ya da “ışık-görme siniri etkileşimi” örnekleri verilmiştir. Aslında bu zihinsel düzenek, Feuerbach’ın “dinsel yabancılaşma” adıyla değerlendirdiği olguya işaret eder. Fetişleştirme düzeneği, dinsel düşüncelerin oluşumunda temel bir zihinsel mekanizmadır.

Düşünceler, insan pratiğinden doğar. İnsan ile doğa arasındaki ilişki (üretim) ve insan ile insan arasındaki ilişki (toplumsal ilişkiler) birlikte, temel insan pratiği olarak tanımlanabilir. Üretim pratiği, toplumsal ilişkileri koşullar, sınırlandırır; toplumsal ilişkiler de çeşitli yapılar aracılığıyla (sınıflar, devlet, hukuk vb.) üretim pratiğini denetler ve şekillendirir. Üretim pratiği, iş bölümü ve insanların iradeleriyle oluşturmayıp katılmak zorunda kaldıkları nesnel üretim ilişkileri ve bunun üzerinde yükselen toplumsal ilişkiler tarafından kısıtlanmıştır. Bu sınırlılık, insanların ilişkilere hükmedemeyişi, onu egemenliği altına alamayışı, ideolojik algılamaları koşullandırır. Doğal ve toplumsal güçlerce nesnel olarak sınırlanmış insan pratiği, sınırlanmış insan bilinci demektir. İnsanların egemen olamadığı pratiğin bilinci, yani sınırlı pratiğin bilinci ideolojik özelliktedir.

Örneğin Hıristiyanlığın doğuşunda, Roma İmparatorluğu’ndaki sınıfsal-toplumsal ilişkiler yüzünden ezilen, sömürülen, yoksulluk çeken, sefalet ve ıstırap içindeki insanlar, köleler; mevcut üretim ilişkilerini, toplumsal ilişkileri din ve ahlak adı altında, değişmez yazgı, kader biçiminde, “sağ yanağına kim vurursa, ona öbürünü de çevir”, “düşmanlarınızı sevin ve size baskı yapanlar için dua edin” gibi fikirlerin düzleminde yeniden üretmiştir. Ancak bunu yaparken, kötülük yapanlar, ezenler, zengin olanlar yadsınmış (örneğin, “hem Tanrı’ya hem de zenginlik ilahına uşaklık edemezsiniz”); iyiler, acı çekenler, ezilenler ise olumlanmıştır (örneğin, “göksel Babanız yetkin olduğu gibi, sizler de yetkin kişiler olun”).[92] Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu’nda ezilenlerin, kölelerin, cüzamlıların, körlerin ve diğer dışlanmış kesimlerin çektikleri acının, çilenin oluşturduğu duygudaşlıkla yayılmış bir dindir. Bir duygu birliği aracılığıyla, tarikat halinde bir arada durma ve yardımlaşma yoluyla, gizli dua ve ibadetle yayılmış; ezilenler açısından, ezenleri pasif de olsa reddetme, kendi varlıklarını, saygınlıklarını olumlama ve yeniden kazanma işlevine sahip olmuştur. Egemen sınıf tarafından önce yok edilmeye çalışılan bu din, çekilen acıların algılanışını hafiflettiğinden, doğuşundan kabaca dört yüzyıl sonra Roma İmparatorluğu’nda “egemen düşünce” haline gelmiştir.

Dinin oluşumunda önemli olan mekanizma, kabaca bu şekilde ortaya konabilir. *“Din dünyası, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir.”*[93] Ancak, onun tarih içinde geçirdiği değişimle birlikte anlaşılması gerekir.

Anti-Dühring’te Engels, dinin tarih içerisinde uğradığı değişim için şunları belirtir:

> *“(...) her din, insanların günlük yaşayışını egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki düşlemsel yansımalarından, dünyasal güçlerin içinde dünya-üstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir. Tarihin başlangıçlarında bu yansımaya uğrayan ve gelişmenin devamında çeşitli halklar arasında çok çeşitli ve çok değişik kişileştirmelere bürünen güçler, önce doğa güçleridir. Bu ilk sürecin, karşılaştırmalı mitologya aracılıyla Hint Veda’larında, hiç olmazsa Hintli-Avrupalı halklar için kaynağına değin çıkılmış ve Hintliler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Germenlerde ve yeterince belgeye sahip bulunduğumuz ölçüde de Keltler, Litvanyalılar ve Slavlarda bu süreç, ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Ama az sonra, doğal güçlerin yanı sıra bir o denli yabancı ve başlangıçta bir o denli açıklanmaz bir biçimde insanların karşısına dikilen güçler olan toplumsal güçler de işe karışır ve onları doğa güçlerinin doğal zorunluluk görünüşlerinin tıpkısı bir doğal zorunluluk görünüşü ile egemenlikleri altına alırlar. Başlangıçta içlerinde yalnızca doğanın gizemli güçlerinin yansıdıkları düşlemsel kişilikler, böylece toplumsal öznitelikler kazanır, tarihsel güçlerin simgeleri durumuna gelirler. Tanrısal kişiliklerin bu daha sonraki ikili niteliği, zamanla mitologyalara giren karışıklığın (...) bir nedenidir. Böylece bazı Germen aşiretlerinde savaş tanrısı, İskandinavların eski dilinde Tyr, eski Almanca’da Zıo adını taşır ve Yunanca Zeus ile Latince Diupiter yerine*

---

[91] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 88

[92] **İncil (Sevindirici Haber)**, “Matta” bölümü, Çağdaş Türkçe Çevirisi, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1990, s. 10-11

[93] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 94

Jupiter'e karşılık düşer; başka bazılarında Er, Eor adını taşır ve Yunanca Ares ile Latince Mars'a karşılık düşer."[94]

Marx, *Kapital*'de bunlara sanki eklemeler yapar:

"Eski Asyatik ve öteki eskiçağ üretim biçimlerinde, ürünlerin metalara dönüştürülmesi ve bu nedenle de insanların meta üreticilerine dönüşmeleri ikincil bir yer tutar; ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüz tuttukça bunun önemi de artar. Gerçek tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının küreler arasında ya da Yahudilerin, Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, eski dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı. Bu eski toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğu içerisinde birlikte yaşadığı kimselerle göbek bağını henüz kesip atamamış olan insanın, birey olarak henüz olgunluğa ulaşmamış gelişmesi üzerine ya da doğrudan zorbalık ve kölelik ilişkileri üzerine kurulur. Ancak bunlar, emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi düşük bir aşamanın üstüne çıkmadığı ve bu nedenle de maddi yaşam alanında insan ile insan ve insan ile doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak sınırlı olduğu zamanlarda ortaya çıkabilir ve var olabilir. Bu sınırlılık, eskinin doğaya tapınmasında ve halk arasında yaygın dinlerin öteki öğelerinde yansır."[95]

Marx'ın kaldığı yerden Engels devam eder. Tek tanrılı dinlerin gelişimine geçer:

"Evrimin daha da gelişmiş bir aşamasında, çok sayıdaki tanrıların tüm doğal ve toplumsal öznitelikleri, bu kez soyut insanın yansımasından başka bir şey olmayan her şeye yetenekli tek bir tanrıya geçirilir. Tarihte, çöküş durumundaki bayağı Yunan felsefesinin son ürünü olan ve dört başı bayındır cisimleşmesini Yahudilerin kendilerine özgü ulusal tanrısı Yahova'da bulan tektanrıcılık, işte böyle doğmuştur. Bu elverişli, kullanılabilir ve her şeye uyarlanmaya yetenekli biçim altında din, insanlar o güçlerin egemenliği altında kaldıkları sürece onları yöneten yabancı, doğal ve toplumsal güçlere göre dolaysız, yani duygusal biçim olarak varlığını sürdürebilir. Oysa bugünkü burjuva toplumda insanların, gene kendileri tarafından yaratılmış ekonomik ilişkiler, gene kendileri tarafından üretilmiş üretim araçları aracıyla, sanki yabancı bir güç aracıyla yönetilir gibi yönetildiklerini birçok kez görmüş bulunuyoruz. O halde dinsel yansımanın gerçek temeli ve onunla birlikte dinsel yansının kendisi de varlığını sürdürür."[96]

Hıristiyanlık meta üretimi yapan toplumsal biçimlere uygun din biçimi olarak saptanır. Bu üretimin kapitalist tarzına ise Hıristiyanlığın reforma uğratılmış biçimleri uygundur:

"Üreticilerin, genel olarak, ürünlerini meta ve değer olarak ele alarak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece kendi bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği ölçütüne indirgedikleri meta üretimine dayanan bir toplum için –böyle bir toplum için-, soyut insan cultus'u ile Hıristiyanlık ve hele onun burjuva gelişmesi olan Protestanlık, Yaradancılık vb. en uygun din biçimiydi."[97]

Demek ki, animizm, totemizm, Şamanizm, mitolojik inançlar, gök-tanrıcılık, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi çeşitli din biçimlerinin oluşumu, kendi dönemlerinin ilkel topluluk, Asyatik toplumlar, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum gibi belli toplum ve üretim biçimlerindeki ilişkiler incelenerek aydınlatılabilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta *Alman İdeolojisi*'nde vurgulanmış durumdadır:

"Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir, şu hâlde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle, bu düşünceler, onun egemenliğinin fikirleridirler."[98]

"Maddi ilişkiler" değiştiğinde, egemen düşüncelerde de değişiklikler, reformlar gündeme gelir. Egemen sınıfın ideologları, ideolojik düşünce, duygu ve davranış biçimlerini sistemli hale getirme, mükemmelleştirme işini üstlendiği gibi, onları başkalaştırma, reforma tabi tutma işini de gerçekleştirir. Büyük dinlerin doğuşu esnasında ya

---

[94] Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, Çeviren: Kenan Somer, Sol yayınları, Dördüncü Baskı, 2003, s. 444

[95] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 94-95

[96] Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 445

[97] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 94

[98] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 70

da bir süre sonra, onlara biçim veren, onları sistemli hale getiren, revizyona, reforma tabi tutan, egemen sınıfların felsefecileri, ideologları, teologları, din adamları, mezhep ya da tarikat kurucuları olur.

Bu değerlendirmeler şu sonuca ulaştırır:

> *"Gerçek dünyanın, dinsel yansıması, kaçınılmaz olarak, günlük yaşamın pratik ilişkilerinin insana, onun öteki insanlar ve doğa ile ilişkilerini tam anlamıyla anlaşılır ve akla uygun bir ilişki olmaktan öte bir şey sunmadığı zaman, ancak o zaman yitip gider. Maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci, kendisini saran mistik tülü, üretimin, serbestçe bir araya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesi sağlanmadıkça, soyup atılamaz. Ne var ki bu da toplum için, belli bir maddi temeli, ya da kendileri de uzun ve zahmetli bir gelişme sürecinin kendiliğinden oluşmuş ürünleri olan bir dizi varoluş koşulunun bulunmasını öngörür."*[99]

Din hakkındaki bu değerlendirmeyle bir nokta açıklığa kavuşmuş olmalıdır. Marx ve Engels'in din konusunda, önce sekizinci tezle ve kısa bir süre sonra *Alman İdeolojisi*'ndeki daha gelişkin formülasyonlarla yola çıkıp, bunlardaki yaklaşıma sadık kalarak, *Anti-Dühring* ve *Kapital*'deki değerlendirmelere belli bir süreklilikle ulaştıkları görülmektedir. Sekizinci tezin önemi buradadır; yani bu sürekliliğin başlangıç noktalarından biri olmasındadır. Bu sürekliliği, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş* adlı makaleden başlatmaksa daha doğru olacaktır.

Bu tezi yorumlamayı bitirmeden önce, bir noktaya daha değinilebiliriz. Burada, Marksizm'in ideolojilerin genel olarak oluşum mekanizmalarını nasıl değerlendirdiğini incelemiyoruz. Ancak, yaptığımız değerlendirmeye bir-iki saptama eklemek de gerekir. Bu ekleyeceklerimiz, özellikle on birinci tezin anlamının kavranmasında önemlidir: Her düşünce, bir yansıma olsa da "hayali" (hayal ürünü, metafizik) değildir. Bilimsel faaliyet sonucu oluşturulan düşünceler, pratikle kurulan bağları nedeniyle, "gerçekçi"dir. Bilimsel düşünceler, üretim faaliyetinin ihtiyaçlarından ("ar-ge" çalışmaları üretim içindir) ya da laboratuvardaki faaliyetten (laboratuvar kelimesindeki "labor" (emek) köküne dikkat edilsin) kaynaklanır ve yine bu faaliyetlerle sınanır, gerçekleştirilir. Teknik-teknoloji böylelikle gelişir. Bilimsel faaliyet gerçekliği dönüştürücüdür; bilimsel düşünceler bu "dönüştürücülük" üzerinde kurulur. Marksizm'in realist düşüncelere sahip olmasıysa, komünist siyaset ve ideoloji aracılığıyla, toplumsal pratikle kurulan ilişkiyle açıklanabilir. Marksist düşünceler, toplumsal-tarihsel pratik tarafından sınanır ve geliştirilir. Komünist siyasal faaliyet, kapitalist toplumsal ilişkileri, bu toplumsal biçimdeki nesnel olan insan pratiklerini dönüştürücü güçtür. Marksist düşünceler bu dönüşümün, yani "devrimin" üzerinde kurulur.

9. Tez

"Sezgisel materyalizmin, yani duyumluluğu pratik faaliyet olarak kavramayan materyalizmin vardığı en üst nokta, tek tek bireylerin 'sivil toplum' içindeki sezgisidir."

Kutsal Aile'de "sivil toplum"; "sanayi, evrensel rekabet, kendi ereklerini özgürce izleyen özel çıkarlar toplumu", "kendi kendine yabancılaşmış anarşi, doğal ve tinsel bireycilik rejimi", "sanayi ve ticaret özgürlüğü", "insanı insana, bireyi bireye karşıt çıkaran evrensel savaşım" gibi nitelendirmelerle betimlenir. "Burjuva (sivil) toplum", din özgürlüğünü (laiklik, dinden kurtulma değil), mülkiyet özgürlüğünü, girişim özgürlüğünü içerir.[100]

> *"Modern 'kamu durumuna', yani gelişmiş modern devlete temel hizmeti gören şey, (...) kaldırılmış ve yok edilmiş ayrıcalıklar toplumu, henüz siyasal bakımdan ayrıcalıklar içinde engellenmiş bulunan yaşam öğelerinin özgürleşmiş oldukları gelişmiş burjuva toplumdur (...) ayrıcalıklar engellerinden kurtulmuş temel yaşamsal güçlerin evrensel ve dizginsiz hareketinden başka hiçbir şey değildir bu toplum."*[101]

18. yüzyıl İngiliz ve Fransız materyalistlerinin toplumsal konularda yaptığı yorumlarda, kavradıkları, bu "sivil toplum"dur. Bu filozoflar, burjuva (sivil) toplumdaki ilişkileri, olguları ideolojilerinde "tek yanlı" biçimde kavrar. İnsanların üretim faaliyetlerini ve bu faaliyetle koşulları değiştirdiklerini göremezler. Sivil toplumdaki olumsuzlukları,

---

[99] Karl Marx, **a. g. e.**, s. 95. Benzer bir ifadeyi Engels'ten de aktaralım: "Bunun için her şeyden önce toplumsal bir *eylem* gerekir. Ve bu eylem yerine getirildiği, toplum tüm üretim araçları üzerine el konması ve planlı bir biçimde kullanılması aracıyla, kendini ve bütün üyelerini şimdilik kendileri tarafından üretilmiş ama karşılarına ezici bir yabancı güç olarak dikilen bu üretim araçlarının onları egemenliği altında tuttuğu kölelikten kurtardığı zaman; yani insan yalnızca önerir olmaktan çıktığı ama düzenleyici de olduğu zaman, -işte ancak o zaman dinde yansıyan son yabancı güç ortadan kalkacak ve böylece artık yansıtacak hiçbir şey bulunmaması yalın nedeniyle, dinsel yansının kendisi de ortadan kalkacaktır." (bkz; Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 445-446).

[100] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 154, 158, 165

[101] **a. g. e.**, s.157-158

kötülükleri eleştirirler. Kavradıkları sadece sonuçlardır; olumsuzlukların nedenlerini sorgulamazlar. Yaptıkları eleştiriyi olanaklı kılansa, toplumsal pratikteki ilerleme ve bir ilerleme eğilimi oluşturan çelişkilerdir.

Feuerbach, bu materyalizm geleneğine, biraz gecikerek de olsa Almanya'dan katkısını sunar. Bu gecikmenin temel nedeni, Almanya'nın iktisadi-toplumsal geri kalmışlığıdır.

> *"18. yüzyıl Fransız Aydınlanma felsefesi ve hele Fransız materyalizmi, sadece var olan siyasal kurumlara karşı, sadece var olan din ve tanrıbilime karşı savaşım vermekle kalmamış ama bir o kadar da 17. yüzyıl metafiziğine karşı ve tüm metafiziğe, özellikle Descartes, Malebranche, Spinoza ve Leibniz metafiziğine karşı açık bir savaşım, bildirilmiş bir savaşım vermişlerdir. Felsefe metafiziğe karşıt çıkarıldı; tıpkı Feuerbach'ın ilk kez olarak Hegel'e karşı kesinlikle tutum aldığı gün, felsefenin soğuk açık görürlüğünün kurgunun sarhoşluğuna karşıt çıkarılması gibi. Yerini Fransız Aydınlanma felsefesine ve özellikle 18. yüzyıl Fransız materyalizmine bırakmak zorunda kalan 17. yüzyıl metafiziği, alman felsefesinde ve özellikle 19. yüzyıl kurgusal alman felsefesinde tutkun ve özlü bir yeniden kuruluş (restauration) olanağı buldu. İlkin Hegel, dâhice, bu metafiziği tüm bilinen metafizik ve alman idealizmi ile birleştirdi ve evrensel bir metafizik imparatorluğu kurdu; sonra tanrıbilime karşı saldırıya, 18. yüzyılda olduğu gibi, yeniden kurgusal metafiziğe karşı ve tüm metafiziğe karşı saldırı karşılık düştü. Metafizik bundan böyle, kurgunun kendi çalışması aracıyla tamamlanan ve insancılık (humanisme) ile örtüşen materyalizm karşısında her zaman yenik düşecektir. Oysa eğer Feuerbach teori alanında insancılık ile örtüşen materyalizmi temsil ediyorduysa, Fransız ve İngiliz sosyalizm ve komünizmi de onu pratik alanında temsil ediyorlardı."*[102]

Kutsal Aile'deki bu satırlarda Feuerbach'ın çabası abartılmıştır. Zaten *Tezler* ve *Alman İdeolojisi*'nde onun eleştirisi yapılmaktadır. Yıllar sonra, Feuerbach ve felsefesinin, *Kutsal Aile*'de övgüyle, abartılmış bir biçimde ele alınmış olduğu da belirtilir.[103] Bu nedenle yukarıdaki alıntı, bu nokta dikkate alınarak okunmalıdır. Aslında Feuerbach, Almanya'nın toplumsal gelişimindeki gerilik ve geciken burjuva devrimi nedeniyle, toplumsal görüşlerinde idealist bir hümanizmin (insancıllığın), laik bir bakış açısının ötesine gidememiştir. Onun düşüncelerinin "abartılı edebi stili"nden ve "sevgi yoluyla insanlığın özgürlüğe ulaşacağı"[104] kanaatinden esinlenen "Hakiki Sosyalistler"in düşünceleri (örneğin Karl Grün) de bu koşulların ürünüdür.

Feuerbach materyalizmiyle, "sivil toplum"u açıklıkla kavramaz, sadece sezer. Duyumluluğun, üretim pratiğiyle oluştuğunu kavramaz; üretimi duyumsal dünyanın temeli olarak görmez; materyalizmi tarihsel değildir; "sivil toplum" ilkel bir biçimde sezilir. Feuerbach insanı, "sivil toplum" çerçevesinde, "bırakınız-yapsınlar" ("laissez faire") kapitalizmiyle uyumlu olan liberal bireyci bakış açısıyla değerlendirir. "Sivil toplum" denince akla ilk gelen, homo ekonomikus (homo economicus) nitelemesi veya "insan insanın kurdudur" (Latince homo homini lupus est) sözü olmalıdır. "Sivil toplum", "Hegel'in, anlayışını gayet iyi özetleyerek, '*ihtiyaçlar dünyası*', yani tikel iradeleriyle, kişisel çıkarlarıyla, kısacası 'ihtiyaçlar'ıyla tanımlanan *bireyler ilişkisi'ne* (...) indirgenen bir dünya diye adlandırdığı şey" olup, 18. yüzyıl siyasal iktisadında (Smith, Turgot, vs.) ve filozofların (Locke, Helvétius, vs.) görüşlerinde yansımasını bulur.[105] Feuerbach da "sivil toplum"daki bireyleri, felsefi ideolojik bir görüşle değerlendirir.

> *"Özüm ne ise, varlığım da odur. Balık sudadır, ama onun özünü bu varlıktan ayırman mümkün değildir. Zaten dil varlıkla özü özdeş hale getirmektedir. Sadece insan yaşamında, ama sırf anormal, aykırı durumlarda varlık özden ayrılmaktadır; bu, insanın varlığına, ama özüne de sahip olduğu yerde bulunmadığı, ancak bu ayrılık nedeniyle de gerçekten, yani bedeniyle olduğu yerde hakikaten, yani ruhuyla bulunmadığı durumlarda meydana gelmektedir. Sadece yüreğin neredeyse, sen de oradasın. Ancak tüm özler -doğaya aykırı durumlar*

---

[102] **a. g. e.**,s. 168-9

[103] Marx'ın, Engels'e yazdığı 24 Nisan 1867 tarihli mektupta şu satırlar yer alır: "Feuerbach tapınmasının şimdi çok gülünç bir etki yapmasına karşın, bu yapıtta (*Kutsal Aile*- AC) yüzümüzü kızartacak bir şey olmamasını görmekten hoş bir şaşkınlığa uğradım." (bkz; Auguste Cornu, "Kutsal Aile", Karl Marx-Friedrich Engels, **Kutsal Aile** içinde Ek 1, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 333).

[104] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, İkinci Baskı, 1979, s. 23

[105] Louis Althusser, **Marx İçin**, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2002, s. 134

dışında- neredeyseler orada ve ne iseler öyle olmayı isterler, yani özleri varlıklarından, varlıkları da özlerinden ayrılmamıştır."[106]

Feuerbach, bireylerin varlığını, aynı zamanda özleri olarak kabul eder. Toplumsal ilişkilerinden yalıtık olarak değerlendirilen bu bireyler, sevgi ve dostluktan, her zaman birbirlerine ihtiyaçları olduğu için kurulu-verili ezeli ilişkilerden başka ilişkilere sahip değildir. Öte yandan, proleterlerin içinde bulunduğu koşullardan memnun olmamalarını, yani varlıklarının onların "öz"leriyle uyuşmazlığını, bir anormallik, "katlanılması gereken kaçınılmaz bir şanssızlık" olarak görür.[107] Feuerbach insanlar arasındaki ilişkileri sezer ama sığ bir ideolojik bakış açısına yönelir. O'nun toplumsal olgulara dair kavrayışı oldukça yüzeysel ve ilkeldir.

Sonuçta bu bakış açısı, gerçekte var olan toplumu ve taşıdığı ilişkileri değil, yalnızca bireyleri dikkate alır. O da bu bireylerin sahip olduğu ideolojinin illüzyonlu biçimiyle... Burjuva (sivil) toplumda bireyler, kendilerini nasıl yalıtık, kendi özgürlüğüne sahip bireyler olarak görüyorlarsa; Feuerbach da bireylerin kendilerine dair illüzyonlu ideolojik algısını paylaşır. Bu noktada, "atom"ların kendilerine dair fikirlerindeki illüzyon hatırlansın... Feuerbach'ın, duyumluluğu üretim pratiğiyle oluşan bir olgu olarak kavramayan sezgisel materyalizminde, üretimiyle, tarihiyle gerçek insanlar konu edilmez. İnsanlar, çelişkiler içeren toplumsal yapı içinde, gerçekte olduğu haliyle değerlendirilmez.

10. Tez

"Eski materyalizmin bakış açısı, 'sivil' toplumdur; yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu, ya da toplumsallaşmış insanlıktır."

Feuerbach'ın materyalizminde ve 18. yüzyılın İngiliz ve Fransız materyalist filozoflarının fikirlerinde yansıyan, "sivil"[108] toplumdur. "Filozof gözlükleri"yle olaylara bakan eski materyalizmin bakış açısına göre; yalıtılmış insan bireyleri ("atomlar"), bir nicelik oluşturarak ve birbirlerine ihtiyaçları olduğundan bir arada durarak, fikirlerini uygulayarak doğayla olan ilişkilerini geliştirip, bu toplumda yaşamaktadır. Bu bakış açısıyla, insanlar arası ilişkiler bütün yönleriyle kavranmaz. İnsanların üretim pratikleriyle, yaşadıkları toplumu, koşulları değiştirdikleri görülmez. Onlar özünde, yurttaşların mülkiyet özgürlüğünün, din özgürlüğünün (laiklik), girişim özgürlüğünün önündeki engellerden kurtulmasını ister. Kendi dönemleri için bu nedenle ilericidirler. Ütopik sosyalistlerse, sonuçlarla, olumsuzluklarla, toplumsal görüngülerle ilgilenir, bunların nedenlerini araştırmaz.

Yeni materyalizmin bakış açısına göreyse, "sivil toplum"daki üretim faaliyeti, yani "doğanın insan tarafından biçimlendirilişi", "insanın insan tarafından biçimlendirilişi"nin[109] nasıl olacağını (tüm toplumsal ilişkileri, dolayısıyla devleti, hukuku, ideolojileri) koşullar. Bu anlayışta, insanların gerçek yaşama koşulları (üretim faaliyeti) ile onların bu koşullara dair bilinçleri arasındaki (toplumsal yaşam-pratik ve ideolojiler arasındaki) ilişki materyalist açıdan kurulduğu, kavrandığı için, realist bir değerlendirme yapılır.

"Bu tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik, vb., vb. biçimlerinin

---

[106] Ludwig Feuerbach, **a. g. e.**, "Geleceğin Felsefesinin İlkeleri (1843)", s. 110-111

[107] Karl Marx K, Friedrich Engels F, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1992, s. 69

[108] Latince "cīvitās" (kent, devlet, İngilizce "city"), "cıvılīs" vatandaşla ilgili olan, "cıvīs" vatandaş (İngilizce "citizen", eski Fransızca "citeain" (kentli), Anglo-Norman "citezein") anlamındadır. "Burger" bunun Almanca karşılığıdır. Burjuva kelimesi (İngilizce ve Fransızca bourgeois) köken açısından vatandaş (eski Fransızca "burgeis", İngilizce karşılığı "bourgess", Latince burgénsis) kelimesinden gelmektedir. "Burgus", surlarla çevrili yerleşim yeri, kale içinde kent (Türkçedeki burç kelimesi de bu kökenden olabilir) anlamındadır ve bu yerleşimde yaşayan insanlara "bourgess" ya da "citizen" denir. Hamburg, Petesburg gibi Avrupa kentlerinin sonundaki "burg" eki de "kent" anlamına gönderme yapmaktadır (bkz; **Macmillan Contemporary Dictionary**, Editorial director: W. D. Halsey, abc kitabevi, Birinci Baskı, 1988, s, 114, 131, 182). "Burgerlischen gesselschaft", "burjuva toplum" ya da "sivil toplum" olarak çevrilmektedir.

[109] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 59. Marx, *Alman İdeolojisi*'nden alıntıladığımız bu kelimelerin yanına kenar notu olarak "karşılıklı ilişki (Verkehr) ve üretici güç" kelimelerini yazar. Birkaç cümle öncesinde ise, "içinde bulunduğumuz aşamadan önceki bütün tarihsel aşamalarda mevcut üretici güçlerin koşullandırdığı ve buna karşılık kendisi de bu güçleri koşullandıran karşılıklı ilişki biçimi *sivil toplumdur*, (...)" şeklinde yazar. "Karşılıklı ilişki" kavramı, "üretim ilişkileri" kavramının embriyonik hali sayılır. Çulhaoğlu da şu değerlendirmeyi yapar: "Marx'ın sivil toplum kavramını 1845'e kadar çok sık, 1845'ten sonra ise çok daha az kullanmasının bir nedeni vardır. Marx, üretici güçler kavramını daha önce yerleştirmiş olmasına karşın, *üretim ilişkileri* kavramına 1845'te (*Alman İdeolojisi*) ulaşmıştır. Ardından, üretim ilişkileri kavramını sivil toplum yerine kullanmıştır." (Bkz; Metin Çulhaoğlu, **a. g. e.**, s. 322).

açıklanmasına ve bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye (ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye) olanak verir."[110]

Böylelikle, kapitalist toplum, tarihsel materyalist bakış açısıyla değerlendirilir. Toplumsal görüngülerin nedenleri anlaşılmaya başlanır. Toplumsal görüngülerin ardındaki öz araştırılır. Sonuçlarla neden, görüngülerle öz arasında saptanan tarihsel ilişkiler, realizmin oluşmasında önemli olur.

Yeni materyalizm ile *"insani toplum"*[111] ya da *"toplumsallaşmış insanlık"*ın oluşma koşulları kavranır. "İnsan-dışılığın", "doğaya aykırılığın", "iktisadi yabancılaşmanın", "insanal kendi kendine yabancılaşmanın" ortadan kaldırılması gerektiği görülür. Bu ortadan kaldırma komünizmde gerçekleşecektir. Sefalet, proletaryanın yapacağı devrimin koşulu ve verdiği mücadelenin nedenidir. Proleterlerin içinde bulunduğu koşullar, onu devrim yapmaya zorlar.[112]

Ütopik sosyalist görüşlerde, ilk sosyalist ve komünist düşüncelerde, işçilerin içinde bulunduğu sefalet koşulları, onların insanlık-dışı duruma düşürülmeleri, siyasal ve ideolojik yansımalarını bulur. Yansıyan bu ideolojik çerçevenin içinin, iktisadi incelemeler sonucunda doldurulması, görünüşlere, sonuçlara karşılık gelen özün ve nedenin anlaşılması çabası bilimselliğe doğru atılan adımlardır.

Sonuç yerine: 11. Tez

"Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir."

Bütün filozoflar, kendilerinden önceki düşünceleri eleştirerek, dünya hakkında çeşitli yeni yorumlar geliştirdiği kanısındadır. Tüm filozoflar hakikati düşünce dünyasında arayıp durur. Onlar, sadece düşünerek, fikirlere değer ya da doğruluk gibi özellikler atfedebileceklerini zanneder.

Oysa "başlangıçta eylem vardı" (Goethe, Faust). Felsefi düşüncelerdeki değişim, toplumsal değişimlerle gerçekleşir. İnsanların toplumsal gerçeklerini değiştirmeleri, felsefi bilinçlerindeki değişime yol açar. Filozofların farklı farklı yorumlar üretmesini sağlayan budur. Felsefenin doğruluğa, hakikate ulaşması kendi alanı içerisinde mümkün değildir. Felsefi fikirlerin gerçekliği, kendi dışında, her filozofun fikirlerini geliştirdiği dönemin toplumsal gerçeği içinde oluşur. Dünya fikirleri üretir ve sınar. Önemli olan bu dünyanın, toplumsal gerçeğin değiştiğini kavramak ve bu değişim sürecine bilinçli olarak katılmaktır. Fikirlerimizle toplumsal gerçeği doğru bir biçimde kavramanın yolu, toplumsal-tarihsel pratiğin içerisinde bulunduğumuzu bilerek, bu pratiğin bilinçli bir değerlendirmesini yapmak ve toplumsal değişimle fikirlerimizi örtüştürmekten geçer.

Bu nedenle, toplumsal gerçeğin taşıdığı değişim eğilimiyle birlikte, gerçekçi bir yorumunu yapma işi (teori), devrimcileşmiştir. "Tarihsel hareketin bir ürünü olan bilim, bu andan sonra kendisini bilinçli olarak tarihsel hareketle birleştirmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve artık devrimci olmuştur."[113] Teorinin devrimci ve realist olması pratik aracılığıyla ve pratikte oluşur. Teori, devrimci pratiğe katılmadan realist olmaz. Teoriye gerçekçilik niteliğini kazandıran, pratikle kurulan bağdır; onun realizminin bir ölçütü olan yeni olguları, süreçleri açıklayabilme yeteneği de buradan kaynaklanır. Kapitalist toplumun ya da dünyanın dönüşümünü inceleyen devrim teorisi, içinde bulunduğumuz tarihsel dönemin toplumu, kapitalist toplumun dönüşümünü sağlayacak toplumsal güç olan işçi sınıfının siyasal hareketi içerisinde üretilmiş/üretilmektedir ve böylelikle devrimci olur. Bu üretim, toplumsal pratikten dolayısıyla ideolojilerden yalıtılmış değildir. Kapitalist toplumun dönüşümünü inceleyen devrim teorisi, kendisi için laboratuvar olabilecek tek ortam olan toplumsal pratikte gerçekleşir. Parti, siyasal-ideolojik pratik gibi araçlardan ve diğer somut koşullardan bağımsız bir devrim teorisi üretmek mümkün değildir.

Çağımıza kadar toplumsal dünyayı yorumlamak ve değiştirmek, birbirleriyle doğrudan bağı olmayan ya da toplumsal pratiğin tüm alanı içinde dolaylı olarak birbirlerine bağlanan etkinlikler, farklı öznelerin elinde gerçekleşen

---

[110] Karl Marx, Friedrich Engels, **a. g. e.**, s. 63. Burada sivil toplumun, daha sonra geliştirilecek üretim tarzı veya üretim ilişkileri anlamında kullanıldığı açık olarak görülür. Bu satırlar, *Alman İdeolojisi*'ndeki, yayına hazırlanırken konmuş başlıklardan biri olan, "Materyalist Tarih Anlayışının Özeti" başlığı altında yer alır. Bu bölüm, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünün embriyonik hali olarak değerlendirilebilir.

[111] O. P. Geoerges Cottier, "Praksis Felsefesinin Önemi (Feuerbach Üzerine 11 Tez)", **Marx ve Beşeri Bilimler** içinde, Derleyen: Gerhard Seel, Çeviren: B. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınları, Birinci Baskı, 2000, s. 92. Bu yazıda, "die menschliche Gesellschaft", "insani toplum" olarak ele alınmıştır.

[112] Karl Marx, Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 2003, s. 57-59, 66

[113] Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1979, s. 134

işlerdi. Artık tek bir hareketin, komünist hareketin, toplumsal gerçeği, dünyayı köklü bir biçimde değiştirirken, aynı zamanda bu süreci yorumlaması olanaklıdır. Teori ve pratik birleşmiştir; devrim teorisi devrimci pratikten ayrılamaz. Teorinin gerçekçiliğini sağlayan budur.

Artık şu netlikle kavranmış olmalıdır: "...gerçekte ve *pratik* materyalist için, yani *komünist* için sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek (revolutionieren), var olan duruma pratik olarak saldırmak ve onu değiştirmektir."[114] Ayrıca; "(...) gerçek dünyanın dışında ve gerçek araçları kullanmadan gerçek bir kurtuluşu gerçekleştirmenin mümkün olmadığını (...)" da bilmekteyiz; çünkü "'kurtuluş' zihinsel değil, tarihsel bir iştir..."[115]

On birinci tezin anlamını değerlendirdikten sonra gelinen noktada, "Marksizm'de felsefenin bir yeri var mıdır?" diye sormak mümkündür. Bu konuda kısa ve genel bir değerlendirme yaparak bitirilebiliriz.

Marksizm, felsefe, bilim ve siyasetin özgül bir bileşimini barındırır. Marx ve Engels'in 1840'ların başından ölümlerine kadar geçen süreçte, tarihsel materyalist *paradigma* gelişmiş ve bir teorik sisteme dönüşmüştür. Tarihsel materyalizm, toplumsal görüngülerin yorumlandığı alanda felsefeden bilime geçiş çağında doğmuştur. Fakat tarihsel materyalizm bir bilim dalının adı değildir. Bu felsefi perspektif, tarihin ve toplumun bilimsel incelemesi için bir referans çerçevesi sunar. Tarihsel materyalizm, toplumsal/tarihsel süreçlerin bilimsel incelemesinden çıkarılan sonuçların sentezi olan, daha sonraki bilimsel çalışmalar ve siyaset pratiği için kılavuz işlevine sahip, yapılan çalışmalar sonucunda daha da zenginleşen felsefi bir ideolojidir. Tarihsel materyalizm, bilimsel çalışmalara, siyasal incelemelere kılavuz olan ve bu incelemelerle yeniden geliştirilerek üretilen *realist* bir paradigmadır:

> *"Spekülasyonun (kurgunun) bittiği yerde -gerçek yaşamda- gerçek, pozitif bilim; pratik aktivitenin, insanların pratik gelişme süreçlerinin temsili başlar. Bilinç konusundaki boş sözler biter ve gerçek bilgi onun yerini almalıdır. Gerçeklik tanımlandığında, bilginin bağımsız bir kolu olarak felsefe varlık ortamını yitirir. En iyi durumda, onun yerini sadece insanların tarihsel gelişiminin gözlemlenmesinden kaynaklanan soyutlamalar ve en genel sonuçların bir özeti alabilir. Gerçek tarihten koparılarak düşünüldüklerinde, bu soyutlamalar kendi başlarına herhangi bir değer taşımazlar. Onlar sadece tarihsel materyalin düzenlenmesini kolaylaştırmaya, tarihsel materyalin ayrı ayrı katmanlarının sıralanışını göstermeye hizmet eder. Fakat hiçbir şekilde, felsefenin yaptığı gibi, tarihsel dönemleri güzel bir biçimde süsleyip düzenlemek için bir reçete ya da şema oluşturamazlar. Tersine, sıkıntılarımız/problemlerimiz, ancak tarihsel materyalimiz ister geçmiş bir dönem ister içinde bulunduğumuz zaman olsun, incelemeye ve düzenlemeye -gerçek tanımlama- konulduğu zaman başlar. Bu güçlüklerin kaldırılması, burada (hemen, bir çırpıda) ortaya konması imkânsız olan hipotezlerle (varsayımlarla) sağlanır; ancak gerçek yaşam sürecinin ve her çağın bireylerinin aktivitelerinin incelenmesi bu varsayımları aşikâr kılacaktır. Biz, burada, bu soyutlamaların bazılarını seçeceğiz ki bunları ideolojistlere karşıtlıkla kullanıyoruz ve onları tarihsel örneklerle resmedeceğiz."*[116]

Marksizm, kendisinden önce belli bir birikime ulaşmış felsefe, tarih yazımı/bilimi, siyasal iktisat, ütopik sosyalist ve eşitlikçi siyasal düşünceler, diyalektik mantık gibi öğelerin sunduğu zemin üzerinde, bir sentez sürecinin ürünü olarak doğmuştur. Marksist teorik sistemin değişik boyutlarını oluşturan toplum bilim, siyaset teorisi ve felsefi incelemeler ayrılmaz bir bütünlük oluşturur. Bu sistemde felsefenin bir bakış açısı, bir ideoloji olarak *kullanılması* söz konusudur. Tarihsel materyalistler için felsefe, spekülatif düşünce üretimi değildir.

Özet: Tezlerin yapılanışı

---

[114] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi-Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1992, s. 46

[115] **a. g. e.**, s. 44, 45

[116] http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01a.htm# a2. Bu pasaj İngilizceden çevrilmiştir. Pasajın İngilizce çevirisiyse şöyle: "Where speculation ends – in real life – there real, positive science begins: the representation of the practical activity, of the practical process of development of men. Empty talk about consciousness ceases, and real knowledge has to take its place. When reality is depicted, philosophy as an independent branch of knowledge loses its medium of existence. At the best its place can only be taken by a summing-up of the most general results, abstractions which arise from the observation of the historical development of men. Viewed apart from real history, these abstractions have in themselves no value whatsoever. They can only serve to facilitate the arrangement of historical material, to indicate the sequence of its separate strata. But they by no means afford a recipe or schema, as does philosophy, for neatly trimming the epochs of history. On the contrary, our difficulties begin only when we set about the observation and the arrangement – the real depiction – of our historical material, whether of a past epoch or of the present. The removal of these difficulties is governed by premises which it is quite impossible to state here, but which only the study of the actual life-process and the activity of the individuals of each epoch will make evident. We shall select here some of these abstractions, which we use in contradistinction to the ideologists, and shall illustrate them by historical examples."

Yapılan değerlendirmeden, *Tezler*'in yapılanışı hakkında şu özet çıkarılabilir: Birinci ve ikinci tez, materyalizmin ve idealizmin eleştirel değerlendirilmesi; felsefenin bir düşünce alanı olarak sınırlarının görülmesi; genel olarak toplumsal pratiğin, aktivitenin, eylemin öneminin ve özel olarak üretim pratiğinin teorik olarak kavranışı; felsefe (düşünce) ve gerçeklik (toplumsal pratik) arasındaki ilişki gibi öğeler etrafında yapılandırılır. Değinilen temalar, eski materyalizm türlerindeki ve Feuerbach'ın edilgen duyumcu felsefesindeki *"başlıca kusur"*; idealizmdeki *"etkin yön"*; insanın üretim pratiği ve toplumsal pratiğinin gerçeklik içindeki yeri; toplumsal-siyasi pratiğin *"devrimci"*, *"pratik eleştirel"* niteliği; felsefi skolâstik kabul ediş ve felsefenin sınırıdır.

Üçüncü tezde, 18. yüzyıl materyalist filozoflarının toplumsal konulardaki görüşlerinin ve ütopik sosyalist görüşlerin reformist özelliği açıklanır. Bunların, tarihsel-toplumsal gerçeği açıklamadaki yetersizliğinden bahsedilir. Belli başlı temaları, değişim içindeki koşullarla insanların üretici faaliyetleri arasındaki etkileşim ve devrim dönemleri dikkate alınmadan tarihsel gelişimin tam olarak açıklanamayacağıdır.

Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci tezde, Feuerbach'ın materyalizminin tarihsel süreçler, toplumsal ilişkiler konusunda sığ ideolojik kavrayışı ve idealizme sürüklenişi; *"dinsel duygu"*nun, insanların toplumsal ilişkileri ve üretim pratikleri dahilinde değerlendirilmemesinin olumsuzluğu; dinin bilimsel olarak nasıl incelenmesi gerektiği; dinin ortadan kaldırılmasının yolu değerlendirilmiş ve işlenmiştir. Bu fikirler işlenirken değinilen konular arasında, Feuerbach'ın "yabancılaşma" değerlendirmesi; edilgen duyumculuğu; *"soyut -yalıtılmış- bir insan bireyi"* varsayımı ve dini bununla ilişkilendirmesi; bu soyut insan kavramının kaynağı *("belli bir toplumsal biçim"* olan sivil toplumdaki ilişkileri görememesi, duyumluluğu öznel etkin yönle kavrayamayışı); dini *"toplumsal ürün"* olarak göremeyişi; dinin, ancak dünyevi çelişkilerle oluştuğu kavrandığında sağlıklı ve gerçekçi bir yaklaşım yapılabildiği ve bu çelişkilerin kaldırılmasıyla yok olacağı değerlendirmesi yer alır.

Sekizinci tezde düşünceleri mistikleştiren temele değinilir; ideolojilerin oluşumu hakkında genel bir yaklaşım ortaya konur.

Dokuzuncu ve onuncu tezlerde, 18. yüzyıl materyalistlerinin ve Feuerbach'ın fikirlerinde, *"sivil toplum"*un ideolojik yansımasının bulunduğu belirtilir. Yeni materyalizmse, *"insani toplum"* demek olan komünizmin bakış açısıyla değerlendirme yapmaktadır. Bu iki tezde açıkça yazılmamışsa da sanki ele alınmak istenen bazı konular vardır. 18. yüzyıl materyalistlerinin ve Feuerbach'ın felsefesinde, toplumsal ilişkilerin tek yanlı biçimde ele alınması, bu felsefelerde sadece bireylerin, o da illüzyonlu bir biçimde sezilmesi; bu materyalizmin insan kavrayışının, sivil toplumun içindeki insanların kendileri hakkındaki illüzyonlu kavrayışına benzemesi; oysa toplumsal ilişkilerin tüm yönleriyle ve üretim merkeze konarak incelenmesi gerektiği gibi çeşitli temaların, değerlendirilmek istendiği yönünde bir eğilim sezilir.

On birinci tez, toplumun realist biçimde değerlendirilmesinin (teori), siyasal bir pratik sergilendiğinde mümkün olduğu; artık tarihin realist biçimde kavranmasının, dolayısıyla bilinçli olarak yapılmasının mümkün olduğu fikri ekseninde yapılandırılmıştır. Açıklama (teori), değiştirme (devrim) sürecinde yapılır. Ancak, devrim yapmak, değiştirmek için, açıklama (teori) gerekir. Öyleyse, açıklama değiştirmeyle örtüşmelidir (realizm). Bu tezin temaları, yorumlama (teori) ve değiştirme (devrimci siyasi pratik) ile bunlar arasındaki ilişkidir.

2. [İnsanın Özü]

"İnsanın özü, toplumsal ilişkiler bütünüdür" ifadesi, *Feuerbach Üzerine Tezler*'de yer alır. Bu ifade, *Tezler*'in 6.sının 3. cümlesini oluşturur.

Marx *"Feuerbach Üzerine Tezler"*i, Brüksel'de, muhtemelen Nisan 1845'te yazmıştır. *Tezler*, Marx'ın 1844-47 defterinde, "1) ad Feuerbach" (Feuerbach Hakkında) başlığının altında yer alır. Bu 11 tez ilk kez, Engels'in, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* başlıklı çalışmasının 1888 baskısının ek bölümünde yayınlanmıştır.

Marx'ın yayınlanmalarını düşünmediği kısa notları, okurlar için daha anlaşılır kılmak isteyen Engels, *Tezler*'i yayına hazırlarken, bir dizi rötuş ya da küçük değişiklik yapmıştır. Özgün metin ilk olarak 1924'te SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Merkez Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından Almanca ve Rusça olarak yayınlanmıştır. *Tezler* İngilizcede, K. Marx and F. Engels, *The German Ideology [Alman İdeolojisi]*, Parts I & III, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1938'de yayınlanmıştır. Düzenlenmiş metnin ilk İngilizce çevirisiyse, F. Engels, *Feuerbach. The Roots of the Socialist Philosophy [Feuerbach. Sosyalist Felsefenin Kökleri]*, Chicago, 1903'ün ekinde yayınlanmıştır.

Tezler'in 6.sı şöyledir:

[[Feuerbach, dinsel özü, *insanın* özüne indirger. Ama insanın özü [insan doğası], her bir bireye içkin bir soyutlama değildir. Bu öz, kendi gerçekliği içinde, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Bu gerçek özün eleştirisine girişmeyen Feuerbach, bu nedenle: 1. tarihsel akıştan uzaklaşıp dinsel duyguyu kendisiyle tanımlamak ve soyut -*yalıtılmış*- bir insan bireyinin varlığını temel almak zorundadır; 2. dolayısıyla, insanın özü, onun tarafından yalnızca *"tür"* olarak; içsel, dilsiz, çok sayıda bireyi sadece *doğal şekilde* birbirlerine bağlayan genellik olarak kavranabilir.]] (Çeviren: Erkin Özalp)

Peki, bu aforizmik ifadenin anlamı nedir? İnsanın bir özü ya da bir "insan doğası" var mıdır?.. İnsanın doğuştan gelen biyolojik/doğal özellikleri, evrensel bir insan doğasının var olduğunu gösterir diyebilir miyiz? İnsanın doğuştan gelen/doğal ihtiyaçlarının, sahip olduğu güçlerin (yetkelerin) ve yetilerin (kabiliyetlerin) "insan doğası" kapsamında değerlendirilmesi bizi, toplumsal ilişkilerin insani özellikler üzerindeki belirleyiciliğini reddetmeye götürmeli midir? Toplumsal ilişkiler, insani özellikleri (tümüyle) belirler mi yoksa (kısmen, doğuştan gelen özellikleri dışarıda bırakacak şekilde) koşullar mı? İnsana ait üretim ve dil gibi özellikler, toplumsal ilişkiler içerisinde açığa çıkar ya da görünür hale gelir mi denmelidir, yoksa bu özelliklerin toplumsal olduğu, toplumun yapısına içkin olduğu mu belirtilmelidir?.. Norman Geras, *Marx ve İnsan Doğası-Bir Efsanenin Reddi* adlı çalışmasında, bizim perspektifimize karşıt bir konumu savunur (bkz; Norman Geras, *a.g.e.*, Çevirenler: İsmet Akça-M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, Birinci Baskı, 2002). Başka sorular eklenerek, bu konuda bolca çeşitleme yapılabilirse de bu kadarını sormuş olalım ve bakışımızın ne olduğunu kısaca ortaya koyalım. Fakat önce "ifademizin", yer aldığı bağlamı değerlendirelim.

Feuerbach, insanların tarih boyunca doğayı araştırarak elde ettikleri bilgileri, dinsel bilinçlilikte simgesel olarak tanrının her şeyi bilmesi şeklinde yansıttıklarını düşünür. İnsanların bazı duygu ve düşüncelerinin yabancılaşarak dinsel düşünüş ve duygu formlarına dönüştürüldüğüne inanır. Ona göre bir "tür" olarak insanların sahip olduğunu düşündüğü ve her bireyde bulunduklarını kabul etmek durumunda kaldığı özellikler, dinsel inançlar, simgeler, duygular biçimine dönüşür. "İnsan" ve "insanın özellikleri" şeklinde bir soyutlamaya başvuran Feuerbach, bu soyutlamadan yola çıkarak dinin varoluşunu açıklar. Oysa insanlar toplumsal ilişkileriyle vardır ve bu ilişkiler dinlerin oluşumunda belirleyicidir. "İnsanı" ve özelliklerini düşünürken, toplumsal ilişkileri hesaba katmamak hatadır. Toplumlarsa tarihsel gelişim gösterir.

"İnsan", toplumsal canlı varlıktır. İnsanların beslenme, barınma, giyinme, ısınma, uyuma ve dinlenme, cinsel ilişki gibi doğuştan gelen, arkadaşlık ilişkisi ve kişisel gelişim (çeşitli uğraşılar edinme, bazı uğraşılarda derinleşme, yetenekler kazanma ve bunları uygulama) gibi kazanılmış ihtiyaçları vardır. İnsanın "konuşma" yetisi için sahip olduğu anatomik/fizyolojik potansiyeli de doğuştan gelir. Alet üretimi için önemli bir özellik olan başparmağın opozisyon hareketini yapabilme özelliği, dik yürümeye uygun anatomisi de doğuştan gelir ve genetik olarak kodlanmıştır. Fakat bu potansiyellerin kullanımı toplumsal ortamda gerçekleşir ve açığa çıkar. Toplumsal ilişkilerin varlığında, uzun bir çocukluk ve gençlik dönemi boyunca konuşma, soyut düşünme, planlı ve amaçlı çalışma ya da üretim becerileri gelişmektedir. Hatta toplumdan yalıtılmış çocukların konuşamamaları yanı sıra dik yürüme özelliğine fiilen sahip olmadığı da gözlenmiştir. İnsani duygular, düşünme biçimleri, inançlar, önyargılar, fobiler toplumsal ilişkiler içerisindeki insanların özellikleridir. Bunların kuşaklar arasında aktarımı, bireylerde yeniden üretimi toplumsal ortama, toplumsal pratiklere ve ilişkilere ihtiyaç duyar, bunlara bağlıdır. Bunun anlamı, insani özellikler ya da onu hayvanlardan ayırt eden özellikler olarak görülebilecek üretimin, dilin, düşünmenin, bilgilerin ya da dinsel inanışın, sanatın, felsefenin vb. "toplumsal" olduğudur. Bunları belirleyen toplumsal ilişkilerdir.

Toplum, bireylerin niceliksel birliğinden oluşmaz. Toplum, insanlar arası ilişkilerle kuruludur. İnsanlar biyolojik ihtiyaçlarını, tarihsel-toplumsal ilişkiler içerisinde giderir. Bu ihtiyaçların karşılanma biçimi, tarihsel-toplumsal koşullara bağlıdır. Dolayısıyla bu biçimler değişkendir. Beslenme ya da yetersiz beslenme/aç kalmanın biçimi, giyinme biçimleri, barınma ve ısınma biçimleri, bütün bunların tarihsel akış içerisinde somut toplumsal formlar aldığı ve faklı yollarla gerçekleştiği açık olmalıdır. Cinsel dürtülerin karşılanmasının ve baskılanmasının da toplumsal-

tarihsel süreçte farklı biçimleri olmuştur; çok eşlilik, tek eşle aşk, tecavüz, “ilk gece hakkı”, ensest ilişki gibi… İnsanların kazandığı yetenekleri uygulamasının, uğraşılar edinmesinin ve bazı uğraşılarında derinleşmesinin çerçevesini de içinde bulundukları tarihsel kesit ve toplumsal yapı çizer. Tarihsel gelişim içerisinde insanlar hem yeteneklerini hem de ihtiyaçlarını zenginleştirmiş, çeşitlendirmiştir.

“Üretim”, “dil”, “ihtiyaçlar”, “insani özellikler” gibi soyutlamalar, akıl yürütürken kolaylık sağlayan kavramlaştırmalar olarak görülmelidir. Bütün bunların “gerçekliği içerisinde” incelenmesi ve düşünülmesi gerekldir. Tarihsel “somut” nedir, buna bakılmalıdır. Örneğin farklı üretim modlarında, iş bölümünün farklılaşıp çeşitlendiğini, farklı alet, makine ve cihazların kullanıldığını; farklı toplumlarda birbirinden değişik birçok dilin üretildiğini unutmamak gerekir. Tarih boyunca yeni toplumsal ihtiyaçlarının yaratıldığını ve bunların farklı tatmin edilme yollarının geliştirildiğini de…

Evet, “insan” üreticidir, biyolojik ihtiyaçları vardır, hayvanlardan onu ayırt eden yeteneklere, dile ve soyut düşünme özelliğine sahiptir. Evet, “insan” sanata, bilime, teknolojiye, felsefeye, siyasete, ideolojilere, hukuka da sahiptir. Bütün bunlara bakılarak bir “insan özü” ya da “insan doğası” saptanabilir. Bunların insanı insan yapan özellikler olduğu söylenebilir. Fakat hepsi gerçekliğinde, toplumsal ilişkilerin bileşeni olarak ya da bu ilişkilerle birlikte var olur, bu ilişkilerin ürünü ya da belirlenenidir. “İnsan”ın gerçekliği, toplumdur. “İnsanlık” ya da “insan olmak”, toplumsallıktır/toplumsaldır. Toplum, “insan”ın doğduğu ve oluştuğu ortamdır. Toplum “insan”ın yaşamıdır.

3. [Komünizm, Tarihin Çözülen Bilmecesidir]

> [[*Komünizm*, *insanın yabancılaşması olan özel mülkiyetin pozitif* aşılması ve böylelikle *insanın* özünün insan tarafından ve insan için gerçek *sahiplenilmesi*; komünizm, bir *toplumsal* varlık halinde insanın kendine tümüyle geri dönüşü – bu geri dönüş bilinçle tamamlanır ve önceki gelişimin tüm zenginliğini kucaklar. Bu komünizm, tam gelişmiş natüralizm olarak hümanizme eşittir ve tam gelişmiş hümanizm olarak natüralizme eşittir; insanla doğa arasındaki ve insanla insan arasındaki çatışmanın/ihtilafın *hakiki* çözümüdür – varoluş ile öz, nesnelleşme ile kendini olumlamanın, özgürlük ile zorunluluk, birey ile insanlık arasındaki çekişmenin gerçek çözümüdür. Komünizm tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendisini bu çözüm olarak bilir.
>
> Tarihin tüm hareketi, komünizmin *fiili* oluşum eylemi – ampirik varlığının doğum eylemi – olarak, böylelikle, onun düşünen bilinci için onun *oluşumunun bilinen* ve *kavranmış* hareketidir (…)
>
> *Özel mülkiyet* hareketi, daha doğrusu iktisadi harekette tüm devrimci hareketin zorunlulukla ampirik ve teorik temelini bulduğunu görmek kolaydır.]] (Karl Marx, *1844 El Yazmaları*)

3.

Bu cümleler, Marx’ın 1844 gibi erken bir tarihte bile, belirli bir tarih anlayışının olduğunu göstermektedir. Tarihsel akış içerisinde insanlığın ürettiği tüm maddi ve düşünsel zenginlik kapsanarak, komünizme doğru ilerlenecektir. Tarihin natürel gelişimi, gerçek bir hümanizme varacak, bu gelişimin komünizme varmasıyla, insanlar arasındaki çatışmalı ilişkiler ve doğayla olan uyumsuzluk ortadan kalkacak, natüralizm gerçekleşecektir. İktisadi yabancılaşma, diğer bir deyişle insanın çalışarak kendi potansiyelini gerçekleştirmesi yerine onu sefilleştiren yabancılaştırıcı ilişkiler, komünizmde ortadan kalkacaktır.

Tarihin hareketinin kavranmaya başlanması, bu bilinçlilik, komünist fikirlerin oluşumuyla çakışır. Tarihin devindiricilerini kavramaya başladığımızda, aynı zamanda onun ne yöne doğru seyredeceğine ilişkin genel bir yaklaşıma da sahip oluruz. Komünizm bu anlamda, tarihin kavranmış ve dile getirilmiş bilincidir. İnsanlığın bugüne kadar tam olarak kavrayamadan oluşturduğu tarihsel gelişim, artık ana hatlarıyla, içerdiği devindirici güçlerle, üretilen fikirlerin işlevleriyle birlikte kavranabilir durumdadır. Artık tarihteki bilmece çözülmeye başlamış, geliştirilen bir tarih bilinci de tarihteki yerini almıştır. Komünizm, tarihsel hareketin bir ürünü olarak, gelişen tarih bilincidir.

İnsanlık için iyi niyetli bir temenni ya da geleceğe ilişkin ütopist bir ülkü olmadığı, gelişimin ancak bir düzeyinden sonra oluşmuş olmasından anlaşılmalıdır. İnsanlığın tarihin daha erken dönemlerinde, komünizme geçişi gerçekleştirebilecek düzeyde bir gelişimi olmamıştır; bu durum komünizmin bir bilinç biçimi olarak ancak iki yüzyıl kadar önce gelişebildiği gerçeğini de kapsar.

Tarihte, bilinçte kavranan bir sorun (insanlar arasında eşitlik mümkün müdür? sorunu) belirmeye başladı mı, işte o zaman bu sorunun gerçek toplumsal hayatta çözümünü sağlayacak güçlerin de filizlendiği ve geliştiği gözlenir. Tarihsel ilerleme ve bu ilerlemenin bilinçli ifadesi, artık bütünleşik bir gelişime tabidir.

Yeryüzünün tüm olanakları, taşıdığı potansiyel güçler, ancak uzun bir tarihsel süreç içerisinde değerlendirilebilmiş ve kavranmaya başlanmıştır. Bu potansiyeller, doğanın ürünleri tüm insanlık tarafından eşitlikle ve özgürlükle sahiplenilemiyorsa, bunun nedeni özel mülkiyete dayalı kapitalist iktisadi ve toplumsal ilişkilerdir. Bu ilişkilerin bir devrimle ortadan kaldırılması, toplumdaki gerçek güçler arasındaki karşıtlıkların ve çelişkilerin zorunlu bir sonucu olacaktır. Gelişimi sağlayan karşıtlıklar ve çelişkiler, çözülmeye mahkûmdur. İşte o zaman insanlık, gerçek bir hümanizmi yaşayacaktır.

4. [Camera Obscura Nedir?]

Türkçe'de metafor, eğretileme ve istiare aynı anlamlara sahiptir. Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları'nın Türkçe Sözlük'ünde "istiare" kelimesinin anlamı şu şekilde açıklanmaktadır: "Bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanma, eğretileme." (*Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. baskıdan yapılan tıpkı basım-Yoğun disk armağanlı, s. 988) İstiare, Arapça'dan dilimize aktarılmış, metafor ise Fransızca'dan geliyor.

"Camera obsura", karanlık kutu ya da fotoğraf makinesi anlamına gelmektedir. İçerisinde ters ya da baş aşağı duran görüntü oluşur.

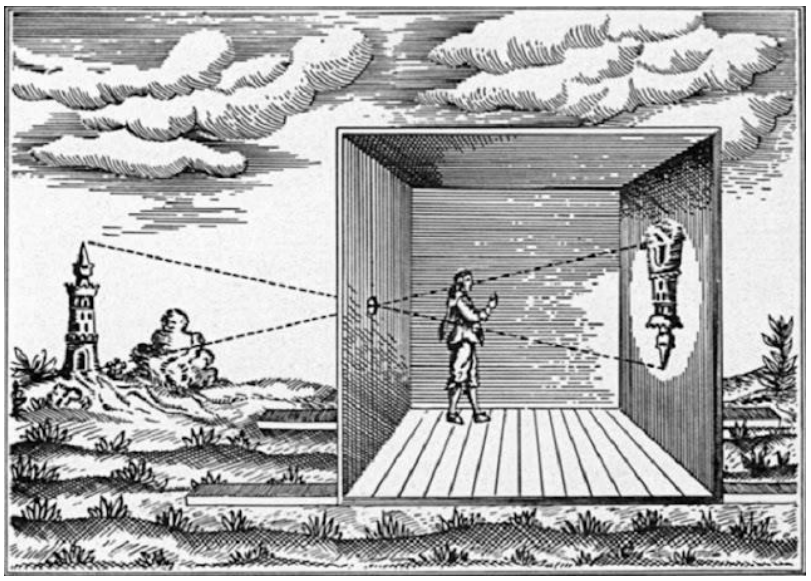

"Camera obcura" benzetmesini yapan, bu metaforu kullanan Marx'tır. Marx, Engels'le birlikte yazdıkları *Alman İdeolojisi* adlı kitapta, bu metaforu, ideolojilerin işlevini açıklamak amacıyla kullanır.

"Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki *camera obscura*'daymış gibi baş aşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağ tabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir." (K. Marx – F. Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, Çeviren: Sevim Belli, Beşinci baskı, Sol yayınları, s. 45)

İdeoloji kavramını ilk kez *Alman İdeolojisi*'nde kullanan Marx'ın, daha önceki eserlerinden gelen bir yaklaşımı, burada daha olgun bir kavrayışla ifade ettiği görülmektedir. Kavrayışı materyalisttir. İdeolojilerde bulunan fikirler, ahlak, din ve hukuki tasarımlar, hatta hayal ürünü düşünceler bile, bu dünyanın ve insanların ürünüdürler. İnsanların ideolojik fikirleri nasıl ürettiği anlaşılmak isteniyorsa, dikkate alınması gereken temel gerçeklik, insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerdir. Bu ilişkilerin yansımaları ve yankıları, ideolojiler alanında bulunur. İdeolojilerin oluşumunda ve yeniden üretimindeki önemli bir düzenek "ters çevirme"dir. Gerçekliğin başağı, tersyüz olmuş biçimde algılanması ve kavranması, ideolojilerin bir işlevidir.

İnsanların "dünyayı" algılaması ve kavraması nasıl oluyor da ideolojik formlara dönüşebiliyor, nasıl oluyor da "gerçeklik" baş aşağı bir biçimde algılanabilmektedir?.. İşte bu "giz"in sırrı, toplumsal yaşamda, toplumsal

pratiklerde ve ilişkilerde bulunmaktadır. Ters çevirme ya da baş aşağılığın, kaynak ve kökeni toplumsal-tarihsel yaşamdadır. İnsanların içerisinde bulunduğu koşullar, ilişki biçimleri değiştiğinde, insanların gerçeklikle etkileşimi değişecek, gerçekliğin algılanması ve kavranmasında kullanılan zihinsel düzenekler de farklılaşacaktır.

Gerçekliğin algılanma ve kavranma yoluna, başka bir ifadeyle gerçekliğin zihin düzleminde yeniden-oluşturulma düzeneklerine burada değinmiyoruz. Bu konuda [*İdeolojilerin Realist Teorisi*-Mahmut Boyuneğmez] adlı makalenin okunmasının yararlı olacağını düşünüyoruz. Fakat bu konunun tartışılır olduğunu belirtmek de gerekiyor. Zihinsel ideolojik düzenekler mi, ideolojik sanıların, fikirlerin, duygulanım biçimlerinin oluşmasında rol oynuyor, yoksa "tersine dönmüş bir dünya"daki olgular ve süreçler, insanların zihnine, herhangi bir toplumsal belirlenmişliğe tabi olmayan insan beynine doğrudan yansıyor?

Bize göre, toplumsal ilişkilerin durumu, ideolojilerin oluşumunda belirleyici bir zemin sunmaktadır. Fakat insanları, bu ilişkiler içerisinde, gerçeklikle etkileşimleri içerisinde dikkate almak gerekmektedir. Toplumsal yaşamın içerisindeki konumlanma noktası; aile, okul ve iş hayatındaki ilişkiler üzerinden içine girdiği etkileşimler, ideolojik motiflerin aktarımını sağlayan kurumlar, araçlar, kültürel pratikler… Bütün bunların, ideolojilerin zihinlerdeki oluşumu ve sonrasındaki yeniden üretimi açısından önemi bulunmaktadır. İnsanların gerçekliği algılaması ve kavramasında kullanılan yollar, biçimler, gelecek kuşaklara benimsetilmekte, aktarılmakta, içinden geçilen bir genel/toplumsal "eğitim" süreciyle onlarda yeniden oluşturulmaktadır. Tarihsel-toplumsal süreçlerin içerisinde insanlar, yaşam koşullarındaki değişimlerle, bilinçlerinde bir kırılmaya yol açacak kendi durumlarındaki sarsıntılarla da karşılaşırlar. Bu durumlarda bireylerin, grupların ya da büyük kalabalıkların bilinçlerinde, algılamalarında, düşünce ve davranışlarında kaymaların, farklılaşmaların oluştuğu, yaşananların farklı anlamlandırılmaya başlandığı gözlenmektedir.

Bu noktada, bir analoji kurmak yararlı olabilir. Dünyadan bakan ve nesnel gerçekliği buradan gözlemleyen biri için, güneşin gökyüzündeki hareketi, onun dünyanın etrafında döndüğü algısını oluşturmaktadır. Fakat farklı konumlanışlar ve gerçeklikle farklı etkileşim biçimleri, bundan daha farklı algılamaların oluşmasına da yol açabilir. Ya da yüzyıllar boyunca dünyanın basık bir küre olarak değil de, bir "düzlem" olarak algılanması hatırlansın… Tarihte bazı yeni pratiklerin sonucunda gerçekleşen yeni gözlemler, bu konularda o güne kadarki algılama ve kavrayış biçimlerini değiştirmiş, söz konusu gerçekliğin daha kapsamlı ve derinlemesine soyutlanabilmesini sağlamıştır. İnsani olmayan nesnel gerçekliğe ilişkin kavrayışımızdaki gelişme, bilimsel düşüncelerdeki ilerlemelerde gözlenmektedir. Tarihsel-toplumsal ilerlemenin bir sonucu da gerçekliğin bilimsel kavranışı ve soyutlanmasındaki gelişmedir.

Daha fazla uzatmayalım ve ucu açık bir-iki soruyla okuru kendi başına bırakalım: Peki toplumsal süreçler ve olguların kavranışı için ne denebilir?.. Doğa bilimlerindekine benzer bir gelişimden, toplum bilimlerinin geniş alanında da bahsedilebilir mi?.. Eğer öyleyse, toplumların bilimsel ve akılcı bir biçimde düzenlenmesi olanaklı mıdır?.. Toplumun bilimsel açıdan kavranışında bir derinleşme için, ne tür pratiklere, deneyimlere ihtiyaç bulunmaktadır?..

5. [Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsözü Üzerine Çeşitleme]

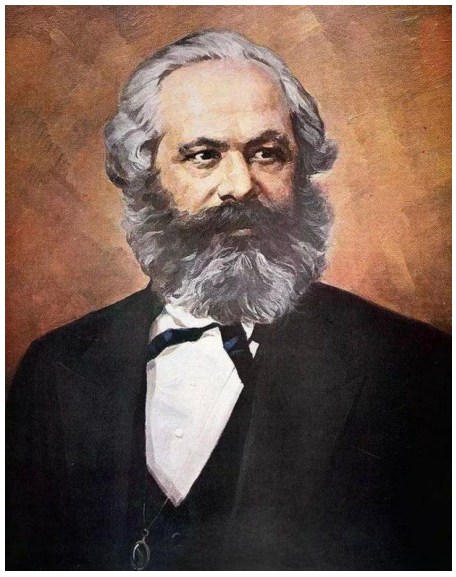

İnsanlar, toplumsal var oluşlarını üretirken, bireysel iradelerinin ürünü olmayan, geçmişten devraldıkları belirli üretim ilişkileri içerisinde bulunurlar. Üretim ilişkileri, insanların sahip oldukları üretim kapasitesine, üretim beceri ve bilgilerine, üretim tekniklerine, üretimin organizasyon biçimlerine uygundur. Üretime katılan bu güçler arasındaki ilişkilenme biçimleri, üretim ilişkileri olarak gözlenir. Tüm üretim süreçlerinde yer alan üretim ilişkileri toplamı, her

toplumun temelini ya da iktisadi yapısını oluşturur. Bu temelle etkileşimler içerisinde hukuki ve siyasal üst-yapılar ile toplumsal bilinç biçimleri/ideolojiler bulunur. Toplumsal maddi yaşamın üretim tarzı, başka bir deyişle üretimin biçimi ya da üretim süreçlerinin kapsamında yer alan sınıfsal ilişkilerin kuruluşu, toplumsal ilişkileri, siyasal ve entelektüel eylemleri/aktiviteleri ve süreçleri genel olarak koşullandırır, onların gelişiminin ulaşabileceği çerçeveyi çizer.

Toplumsal varlıklar olan insanların aralarında var olan ve geliştirdikleri ilişkiler, onların toplumsal bilinç biçimlerini, ideolojilerini belirler. Toplumların üretim sürecine katılan ve aralarında belirli üretimsel ilişkilere sahip üretim güçleri, sahip oldukları üretim ilişkileriyle birlikte tarihsel akış içerisinde gelişim halindedir. Üretici güçlerin gelişimi, yeni sınıfların belirmesi, üretim tekniklerinde, kullanılan üretim araçlarında gözlenen değişimi anlatır. Yaygın olarak var olan ve baskın olan üretim ilişkileri, başka bir anlatımla hali hazırdaki sınıflar arası ilişkiler, yeni ve farklı üretim güçlerinin belirmesiyle ve gelişerek yaygınlaşması sonucunda, aşılması gereken ve eskimiş ilişkiler durumuna düşer. Var olan toplumun bağrında gelişen yeni sınıflar/üretim güçleri ile bunların arasındaki sınıfsal ilişkiler/üretim ilişkileri, hali hazırdaki mülkiyet biçimiyle, var olan fakat yok olmaya yüz tutmuş eski sınıfsal ilişkilere, dolayısıyla üretim ilişkilerine karşıtlık oluşturur. Üretici güçlerin toplamına bakıldığında, bu güçlerin gelişimi, beraberinde yeni üretim tekniklerinin, organizasyonlarının ve yeni sınıfların şekillenmesi demektir. Üretim güçlerindeki bu gelişim, var olan ile gelişmekte olan üretim ilişkileri arasındaki bir karşıtlığı, var olan ile gelişen sınıflar arasında bir karşıtlık ve nihayetinde çatışmayı getirir. Eski üretim ilişkileri, gelişmekte olan yeni üretim güçlerinin ayak bağı, onların engeli olur. Bir toplumsal devrim çağı boyunca, gelişen üretici güçlerle ve onların arasındaki üretim ilişkilerinin biçimiyle, mevcut üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki çelişki aşılır. Böylelikle toplumsal iktisadi yapıda yeni üretim güçlerinin ve beraberlerinde getirdikleri üretim ilişkilerinin egemenliği kurulur. Toplumsal devrim çağı boyunca bilimsel ve teknik ilerlemede geçmişte görülmemiş bir atılım, üretim tekniklerinde hızlı bir gelişimle birlikte, üretim koşullarında büyük bir alt üst oluş ve yenilenme gerçekleşir.

Yeni gelişmekte olan sınıfsal güçlerin çıkarlarını, aralarındaki üretim ilişkilerini, düşünsel, siyasal, sanatsal, dinsel, hukuki düzeyde temsil eden ve yansıtanlar, eski toplumsal ilişkileri yansıtan, onların korunmasına ve yeniden üretimine yarayan hukuki, siyasal, dinsel, sanatsal ve felsefi düşünüş biçimleriyle çatışmaya girişirler. Toplumsal devrim çağının iki yanı bulunur; iktisadi temelde gerçekleşen, yeni üretim güçlerinin ve filizlenip gelişen yeni üretim ilişkilerin kuruluşu ve yaygınlaşmasını içeren bir yan ile buna bağımlı olarak şekillenen bir üst yapısal çatışma ve alt üst oluş. Yeni gelişen güçler, eski sınıflarla ve onların toplumsal düzenine karşı çatışmaya girerler. Bunun en bilenen örneği, burjuvazi ve oluşum halindeki proletaryanın, kabaca 16.-19. yüzyıllar arasında, feodal sisteme karşı mücadele yürütürken, bu dönemde iktisadi temeldeki değişim tarafından koşullanmalarıdır.

Toplumsal dönüşüm süreci olan toplumsal devrimlerin, maddi bir temeli her zaman vardır. Toplumsal devrimlerde gözlenen toplumsal değişimi, çağlarının siyasal, ideolojik, sanatsal üretimleriyle, entelektüel alanda geliştirilen yeni fikirlerle, açıklamak doğru değildir. Eski toplumsal düzenin yok oluşu için, içerisinde yeni üretim güçlerinin filizlenmiş ve gelişiyor olması, yeni ve gelişen üretim ilişkilerinin maddi varlık koşulu olan sınıfsal güçlerin, yeni tekniklerin, üretim organizasyonlarının belirmesi ve bilimsel atılımların oluşması zorunludur. Yeni ve daha ileri üretim ilişkileri, yeni bir düzeni işaret eden fikirlerle, ilerici siyasal eylemlerle, dini, sanatsal, hukuki yaratımlarla kurulmaz. Bu fikirler, eylemler ve yaratımlar, toplumsal yaşamın maddi yanındaki/üretim süreçlerindeki devrimci gelişime bağlı olarak gelişen, toplumsal devrim sürecinin ürünleri ve aynı zamanda bu sürece katılan öğelerdir. İnsanlığın, politik, sanatsal, hukuki ve düşünsel açıdan gündemine aldığı sorunlar, aslında çözülmeye yüz tutmuş ya da çözümü için gerekli maddi koşulların olgunlaşmış olduğu sorunlardır. Toplumsal devrim dönemlerinde toplumsal sorunların çözümü için zorunlu olan iktisadi temeldeki değişim süreci devrimci bir şekilde işlemektedir.

Burjuva/kapitalist üretim biçimi, bağrında yeni toplumun üretici gücünü, işçi sınıfını oluşturmuştur. Bu üretim biçiminde üretim teknikleri, makineler, teknoloji ve bilim, yeni ve daha ileri bir üretim biçimini mümkün kılacak biçimde gelişmektedir. Toplumların tarih-öncesinin karakteristik özelliği, üretim ilişkilerinin sınıflar arasındaki karşıtlık biçiminde var oluşudur. Kabaca şimdiye kadar var olan toplumsal biçimlenmeler, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzının egemen olduğu çağlarla anılabilir. Bütün bu çağlarda ya da bu çağlara egemen olan üretim biçimlerinde, üretime katılan güçler, eş deyişle sınıflar arasında uzlaşmaz karşıtlıklar bulunur. Proletaryanın tarih sahnesinde belirip, onun çıkarlarını temsil eden politik, ideolojik, sanatsal ve diğer entelektüel yaratımların gelişmesi, üretim tekniklerindeki, bilim ve teknolojideki gelişmeler, tarih-öncesinin tüm toplumsal biçimlenmelerinde üretim süreçlerinde gözlenen sınıfsal karşıtlığı çözüme bağlayacak, üretim ilişkilerinin çelişik karakterine son verecek koşulların oluşumunu anlatır.

Devrimci fikirlerin, politikaların, sanatsal yaratımların oluşumu, devrimci sınıfların varlığına bağlıdır. Burjuvazi devrimci bir sınıf olarak belirirken, bu böyleydi. Şimdi proletarya, kapitalist üretim ilişkilerine son verecek bir

devrimci atılım sürecini gerçekleştirmeye muktedir sınıftır. Kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki bir güç, çağımızın devrimci kapasiteye sahip sınıfı olan proletarya, tarih-öncesinin sınıflı toplumlar dünyasına son verecek, kapitalist üretim biçimiyle birlikte gelişen bilim ve teknolojiyi kullanarak, insanlığın gerçek tarihini başlatacaktır. Bu yeni toplumsal biçimlenme, yeryüzündeki bütün doğal ve toplum eliyle geliştirilmiş imkânlardan yararlanma hakkını yeryüzünde doğmuş bütün insan soyuna sunacaktır. Çünkü doğanın olanakları, ürünleri ve güzellikleri ile tüm insan soyunun emeğiyle şekillenmiş toplumsal-tarihsel yaratımlar ve uygarlığın nimetleri, özel mülkiyet altında tutulamaz. Doğanın ve toplumsal emeğin yaratımlarının burjuva sınıf tarafından özel mülkiyet altında tutulması bir paradokstur. Bu paradoksun çözümü için gerekli koşullar, kapitalist üretim tarzıyla birlikte yakalanmıştır. Dünya sosyalist devrim süreci, yeni ve son toplumsal devrim süreci olacaktır.

6. [Alman İdeolojisi'ndeki 'Kılavuz İlke']

Marx *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın *Önsözü*'nde (1859), ulaşmış olduğu genel sonucu, çalışmalarının "kılavuz ilke"si ('guiding principle of my studies') olan perspektifi özetlemektedir. Bu "kılavuz ilkeye" ilk olarak *Alman İdeolojisi*'nde ulaşmıştır. *Alman İdeolojisi*'ndeki henüz yeterince olgunlaşmamış olan bu perspektifi sunmak istiyoruz.[117] Amacımız okurun, yaklaşık 13 yıl sonra yazılan *Önsöz*'deki perspektifle, buradaki yaklaşımı karşılaştırmasını sağlamaktır.

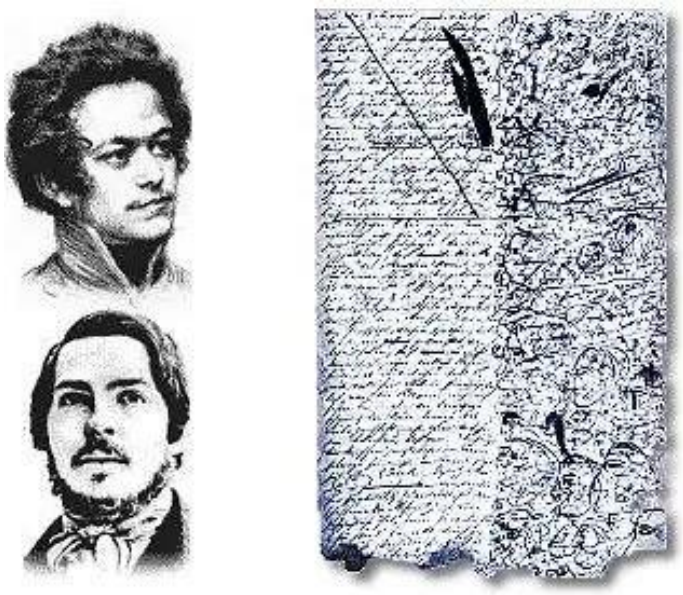

[Ekonomik İlişki Formları]

Komünizm, önceki tüm hareketlerden şu noktada farklılaşır; o, önceki tüm üretim ilişkilerinin ve ekonomik ilişkinin temelini ters çevirir ve ilk kez bilinçli bir biçimde, bütün doğal öncülleri, o güne dek var olan insanların yaratımları olarak dikkate alır, onları doğal karakterinden soyar ve birleşmiş bireylerin gücünün kontrolüne verir. Dolayısıyla onun örgütlenmesi özünde ekonomiktir, bu birliğin koşullarının maddi üretimidir; var olan koşulları, birliğin koşullarına çevirir. Komünizmin yaratıyor olduğu realite tam olarak, bireylerden bağımsız herhangi bir şeyin var olmasını imkânsız kılan hakiki temeldir ki bugüne kadar bu gerçeklik sadece bireylerin daha önceki ekonomik ilişkilerinin bir ürünüdür. Böylelikle komünistler, üretim ve ekonomik ilişki tarafından bugüne kadar yaratılan koşulları pratikte inorganik koşullar olarak değerlendirir, fakat önceki nesillerin planının ya da kaderinin kendilerine malzeme sağlamak olduğunu düşünmeden ve bu koşulların onları yaratan bireyler için de inorganik olduğuna inanmadan.

[Üretici güçler ile ekonomik ilişki biçimi arasındaki çelişki olarak bireyler ile onların yaşam koşulları arasındaki çelişki]

Birey ile ona ilineksel/arızi olan arasındaki fark kavramsal bir fark değil, tarihsel bir gerçektir. Bu ayrım farklı zamanlarda farklı anlamlara sahiptir – örneğin 18. yy.'da zümrenin bireye ilineksel bir şey olması, yine üç aşağı beş yukarı ailenin de öyle olması gibi. Bu her çağ için bizim yapmamız gereken bir ayrım değil, fakat her çağın mevcut halde bulduğu farklı unsurlar arasında, herhangi bir teoriye göre değil de yaşamdaki maddi çatışmaların dayatmasıyla kendisinin yaptığı bir ayrımdır.

---

[117] http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01d.htm#d2

Bir önceki çağdaki duruma karşıt olarak bir sonraki çağa ilineksel görünen – ve bu geçmiş çağdan devralınan unsurlar için de geçerli- üretici güçlerin belirli bir gelişim aşamasına denk düşen bir ekonomik ilişki biçimidir. Üretici güçlerin ekonomik ilişki biçimiyle bağı, ekonomik ilişki biçiminin bireylerin uğraşısı (işi) ya da faaliyetiyle olan bağıdır. (Bu faaliyetin temel biçimi elbette maddidir ki mental, politik, dinsel vb. tüm diğer biçimler ona bağlıdır. Maddi yaşamın çeşitli biçimlenişlerinin her biri kuşkusuz oluşturulmuş olan ihtiyaçlara bağlıdır ve bu ihtiyaçların üretimi ile karşılanması, koyun ya da köpekte bulunmayan tarihsel bir süreçtir (insana karşıtlıkla (adversus hominem) sunulan Stirner'in iflah olmaz temel argümanı), oysa mevcut biçimleriyle koyunlar ve köpekler, fakat malgré eux (kendilerine rağmen), tarihsel bir sürecin ürünleridir.) Çelişki olmadığı sürece, bireylerin birbirleriyle ekonomik ilişki kurduğu koşullar, onların bireyselliklerinin bileşeni olan koşullardır, onlara hiçbir açıdan dışsal değildir. Belirli ilişkiler içinde yaşayan bu belirli bireylerin maddi yaşamlarını ve bununla bağlantılı olan şeyleri üretebilmesini sağlayan bu koşullardır. Böylelikle bunlar, bireylerin öz-faaliyetlerinin koşullarıdır ve bu öz-faaliyet tarafından oluşturulurlar. (Marx'ın kenar notu: ekonomik ilişki biçiminin kendisinin üretilmesi). O halde, onların altında üretimde bulunduğu belirli koşul, çelişki belirmediği sürece, onların koşullanmış doğaları gerçeğine, onların tek-yanlı varlığına karşılık gelir. Bu tek yanlılık, ancak çelişki sahnede boy gösterdiğinde aşikâr olmaya başlar ve böylelikle daha sonra yaşayan bireyler için var olur. Artık, bu koşul arızi/eğreti bir pranga olarak görünür ve bunun bir pranga olduğu bilinci önceki çağa da mal edilir.

Önce öz-faaliyetin koşulları, sonra öz-faaliyetin prangaları olarak görünen bu çeşitli koşullar tarihsel evrimin tüm seyri boyunca, birbirine bağlanan ekonomik ilişki biçimlerinin dizisini oluşturur. Bu bağ, ayak bağı (pranga) haline gelmiş önceki ekonomik ilişki biçiminin yerine, daha gelişkin üretici güçlere, dolayısıyla bireylerin daha gelişmiş öz-faaliyet türüne karşılık gelen bir yenisinin geçmesinden ibarettir. Bu yeni biçim de sırası gelince ayak bağı (pranga) olmaya başlar ve yerini bir başkasına bırakır. Her bir aşamada bu koşullar üretici güçlerin eşzamanlı gelişimine tekabül ettiğinden, onların tarihi aynı zamanda her yeni nesil tarafından devralınan gelişim içindeki üretici güçlerin ve dolayısıyla bireylerin kendi güçlerinin gelişim tarihidir.

Bu evrim doğallıkla gerçekleştiğinden, yani özgürce birleşmiş bireyler tarafından oluşturulan genel bir plana bağlı olmadığından, her biri birbirinden bağımsız olarak gelişmeye başlayan ve ancak kademeli olarak birbirleriyle ilişki içerisinde giren çeşitli bölgelerden, kabilelerden, uluslardan, iş kollarından vb. ilerler. Üstelik bu evrim çok yavaş gerçekleşir; çeşitli evreler ve çıkarlar asla tam olarak aşılmaz, aksine egemen çıkarlara bağlı kalınır ve yüzyıllar boyunca bu durum izlenir. Bir ulusa ait bireyler, servet durumlarından bağımsız olarak birbirinden oldukça farklı gelişimlere sahip olur. Bir önceki çıkar, sonraki bir çıkara ait ekonomik ilişki biçimi tarafından yerinden edilmiş ekonomik ilişki biçimi, daha uzun bir süre, bireylerden bağımsız bir varlık kazanmış olan aldatıcı topluluk (devlet, hukuk) içerisinde geleneksel bir güce sahip olarak kalır. Bu güç, son çare olarak sadece bir devrimle yıkılır. Bu durum, daha genel bir toparlamayı olanaklı kılan tekil noktalar dikkate alındığında, bilincin neden bazen çağdaş ampirik ilişkilerden daha ileri/gelişmiş görünebildiğini açıklar. Öyle ki sonraki dönemin mücadelelerinde, geçmişteki teorisyenlere otorite olarak başvurmak mümkün olur.

Öte yandan, Kuzey Amerika gibi zaten gelişmiş bir tarihsel dönemle işe başlayan ülkelerde gelişim çok hızlı ilerler. Böyle ülkeler, eski ülkelerinin ekonomik ilişki biçimleri ihtiyaçlarını karşılamadığı için göçüp gelen ve orada yerleşen bireylerden başka bir doğal önkoşula sahip değildir. Böylelikle, bu ülkeler eski ülkelerin en ileri bireyleriyle ve dolayısıyla, bu bireylere karşılık gelen en ileri ekonomik ilişki biçimiyle işe başlar, hem de bu ekonomik ilişki biçiminin eski ülkelerde tesis edilmesinden önce. Sadece askeri ya da ticari üsler olmadıkları sürece, bütün sömürgelerde de durum budur. Kartaca, Yunan sömürgeleri, 11. ve 12. yüzyılda İzlanda buna örnek oluşturur. Benzer bir ilişki fetihlerde, başka bir toprakta oluşmuş olan ekonomik ilişki biçimi fethedilen ülkeye getirildiğinde ortaya çıkar. Fetihçi ülkenin evinde eski devirlerden kalan çıkarlar ve ilişkilerce hala engellenmekteyse de burada eksiksiz olarak ve engelle karşılaşmadan kurulabilir ve fetihçilerin kalıcı iktidarını güvenceye almak için kurulmak zorundadır (Norman fethinden sonra kusursuz bir feodal organizasyona kavuşan İngiltere ve Napoli).

[Toplumsal Devrimin Temeli olarak Üretici Güçler ile Ekonomik İlişki Biçimi arasındaki Çelişki]

Üretici güçler ile ekonomik ilişki biçimi arasındaki çelişki, daha önce gördüğümüz gibi, şimdiye kadarki tarihte temeli tehlikeye atmaksızın birçok kez oluşmuş, her seferinde zorunlulukla bir devrim olarak patlak vermiş, aynı zamanda bütün kapsamıyla çatışmalar, çeşitli sınıfların çatışmaları, bilincin çelişmesi, fikir çatışması vb., politik çekişme vb. gibi çeşitli ikincil biçimler almıştır. Dar bir bakış açısından hareketle bu ikincil biçimlerden biri yalıtılabilir ve bu devrimlerin temeli olarak görülebilir. Bunu yapmak, devrimleri başlatan bireylerin, kendi eylemleri hakkında kültür düzeyleriyle ve içinde bulundukları tarihsel gelişim aşamasıyla uyumlu illüzyonları olduğundan, bir o kadar kolaydır.

Böylelikle bizim bakış açımıza göre, tarihteki tüm çatışmalar, üretici güçler ile ekonomik ilişki biçimi arasındaki çelişkiden kaynaklanır. Bu arada, bir ülkede çatışmalara yol açması için bu çelişkinin mutlaka o ülkede son sınırına ulaşmış olması gerekmez. Uluslararası ekonomik ilişkinin genişlemesinin getirdiği ileri sanayi ülkeleri arasındaki rekabet, sanayi bakımdan geride bulunan ülkelerde benzer bir çelişkiyi oluşturmaya yeterlidir (örneğin, Almanya'daki gizli proletaryanın İngiliz sanayisinin rekabeti tarafından görünür kılınması).

7. [Kutsal Aile'deki 'Meyve' Örneği]

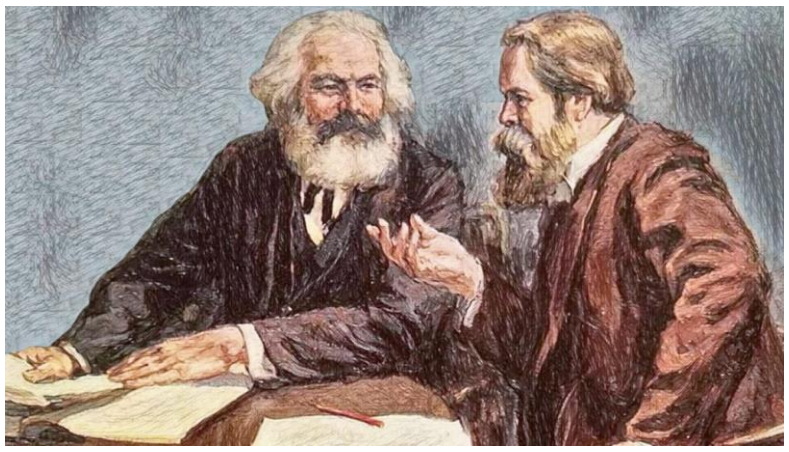

Hegel'in düşünüş şeklini Marx, *Kutsal Aile* ile *Alman İdeolojisi*'nde Engels ile birlikte eleştirmektedir. Hegel kendi düşünce akışını/hareketini, İdea/Tin adı altında özneleştirir/kişileştirir. Gerçeklik, İdea'nın yaratımı olarak onun görüngüsel biçimidir. Hegel felsefesindeki "spekülatif hile"nin açıklaması, *Alman İdeolojisi*'nden okunmalıdır, fakat *Kutsal Aile*'de de verilen "meyve" örneği üzerinden konu keyifli bir şekilde işlenir. İlgili pasajları İngilizcesinden çevirip, ilginize sunuyoruz:

[[Gerçek elma, armut, çilek ve bademlerden "Meyve" genel fikrini oluşturursam, daha da ileri gider ve gerçek meyveden türetilen soyut "Meyve" fikrimin benim dışımda var olan bir varlık olduğunu, armut, elma vd.'nın aslında gerçek özü olduğunu *imgelersem*, o zaman *spekülatif felsefenin dilinde* "Meyve"nin armudun, elmanın, bademin vd. "Tözü" olduğunu ilan ederim. Dolayısıyla şunu söylerim; armut için armut olmak gerekli değildir, elma için elma olmak gerekli değildir; bu şeyler için esas olan, onların duyularla algılanan gerçek varlıkları değil, onlardan soyutladığım ve sonra onlara dayattığım öz, fikrimin özü "Meyve"dir. Bu nedenle elmaları, armutları, bademleri vd., varlığın ya da "Meyve"nin salt formları olarak ilan ederim. Duyularım tarafından oluşturulan anlayışım, elmayı armuttan ve armudu bademden ayırır elbette ama spekülatif aklım bu duyusal farklılıkların önemsiz ve konu dışı olduğunu ilan eder. Spekülatif aklım, elmada armuttakinin *aynısını* ve armutta bademdekinin aynısını, yani "Meyve"yi görür. Belirli gerçek meyveler artık, gerçek özü "töz" olan "Meyve"nin görünüşlerinden başka bir şey değildir.

Bu yöntemle bir insan, belirli bir *tanım zenginliği* elde etmez. Tüm bilimi, tüm minerallerin gerçekte "Mineral" fikri olduğunu söylemekle sınırlı olan bir mineralog, ancak *imgeleminde* bir mineralog olabilir. Spekülatif mineralog, her mineral için "Mineral" der ve bilimi, bu kelimeyi gerçek mineral sayısı kadar tekrarlamaya indirgenir.

Farklı gerçek meyveleri soyutlanmış tek "meyveye", yani "Meyve"ye indirgeyen spekülasyon, gerçek içeriğin bazı görünümlerini elde etmek için, bir şekilde "Meyve"den, Tözden çeşitliliğe yani çeşitli, sıradan gerçek meyvelere, armut, elma, badem vd.'na dönüş yolunu bulmaya çalışmalıdır. "Meyve" soyut fikrinden gerçek meyveler üretmek ne kadar zorsa, gerçek meyvelerden bu soyut fikri üretmek o kadar kolaydır. Gerçekten de soyutlamadan vazgeçmeden soyutlamanın karşıtına (somut meyvelere-MB) varmak imkânsızdır.

Bu nedenle spekülatif filozof "Meyve" soyutlamasını terk eder ama *spekülatif, mistik* bir tarzda -ondan vazgeçmiyormuş gibi görünerek bunu yapar. Bu nedenle, soyutlamasının üzerine çıkması gerçekte yalnızca görünüştedir. Bir şekilde şunu öne sürer:

Elmalar, armutlar, bademler ve çilekler gerçekte "Töz"den, "Meyve"den başka bir şey değilse, şu soru ortaya çıkar: "Meyve" neden bana bazen elma, bazen armut, bazen badem olarak kendini gösterir? Benim spekülatif *Birlik* kavramım, "Töz", "Meyve" niye bu *çeşitlilik görüntüsüyle* açıkça çelişmektedir?

Spekülatif filozof şöyle cevap verir; bu böyledir, çünkü "Meyve" ölü, farklılaşmamış, hareketsiz değil, yaşayan, kendini farklılaştıran, hareket eden bir özdür. Sıradan meyvelerin çeşitliliği sadece benim duyusal anlayışım için değil, aynı zamanda "Meyve"nin kendisi ve spekülatif akıl için de önemlidir. Birbirinden farklı sıradan meyveler, "tek Meyve"nin yaşamının farklı tezahürleridir; onlar "Meyvenin" kendisinin kristalleşmeleridir. Böylece, elmada "Meyve" kendisine elmaya benzer bir varoluş, armutta ise armuta benzer bir varoluş verir. Bu nedenle, artık, Töz açısından

söylenebileceği gibi, armut "Meyve"dir, elma "Meyve"dir, badem "Meyve"dir dememeliyiz, daha çok "Meyve" kendini bir armut olarak sunar, "Meyve" kendini bir elma olarak sunar, "Meyve" kendini bir badem olarak sunar; elmaları, armutları ve bademleri birbirinden ayıran farklar ise "Meyve"nin kendi kendine farklılaşmasıdır ve bu durum her bir meyveyi, "Meyve"nin yaşam sürecinin farklı üyeleri haline getirir. Böylece "Meyve" artık boş, farklılaşmamış bir birlik değildir; *hepsi bir arada* bir birlik, *"organik olarak birbirine bağlı üyeler dizisini"* oluşturan meyvelerin "bütünlüğü" olarak birliktir. Bu dizinin her bir üyesinde "Meyve" kendine daha gelişmiş, daha açık bir varoluş verir, ta ki sonunda tüm meyvelerin *"özeti"* olana dek, o aynı zamanda tıpkı onları içinden üreten olduğu gibi, kendi içinde çözüşmüş tüm bu meyveleri içeren canlı *birliktir*.

Görüyoruz ki, Hıristiyan dini Tanrı'nın yalnızca *bir* Enkarnasyonunu (vücut bulma) biliyorsa, spekülatif felsefenin cisim sayısı kadar cisimleşmesi vardır, tıpkı burada her meyvede Tözün, yani Mutlak Meyvenin cisimleşmesi gibi. Bu nedenle, spekülatif filozofun ana ilgisi, gerçek sıradan meyvelerin *var oluşunu* üreterek, gizemli bir şekilde elma, armut, badem ve kuru üzüm olduklarını söylemektir. Ama spekülatif dünyada yeniden keşfettiğimiz elmalar, armutlar, bademler ve kuru üzümler, elma, armut, badem ve kuru üzüm *görünümlerinden* başka bir şey değildir, çünkü onlar zihnin soyut yaratımı olan "Meyve"nin yaşam sürecindeki uğraklarıdır ve dolayısıyla kendileri *zihnin soyut yaratımlarıdır*. Dolayısıyla bu spekülasyonda hoş olan şey, oradaki tüm gerçek meyveleri yeniden keşfetmektir ama bunlar daha yüksek mistik öneme sahip meyveler olarak, maddi dünyada değil, beyninizin eterinde büyümüş, *Mutlak Özne*'nin, yani "Meyve"nin enkarnasyonları (cisimleşmeleri) olan meyvelerdir. Soyutlamadan, zihnin *doğaüstü* yaratımı olan "Meyve"den gerçek *doğal* meyvelere döndüğünüzde, doğal meyvelere doğaüstü bir anlam verirsiniz ve onları katıksız soyutlamalara dönüştürürsünüz. O halde asıl ilginiz, onun yaşam sürecinin -elma, armut, badem gibi- tüm tezahürlerinde "Meyve"nin *birliğine* işaret etmek, yani bu meyveler arasındaki *mistik bağlantıları* göstermek, her birinde "Meyve"nin kendini *derece derece* gerçekleştirmesini ve *zorunlu* ilerleyişleri, örneğin kuru üzüm olarak varoluştan badem olarak varoluşa ilerlemeyi göstermektir. Bu nedenle, sıradan meyvelerin değeri *artık doğal* niteliklerinden değil, "Mutlak Meyve"nin yaşam sürecinde her birinin belirli bir yer tutmasını sağlayan *spekülatif* niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Sıradan bir insan, elmalar ve armutlar olduğunu söylediğinde olağanüstü bir şey söylediğini düşünmez. Fakat filozof onların varlığını spekülatif bir tarzda ifade ettiğinde *olağanüstü* bir şey söyler. *Aklın gerçek olmayan yaratımı* olan "Meyve"den -ki filozof onu kendi dışında bir Mutlak Özne olarak dikkate alır, burada "Meyve" olarak temsil edilmiştir- gerçek *doğal nesneleri*, elmayı, armudu vb. üreterek, yani bu meyveleri *kendi soyut aklından yaratarak* bir *mucize* gerçekleştirir. Ve var oluşunu ifade ettiği her cisme karşılık düşen bir yaratma fiili gerçekleştirir.

Spekülatif filozofun, bu süreklilik içindeki yaratmayı ancak elma, armut vb.'nin evrensel olarak bilinen ve gerçekte var olan niteliklerini, kendi *uydurduğu* belirleyici özellikler olarak sunarak, gerçek şeylerin *isimlerini* soyut aklın ürettiğine, aklın soyut formüllerine vererek, son olarak da bir elma fikrinden bir armut fikrine *geçtiği kendi* faaliyetini Mutlak Öznenin/" Meyve"nin *öz-faaliyeti* olarak ilan ederek başardığını söylemeye gerek yoktur.

Spekülatif tabirle bu işleme *Tözü Özne olarak*, *içsel bir süreç* olarak, *Mutlak Kişi* olarak kavramak denir ve bu kavrayış *Hegel*'in yönteminin temel karakterini oluşturur.]]

Kaynak: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/holy-family/ch05.htm

8. [Yabancılaşma]

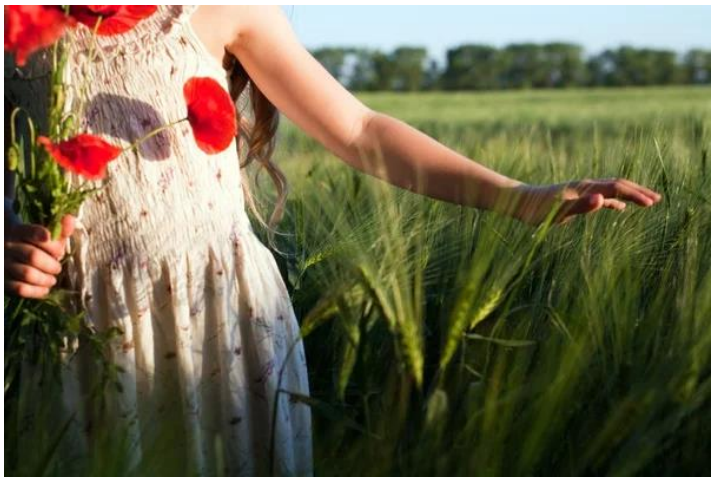

Giriş

Bu yazıda işlenen "yabancılaşma" olgusunun, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutuyla sınırlı olduğunun altını çizmek gerekiyor. Yabancılaşmayla ilişkili olarak devlet, din, ideolojiler ve hukuka dair alanlara, bu yazı kapsamında

girilmemiştir. Fakat genel bir kural olarak, insanlara dair bir süreç, nesne, olay, ilişki ya da gerçeklik kesiti üzerinde bir yönüyle de olsa denetim ve kontrol/hâkimiyet kurulamamışsa, o zaman bir yabancılaşmanın var olduğundan, dolayısıyla da özgürlüğün eksikliğinden bahsetmek gerekir.

Yazıda önce yabancılaşmanın farklı boyutları değerlendirilecek, sonra da aşılmasının yolu üzerinde durulacaktır.

Yabancılaşmanın boyutları

1844 Elyazmaları'nda Marx, yabancılaşmayı dört boyutuyla değerlendirir. Marx'a göre işçilerin yabancılaşmasının farklı boyutları şunlardır:

Birincisi; işçinin, emek ürününe yabancılaşmasıdır. Marx bu yoksunlaşmayı, şu şekilde anlatır:

> "İşçi *kendi emek ürünü* karşısında, *yabancı* bir nesne karşısındaki ile aynı ilişki içindedir. (…) işçi kendi emeği içinde kendini ne kadar dışlaştırırsa, kendi karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya o kadar erkli bir duruma gelir (…) O, emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürünü içinde *yabancılaşması*, sadece emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil ama emeğinin kendi *dışında*, ondan bağımsız, ona yabancı ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak var olduğu ve nesneye geçirdiği yaşamın, hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına gelir."[118]

Aslında bu durumun özet ifadesi şudur: işçiler, "kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altın(dadır)." İşçiler sermaye sahipleri için harikalar yaratır, fakat kendileri bunlardan yoksundur. Emek "saraylar, ama işçi için inler üretir."[119]

Üretim sürecinde yer alan makineler, aletler, malzemeler, hammaddeler ve işçilerin emeklerinin ürünleri, eş deyişle emek nesneleri, araçları ve ürünleri, işçilerin karşısında onlardan bağımsız bir güç olan sermaye biçimini alır.[120]

İşçilerin ürettikleri, kendilerine yabancıdır. Ürettiklerini hayatta kalmak için *doğrudan* kullanamadıkları gibi, daha fazla üretici etkinlikte bulunmak için de *doğrudan* kullanamazlar. Ürettikleri, başka birinin (sermayedarın) malıdır. İşçilerin ürünleri üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur ve bu ürünlerin akıbetini de bilmez ve belirleyemezler.[121]

İşçilerin üretici etkinliğinin ürünü olan üretim araçları da işçiler tarafından işe koşulmazlar, tersine işçileri işe koşan üretim araçlarıdır. Çünkü üretim araçları sermaye biçimiyle var olarak yabancılaşmıştır. Marx, *Kapital*'de bunu şu şekilde açıklar:

> "Artık, üretim araçlarını işe koşan işçi değil; işçiyi işe koşan üretim araçlarıdır. Üretici etkinliğin maddi unsurları olarak işçi tarafından tüketilecekleri yerde, kendi yaşam süreci için gerekli olan enzim olarak ürünler işçiyi tüketir (…) Gece boyu boş kalan ve canlı emekle beslenmeyen fırınlar ve atölyeler kapitalist açısından 'bir kayıptan' başka bir şey değildir. Bu nedenle fırınlar ve atölyeler işçi sınıfının gece çalışması için haklı bir talepte bulunur. Paranın kolayca üretim sürecinin maddi faktörlerine, üretim araçlarına dönüşümü, paranın diğer insanların emeği ve artık emeği üzerinde bir hak iddia etmesine izin verir."[122]

Burada görülmesi gereken nokta şudur: Kapitalist üretim sürecinde, işçilerin ürünleri ve üretim araçları üzerindeki hâkimiyeti bulunmamakta, ürünlerin (pazarın) gereksinim ve talepleri ile üretim araçları, üreticiler üzerinde kontrol ve denetim kurmaktadır.

Marx, incelemesinin birçok yerinde yabancılaşma olgusunu değerlendirdiği *Grundrisse* adlı çalışmasında ise şöyle yazmaktadır:

> "Kendi emeği de ona yabancıdır (…) tüm malzeme ve alet de ona yabancıdır. Sonuç olarak, ürün, ona, ötekinin malzemesinin, ötekinin aletinin ve ötekinin emeğinin bir bileşimi olarak –*ötekinin mülkiyeti* olarak- görünür ve üretimden sonra, harcadığı yaşam gücü kadar yalnızca yoksullaşmıştır ama öte yandan kendi

---

[118] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 2. Basım, 1993, s. 141

[119] Karl Marx, *a.g.e.*, s. 141-2

[120] Sean sayers, *Marx ve Yabancılaşma-Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar*, Kor Kitap, Birinci Basım, 2018, s. 131

[121] Bertell Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2012, s. 231

[122] Karl Marx, *Kapital Cilt 1*'den aktaran Berrtell Ollman, *a.g.e.*, s. 235

> yaşam koşullarından ayrı halde var olan salt öznel emek-gücü olarak angaryaya yeniden başlamak zorundadır."[123]

Öte yandan emek, kapitalizm koşullarında emek nesneleriyle ve üretim araçlarıyla olan ilişkisini keserek, serf emeğinde ve loncadaki zanaat emeğinde olduğu haliyle nesnelere ve araçlara olan bağımlılığından ve esaretinden de kurtulur. Bu sayede yabancılaşmış emek, evrensel çalışma ve yaşam biçimlerinin gelişebileceği koşulları oluşturur.[124]

İkincisi; işçilerin, üretim eylemine, üretici etkinliğe, emeğe yabancılaşmasıdır. Kapitalist toplumda, işçilerin bir canlı olarak varlıklarını sürdürebilmesi işçi olmalarına bağlı olup, çalışma sadece maddi ihtiyaçları karşılamanın bir aracıdır. İşçilerin üretim süreci değer yaratır, fakat işçilerin çalışması, saygınlıktan ve "değer"den yoksundur.

> "Peki, emeğin yabancılaşması neye dayanır?
>
> "İlkin, emeğin işçinin *dışında* olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki emeğinde işçinin kendini olumlamayıp yadsıması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna. Sonuç olarak işçi, ancak çalışmanın dışında kendi kendisinin yanında olma duygusuna sahiptir ve çalışmada kendini kendi dışında duyar. Çalışmadığı zaman kendi evinde gibidir ve çalıştığı zaman da kendini kendi evinde duymaz. Öyleyse çalışması istemli değil ama istemsizdir, *zorlama çalışmadır*. Öyleyse bir gereksinmenin karşılanması değil ama sadece çalışma dışındaki gereksinmeleri bir karşılama aracıdır. Emeğin yabancı niteliği, fizik ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz çalışmadan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir onur kırılması çalışmasıdır. (…) Dinde insan imgeleminin, insan kafasının ve insan yüreğinin öz etkinliği, nasıl birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani tanrısal ya da şeytansal yabancı bir etkinlik olarak etkili olursa, işçinin etkinliği de tıpkı öyle, kendi öz etkinliği değildir. Bir başkasına ilişkindir, kendi kendinin yitirilmesidir bu etkinlik.
>
> Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvansal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süslenmede vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlevlerinde ise ancak hayvanlığını duyar. Hayvansal insansal, insansal da hayvansal duruma gelir.
>
> Gerçi yemek, içmek ve çoğalmak da gerçek insansal işlevlerdir. Ama insansal etkinlikler alanının üst yanında soyut olarak ayrılmış ve böylece son ve tek erek durumuna gelmiş biçimde, hayvansal işlevlerdirler."[125]

Marx için emek (üretim, iş, çalışma), insanın kişiliğinin belirtisi, yaratıcı güç ve yeteneklerinin gerçekleşmesi ve nesneleştirilmesi, bu nedenle de temel bir insani gereksinimdir. Oysa kapitalist toplumsal sistemde işçiler için üretim etkinliği, bir gereksinim değil ihtiyaçları/gereksinimleri karşılamanın ve geçinmenin tek yolu, kendini geliştirmenin değil yeniden üretmenin bir aracı, özgür bir etkinlik değil dışarıdan dayatılmış ve katlanılması gereken bir zorunluluk, kişiliğin belirtisi değil baskılanması, insan olduğunu duyumsama değil hayvanileşmedir.

Kendini geliştirme ve gerçekleştirme süreci, yalnız özgürleşmiş emek etkinliğinde değil, oyunda, tasarlayıp değişiklikler gerçekleştirdiğimiz her türlü pratik etkinlikte ve doruk noktası olarak da sanatsal yaratıcı etkinlikte görülür.[126]

Marx'a göre çalışma, *potansiyel olarak* tatmin edici ve özgürleştirici bir faaliyet olarak insanların temel ve asli bir etkinliğidir.[127] Yabancılaşma çalışmanın tatmin ediciliğini yok eder, çünkü yabancılaşmış üretici etkinlikte yeteneklerimiz ve güçlerimiz tüm zenginliğiyle nesneleşme olanağı bulamaz. Dışımızdaki yabancı ve düşman durumundaki doğal dünya, tarih boyunca yaşanan bir gelişme süreci içerisindeki çalışmayla, insanileştirilmiş bir dünyaya her geçen gün daha fazla dönüşse ve denetim altına alınsa da kendimizi bu dünyada evimizde hissedemeyiz. Çünkü toplumsal ilişkilerimizin dünyası, üretim ve tüketim rasyonel bir biçimde denetimimiz altında

---

[123] Karl Marx, *Yabancılaşma* içinde, *Grundrisse 1*'den alıntı, Sol Yayınları, 2. Basım, 2003, s. 133

[124] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 131

[125] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 143-4

[126] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 45

[127] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 37, 101

değildir. Yabancılaşmış emek süreci, üretimde ve toplumsal ilişkilerde denetimin ve özgürlüğün kaybıdır. Sınıflı toplumların tarihi boyunca çalışmamak, özgür olmak; çalışmaksa özgür olmamak anlamına gelir.[128]

İnsanların türsel güçleri, yetenekleri vardır. Bu güçleri ve yetenekleri, potansiyelleri gerçekleştirmek için insanlar, doğanın nesnelerine gereksinim duyar ve bu nesneleri "sahiplenir"ler.[129] "'Görme, işitme, koklama, tatma, hissetme, düşünme, tasarlama, algılama, isteme, eyleme ve sevme' gibi nesnelerle ilişkilenme yollarımızın tümü onları 'kendine mal etme' yöntemlerimizdir."[130] Sahiplenme, doğanın dönüştürülmesi ve insana katılmasıyla mümkündür. İnsanların doğal nesneleri sahiplenmesinin temel yolu üretici etkinliktir. Bu etkinlik, insanın güçleri ve yeteneklerinin birlikte çalıştığı, doğanın dayattığı sınırlamaları dönüştürerek insanın güçleri ve yetenekleri için yeni gerçekleşme olanakları yaratılan, insanın potansiyellerinin gelişimini sağlayan temel araçtır. Fakat tarih boyunca gelişen iş bölümünün boyunduruğu altında insanlar dar uzmanlık alanlarına sıkışmış, tekrara dayanan işlerde çalışmaktadırlar ve sahip oldukları güç ve yetenekleri bir arada uygulama olanağını yitirmişlerdir.[131] Yabancılaşmış emek ve kapitalist özel mülkiyet sistemi, nesnelerle olan ilişkilerimizi kısıtlar ve sınırlar. Dolayısıyla, kapitalizmin aşılması, insanın duyularını da özgürleştirecektir.[132]

Kapitalist toplumsal sistemde üreticiler, ürününün kaderi hakkında söz sahibi olmadığı gibi üretim sürecinin denetimine de sahip değildir. İşçiler, üretim sürecinin bütününe dair bilgiden yoksundur.[133]

Üretim sürecinin kontrolü, bir başka sınıftadır:

> "Kapitalistin kontrolü o kadar bütüncül, o kadar eksiksizdir ki çalışmanın biçimini, yoğunluğunu, süresini, ürünün çeşidini ve sayısını, çalışmayı çevreleyen koşulları ve hepsinden daha önemlisi işçinin böyle bir çalışmada bulunup bulunmayacağını belirler."[134]

Ücret karşılığında sermaye için çalışan işçiler için, emek sürecinin, tikel ihtiyaçları doğrudan karşılama özelliği yoktur. Böylelikle kapitalizm koşullarında çalışma, daha evrensel bir nitelik alır. Emekçi, pre-kapitalist dönemlerin bir özelliği olan belirli yerelliklere ve belirli kişilere bağımlı olma durumundan kurtulur ve geniş bir toplumsal ilişkiler ağına dâhil olur. Emek kapitalizmle birlikte daha toplumsal bir nitelik kazanmakta, kapsamlı bir iş bölümünün parçası olmaktadır. Bu geleceğin toplumu için oluşmuş bir zemindir ve gelecekte, emeğin yabancılaşmış faaliyet biçimleri, bilinçli insan denetimi altına alınacaktır.[135]

Üçüncüsü; insanın türsel varlığına yabancılaşmasıdır.

İnsanların türsel varlığı, doğayla kurulan çok yönlü ilişkilerin birliğidir. Marx'a göre insanın türsel yaşamı, üretkenliktir. Bireylerin güçlerini ve yeteneklerini gerçekleştirdiği ve geliştirdiği üretim etkinliği, insanın türsel varlık olmasını sağlar. Üretici etkinlik kapsamıyla, uygulanabilirliğiyle, barındırdığı becerilerle ve yoğunluğuyla, hayvansal

---

[128] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 108

[129] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 222-3

[130] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*'ndan aktaran Sean Sayers, *a.g.e.*, s. 140

[131] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 222-3

[132] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 140

[133] Özgür Şen, *Marx'ın Marksizmi-Tarih ve Devrim*, Yazılama Yayınevi, 1. Baskı, 2018, s. 142. Bu noktada Şen'in yazılarında göze çarpan ve uzun zamandır değinmek istediğim bir konuyu açmak istiyorum. Şen, şöyle yazıyor: "Örneğin kapitalizm işçinin emeğine el koyarken normal koşullarda üretimin içinde dışsal bir mekanizmaya ihtiyaç duymaz. Kapitalizmde sömürü için dışsal bir fiziksel, ideolojik veya siyasi zorun şart olmamasıyla, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde sömürü için zorun gerekliliği, yine iktisadi temele dair bir farklılıktır. Bu farklılık siyasi yapının oluşumunda iktisadi olanın etkisinin nasıl görüleceğini doğal olarak belirler." (*a.g.e.*, s. 114). "Bu nedenle, Marx'ın değer teorisi hem bir sınıf teorisi hem de bir sömürü teorisidir. Kapitalizmde sömürü ilişkisinin kurulması için dışsal bir siyasi veya ideolojik zora ihtiyaç yoktur." (*a.g.e.*, s. 133) Bize göre, emek güçlerinin yeniden üretiminde kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır ve bu nedenle sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak bu hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü, bir defalık gerçekleşen bir olay değil, sürekliliği olan bir süreçtir. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmadığından çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler. Kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve devletsel boyutları olan, bunların birbirlerinden yalıtık değil, tersine etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir.

[134] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 226

[135] Sean sayers, *a.g.e.*, 132

etkinliklerden farklıdır.[136] Bilinçli bir varlık olarak insan, üretim sürecinde seçebilme ve plan yapabilme yetisine sahiptir. Potansiyel olarak kendi güçlerini ve yeteneklerini gerçekleştirmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olmaya çabalar.

Hayvanları iştah, arzu ve içgüdü yönlendirir ve faaliyetleri, maddi ihtiyaçlarını karşılamanın doğrudan araçlarıdır. İnsanların türsel etkinliği olan çalışmaysa, onu diğer hayvanlardan ayırır. Yabancılaşmış çalışmada, iş sadece maddi ihtiyaçları karşılamanın basit bir aracı haline geldiğinden, hayvanileşme söz konusudur. Böylelikle insanlar, türüne yabancılaşır.[137]

> "*İnsanın türsel varlığı*, doğa kadar onun türsel entelektüel yetileri de ona *yabancı* bir varlık durumuna, onun *bireysel varoluş aracı* durumuna dönüşürler."[138]

İşçiler hayatta kalmak için çalışırlar. Çünkü emekleri yabancılaşmıştır. İnsanın özgür yaratıcı üretim etkinliği, eş deyişle insanın türsel yaşamı, fiziki var olmanın aracı derekesine düşer. Yabancılaşmış emek sürecinde, insanların sahip oldukları entelektüel güçler ve yetenekler gerçekleşme olanağı bulamaz, insanın üretken kapasitesi sınırlanır. "Nesnel dünyayı işleyip geliştirme" kapasitesi, iş bölümünün boyunduruğu altında dar bir uzmanlık alanında kısıtlanıp, kötürümleşir.

Çalışma ki o insanın türsel etkinliğidir, ücret kazanmanın ve böylelikle fiziksel ihtiyaçları karşılamanın bir aracı haline geldiğinden, insanlar, türsel etkinliğine yabancılaşmış durumdadır. Fakat kapitalizm koşullarında emek etkinliği, ihtiyaçları *doğrudan* karşılamadan uzaklaştığı için; üretim, tüketimden pazar aracılığıyla ayrımlaştığından, çalışmanın bilinçli ve özgürce seçilmiş bir faaliyet haline getirilebilmesinin olanağı da doğar.[139]

Dördüncüsü; insanın diğer insanlarla ilişkisindeki yabancılaşmadır.

Marx şöyle yazar:

> "İnsanın kendi emek ürününe, kendi yaşamsal etkinliğine, kendi türsel varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: *insan insana yabancılaşmıştır*. (…) İnsanın kendi emeğine, kendi emek ürününe ve kendi kendine ilişkisi için doğru olan şey, insanın öteki insana ve onun emek ve emek nesnesine ilişkisi için de doğrudur."[140]

İşçiler, oluşturdukları ürünün sahibi olan kapitalistlerle yabancılaşmış ilişkilere sahiptir. Yabancılaşmış emek süreci, işçilerin kapitalistlerle kurduğu toplumsal ilişkileri de üretir.

> "Yabancılaşmış emeği aracılığıyla insan sadece nesneyle ve üretim eylemiyle ilişkisini kendine düşman ve yabancı bir güç olarak kurmakla kalmaz; aynı zamanda diğer insanların kendi üretimi ve ürünü karşısındaki konumlarıyla ilişkisini ve de diğer insanlara karşı kendi konumuyla olan ilişkisini de oluşturur. Kendi ürününü bir kayıp, kendisine ait olamayan bir ürün olarak yarattığı gibi, üretmeyen birinin üretim ve ürün üzerindeki hâkimiyetini de yaratır. Kendisini kendi etkinliğinden ayırdığı gibi, bir yabancıya, ona ait olmayan bir etkinliği bahşeder (…) çalışmaya yabancı ve onun dışında duran birine (…) kapitaliste ya da emeğin efendisini kim nasıl adlandırmayı seçiyorsa ona."[141]

Kapitalistler ile işçiler arasındaki ilişki simetrik içsel bir ilişki (birbirlerini yaratan) olarak antagonistiktir (uzlaşmazdır). Bu ilişki, yabancılaşmış emek sürecinde kurulur.

Öte yandan, üreticiler iş bölümüyle birbirlerine de yabancılaşmış durumdadır.

> "Metalar aracılığıyla ilişki kuran insanlar birbirlerinin emek faaliyetlerine yabancılaşır. Başkalarının nasıl mal ve hizmet ürettiğiyle kimse ilgilenmez."[142]

---

[136] Bertell Ollman, a.g.e., s. 243

[137] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 120-1

[138] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 148

[139] Sean sayers, *a.g.e.*, 133

[140] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 148

[141] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*'ndan aktaran Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 239

[142] Özgür Şen, *a.g.e.*, s. 143

Üretici etkinlik, ürünlerin yanı sıra, toplumsal ilişkileri de üretir ve yeniden üretir. Toplumsal ilişkiler, insanların emek etkinliklerinin sonucudur. Yabancılaşma koşullarında toplumsal ilişkiler, insanlardan bağımsız ve onlara dışsal, onlara hükmeden bir durumdadır. Kapitalist pazardaki ürünler arası ilişkiler, aslında bu ürünlerin üreticileri olan insanlar arasındaki yabancılaşmış toplumsal ilişkilerdir. Bu insanın insana yabancılaşmasıdır.[143] Kapitalist ekonomik ve toplumsal ilişkiler denetlenemez ve yabancılaşmış durumdadır, fakat bu ilişkilerin gelişimi, yabancılaşmanın aşılacağı maddi ve nesnel koşulları da yaratmıştır. Üretim faaliyeti bilinçli toplumsal denetim altına alınabilir.[144]

Şimdi buraya kadar yazılanları toparlayıp özleyebiliriz:

> "İnsanın işinden koparıldığı söylenir; ne yapılacağı ve nasıl yapılacağına karar verilmesinde hiçbir rolü yoktur. Bu kopma, insan ve insanın yaşam etkinliği arasındaki bir kopmadır. İnsanın kendi ürününden koparıldığı söylenir; yaptığı şey üzerinde ya da yaptığı şeyle daha sonra ne yapılacağı konusunda hiçbir denetimi yoktur. Bu kopma ise, insan ve maddi dünya arasındaki bir kopmadır. Ayrıca insanın diğer insanlardan da koparıldığı söylenir; rekabet ve sınıfsal düşmanlık, iş birliğinin çoğu formunu olanaksız kılar. Bu da insan ile insan arasındaki bir kopmadır. Her bir durumda, insan türünü ayırt eden bir ilişki yok olmuş(tur)."[145]

Evet, insanların potansiyel güçleri ve yeteneklerini (türsel varlığını) içerisinde gerçekleştirecekleri yaşam koşulları üzerinde de *denetimleri* bulunmamaktadır…

Bunlara ek olarak kapitalistlerin yabancılaştıkları da söylenmelidir. Marx *1844 Elyazmaları*'nda buna değinirse de açıklamadan bırakır… Kapitalistler, üretim sürecine kendinden bir şeyler katmadan, başka insanların çalışmasını artırmaya uğraşır. Üstelik kapitalistler, üretimin ve mübadelenin içinde gerçekleştiği toplumsal koşul olan rekabetin ve piyasanın hâkimiyeti altındadır. İşçilerin ürettiği ürünler bazı açılardan kapitalistlerin kontrolü altındayken, başka açılardan ise kapitalistler ürünlerin kontrolü altındadır. İnsansal en temel güç, üretici etkinlik iken, kapitalistlerin bu gerçek, filli güçleri ve etkinlikleri yoktur.[146] Karmaşık ve "akıl ermez" bir iktisadi ilişkiler ağı içerisinde bulunan kapitalistler, mülkiyetleri altındaki her şeyi başkalarının yaratımına borçlu olmakla ve üretici etkinlikte bulunmadıklarından ürünleri üzerinden kendilerinin farkına varamamakla, yabancılaşmışlardır.[147] Kapitalistlerin açgözlülüğü, zalimliği ve ikiyüzlülüğü ise, işçilerle olduğu kadar, rakipleriyle ve müşterilerle kurdukları ilişkilerden doğar.[148]

Yabancılaşmanın aşılması

Yabancılaşmanın aşılması için ilk koşul, onu doğuran neden olan kapitalist özel mülkiyet sisteminin *dönüştürülmesidir*. Kapitalizmin oluşturduğu ileri endüstriyel üretimin toplumsal karakterine uygun olan mülkiyet, toprağın ve üretim araçlarının toplumsal/kamusal mülkiyetidir. Komünizmde mülkiyet ortadan kaldırılmaz, *toplumsallaştırılır*.[149] Böylelikle, yabancılaşmanın kaynağı kurur, emeğin ürünleri, nesneleri, araçları ve faaliyetleri, onu sömüren sermayeye ait olmaktan çıkar. İnsanın insana yabancılaşması demek olan toplumsal ve iktisadi ilişkilerin denetlenemezliği ise, öncelikle meta üretiminin ve pazarın ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelir.

Ancak üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti temelinde bir ekonomik yapılanma ve meta üretiminin kaldırılması, yabancılaşmanın aşılmasının tüm koşullarını sağlamaz. Çalışmanın insanın kendini gerçekleştirmesi ve geliştirmesi faaliyetine dönüştürecek şekilde biçimlendirilmesi ve iş bölümünün boyunduruğundan insanların kurtulması da gereklidir. Komünizm, "zengin insan"ın gelişmesini anlatır:

---

[143] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 121, 134

[144] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 134

[145] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 217

[146] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 247

[147] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 54

[148] Bertell Ollman, *a.g.e.*, s. 248

[149] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 163

> “Zengin insan ve insani ihtiyacın zenginliği, politik ekonominin zenginlik ve fakirliğinin yerini alır. Zengin insan aynı zamanda insani hayatın tüm dışavurumlarına ihtiyaç duyan insandır; kendi gerçekleşmesi bir içsel zorunluluk, bir ihtiyaç olan insandır.”[150]

Bu “zengin insan”, bireylerin aynı gün içerisinde birden çok alanda çalışması sayesinde, iş bölümünün boyunduruğundan kurtulacaktır:

> “Tek ve aynı işi yineleyerek güdükleşen ve böylece salt bir parça-insan haline gelen bugünün parça-işçisinin yerini; çeşitli işlere yatkın (…) ve yerine getirdiği değişik toplumsal görevleri, kendi doğal ve kazanılmış yeteneklerine özgür faaliyet alanı sağlayan şeyler olarak benimseyen tam anlamıyla gelişmiş bir birey alacaktır.”[151]

İş bölümü, “toplumsal faaliyetin sabitlenmesi” olarak, dışsal olarak dayatılan bir toplumsal kısıtlamadır. Bu nedenle iş bölümü bir özgürlük eksikliği, dolayısıyla yabancılaşma biçimidir. Komünist toplumda iş bölümü, çalışma alanlarının ya da somut emek türlerinin bireylere dağılımı anlamında var olacak, ancak bireyler tekil faaliyetlerle sınırlanmış olmayacaklardır.

> “Komünist bir toplumda ressamlar yoktur, olsa olsa başka şeylerin yanı sıra resimle de meşgul olan insanlar vardır.”[152]

> “İş bölümü bize, insanlar doğal toplum içinde bulundukları sürece (…) insanın kendi eyleminin nasıl kendi karşısına dikilen yabancı bir güç haline geldiğinin ve insanın ona egemen olacağı yerde onun tarafından boyunduruk altına alındığının ilk örneğini sunar. Zira iş bölümü vücut bulmaya başlar başlamaz, artık herkesin kendisine dayatılan ve içinden çıkamayacağı tekil ve tek bir faaliyet alanı vardır. O bir avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirel eleştirmendir ve geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa eğer, öyle de kalmak zorundadır. Oysa hiç kimsenin tek bir faaliyet alanına sahip olmadığı, dilediği her alanda kendini yetiştirebildiği komünist toplumda, genel üretimi toplum düzenler. Böylece de bana, dilediğimce bugün bu işi, yarın bir başka işi yapabilme; avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmamı gerektirmeden, sabah ava çıkıp öğleden sonra balığa gitme, akşam hayvan yetiştirme, yemekten sonra da eleştiri yapma olanağı sağlar.”[153]

Bize göre, entelektüel ve bedensel iş türleri aynı bireyler tarafından birlikte gerçekleştirilecektir. Entelektüel işlerin belirli bireylere daralması, iş bölümünün bir sonucudur. Komünizmde geniş kitleler, bilimsel, sanatsal, felsefi üretimlere katılacaktır. Herkesin sahip olduğu yetenekler ve potansiyeller farklıdır ve herkesten aynı ölçüde sanatsal yaratım, bilimsel üretim beklenmemelidir. Fakat insanlar uzmanlaşmış dar mesleki alanlara hapsolmaktan kurtulacak, farklı etkinliklerde bulunmalarının ve yeteneklerini özgürce geliştirebilmelerinin önünde bir engel olmayacaktır.

Marx’a göre çalışma, insanın yaratıcı güçlerinin ve yeteneklerinin bir dışavurumu ve gerçekleşmesi olsa da, çalışmanın maddi ihtiyaçları karşılamanın aracı olduğu zorunlu bölümünü kısaltmak ve serbest faaliyetlere ayrılan zamanı artırmak gerekir. Marx bunu şöyle açıklar:

> “Özgürlük alanı ancak, zorunluluk ve gündelik kaygılar tarafından belirlenen emeğin yok olduğu yerde gerçekten başlar. Dolayısıyla, burası eşyanın tabiatı gereği mevcut maddi üretim alanının ötesine uzanır. Tıpkı vahşi insanın ihtiyaçlarını gidermek, yaşamını devam ettirmek ve onu yeniden üretmek için doğa ile mücadele etmek zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içerisindedir ve bunu tüm toplumsal oluşumlar içinde ve olası tüm üretim tarzlarının çatısı altında yapmalıdır. İnsanın gelişimiyle birlikte, onun gereksinimlerinin bir sonucu olarak bu fiziksel zorunluluk alanı genişler. Fakat aynı zamanda bu gereksinimleri gideren üretici güçler de artar. Bu alandaki özgürlük sadece, doğanın kör güçleri tarafından yönetilmek yerine onunla olan karşılıklı alışverişini rasyonel bir şekilde düzenleyen, doğayı ortak denetim altına alan ve bunu minimum enerji sarf ederek, insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında gerçekleştiren toplumsallaşmış insanı, ortak üreticileri içerebilir. Ama yine de burası bir zorunluluk alanı olarak kalmaya devam eder. Kendinde bir amaç olan insan enerjisinin gelişimi, hakiki özgürlük alanı bunun ötesinde başlar.

---

[150] Karl Marx *1844 Elyazmaları*’ndan aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 141

[151] Karl Marx *Kapital Cilt 1*’den aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 78

[152] Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*’nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 183

[153] Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*’nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 185

> Bununla birlikte söz konusu özgürlük alanı ancak temelindeki zorunluluk alanı ile serpilebilir. İşgününün kısaltılması bunun temel ön koşuludur."[154]

Komünist toplumda, temel ihtiyaçların karşılanması için yapılan zorunlu çalışma, estetik bir serbest faaliyet haline; kendini dışa vurma ve gerçekleştirme gereksinimleri olarak serbest faaliyetler (resim yapma, müzik dinleme ve besteleme, dans etme, yazı üretme vd.) ise bir ihtiyaç haline gelir.[155] Zorunluluk ve özgürlük alanları arasındaki ayrım silikleşir. Çalışma yabancılaşmadan kurtulduğundan ve süre olarak kısaldığından, zorunlu çalışmanın, serbest faaliyetler ile özgür olmaya karşıtlığı aşılır.

İşlerin organize edilmesi, idaresi ve yönetilmesiyse, sabit ve kalıcı bir toplumsal katmana ihtiyaç olmadan, kolektif olarak ve sorumlulukların rotasyona tabi olmasıyla yerine getirilebilir. Komünizmde de, işlerin organizasyonuyla ve koordinasyonuyla ilgilenen otoritelere ve yönetenlere gereksinim duyulur. Çalışanların işlerin görülmesinde kolektif kararlar alıp, uygulaması ve iş süreçlerinin planlı olarak düzenlenmesi sayesinde, üretim sürecinde özgürlük ve onay yitirilmeden, işlerin yönetimi gerçekleştirilir.[156] Marx bunu, şu şekilde ifade eder:

> "Büyük ölçekli, doğrudan doğruya toplumsal veya komünal her türlü emek, az ya da çok, bireysel faaliyetlerin uyum içerisinde çalışmasının sağlanması, ayrı parçalarının hareketlerinden farklılık gösteren toplam üretim mekanizmasının kendi hareketinden doğan genel işlevlerin yerine getirilmesi için bir yönetici otoriteye gerek duyar."[157]

Komünizmde çalışma, bir angarya değil keyif alınan bir etkinliktir. Ancak gelecekte de çok sayıda rutin, tatsız, sağlığı bozan işler var olmaya devam edecektir. Bu işlerin, makineler ve robotlarla yapılması artık olanaklıdır. Hoşa gitmeyen bazı işlerin bir gönüllüler listesi üzerinden toplumsal fayda uğruna yapılmasının örgütlenmesi de mümkündür.[158]

Zanaat ustası, iş aletlerini ve iş sürecini kontrol eder, fakat yaratıcılığı sınırlı ve kısıtlıdır. Kapitalizm koşullarındaysa tersine işçiler, makinelere tabi olur ve onlar tarafından kontrol edilirler. İşçiler fabrikalarda kendilerine dayatılan, tekdüze ve tekrarlayan işlerde çalışmaktadır. Fakat bu durum endüstrinin kaçınılmaz bir sonucu değildir. Bize göre komünizm, çalışma hayatında zanaat türünde işlere bir geriye dönüşü içermez. Komünizm, dünya çapında endüstriyel büyük ölçekli üretime dayanan bir toplumsal sistemdir. Makinelerin ve robotların komünizmde üretim süreçlerinde kullanılması, bedensel çalışmayı azaltacak, çalışmanın zihinsel ve keyif alınan bölümlerini artıracaktır. İşlerin rutin, tekrarlayan, ağır ve sağlıksız yönleri, makinelere ve robotlara yaptırılacaktır. İşlerin yeniden düzenlenişi ve iş bölümünün dönüştürülmesi, yabancılaşmanın aşılmasını getirecektir.

Planlamacılar, yöneticiler, tasarımcılar, bilim insanları, sanatçılar, yazarlar vd.'nın yaratıcı ve entelektüel çalışmaları, insanlar arasında paylaşılacak ve bölüşülecektir. Böylelikle, az beceri gerektiren, rutin ve tekrarlayan işler, toplumun belirli bir kesiminin üzerine yıkılmayacaktır.[159] İnsanlar bir dizi farklı iş türünde faaliyet yürütebileceklerdir. Bugünden teknolojinin gelmiş olduğu düzey, aslında bunun olanaklarını oluşturmuş durumdadır.

Kapitalist üretim tarzı, tarihsel gelişimde geçmiş çağların üretim tarzlarına göre bir ilerlemeyi temsil eder. Fakat artık tarihsel gelişimin önünde bir engel haline de gelmiştir. Tarihsel gelişimdeki bu geçilmesi gereken zorunlu aşama, getirdiği olumsuzlukların yanı sıra modern endüstriyi yaratarak komünizmin maddi temellerini de oluşturmuştur. Yabancılaşmanın "aşılması" (aufheben; koruyup aşma, içererek aşma), bu temelin korunup dönüştürülmesi anlamına gelir.

---

[154] Karl Marx, *Kapital 3. Cilt*'ten aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 101-2

[155] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 111

[156] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 202-3

[157] Karl Marx *Kapital Cilt 1*'den aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 203

[158] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 205

[159] Sean sayers, *a.g.e.*, s. 223

> “Yabancılaşmayı aşma koşulları, yabancılaşmış emeğin bizzat kendisinin yarattığı koşullardır. Yabancılaşmış emek böylelikle sadece aşılmasının asli nesnel ve maddi koşullarını değil aynı zamanda öznel ve insani koşullarını da meydana getirir.”[160]

Günümüzde endüstri ve ekonomi ile toplumsal ilişkiler, insanların denetimi altında olmayıp, yabancı ve düşman güçler olarak onlara hükmetmektedir. İnsanlar arasında doğrudan değil, mübadele ilişkileri dolayımıyla, yani metaların değerleri arasındaki ilişkiler aracılığıyla var olan pazarın işleyiş mekanizması, denetlenemezdir. Fakat kapitalist ekonomik gelişme, insanların “dünyada kendi evinde olabileceği bir toplumu”, komünist toplumu olanaklı kılan bir zemin yaratmıştır. Bireylerin tam gelişkinliğe ulaşması, ancak iktisadi ve toplumsal ilişkiler üzerinde kolektif bir kontrol sağlandığında mümkün olacaktır.

Komünizm, bir dünya toplumu olarak insanların tıpkı bugün aile içi yaşamda olduğu gibi, birbirlerinin ihtiyacını, karşılığında bir şey beklemeden gidereceği, yardımlaşma ve paylaşımcılık üzerine kurulu, duygu birliğine sahip bir insanlık ailesidir. Ürünlerde bolluk ve herkesin ihtiyaçlarına göre bölüşüm olduğundan, bireylerin tüketim nesneleri biriktirmesinin getireceği bir kazanç yoktur. Üretken olmak, bireylerin yaratıcı güçlerini ve yeteneklerini kullanmayı ve kendilerini geliştirmeyi istemelerinden kaynaklanır. Kapitalizmde ekonomik yaşam, müsrif, akıl dışı ve gezegenimizi zehirleyiciyken, komünizmde toplumsal ve dolayısıyla bireysel fayda için düzenlenen ekonomi, rasyonel, planlı ve doğayla barışıktır.

9. [Genç Marx ve Din]

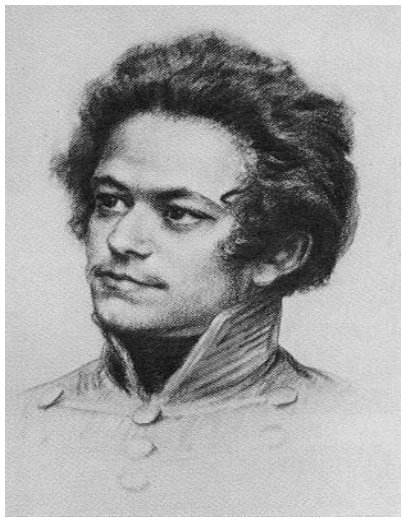

Bu yazıda *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-Giriş (HHFEKG)*’i baştan sona değerlendirip, ne anlattığı üzerinde durmayacağız. Marx’ın bu metinde din konusundaki eleştirel tutumuna odaklanıp, Türkiye solunda bu metindeki dine dair yazılanların anlaşılmasındaki yanlışlıklara ve yetersizliklere işaret edeceğiz. Umarız bu çabamız, bu metnin din üzerine değerlendirmelerinin doğru kavranmasına yarar ve Marx’ı bu konuda haksız yere suçlamanın önünü alır. Başlamadan hemen belirtelim, yazdıklarımın daha iyi anlaşılması için, ekte yer alan Auguste Cornu'nun, Marx'ın bu *Giriş*'teki din konulu pasajlarına dair açıklamalarının okunması yararlı olacaktır.

Önce yanlış anlamalara ve yetersiz kavrayışa örnekler vermek istiyoruz. İlk örneğimiz, Ceren Tuğlu Olpak’ın kolektif yazılan bir kitap olan **Marx’ın Düşüncesi**’ndeki *İlk Adımlar: Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı makalesinden. Olpak şunları yazıyor:

> “Dinin toplumların afyonu olduğuna dair meşhur tespitini ilk kez 1844 yılında kaleme alınan ‘Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-Giriş’te dile getirecek ve tüm diğer genç-Hegelciler gibi Hegel’le Hegel’in zemininde kavga edecekti. Marx bu metinde her ne kadar sonradan alacağı tutumun oldukça gerisinde dursa da, dinin devletin ve toplumsal bilincin tersine çevrilmiş hali olduğunu söyleyerek, halkın gerçek mutluluğu için öncelikle halka vaat edilen bu sahte mutlulukla mücadele edilmesi gerektiğini belirtecekti. Eleştirisinde dinsel anlayışa karşı giriştiği tutum hala dinsel öğelere Hegel düşüncesinde verilen merkezi yeri temelinden sarsamıyor olsa da (…)” (Editör: Nevzat Evrim Önal, **Tarihsel Gelişimi İçerisinde Marx’ın Düşüncesi** içinde, Ceren Tuğlu Olpak, *İlk Adımlar: Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Yazılama Yayınevi, 2. Baskı, 2021, s. 13)

---

[160] Sean sayers, *a.g.e.*, 134

Birincisi: 1843 sonu ya da 1844 başında yazılan *HHFEKG*'te Marx, Hegel'le "kavga etmez". Hegel'le kavga ettiği çalışması, *HHFEK*'nın kendisidir. İkincisi: Marx'ın *HHFEKG*'te din konusundaki tutumu, hayatı boyunca özünde değişmemiş, fakat içeriğinde gelişmiştir. Başka bir deyişle, bu metindeki dine karşı tutumu, sonradan aldığı varsayılan bir tutumun gerisinde değildir. Üçüncüsü: Bu metinde Marx, dinin, "devletin ve toplumsal bilincin tersine çevrilmiş hali olduğunu" söylemez. Şunu söyler: "Bu devlet, bu toplum, bir ters çevrilmiş dünya-bilinci olan dini üretir (…)" Dördüncüsü: Marx bu metinde ve başka hiçbir eserinde, "halkın gerçek mutluluğu için öncelikle halka vaat edilen bu sahte mutlulukla mücadele edilmesi gerektiğini" belirtmez. Marx'ın bu metin dâhil hiçbir eserinde, halkın gerçek mutluluğu için, dinle mücadele edilmesi gerektiği şeklinde bir önerisi yoktur. Beşincisi: Marx bu metindeki felsefi din eleştirisiyle, din konusuna dair materyalist tarih anlayışının ilk nüvelerini oluşturur. "Hegel'in düşüncesinde (dine-MB) verilen merkezi yeri temelinden sarsamıyor" demek, Marx'ın yazdıklarını kavramamanın bir sonucu olabilir.

Diğer örneğimiz, Nevzat Evrim Önal'ın *Feuerbach'tan Günümüze Militan Ateizmin Diyalektik Eleştirisi* adlı makalesinde bulunuyor. Bakalım:

> "(…) dinin ilgasına yönelik mücadelenin, ezilenlerin içinde bulunduğu maddi koşulların değiştirilmesi için verilen mücadelenin ilk adımları olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca aynı yerde Marx, ezilenlerin sahip olduğu dinsel yanılgıların, maddi koşulların acımasızlığı karşısında hem bir sığınak hem de bu koşullara yönelik bir protesto olduğunu vurgular. Yani dinsel ideoloji, egemen sınıf ile ezilen sınıf arasındaki diyalektik sömürü ilişkisinin düşünce dünyasında bir yansımasıdır ve egemenler yönetmek için dine nasıl ihtiyaç duyuyorlarsa, ezilenler de içinde bulundukları ağır yaşam koşullarının acısı karşısında dinsel teselliye ihtiyaç duymaktadırlar. Afyonun ezilenler açısından zararı (bir pozitivistin zannedeceğinin aksine) aklı bulandırıp "gerçeğin" görülmesini engellemesi değil; acıyı hafifletip mevcut koşulları katlanılır kılması ve ezilenleri o koşullardan kurtaracak yıkıcı eylemi geciktirmesidir." (Nevzat Evrim Önal, *Feuerbach'tan Günümüze Militan Ateizmin Diyalektik Eleştirisi*, s. 301, http://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/mdt/mdtc1s4/feuerbachtan-gunumuze-militan-ateizmin-diyalektik-elestirisi-3.pdf , Erişim tarihi: 08.03.2022)
>
> "Yine de Marx'ın bu aşamada halen, ezilenlerin maddi kurtuluşuna giden yolda dinsel yanılgılardan kurtuluşu bir başlangıç olarak gördüğü, dinin eleştirisinin ve ilgası yönünde yapılacak çağrının, maddi koşullardan kurtuluşu kolaylaştıracak bir aydınlatıcılık taşıyacağını düşündüğü açıktır." (a.g.e, s. 301)
>
> "Marx'ın "afyon" soyutlamasının bu sorunlu yönü, pek çok kaynakta, eksik alıntılamaya bağlanır ve "öyle demek istemedi"ye getirilir. Bu, Marx'ın eserlerine yönelik ahistorik bir okumadır ve onun düşüncesinin de bir gelişim sürecinden geçtiğini göz ardı eder. Oysa Engels, 1845 öncesinde Marx'ın ve kendisinin "Foyerbahçı" olduğunu ve birlikte kaleme aldıkları ilk eser olan *Kutsal Aile*'de bunun izlerinin çok belirgin olduğunu söyleyecek kadar açık sözlüdür (Engels, 1992, s.18). Nitekim Marx, *Alman İdeolojisi*'nin kaleme alınmasından sonra bir daha din konusuna tekrar dönmemiş (Riazanov, 1997, s.43), *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın önsözündeki ölçüde genel nitelikte hiçbir tespitte bulunmamıştır." (a.g.e., s. 301, dipnot10)

Birincisi: Marx *HHFEKG*'te, dinin ilgasına yönelik bir mücadele çağrısına sahip olmadığı gibi, böyle bir mücadeleden dahi bahsetmez. İkincisi: Dolayısıyla Marx bu metinde, "dinin ilgasına yönelik mücadelenin", "ezilenlerin maddi koşullarının değiştirilmesi için verilen mücadelenin ilk adımları olduğunu" ne yazmıştır ne de vurgulamıştır. Üçüncüsü: Dine ilişkin olarak "afyon" metaforunu Marx, hem ezilenlerin dünyevi "acılarını hafifletip katlanılır kılması"nı sağladığından, hem de yaşama bir "mana"/keyif kattığı için kullanır. Fakat ezilenlerin yaşamına katılan bu anlam, gerçeğin algılanmasını olduğundan farklı kılar. Marx, bu algılamaları, "yanılsamalı" ("illüzyonlu") olarak niteler. Dördüncüsü: Marx, ezilenlerin kurutuluşuna giden yolda, dinsel illüzyonlardan kurtuluşu bir başlangıç olarak görmez. Dinin felsefi/teorik eleştirisini ve dinin ilgası yönündeki (yapmadığı bir) çağrıyı, ezilenlerin kurtuluşunu kolaylaştıracak bir aydınlatıcılığa sahip olarak düşünmez. Beşincisi: Marx'ın eserleri tarihsel bağlamı içerisinde okunmalıdır elbette, fakat önce okunanlar teorik bağlamı içinde kavranmalıdır. 1845 öncesinde Marx ve Engels, Feuerbachçı değil, fakat ondan etkilenmiş iki beyindir. *HHFEKG*'te, din konusuna yaklaşımda materyalist tarih anlayışının nüve halindeki fikirlerini geliştirmiş olan Marx, Feuerbach'ın "doğalcı" materyalizminin ötesinde konumlanmakta ve yeni bir dünya görüşünü geliştirme yolundadır. Altıncısı: Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nin yazılmasından sonra da örneğin *Anti-Dühring* ve *Kapital*'de din konusundaki fikirlerini daha da geliştirirler. Bu eserlerinde Marx ve Engels, din konusunda "genel nitelikte hiçbir" değil, birçok tespitte bulunmuşlardır.

Şimdi, *HHFEKG*'teki ilgili cümleleri/pasajları İngilizcesinden (The Introduction to Contribution To The Critique Of Hegel's Philosophy Of Right, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm) çevirerek aktarmak ve peşi sıra bazı saptamalar yapmak istiyoruz:

> "Almanya için, *dinin eleştirisi* esasen tamamlanmış bulunuyor ve dinin eleştirisi diğer tüm eleştirilerin ön koşuludur."
>
> (…)
>
> "Dinin karşısında konumlanan eleştirinin temeli şudur: *İnsan dini yaratır*, din insanı yaratmaz. Din aslında, henüz kendini bulamamış ya da çoktan kendini yeniden yitirmiş insanın, kendisi hakkındaki bilinci ve kendisine verdiği saygınlık/değerdir. Fakat *insan* dünyanın dışına kamp kurmuş soyut yaratık/var oluş değildir. İnsan, *insanın dünyası*, devlet, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, *bir ters çevrilmiş dünya-bilinci* olan dini üretir, çünkü bunlar birer *ters duran dünyalardır*. Din bu ters duran dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik öğretici özeti, onun popüler formdaki mantığı, onun ruhsal *point d'honneur*'ü (onur sorunu), onun kuvvetli arzuları, onun moral yaptırımları, onun ağırbaşlı tamamlayıcısı, bu dünyadaki mazur gösterme/haklı çıkarma ve tesellinin evrensel temelidir. Din, insanın özünün *fantastik realizasyonudur*, çünkü *insanın özü* hakiki hiçbir realite kazanmamaktadır. Dine karşı savaşım, bu nedenle, dinin spiritüel (ruhsal) *aroması* olduğu *bu dünyaya karşı* dolaylı/indirekt bir kavgadır.
>
> "*Dinsel* çile, aynı zamanda hem gerçek ıstırabın *dışavurumudur* hem de gerçek acılara karşı *protestodur*. Din ezilen yaratığın iç çekişi/yakarması, kalpsiz bir dünyanın kalbidir, sefil/ruhsuz durumların keyfi/ruhudur. O, halkın *afyonudur*.
>
> "Halkın *yanılsamalı* mutluluğu olan dini ortadan kaldırmak, onların *gerçek* mutluluğunu talep etmektir. Onlara içinde bulundukları koşullara dair yanılsamalarını terk etmeleri için çağrı yapmak, *yanılsamaları gerektiren bir durumu terk etmeleri* için çağrı yapmaktır. Dinin eleştirisi, bu yüzden, *embriyo halinde*, *dinde kutsallaştırılan dünyevi acıların eleştirisidir*.
>
> Eleştiri zincirlerin üzerindeki imajiner çiçekleri koparır, insan fantezisiz veya tesellisiz bir şekilde bu zincirleri taşımaya devam etsin diye değil, zincirleri fırlatıp atsın ve gerçek çiçekleri toplasın diye. Dinin eleştirisi insanı yanılsamalarından arındırır, yanılsamalarından kurtulmuş ve duyularını yeniden kazanmış bir insan olarak, kendi realitesi hakkında düşünsün, eylesin ve davransın diye, kendisinin gerçek güneşi olarak kendi etrafında dönsün diye. Din, insan kendisini eksen alarak kendi etrafında dönmediği sürece, insanın etrafında dönen aldatıcı güneştir sadece.
>
> Bu yüzden, *tarihin görevi*, *gerçekliğin öteki dünyası* yitirildiğinde, *bu dünyanın hakikatini* saptamaktır. Tarihin hizmetinde olan *felsefenin* acil *görevi*, bir kere insanın öz-yabancılaşmasının *kutsal formlarının* maskesi düşürüldüğünde, *kutsal olmayan* formlarındaki öz-yabancılaşmayı ortaya çıkarmaktır. Böylelikle gökyüzünün eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine* ve *teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine* dönüşür.
>
> İzleyen serimleme (*HHFE*'nin ana metnini kastediyor –MB) –bu taahhüde bir katkı-, doğrudan orijinaliyle değil, bir kopyayla, Alman devlet ve hukuk *felsefesiyle* ilgileniyor. Bunun tek nedeni, *Almanya* ile ilgilenilmesidir."

Saptamalarımızı sıralayalım:

1. Feuerbach'ın felsefesiyle birlikte Almanya için, dinin teorik/felsefi eleştirisi büyük oranda tamamlanmıştır. Bu eleştirinin, düşünsel düzlemde, yani felsefi olarak yapıldığının altı çizilmelidir. Marx da din hakkında teorik/felsefi bir değerlendirme yapmaktadır. Fakat Marx'ın *HHFEKG*'teki felsefi din analizi, Feuerbach'ın dine dair değerlendirmelerinden farklı bir kulvarda, yeni bir felsefenin (tarihsel materyalizm) ilk nüvelerinin oluştuğunu gösterir. Feuerbach, dini yaratanın antropolojik düzlemdeki insan olduğunu saptamanın ötesine geçmez. Marx ise insanı, bu dünya ve toplum içerisinde değerlendirir ve dini düşüncelerle duyguların işlevini bu temelde açıklar. Marx'a göre dini üreten, ki o dünyanın tersine dönmüş bilincidir, insanın içerisinde yaşadığı toplum/dünyadır.

2. Marx'ın ve Feuerbach'ın dini teorik/felsefi düzlemde eleştirmesi, hukukun, siyasetin ve toplumun, kısacası dini üreten bu dünyanın eleştirilmesine giden yolda Marx için bir uğraktır. Yabancılaşmanın kutsal formu olan dinin felsefi eleştirisi tamamlandığından, şimdi sırada yabancılaşmanın kutsal olmayan formlarının incelenmesi ve eleştirisi bulunmaktadır.

3. Dinin felsefi eleştirisi, teorik olarak bir demistifikasyon sağlayıp, yanılsamalardan (illüzyonlardan) kurtulmanın tarihsel olanağını verir. İnsanların zincirlerinden kurtulmasını sağlamaz, fakat buna tarihsel açıdan

bakıldığında olanak yaratır. Çünkü bu eleştiri Marx'ın gözünde toplumsal ilişkilerin devrilmesi gerekliliği sonucuna ulaşır ve bu işin öznesi proletarya olarak açıkça belirtilir. Öte yandan Marx, *HHFEKG*'teki felsefi din eleştirisine, bazı cümlelerinde "yanılsamalardan arındırıcı" bir işlev tanır. Fakat sadece bir-iki cümlesinden çıkarsanabilen ("Eleştiri zincirlerin üzerindeki imajiner çiçekleri koparır (…)" cümlesi ve ardından gelen cümle) bu bakış açısı nedeniyle Marx'ı eleştirmek, haksızlıktır. *HHFEKG*'teki bu cümlelere takılıp kalınacağına, onun dini, hukuku, devleti oluşturan yabancılaşma biçimlerinin incelenmesi ve eleştirilmesi gerekir şeklindeki önermesini ön plana çıkarmak uygundur.

4. Marx'a göre, dine karşı teorik düzlemde/felsefi olarak yapılacak bir mücadele, dolaylı olarak da olsa, dini üreten topluma/dünyaya karşı bir savaşımdır. Marx'a göre insanların yanılsamalı mutluluğu olan dini ortadan kaldırmak şuna tekabül eder: insanların gerçek koşullarını değiştirerek, gerçek mutluluklarını sağlamak. Başka bir deyişle Marx bu metinde, dinin ortadan kalkmasının, gerçek toplumsal koşullardaki dönüşümle olacağını bilmektedir. Yine Marx bu metinde, insanların koşullarına dair yanılsamalarını terk etmeleri için çağrıda bulunmanın, ancak yanılsamaları üreten durumlarını değiştirmeleri yönündeki bir çağrıya tekabül ettiğini anlatır. Dinin felsefi eleştirisi, toplumun (devletin, hukukun vb.) detaylı eleştirisiyle geliştirilmediği müddetçe, dünyevi koşulların ve bu koşulların ürünü olan acıların henüz embriyo durumundaki eleştirisidir.

5. "Afyon" metaforu hakkındaysa şunlar söylenebilir: Afyon (opium), haşhaştan elde edilen bir alkaloittir. Ağrı kesici, yatıştırıcı, sedasyon sağlayıcı etkileri yanı sıra keyif verici etkisi de vardır. Adı "afyon ruhu" olan, bir afyon tentürü bile bulunmaktadır. Marx, "dini halkın afyonu" olarak görürken, dünyevi koşullardan kaynaklanan acıları dindirmesini ve "ruhsuz/sefil koşulların ruhu" olarak hayata "mana" katmasını/keyif vermesini kasteder.

6. Yazdıklarımızı pekiştirmek ve vurgulamak için metnin ilerdeki kısmından bir alıntı daha yapmak istiyoruz:

> "Alman teorisinin radikalizminin, dolayısıyla pratik enerjisinin açık kanıtı, dinin gözü pek ve *olumlu* şekilde ortadan kaldırılmasından yola çıkmasıdır. Dinin eleştirisi, *insan için en yüce öz insandır*ı öğretmekle sonlanır, dolayısıyla insanı alçaltılmış, köleleştirilmiş, terk edilmiş, aşağılık bir öz haline getiren ***bütün ilişkilerin devrilmesi kategorik buyruğuyla*** sonlanır, bu ilişkiler, bir Fransız'ın, köpekler hakkında bir vergi getirilmesi planlandığı zamanki feryadından daha iyi tarif edilemez: Zavallı köpekler! Sizlere insanlar gibi davranmak istiyorlar!"

Burada dinin "olumlu" şekilde ortadan kaldırılmasıyla Marx, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesini ("radikal devrim", "genel insan kurtuluşu") kasteder. Marx, insanları yabancılaştıran tüm ilişkilerin devrilmesi fikrine, dinin felsefi eleştirisinin sonucunda ulaşır. Marx bu metinde, ne halkın gerçek mutluluğu için, dinle mücadele edilmesi gerektiğini söyler, ne de ezilenlerin kurtuluşuna giden yolda dinsel yanılsamalardan kurtuluşu bir başlangıç olarak görür.

****

Bu noktada **Marx'ın Düşüncesi** adlı kitaptaki gözümüze çarpan iki sorunu da yazmak istiyoruz. Bunlardan birincisi, kitaba katkı koyan birçok yazarın ağız birliği etmişçesine, "kopuş" safsatasını tekrarlayıp durmasıdır. Örnekler verelim:

> "Marx her iki anlayıştan ('Hegel'in diyalektik anlayışı' ve 'Feuerbach'ın materyalizm görüşü' kastediliyor –MB) da kopuşu öngören bir zeminde, kendi devlet ve hukuk yaklaşımını toplumsal insan ve gerçek toplumsal ilişkiler üzerine inşa etmeye başlıyordu." (Ceren Tuğlu Olpak, s. 36)

> "Ama bu *Kutsal Aile* ile bir kopuş yaşandığı gerçeğini değiştirmiyor." (Erhan Nalçacı, s. 57)

> "Daha açık ifade etmek gerekirse, diyalektik materyalizmin bu iki düşünceyle (Hegel ve Feuerbach kastediliyor –MB) de ilişkisi, bir süreklilik değil ayrı ayrı birer kopuş ilişkisiydi." (Nevzat Evrim Önal, s. 70)

> "Marx'ta ve Engels'te bir kopuş olduğu kuşkusuz doğrudur ama bu kopuş, *Alman İdeolojisi*'nden önce yaşanmış, bu iki büyük devrimci, ayrı ayrı, proletaryanın devrimci sınıf niteliğinin (yani bir maddi gerçeğin) farkına vardıklarında (ya da en azından bunu sezdiklerinde) gerçekleşmiştir. Bu, Marx açısından *1844 Elyazmaları*, Engels açısından İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu'dur. Bu kopuş, felsefi ya da epistemolojik değil, siyasidir; felsefi, ideolojik, teorik başka ne kopuş varsa, bu kopuşun türevidir." (Nevzat Evrim Önal, s. 77)

Görüldüğü gibi, Marx ve Engels'in düşünsel gelişiminde ne kadar çok ve ne kadar çeşitli "kopuş" varmış(!).. Bu "kopuş safsatası" Althusser'in mirasıdır. Elbette, alıntıladığım yazılarda Althusserci bir kopuştan bahsedilmiyor. Fakat gençlik dönemi eserlerinin birçoğunda bir türlü "kopamayan" ya da sürekli "kopan" (☺) Marx ve Engels tasviri

sorunludur. Oysa 1842-1848 yılları arasında Marx ve Engels, yeni bir dünya görüşünü oluştururlar (genezis). Bu dönemin kabaca ilk yarısında Hegel'den ve Feuerbach'tan etkilenmişlerse de, ne kelimenin gerçek anlamıyla Hegelci ne de Feuerbachçıdırlar. Bu tarihsel dönemde, bu iki düşünürün görüşlerinden ayrı bir kulvarda yeni bir dünya görüşü oluşturmaya başlarlar ve bu dünya görüşünü geliştirerek, Hegel'in ve Feuerbach'ın felsefelerini tarihsel olarak aşarlar. Bu gelişimin temel koşullayıcısıysa, siyasettir; Marx ve Engels'in nezdinde komünizm-tarihsel materyalizm bütünleşik bir gelişim yaşar.

İkinci sorun, üç tane yanlış aslında: i. "'Giriş' (*HHFEKG* kastediliyor –MB), Marx'ın oluşmaya başlayan yeni teorisinde işçi sınıfının, adı zikredilmeden arandığı bir metin olur." (Anıl Çınar, s. 132). Marx bu metinde, proletaryadan açıkça bahseder ve onu Almanya "radikal devrim"inin öznesi olarak görür. ii. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde tarihteki çağlarda egemen sınıflar ile egemen düşünceler arasındaki ilişkiyi işledikleri pasajı aktaran Önal, sonrasında bu düşüncelerin ilhamının nereden kaynaklandığını şöyle yazıyor: "Bu düşüncelerin ilhamının, Hegelciliğin dönemin düşünsel ortamındaki egemenliği ve bu düşünsel egemenliğin hem sınıfsal hem de 'devletli' niteliği olduğu açıktır." (Nevzat Evrim Önal, s. 75). Kanımızca bu önerme, Önal'ın öznel bir sanısı (doxa) olarak görülmelidir. Bir ilhamdan bahsetmek uygun olur mu, bilemedik doğrusu; varsa bir "ilham", kaynağının saptanabilir ve "açık" olduğunu düşünmek iddialı… iii. "(…) *Ren Gazetesi*'nde 1842'de çalışmaya başlar. Bu, Marx'ın halen burjuva demokrasisine inandığı liberal dönemidir (…)" (Erhan Nalçacı, s. 48). Kanımızca Marx, bu gazetede çalıştığı sırada radikal bir demokrattır, bir liberal değil.

Ek: *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Karl Marx, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2. Baskı, 2009 içinde, Auguste Cornu'nun *HHFEKG*'i değerlendiren incelemesi, s. 251-3

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı Giriş'ten (Marx) pasajlar	***Auguste Cornu'nun açıklaması***
"Almanya için dinin eleştirisi özsel olarak sona erdi ve bu eleştiri de her eleştirinin ön koşulunu oluşturuyor. Yanılgının kutsala saygısız varoluşu, göksel niteliği kınanır kınanmaz saygınlığını yitiriyor. Göğün bir üstün-insan aradığı aldatıcı gerçekliğinde kendinin öz yansısından başka bir şey bulmayan insan, kendi tam gerçekliğini aradığı ve araması da gereken yerde artık ancak kendinin yansısını, yani insan dışı bir varlığı bulmaya yatkın görünmüyor. Din-dışı eleştirinin temelini şu oluşturuyor: insanı din değil, dini insan yapıyor. Din ya henüz kendi varlığını gerçekleştirmemiş ya da onu yitirmiş bulunan insanın bilincini oluşturuyor."	Makalesinde Marx, her toplumsal eleştirinin zorunlu başlangıcını oluşturan ve Feuerbach'ın sonuna kadar götürmüş bulunduğu din eleştirisinin, insana kendi gerçek yaşamını imgesel değil ama gerçek ve somut bir biçimde yaşayabilmek için artık göksel, aldatıcı bir biçimde değil ama gerçek bir biçimde sahip olmak istediği kendi gerçek doğasının bilincini vererek, insanal kurtuluşun gerektirdiği koşulları yaratmış olduğu saptamasından hareket ediyordu.
"Ama insan gerçek dünyanın dışında yer alan soyut bir varlık oluşturmuyor. İnsan, insanın dünyası, devlet, toplum anlamına geliyor."	Feuerbach'ın eleştirisini toplumsal düzeye oturtan Marx, insana kendi gerçek doğasını, yabancılaşmış özünü geri vermek için, Feuerbach'ın düşündüğü gibi, dinsel yanılsamayı ortadan kaldırmanın yetmediğini, ayrıca ve özellikle bu yanılsamayı doğuran toplumsal koşulların da ortadan kaldırılmasının gerektiğini gösteriyordu. Feuerbach dini insanın yarattığını çok iyi göstermiş bulunuyordu, ama o insanı insan türü ve doğa ile ilişkileri içinde, genel antropolojik bir açıdan düşünüyordu. Oysa insan her şeyden önce, yaşama ve düşünme biçimini özsel olarak toplumun belirlediği toplumsal bir varlık oluşturuyordu.

"Bu devlet ve bu toplum dini, yani dünyanın yanlış bir bilincini üretiyor, çünkü kendileri tersine çevrilmiş bir dünya oluşturuyor. Bu dünyanın genel teorisi, ansiklopedik özeti, mantığının halksal biçimi, tinselci "onur sorunu" olan din, onun kendinden geçmesini, ahlaksal onaylanmasını, görkemli tamamlayıcısını, genel teselli ve doğrulanma biçimini oluşturuyor. Din insanal özün imgesel gerçekleşmesini oluşturuyor, çünkü insanal öz tam bir varoluşa sahip bulunmuyor. Öyleyse dine karşı savaşım, dolaylı olarak dinin tinsel aromasından başka bir şey olmadığı bu dünyaya karşı savaşım anlamına geliyor."	Eğer toplum dini, yani gerçekliğin yanılsama durumuna geldiği tersine çevrilmiş bir dünyayı yaratıyorsa, bu onun kendisinin tersine çevrilmiş bir dünya olmasından ileri geliyordu. Din gerçekte toplumun teorik dışavurumundan, tinsel yansımasından başka bir şey oluşturmuyordu; eğer din insanal öze aldatıcı bir gerçeklikten başka bir şey vermiyor ve bu aldatıcı gerçeklik dinde imgesel bir varoluştan başka bir şey bulmuyorsa, bu da insana gereksinimlerinin aldatıcı bir giderilmesinden başka bir şey sağlamayan ve güncel toplumda insanal özün tam bir gerçekliğe sahip bulunmamasından ileri geliyordu.
"Dinsel sefalet, bir yandan gerçek sefaletin dışavurumunu, öte yandan bu sefalete karşı bir protesto oluşturuyor. Din mutsuzluk altında ezilen insanın içli ezgisini, insan dışı bir dünyanın ruhunu, tinsizleştirilmiş bir toplumun tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor. Halkın aldatıcı mutluluğu olarak dinin ortadan kaldırılması, halkın gerçek mutluluğunun gerçekleştirilmesi anlamına geliyor; halkın kendi durumu üzerindeki yanılsamalarından vazgeçmesini istemek, bu yanılsamayı zorunlu duruma getiren bir durumun ortadan kaldırılmasını istemek anlamına geliyor. Böylece dini eleştirmek, dinin göksel yansımasını oluşturduğu bu gözyaşları vadisini eleştirmek anlamına geliyor."	Toplumda hüküm süren sefaletin yol açtığı din, bu sefalete karşı bir protesto, ama ilkin acılarını hafifletmek isteyen sefil insanlar onu bir uyuşturucu olarak aradıkları için ve sonra da bu acıların doğa ve nedenlerini anlamalarını engelleyerek, onları bu acıları doğuran topluma karşı başkaldırmadan caydırdığı için dini iki biçimde halkın afyonu durumuna getiren ve aldatıcı bir teselliye yol açan aldatıcı bir protesto oluşturuyordu. Etkili olmak için, dine karşı savaşımın onu üreten topluma karşı bir savaşım durumuna dönüşmesi gerekiyordu. Dine ve onun aldatıcı bir mutluluk vaatlerine karşı savaşmaksa, gerçekte dinsel yanılsamaya neden olan toplumsal koşulları eleştirmek ve ortadan kaldırmak, insanların gereksinimlerini gerçekten gidermek ve onlar için yeryüzündeki mutluluğu istemek anlamına geliyordu.
"Öyleyse tarihin görevi, öteki dünyanın gerçeğini ortadan kaldırdıktan sonra, bu dünyanın gerçeğini gerçekleştirmek oluyor. Tarihin hizmetinde olan felsefenin ilk görevi, din alanında insanal yabancılaşmanın büründüğü kutsal biçimin maskesini düşürdükten sonra, toplumda büründüğü kutsal-olmayan biçimin de maskesini düşürmek oluyor. Böylece gökyüzünün eleştirisi yeryüzünün bir eleştirisi, dinin eleştirisi hukukun bir eleştirisi, tanrıbilimin eleştirisi siyasetin bir eleştirisi durumuna dönüşüyor."	Bir öteki dünya yanılsamasını ortadan kaldırarak dinsel yabancılaşmayı teorik düzeyde ortadan kaldırdıktan sonra, güncel toplumda kendini gösteren insanal özün gerçek, somut yabancılaşmasını ortadan kaldırmak gerekiyordu. Böylece gökyüzünün eleştirisi yeryüzünün bir eleştirisi, dinin eleştirisi hukukun bir eleştirisi, tanrıbilimin eleştirisi siyasetin bir eleştirisi durumuna dönüşüyordu.

10. [Yahudi Sorunu Üzerine]

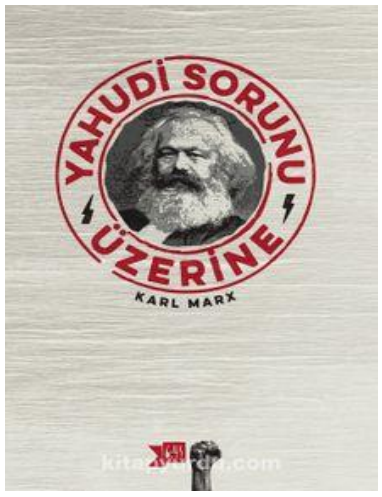

Marx'ın doktora tezinde Hegelci kavramları kullandığı bilinir. Fakat bu durum onun doktora tezini yazdığı sırada bir Hegelci olduğu anlamına gelmez. Marx hiçbir zaman dar anlamıyla Hegelci olmamıştır. Sol Hegelciliğin dahi, Hegelcilik olmadığı kabul edilmelidir. Doktora tezini yazdığı sırada ateist-materyalist eğilimli olan Marx'ın bu eserin dilini Hegelci kavramlarla oluşturduğu da açıktır.

Mayıs 1842'den itibaren *Ren Gazetesi*'nin yazarı olan Marx, gazetenin editörlüğünü 15 Ekim 1842'de üstlenir ve gazetenin başyazarı olur. Bu dönemde ateist olan, fakat komünist olmayan Marx'ın düşünsel ufkunun Hegel'den ayrıldığı noktalar büyür ve gelişir. Radikal bir demokrat olan Marx, baskıcı Prusya devletini ussal bulan Hegel'e karşıt olarak, bu devleti eleştirmektedir. *Ren Gazetesi*'ndeki yazılarında Marx'ın devlete bakışı, radikal bir demokratın bakışıdır. Prusya devletinin uygulamalarını bu perspektifle eleştirir. Bu dönemde halkçı bir perspektife sahip olsa da net bir sınıfsal bakış açısı olmayan Marx'ın, devlet hakkındaki düşüncelerinde Hegelci olduğu ileri sürülemez. Dolayısıyla örneğin Mehmet İnanç Turan'ın, Marx'ın bu dönemi için yaptığı şu saptamalar yanlıştır:

"Marx, devlet sorununa bakışta şimdilik Hegelcidir; yanlış noktadadır." (M. İ. Turan, ***Marksizmin Doğuşu****, Kalkedon Yayınları, Birinci Baskı, 2010, s. 63)*

"Marx, 'Hegelci usçu teorinin' etkisi altındadır. 'Usçu devlet' anlayışı da aynı yanlış kaynağa uzanır." (a.g.e, s. 63)

Marx'ın *Ren Gazetesi*'nde çıkan yazılarında Hegelci bir bakışın olmadığı açıktır. Yaygın olan "genç Marx bir Hegelcidir" (bunun anlamı onun Hegel'in düşüncelerini benimsemesidir) tezini kanıtlayan birisi bugüne kadar çıkmamıştır.

Turan'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi* adlı esere ilişkin şu yorumuysa *daha* sağlıklıdır:

"Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi'nin felsefe açısından önemi, Marx'ın Hegel'den sistematik kopuşuna başlangıç oluşturmasıdır. Ayrıca Feuerbach'ın maddeci görüşlerinin Marx tarafından siyasete uygulanmasıdır." (a.g.e., s. 70)

Bu eseri yazarken Marx'ın Hegelci ve Feuerbachçı olmadığı, ancak onlardan etkilenmiş olduğu ortadadır. Turan'ın şu yorumunun yetersiz olduğu görülmektedir:

"Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi, kuşkusuz ki bir Hegel eleştirisidir, ancak Marx'ın Hegel'den bütünüyle koptuğu, beynindeki Hegel'in bütün izlerini sildiği bir eleştiri değil!" (a.g.e., 86)

Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde (*HHFE*'nde) Hegel'in meclisli anayasal bir monarşiyi olumlaması karşısında radikal demokrat bir konumdan eleştirisini getirir. Marx bu eserinde demokratik devleti benimser. İşte bu benimseyiş, Hegel'in düşüncelerinin ötesinde bir konumlanışın açık kanıtıdır. Marx *HHFE*'nde ayrıca Feuerbach'tan aldığı "tersyüz etme"yle, toplum-devlet ilişkisini materyalist yaklaşımla değerlendirir. 1843'te Feuerbach'ı siyasetle ilgilenmemekle suçlayan Marx, onu bu alanda yetersiz görür. Marx'ın bu dönemde de Feuerbachçı olmadığı çok açıktır.

Marx'ın *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda çıkan iki yazısının başlıkları *Yahudi Sorunu (YS)* ile *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş*'tir *(HHFEG)*. İlki yaklaşık olarak Eylül-Ekim 1843'te yazılmış olup, Marx bu yazıda, 1842'de bozuştuğu Bruno Bauer'in Yahudi sorunundaki görüşlerini eleştirir. İkincisiyse 1843 sonu veya 1844 başlarında yazılmıştır. Bunlara dair M. İ. Turan'ın şu değerlendirmesi yanlıştır:

“Marx’ın iki yazısı arasında yazım tarihi açısından 2-3 ay fark vardır; ama içerdikleri görüşler açısından Marx’ta görülen ilerleme şaşırtıcı düzeydedir. Şubat 1844’te aynı tarihte yayınlanmış bu iki yazı arasında Marx’ın beyninde ‘düşünsel bir devrim’ yaşadığı söylenebilir.” (a.g.e., s. 88)

Oysa *YS* ile *HHFEG* arasında şaşılacak bir “sıçrama” yoktur. *YS*’nda siyasi devrim/özgürleşme ile insanal kurtuluş/özgürleşmenin (komünizm olarak adlandırılmasa da anlamı budur) ayırt edildiği görülür. Bu ayrım bu eserin en önemli ve temel kavrayışıdır. *HHFEG*’teyse Marx’ın proletaryanın siyasi temsilcisi olduğu ve komünist kimlikle yazdığı gözlenir.

YS’nun, Marx’ın eserleri incelenirken oturtulması gereken gelişim çizgisi budur. *YS* kısaca belirttiğim bu biyografik bağlam bilindiğinde daha iyi anlaşılır.

Gelelim *YS*’nun içeriğine. Bu eserdeki temel saptamaları kısaca özetlemek istiyoruz.

1. 1848 devrimi öncesinde Almanya’daki Hıristiyan devlet, Yahudileri baskı altında tutmaktadır. Yahudilerin dinsel pratikleri, yurttaşlık hakları ve politik özgürlük istemleri yasaklarla engellenmektedir. 1840 yıllarında Almanya’da öne çıkan Yahudi sorunu budur ve bu sorun genç Hegelciler arasında tartışılmaktadır. Bruno Bauer’in bu konuda çıkan iki yazısını Marx, *YS* adlı eserinde eleştirmektedir. Marx bu eserde, politik özgürleşmenin ne olduğunu, devlet ile din ilişkilerini, insan haklarının anlamını inceler.

2. Bauer, Yahudilerin insan haklarına ve yurttaşlık haklarına sahip olmak, politik açıdan özgürleşmek için, dini inançlarından vazgeçmeleri gerektiğini düşünür. Ona göre Yahudilik ortadan kalkmadan, Yahudiler özgürleşemez. Bauer, siyasal kurtuluş ile insanal kurtuluş arasında ayrım yapamaz ve bunları birbirine karıştırır. Bauer’e göre, laik devlet anlamına gelen dinin politik kaldırılışı, dinin bütünüyle kaldırılışına eşittir. Marx’a göreyse, Yahudi sorununu iki boyutuyla incelemek gerekir: Siyasal kurtuluşla ilgili olarak Yahudi sorununun çözümü, Yahudilerin dini inançlarından vazgeçmeden politik özgürleşmelerinin mümkün olduğunu, yurttaşlık ve insan haklarına kavuşabileceklerini anlatır. İnsani kurtuluşla ilişkili olarak Yahudi sorununun çözümüyse, Yahudilerin de içinde yaşadıkları burjuva sivil toplumun Yahudice ilişkilerden kurtulmasıdır.

3. Marx, dinsel devlet ile politik devlet ayrımını yapar. Almanya’daki devlet Hıristiyan bir devlettir, çünkü din ile devlet ayrışmamıştır. Bu ayrışmanın olduğu politik devlet, burjuva demokratik devlettir. Kuzey Amerika’daki politik devletlerin kabul edilen resmi devlet dini yoktur ve dini inançlar, kişilerin özel hayatına bırakılır. Yahudi ya da Hıristiyan olsun, dini inançlara sahip insanların politik özgürleşmesi, devletin dinlerden özgürleşmesi, başka bir deyişle laikleşmesidir. Politik devlette insanlar dinden kurtulmuş olmaz, fakat devlet dinden kurtulmuş olur. “Politik özgürleşme”, insanları dinden özgürleştirmez. Dinsel kuralların kısıtlamasından kurtulan bu devlet, “özgür”ken, bu devletin eşleniği olan sivil toplumda insanlar dine bağlı kaldığından özgür değildir.

4. Politik özgürleşmeyle din, devletin karakteristiği olmaktan çıkar ve sivil topluma kayar. Kuzey Amerika devletlerinde olduğu gibi, politik özgürleşmenin tamamlandığı bir ülkede, dinin, sivil toplumda özgürce geliştiği görülür. Politik özgürleşmenin sonucunda dinden kurtulan devletin oluşması, dinin toplumda ortadan kalkması anlamına gelmez, aksine politik özgürleşmenin olduğu ülkede, dinin “yaşam dolu, canlı varlığı” görülür. Politik özgürleşmeyi başlı başına bir ilerleme olarak gören Marx, bunun insanın kurtuluşu olmadığını da belirtir. Marx’ın *YS*’nu yazarken artık bir burjuva demokrat olmadığı buradan anlaşılır. *YS*’nda burjuva toplumun insansal kurtuluşu sağlamadığını belirten Marx, Feuerbach’ın “türsel-varlık” kavramını kullanırsa da perspektifi ve kavrayışı açısından burada Feuerbachçı değildir. *YS*’nda Marx’ın bir Hegelci olduğu da söylenemez.

5. Politik özgürleşme, eski feodal devletin ve toplumun çözülmesi anlamına gelir. Fransız devriminde olduğu gibi politik devrim, toplumun feodal dönemdeki politik niteliğini ortadan kaldırır ve feodal toplumu çözer. Politik özgürleşmeyi, insani özgürleşme olarak görmeyen Marx, politik devrimle oluşan sivil toplumun insanını eleştirir. Sivil toplum eleştirisinde kullandığı kavramlar ve ifadeler arasında “egoizm”, “bencil gereksinim”, “atomize olmuş ve biri diğerine düşman bireyler dünyası” gibi nitelemeler yer alır. Görüldüğü gibi Marx’ın *YS*’nu yazarken, bu eleştirisi nedeniyle radikal bir demokrat sayılması mümkün değildir. Çünkü artık burjuva toplumu eleştirmeye başlamıştır.

6. Politik devrim, devlet ile sivil toplumu ayırır. Marx politik özgürleşme ya da kurtuluşun ne anlama geldiğini, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni örnek alarak irdeler ve eleştirir. Bu belge, politik özgürleşmenin “teorik” belgesidir. Bu belgeye göre yurttaşlar, dinsel inançları yüzünden rahatsız edilemezler ve herkesin dinsel ibadet özgürlüğü vardır. Marx ayrıca 1793 anayasasında yer alan ve insanın doğal hakları olarak kabul edilen “özgürlük, mülkiyet, eşitlik ve güvenlik” hakkından bahseder. *YS*’nda Marx, burjuva toplumu bu hakların özünde neye karşılık geldiğini anlatarak eleştirir. Burjuva özgürlük ilkesine dönük eleştirisi özetle şöyledir: *“İnsanın özgürlük hakkının pratik*

uygulanımı, insanın özel mülkiyet hakkıdır (…) Bu, her insanın öteki insanlarda, özgürlüğünün gerçekleştirimini değil, sınırını bulmasına yol açar." Burjuva toplumda negatif özgürlüğün, bireylerin özel mülkiyetinin, birbirlerine zarar vermemek üzere, korunmasını yansıttığını kavrayan Marx, özgürlük hakkının mülkiyet hakkını tamamladığını görür. Burjuva eşitliği, yasa karşısında aynı haklara sahip olma şeklinde değerlendiren Marx, güvenlik hakkınınsa, egoist bireylerin kişiliklerinin, mülkiyetlerinin toplum tarafından korunmasını içerdiğini belirtir. Egoizmin sigortası olan güvenlik hakkının, "polis" kavramıyla örtüştüğünü saptar. Üstelik Marx bu hakların "teori"de kabulüyle pratikte uygulanması arasındaki uyumsuzluklara da dikkat çeker. Güvenlik hakkı tanınır, fakat pratikte insanlar arasındaki haberleşme gizliliği çiğnenir. Sınırsız basın özgürlüğü tanınmıştır, fakat basının belli bir bölümüne "kamu özgürlüğüne zarar veriyor" gerekçesiyle yasaklama getirilir ve ilke pratikte uygulanmaz. Marx böylelikle *YS*'nda burjuva demokrasisini bir kez daha eleştirmektedir. Marx bu politik özgürleşmenin (burjuva devrimle gelen burjuva demokrasisinin), insanın ikiye bölünüşüne yol açtığını saptar: Sivil toplumun egoist insanı ile politik haklara sahip, soyut yurttaş insan.

7. Marx'ın *YS*'nda dikkate aldığı Yahudi tipolojisi, iktisadi ilişkileri içerisindeki, somut görünümüyle Yahudi'dir. Bu Yahudi tipolojisinde özel mülkiyet temelinde bir özgürleşme gözlenir. Yani onun dünyevi dayanakları özel çıkar, bezirgânlık, tefecilik, ticaret ve parasal ilişkilerdir. Bunlar "Yahudi tarzında" özgürleşmedir. Sivil toplumdaki Yahudi bu "özgürleşmesiyle", Hıristiyan olanlara örnek oluşturur. Yahudi'nin özel çıkar ve özel mülkiyet konusundaki düşünceleri, Hıristiyan halkların pratikteki düşünceleri haline gelmiştir. Burjuva-sivil toplum kendi içerisinden Yahudi tipolojisini sürekli çıkarmaktadır.

8. *YS*'nda paranın insanların hayatı üzerindeki hükümranlığını eleştiren Marx, onu Yahudi tipolojisinin pratikteki tek tanrısı olarak niteler.

9. Marx'ın *YS*'nda insani özgürleşmeden anladığı, politik özgürleşmeyle/burjuva devrimle gelen politik devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımın kalkmasıdır. Sivil toplumdaki "dinsel insan"ın, yani tüccar, gündelikçi ya da toprak sahibi olan insanın, soyut bir yurttaş tanımı altında politik yaşamda tanınması, bir yanıltmacadır. Devlet/kamu yaşamında oluşan aldatıcı yurttaş görünümü ile sivil toplumdaki gerçek insan arasında uyuşmazlık vardır. İnsani özgürleşmede bu uyuşmazlık aşılır. Atomize olan toplumda kendisinden yabancılaşmış güçlerin egemenliği altında olan bireyci/bencil insanın yerine "türsel-varlık" olarak insan geçtiğinde; insanın kendi güçleri ona yabancılaşmadan toplumsal güçler olarak örgütlendiğinde ve böylece insanın toplumsal gücü, politik güç/devlet olarak ona yabancılaşmadığında/ondan ayrışmadığında, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir. Marx, burjuva politik özgürleşmeyi henüz tamamlanmamış ve çelişkili durumda olan insani özgürleşme sürecinin bir uğrağı olarak görür.

10. Marx *YS*'nda, Yahudi'nin insani özgürleşmesinin nasıl olacağını açıklar. Yahudilerin inanç özgürlüğüne sahip olmaları, burjuva politik özgürleşme ile olanaklıdır, fakat bu onları insani olarak özgürleştirmez. Bauer'in yaklaşımıysa tersidir: Bauer, Yadudilerin dinlerinden özgürleşmedikçe, politik bakımdan özgürleşemeyeceklerini anlatır. Marx'a göre bezirgânlığın önkoşullarını, dolayısıyla bezirgân olmanın olanaklarını ortadan kaldıran bir toplum örgütlenmesi, Yahudi tipolojisinin varoluşunu olanaksız kılar. Yahudi'nin dinsel bilinci olan Musevi dini, bu toplum kurulduğunda, dağılıp çözülür. Yahudiler, sivil toplumdaki pratik özlerini, bezirgânlığın önkoşullarını kaldırmak için çalışırsa, insani özgürleşme için çalışmış olur. Bütün bunları yazan Marx, şunu ekler:

"Toplum Yahudi'nin ampirik özünü –bezirganlığı ve bunun önkoşullarını- ortadan kaldırmayı başarır başarmaz, Yahudi olanak-dışı hale gelir; çünkü bilincinin artık nesnesi yoktur; çünkü Yahudiliğin öznel temeli, pratik gereksinim, insanileştirilmiştir." (YS, Marx)

Marx'ın dini ideolojiye dair bu bakışı, materyalisttir ve *YS*'nu yazdığı tarihte Feuerbach'ın humanizmini/materyalizmini aştığını gösterir. Bu bakış açısı *HHFEG*'ten *Kapital*'e varıncaya kadar ne zaman din konusu gündeme gelse, özünde değişmeden kalır ve fakat bakış açısının içi doldurularak zenginleştirilir.

11. [Fransa’da Sınıf Savaşımları]

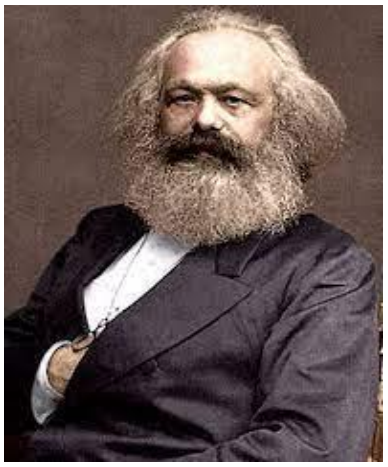

Marx'ın 1848-49 Fransız Burjuva Devrimini incelediği eserin adı *Fransa’da Sınıf Savaşımları*’dır.

Marx Ocak-Kasım 1850’de dört adet makale yazar. Bu makaleler ilk önce *Neue Rheinische Zeitung, Poitisch-ökonomische Revue*’nun 1850 tarihli 1, 2, 3, 5-6. sayılarında yayınlanır. Bu dört makale, *Fransa’da Sınıf Savaşımları 1848-1850* adlı eseri oluşturur.

Bu eseri Marx, 1848-49 Fransız burjuva devriminin getirdiklerini anlamak amacıyla yazar. Bu eser Marx’ın ilk tarihsel süreç incelemesidir. Marx bu eserde, 1848-49 Fransız burjuva devriminin nedenlerini ve karakterini ortaya koymakta, devrimin seyrini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Eserde, iktisadi süreçlerin toplumsal hayattaki rolü, sınıfların ve partilerin mücadeleleri, kitlelerin devrim sürecindeki hareketlenmeleri ve devletin işlevleri üzerinde durulur. Marx, 1848-50 arasındaki siyasal sürecin somut bir analizini ortaya koymaktadır. Siyasal ve ideolojik eğilimleri, tarihsel süreç içerisinde inceler; bunları, sınıf çıkarlarıyla ilişkilendirerek değerlendirir.

22-24 Şubat 1848’de Fransa halkı “bankerlerin kralı” Louis-Philippe’i devirir ve cumhuriyeti ilan eder. 13 Mart’ta Avusturya’nın başkenti Viyana’da, 18 Mart’ta Prusya’nın başkenti Berlin’de ayaklanmalar başlar. Prusya’da burjuva muhalefet iktidara gelir. İmparator, bir anayasayı getireceğine söz verir. Öteki Alman devletlerinde de devrimci hareketlenmeler olur. 18-22 Mart’ta Milano sokaklarındaki savaşların ardından halk, Joseph Redetsky komutasındaki Avusturya ordusunu şehirden sürüp atar. Venedik, Piedmonte ve Roma’da ayaklanmalar olur. Bütün Avrupa’da devrimci bir yükseliş vardır.

1848-49 devrimleri, Avrupa’daki mutlak krallıklarla kapitalizm arasında derinleşen çelişkinin ürünüdür. Fransa’daysa mutlak krallık 1789 devrimi ile birlikte ortadan kaldırılmıştır, fakat burjuvazinin iktidardaki kesimi olan mali aristokrasi, kapitalizmin gelişimi önünde engel oluşturmaktadır. Öteki ülkelerde 1848 devrimleri, mutlak krallıkları devirme, toprak soylularının ayrıcalıklarını kaldırma ve ulus-devletlerin oluşması görevlerini üstlenmiştir.

1848 devrimlerinin 1789’daki klasik burjuva devriminden farkı, siyaset alanında yeni bir sınıf olarak proletaryanın belirmiş olmasıdır. Fransa’da Paris’te işçi sınıfı sokaklarda cumhuriyetin kuruluşu için savaşır. Viyana ve Berlin’de işçi sınıfı barikat savaşlarında belirleyici bir aktör durumundadır.

***

Fransa’da Sınıf Savaşımları’nı özetlemek, yararlı olacaktır:

Temmuz 1830 devrimi, mali aristokrasinin egemenliğini getirir. Temmuz devrimiyle birlikte Orleans dükü Louis-Philippe kral olur. Mali aristokrasi, bankacılar, borsacılar, demiryolu, kömür ve demir madenlerinin sahipleri ile orman ve toprak sahiplerinden oluşur. Burjuvazinin bu fraksiyonu (kesimi), Louis-Phillipe krallığı döneminde egemendir. Devlet kurumlarında bu sınıf fraksiyonu doğrudan bulunmaktadır. Sanayi burjuvazisiyse, meclislerde azınlıktadır ve resmi muhalefeti oluşturur. Louis-Philippe’in kral, mali aristokrasinin egemen sınıf olduğu dönemde, 1832, 34 ve 39 yıllarında devrimci ayaklanmalar olmuş ve kanla bastırılmıştır. Bu dönemde, küçük burjuvazi ile köylülük, siyasi iktidarın dışındadır. Bu sınıfların oy hakları yoksa da ideologları muhalefet içerisinde yer alır. Devlet aygıtında bulunan mali aristokrasi, bütçe açıkları yüzünden devletin kendisine borçlanmasıyla kazançlarını artırmaktadır. Devlet daireleriyle yakın ilişkilere sahip mali aristokrasinin egemen sınıf olduğu bu dönemde, rüşvet, dolandırıcılık, zimmete geçirme gibi işlemler yaygındır. Devletteki politikacılar (meclis), bakanlar ve bürokratlar ile mali aristokrasinin oluşturduğu sermaye iç içe geçmiş durumda bulunmaktadır.

Özetle Temmuz Monarşisi döneminde Louis-Philippe kral olsa da devleti yöneten mali aristokrasi adındaki burjuva kesimidir. Bu burjuva kesimi, yasalar çıkarmakta, kamu kurumlarını kumanda etmekte, basını elinde tutmaktadır ve topluma da egemen konumdadır. Zevkleri ve kazanç elde etme tarzı yönünden yozlaşmış durumdadır. Sanayi

burjuvazisi çıkarlarını tehdit altında gördüğünden, bu iktidara muhalefet etmektedir. Halk “hırsızlara”, yani mali aristokrasiye tepkilidir.

1845-46 yıllarında patates hastalığı ve tarımsal toplam ürünün (rekoltenin) az oluşu, halktaki hoşnutsuzluğu tırmandıran ve olgunlaştıran birinci iktisadi olaydır. 1847’deki kıtlıkta halk açlık, mali aristokrasi sefahat içerisindedir. Devrimin oluşumunu hızlandıran, hoşnutsuzlukları ayaklanmaya kadar olgunlaştıran ikinci iktisadi olay, 1847’de İngiltere’de yaşanan ticaret ve sanayi bunalımıdır. Bu bunalım 1847 güzünde kıta Avrupa’sını etkiler ve Şubat-Mart 1848 devrimlerine zemin hazırlar.

Kıtayı etkileyen bunalımdan, Fransa sanayi burjuvazisi etkilenir. Sanayi burjuvazisi, mali aristokrasinin kabinesini devirmek için seçim reformu talep eder. Bunalım yüzünden sanayi burjuvazisi, dış pazarda iş yapamadığından, iç pazara yönelir. Bu da bakkal ve dükkânların kitlesel iflaslarına yol açar. Küçük burjuvazinin, Şubat 1848 devrimine katılmasının sebebi budur.

Şubat’ta ayaklanma başladığında Başbakan Guizot’dur. Louis-Philippe korkuyla 23 Şubat’ta Guizot kabinesine son verip, yerine 24 Şubat’ta Odilon Barrot kabinesini kurar. Fakat geç kalmıştır. Halk ve ordu çatışmaktadır. Ulusal muhafız pasif davranır ve ordu silahsız kalır. Böylelikle Temmuz monarşisi yerini Geçici Hükümet’e (GH) bırakır. Paris, siyasal merkezileşmenin sonucu olarak Fransa’ya hâkimdir.

GH, çıkarları çatışan çeşitli sınıfları yansıtır. Üyelerinin çoğu burjuvazinin temsilcisidir. Küçük burjuvazi, burjuvazi, hanedan muhalefeti ve iki temsilcisiyle işçi sınıfı GH’te yer alır. İşçi temsilcileri Louis Blanc ve Albert’tir. İşçiler 1830 Temmuz devriminde cumhuriyeti, kurucu meclisin toplantıya çağrılmasını ve herkese oy hakkını isteyerek, barikatlarda savaşmıştır, fakat mali aristokrasi (bankerler) halkın zaferinden yararlanıp, Orleans dükü Louis-Phillipe’i tahta getirmiştir. Bunun nedeni, halkın yeterince örgütlü davranmamasıdır. Fakat bu kez, işçiler daha fazla örgütlüdür ve GH’e cumhuriyetin ilanını emrederler; yoksa silahlı kitlesel güçlerini kullanacaklarını belirtirler. Böylece meşruti krallık gider ve genel oya dayalı cumhuriyet ilan edilir. Fransa’ya cumhuriyeti getiren, GH’e cumhuriyeti ilan etmesini dayatan proletaryadır. Fakat Şubat cumhuriyeti, mali aristokrasiyi devirmemiş, o da dâhil olmak üzere bütün mülk sahibi sınıfları siyasal iktidara katmıştır. Burjuva monarşisinden, burjuva cumhuriyete geçilmiştir. Proletarya Şubat devrimiyle kurtuluşu için savaşabileceği bir alanı ele geçirmiş ve bağımsız bir partiyi oluşturmuştur. Cumhuriyet ile burjuvazinin egemenliği tahtın arkasına gizlenmekten kurtulmuş, açığa çıkmıştır. Büyük toprak sahipleri olan lejitimistler, Temmuz monarşisi döneminde siyasal varlık gösteremediklerinden, devrimin ve burjuva cumhuriyetin yanında yer alır. Köylüler halkın çoğunluğunu oluşturur ve Fransa’nın yazgısı üzerinde genel oyla söz sahibi olur.

GH, her yurttaşa iş sağlamayı üzerine alan bir kararname çıkarmıştır. Bu vaadini unutunca, 20 bin işçi Belediye Sarayı’na doğru yürür. Talepleri çalışma bakanlığı kurulması ve emeğin örgütlenmesidir. GH gönülsüzce de olsa, emekçilerin koşullarını iyileştirme çarelerini araştırmakla görevli bir komisyon atar ve başına L. Blanc ile Albert’i getirir. Fakat böylece, işçi sınıfının temsilcileri GH’in merkezinden uzaklaştırılmış olur. GH’in burjuva temsilcileriyse, tüm bakanlıklara ve devlet iktidarına sahiptir. Luxemburg Komisyonu’nun ne bütçesi vardır ne de yürütme gücü. Devlet iktidarına sahip olmayan bu Komisyon’la işçiler oyalanmaktadır. L. Blanc bu komisyonun kurulmasını kabul etmekle, burjuvazinin oyuncağı konumuna düşer.

Şubat 1848 devrimi burjuvazi ile proletaryanın birlikte yaptığı bir devrimdir, fakat bu gelişmelerle birlikte iktidar burjuvazinin elinde kalır. Proletarya köylülere ve küçük burjuvalara kıyasla sayıca azdır. Onların desteğini almadan burjuva düzeni değiştiremez durumdadır. Proletarya, devrimi geliştirip tamamlayacak güce ve yeteneğe sahip değildir.

1848’de Fransa’dan sonra Prusya, Avusturya, Polonya, Macaristan ve İtalya’da da ayaklanmalar/devrimler olur. 1848 Devrimleri kıta Avrupa’sına yayılan bir devrimler toplamıdır.

Şubat devrimi sonrası cumhuriyet dış politika sorunlarıyla karşılaşmaz. İçerideyse proletaryanın savaşımı olmaz. İşçiler GH’i destekler. Şubat devrimi görünürde mali aristokrasiye karşı olsa da, aslında bankokrasiyi geliştirip sağlamlaştırır. GH’in bir uygulamasından ticaretle uğraşan dükkânlar, yani küçük burjuvazi mağdur olur. Köylülereyse yeni bir vergi getirilir. Bu yüzden, köylüler devrime karşıt bir konumlanış alır (Büyük Fransız Devrimi’nde burjuvazi ve köylülerin ittifak halinde olması, bu devrimde gerçekleşmez) ve proletaryaya yakınlaşmaz. GH, proletaryanın potansiyel tehdidine karşı bir önlem olarak, 24 gezgin muhafız taburu oluşturur. Bu taburlar lümpen proletaryadan oluşturulur. Ordu, Şubat devrimi sonrasında Paris’in dışındadır. Ulusal Muhafızlar, işçiler karşısında güçsüzdür ve saflarına işçiler de katılmaktadır. İşçilere karşı bir güç olan gezgin muhafızları işçiler, burjuva ulusal muhafızların karşısında kendi savaşçıları olarak algılar. Bu bir yanılgıdır. Öte yandan, burjuvazi de yanılgı içindedir. Bunalımın ve devrimin işsiz bıraktığı sanayi işçilerini, Ulusal Atölyeler kurup buralarda istihdam

eder. Burjuvazi işçilere karşı bir güç oluşturduğunu sanmaktadır, fakat aslında ayaklanma için bir güç oluşturmuştur. GH, Ulusal Atölyeler'in L. Blanc'ın buluşu olduğu söylentisini yayar ve toplumda bu atölyelerle sosyalizmin uygulandığı anlayışı yaratılır. Küçük burjuvazi, "göstermelik işe karşı devletten maaş, işte sosyalizm" anlayışıyla, bu durumdan hoşnutsuzdur. Küçük burjuvazi iflaslarla boğuşmaktadır ve işçilere, ulusal atölyelere öfke duyar.

Görüldüğü gibi, Şubat devrimi sonrasında "toplumsal kurumlarla bezenmiş bir cumhuriyet" kurulmuştur. Bu toplumsal kurumlar, işçilerin örgütlenmeleri olan Ulusal Atölyeler ve Luxemburg Komisyonu'dur. Bu kurumlar işçilerin baskısıyla GH tarafından kurulmuştur. Fakat böylelikle GH, proletaryanın hak iddialarını frenler. Bu aslında burjuvazinin işçi sınıfına karşı savaşımını beceriyle yürüttüğünü gösterir. 4 Mayıs 1848'de Ulusal Kurucu Meclis seçimle belirlenir. Kurucu Meclis, "burjuva cumhuriyet"in kurulduğunu gösterir. Çünkü mecliste burjuvazinin ağırlığı vardır; L. Blanc ve Albert meclisin Yürütme Komisyonu'ndan çıkarılmıştır ve özel bir çalışma bakanlığı kurulması talebi reddedilmiştir. Artık ulusal atölyeler ve komisyon gibi sosyal ödünlerden kurtulmak için, burjuva cumhuriyet, Haziran ayaklanması/yenilgisine doğru yol almaktadır. "Burjuva cumhuriyetin gerçek doğum yeri Şubat zaferi değil, Haziran yenilgisidir."

Burjuva cumhuriyet, iktidarını sağlamlaştırmak zorundadır. Şubat cumhuriyetini burjuvaziyle birlikte kuran işçiler, artık burjuvalarla karşı karşıya gelirler. Burjuvazi ulusal atölyeleri hedef tahtasına yerleştirir. Sokak toplantıları yasaklanır, ulusal atölyelere giriş güçleştirilir, günlük ücret yerine parça başı ücret getirilir, toprak düzleme işi için işçiler sürgüne gönderilir vb… 21 Haziran 1848'de bekâr işçilerin ulusal atölyelerden çıkarılması ya da orduda hizmete alınmasını emreden bir kararname yayınlanır. İşçiler buna, 22 Haziran'da ayaklanmayla karşılık verir. İşçi sınıfının liderleri ve planları yoktur ve çoğu silahsız durumdadır. 5 gün boyunca ordu, gezgin muhafızlar ve ulusal muhafızlara karşı koyarlar. Burjuvazi ayaklanmadan korkmuştur ve ayaklanmayı zalimlikle bastırır. İşçiler burjuva düzene karşı ayaklanmıştır. Aslında işçileri Haziran ayaklanmasına zorlayan burjuvazidir. İşçilerin talepleriyse burjuvacadır. Burjuva cumhuriyeti algılamaları yanılsamalıdır; ödünler elde edeceklerini sanırlar. Burjuva devletin ya da burjuva cumhuriyetin asıl niteliğiyse, burada ortaya çıkar: Sermayenin egemenliğini ve emeğin köleliğini daimî kılmak. Burjuvazi, burjuva terörizmine başvurmuştur. Haziran yenilgisi, tüm Avrupa'da burjuvazinin özgüvenini artırır. Burjuvazi gericileştiğini göstermiştir. Bundan sonra Avrupa'da devrim, bütün Avrupa'da olmak zorundadır, çünkü proletaryaya karşı Kutsal-İttifak kurulmuştur. Bundan sonra, devrimin bayrağı kızıl renktedir. Bu ayaklanma, işçilerin proletarya diktatörlüğünü kurma yönünde bir kalkışmasıdır.

25 Haziran 1848'de işçilerin Paris ayaklanması bastırılırken, küçük burjuva cumhuriyetçiler, burjuva cumhuriyetçilerle birlik oldular. GH ve Yürütme Komisyonu döneminde demokrat cumhuriyetçiler, yani Montagne (küçük burjuvazinin siyasal temsilcileri), cumhuriyetçi burjuvazi ile ittifak halindeydi, fakat Haziran günlerinden sonra bu ittifak bozulur. Kurucu Ulusal Meclis'te Orlenasçılar ve lejitimistler azınlıktadır ve bunlar karşı-cumhuriyetçidir. Bunlar Haziran ayaklanmasından önce cumhuriyetçi gibi görünürler, fakat Haziran günlerinden sonra kendi karşı-cumhuriyetçi kimlikleriyle belirirler. Burjuva cumhuriyetçiler, 1830'yılından beri Paris gazetesi National etrafında toplanmış generaller, avukatlar, bankerler, milletvekilleri ve yazarlardan oluşur. Haziran günlerinden sonra, burjuva cumhuriyetçiler devlet aygıtını, bürokrasiyi ele geçirir ve yürütme gücünün başında da temsilcileri Cavaignac bulunur. Kurucu Meclis'in tüm eylemleri, burjuva cumhuriyetçiliğin gerçekleşmesidir.

Haziran'da proletarya yenildikten sonra, sıra küçük burjuvaziye gelmiştir. Artık onların da hesabı görülebilir. Paris'li küçük burjuvalar kitlesel biçimde iflas etmektedir, fakat onları koruyacak yasal düzenlemeler mecliste kabul edilmemektedir. Kurucu Ulusal Meclis, anayasa hazırlar. Bu anayasa proletarya, köylüler ve küçük burjuvalara genel oy hakkı vermekte, fakat onların toplumsal köleliğini onaylamaktadır; işte anayasanın çelişkisi budur. Burjuvazinin egemenliği demokratik koşullar içerisine yerleştirilmektedir. Bu anayasayla gidilen 10 Aralık 1848 seçiminde, cumhuriyetçi burjuvazinin lideri Cavaignac kaybeder, III. Napoleon seçimi kazanır. Köylüler mevcut hükümeti devirmiş, adeta seçimle darbe yapmış gibidir. Napoleon'un seçilmesi köylülerin seçim zaferidir; proletarya içinse, cumhuriyetçi burjuvaların düşüşü, Haziran'daki burjuva zaferin hükümsüzleşmesidir. Burjuvaziye borçları olan küçük burjuvalar için de cumhuriyetçi burjuvazinin düşüşü ve Napoleon'un seçilmesi olumludur. Ordu da gezgin muhafızlara karşı Napoleon'a oy vermiştir. Bonaparte, burjuva cumhuriyete karşı güç birliği içindeki bütün partilerin ortaklaştığı adaydır. Küçük burjuvazinin ileri kesimlerinin adayı Ledru-Rollin, devrimci işçilerin adayı Raspail'dir, fakat proletarya ve küçük burjuvazi Napoleon'a oy vermiştir. Proletarya Raspail'i aday göstermekle Montagne'den, yani Demokrat Parti'den bağımsız bir eylemde bulunmuştur; bu durum bir ilktir. Cavaignac 20 Aralık'ta görevini bırakır ve Kurucu Meclis Louis Napoleon'u cumhuriyetin başkanı ilan eder.

Kralcı burjuva kesimler, Napoleon'a Barrot'yu seçmesini önerirler. Louis-Phillipe'in son bakanı olan Odilon Barrot, Napoleon'un ilk bakanı olur. Barrot kabinesi, Orleancılar ile lejitimistlerden oluşur. National'in partisi, cumhuriyetçi burjuvazi, devlet görevlerinden tasfiye edilir; posta yönetimi, polis müdürlüğü, genel savcılık, Paris belediye

başkanlığı vb. kurumlar kralcıların eline geçer. Artık Fransa'da cumhuriyetin kuruluşu tamamlanmıştır; ortada kurulu bir cumhuriyet vardır. Kurucu Meclis gereksizleşmiştir. Kurucu Ulusal Meclis'te burjuva cumhuriyetçiler bulunmaktadır. Bunlar mecliste Reforme'un demokrat cumhuriyetçileriyle, yani Montagne (küçük burjuvazinin partisi) ile birlikte hareket ederler. Burjuva cumhuriyetçiler, Barrot kabinesini devirmek ister. Tuz vergisi konusunda, köylülerin seçtiği Bonaparte ve kabinesi ile Kurucu Meclis arasında bir çekişme yaşanır. Kurucu Meclis, köylülerin aleyhine olan tuz vergisinin konmasına karşı çıkarak, köylülerin çıkarlarının savunucusu gibi görünmeye çalışır. Kabine, Kurucu Meclis'in kendini dağıtmasını istemektedir, fakat onu dağıtmak için yasal dayanağı yoktur. Meclis ise, güvensizlik oylamasıyla Barrot kabinesini istifaya zorlamak ister ama kabine bu oylamayı kabul etmez. Kurucu Meclis ile iktidar savaşmaktadır. Kurucu Meclis'in dağılmasını isteyen dilekçelerle buna karşı olan dilekçelerin örgütlenmesi ve karşılıklı çekişme yaşanır. Kurucu Meclis'in tek yolu başkaldırıdır ve elindeki silahlar, ulusal muhafızların cumhuriyetçi kesimi, gezgin muhafızlar ve devrimci proletaryanın merkezleri olan kulüplerdir. Kabine için Kurucu Meclis'i dağıtmanın tek yolu da onu ayaklanmaya kışkırtmak ve ayaklanmayı bastırmaktır. Bonaparte'ın kabinesi (Barrot kabinesi), gezgin muhafızların bir kısmını işten atıp, geriye kalanların ücretlerini düşürerek bu örgütü, kralcı bir örgütlenmeye dönüştürür. Gezgin muhafızların dağıtılması, burjuva cumhuriyetçi 50 valinin görevden alınıp yerlerine kralcıların geçirilmesi, lejitimistlere karşı hoşgörü vb., bütün bunlar ayaklanmayı kışkırtmıştır. Fakat Napoleon'un gerçekleştirdiği askeri gösteriden korkuya kapılan Kurucu Meclis sonunda, bazı yasal düzenlemelerden sonra kendini feshetmeyi kabul eder. Meclisteki burjuva cumhuriyetçiler ile demokrat cumhuriyetçiler, işçilerin örgütlenme merkezleri olan kulüplerin yasaklanmasını öneren kabinenin tasarısını onaylar. Anayasanın örgütlenme hakkını tanımasını hiçe sayarak, kulüpleri yasaklarlar. Çünkü artık Şubat cumhuriyeti değil, yerleşmiş bir cumhuriyet vardır. Kurucu Meclis, Avrupa karşı-devrimiyle ittifak kurulması doğrultusundaki kabine çalışmalarını da benimsemiş ve onaylamıştır.

Kurucu Meclis 4 Mayıs 1848'den 26 Mayıs 1849'a kadar var olur. Yasama Meclisiyse 28 Mayıs 1849'da kurulur ve 2 Aralık 1851'de Bonaparte'ın darbesine kadar varlığını sürdürür. Ulusal Yasama Meclisinin seçiminde, kralcı burjuvazinin Düzen Partisi ile kızıl parti çalışma yürütür. Bu iki partinin arasında National'in burjuva cumhuriyetçileri, şimdiki adlarıyla Anayasanın Dostları bulunur. Kızıl parti, sosyal-demokrat partidir ve küçük burjuvazi ile işçilerin partisinin birlikteliğiyle oluşmuştur. Düzen partisi, Yasama Meclisi'nde çoğunluğu elde eder. Demokrat partinin meclise girmedeki başarısızlığı ve küçük burjuvaların iflasları, onları sosyalistlere yakınlaştırır ve sonuçta kızıl parti adında bir ittifak kurulur.

Köylüler ve taşranın önemli bölümü, Bonaparte'ın uygulamalarıyla hayal kırıklığına uğramıştır. Kızıl parti de onlara çıkarları adına propaganda yapmaktadır. Böylece köylüler devrimci bir konumlanışa meyleder.

Şehirli küçük-burjuvazinin temsilcisi Montagne (Demokrat Parti) 13 Haziran 1849'da sokak gösterisi yapar ve bu gösteri de burjuvazi tarafından bastırılır. Meclis'te Montagne'in temsilcisi kalmaz, meclisteki kürsü özgürlüğü kaldırılır, meclis tümüyle kralcı burjuvaların eline geçer. Orta sınıflara dönük gerici uygulamalar tüm Fransa'yı kaplar; sıkıyönetim, derneklerin yasaklanması, basının susturulması, memurlar arasında ayıklamaların yapılması, demokrat küçük burjuvazinin ulusal muhafızlar içindeki kuvvetlerinin dağıtılması… Bu uygulamaları yaşama geçiren Ulusal Yasama Meclisi'ndeki kralcı burjuvazinin (Düzen Partisi'nin) temsilcileridir. Macaristan, İtalya ve Almanya'da da karşı-devrim kazanır. Fransa'da kralcı görüşler meşruiyet kazanır, cumhuriyet mecliste yerilmekte, krallık ve Kutsal-İttifak yüceltilmektedir. Roma'nın Fransa ordusu tarafından işgali de Düzen Partisi'ni iyice güçlendirir. Paris'teki sıkıyönetim kaldırılıp, basın yeniden faaliyete geçince, gizli dernekler yaygınlaşır ve güçlenirken, orta sınıflar da devrimci eğilimler oluşmaya başlar.

Yasama Meclisi, il meclislerinin seçimi nedeniyle yasamaya ara verir. İl meclisleri, anayasanın değiştirilmesini onaylamazlar. Tümüyle kralcı burjuvazinin elinde olan Ulusal Yasama Meclisi tekrar toplandığında Bonaparte ile meclis arasında uyuşmazlıklar yaşanır. Sürgündeki kral ailelerinin geri çağrılması konusunda da meclis ile Bonaparte arasında sürtüşme olur. Bonaparte, 1 Kasım 1849'da kralcıların temsilcilerinden oluşan Barrot kabinesine son verir ve kendi Hautpoul kabinesini (kâtipler kabinesini) kurar. Bu kabineyle hükümet inisiyatifi, mali aristokrasinin eline geçer.

1849'da başlayıp 1850'de iyice belirginleşen sanayi ve ticaret atılımı sırasında, köylüler çöküntü içerisindedir; ürünlerinin fiyatları düşer, tefecilerin sömürüsü ve vergiler altında ezilirler. Köylülerin toprakları küçülmekte, toprakların verimi düşmektedir. Köylülerin borçları ve topraklarının ipotekleri artmakta, borçlarının faizleri yoluyla birey kapitalistlerce sömürülmekteler. Kapitalist sınıf, devlet vergileri yoluyla da köylü sınıfı sömürmektedir. Köylülerin çıkarı, sermayenin alaşağı edilmesidir. Bonaparte'ı seçen köylüler olmuştur, fakat içki vergisinin yasayla tekrar uygulanması (20 Aralık 1849), onları Bonaparte'a karşı konumlandırmıştır. Fransa'da 12 milyon insan bağcılıkla geçinmektedir ve on yıllardır halk içki vergisine karşı çıkmaktadır. Köylüler, şarap tüccarları ve şarabı

tüketen işçiler, bu vergiye karşıdır. Köylülerin sınıfsal çıkarları burjuvaziye karşıttır. Bu nedenle işçi sınıfı ile müttefik olabilirler. Durağan bu sınıf, içki yasasıyla birlikte devrimcileşir. Köylüleri düzene kazanmak için bazı yasalar çıkarılsa da, bunlar etkisiz kalır ve tersine köylülerin devrimcileşmesine yararlar.

13 Haziran 1849'daki küçük burjuva gösterisi sonrasında sürgün edilen Montagne temcilerinin yerini doldurmak için ara seçim yapılacaktır. 10 Mart 1850 ara seçiminde, küçük burjuvaların temsilcileri (Montagne) meclise girer. Düzen Partisi yani meclis ile Bonaparte arasındaki sürtüşmeler yerini, Montagne'e karşı birlik halinde davranmalarına ve bazı önlemlerle uygulamaları yaşama geçirmelerine bırakır. Artık genel oy sisteminin kaldırılması, burjuvazi tarafından dillendirilmektedir. 28 Nisan'da yapılan seçimde de Montagne tekrar zafer elde eder. Buna Düzen Partisi genel oy sistemini kaldıran bir seçim yasasıyla karşılık verir. Bir de basın yasası çıkarılır. Böylelikle hem devrimci parti hem de demokrat parti sahneden çekilir. Montagne meclis'te seçim yasasına dirense de yasa geçirilmiştir. Proletaryaysa gönenç içerisinde hareketsizdir. Ayrıca Paris'te güçlü bir ordu bulunmaktadır ve basın susturulmuş durumdadır. Bu nedenlerle proletarya bu yasaya karşı harekete geçmez.

Bazı eksikleri olsa da Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'nda değerlendirdiği olaylar ve süreçler özetle böyledir.

***

Devrimleri, "tarihin lokomotifleri" olarak gören Marx, 1848-49 Fransız devriminde tarihin hızlandığını ve yoğunlaştığını gözlemektedir. Fransız burjuvazisinin gericileştiğini gören Marx, onun proletarya hareketi karşısındaki karşı-devrimci eylemini anlatır. Sanayi burjuvazisi de dâhil olmak üzere tüm burjuva sınıf, proletaryanın burjuva taleplerle bile olsa tarih sahnesine çıkmasından korkuya kapılmış, onun karşısında gericileşmiştir. Burjuvazi, burjuva demokrasisini/cumhuriyeti getiren proletaryadan, bunun ötesini de zorlayacağından korkmuştur. Haziran 1848'deki proleter ayaklanmayı şiddetle bastıran Fransız burjuvazisi, toplumsal ilerlemenin önünü tıkayan gerici bir gücü oluşturmaktadır. Tarihsel ilerlemenin ve devrimci hareketin temel gücü, artık proletaryadır. Proletarya siyaset sahnesine kendi bağımsız kimliğiyle çıkmalıdır.

Şubat devrimini gerçekleştirirken proletarya hem kendisinin hem de burjuvazinin çıkarlarını koruyan bir cumhuriyeti kuracağı inancındadır. Fakat Haziran 1848'deki ayaklanmasının acımasızca bastırılmasıyla, burjuvaziye karşı yürüttüğü bu savaşla, sınıf bilincinin oluşumunda bir dönüm noktası geride bırakılır. Haziran ayaklanması, modern toplumun iki sınıfı arasındaki ilk büyük savaştır. Haziran ayaklanmasının kanla bastırılması, proletaryanın burjuva hayallerinden kurtulmasını sağlamıştır. Haziran ayaklanmasının sonrasında, artık şu kavrayış ortaya çıkmıştır: "Burjuvazi yıkılsın! İşçi sınıfının Diktatörlüğü!" Yani burjuvazinin demokratik ideallerini terk ettiği koşullarda, artık gündemde proletarya devrimi vardır. Belirtmek gerekir ki, proletaryanın sınıf "diktatörlüğü" kavramı ilk kez, *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'nda formüle edilir.

1848-49 Fransız devriminde Haziran proletarya ayaklanmasının yenilmesinin önemli bir nedeni, köylülerin ve şehirli küçük-burjuvazinin işçileri desteklememiş olmasıdır. Fakat bu kesimler sınıf mücadeleleri içerisinde, giderek proletaryaya yakınlaşmış ve burjuva cumhuriyetle uzlaşmazlığa düşmüştür.

1848-49 devrimleri Fransa, Almanya, Polonya, Macaristan ve İtalya'da yaşanmıştır. Fransa'da 1849 Haziranından itibaren iktidardaki Düzen Partisi'nin karşı-devrimci siyaseti, Bonaparte'in diktatörlüğünün yolunu açmış, 1849 yazında Almanya'daki en son devrimci merkezler ezilmiş, Macaristan'daki devrim, çar birliklerinin de yardımıyla yenilgiye uğramış, İtalya'daki devrimci hareketse Avrupa karşı-devriminin birleşik güçlerince dağıtılmıştır.

Devrimler, bunalımların ardından gelirler. 1847 bunalımının ardından 1848 devrimleri gelmiştir. Yeni bir devrimse, ancak yeni bir bunalımın ardından olanaklıdır.

1848 devrimlerinden sonra gerçekleşen burjuva devrimlerinde, gericileşen burjuva sınıflar, halkın devrim sürecine katılımına soğuk bakacak ve hatta bunu engellemeye çalışacaklardır. Bu devrimler görece daha fazla tepeden inmeci olmaya ve sürece yayılan reformlarla gerçekleşmeye eğilimlidirler. Bu konuda, Türkiye burjuva devrim sürecini örnek olarak vermek mümkündür.

Fransa'da Sınıf Savaşımları'yla aynı yıl, Mart 1850'de yazılan *"Merkez Komitenin Komünist Birliğe Çağrısı"*nda Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'daki devrim modelinde kısmi revizyon yapmaktadır. Manifesto'da 1789 Fransız devrimi örnek alınarak burjuvazinin ilericiliği verili kabul edilmiştir. Şimdi gericileşen burjuvazinin yerini, küçük burjuvazi almakta, demokratik burjuva ideallerin taşıyıcılığını bu sınıf üstlenmektedir. Arkasındaki proletaryanın zorlamasıyla küçük burjuvazi, gericileşen burjuvazinin karşısına çıkacak, proletaryanın baskısı sayesinde burjuva devrimci ideallere bağlı kalacaktır. Proletarya, küçük burjuvaziyle birlikte yürüyeceği yere kadar yürüdükten sonra, küçük burjuvazinin daha fazla iteklenemeyeceği noktada, devrim bayrağını onun elinden devralarak, kendi devrimini gerçekleştirecektir. Bu formülasyonun adı, "sürekli devrim"dir. Devrimin sürekliliğinin

koşulu, proletaryanın başından itibaren kendi bağımsız siyasal örgütlenmesine sahip olmasıdır. Ayrıca, devrimin başlangıcından itibaren proletarya, küçük burjuvaziye dönük güvensizliğini ortaya koymalıdır. Peki küçük burjuvaziyi ileri itmek zorunda olan proletarya, siyasal eğitimini nereden alacaktır?.. Manifesto'da proletarya, burjuvazinin açtığı yolda ilerlerken, siyasal eğitimini alacak bir sınıf olarak kavranmaktadır. "Sürekli devrim" formülasyonundaysa, küçük burjuvaziyi belli bir doğrultuda iteklemesi gereken proletaryanın, nihai hedefinin bilincinde olması gerekir. Fakat proletarya bu bilince nasıl ulaşacaktır?.. *Çağrı*'da bu sorunun cevabı Komünist Birlik'e yapılan vurgularla, komünistlere daha çok iş düşeceği sezgisiyle verilse de daha fazlası ve ilerisi bulunmamaktadır. Öncülük ve örgüt teorisinin geliştirilmesi, emperyalizm döneminde Lenin'e ve Bolşeviklere kalacaktır.

12. [Fransa'da İç Savaş]

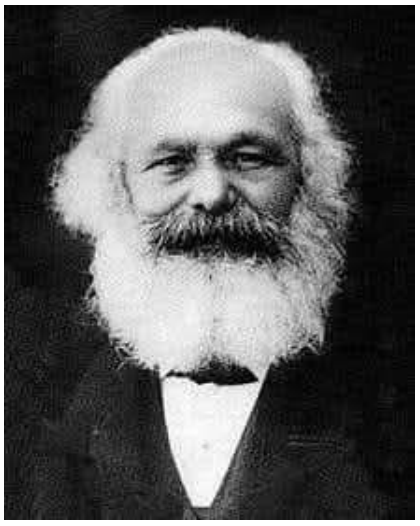

Marx'ın 1871 Paris Komünü'nü değerlendirdiği eserin adı, *Fransa'da İç Savaş'*tır. Bu eseri değerlendirmeden önce, Paris Komün'üne nelerin yol açtığına ve sonrasındaki gelişmelere değinelim.

2 Aralık 1851 hükümet darbesinden doğan 2. İmparatorluk, 2 Aralık 1852'den beri iktidardadır. 1870'e gelindiğinde kapitalizmin gelişmesini sağlayan ve burjuvazinin iktisadi yükselişini kolaylaştıran imparatorluk rejimi, artık burjuvazinin gereksinimlerine uygun değildir. İmparatorluğu sürdürme ereğiyle 19 Temmuz 1870'te Prusya'ya açılan savaşta, 2 Eylül'de Sedan yenilgisi ve 3. Napoleon'un esir düşmesi gerçekleşir. Burjuva cumhuriyetçiliği yeniden belirmiştir; 1869 seçimlerinde cumhuriyetçiler yasama meclisinde 30 koltuk ve büyük kentlerde de büyük bir çoğunluk kazanır. İşçi sınıfıysa sayı, güç ve örgütlenme olarak büyümüştür.1866 yılında Fransa'da 37 milyonluk nüfusun 4 milyon 700 bini, Paris nüfusu olan 1 milyon 850 bin kişinin 442 bini işçidir. İşçilerin direnme, yardımlaşma, dayanışma dernekleri, kooperatif lokantaları, sendikaları, sendikal federasyonları bulunmaktadır. *1. Enternasyonal* 28 Eylül 1864'te Londra'da kurulmuş, Fransa seksiyonu 1865 başlarında örgütlenmiştir. *Enternasyonal*'in 1870'e gelindiğinde 300 bin üyesi bulunmaktadır. İşçi sınıfı içerisinde Blankiciler ve Proudhoncular etkilidir; 1*. Enternasyonal*'in kuruluşu sonrasında Marksizm de giderek etkin olmaya başlar. Özetle Komün öncesinde işçi sınıfı hareketi belirli ölçülerde gelişmiş ve güçlenmiştir. Komün, işte bu ortamda ve bu toplumsal dinamiklerin varlığında gerçekleşir.

1870 yılındaki Fransa-Prusya arasındaki savaşta Fransa'nın yenilmesi, 2. İmparatorluk rejiminin çökmesine yol açar. 18 Mart 1871'de Paris'te bir proletarya devrimi başlar ve ilk proleter devlet olan Paris Komünü kurulur. Paris komününün "ilk tarihçisi ve vak'a nüvisi Marx"tır. Marx ve Engels ayrıca, çeşitli ülkelerdeki Komünü destekleme hareketlerinin eşgüdümünü sağlamaya çalışır, bu hareketlere yön vermeye uğraşır.

Fransa ile Prusya arasındaki savaş, 1870 Temmuz ayında başlar. Marx, *Uluslararası Emekçiler Derneği (1. Enternasyonal)* Genel Konsey'ine, savaş üzerine bir bildiri yayınlama önerisini getirir. 26 Temmuz 1870'te Marx'ın yazdığı "Çağrı" ya da "Tebliğ", Genel Konsey'de okunur ve kabul edilir. Bu metin, broşür halinde ve basında da yayınlanır. Marx burada, 2. İmparatorluğun yenilgisinin Fransa'yı tekrar canlandıracağını ve Almanya'nın birliğinin önündeki engellerden birinin, bu yenilgiyle kalkacağını belirtir. Alman işçileri, Prusya militaristlerinin yönetimi altında Fransa halkına karşı savaşmamaları gerektiği konusunda uyarmaktadır. Marx, savaşın böyle bir dönüşüme uğrayabileceğini belirtir.

Louis Bonaparte 1-2 Eylül 1870'te Sedan'da esir düşer ve Fransız ordularından biri burada yenilir. Fransa'da 4 Eylül 1870'te sağ kanat cumhuriyetçilerden ve monarşistlerden oluşan bir geçici hükümet kurulur. Bu hükümet, savaşta teslimiyeti yeni kurulan cumhuriyetin üzerine yıkmak ve monarşinin yeniden inşasına yeltenmek üzere Bismack'la gizli bir anlaşma çerçevesinde uzlaşır. 2. İmparatorluğun çöküşüyle birlikte savaş yeni bir aşamaya

girmiştir. Marx, Prusya'nın ilhakçı planlarını Genel Konsey'in Fransa-Prusya Savaşı Üzerine İkinci "Çağrı"sı ya da "Tebliği"nde ortaya koymuştur. İşçilerin Fransa'da kurulan Cumhuriyet'in tanınmasına dönük çalışmalar yapmalarını isteyen bu çağrı, Fransa'nın parçalanmasına ve istila edilmesine karşı çıkılması gerektiğini belirtir. Marx proletaryanın bu aşamada ayaklanmasınınsa, bir çılgınlık olacağını vurgular. Bu ikinci metin, 9 Eylül 1870'te Genel Konsey tarafından onaylanır ve 11-13 Eylül'de Londra'da ayrı bir kitapçık olarak yayınlanır. Marx ve Genel Konsey'in İngiliz üyeleri İngiltere'de, Fransa'daki cumhuriyetin tanınması için bir kampanya başlatır. Bu arada Engels 20 Eylül 1870'te Londra'ya gelir ve Marx'ın evinin az ilerisindeki bir eve yerleşir. Ticaret işlerini bırakan Engels, Genel Konsey'e 4 Ekim'de kabul edilir ve Belçika, İspanya ve İtalya haberleşme sekreteri yapılır. Marx ve Engels, Fransa'da kurulan hükümetin oynadıkları haince rolü, savaşın bu hükümet tarafından haince yönetilmesini ve burjuvazinin teslimiyetçi tutumunu ortaya koyarlar.

18 Mart 1871'deki proleter ayaklanma, Paris Komünü'nün ilanına yola açar. Buna karşı olarak, Versailles'da gerici Ulusal Meclis ve Paris'ten kaçan Thiers'in hükümeti bulunmaktadır. Paris ile Versailles arasında ***iç savaş*** yaşanmaktadır. Komün'de baş aktör konumundaki işçiler arasında, 2. İmparatorluğun son yıllarında sosyalist propaganda aktif biçimde yürütülmüştür. Komün Genel Konsey'inde 90 üye içerisinde 25 işçi bulunmaktadır. Konsey çoğunluk ve azınlık olarak bölünmüştür. Çoğunluk içerisinde 5 "Jakoben", 25-30 kadar bağımsız devrimci, 12 Blankist, azınlık içerisinde Proudhoncular ve Marx'ın düşüncelerinin etkisi altında bulunan 3 üye (Frankel, Benoit Malon, Serraillier) bulunmaktadır. *Enternasyonal,* komünü yaratmak için bir çabada bulunmamıştır, fakat Komünü kuran işçiler ideolojik açıdan *Enternasyonal*'e bağlıdır. Birçok ülkedeki işçiler de, başından itibaren Komün davasını *Enternasyonal*'in davası olarak benimser ve onu savunur.

26 Mart 1871'de Komün seçilinceye kadar iktidar, Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesi'nin elindedir. Bu Merkez Komitesi ölümcül bir hata içindedir. Marx 6 Nisan'da Liebknecht'e şunları yazar: **"(…) birinci olarak düşman güçlere toplanması için zaman kazandırdılar. İkinci olarak da iktidarı gasp etmiş gibi görünmemek için Versailles'ın üzerine yürüyecek yerde bir sürü değerli zamanı Komün seçimiyle harcadılar; bir yığın zamanı da Komün örgütlenmesi vb. ile kaybettiler." (Karl Marx Biyografi, *SSCB Bilimler Akademisi*, Sorun Yayınları, s. 415)**. Oysa devrimci hareket ülke çapına yayılmalı ve diğer eyaletlerdeki devrimci unsurların desteği alınmalıdır. *Resmî Gazete* derhal Merkez Komite'nin yönetimi altına alınmalı, Fransız bankası ve Rothschild Banksı rezervlerine el konulmalıdır. Versailles'in üzerine mutlaka yürünmeli ve tüm karşı-devrimci unsurlar ezilmelidir. Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesi, bunların hiçbirini yapmaya girişmez. Marx, Kugelman'a yazdığı bir mektupta, Fransa'daki Prusya işgalinin Paris işçilerinin aleyhinde tayin edici bir etken olduğunu belirtir. Şunları da ekler: **"Paris'teki mücadeleyle birlikte işçi sınıfının kapitalist sınıfa ve onun devletine karşı mücadelesi yeni bir evreye girmiştir. Bunun şimdiki sonucu ne olursa olsun dünya çapında önem taşıyan yeni bir hareket noktası kazanılmıştır." (*a.g.e*, s. 416).**

Marx Eylül 1870'te, yani Komün'den 6 ay önce ayaklanmanın çılgınlık olacağını belirtmiştir, fakat şimdi gelişen hareketle ilişkilenmeye ve ona müdahale etmeye, komünarlarla ilişki kurmaya çalışır. *1. Enternasyonal* Genel Konsey'inin kararıyla Auguste Serrailier Paris'e gönderilir. Serrailier, Marx'a mektuplar göndererek bilgi vermektedir. Versailles ve Prusya polisi Paris'i kuşatma altına aldığında, mektupların banliyölerden postalanması gerekir. Genel Konsey'in Jung ile haberleşen Yelisaveta Dmitriyeva aracılığıyla da komünarlarla ilişkisi vardır. Mektup getirme işini Lafague da üstlenmiştir. Marx ayrıca komünarlardan Frankel ve Varlin'le de temas kurmuştur. Paris'teki karşı-devrimcilere karşı daha kararlı eylem, Versailles'a saldırı, Paris'in tecridinin kırılması ve Fransız bankasının fonlarına el konulması… Bunlar Marx'ın komünarlara öğütleridir. Hatta Paris'in düşmesinden on gün kadar önce komünarlara, Bismarck ve Dışişleri bakanı Favre arasında Komün'e karşı imzalanan gizli anlaşmayı haber veren Marx, düşmanlarının 26 Mayıs dolaylarında kesin darbelerini indirmelerini beklemeleri konusunda onları uyarır.

Thiers hükümeti, Komün'ü diğer Fransa eyaletlerinden tecrit etmek için çalışmaktadır. Bütün ülkelerde, sağ basın da Komün'e dair yalan ve iftira üretimine koyulmuştur. Buna karşı Enternasyonal ve Marx'ın Komün ile dayanışma yönünde çalışmaları olur. Paris'in yarısı Prusya kuşatması altındadır. Diğer yarısıysa köylüler ve taşra küçük-burjuvazisi tarafından çevrelenmiş, tecrit edilmiştir. Bismarck, Paris'e boyun eğdirmek için 100 bin Fransız tutsağı serbest bırakmıştır. Bismarck ile Fransa burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri ittifak halindedir. Fransa'nın Marsilya, Lyon, Saint-Etienne, Dijon gibi bazı büyük kentlerinde işçiler ayaklanıp, komün ilan etmeye yeltenseler de bunlar bastırılmıştır. Paris yalnızdır.

Genel Konsey 18 Nisan 1871'de Komün üzerine bir tebliğ yazılmasına karar verir. Marx'tan bunu yerine getirmesini ister. *Fransa'da İç Savaş* adlı bu tebliğ, 30 Mayıs'ta Konsey'de Marx tarafından okunur ve oy birliğiyle kabul edilir. 1000 nüshalık ilk İngilizce baskı 13 Haziran 1871'de, 2000 nüshalık ikinci baskı haziran sonunda çıkarılır. Ağustosta

üçüncü baskısı yapılan *Fransa'da İç savaş*, Almanca, Fransızca, Hollandaca, Danimarkaca, Flamanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Sırpça, Hırvatça ve öteki dillerde de yayınlanacaktır.

Şimdi, *Fransa'da İç Savaş*'ta yer alan saptamalara ve genel olarak Komün'den çıkarılan derslere bakabiliriz.

Bir: Paris Komünü kendiliğinden bir kalkışmayla, iktidarın işçilere ve onun yanında saf tutan küçük-burjuvaziye geçişidir. Paris Komünü, proletarya diktatörlüğünün ilk tarihsel biçimidir. Başka bir deyişle Paris Komünü, sosyalist devletin tarihsel prototipidir. Proletarya diktatörlüğü, işçi sınıfı ve emekçilerin siyasal egemenliğini, siyasi iktidarın proleter sınıf karakterini vurgular (Bu konuyu işleyen bir kitap; Hal Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, Belge Yayınları, 1990).

İki: Komünün burjuva devlet makinesini (bu aygıt temel olarak ordu, polis ve diğer bürokrasiden oluşur) tasfiye etmeye dönük eylemleri, sosyalist devrimin zaferinin temel koşullarından biridir. Eski ordu ve polis örgütlenmesinin, eski idari ve hukuki kurumların, kısacası burjuva devletin bürokratik aygıtının tasfiyesi, Komün'ün temel tarihsel eylemidir. Marx, sosyalist devrimin, burjuva devletin bürokratik aygıtını "yıkması" gerektiği düşüncesine, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde varmıştır.

Üç: Burjuva devlet aygıtını sosyalizmde, sosyalist amaçlarla olduğu gibi kullanmanın mümkün olduğu şeklindeki anlayış, Komün'le birlikte tarihsel olarak olumsuzlanmıştır. Bu aygıtın hem tasfiye edilecek hem de dönüştürülecek öğeleri bulunmaktadır. Sosyalist devrim, sosyalist tipte yeni bir devleti kurar ve örgütler. Devlet iktidarının organları olan ordu, polis, yargı ve diğer bürokratik aygıtların "yıkılması" ya da "parçalanması"ndan kastedilen, bunların yapılanma ve işleyişinin dönüştürülmesi, halkın katılımıyla yeni organların örgütlenmesidir. Bürokrasi ortadan kaldırılacak, demokratik merkeziyetçilik işleyiş mekanizması olacaktır.

Dört: Anarşistlerin devrim anlayışı da Komün tarafından olumsuzlanmıştır. Sosyalist devrim, devletin tasfiyesi ve ortadan kaldırılmasını değil; burjuva devlet işleyişinin tasfiyesi ve kurumların dönüştürülmesiyle birlikte yürüyen proletarya diktatörlüğünün, yani sosyalist devletin inşasını içerir. Emeğin kurtuluşu için proletarya diktatörlüğü=sosyalist devlet, proletaryanın örgütlenmiş siyasal egemenliği, yani iktidarı ve merkezileştirilmiş otoritesi zorunludur.

Beş: Komün'ün iktidarı, demokratiktir. İktidar araçlarındaki görevliler ve memurlar seçilmektedir ve onlardan hesap sorulabilmektedir. Sosyalist devlette, sosyalist demokrasi yürürlüktedir. Komün, parlamenter bir örgütlenme değildir. Burjuva parlamentarizmi, yozlaşmış bir kurum durumundadır. Temsil organları korunarak, bunların sorumlu ve etkin kılınması sağlandığında, sonu gelmez ve içeriği boş tartışma platformu haline gelen meclislerin çalışma ve işleyişi tasfiye edilmiş olacaktır. Meclislerin kendileri değil, ama işleyiş ve yapılanışı tasfiye edilecektir.

Altı: Sosyalist iktidar, burjuvazinin iktidarı tekrar ele geçirmesine dönük çabalarına engel olmak için yeterince sağlamlaştırılmış ve merkezileşmiş olmalıdır. Komün'ün Versailles'ın karşı-devrimci gücünü bastırması ve ezmesi, Fransa'nın diğer eyaletlerindeki devrimci güçlerle ilişki kurması ve başka devletlerden gelecek saldırılara karşı güçlü bir merkezi iktidar kurması gerekmektedir. Bu konuda yetersiz kalınmış, hata yapılmıştır. Paris'in askeri güçleri başlangıçta Versailles'in askeri güçlerinin üstündedir ve Thiers'in kaçışı sonrasında moral üstünlük de Paris'li güçlerdedir. Fakat Versailles'lı birliklerin demoralize durumda oluşu ve dağılmaya hazır durumları değerlendirilmemiştir. Beklemeci tavrı, komünün yanlışıdır. Komün kır emekçilerinin desteğini alamaz. Eşgüdümden yoksun diğer kent ayaklanmaları da başarısız kalır. Komün ulusal birliğin örgütlenmesi planında başarılı olamaz.

Yedi: İktidarın ülke çapında sağlamlaştırılması ve merkezileştirilmesi, emekçi köylülüğün ve şehir küçük-burjuvazisinin kazanılması ve çıkarlarının savunulmasıyla birlikte gerçekleşir. Komün, kira borçlarının kaldırılması, ticari kredilerin ödenmesinin ertelenmesi ve bunlardan alınan faizin kaldırılması konularında çıkardığı kararnamelerle kent küçük-burjuvazisinin çıkarlarını korur. Toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesiyse uzun bir süreçtir, fakat toplumsal dönüşüm için yapılması gereken temel işlem, üretim araçlarının, toprağın ve sermayenin kamulaştırılmasıdır. 72 gün yaşayan Komün'ün toplumsal ilişkileri dönüştürmeye yetecek ömrü olmaz. Paris'ten kaçan kapitalistlere ait fabrika ve atölyelerin işçi derneklerine aktarılması örneğinde olduğu gibi, bu konuda üzerinde yürünülecek çizgide atılması gereken ilk örnek adımları atmasını becerir. Fakat örneğin özel fabrika ve işyerleri ile Fransız bankasının kamulaştırılması yapılmaz. Komüncülerin arasında Proudhon'un "adaletli değişim" teorisinin egemen oluşu, yani siyasal bilinç yetersizliği, bu durumun oluşmasında önemlidir. Fransız Bankası özel bir statüye sahip, kâğıt para emisyonu yapan, Rothschild ve Mallet gibi finans burjuvazisi tarafından yönetilen özel bir bankadır. Bu bankaya el koymak demek, Versailles hükümetinin kredilerini kesmek ve günlük gereksinimlerini karşılamak için gerekli tutarı bankadan istemekle yetinen Komün'ün devrimin gereksinimlerini etkinlikle karşılaması demektir. Komün ayrıca eski işgünü süresini sürdürüp, 8 saatlik işgününü getirmez ve eski vergileri de korumuştur.

Sekiz: Komün'ün yenilgisinin en temel nedeni, proleter iktidarın, bir parti olarak örgütlenmiş işçi sınıfının elinde olmamasıdır. Komün'de etkin olan politik kadrolar Blankiciler ve sol-kanat Proudhonculardır. Bunlar, aralarında uyuşmazlıklar bulunan ve "karanlıkta el yordamıyla" ilerleyen politik kadrolardır. İktidarın elde tutulması ve tutarlı toplumsal dönüşümlere girişilebilmesi için, devrimci partinin, yani öncü örgütlenmenin olması şarttır.

Komün'ün sosyalist ve demokratik uygulamaları şunlardır:

- Sürekli ordu ve polisin tasfiyesi, yerine halktan insanların silahlandırılması (bu ordunun yeniden örgütlenmesi anlamına gelir) ve polisin siyasal işlevinden ayrıştırılarak, bu kamu görevlilerinin seçimle belirlenmesi,

- Kilisenin devletten ayrılması, kilise mallarının kamulaştırılması ve din işleri bütçesinin kaldırılması (papazların devlet tarafından beslenmesinin kaldırılması),

- Öğretim kurumlarının laikleştirilmesi, zorunlu, parasız ve laik eğitim,

- Parasız adalet, yargıçların ve tüm devlet görevlilerinin toplumun ilgili kesimleri tarafından seçimi, yine bunlar tarafından görevden geri alınabilmesi,

- Kalıcı biçimde demokratik oy kullanma hakkının getirilmesi,

- Devlet memurlarının seçimle gelmeleri ve kendilerinden hesap sorulabilmesi (bürokrasinin kaldırılması),

- Yasama ve yürütmenin komünde birleştirilerek alınan kararları etkin biçimde uygulama sorumluluğunun getirilmesi,

- Yurttaşların komün işlerine kulüpler, sendikalar, gazeteler gibi araçlarla müdahalesinin tanınması, halkın iktidara katılımının sağlanması (örneğin sendikaların Komün komisyonlarında temsilcileri bulunur, halkın mahalle komiteleri, belediyeler, ilçe konseyleri, yönetim konseylerinde temsilcileri vardır),

- Hükümet üyelerinin ve devlet memurlarının maaşlarının işçi ücretleriyle eşit kılınması, makam ve ikbal avcılığına son verilmesi,

- Özel iş bulma bürolarının kaldırılması/yeniden örgütlenmesi, asgari ücret güvencesinin tanınması,

- Kadınlara çalışma hakkının tanınması, gece çalışmasının yasaklanması ve işçilere kesilen para cezaları sisteminin kaldırılmasıdır.

İşte bu uygulamalarıyla bilinen ve 72 gün süren (18 Mart-28 Mayıs 1871), tarihteki ilk işçi sınıfı iktidarı Paris Komün'ünden çıkarılan dersler, bunlardır.

Notlar:

1. Komün'ün bastırılmasında burjuvazinin "caniliği" şu şekildedir: a) idam ve infazlar, b) sıkıyönetim ve askeri mahkemelerin kararlarıyla 35 bin kişinin idamı, c) savaş konseylerinin 13 bin mahkûmiyet kararı, d) 7 bini aşkın komüncünün sürgün edilmesi. "Burjuvazi *her şeye* hazırdır. Bugün: liberaller, cumhuriyetçi radikaller; yarın: ihanet, kurşuna dizmeler." (Lenin)

2. Fransa'da monarşinin yerine cumhuriyetin kalıcı biçimde geçişi, Paris Komünü'nden sonra gerçekleşir. Değişik ülkelerde işçi sınıfı partilerinin yaygın biçimde kuruluşu da Paris Komünü sonrasında gözlenir. Komün sonrasında, 1917 Ekim Sosyalist Devrimiyle, dünya sosyalist cumhuriyetinin, dünya komününün kurulması yolunda devasa adımlar atılır. Komün'ün mirası, Sovyetler Birliği'yle devam ettirilir.

3. Komüncü Eugene Pottier'in 1871 Temmuz'unda yazdığı şarkı olan "Enternasyonal", Komün'den doğmuştur.

4. Paris Komün'ü üzerine okunması yararlı kitaplar şunlardır:

i. Marx, Fransa'da İç savaş, Sol yayınları

ii. Lenin, Komün Dersleri, Sol Yayınları

iii. Karl Marx Biyografi, SSCB Bilimler Akademisi, Sorun yayınları, 12. Bölüm: Paris Komünü, s. 407-424

iv. Şu anda satışı olmayan bir kitap: Paris Komünü ve Marksizm, Yazarlar: B. Tartakovski, C. Galman, I. Bach, N. Y. Kolpinski, V. Gurbunov, V. Kunia, V. Yeremina, Sarmal Yayınevi, 1996

v. Paris Komünü'nün çizgi romanı olan bir kitap: Tardi Vautrin, Halkın Çığlığı-Paris Komünü 1-2, Versus Kitap Yayınları, 2010

13. [İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu]

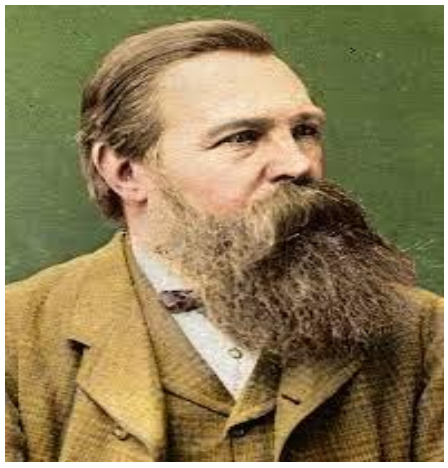

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu... Engels bu eseri 1844 Eylül ayında yazmaya başlar ve 6 aylık bir süre sonunda, elyazmasını Mart 1845'te bitirir. Eseri, aynı yıl kitap olarak basılır.

Eser, Almanya basınında yankılar oluşturur. Özellikle sosyalist eğilimdeki gazete ve dergilerde eser hakkında tartışmalar olur. Kitabın Almanca baskısı Rusya'ya kadar ulaşır. 1850-60'lı yıllarda Rusya'daki gazete ve dergilerde, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitap üzerine yazılmış birçok yazı bulunur. Eserin, Avusturya, Polonya gibi birçok ülkede ilericiler arasında etkili olduğu bilinmektedir.

Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu adlı eseri yazarken kullandığı kaynaklar arasında otantik kitaplar, meclis komisyonlarının ve fabrika müfettişlerinin raporları, istatistikler, gazete ve dergilerden toparladığı haber ve bilgiler, özellikle Çartist gazete *Northern Star*'ın haberleri yer alır. Fakat Engels'in kendi gözlemleri ve İngiliz işçilerin anlatımları, eserin oluşumunda önemli paya sahiptir.

Engels bu eserde belirgin biçimde komünist bir bilince ve konuma sahiptir. İşçi sınıfının yanında, burjuvaziye karşıt bir konumlanışı bulunmaktadır.

İngiltere'de sanayi devriminin sonuçlarını değerlendiren ilk komünist yazar Engels'tir. 18. Yüzyılın ikinci yarısında, sanayi üretim tekniğinde önemli değişimler olur. Bu yıllarda mekanik dokuma tezgâhı, buhar makinesi ve diğer makineler geliştirilmiş ve sanayide kullanılmaya başlanmıştır. Fabrika üretimi yaygınlaşmış, emek üretkenliğinde ve sanayi üretimde muazzam artışlar gerçekleşmiştir. Sanayi devriminin sonucunda modern sanayi işçileri oluşmuştur. Engels eserinde, işte bu işçilerin içinde bulundukları somut koşulları ve durumları inceler. İplik eğirici ve dokumacıları, örgü ve dantel fabrikalarındaki işçiler, kadın terziler ve şapkacılar, cam ve metal işçileri, maden ve tarım proletaryası, bütün bu işçi kesimlerinin yaşam ve çalışma koşullarıyla, mücadelelerini anlatır. İngiliz işçilerinin içinde bulundukları sefalet koşullarını, ahlaksal bozulmaları betimleyen Engels, eserinde ayrıca işçilerin büyük kentlerdeki örgütlenişlerini, işçi birliklerinin, Çartizmin ve sosyalizmin buralarda ortaya çıkışını da değerlendirir.

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu adlı eserdeki başlıca değerlendirmeler ve saptamalar şunlardır:

1) Toplumsal hareketleri anlamak için, işçi sınıfının içerisinde bulunduğu durumu bilmek gereklidir. Proletarya adına yapılan düşünsel fantezilerde olmayan, işte bu durumun somut incelemesidir.

2) İngiltere'de yaşanan sanayi devrimi, mülksüz sınıf olan proletaryanın oluşumunu hızlandırmıştır. Bu sınıfın karşısında mülk sahibi sınıf olan burjuvazi bulunmaktadır. Arada kalan sınıf ve tabakalar giderek yok olmaktadır. Bu süreçte tarımsal bölgelerden kentlere kitlesel göçler yaşanmış, geçmişte ev içinde yapılan çalışma, yerini makineli sanayi üretime bırakmıştır. Emekçilerin arasında rekabet belirmiş, işçilerin küçük dünyaları kentlere geldiklerinde parçalanmış, dingin dünyaları altüst olmuştur. Sanayi devrimiyle, bağımsız etkinlikleri yok olan işçiler, makinelerin parçası duruma gelmişlerdir.

3) Kentlerde insanlar özel çıkarları için kendilerini diğer insanlardan soyutlar. İnsanlar kentlerde birbirlerine yararlanılacak nesneler gözüyle bakarlar. Diğer insanlara karşı kayıtsızlık egemendir. Kentlerde bencil bireysel ilişkilerin geliştiği gözlenir. Kentlerde güçsüz konumda bulunan işçiler yoksulluk içerisinde bulunmakta ve kapitalistler tarafından ezilmektedir. Fakat kentlerde nüfusun merkezileşmesi, fabrikalarda kolektif üretimin gerçekleşmesi, proletarya açısından olumludur. Çünkü bir sınıfı oluşturduklarını bu koşullarda anlarlar. **"Büyük kentler, işçi hareketinin doğum yerleridir (…) Proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlık ilkin kendini büyük kentlerde ortaya koymuştur." (s. 183)**

4) Herkesin herkesle savaşımı, rekabet olarak gözlenir. Sınıfların içerisinde ve sınıflar arasında rekabet ve savaşım vardır. Engels, “sınıf mücadelesi” kavramını daha sonraları iyiden iyiye netleştirecektir. Burjuvaların kendi aralarında olduğu gibi, işçiler arasında da rekabet bulunmaktadır. İşçiler arasındaki rekabet, insanca yaşama koşullarından mahrum olmalarına dayanır. Kapitalistler daha fazla kar elde etmek için, işçilere ihtiyaç duyar. İşçiler arasındaki rekabet, kapitalistlere yarar.

5) Rekabetin oluşmasında ve ücretlerin düşürülmesinde önemli olan faktör, yedek emek ordusudur. Ücretleri etkileyen bir faktör işçiye yönelik talebin az ya da çok oluşudur.[161] Makine kullanımının artışı, yeni makinelerin bulunuşu ve üretimde kullanımı ile iş bölümü, işsizliğin artmasına yol açmaktadır. İngiltere sanayisinde gönenç dönemleri dışında her zaman yedek emek ordusu bulunur. Bunalım dönemlerinde bu ordu sayıca kalabalıklaşır, “artı-nüfus” artar.

6) Malthus dünyada çok fazla insan olduğunu belirterek, bu nüfusa yetecek geçim araçlarının olmadığını söyler. Yani Malthus’a göre dünyadaki sefaletin/yoksulluğun nedeni, dünyadaki nüfusun fazla oluşudur. Malthus, bu fazla nüfusu oluşturan yoksulların yaşama hakkının olmadığına kanaat getirir. Engels bunu eleştirir ve sefaletin nedeninin nüfus fazlalığı olmadığını bilmektedir.

7) Bunalımların artı-nüfusu artırdığına işaret eden Engels, bunalımların nedeni olarak kar için yapılan üretimi görür. Kapitalizmde üretim doğrudan gereksinimleri karşılamak için değil, kar için yapılmaktadır. Engels’in bunalımlara dair bilimsel açıdan yetkin bir kavrayışı henüz oluşturmadığı görülür. Fakat gözlemleri sonucunda bunalımların her 5 yılda bir yinelendiğini saptaması önemlidir. 1892 yılında yazdığı önsözde bir düzeltme yaparak bunalımların periyodunun 10 yıl olduğunu belirtecek olan Engels’in, 1843 yılı gibi erken bir tarihte, bunalımların nedenini üretim sisteminde/biçiminde görmesi ve devresel olduklarını belirtmesi önemlidir.

8) Göçmen İrlandalı işçilerin, daha düşük ücretle çalışmalarını değerlendiren Engels, İngiltere’de bunun işçi sınıfı içerisindeki rekabeti artırdığını ve ücretlerin düşmesine yaradığını belirtir.

9) İngiliz burjuvazisinin ahlaksız olduğunu belirten Engels, işçi sınıfının burjuvazi tarafından yaratılan kötü koşullarının, onu ahlak çöküntüsüne iteklediğini ve suç işlemeye hazır duruma getirdiğini gözler. Ahlaksal çöküşün panzehiri, burjuvaziye isyan olarak benimsenir. Burjuvazi işçileri içki içmeye ve alkolizme teşvik eder. Çalışma sürecinin tüketiciliği, bir dış uyaran olarak alkole gereksinim doğurmaktadır. Dertlerini kısa süreliğine unutmanın yolu, alkol tüketimidir. Hırsızlık ise, ilkel, güdüsel bir protestodur. İşsiz kalan, yoksullaşmış işçilerin, mülkiyete dönük bireysel ve ilkel bir saldırısıdır, hırsızlık. Bu bireysel saldırının, düzenin suç oluşturucu yapısını yok etmediği açıktır.

10) Kadınların ve çocukların emeği, burjuvazi tarafından ücretlerin düşürülmesinde kullanılır. Yine de Engels, ahlakçı bir bakışla kadınların fabrika çalışmasına katılmasını değerlendirir ve bu durumu olumsuzlar. İleride Engels, kadınların toplumsal üretime katılmasını savunacaktır.

11) Engels, serf ile işçinin farklı üretim biçimlerinde de olsa emekçi olarak konumlarını ve sömürülmelerini karşılaştırıp, değerlendirir. Proleterlerin birden çok efendisi olduğu için, “emeğini” satmada özgür göründüğünü belirtir. Fakat proleterin içinde bulunduğu kölelik gizli, kurnazca örtülü ve ikiyüzlü bir durumdur. İşçilerin fabrikalardaki çalışması, aç kalmama zorunluluğundandır ve işçiler çalışma sürecinde yabancılaşmıştır. Engels burada yabancılaşmayı, hayvanlaşma olarak değerlendirir. Bu hayvanlaşmaya karşı gelişen öfkenin, burjuvaziye karşı savaşıma dönüşmesi gerektiğini belirtir.

12) İşçilerin yaşamlarında burjuvaziye göre daha insancıl olduğunu belirten Engels, işçilerin paraya ihtiyaçları olduğu halde aç gözlü olmadıklarını, oysa burjuvaların paraya taptıklarını ve aç gözlü olduklarını yazar. İşçiler yoksul olduklarından, yoksulun halinden anlar ve yardımseverdir. Fakat burjuvazinin hayırseverliği gösteriş içindir

---

[161] Ücretlerin belirlenmesinde çeşitli faktörler etkilidir. Emek üretkenliğindeki artış, nispi artı değerin artmasını sağlar. Fakat ücretlerin zaman içinde yükselmesi için, artan ücretlerin eşdeğerinin gittikçe daha az bir süre içerisinde üretilmesi, yani emek üretkenliğindeki artışın, ücretlerdeki artışa göre daha hızlı olması gerekir. Emek üretkenliğinin artışı, gerçek ücretlerin artması *imkânını* yaratır. Bu potansiyel artışın olması için, yedek sanayi ordusunu sınırlandıran eğilimlerin, bu ordunun sayıca artışını sağlayan eğilimlere baskın olması ve ayrıca işçilerin, aralarındaki rekabeti önleyecek sendikal örgütlenmede birleşmeleri gereklidir. Fakat sendikalar ücretlerin belirlenmesinde bağımsız bir değişken değildir. İşçiler arasındaki rekabeti önleme imkânı, ancak yedek sanayi ordusu sürekli bir şekilde artmadığı taktirde mevcuttur. Ayrıca, bir ülkede toplam ücret hacmi, net milli hâsıladan daha az olduğu sürece, gerçek ücretlerde bir artışın olması mümkündür. Emek üretkenliğindeki artış geçim araçlarının değerini azaltıp, işgücünün değerini azaltma eğilimi gösterir, fakat birçok “lüks” metanın değerini ve fiyatını azalttığı ölçüde, bunların asgari geçime dâhil olmasıyla, işgücünün değerini artırma eğilimi de gösterir. (Bu konuda bkz; Ernest Mandel, Marksist Ekonomi El Kitabı, Özgür Üniversite Kitaplığı, Üçüncü baskı, 2008, s. 136-141)

ve ikiyüzlücedir. Yoksullaştırdıkları kitleleri kandırmaya dönük ikiyüzlü hayırseverlik pratikleri, burjuvaların kendilerini/vicdanlarını rahatlatmalarına da yarar. Sadaka vermenin olması, o toplumda eşitsizliğin bir kanıtıdır. Sadaka vermekle, yoksullar aşağılanmaktadır. Sadaka alan yoksul insanlar, bir aşağılanma duygusu hisseder (aslında bazıları için sadaka verenlere karşı bir öfke de oluşur), fakat asıl aşağılık olan sadaka verenlerdir. **"Sadaka, alandan çok vereni aşağılar; ayaklar altında ezileni daha da toza toprağa bulayan sadaka; aşağılananın, paryanın, toplumun dışına atılanın, önce kendisine kalmış son şeyi, insanlığını da teslim etmesini isteyen sadaka; sizin merhametiniz bir zekât şeklinde onun alnına aşağılanmanın damgasını vurmadan önce onun merhamet dilemesini isteyen sadaka, alandan çok vereni aşağılar." (s. 361)**

13) Engels, işçilerin eğitimlerindeki yetersizlik nedeniyle, dinsel inanışlardan korunaklı kaldığını belirtir. İşçilerin daha az önyargılı olduğunu, pratikte bu dünya için yaşadığını, burjuvazi gibi bağnaz olmadığını yazar. Engels'in işçilerin dini inanışları için belirttikleri günümüzde tam olarak doğru değildir. Yine de "dinsel konular ayrı, yaşamsal pratikler ayrı" şeklinde özetlenebilecek bir anlayış işçiler arasında yaygın olduğundan, Engels'in yaklaşımının gerçeğin tek yönlü kavranışını yansıttığı söylenebilir.

14) Burjuvazi ile devlet arasındaki ilişkiye dair ilk saptamalar *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda yer alır. Engels burada, burjuvazinin devlet gücü tarafından korunduğunu yazar. Devlet, burjuvazinin çıkarlarını savunmakta ve korumaktadır. Yasaların da burjuvaların kendilerini ve çıkarlarını koruduğunu belirten Engels, bunların (genel olarak) emekçilerin çıkarlarına aykırı olduklarını yazar.

15) İşçiler arasındaki rekabeti yenmenin yolu örgütlenmedir. Sendikalar bu rekabeti yenmenin araçlarından biridir. Engels sendikaları, sisteme karşı savaşması gereken örgütler olarak görür. Grevleri, işçiler için verecekleri son kavganın eğitim alanları olarak gören Engels, grevlerin toplum düzenini değiştirme sorununu çözmeyeceğini belirtir.

16) İngiltere'de proletaryayı iki akımın temsil ettiğini belirten Engels, bu iki akımın eksiklerini değerlendirir. Bunlar reformist sosyalistler ve Çartist harekettir. Teorik olarak geri olan Çartistler, işçilere dayanmakta ve burjuvaziyle radikal biçimde hesaplaşmaktadır. Reformist sosyalistlerse, işçi sınıfının öfkesini ve sınıf nefretini değersiz buluyor, insan severliği öğütlüyorlar. İşçi sınıfıyla bütünleşmeyi başaramayan reformist sosyalistler, Çartistlerin bakışına ve konumuna gelmelidir. Engels bu iki akımın sahip oldukları eğilimlerin birleşmesini önermektedir.

17) Engels sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığını gözler ve eserinde, devrimin yakın zamanda patlayacağını düşünür. Bu beklentisi tarih tarafından karşılanmamıştır. Ayrıca Engels, burjuvazinin çok az sayıda da olsa bazı öğelerinin komünizme yandaş olabileceğini, devrim sürecine katılabileceğini yazar ki, bu da yanlış bir düşüncedir. Zaten Engels 1892 yılında eserine yazdığı önsözde, bu yanlış düşünceyi düzeltir.

18) Engels ücretlerin nasıl belirlendiğini bilimsel açıdan bu eserde ortaya koymaz. Ücreti yaşam için gerekli fiziksel ihtiyaçlarla sınırlar. Ücretin toplumsal ve moral bileşenini dikkate almaz.

19) Engels'in bu eserde ahlak konusuna yaklaşımı daha sonraları aşılacaktır. Genel bir ahlaktan bahsedişi, ileriki yıllarda ahlakın sınıflar üstü olamayacağını benimsemesiyle değişecektir.

20) Engels 1892 tarihli önsözde, eserinin genel teorik yaklaşımının, o günkü yaklaşımıyla çakışmadığını belirtir. 1844 yılındaki düşüncelerinin, komünizmin gelişim aşamalarından birine işaret ettiğini yazar. Fakat *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitapta, işçilerin durumu ayrıntılı biçimde yansıtılır ve onlardan yana tutkulu biçimde tavır alınır. Çeşitli sorunlara bilimsel açıdan yetersiz biçimde, fakat cesaretle değinilir. Bunlara, burjuva siyasal iktisadın ideolojik çerçevesinin ötesinde ve karşısında yer alan bir konumlanışla yaklaşılır.

Yararlanılan kaynaklar:

1) *Friedrich Engels Biyografi*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 1997

2) *Marksizmin Doğuşu*, Mehmet İnanç Turan, Kalkedon yayınları, 2010

3) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, F. Engels, Sol Yayınları, 1997

14. [Alman Köylüler Savaşı]

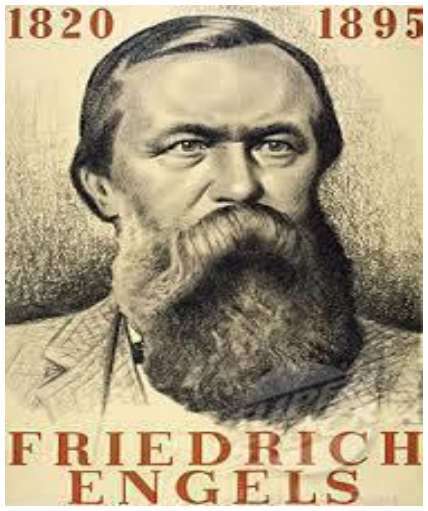

Engels'in 16. yüzyılda Almanya'daki Reformu ve köylüler savaşını incelediği eserin adı, *Köylüler Savaşı*'dır. Engels yedi bölümden oluşan bu incelemesini, Londra'da 1850 yazında kaleme alır. 1848-49 Alman devrimi, karşı-devrimle sonlanmıştır. *Alman Köylüler Savaşı* ilk olarak 1850 yılında Marx'ın yönettiği Yeni Ren Gazetesi (*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue)*, no: 5-6'da yayınlanır. Engels'in bu incelemesinde köylü ayaklanmalarının seyrini anlatmak için kullandığı kaynak, Alman tarihçi W. Zimmermann'ın *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges, Stuttgart (1841-1843)* adlı eseridir. Engels çalışmasında, 1525 Alman devriminin gelişimini inceler. Almanya'daki köylüler savaşının ve Reform'un içerdiği ideolojik ve politik mücadelelerin, toplumsal-sınıfsal kökenlerini araştıran Engels, dinsel biçimlere sahip muhalif görüşlerin, hangi sınıfların istemlerini yansıttığını açıklar. Engels'in bu tarih araştırmasını yapmasını güdeleyen, 1848-49 Alman devriminin yenilgisiyle başlayan siyasal durgunluk evresinde, Alman halkının devrimci geleneğini hatırlatma isteğidir.

Engels çalışmasında ne yaptığını şu şekilde açıklar:

"Benim açıklamam, savaşımın tarihsel akışını ancak kalın çizgileri içinde şöyle bir çizerek, Köylüler Savaşının kökenini, bu savaşa katılan çeşitli partiler tarafından alınan konumları, bu partilerin davranışlarını açıklamak için başvurdukları siyasal ve dinsel teorileri ve son olarak savaşımın sonucunu, sınıfların toplumsal yaşamının tarihsel koşullarının zorunlu sonuçları olarak göstermeye çalışır. Başka bir deyişle ben, Almanya'nın siyasal düzeninin, bu düzene karşı ayaklanmaların, çağın siyasal ve dinsel teorilerinin, tarım, sanayi, ulaştırma yolları, meta ve para ticaretinin bu ülkede erişmiş bulundukları gelişme derecesinin nedenleri değil ama sonuçları olduklarını göstermeye çalıştım. Tarihin tek materyalist görüşü olan bu görüş, benden değil Marx'tan gelir (…)" (s.12)

Engels 16. yy.'da gerçekleşen Köylüler Savaşını ve Reform hareketini, Almanya topraklarındaki ilk burjuva devrim olarak yorumlar. Bu hareketler anti-feodal niteliktedir. Bu tarihte kentli burjuvazi, oluşumunun ilk aşamasındadır ve köylüler savaşının yenilgisinin bir nedeni, Alman kent burjuvazisinin haince tavrıdır. İlk burjuva devriminin itici gücünü köylüler ve proletaryanın öncülü kentli halk tabakası (plebejer) oluşturmaktadır. Devrimci hareketin dağınıklığı, ezilen kitlelerin örgütlenmesinde merkezileşmenin olmayışı, köylüler savaşının yenilgisinin temel nedenidir. Burjuvalar, köylüler ve halk tabakası ulusal bir eylem birliğine sahip değildir.

Engels 1525 Alman devrimi ile 1848-49 Alman devrimi arasında şu benzerliklerin olduğunu belirtir: 1) Çeşitli yerel ayaklanmalar, aynı prensler ordusu tarafından ezilir. 2) Her iki devrimci süreçte kent burjuvazisinin davranışı benzerdir.[162]

---

[162] Almanya'nın 1848 devrimi sonrasındaki gelişimine ilişkin olarak 1874 yılında *Köylüler Savaşı*'na yazdığı önsözde Engels şunları belirtir: 1848-49 Alman devriminde proletarya kaynaşma içindedir. Alman burjuvazisi, Fransız proletaryasından korkmuştur; Paris 1848 Haziran ayaklanması, Alman burjuvazisine kendisini neyin beklediğini göstermiştir. Bu nedenle Alman burjuvazisinin politik eylemindeki sivrilik körelir ve gerici sınıflarla ittifak yapar. Bu sınıflar; bürokrasisi ve ordusuyla krallık, büyük feodal soyluluk, önemsiz küçük toprak ağaları ve papazlar sürüsüdür. Proletarya kendi sınıf bilinciyle hareket etmeye başlayınca, burjuvazi korkarak gerici sınıflarla birleşir.

Prusya'da feodal kurumların kalkması çok uzun zaman alır. Prusya'da 1848 devriminde krallıktan, Bonapartçı krallığa geçiş olur. Bu kapitalist devlete geçişin başlangıcıdır. 1848 burjuva devrimi, 19. yy.'ın sonuna doğru kapitalist devlete geçişle tamamlanır. Bu süreçte hükümet reformlar yaparak burjuvazinin çıkarları doğrultusunda adımlar atar: Para, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin birliği sağlanır; meslek ve dolaşım özgürlüğüyle Almanya'nın işgücü, sermayenin emrine verilir; ticaret desteklenir vb… Burjuvaziyse siyasal iktidarı destekler, fakat iktidarı hükümete bırakır. 1848 sonrasındaki 20 yıl boyunca sanayi ve ticaret, denizyolları, telgraf ve buharlı transatlantik denizciliği

Bu girizgâhtan sonra, Engels'in Reform hareketi ve Köylüler Savaşı'na ilişkin saptamalarını özetlemek yararlı olacaktır. Bunu yaparken Engels'in üzerinde durduğu tarihsel olayların bütün ayrıntılarına girmeyeceğimizi belirtelim:

16. yy.'da Almanya'nın durumuna bakalım. 14. ve 15. Yy.'da Almanya'da lonca sanayisi gelişir. 16. yy.'da yünlü ve keten dokuma sanayi yaygınlaşmıştır. Dokuma sanayinin yanı sıra cevahirciler, heykelciler, taş yontucular, bakır ve ağaç gravürcüler, zırhçılar, madalyacılar ve tornacıların sanayileri de gelişmiştir. Barut ve matbaanın Avrupa'da belirişi, sanayinin gelişimine katkıda bulunur. Sanayi yanı sıra ticaret de genişler. Hindistan'dan gelen ticaret yolu, Almanya'dan geçmeye devam etmektedir. Almanya'da hammadde üretimi de gelişmiştir. Alman madenciler 15.yy.'da dünyanın en usta madencileridir. Kentlerin gelişmesi, tarımı orta çağ barbarlığından kurtarmıştır. Geniş topraklar tarıma açılır; yabancı ülkelerden getirilen bitkiler ekilir.

Bütün bunlar olsa da Almanya'nın üretimindeki gelişim, diğer ülkelerin üretimindeki gelişimin gerisinde kalır. Almanya'nın tarımı, İngiltere ve Hollanda'nın tarımından geridir. Sanayisi İngiliz, İtalyan ve Flaman sanayisinden geridir. Deniz ticaretinde İngilizler ve Hollandalılar, Almanları yenmeye başlamıştır. Almanya'da nüfus dağınıktır; az sayıdaki sanayi ve ticaret merkezine uygarlık serpilmiş durumdadır. Bu merkezler arasında ilişkiler çok azdır. Güney, kuzeyden başka ticari ilişkilere ve sürüm yerlerine sahiptir. Doğu ve batı, hemen her türlü dolaşımın dışındadır. Hiçbir kent, sanayi ve ticaret merkezi konumunda değildir. Ticaret yolları azdır. Küçük kentler orta çağ sonunun yaşama koşulları içerisindedir; bunlar çok az ihraç malı üretir ve çok az miktarda dışarıdan gelen ürün tüketir. Kırda sadece soylular daha geniş çevrelerle ve yeni gereksinimlerle ilişkidedir; köylüler dar yerel ilişkilere sahiptir.

İngiltere ve Fransa'da sanayi ve ticaretin gelişmesi, siyasal merkezileşme sonucunu doğurur. Fakat Almanya'da merkezileşme yerel merkezler yöresinde, eyaletler düzeyinde gerçekleşir. Feodal imparatorluk, prensler arasında parçalanır. İmparatorluk yönetimi, yetkilerini giderek yitirmektedir. Dağılmış merkezileşme, prenslerin yararınadır.

Orta çağdan kalma sınıfların durumu değişir ve yeni sınıflar belirir. Prensler, yüksek soylular arasından çıkarlar. Prensler, imparatordan hemen tamamen bağımsız durumdadır. Savaş ve barış yapmak, sürekli ordu beslemek, parlamentolar toplamak ve vergiler koymak, bu prenslerin kendi başına yaptığı işlerdir. Prensler, küçük soyluları ve kentlerin büyük bölümünü iktidarları altına almışlardır. İmparatorluğa bağlı olan diğer kentleri ve baronlukları kendi topraklarına katmaya çalışırlar. Prenslerin, imparatorluk iktidarı karşısında desantralize edici, kentler ve baronluklar içinse merkezileştirici etkileri vardır. Prenslerin yönetimi keyfidir. Zümre (états) temsilcilerini zor durumda kaldıklarında toplantıya çağırıyorlar; bunların vergi oylama hakkı seyrek olarak tanınıyor, daha seyrek olarak uygulanıyor. Şövalyeler ve din adamları vergiden muaftır, fakat vergilerden paylarını alıyorlar. Prenslerin paraya olan ihtiyacı, sarayların genişlemesi ve lüksünün artmasıyla, sürekli orduların kurulmasıyla, artan yönetim harcamalarıyla birlikte artmaktadır. Vergi yükü köylülerin, şövalyelerin angaryacıları, serfleri ve yarıcı-kiracıları (tenanciers) üzerindedir. Vergiler giderek ağırlaşır. Kentler çoğu kez vergilerden muaftılar. Doğrudan vergiler yetmediğinde dolaylı vergilere başvurulmaktadır. Hazine açıklarını kapatmak için rehine veriliyor, özgür imparatorluk kentlerinden borç alınıyor, fakat bunlar yapılamadığında kalp para basılıyor, dolaşım oranları saptanıyor. Ayrıcalıkların ticareti yapılıyor; prensler bunları zorla geri alıp, daha yüksek fiyata yeniden satıyor. Adalet sistemi de prenslere, onun yargıçlarına ve diğer görevlilerine parasal gelir getiriyor.

Prensler ile imparatorluk soyluluğu arasında sürekli anlaşmazlık var. Vassale olan soylular, imparatorluk soyluları olmaya çabalıyor, imparatorluk soyluluğuysa bağımsızlığını korumaya çalışıyor.

Orta soyluluk hemen tamamen kaybolmuştur; bazıları prens olmuşsa da diğerleri küçük soylular olur. Küçük soylular, şövalyelerdir. Askeri tekniğin gelişmesi, piyadenin artan rolü ve ateşli silahlardaki gelişme, şövalyelerin askeri önemini azaltmıştır; üstelik bunlar şatoların zapt edilmezliğine son vermiştir. Küçük soyluların=şövalyelerin büyük bölümü, prenslerin hizmetinde yaşıyor, başka bir bölümü prenslere bağlı ve bağımlı, azınlığıysa imparatorluğa bağımlı bulunuyor. Şövalyelerin ve baronların gelir kaynakları artmıyor ya da çok az artarken, silah fiyatları, şatolardaki lüks, şenliklerin harcamaları artmaktadır. Baronlar ve şövalyeler için yağma ve haraçlar, büyük yollarda eşkıyalık ve özel savaşlar zamanla tehlikeli duruma gelmiştir. Böylece orta ve küçük soyluluk yok olmaktadır.

---

gelişir. Yani burjuvazi ve proletarya gelişir. 1870'teki Almanya-Fransa savaşında, işçi sınıfı savaş kışkırtıcılığı karşısında soğukkanlı kalır. 1870'ten sonra sosyalistlere karşı büyük baskılar uygulanır, fakat bu sosyalistlerin örgütlenip güçlenmesini durduramaz. 1871 seçiminde sosyalistler 102.000 ve 1874 seçiminde 352.000 oy alırlar.

Senyörler de prenslerin yöntemlerine başvurmak zorunda kalırlar. Köylülerin soylular tarafından sömürüsü giderek ağırlaşır. Serfler ve angaryacılar iyice ezilirler. Angaryalar, vergiler, yükümlülükler, toprak işleme hakları, mallarını kullanma hakkı vb… keyfi biçimde artırılır. Adalet uygulanmıyor ya da satılıyor. Şövalyeler köylülerden para sızdırma yolu kalmadığında, onları hapse atıyor ve özgürlüğünü satın almaya zorluyor.

Şövalyeler=küçük soylular, diğer zümrelerle iyi geçinemiyor. Kendilerine gereksiz görünen din adamları zümresinin büyük topraklarına, bekârlık ve kilise yasası yüzünden bölünemeyen engin zenginliklerine istekli bir gözle bakıyorlar. Şövalyeler kentlere borçlu ve onların topraklarını yağmalıyor, tüccarların yolunu kesip soyuyor, savaşlarda tutsak edilen sakinlerini haraca kesiyorlar. Kısacası şövalyeler parasal sıkıntı içerisindeler.

Matbaanın bulunması ve ticari ilişkilerin genişlemesi, din adamları zümresinin (clérgé) elinden okuma-yazma tekelini, yüksek kültür tekelini alır. İş bölümü entelektüel alanda da kendini gösterir. Din adamları zümresi, yeni hukukçular kastı tarafından bir dizi son derecede etkin görevden uzaklaştırılır. Bu zümre giderek gereksiz hale geliyor, fakat sızdırdıkları zenginlikler sayesinde kalabalıklaşıyor.

Din adamları içinde iki grup var: Feodal kilise hiyerarşisi, aristokrattır; piskoposlar, başpiskoposlar, manastır başpapazları, manastır başkanları ve öteki yüksek papazlar. Bunlar imparatorluk prenslerinin ya da diğer prenslerin süzeranitesi (metbuluğu) altında, geniş toprakların ve buralardaki serflerin, angaryacıların egemeni olan feodal beylerdir. Prensler ve soylular gibi, din adamlarının aristokratik bölümü, uyruklarını sömürüyor; zor, işkence, aforoz, belge sahteciliği, günah bağışlama gibi araçları kullanıyorlar. Feodal vergiler ve yükümlülükler yanı sıra öşür de aldıkları halde, bu gelirler onlara yetmiyor. Kutsal resim ve kutsal eşya üretmeye, dua yerleri örgütlemeye, günah bağışlama ticareti yapmaya girişmişler. Prenslerin engeli olan bu din adamları, halkın da nefretini üzerlerine çekiyor, çünkü vaazlarıyla yaşamları karşıtlık içinde. Din adamlarının ikinci grubunu, köy ve kent bölge papazları oluşturuyor. Bunlar feodal hiyerarşinin dışındadır ve çalışmaları pek denetlenmez. Çok az gelirleri var ve arpalıkları çoğu durumda çok değersizdir. Gelir bakımından halka yakınlar. Halkın ya da burjuvaların içinden çıkıyorlar ve onların sevgisini kazanıyorlar. Keşişlerde çağın hareketine kalıma seyrektir, fakat köy ve kent papazlarında bu durum kural gibidir. Hareketin teorisyen ve ideologlarını bunlar sağlar; halkın ve köylülerin temsilcisi olan bu papazların birçoğunun sonu darağacında ölüm olur. Halk rahiplere hınç besliyor, fakat bu papazlara hıncını çok seyrek yöneltiyor.

Prenslerin ve soyluların üstünde imparatorun olması gibi, yüksek ve aşağı din adamları zümresinin üstünde papa bulunuyor. Papa, Roma sarayının lüksüne harcanan kilise vergilerini topluyor. Almanya'dan Roma'ya büyük miktarlarda para akıyor. Bunun anlamı halkın üzerindeki baskının artması. Bu durum rahiplere beslenen öfkeyi artırıyor, soylular arasındaysa ulusal duyguyu güçlendiriyor.

Orta çağ kentlerinin eski küçük-burjuvaları, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle 3 ayrı bölme oluştururlar. Kent topluluğunun başında ayrıcalıklı sınıf olan ve halkın deyimiyle "eşraf" (die Ehrbarkeit) bulunur. En zengin ailelerden oluşan eşraf, tüm kent meclisini oluşturuyor ve bütün belediye görevlerini üstleniyor. Eşraf aileleri kent gelirlerini yönetiyor ve bu gelirlerle yaşıyor. Kentlileri ve uyruğu olan köylüleri sömürüyorlar. Tahıl ve para tefeciliği, baltalık ve otlak haklarını komünün elinden alma ve onlardan yararlanma, yollar, köprüler, kapılar üzerinde ayakbastı parası ve başka vergiler koyma, adalet ticareti yapma onların elinde. Köylüler soylulardan ve papazlardan çektiği kadar eşraftan da çekiyor. Belediye yargıç ve görevlileri, eşraftan çıkıyor. Belediye gelirleri keyfi biçimde yönetiliyor ve belediye paralarının aşırılması sıradan. Ayrıcalıklarla çevrili, akrabalık bağları ve ortak çıkarlarla sıkıca birleşmiş az sayıdaki bu kast, kent gelirleriyle zenginleşiyor. Kent komünleri, belediye yönetimlerinin dolandırıcılığı dayanılmaz olduğunda, bu yönetimlerin denetimini ele geçirmek üzere hareketlenmiştir, fakat ayrıcalıklı belediye meclisi üyeleri eski egemenliklerini tekrar sağlamışlardır. 16.yy.'ın başında bütün kentlerin komünleri, yeni baştan muhalefet içindedir.

Köylüler Savaşında kentlerdeki eşrafa karşı muhalefetin iki kesimi var: 1) Burjuva muhalefet: Zengin ve orta burjuvalar ile küçük burjuvaların yerine göre az ya da çok önemli bir bölümünü bir araya getirir. Bu muhalefet, belediye yönetimi üzerinde denetim hakkı ve yasama gücüne katılmayı istiyor. Birkaç ailenin oligarşisine karşı çıkıyor. Bunlar tüm olağan komün meclislerinde ve loncalarda büyük çoğunluğu oluşturuyor. Bu parti, 1848-49 devriminde oynadığı rolün aynısını 16.yy. hareketinde oynuyor. Burjuva muhalefet, yaşama biçimleri tepki uyandıran rahipleri kınıyor. Keşiş sayısının azaltılmasını, rahiplerin yaşam biçimlerine karşı önlemler alınmasını, rahiplerin özel yargılama yetkisinin ve vergi muafiyetinin kaldırılmasını istiyorlar. 2) Halk muhalefeti: Sınıflarından kopmuş burjuvalar=zanaatçılar, kalfalar, gündelikçiler, lümpen-proletarya gibi yurttaşlık haklarından yoksun kentliler yığınından oluşuyor. Feodalizmin çözülüşüyle lümpen-proletaryanın sayısı artıyor. Bunların düzenli geliri ve evleri yoktur. Tüm ileri ülkelerde serserilerin sayısı 16.yy.'ın ilk yarısında en yüksek düzeye ulaşır. Serseriler

savaş zamanlarında ordulara yazılıyor, bazıları dilencilik yapıyor, bazılarıysa kentlerde loncalar tarafından kapılmamış işlerde çalışarak sefil hayatlarını kazanmaya çalışıyor.

Bu üç öğenin Köylüler Savaşında rolleri şöyle: Eşraf, köylüleri yenen prenslerin ordularında yer alır. Burjuva muhalefet unsurları, köylü komploları ve köylü çetelerinde bulunur. Halk muhalefetinin unsurlarıysa kentlerdeki savaşımda rol alır.

Kentlerdeki halk muhalefeti, eski feodal ve lonca toplumunun sınıflarından kopmuş öğeleri, doğmakta olan burjuva toplumun henüz gelişmemiş, tohum halindeki proleter öğelerini içerir. Başka bir deyişle kentlerdeki halk muhalefeti=yoksullaşan, var olan burjuva düzene lonca ayrıcalıklarıyla bağlı zanaatkârlar+topraklarından kovulmuş köylüler+henüz proleterleşmemiş hizmetçilerden oluşur. Kalfalar, yaşama koşulları itibarıyla proletaryaya yakındır, fakat lonca ayrıcalıkları nedeniyle geleceğin ustaları ve burjuvaları olacaklardır. Halk muhalefetinin parti davranışı pek güvenilmez ve yerine göre değişkendir. Köylüler Savaşımına kadar halk muhalefeti, bir parti olarak siyasal mücadelelere katılmaz. Kendisini ancak burjuva muhalefetin bir parçası olarak gösterir. Bu muhalefeti bir partiye dönüştüren, köylülerin ayaklanmasıdır. Hatta bu olduğunda bile, halk muhalefeti köylülere bağımlı kalmıştır; o çağda kentler, kıra bu derecede bağımlıdır. Üstelik bu halk muhalefeti bağımsız bir eylem yürüttüğü kadarıyla, kır üzerinde kentin sanayi tekellerinin kurulmasını istiyor, kent yöresindeki köylüler üzerine çöken feodal yükümlülüklerin kaldırılmasıyla kent gelirlerinin azaltılmasına karşı çıkıyor; yani bu derecede gerici.

Thüringen'de Münzer'in ve başka yerlerde onun izleyicilerinin etkisi altında, kentlerdeki halk, tohum halindeki proleter unsur, hareketin öteki unsurları arasında ağır basacak biçimde hareketlenir. Köylüler savaşının doruk noktası Thomas Münzer'in etrafında toplanan ama kısa süren harekettir.

Büyük kitle köylülerdedir. Prensler, memurlar, soylular, papazlar ve burjuvalar, köylüler üzerinde yükselir. Köylü manastıra, kente, imparatorluk baronuna, prense, piskoposa, kime bağlı olursa olsun ezilmektedir. Köylü, serftir, angaryacıdır. Zamanının büyük bölümünü efendisinin topraklarında çalışmakla geçirir. Kendisine kalan zamanda kazandıkları üzerinden efendisinin hakkını (cens), öşürü, yükümlülüklerini (redevance), haracı (taille), yolluğu (askeri vergi), devlet vergilerini ve imparatorluk harçlarını ödemelidir. Ölüm ve evlenmede de vergi ödemek zorundadır. Sıradan feodal angaryalar yanı sıra efendisi için çilek, saman, yaban mersini devşirmeli, salyangoz toplamalı, avlanmalı, odun kesmelidir. Köylülerin ortak otlak ve korulukları hemen her yerde beyler tarafından ellerinden zorla alınmıştır. İlk gece hakkı vardır. Bey istediğinde köylüyü hapse atıp, işkence edebilmektedir. 16-18. yy. arasında ceza mevzuatı zalimcedir; göz oyma, burun ve kulak kesme, bacak ve kol koparma, yakma, kızgın kerpetenle işkence vd… Yargıçlar, baronlar, rahipler ve yasacılardan oluşur. Bunlar da köylülerin sömürüsünden geçindiklerinden, efendilerin uygulamalarının dizginlenmesi söz konusu değildir.

Bütün bunlara rağmen köylülerin ayaklanmaları çok güçtür. Dağınık yaşadıklarından ortaklaşmaları zordur. Boyun eğmek, alışkanlık olmuştur. Silah kullanma yeteneği yitirilmiştir. Beylerin sertliği azalıp çoğalabiliyordu ki bu köylülerin dingin kalmalarına yaramaktadır. Orta çağda yerel köylü ayaklanmaları olmuştur, fakat hiç değilse Almanya'da Köylüler Savaşından önce genel, ulusal bir ayaklanma olmamıştır. Karşılarında prenslerin, soyluların ve kentlerin ittifak içindeki örgütlü gücü vardır. Bunlar köylülerin ayaklanmasına engeldir.

16.yy. başında imparatorluğun zümreleri şunlardır: Prensler, soylular, yüksek din adamları, ayrıcalıklılar, burjuvalar, halk ve köylüler. Her birinin gereksinimleri çeşitli ve karşıtlıklar içerir. Her zümre ötekine karşı çıkıyor, açık ya da kapalı sürekli bir mücadele içerisinde bulunuyor. Bununla 1848-49 devrimindeki burjuvalar, küçük-burjuvalar, köylüler ve proletarya ile feodal soyluluğun oluşturduğu karışık ve karmaşık siyasal tablo karşılaştırıldığında, o çağdaki çıkarlar, görüş ve özlemlerin karışıklığı daha iyi anlaşılır.

Eyaletlerin merkezileşmemiş oluşu, eyaletlerin sanayi ve ticari yalıtılmışlığı, ulaşım yollarının kötü durumu, zümrelerin örgütlenip birlik oluşturmalarını engellemektedir. Zümrelerin bir araya gelişi, ancak Reform'la, dinsel fikirlerin ve siyasal devrimci fikirlerin yayılmasıyla gerçekleşir. Böylece 3 büyük geçici kamp oluşur: 1) Katolik ya da gerici kamp, 2) Burjuva reformcu Lutherci kamp, 3) Devrimci kamp. Bu kamplaşmada mantık yoktur ve bazen ilk iki kampta aynı öğelere rastlanır. Merkezileşme olmadığından farklı bölgelerde aynı zümreler farklı yönelimlere girebilmektedir. Bunlar arasında sadece dini konularda çekişme olduğuna inanmak yanıltıcıdır. Bir çağın ideologlarının o çağ üzerindeki kuruntularını dikkate alarak, o çağ realist biçimde açıklanamaz. Siyasal ve ideolojik fikirlerin, sınıflar arasındaki mücadelenin ifadeleri olduğu görülmelidir. 16. yy.'ın din savaşları adı verilen olaylarında dahi, maddi sınıf çıkarları koşullayıcıdır. Sınıf savaşlarının dinsel görünümlerde yansıması, sınıfların çıkar, ihtiyaç ve istemlerinin dinsel fikirler biçiminde ifadelendirilmesi, o çağın koşulları dikkate alınarak kolaylıkla açıklanır.

Eski dünyadan orta çağa Hıristiyanlık devrolmuştur. Rahipler entelektüel kültürü tekellerine almış, kültür dinsel/teolojik bir niteliğe bürünmüştür. Siyaset ve hukuk teolojik açıdan değerlendirilmeye başlanmıştır. Kilisenin

doğmaları siyasal aksiyomlardır. Kutsal kitabın cümleleri mahkemelerde yasa gücü kazanmıştır. Hatta bağımsız bir hukukçular sınıfı oluştuktan sonra bile, hukuk bilimi daha uzun süre teolojinin egemenliği altında kalır. Feodalizmde egemenliğin kuruluşunda kilisenin işlevi, entelektüel düzlemde teolojinin egemenliği biçiminde gerçekleşir. Bu nedenle feodalizme karşı yapılan saldırılar, her şeyden önce kiliseye karşı saldırılar olmaktadır. Devrimci siyasal öğretiler, bu nedenle teolojik sapkınlıklar olarak görülür. Var olan toplumsal koşullara saldırmak için onların kutsal niteliklerine saldırmak gerekli olmuştur.

Feodalizme karşı devrimci muhalefet tüm orta çağ boyunca görülür. Bu muhalefet kimi zaman mistik biçimler alır, kimi zaman mezhep sapkınlığı, kimi zamanda ayaklanma biçimini alır. Burjuva muhalefet ile köylü-halk muhalefeti arasında bağdaşmazlık, orta çağ boyunca sürmüştür. Köylüler Savaşının başlıca başarısızlık nedeni de bu bağdaşmazlıktır. Kentlerdeki mezhep sapkınlıkları rahiplere karşı yönelir ve onların konum ve zenginliklerine saldırır. Bunlar gerici bir biçimde kilise ve doğmalarının gelişmesini yozlaşma olarak görüyorlar ve kilisenin ilk düzeninin yeniden kurulmasını, din adamları zümresinin ortadan kaldırılmasını istiyorlar. Kentlerin kilise ve yasalarına karşı muhalefeti, kısmen onların zenginliklerine ve siyasal konumuna karşıtlıktan kaynaklanır. Kentlerde oluşmuş zümreler, silahlarıyla, ayrıcalıklarıyla ve meclislerde belirmiş olduklarından, feodaliteye karşı savaşıma hazır olduklarından, kilise feodalitesine karşı da muhalefet etmekteler. Küçük soylular=şövalyelerin büyük bölümü, rahiplere karşı savaşımda ve mezhep sapkınlığında kentlerle ittifak içindedir. Küçük soyluların kentlerle olan çıkar dayanışması, Köylüler Savaşında da görülür.

Burjuva mezhep sapkınlıklarından farklı olarak köylülerin ve halkın gereksinimlerini yansıtan ve hemen her zaman bir ayaklanmayla ilişkili olan mezhep sapkınlıkları da vardır. Burjuva mezhep sapkınlığının rahiplere, papalığa ve ilkel kilise düzeninin yenden kurulmasına ilişkin tüm istemlerini içeren köylü-halk mezhep sapkınlığı, onlardan daha ileriye gidiyor. İlkel Hıristiyanlığın eşitlik koşullarının topluluk üyeleri arasında yeniden kurulmasını, bunun toplumsal kural olarak tanınmasını istiyorlar. Soyluların, köylülerin ve halkın, ayrıcalıklı burjuvaların eşitliğini gerçekleştirmek, feodal angaryaları, efendi hakkını, vergileri, ayrıcalıkları ve zenginlik farklarını ortadan kaldırmak talepleri. Bunu örneğin “insanların tanrı karşısındaki eşitliği”nden çıkarıyorlar. Feodalitenin doruğuna varıldığı dönemde, burjuva ile köylü-halk mezhep sapkınlıklarını birbirinden ayırt etmek güçtür; fakat 14. ve 15. yy.’da köylü-halk mezhep sapkınlığı, ayrı bir parti programına dönüşür ve çoğu kez bağımsız bir biçimde görünür.

Halk takımından kimseler, burjuva ve feodal topluluğun dışındalar. Köylüler ve küçük-burjuvalar gibi ağır yükümlülükler altına konmuş bir mülkleri bile yok. Her türlü haktan yoksunlar. Bunlar feodal toplum ile burjuva loncanın dağılmasının simgesi ve modern burjuva toplumun ilk habercisi. Her türlü mülkten yoksun olan bu kişiler, sadece feodalizme ve ayrıcalıklı burjuvaziye karşı savaşımla kendini sınırlamaz. Sınıf farkları üzerinde yükselen tüm toplum biçimlerinde ortak olan kurumları, görüşleri tartışma konusu yaparlar. İlkel Hıristiyanlığın chiliastique düşleri, bunun için elverişli bir hareket noktası olur. Fakat bunlar özel mülkiyete saldırılar, mallarda ortaklık istemi, kaba bir iyilikseverlik örgütü biçiminde dağılıp gittiler; çağın koşulları bunu gerektirir. Bunlar komünizmi değil, aslında modern burjuva koşulları düşsel biçimlerde tasarlar; belirsiz Hıristiyan eşitliği, yasa karşısında eşitliğe ulaşabilir, otoriteye karşıtlık, seçimlerle cumhuriyetçi hükümetlerin kuruluşuna bir miras bırakabilir.

Daha önce taboritler adındaki halk-köylü sapkın mezhebinde salt askeri düzeyde bir önlem olarak var olan bir tür mal ortaklığı şeklindeki uygulama, Münzer’de bir toplum bölmesinin özlemlerinin dışavurumu olur. Bu komünist çınlamalar, özgür köylülerin orta çağda feodaliteye karşı savaşımı, sonra serflerin ve angaryacıların feodalizmi yıkmaya dönük savaşımlarıyla süreklilik içinde, günümüz modern işçi hareketine devrolan çınlamalardır.

Katolik kamp, imparatorluk iktidarını, papazları, laik prenslerin bir bölümünü, zengin soyluları, yüksek din görevlilerini ve kentli ayrıcalıklıları içerir. Lutherci burjuva reform partisi, varlıklı muhalefet öğelerini, küçük soyluları, burjuvaziyi ve prenslerin bir bölümünü (kilise mallarına el konulmasıyla zenginleşmeyi ummakta, imparatorluk karşısında daha fazla bağımsızlık kazanmak istemekte) içerir. Köylüler ve halktan kimselerse, devrimci partiyi oluşturur. Devrimci partinin istemleri en açık biçimde Thomas Münzer tarafından dile getirilir.

Luther ile Münzer, hem öğretileriyle hem de karakter ve eylemleriyle liderliğini yaptıkları partileri temsil eder. Luther 1517-1525 arasında bir evrim geçirir. 1517’de Katolik kilisesinin doğmalarına saldırır. Bu muhalefeti, eski burjuva mezhep sapkınlığının istemlerini aşmaz, fakat radikal eğilimleri de dışlamaz. Başlangıçta tüm muhalefet öğelerini bir araya getirmesi, en kararlı devrimci enerjiyi göstermesi ve daha önceki tüm sapkın mezhepleri temsil etmesi gerekmektedir. 1847’de kendilerinin sosyalist ve komünist olduklarını söyleyen liberal burjuvaların başlangıçtaki devrimci konumu da budur. Luther etkinliğinin birinci döneminde papalara, kardinallere, piskoposlara ve tüm Roma kilisesine karşı ayaklanmayı vaaz eder. Fakat bu ilk devrimci ateş çabucak söner. Lutherci düşünceler etrafında köylüler ve halktan kimseler toplanır; onlar zorbaların hesabını görmek ister. Luther’in etrafında ılımlı burjuvalar,

küçük soyluların büyük bir bölümü, hatta onlarla birlikte sürüklenen prensler de toplanır. Bunlar rahiplerin egemenliğine, Roma'ya bağımlılığa, Katolik hiyerarşiye son vermek istiyor, kilise mallarına el koyup zenginleşmek istiyorlar. Partiler birbirinden ayrıldıklarında kendi sözcülerini bulurlar. Luther Wittenberg Üniversitesi profesörüdür ve giderek ünü artmıştır. Luther bir seçim yapmak zorunda kalır; hareketin halk öğelerine ihanet eder ve soyluların, prenslerin ve burjuvazinin partisine katılır. Roma'nın kökünü kazıma çağrıları zamanla söner. Artık barışçı evrimi ve pasif direnişi salık vermeye başlar. Luther'in bu eğilimi oluştuğu sırada, reforme edilmiş burjuva kilisesinin kuruluşu gerçekleşmektedir. Luther artık burjuva reformun temsilcisidir ve yasa çerçevesinde ilerlemeyi salık vermektedir. Çünkü kentlerin çoğu reformdan yana çıkmıştır ve küçük soylular da giderek bu tutuma katılmaktadır. Bazı prensler de bu tutuma katılır, bazılarıysa duraksama içindedir. Yani Almanya'nın büyük bölümünde reform başarılı olacaktı ve diğer bölgeler bu harekete direnemeyecekti. Fakat bu gidişatta zorlu bir sarsıntı olursa, ılımlı partiyle, halk-köylülerin aşırı partisi çatışmaya düşecek; prensler, soylular ve bazı kentler hareketten uzaklaşacak, sonunda burjuva partisi, köylü ve halk partisi tarafından geride bırakılacak ya da Katolik restorasyon tarafından tüm partiler ezilecekti.

Burjuva reform, halktan ve köylü öğelerden daha açık biçimde ayrıldıkça, prenslerin denetimine girer. Luther'in kendisi de giderek prenslerin hizmetkârı olur. Halk onu prenslerin uşağı durumuna gelmekle suçlamış, hatta Orlamünde'de olduğu gibi taşlayıp kovmuştur.

Köylüler savaşı başladığında Luther arabulucu rolünü oynamaya çalışır. Yönetimleri haksız vergiler yüzünden eleştirir ve ayaklanmadan onların sorumlu olduğunu bildirir. Fakat bir yandan da ayaklanmanın dine aykırı, İncil'in kurallarına karşı olduğunu söyler. Sonunda köylüler ile Katolik prensler ve soyluluğa, bu iki partiye, savaşmaktan vazgeçmelerini ve anlaşmalarını öğütler. Buna karşın ayaklanmalar, prenslerin, soyluların ve Luther'in yandaşı olan kentlerin otoritesi altındaki bölgelere de yayılır ve burjuva reformun sınırlarını hızla aşar.

Ayaklanmaların en kararlı bölümü Münzer'in liderliği altında karargâhını Thüringen'de kurar. Köylü çetelerinin karşısında burjuvalar, prensler, soylular ve papazlar, Luther ve papa birleşirler. Luther artık köylülerin ayaklanmalarına karşı acımasız olunması gerektiğini belirtir (şu sözü hatırlatır: "Eşeğe gereken yem, yük ve kırbaçtır"). 1848 devriminde Mart günlerinden sonra proletarya zafer meyvelerinden payını istediğinde, kendilerini daha önce sosyalist olarak tanımlayan burjuvalar da benzer biçimde konuşur. Liberal burjuvazinin 1847-49 yıllarındaki evrimi, Luther'in evrimine benzer.

Luther çevirdiği İncil ile halkın hareketine güçlü bir silah vermiştir. Kutsal kitapta, çağın feodalleşmiş Hıristiyanlığının karşısına, ilk yüzyılların gösterişsiz Hıristiyanlığını, feodal toplum karşısına feodal hiyerarşiyi bilmeyen bir toplum tablosunu çıkarmıştır. Köylüler papazlara, prenslere ve soylulara karşı bu düşünceleri kullanırlar. Oysa şimdi Luther köylülere karşı dönüyor ve prenslerin tanrısal hukuka dayanan iktidarını, itaati ve serfliği kutsal kitap adına onaylıyor. Halk hareketi de burjuva hareket de prensler yararına olacak şekilde ihanete uğruyor. Luther'in bir burjuva reformcusu olarak tavrı, 1848 devriminde burjuvaların tavrına benzer.

Thomas Münzer ise bir halk devrimcisidir. 1490 ya da 1493 yılında doğmuştur. 15 yaşındayken başpiskoposa ve Roma kilisesine karşı gizli bir dernek kurmuştur. Kilise papazı olan Münzer, görevinde kilisenin doğma ve ayinlerine küçümsemeyle yaklaşır, ayinlerde değişiklikler yapar. Orta çağın mistiklerini okumuştur. Bu mistiklerin belirttiği bin yıllık krallık vaktinin geldiğini düşünür, çünkü reform ve çağın genel kaynaşması gözlerinin önündedir.

1520 yılında birinci İncil vaizi olarak gittiği Zwickau'da Anabaptistler tarikatıyla tanışır. Anabaptistler kıyamet günü ile bin yıllık krallığın yaklaştığını vaaz etmektedir. Bu tarikat Zwickau konseyiyle çatışmaya başlar. Münzer onlara tamamen katılmaz, fakat onları etkisi altına alacak şekilde savunur. Sonunda Anabaptistler kentten ayrılmak zorunda kaldığında, Münzer de onlarla birlikte ayrılır (1521 sonu). Münzer Prag'a gider, fakat konuşmaları yüzünden Bohemya'dan kaçmak zorunda kalır. 1522 yılında Thüringen'deki Allstedt'e vaiz olarak atanır. Burada Luther'den daha önce reformlara başlar; Latince kullanımını kaldırır, pazar ayinlerinde yalnızca İncilleri ve havarilerin mektuplarını değil, tüm kutsal kitabı okutur. Burada propaganda yapan Münzer, Thüringen'deki rahipler karşıtı halk hareketinin örgütlenmesini başlatır. Başlangıçta bir teolog olarak sadece rahiplere karşı çıkıyor. Fakat Luther'in o sırada yaptığı gibi barışçı evrimi vaaz etmiyor. Saksonya prenslerini ve halkı, Roma rahiplerine karşı ayaklanmaya çağırıyor. Prenslere yaptığı çağrı sonuç vermez, fakat halk arasındaki devrimci kaynama giderek artar. Münzer'in fikirleri giderek açıklık kazanır ve burjuva reformdan ayrılır. Artık siyasal ajitatör olmuştur. Teolojik ve felsefi öğretisi, sadece Katolikliğe değil, Hıristiyanlığın tüm temel noktalarına saldırır. Münzer, Hıristiyan biçimler altında ateizme yaklaşan bir pan-teizm (kamutanrıcılık) öğretir. Kutsal kitabı biricik ve yanılmaz referans olarak görmüyor, gerçek esin kaynağını halkların aklında görüyor. Kutsal ruh ona göre, insan aklının ta kendisi. Ona göre cennet öteki dünyada değildir ve onu (tanrının krallığını) yeryüzünde kurmak gerekir. Cennet gibi cehennem de

yoktur. İnsanların kötü içgüdüleri ve istekleri dışında bir şeytan da yoktur. İsa'nın bir insan olduğunu ve yediği son yemekteki şarap ve ekmeğin mistik bir anlamının olmadığını belirtir. Bu düşünceler, heretik (sapkın mezhepsel) bir öğretidir. Hıristiyanlığın cümle yapıları kullanılarak oluşturulan yeni bir felsefi öğretidir. Münzer'in teolojisi çağın dini görüşlerini aşmaktadır. Teolojisi ateizme yakındır; siyasal programı da komünizme yaklaşır:

"Münzer'e göre tanrı krallığı, orada artık hiçbir özel mülk, toplum üyelerine karşı çıkan hiçbir yabancı, özerkli devlet iktidarının bulunmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Var olan tüm yetkeler, eğer devrime boyun eğmeyi ve ona katılmayı reddederlerse, ortadan kaldırılmalıydı; tüm çalışmalar ve tüm mallar ortaklaşa olmalı ve en tam bir eşitlik hüküm sürmeliydi. Bu programı gerçekleştirmek için yalnızca tüm Almanya'da değil ama Hıristiyanlık dünyasının tümünde bir dernek kurulmalıydı. Prensler ve soylular, bu derneğe katılmaya çağrılacaklardı, eğer katılmayı reddederlerse, dernek ilk fırsatta, elde silah, ya onları devirecek ya da öldürecekti." (s.60).

Münzer bu derneği örgütlemeye koyulur. Rahipler yanı sıra prenslere, soylulara, ayrıcalıklılara karşı da vaazlar vermeye başlar. Fakat Münzer'in yazılarına sansür getirilir.

Münzer, Luther'i eleştirir. Luther ılımlı bir reformcudur, kararsızdır ve hareketin gelişmesi karşısında korkuya kapılmıştır (bu 1848 devriminde burjuvazinin ikircikli siyasetine benzer). Luther, Münzer'in tapınma reformlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Luther, Münzer'e kuşku içinde güvensizlikle bakar. Münzer ise Luther'in öğretilerini çürük bulur. Münzer, halkın ve köylülerin düşünce ve isteklerini uçlara taşımıştır.

Luther Saksonya prenslerinden Münzer'in ve ayaklanma kışkırtıcılarının kovulmasını ister. Münzer, Anabaptistleri giderek kendi etrafında toplar. Bunlar kovuşturmalar yüzünden belirli bir yerde oturmuyor ve tüm Almanya'yı dolaşıp, Münzer'in yeni öğretisini yayıyorlar. Münzer'in Anabaptist müritleri işkence görür, öldürülürler, fakat sarsılmazlar ve halktaki kaynaşma nedeniyle çalışmaları başarılı olur. Münzer Thüringen'den kaçarak, çeşitli yerlere uğrayıp propaganda yapar. Münzer'in bu gezisi Nisan 1525'teki genel ayaklanmaya büyük katkıda bulunur. Birçok devrimci din adamı örgütler. Prensler ve beyler bu sapkın mezhebe karşı katı kovuşturmalar düzenlediğinde, Münzer'in gizli derneği daha da güçlenir ve ayaklanma ruhu alevlenir. Münzer güney Almanya'da 5 ay boyunca ajitasyon yapar. Ayaklanma başlamadan bir süre önce ayaklanmayı yönetmek için Thüringen'e geri döner.

Şimdi köylü ayaklanmalarına kısaca bakalım… İlk köylü ayaklanması, 1476'da Vurzburg piskoposluğu bölgesinde patlar. Kavalcı Jean adında biri bu ayaklanmada öne çıkar. Çileciliği öğütleyen bu adam, bir çobandır. Konuşmalarında imparator, prens ve papa otoritelerinin bundan sonra olmayacağını işler; kimsenin komşusundan çok varlığı olmayacak, herkes kardeş olacak der. Tüm efendi haklarının, yükümlülüklerin, angaryaların ve vergilerin kaldırılacağını belirtir. Kavalcı Jean'ın ünü hızla yayılır; ona bir evliya gibi tapılır ve yaptığı mucizeler dilden dile dolaşır. Rahipler ona karşı çıkarsa da Jean'a inanların sayısı hızla artar. Bu çobanın pazar vaazlarını dinlemeye 40 binden fazla insan gelmeye başlar. Aylarca vaaz verdikten sonra, Kavalcı Jean ayaklanma çağrısı yapar. Fakat piskoposun süvarileri Jean'ı kaçırır ve hapseder. Onun söylediği gün 34 bin köylü toplanır, fakat Jean'ın kaçırıldığını duyduklarında büyük bölümü dağılır. Geriye kalan 16 bin kişilik kitle Jean'ın tutsak alındığı şato önüne gider. Piskopos onları geri çekilmeye ikna eder ve dağılırlarken piskoposun süvarileri saldırır. Sonunda Kavalcı Jean yakılır.

Bu ilk girişimden sonra Almanya uzun zaman dingin kalır. Yeni köylü ayaklanmaları 1490-1500 yılları sonunda başlar. 1493'te Alsas'ta gizli bir dernek kurulur. Bayrağında köylü çarığı (Bundschuh) yer almaktadır. Dernek ortaya çıkarılır ve üyelerinin çoğu yakalanır, işkence görür ve öldürülür. Ülkeden kovulanlar da olur. Bu yıkım Bundschuh'u yok etmez. Köylüler bu örgütlenme içerisinde birçok bozgun ve dağılma yaşasalar da önderleri öldürülse de bağlarını yeniden kurarlar. Bu örgütlenme 1502'de Sapire piskoposluğu bölgesinde yeniden belirir. Örgütlenme 7 bin üyeye ulaşır ve yayılır. Programları şunları içerir: Prenslere ve beylere tanınmış hakların, öşürlerin, vergilerin kaldırılması, serfliğin kaldırılması, kilise mallarına el konması ve halka bölüştürülmesi, imparatordan başka efendinin olmaması. Başka bir ifadeyle; 1) Bir ve bölünmez Alman krallığı istemi, 2) papazların mallarının halk tarafından bölüşümü talepleri, ilk kez köylüler arasında görülür. Münzer bu istemleri şu şekilde geliştirir: 1) Alman imparatorluğu yerine bir ve bölünmez cumhuriyet, 2) kilise mallarının bölüşümü yerine onların topluluk yararına zor alımı. Bu yeni Bundschuh'un da ayaklanma planı bulunmaktadır. Fakat plan açığa çıkar ve yine tutuklamalar olur, cezalar uygulanır, dernek üyelerinden kaçanlar da olur.

16.yy.'ın ilk yıllarında Yoksul Konrad adında Bundschuh'un kaçan ve dağılan üyeleriyle ilişkili yeni bir dernek kurulur. Bu iki gizli örgütlenme 1513-15 yıllarında bir dizi ayaklanmayı organize eder. Yoksul Konrad örgütlenmesi 1503'te Würtemberg'de belirir ve 1514 baharında ayaklanma başlatır. 3-5 bin köylüyü, ordu toplamak için zaman kazanmaya çalışan dükün vergileri kaldıracağı vaadi yatıştırır. 1514 baharında Macaristan'da da köylüler savaşı

patlar, fakat ezilirler. Sloven köylüler arasında ayaklanmalar olursa da bunlar da yenilir. Bütün bu ayaklanmalarda şatolar ve manastırlar yakılır, yakalanan soylular köylü jüriler tarafından yargılanıp, kafaları kesilir. Yukarı Ren bölgesindeyse Joss Fritz gizli örgütlenmeye başlar. Fritz şövalye, rahip, burjuva, köylü ve halktan insanları örgütler. Ayrıca dilencilerle de ilişkileri vardır. Bu örgütlenme de yayılır. 1513 sonbaharında ayaklanma başlatacaktır, fakat örgütlenme saptanır ve öldürmeler, işkenceler yaşanır. Fritz kaçmayı başarır. İsviçre'ye kaçanlar olur, fakat bunlar izlenir ve öldürülürler. 1514'te İsviçre'de de ayaklanmalar olur.

Özetle, bu dönemde Almanya topraklarında gizli örgütlenmeler oluşuyor, ayaklanıyorlar, dağılıyor ve yeniden toplanıyorlar.

Reform hareketinde başından itibaren bir ayrışma görülür. Soylular ve burjuvalar Luther etrafında toplanır. Köylüler ve halktan kimseler Luther'i düşman olarak görmeseler de ayrı bir muhalefet partisini oluşturur. Luther'e yakın duran prenslerin, şövalyelerin ve kentlerin büyük bölümü, köylü ve halk takımının çetelerini kırıp geçirir. Luther ile Münzer arasındaysa basın ve söylem düzeyinde savaş bulunmaktadır.

16.yy.'ın başında imparatorluk prenslikler şeklinde dağılmış durumdadır. İmparatorluk soyluluğu, güçlenen prensler ve yüksek din adamları karşısında giderek güçsüzleşir ve geriler. İmparatorluk soyluları, prenslerin ve yüksek din adamlarının zararına olacak bir imparatorluk reformuna yönelir. Bu reformun kapsamında kilise mallarının laikleştirilmesi ve prenslerin ortadan kaldırılması bulunur. Bunun için soylular, kentli burjuvalara ve köylülere imparatorluk reformunu önerirler; prenslere karşı kendi konumlarının pekişmesini amaçlarlar. Fakat köylüler ve kentler soylulara karşıdır. Soylular köylüleri kazanamazlar, çünkü örneğin serfliğin kaldırılmasına yanaşamazlar. Böylece savaşım başladığında soyluluk, prenslerin karşısında yalnız kalır. 200 yıl boyunca prensler soylulara karşı güçlenmiş ve durmadan alan kazanmışlardır. Artık soyluları ezecek koşullar vardır. 1522'de 6 yıllık bir süre için soyluların birliği kurulur; ordu oluştururlar. Eylül 1522'de çatışma başlar. Prensler galip gelir. Soyluluk iyice güçsüzleşir ve bundan sonra prenslerin yönetimi altına girerler. Ardından gelen Köylüler Savaşı, soyluları prenslerin koruması altına girmeye iyiden iyiye zorlar. Soylular prenslerin egemenliği altında köylüleri sömürmeye devam eder. Soyluların prenslere ve rahiplere karşı, köylülerle ittifaka girmesi mümkün değildir.

Luther'in Katolik hiyerarşiye savaş ilan etmesiyle, Almanya'daki tüm muhalefet güçleri harekete geçer. Köylüler her yıl ayaklanmaya girişirler. 1518-23 arasında ayaklanmalar birbirini izler. 1524 baharından sonra ayaklanmalar sistemli bir nitelik kazanır. O yılın Nisan ayında köylüler feodal angarya ve yükümlülükleri reddederler. 24 Ekim 1524'te Protestan Derneği kuran ve bayrağı üç renkli Alman bayrağı olan kentli burjuvalar ile köylüler iş birliği içinde ayaklanırlar. Bu ayaklanma yayılır. Feodal egemenliğin kaldırılması, şato ve manastırların yıkılması, imparator dışında tüm beylerin kökünün kazınması amaçlanmaktadır. Soylular ve prensler ile köylüler arasında savaşımlar olmaktadır. Thomas Münzer bu ayaklanmalara doğrudan değil, dolaylı olarak etki eder. Köylüler arasında en kararlı devrimciler, Münzer'in fikirlerini temsil edenlerdir. Köylü ayaklanmalarına katılan kitle içerisinde Münzer'in partisi azınlıktadır.

Mülhausen'de 1525'te ayaklanmayla kent konseyi devrilir ve "ölümsüz konsey"in başkanı Münzer olur. Münzer malların ortaklığını, herkes için çalışma yükümlülüğünü ve her türlü otoritenin kaldırılmasını ilan eder. Fakat gerçeklikte bir cumhuriyetçi kent sistemi oluşturur. Hareketin yayılması ve örgütlenmesine uğraşır. Ayaklanmalar yaygınlaşır ve her birinde şatolar ve manastırlar köylülerce yakılır. Münzer yakalanır ve işkence görür; kafası kesildiğinde 28 yaşındadır.

Köylüler Savaşı'nın sonunda köylüler tekrar din adamı, soylu ya da ayrıcalıklı efendilerinin egemenliği altına girerler. Eski yükümlülükleri daha da ağırlaşır. Alman halkının devrimci girişimi bozgunla biter ve üzerindeki baskı artar. Fakat belirtmek gerekir ki, din savaşları ve otuz yıl savaşı, köylüleri Köylüler Savaşı'ndan daha sert biçimde sarsmıştır; bunlar üretici güçleri tahrip edip, sefaleti artırmıştır.

Köylüler Savaşı'ndan en çok etkilenen din adamları zümresi (clergé)'dir. Çünkü manastırları yakılmış, malları yağmalanmıştır. Köylüler Savaşı, kilise mallarının köylüler yararına laikleştirilmesini popüler kılmıştır. Laik prensler ile kentlerin bir bölümü, bu laikleştirmeyi kendi yararlarına gerçekleştirmeye başlamıştır. Böylece Protestan ülkelerde yüksek din adamlarının yurtlukları, prenslerin ve kent ayrıcalıklılarının eline geçer. Soyluluğun şatoları yakılıp yıkılmış, bunlar prenslerin hizmetine girerek yaşayabilecek duruma düşmüşlerdir. Soylular, Köylüler Savaşı'nda her yerde yenilmiştir. Onu prenslerin orduları kurtarmıştır. İmparatora bağlı olan soylu zümrenin önemi giderek azalmış, prenslerin egemenliği altına girmişlerdir. Kentlerdeyse ayrıcalıklıların egemenliği pekişir. Bunlar ticaret ve sanayinin gelişimini engeller. Köylüler Savaşı'nda tek kazanan vardır; o da prenslerdir. O çağda laik prensler, kilise prenslikleri, kent cumhuriyetleri, egemen kont ve baronlar bir arada bulunmaktadır. İmparatorluk kentleri yerel ve bölgesel merkezileşmenin temsilcisi prenslere bağlı duruma gelmeye başlar. Köylüler Savaşı, din

adamlarını, soyluları ve kentleri güçsüz bıraktığından, bunların kazançlarını prensler ele geçirdiğinden, prenslere yaramıştır. Kilse malları prensler adına laikleştirilir, soyluluk yıkıma uğrar ve prenslerin egemenliği altına girer; köylülere ve kentlere yüklenen savaş vergileri, prenslerin kasasına akar. Köylüler Savaşı, Almanya'nın bölünmüşlük durumunu artırır ve pekiştirir.

Köylüler Savaşı'nda eşgüdümlü bir hareket, kentli burjuvalar, köylüler ve halk takımının hiçbiri tarafından oluşturulmamıştır. Birbirinden yalıtık olan köylü ayaklanmalarının hepsi, ayaklanan köylülerin onda birinden az olan ordular tarafından bastırılır. Partikülarizmin egemen olduğu Köylüler Savaşı'nda, köylü örgütlenmelerin bir araya gelmesi, ancak düşmanın ortaklaşması yüzünden olabilmiştir. Köylü örgütlerinin düşmanlarıyla anlaştığı ve bırakışma yaptığı da görülmüştür. 1525 devriminden, başka bir deyişle 16.yy. Alman devriminden yararlananlar prenslerdir.

Kaynaklar: 1) Engels, *Köylüler Savaşı*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1999

2) *Friedrich Engels Biyografi*, Sorun yayınları, Birinci Baskı, 1997, s. 150-1

15. [Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim]

New York Daily Tribune ilerici bir Amerikan gazetesidir. Gazetenin yazı kurulu üyeleri arsında yer alan, uzun süre ütopik sosyalizm düşüncesinin etkisinde kalmış olan Charles Dana, 1848 devrimi sırasında Marx'la tanışmış olduğu Köln şehrinde bulunur. Dana, 1851 yılı yazında Marx'tan gazetesi için Londra muhabirliği görevini üstlenmesini ister. Bu öneri, mali sıkıntı içerisindeki Marx'ın işine gelir. ABD'de yaşayan çok sayıda devrimci Alman göçmeni arasında *NY Daily Tribune* yaygın olarak okunmaktadır. Marx, Batı Avrupa ülkelerindeki ilerici çevrelerde de okunan bu gazetenin muhabiri olmayı kabul eder. Marx gazetedeki çalışmalara Engels'in katılmasını da sağlar. Engels gazeteye çok sayıda makale yazar.

Marx'ın ricasıyla Engels, Ağustos 1851-Eylül 1852 arasında, gazetenin resmi muhabiri Karl Marx imzasıyla *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* başlığıyla bir makale dizisi yazar. Tümü 19 adet olan bu makaleleri, New York'a gönderilmeden önce Marx gözden geçirir.

Engels *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* adlı eserinde1848-49 Alman Devrimi'ni inceler. Bu tarihsel dönemde, sınıfların ve partilerin eylemlerini ve mücadelelerini değerlendirir.

Burada *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* adlı eserin kısa bir özetini yapmak istiyoruz. Böylelikle, görece daha az bilinen 1848-49 Alman devrimi daha iyi kavranabilir.

***

1848 devrimlerinin birçok Avrupa ülkesinde hemen hemen eşzamanlı olarak yaşanması, belirli tarihsel zorunlulukların sonucudur. Aynı şekilde karşı-devrimlerin zaferleri de öyle… Karşı-devrimlerin gelişimi, devrimlere katılan liderlerin hatalarıyla açıklanmaz.

Almanya'da feodal toprak mülkiyeti sistemi egemen durumdadır. Feodal soylular, ayrıcalıklarının büyük bölümünü korumaktadır. Ren'in sol kıyısı dışındaki tüm bölgelerde feodalizm egemendir. Bürokrasinin ve ordunun subay kaynağını, feodal soylular oluşturmaktadır.

Almanya'da burjuvazi, İngiltere ya da Fransa'daki kadar yoğunlaşmamıştır. Manifaktür, buhar gücünden yararlanmanın ve İngiltere sanayi devriminin etkisiyle, yıkıma uğrar. Modern sanayi gelişmektedir. Fakat bu sanayi üretimi henüz az sayıda fabrikada, dağınık biçimde ve ülkenin iç kısımlarında filizlenmiştir. Almanya topraklarında henüz Paris, Lyon ya da Londra, Manchester gibi büyük sanayi ve ticaret merkezleri yoktur. Alman sanayinin geriliğinin iki temel nedeni şunlardır: 1) Dünya ticaretinin ana yolu Atlantik üzerinden geçmeye başladığında,

Almanya'nın bu yolu kullanmaya uygun olmayan, elverişsiz coğrafi konumu. 2) 16. yy.'dan beri Almanya'nın girdiği ya da toprakları üzerinde gerçekleşen savaşlar. Burjuvazi İngiltere'de 1868'den beri, Fransa'da 1879'dan beri iktidarda olduğu halde, Almanya'da iktidara gelememiştir, çünkü sayıca güçsüzdür ve yoğunlaşmamıştır. Fakat Almanya'da burjuvazinin 1815 yılından beri zenginliği ve siyasal etkinliği artmıştır. 1815'te I. Napoleon devrilir; bu tarihe kadar Alman devletleri Fransa'ya büyük tazminatlar ödemiştir ve Almanya'nın batı ve güney kesimleri iktisadi ve siyasal açıdan Fransa'ya bağımlı olmuştur. 1818'den itibaren Alman devletleri, Prusya'nın yönetimi altındaki Zollverein (gümrük birliği)'ne katılırlar. 1834'te Kuzey Almanya gümrük birliği kurulur; Avusturya buna katılmaz. Gümrük birliği, buharlı ulaştırma araçlarının kullanımı ve iç pazara dönük rekabet, Alman burjuvazisinin çıkarlarını ortaklaştırmış, devletlere bölünmüş bu sınıfı merkezileştirmiştir. 1848 yılına kadar Alman burjuvazisi yönetimlerden bazı ödünler koparabilmiştir. Fakat 1848'e doğru gelindiğinde, gelişen burjuvazi ile siyasi yapı arasında, burjuvazi ile 36 adet prens, krallık ve özgür devlet arasında bölünmüş siyasi yapı arasında, burjuvazi ile tarımın ve tarımsal sanayinin gelişimini önleyen feodal kısıtlar arasında, burjuvazi ile bürokrasinin ticaret üzerindeki gözetimi arasında karşıtlık belirmiş ve belirginleşmiştir. 1840 yılında Prusya burjuvazisi, Almanya burjuva hareketinin yönetimine geçer ve 1840-48 arasındaki dönemde Alman burjuvazisi, liberal muhalefet kampında yer alır. 1840 yılında kralın, daha önceden babasının da vaat ettiği anayasayı onaylamayacağı belli olduğunda, burjuvazi liberal muhalefetiyle bunun karşısında konumlanır.

Almanya'daki temel sınıflar şunlardır: Soylular, burjuvazi, küçük-burjuvazi, proletarya ve köylüler.

Küçük-burjuvaziyi oluşturan küçük esnaf ve dükkâncılar, Almanya'da kalabalıktır. Monarşiyle yönetilen ve feodal ülkelerde, bu sınıfı oluşturan terziler, kunduracılar, dükkancılar, marangozlar vb., yönetimin (örneğin askeri garnizonlar, kanton hükümeti, mahkemeler) mal satın almalarına bağımlıdır. Bu sınıf, iktidarın öfkesini üzerine çekmek istemez. Monarşinin/feodal hükümetin yönetimi altında, itaatkâr ve hareketsizdir. Burjuvazi gelişirken, küçük-burjuvazi liberalizme eğilimlidir. Küçük-burjuvazi, burjuvazinin konumuna ulaşmayı ister, fakat proleterlerin konumuna düşme korkusu da yaşar. Konumu burjuvazi ile proletarya arasındadır ve fikirleri de son derece sallantılıdır. Burjuvazi siyasal iktidarı aldığında demokratik nöbetler geçiren küçük-burjuvazi, proletarya harekete geçtiğindeyse yılgınlık içerisinde bulunur.

Burjuvazi ile proletarya birlikte gelişir. Almanya'da bu iki sınıf, İngiltere ve Fransa'ya göre daha geri bir gelişme aşamasındadır. Burjuvazi iktidarı almadan önce bağımsız bir proleter hareket oluşmaz. Ancak burjuvazi iktidarı aldığında, işçiler ile patronlar arasındaki çatışma artık ertelenemez.

Almanya'da işçilerin büyük çoğunluğu, İngiltere'de olduğu gibi modern sanayi burjuvazisi tarafından değil, orta çağ kalıntısı küçük zanaatçılar tarafından çalıştırılmaktadır. Bu işçiler ile fabrikada çalışan işçiler arasındaki fark büyüktür. Örneğin devrim başladığında emekçilerin loncaların yeniden kurulmasını istemesini, bu durum açıklamaktadır. İşçilerin düşünsel dünyaları, içinde bulundukları konumla ilişkilidir. Almanya'da burjuvazinin aktif siyasal hareketi 1840'ta başlamıştır. İşçilerinkiyse, 1844 yılındaki Silezya ve Bohemya'daki ayaklanmalarla.

Köylüler arasında tabakalar bulunmaktadır. Büyük ve orta köylüler denen çiftçiler, büyükçe topraklara sahipler ve çok sayıda tarım işçisi çalıştırırlar. Bunlar vergiden muaf olan büyük toprak sahipleri ile küçük köylüler arasında yer alır ve siyasal açıdan kentlerdeki anti-feodal burjuvaziyle birlikte hareket etmeye eğilimlidirler. Renanya'da küçük köylüler ağır basmaktadır. I. Napoleon'un fethettiği Renanya'da feodal ilişkiler 19.yy.'ın başlarında kaldırılmıştır ve daha sonra bu bölge Prusya'ya verilmiştir. Küçük "özgür" köylüler, tefecilere borçludurlar ve toprakları ipoteklidir. Almanya'da bir de toprak rantı ödeyen feodal toprak kiracıları tabakası ile tarım işçileri bulunmaktadır. 1848 öncesinde küçük köylüler, toprak kiracıları ve tarım işçileri apolitiktiler. Fakat devrim onlara yeni bir yaşam vaat ettiğinden, devrim başladığında bunların çıkarları gereğince hareketlenmelere katılması beklenir. Kentlerde yoğunlaşmış, harekete geçmesi daha kolay ve bilinç açısından daha uyanık olan halkın, kırlarda geniş alana yayılmış köylülere bir ilk itiş vermesi gerekir. Köylülerin kendileri bağımsız bir hareket oluşturamazlar.

Almanya'daki bu sınıfsal tabloya, siyasal merkezileşmenin yokluğu da eklendiğinde, hareketlenmelerin bir sonuca ulaşmaması ve aralarında bağlar bulunmayan yalıtık çatışmalar yığınının oluşması açıklanır. Almanya'da ortak amaç ve eylemde birlik oluşamaz. Siyasal bölünmüşlüğü, bölgelerdeki sınıfsal dağılım ve karışıklık açıklamaktadır. Siyasal merkezileşmede en önemli olgu, Gümrük Birliği olmuştur. 1815'te Viyana Kongresi'nde kurulan Germen Konfederasyonu ve onun organı diyet, Almanya'nın birliğini oluşturmamıştır ve bu birliği temsil etmez.

Şimdi Prusya'ya yakından bakalım… Almanya'da burjuvazinin siyasal hareketi 1840 yılında başlasa da, bundan daha önce toplumda muhalefet damarları şekillenmiştir. Alman edebiyatında anayasacılık ve cumhuriyetçilik vaaz edilmiştir. 1830 yılına doğru gelindiğinde Heine ve Boerne etkisi altında biçimlenen Genç Almanya adlı edebi akım, muhaliflik, iyi sindirilmemiş Alman felsefesinden düşünceler ve Saint-simonizm kırıntıları içermektedir. Hegel

1821’de *Hukuk Felsefesi*’ni yazdığında anayasal monarşiyi en yüksek ve en yetkin yönetim biçimi olarak ilan eder. Anakronik Almanya’da Hegel, Alman burjuvazisinin yakında siyasal iktidarı alacağını haber vermektedir (Hegel’in politik açıdan tutucu, dahası gerici sayılması, Türkiye solunda gözlenen bir yanlış yorumdur –MB). Hegel’in okulu, yani Genç-Hegelciler, Hıristiyanlığı eleştirirler (okur bunu, Fransız aydınlanmasıyla karşılaştırmalıdır –MB). Bu okulun din eleştirisi anlaşılmaz bir felsefi dille yapılır. Bu durum onların sansürden kurtulmalarını sağlamıştır.

Politik alanda birçok liberal politikacının belirdiği, küçük prensliklerin liberal anayasalar oluşturdukları Almanya’da siyasal gelişim yavaş seyretmektedir. Buna neden olan etkenler arasında, haberleşmenin, köy okulundan gazete ve üniversiteye kadar bütün bilgi ve haber kaynaklarının, yönetimin denetimi altında olması önemlidir. Almanya’ya farklı fikirlerin girişini sadece burjuvazi sağlamaktadır. Alternatif düşünceleri, siyasal bilgilenmeyi sağlayan burjuvazidir.

1840 yılında 3. Friedrich Wilhelm ölür ve tahta oğlu 4. Friedrich Wilhelm geçer. Burjuvazi anayasa ve basın özgürlüğü talep etmektedir. Fakat 4. Friedrich Wilhelm gericidir ve burjuvazinin ondan beklentileri boşunadır. Ayrıca, kral hazineyi savurganca kullandığından, vergiler devlet işlerini yürütmeye yetmeyecek duruma gelir. Burjuvazi kendi temsilcilerini bulamadığından, Ren eyaletinde ve tüm Prusya’da felsefi muhalefetle iş birliği yapar. Köln’de 1842’de yayınlanan ve 15 ay sonra yasaklanan Rheinische Zeitung’un doğumu işte böyle gerçekleşir. 1843’ten itibaren Almanya gazeteleri toplumsal sorunlar üzerine tartışmalarla doludur. Giderek muhalefet büyür ve güçlenir. 8 eyaletin meclisleri olan diyetlerde soylular ağırlıkta olup, köylülerin ve burjuvazinin temsilcileri de bulunmaktadır. Bu diyetler ve onların komiteleri kraldan reformlar yapmasını, anayasayı kabul etmesini ve basın özgürlüğünü getirmesini istemektedir. Artık muhalefete, burjuvazinin yanı sıra köylülüğün bir kısmı ve ticaretle uğraşan toprak sahibi birçok soylu da katılmıştır. Yönetimin mali dar boğazıysa durmadan büyümektedir. Buna karşı alınan önlemler etkili olmaz. İhtiyaç olan borçlanmayı kapitalistler vermeye yanaşmaz ve kralı reform yapmaya zorlarlar. Şekillenen liberal parti ile kral arasındaki çekişme şiddetlenir. Bu sırada Almanya’da komünist okul belirmiştir. Sosyalizme ve komünizme giderek artan bir ilgi vardır. 1844 yılında Silezya dokumacılarının patronlarına karşı ayaklanmasını, Prag basma işçilerinin ayaklanması izler. Bunlar, işçiler arasında sosyalist ve komünist propagandanın atılım yapmasına yarar. 1847 yılıysa açlık yılıdır ve ekmek ayaklanmaları yaşanır. Bütün varlıklı sınıflar, anayasacı muhalefet etrafında toparlanırken, işçiler sosyalist ve komünist düşüncelerle tanışır. Cumhuriyetçi bir partinin olmadığı Almanya’da, işçiler ve köylüler liberal muhalefeti destekler. Üniversiteler, küçük soyluluk, burjuvazi, bürokrasinin ve subayların aşağı katmanları yönetime karşı konumlanmıştır. Sistemin destekçileri olarak sadece yüksek soylular, belirli yaştaki memur ve subaylar kalmıştır. Kısacası, devrim artık kapıdadır.

Peki, öteki Alman devletlerinde ne olmaktadır?.. 1830 sonrasında küçük Alman devletleri, Prusya ve Avusturya’nın uydusu olurlar. Bu devletlerde daha önce anayasalar kabul edilir, çünkü heterojen eyaletlere birlik kazandırmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu anayasalar, büyük devletlere karşı birer savunma aracıydılar. Fakat 1830-31 yıllarındaki çalkantılar, bu anayasaların varlığının, prenslerin otoriteleri için tehlikeli olduğunu göstermiştir ve böylece hemen hepsi kaldırılmıştır. Küçük Alman devletlerinde de burjuvazi anayasacıdır. Küçük-burjuvazi burjuvaziyle aynı eğilimde olup, vergilerin artışına ve yönetime muhaliftir. Köylüler arasında da hoşnutsuzluk büyümektedir, fakat durgun zamanlarda bu sınıfın bağımsız bir konum alışı olmaz. Prusya dışında sanayi bölgesi ve kent sayısı az olduğundan, buralarda işçi hareketi son derecede yavaş gelişmektedir.

1847 sonlarına gelindiğinde, toprak soylularının bir bölümü meta üretimiyle uğraşmakta ve burjuvaziyle aynı düşünceleri benimsemektedir. Küçük-burjuvazinin reform planı yoktur, fakat vergiler ve ticaretteki engeller yüzünden hoşnutsuzdur. Köylüler, tefeciler, faizciler, avukatlar feodal yükümlülükler altında ezilmektedir. İşçiler arasında sosyalist ve komünist düşünceler yayılmakta ve hoşnutsuzlukları artmaktadır. Türdeş olmayan bu muhalefetin yöneticisi Prusya burjuvazisi, özellikle de Renanya burjuvazisidir.

Almanya’nın birliğini her toplumsal kesim farklı anlamlandırmaktadır. Küçük devletlerde burjuvazi, Almanya’nın birliği düşüncesini benimsemektedir. İstedikleri anayasal Prusya yönetiminin üstünlüğü altında Avusturya hariç tüm Almanya’nın birleşmesidir. Küçük-burjuvazininse netleşmiş birlik tanımı yoktur. Az sayıda gerici, Alman imparatorluğunun yeniden kurulacağını düşlemekte; bir avuç insansa federal bir cumhuriyeti savunmaktadır. Bir ve bölünmez Almanya cumhuriyetini sadece komünistler savunmaktadır. Alman devletlerinde siyasal muhalefet dinsel biçimlere de bürünmüştür. Yeni mezheplerin Almanlara uyan ortak bir din yaratma çabalarında, Almanya’nın birliği düşüncesi örtük olarak bulunmaktadır. Alman devletlerinde Katolik ya da Protestan din adamları, bürokratik aygıtın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Küçük devletler birbirleriyle anlaşmazlık içerisindedir ve Prusya'ya karşı güven duymazlar. Prusya'daysa yönetim mali sıkıntı içerisinde olup, burjuvazinin muhalefetine teslim olmadıkça açığını kapatamayacak durumdadır. Ayrıca burjuvazinin muhalefeti, giderek bürokrasiyi ve orduyu da etkisi altına almaya başlamıştır.

Şimdi Avusturya'da neler oluyor, buna bakalım… Prens Metternich hükümeti, Avusturya otoritesi altındaki ulusları, benzer durumdaki diğer ulusların tamamı aracılığıyla bağımlılık altında tutar. Bu yönetim feodal toprak sahipleriyle bankerlere dayanmaktadır. Bunların etki ve gücü, Metternich yönetimine eylem bağımsızlığı sağlayacak biçimde dengede tutulur. Toprak soyluları, serflere karşı koruma sağladığından yönetimi desteklemek zorundadır. Soyluların en yoksul bölümü 1846'da Galiçya'da yönetime başkaldırdığında olduğu gibi, böylesi durumlarda, Metternich yönetimi serfleri soylulara karşı kışkırtmaktadır. Büyük borsa spekülatörleri ve bankerlerse devletin onlara borçlanması yüzünden yönetime bağımlıdır. Aslında Avrupa'nın bütün büyük bankerleri sermayelerinin büyük bölümünü Avusturya fonlarına yatırmıştır ve bu devletten kar sızdırdıklarından, ona bağımlıdır. Dolayısıyla feodal toprak sahipleri ve bankerlerin muhalefeti bulunmamaktadır. Monarşinin bürokrasisi ve ordusu da bu açıdan sağlamdır.

1815-43 yılları arasındaki yaklaşık 30 yıl boyunca Avusturya, Avrupa'dan yalıtık bir ülke görünümündedir ve toplumsal hoşnutsuzluk yoktur. Avusturya'da sanayi ve ticaret burjuvazisi çok yavaş gelişmektedir. Küçük esnaflar loncalar içerisinde yer alır. İşçiler ve köylüler, sistemin vergi kaynaklarıdır. Eğitim her yerde Katolik din adamlarının elindedir. Macaristan dışında süreli bir basın yoktur. Macar gazeteleri krallığın diğer yerlerinde yasaklanmıştır. Üniversiteler dar bilgi dallarında uzman yetiştirecek, fakat genel bir aydınlatıcılıktan yoksun biçimde öğretim verecek şekilde yapılandırılmıştır. Yabancı kitap ve gazetelerin girişini gümrükler ve sansürcüler kontrol etmektedir.

Makine ve buharın sanayide kullanılması, Avusturya'da da burjuvaziyi geliştirmiştir. Bu süreçte, serfler küçük çiftçiler olurlar. Küçük çiftçiler işçileşirler. Lonca sistemi aşınır. Demiryolları yapımı sanayinin gelişimini hızlandırır. Gelişen burjuvazi başka ülkelerden entelektüel yönden etkilenmektedir. Soyluluğun bir kısmı yoksullaşmaktadır ve hoşnutsuzdur. Bunlar ve Prusya'dakine benzer biçimde bürokrasinin bir bölümü, burjuvazinin reformcu hoşnutsuzluğuna katılmıştır. Reformların yapılması özlemi, toplumun aşağı kesimlerinde de gözlenir. 1843-44 yıllarında bu toplumsal duruma uygun bir yazın gelişir. Avusturya dışına çıkan şairler, romancılar, yazarlar, Avusturya'nın sorunları üzerine çok sayıda kitap ve broşür yazarlar. Bunlar tüm Almanya'da ve kaçakçılık yoluyla getirildikleri Avusturya'da okunmaktadır. Bütün bu yazının, daha yumuşak bir sansür, yabancı kitap ve gazetelerin ülkeye girişinin savunusu, yönetsel reformlar, eyalet diyetlerinin haklarının genişletilmesi gibi konularda çok sınırlı reform talepleri vardır. Avusturya'nın Almanya'nın geri kalanıyla ve Almanya'nın Avrupa'yla yazınsal iletişimi geliştikçe, siyasal bilgilenme artmıştır. 1847 sonlarına gelindiğinde Almanya'daki siyasal-dinsel çalkantı, artık Avusturya'da da gelişmiş bulunmaktadır. Öyle ki, bankerler ve devlet tahvillerinin sahipleri de, hoşnutsuzluğun ve reform taleplerinin yaygınlaşması yüzünden, artık yönetime güven duymamaya başlamıştır. Prusya'da olduğu gibi, Avusturya'da da koşullar olgunlaşmıştır.

Şimdi, Viyana'da Mart ayaklanması nasıl oldu, buna bakalım… 24 Şubat 1848'de Fransa'da cumhuriyet ilan edilir. 13 Mart'ta Viyana halkı prens Metternich hükümetini devirir. 18 Mart'taysa Berlin halkı ayaklanır. Bütün küçük Alman devletlerinde başarıyla sonuçlanan ayaklanmalar olur.

Her devrimin zorunlu bir koşulu, çeşitli sınıfların güç birliğidir. Bütün devrimlerde, devrime katılan sınıfların güç birliğinin uzun ömürlü olmaması bir kuraldır. İktidar alınır alınmaz, yenenler ayrışır ve birbirleriyle mücadeleye koyulurlar. Bu nedenle devrimler, toplumsal ve siyasal ilerlemenin çok hızlı yaşandığı dönemlerdir. Olağan koşullarda yüzyılda alınacak mesafe, devrimde birkaç yıl içerisinde alınır. Yeni partilerin jeneratörü olan devrimci süreçte, bunlar arasında yoğunlaşmış çatışmalar yaşanır.

Viyana devrimiyle burjuvazi ve küçük dükkâncılar, ulusal muhafızın kurulmasıyla silahlanmıştır. Fakat işçiler ve öğrenciler de silahlanmıştır. Bir tür devrim hükümeti olan Güvenlik Komitesi'nde burjuvazi ağır basmaktadır. Fakat silahlı öğrenciler, burjuvazinin basit bir aleti olmaya yatkın değildir ve aldıkları kararları Güvenlik Komitesi'ne dayatmaktadır. Devrimle birlikte işçiler işsiz kalmıştır. Kaçan aristokrasiye ve saraya dönük üretim yapan sanayi ve ayrıca ticaret ölü durumdadır. Öğrenciler ve işçiler sürekli ajitasyon içerisindedir. Burjuvaziyle işçiler ve öğrenciler arasında bir soğukluğun olması kaçınılmazdır. Eski düzenin yeniden tesisi için çabalar olmasa, bu soğukluk açık düşmanlığa kısa sürede dönüşecektir. Hükümet yeni kazanılan özgürlüklerin bazılarını kaldırmak istediğinde, Viyana'da 15 ve 26 Mayıs'ta bütün sınıflar yeniden ayaklanır. Böylece silahlı burjuvazi demek olan ulusal muhafız ile işçiler ve öğrenciler arasındaki güç birliği yeniden perçinlenir. Devrimle birlikte aristokrasi ve plütokrasi=para babaları, ortadan kaybolmuşlardır. Köylülerse her yerde feodalizmin son kalıntılarını yıkmakla uğraşmaktadır.

Köylülerin pratikteki adımlarını, Avusturya Diyeti onaylamak zorunda kaldığından, artık köylülerin feodal köleliği sona ermiştir.

Bu arada, Avusturya'ya bağlı olan Kuzey İtalya'da da ayaklanmalar olmuştur, fakat bunlar bastırıldıktan sonra Avusturya yeniden İtalya üzerinde egemen olmuştur.

Berlin ayaklanmasına gelirsek… Berlin, devrimci hareketin ikinci merkezidir. Prusya'daki bu devrim Viyana'dakinin aksine, sınıfların iş birliğiyle olmaz. Fransa'daki Şubat devrimi, Prusya burjuvazisinin kendi ülkesinde kuracağı yönetim türünü devirmiştir; burjuva hükümet devrilmiş ve devrimde işçi sınıfı bağımsız bir özne olarak yer almıştır. Prusya burjuvazisinin bundan duyduğu korku, işçilerin kitlesel hareketini kendi yararına kullanmaya cesaret edememesini getirmiştir. Burjuvazi kralın küçük ödünler vermesi üzerine, devrimi tamamlanmış sayar ve Berlin halkını yatıştırmaya çalışır. Fakat askerlerin kitlelere saldırmasıyla sokak savaşımları olur ve sonuçta krallık yenilir. Burjuvazi işçi sınıfını geri planda tutmak istediyse de dövüşen ve kazanan işçi sınıfı, gücünün farkına varmıştır. Bu sınıfın kısıtlamaları olmayan talepleri vardır: seçim hakkı, basın özgürlüğü, toplanma hakkı vd… Bu nedenle burjuvazi ile devrilen sistemin yandaşları ittifak içerisinde bulunmaktadır. Kaçınılmaz olduğu kadarıyla bazı ödünler verecektiler. Camphausen ve Hansemann bu koşullarda hükümet kurar. Bu hükümet eski bürokratik devlet aygıtını olduğu gibi korur ve onu çalıştırır. Bunun nedeni kitlelerin hareketinden duyulan korku ve düzeni sağlama isteğidir.

Toplanan Birleşik Diyet iki dereceli bir seçim sistemini kabul eder. Bu koşullarda küçük burjuvazinin demokrat partisi hızla gelişip güçlenir. Demokrat parti, Fransa'daki gibi tek dereceli ve genel oy hakkı, tek yasama meclisi istemektedir. En ılıman kanadı demokratikleştirilmiş krallık istemiyle yetinirken, en ileri bölümü cumhuriyetin kurulmasını talep eder. İşçi sınıfı ve küçük-burjuvazi birlikte hareket etmektedir. Proleter parti, devrimin başlarında eklentisi olduğu demokrat partiden kendini ancak çok kerteli biçimde ayırmayı başarabilir.

Prusya'daki köylü sınıfı, devrimden feodal ilişkilerden kurtulmak için yararlanır. Fakat köylülerin hareketlenmelerinden korkuya kapılan burjuvazi, anti-feodal yönelimini terk eder. Küçük-burjuvazi de özel mülkiyete karşı saldırı olmasından kaynaklanan korkuyu paylaştığından, köylülüğe destek vermez. Burjuvazi kendi ideallerine ve bağlaşıklarına ihanet eder.

Sonuçta, Prusya ve Avusturya'da liberal ilkeler benimsenir ve anayasal hükümetler kurulur. Prusya'da liberal burjuvazi, Champhausen ve Hansemann'ın kişiliklerinde doğrudan iktidardadır. Avusturya'daysa burjuvazi siyasal bakımdan çok az gelişmiştir ve iktidarı onun adına liberal bürokrasi kullanır. Eski sisteme muhalefette birleşen sınıf ve partiler ayrışır ve liberal burjuvazi bağlaşıklarına yüz çevirerek, kendinden daha ileri sınıf ve partilere karşıt bir tutum alır. Liberal burjuvazi, yenilmiş olan feodal ve bürokratik güçlerle iş birliği yapar. Liberal burjuvazi kendi gereksinimlerine ve düşüncelerine göre kurumları düzenlemekten aciz durumda olup, onun bakanlar kurulu, geçici bir yönetim dönemini oluşturur.

Avusturya ve Prusya, Almanya'nın iki yönetici devletidir ve bunlarda yaşananlar, tüm Almanya'daki gidişi belirlemiştir. Viyana ve Berlin halk ayaklanmalarından sonra, eski federal diyetin yanında Frankfurt Alman Ulusal Meclisi toplanır. Halk, bu meclisin Germen Konfederasyonu için en yüksek otorite olmasını ve sorunları çözmesini istemektedir. Bu meclis, diyeti ortadan kaldırabilir, içinden hükümet çıkarabilir ve kanun gücünde kararlar alabilirdi. Fakat Frankfurt Meclisi halk hareketinden korkmaktadır ve bunların hiçbirini yapmaz. Kendini egemen kılmaz. Halkın gücüyle kendini destekleyeceğine, Mainz'in sıkıyönetim altına alınması ve burada halkın silahsızlandırılması sırasında kılını kıpırdatmamıştır. Frankfurt ulusal meclisi, Almanya'nın birliğini sağlamamış, tahta dokunmamış, gümrük engellerini kaldırmamıştır. Özcesi bu yeni merkezi otorite, hiçbir şeyi değiştirmemektedir. Üstelik bu meclisin yetkileri belirsizdir. Prusya ve Avusturya'da kurucu meclisler, küçük Alman devletlerinde yasama meclisleri oluşmuştur. Bütün bu meclisler de halka ihanet ederek, iktidarı feodal, bürokratik, askeri despotizmin ellerine bırakmıştır. Bu meclisler Frankfurt meclisinin aksine, pratik sorunları tartışan gerçek parlamentolardır, fakat onlar da halk hareketinden korkmuştur. Devrimci çözümleri kabul edecek durumda değildiler.

Alman devriminin dış ilişkilerine geçelim… Alman devriminin dış ilişkileri, iç sorunlar kadar karışık ve karmaşıktır. Almanya'nın doğu yarısında Slavlar yaşamaktadır ve bunlar yüzyıllar içerisinde Almanlaştırılmıştır. Polonya sınırında, Çek dilinin konuşulduğu ülkelerde, Bohemya ve Moravya'daysa kentler az çok Alman özelliği taşırken, kırlarda Slav öğe ağır basmaktadır. Bu bölgelerde ticaret, sanayi ve entelektüel kültür Almanların elinde bulunmaktadır. Polonya'da cumhuriyetin kurulması yönünde bir hareketlenme oluşmuşsa da bu hareket bastırılmıştır. Polonya'ya hareketi bastırmak için yapılan sefer, Prusya ordusunun yeniden örgütlenmesini de sağlamıştır. Polonya'daki hareketin bastırılması, Rus çarlığına hizmet etmiştir. Çek dilini konuşan eyaletlerse Bohemya krallığı, Moravya prensliği ve Macaristan'a katılan, Slovakların yaşadığı Karpat dağları bölgesi şeklinde bölünmüştüler. 1848 devriminde Çeklerde de hareketlenmeler olmuştur.

Bohemya ve Hırvatistan, panslavizmin ocağıdır. Panslavizm adındaki saçma ve anti-tarihsel düşünce, tarih bilimine meraklı bazı Slav entelektüeller tarafından oluşturulmuştur. Bu düşünceye göre Polonyalı, Rus, Sırp ve Bulgar olan bütün Slavlar (80 milyonluk bir toplam), yaşadıkları topraklardaki Türk, Macar ve Alman varlığına son vermeliydi. Rus imparatorluğu, kendi çıkarlarına uyduğundan, panslavizmi Avrupa'da desteklemiştir. Yani Bohemyalı ve Hırvat panslavistler, Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu panslavistler Prag'ta Slav birliğini hazırlamak amacıyla bir kongre düzenler. Fakat kongrede çeşitli Slav dilleri arasındaki farklar yüzünden aralarında sağlıklı bir iletişim kurulamaz ve nefret ettikleri Almanca'yı kullanmak zorunda kalırlar. Avusturya ordusu işte bu kongreye müdahale etmiştir. Avusturya kurucu diyetindeki Slavlarsa, Alman öğeye karşı mücadele içerisindedir. Tıpkı Prag kongresini olduğu gibi, bu diyeti de Avusturya'lı askerler dağıtır.

Macaristan ile Almanya sınırında herhangi bir anlaşmazlık yoktur ve bu iki ulusun çıkarları çatışmamaktadır. Bunlar birlikte Avusturya hükümetine ve panslavist gericiliğe karşı çıkarlar.

Schleswig ve Holstein ülkelerinin Mart devrimiyle birlikte başlayan Danimarka'yla savaşı sırasında Alman hükümeti onları destekler. Bu ülkelerin halklarının dili ve eğilimleri Alman'dır. Almanya için askeri bakımdan, donanmaları ve ticaretleriyle gerekliydiler. Fakat Alman hükümeti Schleswig-Holstein ordusuna her fırsatta ihanet etmiştir. Bu ordu dağıtıldıktan sonra Danimarkalıların onu kılıçtan geçirmesine bile bile izin vermiştir.

Prusya ve Avusturya orduları, dış ülkelerdeki zaferlerle halkın gözünde saygınlıklarını yeniden kazanırlar. Bu ordular bir süre sonra liberallere karşı dönerler ve eski rejimin adamlarını tekrar iktidara getirirler.

Şimdi Avrupa'daki tabloyu özetle hatırlayalım ve Almanya'ya dönelim… Fransa'da küçük-burjuvazi ve burjuvazinin cumhuriyetçi kesimi, proleterlere karşı kralcı burjuvaziyle birleşmiştir. Almanya ve İtalya'da muzaffer burjuvazi, halka ve küçük-burjuva yığınlara karşı feodal soyluluğun, bürokrasinin ve ordunun desteğini almaya çalışır ve onlara yakınlaşır. İngiltere'de 10 Nisan'da Çartist hareket bir bozgun ve kırılma yaşar. Fransa'da 16 Nisan ve 15 Mayıs'taki hareketler başarısız olur. İtalya'da Palermo'daki ayaklanma bastırılmıştır. Almanya'da burjuva hükümetler ve kurucu meclisler durumlarını pekiştirirler. Polonya'daki hareket bastırılmıştır. İşte bu tabloda, 23 Haziran 1848'de Paris proleterlerinin ayaklanması, tüm Avrupa'da yeni bir ayaklanmalar zincirini başlatabilir durumdadır. Fakat onlar da yenilmiş ve ezilmiştir.

Almanya'nın eski feodal ve bürokratik partisinin, geçici bağlaşığı burjuvaziden kurtulmak ve Mart olaylarının öncesindeki duruma dönmek için ilk girişimlerini, Haziran ayaklanmasının bastırılmasıyla başlattığı söylenebilir. Almanya'da ordu yeniden devletin etkin gücü olmuştur ve burjuvazinin hizmetinde değildir. Burjuva politikacıların,1848'in yaz ayları boyunca hem halkın hem de gerici güçlerin gözüne girme çabaları arasında yalpalaması ve kararsızlıkları, bürokrasiye ve feodallere yaramıştır. Sonbahar geldiğinde Frankfurt'ta halk, Frankfurt Ulusal Meclisi'nin Danimarka'yla olan savaşta ateşkesi onaylamasına tepki göstererek ayaklanır. Baden ve Köln'de de benzer ayaklanmalar olduysa da, hepsi bastırılır. Böylelikle, halkın gözünde Frankfurt Ulusal Meclis'i ve Frankfurt imparatorluk hükümeti saygınlıklarını yitirir.

Şimdi Viyana'daki Ekim ayaklanmasına gelmiş bulunuyoruz… Bu ayaklanma, Fransa'daki Haziran ayaklanmasının Almanya'daki karşılığıdır. Önce bu ayaklanma öncesinde neler oldu, buna bakalım: Mart 1848'deki ayaklanmadan sonra 23 Nisan anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa imparatora meclislerin kararlarını veto etme yetkisini vermekte, işçilere oy hakkının tanınmadığı iki meclisli bir seçim sistemini içermektedir. Çıkarılan basın yasası da, gazete kurulmasını yüksek bir kefaret bedeli yatırılmasına bağlamaktadır. Bütün bunlar kitlelerin hareketlenmesinden duyulan korkuyla ilişkilidir. Liberal bakanlar kurulu, ulusal muhafız ve akademik lejyon (üniversite öğrencilerinden oluşan askeri örgütlenme) delegeleri merkez komitesini dağıtmak ister. Bu çabası 15 Mayıs ayaklanmasına yol açar ve hükümet, komiteyi tanımak, anayasa ve seçim yasasını kaldırmak, yeni bir anayasa hazırlama işini genel oyla seçilmiş bir diyete bırakmak zorunda kalır. Bunun üzerine bakanlar kurulundaki gerici parti, liberal bakanları bu halk kazanımlarına saldırmaya yöneltir. Akademik lejyon 26 Mayıs'ta bir bakanlar kurulu kararıyla dağıtılmak istenir. Bu iş için ordu görevlendirildiğinden, ulusal muhafız hükümete karşı döner ve akademik lejyonla birleşir. Sonuçta hükümetin bu girişimi başarısız olur.

İmparator 16 Mayıs'ta Viyana'dan İnnsbruck'a kaçmıştır. Burada karşı-devrimci parti güç toplamaya çalışır. Avusturya'nın heterojen siyasal güçleri içerisinde, gericiliğin yeniden güçlenmesi olanağı değerlendirilmektedir. Viyana'daki bakanlarsa gerçek iktidar gücünden yoksun biçimde, kurucu meclisin oturumlarında siyasal boğuşmaların içerisindedir.

Temmuz 1848'de genel oyla seçilen kurucu meclisin toplanması, devrimci dönemin sonudur. Burjuvazi sarayın artık korkulacak bir düşman olmadığına inanmaya başlamıştır. Doblhof kabinesi 1848 Temmuz ortalarında hükümet olur. Radetzky komutasındaki ordu, Ağustos 1848'de İtalya'da zaferler elde eder. Saray da Viyana'ya geri döner.

Hükümetin o zamana kadar işsiz işçilere yapılan yardımı kaldıran bir kararnamesi yayınlanınca, işçiler gösteri yapar. Burjuva ulusal muhafız, hükümetin yanında yer alır ve müdahalesiyle, 23 Ağustos'ta direniş göstermeyen işçilerden çok sayıda ölümler olur. Böylece, burjuvazi ile proletarya arasındaki güç birliği yok edilmiştir.

5 Ekim 1848'de *Viyana Gazetesi*'nde yayınlanan imparatorluk kararnamesinde Macar diyetinin dağıtıldığı, Hırvatistan'lı Jellachich'in Macaristan'ın askeri ve sivil valisi olarak atandığı bildirilir. Bu kararname Macaristan'dan sorumlu bakanların hiçbiri tarafından imzalanmadan yayınlandığından, anayasal hükümet ilkesi çiğnenmiştir. Ayrıca Viyana'daki birliklere yürüyüşe geçme ve Jellachich'in otoritesini kabul ettirecek orduya katılma emri de verilmiştir. Bunlar halkı, akademik lejyonu ve Viyana ulusal muhafızını 6 Ekim'de ayaklandırır. Akşam olduğunda halk zafer elde etmiştir. Ban Jellachich'in yardımına gidecek birlikler artık ona karşıt bir tutum alır. İmparator ve saray, yarı Slav bir bölge olan Olmutz'a kaçar.

Olmutz'da kurucu meclisin Slav üyeleri ve krallığın her yerinden gelen Slavların çabalarıyla bir kampanya başlatılır. Buna göre Slav topraklarından Alman ve Macar öğeler savaşla çıkarılacaktır. Ekim ayı sonuna kadar 60 binin üzerinde adam toplanarak Windischgraetz'in ordusu pekiştirilir. Viyana'daysa yönetim çevrelerinde ve toplumda karışıklık vardır. İşçiler silahsız ve örgütsüzdür; bilinçli bir politik tutumları yoktur. Viyana güvenlik komitesinde halk örgütlerinin temsilcileri bulunmaktadır. Yapılacak saldırıya direnme kararlılığında olan bu komite, küçük-burjuvazinin egemenliği altındadır. Alman diyeti içerisinde karışıklık hâkimdir. Ulusal muhafızın bir bölümü savaşmak istemez, bir bölümü kararsızdır ve sadece bir bölümü savaşmaya hazır durumdadır. Oysa karşılarında yeniden örgütlenmiş 60-70 binlik Avusturya ordusu bulunmaktadır. Mart ve mayıs aylarında tek örgütlü güç devrim tarafından yaratılan güçken ve karşı-devrimci güç dağınıkken, şimdi karşı-devrimci güç toparlanmış ve güçlü, bunun karşısındaysa dağınıklık bulunmaktadır.

Windischgraetz'in topladığı ordu saldırdığında, bununla savaşmaya hazır olan, ulusal muhafızın bir bölümünün yanı sıra, son anda silahlandırılan proleterler ve akademik lejyondur. Savunma planı hazırlığı yetersizdir, yeterince askeri örgütlenmeleri yoktur. Sonuçta, Avusturya birliklerinin Macaristan üzerine yürümesine katılmayı reddeden ve ayaklanan Viyanalılar yenilir. 1 Kasım 1848'de Viyana düşer. Peki, Viyanalıların bağlaşıkları olan Macarlar ve Alman halkı bu sırada ne yapmaktadır?.. Macar ordusu Viyanalılarla birlikte hareket etmeli ve Avusturya ordusu daha toparlanmadan saldırmalıydı, fakat Jellachich'le savaşıp onun birliklerini Viyana üzerine püskürten Macarlar, Viyana kuşatması ve saldırısı sırasında hareketsiz kalmıştır. Macar devrimci ordusunun, topraklarını işgal eden Avusturya ordusunu temizlemesi 1849 baharında gerçekleşecektir. Viyanalıların ikinci bağlaşığı olan Alman halkı, Frankfurt, Baden ve Köln'de yenilmiş ve silahsızlandırılmıştır. Her eylem merkezinde ordu ile halk arasında gerilim bulunmaktadır. Böylelikle Viyanalılara yardım etmeleri söz konusu olmaz.

Viyana düşünce, Prusya kralı Berlin'deki kurucu meclisi 9 Kasım'da dağıtır, sıkıyönetim ilan edilir. Ulusal muhafız dağıtılır. Devrimin yazgısı Viyana ve Berlin'de kararlaştırılırken, Frankfurt ulusal meclisinin hiçbir önemli işlevi olmamıştır. Bu meclis küçük-burjuvazinin oyalanmasına hizmet etmiştir. Küçük Alman devletleri, bu mecliste ortak bir merkez bulmuşlarsa da iktidarı olmayan bir meclistir bu. Sonuçta, karşı-devrim Almanya'nın iki büyük hareket merkezinde, Viyana ve Berlin'de zafer kazanmıştır.

Prusya ve Avusturya hükümetleri 1848 Ekim-Kasım aylarında sağladıkları üstünlüğü, 1849'un ilk aylarında daha ileriye götürürler. Viyana düştükten sonra Avusturya diyeti sadece isim olarak vardır ve 4 Mart 1849'da kapatılır. Bu tarihten itibaren Avusturya'da mutlakıyet yeniden kurulmuştur. 4 Mart anayasasında tüm Avusturya'nın (Almanya'dan ayrı) bölünmez bir krallık olduğu ilan edilir. Frankfurt Meclisi, Prusya hükümetine yanaşmak durumunda kalır. Reich anayasası kabul edilir. Frankfurt Meclisi, 28 Mart 1849'da Prusya kralını, Avusturya dışında Alman imparatoru seçer.

Burjuvazi ve küçük-burjuvazi Reich anayasasını destekler, çünkü devrim döneminin tamamen bitmesini arzular. Avusturya ve Prusya ordularının devreye girmesiyle, devrim şimdilik zaten bitmiştir. Küçük burjuva demokratların ve anayasal kralcı burjuvaların Reich anayasasını savunmak için yürüttükleri ajitasyon, çeşitli devletlerin meclislerinde karşılık bulur. Prusya, Hannover, Saksonya, Baden ve Wurtemberg meclisleri anayasadan yana çıkarlar. Frankfurt Meclisi ile Alman hükümetleri arasında Reich anayasası üzerinde gelişen gerilim iyice artar. Bu anayasa Almanya'nın o güne kadarki en liberal anayasasıdır, fakat hükümlerini yürürlüğe sokacak bir güç yoktur. Prusya yönetimi, Prusya meclislerini kapatıp, 28 Nisan'da Reich anayasasını kötüleyen bir genelge yayınlar. Bu anayasada değişiklikler yapılması için prensler kongresi toplantıya çağrılır. Burjuvazi buna karşı Frankfurt Ulusal Meclisini ve Reich anayasasını desteklemek için büyük mitingler düzenler. Halk içerisinde kaynama vardır. Bu arada Macarlar, Avusturya istilasını geri püskürtmüştür ve Viyana'yı almaları beklenmektedir.

Frankfurt Ulusal Meclisi ile Alman devletlerinin hükümetleri arasındaki sürtüşme, 1849 Mayıs'ının ilk günlerinde açık çatışmaya dönüşür. Avusturya hükümeti Frankfurt Meclisinden temsilcilerini geri çağırır. Mecliste artık demokrat parti çoğunluğu oluşturmaktadır. Frankfurt Meclisi yeni anayasanın uygulanması gerektiğini belirtir; 15 Temmuz'da halkın yeni temsilciler meclisine temsilcilerini seçeceğini ve 15 Ağustos'ta bu meclisin toplanacağını açıklar. Reich anayasasını benimsemeyen Prusya, Avusturya ve Bavyera hükümetleri için bu bir savaş ilanıdır. Prusya ve Bavyera hükümetleri de temsilcilerini Frankfurt Meclisi'nden çeker. Hükümetler ile halk (emekçiler ve küçük-burjuvazi) arasında Reich anayasası ve Ulusal Meclis lehine yapılan gösteriler nedeniyle karşıtlık gelişmiştir. Saksonya'da meclislerin dağıtılması, Prusya'da yedek askerlerin silâhaltına alınması, patlamayı başlatan kıvılcım olur. Almanya'nın değişik yerlerinde silahlı ayaklanma başlamıştır. Frankfurt Meclisi, halkı her yerde silaha sarılmaya çağırmalı, güçlü ve etkin bir yürütme gücü kurarak, tüm prens, bakan ve diğerlerini yasa-dışı ilan etmelidir. Bunları yapmak ve kendini korumak için ayaklananları Frankfurt'a çağırmak yerine, Frankfurt Meclisinin demokratları, ayaklanmanın ezilmesine göz yumar.

Küçük-burjuvazinin çıkarlarını temsil eden demokratlar, Mayıs ve Haziran 1849'da bir hükümet kurma fırsatına sahip olurlar. Fakat korkak ve kararsız küçük-burjuvazi, başarısız olur. Gericiler ve liberaller çekilince meclis onlara kalmıştır. Kırsal nüfus onlardan yanadır. Küçük devletlerin ordularının 2/3'ü, Prusya ordusunun 1/3'ü, yedek askerlerin çoğunluğu onu izlemeye hazırdır. Fakat demokratlar kararlı ve cesur değildiler. Olaylarla hesaplaşmakta yeteneksizler, bilerek yanılgılarını sürdürmeye bağlılar ve keskin görüşlü de değiller.

Frankfurt Meclisi bu süreçte politik açıdan gerilemektedir ve sonunda 18 Haziran 1849'da toplantı salonları kapatılır. Frankfurt Meclisi'nin toplanmaya çağrılması Almanya'daki devrimin ilk tanıklığıdır ve bu meclis, devrim tamamlanmadığı sürece de varlığını sürdürmüştür. Burjuvazi bütün Alman devletlerinde iktidardan kovulmuş ve sonunda bu meclisle de rezil rüsva edilmiştir.

Ayaklanmaların gerçek dövüşken gücünü işçiler oluşturmaktadır. Öğrenciler, tarım işçileri ve küçük çiftçiler de katılmıştır. Kırların ayaklanmaya katışının nedeni vergi yükleri ya da feodal yükümlülüklerdir. 1849'daki bu ayaklanmaların yönetici sınıfı küçük-burjuvazidir. Tüm isyancı bölgelerde kurulan geçici hükümetler çoğunlukla küçük-burjuvaziyi temsil etmiştir. Küçük-burjuvazi siyasal alanda enerjik değildir, eylemde yeteneksizdir. Bu ayaklanmalar taktiksizliği baş tacı etmiştir. Mayıs 1849'da başlayan ayaklanmalar, 1849 Temmuz ortalarında tamamen yenilmiştir. Böylece 1. Alman devrimi sona ermiştir.

Kaynaklar: 1) *Friedrich Engels Biyografi*, Sorun yayınları.

2) Friedrich Engels, *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*, Sol yayınları.

16. [Anti-Dühring]

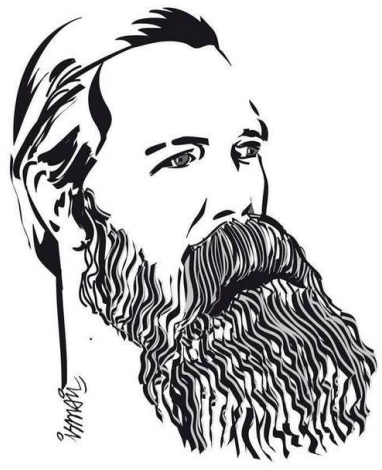

Engels'in 1876 sonbaharında yazmaya başladığı ansiklopedik nitelikteki polemik eserin adı, *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor, Anti-Dühring*'tir.

I. Anti-Dühring'in Yazılışı

Önce bu kitabın oluşum süreci hakkında kısa bilgi verelim. Engels 1869 sonunda Ermen ve Engels firmasında 18 yıldır sürdürdüğü "kürek mahkumluğundan" kurtulur. 1870'te Londra'ya yerleşen Engels, *Enternasyonal*'in mücadelelerine katkısını sunmaya devam eder. Genel Konsey'de çalışır, 1870 savaşı boyunca *Pall-Mall Gazette*'de askeri eleştiri makaleleri yazar, Bakunin'e karşı mücadele eder.

Engels, La Haye kongresinden sonra *Enternasyonal*'in merkezi Londra'yı bırakınca, yani 1873 yılından sonra, doğa bilimlerindeki gelişmelerle yakından ilgilenir. Bu geniş alandaki bilgileri felsefi açıdan değerlendirmek ve yorumlamak üzere bir kitap yazmak ister. *Doğanın Diyalektiği* adındaki kitap, Engels'in yapmış olduğu bu çalışmalardan günümüze kalan tamamlanmamış yazıları içerir. Marx'la birlikte oluşumuna ilk ve büyük katkıyı yaptıkları yeni ve bilimsel dünya görüşünün geliştirilmesinde, doğa bilimlerinin kazanımlarının materyalist yorumunun yapılması önemlidir.

Dühring, 1865'ten beri Berlin Üniversitesi'nde bir privat-dozent (kürsü sahibi olmayan öğretim görevlisi)'dir. Berlin'de matematik ve hukuk öğrenimi gören Dühring, 1861'de 28 yaşındayken kör olur. Kör olduğu sırada yargıçlık kariyerine başlamış olan Dühring, özrü nedeniyle hukuk tutkusuna son verir. Matematik öğrenimine devam eden ve doktorasını veren Dühring, sonunda üniversitede felsefe ve iktisat dersleri vermek üzere öğretim görevlisi olur.

Dühring'in büyük adamları pozitivist Auguste Comte ile iktisatçı Carey'dir. Burjuva görüşlü bir formasyona sahip olan Dühring 1870 savaşından sonra Paris Komünü'nün övgüsünü yapar, derslerinde Byron ve Shelly'nin şiirlerini okur. Dühring 1870'ten sonra sosyalist olduğunu açıklamaya başlar. Sosyal-demokrasi saflarında hızla popüler olan Dühring, kaynaşma içindeki gençliğin sempatisini kazanır.

Dühring Hegel'i, diyalektiği, Darwin'in evrim teorisini yadsır. İktisat alanında Carey'in çömezi olan Dühring, kapitalizmi kabul ederken, onun çelişkilerini ortadan kaldırmak ister. Marx'ı eleştiren bu adam, aslında bir laf ebesidir. Dühring, Marx'a yönelik tutumunu eleştiren sosyalistler olduğu için, Marx'a saygı duyduğunu da belirtmektedir.

Dühring, Alman sosyal-demokratlar arasında yaygın bir sempati toplar. *Almanya Sosyalist İşçi Partisi (ASİP)*'nde Most, Fritsche ve Bernstein gibi ateşli Dühring yandaşları oluşur. Bebel'de bile Dühring'e karşı sempati gelişir. Partinin resmi yayın organı olan *Volksstaat*'ta 2 Mart 1875'te Dühring'in kitabı olan *Ekonomi Politik ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi*'nden Paris Komünü üzerine bir bölüm yayınlanır. Burada Marx'a karşı ağır sövgüler yer alır ve onun görüşleri çarpıtılır.

Wilhelm Liebknecht'in Almanya'da sosyal-demokratlar arasında giderek yayılan "Dühring salgını"na karşı bir şeyler yapmasını istemesi ve Marx'ın da harekete geçmesi gerektiğini belirtmesi üzerine Engels, 1876 Mayıs sonlarında Marx'a yazdığı mektupta bu işi üstlendiğini bildirir. 1876 sonbaharında *Anti-Dühring*'i yazmak için çalışmaya başlar.

Engels'in çalışması devam ederken, bir yandan da *Vorwärts*'te makale dizisi olarak yayınlanır. İlk yirmi makale A*lmanya Sosyalist İşçi Partisi'*nin bu merkez yayın organında Ocak-Mayıs 1877 arasında yayınlanır. Bu makalelerin başlığı *"Bay Eugen Dühring'in Felsefeyi Altüst Etmesi"*dir. *"Bay Eugen Dühring Politik-Ekonomiyi Altüst Ediyor"* adındaki ikinci bölüm, yine *Vorwärts*'te Temmuz-Aralık 1877 arasında dokuz bölüm olarak yayınlanır. Üçüncü bölüm olan *"Bay Eugen Dühring Sosyalizmi Altüst Ediyor"*, Mayıs-Temmuz 1877 arasında gazetenin ekinde yayınlanır. *Vorwärts*'te makalelerin yayınlanmasının tamamlanmasıyla hemen hemen aynı zamanda kitap olarak Leipzig'de yayınlanan *Anti-Dühring*, 1885'te sosyalistlere karşı olağanüstü yasanın ortalığı kasıp kavurmasından az bir zaman önce yeniden basılır. Böylelikle Engels'in bu çalışması geniş bir okur kitlesiyle buluşur; Almanya'da Marksizm'in yayılışına ve sosyalist militanların teorik düzeylerinin yükselmesine katkı sunar. Engels'in en son yapabildiği baskı, gözden geçirdiği ve genişletilmiş bir baskı olarak 1894'te Stutgart'ta yayınlanacaktır.

ASİP'ndeki Dühring yandaşı sosyal-demokratlar, Engels'in çalışmasına karşı saldırıya geçerler. 1877 yılında yapılan parti kongresinde bu çalışmanın merkez yayın organında yayınlanmasını durdurmayı talep ederler. Bebel ve Liebknecht *Anti-Dühring*'in yayınlanmasının *Vorwärts*'in ekinde devam etmesini sağlar.

Hükümeti eleştiren Dühring, 1877 Temmuz ayında Berlin Üniversitesi'ndeki görevinden alınır. Sosyal-demokratlar öğretim özgürlüğünü savunmak için onun yanında yer alsalar da Dühring onlarla bozuşur. Dühring'in en iyi yandaşları da hızla ondan uzaklaşır.

Engels'in çalışmasının adı ironiktir. Dühring, 1865'te yayınlanan *Carey Ekonomi Politik ve Toplumsal Bilimleri Altüst Ediyor* adlı kitabında Carey'i övmektedir. *Anti-Dühring* olarak ünlenen Engels'in kitabındaysa Dühring'in çalışmaları, "altüst etme" nitelemesi olumsuz anlamda kullanılarak, yerden yere vurulur. Dühring yeni ve kapsamlı; felsefe, siyasal iktisat, doğa bilimleri ve sosyalizmden müteşekkil bir sistem oluşturduğunu iddia etmektedir. Engels'in tek amacı polemik yaparak Dühring'in sosyalistler üzerinde oluşturduğu sempatiyi kırmak değildir. Aynı zamanda Marx'la birlikte oluşturdukları teorilerini savunur ve birçok konu hakkında sahip oldukları görüşlerini geliştirme imkânını da bulur. Dühring'in fikirlerinin eleştirisi, Marksist teorik sistemin temel boyutlarıyla

serimlenmesine yarar. Engels'in bu çalışması, bir Marksizm ansiklopedisi özelliğindedir. *Anti-Dühring*'te Marksizm'in bileşenleri olan diyalektik doğa ve tarih anlayışı, siyasal iktisat ve sosyalizm üzerinde durulur. Bunlar, kendi içinde bütünlüklü ve uyumlu bir dünya görüşünün bileşenleridir. Marksist teorik sistem, komünist dünya görüşüdür ve geliştirilmektedir. Örneğin Leninizm'in bu gelişimde önemli yeri olduğu açıktır.

Engels *Anti-Dühring*'te sınıf mücadelelerinin deneylerini ve doğa bilimlerindeki gelişmeleri değerlendirip yorumlar. Felsefi yorumlama, doğa ve toplum bilimlerinin sonuçlarından çıkarılmalıdır.

Anti-Dühring Engels'in eseri olmasına karşın, siyasal iktisadın tarihi üzerine olan bölümü *("Eleştirel Tarih Üzerine"* başlıklı onuncu bölüm) Marx yazar. Bütün eseri baskıdan önce Marx'ın okuduğu da bilinir.

Engels 1880'de Paul Lafargue'ın isteği üzerine *Anti-Dühring*'ten üç bölüm alıp, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adıyla bir broşür şeklinde Fransa'da yayınlar.

II. Alman İşçi Hareketinin Oluşması ve Gelişmesi

Anti-Dühring'in anlam ve öneminin tam olarak anlaşılabilmesi için Almanya'da sosyalist hareketin doğuşu ve gelişimi bilinmelidir. Şimdi bu konuda kısa bilgiler verelim.

Almanya'da devrimci hareketin başlangıç noktası 1848 devrimidir. Bu devrimde burjuvazi kurulu düzenle uzlaşır. İşçi sınıfı henüz nicelik ve nitelik olarak gelişmemiş ve ağırlıkla küçük zanaatçılardan oluşmaktadır. *Komünistler Birliği* kurulmuş olsa da kitleleri daha çok Weitling veya "hakiki sosyalizm" anlayışları etkilemektedir. *Komünist Manifesto* 1848 Şubat ayında yayınlanır ve gelişen devrimde anlamlı bir işlevi olmaz. Prusya mutlakıyeti *Komünistler Birliği*'ni ezer ve 1852 sonbaharında düzmece bir komünistler duruşmasıyla örgütlenme dağıtılır.

1850'de tarımsal bir ülke olan Almanya, 1870'e doğru büyük bir sanayi ülke durumuna gelir. Mart 1850 yasasıyla feodal yükümlülüklerden para karşılığı kurtulmanın sağlanması, tarımsal mülkiyetin kapitalist işletmeler durumuna dönüşümü için uygun koşulları yaratır. Kırdan kente göç ve kırda da bir dönüşüm süreci yaşanır. Kentlerde işçi sınıfının niceliği hızla artar. İşçi sınıfının yaşama ve çalışma koşullarıysa kötüdür. İşçi sınıfı siyasal yaşamdan dışlanmıştır. Meslek birlikleri ve sendikalar kurmak yasaktır. Sadece yardımlaşma toplulukları şeklindeki yerel örgütlere izin verilir. İşçilerin buluşabildikleri yerler işçi kültür birlikleri ya da dernekleridir. İşçilerin oturma yerini değiştirme özgürlüğü yoktur. İşgününde uzama, ücretlerde düşüş, kadın ve çocuk çalıştırmada artış gözlenir. Bunlara karşı salt ekonomik nitelikte bir savaşım vardır.

Komünist Manifesto'nun yenden basılması ancak 1866 yılında çok az bir sayıda gerçekleşir. *Komünistler Birliği*'nin eski üyelerinin işçiler üzerindeki etkileri çok sınırlıdır. İşçiler üzerinde liberal burjuvaların etkileri gözlenmektedir. İşçi sınıfının 1860'lardaki uyanışı sırasındaki istemleri, birleşme ve toplanma özgürlüğü, tek dereceli seçim gibi burjuva demokrasisinin sınırlarını aşmayan taleplerdir. Almanya'nın birliği konusunda da, işçi sınıfında burjuvaziyle ortak amaca sahip olduğu yanılsaması vardır.

1862'deki Londra sergisi, işçi hareketinde bir dönüm noktasıdır. Buna katılan delegasyonlar döndüklerinde Alman işçileri ulusal kongresinin çağrılması sonucuna varan girişimlerde bulunur. Lassalle 1863 Mart ayında yayınlanan ve sonradan *Emekçilerin Programı* adıyla tanınan bir program yazar. 23 Mayıs 1863'te *Alman Emekçileri Genel Birliği* Leipzig'de kurulur. İşçi sınıfının burjuvaziden siyasal ayrılışı ve kendi örgütlenmesini kurması böylece başlar.

Lassalle'ın politik perspektifinde tek dereceli ve gizli genel oy hakkının elde edilmesi ile devlet yardımıyla üretim kooperatiflerinin kurulması önemli yer tutar. İlki burjuva demokratik bir talepken, ikincisi devleti egemen sınıfın siyasal örgütlenmesi olarak değil, partiler üstü bir örgüt olarak kavradığını gösterir. Lassalle, hiç toplanmayan bir yönetici komiteye sahip *Genel Alman Emekçileri Birliği*'nin diktatörce yetkilerle donatılmış beş yıllık başkanıdır. 1864 yılında bir düelloda öldüğünde, bu örgütün üye sayısı üç bin civarındadır. Lassalle'cı bu parti, 1860-70 yıllarında kurulan sendikalara adım atamaz ve işçilerin örgütlendikleri işçi birliklerine karşıtlık içinde gelişir. Kendine çektiği sosyalist militanlar da giderek daha kalabalık bir biçimde 1869'da Eisenach'ta kurulan sosyal-demokrat partiye katılır. Lassalle'cı parti kitleler içinde gerçek bir güç oluşturmaz.

İşçilerin çoğunluğunu örgütleyen işçi birlikleriyse önemli bir güçtür. 1868'de Nuremberg'te toplanan İşçi Birlikleri Konfederasyonu kongresinde kabul edilen program, *Enternasyonal*'in tüzüğünden esinlenir. Bu programda her türlü sınıf egemenliğinin kaldırılması istenir; proletaryanın uluslararası dayanışması ilan edilir; işçi sınıfının ekonomik kurtuluşu için siyasal özgürlüğünün zorunlu olduğu benimsenir. Fakat üretim araçlarının ortak mülkiyetinin ve siyasi iktidarın fethinin gerekliliği üzerinde durulmaz.

Nuremberg kongresinden sonra işçi örgütleri çoğalır ve sınıf mücadelesi gelişir. 7-9 Ağustos 1869 tarihinde Eisenach'ta *Alman Sosyalist İşçi Partisi*'nin ilk kongresi toplanır. Bu partinin programı, Lassalle'cı partinin programına göre ilerleme gösterir. Yine de "özgür halk devleti"nin kurulması, devlet yardımıyla üretim kooperatiflerinin kurulması gibi Lassalle'cı fikirler bu programda da bulunur. Kısacası bu program Marksist teorinin tam anlamıyla özümlendiği bir program değildir.

Kuruluşundan bir yıldan daha kısa bir zaman sonra *ASİP*, 1870 savaşı karşısında tutumunu açıkça ortaya koyar, Fransa işçi sınıfı ve Paris Komünü'yle dayanışmasını açıklar. *Enternasyonal*'in ilkelerine katılması, militanlarının "düşmanla iş birliği" gerekçesiyle yargılanmalarına mal olur. Bebel ve Liebknecht'in yer aldığı *ASİP*'nin anti-militarist kampanyaları, burjuvazinin "düşmana satılmışlık" suçlamasından daha çok yankı uyandırır. Alman İmparatorluğunun kuruluşu ekonomik gelişimi hızlandırır. Askeri üstünlüğünü kanıtlayan Almanya, büyük bir sanayi güç durumuna gelir. İşçi sınıfının sayısı giderek artar ve sanayi merkezlerinde yoğunlaşır. İşçi sınıfının yaşama ve çalışma koşulları, sosyalist propagandanın etkinliğini artırır. 1874 yılında bahsedilen iki partinin aldığı oy sayısı 350 bindir.

Genel Alman Emekçileri Birliği'nin başkanlığına Lassalle'dan sonra gelen Schweitzer'in yerini alan Hasenclever, diktatörce yönetim anlayışını bırakır. Eisenach sosyalistlerinin büyüyen etkisi, Lassalle'cıları onlarla ittifak yapmaya zorlar. *Genel Alman Emekçileri Birliği* yöneticileri, Eisenachçılara birleşme önerisinde bulunur. Birlik 1875 Mayıs ayının son günlerinde Gotha kongresinde gerçekleşir.

1875 Mart ayında üzerinde uzlaştıkları program tasarısı Lassalle'cı formüller içerir. Oysa Bebel ve Liebknecht, Marx ve Engels'le sürekli ilişki içerisindedir. Bracke'nin Marx ile Engels'i yardıma çağırması üzerine Marx, *Gotha programının Eleştirisi*'ni yazar. Fakat Liebknecht bu eleştiri metnini saklı tutar ve birleşme kongresinde kabul edilen programda Lassalle'cı formüller korunur.

Gotha Programının Eleştirisi, Marx'ın 1875'teki teorik düşüncesinin bilançosunu sunar. Bu eserde proletarya diktatörlüğü, işçi sınıfı tarafından fethedilerek kurulan iktidarın siyasal biçimi olarak vurgulanır. Sosyalist toplumun komünizmin ilk fazı olarak, içinden çıkıp geldiği kapitalist toplumun kusurlarını taşıdığı, gerçek anlamda komünist topluma, ikinci evrede ulaşılacağı belirtilir. Marx daha önce Eisenach programında da bulunan ifadeleri şimdi Lassalle'cı öğeler olarak görüp eleştirir. "Özgür halk devleti", "emeğin tam ürünü", "devlet tarafından yardım edilen kooperatifler" 1869'da Eisenach'ta ortaya konan programda da bulunmaktadır. Marx daha önce kabul ettiği ilkeleri neden şimdi eleştirmektedir?.. Eisenach partisinin kuruluşu sırasında Marksizm'in temel metinleri Almanya'da henüz yeterince iyi bilinmemektedir. *Kapital* yeni yayınlanmıştır ve Marx ile Engels, *Komünist Manifesto*'nun Almanca ikinci baskısını 1872'de yayınlarlar. 1875'e gelindiğindeyse durum farklıdır. Sosyal-demokrat yöneticilerin artık teorik kavrayışlarının gelişkin olması mümkün ve gereklidir. Marx onların teorik formasyonlarındaki, eylemlerinin teorik temellerini kavrayışlarındaki yetersizliği eleştirir. Bu sosyalistler kullandıkları kavramların ve formülasyonların anlamını ve önemini kavramamış durumdadır.

1870'li yıllarda, sosyalizmi öğrettiğini ileri süren karışık fikirli Eugen Dühring'in düşüncelerine yönelik sosyalistler arasında gelişen sempati, teorik açıklık ve kesinliğin önemini gösterir. Partinin teori gereksinimi, militanları ve bazı yöneticileri, Marx'ın düşüncelerinin yeterince anlaşılmamış olmasının da etkisiyle Dühring'e yöneltir.

Almanya'da artık Lassalle'cı mezhep aşamasının üstünden aşılmış bir sosyalist parti bulunmaktadır. Her seçimde sosyalistlere verilen oylar artar. Partinin 40'a yakın yayın organı vardır ve Reichstag'ı ülke ölçeğinde propaganda kürsüsü olarak kullanabilecek durumdadır. Fakat Gotha'da gerçekleşen birlik, yetersiz teorik temeller üzerinde hareket edildiğini göstermiştir. Marx ve Engels'in öğütlerine başvurulmaktadır ve *Enternasyonal*'in tüzüğü, siyasal eyleme yön göstermektedir. Ancak siyasetin ilkeleri üzerinde düşünülmemekte ve siyaset, dünya görüşüne bağlanmamaktadır. Sosyalizmden yana olduğunu söyleyen ve birçok bilgi alanına değinen Dühring'in eklektizmini eleştirebilecek donanımda sosyalist yöneticiler yoktur. Bu yöneticiler için Marx ve Engels'in sadece *Komünist Manifesto* ve *Kapital*'i erişilebilir durumdadır. İşte Engels bu koşullarda, *Anti-Dühring*'i yazarak Marksist dünya görüşünü bütünlüğü içinde ilk kez ortaya koyar.

Engels'in *Anti-Dühring*'te geliştirdiği felsefe anlayışı "yeni"dir. Felsefenin kapalı bir sistem olarak düşünülmemesi gerektiğini, bilimlerin üstünde bir "bilim" ya da bilgi eksikliklerini kapatan metafizik bir alan olarak görülmemesi gerektiğini belirten Engels, felsefeyi bilim dallarındaki gelişmelerin sonuçlarının genelleştirilmesi ve yorumlanması şeklinde bir düşünsel etkinlik olarak görür. *Anti-Dühring*'te Engels, bilimsel bilgilerin kendi zamanındaki durumunu başarıyla yorumlar. Fakat eserin bugün için bazı kısımlarının eskidiği de açıktır.

Kaynaklar:

1. Friedrich Engels Biyografi, Sorun Yayınları, ss. 221-30

2. E. Bottigelli, “Şunuş”, Anti-Dühring içinde, Sol yayınları, ss. 7-40

17. [Tarihsel Materyalizmin Işığında Büyük Fransız Devrimi]

Bu yazıda, Daniel Guérin'in *Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95* adlı kitabında yer alan, Büyük Fransız Devrimi hakkındaki bilgiler özetlenmekte, tarihsel materyalist perspektif bu devrim örneğinde ortaya konmaktadır. Tarihsel materyalizm ve diyalektik teorisine katılabilecek bazı yeni kavramlaştırmalar önerilmektedir.

Tarihsel materyalizm, tarih bilimi değildir. Tarihsel olayları açıklamak tarih biliminin kapsamındadır. Örneğin 1792-95 yılları arasında Fransa'da burjuvaziyle sans-culotte'lar arasındaki mücadelenin somut biçimlerinin incelenmesi, olayların nedenlerinin ve doğurdukları sonuçların irdelenmesi, tarih bilimi kapsamındaki somut incelemelerle yapılır. Fakat tarihin temel devindiricisinin sınıf mücadeleleri olduğunu belirtmek, felsefi bir yaklaşımdır ve tarihsel materyalizmin kapsamında kalır. Tarihsel materyalist perspektifin bu ilkesine ulaşılmasında, sınıflar arasındaki mücadelelerin -özellikle Büyük Fransız Devrimi (BFD)'nde olduğu gibi- artık açıklıkla gözlenebilecek bir dönemde yaşanıyor oluşu ve çeşitli tarihçiler tarafından bu mücadelelerin yazılmış durumda olması önemlidir. Tarihsel materyalizm, bir felsefi perspektif olarak, tarih biliminde kullanılır. Ayrıca tarih bilimi, antropoloji, dilbilim, doğa bilimleri gibi alanlardaki gelişmeler, tarihsel materyalizmi zenginleştirecek yeni felsefi soyutlamaların yapılmasına yol açar.

Tarihsel materyalizm, inceleme nesnesi olarak tarihi konu alan bir bilim dalı değildir.[1] Modern materyalizm, bilgiye, fikirlere/ideolojilere, sanata, devlete, sınıflara ve üretime, kısacası toplumsal öğelere tarihsel perspektifle yaklaştığı için “tarihsel” nitelemesini alır. Materyalizmin bir türüdür, çünkü düşüncelerin, gelişim içerisindeki bir toplumsal varoluş tarafından belirlendiği, düşüncelerin toplumsal ve tarihsel temelleri olduğu fikrini esas alır.

Tarihte, hareketlilik (değişim) ve süreçler vardır. Toplumsal öğeler arasındaki ilişkiler ve işleyiş düzenekleri ile bunlardaki gelişimin/değişimin hangi örüntüleri oluşturduğu, diyalektik teorinin kapsamındadır. Dolayısıyla tarihsel materyalizm, diyalektik teoriyi bünyesinde barındırır.

Diyalektik tek patern (örüntü), yadsımanın yadsınması değildir. Bernhard Brosius'un T*arihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş* adlı çalışmasında, değişimin/hareketin tek diyalektik örüntüsünü “yadsımanın yadsınması” olarak sunması, gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.[2] Gerçeklikte ve gelişimde soyutlanması gereken başka örüntüler de bulunmaktadır. Üstelik olumlama ile yadsımanın oluşturduğu karşıtlığın, bir dolayım kullanıldığında bütünlük oluşturduğunun görüldüğü bu akıl yürütme yöntemine, “yadsımanın yadsınması” yerine “karşıtlığın kavranıp kaldırılması/aşılması” denmesi daha uygundur. Örneğin gece ile gündüz karşıtlığından, zaman dolayımıyla “gün” bütünlüğüne ulaşıldığında, burada tekrar bir yadsımanın olmadığı, yapılan eski yadsıma işleminin yadsındığı, yani karşıtlığın aşıldığı görülmektedir. Bu örnekte bir sürecin iki yönü, karşıtlık olarak konmakta ve bütünlüğe sahip süreç akılla idrak edilmektedir. Böylece düşünce düzeyinde gerçek soyutlanmış olmaktadır. Başka örnekler verelim: doğum ile ölüm karşıtlığı, yaşam dolayımıyla kaldırıldığında oluşan bütünlük, canlılık olarak görülebilir. Canlılardaki anabolik tepkimeler ile katabolik tepkimeler arasındaki karşıtlık, enerji alış-verişi dolayımı dikkate alındığında, metabolizma bütünlüğünü görmeyi sağlar. Yıkıcı etkenler ile yapıcı etkenler arasındaki karşıtlığın, kuvvet dolayımıyla kaldırılması, bunların, coğrafi şekillerin oluşmasındaki rolünü açığa çıkarır.

Tarihin fraktal yapıda olduğu ve bunu oluşturan örüntünün "yadsımanın yadsınması" olduğu anlamına gelen tezin açıklayıcılık değeri tartışmalıdır. Bu tezi savunan Brosius şu şekilde yazar:

“*Benoit Madelbrot 'doğanın fraktal geometrisini' ele aldığı kitabında, 'bir şeklin her parçası şeklin tamamına (...) benziyorsa, bu şekle 'kendine-benzeyen' denir' der. Tarihsel süreçte 'yadsınmanın yadsınması vasıtasıyla görünür kılınan bu kendine-benzeme hali (...) tarihin fraktal (kendine-benzeyen) yapısını sezmemizi sağlıyor.”*[3]

Brosius'un, ilkel toplum ---> sınıflı toplumlar ---> komünizm şeklindeki şemanın yanısıra, “üreticilerin üretim araçlarını kullanım hakkının olup olmaması” kriterini temel alarak oluşturduğu ilk sınıflı toplumlar ---> köleci toplum —-> feodalizm ile köleci toplum ---> feodalizm ---> kapitalizm şemalarını[4], "yadsımanın yadsınması" ilkesiyle açıklaması uygun değildir. Yukarıda verilen örneklerdekine benzer bir aktif karşıtlığın bu şemalarda içerilmediği ve de aşılmadığı görülebilir durumdadır.

Bir bütünü oluşturan çeşitli öğeler (parçalar) arasındaki ***etkileşim biçimleri*** şunlardır:

a. Aditif/sumatif etki (additive effect): İki ya da daha fazla etkenin birlikte etkin olduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamı kadar bir sonuç üretmeleridir.

b. Potansiyelizasyon (potentialization, potentiation): Bir etkenin işlevinin başka bir öğe tarafından güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.

c. Sinerjistik etki (sinergistic effect): Synergy (İng.) terimi, Yunanca “sinergos” kelimesinden köken alır ve anlamı “birlikte çalışmak/etkimek”tir. İki etken kombine etkinlikte bulunduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamından daha büyük, daha güçlü bir sonuç oluşur.

d. İnhibisyon: Bastırma/ezme, baskılama, durdurma ya da frenleme, etkisini sınırlama anlamlarına gelir.

e. Karşıtlık/çelişki: Bu kavramla, zıt anlamlı kavram çiftleri kastedilmemektedir. Bir sürecin karşıt ve birbirlerini bütünleyen yönleri, dinamik aktörlerin ya da kuvvetlerin döngüsellik ve bütünlük oluşturması anlatılmaktadır.

e. Negatif geri-besleme (negative feed back): Bir ara ya da nihai sonuç, işleyiş üzerinde geri bildirimde bulunup, kararlı durumun, dengenin ya da homoestaz'ın oluşmasını sağlar.

f. Pozitif geri-besleme (positive feed back): İşleyişin sonunda oluşan sonuç, başlangıçtaki durumu güçlendirir. Ampilifikasyon oluşur. Kısır döngü (fasit daire, vicious cycle)'dekine benzer fakat olumlu anlamda bir döngüsellik gözlenir.

Tarihsel ilerlemede gözlenen bazı kurallarsa şunlardır:

1. Nedensellik ve rastlantısallık: Tarihte olaylar arasında neden-sonuç ilişkisine uyan zincirleme etkileşimler bulunur. Benzer nedenler benzer koşullarda benzer sonuçlar üretir. Tarihsel gelişimde olayların ne yönde gelişeceğine ilişkin, ünlü bireylerin kişisel özelliklerinden kaynaklanan rastlantılara yer vardır. Rastlantılar, bir olayın oluşumunda, bir sürecin gelişiminde, zincirleme etkileşimlerin *dışından* gelerek olayın oluşumuna ve sürece katılan etkilere denir. Rastlantıların oluşumununsa, kendi “mantığı”, yani saptanabilir bir nedensel etkileşim zinciri mevcuttur.

3. Belirlenim ve refleksivite: İnsanların düşünceleri toplumsal varoluşları tarafından belirlenir. Fakat toplumsal aktörlerin ve bireylerin sahip olduğu bilgiler ve bilinçlilik, içerisinde yer aldıkları olayları aktif biçimde etkiler. İdeolojiler, bilinçlilik durumları olarak, toplumsal gerçekliğin içerisinde yaşayan insanların hareketine yön verir.

4. Süreklilik ve kopuş: Bir örnekle anlatacak olursak; kapitalizmin, feodalizmin bağrında filizlenmesi, burjuva devrim süreçleriyle yaşanan kopuş dönemleriyle birlikte süreklilik içerisinde devam eder.

5. Eşitsiz gelişme: Eşitsiz gelişme, sadece toplumların tarihsel gelişiminde değil, aynı zamanda canlıların evriminde de gözlenen bir paterndir. Tarihte eşitsiz gelişim vardır ve bunu kapitalizm/emperyalizm dönemiyle sınırlamamak da gerekir.

***

Bu girizgâhtan sonra, şimdi Guérin'in yazmış olduğu *Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95* adlı kitaba bakabilir ve onun soyutlamalarına bazı katkılar yapabiliriz. Bir yandan tarihsel olayların zincirlenişi hakkında bilgiler vermek, bir yandansa değerlendirmeler yapmak istiyoruz. Guérin'in yazmış olduğu kitapta yer alan BFD hakkındaki bilgileri özetleyecek ve bu bilgileri yorumlamaya çalışacağız.

i. BFD'ne bakıldığında, **devrimci adımlar ile karşı-devrimci tehdit arasındaki karşıtlık** süreçlerde saptanabilir durumdadır. Bu karşıt yönler, siyaset dolayımıyla/siyasal arenada bir bütünlük oluşturmaktadır. Oluşan bütünlük, devrim döneminin her evresinde farklı durumda bulunan, dinamik dengedeki iktidardır.

ii. **Burjuvazi ile sans-culotte'lar arasındaki ilişki**

BFD'inde devrim sürecini yöneten ana unsur burjuvaziyken, sürecin sürükleyici kuvvetinde ana unsur, sans-culotte'lardır. Devrimci unsurlardan sans-culotte'lar, devrimin yönetilmesinde minör öğe, burjuvaziyse majör öğedir. Devrim sürecinin enerjisini, yeterli niceliğe sahip kitle olan sans-culotte'lar sağlarken, burjuvazi yasamada bulunur ve yönetim işlevlerinde ağırlığa sahiptir. Devrim sürecinde bu iki sınıfın 1793 yılı sonuna kadarki sürede karşı-devrimci kuvvetlere karşı birlikte etkin olduğu görülmektedir.

"Burjuvazinin, çıplak kolluların yardımı olmaksızın eski feodal, dini esaslara dayanan mutlakiyetçi rejime son verecek yetenekte olmadığı açıktı. Böyle bir şeyi tek başlarına yapabilecek sayısal ve fiziksel güçleri yoktu (...)

"Paris'li sans-culotte'lar 14 Temmuz 1789'da Bastille'i ele geçirmiş olmasalardı, Ulusal Meclis'in ayaklanması kralcıların süngüleriyle bastırılacaktı. Çıplak kollular 5 Ekim günü Versailles'a yürüyüp Meclis'i zorlamış olmasalardı, İnsan Hakları Bildirgesi asla onaylanmayacaktı. Kırsal bölgelerden gelen karşı konulması imkânsız baskı olmaksızın Meclis, 4 Ağustos 1789 gecesi feodal mülkiyet haklarına – yine de ürkekçe – saldırmaya cesaret edemeyecekti. 10 Ağustos 1792'de güçlü bir kitle hareketi oluşmasaydı, feodallerin alacaklarının tazminat ödemeksizin kamulaştırılması yasası asla çıkarılamayacaktı ve burjuvazi, cumhuriyet ya da genel oy hakkı gibi konularda duraksayacaktı."[5]

Devrimci olan bu iki sınıfın devrim sürecinde birlikte oluşturduğu sonuçlar, genellikle etkinliklerinin aritmetik toplamı değildir; aralarındaki etkileşim aditif/sumatif özellik taşımaz. Bu sınıfların etkinliklerinin ortaklaşması, tek başlarına kendilerinin yapamayacakları sonuçlar ya da kendi başlarına yapabildiklerinin toplamının üzerinde etkiler doğurmuştur. Devrim sürecinde aralarındaki etkileşimin çoğunlukla "sinergistik" ya da birinin etkinliğinin, diğerinin etkinliğini "potansiyelize edici" nitelikte olduğu gözlenmektedir.

iii. Devrimin ilerlemesiyle 1792 başından itibaren burjuvazi ile çıplak kollular (sans-culotte'lar) arasındaki mücadelenin ilk belirtileri gözlenir. Fransa'nın geri bölgelerinde feodalizm ve dinsel fanatizm henüz kontrol altına alınmamışken, Paris'te ve diğer bazı kent merkezlerinde, tiers état'ın iki fraksiyonu olan burjuvaziyle sans-culotte'lar (çıplak kollular, bras nus) arasındaki "sınıf mücadelesi" 1793-95 arasında belirginleşir.[6] Artık iki sınıf arasında bir çelişkinin oluştuğu görülmektedir. Çelişkinin kutupları olan iki sınıfın varlığı daha önce de açıkken, sans-culotte kitlenin yönetim/iktidar organları oluşturmasıyla burjuva kutbun özelliğini kendi bünyesinde barındırmaya başlaması ve aynı zamanda burjuvazinin merkezi iktidarını güçlendirirken, devrimci karakterinden artık sans-culotte kitlenin hareketlenmesini dışlamaya başlaması, çelişkinin oluşması olarak değerlendirilebilir.[7] Burjuvaziyle sans-culotte'lar arasındaki sınıf mücadelesi bu evrede, spesifik bir karşıtlık, yani bir çelişki oluşturmaktadır. Bu çelişki siyaset alanında ortaya çıkmakta ve dolayımlanmakta, devrim sürecinin sonuna doğru sans-culotte'ların örgütlenmelerinin feshedilmesine ve hareketlenmelerinin tümüyle bastırılmasına ulaşılmasıyla geçici olarak ortadan kalkmaktadır.

iv. **İktidar organları**

Sans-culotte'lar, burjuva parlamentarizminin yanı başında beliren yeni iktidar organları oluştururlar: Şubeler, komünler, halk dernekleri, devrimci milis. Bunlar halkın keşfettiği yeni politik iktidar biçimleridir. BFD'nde kitleler, geçmişte var olan kurumları yeni içeriklerle donatarak kullanmıştır. Örneğin Paris Komünü'nün kökeni 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır.[8]

Sosyalist devrimde de, yeni bir iktidar oluşturulurken, geçmişten devralınan bazı kurumlar tasfiye edilir, fakat bazı kurumlar yeni içerikleriyle, yapılanması değiştirilerek kullanılır. Bundan önceyse, başarılı bir devrim süreci için gerekli olan şey, burjuva merkezi iktidar aygıtlarının dağılması, etkisizleşmesi ve sonuçta devrimci hareketin bileşeni olmasıdır. Bu soyutlamayı ("parçalanma") Marx, 1848-49 Fransa devrimini inceleyerek yapmıştır. Devrim süreçlerinde toplumsal örgütlenmelere ve iktidar organlarına bakıldığında, bu kurumlar için bir "süreklilik ve kopuş" paterninden bahsedilebilir.

Başka bir devrim olgusu ise ikili iktidardır. Devrimin eşiğinde, Temmuz 1789'da ikili iktidar, kral ile Ulusal Meclis arasında olduğu kadar, Ulusal Meclis'le Paris Komünü arasında da bulunmaktadır. 10 Ağustos 1792 ayaklanmasında toplantı halindeki şubeler, yasal komünden yönetimi alıp, devrimci bir komün kurduklarında, bu komün burjuva meclisin karşısına halkın iradesini temsil eden bir organ olarak çıkmıştır. Birkaç hafta süren bu ikili iktidar durumunda kaybeden komün olmuştur. 31 Mart 1793'te devrimci bir komün kendini tekrar, yasal komünün yerine geçirir; bu sefer hem Konvansiyon'a hem de onun Kamu Selameti Komitesi'ne karşı yeni bir iktidar olarak belirmiştir. Resmi iktidar, isyancı bu komünü ömrü bir sabah olacak kadar bir çabuklukla ezmiştir. Kasım 1793'te kitlelerin iktidarı olan Komün, ülkeyi Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasına sürüklemiş, Meclis'te Akla Tapınmayı dayatmıştır. Bunun üzerine burjuvazi 4 Aralık yasasıyla Komünü merkezi iktidar karşısında ikincil duruma düşürmüştür. Şubat-Mart 1794'te iki iktidar arasındaki mücadele yeniden gözlenir. Şubelerin bir merkez

komite içerisinde örgütlenen halk derneklerinin, Hebertist'lerin düşüşünden ve Robespierre'in düşüşünden önce giriştiği iki ayrı hükümet darbesi, merkezi iktidar tarafından ezilmiştir.[9]

Toplumsal olayların akışı içerisinde inhibisyon, kontrol altına alma, etkisini sınırlama, baskılama, bastırma/ezme şeklinde gözlenmektedir. Bir toplumsal hareketlenme, kıpırdanış, örgütlenme, başka bir güç tarafından, örneğin merkezi iktidar tarafından inhibe edildiğinde, onun oluşturacağı etkileri azaltmakta ya da yok etmektedir. 1793 sonuna kadar olan sürede iki iktidar örgütlenmesi arasındaki ilişki, burjuva iktidarın, kitlelerin iktidar örgütlenmelerini inhibe etmesi şeklinde gerçekleşir. Fakat bu tarihten sonra çelişkinin iki kutbundan biri olan burjuva merkezi iktidar artık baskın duruma gelmiş olur.

1793 sonları-94 yılı, devrim sürecinin platoya ulaşması anlamına gelmektedir. Aralık 1793-Şubat 1794 arasında burjuva iktidarı adım adım güçlendirilirken, halk iktidarının organları (komünler ve halk dernekleri) güçsüzleştirilir. Karşı-devrimcilere dönük tavırda gevşeme ve devrimci kitle hareketine karşı konumlanış bu evrede başlamıştır. Enragé'lerin tasfiyesi bu evrede görülür. Mart 1794'ten itibarense, açık bir gericilik evresine girilir. Bu evrede burjuva devlet aygıtı, artık bir burjuva diktatörlüğü olarak yapılandırılmış durumdadır; kitle hareketini kontrol altına almaktan öteye gidilerek, baskı ve terör kitlelere yöneltilmiştir. Hébertist'lerin tasfiyesi, bu evrenin başında olmuştur. Görüldüğü gibi, 1793 sonundan itibaren burjuvaziyle sans-culotte'lar arasındaki sınıfsal çelişki, burjuva iktidarın güçlendiği bir dengeye ulaşmaktadır. Bir benzetme yapılırsa, iktidarın eşit kollu terazisinde, burjuva sınıf gücü, kitlelerin gücüne karşı ağır gelmektedir.

Bu süreçte olayların gelişimi şu şekildedir. 4 Aralık 1793 yasasıyla ulusal temsilciler adı verilen yerel temsilciler, merkezi iktidarın temsilcileri haline getirilir. Devrim komiteleri, merkezi hükümetin denetimi altına alınır. Komünler, halk dernekleri ve devrim komitelerinin, birden fazla idari bölge ya da yerel yönetimi kapsayacak şekilde merkezi toplantılar ve kongreler yapması yasaklanır. Önceden belirlenen piyade sayısına ulaşmasına izin verilmeyen Devrimci Milis de dağıtılır. Paris'teki yegâne silahlı örgüt olan Ulusal Muhafız Teşkilatı üzerinde denetimi olan Komün zayıflatıldığından, Kamu Selameti Komitesinin gücü artar. Kamu Selameti Komitesine alternatif ikinci bir merkezi iktidar organı olan Yürütme Konseyi, 22 Aralık'ta hükümet olmaktan çıkarılır. Hebertist'lerin elinde olan Yürütme Konseyi artık Kamu Selameti Komitesi'nin aldığı kararları uygulamakla yükümlü tutulur. Yürütme Konseyi, Hebertist'lerin tasfiyesinden sonra tamamen feshedilir. Karşı-devrime engel olmak için geçici bir önlem olarak oluşturulmuş görevli milletvekilleri, yetkilerini giderek ulusal temcilciler lehine yitirirler. Kendi yetkilerine dayanarak vergi toplamaları, devrim mahkemelerini diledikleri şekilde kullanmaları, ölüm cezası vermeleri, herhangi bir malı resmi olarak celp etmeleri, devrimci milis toplamaları yasaklanır. Ayrıca radikal milletvekillerinin denetlenmesi amacıyla, onların başında durup yaptıklarına göz kulak olması için merkezi iktidarın özel görevlileri yanlarına gönderilir. Halk dernekleri, Eylül 1793'ten sonra Paris'li sans-culotte'ların faaliyetlerinin merkezidir. Şubelerde kadınların konuşmasına veya oy kullanmalarına izin verilmezken, şubelerin en aktif unsurlarını bünyesinde toplayan halk derneklerinde, kadınların kamu yaşamına erkeklerle eşit biçimde katılımı bulunmaktadır. Montagnard burjuvazi Hebertist'lerin tasfiyesinin ardından, şubelerin halk derneklerini ve onların merkez komitelerini Jakoben Kulübü'yle çatışma durumuna sokar, Jakoben kulübe şube derneklerinden delegelerin kabul edilmemesi kararı alınır (15 Mayıs 1794), şubelerde binlerce insan tutuklanır ve sonuçta Paris'teki tüm halk dernekleri kendilerini feshederken (15-22 Mayıs 1794), eyelatlerde varlıklarını sürdürenlerinse etkinlikleri büyük ölçüde azalır. Paris Komünü ile Konvansiyon arasındaki ikilik de Hebertist'lerin idamının ardından kaldırılır. 24 Mart-3 Haziran 1794 arasındaki sürede Komün'de tasfiye ve yeni atamalar yapılarak bu kurum, merkezi hükümete bağlanmış olur. Devrimci milisin fiilen dağıtılması 27 Mart 1794 tarihinde gerçekleşir. Daha sonra 3. yıl anayasasının (1795) yürürlüğe konması, iktidarın merkezileştirilmesinde ikinci bir aşamayı başlatacaktır.[10]

Bu noktada, karşılaştırma yapılabilmesi için kısaca, sosyalist devrim döneminde iktidarın örgütlenme biçimine de değinelim. Devrim sürecinde sosyalist iktidarın, merkezi güçlü bir iktidar olarak örgütlenmesi, hızlı kararlar alması ve karşı-devrimi önlemesi açısından zorunludur. Eski burjuva devlet aygıtının parçalanması ve yerine yenisinin kurulması, devrim sürecinde gerçekleşir. Yapılandırılan bu yeni aygıt, siyasi devrim sürecinin devleti, “geçiş dönemi”nin proletarya diktatörlüğüdür. Buradan toplumsal devrim dönemi olan sosyalizmin ve sosyalist demokrasinin inşasına geçilir. Merkezi ve yerel iktidar organlarının kaynaşması, iktidarın toplumun dokusundaki örgütlerle birleşmesi süreci, devletin sönümlenmesidir. Bu dönem boyunca devlet, giderek toplumsal örgütlenmelerle özdeşleşir, onlar arasında erir ve onlarla kaynaşır.

iv. **Eşitsiz gelişme kuralı**

Gelişmenin örüntülerinden biri, eşitsiz gelişme kuralıdır:

“Toplumun bütünü aynı anda aynı evrim aşamasına ulaşmaz; bunu açıklayan şey, mülkiyet biçimlerinin ve üretim araçlarının eşitsiz gelişmesidir.”[11]

Kapitalist üretim tarzına geçilirken ve geçildikten sonra, eşitsiz gelişmenin mekânsal ve morfolojik belirtileri bulunmaktadır. Eşitsiz gelişme, diyakronik bir olgudur. Senkronik bir panoromada şu görünümler bulunmaktadır: BFD sırasında sanayi ve ticaret kentlerde gelişmektedir ve bu durum kentleri geliştirmektedir. Paris'te ve diğer bazı kentlerde sermaye birikim süreçleriyle birlikte sansculotte'lar sınıf mücadelesinin içerisine çekilmekte, ezilenler yeni bilgilerle çalışmayı öğrenmekte, ayrıca bilinçlerinde de değişim gözlenmektedir. Fransa genelinde nüfusun demografik dağılımı heterojen bir görünümdedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin kentlerdeki eşitsiz gelişimi, kentlerde nüfus yoğunlaşmasını ve ülke genelinde demografik heterojeniteyi oluşturmaktadır. Kentler ile kırsal yöreler arasında ilerlemenin farklı evrelerine ait olan çalışma ve yaşam koşulları, bilgi/teknik düzey ve bilinçlilik durumları gözlenmektedir. Bunlar senkronik olarak, bu parametreler için saptanabilir bir pleomorfizm oluşturmaktadır.

v. **Din/Kilise karşıtı mücadele**

Devrim öncesinde, 18. yüzyılda, burjuvazinin ideologları, din karşısındaki tutumlarına göre iki ana kampa ayrılır: Materyalistler ve deistler.

Materyalistler ahlakı dinden ayırmaya uğraşmış, dinin ahlakın temeli olarak kabul edilmesini, insanlık için küçük düşürücü bir şey olarak görmüştür. Tanrının yerine aklı koyan materyalistler, aklı ve insan düşüncesini, ahlak anlayışlarının temeli haline getirmişlerdir. 18. yüzyılın deistleriyse, tanrının yerine aklın konmasını benimsememiş, rahiplerin gereksiz, fakat dinin vazgeçilmez olduğunu düşünmüştür. Deistler kiliseye karşı savaş açılmasını savunsalar da kitleler için dinin gerekli olduğunu benimsemişlerdir.[12]

Materyalistlerin ve deistlerin fikirleri, burjuva sınıfın ve halkın ideologlarının mutlakiyetçiliğe/eski rejime karşı geliştirdikleri ideolojik mücadelenin bileşenidir. Burjuvazinin ve sans-culatte’ların oluşturduğu toplumsal gerçeklik, düşünsel düzlemde yansımasını oluşturmuştur. Belirleyici olan, fikirleri belirleyen toplumsal gerçekliktir. Fakat şu da görülmelidir: Bu iki ideolojik yaklaşım, devrim sürecinde kitlelere veya politik figürlere yön verir, onların eyleme geçişini başlatır (refleksivite). BFD'nde din karşıtı/kilise karşıtı mücadele, devrimci mücadelenin bütünü içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

1789 öncesinde burjuvazi, iktisadi açıdan belli bir gelişme düzeyine ulaşmıştır; buna koşut olarak birçok burjuva, soyluluk unvanları almıştır ve feodal mülklerden gelir elde etmektedir. Devrim öncesinde burjuvazi, çalışan sınıftan sağlanan karları, aristokrasi, kilise ve monarşiyle birlikte paylaşmaktadır.[13] Sans-culotte'ların hareketlenmesi, feodal ayrıcalıkların tasfiyesi ve burjuvazinin bir sınıf olarak gelişimi önündeki engellerin kaldırılması açısından tarihsel bir olanak sunmuştur.

Eski rejim (ancien regime)'e karşı gelişen mücadele sürecinde, cumhuriyet ve genel oy hakkı düşüncesi; insan hakları kavramlaştırması; ezilmenin (sömürü değil!) yerine geçirilen, herkes için geçerli, eşitlik ve özgürlük düşüncesi; akıl dini/Hıristiyanlıktan vazgeçirme fikri; feodallerin ve ruhbanların mülkiyet haklarına saldırı fikri; mülkiyetin bölüşülmesi düşüncesi gibi düşüncelerin, sınıflar arasındaki mücadeleden doğduğu ve bu mücadelenin seyrine göre gelişim gösterdiği, içerikte başkalaştığı ya da sonradan terk edildiği gözlenmektedir. Burjuvazi, eski rejim ve karşı-devrimcilerle girişilen sınıf mücadelelerinin yoğunluğu ve ezilen sınıfla birlikte hareket etmesi sayesinde, iktidarını sağlamlaştırırken içeriğini değiştireceği ya da terk edeceği düşünceleri, devrim sürecinde onaylamıştır.

Sans-culotte'ların kiliseye karşı düşmanlıkları, rahiplerin skandalları, yolsuzlukları, aristokrasi ve krallıkla suç ortaklıkları, yetki ve nüfuz ticareti, libertin (sefih, zevk ve eğlenceye düşkün) yaşamlarından kaynaklanmaktadır. Burjuvazinin kiliseden duyduğu nefretin kökenindeyse, onun monarşinin ve feodalizmin en baş savunucularından biri olması yatmaktadır. Kilisenin mal varlıkları burjuvazinin gözünü kamaştırmaktadır.[14] Bu devrimci sınıfların bilincini belirleyen, onların diğer toplumsal kesimlerle ilişkileri içerisindeki toplumsal varlıklarıdır (belirlenim).

12 Temmuz 1790 tarihli Sivil Ruhbanlık Yasası'yla, Katoliklik ayrıcalıklı bir din haline getirilmiştir. Devlet tarafından atanan ve bağlılık yemini eden rahiplere hizmetlerinin karşılığı olarak ödeme yapılmış, kilise ve bağlı kurumların kullanımındaki para kısılmış, bu yapıların işleyişi basitleştirilmiş ve ucuz bir devlet dini kurulmaya çalışılmıştır. Fakat Vatikan, rahipleri ant içmeyi reddetmeleri yönünde kışkırttığı ve devrimi sabote etmek amacıyla örgütlemeye başladığı için, burjuvazi, daha ileri gitmek zorunda kalmıştır. 20 Eylül 1792'de Meclis, doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarının tutulmasını kilisenin elinden alıp, devlete verilmesini karara bağlamıştır. 1 Haziran 1792'de Paris'te dini gösteri yürüyüşleri yasaklanmıştır. Böylelikle din yavaş yavaş kamu hayatından özel hayata doğru itilir.[15]

1793'ün Ekim ayına gelindiğinde durum şu şekildedir: Eski rejim'den kalan kiliseye kısmen dokunulmuşsa da devrim bu alanda tümüyle ileriye atılmamış durumdadır. Sans-culotte'lar burjuvazinin zenginleşmesinden rahtsızlık duysa da bir sınıf olarak onun yönlendirmesi altında bulunur ve bağımsız bir politik hareket oluşturmaz. Kiliseye karşı duydukları nefret canlılığını korumaktadır. Burjuvaziyle birlikte uyguladığı önlemler, yiyecek ikmali sorununu bir ölçüde hafifletmiştir. Bu koşullar altında sans-culotte'lar, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasına (Ekim 1793'te başlatılır) aktif biçimde katılırlar.[16]

Kampanya kapsamında dini kitaplar ve tasvirler yakılır, papazlar evlendirilir, gösterilerde kiliseyle alay eden davranışlar sergilenir. Eski ibadet biçimlerinin yerine Akıl'a tapınma geçirilir. Rahipler görevden ayrılmaya zorlanır. Paris'teki şubeler, kiliseleri kapatır ya da başka amaçlarla kullanmaya başlar. Devrimci komitelerdeki sans-culotte'lar rahipleri hapse atar, ayin yapmalarını imkânsız hale getirir. Eyaletler, Paris örneğini izleyerek, kiliseleri kapatırlar, dans salonu haline getirme ve yağmalayıp ateşe verme dahi gözlenir. Her yerde rahiplere baskı uygulanır. Kiliseler toplantıların yapıldığı Akıl Tapınakları olurken, dini ayinlerin yerini festivaller alır. Bu arada, pazar ayinlerinin yerine décadi'nin (7 günde bir yerine 10 günde bir yapılan tatil) geçirilmesinden de bahsedilmelidir. Fakat bu girişim, silah sanayinde çalışan işçilerin direnişine yol açar ve ceza önlemleri dahi kabul edilmesini sağlayamaz. Köylülerin rahiplere sırtını döndüğü gözlense de[17] kırsal kesimde pazar ayinlerinin yeri doldurulamaz. Kilise karşıtı önlemler arasında burjuvazi, çocukların ilkokula kaydedilmelerini de getirir ve öğretmenlere maaş bağlar.[18] Görüldüğü gibi burjuvazi kendi sınıf çıkarlarının itkisiyle ve iktidarını sağlamlaştırmak için, düzenlemeler yapmaktadır.

Tablonun geneline bakıldığında, artık din/ibadet özgürlüğünün ötesine geçildiği görülmektedir. Sans-culotte'lar, burjuvazinin siyasal programının içerdiği din özgürlüğünün ötesine geçmişlerse de özel mülkiyete dokunmayan bir burjuva devrim sürecinin içerisinde, bunun kalıcılaşamayacağı/kalıcılaşmadığı görülmektedir. Kitlelerin tanrıya duyduğu ihtiyacı yaratan koşullar burjuva devrim sürecinin bu evresinde de değiştirilmediğinden, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyası geçici olmuştur ve sosyalist bakış açısından köktenci sayılamaz (burjuvazinin görüş açısından, düzeni tehdit edicidir).

Burjuvazinin özellikle kilise ve aristokrasinin topraklarına el koyan kesimi (temsilcileri Montagnard'lar), kilisenin karşı-devrimin zaferiyle gelebilecek intikamından ve ele geçirdiği mülklerin iadesi tehlikesinden korktuğundan, din karşıtı tutumunda görece daha ilerici bir konumdadır. Fakat aynı zamanda burjuvazi, kiliseyi düzen sağlayıcı bir kurum olarak yeni rejime eklemlemeye de çalışmaktadır. Burada süreklilik (eski rejimde olduğu gibi kiliseden yararlanmak) ve kopuş (eski rejimin bir unsuru olan kilisenin iktisadi ve sosyal iktidarını kırmak) paterni gözlenir. Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyası yerini 1793 sonundan itibaren, Rousseaucu, deist Robespierre'in Üstün Varlık Dini oluşturma çabasına bırakmıştır. Burjuvazi, halkın Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyası çerçevesinde hareketlenmesinden ürkmüştür. 1793 sonundan itibaren dinin, burjuva düzenin korunması için gerekli olduğu görüşü egemen fikir olmuştur.[19] Burjuvazinin kilise karşısındaki tutumundaki bu kırılma, onun kendi çıkarları ve düzen anlayışındaki süreklilikle birlikte değerlendirildiğinde tutarlı olmakta ve anlam kazanmaktadır. Burjuvazi iktidarını kurarken, özünde din karşıtı değil, kilise iktidarına karşıdır.

vi. **Devrim sürecinin katalizörü olarak savaş**

BFD'nde burjuvazi iktidardayken Mart 1792'de Avusturya'ya ve bundan dokuz ay sonra, 1 Şubat 1793'te Hollanda ile İngiltere'ye karşı açılan savaşın devrim sürecine etkisi ne olmuştur?..

Fransa ile İngiltere arasında 18. yüzyıl boyunca gittikçe artan bir ticari rekabetin ve sömürge rekabetinin olduğu, Hollanda'nın aralarında ana çatışma konularından birini oluşturduğu, Fransa'nın 1763'te imzalanan Paris Antlaşmasıyla Hindistan üzerindeki tüm politik iddialarından vazgeçmeye başladığı, İngiltere'nin Fransa'nın Hindistan'daki son ticari üslerini Ağustos 1793 tarihinde ele geçirdiği, Fransa'nın sömürgesi Antiller'e (Batı Hint Adaları'na) İngiltere'nin göz dikmiş olduğu[20] göz önünde tutulursa, İngiltere'yle girişilen savaşın nedenleri anlaşılır olmaktadır. Bunlara 1760'tan itibaren başlayan sanayi devrimiyle İngiltere'nin dünyaya ucuz mal ihracı yapan büyük bir fabrika haline gelmesine karşın, Fransa'da sanayi devriminin 1789 yılı civarında başlamasının sonucu olarak, Fransa sanayisinin hem dış pazarlarda hem de iç pazarda İngiltere'nin rekabetine karşı direnemez duruma düşmesi de eklenmelidir. Fransa'da cumhuriyetin zafer kazanması, İngiltere'nin Fransa pazarını tümden kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca 1791 sonunda Santo Domingo'da siyahların başkaldırması, Fransa'nın sömürgesi Antiller'le ticaretini ağır biçimde etkiler. Bu durum yayılmacı bir savaşın başlatılmasını teşvik eder. Soyluların mülksüzleştirilmeleri, ipek sanayi gibi lüks mal üretimini olumsuz biçimde etkiler ve 1792 yazında sanayi krizin ilk belirtileri görülür ki bu da iktisadi bir canlanma için savaşa davetiye çıkarır.[21]

Savaşın getirdiği sonuçlarsa şunlardır:

“Burjuvazi ve çıplak kollular arasındaki farklılaşma sürecini hızlandırdı. Burjuvazi yalnızca, kendisine getireceği kardan ötürü yürütmüş olduğu bir savaşın maliyetini yüklenmeye hazır değildi; bu yüzden askeri harcamaların ağır yükünü halkın sırtına bindirdi. Çare olarak denetimsiz bir enflasyona başvurdu, böylece hayat pahalılığının müthiş bir hızla artmasına ve yoksulların daha da yoksullaşmalarına yol açtı.”[22]

Savaş, burjuvaziyle çıplak kollular arasındaki çıkar farklarını belirginleştirip, aralarındaki çatışmaları artırmanın yanı sıra, sans-culotte kitlenin hareketliliğindeki artışı da sağlamıştır. İki kez tadılan yenilgi ve püskürtülmeden sonra devrim tehdit edildiğinden, sans-culotte'lar savaşı artık var güçleriyle desteklemeye başlar. Jirondenler, ticaret burjuvazisinin ve tüketim malları üreten kapitalistlerin temsilcileri olarak savaşı ilan ettiklerinde, Belçika ve Hollanda'yı fethetmek amacındalar, İngiltere'yle rekabet içerisindeler ve sanayi devrimini yaklaşık olarak 30 yıl sonra gerçekleştirmiş bir ülke olan Fransa'nın bu ülke karşısında üstünlük elde etmesini istiyorlar. Fakat yenilgi çanları çalmaya başlayınca burjuvazinin bu fraksiyonu yenilgici bir tutum alır ve devrimin, devrimci savaşın savunucusu emekçi kitlelerden duyduğu korku, onları karşı-devrimcilerle aynı konuma sürükler. Kilisenin, aristokrasinin ve devrimden kaçanların mallarına el konulup açık artırmayla satılması yoluyla kazanılmış topraklar ile savaşın iaşesi işleriyle uğraşan Montagnard (Dağ) burjuvazisiyse, Fransa işgal edilme tehdidiyle karşılaştığında, sans-culotte'ların devrimi savunmak için hareketlenmesini, kendi çıkarları doğrultusunda, savaşın yayılması yolunda kullanır. Fransa'nın işgal edilip, devrimin kazanımlarını tehdit etmesi nedeniyle, bu evrede savaşın, geçici süreliğine devrimin savunulması için verilen bir savaşa dönüştüğü gözlenir. Sonuçta, 9 Thermidor (27 Temmuz 1794)'un hemen öncesinde Belçika'nın yeniden fethi hemen hemen tamamlanır ki savaş, artık bu tarihe gelindiğinde bir fetih savaşına dönüşmüştür. Mart 1794'e kadarki sürede, sans-culotte'larla Montagnard burjuvazi arasında işgale ve karşı-devrime karşı oluşan iş birliği, sinerjistik çalışma sürer. Fakat bir yandan da burjuvaziyle çıplak kollular arasında 1792'nin ilk aylarında beliren sınıf mücadelesi, 1793'ün başından itibaren belirginleşerek devam eder. Savaş, bu iki sınıf arasındaki çelişkiyi oluşturan sınıf mücadelesinin başlatıcısıdır (karşıtların birliği ve mücadelesi).

I. Dünya Savaşı'nın 1917 Ekim Devrimi'ne giden sürecin katalizörü olduğu, Kurtuluş Savaşı'nın devrim sürecine kitle hareketinin katılmasını sağlayıp Türkiye burjuva devrim sürecini hızlandırdığı bilinmektedir. BFD'inde de, savaşın devrim sürecini hızlandırdığı söylenebilir. Savaşan ülkelerin burjuvazileri arasındaki karşıtlığa bakıldığında, daha gelişkin olanların karşı-devrim eğiliminin yanında, devrimci iktidarın karşısında konumlandığı gözlenmektedir. Bu durum (gericilik), onların maddi/sınıfsal çıkarlarıyla koşullanır.

Toparlayalım. Savaş, eski rejimin tasfiyesini hızlandırmıştır. Çünkü savaşın maliyeti kısmen ruhbanların, aristokrasinin ve devrimden kaçanların mülklerine el konulması ve satılmasıyla sağlanmıştır. Savaşın maliyetinin bir bölümüyse enflasyona başvurularak halkın cebinden karşılanmıştır. Bu işlemin sonucunda oluşan hayat pahalılığı, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki hızlı artış, bu maddelerin darlığı ve yoksulluktaki artış, sans-culotte kitlelerin burjuvaziden ayrışmasına ve kendi hareketlenmeleriyle devrimi daha ileriye götürmesine yol açmıştır. Devrimin düşman orduları tarafından yenilgiye uğratılması tehlikesi oluştuğunda sans-culotte'ların devrimi savunmak için tutkuyla savaşa katılmaları gözlendiğinden, devrim süreci de savaşı beslemiştir. Savaş ve devrim birbirini pozitif olarak beslemiş, birbirlerini güçlendirmiş/amplifiye etmiştir.

vii. **Devrimci yükselişin durması**

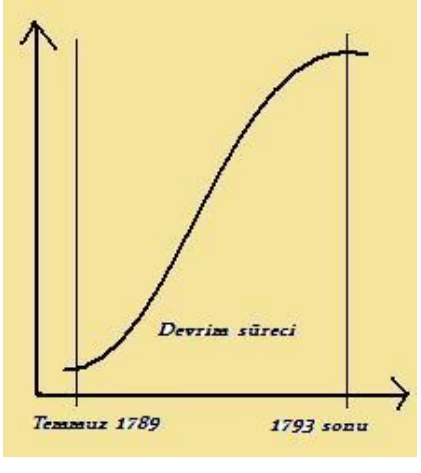

I. bölümde, sans-culotte'lar hareketsiz, burjuvazi eski rejimin nimetlerinden yararlanıyor. Eski düzen kararlı.

II. bölüm, devrim sürecidir. Eski rejime karşı burjuvazi ve sans-culotte'lar ortaklaşa mücadele içerisinde (sinerji, potansiyasyon ve sumasyon, devrim döneminde burjuvazi ile sans-culotte'lar arasında çelişki/sınıf mücadelesi oluşuyor).

III. Bölümde burjuvazi tutuculaşıp gericileşiyor ve sans-culotte'ların hareketinin karşısında konumlanıyor; devrimin yükselişi duruyor. Merkezi iktidar güçlendiriliyor.

Devrimler, süreçler bütünüdür. Devrim döneminin farklı birçok evresi ve momenti/kesiti bulunur. Her bir kesitte, devrimin akışının genel “eğilimi”, devrim eğrisinin “eğimi” saptanabilir durumdadır. BFD'nde I ve III. Bölümlerde, yani eski rejim kararlıyken ya da yeni rejim kurulurken, grafiğin eğimi 0'a yaklaşır; devrim sürecinde eğimi 0-Sonsuz arasında bazen azalan bazen artan, fakat genel olarak bakıldığında “yükselerek ilerleyen” bir eğri gözlenir.

Devrimci yükselişin durması, 1793 Kasım ayı sonunda gerçekleşir. Bu tarihte Robespierre, Danton ile uzlaşır ve her ikisi birlikte karşı-devrimcilere “hoşgörü” politikasını başlatırlar. Aynı tarihte Robespierre, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasını açanlara savaş ilan eder.[23] Bunu biraz daha açalım...

Devrimin geriye çekilişi, “federalizm” denilen hareketin Ekim ayı içerisinde her yerde yenilgiye uğratılmış olmasıyla ve savaşta kazanılan zaferlerle ilişkilidir. Devrimci süreç boyunca savaşta kazanılan başarılar, burjuvazinin sans-culotte'lara duyduğu ihtiyacı azaltmakta; yenilgilerse, devrimin ve ülkenin savunulmasına sans-culotte'ların katılımını artırmaktadır. Sans-culotte'ların enerjisi hem savaşta hem de devrim sürecinde kullanılmaktadır.[24] Burjuvazinin, eski rejimin topraklarını satın almış ve savaş için gerekli malzemeleri sağlayıp zenginleşmiş kesimi 1793 sonbaharına gelindiğinde, artık mali ve ekonomik önlemlerin son bulması ve savaşın bitmesi gerektiğini düşünmektedir. Danton, bu düşüncelerin baş savunucusu olarak sahnede belirir. Robespierre, Danton'la anlaşır ve birlikte, ülke içinde karşı-devrimcilerle uzlaşma girişimleriyle, ülke dışında düşmanla uzlaşma girişimlerine başlarlar.[25] Danton'la yaptığı ittifakla güçlenen Robespierre, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyacılarına karşı savaş açar. Sans-culotte kitle hareketlenmesine liderlik yapan Hebertist'ler tutuklanıp, idam edilir. Kitle hareketi, burjuvazinin kiliseye karşı istediği bir hareket olmaktan çıkmış, din karşıtlığına bürünmüştür. Toplumsal düzen tehlike içine düşmüştür. Ayrıca bu kampanya, İngiltere'nin cumhuriyete daha fazla düşmanca bakmasına yol açmış, İsviçre gibi barış için arabulucu olabilecek tarafsız ülkelerin burjuvazilerinin de tepkisine neden olmuştur.[26]

Robespierre ile Danton'un düşünceleri, burjuva sınıfın düşünceleridir ve bu sınıfın çıkarlarıyla belirlenir. Fakat sahip oldukları fikirlerle, olayların seyrine etkileri önemli olmuştur. Olayların seyri değişirken, tavırlarında da değişim gözlenir. Burada bir refleksiviteden bahsedilebilir. Örneğin Robespierre'in “satın alınamaz” ya da “yoldan çıkarılamaz” oluşu, kitlelerin gözünde sahip olduğu prestij gibi özellikler, onu olayların seyrine etkide bulunan bir figür olarak öne çıkarmıştır. Devrim sürecinin belirli bir kesitinde gereksinim duyulan bazı kişisel özelliklerin en fazla onda oluşu, Robespierre'i bir birey olarak etkili bir figür yapar. Fakat politik figürler, olayların seyrine etkide bulunsa da devrim sürecinin ana eğilimlerini değiştiremezler. Bunun bir örneğini Robespierre'in Konvansiyon'da 26 Temmuz 1794'te etkili bir konuşma yapmış olsa da idamını 28 Temmuz 1794'te engelleyememesi oluşturur. Bu akıbet, burjuva temsilcilerin kitlelerin hareketinin sağlamış olduğu devrimci korumadan o tarihe gelindiğinde artık yoksun olmalarıyla bağlantılıdır. Başka bir örnek, Montagnard'ların sans-culotte'ların 1793'teki ekonomik taleplerini istemeyerek de olsa benimseyip uygulamaya koymalarıdır.

Devrim sürecinin ilerleyişinin durması, sanılanın aksine 9 Themidor (27 Temmuz 1794) darbesinde Jakobenler'in tasfiyesiyle değil, Hıristiyanlıktan vazgeçirme hareketinden vazgeçilmesiyle gerçekleşir. Din karşıtı mücadele, devrim boyunca, Sisifos'un yokuş yukarı bir kayayı itekleyerek çıkarması gibi ilerlemiş, fakat eğik düzlem zemininde, sömürü ve özel mülkiyet olması nedeniyle tekrar aşağılara doğru yuvarlanmıştır. İradi politikalar, nesnel zeminler üzerinde sonuçlar üretir. Dinin yeniden üretiminin toplumsal zemini ortadan kaldırılmadığı sürece, din karşıtı bir mücadele nihai sonuca ulaştırılamaz. Sans-culotte kitlenin enerjisiyle ileriye doğru yapılan bir atılımın -Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasının- yerini, hareketin baskılanmasıyla dinsel fanatizm alır. Devrim sürecinin ilerlemesini sağlayan kuvvet sans-culotte kitledir. Devrim sürecinde her zaman karşı-devrim bir eğilim olarak bulunur ve itici, ilerletici kuvvet bastırılırsa, kitlelerin enerjisi azalırsa, karşı-devrim eğilimi güçlenir. Burjuva devrim süreçlerinde iki sınıf arasındaki karşıtlık/çelişki, bir süreçler bütününde kendisini ortaya koyar. Farklı uğraklardan geçildikten sonra devrimin yöneticisi ve yönlendiricisi olan burjuvazi, sınıf egemenliğini kurup, iktidarını sağlamlaştırır. Kurulan burjuva diktatörlüğü olarak yeni bir devlet aygıtıdır.

viii. **Sans-culotte'lar**

Sans-culotte'lar savaş nedeniyle yükselen fiyatların, karşı-devrimci istifçilerin ve spekülatörlerin faaliyetlerinin ürünü olduğunu düşünmüş, bunun doğrudan artan kâğıt para miktarıyla (asinya -assignat-, devrim sırasında tedavüle çıkarılan kâğıt para) ilişkili olduğunu kavrayamamıştır. Yasalarla ve baskı önlemleriyle fiyatları denetlemenin mümkün olacağını düşünen sans-culotte'lar, enflasyonun oluşum mekanizmasını kavramaktan uzaktır. Burada bir sınıfın yaşam ve çalışma pratiklerinin oluşturduğu düşünce ufkunun ötesine geçilememesinin

bir örneği görülmektedir. Gündeliklerinin artırılmasından daha çok, temel malların fiyatlarının denetlenmesini istemeleriyse, henüz tam olarak gelişmiş bir proleter kitleyi oluşturmadıklarını anlatmaktadır. Fakat devrim sürecinde bir yandan da proletaryanın heterojen sans-culotte kitlesinden ayrışmaya başladığı gözlenmektedir. Az sayıda grev olmuşsa da çıplak kolluların mücadelesi işyerlerine yaslanan bir örgütlenmeyle değil, tüm yurttaşların toplanabildiği şubeler üzerinden yürütülmüştür. Mücadeleleri, Konvansiyon'u/Jakobenleri hayat pahalılığına karşı önlemler almaya zorlamak, bunun için ayaklanmak ya da tüccarları, mallarını ucuza fiyattan satmaya zorlamak şeklindedir.[27]

29 Eylül 1793'te çıkarılan Azami Fiyat ve Ücret Yasası, mallar üzerinde azami fiyat olarak, ücretler içinse azami ödeme şeklinde uygulanır. Fransa'nın farklı yerlerinde uygulamanın sonucunun ne olacağını, güçler ilişkisi belirler. Sans-culotte'ların örgütlü oldukları, mülk sahipleri üzerinde basınç oluşturdukları yerlerde, tüccarlar sıkı denetim altına alınır ve fiyatların denetlendiği hissedilirken, ücretlerin de yasanın öngördüğü düzeyde tutulduğu ya da bu düzeyi aştığı gözlenir. Fakat mülk sahiplerinin yerel yetkililer üzerinde etkin oldukları, sans-culotte'ların örgütlülüklerinin zayıf olduğu yerlerde, yasa, ücretlere sıkı ve ciddi biçimde uygulanırken, imalatçılar ve tüccarlar, fiyat denetim önlemlerini ceza görmeksizin hiçe sayabilmekte, dükkânları malsız bırakabilmektedir.[28] Burada inhibisyon mekanizması gözlenmektedir. Sans-culotte'lar kendilerini olumsuz etkileyen bir işleyişi, örgütlü güçleriyle inhibe etmekte, engellemektedir. Tüccarlar da sans-culotte'lar da yerel yetkililer üzerinde etkide bulunmakta, aralarındaki güçler dengesine göre, kompetitif (yarışmacı) bir etki üretimi oluşmaktadır. Sans-culotte'ların etkinliğini inhibe edici (negatif nitelikte) görmemizin nedeni, yasanın olduğu gibi uygulanmasının sonucunun ücretlerin düşürülmesi anlamına gelmesidir:

“Yasa yürürlüğe konduğunda bazı yerlerde ücretler 1790 yılındaki ücretlerin iki, hatta üç misliydi. Ücretlerin 1790 düzeyi artı %50 olarak sabitleştirilmesi, ücretlerin önemli ölçüde düşürülmesi anlamına geliyordu.”[29]

Sans-culotte'lar kendileri için olumsuz sonuç üreten bir işleyişi, örgütlenmeleri iyi ve güçlü olduğu yerlerde engellemiştir.

Savaş ve onun doğurduğu sonuçların önlenmesi sürecinde, burjuvaziyle sans-culotte'lar birlikte etkinlikte bulunmuş, etkinlikleri toplanmış ya da toplamda bundan daha büyük sonuçlar doğurmuştur. Sans-culotte'ların/çıplak kolluların burjuvaziye ve devrim sürecine sunduğu katkı, devrimci enerjinin ayaklanmalarla açığa çıkışı yanı sıra, şu teknik işlerin yapılması örneğinde de görülmektedir: İaşe Komisyonu'nun desteklenmesi, savaş sanayisi kapsamındaki işlerin yapılması, silah üretimine işçi sağlanması, askeri teçhizat depolarının ve diğer inşaat işlerinin yapılması, ayakkabı toplama kampanyasının gerçekleştirilmesi vb...

Mali önlemler ve fiyat denetimi önlemleri, sans-culotte'ların devrimin savunulmasına daha aktif biçimde katılmalarını sağlar. Sans-culotte'ların devrime örgütlü katılımı şu örgütlenmeler üzeriden gerçekleşir: Halk dernekleri, Paris Jakoben Kulübü'nü örnek alıp, onunla sıkı bağlar kuran ve tüm ülke çapında örgütlenen kulüpler, komünlerin ve (şubeleri olan) komünlerin şubelerinin oluşturduğu devrimci komiteler, merkezdeki ve taşradaki devrimci milisler.

Halk dernekleri ve kulüpler, sınırlı bir süre için de olsa, devrime sans-culotte'ların katılımını sağlar. Devrimci komiteler, bulundukları bölgelerde ve semtlerde karşı-devrimcilerin, aristokratların, istifçilerin, spekülatörlerin avlanmasında önemlidir. Bunlar da kısa bir süreliğine etkin olmuş, daha sonra etkileri kısıtlanmıştır. Silahlandırılmış, mensuplarına ödeme yapılan, üst rütbeli subayları merkezi iktidar tarafından belirlense de erbaşlarını ve bölük subaylarını kendileri seçen devrimci milisler, etkin bir terör uygulayıp, azami fiyat-ücret yasasını uygularlar. Gittikleri her yerde, karşı-devrimcilere de terör saçarlar. Jakoben iktidar bu örgütün de etkinliğini zamanla kısıp, sonunda onu dağıtır. Devrimci milis 17 Eylül 1793'te kurulur ve 4 Aralık 1793'ten sonra etkinliği kısıtlıdır.[30]

Devrim sürecinde yönetimde bulunan burjuvazi, bahsedilen bu örgütlenmelerden destek görmüş, bu örgütlenmeler burjuva iktidarın etkinliğini potansiyalize etmiştir. Fakat burjuva merkezi iktidar, bu örgütlerin etkinliğini kontrol altında tutmaya çalışmış, bir süre sonraysa onların etkinliklerini kısıtlamaya ve ortadan kaldırmaya başlamıştır. Burjuvazi ile sans-culotte'lar arasındaki karşıtlık/mücadele ve birliktelik/iş birliği, dinamik devrim sürecinin içerisinde gerçekleşen kırılmalar, geçici olarak oluşan denge/kararlılık noktaları ve devinim sürekliliğinin oluşturduğu bütünlük içinde bir arada bulunmaktadır.

ix. **Burjuvazi**

Devrim boyunca burjuvazinin düşünceleri, sınıfsal çıkarlarıyla, liderlik ettiği devrim sürecinin ve savaşın gereksinimleriyle koşullanır/belirlenir. Burjuvazi, karşı-devrimcilere karşı sans-culotte'larla birlikte hareket etmektedir. Devrimi yönlendiren burjuvazidir.

Bir bütün olarak burjuvazinin, savaş yüzünden oluşan halkın taleplerini onaylamadığı ve bu taleplerden rahatsız olduğu görülür. Fakat kitlesel basınç, burjuvazinin temsilcileri olan Jakobenleri, kitlelerin taleplerini dikkate alıp, bazı önlemler almaya zorlar; onları uyarır/ stimüle eder. Jakobenler, eski rejimi canlandırmaya çalışanlara karşı mücadeleleriyle, sans-culotte kitlenin liderliğini yapmaktadır. Enragé'leri tasfiye ederken, onların sözcülüğünü yaptığı sans-culotte kitlenin taleplerini benimsemişler, onlara taviz vermişlerdir. Devam eden savaş ve devrim süreci (karşı-devrimin canlanma olasılığı), liderlik işlevine sahip Jakoben burjuvazinin, sans-culotte kitlenin desteğini almaya devam etmesini gerektirmektedir. Sans-culotte'lar eski rejimin tasfiyesi için burjuvaziyle birlikte hareket etmekte, fakat çıkarları ve hareketlenmesiyle, burjuvaziye karşıtlık da oluşturmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, burjuvazi ile sans-culotte'lar arasındaki birliktelik ve karşıtlık, bu iki sınıfın arasında bir çelişkinin var olduğu anlamına gelmektedir.

Jirondenler, sans-culotte'lara taviz vermeyip, ülke içinde ve dışında karşı-devrimcilerle aynı safta yer alırken; Jakobenler, savaşın ve devrimin devamı için sans-culotte'lara taviz vermeyi benimser. Bunun nedeni burjuvazinin bu iki fraksiyonu arasındaki çıkar farkıdır. Jirondenler, tüketim malları ticareti ve ihracatıyla uğraşan burjuvazinin temsilcileridir. Dokuma sanayinin belli başlı merkezleri, Lyons ipek tüccarları, sömürgelerle yapılan ticarette uzmanlaşmış toptancılar, Jirondenler'i destekler. Montagnard'larsa, burjuvazinin, enflasyondan, kilise ve aristokrasinin topraklarına el konulup satılmasından, ordunun donatımı ve ikmalinden, silah üretiminden yarar sağlayan kesimini temsil eder. Belçika ve Hollanda fethedilemeyip, iki kez saldırıya geçen Fransa orduları geriye püskürtüldüğünden, devrimin kazanımları tehlike altına girer; 1793'ten sonra İngiltere'nin uyguladığı ablukayla cumhuriyetin uzak pazarlarla ilişkileri güçleşir; yabancı bankalar denizaşırı ticareti felç edecek şekilde Fransa'daki işlerini durdurur; işte bunlar tüketim malları üreten ve ihraç eden burjuvazinin kayıplara uğramasına yol açar. Jironden burjuvazi sınıfsal çıkarlarıyla ilişkili bu nedenlerle, savaşın maliyetini çıplak kolluların üzerinden alıp, kendisine yükleyecek önlemlere (özellikle fiyatların denetimine) karşı çıkar. Elbette Jironden burjuvazinin bir kesimi, ticari faaliyetlerini ve yatırımlarını terk ederek, yeni kar kaynakları bulmaya başladığında, Jirond saflarından Montagnard (Dağ) saflarına geçiş de yapar.[31]

Jirondenlerin savaş konusundaki tutumlarının seyrine bakıldığında, bunun fraksiyonel çıkarlarıyla bağı görülmektedir. Başlangıçta yayılmacı savaş çıkarlarınadır, fakat savaş ilerledikçe, bir savunma savaşına, sans-culotte'ların enerjik biçimde katıldığı bir savaşa dönüştüğünden ve ayrıca Fransa'nın dışarısıyla ticaretini felç eden bir savaş haline geldiğinden, Jirondenler yenilgici, pasifist tutum alırlar. Onlar, burjuvazinin genel çıkarına olan devrimin ilerlemesine, işte bu nedenle ihanet ettiler. Tasfiye edilmeleri, savaşı ve devrimi sürdürmekten çıkarı olan diğer fraksiyonun, Jakobenlerin, sans-culotte'ları kontrollü ve sınırlı bir biçimde harekete geçirmesiyle gerçekleşir (ayaklanma 31 Mayıs'ta olur). Konvansiyon'da burjuvazinin temsilcileri olan 500 civarında bir vekil toplamı, 31 Mayıs 1793'teki ayaklanmaya kadar Jirondenlerle birlikte oy kullanırken, Jirondenlerin tasfiyesinin başlamasıyla birlikte Jakobenlerle birlikte hareket eder. Bunlara “Ova”, “Bataklık” ya da sans-culotte'ların adlandırmasıyla “Bataklığın Kurbağaları” denir. Jakobenler, burjuvaziye savaş karlarını ve eski rejimin el konulan topraklarını sunduklarından, Jirondenlerin arkasında yer alan burjuvazinin konum değiştirmesini ve Jirondenlere sunduğu desteği çekmesini sağlar.[32] Aslında Jirondenlerin tasfiyesi sürüncemelidir ve sert bir biçimde gerçekleşmez; öyle ki bu durum Enragé'lerin öfkelenmelerine yol açar.[33]

Jirondenler neredeyse tüm basını, idari bölgelerdeki tüm yönetimleri ellerinde tutmalarına rağmen, savaş tehlikesiyle yüz yüze gelmeyen idari bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun desteğine, ordu içinde, bakanlıklarda, Paris'te zengin semtlerin şubelerinde ve Ulusal Muhafız Teşkilatı içinde desteğe sahipken,[34] Jakobenlerin siyasi manevrası ve sınırlı bir kitle hareketlenmesiyle, iktidardan düşürülürler.

Sanayi ve ticaret burjuvazisinin temsilcilerinin desteğini alan Jakobenler, onları, sans-culotte'lara taviz vermeye ikna eder. Uygulanan önlemler şunlardır:

1. Yerel yetkililere zenginlerden vergi alma yetkisi tanınır, Paris'te halka ucuz ekmek sağlanır.

2. Paranın değer kaybını sınırlamak için para arzının denetim altına alınmasına başvurulur. Dolaşımdaki asinyaların bir kısmı toplanıp yok edilse de yeni basılanlar daha çok olduğundan, bu önlem etkisiz kalır. Bu nedenle Jakobenler, terör yoluyla asinyaya değer kazandırmaya çalışır. Zenginler, altın, gümüş, elmas ve her türlü mücevherlerini asinya karşılığında devlete vermeye zorlanır. Çıplak kollular, zenginlerin evlerini saklanmış

servetleri için arayabilir ve servetlerini saklayanlar ölüm cezasına dahi çarptırılır. Terör sayesinde asinya değer kazanır.

3. Fiyatlara doğrudan müdahale edilir. Sans-culotte kitlenin basıncıyla, Jakobenler fiyat denetimini uygular. Önce tahıl fiyatları sabitleştirilmeye çalışılır (4 Mayıs 1793 tarihli yasa). Resmi fiyatların üstünde alım satım yapanlar para cezasına çarptırılır ve ürünlere el konulur. Mal sahiplerine ellerindeki tahıl miktarlarını bildirme zorunluluğu getirilir. Belediye yetkilileri arama yapabilir kılınır. Jironden burjuvalar, çiftçiler ve idari bölge yöneticileri, yasayı sabote etmeye çalışır ve başarılı da olurlar. Denetim önlemleri ya kaldırılmalı ya da genelleştirilmelidir. Paris'te 4 Eylül 1793'te ayaklanan sans-culotte'ların basıncıyla, fiyat denetiminin 39 kalem temel ihtiyaç malına getirilmesi kararlaştırılır (29 Eylül 1793). Fakat uygulama merkezileştirilmez ve bu nedenle ilçeler arasında fiyat farkları oluşur. Bazı tüccarlar azami fiyattan satış yapmaktansa dükkânlarını ve imalathanelerini kapatır; mallar dükkânlar yerine karaborsada satılmaya başlanır; bazıları belirlenen fiyatlardan fakat hileli ve karışık mal satar. İstifçilere karşı baskı uygulanır. Sonunda sadece temel ihtiyaç mallarının değil, tüm malların fiyatlarının sabitleştirilmesi kararı verilir. 22 Ekim 1793'te çıkarılan kararnameyle İaşe Komisyonu kurularak, cumhuriyetin her yerinde, her türlü mala yasayla belirlenmiş fiyattan el koyup, dağıtımını yapması konusunda yetkili kılınır. İaşe Komisyonu'nun emrinde olan ve sans-culotte'lardan oluşturulan Devrimci Milis, çiftçiler, istifçiler ve dolandırıcılara baskı uygular. Denetim önlemlerinin tam olarak etkisinin hissedildiği dönem, 1793 yılının Ekim ortası ile aralık ortası arasındaki zaman olur. Öte yandan tüm mallar için merkezi bir fiyat listesi oluşturulmaya başlanırsa da tamamlanması 1794 Mart sonunu bulur (bu tarihte fiyat denetimi politikası durmuş olduğundan çok geçtir).[35]

1, 2 ve 3. maddelerde özetlenen önlemler, Jakoben burjuva iktidarıyla sans-culotte kitlenin ve örneğin onun bir örgütlenmesi olan Devrimci Milis'in, koopere çalıştığını göstermektedir. Mali önlem ile fiyatların sabitlenmesi önlemi, tek başına sans-culotte'ların ya da tek başına burjuva iktidarın etkinlikleriyle başarıyla uygulanamaz durumdadır. Burada bir “birlikte çalışma”, yani sinerjik etkileşim bulunmaktadır. Geçici olan, görece kısa bir süreliğine uygulanan bu önlemler, sans-culotte'ların, Jakoben iktidarının etkinliğini “potansiyalize” etmesi sonucu başarılı olmuştur. Savaşın doğurduğu sonuçlar, terörle (baskıyla) ve önlemlerle engellenmiş; savaşın yol açtığı işleyiş bu şekilde frenlenmiştir. Bu durum, savaşın olumsuz yükünü çeken sans-culotte'ların, negatif bir geri-beslemeyi başlatarak, sürecin işleyişi üzerinde frenleyici, düzeltici etkide bulunan yeni bir işleyişin/mekanizmanın yürürlüğe konmasını sağladığını göstermektedir.

x. **Enragé'ler (Kudurmuşlar)**

Enragé'ler, halka yakın olan ve eğitimleri sayesinde güzel ve etkili konuşabilen kişilerdir. Enragé Jacues Roux, Théophile Leclerc ve Jean Varlet, 1793'te küçük burjuva ve zanaatkârların çoğunlukta olduğu heterojen sans-culotte kitle hareketinin sözcüleri olmuştur. Enragé'ler burjuvaziye karşı gelişen kitle hareketinin liderleri konumundadır; kitle hareketini stimüle etmekte ve burjuvazinin kitle üzerindeki kontrolünü azaltmaktadırlar. Düşünceleri şu şekilde özetlenebilir:

“Kapitalist sömürünün yapısıyla ilgili bazı şeyleri gördüler ve suçladılarsa da sömürünün iç mekanizmasını tam olarak anlayamadılar ya da ona bir son vermeye çalışmadılar (...) Kâğıt paranın değer kaybına uğramasını ve hayat pahalılığının artmasını spekülatörlerin ve istifçilerin oyunlarına yordular. Spekülasyona ve istifçiliğe enflasyonun sebep olduğunu anlamadılar (...) asinya'ların nakit parayla mübadele edilmesinin yasaklanmasını istediler (...) fiyat denetimi uygulanmasını talep ettiler ve darlığın önlenmesi için (bu) malların ihracının yasaklanmasını savundular. Spakülasyon ve istifçiliğe son vermek için Terör uygulanmasını talep ettiler.”[36]

Enragé'lerin bu düşünceleri, küçük burjuva ağırlıklı sans-culotte kitlenin yaşam pratiğinin sınırlarıyla çizilmiştir. Özel mülkiyete değil, istifçilerin ve spekülatörlerin mülkiyetine karşı çıkmalarını bu durum açıklar. Vardıkları en ileri taleplerden biri, Roux'un bir fikri olan halk dükkânlarının kurulmasıdır. Bunun anlamı yalnızca, besin maddelerinin kolektif dağıtımı demektir.[37] Görülmesi gereken soyutlama şudur: Bir sınıfın siyasal temsilcilerinin, sözcülerinin ya da ideologlarının düşünceleri, temsilcisi oldukları sınıfın pratiğinin çizdiği çerçevenin dışına genelde çıkmaz (Marx).[38]

Sans-culotte kitleler, Montagnard'lar, Enragé'lerin taleplerini devralıp uyguladıklarında (mali önlemler, fiyat denetimi), onların peşinden gitmiştir. Enragé'ler politik varlıklarını sans-culotte'lara borçluydular. Burjuvazinin verdiği tavizlerle yatışan sans-culotte kitlenin desteğini kaybettiklerinden, Jakoben iktidar tarafından tasfiye edilmeleri mümkün hale gelir. Jirondenlerle, karşı-devrimcilerle ve savaşılan devletlerle mücadele içerisindeki Jakobenler, Enragé'lerin tasfiye edilmesinin koşulu oluştuğunda, bunda duraksamazlar. Enragé'ler, Jakobenlerin iftiraları ve politika hileleriyle itibarsızlaştırılırlar. Roux intihar ederken, Leclerc gazetesinin yayınına son verip, politik faaliyetten tamamen çekilmek zorunda kalır. Varlet, haftalarca hapiste tutulduktan sonra serbest kaldığında etkisiz

hale gelmiş durumdadır. Enragé hareketinin bir ölçüde kadın kolu konumundaki Cumhuriyetin Devrimci Kadınları Derneği'nin talebi de azami fiyat rejimi ve terördür. Konvansiyon'un 30 Ekim 1793'te kadın kulüplerini ve kadınların halk derneklerini yasaklayan kararı onaylamasıyla birlikte Claire Lacombe'un liderliğini yaptığı bu hareketlenme de tasfiye edilir.[39]

Burjuvazi kitleleri kendi yönlendirmesi altında tutmaya çalışmaktadır. Enragé'ler, sans-culotte kitle üzerindeki bu yönlendirmeyi ve kontrolü azaltan unsurlardır. Tıpkı Hébertist'ler gibi, Enragé'ler de Jakobenlerin sans-culotte'lar üzerindeki yönlendirme ve yönetme etkinliğini baltaladıklarından, bu politikacılarla Jakobenler arasında birbirini inhibe edici bir çekişme bulunmaktadır. Bu çekişmenin sonucu birincilerin tasfiye edilmesi olmuştur. Tasfiye aslında kalıcı biçimde gerçekleşen inhibisyondur.

xi. **Hébertistler**

Enragé'lerin tasfiyesiyle boşalan konumu Hébertistler (Hébert, Chaumette, Rossignol, Ronsin vd.) doldurur. Halkı denetim altına alma ve kullanma sanatında uzman olan bu politikacılar, çıplak kolluların temsilcisi değildir. Hebertist'lerin burjuva devrimine hizmet etmeleri, kendi kişisel çıkarlarına dayanır. Olağanüstü bir hükümet olan Kamu Selameti Komitesi devrimci burjuvazinin elindeyken, bakanlardan oluşan Geçici Yürütme Komitesi'nin en önemli bölümünü oluşturan Savaş bakanlığı Hebertist'lerin elindedir. Hebertist'ler yeni anayasanın yürürlüğe konulmasını isterken, Kamu Selameti Komitesi'nin lağvedilmesini ve tüm iktidarı ellerinde toplamayı arzulamaktadır. Burjuvaziyle, devrimci milis, gizli fonlar, savaş malzemesi üretimi konularında rekabet içerisindedirler. Bütün bu konularda kendi çıkarlarını kollama ve burjuvaziye üstünlük sağlama düşüncesiyle tavır alırlar. Fiyat denetim önlemleriyle yatışan sans-culotte kitleyi yeniden harekete geçirip, kendi politik çıkarları için kullanmak isteyen Hébertist'ler, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasını Ekim 1793'te başlatırlar. Kiliseye karşı mücadelenin yeniden başlatılması, burjuvazi tarafından da onaylanır. Çünkü böylelikle, kilise topraklarına el konulması güvence altına alınmış olmakta, devrimin kazanımları pekiştirilmekte, rahiplerden gelen sabotaj tehdidine karşı önlem alınmaktadır. Kampanya, sans-culotte'ların kiliseye karşı besledikleri duygulara da hitap etmektedir. Bu kampanya, çıplak kolluları, hayat pahalılığına karşı giriştikleri mücadeleden ve burjuvazinin yönlendirmesinden saptırabilir ve Hebertist'lere yedeklenmesine yarayabilir görünmektedir.[40]

21 Kasım 1793'te Robespierre, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasına karşı saldırıya geçer. Burjuvazi kitle hareketini kontrol altına almak istemektedir. Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyasıyla aktifleşmiş kitleler, kampanyaya karşı tavır alınınca tümüyle terk etmediği, mal darlığı ve yüksek fiyatları protesto eden çizgisine yönelir. 1793 Aralık sonundan itibaren fiyat denetim önlemlerinin gevşetilmesiyle Paris'in iaşe durumu kötüleşmiştir. Şubat-Mart 1793'e gelindiğinde, fiyat denetim önlemleri durmuş olup, sans-culotte'lar yeniden “ekmek” diye bağırmaktadır. Montagnard burjuvazi, kitlelerin öfkesini kontrol altına almak için, onları harekete geçiren Hébertist liderleri tasfiye etmeye yönelir. 15 Mart 1794'te Hébertist'ler tutuklanır ve 24 Mart'ta idam edilirler. Kendi politik etkinliklerini artırmak amacıyla Hıristiyanlıktan vazgeçirme hareketini başlatan, Jakobenler'le devleti paylaşmakta rekabet içinde olan Hébertist'ler, hareketlenen kitlenin lideri konumunda olduklarından, tasfiye edilirler. Sans-culotte'larla bağları güçlü olmadığından, tasfiyeleri kolaydır.[41]

Hébertist'lerin tasfiyesi (saf dışı edilmesi, kalıcı biçimde inhibisyonu) sonrasında Paris’teki halk derneklerinin feshi, Paris Komünü'nün merkezi iktidara bağlanması, Devrimci Milis'in fiilen ortadan kaldırılması gerçekleşir. Şubelerde tutuklamalar yapılır. Jakoben Kulübü'ne şubelerin delegeleri kabul edilmemeye başlanır ve Kulüp'teki halk derneği üyeleri, dernek üyeliğinden ayrılmaya ya da ihraca zorlanır.[42] Hébertist'lerin tasfiyesi ve ardından yaşananlar, burjuva diktatörlüğü olarak yeni bir devlet aygıtı kuran burjuvazinin, gericileştiğini göstermektedir.

Çelişkinin bir kutbunu oluşturan burjuvazi, merkezi iktidarı kurar ve güçlendirirken, diğer kutup olan sans-culotte kitle hareketlenmesini bastırır ve örgütlenmelerini fesheder. İktidarın bünyesinden minör öğe dışlanmaktadır. Burjuvazi, devrim sürecinde ihtiyaç duyduğu sans-culotte hareketlenmeyi artık baskılamaktadır ve daha da baskılayacaktır. İşte bu durum, Jakobenleri ileride savunmasız bırakacaktır.

xii. **Devrimci yükseliş durduktan sonra neler oldu?..**

Hébertist'lerin tasfiyesiyle birlikte artık malların fiyatlarının sabitlenmesi politikasından ve terörden vazgeçilmesinin koşulları oluşmuştur. 1793 Aralık sonundan itibaren fiyat denetim önlemleri gevşetilir. Fiyatlar yükselir ve kıtlık yeniden başlar. Mallar yeniden karaborsada yüksek fiyatlarla satılır. Kıtlığı önlemenin yolu olarak 1794 başlarından itibaren ekonomik liberalizme başvurulur. Bu politika değişikliği (kopuş), arka plandaki kıtlığı önleme amacı gözetildiğinde, bir süreklilik içerisinde gerçekleşir. Artık baskı ticari faaliyetlere karşı kullanılmaz. Temel malların ihracına konmuş olan ambargo kaldırılır, dış ticaret desteklenir. Çünkü merkezi yetkililer üzerinde sans-culotte kitlenin uyguladığı basınç artık kalkmıştır. İhracatçılar eski parlak durumlarına yeniden kavuşurken, Jironden

temsilcileri Konvansiyon'a yeniden alınır. Asinya'yı güçlendirmek için alınan önlemler gevşetilir ya da iptal edilir. Altın yeniden dolaşıma sokulur. Para yeniden değer kaybetmeye başlar -sonunda asinya dolaşımdan çekilecektir-. İstifçilikle mücadele görevlileri sindirilir. 26 Temmuz 1793'te çıkarılmış olan yasaya göre istifçiliğin cezası idamken, 22 Aralık 1793'te Dantonistlerin Konvansiyonu ikna etmesiyle bu cezanın uygulanmaması kararı alınır.

Çıplak kollular bu süreçte hareketlenmezler. Bunun nedenleri şunlardır: Yüksek mal fiyatlarının piyasadaki mal miktarının artmasıyla telafi edileceği yönünde sahte bir umut beslerler; fiyatlardaki artış dayanılmaz boyutta değildir; Hébertist'lerin tasfiyesi sonrasında kitle, yönlendiricisini yitirmiş haldedir. Fiyat denetim önlemleri gevşetilirken, azami ücret uygulaması katı biçimde uygulandığından, sans-culotte'lar içerisinden artık ayrışmış olan işçilerin, buna dönük tepkisi grevler şeklinde gerçekleşir. Savaş, kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmiş, sermaye birikim süreçlerini hızlandırmıştır. Bu süreçte bağımsız zanaatkârların proleterleştikleri gözlenir. İşçiler, nominal ücretleri artmış olsa da yeniden artan mal fiyatlarıyla uyuşmayan ücretlerini sabitleme politikasına karşı burjuva devletle mücadele içerisine girer. Silah sanayinde ve asinyayı üreten kâğıt fabrikalarında çalışan işçiler ücret artışı talebiyle grev yaparlar. Harekete tarım kesiminde gündelikçi olarak çalışan işçiler de katılır. Bu mücadeleler baskı önlemleriyle karşılanır. İşçilerin toplantı yapması yasaklanır ve toplantılara katılanlar için cezaların uygulanacağı duyurulur. Grev, “karşı-devrimci bir suç” sayılır. Terör bu sefer işçilere yöneltilir.

1794'ün haziran ve temmuz ayları, merkezi iktidarın işçilere dönük politikasının ücretleri aşağıya çekmek ve grevleri bastırmak olduğunu göstermektedir. 5 Temmuz'da Paris belediyesinde yeni bir azami ücretler ilkesi kabul edilir ve bu yeni tarife 21 Temmuz (Thermidor'un 5'i)'da 48 şubenin tamamında yayınlanır. Böylelikle ücretler önemli oranda azaltılır. Artık Robespierre ve Jakobenler, çıplak kolluların desteğini genel olarak kaybetmektedir.

Hébertist'lerin tasfiyesi, tüm Fransa'da karşı-devrim eğilimini güçlendirmiştir. Jakobenler ve burjuvazi, savaşı sonuna kadar götürmekte kararlılar ve ayrıca karşı-devrimin güçlenmesinden korkmaktadırlar. Danton'un barış için ajitasyon yapması, onun burjuvaziyle bağının kopmasında temel nedendir. Danton barış yanlısı (pasifist) tavrıyla, gericiliğin ve karşı-devrimin güçleriyle aynı konumlanışta bulunur. Komün'deki ve Savaş Bakanlığı'ndaki Hébertist liderlerin idamının (24 Mart 1794) hemen ardından Dantonistlerin tutuklanması (30 Mart 1794) gerçekleşir. 5 Nisan 1794'te Danton ve Dantonistler idam edilir.

Devrimin ilerlemesinde önemli olan halk örgütlenmeleri ezilmiş olduğundan, Jakoben hükümetin toplumsal temelleri daralmıştır. Artık ticari faaliyetlere uygulanan terör yerini kör bir biçimde uygulanan teröre bırakmaktadır ki, bu da iktidarın kitle desteğini yok etmektedir. Jakoben hükümet, ayrım gözetmeksizin kitlelere, karşı-devrimcilere, Hébertizim'in ve Dantonizm'in kalıntılarına ve çok zayıf şüphelerle tamamen zararsız bireylere karşı terör uygulamaya başlar. 11 Haziran ile 27 Temmuz 1794 arasında Devrim Mahkemesi 1285 ölüm cezası vermiştir. Bunun 1793'te halkın uyguladığı terörle ortak yanı yoktur.

Bu arada Kamu Selameti Komitesi'nde Robespierre ile diğerleri arasında kişisel anlaşmazlıklar belirir. Robespierre bir devlet dininin kurulması (Üstün Varlık İnancı) ve fetih savaşının zafer kazanma yönünde geliştiği bir sırada barış görüşmeleri yapılması düşüncesine sahiptir. Bu konularda Kamu Selameti Komitesi'ndekilerle anlaşmazlık içindedir. Üstün Varlık İnancı, Hıristiyanlıktan vazgeçirme kampanyası yanlılarının yenilgisini tamamlamak üzere düşünülmüştür. Bu inanç halkı, Akla Tapınma'dan tanrıya tapınmaya yöneltecek, onları Hıristiyanlıktan vazgeçiricilere yabancılaştıracaktır. 8 Haziran 1794'te kutlanan Üstün Varlık bayramı, Hıristiyanlıktan vazgeçiricilere karşı bir gösteriye dönüşür. Robespierre ve Jakobenler, artık dinsel fanatizmle değil, din karşıtlığıyla savaşmaktadır. Hükümetin bu bayramını, Katolikliğin bayramına dönüştürmek kolay olduğundan, kilisenin işine yarayan bu girişime karşı, Dantonistler ve Kamu Selameti Komitesi'ndeki politikacılar muhalefet ederler.

Thermidor'un öncesinde gerçekleşen bu ayrışma, sonunda Robespierre'in düşüşüyle noktalanır. 27 Temmuz 1794'te gecenin geç saatlerinde Konvansiyon'da Robespierre ve arkadaşları tutuklanır. Paris Komünün'deki Robespierre yanlıları bir ayaklanma başlatırsa da başarısız olur. Robespierre ve Komün'deki Robespierreistler 28 Temmuz 1794'te idam edilir.

Robespierre'in düşüşü siyasi güçler dengesini değiştirir. 9 Thermidor'un sorumlusu olan yönetici klik, iktidardan vazgeçmek zorunda kalır. Gericilik ve karşı-devrim eğilimi güçlenir. Çıplak kollulara karşı sopalarla silahlanmış, kralcı, anti-Jakoben gençlik çeteleri kurulur. Bu jeunesse dorée'ler (şık ve zengin gençler), sans-culotte'lara olduğu kadar burjuvazinin üyelerine de saldırır. Büyük terörün yerini beyaz terör alır. 1 yıldan biraz daha uzun süren bu restorasyon, general Bonaparte'ın 4 Ekim 1795'te kralcı fanatikleri kökten söküp atmasıyla kapanır. Direktuvar dönemi boyunca bir devrimcilere, bir karşı-devrimcilere vurulur ve zaman zaman bunların biri diğerine karşı kullanılır. Sonunda I. Napoléon, imparatorluğunu ilan edecektir.

Thermidor darbesinden sonra yaşanan önemli gelişmeler, özetle şunlardır:

- 20 Ağustos 1794'te devrimci komiteler fiilen feshedilir.

- 16 Ekim 1794'te halk derneklerinin Jakoben Kulübü'yle, o zamana kadar normal karşılanan ve izin verilen ilişkisi yasaklanır. Bu karar hem halk dernekleri hem de Jakoben Kulüp için ölüm hükmündedir. 12 Kasım 1794'te Jakoben Kulüb'ün toplantıları yasaklanır.

- 26 Kasım 1794'te yasaklanmamış malların ithalatına konmuş olan tüm kısıtlamalar kaldırılır.

- 6 Aralık 1794'te silah üreten atölyelerdeki işçilerin ücretlerini artık devletten almayacakları kararlaştırılır.

- 9 Aralık 1794'te Konvansiyon azami fiyat yasasının kaldırılmasını kararlaştırır.

- 6 Ocak 1795'te İaşe Komisyonu lağvedilir. Hayat pahalılığı devam etmektedir.

- 22 Ocak 1795'te Marat'ın Paris'teki bütün büstleri parçalanır.

- 21 Şubat 1795'te devlet dini olmayacağı, ayrıcalık tanınan hiçbir dinin olmayacağı, dinin kişisel bir inanış olarak kabul edileceği ve fakat dinlerin tamamen devletin koruması altına alındığı kararlaştırılır.

- 29 Mayıs 1795'te çıplak kollular, Ulusal Muhafız Teşkilatı'ndan ihraç edilir.

- 30 Mayıs 1795'te Ulaştırma Komisyonu lağvedilir. Askeri ulaştırmanın ihtiyacı olan atlar ve vagonlar, ordunun iaşe işleri özel kişilere bırakılır.

- 31 Mayıs 1795'te Devrim Mahkemesi feshedilir.

- 1 Nisan 1795'te sans-culotte'ların Germinal ayaklanması olur. Meclis işgal edilir, fakat ne meclis dağıtılır ne de bir hükümet atanır. Başkentin denetimini ele geçirmeyen isyancılar, meclisi terk eder ve sonuçta ezilirler.

- 20-21 Mayıs 1795'te Prairial ayaklanması olur. İsyancılar yasama görevini yerine getirse de yürütme gücünü ele geçirmeyi düşünmez. Thermidorcular düzenli ordu aracılığıyla ayaklanmayı bastırır. 10 bin sans-culotte tutuklanır, hapse atılır ya da sürgün edilir.

- 30 Mayıs 1795'te tüm kiliseler yeniden dini amaçlı kullanıma tahsis edilir.

- 23 Ağustos 1795'te tüm kulüplerin ve halk derneklerinin kapatılması kararlaştırılır. 9 Ekim 1795'te şubelerin toplantıları yasaklanır.

- 22 Ağustos 1795'te yayınlanan 3. yıl anayasasıyla genel oy hakkı yerini, sadece mülk sahiplerinin oy kullanma hakkına bırakır.

- 16 Mart 1796'da hızla değersizleşen kâğıt para asinya, tedavülden kaldırılır. Asinyanın yerine başka bir kâğıt para olan mandat territorial geçirilirse de bu da değer kaybına uğrar ve sonunda dolaşımdan çekilir.[43]

---

[1] Bu düşünceye bir örnek vermek istiyorum: "Materyalizm, nesnesi doğa olduğunda doğa bilimidir, nesnesi tarih olduğunda ise tarihseldir. Tarihsel materyalizm, insanlık tarihine ve toplumların gelişimine, nesnel ve tespit edilebilir yasalar doğrultusunda gerçekleşen bir tarihsel süreç olarak bakar; tarihsel gelişimin maddi nedenlerini açıklar ve nihayet insanların tarihini, insan ürünü olarak görür." (Bernhard Brosius, Tarihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş, Yordam Kitap, s. 19) Bir: Doğa bilimleriyle materyalizm aynı değildir. Doğa bilimlerinin sonuçları materyalizmi besler ve materyalizm, incelemeler yapılırken yaslanılan genel paradigmadır. İki: Tarihsel materyalizm, toplumların gelişimi demek olan tarihe ilişkin genel bir yaklaşımdır. Üç: Tarihsel materyalizmle, tarihsel gelişimin genel maddi/toplumsal nedenleri açıklanırken, tarih *bilimi* kapsamında somut olgu ve süreçlerin ilişkilendirilmesine paradigmik referans sunulur. Tarihsel materyalizm, tarih *yazımı*nda gözetilen bir perspektif olabilmekteyse de bu yazımın kendisi değildir. Tarih yazımının bilimsel olması için tarihsel materyalist perspektifin kullanılması gereklidir. Tarih *bilimi*nin her çalışmasında tarihsel materyalizm, üzerinde hareket edilecek zemini oluşturur. Dört: Tarihi, insanların devraldıkları koşullar içerisinde kendilerinin yaptığı önermesi, tarihsel materyalizmin bir yaklaşımıdır ve somut incelemelerden her defasında yeniden çıkarsanabilir. Fakat bu tür yaklaşımlara bir kere ulaşıldıktan sonra, artık bir paradigmik referans olarak kullanılırlar.

[2] "Yadsıma diyalektiğin temel yapısıdır." (Bernhard Brosius, Tarihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş, Yordam Kitap, Ekim 2010, s. 25. Ayrıca bkz; a.g.e., 23-55). Brosius, karşıtlık ve çelişki kavramlarını da işler. Fakat bunları, yadsımayla ilişkisi içerisinde değerlendirir: "Dolayısıyla çelişki, yadsıma süreciyle özdeştir. Çelişki, olumlamadan yadsımaya giden yoldur." (a.g.e., s. 110). 08.03.2022 tarihli not: Yadsımanın yadsınması ilkesini, Hegel'in kullandığı ana akıl yürütme yöntemi olarak görmemiz gerekir.

[3] a.g.e., s. 41

[4] a.g.e., 30-41

[5] Daniel Guérin, Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95, Yazın Yayıncılık, Kasım 1986, s. 16 ve s. 58

[6] a.g.e., s. 18

[7] “Bütünlüğün bölünmesi, illaki çelişkinin bileşenlerinin oluşması anlamına gelmez; aksine bizzat çelişkinin oluşması anlamına gelir. Bütünlüğün bölünmesi, pekâlâ mevcut bulunan iki farklı ilişkiselliğin kimi tekil özellikleri birbirlerine aktaracakları ve böylece bir çelişki oluşturacakları bir olaya da işaret edebilir.” (Bernhard Brosius, Tarihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş, Yordam Kitap, Ekim 2010, s. 100-1)

[8] Daniel Guérin, Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95, Yazın Yayıncılık, Kasım 1986, s. 42

[9] a.g.e., s. 43-4

[10] a.g.e., s. 186-203, s. 207-10, s. 221-3

[11] a.g.e., s. 19

[12] a.g.e., s. 52-3

[13] a.g.e., s. 17

[14] a.g.e. s. 50-1

[15] a.g.e. 54-5

[16] a.g.e., s. 153

[17] Aslında devrim, yoksul köylülere karşıt işleyişleri devreye koymuştur. Ruhbanların ve devrimden kaçanların toprakları, ilçe yönetimlerince, küçük köylülerin satın alamayacağı kadar büyük parçalara bölünerek satılır. Üstelik açık artırmayla satışın yapılması da sıradan köylülerin bu toprakları almasını güçleştirir. Köylüler toprakları satın almak için birleşip aralarında paylaşmayı, kent burjuvazisini açık artırmaların dışında tutmak için şiddete başvurmayı denemişlerse de bunlara geçit verilmemiştir. Özetle devrim küçük köylülere toprak vermez. Satılan toprakları kentli burjuvazi ve bir ölçüde de kırsal burjuvazi satın alır. Ortak topraklar ise paylaştırılır; bu işlemden zengin olan köylüler yararlanır ve bu işlem, yoksul köylülerin proleterleşmeleri sürecini hızlandırır (a.g.e., s. 162-3)

[18] a.g.e., 154-9

[19] a.g.e., s. 55-6

[20] a.g.e., s. 59-60

[21] a..g.e., 61-3

[22] a.g.e., s. 20

[23] a.g.e., s. 168

[24] a.g.e., s. 168-9

[25] a.g.e., s. 173-5

[26] a.g.e., 176

[27] Bilgiler için bkz; a.g.e., s. 69-74

[28] a.g.e., s. 123

[29] a.g.e., s. 123, s. 13

[30] a.g.e., s. 124-9

[31] a.g.e., 86-89

[32] a.g.e., s. 106-7

[33] a.g.e. 104

[34] a.g.e., s. 92

[35] a.g.e., s. 107-122

[36] a.g.e., s. 78

[37] a.g.e., s. 79

[38] Marksist teorinin işçi sınıfıyla olan ilişkisini komünist partiler, komünist siyaset aracılığıyla sağlar. Marksizm, işçi sınıfının günlük pratiğinin ideolojik yansıması değildir. İşçi sınıfının ideolojisi olmayan Marksizm, onun tarihsel mücadeleleriniyse dikkate alır. Bir işçinin *Komünist Parti Manisfestosu*'nu okuyup anlaması ve içerdiği fikirleri benimsemesi mümkündür. Fakat örneğin *Kapital*, işçilerin okuyup kapitalist toplumun temel iktisadi işleyişini öğrenmeleri amacıyla yazılmamıştır. Türkiye'de yaygın bir sanı var; "Marx, *Kapital*'i işçilerin okuması için yazmıştır" denir. Bu sözün aslı astarı yoktur. *Kapital*'in *Almanca İkinci Basımına Sonsöz*'de Marx'ın, "*Kapital*'in çok kısa bir süre içinde Alman işçi sınıfının çok farklı kesimleri tarafından takdir edilmesi, emeğimin en iyi ödülüdür." şeklinde yazması, ancak çarpıtılarak anlaşıldığında buna kanıt olarak gösterilebilir. Bunu söylerken elbette, bir işçinin sömürünün ne olduğu "bilgisini", daha basit başka çalışmalar üzerinden kavramasının mümkün olduğunu reddetmiyorum. Sömürü hakkında sistematik bilgisi olmasa da işçiler sömürünün ne olduğunu iliklerine kadar duyumsar. Bir de işçiler arasında komünist bilince ulaşmış olanlarından bazılarının, *Kapital*'i severek okuduğu ve anladığı aşikârdır. Buna kendim ve bildiğim bazı kişiler, şahittir. Doğru ifade şudur: Marx, *Kapital*'i işçi sınıfı için yazmıştır. İşçi sınıfının çıkarları için.

[39] a.g.e., s. 79, s. 130-42

[40] a.g.e., s. 143-9

[41] a.g.e., s. 204-6

18. [Tarihte Bireyin Rolü Üzerine]

Tarihte Bireyin Rolü Üzerine adlı makaleyi, Georgiy Valentinoviç Plehanov, 1898 yılında yazar. Plehanov'un bu ünlü makalesinde yer alan temel düşünceler şunlardır:

i. Tarihsel gelişimin bir mantığı bulunmaktadır. Tarihsel gelişimde bireylerin rolü ne volantarist açıklamayla ne de yazgıcı/kaderci (fatalist) açıklamayla anlaşılabilir. Bu antinomi (çatışkı) aşılmalıdır. Çünkü çatışkının her bir kolu, gerçekliğin tek yanlı ve yetersiz kavranışını yansıtır.

ii. Bireyler, kişiliklerinin özellikleri sayesinde olaylara ve olaylar zincirine etkide bulunur. Bu etkinin ortaya çıkma olasılığı, ortaya çıktığı yer ve zaman ile etkinin boyutu toplumdaki güçlerin karşılıklı ilişkilerine, başka bir deyişle toplumun örgütlenme biçimine bağlıdır. Bireyin kişiliğinin tarihsel gelişimde bir "etken" olması, toplumsal örgütlenme tarafından belirlenir.

iii. Bireyin yeteneklerinin tarihsel gelişimdeki etkisi, yine toplumsal örgütlenme biçimi tarafından belirlenir. Verili bir dönemde yetenekli ya da yeteneksiz bireylerin payına düşen toplumsal rol ve dolayısıyla onların toplumsal önemi, toplumsal örgütlenmenin belirleyiciliği altındadır.

iv. Bireylerin toplumsal etkide bulunabilme olasılığı, tarihsel gelişimin genel seyri açısından "rastlantı"ları oluşturur.

v. Kişisel özellikleri sayesinde bireyler, toplumsal gereksinimlerin karşılanması veya bu gereksinimlerin engellenmesi doğrultusunda daha az ya da daha fazla becerikli olabilirler. Ancak tek bir bireyin toplumsal ilişkilerin karakterini değiştirmesi mümkün değildir. Bireyler olayların genel eğilimini değiştiremezler, ancak becerileri, karakter özellikleri sayesinde, olayların tekil özelliklerini ve bunların bazı tekil sonuçlarını değiştirebilirler.

vi. "Büyük adamlar"a atfedilen kişisel güç, bu adamları öne çıkaran ve destekleyen toplumsal güçler ihmal edildiği için ve ihmal edildiği ölçüde, abartılır. Bu illüzyon sayesinde, "büyük adam"ların iktidarını, gücünü, etkisini

dayandırdığı toplumsal hareketler, gereksinimler, geçmiş bilgi birikimi ve teknik gelişim düzeyi gibi unsurlar, sanki büyük adamlar olmasaydı ortaya çıkamayacaktı, gelişmeyecekti/olmayacaktı şeklinde algılanır. Ünlü bir "büyük adam"ın erken ölümü ya da yaşamamış olması düşünülerek, tarihsel gelişimin "aksayacağını" sanmak yanılgıdır. Toplumların belirli gelişim evrelerinde, bu evreye denk düşen sorunlar, gereksinimler belirdiğinde, bunların çözümüne yoğunlaşan birçok birey bulunur. Bunlardan biri bazense birkaçının çözümde ya da gereksinimin karşılanması yolunda gerçekleştirdiği başarı, diğerleri tarafından öğrenildiğinde ve bu başarının somut sonuçları yaşanmaya başlandığında, dikkatler başka sorunlara ve gereksinimlere kayar. Bazı bireylerin çeşitli nedenlerle başarıya ulaşamadığı durumda, onun yerini alacak ve bu "başarıyı" insanlığın ortak gelişimine kazandıracak başka bireyler çıkar. Bireyin özel bir yeteneği sayesinde olayların seyrini etkiyebilmesi için, içinde bulunduğu tarihsel dönemin spesifik bir toplumsal ihtiyacını, başka herkesten çok karşılamaya uygun durumda bulunması ve ayrıca, toplumsal ilişkilerin, örgütlenmenin bu yetenekli bireyin kişisel gelişiminin önünü kapatmaması gerekir. Yetenekli kişiler, gelişimleri için elverişli toplumsal koşulların mevcut olduğu her yerde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerin gelişiminin ürünü olan bu yetenekli bireyler, toplumsal genel eğilimlerin ürünü olarak, bu eğilimleri değiştiremez, ancak olayların tekil özelliklerini değiştirebilecek toplumsal güce kavuşabilirler.

vii. İnsan doğası ya da bu doğanın genel özellikleri olarak kabul edilen öğeler, tarihsel ilerlemenin en genel nedeni değildir. Tarihsel ilerlemenin en genel nedeni, toplumsal ilişkiler içerisinde sahip olduğu dinamizmle üretici güçlerdir, bu güçlerdeki gelişimdir. Dünya-tarihsel ortam ve ülkeler arasındaki etkileşimler, tikel (kısmi) nedenler arasındadır (tarihte eşitsiz gelişimin olduğu unutulmamalı). Kişilerin özellikleri, rastlantısal olaylar gibi tekil nedenler, genel ve tikel (kısmi) nedenlerin çizdiği sınırlarda ve oluşturduğu eğilimler içerisinde etkilere sahiptir.

viii. **"Büyük adam, kişisel nitelikleri sayesinde büyük tarihsel olaylara kazandırdıkları tekil özellikler nedeniyle değil, ona döneminin büyük toplumsal gereksinimlerine, genel ve tikel nedenlerden doğan gereksinimlere en fazla hizmet etme becerisini kazandıran niteliklere sahip olduğu için büyüktür."** (s. 58). Tarihte "kahramanlar" olarak görülen kişiler, gerçekte "çaylak"tır. Tarihsel gelişimin önüne koyduğu sorunlara büyük bir tutkuyla çözüm aramakta, yeni beliren eğilimleri, bilgileri ve deney(im) sonuçlarını sentezleyerek soyutlamaya çalışmaktadır. Onun, eskimiş ve gelişmeler karşısında yetersiz kalan paradigmalara berkitilmiş bir bağlılığı yoktur.

ix. Tarihi yapan toplumsal insanlardır. Tarih insanların eylemiyle oluşur. İnsanlar eylemiyle kendi var oluş ortamını, toplumu yaratır ve yarattığı koşulların belirleniminde yaşarlar. Sahip olduğu üretici kapasite, araçlar ve organizasyon düzeyiyle, buna uygun düşen üretim ilişkilerini kuran, insanlardır. Tüm toplumsal ilişkiler, üretim ilişkileri temeli üzerinde kuruludur. Üretimdeki güçlere uygun olmayan toplumsal ilişkiler erkenden ya da uzun süre geciktirilerek zorla ya da iradeyle topluma aşılanamaz/kabul ettirilemez. Tarihsel gelişimdeki mantığı kavrayan insanlığın "tarih yapması", eğilimleri ve zorunlulukları kavrayıp bilinçli biçimde ifade etmesi, sürecin içerisinde bu bilinçle yer alması ve eylemde bulunması mümkündür. Yasaların, zorunlulukların, belirleyicilerin, ayrıca rastlantıların var olduğunun bilinçle kavranışı ve bu kavrayışın eylemlere dönüşmesi, insanlığın "özgürlüşmesinde" göreli ilerlemeleri oluşturur.

Şimdi okurun karşılaştırması ve üzerinde düşünmesi için iki alıntı yapalım. İlk alıntı, Plehanov'un yukarıda özetlediğimiz makalesinden, ikincisiyse Alex Callinicos'un *Tarih Yapmak: Toplum Kuramında Etkinlik Yapı ve Değişim* (Doruk Yayınları, 2009) adlı kitabından:

I. A olayının belirli koşulların toplamı sonucunda, yani S koşullarında zorunlu olarak gerçekleşeceğini varsayalım. Bu koşullar toplamının belirli bir kısmı hâlihazırda mevcut ve diğer kısmın ise belirli bir T anında ortaya çıkacağı biliniyor olsun. A olayının gerçekleşmesi için zorunlu olan koşulların toplamı, diyelim ki a'ya eşit olan benim eylemlerimi de içeriyor. Eğer ben A olayının gerçekleşmesi için eylemde bulunmazsam, T anında söz konusu A olayı için elverişli koşulların toplamı S değil, S-a olacaktır. Benim yerimi bir başkası aldığında, a gücünün yerini b gücü almış olacak, eğer a=b ise, A olayı için elverişli koşulların toplamı yine S'ye eşit olacaktır. Bu durumda A olayı T anında gerçekleşmiş olur. Benim yerime geçip, aynı yetenekleri, aynı güçle sergileyecek birisi olmadığında, S toplamı elde edilemeyecektir. Bu durumda şunlar olanaklıdır: A olayı varsayılandan daha geç bir zamanda gerçekleşecek *veya* tam olarak gerçekleşmeyecek *ya da*[163] hiç gerçekleşmeyecektir. A olayının gerçekleşeceği

[163] "Ve", "veya" ile "ya da" bağlaçlarının mantıktaki anlamı, günlük hayatta korunmalıdır. "A ve B" derken hem A hem de B'den birlikte; "A veya B" derken ya tek başına A ya tek başına B ya da hem A-hem de B'den birlikte; "A ya da B" derkense, sadece A ya da sadece B'den bahsederiz.

yönünde koşulların olduğunu görmek, bu yönde kuvvetli bir eğilim olduğunu saptamak ya da bu olayın zorunlulukla olacağına inanmak, azmi, çabayı artıracak, olayı gerçekleştirme idealinize tutkuyla bağlı kalmanıza yol açacaktır (büyük adamlar, çaylaklar). Fakat yetiştirilme tarzınız yüzünden tembelseniz (olayın kaçınılmaz olduğu fikrine sahip olmak, tembelliğinizin nedeni değildir) ya da A olayının gerçekleşeceğine inanmıyor/yeterince inanmıyorsanız, A olayının gerçekleşmesine çaba sarf etmez ya da yeterince efor harcamazsınız. A olayının gerçekleşmesine karşı direnç gösteren kişiler de olacaktır. Eğer olayın gerçekleşmesi için elverişli koşullar çok sayıda ve güçlüyse, olayın gerçekleşmesine karşı direnç gösteren bazı kişilerin çabalarında gevşeme oluşabilir. Çünkü bunların bilinçlerinde olayın kaçınılmaz olduğu algısı/fikri gelişecektir. Fakat bu algının/fikrin bazıları üzerindeki etkisiyse, direnme gücünün daha da artmasına ve belki de çaresizliğin gücüne dönüşecektir. (s. 25-27)

Plehanov'un bu çözümlemesini okur büyük niceliklerin dâhil olduğu somut örnekler için de düşünebilir. Örneğin, bir işyerinde çalışan işçilerin geriletilen haklarına karşı sendikalaştıkları bir süreci düşünün. Öncü işçilerin, patronun adamı gibi davrananlara karşı örgütlülüğü sağlamaları, işten çıkarılmadan %50'den fazla örgütlenmeyi sağlamaları, iş arkadaşlarını ikna etmeleri, gerici ideolojik fikirlere sahip işçilerin örgütlenmeye olumsuz ve önyargılı bakışlarını bir şekilde etkisiz kılmaları, örgütlendiklerinde haklarını alacaklarına dair inançlarını korumaları ve karşılaştıkları baskılara, manipülasyonlara göğüs germeleri gibi birçok koşulu iş arkadaşlarıyla birlikte sağlamaları gerekir. Öncü işçileri "komünist" olarak belleyip, onlara karşı direnç oluşturan gerici işçiler de o işyerinde bulunabilecektir.

II. Plehanov'un çözümlemesinde "elverişli koşullar"dan, yani S'den bahsedilmekte, fakat bunların ne olduğuna bu örnek çözümlemede girilmemektedir. Aslında Plehanov, sistemleştirmese de bireylerin eylemlerinin, toplumsal örgütlenme ve toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini, toplumsal koşullar tarafından etkilendiğini, makalesinin başka yerlerinde belirtmektedir. Callinicos'un çözümlemesiyse, eylemler üzerinde "toplumsal yapıları"ın etkisini yetkinlikle özetlemektedir:

(1) A p'yi arzular

(2) A q'ya, yani x'i yapmanın p'yi getireceğine inanır

(3) O halde A x'i yapar.

Fakat bu çıkarsama bazı durumlarda iptal olur. Birincisi: Aristo'nun akrasia ya da nefsine hâkim olamama dediği durumda, A p'yi arzular ve q'ya inanır, ama zayıflığından ötürü x yerine y'yi yapar. A'nın daha güçlü ya da eşit güçte çelişen arzuları olabilir. İkincisi: A x'i yapamayabilir, çünkü yapması engellenir ya da bunu yapmak gücünün ötesindedir. Öyleyse (3) yerine şu çıkarsama yapılmalıdır:

(3') A x'i yapmaya çalışır.

Callinicos'un verdiği örnek şöyle: M.Ö. 1. yüzyılda, Capua'da, bir lanista (gladyatör yetiştiricisi)'nin sahip olduğu bir Trakyalı köle olan Spartaküs, Trakya'ya dönme arzusundadır ve bu arzuyu gerçekleştirmek için öncelikle lanista'dan kaçması/ayrılması gerektiğine inanmaktadır. Fakat arzusunu yerine getirme gücünden yoksundur. Çünkü Roma devleti, köle sahiplerinin haklarını güçlendirmiş olup, lanista'lardaki iktidar da Spartaküs'ün kaçış eylemine engel oluşturur. Spartaküs, gladyatörleri lanista iktidarına karşı ayaklandırır, sonrasında daha genel bir köle ayaklanmasının örgütlenmesine öncülük eder. Köleci üretim ilişkilerine karşı gelişen bu tehdit, Roma'nın askeri gücü tarafından bastırılır. Bu örnekte görülmesi gereken şudur: Roma toplumunun sınıfsal ilişkileri, yani *toplumsal yapılar*, Spartaküs gibi bir "büyük adam"ın ve diğer kölelerin *inanç ve arzuları* kadar açıklamaya dâhil edilmelidir.

Görüldüğü üzere yukarıdaki (1), (2)'den sonra (3)'ü çıkarsamak için, (2+) olarak şu eklenmelidir: A'nın x'i yapmaya gücü vardır ve bunu yapmaktan alıkonmamıştır.

Callinicos tezini şöyle özetlemektedir: **"Eylemler güçlerin uygulanmasından ibarettir ve faillerin sahip olduğu güçler toplumsal yapılara bağlıdır ve kısmen onlar tarafından belirlenir."** (s.66)

19. [İşçilerin Vatanı Yok mudur?]

Marx ve Engels'in bağlamından koparılarak zikredilen "işçilerin vatanı yoktur" cümlesi, ne anlatmaktadır? Bu söz, siyasal bir slogan olarak kullanılabilir mi? Tersine işçiler "bu vatan bizim" dediklerinde sınıfsal çıkarlarına aykırı bir şey mi söylemiş olurlar?..

Marx ve Engels "işçilerin vatanı yoktur" cümlesini *Komünist Manifesto*'da yazmıştır. Cümlenin anlamını kavramak için, yer aldığı bağlamı bilmek gerekir. Bu cümlenin geçtiği pasaj şu şekildedir:

> *"Komünistler ayrıca vatanı, milliyeti ortadan kaldırmak istemekle suçlanıyorlar. İşçilerin vatanı yoktur. Onlarda olmayan bir şeyi alamayız onlardan. Proletarya önce siyasi hâkimiyeti ele geçirmek, ulusal sınıf (1888: ulusun öncü sınıfı) durumuna yükselmek, kendini ulus olarak kurmak zorunda olduğu ölçüde kendisi de hala ulusaldır, ama asla sözcüğün burjuva anlamında değil." (**Komünist Manifesto**, Almancadan çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 7. Basım, 2019, s. 64)*

Günümüzde Küba ve Kuzey Kore dışında hiçbir ülkede siyasal hâkimiyet işçi sınıfında olmadığından, kapitalist ülkelerde işçilerin kendilerine ait bir vatanlarının olduğu söylenemez. Birçok ülkede proletarya kendini ulus olarak var etmiş değildir. Kendilerini evlerinde hissedecekleri bir vatanı olmayan işçilerin, ürettikleri toplumsal zenginliklerden, yaşadıkları ülkelerin yeraltı ve yerüstü kaynaklarından, doğal/coğrafi güzelliklerden yararlanmaları kısıtlanmıştır. Sınıfsal eşitsizlik ve üzerlerindeki sömürü yüzünden, yaşadıkları ülkelerin olanak ve zenginliklerinden yararlanma hürriyetleri sınırlıdır. Siyasal iktidar proletaryanın elinde olduğunda, proletarya kendini ulusun egemen ve lider sınıfı yaptığında ise, bir vatana sahip olacak, toplumsal olanak ve zenginliklerden azami derecede yararlanacaktır.

Kapitalist ülkelerde işçilerin kendilerine ait olan bir vatanı ve öncü konumda bulunduğu bir milliyeti yoktur, çünkü bu ülkelerin egemen sınıfı onlar değildir. Ancak işçi sınıfı, ülkeler ölçeğinde ve ulusal düzeyde çıkarlarının bilincine varmış bir sınıf olmalı, gelişiminde "kendi için sınıf" uğrağına yükselmeli, nihayetinde yaşadığı ülkenin hâkim sınıfı durumuna gelmelidir. İşçilerin siyasal hâkimiyeti/iktidarı devralma mücadelesi, ulusaldır, ülke ölçeğinde gerçekleşir.

Öyleyse siyasal ve toplumsal iktidar yürüyüşünde, her bir ülke ölçeğinde iktidarı almak için verdiği mücadelelerde işçi sınıfının, "bu vatanda üreten biziz, onu yöneten de biz olacağız" demesi gerekir. Proletarya ülkeler ölçeğinde bir siyasal özne olarak var olmalı, vatanın/memleketin sahibi olmak istediğini belirtmelidir. Çünkü işçi sınıfının amacı ülke ölçeğinde iktidarın sahibi olmaktır.

Peki işçi sınıfı ulusal mücadelesinde, "bizim vatanımız yoktur" dese, bu doğru olur mu?.. Yoksa "bu vatan bizim" şeklinde bir siyasal slogana mı sahip olmalıdır?..

Bize göre, ulusun egemen sınıfı olma amacını gerçekleştirmek ve iktidarı kapitalist sınıftan almak için verdiği mücadele süreçlerinde, kendisinin sağlıklı kültürel değerlerini öne çıkarmalı, halkların kardeş olduğu gerçeğini esas almalı, emperyalist bağımlılık ilişkilerine karşı bağımsızlıkçı duruş sergilemelidir. İşçilerin memleketlerini ve emekçi halklarımızın ilerici değerlerini sahiplenmesi, halkçılık ve yurtseverliktir. İşçi sınıfının kendini ulus olarak kurma yolundaki mücadelesinde, çıkarları doğrultusunda vatanın bağımsızlığını ve bu vatanda yaşayan halkların kültürel değerlerini savunarak ilerlemesi dışında başka bir yolu yoktur. "Bizim vatanımız yoktur" cümlesi siyasal bir ilke ve slogan olarak anlam taşımazken, "bu vatan bizim" cümlesi, iktidar yürüyüşünde işlevi olan ve sağlıklı bir anlama sahiptir.

İşçilerin ağırlıkta olduğu bir ulusu siyasal iktidarına bağlayan sermaye sınıfı, siyasal ve toplumsal iktidar mekanizmaları sayesinde egemen olduğu, hür şekilde olanaklarını kullandığı, zenginliklerini gasp ettiği ve bununla

yetinmeyip işi yağmaya vardırdığı bir vatana elbette sahiptir. Fakat aslında sermaye sınıfının vatanı yoktur! İlk olarak, uluslararasılaşmış sermaye birikim ve üretim süreçleri nedeniyle bu böyledir. Üretim ve dolaşım süreçlerinde, ayrıca finansal olarak serbestlikle küredeki her noktayı birbirine bağlayan bir uluslararasılaşma mevcuttur. İkincisi, siyasal ve toplumsal iktidarı bir hegemonya kriziyle sarsıldığında, kaçırabildiklerini yurt-dışına ışık hızıyla aktaracak bir sınıftır sözde "ulusal burjuvazi" denilen sınıf.

Kapitalist sınıfın, "yerli"si, "yabancı"sı olmaz. "Yerli" ya da "yabancı" olarak kodlanan sermayeler, iş birliği içerisinde ulusal pazarları değerlendirir, ulusun çoğunluğunu oluşturan emekçileri ortaklaşa sömürür, bağımlı ülkelerdeki yeraltı ve yer üstü kaynakları birlikte talan ederler.

Marx ve Engels'in ne demek istediği anlaşılmış, sorumuzun yanıtı netleşmiş olmalıdır. Sermayenin at koşturduğu bir vatanı vardır, fakat sahip çıktığı bir vatanı yoktur; işçi sınıfının paryası olarak sahibi olduğu bir ülkesi yoktur, fakat kazanacağı bir memleketi vardır. Sonuçta, memleket bizimdir.

20. [Gotha Programının Eleştirisi'ndeki Komünist Topluma İlişkin Bölüm] | Karl Marx

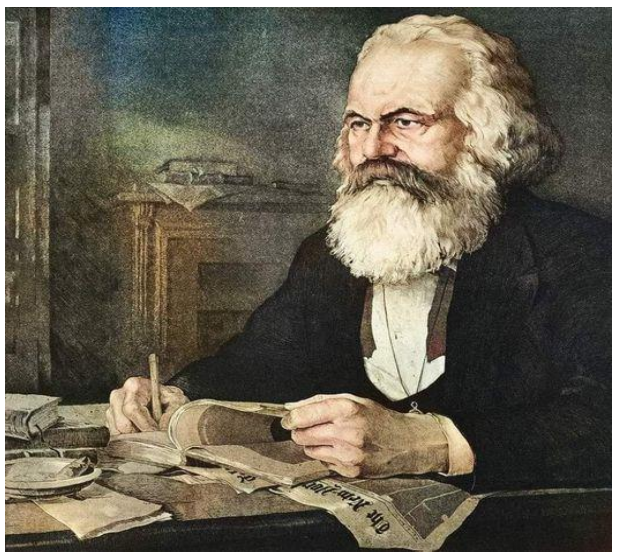

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu kooperatif toplumda, üreticiler ürünlerini değiştirmezler; ürünlere harcanan emek, ürünlerin içerdiği maddi bir nitelik olarak, onların *değeri* olarak belirmez, çünkü kapitalist toplumdakinin tersine, bireysel emek artık dolaylı biçimde değil de doğrudan toplumsal emeğin parçasıdır (…)

Burada söz konusu edilen kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* komünist toplum değil, tersine, kapitalist toplumdan henüz *çıkıp yeni beliren* komünist toplumdur; dolayısıyla her bakımdan, ekonomik, moral ve entelektüel açıdan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum izleriyle hala damgalıdır. Buna uygun olarak, bireysel üretici, topluma ne verirse – çıkarmalar yapıldıktan sonra – onu tam olarak geri alır. Onun topluma verdiği, bireysel emeğinin miktarıdır. Örneğin, toplumsal iş günü bireysel iş saatlerinin toplamından oluşur; bireysel üreticinin emek zamanı, toplumsal iş gününün, yaptığı katkı kadar, oradaki payı kadar bir parçasını oluşturur. Bireysel üretici toplumdan sağladığı emek miktarına karşılık olarak (ortak fonlar için harcadığı emek düşülerek) bir sertifika alır; bu sertifikayla toplumun tüketim maddeleri stokundan harcadığı emeğinin karşılığı olan miktarı alır. Topluma bir formda vermiş olduğu emek miktarı, başka bir formda ona geriye döner.

Burada aşikârdır ki, eşit değerlerin değişimi dikkate alındığında, metaların değişimini düzenleyen ilkenin aynısı egemendir. İçerik ve form değişmiştir, çünkü üretimin yeni koşullarında hiç kimse emeğinden başka bir şey sunamaz ve ayrıca bireysel tüketim maddelerinden başka hiçbir şey bireylerin mülkiyetine geçemez. Fakat tüketim maddelerinin bireysel üreticiler arasındaki bölüşümü dikkate alındığında, eşdeğer metaların değişimindeki ilkenin aynısı yürürlüktedir: Bir formdaki belirli bir miktar emek, başka bir formdaki eşit miktarda emekle değişilir.

Bu yüzden bu toplumda hala, *eşit hak* prensipte/ilke olarak *burjuva hak*tır, her ne kadar ilke ile pratik artık çelişmemekteyse de. Metaların değişimindeyse eşdeğerlilerin değişimi tekil durumlarda gerçekleşmez, yalnızca ortalama olarak vardır.

Bu ilerlemeye karşın, bu eşit hak hala, bir burjuva kısıtlamayla damgalanmıştır/karakterizedir. Üreticilerin hakkı, sağladıkları emekle *orantılıdır*; eşitlik, ölçümün eşit bir standartla/ölçütle, yani emekle, yapılmasından ibarettir.

Fakat bir insan başka birinden fiziksel veya zihinsel bakımdan üstündür ve aynı süre içinde daha fazla emek harcar ya da daha uzun süre çalışabilir; emeğin bir ölçü olması için süresi ve yoğunluğu tanımlanmış olmalıdır, yoksa bir ölçüm standardı olmaktan çıkar. Bu eşit hak, eşit olmayan emekler için eşit olmayan bir haktır. Sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes diğer herkes gibi sadece bir işçidir; fakat eşit olmayan bireysel katkıları ve dolayısıyla eşit olmayan

üretici kapasiteleri doğal özellikler olarak örtük biçimde gözetir. Eşit hak, bu nedenle, her hak gibi, özünde bir eşitsizlik hakkıdır. Hak, doğası gereği, sadece eşit bir ölçüt uygulandığında vardır; fakat eşit olmayan bireyler (eşit olsalardı farklı bireyler olamazlardı), ancak eşit bir ölçüt kullanılarak aynı açıdan değerlendirildiklerinde, belirli bir yönden dikkate alındıklarında, örneğin bu durumda, bütün diğer yönler göz ardı edilip sadece işçiler olarak dikkate alındıklarında, ölçülebilirdirler. Üstelik bir işçi evliyken diğeri değildir; birinin diğerinden daha çok çocuğu vardır vesaire, vesaire. Böylece, eşit emek sarf ettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlandıkları halde, biri reel olarak ötekinden daha çok almış olacak, biri ötekinden daha zengin olacaktır. Bütün bu kusurlardan kaçınmak için, hakta eşitlik olacağına, eşitsizlik olmalıydı.

Fakat bu kusurlar, uzamış doğum sancılarıyla kapitalist toplumdan henüz çıkıp geldikten sonra, komünist toplumun ilk fazında kaçınılmazdır. Hak, toplumun ekonomik yapısından ve onun koşulladığı kültürel gelişimden asla yüksek olamaz.

Komünist toplumun daha yüksek bir fazında, bireylerin iş bölümünün egemenliği altında kölece var olmaları ve bununla birlikte kafa ve kol emeği arasındaki antitez kaybolduğunda; emek yalnızca bir geçim aracı değil, yaşamın temel gereksinimi olmaya başladıktan sonra; bireylerin üretken güçleri, çok yönlü gelişmeleriyle birlikte arttığında ve kooperatif zenginliğin ürünleri daha bol aktığında, ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum sancağına şunu yazar: Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimi kadar!

Kaynak: Karl Marx, Critique of the Gotha Programme, Part I, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm

21. [İlk Eşitlikçi Topluluklar (İlkel Komünizm)]

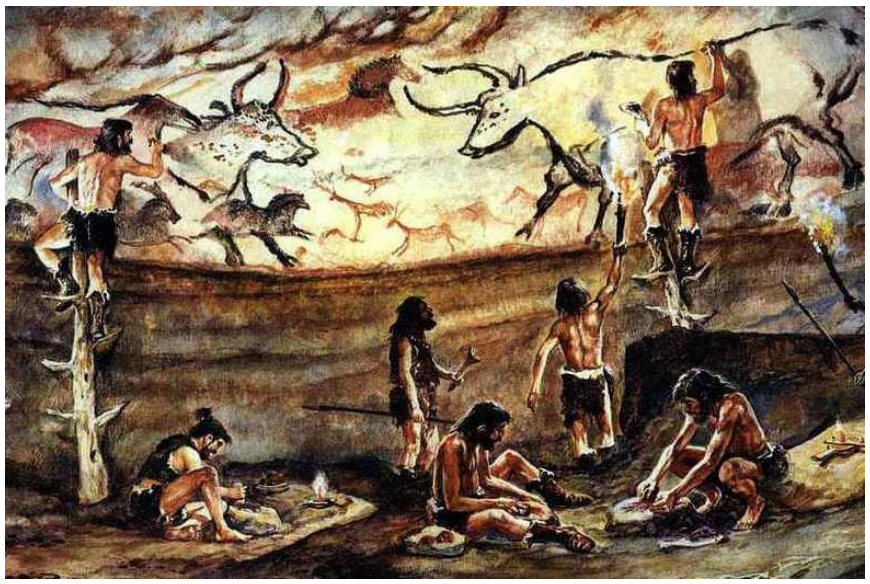

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcındaki avcı-toplayıcı topluluklar, tarihsel materyalizm çerçevesinde genellikle “ilkel komünizm” ya da “ilkel komünal toplum” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu toplulukların temel niteliği, sınıfsal eşitsizliklerin bulunmaması olduğundan, “ilk eşitlikçi topluluklar” terimi daha uygun bir tanımlama sunmaktadır. Bu toplulukların maddi yaşam koşullarını, toplumsal organizasyonlarını, mülkiyet ilişkilerini ve devlet olgusuyla ilişkilerini kısaca değerlendirmek, komünizmle olan benzerlikleri ve farklarını incelemek istiyoruz.

İlk Eşitlikçi Toplulukların Özellikleri

İlk eşitlikçi topluluklar, insanlık tarihinin Paleolitik ve erken Neolitik dönemlerinde ortaya çıkan avcı-toplayıcı topluluklardır. Bu topluluklar, oba ve klanlardan oluşan kabile birimleri şeklinde örgütlenmiştir. “İlk” nitelemesi, bu toplulukların insanlık tarihinin en erken dönemlerinde yer almasını ifade ederken, “ilkel” terimi, üretici güçlerin ve toplumsal organizasyonların görece basit ve gelişmemiş yapısına işaret eder. Ancak “toplum” terimi karmaşık sosyal, ekonomik ve politik yapıları anlattığından, bu topluluklar için “toplum” yerine “topluluk” terimini kullanmak daha uygundur.

Bu toplulukların maddi yaşamı, avcılık, balıkçılık ve yiyecek toplayıcılığına dayalıydı. Üretici güçlerin sınırlılığı, artık-ürün üretimini imkânsız kılmış ve bu durum, sınıfsal eşitsizliklerin ortaya çıkmasını engellemiştir. Antropolojik çalışmalar, bu toplulukların çoğunda kaynakların paylaşımının eşitlikçi bir şekilde gerçekleştiğini gösterir. Örneğin, !Kung San topluluklarında, avlanan etin paylaşımı sıkı sosyal normlarla düzenlenir ve bireylerin birikim yapması engellenir [1]. Ancak, tüm topluluklar tam anlamıyla eşitlikçi değildi; bazı topluluklarda, özellikle kaynak bolluğunun

olduğu bölgelerde, liderler veya yaşlılar gibi belirli bireylerin besin dağıtımı üzerinde sınırlı bir kontrolü olabiliyordu [2]. Yine de genel bir soyutlama olarak, bu topluluklar "eşitlikçi" olarak nitelendirilir, çünkü artık-ürün olmadığından sınıflaşma mümkün değildi.

"Komünal" Kavramındaki Sorun

"Komünal" terimi, ilkel topluluklarda ortaklaşa avlanma ve yiyecek toplama pratiklerini ifade eder. Ancak bu ortaklaşmacılık, geleceğin komünist toplumuyla yalnızca özsel düzeyde benzerlik taşır. İlkel topluluklardaki ortaklaşmacılık, bireylerin hayatta kalmak için birbirine bağımlı olmasından kaynaklanan bir zorunluluktur. Örneğin, bir avcı-toplayıcı toplulukta, bireylerin avcılık veya toplayıcılık faaliyetlerine katılmaması durumunda topluluğun hayatta kalma şansı azalırdı. Bu nedenle, ortaklaşmacılık, özgür bir tercih değil, maddi koşulların dayattığı bir zorunluluktu. Komünizmde ise iş birliği, bireylerin özgür iradesine dayalıdır. Komünizmde üretici güçler ileri düzeyde gelişmiş olsa bile, bireylerin birbirine toplumsal bağımlılığı devam eder (herkes birbiri için üretim yapar). Aralarındaki bu fark, "ilkel komünizm" kavramının kullanımını sorunlu hale getirir; çünkü bu terim, ilkel toplulukların zorunlu ortaklaşmacılığını, komünist toplumun özgür ve gönüllü iş birliğiyle karıştırma riski taşır.

İlkel Topluluklar ile Komünizm Arasındaki Farklar

Komünizm, üretici güçlerin kapitalizm altında ulaştığı düzeyin ötesine geçen muazzam bir gelişmişlik, zorunlu çalışmanın en aza inmesi, bireylerin çok yönlü gelişimi ve gönüllü iş birliği ile tanımlanır. İlkel topluluklar ise bu özelliklerden yoksundur. Komünizm ile ilk eşitlikçi topluluklar arasındaki farklar şunlardır:

- Üretici Güçler ve İş bölümü: İlkel topluluklarda üretici güçler son derece sınırlıdır. Avcılık ve toplayıcılık, temel geçim kaynaklarıdır ve toplumsal iş bölümü henüz gelişmemiştir. Örneğin, cinsiyete dayalı bir iş bölümü gözlense de (erkekler avcılık, kadınlar toplayıcılık yapardı), bu iş bölümü toplumsal sınıflara yol açmaz [3]. Komünizmde ise iş bölümü tamamen aşılır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde, komünist toplumda bireylerin "sabah avcı, öğleden sonra balıkçı, akşam eleştirmen" olabileceğini, yani çok yönlü faaliyetlerde bulunabileceğini belirtir [4]. Bu, ilkel topluluklardaki sınırlı üretici güçlerle mümkün olmayan bir durumdur.
- Bağımlılık ve İş birliği: İlkel topluluklarda bireyler, hayatta kalmak için birbirine muhtaçtır. Örneğin, antropolojik çalışmalarda, çalışamayacak durumda olan bireylerin (yaşlılar, engelliler) veya yetim çocukların ilkel topluluklarda hayatta kalma şansının düşük olduğu belirtilir [5]. Bunun nedeni, topluluğun üretim kapasitesinin yalnızca aktif bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmasıdır. Komünizmde ise üretim kapasitesi, tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yüksektir ve iş birliği, zorunluluk değil, özgür irade temellidir. Bu, komünist toplumun bireylerin özgür gelişimini destekleyen bir yapıya sahip olduğunu gösterir.
- Bireylerin Zenginliği ve Yaratıcı Potansiyel: İlkel topluluklarda bireylerin yaratıcı potansiyelleri, maddi koşulların sınırlılığı nedeniyle oldukça kısıtlıdır. Örneğin, bir avcı-toplayıcı, tüm enerjisini hayatta kalmaya harcar ve sanatsal, bilimsel veya kültürel üretim için çok az zamanı kalır. Komünizmde ise tarih boyunca biriken zenginlikler (bilim, sanat, teknoloji) toplumsallaştırılır ve bireyler, bu zenginliklerden yararlanarak çok yönlü bir gelişim gösterir. Marx, komünist toplumda bireyin "çok yönlü insan" olarak gelişeceğini vurgular [6].
- Artık-Ürün ve Eşitsizlik: İlkel topluluklarda artık-ürün olmadığından sınıfsal eşitsizlikler ortaya çıkmaz. Ancak bu durum, üretici güçlerin yetersizliğinden kaynaklanır. Komünizmde ise artık-ürün, toplumsal ihtiyaçları karşılayacak şekilde toplumsallaştırılır ve bireylerin özgür gelişimi için kullanılır. Bu durum, ilkel topluluklardaki eşitlikçiliğin maddi temelleriyle komünist toplumun eşitlikçiliğinin temelleri arasında temel bir fark olduğunu gösterir.

Antropolojik çalışmalar, ilkel toplulukların eşitlikçi yapısının, yalnızca maddi koşullarla değil, aynı zamanda kültürel normlarla da şekillendiğini gösterir. Örneğin, Hadza topluluklarında, bireylerin birikim yapmasını engelleyen sosyal normlar, eşitlikçi paylaşımı destekler [7]. Ancak bu normlar, zorunlu bir ortaklaşmacılığa dayanır ve bireylerin özgür iradesinden çok, hayatta kalma gerekliliklerileyle şekillenir. Komünizmde ise eşitlik, bireylerin özgürce katıldığı bir toplumsal düzenle sağlanır.

Mülkiyet İlişkileri

İlk eşitlikçi topluluklarda bireysel mülkiyet (örneğin, kişisel eşyalar, aletler) bulunabilir, ancak özel mülkiyet (toprak veya üretim araçları üzerindeki mülkiyet) mevcut değildir. Bu durum, üretici güçlerin artık-ürün oluşturacak kapasiteye sahip olmamasından kaynaklanır. Örneğin, !Kung San topluluklarında, avcılık aletleri bireysel olarak kullanılabilir, ancak bu aletler özel mülkiyet olarak birikime veya sömürüye yol açmaz [8]. Komünizmde ise özel mülkiyet, üretim araçlarının ve toprağın toplumsallaştırılmasıyla aşılır. Bireysel mülkiyet eşyaları (örneğin, giysiler,

kişisel eşyalar) ise varlığını sürdürür. Bu yönüyle, ilkel topluluklar ve komünizm arasında mülkiyet ilişkileri açısından bir benzerlik bulunmaktadır; ancak bu benzerlik, farklı maddi koşullar altında ortaya çıkar. İlkel topluluklarda özel mülkiyetin olmayışı, üretici güçlerin yetersizliğinden kaynaklanırken; komünizmde özel mülkiyetin aşılması, üretici güçlerin yüksek düzeyde gelişmişliği ve toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle mümkündür.

Devlet ve Toplumsal Örgütlenme

İlkel topluluklarda devlet bulunmaz, çünkü sınıfsal karşıtlıklar ve artık-ürün yoktur. Toplumsal ilişkiler, kabile birimleri, gelenekler ve karşılıklı bağımlılık aracılığıyla düzenlenir. Örneğin, Lewis Henry Morgan, Iroquois kabilelerinde karar alma süreçlerinin topluluk temelli ve eşitlikçi olduğunu belirtir [9]. Komünizmde ise devlet, toplumsal ilişkilerin organizasyonu olarak varlığını sürdürür, ancak toplumla özdeşleşerek sönümlenir. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, devletin sınıfsal çelişkilerin bir ürünü olduğunu ve komünist toplumda bu çelişkilerin ortadan kalkmasıyla devletin sönümleneceğini savunur [10]. Bu, ilkel topluluklardaki devletsizlikten farklı bir durumdur; ilkel topluluklarda devlet gelişmemişken, komünizmde devlet, toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle "sönümlenir".

Sonuç

İlk eşitlikçi topluluklar, insanlık tarihinin başlangıcındaki avcı-toplayıcı topluluklar olarak, sınıfsal eşitsizliklerin bulunmaması nedeniyle "eşitlikçi" olarak nitelendirilir. Ancak "ilkel komünizm" kavramı, bu toplulukların zorunluluk temelli ortaklaşmacılığını, komünist toplumun özgür ve gönüllü iş birliğiyle karıştırma riski taşır. İlkel topluluklar, üretici güçlerin sınırlılığı nedeniyle özel mülkiyete ve devlete sahip değildir; komünizmde ise bu unsurlar, tarihsel süreçte aşılır. İlkel topluluklarla komünizm arasındaki benzerlikler özsel düzeyde kalır ve maddi koşullar açısından derin farklılıklar içerir. Antropolojik bilgiler ve tarihsel materyalist perspektif, bu toplulukların eşitlikçi yapısını anlamada önemlidir. Ancak komünist toplumun, ilkel toplulukların maddi ve toplumsal sınırlılıklarını aşan bir vizyon sunduğu açıktır.

Kaynaklar

- Engels, F. (1884). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev. K. Somer). Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1845-46). *Alman İdeolojisi*. (Çev. S. Belli). Sol Yayınları.
- Morgan, L. H. (1877). *Ancient Society*. University of Arizona Press.
- Lee, R. B. (1984). *The Dobe !Kung*. Holt, Rinehart and Winston.
- Woodburn, J. (1982). "Egalitarian Societies." Man, 17(3), 431-451.
- Marlowe, F. W. (2010). *The Hadza: Hunter-Gatherers of Tanzania*. University of California Press.

Dipnotlar

1. Lee (1984), !Kung San topluluklarında et paylaşımının eşitlikçi normlarla düzenlendiğini belirtir (s. 89-92).
2. Woodburn (1982), bazı topluluklarda kaynak dağıtımında sınırlı ayrıcalıkların olduğunu tartışır (s. 435).
3. Morgan (1877), ilkel topluluklarda cinsiyete dayalı iş bölümünün eşitlikçi yapıyı bozmadığını savunur (s. 120-125).
4. Marx & Engels (1845-46), komünist toplumda iş bölümünün aşılacağını belirtir (s. 53).
5. Lee (1984), çalışamayan bireylerin hayatta kalma zorluklarını vurgular (s. 95).
6. Marx (1848), *Komünist Manifesto*'da bireylerin çok yönlü gelişimini tartışır (s. 27).
7. Marlowe (2010), Hadza topluluklarında eşitlikçi normları detaylandırır (s. 145-150).
8. Lee (1984), bireysel mülkiyetin özel mülkiyete dönüşmediğini belirtir (s. 90).
9. Morgan (1877), Iroquois kabilelerinde topluluk temelli karar alma süreçlerini inceler (s. 130-135).
10. Engels (1884), devletin sönümlenme sürecini açıklar (s. 167-170).

EK-1:

[Ahmet İnsel ve Ömer Laçiner'in On Sekiz Brumaire'den Anladıkları]

Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire*'i (İletişim Yayınları) adlı eserine Ahmet İnsel'in yazdığı "sunuş" ve Ömer Laçiner'in yazdığı "sonsöz" eleştirilmektedir.

Önce Ahmet İnsel'in "sunuş" yazısından başlayalım.

İnsel, daha ilk cümlesinde hata yapıyor. Şöyle yazıyor: **"Marx ve Engels'in, Avrupa üzerinde bir hayalet dolaştığını ve bunun adının komünizm olduğunu iddia etmelerinden birkaç ay sonra, beklenen devrim Şubat 1848'de Paris'te başladı."** (s. 7). İnsel burada *Komünist Parti Manifesto*'sunda bulunan "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor, komünizm hayaleti" cümlesine gönderme yapıyor ve bu cümlenin yazılması/yayınlanmasından "birkaç ay sonra" Paris'te 1848 devriminin başladığını belirtiyor. "Bir-iki" mi, yoksa "birkaç" mı?.. İnsel "birkaç ay sonra" şeklinde yazıyor.

Komünistler Birliği'nin 2. Kongresi, 29 Kasım-8 Aralık 1847 tarihleri arasında yapılır. Marx'ın Brüksel'e dönüşü 13 Aralık 1847'dir. Marx ve Engels, Komünistler Birliği kongresinin kapanışının ardından Londra'da ve daha sonra Engels aralık sonuna doğru Paris'e gidinceye kadar Brüksel'de, *Manifesto* üzerinde birlikte çalışır. Bundan sonra Marx, *Manifesto* üzerinde bütün bir ay boyunca tek başına çalışır. *Manifesto* ocak ayı sonlarına doğru bitirilir ve elyazması Londra'ya gönderilir. Londra'da Komünistler Birliği'nin ve Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin bir üyesi olan J.E. Burghard adında bir Alman göçmeninin küçük matbaasında basılır. İlk Almanca baskı Fransa'daki Şubat devrimiyle aynı güne rastlar. Mart 1848 ortalarında Fransa ve Almanya'da dağıtımı için 1000 nüshası Paris'e getirilir; baskının geriye kalan kısmı başka ülkelere gönderilir (Karl Marx Biyografi, SSCB Bilimler Akademisi, s. 134-135).

Manifesto'nun yazıldığı tarih olan Aralık 1847-Ocak 1848 arası ile Paris'te Louise-Phillipe'in devrildiği 22-24 Şubat 1848 tarihi arasındaki süreye, hiç kimse "birkaç ay" demez. Elbette İnsel hariç…

İnsel devrim, **"birkaç ay içinde Fransa'dan Almanya'ya ve Avrupa'nın birçok kentine yayıldı"** (s. 7) şeklinde yazarken de kronolojiyi bilmediğini dışa vuruyor. 13 Mart'ta Avusturya'nın başkenti Viyana'da, 18 Mart'ta Prusya'nın başkenti Berlin'de ayaklanmalar başlar. 1848 devrimlerinde ayaklanmaların bir kısmının gerçekleştiği tarihler şöyledir:

"Avrupa'daki isyanların ilki gerçekte, Sicilya ve Palermo'da 12 Ocak gibi erken bir tarihte yaşandı. Daha sonra Napoli Krallığı'nın ana topraklarına yayılarak II. Ferdinand'ı 29 Haziran'da anayasayı kabul etmek zorunda bıraktı. Onu, daha sonra 17 Şubat'ta Toskana dükü, 21'inde papa ve 4 Mart'ta Piemonte'de Charles Albert takip etti ve hepsi de bir şeylerin daha kötü olacağından çekiniyordu. 18 Mart'ta, bu sefer tamamen Paris ve Viyana'dan gelen haberlerden esinlenen bir ayaklanma Avusturya yönetimine karşı Milan'da başladı (…) Şubat sonunda Batı Almanya'da isyan haberleri gelmeye başladı. Bavyera ve Doğu Prusya'ya Mart'ın ilk haftasında sıçradı ve daha sonraki hafta da Berlin'i de içeren Kuzey Almanya'ya geçti (…) Aynı zamanda, Orta Almanya ve Doğu Prusya'ya da sıçrayan ve güneybatıda başlayan yaygın kırsal ayaklanmalar ortaya çıktı (…) Prag'da da, 1848 Mart'ında Viyana'da meydana gelen olaylara benzer gelişmeler yaşandı (…) İtalya'da Mart ayında Viyana'dan gelen haberler hem Avusturya yönetimindeki eyaletlerde hem de bağımsız şehir devletlerinde büyük çaplı isyanların çıkmasını teşvik etmişti (…)" (*1848 Devrimleri*, Roger Price, Çeviri: Nail Kantemir, Babil Yayınları, 2000, passim).

Peki, kronoloji bu kadar önemli mi?.. Şu nedenle önemli: *Komünist Parti Manifestosu*'nun, 1848 devrimleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmelidir. Bu devrimlerin, komünistlerin programıyla bağı yoktur. 1848 devrimleriyle Komünist Manifesto'yu, aralarında doğrudan bir bağ varmış gibi ilişkilendirmek yanıltıcıdır.

Devam edelim. İnsel, Marx'ın yazdığı *Fransa'da Sınıf Savaşımları* adlı eserin ana temalarından birinin, **"devrim kavramının içeriğinin değişmesi"** olduğunu yazıyor (s. 7). Evet, doğrudur; Haziran 1848 ayaklanmasıyla birlikte güncelleşen devrim, proletarya devrimidir. Yaşanan burjuva devrimi de olsa, devrimin "kavramı"nın değil, devrimin ta kendisinin içeriği değişir.

İnsel, *18 Brumaire*'de Marx'ın "**birkaç cümlede, modern devletin hâkim sınıf veya sınıflardan göreli özerkliğini çarpıcı biçimde özetle(r)"**diğini iddia ediyor (s. 12). İnsel'in "göreli özerklik" kavramını kullanması, kafa karışıklığına yol açmaktadır. İnsel'in "göreli özerklik" kavramıyla burada anlatmak istediği, devlet iktidarındaki merkezileşme, devlet aygıtının giderek büyümesi ve etki alanındaki genişlemedir. Marx *18 Brumaire*'de, mutlak monarşi döneminde devlet aygıtında cisimleşen iktidar gücünü "asalak yapı" olarak niteler ve Fransa'da burjuva devrimlerinin bu askeri ve bürokratik devlet aygıtını giderek güçlendirdiğini belirtir. Ardı ardına gelen birinci Fransız devrimi, 1. İmparatorluk dönemi, restorasyon dönemi, Louis-Phillipe zamanı ve parlamenter cumhuriyet döneminde, iktidarın merkezileşmesi gelişir ve etki alanı genişler, devlet mekanizması giderek yetkinleşir. Marx, mutlak monarşi, birinci devrim ve Napoleon zamanında, bürokrasiyi, burjuvazinin sınıf egemenliğini hazırlama aracı olarak niteler. Restorasyon dönemi, Louis-Phillipe zamanı ve parlamenter cumhuriyetteyse, bürokrasi, **"kendi başına bağımsız bir güç oluşturma yolundaki çabaları ne olursa olsun, egemen sınıfın bir aletiydi"** der

(*Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Sol yayınları, Üçüncü Baskı, 2002, s.121). Marx, ikinci Bonaparte zamanındaysa, **"devlet, tamamıyla bağımsız duruma gelmiş gibi görünür"** şeklinde yazar. Aslında Bonapartist rejimde de, burjuvazinin sınıfsal egemenliği devam etmektedir. Demek ki İnsel, "göreli özerklik" kavramıyla esasında, bilinen bir saptamayı anlatmak istiyor: "Burjuvazi, sınıf mücadeleleri tarihinde doğrudan devlete sahip olmayan ilk egemen sınıftır." (s. 17). Fakat Marx, "görünüşe" değil, devletin egemen sınıfın iktidar aygıtı olmasına vurgu yapıyor.

İnsel'in yanlış olan bir saptamasıysa şudur: **"20. yüzyıl dünya siyasi tarihi Bonapartizmin farklı birçok örneğini karşımıza çıkararak, bu rejim biçiminin Marx'ın öngördüğü kadar geçici olmadığını gösterecektir"** (s. 17). İnsel, *18 Brumaire*'in günümüzde güncelliğini korumasının nedenlerinden birinin, bu durum olduğunu belirtiyor. Burada ilk akla gelen faşist devlet ve rejimler olmalıdır. Oysa faşizm, emperyalizm döneminde devrimci yönelişin bastırıldığı zayıf halka ülkelerde, sermaye sınıfının önemli bir bölümünün aktif desteğiyle iktidara gelmiştir. Bonaparte'ın darbeyle iktidarı ele geçirmesiyse, burjuvazinin pasif onayıyla gerçekleşmiştir. Kapitalistleşme sürecine geç giren ülkelerdeki devlet ve siyaset kadrolarının sınıflar-üstü bir politik görünüme sahip olmaları da Bonapartizmin bir örneği değildir (Prusya, Türkiye örnekleri). Çünkü bu kadrolar burjuvazinin temsilcileridir; bu sınıfın politik bilincine sahip kişiliklerdir. Zayıf olan burjuvaziyi güçlendirmek, sermaye birikim sürecinin önündeki engelleri kaldırmak, onların politik bilinçlerinin başat unsurudur. Bu örneklerden farklı olarak Bonapartizm, burjuvazinin siyasal egemenliğinin olgunlaşmadığı dönemde gözlenen bir diktatörlüktür ve proletaryanın iktidarı alamaması, burjuvazinin ise elinde tutamaması sonucunda gelişmiştir.

Buradan, Ömer Laçiner'in yazmış olduğu Sonsöz'e geçebiliriz. Laçiner de İnsel'inkine benzer biçimde yanlış bir değerlendirmeye sahip görünüyor. Şöyle yazıyor: **"1920'lerde Kıta Avrupa'sında faşizm ve Nazizim yükselirken, bu kez *On Sekiz Brumaire*'in Bonapartizmin kaynak ve dayanaklarına dair tespitlerinin isabeti, öngörü zenginliği keşfedilmişti"** (s. 177). Fakat Laçiner'in *18 Burmaire* üzerinden yaptığı değerlendirmeler bununla sınırlı değil…

Laçiner, *18 Brumaire*'in nasıl okunması gerektiğine dair şunları söylüyor:

"Eğer bugün bu kitap, şu son yıllarda devrim kavramının nasıl sönükleştiği, bir devrim umudu, inancı ve ihtimalinin niçin/neden bu denli düşükleştiği sorusu/sorunsalı bağlamında okundu ise; kanaatimiz odur ki, bize keşfettireceği pek çok önemli nokta vardır." (s. 177-178)

Laçiner'in 1848 devrimlerine referansla, bir devrim "modeli" önereceği sanılmasın!.. Amaç başka:

"(Marx, 18 Brumaire'de)(…) **burjuva devrim(ci)lerin giderek daha yakın kuşakların deneyiminden çıkarılmış "model"ler ışığında düşünüp davranmalarını normal karşılarken; toplumsal devrim(ci)lerin 'kendi öz içeriklerine ulaşmak için', en yakını da dahil geçmiş kuşakların mirasını gömmelerinin zorunlu olduğunu, hatta 'halledilmiş görünen'in bile, yeniden başlatılmasının gerekliliğini öne sürer.**

"Türkiye gibi 'devrimci'lerinin daha önce zafere ulaşmış saydıkları devrimlerden çıkarılma 'model'ler üzerinde tartışa geldiği, durumu, koşul, imkân ve eylemlerini bu modellerden biri içinde kavramaya ve tespite uğraştığı ve o modeller bazında ayrıştığı bir ülke için, bu önermelerin ne anlama geldiğini açıklamak bile gerekmez." (s. 180)

Marx'ın *18 Brumaire*'de değerlendirdiği 1848-51 Fransız burjuva devriminin, burjuvazinin gericileşmesi, burjuva demokratik ideallerini terk etmesi, proletaryanın bağımsız bir politik aktör olarak belirmesi gibi birçok yeni olguyu tarih sahnesine çıkarmasını, Laçiner işte böyle anlıyor. Birinci Fransız Devrimi'nde burjuva politik kadrolar, Roma cumhuriyeti döneminde beliren ideallere, sözlere, davranışlara öykünür, gerçekleşen burjuva devriminin sınırlı ve belirli olan içeriğini aşan bir tutku, söylem ve algılayış içerisinde bulunurlar. Bu politik aktörlerin kendi eylemlerini anlamlandırışları, meşrulaştırmaları, "geçmişin ruhlarını çağırarak" gerçekleştirilir. Oysa 1848-51 Fransız Devrimi'nde, birinci devrimdekilere görünüşte benzer burjuva politik kadrolar mücadele içerisinde yer alırken ve bir burjuva devrimi gerçekleşirken, bu kez bu devrimin içeriği, yeni olgular, sınıflar ve yönetimsel biçimler barındırmaktadır. Marx, Bonapartist rejimle birlikte **"toplum şimdi çıkış noktasının gerisine çekilmiş görünüyor"** (*Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Çeviren: Tanıl Bora, İletişim yayınları, s. 35) şeklinde yazdıktan sonra, proleter devrimleri için şunu belirtir; **"halledilmiş görünene geri dönüp yeniden başlar, ilk denemelerinin yarım yamalaklığını, zaaflarını, zavallılıklarını gaddarca ve esaslı biçimde alaya almaktan geri kalmazlar (…)"** (s. 35). 1848-51 Fransız Devrimi'nden dersler çıkaran Marx, gelişecek proletarya devrimlerinin, "geçmişten beslenemeyeceğini", kendi içeriğiyle tarih sahnesine çıkacağını ve burjuva devrimlerinin sınırlı içeriğini aşacağını kavramıştır. Fakat bu durum, tarihsel gelişimin ve onun özel kesitleri olan devrimlerin soyutlanabilir genel çizgileri olmadığı, bunlardan yararlanarak geliştirilmeye açık modellerin oluşturulamayacağı/oluşturulmaması gerektiği

anlamına gelmez. Aslında çıkarsananlar, saptamalar, soyutlamalar bir modelden daha çok, dinamik bir teorik muhtevayı oluşturur. Her yeni somut durumun incelenmesi ve siyasal açıdan değerlendirilmesi, bu muhtevanın dinamizmine katılmaktadır.

Laçiner, kısacası devrimlerin modeller içerisinde düşünülmesini ve bu modellere referansla politik perspektif geliştirilmesini eleştiriyor. "Marksist sıfatlı hareketler"in, Marx'ın "tavsiyesi"ne aykırı düşündüklerini, "uyarı"sını dikkate almadıklarını beliriyor (s. 180). Oysa Marx'ın Büyük Fransız Devrimi'ni ve 1848-51 devrimini incelediği, bunlardan kalkarak kendi devlet ve devrim kavrayışını geliştirdiği bilinmektedir. 1871 Paris Komünü deneyiminden de örneğin "proletarya diktatörlüğü" hakkında, bazı dersler çıkarır. Bütün bu soyutlamalar statik bir "şablon" oluşturmaz, fakat belirli genel eğilimleri, evrenselleştirilebilir saptamaları ve yaklaşım biçemlerini taşıyan dinamik bir teorik bakışa katılırlar.

İşte şimdi "zurnanın zırt dediği yer"e geldik. Laçiner buyuruyor:

"Az önce işaret edilen referanslara ve amaç/değerlere (-'bilim/teknoloji gibi referanslar", 'üretim artışı gibi değerler' şeklinde yazmış –MB) **yaslandırıldığı için adeta değişmeyecek bir veri addedile gelen 'kısıtlı varoluş koşulları'nın kendisini değil, onun ücret boyutunu sorun etme noktasına adım adım gerileyen bu 'toplumsal devrim'ler trendi 20. yüzyıl sonunda adeta tükenme noktasına indi. Onun içler acısı düşüklüğünden kurtulup yeniden –ve şüphesiz daha kökten- bir yükseliş göstermesi için sözünü ettiğimiz o referans ve amaçların bizzat kendisinde bir devrimin gerçekleştirilmesi ilk ve zorunlu koşullardan biridir."** (s. 184)

Evet, "zırt" denmiş; görülüyor. Burada, reel sosyalizme dönük az çok ustalıkla yapılmış bir karalama bulunuyor. Kapitalist üretim biçiminin "empoze ettiği" proleterliğin "kısıtlı varoluş koşulları" değiştirilemediğinden, reel sosyalizm deneyimleri tükendi deniyor. Marx, *18 Brumaire*'de, bir yerde "takas bankaları" ve "işçi birlikleri"nden bahsederek, bu "doktriner deneyleri" şöyle niteliyor: **"(…) eski dünyayı kendi büyük bütünsel araçlarıyla altüst etmekten feragat eden, daha ziyade –burjuva- toplumun arkasından dolanarak özel yollardan, varoluşunun kısıtlı koşulları içinde kurtuluşu arayan, dolayısıyla yenilgiye mecbur bir hareket"** (s.40). Marx'ın "kısıtlı varoluş koşulları"yla kastettiği, burjuva toplumun koşulları, işçi sınıfının varoluş biçimi olarak bu toplumdaki "ücretli köleliği"dir. Laçiner'in anladığı "kısıtlı varoluş koşulları"ysa bu olmamalı; Laçiner bu "koşullar"la sömürüyü anlatıyor olmamalı. Bu denli salakça bir iddiada bulunuyor olamaz. Eğer bu iddiadaysa, söyledikleri bir totolojiden ibarettir: Kapitalist üretim tarzının işçilere sunduğu koşullar kaldırılmadığından, yani kapitalist üretim yok edilmediğinden, reel sosyalizmde kapitalist restorasyon gerçekleşmiş denmiş olacaktır.

Ama belki de "yabancılaşmadan" veya "özgürlük" boyutundan bahsediyordur… Elbette kendi kısıtlı "özgürlük" anlayışıyla… Çünkü Laçiner, "**yığınların bastırılmış, kısıtlanmış yaratıcı kapasitelerinin harekete geçişi Marx'ın sosyalizm/komünizm 'teori'sinin temeli, mihenk taşıdır"** diyor; Paris Komünü'nünde, proletaryanın **"kendiliğinden, kendi yaratıcılığıyla sadece siyasi değil toplumsal-ekonomik boyutlarıyla da bir doğrudan demokrasiyi gerçekleştirme atılımı yapmış olması"**ndan bahsediyor (s. 185). Ayrıca Stalin'e diktatörlüğü, Sovyetler Birliği'ndeki rejime de "totaliterizm"i yakıştırıyor olabilir. Bunları yazdıklarından öğrenemiyoruz. Fakat şunu netlikle söyleyebiliyoruz: Laçiner'in bakışı, bir çarpıtmadır. Yazdıkları, reel sosyalizmin çözülüşünün nedenlerini anlatmamaktadır. Çözülüşte, kitlelerin siyasal ve ideolojik dinamizmlerini yitirmesinin bir payı olduğuysa zaten bilinmektedir.

Laçiner devam ediyor. Proletaryanın devrimci sınıf olmasını şu şekilde açıklıyor:

"(Marx) **Proletaryanın o bastırılmış kapasitesini, kısıtlanmış potansiyelini, sistemin kaçınılmaz krizlerinin herhangi birinde harekete geçirerek, yığınların yaratıcı-üretici etkinliklerini geliştirmek, bu alandaki 'eski' sınırlamaları geçersizleştirmek temelinde girişimler ve çözümlerle kendini gösterecek bir devrimi başlatacaklarına inanır."** (s. 184-185)

Proletaryanın kapitalist sömürü altında, toplumsal-insani vasıflardan göreli yoksunlaştırıldığı, üretimin mevcut gelişim düzeyiyle çok daha gelişkin koşullar içerisinde yaşamasının ve çalışmasının mümkün olduğu, fakat kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili karakteri nedeniyle servet birikimi gerçekleşirken, göreli olarak, yani olması gerekenin gerisinde bulunan, yaşam ve çalışma koşullarına sahip olduğu bilinmektedir. Proletaryanın devrimci kapasitesi/potansiyeli buradan kaynaklanır. Marx, buna "inanır" denebilir. Ama Laçiner, "devrimci kapasite"den değil, "bastırılmış kapasite"den ya da "kısıtlanmış potansiyel"den de değil, bunları işçilerin herhangi bir krizde "harekete geçirmesi"nden dem vuruyor. İşte devrimin sihirli Laçiner formülü: "İşçiler, kısıtlanmış potansiyellerini, bastırılmış kapasitelerini harekete geçirir ve böylelikle devrim başlar."

Laçiner "devletin göreli özerkliği" ve bonapartizm üzerinde kısaca dururken de şu saptamada bulunuyor:

“Buradan, bir sınıf olarak burjuvazinin siyasal egemenlik konusunda titiz, ısrarcı olmadığı veya bir başka deyişle siyasal rejim bahsinde ‘ilkesiz’ olduğu sonucunu elbette çıkarabiliriz. Burjuvazinin bu ‘karakter’i -deyim yerindeyse- özseldir ve o nedenle de hep geçerli olmuştur ve olacaktır da.” (s. 187)

Bize göre, burjuvaziye bu türden bir “ilkesizlik” atfetmek doğru değildir. Sınıflar arasındaki mücadeleler ve güç dağılımının somut durumu, sermaye birikiminin ihtiyaçları, geçmişten devralınan kurumlar, devletin tipini ve ne yöne doğru evirileceğini genel olarak belirler. Sermaye sınıfının devlet aygıtından ayrışmışlığı, onun devlet tipi ve rejim biçimi konusunda kendinde bir “ilkesizlik” özelliğine sahip olduğu anlamına gelmez.

Laçiner, Marx’ın burjuva devrimleri için geçerli olan bir saptamasını hatırlatıp, sosyalistlere bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmiyor:

“‘Bugüne kadarki tüm devrimler devlet aygıtını daha da büyütüp güçlendirmekten başka bir şey yapmadılar” deyişindeki endişe yüklü ifade, onun ‘toplumsal devrim’in niteliği hakkında düşünen ve eyleyenlere en başından yaptığı bir uyarı olarak, günümüz koşullarında da mutlaka yeniden yorumlanmalıdır.” (s. 187)

“Uyarı”yı yapan Marx mı, Laçiner mi?.. Elbette Laçiner. Çünkü Marx, proletarya devriminin, devlet aygıtını olduğu gibi devralıp, kendi iktidarı için kullanmasının mümkün olmadığını ve yeni bir iktidar biçiminin, farklı bir aygıtla kurulması gerektiğini belirtmektedir. Fakat Laçiner’in uyarısı, sosyalist devrimle kurulacak iktidar ve devlete yönelik; kurulacak sosyalist devletlerin, birilerinin Sovyetler Birliği’nde var olduğunu iddia ettikleri “bürokratik devlet” gibi olmaması yönünde bir iması var sanki…

Son olarak değineceğimiz husus ise şudur: Laçiner, Marx’ın *18 Brumaire*’de köylülük hakkında söylediklerinin, günümüzde küçük-orta boy işletmeler konusunda düşünürken konuya ışık tutucu olduğunu belirtiyor (s. 188). Oysa Marx’ın köylüler üzerine yazdıklarının, KOBİ’lerin ya da bu işletmelerin patronlarının özellikleriyle hiçbir anlamlı bağı bulunmamaktadır.

Eleştirilen kaynak: Karl Marx, ***Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire*’i, Çeviren: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2010**

III. MANTIK

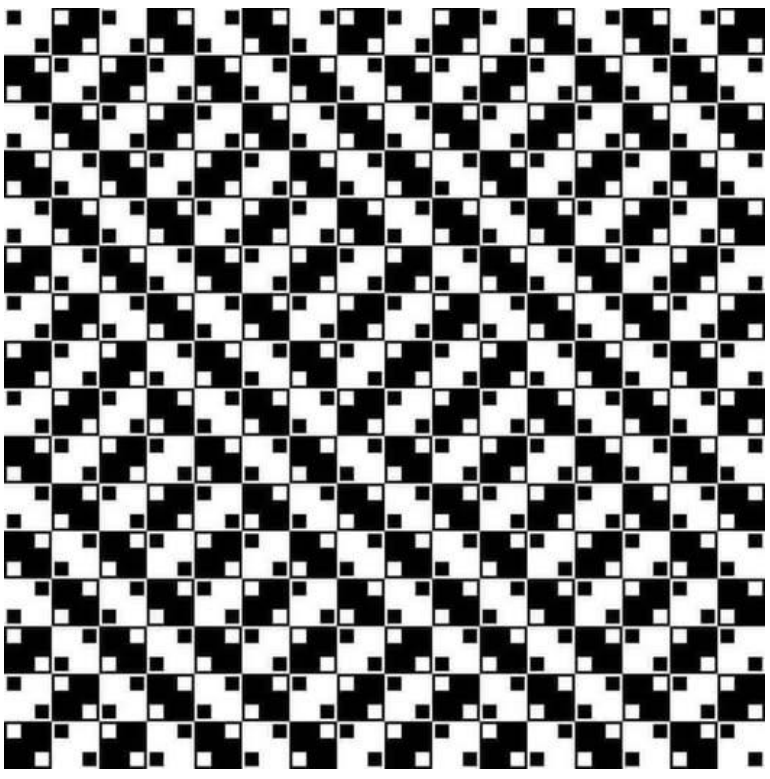

1. [Materyalist Diyalektik Teori] (MDT)

“Diyalektik, Marksist düşüncenin grameridir, gramerin yaşayan lisanla öğrenilmesi gibi, diyalektik de formülleri düşünülerek değil, ‘tarihteki ve çağdaş sorunlardaki özgül, geniş ve hayati konularda yakalanarak’ sergilenebilir.”[164]

“Görgül bilimler bir yandan görüngünün *tekilliğinin* algılanışında durup kalmaz, tersine, düşüncenin yardımıyla evrensel belirlenimleri, türleri, yasaları bularak felsefeye gereç sağlarlar; böylece tüm bu tikellerin içeriklerini felsefeye alınmaya hazır bir duruma getirirler (…) Felsefe böylece gelişimini görgül bilimlere borçluyken (…) bununla onları salt verili olan ve görgülenen olgunun onayına bağımlılıktan kurtarır.”[165]

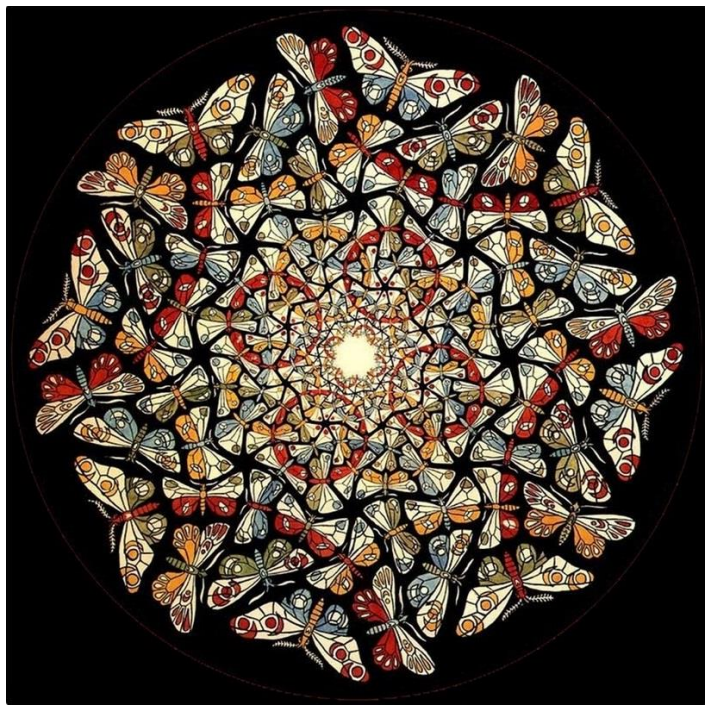

Prolog

“Diyalektik materyalizm” ile “materyalist diyalektik” eş anlamlıdır, fakat bu makalede, *diyalektik teori* incelendiğinden, başlık seçimi buna göre yapılmıştır.

Bize göre materyalizmi, birbirleri arasında bağ yokmuş gibi, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm olarak iki ayrı kompartmana ayırmak sağlıklı değildir. Tarihsel materyalizmde diyalektik mantık mündemiçtir (içkindir); tarihsel materyalizm, diyalektik mantığı içinde barındırır. Ancak elbette incelenen konu bakımından doğanın diyalektiği ile toplumsal tarihin diyalektiğinin üzerinde ayrı ayrı durulabilir. Fakat doğa ve toplum gerçekliğin farklı katmanları olsalar da birliktelik gösterir. Örneğin insan emeğinin varlığı için biyolojik yapımızdaki nitelikler (baş parmağın opozisyon hareketi, el-göz koordinasyonu gibi) gereklidir, fakat emek toplumsal bir fenomen olduğundan ve her zaman iş bölümü/iş birliği içerisinde ortaya çıktığından toplumsal bir boyuta sahiptir (emek etkinliği, elin evriminde ve el-göz koordinasyonunun oluşmasında önemlidir). Doğa ile toplum etkileşimini hatırlatmak için üretim faaliyetlerini, daha göze çarpacak şekilde tarımsal faaliyetleri örnek olarak verebiliriz. Kapitalist endüstrileşmenin bir sonucu olan iklim krizinin geri bildirimle toplumsal hayatı etkilemesi de doğa ile toplum birlikteliğine ve etkileşimine bir başka örnektir. Gerçekliğin farklı katmanları olsa da bunların felsefi açıdan birlikte yorumlanması gerekir. Çünkü gerçekliğin katmanlarında farklı bilimsel yasalar hüküm sürse de bu katmanları kesecek biçimde hepsinde ortak olan nitelikler, değişim örüntüleri, etkileşim türleri bulunur. Doğadaki süreçlerde yakalanan diyalektik mantık, toplumsal ilişkiler alanına transfer edilip, *uygulanmaz*, ya da *vice versa* (tam tersi). Daha doğrusu, diyalektik mantığın kategorileri ve ilkelerini, eldeki hazır formüller olarak görüp, incelenen konuya uygulamaya çalışmamalıdır. Doğadaki veya toplumdaki süreçler/ilişkiler incelenerek, diyalektik mantık yakalanıp, soyutlanmalıdır.

---

[164] Isaac Deutscher, *Das Kapital’i Keşfetmek*, Tartışma Defterleri, sayı 5, Haziran 1987’den aktaran Metin Çulhaoğlu, **Doğruda Durmanın Felsefesi 1. Cilt**, 1. Baskı, 2002, s. 32

[165] G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 64

Materyalist Diyalektik Teori (MDT), 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ndeki aydınlar tarafından oldukça geliştirilmiştir. Bu nedenle, bu makalede, bu aydınların eserlerinin Türkçeye çevrilenlerinden yararlanılmıştır.

Öte yandan, "yadsımanın yadsınması" ilkesinin kullanımı, "yasa" kavramının anlamı, diyalektiğin bir düşünme yönteminden daha çok bir mantık olarak görülmesi gerektiği konusunda, birçok yazardan farklı düşünmekteyiz. Ayrıca çelişkileri, karşıtların mücadelesinin bir uğrağı olarak yorumluyoruz. Eşitsiz gelişme, katmanlılık ve beliriş (emergence), dinamik denge, etkileşim türleri, yapı ve özne gibi konularda tamamen değilse de yeni olan, mevcut bilimsel bilgi birikimini gözeterek getirdiğimiz yaklaşımla, kendi katkımızı ve yaklaşımımızı ortaya koyuyoruz.

Giriş

Materyalizm, iki aksiyom (belit, postulat) üzerinde yükselir. Bu iki ilkeden birincisi, varlığın bilinçten bağımsız olarak nesnel gerçekliği oluşturmasıdır. Varlık, madde, enerji, karanlık madde ve karanlık enerji gibi formlar dâhil olmak üzere, düşüncenin dışında olandır.[166] Düşüncelerin yanı sıra duyum ve duyguları kapsayan bilinç, her zaman bilinçli bir varlığa ve onun çevresiyle etkileşimlerine işaret eder. İkinci ilkeyse, toplum ve bilinç dâhil nesnel gerçekliğin öğelerinin ve sahip olduğu ilişkilerin, etkileşimlerin ve değişimlerin insan aklı tarafından aslına uygun olarak/doğrulukla[167] kavranabilir olduğudur.[168] Bu nedenlerle materyalizm, bir realizm türüdür.

Madde/enerjinin farklı formları, *bilimsel* yasalara göre hareket eder. Doğanın, toplumun ve bilincin çeşitli süreçlerinde bulunan bazı nitelikleri, değişim örüntülerini, etkileşim türlerini ve ilişkileri soyutlayıp oluşturduğumuz diyalektik teorinin, bilimdeki gibi "yasa"ları olduğundan bahsetmek, sağlıklı değildir. Herhangi bir felsefi teorinin, bilimin sahip olduğu türde "yasaları" yoktur. "Felsefi yasalar"ın olduğu iddiası ise kafa karıştırıcıdır.

Diyalektik teori, varlığın ilişkilerinin, etkileşimlerinin, değişim/gelişiminin ve sahip olduğu oluş, süreç ve eğilimlerin felsefi düzeyde yorumlanmasıdır. Diyalektik teorinin kapsamında gerçekliğin farklı katmanlarına ilişkin soyutlanmış genel felsefi ilkeler, kategoriler, gerçekliğin taşıdığı değişim/gelişim örüntüleri ve etkileşim türleri bulunur. Bize göre diyalektik, gerçekliğin "mantığı"dır.

Diyalektiğin bir akıl yürütme/düşünme yolu, yani felsefi bir *yöntem* olarak yorumlanması da mümkündür. Diyalektiğin gerçekliğin mantığı olarak yorumlanması yanı sıra, bu biçimdeki işlenişi, Hegel'in nesnel idealist felsefesinde gözlenir. Bize göre biçimsel/klasik mantık (tasım), fuzzy mantık (bulanık mantık), analiz ve sentez, tümevarım ve tümdengelim, senkronik ve diyakronik inceleme, "konumlanma noktası"nı değiştirerek düşünme gibi

---

[166] Kütleli nesnelere, dar anlamıyla "madde" denir. Fakat felsefi olarak madde ile varlıkların tümünü kastederiz. Kütleli nesneler yanı sıra, enerji, kütlesiz parçacıklar, kütle çekim kuvveti, zayıf ve güçlü çekirdek kuvveti ve elektromanyetik kuvveti oluşturan bozonlar da madde/varlık kavramıyla ifade edilmelidir. Madde, kütleli nesneler, enerji, kütlesiz parçacıklar ve kuvvetleri (örneğin, kütle çekimi, elektromanyetizma) kapsayan nesnel varlıktır.

[167] Doğruluk ve hakikat nedir?.. İki örnek vererek bu konuyu açıklamak istiyoruz. Soyer'in şu değerlendirmelerinde hakikat payı azdır: "Kapitalizmde sınıf yapısından kaynaklanan dolayım, gerçekliğin farklı biçimlerde deneyimlenmesini gerektirdiği için her türlü hakikat sınıfsal belirlenimin konusu haline gelir. Bu anlamda hakikat, gerçekliğin öznenin merceğine yansımış halidir (…)" Can Soyer, **Marksizm ve Siyaset-Yöntem, Kuram, Eylem**, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2020, s. 53. Sınıfların günlük yaşamdaki ideolojik perspektiflerinde doğruluk ve yanlışlık içeren düşünceler bir arada bulunur. Bu perspektiflere *en bloc* (bütün olarak) farklı hakikatler atfetmek doğru değildir. Farklı bireylerin farklı hakikatleri olur ya da işçi sınıfı ile kapitalist sınıfın hakikatleri farklıdır önermeleri doğru değildir. Bireylerin, sınıfların farklılıklar ve benzeşimler gösteren inançları, değerleri, ilkeleri, düşünme şekilleri ve davranış kalıpları vardır. Bunların birliğine ideolojiler diyoruz. Metafizik inançların doğruluğu ya da yanlışlığını gösterecek gözlem, deney düzeneği hazırlama gibi bilimsel bir yol yoktur. Bu inançların içeriği, gerçekleştirilip sınanamaz. Realist inançların, örneğin bilimsel bilgilerin ise içeriği test edilebilir ve pratikleştirilebilir. Başka bir deyişle doğrulukları kanıtlanabilir ya da yanlışlıkları gösterilebilir. Bir başka örnek verelim: Haziran-Temmuz-Ağustos ayları yaz aylarıdır önermesi doğru mudur? Hem evet hem hayır... Kuzey yarım kürede bu aylarda yaz yaşanırken, güney yarım kürede bu aylarda kış yaşanır. Kuzey yarım küredekiler için Ağustos yaz ayıdır önermesi doğruyken, güney yarım küredekiler için Ağustos kış ayıdır önermesi doğruluğa sahiptir. Peki bu örnekte "hakikat" nedir?.. Dünyanın yaklaşık 23,5 derecelik eksen eğikliği nedeniyle aynı anda dünyanın kuzey ve güney yarım kürelerinde birinde yaz yaşanırken, diğerinde kışın yaşanmasıdır. İki yarım küredeki birer gözlemcinin doğruları (Ağustos bir yaz ayıdır ile Ağustos bir kış ayıdır doğruları) kendi konumlanma noktalarından doğruluk taşımaktadır. Dünyaya uzaydan bakan bir gözlemci için ise hakikat sentezlenebilir; dünyanın eksen eğikliği aynı anda farklı yerlerde iki farklı mevsimin oluşmasını sağlamaktadır. Bu bilgi, bu fenomenin hakikatidir. Yani aslında hakikat arayışı, özü bulma çabasıdır ve bilimsel faaliyetin karakteristik niteliği budur. Gerçeklik ise özneden bağımsız nesnel olarak var olan, bizim bilgimizden bağımsız olarak var olandır. Mevsimlerin oluşumu konusunda yararlı bir video önerisi: https://www.youtube.com/watch?v=4D1yZaxW3Hw. Bu yazdıklarımıza şu eki de yapalım: Postmodern yaklaşımlar, hakikati öznel deneyimlere indirger, oysa materyalizm nesnel gerçekliğin bilimsel olarak kavranabilirliğini savunur.

[168] "İlk Tutum (…) *üzerine düşünme* yoluyla *Gerçeklik bilinebilir* ve nesneler gerçekten oldukları gibi bilincin önüne getirilebilirler *inancını* kapsar (…) Başlangıç evrelerindeki tüm felsefe, tüm bilimler, giderek bilincin gündelik etkinlik ve işleyişi bu inanç içinde yaşarlar." Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 93

yöntemlerin yanı sıra, diyalektiğin de bir akıl yürütme yöntemi olarak kullanılmasında bir sakınca yoktur. Uygun düşünme momentlerinde "tez, anti-tez, sentez" şeklindeki üçlemeyle özetlenen diyalektik akıl yürütme yordamının kullanılması, yadırganmayabilir. Bu yöntem Hegel'in felsefi sisteminde "yadsımanın yadsınması" ilkesi olarak bulunmaktadır. Bu yönteme kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Diyalektik teorinin bir akıl yürütme yöntemi olarak yorumlanması, özellikle Hegel'in nesnel idealist felsefesinde belirginleşir ve "tez-antitez-sentez" üçlemesiyle özetlenir. Ancak, bu üçlemenin kökeni Hegel'e değil, Fichte'ye dayanır. Fichte, *Bilim Öğretisi* adlı eserinde, düşüncenin kendini geliştirme sürecini tez (bir başlangıç durumu), antitez (bunun karşıtı) ve sentez (bu ikisinin bir üst düzeyde birleşimi) olarak sistematik bir şekilde formüle eden ilk filozoftur. Fichte'nin bu şeması, düşüncenin diyalektik hareketini açıklamak için bir yöntem sunar; örneğin, "Ben" (Ich) tezi, "Ben-olmayan" (Nicht-Ich) antitezi ve bu ikisinin birleşimi bilincin gelişimini ifade eder. Hegel, Fichte'nin bu üçlü yapısını almış, daha akışkan biçimde yeniden şekillendirmiştir. Hegel'in diyalektiği, "olumlama" (Position), "yadsıma" (Negation) ve "yadsımanın yadsınması" (Negation of the Negation) kavramlarıyla ifade edilir; "tez-antitez-sentez" terimleri ise Hegel'in eserlerinde açıkça yer almaz. Bu terimler, Hegel sonrası yorumcular, özellikle Chalybäus gibi isimler tarafından, Hegel'in diyalektik sürecini basitleştiren bir özet olarak popülerleştirilmiştir.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, Pierre-Joseph Proudhon'un bu basitleştirilmiş tez-antitez-sentez şemasını ekonomik çelişkileri açıklamak için mekanik bir şekilde kullanmasını alaycı bir şekilde eleştirir. Marx, Proudhon'un Hegelyen diyalektiği bir "reçete" gibi uyguladığını ve ekonomik gerçekliklerin tarihsel-maddi dinamiklerini kavramaktan uzak düştüğünü belirtir. Marx, Proudhon'un Hegel'in diyalektik yöntemini yüzeysel bir şekilde taklit etmesini alaya alır. Proudhon, ekonomik kategorileri (örneğin, rekabet ve tekel) "iyi" ve "kötü" yanlar olarak ayırarak, bunları bir sentezle uzlaştırmaya çalışır. Marx, bu yaklaşımın gerçek çelişkileri anlamaktan uzak olduğunu ve Hegel'in diyalektik mantığının bir "karikatürü" olduğunu vurgular:

> "Saf aklın hareketi nelerden ibarettir? Kendisine durum almaktan, kendisine karşıt olmaktan, kendisini oluşturmaktan; kendisini tez, antitez, sentez olarak formüle etmekten; ya da gene, kendisini olumlamaktan, kendisini yadsımaktan, kendi yadsımasını yadsımaktan.
>
> (…)
>
> Ama bir kez tez olma durumu aldı mı, kendisine karşıt olan bu tez, bu düşünce, iki çelişik düşünceye ayrışır – olumlu olan ve olumsuz olan, evet olan ve hayır olan. Antitezin içerdiği bu iki uzlaşmaz karşıtlıktaki öğenin arasındaki savaşım diyalektik hareketi oluşturur. Evet hayıra dönüşerek, hayır evete dönüşerek, evet hem evete hem hayıra dönüşerek, hayır hem hayıra hem evete dönüşerek, karşıtlar birbirlerini dengelerler, etkisizleştirirler, felç ederler. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşması, onların sentezi olan yeni bir düşünce oluşturur. Bu düşünce bir kez daha iki çelişik düşünceye ayrışır ki, bunlar da yeni bir sentez içinde kaynaşırlar. Bu sancıdan bir grup düşünce doğar. Bu düşünce grubu basit kategorinin izlediği aynı diyalektik hareketi izler ve karşısında antitez olarak çelişik bir grup vardır. Bu iki grup düşünceden, onların sentezleri olan yeni bir grup düşünce doğar.
>
> Basit kategorilerin diyalektik hareketinden de diziler doğar ve dizilerin diyalektik hareketinden ise tüm sistem doğar."[169]

Bu alıntıda Marx, Proudhon'un diyalektik süreci bir mantıksal oyun gibi sunduğunu ve ekonomik çelişkilerin maddi temellerini göz ardı ettiğini alaycı bir şekilde ifade eder. Marx'a göre, Proudhon'un yaklaşımı, Hegel'in diyalektik sisteminin basitleştirilmiş bir yorumunu, Fichte'den türeyen tez-antitez-sentez şemasını mekanik bir şekilde taklit etmekten ibarettir. Marx, bu şemayı bir yöntem olarak benimsemez; bunun yerine, diyalektiği, maddi gerçeklikteki çelişkilerin (örneğin, emek-sermaye çelişkisi) tarihsel hareketini açıklama aracı olarak görür.

Hegel sonrası yorumcuların tez-antitez-sentez şemasını basitleştirici bir özet olarak kullanması, diyalektiğin zenginliğini ve karmaşıklığını gölgede bırakmıştır. Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde Proudhon'un bu şemayı ekonomik

---

[169] Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı, 1979, s. 115-6. Hegel'in düşünme yöntemini kendisinden okuyalım: "Mantıksalın biçim açısından üç yanı vardır: (a) *soyut* ya da anlayan, (b) *eytişimsel* ya da *olumsuz-ussal*, (c) *kurgul* ya da *olumlu-ussal*. Bu üç yan Mantığın üç *bölümünü* oluşturmazlar, ama *mantıksal-olgusal her şeyin*, e.d. her Kavramın ya da genel olarak gerçek olan her şeyin *kıpıları*dırlar (momentleridir-MB)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 151). Yazılanları pekiştirmek için McTaggart'tan bir alıntı yapalım: "Diyalektik sürecin nedeni, çelişkilerdir (…) Varlık ile Yokluk'un hakikatini Oluşta, yalnızca Oluşta bulduğumuzu itiraf etmek zorundayız, çünkü onları kendi başlarına, senteze kavuşturulmamış olarak almaya çabalarsak, karşımızda uzlaşmaz bir çelişki buluruz." John Ellis McTaggart, **Hegelci Diyalektik**, Fol Kitap, 1. Baskı, 2021, s. 21

analizlere uygulamaya çalışmasını eleştirirken, aynı zamanda Hegel'in idealist diyalektik mantığını materyalist bir temele oturtur. Bu bağlamda, diyalektik, nesnel gerçekliğin mantığıdır; bir akıl yürütme yöntemi olarak kullanıldığında ise, Proudhon'un yaptığı gibi mekanik bir şemaya indirgenmesi, gerçekliğin çelişkili ve süreçsel doğasını kavramayı engeller. Fichte'nin tez-antitez-sentez şemasını ilk kez sistematik olarak formüle etmesi, bu üçlemenin tarihsel kökenini aydınlatır; ancak Marx'ın materyalist diyalektik anlayışı, bu şemayı bir yöntem olmaktan ziyade, maddi dünyanın tarihsel dinamiklerini kavrayan bir yaklaşım olarak yeniden şekillendirir. Bu nedenle, diyalektik, nesnel gerçekliğin ilişkisel ve dönüşümsel mantığını ifade eder ve bilimsel analizlerle desteklendiğinde, gerçekliği anlamada güçlü bir araç olur.

Engels, yadsımanın yadsınması "yasası" hakkında, Hegelci "tüm sistemin yapısı için temel yasadır" der.[170] Engels tarafından "çelişki yoluyla gelişme"[171] olarak da nitelenen bu "yasa"dan, "çelişki" kavramlaştırmasını kendi başına kullanmak üzere çıkarıp, bir akıl yürütme yolu olarak yararlanmak mümkündür. Şöyle ki: Olumlama ile yadsımanın oluşturduğu karşıtlığın, bir dolayım kullanıldığında bütünlük oluşturduğunun görüldüğü bu akıl yürütme yöntemine[172], "yadsımanın yadsınması" yerine "karşıtlığın kavranıp kaldırılması/aşılması" denmesi daha uygundur. Örneğin gece ile gündüz karşıtlığından, zaman dolayımıyla "gün" bütünlüğüne ulaşıldığında, burada tekrar bir yadsımanın olmadığı, yapılan eski yadsıma işleminin yadsındığı, yani karşıtlığın aşıldığı görülmektedir. Bu örnekte bir sürecin iki yönü, karşıtlık olarak konmakta ve bütünlüğe sahip süreç akılla idrak edilmektedir. Böylece düşünce düzeyinde bir soyutlama yapılmış olmaktadır. Başka örnekler verelim… Doğum ile ölüm karşıtlığı, yaşam dolayımıyla kaldırıldığında oluşan bütünlük, canlılık olarak görülebilir. Canlılardaki anabolik tepkimeler ile katabolik tepkimeler arasındaki karşıtlık, enerji alış-verişi dolayımı dikkate alındığında, metabolizma bütünlüğünü görmeyi sağlar. Yıkıcı etkenler ile yapıcı etkenler arasındaki karşıtlığın, kuvvet dolayımıyla kaldırılması, bunların, yeryüzü şekillerinin oluşmasındaki rolünü açığa çıkarır.

Yadsımanın yadsınması *ilkesi*, nesnel gerçekliğe taşındığındaysa ortaya gariplikler çıkmaktadır: "Gençlik çocukluğu yadsır ve sırası geldiğinde olgunluk tarafından yadsınır ve o da yaşlılık tarafından."[173] Oysa bir insanın büyüme ve gelişmesini, "yadsıma"yla anlatmaya ihtiyaç yoktur. Bu cümlenin sadece retoriksel bir değeri olabilir.

Türkiye'de uygulanan devletçi ve bunun karşıtı politikaların tarihi de "yadsımanın yadsınması" ilkesinin nesnel gerçekliğe mekanik bir şekilde uygulanmasının sorunlu olduğunu gösterir. 1930'larda devletçi sanayileşme politikaları, Osmanlı'nın son dönemindeki merkantilist uygulamaların bir "yadsıması" olarak ortaya çıkmamış, tarihsel ve maddi koşulların (dünya ekonomik krizi, ulusal burjuvazinin zayıflığı) bir sonucu olarak uygulanmıştır. Bu politikaların 1980'lerden 2020'lere kadarki dönemde neoliberal özelleştirmelerle "yadsındığı" iddiası, tarihsel süreci bir şemaya indirger ve gerçekliğin karmaşık dinamiklerini göz ardı eder. Oysa diyalektik teorinin örüntüleri, tarihsel gerçeklikten soyutlanmalı ve tarihsel süreçler keyfi şablonlarla kavranmamalıdır.

Başka bir örneğe bakalım:

> "Tomurcuk çiçeğin açmasıyla yiter ve denebilir ki birincisi ikincisi tarafından çürütülür; yine, meyvenin görünmesiyle birlikte çiçek bitkinin yanlış bir varoluşu olarak anlatılabilir ve bitkinin gerçeği olarak meyve çiçeğin yerini alır. Bu biçimler yalnızca ayrı olmakla kalmaz, ama ayrıca aralarında geçimsiz olarak birbirlerinin yerlerini de alırlar. Gene de akışkan doğaları onları aynı zamanda örgensel bir birliğin kıpıları (momentleri-MB) yapar-bir birlik ki, bunda yalnızca çatışmamakla kalmazlar, ama biri öteki denli zorunludur ve ancak bu eşit zorunluluk bütünün yaşamını oluşturur."[174]

Hegel'in bu tomurcuk-çiçek-meyve örneği, yadsımanın yadsınmasının bir serimlenmesi olarak görülürse, spekülatif bir kurgu dahilinde düşünülüyor demektir. Tıpkı Mutlak Tin'in kendini yadsımasıyla doğayı oluşturduğu ve tekrar yadsımaya uğrayarak insan bilincinde aşamalı bir şekilde kendini kavradığı düşünüldüğünde olduğu gibi.

---

[170] Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Sol Yayınları, Yedinci Baskı, 2002, s. 75

[171] Friedrich Engels, **a.g.e.**, s. 27

[172] Brosius "yadsımanın yadsınması" ilkesini güzel anlatır. Bkz; Bernhard Brosius, **Tarihin Yapıları-Tarihsel Materyalizme Giriş**, Yordam Kitap, 2010, s. 45-50

[173] Aleksandr Spirkin, **Felsefenin Temelleri**, Yazılama Yayınevi, 1. Baskı, 2016, s. 237

[174] G. W. F. Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, İdea Yayınevi, 2. Baskı, 2004, s. 22

Tohumun bitki tarafından yadsınması, sonra bitkinin de tohum tarafından yadsınması örneği de sıkça yadsımanın yadsınması ilkesini anlatmak için kullanılır. Engels, *Anti-Dühring*'te bunun üzerinde durur:

> "Bir arpa tanesini alalım. Böyle milyarlarca arpa tanesi öğütülür, pişirilir, sonra da tüketilir. Ama eğer böyle bir arpa tanesi kendisi için normal koşullar bulursa, eğer elverişli bir toprağa düşerse, ısı ve yaşlığın etkisi altında onda özgül bir dönüşüm olur, çimlenir; tane, tane olarak yok olur, yadsınır, onun yerine ondan doğan bitki geçer; tanenin yadsınması. Ama bu bitkinin normal ömrü nedir? Büyür, gelişir, döllenir ve sonunda yeni arpa taneleri verir ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz sap solar, yadsınır. Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, elimizde gene başlangıçtaki arpa tanesi, ama tek başına değil, sayısı on, yirmi, otuz kez artmış bir biçimde, bulunur."[175]

Artık tohumların bitkilere gelişimi ve bitkilerin tohum oluşturma süreçleri üzerine ayrıntılı bilgilerimiz bulunuyor. Bu süreçlere "yadsıma" nitelemesini atfetmek, Engels'in zamanında değil ama günümüzde keyfi bir tutum olup, bilimsel değildir.

Başka bir örnek: "Proletarya devrimi sırasında sosyalist kamu mülkiyetinin kurulması, kamu mülkiyetinin baskın olduğu ilkel komünal sistemde gerçekleşmiş olanın bir tekrarıdır."[176] Burada akla şu soru gelmelidir; neden bu "daha üst düzeyde tekrar" için, Asya tipi üretim tarzı, köleci üretim tarzı, feodalizm ve son olarak kapitalizm aşamalarından geçilmesi gerekmiştir? Nedeni basitçe şudur: Yadsımanın yadsınması ilkesine uydurulmaya zorlanan tarihsel akışta, aslında böylesi bir örüntü yoktur.

Son olarak, orta çağın simyacılarının, görece değersiz metallerden, altın gibi değerli metalleri elde etme fikri---> 17.-19. yy.'lar arasında atomların değişmezliğinin anlaşılması---> 20. yy.'da elementlerin birbirine dönüştürülebileceğinin anlaşılmasının birbirlerini izlemesiyle şekillendirilen örnekte de geçmişteki bir fikre, yeni bir temelde geri dönüldüğü söylenmektedir (2025 yılında kurşun altına dönüştürülmüştür).[177] Bu örnek "yadsımanın yadsınması yasası" açıklanırken verilmektedir. Bize göre, buradaki akıl yürütme biçimi çocukçadır.

Oysa Marx'ın *Kapital*'de "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi" soyutlamasını yaparken bunu yadsımanın yadsınması olarak nitelemesinde durum farklıdır. Marx burada kapitalizm öncesi dönemdeki üreticilerin özel mülkiyetlerinin, kapitalistler tarafından tasfiye edilerek bir olumsuzlama (yadsıma) gerçekleştiğini, kapitalist üretim tarzında üretim araçlarının ve toprağın üreticiler tarafından ortaklaşa kullanımının sermayenin merkezileşmesiyle birlikte görüldüğünü, kapitalist özel mülkiyetin üretimin bu toplumsallaşması ile çelişki oluşturduğunu ve mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi şeklindeki olumsuzlama (yadsıma) ile aşılacağını belirtir. Kapitalist üretim tarzından sosyalizme geçilirken görülen bu örüntü, tarihsel gerçekliğin gelişiminden soyutlanmış olup, kafadaki bir şablonun tarihe giydirilmesi değildir. Dolayısıyla "olumsuzlamanın olumsuzlaması" (yadsımanın yadsınması) tarihsel gelişimde, bir üretim tarzından diğerine geçilirken görülen bir örüntü olabilir. Doğadaki çembersel (döngüsel) süreçlerde, örneğin tohum-ağaç-meyve-tohum döngüsünde, yadsımanın yadsınması örüntüsü bulunmamaktadır.

İlkel topluluklar-sınıflı toplumlar-komünizm dizilimi, düşünsel olarak kurgulanmış bir şema/şablon olup, tarihsel gelişime giydirildiğinden sorunludur. Tarihsel gelişim içerisinde soyutlanacak bir "çelişki yoluyla gelişme" ya da "yadsımanın yadsınması" örüntüsü, bir üretim tarzından diğerine geçilirken görülmektedir. Hegel'in "diyalektik" düşünme yönteminde çelişki, düşünsel düzlemdeki bir karşıtlık olarak konur ve akılla kaldırılırken, bize göre gelişimin içerisinde süreçlerin/eğilimlerin karşıtlığı/"çelişkisi" gerçektir ve çözülmesiyle ilerleme görülür.

---

[175] Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, Sol Yayınları, 9. Baskı, 2003, s. 212. Engels, bu eserinde yadsınmanın yadsınması "yasası"na jeolojiden, matematikten, tarihten ve felsefe tarihinden de örnekler verir. Matematikten verilen örnek şöyle: "Herhangi bir cebirsel büyüklüğü, örneğin a'yı alalım. Bunu yadsırsak, -a'yı elde ederiz. Bu yadsımayı, -a'yı –a ile çarparak yadsıyalım, a^2'yi, yani ilk olumlu büyüklüğü elde ederiz; ama daha yüksek bir derecede, ikinci derecede." (**a.g.e.**, s. 213). Açıkça yazmak gerekiyor; Engels burada, keyfi bir akıl yürütme tarzına sahiptir. Yine "eksi bir büyüklüğün bir şeyin karesi olması bir çelişkidir, çünkü kendi kendisiyle çarpılmış her eksi büyüklük artı bir kare verir." (**a.g.e.**, s. 194) ifadesi de sağlıklı değildir. Engels'in bu ifadeleri, "karekök -1"in imajiner bir sayı olan "i" olduğunu göz ardı eder. Burada bir "çelişki" olduğunu yazmasıyla yanlış bir yorum yapmıştır. Yeri gelmişken belirtelim, Engels'i küçümseyen, suçlayan, karalamaya çalışan yazarlarla aramızda "Çin Seddi" bulunmaktadır. Biz, teorinin "geliştirilebilir" olduğunu düşünmekte ve buna çabalamaktayız.

[176] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 190-1

[177] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 191

“Yadsımanın yadsınması” gelişi güzel kullanılacak bir şema/şablon değildir. Nesnel/tarihsel gerçeklikteki süreçler incelenirken, rastlanılıyorsa soyutlanması gerekmektedir.

Bilimsel/Realist Düşünme Yöntemi ve Diyalektik Mantık

Realist/bilimsel inançlar taşıdıkları dört özellikle, bilgi (episteme) niteliği gösterirler:[178]

i) Tutarlılık: Yeni geliştirilen realist/bilimsel düşünceler, teoriler, o güne kadar üretilmiş bilimsel diğer düşüncelerle ve bilgilerle, ayrıca kendi içlerinde tutarlıdır.

ii) Nesnellik: Realist/bilimsel bir düşünce ya da inanç, önyargılardan, öznel beğenilerden ve saplantılardan uzaktır.

iii) Sınanabilirlik: Realist/bilimsel düşünceler, gerçeklikte yoklanabilir ve yanlışlanabilirlik[179] özelliği gösterir.

iv) Gelişebilirlik: Realist/bilimsel bilgiler, düşünceler, teoriler, geliştirilmeye açıktır.

Realist inançlar, günlük hayatta olduğu gibi bilimsel araştırmalarda da bir tür “problem çözme süreci”nin (Yıldırım) ürünüdür. "Problem"le kastedilen, beklentilere ya da varsayımlara uymayan, o güne kadar sınamalardan geçerek doğrulanmış düşüncelerle açıklanmamış olaylarla, süreçlerle karşılaşılması, gözlemler yapılmasıdır. İçerisinde bulunulan müşkül durum, bir çözüm arayışını getirir. Karşılaşılan ya da gözlenen olaylar/süreçlerin açıklanması, diğer bir deyişle nedenlerinin bulunması, problemlerin/müşkül durumların pratikteki çözümü için gereklidir. Bu süreç, günlük hayatta olduğu gibi toplumsal bir faaliyet olan bilimsel araştırmalarda da realist düşünme yöntemiyle yürütülüyorsa, sonuçta realist/bilimsel fikirlerin üretimine varır. Bu yöntem, metafizik inançları, kanaatleri (doxa), bilgi (episteme)’den ayırır. Metafizik inançlar, karşılaşılan problem üzerinde denetim sağlanmasına ve pratikte bu problemle baş edilmesine ya da problemin gerçek bir çözümüne götürmez. Oluşumlarında psikolojik ve diğer zihinsel düzenekler iş başındadır[180]; bu inançların işlevi, öncelikle problemlerle psikolojik olarak baş edebilmektir. Oysa gerçeklikteki olayları/süreçleri algılayan ve barındırdığı problemlerle karşılaşan insanların, düşünce düzleminde realist inançlar ve bilgiler üreterek, bunları tekrar gerçeklikte sınaması da mümkündür.

Aristoteles bilimsel yöntemi, bir şemayla gösterecek olursak, şu şekilde değerlendirir:[181]

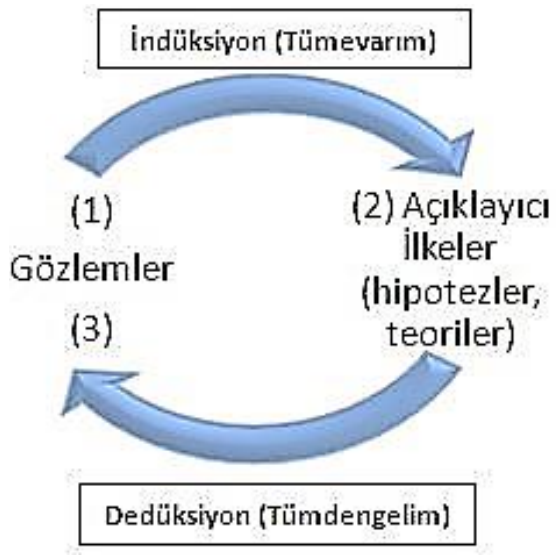

Resim 1: Aristoteles’e göre, bilim, gözlemlerden (1) başlayıp indüksiyon yoluyla gözlenen olay/süreçleri açıklayan genellemelere ulaşma (2), sonra bu ilkelerden açıklama konusu olay/süreçleri (3) dedüktif çıkarımla elde etme süreçlerini içermektedir.

---

[178] Bu dört özellik, Cemal Yıldırım’ın düşüncesinde “bilimin ussallık ölçütleri” olarak bulunur. Bkz; Cemal Yıldırım, **Bilimsel Düşünme Yöntemi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2008, s. 199

[179] Popper’in öne sürdüğü hipotez ya da teorilerin “sınama-yanılma-yanılgıyı ayıklama” diye nitelediği süreçlerden geçmesi, bilimsel teorilerin “yanlışlanabilirlik” özelliği olarak ifade edilmektedir. Bize göre, bilgilerimiz, her zaman gerçekliğe ilişkin yaklaşık bir karaktere sahiptir. Gerçekliğin daha derinlemesine araştırılmasıyla ve içerdiği yeni/farklı ilişkilerin kavranmasıyla, eski bilimsel teoriler yenileri tarafından kapsanarak aşılabilir. Bu nedenle yeni gözlem ve deney verilerinin, mevcut paradigmayla uyuşmazlığı her zaman ihtimal dâhilindedir. Bilimsel teorilerin yanlışlanabilirliği, aslında *geliştirilebilirlik* olarak okunmalıdır.

[180] Bu konuda ayrıntılı bilgi için *İdeolojilerin Realist Teorisi* başlıklı makalemize bakınız; https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/06/ideolojilerin-realist-teorisi.html

[181] Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi,** Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2004, s.70

Gerçeklik ile düşünce arasındaki bu etkileşimde, önce gerçeklikten yola çıkarak soyutlamalara ulaşılmakta, sonra tekrar bu soyutlamalardan gerçekliğe dönülmektedir.

Günümüzde ise geliştirilmiş haliyle, bilimsel düşünmenin *yapısını* şu şemayla anlatabiliriz:[182]

Resim 2: Bilimsel/realist düşünme yöntemi

Bu şema genel hatlarıyla hem insan bilimleri hem de doğa bilimleri için geçerlidir. Öyle ki, gerçeklik düzeyinden düşünsel düzeye gidildiğinde ve sonrasında düşünsel düzeyden gerçeklik düzeyine ulaşıldığında, incelenen süreçler ya da gerçeklik alanı üzerinde en azından bir yanıyla denetim/kontrol sağlanmaktadır. İnsanlığın tarih boyunca doğal, toplumsal ve zihinsel süreçler üzerindeki denetimi *ortalama bir eğilim olarak* giderek artmaktadır. Dolayısıyla (*ergo*), bu şemadaki oklar, aynı düzlem üzerinde bir çember çizmez, zaman (tarih) içerisinde giderek genişleyen (gerçekliğin daha geniş ve derinlemesine incelenmesi) ve yükselen (gerçekliğin üzerinde denetimin artması) bir sarmala benzetilebilir.

İnsan bilimlerinde geçerli olan, ampirik somuttan soyutlamalar yapma, soyutlanmış kavramlardan düşünsel olarak yeniden üretilmiş/düşünülmüş somuta ulaşma yöntemini bakın Marx nasıl anlatıyor:

> “Başlangıç noktamız olarak toplumu almak, o halde, bütünlüğün bulanık ve düzensiz bir tasavvuru olacak, bizim de buradan, daha ileri düzeyde belirlemeler yoluyla, analitik olarak gitgide daha basit kavramlara, veri alınan somutluktan hareketle gitgide saydamlaşan soyutlamalara doğru ilerlememiz gerekecektir- ta en basit karakteristiklere varıncaya kadar. O noktadan sonra ise, en sonunda yeniden topluma ama bu kez bir bütünlüğün bulanık tasavvuru olarak değil, çok sayıda belirlemeler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak topluma ulaşıncaya kadar aynı yoldan geriye dönmemiz gerekecektir. Bunlardan birincisi ekonominin yeni doğduğu sırada izlediği yoldur (…) Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Birinci yol boyunca, tasavvurun bütünlüğü çözülüp soyut belirlemeler şekline dönüşmüştü; ikincisinde soyut belirlemeler somutun düşünce yoluyla yeniden-üretilmesine doğru giderler. Bu yoldan Hegel, gerçeği, kendini kendinde toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce’nin ürünü olarak kavrama hayaline kapıldı – Oysaki soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin oluştuğu süreç bu değildir.”[183]

Marx *Kapital*’de bahsettiği ikinci yolu, yani soyutlanmış kavramlardan, bunlar arasındaki gerçeklikte var olan ilişkileri analiz edip, bulgularını sentezleyerek düşünülmüş somutlara ulaşma yolunu kullanır. Fakat işaret ettiği her

---

[182] Bu şemanın oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar; i) Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, s. 58, ii) Cemal Yıldırım, **Bilimsel Düşünme Yöntemi**, s. 47, iii) Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 112-23

[183] Karl Marx, **Grundrisse**, Birikim Yayınları, 1. Baskı, 1979, s. 168-9. Hegel “ampirik somuttan soyut kavramlara, onlardan da düşünülmüş somuta ilerleme” konusuna değinir. “Kavramın doğasına göre çözümleme önce gelir, çünkü verili görgül-somut gereci her şeyden önce evrensel soyutlamalar biçimine yükseltmesi gerekir ki, bunlar ilk kez o zaman tanımlar olarak bireşimli yöntemin önüne koyulabilirler.” (Bkz; G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 310)

iki yol birlikte, toplum bilimleri alanında, gerçeklik-teori arasındaki etkileşimsel süreci ve bilimsel yöntemi anlatır. Marx'ın kapitalizm incelemesiyle oluşturduğu teoriden, ampirik olarak sınanabilir çıkarımlar oluşturulabileceği gibi, aynı zamanda, siyasi açıdan kullanılacak öngörülere de varılmaktadır (dedüksiyon). Örneğin, bir kapitalist işletmede artık-değer oranı ampirik olarak hesaplanabilir. Yine örneğin, kapitalizmin krizleri, sistemin kendini yenilemesinin olanaklarını doğurduğu gibi, uygun siyasi koşullarda, işçi sınıfının mücadelesinin yoğunlaşması ve yükselmesi için zemin de oluşturur.

Öyleyse, realist/bilimsel düşünme yönteminde diyalektik mantığın bir yeri var mıdır?.. Bu konuda Bertell Ollman'ın yazdıklarına bakmak, düşünme sürecimizi ilerletecektir. Ollman'a göre, "diyalektik yöntem", ardı ardına gelen altı uğrağa bölünebilir. Bunlar; 1) Ontolojik uğrak (bütünlük ve karşılıklı bağımlılık içindeki sonsuz sayıda süreç, ampirik gerçeklik), 2) Epistemolojik uğrak (değişimin ve etkileşimin başlıca örüntüleri olarak diyalektiğin, incelenen gerçeklikte yakalanması çabasını anlatır), 3) Sorgulama uğrağı (analiz süreci), 4) Düşünsel yeniden inşa ve akılda netleştirme uğrağı (düşünülmüş somutlara ulaşılmasını anlatır), 5) Ulaşılan sonuçların sergilenmesi uğrağı, 6) Praksis uğrağı.[184]

Görülebileceği gibi bu açıklama, Marx'ın bahsettiği iki yolu ya da bilimsel araştırma yöntemini içerir. Fakat altı uğraktan geçen tüm bu süreçler toplamına, "diyalektik yöntem" denmesi uygun değildir. Bilimsel/realist düşünme yöntemi olan bu süreçler toplamında, analiz, sentez, indüksiyon (tümevarım), dedüksiyon (tümdengelim), analoji, karşılaştırma, ampirik somutluktan soyutlamalara gitme, soyut kavramlardan düşünülmüş somuta varma gibi *yöntemler* kullanılır. Diyalektiğin, gerçeklikteki ilişki ve etkileşim türleri, değişim ve gelişim örüntüleri gibi var oluşsal bir "mantığı" temsil ediyor oluşu unutulmadan, araştırma yapılırken gerçekliğin taşıdığı bu mantıksal desenlerin yakalanmasına da çalışılır.

Günlük hayatta, metafizik ideolojileri üreten psikolojik ve diğer zihinsel mekanizmaların yanı sıra, sistemli olmayan, ancak kendiliğinden gelişen bir realist düşünme yordamı da çoğu durumda işlemektedir. Karşılaşılan "problemler"in pratikte çözümü için ve bu problemleri oluşturan gerçeklik kesitini kontrol altına almak için, indüksiyona ve dedüksiyona, analiz ve senteze, hipotezvari düşünceler geliştirmeye ve bunları pratikleştirmeye, analojiler ve karşılaştırmalar yapmaya, geçmiş bilgilerle tutarlılık aramaya başvurulur. Yine süreçler, ilişkiler, etkileşimler ve değişim örüntüleri gerçeklikte oldukları haliyle yakalanıp, soyutlanır.

Diyalektik: Bir mantık mı, bir yöntem mi?

Bilimsel bilgilere (episteme) ulaşmak için kullanılan *akıl yürütme yollarına* yöntem denir. Aristoteles'in 6 ciltlik klasik mantık üzerine olan kitap serisinin adı *Organon*'dur. Aristoteles'ten beri yöntemlere, akıl yürütmede kullanılan alet, araç, organ gözüyle bakmaktayız.

Muhakemenin (akıl yürütmenin) iki temel yöntemi, tümevarım ile tümdengelimdir. Gözlenenlerden, olaylardan genel ve kapsayıcı ilkelere, genellemelere, yasalara ulaşma yoluna, tümevarım denir. Genel ilkelerden özel, tekil olanlara, örneklere, olaylara ulaşma yolunu ise tümdengelim olarak adlandırırız. Tümevarımda (indüksiyon), deney ve gözlem yoluyla varılan sonucun bundan sonra da her gözlem ve deneyde gerçekleşeceği beklenir, fakat varılan sonuç kesin doğru sayılamaz. Ulaşılan sonucun yanlışlanabilme özelliği vardır. Tümdengelimci (tam eş anlamlı olmasa da dedüktif) akıl yürütmede ise, başlangıç öncülleri doğru ise, akıl yürütmenin sonucu kesin doğrudur.

Bilim tarihinde Boyle-Mariotte yasasının bulunuşu, deneysel gözlemlerin *tümevarımla* soyutlanmasına bir örnektir. Boyle yasasına göre, sıcaklıklar sabit tutulduğu sürece, belirli ölçüde alınan bir ideal gazın hacmiyle basıncının çarpımı sabittir. Matematiksel bir anlatımla, P.V=k (P gazın basıncını, V gazın hacmini, k ise gaz sabitini temsil eder). Yani ideal gazın hacmi azaldıkça, basıncı artar ve tam tersi de geçerlidir. Bu yasanın her gözlem ve deneyde geçerli olmadığını Engels'ten bir alıntıyla belirtelim:

> "Regnault, kimi durumlarda bu yasanın doğru olmadığını buldu. (…) Boyle Yasası'nın ancak yaklaşık olarak doğru olduğunu ve geçerliliğini, özellikle basıncın sıvılaştırabildiği gazlar bakımından ve sıvılaşmanın başladığı noktaya yaklaştığı andan sonra yitirdiğini buldu."[185]

---

[184] Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **Yeni Yüzyılda Diyalektik**, Yordam Kitap, 2011 içinde, Bertell Ollman, Niçin Diyalektik, Niçin Şimdi?, s. 25

[185] Friedrich Engels, **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi**, çeviri: Önder Kulak, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2017, s. 145

Toplumbilim araştırmalarında, “evreni” temsil eden örneklemdeki araştırma sonucu, “evrene” genellenir. Burada bazı olaylardan yola çıkılarak, tüme dair bir genelleme yapılmaktadır.

Tümdengelim yöntemini ise bir yasadan, tekil bir olay hakkında çıkarım yaptığımızda kullanırız. Örneğin bütün madenler, ısıtılınca genleşir. Bu genel ilkeden, bakır ısıtılınca genleşir önermesini çıkarırız.

Hipotetik-dedüktif akıl yürütme modeli, indüktif ve dedüktif akıl yürütmeyi içeren ve bunların birbirini beslediği bir yöntemdir. Doğa bilimlerinde kullanılan deney, gözlem, hipotez oluşturma ve sınama mekanizmaları, hipotetik-dedüktif model kapsamında yer alır.

Araştırmalarda-incelemelerde kullanılan diğer iki yöntem analiz ve sentezdir. Analizde, bir bütün/sistem, süreç ya da nesne, bileşenlerine, öğelerine ayrılarak işlevleri, etkileşimleri ve ilişkileri incelenir. Sentezde, bileşenlerin/öğelerin etkileşimleri ve ilişkileri incelenerek, sistemin yapılanışı, eş deyişle düzeni ve işleyişi hakkında bilgiler oluşturulur.

Analiz ve sentez yollarının kullanımına güzel bir örnek William Harvey’in (1578-1657) 80’den fazla farklı hayvan türü üzerinde yaptığı diseksiyon (vücudu açarak inceleme, teşrih) çalışmalarıyla kan dolaşımının esaslarını saptamasıdır.

Başka bir akıl yürütme yolu/yöntemi olan retrodüksiyon, gözlemlerin, gözlem dışı kalan nesne, süreç veya kavramlar tasarlanarak açıklanmasını sağlayan bir çıkarım biçimidir. Örneğin 1840’lara gelindiğinde Uranüs adlı gezegenin yörüngesinde öngörülenden farklı bir sapma vardı ve bu sapmayı keşfedilmemiş bir gezegenin oluşturduğu yönünde bir düşünce şekillenmişti. Bu gezegenin yörüngesi, teleskopla keşfedilmeden önce matematiksel olarak hesaplanmıştır. Uranüs’ün yörüngesindeki sapma, gözlem dışında kalan yeni bir gezegenin var olduğu öngörüsüyle birlikte açıklanmıştır.

Analoji, başka bir akıl yürütme yöntemidir. Analojide, iki olay, olgu, nesne ya da süreç arasındaki bir veya birkaç benzerlik üzerinden diğer yönlerin de benzeyebileceği varsayımı yapılır. Örneğin dünyanın atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar. Mars’ın da bir atmosferi vardır. Bu analojiyle Mars üzerinde canlıların yaşıyor olabileceği çıkarımı yapılabilir. Analojide, benzetilenler arasındaki ortak ve farklı özelliklerin sayısı, ortak özelliklerle sonuçta var olduğu ileri sürülen özellik arasındaki ilişkinin kuvvet derecesi, ulaşılan bilginin doğruluk derecesini artırabilir ya da azaltabilir.

Hegelyen üçleme olarak adlandırılabilecek olumlama-olumsuzlama-sentez şeklindeki akıl yürütmeye, *idealist diyalektik yöntem* denebilir. Örneğin özdeşlik ile farklılık, tez-antitez olarak dikkate alınırsa, değişim sentez (bireşim) olarak kavranmaktadır. Fakat bu akıl yürütme yolu/yöntemi kurgusaldır, idealisttir. Çünkü özdeş olmak ile farklı olmak düşünsel olarak soyutlanmış iki kavramdır. Bu iki kavram arasındaki karşıtlık/çelişki düşünceler alanında bulunur. Gerçeklikte olan ise değişimdir. Özdeş olan, görece değişmeden kalan özellikler olarak, farklılık ise bazı özelliklerinde değişen olarak düşüncede karşıtlaştırılır. Gerçeklikte var olan değişim içerisindeki bir nesne, bazı yönlerden görece değişmeden özdeş kalan özelliklere sahip olarak soyutlanırken, diğer bazı yönlerden farklılaştığı düşünülür. Bize göre buradaki karşıtlık/çelişki kurgusal/düşünseldir ve nesnel gerçekliğe ait değildir.

Buraya kadar kısaca değindiğimiz bazı *yöntemler*, doğa ve toplum bilimleri alanlarında yapılan araştırmalarda kullanıldığı kadar, günlük yaşamda “sıradan” insanların da başvurduğu akıl yürütme ve inceleme yollarıdır. Bilimsel faaliyetlerde bu yöntemlerin kullanımı daha özenle/titizlikle yapılır.

Peki Marx’ın incelemelerinde kullandığı *yöntemler* nelerdir?.. Ollman, Marx’ın soyutlamalarının değişim ve etkileşim öğelerini barındırdığı için başkalarının yaptığı soyutlamalardan ayrıldığını belirtir. Marx, süreçleri farklı “uğrak”larını değerlendirerek; ilişki/etkileşimleri, aldıkları farklı görünümler olan “biçim”leri içerisinde inceleyerek soyutlar. Soyutlamalarının zamansal kapsamı, ilişkilerin tarihi ve potansiyel gelişimini anlatırken, uzamsal kapsamı, süreçlerin taşıdığı ilişki ve etkileşimlerin sınırını ifade eder.

Soyutlamalarında Marx, farklı genellik düzeylerinde çalışır. Bu genellik düzeyleri Ollman’a göre şunlardır: i) Herhangi bir insana veya duruma mahsus olan ilişkiler, ii) İnsanlardaki, etkinliklerindeki ve ürünlerindeki son 20-50 yıl içerisinde ortak olan ilişkiler/süreçler, iii) Kapitalist toplumdaki ilişkiler/süreçlerin görünümü ve işleyişi, iv) Sınıflı toplumlar düzeyi, v) İnsan toplumu, v) Hayvanlar âleminin genellik düzeyi, vii) Maddi doğa düzeyi. Konumlanma noktasının (vantage point) soyutlama sürecinde değiştirilmesi ise, aynı ilişkiye farklı taraflardan bakılmasını veya

aynı sürece farklı uğraklarından hareketle yaklaşılmasını, başka bir deyişle farklı perspektiflerin kullanılmasını anlatır.[186]

Ollman, Marx'ın soyutlamalar yaparken kullandığı bu *yöntemleri*, diyalektik yöntemin kapsamında değerlendirir. Bize göre, toplum bilimlerinin geniş alanında soyutlamalar yaparken dikkate alınması/izlenmesi gereken bu düşünme biçimleri, bilimsel/realist düşünme yöntemi dâhilinde görülmelidir.

Ollman'ın da işaret ettiği gibi, soyutlamaların kapsamının incelenen gerçeklik kesitine göre dar ya da geniş tutulması, bir genellik düzeyinde yapılan soyutlamaların başka bir genellik düzeyine transferi, tek bir perspektifin kullanılması ya da bir/birkaç perspektifin incelenen ilişki/süreçlerin özsel yanlarını gizlemesi veya çarpıtması, toplum bilimleri alanında aslında birer ideoloji olan sahte bilimsel görüşlerin oluşumunda önemlidir. Başka bir deyişle toplum bilimleri alanındaki ideolojilerin oluşumunda, "soyutlama sürecinin hatalı işletilmesi" veya "yetersiz soyutlamalar" (Ollman) yapılması gündemdedir.[187]

Toplum bilimleri alanında realist/bilimsel düşünme yöntemleri arasında, soyutlama süreçlerinde ilişki/etkileşimlerin kapsamını doğru belirleme, farklı genellik düzeylerinde soyutlamalar yapıldığının farkında olma, perspektifsel soyutlama yöntemlerine ek olarak, tümevarım, tümdengelim, analiz, sentez, analoji, karşılaştırma gibi yöntemler de kullanılır. Ollman'ın Marx'ın araştırma-incelemeleri sırasında kullandığını saptadığı yöntemler, doğa ve toplumbilimleri için kullanılabilecek yöntemlerdir. Doğa bilimleri alanında, deney/gözlem verilerinden hipotezlere/teorilere doğru yapılan soyutlamalarda, süreçlerin/etkileşimlerin belirli bir kapsamda değerlendirilmesi, maddenin organizasyon düzeylerine karşılık gelen belirli bir genellik düzeyinde çalışılması ve süreçlerin/ilişkilerin belirli açılardan yaklaşılarak yorumlanması söz konusudur. Örneğin daha önce değindiğimiz Boyle yasasının bulunuşu, yani gaz dolu bir silindirin hacmi ile basıncı arasındaki ilişkinin araştırılması sırasında, bu hususlar geçerlidir. Peki bunlara neden "diyalektik yöntem" diyelim?.. Kanımızca diyalektik, nesnel gerçekliğin *mantığı* olduğundan, bu kavramı bir yöntemi anlatmak için kullanmak kafa karıştırıcıdır. Diyalektik, ontolojik bir nitelikler/örüntüler toplamıdır, bir yöntem değildir.

Marx'ın ya da diğer bilim insanlarının incelemeleri sırasında kullandığı realist düşünme yöntemlerini, uygun durumlarda günlük hayatımızda ve araştırmalarımızda kullanmamız, ulaşacağımız bilgilerin doğruluğunu sağlayacaktır.

Peki Marx'ın *Kapital*'in Almanca 3. basıma son sözde yazdığı şu cümleleri nasıl okumalıyız?..

> "Benim diyalektik yöntemim, Hegel'in yönteminden yalnız farklı olmakla kalmaz, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan aklının yaşam süreci, yani düşünme süreci –ki Hegel bunu 'Fikir' (Idee) adıyla bağımsız bir özne haline getirir– gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarıdır; gerçek dünya ise, yalnızca 'Fikir'in dışsal, görüngüsel biçimidir. Bana göre ise tam tersine, fikir, maddi dünyanın insan zihnindeki yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir."[188]

Burada Marx "yöntem" (İng. method) kelimesini kullansa da materyalizm ile idealizm arasındaki karşıtlıktan bahsetmektedir. Kendi materyalist perspektifi/yaklaşımı ile Hegel'in idealist perspektifi, birbirinin tam karşıtıdır. Bu perspektiflerin barındırdığı diyalektik mantığın ise aynı ya da örtüşen yanları vardır. Örneğin çelişki, karşıtların birliği ve mücadelesi, niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açması örüntüsü gibi soyutlamalar gerçeklikte olduğu gibi Marx ve Hegel'in kavramsal seti içerisinde de bulunur. Hegel'in felsefesinde "diyalektik" hem bir akıl yürütme yöntemi/yolu olarak üçleme şeklinde, hem de gerçekliğin mantığı olarak gözlenir. Marx idealist üçleme yöntemini kullanmamıştır, fakat nesnel gerçekliğin soyutlanmış mantığına yazdıklarında yer vermiştir. "Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor" (Marx) cümlesinin anlamı, Hegelci idealist felsefenin değişim, dönüşüm, ilişki, etkileşim ve süreçleri gerçekliğin bir mantığı olarak dikkate alması, fakat bunları idealist ya da "mistik" bir kurgu içerisinde sunmasıdır.

Bahsedilen son sözde Marx şunu da yazar: "Diyalektik, tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçimi akışkan bir hareket içinde görür (…) özünde eleştirici ve devrimcidir." İşte bu "akışkanlığa" ve "harekete" ait mantığa diyalektik diyoruz ve onu süreçleri, ilişkileri, etkileşimleri, hareketleri inceleyerek soyutluyoruz. Marx'ın

---

[186] Bertell Ollman, **Diyalektiği Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Yordam Kitap, 2. Baskı, 2008, s. 71-131

[187] Bertell Ollman, **a.g.e.**, s. 45-131

[188] Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Cilt 1**, çeviri: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 7. Baskı, 2015, s. 35.

yazdıklarında/soyutlamalarında diyalektik yöntemin varlığından değil, diyalektik bir tarzı/yaklaşımı olduğundan bahsedilmelidir. Marx, soyutlamalarını yaparken bilimsel/realist düşünme yöntemlerini kullanır ve gerçeklikteki ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri kavrarken ve sunarken diyalektik bir tarza ya da yaklaşıma sahiptir. Diyalektik gerçeklikte bir mantık olarak vardır ve bu mantığı kavrayacak uygun bir tarzda yaklaşılmalı ve soyutlamalar yapılmalıdır. Bu diyalektik yaklaşım, gerçeklikteki ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri, değişim ve dönüşümleri yakalamaya çalışır ve yakaladığı ölçüde de sunar. Diyalektiğin bir yöntem olmadığı çok açıktır.

Diyalektik Teorinin Temel Terimleri (tanımlı kavramları), Kategorileri ve Örüntüleri

Özellik	**Bilimsel Yasa**	**Felsefi Örüntü**
Kapsam	Spesifik bir bilim dalında (fizik, biyoloji vb.) geçerli, sınırlı bir alanı kapsar	Gerçekliğin geniş katmanlarını (doğa, toplum, bilinç) kapsar, daha genel ve soyut
Temel Özellik	Deneysel gözlemler, ölçümler ve testlerle doğrulanır	Felsefi soyutlamalar ve gerçekliğin genel dinamiklerine dayalı yorumlar
Kesinlik	Kesin, evrensel ve öngörülebilir; belirli koşullar altında her zaman geçerlidir	Soyut, bağlama bağlı ve tanımlayıcı; kesin veya evrensel değildir
İfade Biçimi	Genellikle matematiksel veya formel ifadelerle sunulur	Kavramsal ve anlatısal ifadelerle sunulur
Amaç	Fenomenleri açıklamak, tahminlerde bulunmak, teknoloji geliştirmek	Gerçekliğin çelişkili ve süreçsel doğasını anlamak ve yorumlamak
Geliştirilebilirlik	Deneylerle çürütülebilir veya doğrulanabilir	Felsefi bir sistem içinde anlam kazanır. Felsefi bir yaklaşım olarak kullanılır, incelenen örneklerde yakalanıp soyutlanırlar
Kullandığımız Bağlam	Bilimsel yasalar, doğanın belirli süreçlerini tanımlar ve açıklar	Örüntüler, diyalektik teoride gerçekliğin mantığını anlamada bir araçtır

Resim 3: Bilimsel yasalar ile felsefi örüntüler arasındaki farklar

Kategoriler, gerçekliğin veya düşüncenin temel öğelerini sınıflandıran geniş ve soyut birimlerdir. Terim, bilim dallarında, felsefede ve mantıkta kullanılan anlamı net olan veya tanımlanmış kavramdır. Kavram, gerçekliği temsil eden soyutlama ya da simgedir. Her kategori ve terim, birer kavramdır. Fakat günlük hayatta kullanılan birçok kavram, bir terim ya da kategori statüsünde değildir. Örüntüler, gözlemler yoluyla soyutlanabilir ve genellikle bir sistemin ya da sürecin işleyiş mantığını anlamak için kullanılır. Bilimde, örüntüler yasalar veya modeller olarak ifade edilebilir. Örneğin, Newton'un hareket yasaları fiziksel olaylardaki örüntüleri tanımlar. Felsefede ise örüntüler, gerçekliğin daha geniş ilişkisel veya süreçsel dinamiklerini ifade eder. Diyalektik örüntüler, bilimdeki gibi "yasalar" konumunda bulunmaz. Diyalektik materyalizmin örüntüleri, gerçekliğin soyutlanmış genel dinamiklerini anlatır.

Materyalist diyalektiğin örüntüleri ile bilimsel yasalar arasındaki ana farklar şunlardır:

- Kesinlik ve Evrensellik: Bilimsel yasalar, belirli koşullar altında kesin ve evrensel olarak geçerlidir. Örneğin, yerçekimi yasası her yerde aynı şekilde işler. Felsefi örüntüler ise daha soyut ve geneldir; kesin öngörüler

sunmaz, gerçekliğin eğilimlerini tarif eder. Örneğin, “çelişkilerin aşılması” her bağlamda ya da örnekte farklı biçimlerde ortaya çıkabilir.

- Metodoloji: Bilimsel yasalar, deneysel verilere ve ölçümlere dayanır; felsefi örüntüler, gerçekliğin gözlemlerinden türetilen soyutlamalara dayanır. “Felsefi yasalar” yoktur, çünkü “felsefi yasalar” kabulü, bilimsel yasaların kesinliğini yanlış bir şekilde felsefeye taşır.
- Amaç ve İşlev: Bilimsel yasalar, spesifik fenomenleri açıklamayı ve pratik uygulamalar/teknoloji geliştirmeyi hedefler. Felsefi örüntüler, gerçekliğin geniş dinamiklerini anlamayı ve felsefi bir çerçevede yorumlamayı amaçlar.

Bilimsel yasalar ve felsefi örüntüler, gerçekliği açıklama ve anlamada farklı ama tamamlayıcı roller oynar. Bilimsel yasalar, spesifik fenomenleri kesin bir şekilde açıklar; felsefi örüntüler ise bu fenomenlerin daha geniş bağlamdaki ilişkisel ve süreçsel dinamiklerini yorumlar. Örneğin, biyolojideki genetik yasalar, belirli çevresel koşullar altında arpa tanesinin çimlenmesini açıklar; diyalektik teorideki “niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açması” örüntüsü ise, bu süreci daha geniş bir değişim mantığı içinde ele alır.

1. Değişim/devinim, Oluş, Başkalaşım, Süreç, Denge, Eğilim

Değişim ya da devinim (“hareket”), gerçeklikteki etkinlik olarak düşünülebilir. Değişim olgusuna örnek verelim. Bir tohumun ağaca dönüşmesi, maddenin hareketini (değişimini) gösterir. Bu süreç, dışsal (güneş ışığı, su) ve içsel (genetik yapı) faktörlerin etkileşimiyle gerçekleşir. “Durağanlık”, mutlak değişim yokluğu olarak değerlendirilemez, göreli denge durumlarını ifade eder. Aristoteles değişim/devinimin altı türünü tanımlamıştır: Oluş, yok oluş, artma, azalma, başkalaşma, yer değiştirme.[189] Genel olarak niceliksel ve niteliksel değişimler olmak üzere iki tür değişim vardır. Artma, azalma, yer değiştirme gibi değişimler niceliksel; oluş, başkalaşma gibi değişimler nitel değişimlerdir. Niteliksel değişimlere, dönüşüm de denir. Her gelişim, değişimler içerirse de her değişim bir gelişme oluşturmaz.

Varlığın bir formdan bir diğerine geçişine oluş (genesis) denir. Madde/enerji vardan yok, yoktan var olmaz. Bu enerjinin korunumu yasasıdır. Aristoteles’te bu yasa şu şekilde sezilmiştir: “Bir şeyin her oluşu diğer bir şeyin yok oluşu ve bir şeyin her yok oluşu, diğer bir şeyin oluşu(dur).”[190] Varlıkların temel karakteristiği, değişim içerisinde eş deyişle “hareket” içerisinde olmalarıdır. “Bozuluş” ve “yok oluş”, göreli anlamlara sahiptir; aslında form değişimleri olarak bir tür oluşu anlatırlar.

Felsefe tarihinde ilk olarak, değişim ve oluşa felsefesinde belirleyici bir konum veren filozof Herakleitos’tur:

> “Güneş her gün yeni./ Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar. Ve ruhlar nemliden doğar./ Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve değiliz./ Aynı ırmağa iki kez girilmez./ Ruhlar için ölüm, suya dönüşmektir, su için ölümse toprak olmak. Su topraktan doğar, ruh da sudan./ Tanrı, gündüz gece, kış yaz, savaş barış, bolluk kıtlıktır. Değişir, nasıl buhurlara karıştığında dileyen dilediği adla anarsa./ Aynı şeydir burada diri ve ölü, yaşayan-ölen uyanıklığı ve uykusu ki genç ve yaşlıdırlar. Çünkü bu şeyler değişir, birileri ötekiler olur ve ötekiler yeniden değişip öncekilere döner./ Her şey ateşle değişilir ateş de her şeyle, altının mallarla, malların da altınla değişilmesi gibi./ Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru ıslanır.”191

Hegel oluşu, varlık ile yokluğun çelişkisinin, akılla yapılan bir sentez sonucu aşılması yoluyla ulaşılan ilk belirlenim olarak görür. Hegel şöyle yazmaktadır:

> “Oluş ilk somut düşünce-belirlenimi olarak aynı zamanda ilk gerçek düşünce-belirlenimidir. Felsefe Tarihinde mantıksal İdeanın bu basamağına karşılık düşen dizge *Herakleitos*’un felsefesidir. Herakleitos ‘Her şey akıyor’ (panta rei) dediği zaman, bu *Oluş*un var olan her şeyin temel belirlenimi olduğunu anlatıyordu.”[192]

Başkalaşma, morfolojik ve niteliksel değişimi anlatır. Örneğin canlılarda gözlenen bir çeşit başkalaşmaya, metamorfoz denir ve hayvanların embriyo evresinden yetişkin döneme kadar geçirdiği morfolojik ve niteliksel değişimleri ifade eder. İribaştan erişkin kurbağaların metamorfozunda olduğu gibi… Mermer, elmas gibi başkalaşım

---

[189] Aristoteles, **Kategoriler**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002, s. 87

[190] Aristoteles, **Fikir Mimarları-13 Aristoteles** içinde, *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, Say Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 166

191 Samih Rifat, **Herakleitos Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi içinde**, “Herakleitos-Parçalar”, parça 6, 12, 49a, 91, 36, 67, 88, 90, 126, YKY, Üçüncü Baskı, 2004, s. 29-83

[192] G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 169

(metamorfik) kayaçları da iyi bilinen örneklerdir. Bu kayaçlar, magmatik ya da tortul kayaçların, sıcaklık ve basınca maruz kalmaları sonucunda fiziksel ve kimyasal dönüşüme uğramalarıyla biçimlenir. Yine örneğin, kapitalist üretim tarzında yabancılaşmış emek, değer üretim süreciyle metalar üretir; bu değer, dolaşımda metaların parayla değiştirilmesiyle önce paraya dönüşür, sonra sermaye, ücret, kar, rant ve faiz olarak başkalaşıma uğrar.[193]

Süreç, "aralarında birlik olan veya belli bir düzen veya zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisi"[194] olarak tanımlanır. Doğada her *fiziksel* süreç, tersinmezdir (irreversible). Hiçbir *fiziksel* sistem, termodinamiğin 2. yasası uyarınca, tersinir (reversible) ya da geri dönüşümlü değildir. Doğada döngüsel süreçler, ilerleyen ve geriletici süreçler vardır. Dünyanın kendi ekseni etrafında ve güneşin etrafında dönüşü, döngüsel bir süreç olarak kabul edilebilir. Mayoz bölünme, eşey hücrelerinde gözlenen ve genetik varyasyonu artıran ilerletici bir süreçtir. Yaşlanmayla gözlenen beynin atrofi süreci, sinir hücreleri olan nöronlarda Tau proteininin yapısal bozulma süreci ya da hücrelerin içerisinde Amiloid Beta proteininin birikme süreciyse, geriletici süreçlerdendir.

Hücrelerde ve organizmalarda giderek artan düzensizlik eğilimine karşıt olarak madde girişiyle sağlanan "negatif entropi" eğilimi, *dinamik bir denge* sağlar. Bir hücre ya da organizma, termodinamiğin 2. yasasının geçerli olmadığı *açık bir sistem*dir; bunlar kararlılıklarını madde ve enerji alışverişi sayesinde korurlar. Çevrelerindeki entropi artarken, kendilerinde düzenlilik korunur.

Kimyasal değişim süreçlerini oluşturan tepkimelerde, çoğu durumda iki yönlü reaksiyon vardır. Bunlara tersinir tepkime denir. Tepkimeye girenler ile ürünler karşılıklı olarak bir sürecin iki yönü olarak birbirlerini oluşturur. Belli süreler sonrasında bu karşıt yönlerdeki tepkime hızları eşitlenerek, dinamik bir denge oluşur. Tek yönlü tepkimelere ise tersinmez tepkime adı verilmektedir.

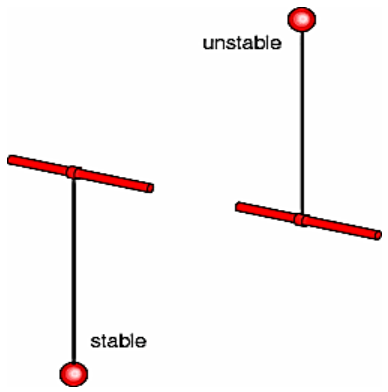

Resim 4: Kararlı ve kararsız dengenin örnek çizimi

Denge, statik ya da dinamik olabilmektedir. Statik denge, kararlı ya da kararsız olabilir. Örneğin, bir sarkaç aşağıya doğru sarkıksa, konumu değiştirildiğinde başlangıç konumuna döner; bu kararlı bir dengedir. Sarkacın topu yukarıdaysa ve bırakıldıysa, bir daha başlangıç konumuna gelmeyecektir; burada kararsız bir denge vardır (Resim 4[195]). Bir tepenin üstünde duran top da kararsız denge örneği oluşturur.

Dinamik denge, rakip süreçlerin oluşturduğu etkiler birbirini nötrleştiriyorsa söz konusudur. Örneğin, ozon tabakasındaki O_3 konsantrasyonu, oluşumu ile yok oluşu arasındaki dinamik denge nedeniyle sabit kalmaktadır. Ozon tabakasındaki incelmeler, bu dinamik dengenin bozulmasını anlatır.[196] Yine sözgelimi bir göldeki balık popülasyonu ile su bitkilerinin oksijen üretimi arasında ekolojik bir dinamik denge vardır. Başka bir örnek: Canlılarda gözlenen homeostaz (dengeleşim) mekanizmaları, dinamik dengenin oluşmasını sağlar. Örneğin, insanda vücut sıcaklığının belirli bir aralıkta tutulması, dinamik bir denge örneğidir. Toplumsal ölçekteyse dinamik dengenin varlığı açık bir konudur. Örneğin, devrimci durum, toplumsal sistemin kendini yeniden üreten/koruyan mekanizmalarıyla, dönüşüme zorlayan nedenlerin, süreçlerin arasındaki dinamik dengenin yitirildiği tarihsel kesitlerdir. Başka dinamik denge örnekleri verelim. Kutuplarda buzulların oluşumu ve erimesi süreçleri arasındaki karşıtlık bir dinamik denge oluşturur. Yerküre üzerindeki tuzlu ve tatlı suyun buharlaşması ile yağışlar yoluyla yerkabuğuna dönmesi süreçleri, yeryüzünde suyun var oluşunu dinamik dengede tutar. Bir yeşil yapraklı bitkinin fotosentez ile oksijenli solunum

---

[193] Bertell Ollman, **a.g.e.**, s. 87

[194] Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, 2009, s. 1830

[195] Bu illüstrasyon, http://www.scholarpedia.org/article/Equilibrium adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 20.02.2022

[196] Ian Marshall&Danah Zohar, **Kim Korkar Schrödinger'in Kedisinden: A'dan Z'ye Yeni Bilimin Kılavuzu**, Paradigma Yayıncılık, 4. Baskı, 2006, s. 164-5

reaksiyonları/süreçleri, gündüzleri fotosentezin solunum için besin ve oksijen üretimi ile solunumun fotosentez için karbondioksit (CO_2) ve su (H_20) oluşturması, bunların yanı sıra doğal çevreden de H_20, $C0_2$ ve 0_2'nin alınıp verilmesiyle birlikte, dinamik bir dengeyi anlatır. Eğer bitkiyi karanlık bir ortama uzun süre bırakırsanız, dinamik dengenin bozulması, solunum süreçlerinin baskın gelerek, bitkinin solup, çürümesi gerçekleşir. Gaz ile doldurulan bir balon örneğinde, balon içerisindeki gazın basıncı arttıkça, bunu dengeleyen balon duvarındaki esneme kapasitesidir. Balonun şişirilme sürecindeki karşıt süreçler arasındaki dinamik denge, balon içi basıncın, duvarın esneme yeteneğiyle karşılanamadığı bir noktada bozulur ve balon patlar. Başka bir örneğe bakalım. Bir şehirdeki araç sayısındaki artış ile bunu dengeleyen altyapı yatırımları ile metro ve diğer toplu ulaştırma biçimlerinin yaygınlaştırılması arasındaki karşıtlık uyumlu birlik göstermeyip bozulmuşsa, trafik akışında uzun süreli tıkanıklıklarla kendini gösteren çelişki gelişmiş demektir. Bu örneklerde *dinamik dengenin bozulmasıyla karşıtların mücadelesi çelişki forumunu almaktadır*.

Eğilimi ise şu şekilde değerlendirebiliriz: Farklı süreçler bir sonucun oluşmasına doğru bir yöne sahipse, bir eğilimin varlığından bahsedilebilir. Örneğin, sudan karaya çıkış canlıların evriminde bir eğilimdir. Tekhücreliler, mantarlar, bitkiler, omurgasızlar ve omurgalılarda olduğu gibi birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmiş ve birden çok olayda tekrarlanmış bir süreçtir.[197] Başka bir örnek, kapitalist üretim biçimindeki genel kar oranlarının düşme eğilimidir. Rastlantısal olayların (tesadüflerin) oluşturduğu düzensizlikler içerisinden geçen, dinamik yasaların belirli bir sonuç üretmesi yoluna da "eğilim" denebilir.[198]

2. Uzay-Zaman

Klasik mekanikte/Newton fiziğinde, zaman, gözlemcinin hareket durumundan bağımsız olarak evrenseldir; evrenin her yerinde aynıdır. Özel ve Genel Görelilik Teorisi'ne göre, zaman, uzayın üç boyutundan bağımsız olarak düşünülemez; gözlemcinin hareketine ve kütle çekimsel alanlara bağlıdır. Başka bir deyişle, zaman görelidir. Büyük kütleler, uzay-zamanda eğrilikler oluşturur ve etraflarında zamanın daha yavaş akmasına yol açar (kütle çekimsel zaman genişlemesi). Özel Görelilik Teorisi, ışık hızına oranla düşük hızlardaki hareketlerde, Newton mekaniği ile aynı sonuçları verir.

Özel Görelilik Teorisine göre:

- Uzay ve zaman, birbirlerinden ayrı olarak ele alınamaz; uzay-zaman bir bütündür.
- Cisimlerin uzay-zamandaki toplam hareketi sabittir. Bu nedenle uzayda daha hızlı hareket eden kütleli bir cisim, zamanda daha yavaş hareket etmek zorundadır.
- B gözlemcisi, A gözlemcisine göre sabit bir hızda gidiyorsa A gözlemcisine göre B gözlemcisi için zaman daha yavaş geçiyordur. Fakat B gözlemcisine göre kendisi için değil A gözlemcisi için zaman daha yavaş geçiyordur.
- Eş zamanlılık, gözlemciler arasında farklılık gösterebilir. Bir gözlemci için aynı anda gerçekleşen bir olay, başka bir gözlemci için aynı anda gerçekleşmeyebilir
- Belli bir gözlemciye göre sabit hızda giden cismin gittiği yön doğrultusunda boyu kısalır.
- Kütleli cisimleri ışık hızına çıkartmak için sonsuz momentum ve enerji gerektirdiğinden asla ışık hızına ulaşamazlar. Kütlesiz cisimler ise ışık hızında gitmek zorundadırlar.
- Bir cisme durağan haldeyken (bir hıza sahip değilken) enerji verirsek ışık hızının karesine bölünmüş hali kadar kütlesi artar ($E=mc^2$).[199]

Einstein şöyle demektedir: "Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O halde; cisim, hareket ve zamandan birinin diğerine bir önceliği yoktur."200 Uzay-zaman mutlak değil, maddeyle ve hareketiyle ilişkilidir.

3. İlişki (relation) ve etkileşim (interaction)

---

[197] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sudan_karaya_ge%C3%A7i%C5%9F, Erişim tarihi: 10.02.2022

[198] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

[199] https://evrimagaci.org/ozel-gorelilik-teorisi-nedir-einstein-isik-hizinin-dogasini-aciklamayi-calisirken-evreni-nasil-cozdu-4556, Erişim tarihi: 16.02.2022

[200] https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zel_g%C3%B6relilik, Erişim tarihi: 16.02.2022

İlişki, nesnelerin ve süreçlerin arasındaki zamansal-mekânsal bağlardır, bağlantılardır. Varlığın özellikleri ve nitelikleri[201], diğer varlıklarla kurulan ilişkilerde ortaya çıkar. İlişkilere örnekler verelim: Mıknatısların manyetik alanları reel olarak vardır, fakat metallerle ilişkilerinde görünür hale gelir. Bir atomun nitelikleri, çekirdekteki parçacıklar ve elektronları arasındaki ilişkilerden oluşur. Canlılardaki organlar, barındırdıkları dokular ve hücreler arasındaki ilişkiler, diğer sistemlerle olan ilişkileri içerisinde işlevlere sahiptir. Hücrelerin organelleri arasındaki ilişkiler, onun bütünlüğünü oluşturur. Güneş sistemindeki öğeler arasındaki kütle çekimsel ilişkiler ve hareketleri, yine bir bütünlük oluşturur. Toplumsal ölçekte, insanlar arasındaki ilişkiler ve insanların doğayla kurduğu ilişkilerse, herkesçe bilinir. Yine örneğin, üretim, coğrafyayla ilişkilidir; "toplumsal üretimin seviyesi ve gelişim eğilimleri toprağın verimliliğine, doğal kaynaklara (su dâhil), iklim koşullarına ve başka şeylere bağlıdır."[202]

Maddenin organizasyon düzeylerine göre ilişki biçimleri farklılaşır. Mekanik ilişkiler, fiziksel ilişkiler, kimyasal ilişkiler, organizmalardaki içsel ilişkiler, türler dâhilindeki/arasındaki ilişkiler ve türlerin çevreleriyle olan ilişkileri, toplumsal katmanda ise insanlar arası ilişkiler, sınıflar arası ilişkiler gibi. Bilinç, sinir sisteminin doğal ya da toplumsal çevreyle olan ilişkilerini anlatır. Öte yandan, dışsal ile içsel, doğrudan ile dolaylı, işlevsel ile genetik (kalıtsal), uzamsal ile zamansal, yasayla yönetilen ile rastlantısal, neden ile sonuç vb. ilişki biçimleri vardır.[203] İlişkiler sürekli ya da geçici olabileceği gibi, tek yönlü, çift yönlü ya da çok yönlü olabilmektedir.[204]

Bu noktada, ilişki (relation) ile göreli (relative) kavramlarının farklı olduğu görülmelidir. Görelilik, bazı kavramların karşılıklı bağlılığını anlatır. Başka bir deyişle, görelilikte, bir kavram diğeri ile birlikte düşünülür. Örneğin, iki misli-yarım, büyük-küçük, sevgi-nefret, iyi-kötü de olduğu gibi. Aristoteles, görelik (Yunanca "pros ti") kavramını bir kategori olarak öne sürer.[205] Örneğin, baba-oğul ya da kuzey-güney birbirlerine görelidir fakat aralarında ilişki de vardır.

Nesnelerin ve süreçlerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkilerine, etkileşim denir. İlişkiler, etkileşimler yoluyla kurulur. Örneğin fizikte kütle çekimi, elektromanyetizma, zayıf ve kuvvetli etkileşim olmak üzere dört etkileşim türü bilinmektedir. Etkileşimler de yine, moleküler etkileşimler, hücresel etkileşimler, organizmadaki etkileşimler, türler içindeki ve arasındaki etkileşimlerle, canlıların çevreyle olan etkileşimleri, psikolojik etkileşimler vb. şeklinde sınıflandırılabilir.

Karşıtlık ve çelişki dışarıda bırakılırsa, etkileri açısından bakıldığında, çeşitli öğeler arasındaki *etkileşim türleri* şunlardır:

a. Aditif/sumatif etkileşim (additive interaction): İki ya da daha fazla öğenin/etkenin birlikte etkin olduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamı kadar bir sonuç üretmeleridir. Örneğin bir kayanın rüzgârın ve akarsuların etkisiyle aşındırılması sürecinde, aditif bir etkileşim bulunur.

b. Güçlendirme (potentiation): Bir etkenin işlevinin, o işleve yol açmayan başka bir öğe tarafından güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, dere yatağındaki taşların yüzyıllar boyunca köşe-kenarlarının aşınıp pürüzsüzleşmesi sürecinde, derenin debisini/akan su hacmini artıran yağışlar, aşındırma sürecini güçlendirici etkiye sahiptir.

c. Sinerjistik etkileşim (sinergistic interaction): Synergy (İng.) terimi, Yunanca "sinergos" kelimesinden köken alır ve anlamı "birlikte çalışmak/etkimek"tir. İki etken kombine etkinlikte bulunduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamından daha büyük, daha güçlü bir sonuç oluşur. Bir örnek verelim: İnsanlar üretim sürecinde ayrı ayrı olarak değil, iş birliği/iş bölümü yaparak çalışırlar; bu durumda üretkenliklerinin tümü, tekil üretkenliklerinin aritmetik toplamından daha fazladır. Başka bir deyişle iş birliği/iş bölümü, sinerjistik etki yaratır.

d. Stimülasyon ve inhibisyon: İnhibisyon, bastırma/ezme, baskılama, durdurma ya da frenleme, etkisini sınırlama anlamlarına gelir. Stimülasyon, inhibisyonun tersidir. Örneğin, sivrisineklerin üremelerine uygun nem ve sıcaklığa

---

[201] Hegel, "özellik" ile "niteliği" ayırt eder. Özellikler, nesnelerin/belirli varlıkların değişebilir yanını, "nitelikler" ise ortadan kalktıklarında, nesnelerin de var olamayacağı yanını anlatır. Bkz; G. W. F. Hegel, **Mantık Bilimi**, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, 2004, s. 216

[202] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 132

[203] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 143

[204] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 143

[205] Aristoteles, **Kategoriler**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002, s. 11

sahip yerlerin artışı, sivrisinek sayılarının artışında stimüle edicidir. Tersine, sivrisineklerin sayılarını azaltan avcıların sayısındaki artış, sivrisineklerin var oluşu için inhibe edici olarak kavranabilir.

e. Antagonizm (karşıtlık) ve çelişki: Karşıtlık kavramıyla, zıt anlamlı kavram çiftleri kastedilmemektedir. Bir sürecin karşıt ve birbirlerini bütünleyen yönlerinin, farklı süreçlerin karşıt eğilimlerinin etkileşimleri, dinamik aktörlerin ya da kuvvetlerin karşıtlık içerisinde bütünlük oluşturması anlatılmaktadır. Her karşıt süreç ya da süreçlerin yönleri, çelişki oluşturmaz. Karşıtların etkileşimine ve çelişki yoluyla gelişime ileride daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

f. Negatif geri-besleme (negative feed back): Bir ara ya da nihai sonuç, işleyiş üzerinde geri bildirimde bulunup, kararlı durumun, dinamik dengenin ya da homoestazın[206] oluşmasını sağlar. Örneğin, kapitalist pazardaki fiyat dalgalanmaları, negatif geri bildirim yoluyla dengelenir. Avcı-av etkileşiminde, bunların popülasyonlarının büyüklükleri negatif geri bildirim yoluyla dengeye çekilir (Resim 5[207]). Örneğin, alabalık-turna balığı arasında, kar baykuşu-kutup yaban tavşanı arasında, negatif geri bildirim türünde bir etkileşim vardır.

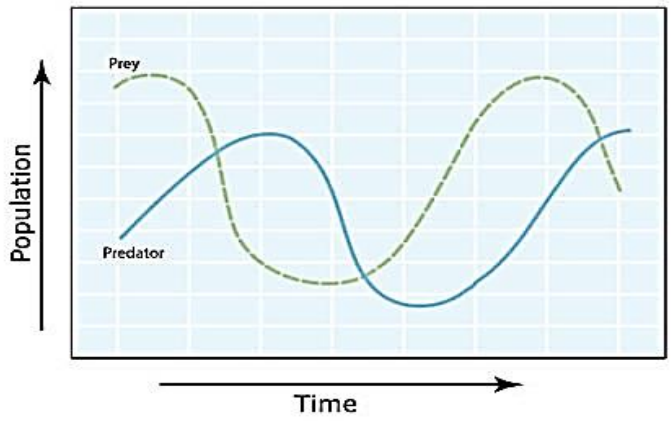

Resim 5: Avcı-av etkileşiminde, popülasyonların zaman içerisindeki değişimini gösteren Lotka-Volterra modelinin grafik gösterimi. Avcılar, avlarının sayısını azaltırlar ve böylelikle besin kaynakları azaldığından, kendilerinin sayısı azalmaya başlar; bu durum ise avlar üzerindeki avcıların oluşturduğu baskıyı azaltıp, yeniden sayıca artmalarına yol açar.

g. Pozitif geri-besleme (positive feed back): İşleyişin sonunda oluşan sonuç, mevcut süreci güçlendirir. Amplifikasyon oluşur. Kısır döngü (fasit daire, vicious cycle), pozitif geri bildirimlerin ölçüsüz şekilde artarak olumsuz sonuçlar doğurduğunda, bunlara verilen isimdir.[208] Pozitif geri bildirim, açık sistemlerde yeni düzenlerin ortaya çıktığı mekanizmadır. Örneğin özel bir çevrede yeni bir bitki ya da hayvan melezi, rakiplerine karşı küçük bir avantaja sahipse, pozitif geri bildirim mekanizmasıyla birkaç nesil sonra bulunduğu bölgeye hâkim olabilir.[209]

4. Gelişim, Eşitsiz Gelişim, İlerleme

19. yy.'dan bu yana bilimsel ilerlemeler sayesinde örneğin evrenin, dünyanın ve canlıların gelişimini, kozmolojide, jeolojide ve biyolojide inceliyoruz. Öyleyse, nedir gelişim?..

"Gelişim, maddi ve ideal nesnelerin yeni niteliklerinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan, geri döndürülemez, kesinlikle yönelmiş ve yasayla yönetilen değişimidir."[210] Gelişim, geri döndürülemezdir çünkü zaman içerisinde meydana gelir; bir sistemin döngüsel işleyişini anlatmaz. Organizmaların büyümesinde olduğu gibi, gelişimde, önceden geçilmiş durumlara geri dönüş imkânsızdır. Aynı nitelikteki değişikliklerin birikmesiyle, gelişim bir yön kazanır. Yasayla yönetilen değişimse, rastlantısal olayların oluşmasını dışlamadan, zorunlu olay ve süreçlerin, gelişimde bulunduğunu anlatır. Yeni nitelikler, nesnelerin niteliksel ve niceliksel özelliklerinde, bir sistemin öğeleri arasındaki

---

[206] Homeostaz (dengeleşim), "(…) fizyolojide, ekolojide, klimatolojide, iktisatta ve herhangi bir kalıcılık gösteren tüm sistemlerde gözlenen kendi kendini düzenlemedir. Dengeleşim, pozitif ve negatif geribildirim devrelerinin etkinlikleri yoluyla meydana gelir." Bkz; Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **Yeni Yüzyılda Diyalektik**, Yordam Kitap, 2011 içinde, Richard Levins, *Diyalektik ve Sistem Kuramı*, s. 67

[207] https://www.nature.com/scitable/knowledge/library/dynamics-of-predation-13229468/#:~:text=As%20predator%20populations%20increase%2C%20they,the%20size%20of%20prey%20populations., Erişim tarihi: 20.02.0222

[208] Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **a.g.e.** içinde, Richard Levins, *Diyalektik ve Sistem Kuramı*, s. 67

[209] Ian Marshall&Danah Zohar, **a.g.e**, s. 222-4

[210] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 146

ilişkilerde, nesnelerin işlevleri veya davranışında, varlıklar arasındaki etkileşim türlerinde ya da bütün bunların hepsinde ortaya çıkabilir.[211]

Vurgulayacak olursak, gelişimin dört temel niteliği şunlardır:

- Yeni niteliklerin ortaya çıkması
- Geri dönülmezlik
- Bir yöne/eğilime sahip olma
- İçerdiği değişimlerin yasalara uyması

Güneş'in oluşumunu ve gelişimini örnek olarak irdeleyelim. Güneş'in "doğumu", hidrojen moleküler bulutun hızla kendi içine çökmesi sonucudur. Gelişiminin daha sonraki bir döneminde çekirdekte oluşan nükleer füzyon reaksiyonları hidrojeni helyuma dönüştürür. Böylece Güneş'in çekirdeğinde madde enerjiye çevrilir. Hidrojen atomlarının helyum atomlarına dönüşmesi, yeni bir niteliğin, geriye dönülmez şekilde ortaya çıktığını gösterir. Bu dönüşüm fizik yasalarına tabidir. Güneş süpernova olarak patlayacak kadar fazla kütleye sahip değildir. Bunun yerine 5-6 milyar yıl içinde kırmızı dev aşamasına girecektir. Bu, gelişimindeki bir eğilim ya da yöndür. Çekirdekte bulunan hidrojen yakıtı tükendikçe dış katmanları genişleyecek, çekirdeği büzüşerek ısınacaktır. Çekirdek sıcaklığı bir noktaya ulaştığında helyum füzyonu tetiklenecek ve karbon ile oksijen üretecektir. Böylelikle yüzeyinden kütle kaybetmeye başlayacaktır. Yine yeni nitelikler, geri dönülmez şekilde ortaya çıkmakta ve belirli yasalar uyarınca bu değişimler oluşmaktadır. Kırmızı dev aşamasından sonra geride kalan tek cisim, aşırı derecede sıcak olan yıldız çekirdeğidir. Bu çekirdek milyarlarca yıl boyunca yavaşça soğuyup beyaz cüceye dönüşecektir.

"Eğer yeni nitelik bazı açılardan eskisine göre üstünse, gelişimin ilerleyen eğilimine sahibizdir, ancak daha aşağı ise, gerileyen bir eğilime sahip oluruz (…) Gerileme, tam da ilerleme gibi, geri döndürülemeyen bir süreçtir."[212] Örnekler üzerinden "gelişimi" inceleyelim… Canlıların evrimi, ilerleyen gelişimsel süreçler içerir. Çünkü her yeni evre, daha önceki evrelerin zemini üzerinde yükselir. Canlıların evriminde genel gelişme yönü, ilerleyen bir seyirdedir. Ancak, "geri evrim" süreçleri de vardır. Bir canlının bütün özellikleri bakımından değil de spesifik bir ya da birkaç özelliği bakımından, atalardan torunlara evrimleştiğini bildiğimiz bazı özelliklerin, tekrar atasal formlara ya da benzerlerine evrimleşmesi gözlenmektedir. Buna tersine evrim (devolution) denir. Tipik bir tersine evrim örneği şudur; kurbağaların neredeyse tamamı milyonlarca yıllık evrim süreçlerinde üst çenelerindeki dişleri yitirmiştir; ancak günümüzde yeni görülen kurbağa türlerinde, bu atasal dişlerin yeniden evrimleştiği görülmektedir.[213] Kozmolojiye bakalım… Küçük ve büyük kütleli yıldızlar oluşurlar, ilerleyen bir gelişimleri vardır ve gerileyen gelişimle sonlarına ulaşırlar (bkz; resim 6).

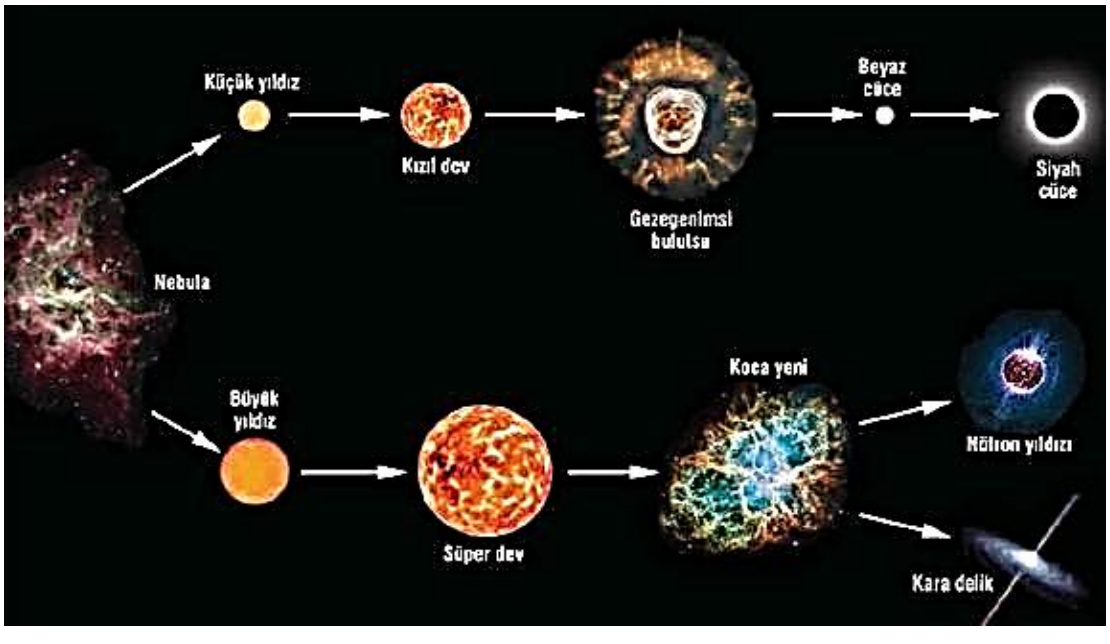

Resim 6: Yıldızların oluşumu ve gelişimi[214]

---

[211] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 146-7

[212] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 147

[213] https://evrimagaci.org/geri-evrim-tersine-evrim-devolusyon-evrimsel-surecin-atasal-formlara-udonusu-4489, Erişim tarihi: 12.02.2022

[214] https://www.fizik.net.tr/site/yildizlarin-yasam-dongusu/ Erişim tarihi: 12.02.2022

Toplumların gelişimindeyse, yeni üretici güçlerin filizlenmesi ve aralarında kurulan yeni üretim ilişkilerinin ilerleyen gelişimiyle kuruluş-yükseliş dönemlerini, bu üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine ayak bağı olduğu gerileyen gelişim süreçlerinin yaşandığı gerileme-çözülüş dönemlerinin izlediğini biliyoruz.

Şimdi de “eşitsiz gelişim” olgusuna bakalım. *Eşitsiz ve bileşik gelişim*, kanımızca bir bilimsel “yasa” değil, evrende, doğada, toplumda ve örneğin ideolojiler dünyasında görülen bir örüntüdür.

Gelişim örüntüsündeki “eşitsizlik”, süreçlerdeki farklı tempolarda gelişimi, yani ilerleyiş hızını anlatır. Kimi unsurların hızlıca, kısa zaman kesitlerinde belirgin değişimler geçirmesini, buna karşın bazı diğer unsurların yavaş ve tedrici ilerlemelerle gelişimi anlamına gelir. Eşitsiz gelişim olgusunda, sıçramalar ve kaplumbağa hızında değişimler bir arada yaşanmaktadır.

Bu örüntünün “bileşik” kısmıysa, eski ve yeninin, ilkel ile daha gelişkin olanın, geri olan ile ileride olanın bir arada ve aynı zaman diliminde görülmesini vurgular.

Evrende farklı tempolarda gelişime sahip olan galaksiler, yıldızlar ve gezegenler bulunmaktadır. Gelişiminin farklı dönemlerinde yıldızlara, gezegenlere ve galaksilere sahip olan evrenimiz, ileri ile geri oluşumları bir arada barındırmaktadır.

Eşitsiz gelişim, canlıların evriminde de görülür.

Sıçramalı Evrim Teorisi (Kesintili Denge Teorisi olarak da bilinir), şu gözleme dayanır: Fosil kayıtlarındaki boşluklar, bir soyun evriminin farklı hızlarda ilerleyebileceğini gösterir. Bu teoriye göre, türleşme, milyonlarca yıl yerine binlerce yıl içinde nispeten hızlı bir şekilde gerçekleşir.[215] Niles Eldredge ve Stephen Jay Gould tarafından 1972'de ileri sürülen bu teori, türlerin uzun zaman dilimleri boyunca doğal seçilim etkisi altında aslında oldukça az değişime uğradığını; ancak asıl evrimsel değişimlerin, ciddi çevresel değişimlerin olduğu zamanlarda, belli popülasyonlarda, göreceli olarak hızlı bir şekilde, kısa bir zaman aralığında meydana geldiğini ileri sürer.[216] Kesintili Denge Teorisi günümüzde daha geniş bir çerçevenin bir bileşeni olarak görülmektedir. Evrimsel süreçler, çevre şartlarına ve türün genetik havuzuna bağlı olarak farklı mod ve tempolarda (hız ve biçimlerde) yaşanabilmektedir. Belli şartlar altında evrim çok daha hızlı yaşanabilirken, belli koşullar sağlandığında çok uzun denge dönemleri görülebilir.[217]

Türleşmeyi açıklamak üzere “filogenetik tedricilik” ile “sıçramalı evrim” modelleri, evrim teorisinde yerleri olan iki yaklaşımdır. “Filogenetik tedricilik”, birçok canlı türleşmesi yavaş ve tedrici olarak gerçekleşir anlayışındayken, “sıçramalı evrim” modeli, nadir de olsa görece kısa zaman kesitlerinde hızlı evrimleşmenin olduğunu, bu dönemlerde bir türün farklı iki türe evrimleştiğini, daha sonrasındaysa değişimin çok olmadığı bir “staz” döneminin yaşandığını öne sürer. Bunlardan ayrı olarak “değişken hızlı evrim” modeline göreyse, farklı canlı türleri farklı tempolarda evrimleşmektedir. Bu konudaki tartışmalar bitmemiş olsa da canlıların evrimsel süreçlerinde eşitsiz ve bileşik gelişimin olduğunu öne sürebiliriz. Yani bir yandan canlıların evrimleşme tempoları farklılıklar gösterirken, bir yandan da geri ve ileri formların bir arada ve etkileşim içerisinde var olduklarını söyleyebiliyoruz.

İnsanlık tarihi de eşitsiz ve bileşik gelişmiştir. Farklı gelişim evreleri bölgeden bölgeye, imparatorluklarda, ülkelerde, kentlerle kırsal bölgeler arasında aynı zaman kesitinde görülmüş, gelişim hızları arasında farklılıklar hep olmuştur.

İnsanlık tarihindeki eşitsiz gelişimi, kapitalizm dönemiyle sınırlamamak gerekir. Çulhaoğlu pre-kapitalist dönemler ile kapitalizmdeki eşitsiz gelişimin farkını şu şekilde değerlendirmektedir:

> “Çok genel olarak eşitsiz gelişme olgusundan, kapitalizmi önceleyen tarihsel dönemler için de söz edilebilir. Ancak, bu dönemlere özgü eşitsiz gelişme savaş, kıtlık, göç, salgın hastalıklar ve benzeri olgulardan kaynaklanır. Oysa kapitalizmle birlikte gündeme gelen eşitsiz gelişme, doğrudan doğruya, belirli bir üretim tarzına özgü, süreklilik taşıyan, açıklanabilir, kimi durumlarda da öngörülebilir süreçlere bağlıdır. Dolayısıyla, yalnızca kapitalizmin egemen olduğu dönemdeki eşitsiz gelişme olgusunun yasallıkları ortaya konulabilir.”[218]

---

[215] https://evrimagaci.org/stephen-jay-gould-degerli-bir-paleontolog-ve-evrimsel-biyologun-hayati-9958, Erişim tarihi: 12.02.2022

[216] https://evrimagaci.org/kesintili-denge-teorisi-6002, Erişim tarihi: 12.02.2022

[217] https://evrimagaci.org/stephen-jay-gould-degerli-bir-paleontolog-ve-evrimsel-biyologun-hayati-9958, Erişim tarihi: 12.02.2022

[218] Metin Çulhaoğlu, *Eşitsiz Gelişme: Bir Tartışma Çerçevesi*, **Gelenek**, sayı: 84, Mayıs 2005 https://gelenek.org/esitsiz-gelisme-bir-tartisma-cercevesi/

Toplumsal tarihin fikirler boyutundaysa, eşitsiz ve bileşik gelişim örüntüsü hemen herkesin gözüne çarpacak kadar belirgindir. En son bilimsel bilgilerin üretildiği ve kullanıldığı, fakat en ilkel ve tarihsel olarak geri düşüncelerin, inançların da benimsendiği bir dünyada yaşıyoruz. Üstelik bu saptama tüm tarih boyunca geçerlidir. Bazı inançlarda çok yavaş ve tedrici bir değişim yaşanırken, bilimsel atılımların ve devrimci siyasal görüşlerin görece daha kısa tarihsel dönemlere sıkıştığını biliyoruz.

Şimdi, konuyu devrim teorisi bağlamında değerlendirelim. Bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmişlik düzeyi, eş deyişle görece gelişmemiş ya da görece ileri olması, o ülkede sosyalizme geçişin somut bir olanak olmasını etkilemez. Bunun nedeni, bir ülkede sosyalist devrime önderlik edecek siyasal çizginin ve örgütün, eşitsiz gelişimin bir sonucu olarak görece geri toplumsal ilişkiler içerisinde dahi oluşabilmesidir. Zayıf halka ülkelerde, proleterleşme süreçleri görece gelişmemiş de olsa, sömürülen üreticilerin/emekçilerin kapitalist toplumsal ilişkilerin olgunlaşmasını beklemeden, kendi iktidarları için sosyalist devrime yönelmeleri mümkündür. Dünya emperyalist-kapitalist sistemi içerisinde bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkiler yaygınlaşıp oturmuşluk kazanmadan da yöneten sınıf ile sömürülen/yönetilen diğer sınıflar arası karşıtlıklar çelişki formunu alabilir ve mevcut iktidar zayıflayıp çatırdayabilir. İşte o zaman, sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli koşullar oluşmuş demektir.

İlerleme, varlıkların gelişiminde farklılaşmanın, karmaşıklığın ve organizasyonun artışıdır. İlerleme, birçok patikadan gerçekleşir. Sistemlerin içerisindeki ve aralarındaki ilişkilerin zaman içerisinde artan karmaşıklığı, ilerlemenin bir ölçütüdür. Varlıkların organizasyonundaki gelişim, giderek artan oranda hızlanır. Bu da ilerlemenin diğer bir ölçütüdür.[219] Burada gelişimin genel yönü olan ilerlemeyi, evrenin gelişimindeki kozmolojik dönemlerle örneklemek yararlı olacaktır:

*13,5 milyar Büyük patlama ile maddenin evriminin başlaması: Big Bang

*Büyük patlamadan 10-35 saniye sonra atom altı parçacıkları; kuarkların oluşması

*Büyük patlamadan 1 saniye sonra Gama ışınları

*Büyük patlamadan 3 dakika sonra genişleyen evrenin yarıçapı 40 ışık yılı noktaya ulaşması

*Büyük patlamadan 100 bin yıl sonra maddenin görünmesi

*Büyük patlamadan 3 milyon yıl sonra ilk elementler Helyum ve Hidrojen'in ortaya çıkması

*5 milyar yıl önce, Güneş'in oluşması[220]

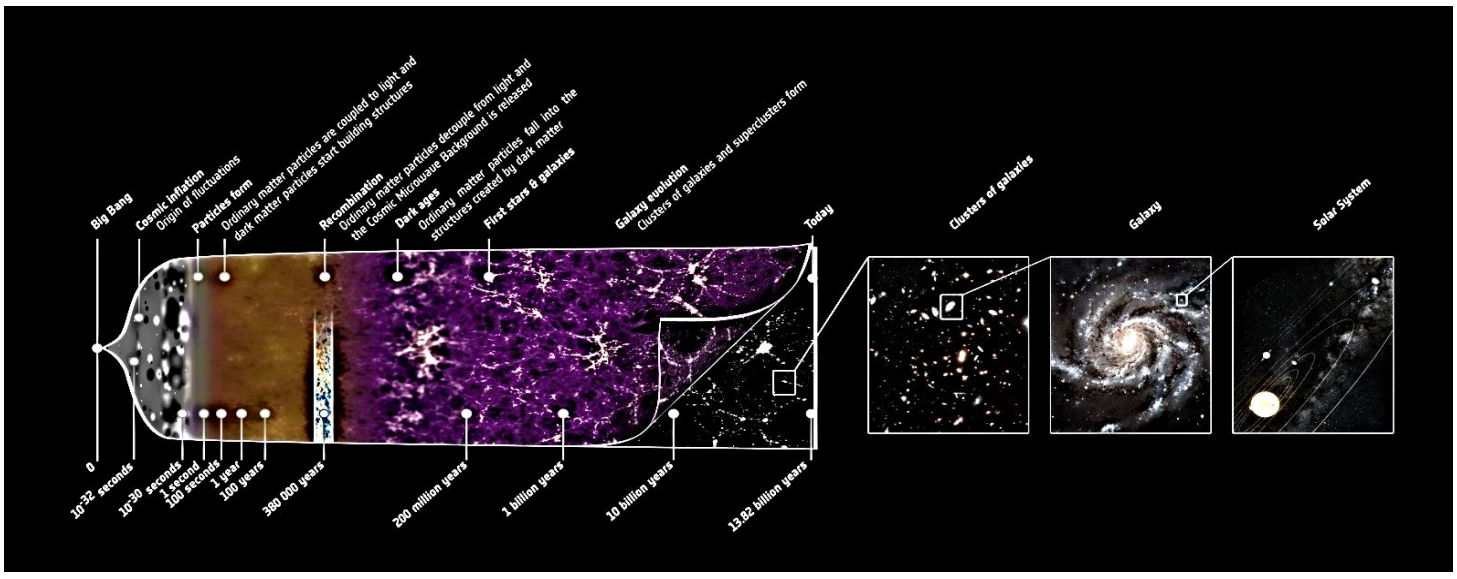

Resim 7: Evrenin Tarihi[221]

Öte yandan, "gelişimin sarmal biçimi" (Engels) kavramlaştırmasının kendisi değil, ama ona büyük önem atfedilmesi sorunludur. Lenin şöyle yazıyor: "Zaten geçmiş olan aşamaları adeta yineleyen, ama onları farklı bir yoldan daha yüksek bir temel üzerinde yineleyen ("yadsımanın yadsınması") bir gelişme, düz bir çizgi boyunca değil de deyim

---

[219] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 240-1

[220] https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnyan%C4%B1n_evrimi_kuram%C4%B1, Erişim tarihi: 12.02.2022

[221] https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2013/03/Planck_history_of_Universe , Erişim tarihi: 26.03.2022

yerindeyse sarmal bir yolda olan bir gelişme (…)”[222] Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, gelişimin bir çember misali döngüsel olmadığını, düz bir çizgi boyunca da ilerlemediğini anlatmak için, “sarmal”a benzetilmesidir. Örneğin farklı üretim tarzlarının kuruluşu-yükselişi ve gelişmesi-çözülüşü şeklinde birbiri ardı sıra gelen yineleyişler, bir sarmala benzetilebilir. Fakat bu bir *benzetmedir* ve bir gelişim yasası olarak görülmemelidir. Dolayısıyla şu satırlar bir mutlaklaştırma yapılmadan, benzetme yapıldığı dikkate alınarak okunmalıdır: “Tarih, dışarıya ve yukarıya doğru genişleyen bir sarmalın bir dizi dönüşüdür. Sonra gelen hiçbir gelişim çevrimi öncekini tekrar etmez, o yeni ve daha üst bir düzeydir.”[223]

“Yadsımanın yadsınması” ilkesinin ise, Hegel’in akıl yürütme yolundaki temel ilke olduğu, bunun nesnel gerçekliğe transferinin uygun olmadığını daha önce vurgulamıştık. Bu noktada, Brosius'un, ilkel toplum ---> sınıflı toplumlar ---> komünizm şeklindeki şemanın yanı sıra, “üreticilerin üretim araçlarını kullanım hakkının olup olmaması” kriterini temel alarak oluşturduğu ilk sınıflı toplumlar ---> köleci toplum —-> feodalizm ile köleci toplum ---> feodalizm ---> kapitalizm şemalarını[224], "yadsımanın yadsınması" ilkesiyle açıklamasının sağlıklı olmadığını da belirtelim.

5. Nedensellik, Zorunluluk ve Rastlantı (=tesadüf), Belirlenim, Yasa, Refleksivite

Nedensellik, fenomenler arasındaki bir ilişki türüdür. Uzay-zamansal ilişkiler, işlevsel bağımlılıklar, simetri ilişkisi gibi ilişkiler, neden-sonuç (neden-etki) ilişkilerine sahip değildir.[225] Nedensellik, bir fenomenin (neden) belirli koşullar altında başka bir fenomene (sonuç/etki) yol açmasıdır. Nedensellik süreci, zaman içerisinde asimetriktir; neden ile sonuç (etki) yer değiştirebilirse de zamansal asimetrik ilişki değişmez.[226] Nedenselliğin olmadığı bir gerçeklik olsaydı, yaşamsal pratiklerimiz ve bilimsel açıklama yapmak imkânsız olurdu.

Nedensellik, evrenseldir. Her olayın ve sürecin nedenleri vardır. Mantıksal bir antinomi (çatışkı) oluşturan bir örnek verelim. İnsanların göbek çukurunun var olmasının nedeni, anne karnında plasenta (halk arasında “eş”) ile fetüsün (cenin) arasında uzanan göbek kordonunun olmasıdır. Bu nedenle, orta çağda Hıristiyan din adamları, Âdem ile Havva’nın göbek çukurunun olup olmadığı ve nasıl resmedileceği konusunda tartışmışlardır. Âdem ve Havva’nın anne-babası olmadığından, Tanrı onları neden göbek çukurlu yaratsındı ki?.. Fakat göbek çukurlu olma özelliği genetik olarak belirlendiğinden, Âdem ve Havva’nın göbek çukuru yoksa gelecek nesillerin de göbek çukuru olamazdı… Evet, nedensel bağlantılar zinciri bir başlangıca ya da sona sahip değildir.

Bir sonucun birden fazla nedeni ve oluşturucu nedensel mekanizması olabilir. Doğada ve toplumdaki olayların çoğunda, birden çok oluşturucu mekanizmanın birleşik etkisiyle bir olay ardından gelen diğer bir olayın meydana gelmesine neden olur. Yani doğada ve toplumda meydana gelen olayların çoğu “konjonktürler” olarak ortaya çıkar.[227]

Nedenlerden bazıları rastlantısaldır. Rastlantılar, bir olayın oluşumunda, bir sürecin ilerleyişinde, zincirleme etkileşimlerin *dışından* gelerek olayın oluşumuna ve sürece katılan nedenlere denir. Rastlantı olan nedenlerin oluşumununsa, kendi “mantığı”, yani saptanabilir bir nedensel etkileşim zinciri mevcuttur. Zorunluluk, neden-sonuç ilişkisinde bir ya da birkaç oluşturucu mekanizmanın, eş deyişle yasaların varlığını anlatır. Uygun koşullarda aynı nedenler, aynı sonuçları zorunlulukla üretir.

Farklı nedenlerin, özdeş sonuçlar üretmesi ve bir ve aynı nedenin farklı koşullarda farklı sonuçlar üretmesi mümkündür. Koşullar, doğrudan neden değildir, fakat nedenlerin sonuçlar üretmesine katkıda bulunur.[228]

Bir örnek verelim: İşine gitmek için A yolunda yürüyen X kişisinin başına, B apartmanının önünden geçerken, çatıdan düşen bir kiremit çarpıp, kafatası içerisinde kanamaya yol açarak bir süre sonra onu öldürsün. Burada çatıdan kiremitin düşmesinin oluşturucu mekanizmaları olarak diğer kiremitlerle olan ilişkisinde rüzgârların, yağmurların vb. etkisiyle oluşan gevşeme yer alır. Bir kiremitin düşeceği zorunludur, fakat hangi kiremitin düşeceği ve ne zaman düşeceği rastlantısaldır. Düşüp, X kişisinin başına isabet etmesi sürecinde, yer çekimi, rüzgârın

---

[222] Vladimir İlyiç Lenin, **Felsefe Defterleri**, çev. Eylem Can, Yordam Kitap, İstanbul, 1. Baskı, 2018, s. 128.

[223] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 240

[224] Bernhard Brosius, **a.g.e.**, s. 30-41

[225] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 156

[226] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 158-9

[227] Roy Bhaskar, **Gerçekçi Bilim Teorisi**, Akılçelen Kitaplar, 2018, s. 202-3

[228] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 160

savurma kuvveti gibi oluşturucu mekanizmaların bileşkesi rol oynar. Yani yine neden-etki ilişkisi zorunlu niteliktedir, fakat o sırada X kişisinin B apartmanı önünde olması ve çarpma olayı rastlantısaldır. X kişisinin A yolundaki B apartmanı önünden geçişinde, kişinin işine varmak için seçtiği en kısa yol olduğundan, bu güzergâhtan gitmeye niyetlenmesi bir neden olarak iş başındadır. Kiremitin çatıdan düşmesi süreciyle, X kişisinin B apartmanı önünden geçmesi sürecinin çakışması, rastlantısaldır. Bu iki sürecin/olaylar dizisinin zamanda çakışmasının oluşturucu mekanizması yoktur, aralarında zorunluluk bulunmaz. Çabucak tıbbi yardıma ulaşamama koşulu varsa, kiremitin X kişisinin başına çarpması sonucu oluşan kafa içi kanamanın ölüme neden olması gerçekleşecektir. Rastlantısal olarak X kişisi kask takmışsa, bu neden zorunlu olarak, yani koruma sağlayıcı mekanizmayla, kafa içi kanamayı oluşturmayacaktır.

Başka örnekler verelim: Yoldan geçen bir yayaya, bir arabanın çarpması sonucu o kişinin ölmesi belirli koşullar altında zorunludur, fakat arabayla yayanın çarpışması olayı rastlantısaldır. Toprağın verimli olduğu bir yerdeki bir tohumun yeşerip bitki olması zorunluluktur, fakat tohumun o verimli toprak parçasına ekilmiş olması rastlantısaldır.[229]

Öte yandan, neden-sonuç ilişkileri makro-kozmosta, dinamik (tek-değerli) ve olasılıksal olarak sınıflandırılabilir. Kuantum mekaniği yasalarıysa, atom altı ölçekte geçerli olup, özsel/içsel olarak olasılıksaldır. Mikro-kozmosun süreçleri için tek-değerli öngörülerde bulunmak olanaksızdır. Başka bir deyişle gerçekliğin bu katmanında süreçlerin olasılıksal bir doğası vardır. Ancak bu durum, mutlak bir belirlenmezliği (indeterminizm) anlatmaz.[230] Gerçekliğin mikro-kozmos katmanında “olasılıksal determinizm” geçerlidir.[231] Tarihte kritik bir dönemde önemli bir rol oynayan bir bireyin görülmesi de olasılıksaldır.[232]

Bir nihai ya da ara sonucun, nedeniyle olan etkileşimine geri besleme (feedback, dönüt) denir ve organizmalarda, toplumda, açık sistemlerde görülür. Daha önce belirttiğimiz gibi, pozitif ve negatif geri besleme türleri vardır. Negatif ve pozitif geri besleme türündeki etkileşimler, sistemlerin kararlılığını sağlar.

Yasalar, gerçeklikteki genel ve zorunlu, tekrarlanan, istikrarlı bağlantılardır.[233] “Bir yasa (…) görüngüler arasındaki zorunlu, kararlı, düzenli ve gerekli türden bir bağlantıdır.”[234] Yasalar, önermeler olarak formüle edilirlerse de gerçeklikte objektif olarak vardır. Bhaskar’ın Eleştirel Gerçekçi teorisine göre, nedensel yasalar, gerçeklikteki “yaratıcı mekanizmalar”ı ve “eğilimler”i anlatır; görüngüler arasındaki düzenlilikler, yasalarla özdeşleştirilemez, bunlar yasaların varlığının belirtileri olarak anlaşılmalıdır.[235] Bilimsel faaliyetlerle, yasalar keşfedilir. Gerçeklikteki ilişkilerin düzenliliği ve zorunluluğu, yasalarda yansıtılır. Gerçeklikte bir nedensel yasanın aktif işlerliği sayesinde, bir olay, diğer bir olayın oluşumuna yol açar. Yasalar, göreceli de olsa öngörülebilirliği sağlarlar. Yasalar, “yapısal yasalar”, “işlevsel yasalar”, “gelişme yasaları” şeklinde içeriklerine göre[236]; “genel” ve “özel” yasalar olarak kapsadıkları gerçeklik alanının ölçeğine göre sınıflandırılabilirler.[237]

---

[229] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 148-9

[230] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 160, 163. Bu noktada Einstein, Louis de Broglie ve David Bohm gibi bilim insanlarının, nedenselliğin mikro-kozmosta da geçerli olduğunu, araştırma/incelemedeki yetersizliğin olasılıksallığı getirdiğini düşündükleri bilinmektedir. Einstein'in ünlü sözü "Tanrı zar atmaz" bunu anlatmaktadır. Dolayısıyla, bu konudaki tartışma bir sonuca ulaşmış olmayıp, eğer "sorun" aşılacaksa, bunun belki de yeni bilimsel incelemelere bağlı olacağı söylenebilir.

[231] “Bir kuantum sistemindeki herhangi bir parçacığın konumunu ve momentumunu iyi bir biçimde belirleyemesek de konumunun ve momentumunun bir ölçümünün belirli bir aralıktaki olasılığını belirleyebiliriz (dalga paketini tekli frekans bileşenlerine ayırarak) ve Schrödinger denkleminin çözümü bize bu olasılıkların, bir başlangıç koşulunda bilindiği takdirde sonraki zamanlar için de hesaplanabileceklerini söyler. Bu aslında bir determinizm olduğu anlamına gelir, fakat kesin değerlerin determinizminin aksine (klasik mekanikte olduğu gibi), sadece pozisyonun ve momentumun olasılık dağılımlarının determinizmidir.” Bkz; Douglas Ross, **Olasılıksal determinizm**, Çeviri: Efe Niğdelioğlu, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/search?q=OLas%C4%B1l%C4%B1ksal+determinizm, Erişim tarihi: 25.05.2025

[232] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 161

[233] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 151

[234] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 173

[235] Mervyn Hartwig, **Dictionary of Critical Realism,** “Causal law” maddesi, s. 51

[236] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

[237] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 153

Neden-sonuç arasındaki zorunluluğun dinamik ve istatiksel-olasılıksal biçimleri, yasaların da dinamik ve istatiksel/olasılıksal biçimde sınıflandırılmasını getirir. Örneğin yerçekimi yasası uyarınca, yukarıya doğru atılan her taş, herhangi bir belirsizlik olmadan yere düşecektir. Bu dinamik bir yasadır. Ancak bir zarın atılması sonucunda hangi sayının geleceği belirsizdir; hangi sayının geleceği olasılıksal bir yasaya tabi olarak öngörülebilir.[238]

Belirlenimcilik (determizm), Pierre-Simon Laplace'ın mekanik-mutlak zorunluluk yorumuna göre, evrendeki tüm kuvvetlerin ve uygulandıkları noktaların bilgisine sahip bir "cin" olsaydı, bu "cin"in gözünde gelecek kesin olarak öngörülürdü. Yani evrenin bugünkü durumu, geçmişinin mutlak zorunlu sonucu ve geleceğinin mutlak zorunlu nedenidir. Bize göreyse, nedensellik evrensel olsa da evrende rastlantısal nedenler, zorunlu oluşturucu mekanizmalar ve olasılıksallık vardır. Bunlar, diyalektik-tarihsel materyalizmin belirlenimcilik görüşüne içkindir.

Refleksiyon/refleksivite kavramını ise, klasik anlamıyla kendi üzerine kıvrılan düşünce olarak, yani "düşünümsellik" olarak kullanmıyoruz. Bu kavramla, insanların pratiklerinin ürünü olan bilinçlilik formlarının, nesnel gerçekliğe geri dönüşü ve arzuların, niyetlerin, isteklerin aracılığıyla düşüncelerden/inançlardan pratik edimlere geçişi anlıyoruz. Bilinçlilik, pratikler aracılığıyla insanların çevreleriyle kurduğu ilişkileri yansıtır ve fakat bu bilinçlilik, nesnel gerçeklikle nedensel olarak etkileşimde bulunur ve çeşitli pratiklere yeniden yol açar. Bu geriye yansımaya, *refleksivite* diyoruz. Bhaskar'a göre, inançlar, sebeplerdir (reason). İnsanlar inançlarıyla eylemlere yol açarak nedensel etkilerde bulunurlar (cause=neden), yani nesnel gerçeklikte neden-etki (sonuç) ilişkilerine yol açarlar.[239]

İnsanların bilinçleri, toplumsal ilişkiler tarafından koşullanır/belirlenir. İnsanların bilincinin, belirivermiş (emergent) olması, sinir sisteminin nöro-fizyolojik mekanizmaları zemininde, toplumsal ilişkiler katmanının belirleniminde işliyor olmasını anlatır. İnsanların zihinsel süreçleri, *tamamıyla* sinir sistemlerindeki nörofizyolojik süreçler tarafından oluşturulursa da inançların/düşüncelerin belirmesi (emergence) çevreyle etkileşimlerin, toplumsal ilişkilerin ürünüdür. Kanımızca, insanların bilincinin belirlenimi ve belirmesi, bu şekilde anlaşılmalıdır.

6. Olanaklılık, Gerçeklik, Olasılık (Şans, Rastgelelik)

Gerçeklik, olanaklı olanı, yeni olanın yaratılma sürecini ve oluşunu, var olanı kapsar.[240] Gerçeklik, gelişimi/tarihselliği içerisindeki evrendir. Dar anlamıyla "gerçek olan" ise, gerçekleşmiş bir olanaktır. Olanaklılık, gerçekliğin potansiyel gelişme eğilimleridir.[241] Olanaklılık, aktüel hale gelmemiş, var olan içerisinde içerilen ve gerçekleşebilecek olandır.

Bir olanak, bir yasanın işlemesiyle, yani zorunluluğun varlığıyla ve uygun koşullar varsa, gerçeklik haline gelebilir.[242] Yine de olanakların gerçeklik haline gelmesinde, şansın etkisi, karşıt güçlerin mücadelesi ve kutupsal olanakların birbirlerinin etkisini nötrlemesi gibi süreçler devrededir.[243]

Olanak tipleri, gerçek ve biçimsel olanak, somut ve soyut olanak, tersinir ve tersinmez olanak, birlikte var olan ve birbirini dışlayan olanak, öze ilişkin ve görüngüye ilişkin olanak olmak üzere sınıflandırılabilir. Varlığın zorunlu ilişkilerinden, işleyişini ve gelişimini yöneten yasalardan kaynaklanan olanaklar gerçek olanak; varlığın rastlantısal ilişkilerinden kaynaklanan olanaklar biçimsel olanaklardır. Bir olanağın gerçekleşmesi için uygun koşullar oluşmuşsa/oluşabiliyorsa, bu olanak somut olanak; bu koşullar yoksa soyut olanak olarak adlandırılır. Soyut olanakların gerçekleşmesi için süreçlerin gelişimi gereklidir. Bir olanağın gerçekliğe dönüşümü süreci için geriye doğru da süreç işleyebiliyor ve ilk durum tekrar olanaklı olanın gerçekleşmesiyle oluşuyorsa, tersinir olanaktan; bir olanağın gerçekliğe dönüşümü ters yönde oluşamıyorsa tersinmez olanaktan bahsedilir. Bir olanağın gerçekleşmesi başka bir olanağın ortadan kaybolmasına yol açmıyorsa birlikte var olan olanaklardan; bir olanağın gerçekleşmesi başka bir olanağın yok olmasına neden oluyorsa, dışlayıcı olanaktan söz edilmektedir. Bir olanağın gerçekleşmesi varlığın özünü değiştirmiyorsa, bu görüngüye ait olanaktır; gerçekleşmesi varlığın özünü değiştiriyorsa öze ait bir olanaktır.[244]

---

[238] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 176

[239] Roy Bhaskar, **Naturalizmin Olanaklılığı-Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi**, Pratika Kitap, 2013, s. 105-147

[240] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 203

[241] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 203

[242] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 204

[243] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 205

[244] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 167-9

Somutlayalım. Canlılarda yeni türlerin ortaya çıkması, gerçek olanaklardır. Ancak, bir canlı türünün bir üyesinde olasılıkla oluşan bir mutasyonun, çevre koşullarına adaptasyonda avantaj sağlaması rastlantısal olduğundan biçimsel bir olanaktır. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda, iktisadi krizler, gerçek olanaklardır. Karaciğer, böbrek, akciğer ve kalp nakli, gerçek olanaklardır. Bir meteorun, bir insanın üzerine düşmesi rastlantısal bir olay olduğundan, biçimsel bir olanaklılığa sahiptir. Organ nakilleri aynı zamanda somut olanaklardır, fakat örneğin Hipokrat döneminde soyut olanaklardı. Mekanik hareketin elektriğe, elektrik enerjisinin de mekanik harekete çevrilmesi olanağı var olduğundan, burada tersinir bir olanaklılık söz konusudur. Bir ülkede sosyalist devrim olanağının gerçekleşmesi, sömürü olanağını dışlar. Ancak proletarya diktatörlüğünün kurulması olanağıyla birlikte var olur. Kapitalist toplumdan sosyalist topluma geçiş, öze ilişkin bir olanağın gerçekleşmesidir. İşgününü azaltma mücadelesinin sunucunda, çalışma saatlerinin 8 saatten 6 saate düşmesi, sömürü ilişkisini (öz) ortadan kaldırmayan ve fakat görüngüye ait bir olanağın gerçekleşmesidir.

Olasılık, olanaklılığın ölçüsüdür ve istatistiksel yasaların hükmü altındadır; verili koşullarda ve verili bir yasa altında verili bir olayın gerçekleşme olanağının derecesidir.[245] Bir olayın olma olasılığı 0 ile 1 aralığındaki bir değerdir. Olasılık (şans), rastgeleliğin niceliklendirilmesidir. Olasılık, Newton fiziğinde, bir olayın olması için gerekli bütün faktörlerin/kuvvetlerin bilgisine sahip olmamaktan, bilgi yetersizliğinden kaynaklanır. Kuantum mekaniğinde ise, gerçekliğin bu ölçeğinde/katmanında geçerli olacak şekilde, içsel bir olasılıksallık vardır; olasılıksallık, mikro-kozmosda nesnel gerçekliğin özsel bir özelliğidir.

Olasılıksal olaylara verilebilecek bir örneği mutasyonlar oluşturur. Mutasyonların oluşması olasılıksaldır ve genetik yapıdaki bu kaza eseri “sapmalar”, yeni bir canlı türünün özellikleri durumuna gelebilmektedir. Yine örneğin, insanlarda uygun koşullar altında yalnızca bir spermin, ovumu (yumurta) döllemesi (fertilizasyon) olanaklıdır. Fertilizasyon bölgesine yaklaşık her bir milyon spermden yalnızca biri ulaşabilir. Hangisinin fertilizasyonda yer alacağı olasılıksaldır.

Toplumsal katmana geçelim. Ekim Devrimi’ne giden süreçte Lenin’in oynadığı kritik rolü dikkate alalım. Bu rolü başka birinin değil de Lenin adındaki kişinin oynaması, yani o dönemde Lenin’in doğmuş ve yaşar durumda olması, olasılıksaldır. Devrim süreçlerine liderlik edebilecek birkaç kişiden biri olan Lenin’in yetenekleriyle ön plana çıkması da olasılıksaldır. Fakat bu toplumsal rolü oynayacak birinin olması sonucunu üreten toplumsal nesnel bir eğilimin olduğunu belirtmeliyiz. Lenin’in liderliğe giden yaşam öyküsünde rastlantıların (tesadüflerin) rolü vardır. Örneğin “mühürlü tren”le Almanya üzerinden geçmeleri dahil yaklaşık 8 gün süren bir yolculuk sonrası Lenin’in içerisinde yer aldığı 32 siyasi sürgünün Rusya’ya ulaşması sırasında olumsuz bir rastlantının yaşanmamış oluşu, Lenin’in Rusya’ya dönüp *Nisan Tezleri*’ni yazmasında ve Bolşevik partiyi bu tezlere ikna etmesinde önemlidir. Fakat “Lenin Rusya’ya dönemeseydi ne olurdu?” diye sormak ve yanıtını düşünmek saçmadır. Çünkü bu durum oluşmadığından, gelişen süreçleri dikkate alıp, değerlendirmek sağlıklıdır. Lenin’in de katkılarıyla birlikte nesnel ve öznel süreçlerin oluşturduğu bileşik eğilimlerle Ekim Sosyalist Devrimi’ne giden tarihsel kesit şekillenmiştir.

Lenin’in hayatından başka bir örnek verelim. Lenin'in kardeşleri devrimci faaliyetlerde aktif olarak yer almıştır. Anna (1864-1935), Dimitri (1874-1943) ve Maria (1878-1937) Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) üyesi olarak sosyalist mücadeleye katılmış, *İskra (Kıvılcım)* ve *Pravda (Gerçek)* adlı gazetelerin yayın kurulunda çalışmıştır. Ağabeyi Aleksandr (1866-1887) ise halkçı Narodnaya Volya grubunun üyesi olarak faaliyet göstermiş, Lenin 17 yaşındayken idam edilmiştir. Olga (1871-1891) ise St. Petersburg'da üniversitede eğitim görürken 19 yaşında tifo hastalığı yüzünden ölmüştür. Lenin’in kardeşlerinde devrimci faaliyetlere dönük genel bir eğilim vardır. İçerisinde yaşadıkları toplumsal atmosfer, bu devrimci eğilimin temel koşullayıcısıdır. Kardeşler arasında etkileşimler olmuştur ve Lenin’in hayatında gerçekleşen bir rastlantı olarak ağabeyinin 21 yaşındayken ölümü aile bireylerini etkilemiştir (“ağabeyinin öcünü almaya yemin etti” gibi patolojik düşünceler sadece Lenin hakkında bu yorumu yapanların kendilerine ilişkin bir fikir verir), fakat “bu ölüm olmasaydı nasıl olurdu” sorusunun anlamı ve bilimsel önemi yoktur.

Marx bu konuda şöyle düşünmektedir:

> "Eğer dünya tarihinde olumsallığa (rastlantılara da denebilir-MB) yer olmasaydı, tarih gerçekten de çok gizemli bir karaktere sahip olurdu. Bu olumsallık elbette genel gelişme eğiliminin bir parçasıdır ve başka

---

[245] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 206

olumsallıklarla dengelenir. Ancak hızlanma ya da yavaşlama büyük ölçüde hareketin başında bulunan bireylerin özellikleri gibi ‘tesadüfi’ faktörlere bağlıdır."[246]

Olasılık ve rastlantı (tesadüf), tarihsel ve toplumsal süreçlerin analizinde birbirini tamamlayan ancak farklı işlevlere sahip kavramlardır. Olasılık, belirli koşullar altında bir olayın gerçekleşme ihtimalini matematiksel veya istatistiksel olarak ifade eder ve nesnel eğilimlerin bir yansımasıdır; örneğin, bir zar atıldığında “altı” gelme olasılığı 1/6’dır ya da Lenin gibi bir liderin devrimci bir rol üstlenme ihtimali, Rusya’daki toplumsal koşulların ürünüdür. Lenin’in olası farklı yollardan Rusya’ya dönmesi mümkünken, bu olasılıklardan biri olan “mühürlü tren”le dönmesi olayı rastlantısaldır. Rastlantılar öngörülemez, belirli bir momentte ortaya çıkan ve genellikle düşük olasılıklı tekil olayları tanımlar. Lenin’in mühürlü trenle Almanya üzerinden Rusya’ya dönmesi sırasında olumsuz bir olayın yaşanmaması da rastlantısaldır. Yine ağabeyi Aleksandr’ın 1887’de idam edilmesi rastlantısal bir olaydır.

	Olasılık	**Rastlantı (Tesadüf)**
Tanım	Belirli koşullar altında bir olayın gerçekleşme ihtimalini ifade eder.	Öngörülemez, belirli bir momentte ortaya çıkan beklenmeyen olay.
Doğa	Nesnel, matematiksel/istatistiksel; genel eğilimleri yansıtır.	Öznel, bağlama özgü; spesifik ve tesadüfi olayları ifade eder.
Genel Örnek	Bir zar atıldığında “altı” gelme ihtimali (1/6).	Yolda eski bir arkadaşla tesadüfen karşılaşma.
Lenin’e İlişkin Örnek	Lenin’in devrimci liderlik rolü üstlenme ihtimali, Rusya’daki toplumsal eğilimler içerisinde gelişir.	Lenin’in mühürlü treni kullanma dahil 8 günlük yolculuk sonrası Rusya’ya ulaşması veya ağabeyi Aleksandr’ın 1887’de idam edilmesi.
Felsefi Bağlam	Toplumsal/doğal süreçlerin eğilimlerini ve potansiyel yönelimlerini açıklar.	Tarihsel süreçlerde spesifik, tesadüfi faktörler olarak rol oynar (Marx: hızlanma/yavaşlama).
Bilimsel Bağlam	İstatistiksel modellerle öngörülebilir (örn. olasılık dağılımları).	Genellikle gerçekleşmesi düşük olasılıklıdır.
İlişki	Genel çerçeve sunar; eğilimlerin olasılıksal yapısını tanımlar.	Olasılıklardan birinin somut, beklenmedik bir gerçekleşmesi olarak ortaya çıkar.
Tarihsel Rol	Ekim Devrimi gibi süreçlerin oluşma olasılığını toplumsal eğilimlerle ve çelişkilerle açıklar.	Devrimin zamanlaması (örn. Lenin’in *Nisan Tezleri*) gibi spesifik olaylarda tesadüfi etkiler önemlidir.
Marx’tan Alıntı ile Bağlantı	Genel gelişme eğilimlerini yansıtır; toplumsal koşullar farklı olanaklara, olasılıksal dağılımına sahiptir.	“Hızlanma ya da yavaşlama büyük ölçüde… ‘tesadüfi’ faktörlere bağlıdır” (Marx).
Lenin’in Kardeşleri Örneği	Kardeşlerin devrimci faaliyetlere katılımı, toplumsal atmosferin nesnel eğiliminden kaynaklanan olasılıksal bir durumdur.	Ağabeyi Aleksandr’ın idamı, aile ve Lenin’in yaşamındaki tesadüfi bir olaydır.

Resim 8: Olasılık ile rastlantı arasındaki farklar

Olasılık toplumsal koşulların nesnel eğilimlerini ve tarihsel süreçlerin potansiyel yönelimlerini (ör. Ekim Devrimi’ne giden süreçlerdeki eğilimleri ve potansiyel yönelimleri) yansıtırken, rastlantılar bu eğilimlerin somutlaşmasında belirleyici olabilir (ör. Lenin’in Nisan Tezleri’ni yazması). Lenin’in kardeşlerinin devrimci faaliyetlere katılımı, toplumsal atmosferin olasılıksal eğilimini gösterirken, ağabeyinin idamı gibi rastlantılar bu süreci şekillendiren tesadüfi momentlerdir. Olasılık ve rastlantı, tarihsel süreçlerin hem yasallık hem de tesadüf içerdiğini ortaya koyar; olasılık genel bir çerçeve sunarken, rastlantı bireysel ve bağlama özgüdür.

---

[246] Karl Marx ve Friedrich Engels, **Selected Correspondence**, Progress Publishers, Moscow, 1975, s. 441 (Marx'tan Engels'e mektup, 25 Ocak 1894); ayrıca Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy**, Progress Publishers, Moscow, 1969, s. 65

7. Parça ve Bütün, Sistem, Yapı ve İşlev, Öğe

Toplumsal formasyonlardaki bütünlük (totality) kavramına dair Çulhaoğlu'nun yazdıkları, bütün-parça ilişkilerini kavramayı kolaylaştıracaktır:

- "Bütünlük, toplumsal olguların ve gerçeklerin *ilişkilenmiş* bir aradalığını ifade eder."

- "(…) parçaların ya da bütünü oluşturan unsurların, ancak bütün aracılığıyla, yani bütünle olan ilişkileri bağlamında kavranabilmesi ve çözümlenebilmesi (…)"

- "Toplumsal olgu ve gerçeklerin güncel durumunun yanı sıra, bunların tarihsel geçmişi ve geleceğe yönelik uzantıları da bütünlük kavramının içindedir."

- "(…) dolayım, bütün içindeki parçaların, diğer parçalarla ve *bütünün kendisiyle* ilişkilenmesidir (…) bütünlüğün hareketi, kendisini oluşturan unsurların ayrı ayrı hareketlerinin toplamı değil, bütünlük içindeki dolayımların büründükleri biçimlerin değişimi ve dönüşümüdür."

- "(…) parçaların bütünle olan dolayımlarının, kendi içlerindeki ve aralarındaki dolayımlara başatlığını görmek önemlidir. Sözgelimi, kapitalist üretim ilişkilerinin hukukla dolayımı, bu ikisi arasındaki yalıtık ilişkiyle değil, her ikisinin bir bütün olarak tarihsel-toplumsal formasyon tarafından belirlenmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle, hukuksal biçimler, üretim ilişkilerinin basit doğrusal uzantıları olarak görülemezler."

- "Üretim tarzı, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin özgül bir kaynaşımını (kombinasyon) anlatır (…) Bir kere, belirli bir üretim tarzı, özgül hukuksal, siyasal, ideolojik, etik, kültürel vb. üstyapıların temelini oluşturuyor ve onlarla birlikte var oluyor. Sonra, herhangi bir toplumda, farklı üretim tarzları *bir arada* var olabiliyorlar. Bu üretim tarzlarının bir aradalıkları da *toplumsal formasyonu* oluşturuyor.

"Peki, bu tanımlamalardan sonra, bütünlük neden oluşuyor? (…) Kendi özgül üstyapısıyla birlikte kapitalist üretim tarzı, *artı* bu üretim tarzıyla birlikte var olan başka üretim tarzları, *artı* bu başka üretim tarzlara özgü üst yapısal ilişkiler ve *artı* böylece oluşan toplumsal formasyonun, geçmiş, güncellik ve gelecek boyutlarındaki devinimi…"[247]

Bu yazılanlarda, üzerinde durulması gereken nokta şudur: Üretim tarzının/tarzlarının, söz gelimi hukuku koşullarken, üst yapısal diğer öğelerle etkileşimleri *üzerinden*, üst yapısal düzenleniş ve işleyişin taşıdığı ilişki biçimlerinin tamamı üzerinden bu koşullamayı oluşturmasıdır. Örneğin, üretim ilişkileriyle, hukuksal biçimler arasında karşılıklı etkileşimler, ahlaki ve ideolojik değerler, ilkeler, zora dayanan devletsel müdahaleler vb. aracılığıyla, bunlar üzerinden kurulur. Maddi yaşamın üretilmesi süreçlerinin diyakronik sürekliliği, toplumsal formasyonun düzenlenişi ve işleyişinin oluşturduğu yapının tamamı tarafından sağlanır. Toplumsal formasyonun düzenlenişi ve işleyişinin oluşturduğu yapı içerisinde üretim ilişkileri-üretici güçler, üstyapı öğelerini senkronik olarak fakat her zaman koşullar (condition). İktisadi ilişkiler temeli üzerinde üst yapısal öğeler yükselir. Üst yapısal öğeler de üretim ilişkileriyle senkronik olarak etkileşimde bulunup onları diyakronik olarak her zaman değiştirir ya da yeniden üretir.

Sistem, belirli parçalardan/öğelerden oluşan, bu parçalar/öğeler arasında belirli karşılıklı ilişkiler bulunan, bu parçaların/öğelerin aynı zamanda dış çevre ile de ilişkili olduğu, bir sonuca ulaşmak üzere fiziksel veya kavramsal, birden çok bileşenin oluşturduğu bütündür. Sistem içerisindeki bileşenler dinamik olarak birbirleri ile karşılıklı ilişkili veya bağımlıdırlar. Sistemin dışında kalan öğeler, onun çevresini oluşturmaktadır.[248]

Sistemler için "bütün, parçaların toplamından daha fazladır" (Aristoteles) sözü geçerlidir. Bir sistem, bileşen öğelerinin basit bir aradalığı ya da toplamı değildir. Çünkü bir bütün/sistem, onu oluşturan parça/öğelerden türetilemeyecek yeni niteliklere sahiptir. Örneğin bir H_2O molekülünde, oluşturucu öğelerden hidrojen yanıcı, oksijen yakıcı olduğu halde, oluşturdukları bütün ya da sistem olan su molekülleri, ateşi söndürücü niteliktedir.[249] Bu yeni nitelik "belirmiştir" denir.[250]

---

[247] Metin Çulhaoğlu, **Doğruda Durmanın Felsefesi 1. Cilt**, 1. Baskı, 2002, s. 191-5

[248] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem_teorisi, Erişim tarihi: 15.02.2022

[249] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 210

250 "Beliriş"in kullanımını, maddenin organizasyon düzeyleriyle ilişkilendirmek bize daha uygun görünmektedir.

Sistem, birbiriyle etkileşim içinde olan parçaların oluşturduğu bir bütün olarak, belirli bir girdiyi işleyerek çıktıya dönüştüren süreçleri içerir. Bir sistemin öğesi, sistemsel bütünün parçası olarak belirli bir işleve sahip en küçük birimdir. Karmaşık sistemlerin, alt-sistemleri vardır. Yapı, sistemin düzenlenişi ve işleyişi olarak, öğeler arasındaki karşılıklı ilişkileri/bağlantıları anlatır. İşlev, bütün içerisindeki her bir öğenin oynadığı roldür.

Bu noktada, toplumsal süreçler incelenirken, dikkate alınması gereken fail-yapı ilişkisi üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Yapılar, özneler arasındaki ilişkilerdeki ve öznelerin oluşturduğu iktisadi, siyasal örgütlenmeler (söz gelimi bir ekonomik işletme, devlet vb.) içerisindeki "düzenleniş ve işleyiş" olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yapılar, örneğin devlet kurumlarını, statik insan grupları olarak sınıfları, yazılı hukuk kuralları manzumesini, ideolojik doktrinleri anlatmaz. Bunların yerine proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki iktidar ilişkilerinin düzenlenişi ve aktif işleyişi olarak devlet örgütlenmesini; alt tabakaları arasındaki ilişkiler dâhil olmak üzere temel sınıflar arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimlerin biçimlenişi olarak sınıfları; sınıflar ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ve işleyişinin hukuksal boyutunu; insanların gerçeklik hakkındaki tutumlarının, davranış kalıplarının, duygu ve düşüncelerinin oluşumu ve yeniden-oluşumundaki düzenleniş ile günlük hayattaki faal durumunu anlatır. Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı öğeler değildir ve aralarında dışsal ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı olarak kavranmalıdır. Toplum bilimindeki, yapı-özne (fail) dikotomisi ya da "sorunu", bir tür kavrayış/soyutlama yetersizliğinin ürünüdür.

Sistemlerin özelliklerine kaldığımız yerden devam edelim. Sistem birbiriyle madde, enerji veya bilgi alışverişinde bulunan öğelerden oluşur. Sistemde düzenli ve uyumlu bir işleyiş vardır. Düzenli ve uyumlu işleyişteki bir aksaklık veya uyumsuzluk soruna yol açar. Bu sorunun büyümesi ise krize dönüşür. Örneğin siyasal sistem krizleri veya ekonomik krizler gibi. Sistemlerin, girdileri, işleyişi, çıktıları, dengesi, denetimi ve geri bildirimi vardır. Sistemler, dinamik bir denge barındırır. Mekanik, kimyasal, biyolojik, organik, jeolojik, sosyal sistemler bulunur. Örnek olarak, güneş sistemi, hücre, organizmalar, ekolojik sistemler, fizyolojik sistemler, toplum, şehirler, atom, moleküler sistem, teorik sistemler vb. verilebilir.[251]

Çevreden girdiler alan, bunları işleyerek çevreye çıktılar sunan ve çıktılarına ilişkin geri bildirim (=dönüt) alan sistemlere, *açık sistemler* denir. Biyolojik ve toplumsal sistemler açık sistemlerdir. Açık sistemlerin büyüme yeteneği ve yapılarını koruma eğilimi vardır. Yeterli girdisi ya da çıktısı bulunmayan bunun sonucu olarak da geri bildirimi olmayan sistemlere *kapalı sistem* denir. Kapalı sistemler, çevresi ile etkileşimde bulunmayan sistemlerdir. Bazı mekanik sistemler, kapalı sistemlere örnektir.[252]

Her sistemde, enerjinin tükenmesi, işleyişin bozulması, dengenin kaybolması, karışıklık ve aksamaların belirmesi ve sonunda sistemin faaliyetlerinin durması yönünde bir eğilim vardır. Entropi, bu eğilimi ifade eden kavramdır. Kapalı sistemlerde entropi artma eğilimindedir ve belirli bir süre sonunda sistemi durduran en önemli faktördür. Açık sistemlerde entropi artışı önlenir. Açık sistemler çevrelerinden aldıkları bilgi, enerji ve materyal ile entropi artışının etkilerini negatif hale getirebilir. Açık sistemlerde negentropi (negatif entropi) vardır.[253] Açık sistemler, kendilerini yeniden üretir ve regüle eder (düzenler).

Nedensel ilişkiler diyakronikken (artzamanlı), sistemlerin öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler ve sistemlerin çevreleriyle ilişkileri/etkileşimleri senkroniktir (eşzamanlı). H_2O örneğine tekrar bakalım. Oksijen ile hidrojen atomlarının kimyasal bileşim sürecinin sonucunda ortaya çıkan, basit bir sistem ya da yapıdır. Bir su molekülünün oluşumunda neden-sonuç ilişkisi yürürlüktedir. Ancak bu su molekülünün bir sistem olarak daha sonraki yapısı, öğelerinin karşılıklı ilişkisiyle ve bağımlılığıyla düzenlenir.[254] Senkronik "belirlenim", sistemin öğeleri arasındaki ve çevreyle olan ilişkilerindeki eşzamanlı koşullanmaları anlatır. Yine söz gelimi, toplumsal formasyonları dikkate alacak olursak, burada temelin, üst-yapı öğelerini senkronik olarak koşulladığını, üst-yapı öğelerinin de temeldeki ilişkilerle, süreçlerle senkronik olarak etkileştiğini söyleriz.

8. Öz, Görüngü (=fenomen), Görünüş

> "(…) nesnelerde, durumlarda, olaylarda, gerçek olan, iç ve özsel olan, üzerine her şeyin dayandığı olgu kendini *dolaysızca* bilinçte göstermez, ne de giderek ilk görünüş ya da izlenim tarafından sunulduğu gibidir;

---

[251] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem, Erişim tarihi: 15.02.2022

[252] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem, Erişim tarihi: 15.02.2022

[253] https://tr.wikipedia.org/wiki/Sistem_teorisi, Erişim tarihi: 15.02.2022

[254] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 169

> tersine, nesnenin gerçek yapısına ulaşabilmek için ilkin onun *üzerine düşünmek* gerekir ve üzerine-düşünme yoluyla bu yapıya erişilecektir."[255]

Öz, varlıkların/gerçekliğin doğrudan gözlemlenebilir olmayan, gerekli/zorunlu ve görece değişmez/istikrarlı özellikleridir.[256] Görüngü (fenomen) ise, varlıkların doğrudan gözlenebilir özelliklerini anlatır; olaylara ve süreçlere karşılık gelir. Öz, nesnelerin, sistemlerin, süreçlerin kendisine zorunlu olarak ait bulunan iç, genel ve değişmez belirlenimlerinin toplamı; fenomen ise bunların dış, bireysel, değişebilir ve rastlantısal özelliklerinin tümüdür.[257] Görünüm ya da görünüş ise, olayların ve süreçlerin duyumsanış, algılanış şeklidir. Görünüm her zaman illüzyonlu değildir ve çoğu durumda olaylar (fenomenler) dizisi, gerçeklikte olduğu şekilde algılanır.

Bir doğa olayı olan "serap" üzerinden anlatalım. Çöllerdeki seraplar, bir görüntü/görünüm (illüzyon) olarak algılanır; belirli bir uzaklıktaki bir vahadan gelen ışıkların, atmosferde kırılması ve yansıması fenomenine/görüngüsüne karşılık gelir. Bu olay dizisinin oluşturucu özü, ışığın kırılması ve yansıması prensipleri olarak soyutlanır.

Başka örnekler üzerinden devam edelim. Metaların değeri özken, fiyatları fenomenal bir biçimdir. Değerin özüyse, emektir. Bir toplumsal formasyonda, aktüel iktisadi olaylar sürekli değişirken, üretim ilişkileri-üretici güçlerin oluşturduğu temel, özseldir. Doğaya bakalım. Güneş, bir süpernova olarak patlayacak kadar kütleye sahip değildir. Bu onun özsel bir özelliğidir, fakat yaşam çevrimi içerisinde bu özsel özellik bile değişim göstermektedir. Başka bir örnek: Manyetik alanın belirli bölgelerde yoğunlaşmasıyla oluşan güneş lekeleri, sayısı zamanla değişen fenomenlerdir.

Hegel'in verdiği örnekleri -elbette onun nesnel bir idealist olduğunu unutmadan- okuyalım:

> "*Doğal görüngülere* yaklaşımımızda da aynı şeyi buluruz. Örneğin yıldırım ve şimşeği gözleriz. Sık sık algıladığımız bu görüngü tanıdık bir şeydir. Ama insan salt tanışıklıkta, yalnızca duyusal görüngüde doyum bulamaz, tersine onun arkasına geçmeyi, ne olduğunu bilmeyi, onu kavramayı ister. Buna göre onun üzerine düşünür, nedeni genelde görüngüden ayrı bir şey olarak ve içsel olanı salt dışsal olandan ayrımı içinde bilmeyi ister. (…) Yasalar, örneğin gök cisimlerinin devim yasaları için de aynı şey geçerlidir. Yıldızları bugün burada, ertesi gün şurada görürüz; bu düzensizlik insanın ansal (zihinsel-MB) yapısı için uygunsuz, güvenilmez bir durumdur, çünkü onun bir düzene, yalın, değişmez ve evrensel bir belirlenime inancı vardır. Bu inançla, insan üzerine-düşünme yetisini görüngülere çevirerek onların yasalarını öğrenmiş, gök cisimlerinin devimlerini evrensel bir kipte saptamıştır, öyle ki bu yasalara dayanarak tüm yer değişimlerini belirler ve önceden bilebilir.- Sonsuz karmaşası içindeki insan eylemini yöneten güçler açısından da durum böyledir. (…) Duyuların ulaşamadıkları bu evrensel öğe özsel ve gerçek olarak geçerli olandır."[258]

Doğa bilimleri alanında olayların ve süreçlerin, başka bir deyişle fenomenlerin/görüngülerin özlerine giderek artan derecede nüfuz edilmesi ve bu özlerin bilimsel yasalar olarak soyutlanması, bir toplumsal faaliyet olan bilimsel çalışmalardaki pratik ve düşünsel süreçlerle gerçekleşir. Bu noktada, bir konuyu tekrarlamak yararlı olacaktır. Doğa bilimlerinde pratik ve düşünsel süreçlerde izlenen *yöntemin* kapsamında şunlar vardır: Gözlem, deney, karşılaştırma, hipotez oluşturma, analoji (benzeşim), modelleme, tümevarım (indüksiyon) ve tümdengelim (dedüksiyon), retrodüksiyon[259], analiz ve sentez, ön görüler oluşturma ve bunları test etme.

İnsan bilimleri alanındaysa, bu yöntemler ilgili bilim dalları tarafından uygunlukları ölçüsünde kullanılır. Bu bilim dalları için düşünsel süreçlerle, görüngülerden özlere, ampirik somutlardan, düşünülmüş somutlara ulaşılır.[260]

---

[255] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 80

[256] Gérard Bensussan, Georges Labica, **Marksizm Sözlüğü**, Yordam Kitap, 2012, s. 716'daki *Öz* maddesi'nde şöyle yazıyor: "Felsefenin bin yıllık kategorisi olan öz, bir gerçekliğin gerekli ve değişmez özelliklerinin bütününü ifade eder."

[257] Manfred Buhr-Alfred Kosing, **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, 1999, s. 323

[258] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 81

[259] "Demek oluyor ki, retrodüksiyon gözlemlerimizi, gözlem dışı kalan nesne veya süreçler tasavvur ederek açıklamayı sağlayan bir çıkarım biçimidir. Örneğin, Toriçelli öğretmeni Galileo'yu da şaşırtan bir olguyu, bir emme tulumbanın suyu ancak 10 m kadar çekebildiği gözlemini, gözlemine konu olmayan 'hava basıncı' diye bir şeyi tasavvur ederek açıklamıştır." Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2004, s. 72

[260] "Pekâlâ, ampirik somutun görüngü dediğimiz gerçeklik parçalarına denk düştüğünü, buna karşılık düşünülmüş somutun da öz adı verilen gerçeklik parçalarını ifade ettiğini söylemek mümkün." Can Soyer, **a.g.e**, s. 48-9

9. İçerik ve Biçim

İçerik, varlıkların özelliklerinin, süreçlerinin, ilişkilerinin, içsel ve dışsal etkileşimlerinin, çelişkilerinin ve gelişme eğilimlerinin birliğidir.[261] Biçim, içerik tarafından belirlenir ve içeriğin dışavurum tarzıdır.[262] İçerikteki gelişim, eski biçimle uyumsuzluk doğurur ve oluşan yeni içerik, yeni bir biçimle dışa vurulur. Örneğin, monarşik, oligarşik, demokratik, despotik, faşist, otoriter, sosyalist biçimlere sahip devletlere biçim kazandıran, barındırdıkları sınıflar arası ilişkiler ve etkileşimler, sahip oldukları siyasal kurumlar arası ilişkiler ve bunların organizasyon yapısı, iktisadi süreçlerle olan ilişkileri, taşıdıkları gelişme eğilimleri vb.'dir. Başka bir örnek verelim. Farklı ülkelerde kapitalist üretim tarzı sahip olduğu somut üretim süreçlerinin özellikleriyle, barındırdığı süreçlerle, öğeleri arasındaki ilişki ve etkileşimlerle bir içeriksel bütünlük gösterir. Bu içerik farklı ülkelerde kapitalist üretimin somut biçimlenmeleri olarak kendini gösterir. Üstelik kapitalist üretimin tarihsel gelişimi içerisinde, bazı ülkelerde, serbest rekabet, meta ihracı gibi süreçler ve özelliklerin yerini bunlar korunsa da daha ön plana çıkan tekelleşme ve sermaye ihracı gibi yeni özellikler ve süreçler alır. İçerikle birlikte, biçimde de değişim gözlenir. Yine söz gelimi, içerik olarak değerlendirilmesi gereken emek nesneleri, bilgi dâhil emek araçları ve üreticiler arasındaki ilişkiler ve etkileşimler, belirli bir üretim ilişkileri biçimini oluşturur. Farklı tarihsel çağlardaki farklı üretim tarzlarında, üretim ilişkilerine o üretim tarzına özgü biçimini veren bu içeriklerin özellikleri ve etkileşimleridir.

Doğadaki bir örneğe yakından bakalım. Çevreleriyle olan etkileşimlerindeki ve genetik yapılarının içeriğindeki değişiklikler sonucunda Darwin ispinozlarının 15 türü evrimleşmiştir. Aralarındaki temel farklılık, gagalarının büyüklük ve şeklidir. Bu farklı gaga biçimleri, farklı besin kaynaklarıyla ilişkilerinde, uyumlu gaga yapısına sahip bireylerin doğal seçilim mekanizmasıyla hayatta kalmaları ve "gen akışı"yla soylarını sürdürmelerinin sonucudur. Gaga biçimlerindeki değişim, genetik mutasyonlar ve çevresel baskıların (besin kaynakları) etkileşimiyle doğal seçilim yoluyla sabitlenir. Güney Amerika anakarasından Galapagos adalarına göç eden atasal bir ispinoz türünden, ayrı adaların ayrı şartlarına uyum sağlaması sonucu evrimleşmişlerdir (bkz; resim 9).

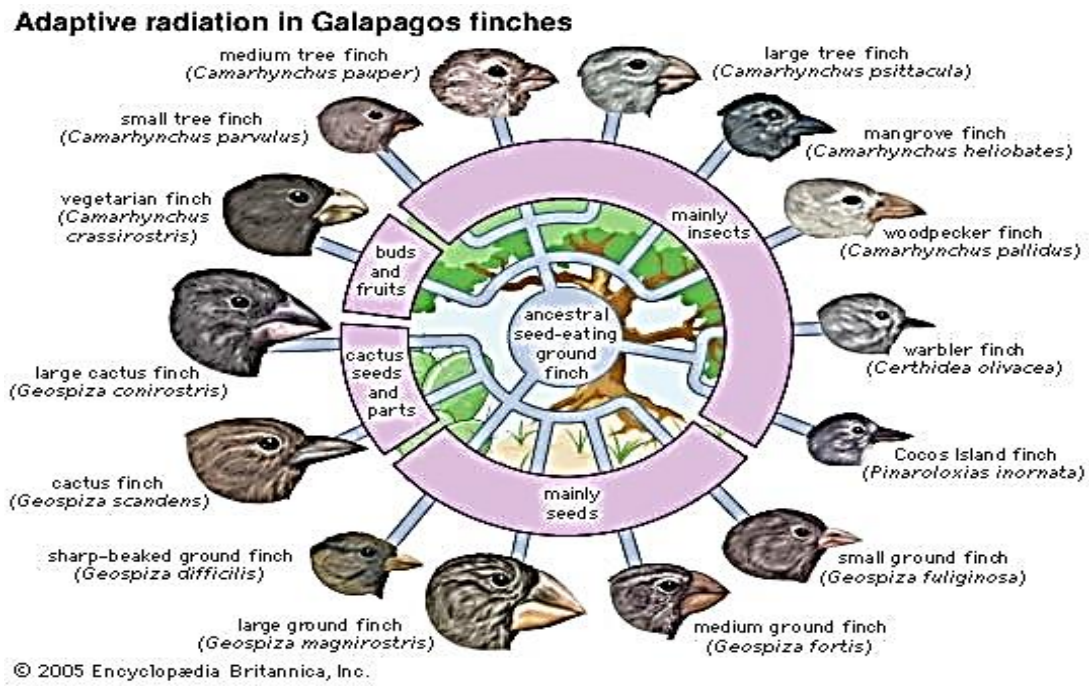

Resim 9: Farklı besin kaynaklarına uyumlu farklı gaga biçimlerine sahip Darwin ispinozları

10. Tekil-Tikel-Tümel, Bireysel-Genel-Özel-Evrensel

Her nesne, olay, süreç, ilişki vb. tekildir ve diğer benzerlerinden ayrılır. Söz gelimi, bu makale, bu makaleyi okuma süreciniz, İstanbul, yerdeki belirli bir taş vb. Bir grup nesne, olay, süreç, ilişki vb.'ne özgü olan; bir türün birkaç bireyine ilişkin olan, bunlarda ortak olan özellikler tikeldir. Örneğin, Darwin ispinozlarının türleri tikel bir grup oluşturur. Tümel ise, soyutlanmış bir kavram olarak, bir sınıfın tümüne işaret eder. Kuş, bitki, ülke, gezegen, toplum gibi…

Bireysel kavramı, bir varlığı, diğerlerinden ayrıksı kılan, ona özgü olup, başkalarında olmayan yapılanışını, özelliklerini, ilişkilerini anlatır ve ona içkin ayrıcalıkları ifade eder. Örneğin, biyometrik güvenlik sistemlerinde iris

---

[261] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 218

[262] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 219-20

(göz bebeğinin etrafındaki renkli halka) veya retina (gözün içerisinde arka kesimdeki ağ tabakası) tarama/tanıma işleminde kullanılır. Her bir kişide iris ve retina, neredeyse %100 oranında özgündür.

Genel kavramı, nesnelerin, olayların, süreçlerin, sistemlerin belirli özellikleri, ilişkileri, etkileşimleri ve gelişiminde benzer ya da ortak olan, tekrarlanan, içeriklerinde paylaşılan yanları anlatır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bireysel olan ile genel olanın sadece kavramsal düzeydeki soyutlamalar olmaması, gerçeklikte de var olmalarıdır. Bireysel olan, varlıkların ve süreçlerin içeriklerinde ortak yanlar bulunmadan, bir tekil olarak, ayrıksı haliyle var olmaz. Üstelik bireysel olanlar başka tekilliklere dönüştüğünden, aralarında ortak özellikler olması doğaldır. Genel olan da bireysel olanların var olma dolayımı olmadan, gerçeklikte bulunmaz. Nesnelerde, süreçlerde, olaylarda genel ile bireysel bir aradadır; söz gelimi, bir ispinozun eşsiz gaga şekli (bireysel), türünün genel özelliklerini (genel) taşır.

Özel olan, bireysel olandaki farklılıktır, diferentia spesifica'dır (ayırt edici özelliktir). Örneğin, Darwin ispinozlarının her bir türünde genel olan özellikler, çevreyle etkileşim tarzları vardır, fakat bir türün tekil bireyi ayrıntılarda eşsiz özellikler gösterir. Bir bireyde belirli bir gende gözlenen mutasyon sonucunda gaga şekli değiştiğinde ve farklı bir çevreye uyum gösterdiğinde, çoğalarak yeni bir tür oluşturduğunda, bu özel farklılık, giderek oluşan yeni türün genel bir özelliği olmaya başlar. Hekimlikten bir örnek verelim. Hekimlikte belirli bir hastalığın tedavi şekli genel olarak verilidir, fakat her bir hastanın tedavisi özel farklılıkları dikkate alarak, birey bazında yapılmalıdır.

Genel özellikler, özle ilişkili olabileceği gibi, ilişkisiz de olabilir. Örneğin insanlar, yumuşak kulak memesine sahip tek canlı türüdür. Fakat insanların bu genel özelliği, özsel değildir.[263]

Nesnel idealizmin tekil bir formu olan, aynı zamanda diğer nesnel idealist felsefeler, söz gelimi Platon felsefesi açısından bakıldığında bu felsefelerle genel özellikler barındıran Hegel felsefesinde, genel/tümel kavramlar, bireysel/tikel varlıklardan soyutlanmış şekliyle düşünülüp, bireysel/tikel olanların düşünsel oluşumunda kullanılır. Marx, bu düşünme sürecini anlatan "kurgusal hile"yi örneğin *Alman İdeolojisi*'nde eleştirir. *Kutsal Aile*'de ise "meyve" örneğiyle açıklar.[264] Okura Hegel'in spekülatif düşünme sürecini parlak biçimde serimleyen bu sayfaları okumasını önermekteyiz.

Belirli koşullar var olduğunda, her durumda ve bağlamda geçerli olan özellikler, süreçler, ilişkilere evrensel denir (genel geçer). Örneğin, ışık hızı (c), evrendeki bütün madde/enerjinin ulaşabileceği maksimum hız olarak evrenseldir. Nedensellik ilişkisi, evrenseldir. Kütle çekimi yasası evrenseldir.

11. Katmanlılık ve Beliriş (Emergence)

> "(…) madde hareketinin niteliksel olarak farklı birkaç seviyesi vardır. Bu niteliksel farklılık ne demektir? Bu, bir düzeyin niteliksel özgüllüğü bir diğerinin niteliksel özgüllüğü üzerinden açıklanamaz demektir. Örneğin, biyolojik örgütlenme, fiziksel dünya resmi çerçevesi içinde açıklanamayan kendine has anlama sahiptir. Yaşam aleminde uyum, metabolizma, büyüme ve çoğalma, yaşam mücadelesi, değişebilirlik ve kalıtım türü görüngülerle ilgileniriz. Bunlardan hiçbiri inorganik doğada yoktur (…) Madde örgütlenmesinin her düzeyi, kendine özgü özel yasalara tabidir."[265]

Maddenin organizasyon düzeyleri ya da gelişim evreleri olarak gördüğümüz *temel gerçeklik katmanları* şunlardır. Atomik ölçek ve atom altı parçacıklar (mikro-kozmos) katmanı, atomların ve moleküllerin etkileşimlerini içeren kimya katmanı, cisimlerin ve enerjinin hareket yasalarını içeren makro-kozmos katmanı/fiziksel katman, organizmaların işleyişini ve çevreleriyle etkileşimleri sunucu evrimleşmelerini kapsayan biyolojik katman, zihin/bilinç katmanı, toplumdaki değişimleri ve gelişimi içeren toplumsal katman olarak sıralanabilir. Bu katmanlar hiyerarşik bir yapılanma oluşturmadan birbirleri içerisinde bulunurlar (birbirlerini kapsarlar) ve birbirlerinin üzerinde yükselirler. Bir katman, onu kapsayan diğer katmanın zeminini oluşturur. İçerisinde daha alt düzeyde katmanları barındıran daha gelişkin bir katmanda işleyen süreçlerin ve olayların özünü belirleyen, bu gelişkin organizasyon

---

[263] "Belirtilmiştir ki, insanlar, hayvanlardan ayrı olarak, kulak memelerinin olması olgusunda birbirleri ile ortaktırlar. Ama açıktır ki, şu ya da bu insanın kulak memesinin olmaması onun varlığının başka yanlarını, karakterini, yeteneklerini vb. etkilemezken (…)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 268)

[264] Karl Marx-Friedrich Engels, **Kutsal Aile**, Sol Yayınları, 3. Baskı, 2003, s. 85-88

[265] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 102

düzeyinin yapısı, yani düzenlenişi, işleyişi ve öğelerinin karşılıklı etkileşimidir.[266] Örneğin toplumsal katmanın düzeni ve işleyişi (yapısı), biyolojik katmandaki yasalarla açıklanamaz; her ne kadar biyolojik katman toplumsal katmanın varoluşu için zorunlu bir zemin oluştursa da. Yine söz gelimi, biyolojik katman fiziksel katmanı içerir, ancak kendi özgün yasalarına sahiptir. Temel katmanların daha önceki katmanlarda bulunmayan yeni nitelikleri ve özelliklerine, "belirmiş" (zuhur etmiş) diyoruz.

"Bir cisim veya karmaşık bir sistem, parçalarının özellikleriyle açıklanamadığı ve tanımlanamadığı ya da bu özelliklere ve onların ilişkilerine indirgenemediği zaman, onun belirmiş olduğu söylenir."[267] Yeni niteliklerin/özelliklerin, belirmesine yol açan, bütünün/sistemin organizasyonu yani örgütlenmesidir.[268] Örneğin, su, su buharı ve buzun atomik ölçekte hiçbir niteliksel farkı yoktur (temel nitelik, iki hidrojen ve bir oksijen atomundan oluşmasıdır), fakat sıcaklık ve basınç parametrelerinin denetiminde gözlenen faz geçişleriyle kazanılan yeni nitelikler/özellikler (temel olmayan nitelikler, katı-sıvı-gaz halidir), su moleküllerinin oluşturduğu yapının örgütlenişinde/organizasyonundaki dönüşümle belirir. Yüksek basınç altında grafitten elmasa geçişte de karbon atomlarının yapısal düzenlenişi dönüşür.

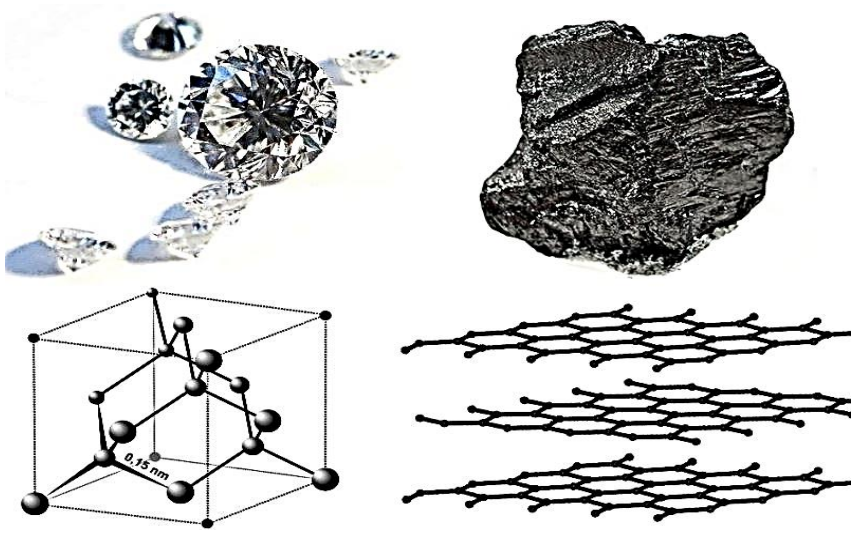

Resim 10: Grafitten elmasa dönüşüm, karbon atomlarının yüksek basınç altında yeniden düzenlenmesiyle yeni bir kristal yapının (ve niteliklerin) belirmesidir.

Şimdi insan bilincine bakalım. İnsan zihni/bilinci, tümüyle sinir sistemindeki fizikokimyasal işlemler/süreçlerden oluşur, fakat sinir sisteminin organizasyonu (yapısı, yapılanışı, düzenlenişi ve işleyişi) ve iç/dış çevreyle olan etkileşimler, onun belirmiş özelliklerini açıklar. Toplumsal bilinç biçimleri, toplumsal pratiklerin içerisindeki insanların ilişkileri tarafından koşullanır/belirlenir; ortaya çıkışları (belirişleri) toplum katmanı ya da ölçeğindedir; bireylerin beynindeki fizyolojik süreçler ve psikolojik mekanizmalar zeminine yaslanırlar. Özet ve sade bir ifadeyle insanlardaki bilinç, sinir sisteminin fizikokimyasal süreçlerinden oluşur, ancak öğrenme, dil ve toplumsal pratiklerle şekillenerek/koşullanarak zuhur eder ve böylelikle biyolojik katmanı aşan toplumsal bir nitelik kazanır. Yine örneğin, hücrelerin iç organizasyonu, sahip olduğu öğelerin karşılıklı etkileşimleriyle oluşan yapısı, çevreleriyle olan etkileşimleriyle birlikte, onlara metabolizma, bölünme, mutasyon, iç determinizm ve regülasyon gibi karakteristik özellikleri kazandırır.[269] Canlılık, cansız varlıklara göre bir beliriştir; temelinde cansız varlıklardaki süreçler bulunur, fakat yeni organizasyon düzeyiyle, ortaya çıkan yeni süreçler, etkileşimler ve dolayısıyla nitelikler/özellikler vardır. Başka bir örnek; "emek", hayvanlarda da gözlenen biyolojik bir temele sahiptir, fakat insanlarda belirmiş bir özelliktir, çünkü toplumsal ilişkilerin örgütlenişini yansıtır.

---

[266] "Alt biçim (maddedeki hareketin temel biçimleri kastediliyor –MB), daha üst biçim içinde bulunmakla beraber, belirleyici değildir ve üst biçimde ikincil bir yer işgal eder. Üst biçim belirleyici rol oynar ve maddenin söz konusu hareketini temsil eden fenomenlerin özünü belirler." Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 77

[267] Ian Marshall&Danah Zohar, **a.g.e.**, s.116

[268] "(…)'her örgütlenme düzeyiyle birlikte yeni özellikler ve mantıklar ortaya çıkar.' (…) Verili bir örgütlenme düzeyinin özellikleri parçalarına bağımlı halde kalır, ama salt onlardan çıkarsanamaz." Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Tony Smith, **a.g.e** içinde, Lucien Séve, *Belirmenin Diyalektiği*, s. 137-8

[269] M. Yılmaz Öner, **Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi**, Gençlik Basımevi, 1978, s. 20-1

Sıcaklık, katı-sıvı-gaz halleri, temel parçacıkların veya atomların özelliği değilken, belli miktardaki parçanın/öğenin bir araya gelip bir organizasyon oluşturması durumunda belirirler. Protonların ya da elektronların rengi yoktur, bunlar atomlar halinde organize olduklarında, ışığın belli dalga boylarını emip, diğerlerini yansıtarak renklere sahip olurlar. Sürtünme de temel parçacıklar arasında yoktur, fakat maddenin daha karmaşık yapılarını oluşturduklarında bu özellik belirir.[270]

12. Nitelik, Nicelik, Ölçü, Niceliğin Niteliğe Dönüşümü Örüntüsü (Faz Geçişleri, Eşik Etkisi)

Varlıklara, bağımsızlık, sınırlanmışlık, göreceli istikrar sağlayan[271] özellikler, durumlar, işlevler ve ilişkiler, onların nitelikleridir.[272] Nicelik ise, sayı, büyüklük, hacim, yoğunluk, küme, sınıf veya belirli bir özelliğin kendini ortaya koyuş derecesidir.[273] Bir atom çekirdeğindeki protonların niceliksel değişimleri, elementlerin niteliğinde değişime yol açar. Oksijen (O_2) ve ozon (O_3) gazları arasındaki niceliksel farklılık, onların niteliklerini farklılaştırır.

Değişim ve gelişimde, süreklilik ile kesintililik birlikte gözlenebilmekte, niceliksel birikimler, niteliksel dönüşümlere yol açabilmektedir. Fakat her niceliksel değişim, niteliksel dönüşüme yol açmaz. Söz gelimi, bir mağaradaki su damlalarının kalsiyum birikiminin zamanla sarkıt ve dikit oluşturması süreçlerinde sadece nicelikler birikir, nitel bir dönüşüm oluşmaz. Öte yandan diğer bazı süreçler için geçerli olacak şekilde, niceliksel değişimlerin niteliksel değişimlere neden olmadığı sınırlara "ölçü" denir.[274] Bu süreçlerde belirli bir ölçü sınırı, eş deyişle "eşik değeri" aşıldığında, niteliksel dönüşüm oluşur. Bir nitelikteki dönüşüme, sıçrama denebilir.

Bir volkanik bölgedeki magmanın yer altında birikiminin belirli bir basınç noktasını geçtiğinde patlamaya yol açması, nicel-nitel dönüşümünü basit ve güzel biçimde örneklendirir. Yine bir göldeki alg birikiminin oksijeni tüketmesiyle balık popülasyonunun çökmesine yol açması başka bir örnektir.

Söz gelimi, Türkiye'deki kentsel dönüşüm süreçleri, niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşümlere yol açtığı toplumsal bir örüntü sunar. 2000'li yıllarda İstanbul ve Ankara'daki gecekondu mahallelerinde başlayan kentsel dönüşüm projelerinde nicelik-nitelik dönüşümü örüntüsü gözlenir: Niceliksel birikimler (nüfus artışı, arazi talebi, sermaye birikimi) bir eşik noktasında niteliksel bir dönüşüme yol açmış, bu dönüşüm, mahallelerin yıkılması, lüks konut projelerinin inşası ve yoksul nüfusun kent çeperlerine itilmesiyle sonuçlanmıştır.[275]

Ekoloji alanından devam edelim. Marmara Denizi'ndeki müsilaj (deniz salyası) sorunu, niceliksel birikimlerin niteliksel bir dönüşüme yol açmasına örnek teşkil eder. Endüstriyel atıkların, tarımsal kimyasalların ve deniz suyu sıcaklığındaki artışın niceliksel birikimi, 2021'de kritik sınırı/eşik değerini aşarak müsilaj oluşumuna neden olmuş ve deniz ekosisteminde niteliksel bir bozulmayla sonuçlanmıştır.[276]

Başka örnekler verelim. Yaşamın ortaya çıkışı (belirmesi), canlıların yeni türlerinin oluşumu, bir toplumsal formasyonda başka üretim ilişkilerinin koşulladığı toplumsal ilişkilere devrimle geçiş, sıçrama örnekleridir.[277]

Hegel'in verdiği, sonra Engels'in *Doğanın Diyalektiği* adlı eserinde alıntıladığı ünlü suyun faz geçişini anımsayalım:

> "Böylece örneğin suyun ısı derecesi ilkin sıvılığı açısından ilgisizdir; ama sıvı ve akıcı suyun ısısındaki artma ya da azalma ile öyle bir noktaya gelinir ki, burada bu kohezyon durumu kendini nitel olarak değiştirir ve su bir yandan buhara ve öte yandan buza değişir."[278]

Lineer olmayan olaylarda, "eşik etkisi" ile bağımsız değişkendeki değişim belirli bir değeri aştığında, bağımlı değişkende sıçramalı etki (sonuç) oluşmaktadır. Örneğin, fotoelektrik etkide, nöronlarda aksiyon potansiyellerinin oluşumunda bu durum geçerlidir. Fotoelektrik etkiye yakından bakalım.

---

[270] https://tr.wikipedia.org/wiki/Belirme, Erişim tarihi: 20.02.2022

[271] Manfred Buhr-Alfred Kosing, **a.g.e.**, 1999, s. 298

[272] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 223

[273] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 224

[274] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 173

[275] Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, Yordam Kitap, 2017, s. 123-130

[276] **TÜBİTAK Raporu**, 2021

[277] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 226-7

[278] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 193

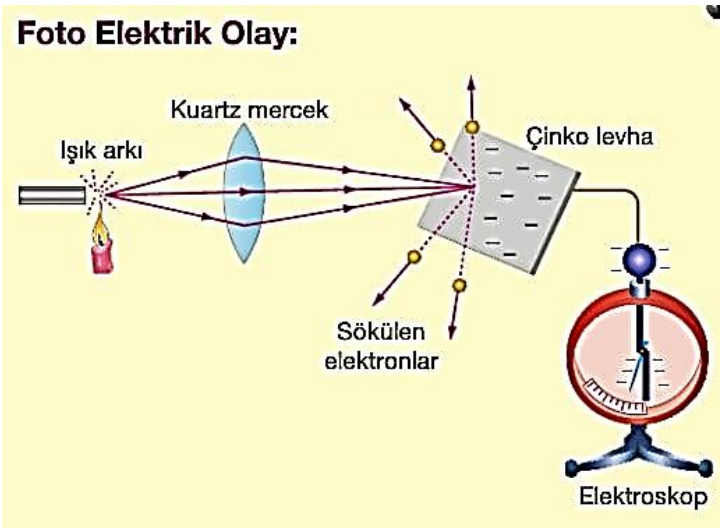

Resim 11: Yüksek enerjili bir elektromanyetik ışımanın madde tarafından soğurulması sonucu, o maddeden elektron koparılması olayına *fotoelektrik etki*, kopan elektronlara *fotoelektron* denir. Einstein, ışığın tanecikli olduğu varsayımını yaparak fotoelektrik olayını açıklamış, enerjinin korunumu kanununu kullanarak fotoelektrik olayı açıklayan bir eşitlik elde etmiştir.

Fotoelektrik etki (olay)'da şu bağıntılar söz konusudur: i) Belirli bir eşik frekansına gelene kadar ne kadar şiddetli ışık tutulursa tutulsun metal yüzeyden hiçbir elektron kopmaz. ii) Eğer frekans eşik değerinin üzerindeyse ışığın şiddeti ne kadar az olursa olsun elektron kopar. iii) Fotoelektronun kinetik enerjisi ışığın frekansı ile doğru orantılıdır ve ışığın şiddetinden bağımsızdır.[279] Fotoelektrik etkide, ışığın frekansındaki niceliksel artış, eşik değerini (kritik sınırı) aştığında elektron kopmasıyla niteliksel bir sıçrama yaratır.

Şimdi de nöronlardaki aksiyon potansiyellerin oluşumuna bakalım:

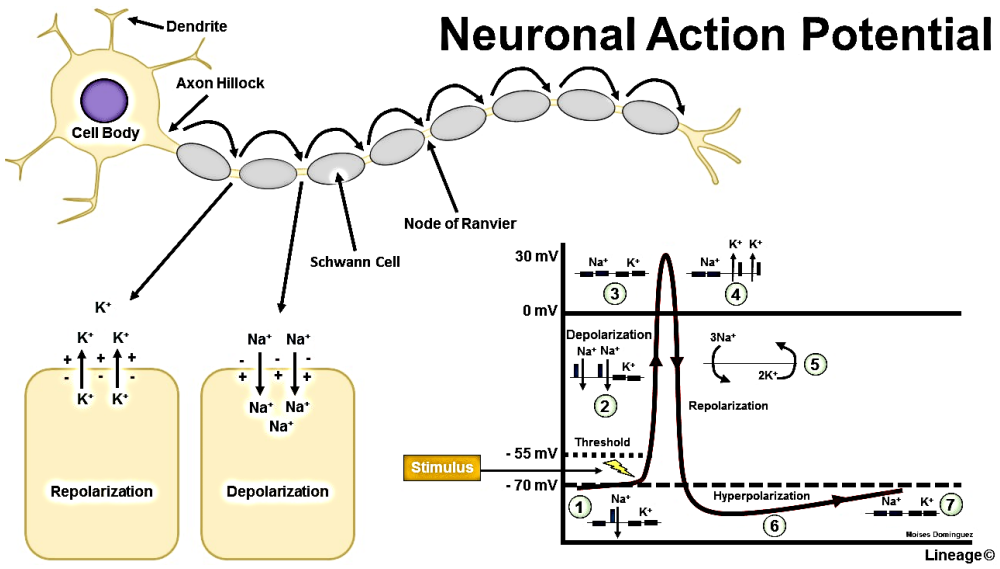

Resim 12: Nöronların akson tepelerinde oluşan ve akson boyunca ilerleyen aksiyon potansiyeli

Nöron hücrelerinde istirahat hücre zarı potansiyeli -70 mV'tur. Bu potansiyel, hücre zarının en fazla K+ iyonuna olmak üzere, Na+, K+ ve Cl- iyonlarına karşı geçirgenliğiyle oluşur. Bir nöronun yaklaşık -55 mV olan eşik potansiyele ulaştıracak kadar stimulus (uyarı) gelmişse, depolarizasyon başlar. Bu eşik değere ulaşılmamışsa, hiçbir şey olmaz. Eşik değere ulaşıldığında Na+ kanalları açılır ve Na+ iyonları hücre içerisine akar. Böylece hücre zarındaki potansiyel farkı artar ve bu da kısa dönemli bir pozitif geri beslemeyle daha fazla Na+ kanalının açılmasına neden olur. Hücre zarı potansiyeli yaklaşık 50 mV'a ulaştığında, Na+ kanalları hızlıca inaktif duruma geçer, K+ kanalları ise açılmaya başlar. K+ iyonları hücre dışına çıkarak zarın potansiyelinin düşmesine ve böylelikle repolarizasyon oluşmasına neden olur. K+ iyonlarının hücre dışına akış hızı, bazal düzeyden daha hızlı olduğundan hiperpolarizasyon oluşur ve hücre zarı potansiyeli -80/-90 mV düzeylerine kadar düşer. Sonunda K+ iyonlarının hücre dışına akış hızı bazal düzeyine döner ve bir sonraki uyarıyla eşik potansiyeli geçilene kadar, zar potansiyeli -70 mV düzeyine gelir. Tüm bu sürecin oluşabilmesi için hücre zarının içerisi ve dışarısında iyon

[279] https://evrimagaci.org/fotoelektrik-etki-fotoelektrik-olay-nedir-8225 , Erişim tarihi: 26.03.2022

gradiyenti olmalıdır. Bu iyon konsantrasyon farklılığını sağlayan Na+/K+ ATPaz adı verilen ve her 3 Na+ iyonunu hücre zarı dışına geçirmesine karşılık, 2 K+ iyonunu hücre zarı içine geçiren pompadır (bkz; resim 11).[280]

Görüldüğü üzere, fotoelektrik olayda ışığın frekansındaki artışın bir eşik değere ulaşmasıyla, nöronlarda aksiyon potansiyellerinin oluşumunda ise stimulusların (uyaranların) belirli bir eşik değeri yakalamasıyla yeni bir süreç başlamaktadır.

Öte yandan tarihsel-toplumsal incelemelerde kullandığımız evrim ve devrim kavramları, öz ile ilişkili olarak niteliksel değişimleri anlatır:

> "Devrim, eski niteliksel temelde radikal bir kırılmaya ve söz konusu nesnel şeyin özünde bir değişime yol açan bir sıçramadır.
>
> "Evrim, nesnel şeyin verili özü içinde yeni bir niteliğe dönüşüme neden olan, var olan niteliksel temelde radikal bir kırılma yaratmayan sıçramadır."[281]

Bu noktada, devrimlerin, toplumsal ilişkilerin özündeki niteliksel ve ilerici bir dönüşümü anlattığı, geriletici niteliksel dönüşümlerin karşı-devrim olarak adlandırılması gerektiği unutulmamalıdır (örneğin 1979 İran karşı-devrimi).

13. Karşıtlık (Antagonizma), Karşıtların Birliği ve Mücadelesi, Çelişki

Farklılık, özdeş olmama, benzeşmezlik ilişkisidir ve çeşitliliği oluşturur. Öze dair bir farklılığın ya da aynı özün farklı yanlarının en uç noktadaki ifadesi bir karşıtlıktır.[282] Örneğin mıknatısların zıt kutupları arasındaki kuvvet çizgileri, ne kadar bölünürlerse bölünsünler yeniden oluşur. Kutuplar, aynı özün farklı ve birbirlerine bağımlı yanlarını anlatır. Proletarya ile kapitalist sınıf, karşıtların birliği içindedir. Bunların aralarındaki ilişki simetrik içsel bir ilişkidir. Biri olmadan diğeri de olmaz; birbirlerine bağımlıdırlar. Karşıt süreçler ya da bir sürecin zıt yönleri, olağan zamanlarda *dinamik bir denge* oluşturur.

Karşıtların birliği ve mücadelesi örüntüsünün, "zorunluluk ve rastlantı", "neden ve sonuç", "pozitif ve negatif", "sevgi ve nefret", "iyi ve kötü", "kuzey ve güney" gibi zıtlıkları konu edindiği[283] önermesi doğru değildir. Zıt anlamlı kavram çiftleri (antonim[284], yani sinonimin tersi), bu örüntünün kapsamında yer almaz. Bu kavramlar, dilbilimsel zıtlıklar (antonimler) olup, karşıtların birliği ve mücadelesi örüntüsü, gerçeklikteki süreçlerin karşılıklı bağımlılığını ve mücadelelerini ifade eder. Yine örneğin, matematikteki artı ve eksi de karşıt anlamlıdır, fakat karşıtların birliğiyle kastedilen bu değildir.

Karşıtların *birliği*, farklı ve birbirine zıt süreçlerin, süreçlerin yönlerinin, eğilimlerin birliğini ve karşılıklı bağımlığını anlatır. Bu birliktelik ve karşılıklı bağımlılık, çoğu durumda bir uyum/ahenk ve eşgüdüm oluşturur. Örneğin hücrelerdeki katabolizma ve anabolizma süreçleri karşıt eğilimlere sahip süreçlerdir ve birlikte var oluşları metabolizmanın uyumlu bütünlüğünü oluşturur. Başka bir olaya bakalım: Bir cisme uygulanan çekme/itme kuvveti ile sürtünme kuvveti, hareket süreci içerisinde farklı ve karşıt yanları anlatır. Başka bir örnek: Bir atomda, çekirdekteki protonların çekme kuvveti ile elektronların yörüngelerde olasılık dağılımıyla bulunması arasında, uyumlu bir karşıtlık vardır. Yine söz gelimi, bir nehir yatağındaki su akışının erozyona neden olması ile tortu birikiminin yatağı yükseltmesi arasındaki karşıtlık, nehrin yön değiştirmesine neden olur. Öte yandan, kapitalist üretimin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda, kent ile kır arasında, kafa emeği ile kol emeği arasında bazı uzlaşabilir farklılıklar ve karşıtlıklar vardır. Karşıt yönler, süreçler, eğilimler birliktelik/bağımlılık içerisinde olup birbirlerini tamamladığı kadar, birbirlerini dışlarlar da. Buna karşıtların *mücadelesi* denir. Hareketi oluşturan zıt yönlü kuvvetlerin arasında, proletarya ile kapitalist sınıf arasında, anabolizma ile katabolizma arasında vd. bir dışlama

---

[280] Bu bilgiler fizyoloji kitaplarında yer alır. Özet olarak şu bağlantıdan okunabilir: https://step1.medbullets.com/neurology/113052/action-potential-basics, Erişim tarihi: 26.03.2022

[281] Aleksandr P. Şeptulin, **a.g.e.**, s. 178

[282] Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 230

[283] Bertell Ollman, **Yabancılaşma**, Yordam Kitap, Birinci Baskı, 2012, s. 106

[284] Antonim, "zıt" kelimeleri anlatır. "Sıcak/soğuk" ikilisinde olduğu gibi dereceli antonimler, "çekme/itme" gibi tamamlayıcı antonimler, "öğretmen/öğrenci" ikilisinde olduğu gibi ilişkisel antonimler vardır. "Aristoteles dört tip karşıtlığı (antikeimena) birbirinden ayırır: 1) göreceler (pros ti), 2) zıt (enantion), 3) yoksunluk (sterêsis) ve 4) çelişki (antiphasis)." Bkz; Kaan Kangal, **Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-**, Kor Kitap, 1. Baskı, 2021, s. 121

ilişkisi, yani mücadele de bulunur. Söz gelimi, mutasyon süreçleri (değişim eğilimi) ile genlerin kalıtımsal aktarım süreçleri (koruyucu eğilim) arasında bir karşıtlık ve mücadele her zaman vardır.

Hegel'e göre "genel olarak Dünya'yı devindiren şey çelişkidir"[285]. Çelişkiyi şu şekilde kavrar:

> "Çatışkıların gerçek ve olumlu anlamları genel olarak edimsel her şeyin kendi içinde karşıt belirlenimler kapsıyor olmasından oluşur ve böylece bir nesneyi bilmek ya da daha doğrusu kavramak onu karşıt belirlenimlerin somut bir birliği olarak bilmek demektir."[286]

Hegel'e göre edimsellikteki (gerçeklikteki) karşıt belirlenimler, akılda kapsanarak aşılır. Bir örnek vermek gerekirse; anlak'taki "fark" ve "özdeşlik" ayrımı ve karşıtlığı, "devinim/hareket" tarafından kapsanarak kaldırılır.

Bize göreyse çelişki, karşıtların arasındaki mücadelenin "çatışma" halini aldığı, karşıtların birbirini tamamlayıcılık özelliğinin yitirildiği zaman kesitlerine ortaya çıkan karşıtlar arası bir etkileşim türüdür. Dinamik dengenin bozulduğu ve bir "kriz"in olduğu süreci anlatan bu zamansal kesitlerde, karşıtların arasındaki çatışma zorunlulukla bir çözüme varır.[287]

Çelişkiler, önce karşıtlık şeklinde "doğar", karşıtların birliği/birbirlerine bağımlılığı ve mücadelesi şeklinde var olurlar. Sonra "çatışkı" evresinde, karşıtlar birbirlerini yok etmeye yönelirler. Aslında karşıtlar bu evrede çelişki formunu alırlar. Üçüncü evredeyse, "çözüm" oluşur, karşıtlık aşılır.[288]

Organizmayla çevre arasındaki ilişki üzerinden bir örnek verelim. Biston betularia (Biberli Güve)'nin açık renkli formunun yaşama ve üreme süreçleri ile avcılar tarafından fark edilip avlanma süreçleri arasındaki karşıtlık, sanayileşme sonucu oluşan kirlilikle birlikte bir çatışma/bir çelişki formuna bürünür. Bu çelişkinin çözümü 19. yüzyılın ilk çeyreği civarında, Cortex adlı gendeki bir mutasyonla siyah formunun ortaya çıkması/evrimleşmesi ile birlikte çözülmüştür (Bkz; resim 13 ve metin kutusu[289]).

"Sanayileşme ile başlayan hava kirliliği sonucunda, sanayi merkezleri civarındaki ağaçlık alanlarda ve ormanlardaki ağaçların gövdelerini kaplayan likenler ölürler ve kararırlar. *Biston betularia*'nın açık renkli formlarının tünediği ağaçların açık gövde renklerinin kararması, açık renkli formların avcı kuşlarca kolayca fark edilmesine yol açarken, siyah renkli formlar artık koyulaşmış gövdelerde kolaylıkla kamufle olacaklar ve böylece avcılardan korunacaklardır. Bu durum, yaygın form olan beyazımsıların sanayi merkezlerinde tükenmelerine yol açarken siyah formların kuşaklar boyu artışını sağlayacaktır. Nitekim hadise de bu şekilde cereyan etmiştir; *B.betularia*'nın 19. yüzyıl ortalarından itibaren tutulan müze örneklerinin incelenmesi ve uzun süreli gerçekleştirilen saha gözlemleri ve örneklemeler, "carbonaria" adı verilen siyah formun sıklığının sanayileşen bölgelerde 19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla arttığını göstermiştir."

---

[285] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 209

[286] G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 120. "Eğer herhangi bir nesnede ya da Kavramda çelişki gösteriliyorsa (ve genel olarak içinde çelişkinin, e.d. karşıt belirlenimlerin gösterilemeyeceği ve gösterilmemesi gereken *hiçbir şey* yoktur (…)" (Bkz; G. W. F. Hegel, **a.g.e.**, s. 169-70)

[287] "Çelişki türlerinin farklılığı bundan dolayıdır: Onlardan bazıları ahenge yol açar, diğerleri ise düzensizliğe." Aleksandr Spirkin, **a.g.e.**, s. 232. Bu önerme sağlıklı değildir. Bize göre, her karşıtlık, bir çelişki oluşturmaz. Fakat her çelişki bir karşıtlık içerir.

[288] "(…) çelişki kendisini fark ve farklılaşma şeklinde, yani bir terimden diğerine geçiş ve zıtlık şeklinde (zımni çelişki); çatışkı şeklinde (şiddetlenmiş çelişki); ve nihayet bağdaşmazlık (çözümleme ve aşma uğrağı) şeklinde dışa vurur." Henri Lefebvre, **Diyalektik materyalizm**, Sel Yayıncılık, 1. Baskı 2018, s. 26. "Ancak karşıtların bütünlüğü ve mücadelesi, bir çelişkinin orta noktasında durur – bir anlamda, yaşam süresini kapsar. Bunu, çelişkinin oluşumu –doğumu- önceler; daha sonra ise çöküş –yani ölüm- vardır." Bernhard Brosius, **a.g.e**., s. 100

[289] https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/11/01/kelebek-etkisi-isbasindaki-dogal-secilimin-anlattiklari/ ve https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/12/01/kelebek-etkisi-modern-genetigin-soyledikleri-ve-biston-betularianin-renk-evrimi/ , Erişim tarihi: 21.02.2022

Resim 13: Biston betularia'nın renk varyantları: A) tipik, B) insularia, C) carbonaria

Toplum ile doğa arasındaki ilişkiden örnek verelim: İnsanların doğal süreçlere egemen olması, onları kontrol etmesi eğilimi ile doğanın güçlerine olan bağımlılık arasında bir karşıtlık bulunur. Bu karşıtlık/mücadele, tarih boyunca ilk eğilim giderek kuvvetlense de nihayete ermeyecek bir karşıtlık gibi durmaktadır. Doğanın, toplum yaşamına izin vermeyecek ölçüde tahribi gerçekleşirse, ortaya bir çelişki çıkmış olacaktır.

Yeni üretici güçler ile sahip oldukları üretim ilişkileri, eski üretici güçlerle ve aralarındaki ilişkilerle çelişki içerisindedir. Bu çelişki, mevcut bir üretim tarzının çökmeye başladığı tarihsel kesitte oluşur. Günümüzde somut bir kapitalist toplumsal formasyonda ya da genel olarak kapitalist üretim tarzında, ücretli emek ile sermaye ilişkisi, başka bir ifadeyle kapitalist üretim ilişkileri uzlaşmaz bir karşıtlık ilişkisidir. Sistemin krizlerinde, eş deyişle devrimci durumlarda bu uzlaşmaz karşıtlık ilişkisi, çelişkili olmaya başlar.[290] Ya bir devrimle ortadan kalkar (örneğin, 1917 Ekim Sosyalist Devrimi) ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden tesisiyle (örneğin, Almanya ve İtalya'da iki dünya savaşı arasındaki dönemde faşizme geçişle, 2011 yılında Mısır ve Tunus gibi ülkelerde kitlelerin elinden "devrimin çalınmasıyla", 1979 yılında İran'da yaşanan karşı-devrimle toplumsal ve siyasal olarak şeriat kurallarının uygulandığı, iktisadi olarak kapitalist ilişkilerin sürdürüldüğü düzene geçişle) denge durumuna geri döner.

Bir de Türkiye'deki toplumsal mücadeleler bağlamında somutlayalım. Türkiye'de 1960'lar ve 1970'lerdeki işçi sınıfı hareketleri, diyalektik teorinin değişim/gelişim örüntülerini anlamak için çarpıcı bir örnek sunar. Bu dönemde, işçilerin sendikal mücadeleleri (örneğin, 15-16 Haziran 1970 kalkışması), her bir işletmede bulunan kapitalist üretim ilişkilerindeki karşıtlıkların niceliksel birikiminin (ücret talepleri, çalışma koşulları protestoları) niteliksel bir dönüşüme (sınıf bilincinin artışı, politik hareketlerin güçlenmesi) yol açtığını gösterir. Burada işçi sınıfının siyasal ve ekonomik mücadelesinin sermaye sınıfının toplumsal ve siyasal iktidarını tehdit eder bir büyüklüğe ve güce ulaştığı 1970'lerin son yıllarında oluşan devrimci durum tarihsel kesitinde bu iktidarı koruyan ve yıkmaya çalışan vektörler/güçler/süreçler arasındaki karşıtlığın bir çelişki formuna büründüğü gözlenir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve bu darbeyle oluşturulan geçici askeri diktatörlükle sistem krizi çözülmüş, çelişkinin bir kutbunu oluşturan işçi sınıfı hareketi bastırılarak görece kısa süre sonrasında güçler arasında dinamik dengenin yeniden oluştuğu kapitalist demokrasiye geçişle, sermaye sınıfının iktidarını koruyan mekanizmaların çeşitliliği ve etkinliği açısından çok daha sağlam bir biçimde düzen restore edilmiştir.

Yakın tarihten verilebilecek iki örneği ise 2013 Gezi Ayaklanması ve 2025 Mart Eylemleri oluşturur. 2013 Gezi Ayaklanması, devletin otoriter politikaları ile toplumun özgürlük talepleri arasındaki karşıtlığın, bir parkın yıkımı gibi tetikleyici bir olayla çelişki haline geldiği bir kriz dönemidir. 2025 Mart protestoları, devletin otoriter politikaları ve ekonomik bunalım ile toplumsal talepler (adalet, özgürlük ve gelecek garantisi/ortalama iyi bir yaşam vb.) arasındaki karşıtlığın çelişkiye dönüştüğü bir örnek sunar.

Mao Zedong, çelişkilerin hiyerarşik doğasını şöyle açıklar: "Herhangi bir süreçte çok sayıda çelişki bulunur ve bunlardan biri mutlaka ana çelişkidir; bu çelişkinin varlığı ve gelişimi, diğer çelişkilerin varlığını ve gelişimini belirler veya etkiler."[291] Buradaki önerme, toplumsal katmandaki "çelişkilerin" analizinde ana ve tali çelişkileri ayırt etmenin önemini vurguladığı oranda özgün ve değerlidir. Gerçekliğin toplumsal katmanında, örneğin kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminde işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık, temel ve belirleyici karşıtlıktır. Bu ana karşıtlık, kapitalist üretimin çevresel tahribatlarına karşıtlıkla şekillenen ekoloji hareketini ve mücadelelerini, çeşitli alanlarda gözlenen kadın-erkek cinsler arası patriarkal ilişkiler ekseninde oluşan karşıtlık ve mücadeleleri belirler ve etkiler. İklim krizi gibi çevresel sorunların çözümü ile kadınların kurtuluşu, bu nedenle temel antogonizma olan emek-

---

[290] Bu çelişkili etkileşimlerin detaylı bir anlatımı için bkz; Bernhard Brosius, **a.g.e**., s. 91-111, s.112-148

[291] Mao Zedung, **Pratik ve Çelişki Üzerine**, çeviri: Ahmet Kırmızıgül, Epos Yayınları, 2009, s. 72

sermaye karşıtlığının ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bu “tali” karşıtlıklar önemsiz olduklarından değil, temel antogonizmaya bağlı olduklarından ikincil karakterdedir.

Bu kısımda yazdıklarımızdan çelişkinin, klasik mantıktaki dört temel kategorik önerme arasındaki ilişkilenmeyi anlatan “karşıtlık” (contrariety) ve “çelişki” (contradiction) terimlerinden farklı olduğu kavranmış olmalıdır. Materyalist diyalektik teoride (MDT), epistemolojik düzeyde değerlendirdiğimiz bu kavramların, ontolojik karşılıkları bulunmaktadır. Başka bir deyişle, önermeler arasında değil de gerçeklikteki karşıtlıklardan ve çelişkilerden bahsetmekteyiz. Öte yandan, önermeler öne sürerken, resim 14’teki ilişkilenmeleri dikkate almama durumumuz söz konusu olamaz.[292] Özetle mantıksal karşıtlık ve çelişki ile gerçek karşıtlık ve çelişki birbirine karıştırılmamalıdır.

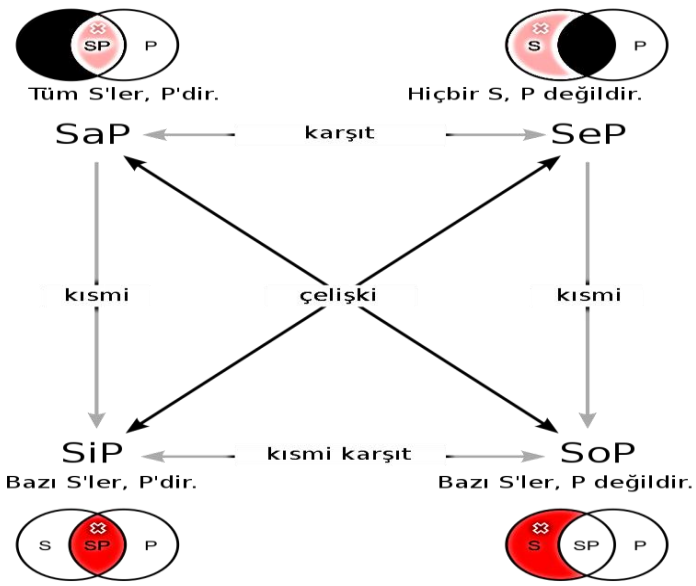

Resim 14: Klasik mantıkta önermeler arasındaki ilişkilenme türleri

14. Çelişki konusuna ilişkin detaylar

Çelişkinin birkaç anlamı bulunmaktadır:

Birincisi; çelişki, tutarsızlık anlamına gelir ve metafor (eğretileme) olarak kullanılabilmektedir. Örnek verelim: “Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin başkenti Kinşasa’dır” ve “Kinşasa, bir Avrupa kentidir” cümleleri birbirleriyle tutarsızdır. Bu cümleler arasında çelişki vardır denir. Günlük dilde çelişki, genellikle tutarsızlık anlamında kullanılır.

İkincisi; çelişki kelimesi, çıkar çatışması/gerilim anlamında da kullanılabilmektedir. Örneğin, “Ali ile Mehmet arasındaki çelişki halen devam ediyor” cümlesiyle, bu iki kişinin arasında bir gerilimin varlığından bahsedilir.

Üçüncüsü; çelişkinin bir anlamını ise “mantıksal çelişki” oluşturur. “Tüm kediler, kuyrukludur” ile “bazı kediler, kuyruksuzdur” (Manx kedileri, gerçekten kuyruksuzdur) önermeleri arasında mantıksal çelişki bulunur. Aynı şekilde “hiçbir kedi, kuyruksuz değildir” önermesi ile “bazı kediler kuyruksuzdur” önermesi arasında da çelişki bulunmaktadır.

Hegel’de de “çelişki” kavramlaştırması, düşünsel düzlemde bulunur. “Varlık-yokluk” arasındaki düşünsel çelişki, “oluş” kavramı ile kaldırılır. Özdeşlik ile farklılık arasındaki kurgusal “çelişki”, değişim/devinim ile kaldırılabilir. Burada olmak ile olmamak arasında düşünülen “çelişki”, hareket kavramlaştırmasıyla giderilir. “Sonsuz” ile “sonlu” arasındaki çelişki, “süreklilik” kavramıyla aşılır vd. Oysa oluş, değişim, hareket ve süreklilik nesnel gerçekliğin nitelikleridir. Materyalist perspektif, karşıt güçleri, öğeleri, süreçleri gerçekliğin içerisinde bularak soyutlar.

Dördüncüsü; gerçeklikteki çelişkilerdir. Gerçeklikte karşıt eğilimler, süreçler, bu süreçlerin yönleri bulunmaktadır. Yaygın olan diyalektik kavrayışta, bu karşıtlar birbirleriyle mücadele halindeyse, birbirlerini dışlıyorsa, etkileşimleri bu şekildeyse, aralarında bir çelişkinin var olduğundan bahsedilir. Örnekler verelim. Proletarya ile kapitalist sınıf, başka bir ifadeyle emek ile sermaye arasındaki karşıtlık ve mücadele, bir çelişki olarak kavranır. Bu ikili birbirlerini doğurur ve birbirlerine karşıt çıkarlara, taleplere sahiptir. Bir taraf ya da kutbun tatmin edilmesi, öteki tarafın ya da kutbun zararına gerçekleşir. Bize göre, kapitalistler ile işçiler arasındaki karşıtlık grev durumunda çelişki halini alır. Çünkü dengedeki süreçlerde bozulma oluşmuştur.

---

[292] https://en.wikipedia.org/wiki/Square_of_opposition , Erişim tarihi: 21.02.2022

Elbette doğada da çelişkiler vardır. Bir örnek verelim. Akciğerlere sürekli bir biçimde ulaşan bakteriler (mikroplar), burada sayıca çoğalıp zatürre yapmaya çalışırken, vücudun savunma hücreleri bunlara karşı sürekli bir "savaş" vermektedir. Bakterilerin çoğalma ve dokulara ilerleme süreciyle, savunma hücrelerinin ve onların salgıladıkları çeşitli maddelerin, bakterileri yok etme süreci arasındaki karşıtlık ve mücadeleye, yaygın diyalektik kavrayışa göre "çelişki" denir. Oysa örneğimizde zatürre oluşmadıkça, bu karşıt süreçlerin mücadelesi, bir dinamik dengededir. Zatürrenin oluşumu, ilk sürecin, çeşitli kolaylaştırıcı faktörlerin de yardımıyla üstün gelmesinin bir sonucudur. Yani denge bozulduğunda, ortaya zatürre tablosu çıkmaktadır. Bize göre, dinamik dengenin bozulmasıyla birlikte bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Antibiyotiklerin yardımıyla zatürre tedavi edildiğinde, iki karşıt süreç arasındaki dinamik dengeye geri dönülmektedir. Özetle zatürre, bakterilerin çoğalma süreci ile bağışıklık sisteminin savunma süreci arasındaki karşıtlığın, çevresel faktörlerle dengesinin bozulmasıyla çelişkiye evrilmesidir.

Başka bir örnek: İklim krizi, karşıtların birliği ve mücadelesinin çelişkiye dönüşümünü ve eşik değer aşıldığında nicel-nitel sıçramasını çarpıcı bir şekilde örneklendirir. Doğa (çevresel sistemler, örneğin atmosfer, okyanuslar ve ekosistemler) ile kapitalist üretim sistemi arasındaki birlik, toplumun doğadan kaynak (fosil yakıtlar, tarım arazileri, su) alarak üretim yapmasıyla kurulur. Fakat bu birlikteki karşıtlık şudur; kapitalist toplumun doğayı tahrip eden süreçleri ile doğanın kendini yenilemesi süreçleri arasındaki karşılıklı ilişki karşıtlık içindedir. Kapitalist sistemin kâr odaklı oluşu nedeniyle doğanın aşırı tahribatı sonuçta bir çelişkiye dönüşür: Fosil yakıtların yoğun kullanımı, atmosferdeki karbon dioksit (CO_2) konsantrasyonunda nicel bir birikim yaratır (örneğin, 1850'den 2025'e CO_2 seviyeleri 280 ppm'den 420 ppm'ye yükselmiştir). Bu birikim, belirli bir eşik değeri (örneğin, küresel ısınmada 1,5/2°C sınırı) aşıldığında, nitel bir dönüşüme yol açar: Buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olaylarının sıklaşması ve ekosistemlerin çökmesi gibi geri dönüşü olmayan değişimler meydana gelir. Bu çelişki, doğa ile toplum arasında oluşan bir uyumsuzluğun yansımasıdır ve yeni bir dinamik dengeye ulaşmak için toplumsal dönüşümlerin yaşanması gerekir. Bu çelişki, yeni bir toplumsal düzenin belirişiyle giderilebilir.

Beşincisi; kanımızca gerçeklikteki çelişkilerin, karşıtların birbirleriyle mücadelesinde dinamik denge durumunun yitirildiği ve karşıtların birinin diğerini yok etmeye yöneldiği süreçlerde bulunduğunu gözetmek gerekir. Tıpkı proletaryanın devrimci durum kesitinde, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını yok etmeye yönelmesinde olduğu gibi… Bir karşı-devrim yaşanırsa, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık taşıyan ilişki, denge durumuna dönecektir.

Özcesi, çelişkiler doğada ve toplumda vardır. Bize göre, karşıt süreçler ve eğilimler, her zaman ve durumda çelişki oluşturmazlar. Her karşıtlık, bir çelişki oluşturmaz. Fakat her çelişki bir karşıtlık içerir.

Görüldüğü gibi materyalizmde "çelişki" konusunda iki ayrı yaklaşımdan bahsedilebilir. Birincisinde, karşıtların birliği ve mücadelesinin var olduğu durumlara "çelişki" denir ve bazı zaman kesitlerinde çelişkilerin etkisiyle denge durumundan uzaklaşılmaktadır. İkincisi ve bizim benimsediğimiz yaklaşım ise şudur; doğada ve toplumda dinamik denge durumlarında karşıtların mücadelesi vardır, denge bozulduğunda aralarında çelişki açığa çıkar ve bir çözüme kavuşur.

15. Kuantum Fiziğine Kısa Bir Bakış

Kuantum süperpozisyon, kuantum dolanıklık, Heisenberg belirsizlik ilkesi ve çift yarık deneyi, atom altı dünyada (mikro-kozmos katmanında) ortaya çıkan ve günlük hayatımızda alışık olmadığımız dört önemli kavram veya fenomendir. Bu kavramları basit bir şekilde açıklamak için, her birini sırayla ele alalım.

Kuantum Süperpozisyon: Bir parçacık, söz gelimi bir elektron, aynı anda birden fazla durumda bulunma olanağına sahiptir. Buna süperpozisyon denir. Örneğin, bir elektronun "spin" adı verilen bir özelliği vardır; bir elektronun spini, "yukarı" veya "aşağı" olabilir. Klasik fizikte, elektron ya yukarı spinlidir ya da aşağı spinlidir. Ancak kuantum mekaniğinde, elektron ölçülmeden önce hem yukarı spin hem de aşağı spin durumunda bulunma olanağı vardır. Bunu bir madeni paraya benzetebiliriz: Normalde bir para ya yazı ya tura gelir, ama süperpozisyondaki para, havada dönerken hem yazı hem tura gibidir. Süperpozisyonda parçacık, birden fazla durumun olasılığını eş zamanlı barındırır. Başka bir ifadeyle, süperpozisyonda iki olanak bir arada ve aynı anda bulunur. Bu durum, parçacık ölçüldüğünde (spinine bakıldığında) sonlanır ve elektron ya yukarı ya da aşağı spin olarak belirli bir özellik gösterir. Birinin ölçümü, diğerinin durumunu eşzamanlı olarak belirler.

Ünlü bir düşünce deneyi olan "Schrödinger'in kedisi", süperpozisyonu anlamak için kullanılır. Bu deneyde, bir kutunun içindeki kedi, bir parçacığın süperpozisyon durumuna bağlı olarak aynı anda "hem canlı hem ölü" gibi düşünülür. Burada kedinin canlı veya ölü olma olanaklarının bir arada ve aynı anda geçerli olduğu düşünülmelidir. Tabii bu sadece bir benzetmedir; gerçekte kedi makroskobik bir nesne olduğu için süperpozisyonda olmaz, ama bu örnek, atom altı parçacıkların birden fazla durumu potansiyel olanaklar olarak barındırdığını gösterir.

Süperpozisyon, kuantum bilgisayarlarının temelini oluşturur; çünkü bir kuantum biti (qubit), 0 ve 1'in süperpozisyonunda olabilir, bu da çok hızlı hesaplamalara yol açar.[293]

Süperpozisyon, parçacıklar için karşıtların birliğine ilişkin bir örnek değildir. Burada söz konusu olan olanakların bir olasılık dağılımıyla gerçeklik haline geçmesidir. Süperpozisyon, olasılıkların bir arada bulunmasını ifade eder, ancak bu olasılıklar, karşıt süreçlerin birliği değil, tek bir parçacığın durumlarının matematiksel bir toplamıdır.

Kuantum Dolanıklık: İki veya daha fazla parçacık, özel bir şekilde birbirine bağlanırsa, bu parçacıklar "dolanık" hale gelir. Dolanık parçacıkların özellikleri, birbirlerine ışık yılına yakın uzaklıkta olsalar dahi aralarındaki mesafe ne kadar büyük olursa olsun, birbirine bağlıdır. İki elektron dolanık hale getirilirse, sanki birbirleriyle iletişim kurmuşlar gibi, birinin spini ölçüldüğünde "yukarı" çıkarsa, diğer elektronun spini anında "aşağı" olur. Eş deyişle, birbirine bağlı bir şekilde davranırlar. Burada, ışık hızından daha hızlı bir etkileşim yoktur. Aslında bir bilgi aktarımı da söz konusu değildir. Bunu şöyle düşünmek anlamayı kolaylaştırır: Bir çift eldiven alalım; biri sağ, diğeri sol eldivendir. Bunları iki ayrı kutuya koyup dünyanın farklı yerlerine gönderelim. Bir kutuyu açtığımızda sağ eldiveni bulursak, diğer kutuda sol eldivenin olduğunu anlarız. Ancak kuantum dolanıklıkta, eldivenlerin durumu kutular açılana kadar belirsizdir (sağ ve sol eldiven olma olanakları bir aradadır) ve birini açtığımızda diğerinin durumu anında belirlenir. Bu durum, Einstein'ın "uzaktan ürkütücü etki" dediği bir fenomendir. Dolanıklık, kuantum iletişim ve şifreleme teknolojilerinde kullanılır; dolanık parçacıklar kullanılarak güvenli veri aktarımı yapılabilir.[294] Dolanıklık, bir sistemdeki öğelerin karşılıklı bağımlılığını anlatır.

Çift Yarık Deneyi: Çift yarık deneyi, kuantum mekaniğinin hem süperpozisyon hem de parçacık-dalga ikiliği gibi özelliklerini gösteren klasik bir deneydir. Deneyde, bir tabanca gibi parçacık (elektron ya da foton) fırlatan bir kaynak, üzerinde iki ince yarık olan bir engel ve bu engelin ardında bir ekran bulunur. Eğer elektronlar birer bilye (tanecik) gibi davranıyorsa, her elektron sadece bir yarığı geçer ve ekranda iki düz çizgi şeklinde bir desen oluşur. Ancak deney yapıldığında, elektronlar tek tek fırlatıldığında bile ekranda dalga benzeri bir girişim deseni (birbirine karışan dalgaların oluşturduğu çizgiler) oluşturur. Bu, elektronların iki yarıktan olasılık dağılımına göre geçtiğini gösterir; yani elektron, süperpozisyondadır, her iki yarıktan aynı anda geçme olasılığına sahiptir. Dalga benzeri bir girişim desenini oluşturan budur. Daha da ilginç olanı, eğer hangi yarığı geçtiğini görmek için bir dedektör yerleştirilirse, elektron sadece bir yarığı seçer ve girişim deseni kaybolur, ekranda iki düz çizgi oluşur. Bu, ölçümün parçacığın davranışını değiştirdiğini gösterir. Çift yarık deneyi, elektronların hem parçacık hem dalga gibi davranabileceğini ve süperpozisyonun atom altı dünyada nasıl çalıştığını açıklar. Bu deney, kuantum mekaniğinin günlük deneyimlerimize yabancı kurallarını anlamak için verilen en ünlü örneklerden biridir.[295] Mikro-kozmos katmanında gerçeklik gözlemle birlikte değişir.

Biraz daha sadeleştirelim. Schrödinger'in dalga fonksiyonu, parçacığın her iki yarıktan eşzamanlı olarak geçme olasılığını tanımlar. Bu, parçacığın fiziksel olarak iki yerde birden olduğu anlamına gelmez; dalga fonksiyonu, tüm olası yolların bir süperpozisyonunu temsil eder ve ölçümle bu olasılıklardan biri gerçekleşir. Çift yarık deneyinde, bir elektron iki yarıktan geçerken, sanki bir dalga gibi davranır. Bu dalga, her iki yarıktan aynı anda geçer ve ekranda dalga desenleri (girişim deseni) oluşturur. Schrödinger'in dalga fonksiyonu (ψ), elektronun hangi yarıktan geçeceğini değil, her iki yarıktan geçme olasılıklarını hesaplar. Bu, elektronun "her iki yarıktan aynı anda geçtiği" fikrini matematiksel olarak ifade eder. Eğer bir dedektörle hangi yarıktan geçtiğini kontrol edersek, elektron bir yarığı seçer ve dalga deseni kaybolur. Bu, kuantum dünyasında ölçümün ne kadar önemli olduğunu gösterir. Elektron her iki yarıktan eş zamanlı olarak geçme olasılığına sahiptir, ama bu olasılık, dalga fonksiyonunun bir özelliğidir. Elektron, fiziksel olarak iki yerde bulunmaz; dalga fonksiyonu, tüm olası durumları temsil eder (Kopenhag yorumuna göre).

Özetle elektron, her iki yarıktan geçme olasılığına sahiptir ve bu, dalga benzeri bir girişim deseni oluşturur; ancak ölçüm, yarıklardan sadece birinden geçme olasılığını belirginleştirir.

---

[293] Bkz; İsmail Hakkı Aydın, **Kuantum Fiziği ve Felsefe**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 98-102

[294] Bkz; Cem Eroğul, **Fizik ve Felsefe**, İletişim Yayınları, 2015, s. 145-150

[295] Bkz; **Bilim ve Gelecek**, Sayı 192, Şubat 2020, s. 38-41

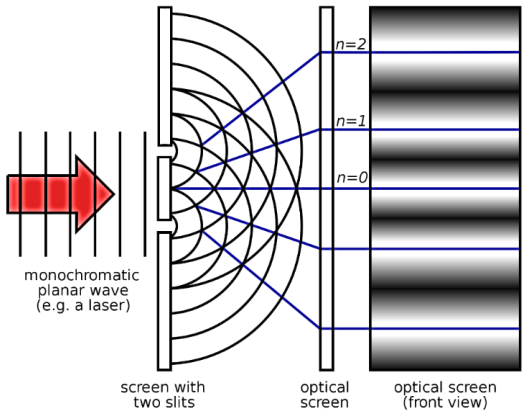

Resim 15: Çift yarığa elektronlar ya da fotonlar huzme olarak değil de tek tek fırlatılsa bile arkada bir girişim deseni oluşmaktadır. Ölçüm yapılmadıkça ekranda çift çizgi oluşmaz.

Gerçekliğin mikro-kozmos katmanında “olasılıksal determinizm” geçerlidir:

> “Belirli bir fotonun ekranda belirli bir konumda bulunma olasılığını belirlemek için kuantum fiziği (veya sadece dalga fiziği) kullanılabilir, ancak konumunun tam olarak nerede olacağını belirleyemeyiz, çünkü foton böyle bir tahminde bulunmamızı sağlayacak gerekli özelliklere sahip değildir. Bu deney yapıldıktan sonra, gözlenen girişim deseni, olasılık yoğunluğunun yüksek ve düşük olduğu bölgelere sahip olacaktır. Böylece, kuantum fiziği belirli bir fotonun nereye ineceğini belirlememize izin vermese de yoğun ve seyrek bölgeleri nerede bulacağımızı belirlememize izin verir – ve bu anlamda deterministiktir.”[296]

Heisenberg belirsizlik ilkesi: Kuantum fiziğinin temel taşlarından biridir ve mikro-kozmos katmanında parçacıkların davranışlarını anlamak için kritik bir kavramdır. Bu ilke, bir parçacığın konumunu ve momentumunu (kütle ile hızının çarpımı) aynı anda tam bir kesinlikle ölçmenin imkânsız olduğunu söyler. Örneğin, bir elektronun nerede olduğunu çok hassas bir şekilde belirlersek, hızını (dolayısıyla momentumunu) o kadar kesin bilemeyiz ya da tam tersi. Bu belirsizlik/kesinsizlik, ölçüm aletlerinin kusurundan değil, doğanın kendi niteliğinden kaynaklanır.

Bir benzetmeyle açıklayalım. Bir arabanın hem tam yerini hem de hızını bir fotoğraf makinesiyle yakalamaya çalıştığımızı düşünelim. Eğer deklanşöre basıp arabayı net bir şekilde bir noktada yakalarsak, hızını ölçemeyiz çünkü fotoğraf hareketi dondurur. Hızını ölçmek içinse bulanık bir görüntü alırız ve tam yerini bilemeyiz. Kuantum dünyasında bu durum, parçacıkların dalga benzeri doğasından kaynaklanır; bir parçacık, aynı anda hem bir noktada bulunan bir nesne gibi hem de bir dalga gibi davranır. Heisenberg belirsizlik ilkesi, diyalektik materyalizm açısından gerçekliğin katmanlı doğasını anlamak için önemlidir. Makro-kozmos katmanında klasik fiziğin kesin determinizmine alışkın olsak da mikro-kozmos katmanda doğa bize olasılıksal bir düzen sunar. Bu, çelişki, kaos veya indeterminizm değil, maddi dünyanın nesnel bir özelliğidir: Konum ve momentum gibi özellikler, karşıt ama birbiriyle ilişkili nitelikler olarak bir aradadır ve bu ilişki, kuantum mekaniğinin matematiksel çerçevesinde (örneğin, dalga fonksiyonu) ifade edilir.[297]

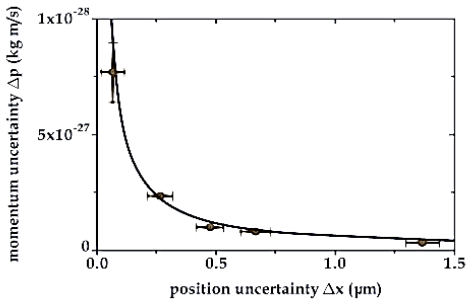

Resim 16: Heisenberg belirsizlik ilkesine göre konum (Δx) ve momentum (Δp) arasındaki ters orantılı ilişki. Daha kesin konum bilgisi, momentumda daha fazla belirsizlik anlamına gelir[298]

---

[296] Douglas Ross, **Olasılıksal determinizm**, Çeviri: Efe Niğdelioğlu, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/search?q=OLas%C4%B1l%C4%B1ksal+determinizm, Erişim tarihi: 25.05.2025

[297] David J. Griffiths, **Kuantum Mekaniğine Giriş**, çeviri: Cihan Saçlıoğlu, Alfa Yayınları, 2018, s. 22-27

[298] Jacob ”J” Collings, **Quantifying the Uncertainty of the Heisenberg Uncertainty Relation: Preparation vs. Measurement Uncertainty**, Department of Physics and Astronomy, BYU Bachelor of Science, s. 3

Heisenberg belirsizlik ilkesi, süperpozisyon kavramı ile dolanıklık ve parçacık-dalga ikiliği fenomenleri, mikro-kozmos katmanında günlük dünyamızdaki nesnelerin (bir top ya da bir araba gibi) davranışlarından farklı kuralların geçerli olduğunu, mikro-kozmos katmanının kendine özgü yasaları olduğunu gösterir. Süperpozisyon, parçacıkların aynı anda birden fazla olasılığı barındırabileceğini; dolanıklık, parçacıkların birbirinden çok uzakta olsalar bile bağlantılı olabileceğini; çift yarık deneyi parçacıkların hem dalga hem parçacık gibi davranabileceğini ve ölçümün bu davranışı etkilediğini; Heisenberg belirsizlik ilkesi ise parçacığın daha kesin konum bilgisinin, momentumunda daha fazla belirsizlik anlamına geldiğini anlatır. Her biri, kuantum mekaniğinin temel taşlarındandır ve atom altı dünyanın kendine özgü kurallarını anlamamıza yardımcı olur.[299]

Epilog

Materyalist diyalektik, bilimsel analizlerle gerçekliği anlamada yardımcı bir pusula işlevine sahiptir. Ayrıca bilimsel faaliyetlerle hakikatlerin kavranması süreçlerini bir katalizör gibi hızlandırabilir ve kolaylaştırabilir. Toplumsal devrimci mücadelelerde ise olaylara yaklaşımda sağlıklı bir kılavuz rolü oynar. Öte yandan, gerçekliğin bilimsel açıklanışı materyalist diyalektik çıkarımları besler. Bilimsel düşünceler ile materyalist diyalektik birbirini tamamlar. Gelecekte yaşanacak gelişmeler bugünün barındırdığı karşıtlıklar, eğilimler, ilişki ve etkileşimler tarafından şekillendirildiğinden, materyalist diyalektiğin geleceğe ilişkin bilimsel projeksiyonlar ve ön deyiler oluştururken bir *yaklaşım* olarak kullanılması söz konusudur. Gerçeklik diyalektiktir. Diyalektik özünde devrimcidir. Öyleyse gerçeklik devrimcidir.

İlk yazılma tarihi: 12-22.02.2022

Revizyon tarihi: 25.05.2025

2. [Klasik Mantığa Giriş (Notlar)]

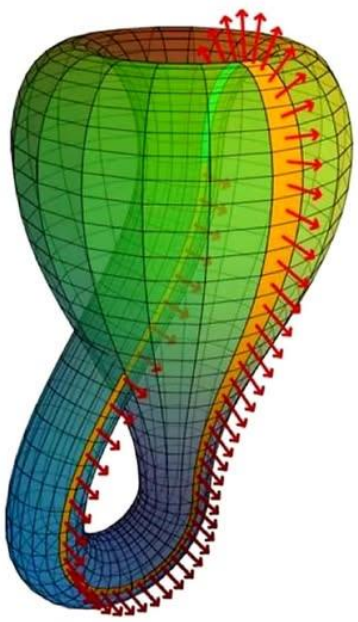

Giriş

Bu notlar, klasik mantığın temel kavramlarını ve ilkelerini tanıtmayı amaçlar. Mantık, doğru akıl yürütmenin kurallarını inceleyen bir disiplindir ve bilim, matematik, felsefe gibi alanlarda temel bir araçtır. Bu metin önermeler, bağlaçlar, niceleyiciler ve çıkarsama yöntemlerini kapsar. Her bölüm, tanımlar, örnekler ve doğruluk tablolarıyla desteklenerek mantıksal düşünme becerilerini geliştirmeyi hedefler.

2.1. Önerme

Tanım: Doğru veya yanlış olabilen, kesin bir yargı ifade eden cümlelere önerme denir.
Açıklama: Önermeler, mantığın temel yapı taşlarıdır. Doğruluk değeri bağlama bağlı olabilir, ancak kesin bir yargı sunmalıdır.

Örnek:

- “Dünya yuvarlaktır.” (Doğru)

---

[299] Bkz; **Bilim ve Teknik**, Sayı 650, Ocak 2022, s. 56-60

- “İnsan uçabilir.” (Teknolojik bağlamda doğru, doğal bağlamda yanlış)

Önerme Olmayan Cümleler:

- Emir: “Kapıyı kapat!”
- Soru: “Saat kaç?”
- Ünlem: “Ne güzel bir gün!”
- Belirsiz: “Belki yarın gelir.”

> ***Özet:***
> - Bir ifade, kesin bir yargı sunuyorsa önermedir.
> - Doğruluğu bilinmese bile mantıksal analizde

Not: “Cinler ve periler vardır” bir önermedir, çünkü doğru veya yanlış bir yargı ifade eder, ancak bilimsel bağlamda doğrulanamaz.

2.2. Basit Önerme

Tanım: Yalnızca bir hüküm içeren önermelere basit önerme denir.

Örnek:

- p: “MAR, Marksist bir internet sitesidir.”
- q: “Güneş bir yıldızdır.”

Değili: Bir önermenin doğruluk değerini tersine çevirir. Sembol: ¬p, ∼p veya p’.

Örnek:

- p: “Gerçeklik devrimcidir.” (D) ⇒ ¬p: “Gerçeklik devrimci değildir.” (Y)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p
D	Y
Y	D

2.3. Mantığın Temel İlkeleri

Mantık, doğru akıl yürütmenin kurallarını inceleyen bir disiplindir ve üç temel ilkeye dayanır: özdeşlik, çelişki ve üçüncü halin imkânsızlığı.

i. Özdeşlik İlkesi

Tanım: Bir şey kendisidir. Sembolik: A ≡ A.

Açıklama: Bir önerme veya nesne kendi kimliğini korur.

Örnek:

- “Bir kedi kedidir.”
- p: “5 = 5”

ii. Çelişki İlkesi

Tanım: Bir önerme aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz. Sembolik: ¬(A ∧ ¬A).

Örnek:

- “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.” (p ∧ ¬p, yanlış)
- p: “Ali evdedir.” ⇒ “Ali evdedir ve evde değildir.” (Çelişki)

iii. Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesi

Tanım: Bir önerme ya doğru ya yanlıştır; üçüncü bir durum mümkün değildir. Sembolik: A ∨ ¬A.

Örnek:

- “Yağmur yağıyor veya yağmıyor.” (p ∨ ¬p)
- “Bir sayı ya çifttir ya tekdir.”

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∨ ¬p
D	Y	D
Y	D	D

Özet:

- Özdeşlik: Bir şey kendisidir (A ≡ A).
- Çelişki: Bir önerme hem doğru hem yanlış olamaz.
- Üçüncü Hal: Bir önerme ya doğru ya yanlıştır.

2.4. Bileşik Önerme

Tanım: Basit önermelerin bağlaçlarla (ve, veya, ya da, ise, ancak ve ancak) birleştirilmesiyle oluşan önermeler.

Semboller:

∧: ve

∨: veya

⊻: ya da

⇒: ise

⇔: ancak ve ancak

≡: denk

∃: bazı

∀: her

Örnek: “MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır.” (p ∧ q)

2.5. Ve Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri “ve” bağlacıyla birleşir (p ∧ q). Her iki önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: “Marx bir insandır ve devrimcidir.” (p ∧ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ∧ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ∧ q) ≡ ¬p ∨ ¬q (De Morgan Kuralı).

Örnek: p ∧ q: “Marx bir insandır ve devrimcidir.” Değili: ¬(p ∧ q): “Marx insan değildir veya devrimci değildir.”

2.6. Veya Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri “veya” bağlacıyla birleşir (p ∨ q). En az biri doğruysa doğrudur.

Örnek: “MAR’da teorik yazılar veya videolar vardır.” (p ∨ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ∨ q
D	D	D
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ∨ q) ≡ ¬p ∧ ¬q.

Örnek: p ∨ q: “Ayşe veya Fatma bu işi yapmıştır.” Değili: ¬(p ∨ q): “Ayşe bu işi yapmamıştır ve Fatma bu işi yapmamıştır.”

2.7. Ya da Önermesi

Tanım: p ve q önermeleri “ya da” bağlacıyla birleşir (p ⊻ q). Yalnızca biri doğruysa doğrudur.

Örnek: “‘Mantik’ adlı hayvanım kedi ya da köpektir.” (p ⊻ q). İkisi birden olamaz. İkisinin dışında bir hayvan, örn. kuş olması durumunda, bu önerme yanlıştır.

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⊻ q
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

Değili: ¬(p ⊻ q) ≡ (p ∧ q) ∨ (¬p ∧ ¬q).

Örnek: p ⊻ q: “Neşe kahve ya da çay içer.” Değili: “Neşe ya hem kahve hem çay içer ya da ne kahve ne çay içer.”

2.8. Koşullu Önerme

Tanım: p ve q önermeleri “ise” bağlacıyla birleşir (p ⇒ q). p doğruysa q da doğru olmalıdır; yalnızca p doğru ve q yanlışsa yanlıştır.

Örnek: “Günlerden pazar ise kahvaltıda omlet yeriz.” (p ⇒ q)

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⇒ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

Değili: ¬(p ⇒ q) ≡ p ∧ ¬q.

Örnek: “Mert Londra’ya gitmişse çalışmıştır.” ⇒ ¬(p ⇒ q): “Mert Londra’ya gitmiştir ve çalışmamıştır.”

Gerektirme Kavramı:

- ***Tanım:*** p ⇒ q, p doğru olduğunda q’nun da doğru olmasını gerektirir. p, q için yeterli; q, p için gereklidir.
- ***Örnek:*** “Bugün Cumartesiyse yarın Pazardır.”
- ***Açıklama:*** Gerektirme, koşullu önermenin temel özelliğidir ve mantıksal çıkarımda kullanılır.

2.9. Ters, Karşıt ve Karşıt Ters

Tanım:

- *Ters:* ¬p ⇒ ¬q

- *Karşıt:* q ⇒ p
- *Karşıt Ters:* ¬q ⇒ ¬p

Örnek: p ⇒ q: “Bir canlı insan ise memelidir.”

- Ters: “İnsan değilse memeli değildir.” (Yanlış, balinalar memelidir.)
- Karşıt: “Memeliyse insandır.” (Yanlış, köpekler memelidir.)
- Karşıt Ters: “Memeli değilse insan değildir.” (Doğru, insan memelidir.)

Doğruluk Tablosu:

p	q	¬p	¬q	p ⇒ q	¬q ⇒ ¬p
D	D	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

Ters (¬p ⇒ ¬q) ve karşıt (q ⇒ p) genellikle p ⇒ q ile denk değildir; ancak karşıt ters (¬q ⇒ ¬p) bazı durumlarda p ⇒ q ile eşdeğerdir (doğruluk tablosunda görüldüğü üzere).

2.10. Gerekli ve Yeterli Koşul

Tanım:

- *Yeterli Koşul:* p ⇒ q’da p, q’yu sağlar.
- *Gerekli Koşul:* q, p için zorunludur.
- p ⇔ q: p ve q hem gerekli hem yeterlidir.

Örnek:

- p ⇒ q: “İnsansa düşünebilen canlıdır.” (p yeterli, q gerekli)
- p ⇔ q: “Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.”

Tablo: Gerekli ve Yeterli Koşullar

Durum	Gerekli (q)	Yeterli (p)
p ⇒ q	q, p için zorunlu	p, q’yu sağlar
p ⇔ q	q, p için zorunlu	p, q’yu sağlar
	p, q için zorunlu	q, p’yi sağlar

Örnek: “Bir binaya girmek için anahtar gerekli, ama doğru kapı da lazım (yeterli koşul).”

2.11. Çift Yönlü Gerektirme

Tanım: p ⇔ q, p ve q’nun aynı doğruluk değerine sahip olduğu durumları ifade eder. Her ikisi de birbirine gerekli ve yeterlidir. Sembolik: p ⇔ q ≡ (p ⇒ q) ∧ (q ⇒ p). Türkçede “ancak ve ancak” ile ifade edilir.

Doğruluk Tablosu:

p	q	p ⇔ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	D

Örnek 1: “Bir üçgen ancak ve ancak Öklid düzlemindeyse iç açıları toplamı 180°’dir.”

- p: “Bir üçgenin iç açıları toplamı 180°’dir.”
- q: “Bir üçgen Öklid düzlemindedir.”

Açıklama: Öklid geometrisinde iç açıların toplamı 180°’dir; düzlem dışı geometrilerde (örneğin, küresel) farklıdır.

- p ⇒ q: İç açıları toplamı 180° olan bir üçgen Öklid düzlemindedir.
- q ⇒ p: Öklid düzlemindeki bir üçgenin iç açıları toplamı 180°’dir.
- p ⇔ q: İç açıların toplamı 180° olması, Öklid düzleminde olmakla eşdeğerdir.

Örnek 2: “Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.”

- p: “Sayı çifttir.”
- q: “Sayı 2 ile bölünebilir.”
- *Açıklama:* Çift sayıların tanımı, 2 ile bölünebilmedir.
  - p ⇒ q: Çiftse 2 ile bölünebilir.
  - q ⇒ p: 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.
  - p ⇔ q: Çift olmak, 2 ile bölünebilmekle eşdeğerdir.

Örnek 3: “Bir öğrenci ancak ve ancak 50 puan veya üstü aldıysa sınavı geçer.”

- p: “Öğrenci sınavı geçti.”
- q: “Öğrenci 50 puan veya üstü aldı.”
- *Açıklama:* Geçme kriteri 50 puandır.
  - p ⇒ q: Sınavı geçtiyse 50 puan veya üstü almıştır.
  - q ⇒ p: 50 puan veya üstü aldıysa sınavı geçer.
  - p ⇔ q: Sınavı geçmek, 50 puan veya üstü almakla eşdeğerdir.

Örnek 4: “Bir gün ancak ve ancak ertesi gün Çarşamba ise Salı’dır.”

- p: “Bir gün Salı’dır.”
- q: “Ertesi gün Çarşamba’dır.”
- *Açıklama:* Salı’nın ertesi Çarşamba’dır; Çarşamba’nın bir öncesi Salı’dır.
  - p ⇒ q: Salı ise ertesi gün Çarşamba’dır.
  - q ⇒ p: Ertesi gün Çarşamba ise bir önceki gün Salı’dır.
  - p ⇔ q: Salı olmak, ertesi gün Çarşamba olmakla eşdeğerdir.

Ek Açıklama:

- p ⇔ q, p ve q’nun eşdeğer olduğunu gösterir.
- Türkçede “ancak ve ancak” (veya eşdeğeri “ise ve ancak”) iki durumun sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtir.
- Örnek: “Bir kapı ancak ve ancak anahtar döndüyse kilitlidir.”
- Not: “Çift Yönlü Gerektirme” terimi, p ⇔ q’nun eşdeğerlik ve gerektirme doğasını vurgular. “Çift Yönlü Koşullu Önerme” koşullu önermelere odaklanır, ancak Türkçe literatürde “Çift Yönlü Gerektirme” daha yaygındır.

Özet:

- p ⇔ q: p ve q aynı doğruluk değerine sahiptir.
- Türkçede: “ancak ve ancak”.
- Örnek: “Bir sayı ancak ve ancak 2 ile bölünebiliyorsa çifttir.”

2.12. Totoloji

Tanım: Tüm doğruluk değerlerinde doğru olan bileşik önerme.

Örnek:

- “Yağmur yağar veya yağmaz.” (p ∨ ¬p)
- “Bir sayı çifttir veya tekdir.” (p ∨ ¬p)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∨ ¬p
D	Y	D
Y	D	D

2.13. Çelişki

Tanım: Tüm doğruluk değerlerinde yanlış olan bileşik önerme.

Örnek:

- “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.” (p ∧ ¬p)
- “Bir sayı 5’tir ve 5 değildir.” (p ∧ ¬p)

Doğruluk Tablosu:

p	¬p	p ∧ ¬p
D	Y	Y
Y	D	Y

2.14. Niceleyiciler

i. Her Niceleyicisi

Tanım: Bir kümenin tüm elemanları için önerme doğrudur. Sembol: ∀.

Örnek: “Her insan ölümlüdür.” (∀x P(x))

Değili: ¬(∀x P(x)) ≡ ∃x ¬P(x).

Örnek: “Her insan hayattadır.” Değili: “Bazı insanlar hayatta değildir.”

ii. Bazı Niceleyicisi

Tanım: Bir kümenin en az bir elemanı için önerme doğrudur. Sembol: ∃.

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur.” (∃x P(x))

Değili: ¬(∃x P(x)) ≡ ∀x ¬P(x).

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur.” Değili: “Her kedi kuyrukludur.”

iii. Benzersizlik Niceleyicisi

Tanım: Yalnızca bir eleman için önerme doğrudur. Sembol: ∃!.

Örnek: “Ankara, Türkiye’nin başkentidir.” (∃!x P(x))

Uygulama Örneği:

- ∀: “Her öğrenci sınavda 50 puan alırsa geçer.” (∀x P(x))
- ∃: “Bazı öğrenciler 90 puan aldı.” (∃x P(x))
- ∃!: “Yalnızca bir öğrenci 100 puan aldı.” (∃!x P(x))

Not: Her niceleyicisi (∀) bir kümenin tamamını, bazı niceleyicisi (∃) bir kısmını, benzersizlik niceleyicisi (∃!) yalnızca bir elemanı kapsar.

Özet:

- ∀: Tüm elemanlar için doğru.
- ∃: En az bir eleman için doğru.
- ∃!: Yalnızca bir eleman için doğru.

2.15. Terim, Tanım, Aksiyom/Postülat, Önerme, Bilgi ve Sanı

- ***Terim:*** Bilim dallarında kullanılan kavramlar (örn. “önerme”).
- ***Tanım:*** Terimin özelliklerini açıklama (örn. “Üçgen, üç kenarı olan şekildir.”).
- ***Aksiyom/Postülat:*** Doğruluğu kabul edilen önerme (örn. “Fizik yasaları evrenseldir.”).
- ***Önerme:*** Doğruluğu veya yanlışlığı kesin ifade (örn. “Güneş bir yıldızdır.”).
- ***Sanı:*** Kısmi kanıtlara dayanan ifade (örn. “Cinler ve periler vardır.”).
- ***Bilgi:*** Doğrulanmış doğru inanç (örn. “Dünya yuvarlaktır.”).

2.16. Çıkarsama Türleri

1. Tümdengelim Yöntemleri

- ***Doğrudan Çıkarım:*** $p \Rightarrow q$ ve p doğruysa q doğrudur.
  - *Örnek:* “MAR Marksistse işçi sınıfının devrimci olduğunu benimser.” p doğru, q doğru.
- ***Karşıt Tersle Çıkarım:*** $p \Rightarrow q$ yerine $\neg q \Rightarrow \neg p$.
  - *Örnek:* “Bir gün Salı ise ertesi gün Çarşambadır.” → “Bir sonraki gün Çarşamba değilse bir önceki gün Salı değildir.”
- ***Olmayana Ergi:*** $\neg p$ çelişkiye yol açarsa p doğrudur.
  - *Örnek 1:* “$\sqrt{2}$ rasyonel değil. Varsayalım rasyonel ($\sqrt{2} = a/b$). $a^2 = 2b^2$ çelişkiye yol açar.”
  - Örnek 2: Bir sayının asal olup olmadığını inceleyelim. Amacımız, 7’nin asal olduğunu kanıtlamak olsun.

    - Adım 1: Önermeyi Tanımlayalım

    p: “7 asal bir sayıdır.” Asal sayı, yalnızca 1 ve kendisi tarafından bölünebilen sayıdır.

    - Adım 2: Tersini Varsayalım

    $\neg p$: “7 asal bir sayı değildir.” Yani, 7’nin 1 ve 7 dışında başka bölenleri vardır.

    - Adım 3: Varsayımın Sonuçlarını İnceleyelim

    7’nin bölenlerini kontrol edelim: 2, 3, 4, 5, 6’ya bölünmüyor (örneğin, $7 \div 2 = 3{,}5$; tam sayı değil).

    Yalnızca 1 ve 7’ye bölünüyor. Ancak $\neg p$, başka bölenler olduğunu söylüyor.

    - Adım 4: Çelişkiyi Tespit Edelim

    $\neg p$ (7 asal değil), 7’nin asal tanımına aykırı: 7’nin başka böleni yok. Bu çelişki.

    - Adım 5: Sonuca Ulaşalım

    $\neg p$ çelişkiye yol açtığı için yanlış. Dolayısıyla, p doğru: 7 asal bir sayıdır.

    - Bu basit örnek, olmayana ergi yönteminin tersini varsayıp çelişki aramaya dayandığını gösterir.
- ***Aksine Örnekle Çürütme:*** Yanlışlığı örnekle gösterme.
  - *Örnek:* “Tüm kuşlar uçar.” ⇒ Penguen bu önermeyi çürütür.

2. Tümevarım Yöntemi

- ***Tanım:*** Gözlemlerden genellemeye ulaşma.
- ***Örnek:*** “Karga, serçe uçar.” ⇒ “Bazı kuşlar uçar.”

2.17. Bir Soru

Soru: “Dünyada F=ma geçerlidir. Diğer gezegenlerde ve evrende geçerli olduğu tümevarımla mı kabul edilir?”

Cevap: Hayır. “Fizik yasaları evrenseldir” aksiyomu, F=ma’nın evrenin her yerinde geçerli olduğunu tümdengelimle çıkarır. Tümevarım, sınırlı gözlemlerle genelleme yapar ve bu durumda yetersizdir.

2.18. Bağlaçların Doğruluk Tabloları

Tablo Bağlaçların Doğruluk Tabloları

p	q	p ∧ q	p ∨ q	p ⊻ q	p ⇒ q	p ⇔ q
D	D	D	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	Y	D	D	D	Y
Y	Y	Y	Y	Y	D	D

2.19. Özet: Klasik Mantıkta Anahtar Terimler

Aksiyom/Postülat:

Sembolik Gösterim: Yok

Tanım: Doğruluğu ispatlanmadan kabul edilen önerme.

Örnek: “Fizik yasaları evrenseldir.”

Bazı Niceleyicisi (∃):

Tanım: Bir kümenin en az bir elemanı için önerme doğrudur.

Örnek: “Bazı kediler kuyruksuzdur” (∃x P(x)).

Benzersizlik Niceleyicisi (∃!):

Tanım: Yalnızca bir eleman için önerme doğrudur.

Örnek: “Ankara, Türkiye’nin başkentidir.”

Bileşik Önerme:

Sembolik Gösterim: ∧, ∨, ⊻, ⇒, ⇔

Tanım: Basit önermelerin bağlaçlarla birleşmesi.

Örnek: “MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır” (p ∧ q).

Basit Önerme:

Sembolik Gösterim: p, q

Tanım: Tek bir hüküm içeren önerme.

Örnek: “MAR Marksisttir.”

Bilgi:

Tanım: Doğrulanmış doğru inanç.

Örnek: “Dünya yuvarlaktır.”

Çelişki:

Sembolik Gösterim: p ∧ ¬p

Tanım: Her zaman yanlış olan önerme.

Örnek: “Bu gül kırmızıdır ve kırmızı değildir.”

Çift Yönlü Koşullu Önerme (⇔):

Tanım: p ve q aynı doğruluk değerine sahipse doğrudur.

Örnek: “Bir gün Salı ise ertesi gün Çarşambadır ve tersi.”

Çift Yönlü Gerektirme:

Tanım: p ⇔ q’nun her zaman doğru olduğu durum.

Örnek: “Bir üçgenin iç açıları 180° ise düzlemdedir.”

Değil (¬):

Tanım: Önermenin doğruluk değerini tersine çevirir.

Örnek: p: “Gerçeklik devrimcidir” (D) ⇒ ¬p: “Gerçeklik devrimci değildir.” (Y)

Gerekli Koşul:

Tanım: p ⇒ q’da q, p için gereklidir.

Örnek: “İnsan olmak için düşünebilen canlı olmak gerekir.”

Gerektirme:

Tanım: p ⇒ q’nun doğru olduğu durumlar.

Örnek: “Cumartesiyse yarın Pazardır.”

Her Niceleyicisi (∀):

Tanım: Tüm elemanlar için önerme doğrudur.

Örnek: “Her insan ölümlüdür” (∀x P(x)).

İse (⇒):

Tanım: p doğruysa q doğrudur; yalnızca p doğru ve q yanlışsa yanlıştır.

Örnek: “Pazar ise omlet yeriz.”

Karşıt (q ⇒ p):

Tanım: p ⇒ q’nun önermeleri yer değiştirir.

Örnek: “İnsan ise düşünür” ⇒ “Düşünüyorsa insandır.”

Karşıt Ters (¬q ⇒ ¬p):

Tanım: p ⇒ q’nun önermeleri yer değiştirir ve değilleri alınır.

Örnek: “İnsan ise düşünür” ⇒ “Düşünmüyorsa insan değildir.”

Sanı (Doxa):

Tanım: Kısmi kanıtlara dayanan ifade.

Örnek: “Cinler ve periler vardır.” (Burada kişisel illüzyonlu deneyimler vb. kanıt olarak ileri sürülür)

Tanım:

Tanım: Terimin özelliklerini açıklamadır.

Örnek: “Üçgen, üç kenarı ve üç açısı olan şekildir.”

Terim:

Tanım: Mantıkta ve bilim dallarında kullanılan kavramlar.

Örnek: “Önerme”, “niceleyici.”

Ters (¬p ⇒ ¬q):

Tanım: p ⇒ q’nun değilleri alınır.

Örnek: “İnsan ise düşünür” ⇒ “İnsan değilse düşünmez.”

Totoloji:

Sembolik Gösterim: p ∨ ¬p

Tanım: Her zaman doğru olan önerme.

Örnek: “Yağmur yağar veya yağmaz.”

Tümdengelim:

Tanım: Genel kuraldan özel sonuca ulaşma.

Örnek: “Her insan ölümlüdür, Ali insandır, Ali ölümlüdür.”

Tümevarım:

Tanım: Gözlemlerden genellemeye ulaşma.

Örnek: “Karga, serçe uçar, bazı kuşlar uçar.”

Ve (∧):

Tanım: Her iki önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: “MAR Marksisttir ve pedagojik amaçlar taşır.”

Veya (∨):

Tanım: En az bir önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: “MAR’da teorik yazılar veya videolar vardır.”

Ya da (⊻):

Tanım: Yalnızca bir önerme doğruysa doğrudur.

Örnek: “‘Mantik’ adlı hayvanım kedidir ya da köpektir.”

Olmayana Ergi:

Tanım: Çelişkiye ulaşarak önermenin doğruluğunu kanıtlama.

Örnek: “İnsan toplumsal bir canlıysa kültürü vardır.” Önermesi doğrudur çünkü “insan toplumsal bir canlıdır ve kültürü yoktur” önermesinde çelişki vardır.

15-18.05.2025

EK-1:

[Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar ve İlişki]

Diyalektik mantık ile klasik mantık, ilki gerçekliği kavramada bir *yaklaşım* ve ikincisi *akıl yürütme yöntemi* olarak farklı temellere dayanır, ancak bu iki mantık birbirini dışlamaz; aksine, birbirlerini tamamlar.

Klasik mantık, Aristoteles’in *Organon*’unda temellendirilen ve biçimsel, statik *bir akıl yürütme sistemi olarak*, önermelerin doğruluğunu veya yanlışlığını kesin sınırlarla değerlendirir. Temel ilkeleri (özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı) sabit kategorilere ve değişmez doğruluk değerlerine dayanır. Örneğin, “Bir şey ya A’dır ya da A değildir” ($A \vee \neg A$) klasik mantığın temel bir ilkesidir. Bu yöntem, matematiksel ispatlar veya dijital sistemler gibi kesinlik gerektiren alanlarda kullanılır. Gerçekliğin dinamik ve karşıtlıklar içeren doğasını açıklamaz.

Diyalektik mantık ise, gerçekliğin süreçsel, ilişkisel ve karşıtlıklar barındıran/çelişkili doğasını anlamaya odaklanır. Hegel’in idealist diyalektiğinden türeyen, ancak Marx ve Engels tarafından materyalist bir temele oturtulan bu mantık, değişimi, oluş ve başkalaşımı, ilişkiler ve etkileşimleri, süreçleri ve eğilimleri, dinamik dengeleri, karşıtların birliğini ve mücadelesini, nicel birikimlerin nitel dönüşümlere yol açmasını, çelişkileri vd. merkeze alır. Diyalektik mantık, statik kategoriler yerine akışkan süreçleri ve çelişkilerin çözülmesiyle ortaya çıkan yeni sentezleri vurgular. Bu mantık, doğa, toplum ve bilinç gibi gerçekliğin katmanlı yapısını anlamada güçlü bir araçtır.

İki mantık arasındaki ilişki, amaç ve kapsam farklarından kaynaklanır. Klasik mantık, *düşüncenin tutarlılığını sağlamak* için biçimsel bir çerçeve sunar ve diyalektik mantıkla yapılan soyutlamaları destekler. Örneğin, diyalektik bir analizde, karşıtların veya çelişkilerin varlığı saptanırken, bir yandan da klasik mantığın analitik araçları düşünsel tutarlılık ve sağlamlık için kullanılabilir. Ancak diyalektik mantık, klasik mantığın sabit kategorilerini aşarak, gerçekliğin tarihsel ve dinamik doğasını kavramaya yönelir. Diyalektik mantık bir “yöntem”den çok, gerçekliğin “mantığı” olarak görülmelidir; klasik mantık ise bir akıl yürütme aracıdır.

Klasik mantık, diyalektik mantığın sahip olduğu yaklaşımla gerçeklik incelenirken önermelerimiz arasında tutarlı olmamızı sağlar; bu incelemelerde diyalektik mantık ise geniş bir ontolojik ve epistemolojik çerçeve sunar. Örneğin, Marx’ın *Kapital*’deki analizleri, klasik mantığın tümevarım, tümdengelim ve analiz yöntemlerini kullanırken, diyalektik mantıkla kapitalizmin çelişkilerini ve tarihsel dönüşümü için barındırdığı özellikleri saptar.

	Diyalektik Mantık	Klasik Mantık
Temel Yaklaşım	Gerçekliğin süreçsel, karşıtlıklar içeren, çelişkili ve dinamik doğasını anlamaya odaklanır.	Biçimsel, statik ve kesin doğruluk değerlerine dayalı akıl yürütme sistemi.
İlkeler	Karşıtların birliği ve mücadelesi, nicel-nitel dönüşüm, çelişki yoluyla gelişim.	Özdeşlik (A = A), çelişmezlik (A ≠ ¬A), üçüncü halin imkânsızlığı (A ∨ ¬A).
Gerçeklik Anlayışı	Gerçekliği akışkan, katmanlı ve tarihsel süreçler olarak görür.	Gerçekliği sabit kategoriler ve değişmez önermeler üzerinden ele alır.
Çelişki Kavramı	Çelişkiler, değişimin motoru olarak gerçeklikte mevcuttur (ör. emek-sermaye karşıtlığının çelişkiye evrilmesi).	Çelişkiler düşüncede kabul edilemez; bir önerme ya doğru ya yanlıştır.
Amaç	Gerçekliğin dinamiklerini ve dönüşümlerini felsefi düzeyde anlamak.	Düşüncenin tutarlılığını ve doğruluğunu biçimsel olarak sağlamak.
Uygulama Alanı	Doğa, toplum, bilinç gibi gerçekliğin geniş katmanları; tarihsel ve toplumsal analiz.	Matematik, dijital sistemler, biçimsel ispatlar, analitik felsefe.
Örnek	Kapitalist krizlerde çelişkilerin oluşması ve yaygınlaşmasıyla devrime yol açması (nitel dönüşüm).	“Tüm insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır, öyleyse Sokrates ölümlüdür” (tasım).
Ontolojik Duruş	Gerçekliğin mantığı olarak ontolojik bir çerçeve sunar.	Ontolojik değil, epistemolojik ve biçimsel bir araçtır.

Resim 17: Diyalektik Mantık ile Klasik Mantık Arasındaki Farklar

EK-2:

[Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm: Bir Eleştiri]

Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm adlı kitaptan yeni haberim oldu. İsmini okuduğumda heyecan duydum. Çünkü 20. yüzyıldaki bilimsel ilerlemelerin sunduğu zemin üzerinde yeni kavramlaştırmalar, yeni soyutlamalar yapılmış olmalıydı. Fakat kitabı okuduğumda durumun böyle olmadığını gördüm. Kitapta ağırlıkla diyalektik materyalizmin ışığında bazı bilimsel konular ele alınmıştı. Hatta bazı bilimsel konular hemen neredeyse hiçbir felsefi yorum yapılmadan, sadece aktarılmıştı. Yeri geldiğindeyse diyalektik materyalizme dair örnekler verilmişti.

Kitabın içerisindeki başlıkları tek tek değerlendirmek istemiyorum. Bilimsel bilgilerin, yazıların ağırlıklı kısmını oluşturduğu başlıkları, ayrıntılarıyla değerlendirmek gerekmiyor. Çünkü bunlar felsefenin değil, bilimsel literatürün kapsamında kalıyor. Ancak ilk yazı diyalektik materyalizm konusunda genel bir çerçeve çiziyor ve bu yazının değerlendirilmesi gerekiyor.

Tarih İçinde Diyalektik Materyalizm (Erhan Nalçacı): Eleştiri

> “İnsanlığın en uzun geçmişini oluşturan ilk sınıfsız toplumlarda felsefe, bilim, teknik, ideoloji, eğitim, sağlık gibi bağımsız kategorilerin olmadığı düşünülüyor. Ancak daha önemlisi iki milyon yıla yayılan bu dönemde bir artı ürün üretimi olmadığı için toplumun sömürüye dayanmaması ve çıkarları çatışan gruplara yer olmamasıydı.” (s. 15)

“Bağımsız kategoriler”den ne kastedildiğini tam olarak anlamış değilim, fakat ilkel topluluklarda, gelişmemiş de olsa bilim, eğitim, sağlık, teknik, ideoloji gibi pratikler ve düşünsel üretimler vardı. Örneğin ilkel topluluklarda hangi otların, hangi hastalık durumlarına iyi geldiği deneyimler üzerinden biliniyordu ve kuşaktan kuşağa eğitimle aktarılıyordu. Aşölyen, Oldowan kültür gibi tekniklerin bu dönemde var olduğunu da biliyoruz. Daha sonraları, animizmin, totemizmin, Şamanizm’in ve bunların yanı sıra basit bilimsel/realist düşüncelerin, ilkel eşitlikçi toplulukların ideolojik dünyalarının bir bölümünü oluşturduğu da söylenmelidir. İlkel sınıfsız toplulukların, yaklaşık “iki milyon yıl” süren bir dönem boyunca “takım”lar oluşturdukları, ancak bu grupların “toplum” sayılamayacaklarını düşünüyorum. Günümüzde halen varlığını sürdüren eşitlikçi toplulukların da gelişkin toplumsal ilişkilere sahip olmadığını biliyoruz. Homo sapiens’in eşitlikçi topluluklarının ortaya çıkışıysa, Neandartaller de katarsak, en fazla 250 bin yıl öncesine kadar uzanıyor. Yani *insanın* “ilk sınıfsız topluluklarının” varlığını, iki milyon yıl öncesinden başlatmak yanlıştır.

> “Aslında kendi içinde farklı üretim tarzları barındıran ama eşitlikçi yapısı nedeniyle ‘ilkel komünal toplum’ olarak adlandırılan bu toplumsal formasyonun ‘kendiliğinden materyalist’ olduğunu söyleyebiliriz.” (s. 15)

Kanımca söyleyemeyiz. Çünkü tarih boyunca her toplumda olduğu gibi günümüzde de insanlar somut pratikleri olmadığında, üretmediklerinde, barınak yapmadıklarında, açlığını gidermek için adım atmadıklarında vb. yaşayamayacağını bilir. Bu anlamıyla “kendiliğinden materyalist”/realist düşüncelere sahip olunmadan, günlük yaşamı devam ettirmek mümkün değildir. Fakat ilkel eşitlikçi topluluklardaki animizm, totemizm, Şamanizm gibi metafizik düşünceleri göz önüne aldığımızda, bu inançların kapsamındaki düşüncelerin sınanabilir olmadığı ve gerçekliği dönüştürücü bir işleve de sahip olmadığı kavranmalıdır. Bu ideolojiler “felsefeyi içeriyor” denebilir, fakat “bilimi içerdiği” (s. 15) düşüncesi yanlıştır. “Buradaki varsayımlar (…) sınanmaya ve değişime açıktı.” (s. 15). Oysa bu metafizik düşüncelerin içeriği sınamaya açık değildir; elbette zaman içerisinde kişiler arası ilişkiler geliştikçe, metafizik düşünceler de değişim geçireceklerdir. İlkel eşitlikçi topluluklarda hangi “üretim tarzları” olduğunu ise ben bilmiyorum. Belki yazar, avcılık, toplayıcılık (kanımca, araçlar kullanıldığından ve az miktarda da olsa hammaddeler işlendiğinden, bunlar "üretim"dir), yabanıl tahılların devşirilmesi, köy tarımı, göçebe-çobanlık gibi üretim çeşitlerini birer “üretim tarzı” sayıyor olabilir. Fakat alışılmış anlamıyla üretim tarzını bu şekilde değerlendirmiyoruz.

“Artı ürüne el koyan sınıf kendi eşitsiz durumunu meşrulaştırmak üzere inançları/varsayımları mutlaklaştırdı.” (s. 15) Kanımca, metafizik inançların temel ilkeleri/kavramları değişmiyor, fakat bu kavramların anlamı, ilkelerin yorumlanış biçimi tarih boyunca değişimlere uğruyor.

> “Bir yandan emekçi sınıfların kendiliğinden materyalizmi sürecek, diğer yandan idealizm din şeklinde emekçi yığınlara enjekte edilecekti.
>
> İdealizm egemen sınıfın örgütlediği bir araç olarak emekçi sınıfların aklına saldırdı.” (s. 16)

İdealist felsefelerin, egemen sınıfların dünya görüşüne katıldığı söylenebilir. Burada ise “idealizm” ile din kastediliyor. Bunu anladım. Fakat dinin emekçi sınıflara “enjekte edilmesi”, onların “aklına saldırması”, kanımca çok kaba ifadeler. Şöyle ki; emekçi sınıflar basit bilimsel/materyalist fikirleri de din formunu alacak düşünceleri ve davranış kalıplarını da yaşamlarında üretir ve yeniden üretirler. Bunlar *büyük oranda* onlara dışarıdan “enjekte edilmez”. Yazar, dinlerin, nesnel ve öznel idealizmi kapsadığını da belirtiyor (s. 16). Oysa dinlerde, nesnel idealizm ilkesel olarak bulunursa da öznel idealizm fikrini barındıran bir din türü olduğunu, ben bilmiyorum.

> “Hegel’de madde değil, düşünce kendi içinde çelişkiler yaşamakta, bu çelişkiler nicel değişimlere yol açmakta ve sonra nitel dönüşüm gerçekleşmekte ve bu düşünceye ait süreçler maddeye yansımaktadır.” (s. 18)

Açık yazayım; bu yazılanların Hegel’in felsefesiyle bir ilişkisi yok. Başka bir ifadeyle, Hegel’in felsefi sisteminde, böylesi karikatürize bir “değişim dinamiği” bulunmuyor. Aziz Yardımlı’nın Hegel’in eserlerini berbat bir Türkçeyle çevirmesi, onları okuma zorluğunun objektif yönünü oluşturuyor. Fakat Hegel’in düşüncelerinden bahsetmeden önce, çoğu kez onu okuma zahmetine de girilmiyor.

> “(İşçi sınıfı-MB) aynı zamanda öznel idealizmin bir türü olan pozitivizmi ve nesnel idealizmin türevi olan Hegel’in diyalektiğini ve Feuerbach’ın tarihselci olmayan metafiziğini eleştirerek diyalektik materyalizme dayalı aydınlanmayı mücadele araçlarına ekledi.” (s. 18-9)

Birincisi; pozitivizm, “öznel idealizmin bir türü” değildir. İkincisi; Hegel’in diyalektiği, nesnel idealizmin “türevi” değildir. Marx, Hegel’in akıl yürütme yolunu eleştirir. Üçüncüsü; Marx ve Engels, diyalektik-tarihsel materyalizmi oluştururken, Hegel’in ve Feuerbach’ın felsefelerinin eleştirisini yapmış olsalar da bunlardan *ayrı bir kulvarda* kendi düşüncelerini geliştirmiştir. Dördüncüsü; Feuerbach’ın felsefesine “metafizik” demek haksızlıktır. O, bir materyalisttir. Yazar, eklediği bir dipnotta yine yanılıyor: “Ancak değişim içermeyen toplum anlayışı Marx ve Engels tarafından metafizik bulunarak ağır bir şekilde eleştirilmiştir.” (s. 19). Oysa Feuerbach’ın bir “toplum anlayışı” yoktur, bırakın değişim içermemesini… Marx ve Engels, Feuerbach’ın materyalist felsefesini “metafizik” olarak değerlendirmezler.

Yazar, SSCB’de diyalektik materyalizmin, “yığınların siyasi hareketinde bir eylem kılavuzuna dönüş(tüğünü)” (s. 19) belirtiyor. Kanımca, spesifik bazı politik görüşlerle, spesifik bazı felsefi ideolojiler arasında bir uyum ve tümlenme vardır. Örneğin diyalektik ve tarihsel materyalizmle komünizm arasında, ampirizm ile liberalizm arasında, sosyal-darwinizm ile faşizm arasında, post-modernizm ile neo-liberalizm arasında olduğu gibi. Felsefi ideolojiler, dünya görüşlerine katılırlar. Fakat “siyasi hareketlerin eylem kılavuzu” kanımca, politik ilkelerdir; felsefi görüşler değildir.

Geldik asıl konumuza. Diyalektik materyalizm nedir? Bu felsefenin “kategori ve yasaları” nelerdir?

Başlamadan önce sorunlu bir ifadeyi aktarmak istiyorum: “İdealist felsefenin kafa karıştırma niyetiyle yazılmış karmaşıklığına karşı (…)” (s. 20). Filozoflara “kafa karıştırma niyeti” atfetmenin, haklı ve doğru olmadığını düşünüyorum. Örneğin Marx’ın kavramları “kendine özgü” kullanımı da birçok okur için “kafa karıştırıcı” olabiliyor. Vilfredo Pareto, “Marx’ın sözcükleri yarasalar gibi; onlara bakan hem bir fare hem de bir kuş görebilir” diye yazarken, bu durumu anlatıyordu (Pareto’dan aktaran Bertell Ollman, *Yabancılaşma*, Çeviren: Ayşegül Kars, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2008, s. 27). Marx’ın ya da başka bir düşünürün fikirlerini anlamak için, elbette çaba sarf etmek ve ilişkili başka okumalar da yapmak gerekiyor.

> “(Diyalektik materyalizm-MB) bütün bilimsel verilerin en genellenmiş tümevarımıyla elde edilmiştir. Öte yandan tümdengelim yöntemiyle bilgi üreten büyük bir düşünme aracıdır.” (s. 20).

Diyalektik materyalizmin “kategorileri ve yasaları”, bilimsel bilgilerin sunduğu zenginlikten soyutlanmıştır; burası doğru. Ancak *bütün* bilimsel verilerin, üst düzeyde *genellenmesiyle* elde edilecek bir teori yoktur. Bilimsel araştırmaların bize sunduğu nesneler, olaylar, etkileşimler, süreçler, süreçlerin yönleri, eğilimler, ilişkilere bakıp, bunlarda ortak olarak yakalanan bazı örüntülerin ve kavramların *soyutlanmasından* bahsedilmelidir. Öte yandan, diyalektik materyalist felsefe, “bilgi üretmez”; bilgi üretim süreçlerinde bilim insanlarına ve herkese yardımcı olabilir.

Yazar, komünizmin ileri evresinde de bu felsefenin var olacağını ve gelişmeye devam edeceğini belirtiyor (s. 20). Bu düşünceye katılıyorum. Gerçekten de diyalektik materyalizm, bilimsel teorilerdeki ilerlemelere koşut olarak geliştirilmeye açıktır.

“(…) madde bu kategori ve yasalarda ifade edilen şekilde hareket eder.” (s. 20). Oysa madde/enerjinin farklı formları, *bilimsel* yasalara göre hareket eder. Doğanın, toplumun ve bilincin çeşitli süreçlerinde bulunan bazı özellikleri, bazı değişim örüntülerini, bazı etkileşim biçimlerini, içsel ve dışsal ilişkileri soyutladığımız diyalektik teorinin, bilimdeki gibi “yasa”ları olduğundan bahsetmek, kafa karıştırıcıdır ve kanımca, uygun değildir. Herhangi bir felsefi teorinin, bilimin sahip olduğu türde “yasaları” yoktur. Dolayısıyla, diyalektik teori olarak soyutlanan ve dünya görüşümüze katılan bu unsurları, kategoriler/kavramlar ve örüntüler olarak görme taraftarıyım. Bu kavramların ve değişim örüntülerinin, nesnel gerçeklikte bir karşılıklarının olduğu, açık olsa gerektir. Çünkü bunlar gerçekliğin taşıdığı zenginliğin çeşitli boyutlarının soyutlanmasıyla oluşturulan kavramlar ve örüntülerdir.

Yazarın sıraladığı ve örnekler vererek kısa açıklamalar yaptığı, diyalektik materyalizmin “kategorileri” olarak adlandırılagelen kavramlar şunlar:

i. Madde ve hareket, ii. Zaman ve mekân, iii. Öz ve fenomen, iv. İçerik ve biçim, v. Tikel ve tümel, vi. Özel ve genel, vii. Neden ve sonuç, viii. Zorunluluk ve rastgelelik, ix. Gerçek ve olanak, x. Hiyerarşi ve paralellik, xi. Süreklilik ve kesintililik, xii. Eğilim ve salınım (s. 21-9).

Benim bunlara eklenmesi gerektiğini düşündüğüm bazı kategori/kavramlarsa şunlar: 1) Hareket ve denge, 2) Süreç ve taşıdığı yönler, 3) Süreçlerin bileşkesiyle oluşan eğilimler, 4) İçsel ve dışsal ilişki, 5) Etkileşim ve etkileşim biçimleri ile tepki, 6) Bütün ve parça, 7) Katmanlılık ve beliriş (emergence), 8) İlerleme, gelişim ve eşitsiz gelişim, 9) Kapalı ve açık sistemler, 10) "Belirlenim" ve refleksivite. Bunların hepsini bu yazı kapsamında açmam mümkün değil; başka bir yazıda değerlendirmeyi umut ediyorum.

Öncelikle yazarın bu kategorileri açıklamasında uygun bulmadığım yanlara değinmek istiyorum.

a) “Madde sonsuzdan gelip sonsuza gidiyordu, farklı biçimlere dönüşebilir fakat yaratılamaz veya yok edilemezdi.” (s. 21). Enerjinin korunumu yasasının, evren ölçeğinde düşünülmesiyle böyle düşünmek, yani madde/enerjinin yoktan var edilemez ve yok edilemez olduğunu düşünmek gerekiyor. Ancak kitabın ilerleyen bölümlerinde de değinildiği gibi, Büyük Patlama Modeli’nin bu yasaya aykırılık oluşturduğu biliniyor. Üstelik evrenimizin izole bir sistem olup olmadığı da bilinmiyor. Başka evrenlerin var olup olmadığını ve bizim evrenimizle aralarında madde/enerji transferi olup olmadığını da bilmiyoruz. Dolayısıyla, bilimsel bulgularla uyumlu bir felsefi teori, “madde sonsuzdan gelip, sonsuza gidiyor” ifadesini kesinleşmiş bir doğru olarak kabul edemez. Evrenimizin bir başlangıç anı varsa bile, bu durum bir yaratıcının kabulünü gerektirmiyor. Örneğin evrenin bu başlangıç anı, daha önceki bir evrenin “büzüşme” sürecinin sonucu oluşmuş da olabilir. Sadece henüz bazı konuları yeterince bilmiyoruz.

b) Yazar “öz ve fenomen” kategorisi başlığı altında Marx’ın “nesnelerin görünüş biçimleriyle özleri doğrudan çakışsalardı, tüm bilim fazladan ve gereksiz olurdu” cümlesinin, bu kategoriyi en iyi şekilde tanımladığını belirtiyor (s. 22). Marx’ın buradaki yaklaşımı değerli ve korunması gerekiyor. “Fenomen” kavramını yazar, birçok yerde kullanıyor, fakat kanımca anlamına tam olarak vakıf değil. Fenomen, diğer deyişle görüngü, olayları, olayların zincirleme akışını anlatır. Görünüş, “fenomen” ile eş anlamlı değildir. Örneğin, “güneşin doğuşu ve batışı” bir görünüştür; dünyanın kendi etrafında dönüşü fenomendir; bu dönüşü yöneten hareket ve çekim yasaları, özdür. Ayrıca her öz, çelişki içermek zorunda değildir. Oysa yazar şöyle yazıyor: “Karşılaştığımız tüm olguların dış görünüşlerinin altında onları diğer olgulardan ayırt eden esasları ve bu esasa ilişkin temel çelişkileri bulunur.” (s. 22). Nitekim kendi verdiği bir örnekte “elementlerin proton sayılarının değişmesiyle, onların başka bir elemente dönüştüğünü” yazarak, burada proton sayısı olan “öz”de bir çelişkinin bulunmadığını da anlatmış oluyor. Gerçekten gerçekliğin bu katmanında, özü tariflemek ya da örnek üzerinden açıklamak kolay. Fakat yazar verdiği bir diğer örnekte, “iç döllenme ve yeni doğanların emzirmeye dayalı uzun bakım dönem”lerinin olmasını, bu özelliklerini, memeli hayvanların özü olarak yorumluyor (s. 22-3). Oysa sürüngenler, bazı balıklar ve çoğu kuş, kloakal kopulasyon yoluyla *iç döllenmeyle* ürerler. Dolayısıyla iç döllenme, memelilere ait özsel bir özellik değildir. Yavrularını emzirmeyse, gerçekten memelilere özgü bir özelliktir. Kanımca, illaki bir öz tanımlanacaksa, geçmiş evrimleşme süreçleriyle oluşmuş genetik yapının ve hücre farklılaşması süreçlerinin, memeli hayvanların özsel özelliklerini (dişilerde bulunan memeler, beyinlerindeki neokorteks, derilerindeki ter bezleri ve kıllar gibi) oluşturduğu söylenebilir. Verdiği başka bir örneğe bakalım: “Kapitalizmi diğer sınıflı toplumlardan ayıran öz, ücretli emeğin sömürüsüdür.” (s. 23) Bu örnekte, işçilerin harcadığı toplam emeğin karşılığının ücret olarak veriliyor olduğu yönündeki görüntü, bir görünüştür. Fenomen, emek güçlerinin emek harcayarak değer yaratması sürecidir. Öz ise, üretim sürecinde gizlenen, emek gücünün, kendi değerinin üzerine bir de artık değer oluşturmasıyla gerçekleşen sömürüdür.

c) “İçerik ve biçim” kategorisi başlığı altında, yine fenomen kavramının sıkça kullanıldığını görüyoruz. Oysa “fenomen” yerine, nesneler, olaylar, süreçler, eğilimler hakkında içerik araştırması veya tanımlaması yapılabilir dense ve bunların sahip olduğu özellikler biçimlerine de yansır diye yazılsa, daha anlamlı olurdu. “(…) öz temel çelişkiyi kapsarken, içerik çok sayıda olabilen yan çelişkilerle ilişkilidir.” (s. 23). Kanımca, özlerin her durum ve koşulda temel çelişkiyi içerdiği; içeriğin de her zaman ve durumda, diğer çelişkilerle ilişkili olması diye bir zorunluluk bulunmuyor.

d) “Özel ve genel” kategorisi başlığı altında şöyle yazıyor: “Diyalektik materyalizmin kategorileri yeni karşılaştığımız fenomenler için bilgi üreticidir. Örneğin yeni keşfedilen bir biyolojik türün veya bir atom altı parçacığın tikel örneklerinin (genel-MB) özellikler taşıyacağı öngörülebilir.” (s. 24). Daha önce yazmıştım; felsefi kavramlarımız, bir bakış açısı olarak bilgi üretim süreçlerinde yardımcı olabilir, fakat bilim insanları salt bu kavramlarla işe koyulup, bilgi üretmezler.

e) “Neden ve sonuç” kategorisi başlığı altında: “Nesnel idealizme göre bütün fenomenler birbirinden bağımsız yaratıldığı için aralarında bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaz (…)” (s. 24). Oysa örneğin Hegel’in nesnel idealist felsefesinde, “fenomenlerin” birbirinden bağımsız yaratıldığı varsayımı gibi bir durum yoktur ve bu felsefi sistemde, “neden-sonuç ilişkileri” içerilmiştir.

> “Örneğin, Ekim Devrimi’nin esas nedeni biriken sınıfsal çelişkilerdir, ancak emperyalist paylaşım savaşı çelişkileri derinleştirerek ve güç dengelerinin değişmesine neden olarak devrime yol açmıştır.” (s. 25).

“Sınıfsal çelişkilerin birikmesi”, “çelişkilerin derinleşmesi” ifadeleri, Türkiye solunda sıkça kullanılan ancak üzerinde yeterince düşünülmeyen ifadeler. Sosyalist bir devrimin temel nedeni, kapitalist sınıf ile proletarya arasında bulunan iktidar ilişkisindeki değişim nedeniyle, mevcut iktidarın yeniden üretilemediği ve alternatif iktidar örgütünün ya da örgütlerinin güç kazandığı bir devrimci durumun/sürecin oluşması olarak özetlenebilir. Emperyalist paylaşım savaşı, Şubat’tan Ekim’e uzanan devrim sürecinin, katalizörü olarak işlev görmüş ve sürecin gerçekleşme hızını artırmıştır.

f) Yazarın başka bir kategori olarak sunduğu “hiyerarşi ve paralellik” kavramlarına bakalım:

> “Biyolojik hareket kimyasal ve fiziksel hareketi içerir (…) toplumsal hareket biyolojik, kimyasal ve fiziksel hareketleri kapsar. Öte yandan hareketler arasında paralellik de söz konusudur. Toplumsal hareketin yanı sıra toplum tarafından kapsanmamış çok farklı türlerde canlılar paralel olarak yaşamlarını sürdürürler.” (s. 27)

Bize göre, nesnel gerçeklik *katmanlı* olarak yapılaşmıştır ve fakat bütünlüğe sahiptir. “Hiyerarşi” uygun bir adlandırma değildir. Çünkü doğadaki ve toplumdaki katmanlar, hiyerarşik değildir. Bize göre, toplumsal ilişkiler katmanı, belirmiştir (emergent). Canlılık katmanı da öyle… Örneğin bölünerek çoğalma, evrimleşme gibi canlılarda görülen özellikler fiziksel-kimyasal katmanda bulunmuyor. Bu özellikler *belirmiştir*. Örneğin atom altı parçacıklar katmanında geçerli olan kuantum mekaniği, makroskobik ölçekli fiziksel katmanda ya da canlılar katmanında geçerli değildir. Gerçekliğin katmanlı yapıda olduğunu, Roy Bhaskar da işlemiştir (Bkz; Roy Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, Akılçelen Kitapları, 2018 ve Roy Bhaskar, *Gerçekliği Geri Kazanmak*, NotaBene Yayınları, 2015). Fakat Bhaskar’ın katmanları, nedensel mekanizmaların sayısı kadar çok sayıdadır. Bize göreyse, atom altı katmanı, kimyasal-fiziksel katman, canlılık katmanı, toplumsal ilişkiler katmanı ve bilinç katmanı birbirinden ayıt edilebilir durumdadır. “Beliriş”, kavramına ise Bhaskar’ın eserleri yanı sıra, örneğin Lucien Sève, *Belirmenin Diyalektiği, Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde, Yordam Kitap, 2011, s.123-39 ya da Ian Marshall&Danah Zohar, *Kim Korkar Schrödinger’in Kedisinden: A’dan Z’ye Yeni Bilimin Kılavuzu*, s.116-8 adlı kitaplarda rastlanır. H_2O’nun, yani biri yakıcı diğeri yanıcı iki gazın bileşimiyle söndürücü bir sıvının oluşumu “beliriş” kavramını anlatmak için örnek olarak verilebilir. Bu örnekte yeni bir yapı/sistem oluşmakta ve yeni bir nitelik ortaya çıkmaktadır.

g) “Eğilim ve salınım” kategorisi hakkında yazar, şunu yazıyor: “Bu kategori nitelikçe dönüşüm sonrası maddenin zaman içinde ileri-geri hareketini, devrim ve karşı devrim arasındaki ilişkiyi tanımlar.” (s. 28)

Kanımca *süreçl*erin, farklı bileşenleri arasında etkileşimler bulunuyor. Bu etkileşimlerin sonucunda ileri ve geri karşıt *yönl*er oluşuyor. Süreçlerin toplamda etkisiyse, eğilimleri oluşturuyor. Bu noktada, her yer ve zamanda saptanabilir olduğunu iddia etmediğim, bir bütünü oluşturan çeşitli *öğe*ler arasındaki bazı *etkileşim türlerini* sıralamak istiyorum:

i. Aditif/sumatif etki (additive effect): İki ya da daha fazla etkenin birlikte etkin olduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamı kadar bir sonuç üretmeleridir.

ii. Potansiyelizasyon (potentialization, potentiation): Bir etkenin işlevinin başka bir öğe tarafından güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.

iii. Sinerjistik etki (sinergistic effect): Synergy (İng.) terimi, Yunanca “sinergos” kelimesinden köken alır ve anlamı “birlikte çalışmak/etkimek”tir. İki etken kombine etkinlikte bulunduklarında, tek başlarına oluşturdukları etkilerin toplamından daha büyük, daha güçlü bir sonuç oluşur.

iv. Stimülasyon ve inhibisyon: İnhibisyon, bastırma/ezme, baskılama, durdurma ya da frenleme, etkisini sınırlama anlamlarına gelir. Stimülasyon ise tam tersidir.

v. Karşıtlık/çelişki: Bu kavramla, zıt anlamlı kavram çiftleri kastedilmemektedir. Bir sürecin karşıt ve birbirlerini bütünleyen yönleri, dinamik aktörlerin ya da kuvvetlerin döngüsellik ve bütünlük oluşturması anlatılmaktadır.

vi. Negatif geri-besleme (negative feed back): Bir ara ya da nihai sonuç, işleyiş üzerinde geri bildirimde bulunup, kararlı durumun, dengenin ya da homoestaz'ın oluşmasını sağlar.

vii. Pozitif geri-besleme (positive feed back): İşleyişin sonunda oluşan sonuç, başlangıçtaki durumu güçlendirir. Ampilifikasyon oluşur. Kısır döngü (fasit daire, vicious cycle)'dekine benzer fakat olumlu anlamda bir döngüsellik gözlenir.

“Yasalara” geldi sıra… Diyalektik materyalizmin “yasaları” olarak bilinen dört yasanın, “değişim örüntüleri” olarak yorumlanması uygundur (Bkz; Bertell Ollman, *Yabancılaşma*, Yordam Kitap, 2008, s. 101-113). Bunlar: 1) Niceliğin niteliğe dönüşümü, 2) Karşıtların birliği ve mücadelesi, 3) Çelişki yoluyla gelişme ile 4) Yadsımanın yadsınmasıdır. Yazar “çelişki yoluyla gelişme” yasasını dikkate almamış ve yazıda bir başlık olarak yer vermemişse de çeşitli yerlerde çelişkilerden bahsetmektedir.

1) Nicel birikimlerin nitel değişime dönüşmesi: Ollman’ın belirttiği gibi, bu “yasa”, “değişimin bir türünü tanımlamak için, her zaman aydınlatıcı olmasa da makul bir yoldur” (Ollman, *Yabancılaşma*, s. 106). Engels’in Hegel'den aktardığı bir örnek olan suyun sıcaklığının artması ya da azalmasıyla faz değişiminin olması, bu değişim örüntüsünü güzel açıklamaktadır. Sıcaklık, suya dışsal bir etken değil, su moleküllerinin hareketinde artış ya da azalışı yansıtan içsel bir özelliktir.

Yazarın bu değişim örüntüsünü açıklaması ise şöyle:

> “Özdeki çelişkiler, yan çelişkilerin de etkisi altında nicel birikimlere neden olurlar, nicel birikim ancak bir eşikten sonra maddenin iç örgütlenişinde değişikliğe neden olur ve artık nitelik değişmiştir.” (s. 30). “Bu yasa (…) özün değişmesini (…) geneller.” (s. 30)

Oysa niceliksel birikimlerin niteliksel dönüşüme yol açması örüntüsünde, her zaman öz değişmez. Örneğin, suyun kaynamasında moleküllerin organizasyon biçimi değiştiğinden, yeni bir niteliğe, yani su buharına geçiş olsa da moleküler öz korunur. Yazarsa, örnek olarak burjuva devrimlerini ve işçi sınıfı devrimlerini veriyor… Gerçekten de bu devrim dönemlerinde, ilerletici ve yeniden-üretici/muhafaza edici süreçler arasında bulunan karşıtlık, çelişki oluşturur. Bu süreçlerin toplamdaki bileşkesi, bir eğilim doğurur. Çelişkinin ilerletici süreçlerin baskın gelmesiyle çözülmesi, toplumsal ilişkilerde nitelikçe dönüşme yol açar. Dolayısıyla bu tarihsel kesitlerde gözlenen gelişim, çelişkilerin aşılması yoluyla olmaktadır. Oluşan dönüşümde, bir örüntü olarak niceliklerin birikmesi ve belli bir eşik aşıldığında niteliksel değişime yol açması saptanabilir durumdadır. Öte yandan nicel birikimlerin nitel dönüşümlere yol açması örüntüsünde, her zaman ve her durumda, çelişkilerin varlığından ve birikiminden bahsetmek uygun görünmemektedir.

2) Karşıtların birliği ve mücadelesi: Kanımca, süreçlerin çeşitli yönleri arasında ve süreçler arasında gözlenen karşıtlıklar, her zaman çelişik değildir. Örneğin hücrelerde katabolizma ve anabolizma karşıtlığı varsa da tümleyici ve uyumlu bir birlikleri söz konusudur ki metabolizmayı oluştururlar. Örneğin işçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerde gerçekleşen süreçler, bir uzlaşmaz karşıtlığı (antogonizma) anlatır ve kapitalist sistemin krizlerinde çelişki formuna bürünürler. Bu tarihsel kesitlerde bu çelişki ya çözülerek ortadan kalkar ya da karşıların mücadelesinin oluşturduğu dinamik dengeye geri dönülür. Örneğin aşındırıcı etken/süreçler ile yapıcı etken/süreçler arasındaki karşıtlık, yeryüzü şekillerinin oluşumuna yol açmaktadır ve bu süreçler arasında çelişki yoktur. Dolayısıyla karşıtlık ve çelişki kavramları, özdeş değildir. Oysa yazar, bu iki kavram arasındaki farka yeterince dikkat göstermemektedir (s. 30-1). Örnekleyelim: “(…) sermaye sınıfı içindeki veya köylülükle kentli sınıflar arasındaki çelişkiler (…)” (s. 30). Yazar bunlara “yan çelişkiler” diyor. Kanımca, sermaye sınıfı içerisindeki fraksiyonların arasında, köylüler ile kenti “sınıflar” arasında uzlaşmaz olmayan bazı karşıtlıklardan bahsedilebilir. Ancak bunlar arasındaki karşıtlıklar, eninde sonunda çözülmesi beklenen bir çelişkiyi anlatmaz.

3) Çelişki yoluyla gelişim: Yazarın, bu yasadan ayrı bir başlık olarak bahsetmediğini belirtmiştim. Fakat elbette, temel ve yan çelişkilere farklı başlıklar altında değiniyor.

4) Yadsımanın yadsınması: Kanımca bu “yasa”, bir değişim örüntüsü olma özelliği taşımıyor. “Olumlamanın karşıtı olarak yadsımanın konması ve bu yadsıma işleminin bir dolayımla yadsınması/aşılması” şeklinde özetlenebilecek bir akıl yürütme sürecini anlatan bu kavramlaştırma, doğal ve toplumsal tarihte ancak “zorlama” örneklerle anlatılabilmektedir. Örneğin; bir çekirdek toprağa ekildiğinde yadsınarak ağaç olur ve meyve verip tekrar çekirdekler oluşturduğunda yadsınmasını yadsımıştır denir. Yine çok yaygın olarak tarihten verilen örnek şu şekildedir: “İlk sınıfsız toplumlar insanın insanı sömürüsünün hâkim olduğu sınıflı toplumlarca yadsınmıştır; ancak çağımızda sınıfsız toplumlara ulaşılması bir üst düzeyde tekrar olacaktır.” (s. 31). “Gelişimin sarmal formu” olarak da adlandırılan bu “yasa”nın ilkel topluluklar--->sınıflı toplumlar--->komünizm şeklindeki kalıbı, açıklayıcılık değeri açısından sorgulanabilir durumdadır. Komünizm, ilkel eşitlikçi topluluklarla sadece eşitlikçilikte ortak bir yan taşır; üretici güçlerin durumuna bakıldığında aralarında muazzam derecede bir fark olduğu açıktır. Kanımca, ilkel topluluklar, “toplum” dahi sayılamayacak ölçeklere sahiptir.

27.01.2022

Alıntılar: Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm, Editörler: Erhan Nalçacı, Iraz Akış, Mehmet Ali Olpak, Yazılama Yayınevi, 2. Baskı, 2019'dan yapılmıştır.

EK-3:

[Kaan Kangal’ın *Engels ve Diyalektik*’i]

Kaan Kangal’ın Kor Kitap’tan çıkan *Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-* adlı kitabında, “Batı Marksizminin Engels’in doğanın diyalektiği üzerine yazılarını karalayan tutumlarını deşifre etmesi yerinde bir çabadır. Engels’in doğanın diyalektiği üzerine yazılarıyla, Marx’tan ayrıldığı ve yanlış bir patikada yol aldığı iddiası saçmadır. Bu konularda Kangal ile hemfikirim. Diyalektik teorinin günümüzde bilim dallarının sunmuş olduğu bilgiler üzerinden zenginleştirilmesi gerektiği saptamasına katılıyorum. Aristoteles, Kant ve Hegel’in karşıtlık ve çelişki kavramlarını yorumlayış tarzlarını, Türkiye’deki okurlara hatırlatmasını da takdir ediyorum. Fakat Kangal’ın katılmadığım görüşleri de var.

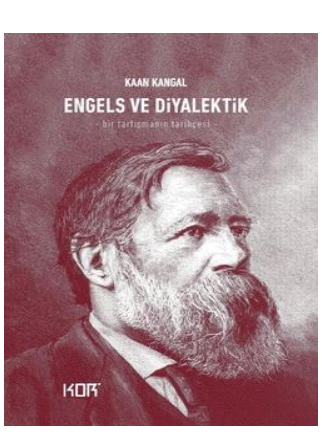

i. Beliriş/belirme (emergence), bir soyutlanmış kavram olarak Engels’in yazılarında bulunmamaktadır. Kangal ise Engels’in belirimci diyalektik üzerinde durduğunu öne sürüyor. Kanımca bu doğru değil. Üstelik Kangal, belirişe dair yeterli bir açıklama da getirmiyor. Şöyle yazıyor:

> “Kabaca söylenecek olursa, belirim şu olgu etrafında dönmektedir: Bir şey, başka bir şeyi ortaya çıkardığında, öncel olan, meydana getirdiği şeyin potansiyelini kendi içinde taşıyordur. Ortaya çıkan veya önümüzde beliren şey, öncelin öncelden doğan varlıktaki tezahürüdür.” (s. 31)

Gelişim süreçlerinde yeni niteliklerin belirmesi, oluşan yeni organizasyonun yapısı, başka bir deyişle düzenleniş ve işleyişi tarafından belirlenir. Gelişim evreleri olan maddenin her yeni organizasyon düzeyinde, yeni fenomenler ve bu fenomenlerin uyduğu yeni yasalar belirir. Bunun sebebi, bu organizasyonların sahip olduğu ilişki ve etkileşimlerin değişmesi, yapısal düzenlenişin ve işleyişin farklılaşmasıdır.

ii. Kangal, belirişe örnekler veriyor. İlki şöyle:

> “Doğu Afrika’da fil sürüleri besin kaynağı olarak seçtikleri ağaçların kabuklarını söker veya ağaçları kökünden devirir. Fillerin bu besin tüketimi aynı tür ağaçların üremesinden daha yoğun gerçekleşir ve belirli bir eşiği geçerse filler kendi yaşadıkları ekosistemi kurutarak tahrip eder ve hayatta kalabilecekleri başka bir bölgeye göç etmek zorunda kalırlar (…) burada diyalektik bir çelişki söz konusudur. İçinde yaşadıkları ekosistemin bir parçası olan fillerin bu ekosistemin ortadan kalkmasına neden olabilmesi belirim olgusuna bir örnektir.” (s. 32-3)

Bu örnekte, beliriş değil, yok oluş ve oluş bulunmaktadır. Bir ekosistem dönüşerek başka bir eko sistemi *oluşturmaktadır*. Oluşların da yeni nitelikleri bulunur, fakat bu yeni niteliklerinden ötürü, onlara belirmiş dememeliyiz. Belirme, maddenin organizasyon düzeylerinin birinden diğerine geçildiğinde ortaya çıkan yeni mekanizmaları ve yasallıkları anlatır. Örneğin hidrojen ve oksijen atomlarının bileşimiyle *oluşan* H_20, bir yapı/sitem olarak yeni bir organizasyon düzeyine işaret eder ve suyun yeni nitelikleri, *belirmiştir*. Bir H_2o molekülü *oluşurken* aynı zamanda bir *belirişten* de bahsedilmelidir. Fakat bir ekosistemin başka bir ekosisteme dönüşümüyle farklı yasallıklar ve işleyiş mekanizmaları türemediğinden, bir belirişten söz edilemez.

Üstelik bu örnekte "diyalektik bir çelişki" varsa da bu Kangal'ın belirttiği gibi fillerin yaşam koşullarını ortadan kaldıran faaliyetlerinin, onların göç etmesine neden olmasında değildir. Fillerin beslenme faaliyeti, ağaçların sayısını azaltırsa, bu durum *negatif geri bildirimle* fillerin sayısını azaltabilir. Ekosistemdeki dönüşümün başlangıcından itibaren yeni bir ekosistem oluşuncaya kadar şu çelişki bulunur: Fillerin beslenme faaliyetiyle ağaçların sayısının azalması süreci ile bu ağaçların üremesinin sayıca artmalarını sağlayan süreç arasındaki karşıtlığın oluşturduğu denge bozulursa, bir çelişki ortaya çıkar. Negatif geri bildirimle fillerin sayısı azalmıyorsa ve denge durumundan uzaklaşan bir "kriz" sürecine girilmişse, yeni bir denge kurulana kadar, bahsedilen çelişki faaldir. Zincirleme etkileşimlerle fillerin içerisinde yaşadıkları ekosistemin yapısı değişirken, filler de göç ederler.

İkinci örnek şöyle:

> "Avcı hayvanın av faaliyeti ('yerleştiren yansıma') sonucu kendi besin kaynağını ortadan kaldırması ('dışsal yansıma') ve dolayısıyla kendi hayatta kalma koşulunu tehlikeye sokması ('belirleyen yansıma') yine diyalektik bir çelişkidir. Parçası olduğu ekosistemin karakterini değiştiren ve değiştirdiği sistemin artık bir parçası olmayan canlı, belirimsel bir olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur." (s. 33)

Avcı-av ilişkisinde negatif geri besleme söz konusudur. Avcı-av arasında karşıtların birliği ve savaşımı mevcuttur. Fakat aralarında bir çelişki, dinamik denge durumu bozuluncaya kadar ortaya çıkmaz. Ne zaman ki avcı, avlandığı hayvanın sayısını kendi yaşama koşulunu tehlikeye atacak kadar azaltırsa ve örneğin kendi sayısında negatif geri beslemeyle oluşan azalmanın ötesinde bir azalmaya yol açacak bir faktör devreye girmişse, aralarındaki savaşım artık bir çelişki biçimini alır. Bu çelişkinin çözümü, örneğin avcının yok olmasıyla, göçüyle, başka besin kaynaklarıyla yaşamayı ön plana çıkarmasıyla ya da avın yok olmasıyla, evrimleşmesiyle vs. gerçekleşebilir.

Belirişi farklı kavradığımız ise açık olmalıdır. Biz, gerçekliğin farklı organizasyon düzeylerinde yeni yasaların ve niteliksel olarak farklı ve yeni işleyiş mekanizmalarının ortaya çıkmasına, belirme diyoruz. Örneğin inorganik dünyadan canlılar dünyasına geçildiğinde bir beliriş yaşanmıştır. Çünkü canlılar dünyası, inorganik dünyanın üzerinde yükselse de canlılar dünyasında yeni ve belirmiş ilişki ve etkileşimler olduğundan, yeni yasallıklar ve mekanizmalar işlemektedir. Kangal'a göre ise "belirim" şudur:

> "İçinde bulundukları bir bütünün veya sistemin bileşenlerini oluşturan parçalar, kendi kısmi faaliyetleri sonucu bu sistemin sistemsel özelliklerini değiştirmesi ve başka bir sistemin ortaya çıkmasına neden olması sonucu kendi parçasal özelliklerini kaybederler ve oluşturdukları yeni sistemin parçası haline gelirler." (s. 34)

Üstelik Kangal, "bu duruma Marksist literatürde yansıma da denir" (s. 35) diye yazıyor. Kanımca, refleksiyon ile beliriş farklı şeyleri anlatıyor.

iii. Çelişkileri, değişimle özdeşleştirmek doğru değildir. Özdeşlik-farklılık düşüncede sabitleştirilen soyutlamalardır. Oysa gerçeklikte karşıtların birliği ve mücadelesi, bu mücadelenin kimi zamanlar çelişki biçimini alması söz konusudur. Kangal, bakın ne yazıyor:

> "Genel olarak diyalektik çelişkiler değişimin olduğu her şeyde mevcuttur (…) söz gelimi olgunlaşmakta olan, yani değişim halindeki bir meyvenin birbirini dışlayan iki yanının (özdeşlik ve farklılık) aynı anda mevcut olduğu söylenebilir. Özdeşlik ve farklılığın aynı anda var olması demek, değişimin olduğu her şey ve yerde diyalektik çelişkinin var olduğu anlamına gelir." (s. 32)

Gerçeklikte aynı anda özdeşlik ve farklılık değil, değişim bulunmaktadır. Özdeşlik ve farklılık soyutlanmış ve düşüncede sabitleşmiş iki kavram olarak görülmelidir. Kendisiyle mutlak olarak özdeş bir varlık yoktur, farklılaşma ve süreçler içerisinde varlıklar vardır. Düşüncemizde bu zıt anlamlı iki kavram statik bir soyutlama olarak bulunmaktadır.

Çekme/itme kuvveti ile sürtünme kuvveti arasındaki karşıtlık ve mücadele, gezegenlerin yörüngesinde yerçekimi kuvveti ile eylemsizlik (Newton'a göre "merkezkaç kuvveti") arasındaki karşıtlık ve mücadele, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki karşıtlık ve mücadele, kalıtım mekanizmalarının koruyucu yönü ile mutasyon süreçlerinin değişime götüren yönü arasındaki karşıtlık ve mücadele, nesnel gerçeklikte bulunur. Bunlar arasına mücadele var

diye, çelişki de vardır denemez. Örneğin proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki mücadele, kriz süreçlerinde bir çelişki olma vasfı kazanır. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili karakteri, sistemin kendini yeniden üretemediği tarihsel kesitlerde oluşur. Olağan zamanlarda bu üretim ilişkileri, iki sınıfın arasındaki uzlaşmaz karşıtların mücadelesi olarak var olur.

iv. Lukacs'ın "diyalektik yöntemin uygulama alanı" (s. 39) olarak "tarihsel-toplumsal gerçekliği" görmesi konusuna girmek istemiyorum. Lukacs'ın bu düşüncesi yanlıştır. Fakat bize göre, diyalektik bir yöntem değil, doğal ve toplumsal gerçeklikten çıkarsanan bir mantık türüdür. Bu mantık, gerçeklikten soyutlanır, eldeki hazır bir şablon olarak gerçekliğe *uygulanmaz*.

v. Engels'in *Anti-Dühring*'te "hareketin kendisinin bir çelişki olduğunu" söylemesi ve Marx'ın *Kapital*'de "bir cismin bir başka cisme doğru sürekli olarak düşmesi ve yine sürekli olarak ondan uzaklaşması bir çelişkidir. Elips, içinde bu çelişkinin hem kendisini gerçekleştirdiği hem de çözdüğü hareket biçimlerinden birisidir" şeklinde yazması üzerinde durmak istiyorum.

Bilimsel bilgilerle uyumlu olunmak isteniyorsa, bu ifadelerde "çelişki" yerine, "karşıtlık" ya da "karşıtların mücadelesi" kavramları olmalıdır. Aslında Marx ve Engels'in doğadaki hareketi, karşıtların mücadelesi olarak gördükleri kesindir. Gezegenlerin yerçekimi kuvveti ile eylemsizlik (Newtona göre "merkezkaç kuvveti") arasındaki karşıtlığın oluşturduğu dengede döndüklerini, bir cisme uygulanan itme/çekme kuvveti ile sürtünme kuvveti arasında karşıtların mücadelesinin olduğunu görmemek mümkün değildir. Fakat bu hareket örneklerinde bir çelişkinin olduğundan bahsetmek bilimsel değildir.

vi. "Doğa bilimlerinin diyalektiği" ile ne kastediliyor bilmiyorum, fakat Hans Heinz Holz'un "doğanın diyalektiği" ile "doğadaki diyalektik" arasında ayrım yapılması gerektiği görüşünü gereksiz ve anlamsız bir titizlenme olarak yorumluyorum. Bu nedenle bunların ne anlama geldiğine bile girmek istemiyorum. İsteyen okur bu konuda Kangal'ın kitabına s. 66-67'ye bakabilir.

vii. Engels'in "diyalektik yasaları kurgu aracıyla doğaya sokmak değil, ama onları orada bulmak ve oradan çıkarmak" (s. 100) görüşünün önemli olduğunu düşündüğümden, burada vurgulamak istiyorum. Yine Engels, Hegel'in "hata"sını, "düşünce yasaları(nı) (olarak) doğa ve tarihe zorla" uygulamasında görürken de haklıydı. "Engels felsefenin doğa bilimlerinden ayrı ve onlara üstün olduğu iddiasını reddeder." (s. 106). Kanımca, diyalektik mantığı kullanırken, Engels'in bu yazdıkları hep hatırlanmalıdır.

viii. Kangal, daha önce verdiği bir örneğe tekrar dönüyor ve şöyle yazıyor: "eğer canlının hayatta kalma faaliyetinin yan etkisi içinde bulunduğu ekosistemi tehdit ediyorsa burada belki bir çatışmadan bahsedilebilir." (s. 115). Gerçekten de Kangal'ın cevaplanması gereken bir soru olarak gördüğü (s. 115) karşıtlıkların, hangi koşullarda çelişki ya da çatışmalara dönüştüğü üzerinde durulmalıdır. Kanımca, iki karşıt süreç birbiriyle mücadele içerisindeyse ve dinamik bir denge oluşmuşsa, burada bir çelişki/çatışmadan bahsedilemez. Dinamik dengenin yitirilmesi sürecinde oluşan "kriz" döneminde çelişki/çatışma ortaya çıkar. Nihayetinde bir "çözüm" evresi de bunu izler. Örneğin güneşin kırmızı dev olma sürecinde, gezegenleri çekme kuvvetinin, eylemsizliği (Newton'a göre "merkezkaç kuvvetini") yenmesi nedeniyle oluşan bir çelişkili durum, çöküşle yani gezegenlerin güneş tarafından yutulmasıyla sonlanacaktır.

Kangal'ın olasılık ile ilgili verdiği örneği de alıntılamak istiyorum:

> "Altı yüzden oluşan basit bir zar attığımızı düşünelim. Herhangi bir sayı (diyelim ki "1") atmamız, zarda temsil edilen altı ihtimalden birisinin gerçekleşmesi ve bu bir ihtimal gerçekleştiği için diğer beş ihtimalin gerçekleşmemesi anlamına gelir. Diğer beş ihtimalin gerçekleşmemesi demek, bu geriye kalan tek ihtimalin gerçekleşmemesinin ihtimal dışı olduğu anlamına gelir. 'Yadsımanın yadsınması' yasasını da doğrulayan bu karşılıklı dışlama örneği, aynı kümeye ait ihtimallerin birbiriyle 'çatıştığı' şeklinde belki nitelenebilir." (s. 115)

Kanımca olasılık ile çelişki konusu arasında herhangi bir bağ yoktur. İhtimallerin birbirini "dışlaması" ile karşıtların mücadelesindeki "dışlama" aynı anlamlara gelmemektedir. Üstelik yadsımanın yadsınması "yasası"nın da olasılık konusuyla bir alakası bulunmamaktadır.

ix. "'Neden' ve 'sonuca' benzer şekilde, özdeşlik ve fark da uzlaşan karşıtlar olarak görülür." (s. 116). Özdeşlik ve fark, antonim kavramlardır, gerçeklikte bulunan karşıtlıklar değil. Gerçeklikte değişimler, süreçler, oluşlar vardır. Neden ile sonuç arasında karşıtlık düşünsel olarak kurgulanabilir, gerçeklikte nedenler ile sonuçlar arasında karşıtlık değil, nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bakın Kangal ne yazıyor:

> "Doğada özdeşlik vardır; ama fark da vardır; bir ve aynı nesne hem özdeşliğe hem de farka tabi olduğu, özdeşlik ve fark birbiriyle uyuşmaz iki karşıt niteliği oluşturduğu için doğada (ontolojik) çelişki vardır. Doğada

> istisnasız her şey (görece ve belki minimal derecede doğa yasaları da dâhil olmak üzere) değişime tabi olduğuna göre, çelişki belirli sayıda birtakım nesnelerde değil, var olan her doğal nesne, ilişki ve süreçte mevcuttur." (s. 117)

"Şu gül kırmızıdır" cümlesi ile "şu gül kırmızı değildir" cümlesi *mantıksal* bir çelişki içerisindedir. Burada iki *düşünce* arasında bir çelişki bulunmaktadır. Gerçekliğe bu çelişkiyi transfer etmek ya da uygulamak Hegelci idealist felsefenin mirasıdır. Buna ben, "Hegelyen baş aşağılık" diyorum. Bir nesnenin zaman içerisinde farklılaşan yanları ve özdeş kalan yanları vardır. Mutlak özdeşlik imkânsızdır. Çünkü gerçekliğin temel özelliği değişimdir. Herakleitos'un "her şey akar" (panta rhei) perspektifi bunu anlatır. Özdeşlik ve farklılık düşünce düzeyinde zıtlıklar olarak kavranır. Bunlar arasında düşünsel olarak var olan "çelişki" (bir şey özdeş ve aynı anda farklı olamaz), nesnel gerçekliğe transfer edilmemelidir. Materyalist kavrayışta karşıtlıklar, süreçler, süreçlerin yönleri, eğilimler arasında bulunur. Özel uğraklarda karşıtların mücadelesi çelişki formunu alır. Materyalistler ve bilim insanları, gerçekliğin özelliklerini, taşıdığı ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri, karşıtların mücadelesini soyutlar.

Tekrar olsun, "o bir güldür" ile "o bir gül değildir" önermeleri arasında *düşünsel* bir çelişki vardır ve bir gülün solup kuruma sürecinde, yapılması gereken bu süreçteki değişim dinamiklerini soyutlamaktır. Yoksa "özdeşlik" ve "özdeş olmama" kavramları üzerinden gerçeklikteki bir gülün geçirdiği değişime düşünsel olan "çelişki"yi atfetmek değil.

Bir noktayı daha belirteyim, tarihin erken döneminde Parmenides ve Zenon'un fiziksel/mekanik hareketi, çelişki içeriyor olarak görmesiyse, insanlığın düşünsel gelişiminin başlarındaki çocukluk dönemini anlatır.

Bana Kant'ın "gerçek karşıtlar" yaklaşımı sağlıklı görünmektedir: "Kant'ın bakış açısından, Güneş'in yörüngesinde hareket eden bir uydunun (gezegenin –MB) bir yandan Güneş'e doğru düşme eğilimi ve diğer yandan ondan kaçma eğilimi gerçek karşıtlığa örnektir." (s. 133). Bu örnekte karşıtların mücadelesi varsa da bir çelişkiden bahsetmek doğru görünmemektedir. **10.04.2022**

Alıntılar için kaynak: Kaan Kangal, Engels ve Diyalektik –bir tartışmanın tarihçesi-, Kor Kitap, 1. Baskı, 2021

IV. [TOPLUM VE SİYASET BİLİMİ] (POLİTİK YAZILARLA BİRLİKTE)

1. [Toplumbilim İçin Realist Kılavuz]

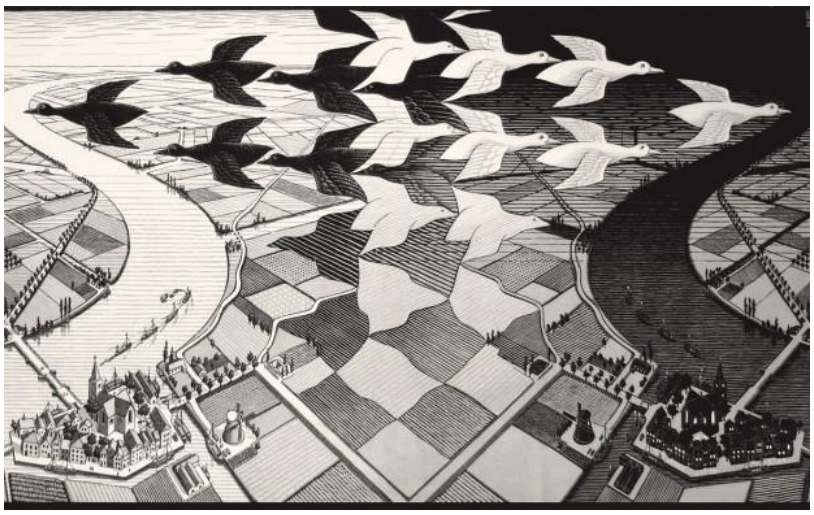

Giriş

Maddenin organizasyon düzeyleri ya da gelişim evreleri bulunmaktadır. Bunlara biz *temel gerçeklik katmanları* diyoruz. Bu katmanlar, atom ve atom altı parçacıklar (mikrokozmos) katmanı, atomların ve moleküllerin etkileşimlerini içeren kimya katmanı, cisimlerin ve enerjinin hareket yasalarını içeren makrokozmos katmanı/fiziksel katman, organizmaların yapısını ve çevreleriyle etkileşimleri sunucu evrimleşmelerini kapsayan biyolojik katman, zihin/bilinç katmanı, toplumdaki değişimleri ve gelişimi içeren toplumsal katmandır. Temel gerçeklik katmanları hiyerarşi oluşturmadan birbirleri içerisinde bulunur ve birbirlerinin üzerinde yükselirler. Bir katman, onu kapsayan diğer katmanın zeminini oluşturur. İçerisinde alt katmanları barındıran daha gelişkin bir katmanda işleyen süreçlerin, olayların özünü belirleyen, bu gelişkin organizasyon düzeyinin yapısı, yani düzenlenişi, işleyişi ve öğelerinin karşılıklı etkileşimidir. Örneğin biyolojik katman, toplumsal katmanın varoluşu için zorunlu bir zemin oluştursa da toplumsal katmanın düzeni ve işleyişi (yapısı), biyolojik katmandaki yasalarla açıklanamaz. Temel katmanların daha önceki katmanlarda bulunmayan yeni niteliklerine, “belirmiş” (zuhur etmiş) diyoruz.

Toplum, doğadakilere göre yeni ilişkilere ve birçok yapıya (ilişkilerin düzenleniş ve işleyişine) sahip bir *belirişt*ir (emergence). Doğadakilerden, örneğin maddenin biyolojik organizasyon düzeyinden farklı yasalara sahipse de toplumsal ilişkiler, biyolojik bir zemin üzerinde yükselir. Toplumsal fenomenleri açıklarken, gerçekliğin toplum katmanında belirmiş yasalara, ilişkilere bakılmalıdır.

Bize göre, toplum bir *açık sistem*dir. Doğa üzerine uygulanan emekle üretilenler, toplumsal sistemin temel girdilerini oluşturur. Üretim süreçleri, toplumsal ilişkilerin olmazsa olmaz, kurucu ve merkezi bileşenidir. Üretici güçleri oluşturan üretici insanlar, üretim araçları ve toprak, teknik bilgi ve organizasyon biçimleri, belirli üretim ilişkilerine sahiptir ya da bu ilişkiler içerisindedir. Üretici güçlerin, eş deyişle toplumdaki sınıfların sahip olduğu üretim ilişkileri, toplumun iktisadi temelini ya da yapısını oluşturur. Bu iktisadi yapının düzenlenişi ve işleyişi, yalıtık ve kendi halinde olmayıp, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarıyla etkileşim gösterir. Toplumun iktisadi yapısı, *üst yapıları* barındıran toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik/kültürel, sanatsal boyutlarından ayrı ve bağımsız bir düzenleniş ve işleyişe sahip değildir. Üretim süreçlerindeki ilişkiler, doğrudan ve dolaylı olarak üretimin dışında görünen diğer toplumsal süreç ve ilişkilerin etkisi altındadır. İktisadi yapı olan üretim tarzı, toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik/kültürel ve sanatsal boyutlarını değişen derecelerde koşullar ve onların alabileceği biçimleri sınırlar. Toplumun bir sistem olması, barındırdığı ilişkileriyle onun bir *bütünlük* (totality) olduğunu anlatır.

Toplumun iktisadi yapısındaki sınıfsal ilişkiler ve karşıtlık, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarında ideolojik ve organizasyonel formlarda yansımalarını ve yankılarını bulur. Bu organizasyonlara, *üst yapılar* adını veriyoruz. Üst yapıları karakterize eden budur.

Devlet, günlük siyaset, siyasal partiler, egemen ve resmî ideoloji, hukuksal düzenlemeler, kültürel etkinlikler ve örgütlenmeler vd., bunların hiçbiri temel/üretim ilişkileri yapısına, eş deyişle sınıflar arası iktisadi ilişkilere dışsal bir “konumlanışa” sahip değildir. Kapitalist toplumsal sistemin bu öğeleri, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki örgütlenmeler, yapılar ve pratikler olarak, temel ile etkileşimler içerisindedir. Kapitalist temel, bunların dolayımı olmadan sürekliliğini sağlayamaz ve gelişemez. Temel ile üst yapılar arasındaki ilişkilerin, mekânsal kurgularla açıklanmaması gerekir. Bize göre, toplumsal ilişkilerin siyasal, iktisadi, devletsel, hukuksal, ideolojik ve kültürel *boyutları* bulunmaktadır. Bu boyutlar, toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundan bağımsız, ayrıksı bir alan oluşturmaz.

Realizm nedir?

Düşünsel ve eylemli faaliyetler içeren bilimsel araştırmalar sonucu nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşılır. Bilimsel teoriler, yasalar, bilgiler gerçekliği doğrulukla kavradığı ölçüde, onu değiştirme ve denetleme kapasitesini insanlığa sunar. Gerçekliğin değişim eğilimiyle örtüşen ya da gerçekliğin çeşitli kesitleri üzerinde denetim kurmamıza yol açan bilimsel düşünceler, realisttir. Realizmin felsefi, bilimsel, siyasal ve günlük hayatta problemlerin çözümünde geliştirilen fikirlerde olmak üzere farklı türleri vardır. Materyalizm, felsefi realizmdir, çünkü nesnel gerçekliğin düşüncelerin dışında var olduğunu ve düşünsel olarak doğrulukla soyutlanabileceğini kabul eder. Yani materyalizm, gerçeklik anlaşılabilir ve üzerinde denetim kurulabilir demesinden ötürü, realisttir. Komünizm, tarihsel akışın bir amacı değil fakat bir yönü olduğunu benimser. Geçmişten bugüne gelen eğilimlerin, gelecekte alabilecekleri formları öngörür. Tarihsel değişim eğilimleriyle düşünsel düzlemde örtüşme olduğundan, komünist fikirler realist özellik gösterir. Günlük hayatta karşılaşılan problemlerin çözümü ancak geçmiş bilgilerle tutarlı kalınıp, çözüm için gerekli realist düşünceler üretilerek sağlanabilir.

Bir sorunun/konunun realist/bilimsel incelenişi, ancak incelenen gerçeklik üzerinde, pratikte bir denetim/egemenlik kurma potansiyeli oluşmaya başladığında belirir. İncelenen gerçeklik, süreç, olgu, nesne vb. üzerinde, en azından bir yönüyle denetim ve kontrol kurulabilir duruma gelindiyse, o konuda bu yönüyle realist/bilimsel bir soyutlama yapılabilir. Bu durum aslında, *yabancılaşmanın* ortadan kaldırılmasıdır.

Düşünsel boyutuyla doğa ve toplum bilimleri, Marksizm, tarihsel materyalizm ve komünizm, realist teoriler ve ideolojilerdir. Günümüzde, genel olarak doğa bilimlerindeki realizm, toplum bilimleri alanındaki realizmden daha gelişkindir. Marksizm, değişim içerisindeki toplumsal gerçekliğin temel işleyiş mantığını realist bir biçimde kavrayan, toplumsal gerçeklikteki dönüşüm sürecinde doğrulanan, toplumsal süreçler üzerinde denetim ve kontrol kurulması yolunda atılmış önemli bir teorik adımdır. Toplumsal olguların/süreçlerin, *bütün insanlar* tarafından, *en az sağduyu* düzeyinde olmak üzere, realist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir. Bu ancak, toplumu/toplumları bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle, toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür. Tarihsel-diyalektik materyalizm, birincisi, bilimsel bilgilerle (doğa ve toplum bilimleri) uyumlu olduğundan ve bilimler üzerinden soyutlandığı için, ikincisi, komünizme açıldığı için realist bir felsefedir. Bu niteleme, materyalizmin düşünce içeriğinin gerçekleşebilir olduğunu belirtmemekte, bir felsefi tavır olarak bilimsel düşüncelerin gerçekçiliğini ve genel olarak realizmi benimsediğini ifade etmektedir.

Yapılar ve failler

Yapılar, özneler/failler arasındaki ilişkilerin *düzenleniş ve işleyiş* formudur. Öznelerin oluşturduğu iktisadi, siyasal örgütlenmeler (örneğin bir ekonomik işletme, parti, devlet, aile vb.) içerisindeki düzenleniş ve işleyiş de yapı olarak görülmelidir. Başka bir deyişle yapılar, devlet kurumlarını, statik insan grupları olarak sınıfları, yazılı hukuk mevzuatını, ideolojik doktrinleri anlatmaz. Yapılarla belirtilen nedir; daha yakından bakalım.

Proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki toplumsal ilişkilerinin (bu ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, hukuksal ve kültürel boyutları vardır) özgül bir siyasal organizasyon içindeki düzenlenişi ve aktif işleyişi olarak devlet, bir üst-yapıdır.

Alt tabakaları arasındaki ilişkiler dâhil olmak üzere, temel sınıflara mensup insanların arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimlerin biçimlenişi olarak sınıflar, yapılardır.

Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutundaki düzenleniş ve işleyiş, iktisadi yapıyı/temeli oluşturur.

Başka bir üst-yapı, sınıflar ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ve işleyişinin hukuksal boyutunu anlatır.

İnsanların gerçeklik hakkındaki tutumlarının, davranış kalıplarının, duygu ve düşüncelerinin oluşumu ve yeniden-oluşumundaki düzenleyici mekanizmalar ve ilişkiler (aile, eğitim organizasyonu, kültür endüstrisi gibi), ideolojik yanı da olan yapıları ifade eder.

Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı “öğeler” değildir ve aralarında dışsal ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin/faillerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı ya da formu olarak kavranmalıdır.

Toplum bilimindeki, yapı-özne (fail) dikotomisi, aslında bir tür kavrayış/soyutlama yetersizliğinin ürünüdür. Perspektifsel soyutlama yapıldığı biliniyorsa, “iki yönlü” soyutlama perspektifiyle, yapılar ile özneler arasında özsel bir fark, ayrışma ve kronoloji olmadığı görülecektir. Bu yapılmadığında, soyutlama/kavrama süreçlerindeki yetersizliğin ve tek yönlülüğün sonucu olarak, yapısalcılıkta olduğu gibi özneler yapılara, metodolojik tekilcilikte

olduğu gibiyse yapılar öznelerin etkinliklerine indirgenmektedir. Oysa yapılar, öznelerin ilişkilerinin almış olduğu toplumsal formlar, özneler ise bu formları üreten, yeniden üreten veya değiştiren insan etkinlikleridir.

Marksist klasik eserlerde ve hatta tek bir eserin farklı yerlerinde perspektifsel soyutlama sonucunda, insanların eylemine/etkinliklerine/pratiklerine ya da yapılara dönük farklı ağırlık kaydırmaları görülmektedir. Örneğin *Kapital*'de eleştiriyle incelenen kapitalist üretim, soyutlamanın farklı uğraklarında üretim ilişkilerinin düzenlenişi ve işleyişi olarak yapı açısından değerlendirildiği gibi, sermaye ile işçi sınıfı faillerinin etkinliği olarak da dikkate alınır.

Üretim ilişkileri, sınıflar, devlet, hukuk vd. yapılar, statik kavramlar olarak kullanılmamalıdır. Türkiye'den örnekleyecek olursak, 1980 öncesi yıllardan sonrasına geçilirken, farklı sermaye birikim süreçlerinde üretim ilişkileri ve sınıf yapısı, üst-yapılar, gerçek, etkin ilişkiler, bu ilişkilerin düzenleniş ve işleyiş formu olarak dinamik bir yapıya sahip olmuştur.

Öznelerin pratikleri belirli bir düzenleniş ve işleyişteki yapıların koşullamaları altında gerçekleşir. Aynı zamanda yapıların düzenleniş ve işleyişi, belirli tarihsel kesitlerde göze çarpacak kadar belirgin olmak üzere öznelerin etkinlikleriyle değişir. Reformların uygulandığı, toplumsal devrim hamlelerinin yapıldığı kesitler böyle zamanlardır.

Siyaset ve devlet

Siyasetin, toplumsal ilişkilerin bir *boyutu* olarak, belirli pratikler/eylemler ile yapıları (devlet, siyasi partiler vd.) kapsamında barındırdığı, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü içerisinde etkileşimlerle var olduğu görülmelidir.

Siyaset pratikleri, volantarist (iradeci) pratikler olduğu kadar, devlet, partiler, seçim gibi düzenekler, mücadele örgütleri olduğu halde bundan uzaklaşan sendikalar, işçi dernekleri ve kültürel örgütlenmeler, sınıflar arası ilişkilerin yapılanması gibi yapısal öğelerin koşullaması altındadır. Siyasal pratikler, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki yapılarla etkileşim içerisinde, onları değiştirerek, fakat onların çizdiği sınırlar ve kısıtlar çerçevesinde yaşama geçirilir. Öznelerin aralarındaki farklarıyla tüm politik faaliyetleri, bu öznel etkinlikler, aslında nesnel süreçlerin birer bileşenidir.

Kapitalist devlet, sosyal devlet formunda iktisadi örgütlülüğü belirgin olan bir yapılanma olabildiği gibi, tersine bu örgütlenmesi iyiden iyiye küçülmüş bir neo-liberal otoriter güvenlikçi devlet de olabilir. Fakat her zaman iktisadi ilişkiler de dâhil, diğer tüm toplumsal ilişkileri etkileyen bir organizasyondur. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki mücadeleler, kapitalist devletin yapısına yansır. Üstelik bu devlet, ideolojik angajmanları itibarıyla kapitalist sınıfa bağlı siyasetçileri ve bürokrasisi ile ürettiği resmî ideolojisi bir yanda, bünyesinde çalışan geniş emekçi kitle öteki yanda olmak üzere, bizzat sınıflar arası mücadelenin içerisinde gerçekleştiği bir örgütlenmedir de. Yeni emekçilerin yetiştirilmesinde ve ideolojik açıdan sisteme uygun formasyona sahip olmalarında işlevi olan eğitim yapılanması ile emekçilerin bizzat kendilerinin yeniden üretimlerinde (sağaltımında) görevli sağlık organizasyonu da kapitalist devletin sosyal devlet tipinde büyük oranda, neo-liberal devlet tipinde ise düşük oranda bünyesinde barındırdığı toplumsal ilişkilerdir.

Kapitalist devlet, bir yanda kapitalist sınıf ile diğer yanda proletarya ve ara katmanlar arasındaki egemenlik-tabiiyet, başka bir ifadeyle iktidar ilişkilerinin bir organizasyonudur. Kapitalist devlet ağırlıkla siyasal iktidarın organizasyonu olmakla birlikte, iktisadi, ideolojik, kültürel, askeri-polisiye, hukuksal organizasyonlarıyla da bir iktidar ve hegemonya örgütlenmesidir. Örneğin ağırlıkla işçiler ve köylülerden oluşan ordunun er ve erbaş topluluğu, emek güçlerini sattıklarından ücretli emekçi olan subay ve polisin geniş kitlesi ile askeri-polisiye bürokrasi arasında, hiyerarşik güç ilişkileri bulunur ve bu, iktidar ilişkisinin bir türü olarak tahakkümdür. Devletin kurumları, siyasiler-bürokrasi ile kamu emekçileri arasındaki iktidar ilişkilerini barındıran organizasyonlardır.

Hukuksal yapı

Toplumsal ilişkilerin hukuksal boyutunun işlevi, teorik (yasalar, anayasa, mevzuat) ve pratik yönleriyle hep birlikte toplumsal ilişkileri düzenlemektir. Düzenlenen bu ilişkilere iktisadi pratikler de dâhildir.

Toplumsal ilişkilerin hukuksal boyutu, hukuksal pratikler ile ilişkileri ve insanların davranışlarını/eylemlerini düzenleyen normları (kuralları) içerir. Hukuksal pratikler ve ilişkiler, bir iktidar örgütlenmesi olan devletin hukuksal alt kümelenmesini (mahkemelerdeki yargılama süreçleri, cezaevleri vb.) oluşturur. Hukuk, üst-yapılardan biri olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahiptir. Kapitalist toplumlarda bireylerin ve tüzel kişilerin edimleri ve işlemleri, hukuksal yapı ve kurallar tarafından düzenlenir. Başka kurallardan, örneğin teknik düzenleyici kurallardan ya da ahlaki normlardan farklı olarak, bireylerin, örgütlenmelerin, kurumların davranış ve eylemlerinin kurallarla düzenlenmesi süreçlerinde, hukuksal yapı yabancılaşmış (insanların denetimlerinde olmayan) bir iktidar alanı oluşturur. Hukuksal yapı, devletin baskı ve zor uygulama pratikleriyle, hukuka ilişkin oluşan ideolojiyle,

toplumdaki egemen ahlaki hak ve adalet anlayışı aracılığıyla emekçilerin, sermayenin toplumsal egemenliğine tabiiyetini sağlayan bir iktidar örgütlenmesidir.

Hukuksal yapılar, egemen sınıf olan kapitalist sınıfın iktidar organizasyonları arasında yer alır. Bu iktidar yapılanmasında, baskı uygulamalarının/tahakkümün yanı sıra hukuksal pratiklerle üretilen ideolojik değerler iş başındadır. Hukuksal pratikler (mevzuat oluşturma pratikleri yanı sıra, yargılama pratikleri), sadece yaptırımlarla/baskıyla değil, insanlar üzerinde ideolojik hegemonya (onay ve rıza) oluşturmayla da sonuçlanır.

Toplumsal ilişkilerin ideolojik ve kültürel boyutları

Katı olan her şey buharlaşmaktadır!.. Geçmiş yüzyılların bakiyesi kültürel değerler ve pratikler, günümüzde piyasa ilişkilerinin pençesinde sönümlenmekte, başkalaşım geçirmekte, yerini yenilerine bırakmaktadır. Yaşayan faal bireylerin duygu, düşünce ve davranış kalıpları olarak etkin gerçekliği içerinde ideolojiler, sadece üretim süreçlerinde değil, toplumsal farklı pratiklerde ve ilişkilerde kendilerini ideolojik motifler olarak, tavırlar ve tutumlar olarak dışa vurmaktadır. Her gün yeniden üretilen ideolojik duygu ve düşünceler, tavır ve davranışlar, toplumsal ilişkilerin o ya da bu yanındaki değişimlerle birlikte toplumsal sistem/bütün içerisindeki dinamizmini korumaktadır.

Sanat ve sportif etkinlikler, günümüzde kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerinin ağındadır. Sanatsal üretim ve sportif faaliyetler, kültür endüstrisinin bileşenleri olarak barındırdığı toplumsal ilişkiler ve pratiklerle aynı zamanda ideolojik mücadelelerin de alanlarıdır. Sanatsal üretimler ve faaliyetlerde olduğu gibi sportif etkinlikler etrafında şekillenen toplumsal ilişkilerde de ideolojiler arası mücadeleler gözlenir. Sanatta eleştirel ve geliştirici üretimler ve faaliyetlerin karşısına statükocu, geriliği yücelten pratikler ve çalışmalar dikilmektedir. Emekçilerin sanatsal üretime katılımı çok sınırlı bir düzeyde kalırken, endüstriyel ürün ve faaliyetlerin tüketimi sırasında, sermaye sınıfının toplumsal iktidarını kuran ve yeniden üreten bir hegemonyanın oluşumu için ideolojik manipülasyon gerçekleşmektedir. Sportif etkinliklere emekçilerin amatör düzeyde katılımı bir yana bırakıldığında, ağırlıkla bu pratikler çevresinde örülen ilişkilerin toplumsal işlevinin de kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katkı sağlamak olduğu görülmektedir.

İktidar

İktidar, insanlar arasındaki ilişkilerde ve pratiklerde var olur. İktidar sınıflar arasında, erkek-kadın cinsiyetler arasında, patron ile işçi arasında, hiyerarşik askeri/polisiye organizasyon içerisinde bürokratlar ile kamu emekçileri arasında, kamu kurumlarında yöneticiler ile emekçiler arasında vardır. İktidar ilişkilerinin varlığı için gerek koşul ya da olmazsa olmaz koşul (conditio sine quanon, “ancak ve ancak” koşulu, varlık-yokluk koşulu), insanlar arası eşitsizliklerdir. Eşitsizlikler olmadığında, iktidar oluşmaz. Eş deyişle ancak ve ancak eşitsizliklerin varlığında insanlar arası iktidar ilişkileri var olur. İktidarın oluşumu için yeter koşul ise, şiddet/baskı/ceza uygulama tehdidinin ya da imasının bulunmasıdır. İnsanlar arasında eşitsizliklerin varlığında ve bir şekilde şiddet/zorlama/baskı/caydırma/cezalandırma/yıldırma eşlik ettiğinde, fiilen var olmasa bile şiddet/ceza/baskı uygulanacağı tehdidi ya da imasının söz konusu olduğu süreçlerde ve durumlarda, iktidar bir ilişki olarak vardır.

Siyaset teorisinin inceleme konusu olan iktidar, siyasi ve toplumsal iktidardır. Siyasi iktidar/devlet, toplumsal iktidarın bir bileşeni ya da öğesidir. Toplumsal ilişkileri, siyasi alan/devlet ile “sivil toplum” şeklinde ayırmak yanlışa götürmektedir. Devlet, siyasi, iktisadi, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları bulunan bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Kapitalist devlet salt siyasi iktidar organizasyonu olmayıp, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumunda bu boyutlarıyla yer alan bir örgütlenmedir. Toplumsal iktidar, devletsel/siyasal, hukuksal, iktisadi, ideolojik, kültürel boyutlar barındıran çeşitli pratikler, insanlar arası ilişkiler ve organizasyonlar/yapılarla üretilmektedir ve her gün yeniden üretilerek bir sürekliliğe sahiptir.

Kapitalist devlet, toplumun üzerinde değil içerisinde yer alan bir toplumsal ilişkiler kümesi, salt baskı/zor/cezalandırma/yıldırma/tahakküm “aygıtı” değil, bunlarla birlikte rıza/onay/konsensüs oluşturma, insanlarda kültürel ve ideolojik formasyon geliştirme, bazı hakikatleri saklama/gizleme/gözlerden uzak tutma ve birçok bilimsel bilgi ve perspektife dair cahil bırakma, insanları yönlendirme, şartlandırma, koşullama, insanlar arasında tutulan çeşitli keyif verici, eğlenceli ya da heyecan oluşturan pratiklerle bağımlılığa zemin hazırlama, hayırseverlik etkinlikleriyle bağlılık üretme, dinsel inançların yeniden üretiminde doğrudan rol alma gibi işlevlere sahip bir hegemonya yapısı/organizasyonudur.

İktidar, sınıfsaldır. Kapitalist sistemde sermaye sınıfının iktidarı toplum ölçeğinde oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist devlet yapısı, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının sadece bir bileşenidir. Kapitalist sistemde toplumsal iktidarın oluşumu çeşitli pratikler ve ilişkiler barındıran hegemonya yapıları üzerinden/dolayımıyla gerçekleşir. Toplumsal iktidarın hegemonya yapıları, devlet organizasyonunu, devletin baskı, eğitim, medya, kültür gibi alt

örgütlenmelerini, adalet/hukuk organizasyonunu, sendikalar, siyasal partiler, STK'lar gibi örgütlenmeleri, kültür endüstrisinin bileşenlerini, özel/devlet üniversitelerini, spor kulüplerini, sermayenin kültürel organizasyonlarını vd. içermektedir.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz. Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de vardır. Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır. Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz.

Hegemonya, sadece rıza/kabul/onay üretimiyle ilişkili değildir. Hegemonya, şiddet, baskı, mecbur bırakma ve zor, korku, yıldırma, cezalandırma, rıza, onay, konsensus, bağlanma, oyalama, meşgale oluşturma, hayatı anlamlandırma, keyif alma, kayıtsızlık ve pasifizasyon, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, kontrol/denetimle ve bunların çeşitli oranlarda bileşiminin bulunduğu pratiklerle ve insanlar arası ilişkilerle oluşur. Emekçilerin çalışma dışındaki vakitlerinde izledikleri diziler, okudukları çok-satan kitaplar, boyalı basın ve çeşitli hobiler, rıza üretme ile "oyalama ve meşgale oluşturma" için örnek olarak verilebilir.

Kapitalist sınıfın işçi sınıfı ve ara tabakalar üzerindeki, siyasal iktidarı da içeren ve ancak ülke ölçeğinde kurulan toplumsal iktidarı, insanlar üzerinde ve arasında hegemonya sağlandığında sürekliliğini koruyabilir. İnsanlar arasında hegemonyanın oluşumunda toplumsal iktidarın hegemonya yapıları devrededir.

Bu yazılanlar siyasal rejim olarak kapitalist demokrasiyi ve devlet biçimi olarak olağan kapitalist devleti barındıran kapitalist toplumsal sisteme ilişkindir. Olağan dönemlerde kapitalist toplumsal sistemde iktidar, bir benzetme yapacak olursak, farklı dokulardan meydana gelen organlar gibi, farklı hegemonya yapıları ile çalışır/işler.

Faşizm ise bir olağanüstü devlet tipi olmasına ek olarak tüm toplumsal dokunun, pratiklerin, ilişkilerin ve yapıların (toplumsal organizasyonların), siyasi iktidarın ve devlet ideolojisinin (resmî ideoloji) belirlenimine ve kontrolüne girmesini, eş deyişle totalitarizmi anlatır. Olağan dönemlerde kapitalist demokrasilerde bulunan toplumsal iktidarın dağınık ışıkları, faşizmde odaklanarak bir noktada yoğunlaşır. Kapitalist demokrasideki toplumsal iktidarın hegemonya yapıları, faşizmde yönetim/yürütme gücü tekilliğinin, "kara deliği"nin çekim alanında bulunur. Kültür, sanat, spor, eğlence, aile hayatı, günlük yaşamsal etkinliklerin çeşitli yanları, siyaset, sendika, okul/eğitim vd. faşizmin rengi olan kahverengi ışığın aydınlatması altına girer. Toplumsal iktidarın çeşitli hegemonya yapıları, siyasi iktidarın mengenesinde sıkışarak dar ve tek bir kalıp alır. Özetle faşizm, sermayenin toplumsal iktidarının homojenleştiği ve tekilleştiği, toplumsal ilişkiler üzerinde maksimum kontrolün olduğu olağanüstü bir siyasal rejim ve kapitalist devlet tipidir.

Toplumsal iktidar ve hegemonya

Kapitalist toplum, insanlar arası bir pratikler ve ilişkiler sistemidir. Kapitalist sistemde toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları vardır. Bu toplumsal ilişkiler kapitalist sınıf ile proletarya ve ara tabakalar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri içerir. Kapitalist sınıf, işçi sınıfı ile ara tabakalar üzerinde toplumsal ölçekte oluşan bir iktidara sahiptir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, diğer sınıf ve tabakalarla olan ilişkileriyle kurulur. İktidar, farklı habituslara/sınıfsal konumlanışlara sahip insanların birbirleriyle olan ilişkileriyle var olur. Dolayısıyla sermayenin toplumsal iktidarının, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları bulunur.

Kapitalist devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal pratikler ve ilişkilerdeki uzanımlarıyla, bu boyutlardaki etkileşimleri ve pratikleriyle kapitalist sınıfın toplumun diğer kesimleri üzerindeki iktidarının oluşumuna katılan bir organizasyon ya da örgütlenmedir. Salt siyasal bir örgütlenme değil, toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin diğer boyutlarındaki etkileşimleri ve varlığıyla sermayenin toplumsal ölçekte oluşan iktidarının bir bileşenidir.

İktidar, günlük hayatın pratikleri ve ilişkileri içerisinde hegemonya tesisi yoluyla türemektedir. Sadece baskı, zorlama, cezadan kaçışla değil, ikna olma, onay verme, rıza gösterme, kayıtsızlık ve pasifleştirme, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, meşgale oluşturma, oyalayıcı ve keyif verici etkinliklerin cazibesine kapılma, cemaat şeklindeki çıkar örgütlerine katılma gibi yollarla kitleler, kapitalist sistemin işleyişine, onun barındırdığı olumsuzluklara ve karşıtlıklara dair düşünme, duygulanım geliştirme ve eyleme geçme

şeklinde itirazda bulunmaktan menedilir. Kapitalist toplumsal formasyonlarda sermayenin toplumsal iktidarı kendini, kitlelerin itaati ve yaşadıkları sorunlara itirazının olmayışı şeklinde gösterir.

Kapitalist sistemde sermayenin toplumsal iktidarı, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkisinin sürdürülmesi ve daimî var oluşunu sağlar. Başka bir deyişle, bu iktidarın oluşumu, kapitalist sistemin varlığının devamlılığı için gereklidir. Bu nedenle, kapitalist devlet yanı sıra iktisadi, siyasal, ideolojik ve kültürel pratiklerin toplandığı çeşitli hegemonya araçları/yapıları (sendikalar, dermekler, vakıflar, odalar, STK'lar, düzen partileri, spor kulüpleri, sermayenin kültürel organizasyonları vd.) ile hukuksal pratikler ve yapılar, sistemin öğeleri/bileşenleri olarak hep birlikte ve etkileşim içerisinde işlerler. Kapitalist üretim ilişkileri olan işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkilerinin sürdürülmesi için sistemin öğelerinin hepsinin birlikte ve etkileşim içerisinde çalışması gerekir.

Bu kavrayış, toplumu bir sistem/bütünlük olarak gören ve bileşenleri arasındaki etkileşim ve ilişkileri gözeten bir yaklaşıma sahiptir. Burada, sömürü ilişkileri sistemin pivotunu/eksenini oluşturur. Bu ilişkiler salt iktisadi olmayıp, patronlarla işçiler arasındaki süreçlere ve pratiklere eşlik eden ahlaki, ideolojik/düşünsel, hukuki ve devletsel boyutlara da sahiptir. Örneğin yasalar ve devlet, her zaman ve yerde sömürü ilişkilerini düzenler ve bu ilişkilerle etkileşim içerisindedir. İşçilerle patronlar arasındaki sözleşmelerin hukuki bir boyutu çoğu durumda mevcuttur. Bu ilişkiler tarafların düşünceleri, duygulanımları ve değer yargılarının, pratikleri içerisinde önemli bir yer tuttuğu ilişkilerdir.

İktidar, otorite ve kontrol

Otorite, isteyerek emirlere uymayı ve lider sayılan aktörün peşinden gitmeyi, liderliğin kabiliyetleri ve toplumsal konumuna kişiler ya da grup tarafından onay vermeyi, baskı/şiddet/ceza uygulaması ya da uygulanacağı iması gerektirmeksizin itaati anlatır. Ebeveyn otoritesi, mesleki otorite (örneğin hastanede hastalara ilişkin hekim otoritesi), ahlaki otoriteler, siyasal lider otoritesi örnektir. Otorite, sevgi, güven, saygı, değer verme gibi duygu ve tutumlarla, menfaatle, bazı durumlarda ise ideolojik bağlılık ve bağlanmayla gerçekleşir.

İktidar ise, insanlar arasındaki egemenlik-bağımlılık ilişkisidir. İktidar, insanlar arasındaki eşitsizlikten doğar. Otoriteden farkı, şiddet/baskı/ceza uygulama tehdidinin ya da imasının daima var olmasıdır. Toplumsal organizasyonlarda iktidar ilişkileri olabileceği gibi, iktisadi iktidar, askeri kudret/iktidar da vardır ve iktidarların oluşumu ideolojik ve enformatik boyutlarla desteklenebilmektedir. İktidar sadece siyasal iktidara indirgenemez. Fakat kapitalist toplumda sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumu ve yeniden üretiminde yer alan toplumsal iktidarın hegemonya yapıları ile çeşitli pratik düzenekler, en önemli ve bu toplum için belirleyici iktidar ilişkilerini anlatır.

Kontrol, buradaki anlamıyla üretim araçları, silahlar, bilgiler ve toplumsal organizasyonlar üzerinde uygulanan, bunlara erişimi denetleme ve kısıtlama yeteneğidir. Bu kısıtlama ve denetim sayesinde insanlar maniple edilebilir.

Hegemonya mekanizmaları ve pratikleri

İtaat, saygı ve sevgi, güven, minnettarlık duyulmasıyla, bilgisi, düşünceleri, davranışları ve kılavuzluğuyla etki oluşturmasıyla bir otoritenin dediklerini yapma, emirlerini yerine getirme; sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama; keyif veren ve meşgale oluşturan davranışlarda bulunma ve bu tür etkinliklere katılma gibi durumlarla ortaya çıkan uyumlu olma, biat etme, kabul ve bağlılıktır.

İtaat, otoritenin veya iktidarın insanlar arası ilişkilerde ve pratiklerdeki bir görünümüdür. İktidarı, otoriteden ayıran özellik (diferentia spesifica) "itaat" yanı sıra "boyun eğme" içermesidir.

Boyun eğ(dir)mek, korkutma, baskı uygulama, baskı/şiddet ve cezalandırılma iması ya da tehdidi sonucu geri basma, yıldırmadır. Boyun eğdirme sayesinde almaşık davranış ve eylemlere yeltenilmez, yasaklara uyulur ve alternatif örgütlenmeler/siyasal pratikler ve ilişkiler geliştirilmez, direnç gösterilmez, direnişte bulunulmaz. Boyun eğmek, itiraz etmemek, tepki vermemek, eleştirmemek/sorgulamamak, rahatsızlıkları dışa vurmamaktır. Boyun eğmek/ram olmak, koşullara ve hükümlere karşı koymamak, teslim olmaktır. Bunların "boyun eğme" olması için baskı, zorlama, cezalandırma, yıpratma, yıldırma gibi süreçlerin yaşanması ya da potansiyel bir tehdit halinde bulunması gerekir.

Kapitalist sistemde sermaye sınıfının toplumsal iktidarı itaat + boyun eğdirme mekanizmaları ve pratikleriyle sağlanır. Bunlara *toplumsal iktidarın hegemonya mekanizmaları ve pratikleri* diyoruz.

Hegemonya krizi

Kapitalist sınıf ile proletarya ve diğer toplumsal kesimler arasındaki iktidar/egemenlik ilişkileri, olağan dönemlerde kitlelerin sisteme bağlılığı ve hegemonya altında hareketsiz kalmaları şeklinde var olur. Günlük hayatta bu iktidar

ilişkilerinde *dinamik bir denge* durumu bulunur. Örneğin bir işletmedeki grev ile birlikte, sınıfsal *karşıtlığın* aktif mücadeleye, başka bir deyişle *çelişkiye dönüşmesi* sonucu, patron ile işçiler arasında var olan iktidar ilişkisindeki denge geçici bir süreliğine bozulur. Ülke çapında yaşanan bir devrimci durum kesitinde, emekçi kitleler üzerindeki hegemonya dağılır ve yeniden üretilemez duruma gelir. Buna hegemonya krizi denir. Artık kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının ölüm çanları çalmıştır. Devrime katılan kitlelerin alternatif siyasi iktidar organizasyonları ve partisi ile karşı-hegemonik araçları (örneğin sendikaları, dernekleri, vakıfları, medyası, kültürel örgütlenmeleri vd.) bulunmaktadır. Devrim, işçi sınıfının partisi aracılığıyla siyasi iktidarı dışarıdan ele geçirmesi şeklinde gerçekleşmez. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemediği bunalımla karakterize bir tarihsel kesitte, toplumsal karşı-hegemonya araçlarının desteğiyle siyasi iktidar, kapitalist sınıftan proletaryaya geçer. Mevcut toplumsal ve siyasal iktidar parçalanarak dağılır ve yeni gelişmiş alternatif iktidar örgütlenmeleri ve öncü partiyle kitleler kendi iktidarını oluşturur. Çatlayan eski iktidar yapısı içerisinden yeni iktidarın filizlendiği görülür.

Devrimci durumda iktisadi ve siyasal/yönetim krizinin yanı sıra var olan hegemonya krizinde, sermaye sınıfının toplumsal iktidarını oluşturan ve sürekliliğini sağlayan hegemonya mekanizmalarında ve pratiklerinde etkisizleşme söz konusudur. Bu mekanizmaların ve pratiklerin içerisinde gerçekleştiği toplumsal iktidarın hegemonya yapıları/organizasyonlarında işlev yitimleri ve aksamalar gelişmiştir. Toplumun harekete geçen aktif bölmelerinde (emekçiler ve ara tabakalar arasında çeşitli toplum kesimleri) itaatsizlik ve boyun eğmeme durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir hegemonya krizi, eş deyişle devrimci durum varlığında karşı-hegemonya organizasyonları (sosyalist medya, kültür kurumları, öncü sosyalist parti ve örgütlenmeler, devrimci/kızıl sendikalar, dernekler, meslek birlikleri ve diğer mücadele örgütleri, konsey/meclis/şura türünden alternatif iktidar nüveleri vd.) oluşmuş ve faal durumdadır.

Devrimci durumlarda toplumsal hareketlenmelerde itaatsizlik + boyun eğmeme (direnç ve direniş) + aktif örgütlü mücadele birlikteliğinde devrimci güçlerin ve süreçlerin, statükocu, karşı-devrimci ve düzeni koruyan güçlere ve süreçlere galebe çalması olanaklıdır. Bu olanağın adı sosyalist devrimdir. Ancak devrimci durum devrime ulaşmadığında, karşı-devrimin yaşanması (örneğin 1979 İran karşı-devrimi), gerici güçlerin “devrimi çalması” (örneğin öncü örgütlenmelerin zayıf olduğu 2010 yılındaki Arap Baharı), askeri darbe (örneğin 12 Eylül 1980 askeri darbesi) ya da paramiliter faşist örgütlenmelerin uyguladıkları terör eylemleriyle devrimci vektörlerin oyalanması, yıpratılması, iktidar hedefinden saptırılması ile birlikte sosyal demokratik liberalizmin sistemin emniyet supabı işlevini yerine getirmesi de (örneğin 1970’lerin Türkiye’si) mümkündür.

İşçi sınıfının iktidarı için verilmekte olan mücadelenin hedefi salt siyasal iktidarı ele geçirmek olarak görülemez. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemeyecek hale gelmesi için toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarında karşı-hegemonya oluşturan etkinliklere ve pratiklere, organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının içine gireceği bir hegemonya krizinde, toplumda oluşmuş bulunan alternatif iktidar nüveleri bir öncü parti önderliğinde işçi sınıfı iktidarında gelişip serpilmek için hazır olmalıdır. Bu kriz kesitinde sermayenin toplumsal iktidarı çatlar ve parçalanırken, yeni bir iktidar birçok bileşen organizasyonuyla birlikte eskisinin yerini alır. Böylelikle iktidar sermaye sınıfından, işçi sınıfına el/yer değiştirmiş olur.

Sosyalist devrimde, kapitalist sistemin ekseni olan sömürü ilişkilerinin (temel/altyapı) tasfiyesi gerçekleştirilirken, bununla uyumlu olarak tüm üstyapılar ve toplumsal etkinliklerin ideal boyutu olan ideolojiler âlemi de yeniden yapılanır. Var olan eski yapıların işleyişi ve düzenlenişi parçalanır/yıkılır ve bu yapılar dönüştürülür. Toplumsal ilişkilerin organizasyon biçimleri olan yapılar, yeniden örgütlenir ve işlevlerinde başkalaşımlar olur. Buna devlet organizasyonunun da dâhil olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Komünist toplum

İnsanlığın tarih-öncesi olan günümüze kadarki tüm çağlar, bugünden geriye doğru bakıldığında toplulukların toplum olma yolundaki evrimleşmesidir. Bugün farklı ulus-devletlerin yurttaşı olan ve ulus adı verilen topluluklar arasındaki farklar (dil, din, kültür vd.), bu toplulukların üzerindeki sermaye iktidarının ülkeler ölçeğinde kompartmanlara ayrılması ortadan kalktığında, toplumsal zenginlikler olarak etkileşimler içerisinde *evrimleşmeye* devam edecektir. Komünist toplum, dünyadaki tüm insanları kapsar ve dünya ölçeğinde kurulur. Kapitalist çağın getirisi olan potansiyel durumdaki dünya toplumu, ulusal ve ulus-devletsel sınırların ayak bağı olmaktan çıkmasıyla birlikte gerçekleşecektir.

Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, tarihin bu döneminde insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı örgütlenmesi olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal organizasyon olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda sönümlenir ve *toplum içerisinde erir*. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların

kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve engellilerin bakımı, çevrenin kendini yenilemesine destek olunması gibi *toplum mühendisliği* kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal aygıt olan devlet/devletler söner ve toplum içerisinde erirken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. *Devlet, toplumsallaşacak, eş deyişle kamusallaşacak, örgütlü toplumla özdeşleşecektir*.

Sosyalizmde hukukun sönümlenmesi, hukukun tahakküm uygulama ve ideolojik işlevinin zaman içerisinde yok olup gitmesi anlamına gelir (örneğin sosyalizmde barınma, eğitim, sağlık birer haktır ve hukuksal olarak bu durum ifade edilir, fakat sermaye sınıfına göre günümüz kapitalist sisteminde bunlar hak değildir). İnsanların gereksinimlerinin komünizmin bolluk toplumunda yeterince karşılandığı, engelliler dâhil herkes için tüm olanaklara ulaşmada maksimum eşitlik olduğu, insanların hayat koşullarını denetim altına aldıkları, yani yabancılaşmadan kurtulup özgür oldukları bir ortamda, adaletten ve haklardan bahsedilmez. Hukuk artık, toplumun işleyiş ilkelerinin yazılı olarak kayıt altına alınmasından ve toplumsal ilişkilerin bilimsel düzenleniş ilkeleri olması dışında başkaca herhangi bir ideolojik işleve sahip değildir. Komünizmde hukuksal yapı ise, basit ve doğal (yabancılaşmamış) bir toplumsal örgütlenme olarak, suçların toplumsal nedenleri ortadan kalktığından, suçların sadece bireysel/psikolojik nedenleriyle uğraşıp, pedagojik-tıbbi bir işlevle çalışır.

Üretim ilişkileri “neden”, üst-yapılar ise “sonuç” değildir. Temel ile üst-yapılar ve üretim tarzı ile toplumsal ilişkilerin diğer boyutları arasında neden-sonuç ilişkileri bulunmaz. Komünist dünya toplumunda da tüm tarihte olduğu gibi yine üretim ilişkilerine *uygun olan* sanatsal, felsefi, bilimsel, etik ve estetik üretimler oluşturulacaktır. Komünist toplumda, üretim ilişkilerinde sınıfsal karşıtlığın bulunmamasından ötürü sanatsal, çeşitli alt türleriyle felsefi ve materyalist diyalektik, bilimsel, ahlaksal, etik, estetik üretimler, değerler ve ilkelerde bir sönümlenme yaşanmaz.

Günümüzde bilimsel faaliyet, ağırlıkla üretim süreçleri kapsamında ar-ge etkinlikleri olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca sınıflar arası ilişki ve mücadele, bilimsel-teknolojik ürünlerin ve doğa bilimleri kapsamındaki bilgi/teorilerin içeriğine yansımaz. Bu nedenle bir “proleter bilim”den ya da “burjuva bilim”den bahsetmek saçmadır. Öte yandan, tıpkı bir zamanlar metafizik düşüncelerin ve idealist felsefi görüşlerin doğa bilimlerinin doğuş ve emekleme dönemlerinde baskın durumda oluşu gibi, günümüzde insan/toplum bilimleri alanında, bilim görünümlü çeşitli ideolojiler ile bilimsel yaklaşımlar arasında mücadelelerin var olduğu görülmektedir. Toplum bilimleri alanında giderek gelişecek bir realizm, açılmakta olan komünizm döneminin ürünü olacak, insanların kolektif olarak toplumsal süreçler üzerinde artan denetimiyle belirli bir olgunluğa ulaşacaktır.

Metafizik ideolojilerin ise üretimi ve yeniden üretimi, doğayla ve diğer insanlarla olan ilişkilerde yabancılaşma ortadan kalktığı için, bu ilişkiler saydam, kolay anlaşılır ve kolektif olarak denetlenebilir olduğu için son bulacaktır.

2. [İdeolojilerin Realist Teorisi]

> “İdeolojiler teorisinin esas görevi, fikirlerin, onlara sahip olan kişilerin zihinlerinde nasıl doğduklarını veya kök saldıklarını açıklamak olmalıdır.”[300]

> “(İdeoloji terimi-MB) akla çok uygundur, çünkü şüpheli ya da bilinmeyen hiçbir şeyi farz etmez (…) Anlamı herkes için çok açık seçiktir.”[301]

---

[300] Jon Elster, *Marx’ı Anlamak*, Çeviren: Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s. 476

[301] Destutt de Tracy’den aktaran Jan Rehmann, *İdeoloji Kuramları-Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri*, Yordam Kitap, 2. Baskı, 2020, 26

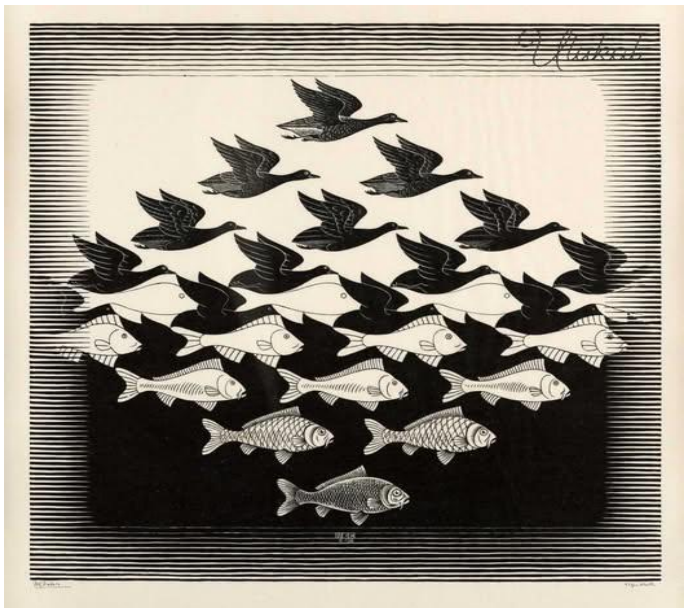

Giriş

İdeolojilere ilişkin materyalist/bilimsel bir teori oluşturmak mümkün müdür? Antoine Destutt de Tracy 1796 yılında, “ideoloji” kavramını, “idelerin bilimi” anlamında kullanır.[302] Tracy böylelikle, tarihsel bir sorunu, “fikirlerin bilimi”ni oluşturma sorununu, ütopik bir biçimde tespit eder. Bu tespitin ütopik olmasının nedeni, Tracy’nin yaşadığı dönemde, toplumsal gelişimin, henüz ideolojilerin toplumsal ilişkilerce nasıl koşullandığını realist ve kapsamlı biçimde kavratacak bir düzeye ulaşmamasıdır. Tracy’nin bu ütopik çabası, zamanında burjuvazinin dinsel/metafizik fikirlere karşı geliştirdiği liberal ideolojik mücadelenin bir boyutu olarak kalır. Kuruluşundan önceki ütopik, ilerici, pragmatik ve realist fikirleri bünyesinde özümseyen/aşan ve gelişimi süren bir ideoloji olarak tarihsel materyalizm, ideolojilerin realist teorisinin oluşturulması yolunda atılmış ilk kapsamlı adımdır. Yaşadığımız çağda, ideolojilerin oluşumu, sınıflandırılması, işlevleri, işleyiş biçimleri üzerine realist incelemeler yapılabilir[303] ve gelecekte alabilecekleri biçimlere ilişkin öngörülerde bulunulabilir. Bu böyledir, çünkü bir sorunun/konunun realist/bilimsel incelenişi, ancak incelenen gerçeklik üzerinde, pratikte bir denetim/egemenlik kurma potansiyeli oluşmaya başladığında belirir. İncelenen gerçeklik, süreç, olgu, nesne vb. üzerinde, en azından bir yönüyle denetim ve kontrol kurulabilir duruma gelindiyse, o konuda bu yönüyle realist/bilimsel bir soyutlama yapılabilir. Bu durum aslında, *yabancılaşmanın* ortadan kaldırılmasıdır.

Kafa karışıklığına yol açmaması için, burada biz “ideoloji” terimini “fikirlerin bilimi” anlamında kullanmayı yeğlemiyoruz. Onun yerine “ideolojilerin realist teorisi” denmesini öneriyoruz.

Toplumsal insan etkinliklerinin iki boyutu vardır: İdeal boyut ile maddi boyut. Toplumsal ilişkileri oluşturan toplumsal etkinliklerin, ideal/ideolojik ve maddi boyutları birbirinden ayrılmazlar ve birbirlerini bütünlerler. Her bir toplumsal etkinlikte/pratikte, bir yönüyle duygulanımlar, davranış kalıpları, inançlar, fikirler oluşurken, diğer yanda doğanın insan emeğiyle dönüştürülmesi sonucu maddi kültür ürünleri yaratılır. Eş deyişle, toplumsal etkinliklerin içerisinde insanlar, maddi ürünler oluştururken, bir yandan da zihinsel etkinlikleriyle ideolojik/ideal yaratımlarda bulunurlar. Toplumsal pratiklerin ideal/ideolojik ve maddi boyutları birlikte, kültürü oluşturur. Kültürün ideal ve maddi boyutları pratikler olarak var olup, nesneldir.

İdeolojiler/idealar, kültürün bir boyutu olarak vardır. Örnek verecek olursak, “tanrılar”, belirli ideolojik pratiklerin toplamı içerisinde insanların bilinçlerinde beliren idealar olarak vardır. Tanrı fikrinin nesnel gerçeklikte karşılığının olup olmadığı üzerine yapılabilecek bilimsel bir soruşturma mümkün değilken, tanrı ideasının, toplumsal belirli pratikler içerisinde oluştuğu, bu pratiklerin ideal ya da ideolojik bir boyutu olarak bir var oluşa sahip olduğu açıktır.

---

[302] Örneğin bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 25-30. Rehmann’ın bu kitabı, Tracy’nin çabası hakkında detaylı bilgiler veren bir bölüme sahiptir. Bunun yanı sıra, Napolyon’un ideoloji kavramını pejoratif kullanımından, Marx ve Engels’in ideoloji hakkındaki değerlendirmelerinden tutun, Lukacs’tan, Gramsci’den, Althusser’den, post-yapısalcılığın konuya bakışından, Bourdieu’dan, Faucault’ya kadar pek çok yazarın değerlendirmelerine uzanan bir “panaroma” sunuyor. Yine bkz; Sinan Özbek, *İdeoloji Kuramları*, Bulut Yayınları, 2000, s. 31. Bu kitapta, Francis Bacon’un “idol” öğretisi, Adrien Halvétius, Dietrich Holbach, Destutt de Tracy ve Napoléon Bonaparte’ın ideolojiye ilişkin düşünceleri özetlenmektedir. İdeoloji kavramının Marx öncesi anlamındaki tarihsel değişimi anlamada, Nur Betül Çelik, *İdeolojinin Soykütüğü I: Marx ve İdeoloji*, Bilim ve Sanat Yayınları, Birinci Baskı, 2005, s. 27–56 da yararlı olabilir.

[303] Makalenin ilerleyen bölümlerinde, ilham aldığımız, yararlandığımız ideolojilere dair realist değerlendirmeler içeren çalışmalara referans verilmiştir.

Başka bir deyişle, dinsel duygulanımlar ve fikirler, nesnel gerçeklik içerisinde toplumsal pratiklerin bir boyutu olarak üretilir ve her gün yeniden üretilir.

Metafizik fikirler de dâhil olmak üzere tüm idealar dünyası/ideolojiler, toplumsal pratiklerin ve ilişkilerin belirleniminde, bireylerin zihinlerinde nöro-fizyolojik süreçler olarak ortaya çıkar. Bu süreçler duygulanımları, fikirleri, inançları, düşünme ve kavrama işlemlerini vd. oluşturur. İnsanlarda ideolojik duygulanımlar, davranışlar ve düşüncelerin üretimi, toplumsal ilişkilerin varlığına ve ne durumda olduğuna bağlıdır. Yani belirleyici olan toplumsal ilişkiler içerisinde insanların konumlanışları ve etkileşimleridir. Beliriveren ise zihinsel süreçler olarak ideolojik öğelerdir.

Kültürün ideolojik ve maddi boyutları, iktisadi faaliyetlerde, sanatsal, edebi üretimlerde, siyasi etkinliklerde vd. birlikte var oluşa sahiptir. İnsanların etkinliklerinin bu iki boyutunun ayrışık olduğu bir örnek yoktur. İnsanlar maddi yaşamlarını üretirken, ideal olanları/ideolojileri de üretir. Örneğin, bu nedenle konuşma eylemi bile, anlamlarla yüklü olarak ideolojik boyuta sahipken, bir yandan da fiziksel olarak nesnel gerçeklik içerisinde bir değişime ve sürece karşılık gelir.

İdealar ile maddi olanları karşıtlaştırıp, ideaları nesnel gerçekliğin bileşeni saymamak, doğacı materyalizme özgüdür. İnsanların toplumsal dünyasında, idealar/ideolojiler nesnel varoluşa sahiptir. Örneğin tanrı fikri, belirli ritüellerde ve pratiklerde, duygulanımlarda, düşünme ve yorum süreçlerinde, davranışlarda vardır. Bunlar farklı insan topluluklarında farklı kültürlerin bileşeni olarak yaşayan ve her gün yeniden yaşatılan pratiklerde içerilidir. Yaşamsal etkinliklerin ideal boyutu, eş deyişle ideolojiler boyutu, toplumsal gerçekliğin nesnel bir bileşenidir.

I. İdeolojilerin oluşumu

İdeolojiler, insanların zihinsel etkinliğinin ürünüdür. İdeolojilerin oluşumunda saptanacak *öznel yön* budur. Zihinsel etkinlikler, algılama, imgeleme, simgeleştirme, tasarım, inanma, kavrama, anlama, soyut düşünme ve duygulanım gibi işlemleri kapsar. Fikirlerin yanı sıra, algılama biçimleri, duygular, tasarımlar, kavrayış, değer, inanç, ilke gibi öğeler de ideolojilerin oluşumuna katılır. İdeolojiler sistemleştirilip doktrin haline getirildiklerinde fikirlerle ifade edilir.

İdeolojilerin insanlar tarafından benimsenmesi, gereksinim duydukları zihinsel/psikolojik süreçleri harekete geçirmesiyle olur. İnsanların ideolojilere bağlanması, ideolojilerin, anlamlandırma, gerekçelendirme, teselli sunma, kimlik kazandırma, sorunlarla psikolojik olarak baş edebilme gibi işlevleri yerine getirmesi yoluyla gerçekleşir. İdeolojiler büyük oranda, insanların günlük yaşamlarında kendiliğinden geliştirdikleri fikirlerin ve davranış biçimlerinin sistemleştirilmesiyle oluşur. Günlük yaşamlarında insanların oluşturduğu bu fikirlere, duygulanımlara, davranış kalıplarına, inançlara, *proto-ideolojik motifler*[304] denebilir. Aslında bu ön-ideolojik motifler, Gramsci'nin "yığınların kendiliğinden felsefesi olan *ortak duyu*" olarak adlandırdığı oluşumun kapsamındadır. Ortak duyu, realist nitelikteki *sağduyu* bileşenlerine sahip olduğu gibi, dinsel, milliyetçi ve diğer metafizik nitelikteki bileşenlere de sahiptir. İdeologların iradi düşünsel üretimleri ve kasıtlı çarpıtmaları bu motiflere eklenir/eklemlenir. Ortak duyuda dillendirilen özdeş simgesel biçimler (değerler, kavramlar; örneğin hak, adalet, özgürlük, iyilik, insan, vatan vd.), farklı ideolojilerce farklı anlamlarla damgalanır. Belirli fikirlerin, algılama biçimlerinin, davranış tarzlarının ve duyguların ideolojik bir formasyon oluşturması, bir anlam bütünlüğü varsa olanaklıdır. Tekil fikirler ya da duygulanımları "ideoloji" diye nitelemek mümkün değildir. İdeolojiler oluşturulurken ve yeniden üretilirken zihinsel süreçler faalse de bütün psikolojik/zihinsel süreçler, ideolojik karakterde değildir. Daha açık söylersek, ideolojileri bireylerin psikolojileriyle özdeşleştirmek yanlıştır. Bu nedenle akıl hastalıklarında da görülen bazı düşünme biçimleri örneğin sanrılar (hezeyanlar), metafizik ideolojilerin üretimine katılabilirse de bu hastalıkların bireylerde gözlenen bulguları bir ideoloji oluşturmaz. İnsanların ortaklaşa paylaştıkları, belirli bir anlamsal bütünlüğe sahip algılama, duygulanım, düşünme ve davranış biçimleri, özgül bir ideolojik formasyonu oluşturur.

Belirli duygular, davranışlar ve fikirleri ilişkilendirerek onlara ortak bir anlam veren ve böylelikle onların ideolojik olmasında önemli rol oynayan, bu duygulanım biçimlerinin, davranış tarzlarının ve düşünme şekillerinin kolektif/ortaklaşa deneyimidir. İdeolojiler, belirli bir topluluğun ortak anlamlandırma, duygudaşlık, kolektif davranış normları üreten pratikleri olmadan var olmaz. Ritüeller, ayinler, ibadetler, törenler, topluluğun saygı duruşu ve marş okuması gibi kalıplaşmış ve belirli periyotlarla topluca tekrarlanan davranışlar, aydınların ortak entelektüel

---

[304] Bu kavramı, PIT'ın (Projeckt Ideologietheorie-1977 yılında Wolfgang Fritz Haug'un kurduğu oluşum) "Proto-ideolojik" kavramından esinlenerek kullanıyoruz. Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 256-7

etkinlikleri, *ideolojik pratiklere* örnektir. Siyasi hareketlere ideolojilerle yön verildiği bilinir; fakat aynı zamanda siyaset pratiği, ideolojileri yeniden üreten bir ideolojik pratiktir.

Bu noktada, netleşme sağlamak için bir iki örnek verebiliriz. Örneğin, yakını ölen biri buna üzülür. Bu, hemen her toplumda gözlenen, olağan bir duygudur.[305] Oysa ölenlerin "milli şehit" olarak kodlandığı cenaze töreni gibi pratiklerle, üzüntü, öfke ve kin gibi duygular milliyetçi ideolojik bir kalıba sokulur, bu duygulara bir anlam ve yön verilerek, toplumda belli bir milliyetçi duyarlılık oluşturulur. Yine örneğin, dindarlığın, yoksunlukları kabullenme ve olumsuz yaşam koşullarına karşı dayanma gücü ve sabır verme işlevi vardır. Dinler, yaşanan başarısızlıkları, hastalıkları, acı ve sıkıntıları olduğundan başka türlü anlamlandırır. Karşılaşılan dertler "tanrının kulunu sınaması" olarak anlaşılabilmektedir. Bireylerin bu duygu ve fikirlerinin başkalarınca paylaşılması, kolektif duygudaşlık ve dayanışmanın oluşması, bu duygu, davranış ve fikirleri yeniden ve yeniden üreten pratikler içinde olmaları, bireysel dindarlıkların, kolektif bir ideoloji haline gelmesinde önemlidir.

Bir ideolojik formasyon kapsamındaki belirli fikirleri, davranış normlarını, değerleri vb. üreten temel unsur, "ideolojik pratikler" değildir. Bu pratikler zaten belirli bazı ideolojilerin var oluş biçimleridir. Yalnızca bu "ideolojik pratikler" değil, toplumsal yaşamda önemli olan her türlü pratik etkinlik, (proto-) ideolojik motiflerin üretimini ve yeniden üretimini sağlar.

İdeolojilerin oluşumunda, insanların toplumsal ilişkiler içerisindeki konumu ve bu konumun belirleyiciliğinde gerçekleştirdikleri pratikler, nesnel bir temel oluşturur. İdeolojilerin oluşumundaki *nesnel yön* işte budur. İdeolojilerin taşıdığı özellikleri belirleyen bu toplumsal nesnel temeldir. Örneğin, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda bireyler, kişisel başarılarından dolayı ödüllendirildiğinde, liberalizmin bazı değerleri üretilmiş olur. Koşulları ve olanakları farklı olan bireylerin yarışması, aralarında rekabeti doğurur. Böyle bir toplumsal ortamda bulunan bireyin, diğerlerinden daha hızlı koştuğu, sınavlarda daha yüksek not aldığı, iş arkadaşlarından daha çok çalıştığı pratiklerde bulunduğunda ödüllendirilmesi, kendisinde ve etrafındaki kişilerde, bireycilik anlayışının ve rekabetin sağlıklı olduğu fikrinin üretilmesine yarar. Oysa komünizmin alt evresi olan sosyalizmde, yarışma ve ödüllendirme rekabeti ve bireyci anlayışı değil, yaratıcılığı ve toplumsal ilerlemeye katılımı getirir. Liberal demokratik katılımcı pratiklerin yurttaşlarda "kendi kendilerini yönettikleri" ya da kendi geleceklerini tayin etmede "özgür" oldukları şeklinde bir yanılsama üretmesinde de "kalpsiz toplumsal/maddi dünya"nın emekçileri sefilleştirici pratiklerinin, sığınılacak, kendisiyle teselli olunacak bir "manevi/dinsel dünya"yı oluşturmasında da bahsettiğimiz durum geçerlidir.[306]

Maddi yaşamın üretim pratiği, toplumsal var oluşunun olmazsa olmaz koşulu, temel ya da merkezi öğesidir. Üretim süreci, teknik bir süreç değil, diğer toplumsal ilişkileri, pratikleri ve kurumların işleyişini koşullayan, onların var oluş zeminini oluşturan bir pratiktir. Üretim sürecindeki insanlar, bu süreçte, hiyerarşik örgütlenmeye gider, işyerlerinde

---

[305] Üzülme, yas, ağlama gibi duygular ve davranışlar, toplumsal tutumlardır. İnsani duyguların tümüyle "doğal" nitelikte olduğunu ileri süren görüşler yanıltıcıdır. İnsani duyguların oluşumunda biyolojik/fizyolojik mekanizmalar rol oynasa da onları düzenleyen, biçimlendiren, anlamlandıran toplumsal ilişkilerdir. Uç bir örnek olsun; Andaman Adalıları arasında ağlama, barış yapma törenleri, arkadaş buluşmaları, evlilik, bir yas döneminin sonu gibi "kesintiye uğratılan toplumsal ilişkilerin yenilenmek üzere olduğu" durumları işaret eden bir "rit"tir. (Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler-Bir Giriş Metni*, Çeviren; Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, 2004, s. 202)

[306] Dinsel inanışlar insanların sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olabilmektedir. "Kalpsiz dünyanın kalbi" olan din, "afyon" kullanımı gibi acıları dindirir, yapay ve sahte bir huzur ve mutluluk verir. "Huzur İslam'da" sözü bu anlamda da okunabilir. Bu satırları, bir örnek üzerinden daha da açabiliriz: (Bkz; Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Birinci Baskı, 2007). Bu "ampirik" (!) çalışma, dindarlığın ruh sağlığı üzerine etkisini, tek yanlı dinci bir perspektifle değerlendirir. Yine de saptamalarını, kendi bakış açımızla düşünmek yararlı olabilir: "1. Dinler beraberinde bir yaşam tarzı ve davranış biçimi geliştirmekte ve mensuplarından bunlara uygun yaşamalarını istemektedir (…) uyuşturucu, alkol ve sigara kullanımı, kontrolsüz cinsellik (…) bunların beraberinde getireceği fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarla dindarlık arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca dinler (…) yardımsever, suç işlemekten uzak duran, toplumun huzurunu bozmayan, fiziksel ve sosyal çevresiyle uyumlu bireyler yetiştirme arzusundadır. 2. Dinler kurduğu toplumsal yapı ve sistemle mensuplarına psiko-sosyal destek sağlamaktadır (...) 3. (…) Dinler, mensuplarının ya durumu kabullenebilme düzeyini artırmakta, böylece onlara dayanma gücü ve sabır vermekte ya da problemi bir başka yönüyle görebilme yeteneği kazandırmaktadır. Bu sayede yaşanan başarısızlıklar, hastalıklar, belalar, sıkıntılar vs. dini atıflarla yeniden anlamlandırılmaktadır. 4. Bireysel ve toplu olarak yapılan ibadetler, depresyon, kaygı, korku, öfke, engellenme, yabancılaşma, aşağılık duygusu, umutsuzluk ve yalnızlık hissinin azaltılmasında önemli etkiye sahiptir (...) Ayrıca ibadetler adeta meditasyon fonksiyonu üstlendiği için bireyin ruh sağlığını olumlu etkilemektedir. 5. Kişinin tanrısıyla içten ve güçlü bir bağ kurması hayatı anlamlandırma ve bireysel güç kazanma açısından manevi bir yönelim sağlamaktadır (…) 6. Sosyal düzensizliklerin yaşandığı stresli zamanlarda bilinci değiştirme vazifesi gören dini pratikler bir katarsis (boşalma) ve yaşanan problemleri çözümleyebilmek için özel bir çevre yaratmaktadır." (*a. g. e.*, s. 160-161). Bu ifadeler, dinlerin genel olarak sömürülenlerin ve sömürenlerin pratik ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulduğu bilinerek, materyalist bir bakış açısıyla tersyüz edilip okunmalıdır.

tahakküm (domination) mekanizmaları geliştirir ve ideolojik motifler üretir. Üretim ilişkileri, tarihin hiçbir döneminde salt iktisadi ilişkiler olmamıştır; aynı zamanda iktidar ve tahakküm ilişkileridir. Üretim pratiği ve dolayısıyla ilişkilerinin, diğer toplumsal ilişkileri ve pratikleri (bunların düzenleniş ve işleyiş kalıbı olarak üstyapıları) koşullaması, onları biçimlendiren temel ya da nihai kaynak işlevini yerine getirmesi, tarihsel süreçte giderek karmaşıklaşan ve dolayımlı/aracılı mekanizmalar, süreçler üzerinden gerçekleşir. Emek güçlerinin yeniden üretimi ise, iktisadi olmanın yanı sıra, toplumun devletsel, ideolojik, kültürel *boyut*larındaki pratikler üzerinden sağlanır. *Hegemonik araçlar* (Gramsci) olmadan, kapitalist bir toplumsal formasyonda, emek güçlerinin yeniden üretiminden bahsedilemez. Bu araçlar arasında *kültür endüstrisi* (Horkheimer ve Adorno) de bulunmaktadır.

"Toplumsal yaşam özünde pratiktir" (Marx). Toplumsal yaşamdaki pratikler ve bu pratiklerle birlikte oluşan ilişkiler, ideolojik pratikler, bilimsel pratikler, sanatsal pratikler, hukuku oluşturucu pratikler, siyasal pratikler, devlet kapsamındaki toplumsal ilişkiler, halklar arasındaki ilişkiler, cinsler arasındaki ilişkiler, devletlerarasındaki ilişkiler vb.'dir. Bu toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin zihinsel ürünleri, ideolojiler, estetik ideolojiler, bilimsel düşünceler, hukuk kuralları, ırkçı, cinsiyetçi, sömürgeci/mandacı ideolojik motifler vb.'dir. Bu zihinsel ürünlerin bağımsız var oluşlarının bulunduğu düşüncesi, bunların insanların yeni pratiklerinin *birincil* belirleyici koşullarıymış gibi görünmeleri, bir ters çevirme ve illüzyonun sonucudur. Oysa her toplumsal ilişki biçimi ya da her pratik türü, diğer toplumsal ilişkiler ve pratiklerle etkileşim içinde, bahsettiğimiz ürünlerin oluşumunda belirleyicidir. Toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bütünlük içinde oransız/eşitsiz gelişmeler de gözlenir.

İster bir yazar, bir sanatçı, bir mimar, bir politikacı, ya da bir filozof vb. olunsun, insanlar, sahip oldukları fikirlerin/ideolojilerin pratiklerini oluşturduğunu ve böylelikle fikirlerinin somut maddi ürünleri yarattığını düşünebilir. Oysa üretim pratikleri, kültürel pratikler, devlet işleyişi kapsamındaki toplumsal ilişkiler, siyasal pratikler ve diğer tüm toplumsal pratikler, somut maddi ürünler yanı sıra, fikirlerin/ideolojilerin üretimine ve yeniden üretimine, kurumların var olmasına yol açar. İnsanların ideolojileriyle eyleme yöneldikleri; yazılı hale getirdikleri hukuk kurallarını kullanarak üretim ilişkilerini ve toplumsal yaşam pratiklerini düzenledikleri; devlet kurumlarındaki işleyişi sağlayan insanların çeşitli dolayımlarla toplumsal yaşamın birçok alanına müdahale ettikleri vb. doğrudur. Fakat ideolojiler, bilimsel düşünceler, estetik ideolojiler, yazılı hukuk kuralları gibi zihinsel ürünlerin, devlet kurumlarının kendi başına var olduğu ve iş gördükleri söylenemez. Makineler, sanat eserleri gibi uygarlığın maddi öğeleri, geleceğe miras kalır. İnsanlar, bilgilerini, bilgileşmemiş inançlarını, ideolojilerini yeni kuşaklara eğitim-öğretimle ya da yazılı yolla bırakır. Ancak, doğrudan aktarılan pratikler olmadan hem maddi ürünlerin hem de inançların, bilgilerin, ideolojilerin yeni kuşaklar tarafından kullanımı söz konusu olamaz.[307]

Bazı fikirlerin yüzyıllar boyunca geçerliliğini yitirmeyişi, o fikirleri üreten pratiklerin, özünde varlıklarını sürdürmelerinin ya da günümüzde de tekrarlanabilir durumda olmalarının eseridir. Fikirlerin, ideolojilerin, bilimsel teorilerin, estetik ideolojilerin vb. yazılı/sözlü eğitsel yollarla gelecek kuşaklara aktarılma imkânı olduğu için, onların ve onlardan sonra gelecek kuşakların, pratiklerine, faaliyetlerine bu fikirler, ideolojiler, teoriler bir yön veriyormuş, faaliyetlerine bir temel sağlıyormuş gibi görünür. Hakikaten bunların, geleceğe bu yollarla aktarımı da belirli işlevleri de vardır; ancak gelecekteki işlerlikleri için, onları üreten ve yeniden üreten, eski pratiklere benzer yeni pratiklerin var olması gerekir. İşte değerlerin, ahlakın, her türlü fikrin, tüm ideolojilerin, teorilerin, bilimsel düşüncelerin, yazılı hukukun sanki bağımsız bir var oluşları varmış gibi görünmesinin altında yatan mekanizma budur. Tarihsel materyalistlerin, insanların düşünsel ürünlerine ilişkin kavrayış biçimi budur. Marx'ın tüm eserlerine, özellikle *Alman İdeolojisi* adlı eserine, bu bakış açısı egemendir.

Siyasal ideolojilere gelince… Siyasal ideolojileri birbirinden ayırt eden, onların sahip oldukları toplumsal işlevdir. Belirli fikirlere, duygulara, davranışlara ortak bir anlam yükleyen ve onlara toplumsal alanda özgün bir işlev

---

[307] Bilgilerin, fikirlerin, inançların, ideolojik motiflerin, hukuk kurallarının vb. kısacası tüm düşünsel ürünlerin yazılı hale getirilmesi, onların bir biçimde nesnelleştirilmesidir. Bunlar geçmiş pratiklerin ürünü olduklarından yeni pratiklere, eylemlere de yol açar. Yine de bunlara anlam yükleyen toplumsal pratiklerdir. Bu düşünsel ürünlerin yeni kuşaklara yazıyla, öğretim yoluyla aktarılması, sadece ve sadece toplumsal pratiklerin sürekliliği içerisinde bir işe yarar. Bunu, Karl Popper'in "düşünsel-kurgusal deney"ini kendi açımızdan yorumlayarak da açıklayabiliriz. Örneğin, varsayalım ki "kıyamet" türünde büyük bir felaket olsun. Dünya üzerinde yaşayan insanların ağırlıklı çoğunluğu ve uygarlıklarının maddi ürünleri yok olsun. Geriye bir düzine erişkin ve görece kültürlü insan kalsın ve bunların beslenme, ısınma vb. ihtiyaçlarını gidermek için bazı maddi imkânlar da bulunsun. Bu durumda bu insanlar sahip oldukları geçmiş pratik tecrübeleriyle, bilgilerini gerçekleştirebilirler. Hele bir de geriye bir kütüphane dolusu kitap kalmışsa, bunların içeriklerini, yaşamak ve tekrar uygarlık kurmak için kullanacaklardır. Ancak birçok ideolojik fikri yeniden üretmeyecekleri, bazı bilgileriyse tecrübeleri olmadığından kısa zamanda pratikleştiremeyecekleri kesindir. Aynı koşullarda erişkinler yerine, bir düzine bebek geriye kalsaydı, hayatta kalamazlardı. Peki ya bu koşullarda, hayat tecrübesi görece az olan bir düzine genç insan olsaydı?..

kazandıran şey, bu ideolojileri yeniden üreten insanların sınıfsal çıkarları, ihtiyaçları, istekleri ve özlemleridir. Kısacası, siyasal ideolojileri karakterize eden, sınıflar arasındaki mücadele ve sınıfsal konumlanışlardır. Klasik liberalizm, burjuvazinin sınıf çıkarlarını yansıtır. Ezilen sınıfların yaşam koşulları, dinsel ve milliyetçi ideolojik motiflerin oluşumuna uygun ortam sağlar. Bu ideolojiler, emekçilerin içerisinde bulundukları yaşam koşullarının gerçekçi kavranışına engeldir. Karşı-devrimci, dolayısıyla anti-komünist işlevleri, toplumsal gerçekliği olduğundan daha farklı, çarpıtarak yansıtmalarındandır. Dinler ve milliyetçilik, emek-sermaye çelişkisinin hissedilmesi, sezilmesi, kavranması ve aşılması yönünde bir bilinç gelişiminin önünde engel olur. Kentli "tuzu kuru" vasıflı emekçilerin, profesyonellerin yaşam tecrübelerine, habituslarına uygun ideolojik formasyonlarsa daha çok, günümüz Türkiye'sinden örnekleyerek söylersek, feminizm, laikliğe indirgenmiş bir Kemalizm, çevrecilik, hayvan hakları savunuculuğu türünden bütünsel olmayan, küçük ölçekli ideolojilerdir. "Sivil toplum örgütleri"nce sahiplenilen bu mikro-ideolojik yönelimlere, masonluk; "kardelen ayşe", "haydi kızlar okula", "yüzyılın iyilik hareketi" gibi sloganlarla ünlenen her türden hayırseverlik de dâhildir.

İdeolojileri oluşturan şey, yukarıda bahsedilen bu nesnel ve öznel süreçlerin bileşimidir. Toplumsal yaşamı oluşturan nesnel pratik süreçler, ideolojileri oluşturan öznel zihinsel süreçleri, dolayısıyla ideolojilerin özelliklerini belirler.

II. İdeolojilerin sınıflandırılması

İdeolojiler din, milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm gibi ana gruplar halinde sınıflandırılır.[308] Bu ana gruplara dâhil olan çeşitli ideolojiler vardır. Din ana grubu altında totemizm, Şamanizm gibi ilkel dinler, paganizm ve Hinduizm gibi çok tanrılı dinler, Yahudilik ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinler yer alır. Milliyetçilik ana grubu altında liberal milliyetçilik, faşist milliyetçilik, etnik-kültürel milliyetçilik gibi milliyetçilik türleri bulunur. Liberalizm ana grubu altındaysa klasik liberalizm, modern liberalizm, sosyal demokratik liberalizm, neo-liberalizm vb. vardır. Bu noktadan yola çıkılarak ideolojiler, genel olarak ilki "tür" adı, ikincisi "cins" adı olmak üzere ikili bir adlandırmaya tabi tutulmuştur. İslamiyet dini, sosyal demokratik liberalizm gibi… Aynı cinsten ideolojilerin farklı türleri arasında, temel ilke, inanç ya da yaklaşımları yönünden benzerlikler bulunur.

Farklı toplumlarda, aynı gruptan da olsa, birbirlerinden farklı birçok türde ideolojinin üretilmiş olmasının nedeni, insanların içerisinde bulundukları ve yaşadıkları toplumsal pratiklerin özgüllüğüdür. Bu özgünlükler bir yana bırakıldığında, aynı cinsten ideolojilerin ortak temel özelliklere sahip olmaları, bu ideolojileri üreten insanların aynı tarihsel dönemde yaşamaları ya da aynı üretim tarzının çerçevesini çizdiği toplumsal ilişkileri paylaşmalarından kaynaklanır. Belirli bir tarihsel dönem içinde, farklı toplumlarda, birbirinden farklı din türleri, mistik inanışlar, metafizik düşünceler üretilebilmiştir, ancak bunlarda, o tarihsel dönemin toplumsal ilişkilerinin damgasını vurduğu ortak özellikler ve ideolojik motifler saptanır. Yine örneğin, faşizmin çeşitlerinin, Avrupa'da İtalya, Almanya, İspanya ve Portekiz toplumlarında, iki dünya savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkışı tesadüf olmamalıdır.

Toplumlar arasındaki ve toplumsal ilişkilerdeki eşitsiz gelişim nedeniyle, aynı tarihsel dönem içerisinde eski ve yeni ideolojilerin, bir arada ve etkileşim içerisinde oldukları da gözlenir. 19. ve 20. yüzyılda, ulus-devletlerin oluşumu sırasında, milliyetçi ideolojiler türemiştir; bunların farklı toplumlarda farklı zamanlarda belirmesi, tarihteki eşitsiz gelişimin bir sonucudur. Ayrıca, ideolojiler yeniden üretilirken, değişen toplumsal ilişkilerin getirdiği yeni veya farklılaşmış pratiklerle birlikte revizyona/reforma uğrar ve tarih içerisinde başkalaşır.

Özetle, aynı grupta yer alan farklı ideoloji türleri arasındaki benzerlikler şu faktörlerle açıklanabilir:

i. Aynı cinsten ideolojilere inananlar arasındaki doğrudan etkileşimler,

ii. Bir ideoloji türünün başkalaşarak diğer bir ideoloji türünü doğurması,

---

[308] "Siyasal ideolojiler" hakkında derli toplu bilgiler sunan üç kitabın okunmasını önermekteyiz: i) Derleyen: H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, 2007; ii) Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler; Bir Giriş*, Adres Yayınları, Birinci Baskı, 2007. iii) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi-Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, 1. Baskı, 2012. Bu noktada, Nur Betül Çelik'in "siyasi ideolojiler" nitelemesine itiraz ettiğini belirtmeliyiz: "'Siyasal ideoloji' sözü her şeyden önce bir totolojidir; ideoloji, doğası gereği siyasaldır." (Nur Betül Çelik, *a. g. e.*, s. 20). Çelik, bu nitelemenin, felsefe ile ideoloji ikiliği temelinde yapıldığını, ideolojinin siyasi karakterini ihmal etmenin yanı sıra, felsefenin de ideolojik karakterini göz ardı ettiğini belirtir. Bize göre, ampirizmin liberalizmle, tarihsel-diyalektik materyalizmin komünizmle, sosyal-Darwinizm'in, irrasyonalizmin faşizmle ve milliyetçilikle, post-modernizmin neo-liberalizmle ilişkisi vardır. Spesifik felsefi ideolojilerle bunlara karşılık gelen "siyasi" ideolojiler arasında bir uyum ve tümlenme söz konusudur.

iii. İnsanların farklı toplumlarda da olsa benzer/özünde aynı toplumsal ilişkiler içerisinde bulunmaları,

iv. Aynı/benzer pratiklerin ürünü olan zihinsel tepkilerin birbirine benzeyen özellikler göstermesi.

İnsanların diğer insanlarla ve doğayla olan ilişkileri gelişim halindedir. Tarih, özünde bu gelişimden başka bir şey değildir. Tarihteki ilerleme, ilerletici ve muhafaza edici eğilimler arasındaki karşıtlık ve çelişkinin, düzen ve değişim vektörlerinin bileşkesinin sonucudur. İnsanların düşünsel üretimleri de statükoyu ve düzeni koruyan/yeniden üreten fikirler ile değişimi sağlayan ve değişim sürecine katılan fikirler olmak üzere iki kategoriye ayrılmalıdır. Bunlara, haklı bir biçimde ve yaygın olarak sırasıyla, sağ/gerici ideolojiler ve sol/ilerici ideolojiler denmektedir.

Evrim teorisi, görelilik teorisi ve diğer bilimsel teori ve görüşlerin, klasik anlamıyla ideolojiler arasında sayılması ilk bakışta saçma ve yanıltıcı görünebilir. Yine bilimin, örneğin milliyetçilikle ya da bir din türüyle aynı düzlemde incelenmesi sakıncalı sayılabilir. Ancak, bilimlerin temel yapı taşı olarak "bilgi"nin ne olduğunu sorguladığımızda, bilimin de doğal ve toplumsal dünyayı yorumlamada kullandığımız bir düşünsel üretim olduğu görülecektir. "Bilgi" ile "metafizik inanç" arasında bir ayrımın var olduğu ve bu ayrımın benimsenmesi gerektiği kabul edilmeliyse de "bilgi" öncelikle bir "inanç"tır. Neo-pozitivistlerin bilgiyi, "belgelendirilmiş ve doğrulanmış inanç" olarak tanımlaması yanlış sayılmamalıdır.[309] Bilimsel düşünceleri/teorileri, olağan anlamıyla ideolojilerden ayırt eden özellikler elbette vardır ve göz ardı edilmemesi gerekir. Fakat bu durum, bilimsel bilgilerin, fikirlerin, teorilerin de dünyayı yorumlamada kullanılan düşünsel ürünler olduğu gerçeğinin üzerini örtmemelidir.

Bilimsel düşünceler, gerici emeller için de kullanılabilir, ancak genelde ilerletici/ilericidir. Doğa ve toplum bilimleri, insanların doğal ve toplumsal süreçlere bağımlılığını azaltır. Bilim, bu süreçler üzerinde giderek artan oranlarda denetim ve kontrol kurmamızı sağlar. Doğa ve toplum bilimleri sayesinde insanlar, doğal ve toplumsal dünyayı değiştirir. Günümüzde sınıflar arası karşıtlığın ve çelişkinin ilerletici yönünü temsil eden komünist ideoloji de devrimci/ilerici bir ideolojidir. Komünist ideolojinin fikirleri aynı zamanda gerçekleşebilir özelliktedir. Komünist fikirlerin gerçekleştiği devrimci süreçte, insanlığın toplumsal ilişkiler üzerindeki denetimi de artar. Biz, gerçekleştirilebilir fikirler barındıran, fikirleri gerçekleştirildiğinde insanlığın, doğal ve toplumsal gerçekliğin çeşitli süreçleri/kesitleri/yönleri üzerinde egemenlik kurmasına yarayan teorilere ve ideolojilere, "realist teoriler ve ideolojiler" diyoruz. Bu teoriler/ideolojiler, gerçekliğin "mantığını" /mekanizmalarını doğru kavradığımızı gösterir veya bu teorilerin/ideolojilerin bakış açıları gerçeklikteki değişim eğilimiyle çakışır. Başka bir ifadeyle, realist teoriler/ideolojiler, bilimsel bilgiler, bu bilgilere yaslanan ya da bu bilgilerle uyumlu doğruluk değeri yüksek kanılar/fikirler içerir.

Düşünsel boyutuyla doğa ve toplum bilimleri, Marksizm, tarihsel materyalizm ve komünizm, realist teoriler ve ideolojilerdir. Günümüzde, genel olarak doğa bilimlerindeki realizm, toplum bilimleri alanındaki realizmden daha gelişkindir. Marksizm, değişim içerisindeki toplumsal gerçekliğin temel işleyiş mantığını realist bir biçimde kavrayan, toplumsal gerçeklikteki dönüşüm sürecinde doğrulanan, toplumsal süreçler üzerinde denetim ve kontrol kurulması yolunda atılmış önemli bir teorik adımdır. Toplumsal olguların/süreçlerin, *bütün insanlar* tarafından, *en az sağduyu* düzeyinde olmak üzere, realist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir.[310] Bu ancak, toplumu/toplumları bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle[311] ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle, toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde

---

[309] Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz; Teo Grünberg, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, YKY, Birinci Baskı, 2007

[310] Marksizm'i "eskatolojik" olmakla niteleyen Nur Betül Çelik, Marksizm'i "teleolojik" olarak niteleyenler korosuna katılır. Nur Betül Çelik'e göre, "Marx'ın ideoloji kuramı, ideolojinin sınıfsız toplumda sona ereceği düşüncesiyle eskatolojiktir." Ulaştığı bu yanlış sonucuysa, *Alman İdeolojisi*'ndeki bir pasaja dayandırır. (Nur Betül Çelik, *a. g. e.*, s. 24, 131). Çelik'in *Alman İdeolojisi*'nden okuduğu pasajı doğru anlamadığını belirtmeliyiz. Ayrıca, materyalistler/realistler, geçmiş-bugün-gelecek ilişkisini toplumsal somutu inceleyerek kurar ve böylelikle geleceğe ilişkin (kehanetlerde değil) öngörülerde bulunur. Marx'ın yaptığı da budur. Üstelik realist öngörülerimizde kısmi değişiklikler de olur. Bize göre gerici, metafizik ideolojiler gelecekte onları üreten toplumsal koşullar olmayacağı için yok olacaktır. Ancak realist düşüncelerin üretilmesi devam edecektir. Bunu anlamak akademi için niye zor olsun ki? Serpil Sancar Üşür'ün de Marksizm'in "teleolojik" olduğu yönünde bir fikri bulunmaktadır: "İlk, olarak, Marx'ın toplumsal pratiğin gelişimi sürecinde kendi içinde tersine dönmesi ve bunun insan iradesinin dışında, özneler tarafından denetlenemeyen bir nesnel devinimi olduğu tezi, teleolojik bir tarih yorumlamasının kapılarını açık tutmaktadır. Tarihin gizil bir rasyonalite nedeniyle zaman içinde kendini açarak gelişimi fikri tipik Hegelci izleri içinde barındırmaktadır." (Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni-Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, Birinci Baskı, 1997, s. 21). Serpil Sancar Üşür, Marx'ın ideoloji üzerine yazdıklarını değerlendirirken bu satırları yazar. Yazar, Marx'ın ideoloji hakkındaki yazılarını ve Marksizm'i doğru kavramamaktadır. Marx, tarihe ilişkin teleolojik ya da eskatolojik bir yaklaşıma sahip değildir.

[311] Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı aracı olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm

kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür. Tarihsel-diyalektik materyalizm, birincisi, bilimsel bilgilerle (doğa ve toplum bilimleri) uyumlu olduğundan ve bilimler üzerinden soyutlandığı için, ikincisi, komünizme açıldığı için realist bir felsefedir. Bu niteleme, materyalizmin düşünce içeriğinin gerçekleşebilir olduğunu belirtmemekte, bir felsefi tavır olarak bilimsel düşüncelerin gerçekçiliğini ve genel olarak realizmi benimsediğini ifade etmektedir.

Gerici/sağ ideolojiler, üzerinde sınıflar arası karşıtlığın damgasını taşıyan toplumsal ilişkilerin pragmatik biçimde yönetilmesini, korunmasını ve yeniden üretimini anlatır.

İlk dönemlerinde, liberalizm görece ilerici ve muhafazakârlık görece gerici bir ideoloji olsa da günümüzde bu iki ideoloji, tüm varyantlarıyla birlikte gerici düzen ideolojileridir. Bunlar kapitalist toplumsal formasyonların pragmatik ideolojileridir. Liberalizm, sosyal-demokrasi, Kemalizm, yeni sağ/neo-konservatizm gibi pragmatik ideolojiler, gerçekleştirilebilir fikirler barındırır. Aslında bu ideolojiler, kapitalist toplumsal düzende gerçekleşmiş olan siyasal ve iktisadi pratiklerin düşünsel temsilleridir. Sosyal liberalizm, neo-liberalizm gibi liberalizm türleri, sosyal refah liberalizmi, sosyal demokrasi, neo-con/yeni sağ ideoloji, geçtiğimiz bir yüzyıl boyunca kapitalist dünyada hâkim olan toplumsal ilişkilerin hâkimiyetinin düşünsel ifadesi olmuştur. Sosyal liberalizm, sosyal-demokrasi, Kemalizm, neo-liberalizm vb. emek-sermaye karşıtlığı/çelişkisi referans alındığında, sermaye sınıfının çıkarlarını yansıtan, düzen yanlısı, pragmatik ideolojilerdir. İşçi sınıfının mücadele/örgütlenme düzeyi ve reel sosyalizmin güçlü olması/zayıflığı da burjuva sınıf ideolojilerinin revizyona uğrayıp, çeşitli uğraklardan geçmesinde temel etkendir.

Pragmatik düzen ideolojilerinin düşünce içeriklerinin pratikleşmesi, toplumsal ilişkilerde köklü değişikliklere yol açmaz. Sadece belirli toplumsal ilişkiler yeniden düzenlenir. Örneğin John Maynard Keynes'in iktisadi düşünceleri, Batı Avrupa'da ikinci dünya savaşından sonra uygulamaya konan makro-ekonomik politikalara ilham kaynağı olduğunda da olan budur. Burjuva siyasal iktisat, siyaset teorisi, sosyoloji teorileri gibi "bilimler", inceledikleri alanlarda geçerli özsel mekanizmaları saptadıkları oranda kısmen realist bir niteliğe de sahiptir.

Dinler, milliyetçilik ve faşizm, metafizik ya da gerçekleştirilmesi imkânsız fikirler, inançlar üzerine kuruludur. Bunlar da gerici/sağ ideolojilerdir. Bu ideolojilerin günümüzdeki işlevi, kapitalist dünyada mevcut toplumsal ilişkilerin muhafaza edilmesidir. Bu ideolojiler, emek-sermaye çelişkisinin korunmasına ve yeniden üretimine hizmet eder.[312] Tanrı, şeytan, cin, "kutsal ruh", reenkarnasyon, ırk, ulus (millet)[313] gibi ilk elde akla gelen temel kavramlarına ve bu kavramlar etrafında örülen inançlarına bakarak, bu ideolojilere "metafizik ideolojiler" denebilir. Marx'ın din için kurduğu ünlü "afyon" analojisini hatırlarsak; metafizik ideolojiler kapsamındaki duygular, fikirler,

---

döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal araç olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda sönümlenir. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve özürlülerin bakımı gibi toplum mühendisliği kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal aygıt, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlendiği yapı olan devlet/devletler sönerken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. Devlet, örgütlü toplumla özdeşleşecektir.

[312] "(...) emek-sermaye çelişkisi (...) Sermayenin kendi zıddını yeniden üreterek sürekli çoğalmasını ifade eden bu çelişkili süreç, ideolojinin kökenini ve fonksiyonunu açıklamaktadır." (Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, 1995, s. 25). Yine, Althusser'in "üretim ilişkilerinin yeniden üretimi" formülasyonu yerindedir. Örneğin, şu tezleri geçerlidir; "emek-gücünün niteliklerinin yeniden-üretimi, ideolojik tabi olma biçimlerinin egemenliği ve çerçevesinde sağlanır"; "üst-yapının doğası ve var oluşunun özünü niteleyen şeyi düşünmenin ancak yeniden-üretimden kalkarak mümkün ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz." (Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003, s. 159, 162)

[313] Bilimsel verilere göre "ırklar" yoktur. "Irk" ideolojik bir kodlamadır. Ulus olma bilinciyse politik/ideolojik olarak oluşturulmuştur. Toplum ve halk kavramlarının nesnel gerçeklikte karşılığı vardır. "Ulus" tanımınınsa nesnel gerçeklikte karşılığı yoktur. Halklar tarih boyunca iç içe geçmiş ve kaynaşmıştır. Ulusları tanımlamakta ve birbirinden ayırt etmede kullanılan dil, din, etnisite, tarih ve gelenek gibi parametreler, ulusları betimlemede yetersizdir. Örneğin, Amerikalılar, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar ilk dil olarak İngilizceyi konuşmakla beraber, kendilerini "İngiliz milleti"nin üyeleri olarak görmezler. İsviçre toplumunda Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşulmaktadır. Kuzey İrlanda'da aynı dili konuşan insanlar dini saflar (Protestan ve Katolik) halinde ayrışır (Bu bilgiler için bkz; Andrew Heywood, *a. g. e.*, s. 197-198). Türkiye'de birçok halk/etnisite var olmasına karşın, hepsinin bir ve aynı "milleti" oluşturduğu öne sürülür vb… Örnekler çoğaltılabilir, ama gereksizdir. Önemli olan "milli kimliğin", dinsel inanç ve "ırk" birliği, abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğunun görülmesidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, "milli" liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine "milli kimliğin" oluşumuna katılır.

düşler, iman ilkeleri, inançlar, ahlaki değerler vb. sömürü düzenlerinde “acı” çekenlerin “acı”sının reel nedenini yok etmez, sadece “acı” algısını önler.

Bu noktada, akla şu soru gelebilir; milliyetçilik 20. yüzyılda, kimi zaman ve yerlerde, ilerici ve gerçekleştirilebilir bir ideoloji olmamış mıdır? Bize göre, “ezilen halkların milliyetçiliği” kendinden menkul bir biçimde ve her zaman ilerici bir nitelik taşımaz. Geçmişte emperyalist cepheyi zayıflatmak ve yapılanmasında çatlaklar oluşturmak, fakat özünde ulusal kurtuluş mücadelelerinde işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesini desteklemek için savunulan “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” siyasal ilkesi, bugün gereksizleşmiştir. Zaten geçmişteki ulusal kurtuluş mücadelelerinin ürettiği ideolojiler arasında, “emperyalizme karşı işçi sınıfı yurtseverliği” ile “emperyalist hiyerarşiye entegrasyon yanlısı burjuva/liberal milliyetçilik” şeklinde bir ayrım da yapılmalıdır. İlerici olan ve “halkların kardeşliği” fikrini gerçekleştiren sosyalist ideolojidir. Liberal milliyetçilikse, görece ileri tarihsel adımların ürünü olsa da imgesel bir “ulus bilinci” inşasını temsil eder ve bu da iktisadi, siyasal, kültürel/ideolojik pratikler yanı sıra zor pratiğinin de üzerinden türetilmiştir. Milliyetçi fikirler gerçekleşmemiş, gerçekleşen bahsedilen bu pratikler üzerinden milliyetçi fikirlerin türetilmesi olmuştur. Geçmişteki liberal milliyetçiliklerin ilericilikleri göreceli ve sınırlıdır; günümüzdeyse milliyetçiliğin her türlüsü gericidir.[314]

Yaptığımız sınıflandırmaya karşı ileri sürülebilecek olası başka itirazlara da değinebiliriz. Örneğin, “İslam İmparatorluğu’nun toprakları genişletilirken, fethe çıkanlar, ‘cihat’ düşüncelerini gerçekleştirmemiş midir?” gibi bir soru sorulabilir. İslamiyet dinine inanlar, elbette hayatlarında somut pratiklerde bulunur. Örneğin komşu toprakları fethetme bir toplumsal pratiktir. Fetih sırasında sahip oldukları metafizik düşünceler, inananların cesaretini artırabilir, onları yiğit kılar vb. Bu düşüncelerin bir işlevi de zaten budur. Bir fetih için imkân ve koşullar olgunlaşmışsa, o fetih yapılabilir. Örneğin, askeri araçların gelişim düzeyi, muharebe için yeterli asker sayısının devşirilmesi, askeri organizasyon tekniği, egemen sınıfın konjonktürel çıkarları, toplumsal ihtiyaçlar vb. bu maddi imkânlar/koşullar arasında yer alır. Muharebeyi kazananlar ve kaybedenler, gerçekleştirdikleri pratik üzerinden, “tanrı bize yardım etti ya da etmedi” türündeki metafizik inançlarını yeniden üretir. Ancak iki taraf için de gerçekleşen metafizik düşünceleri değildir. Fethedenler gerçekte, tanrı adına değil, kendi adlarına muharebeyi kazanır. Tarihsel ilerlemeyi, metafizik düşünceler değil, bu düşünceleri üreten insanların pratikleri sağlar.

Başka bir itiraz şu soruyla dile getirilebilir; “şer-i hukuk kuralları, yaşama geçirilen düşünceler değil midir?” Şeriat hukuku, geçmişteki “İslami” toplumlarda yaşanmış bir toplumsal ilişki biçimidir. Günümüzde örneğin İran, işgal öncesi Afganistan (ve şimdi günümüzde Afganistan) gibi ülkelerde de belli ölçülerde gözlenir. Bu hukuku üreten ve yeniden üreten toplumsal ilişki ve pratiklerdir. Elbette İranlılar, 1979 karşı-devrimi sonrasında uygulamaya konulan şer-i hukuk kurallarıyla, toplumsal ilişkilerini düzenlemeye başlamıştır. Yüzyıllar önce üretilen bu yazılı hukuk kurallarına, bazı önemli değişikliklerle yeniden işlerlik kazandırmışlardır. Fakat bu durum, dinlerin temel iskeletini oluşturan metafizik düşüncelerin pratikleştirilemez olduğunu belirten savımızı geçersiz kılmaz. Uzatmadan belirtelim ki, dinlerin kapsamında yer alan temizlik kuralları da yaşama geçirilebilirdir. Görülmesi gereken şudur; hukuk da temizlik kuralları da dinle eklemlenen unsurlardır.

---

[314] Bu noktada, Demir Küçükaydın’ın “ulus” konusunu değerlendirdiği kitabına değinmeden geçemeyeceğiz (Demir Küçükaydın, *Marksizm’in Marksist Eleştirisi-Üstyapı, Din ve Ulus Eleştirisi*, Versus Kitap, 2007). Küçükaydın’ın kitabı *baştan sona* saçma, yer yer de komik saptamalarla *dolu*dur. Küçükaydın’ın kitabının “Marksizm’in adının bulaştırıldığı bir bulaşık” olduğu söylenebilir. İşte bu kitabın *rastgele açtığımız* birkaç sayfasında yer alan bazı “inciler”: “Yine niye ‘ulusların kaderini tayin hakkı’nın aynı zamanda hem enternasyonalistlerin hem ulusçuların da savunduğu bir talep olduğu, Lenin ve Wilson’un aynı program veya ilkede anlaşmasının niye hiç de çelişkili olmadığı apaçık görülmektedir.” (s. 136–137); “Son yıllarda romantizmin Marksizmin dördüncü kaynağı olduğunun keşfi (...) bu gerici ulusçuluğun Marksizmin bir kaynağı olduğu anlamına da gelir.” (s. 163); “Marksizm ve sosyalizm, bir mezhep değil, başka bir din olmalıdır. Sosyalistler, enternasyonalist (modern toplumun dininin gerici biçimi içinde az çok ilerici bir mezhep mensubu) değil, İnsan (bu dinin sosyalizme kadar gidebilecek devrimci biçimini savunan, politik olanın ulusal olanla çakışması ilkesini reddeden) olmalıdırlar.” (s. 169); “Tarihte ve toplumda, tüm bilgi, sanat, ahlak, günlük yaşam, politika, devlet, felsefe, hâsılı her şey dinseldir.” (s. 183); “Aydınlanma da İslamiyet de aynı dünya pazarı ve bu pazara uygun bir üstyapı (din) ihtiyacının ürünü olmalarına rağmen, İslam, totemlerin (putların) egemen olduğu bir ortamda; Aydınlanma, Hıristiyanlığın egemen olduğu bir ortamda doğduğu için, egemen dinlere karşı farklı stratejiler geliştirdiler. Örneğin İslamiyet doğduğu ortamdaki dinlerin din olduğunu (yani tüm üstyapıyı oluşturduğunu) inkâr etmiyor (...) Bu anlamda İslamiyet, dinin ne olduğu konusunda Aydınlanma’dan daha doğru ve gerçekçiydi.” (s. 158); “Hâlbuki Marksist kategorilerin mantıksal sonucu, dinin tümüyle üstyapı olduğudur. Din tümüyle üstyapı olduğundan, üstyapı olmadan bir toplum olamayacağı; nerede bir toplum, dolayısıyla bir üretim veya altyapı varsa orada bir üstyapı olacağından, din de olacaktır. Yani Marksist kategorilerle, sosyolojik kategorilerle düşünüldüğünde dinsizlik mümkün değildir.” (s. 160). Daha ne kadar çok “inci” var, bir görseniz... Fakat yuh olsun, hem de bin kere yuh olsun bu “Marksizmin Marksist Eleştirisi”ne... Özellikle, saçma değerlendirmelerinden “programatik, stratejik ve örgütsel sonuçlar” da çıkardığı için.

Faşist devlet, Sovyet anayurduna ve Avrupa'nın diğer ülkelerine açılan savaş, faşistlerin kitlesel katliamları vb… Bunlar elbette gerçekleşmiştir. Faşist rejimler, dönemin Avrupa'sındaki -Rusya'dan sonra gelen- en zayıf iki halkada, Almanya ve İtalya'da gerçekleşmiştir. Faşist devlet, bir kapitalist devlet türüdür. Ancak Nazi faşizminin ırkçı ülküsü, İtalyan faşizminin Roma İmparatorluğunun yeniden doğuşu miti gibi fikirlerin, metafizik karakterde olduğuna da şüphe yoktur. Faşizmin lider anlayışı, tarihe ve geleceğe bakışı, ırkçı ve sosyal-Darwinist görüşleri ve diğer irrasyonel fikirleri, metafizik niteliktedir. Peki, faşizme ilerici diyen birileri var mıdır? Günümüzde de faşist ideoloji, emek-sermaye karşıtlığının/çelişkisinin korunmasına hizmet etmektedir.

Hedeflerine ve dile getirdiklerine bakıldığında *genel olarak* ilerici oldukları kabul edilmesi gereken, ancak kimi sağlıklı ve ilerici özellikteki fikirlerinin ve hedeflerinin gerçekleşmesi için uygun olmayan stratejilere sahip ideolojik hareketler de vardır. Feminizm, çevrecilik, anarşizm, sınıflandırmamızda bu kategoriye aittirler. Bunlara "ütopik ideolojiler" denebilir. Elbette bu ideolojiler için, liberal feminizm, sosyalist feminizm, eko-sosyalizm, eko-anarşizm, eko-feminizm, anarko-komünizm, anarko-kapitalizm ve bireyci anarşizm gibi alt gruplandırmalar da yapılabilir. Bu durumda, örneğin kadınların erkeklerle eşit siyasal haklara sahip olmasını savunan liberal feminizmin, liberalizmin bir alt kolu olarak görülmesi mümkündür. Diğer ideolojilerle ilişkilenmeleri ve eklemlenmeleri bir yana bırakıldığında, genelde bu ideolojilerin kendi başlarına hedeflerini nasıl ve hangi yollardan gerçekleştireceklerini ortaya koymadıkları görülür. İleri sürdükleri yollarsa hedeflerini gerçekleştirebilir özellikte değildir. Bu ideolojiler, toplumsal yaşamın otorite/boyun eğme ilişkisi, cinsler arası ilişkiler ve çevreyle olan ilişkiler gibi bazı sınırlı görüngülerini dikkate alır. Başka bir ifadeyle, anarşistlerin, feministlerin, çevrecilerin, algılamaları ve kavrayışları seçicidir; toplumsal ilişkilerin bazı boyutları, onların dikkatini çeker. Bu ideolojileri savunanlar genellikle, dikkatlerini çeken görüngüleri çoğu kez diğer görüngülerle bile ilişkilendirmeksizin ve toplumun işleyişine dair özsel mekanizmaları, bütünsel ve realist bir biçimde değerlendirmeksizin yola çıkarlar.

İdeolojilerin ilericilik/gericilik özellikleri, tarihsel dönemlere göre değişir. İlerici bir ideolojinin, tarihsel akış içerisinde gerici-statükocu bir özellik kazanabildiği unutulmamalıdır. Örneğin siyasal liberalizm, geçmiştekinin tersine günümüzde aldığı neo-liberalizm biçimiyle gerici bir düzen ideolojisidir. Gerçekleştirilebilirlik de tarihsel açıdan göreli bir niteliktir. Örneğin ütopik ideolojiler, günümüzde gerçekleştirilemeyecek olan fikirlere sahiptir. Ütopik ideolojileri niteleyen asıl özellik, içerdikleri fikirlerin, tasarıların, şimdiki zamanda ve mevcut toplumsal koşullar çerçevesinde gerçekleşme yolunu realist bir biçimde tanımlamayışlarıdır. Komünizmse bir ideoloji ve toplum biçimi olarak, çevreciliğin, feminizmin ve anarşizmin ayakları yere basmayan ilerici fikirlerini massedebilecek bir kapsama ve maddi olanaklara sahiptir. Ayrıca, soyutlama yaparken, indirgeme yapıldığının da farkında olunmalıdır. Sınıflandırmamız bir soyutlama ve idealizasyon ürünüdür. Toplumsal yaşamda melez ideolojik formlar vardır. Bir ideolojinin diğer bir ideolojinin motiflerini kullanmasında olduğu gibi ideolojiler arasında geçişkenlikler de bulunur.

Geldiğimiz noktada, yaptığımız değerlendirmeyi özetlemek yararlı olacaktır. Bunun için yazılanları tekrarlamak yerine, bir şekil[315] üzerinde özetleme yapabiliriz:

---

[315] Dikey eksen "epistemolojik" sınıflamayı, yatay eksen "ontolojik" /işlevsel sınıflamayı işaretler. Dikey eksenin üst kısmı, ideolojik davranışlarla gerçekleştirilmesi hedeflenen düşünce içeriği arasında nesnel bir bağın/uyumun olması, alt kısmıysa bu bağın/uyumun olmamasıyla karakterizedir. Bir üçüncü eksen/boyut da günlük hayatta oluşturulan "gevşek" ideolojik motifler ile "sert" ideolojik formasyonlar/doktrinler arasında bir ayrım yapılarak, şekle eklenebilir. Günlük hayatta üretilen realist, pragmatik, metafizik ve ütopik ideolojik motiflerin hepsine birden "ortak duyu" (Gramsci) alanı da denebilir. Dördüncü boyut zamandır. Renkler hakkındaysa bir "varyasyon" yapalım: Düzlemde ya da küre yüzeyinde, birbirine komşu iki alan aynı renkte olmayacak şekilde, en fazla dört renk kullanılarak, her harita çizilir. Beşinci rengi zorunlulukla gerektiren bir harita, düzlem üzerinde çizilemez. İdeolojiler alanına ilişkin yapılacak bir "harita"da da benzer bir durum geçerli olabilir mi, ne dersiniz?.. ("Dört renk teoremi/problemi" hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz;

http://www.matematikdunyasi.org/arsiv/PDF_eskisayilar/91_1_7_10_DORTRENK.pdf). Örneğin, bize göre *meta estetiği* bile bir mikro-ideolojidir. Tat ve koku gibi duyularımızı örgütleyen meta estetiği, tüketici ideolojisinin bir bileşeni olarak haz ve doyum vaadiyle etkindir (Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 121). Böylelikle meta estetiğini tekil durumlarda metafizik veya pragmatik ideolojiler alanına dahil edebiliriz.

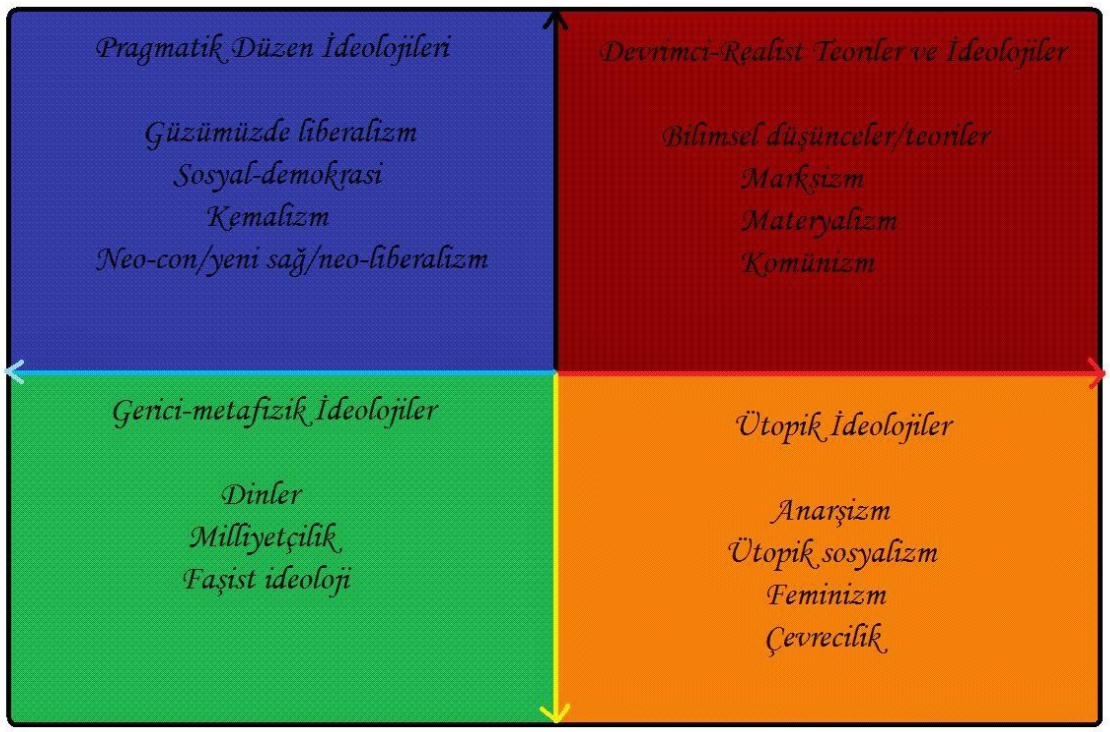

Şekil 1: Bazı ideolojilerin ve teorilerin kategorizasyonu

III. Metafizik ve pragmatist ideolojilerin düzenekleri

İdeolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde yer alan üç farklı genel mekanizma ortaya konabilir:

i. "Türeyiş"; ideolojik ve siyasal pratikler de dahil, çeşitli yaşam pratiklerinin ideolojik motifleri oluşturması ve yeniden üretmesi,

ii. "Sosyalleşme"; özdeşim ve yansıtmalı özdeşim düzenekleriyle ideolojik motiflerin, değerlerin, inançların çocuklar, gençler ve hatta erişkinlerce sosyalleşme süreçlerinde benimsenmesi,

iii. "Öğrenim"; aydınların ve diğer ideologların, doktrinleri oluştururken, bir yandan da bunu yaygınlaştıracak çabalar içerisinde olmaları ve bunları öğretmeleri.

İdeolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde etkin olan zihinsel düzeneklere biz, "ideolojik düzenekler" diyoruz. Çocuk ve gençlerin sosyalleşme sürecinde, karşılaştıkları olayları, doğal ve toplumsal olguları ve süreçleri, çeşitli görüngüleri nasıl algılayacakları ve yorumlayacakları, bunların duygu ve davranışlarına ne şekilde etkide bulunacağı tecrübeyle kazanılır. Kısacası, ideolojik düzeneklerin ne zaman, nasıl kullanılacağı yaşanarak benimsenir. Aile, okul, medya gibi organizasyonların da ideolojik zihinsel ve davranışsal kalıpların öğrenilmesinde, gençlerde deneyimle oluşmuş ideolojik motiflerin eğitim yoluyla pekişmesinde rolü vardır. Sonuçta, insanlar dâhil oldukları toplumsal pratikler içerisinde ürettikleri zihinsel ve davranışsal ideolojik motifleri, o güne kadar üretilmiş ve kullanımda olan ideolojilerin çeşitli yönleriyle/öğeleriyle eklemlerler.

İdeolojilerin doktrinleştirilmiş halleriyle sunularak insanlara kavratılması, iradi bir çabayla öğretilmesi, onların yeniden üretiminde görece tali bir öneme sahiptir. İdeolojik zihinsel ve davranışsal kalıpların benimsenmesinde, özdeşim (identification) ve yansıtmalı özdeşim (projective identification) düzenekleri daha etkindir. İdeolojik motiflerin benimsenmesinde ve ideolojik düzeneklerin hangi durumda nasıl kullanılacağının bellenmesinde önemli bir yol, özdeşim düzeneğidir. Bu düzenek, başka kişilerin özelliklerini, duygu ve davranış biçimlerini, değerlerini ve inançlarını benimseyerek, kişinin benliğine sindirip kişiliğinin bir parçası, bir özelliği durumuna getirmesi anlamına gelir. Yansıtmalı özdeşimdeyse, çocuklar ve gençler, başkalarında var olduklarına inandıkları, fakat kendi zihinlerinde geliştirmiş oldukları özellikleri, değerleri başkalarına yansıtarak, onlarda varsayarak, buna göre özdeşim yapar. Her insan çocukluktan yetişkinlik çağına dek iradi bir çaba olmaksızın, bu düzenekleri kullanarak bir olgunlaşma süreci yaşar. Toplumun değerleri, inançları, çeşitli düşünce ve davranış biçimleri, kullanılan ideolojik düzenekler, "gayri-iradi" bir şekilde, "özdeşim" yoluyla benimsenir. Aile üyelerinin, öğretmenlerin, sanatçıların, politikacıların, roman kahramanlarının, imrenilen/beğenilen her bireyin, özdeşim yapılacak özellikleri olabilir.

Öyleyse, özellikle metafizik ve pragmatik ideolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde, yani "türeyişinde" yer alan "ideolojik düzenekler" nelerdir? Saptadığımız bu düzeneklere başkaları eklenebilir; ancak burada biz, bu düzeneklerin bir ilk değerlendirmesini yapabiliriz.[316]

i. Bastırma ve bastırılmış olanı rahatlatma:

Ahlaki ve dini normlar, insanların çeşitli dürtü ve isteklerinin bastırılmasını temsil eder. Çeşitli dinsel pratiklerde, bastırma düzeneğiyle birlikte, bastırılmış dürtü, anı ve deneyimlerden arınma çabaları da gözlenir. Bireylerin "günah" sayılan ya da ayıplanan çeşitli istek ve dürtülerinin tatmin edilmeyip bastırılması, belirli bir çabayı gerektirir. Örneğin, bu çabanın günlük dilde belirgin bir karşılığı "tövbe estağfurullah" sözüdür. Harem-selamlık ayrımı da cinsel dürtünün bastırıldığını gösterir bir uygulamadır. Dinlerde, bastırılmış dürtülerin oluşturduğu bunaltıyı rahatlatma yolları olarak çeşitli uygulamalar da gelişmiştir. Bastırılmış dürtü, istek, duygu, anı ve deneyimlerin, bunaltı oluşturması, tövbe etme, dua etme, günah çıkarma gibi davranışlarla engellenir. Kurban kesme, çoğu durumda işlenen günahları telafi etme yolunda atılan bir adımdır ve belirli özelliklere sahip bir hayvanın "günah keçisi" seçilmesiyle gerçekleştirilir. Tüm büyük dinlerde gözlenen hac olayı, yapılanmış/hiyerarşik modern toplumsal dünyadan kopma, eşit bir statüde diğer insanlarla bir arada ve dayanışma içinde bulunma, işlenen günahlar için kefaret ödeme gibi işlevleri yerine getirir.

ii. Yadsıma, içe-atım, yansıtma:

Özürler, utanç ya da suçluluk duygusu doğuran deneyimler, bunaltı doğurmaması için bastırılabileceği gibi, yadsınabilir de. Yadsıma düzeneğiyle, yaşanmış olumsuz deneyimler yok sayılır ve bunun yerine gerçek-dışı kabuller, düşünceler, inançlar oluşturulur. Sanrıların (hezeyanların) oluşumunda yadsıma düzeneği önemlidir.[317] Dinlerde, esasında sanrısal inançlar bulunur. "Yukarıda Allah var; O yaptıklarımı görüyor", "her şey O'nun izniyle olur" türünden birçok düşünce, aslında sanrısal inançlardır. Ancak yaygınlıkları yüzünden, bu düşünceler sanrı olarak kabul edilmez.

İçe-atım düzeneğinin kullanılmasıyla, şeytan, cin, büyü gibi metafizik kurgular, yadsınan deneyimlerin, suçluluk duygusunun sanrısal sorumluları ilan edilebilir. Bu türden durumlarda, deneyimlerin sorumlusu cin çarpmasıdır, büyülenmiş olmadır, şeytana uymadır. Günaha sokan ve olumsuz deneyimlerden sorumlu olan bunlardır.

Bazı duyguların, dürtülerin, gereksinimlerin, dışarıya aktarılıp, yansıtılıp, bireyin dışındaymış ya da dışarıdan kendisine yöneltiliyormuş gibi algılanmasıysa, yansıtma düzeneğini anlatır. Bireyler, yadsıdığı dürtüleri, duyguları belli bir seçicilikle başkalarında saptarken, yansıtma yapmaktadır. Başkalarında kabahatler aranıp bulunması, onlarla alay edilmesi ya da kabahatleri yüzünden başkalarının suçlanması da bu düzeneğin kullanıldığını gösterir. Yansıtmayla bireyler kendilerini temize çıkarır. Örneğin, ahlakın bozulduğundan ikide bir dem vurulması, etraftakilerin ahlaksız olmakla itham edilmesi ve böylece ahlaklı görünmeye çalışılması, yobazlarda sık gözlenen bir davranıştır. Daha "masum" kullanılışlarını[318] bir yana bırakırsak, acı çeken, çilekeş, ezilen, kötülüklere maruz kalan, hataları için cezalandırılan, yoksunluklar içinde bulunan insanların, iyiliği, merhameti, bağışlayıcılığı Tanrı adı verilen gizeme yansıtarak, ondan bunları ve esirgenmeyi, korunmayı dilediği herkesçe bilinir.

iii. Yer değiştirme ve yapıp-bozma:

---

[316] Metin Çulhaoğlu'nun J. B. Thompson'dan aktardığı "ideolojinin işleyiş modları"yla, bizim sunduğumuz "ideolojik düzenekler" arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır (Bkz; Metin Çulhaoğlu, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki Yayınevi, İkinci Baskı, 1999, s. 43–47). Örneğin sembolleştirme, yer değiştirme, evrenselleştirmeyi biz, Thompson'un kullanımına benzer anlamlarda kullandık. İdeolojilerin belirli işleyiş modlarının olduğu doğruysa, oluşumlarında da bu modların, en azından bazılarının, yer alacağını düşünmek mantıklıdır. Ayrıca, Thompson'unkilere benzer bir biçimde, Terry Eagleton da "ideolojik stratejiler" başlığı altında, ideolojilerin işlevlerini değerlendirir. Ona göre ideolojiler, rasyonalize edici, meşrulaştırıcı, evrenselleştirici, doğallaştırıcı, tarihsizleştiricidir vb. (Bkz; Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı yayınları, Birinci Baskı, 1996, s. 59–98). Biz "ideolojik düzenekleri" kavramlaştırırken, bahsettiğimiz bu çalışmalardan esinlendik ve kısmen yararlandık. Ayrıca, psikoloji bilim dalının "benliğin savunma mekanizmaları" adıyla anılan terimlerinden de faydalandık.

[317] M. Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Evrim Yayınları, İkinci Baskı, 1989, s. 46. Çalışmamızda dikkate aldığımız ve yorumladığımız terimlerin ("benliğin savunma mekanizmaları") orijinal anlamları için bu esere bakılabilir.

[318] Benliğin savunma mekanizmalarının "masum" kullanılışlarıyla kastettiğimiz, bu mekanizmaların, günlük yaşamda ideolojik motif sayılamayacak duygu, düşünce ve davranışların oluşumunda etkin olmalarıdır. Değerlendirdiğimiz düzeneklerden bazılarının, bu biçimde de kullanıldığı unutulmamalıdır.

Bir duygunun ya da dürtünün, asıl yöneleceği nesne, kişi yerine başka bir nesneye, başka kişilere yöneltilmesi yer değiştirme düzeneğini oluşturur. Kişilerin gerçekte yaptığı ya da yaptığını düşündüğü bir eylemi, nötrleştirmek, etkisini yok etmek veya yapılmamış gibi saymak amacıyla yürüttükleri birtakım işlemlerse, yapıp-bozma düzeneğidir. Bu düzeneklerin işlediği birçok zihinsel/davranışsal ideolojik motif örneği verilebilir.

Örneğin, babaya duyulan sevgi ve ondan kaynaklanan korku, “devlet baba”, “tanrı baba” simgeleştirmeleriyle yer değiştirebilmektedir. “Efendi”lerden duyulan korku, tanrıdan duyulan korkuyla yer değiştirmiştir. Kötü bir olay yaşanmaması, uğursuzluğun önlenmesi için “maşallah” kelimesinin tekrarlanarak kullanılması, kulak memesini çekiştirip tahtaya vurma davranışı, yapıp-bozma düzeneğinin kullanıldığı davranış örnekleridir. Günahkâr olma hissi ve işlenen günahların istemsiz ve tekrarlı hatırlanması (saplantılar, obsesyonlar) da bedensel kirlilikle yer değiştirilebilir ve suyla abdest alarak rahatlatılır. Obsesyonlardan kurtulmak için, tekrarlayan hareket ya da sözlere (zorlantılara, kompülsiyonlara) başvurulur. Tespih çekmede, ibadetlerdeki hareketlerde, dualaların birçok kez yinelenişinde, bu durum gözlenir.

iv. Somutlaştırma:

Bireyler, açık ve somut olmayan, geleceğe dönük belirsizlik taşıyan durumları, kaynağı belirsiz olan korkularını, somut ve belirli yapmaya yönelir (“intolerans of ambiguity”). Karmaşık ve belirsiz durumların oluşturduğu tedirginlikler, açık ve somut olmayan olayların, uyaranların, nesnelerin oluşturduğu sıkıntı ve bunaltılar, somutlaştırma yapılarak giderilmeye çalışılır. Tanrıya, şeytana, cinlere inanılırken, kişilerin büyülenmiş olduğu düşünülürken somutlaştırma yapılır. Toplumsal ve doğal güçler karşısında çaresiz kalındığında ve geleceğin öngörülemez olduğu belirsiz durumlarda, oluşan sıkıntı, korku, bunaltıyı rahatlatan nedenler bulmaya çalışılmakta, metafizik güçlerle anlamlandırmalar yapılmaktadır. Bu durumlarda, fetişleştirme ve rasyonalizasyon yapılırken, somutlaştırma düzeneği de kullanılır.

v. Büyüsel düşünce:

Avcı-toplayıcı ilk insanların ve çağdaş ilkel toplulukların bir bilinç biçimidir. Totemizmde de büyüsel düşünüş biçimi gözlenir. Günümüzde modern toplumsal yaşamda büyüsel/sihirci düşünüşün ve algılamanın örnekleri vardır. Nazar inancı, “aydaşlık hastalığı”nın sağaltımı, “hastalığı devretme” inancı, kurşun dökerek kötü cinleri/ruhları kovma, bazı ağaçlara çaput bağlanmasıyla dileklerin gerçekleşeceğine inanma, “okunmuş” su içirme, yağmur duasıyla yağmurun yağacağına inanma, şom ağızlılığa inanma, bir kişiyi öven sözler söylendiğinde ona kötü şans getireceğine inanma, at nalı, haç, tavşanayağı, sarımsak, başak demeti gibi bir sürü nesnenin uğurlu/tılsımlı/kutsal sayılması, dualaların gerçekleşeceğine inanma akla ilk gelen örneklerdir. Medyumlara, cadılığa inanılması, büyüye inanıldığını gösterir. Simya ve astroloji inançları da bir tür büyüsel/sihirci düşünüş biçimidir. Bu düşünce biçimiyle, yaşanan olumlu/olumsuz deneyimler anlamlandırılır (signification). Olaylar arasında bulunan nedensel bağlantılar kavranmadığından, yüzeysel benzeşimler saptanır ve “benzer benzeri doğurur” anlayışıyla (analojik-homeopatik mekanizma) “taklit etme” yoluna gidilir. Başka bir mekanizma olarak, “temas” (kontagiöz) büyüsü mekanizmasıyla da yine istenilen sonuçlara ulaşmaya ya da kötü durumlardan sakınılmaya çalışılır. Arzular, dilekler bu düzenekte önem taşır. Deneme yanılma yolu kullanılarak gerçekleştirilen günlük pratikler, bu yola uygun bilinç biçimi olarak büyüsel düşünceyi doğurur. Ampirik deneyimler sırasında karşılaşılan rastlantılar genellenir, yüzeysel analojiler yapılır, görünürdeki bağıntılar dikkate alınarak yüzeysel akıl yürütmeye başvurulur ve sonuçta gözlenen bağıntılara nedensellik atfedilir.[319]

---

[319] Büyüsel düşünüş hakkında burada kullandığımız bilgiler için bkz; İlker Belek, *Toplumsal Bilinç-Evrimsel Bir Toplumsal Hareket Düşüncesine Doğru*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 1991, s. 46–54, 79–94. Belek’in kitabı “ilkel topluluk” üzerine, üstelik ilkel toplulukların bilinç biçimleri üzerine iyi bir derleme olsa da, bazı görüşlerine katılmak mümkün değildir, örneğin: “Sihirci bilinç formasyonu, doğal olayları, yine doğanın içindeki olaylarla kavramak kaygısındadır (...) Bu anlamda, sihirci bilinç Bilimsel’dir”; “Totemci bilinç, olayların nedenlerini açıklamada bir ileri aşamayı dile getirir. Şeyler arasındaki ilişkiler daha bir düzenlilik içinde kavranmaktadır. Bu özellikleriyle totemci bilinç de bilimseldir”; “Hareketin açıklanışına gözlenemeyen, kavranamayan, erişilemeyen, doğaüstü bir unsur karışır. Bu haliyle düşünce ilk kez bilinebilir olarak değerlendirilen doğanın dışına kayar. Bu durumuyla Şamanist bilinç bilimsel niteliklerini yitirmeye başlayan ilk düşünce tarzıdır”; “Bu anlamda din, sihirci-bilimsel bilincin yadsınmasıdır.” Tarihin şafağında gözlenen ilkel topluluklarda elbette, bilimsel/realist düşünceler de üretilmiştir. Yoksa doğayla kurdukları ilişkiler gelişmezdi. İlkel toplulukların ürettiği sihirci düşünüş ve totemci bilinçse, bilimsel değildir. Bu “bilinç biçimlerinin”, bir oluşum mantığının olması ve ampirik deneyimlerin ürünü olmaları, onları “bilimsel” yapmaz. Belek, Taylor’un ve Taylor’un düşüncelerini sistematize eden Frazer’in çizgisinde kalarak, büyüsel/sihirci düşünüşü bilimsel saymıştır. Adı geçen kitabının yayınlanmasının üzerinden yıllar geçtiğinden, Belek’in, görüşlerini düzeltmiş ve geliştirmiş olması da muhtemeldir.

vi. Düş-kurma:

Bireyler gerçek dünyada doyum sağlayamadığı istek ve dürtülerini, ihtiyaçlarını, özlemlerini, düşler kurarak doyurmaya çalışabilir. Böylelikle, yaşanan sıkıntılara, yoksunluklara, eşitsizliklere, adaletsizliklere karşı bir direnç geliştirilir. Dinlerde, adaletsiz bir dünyada yaşayan insanların, adalet düşleri kurdukları gözlenir. “Bir gün adalet yerini bulacak; yoksullar mükâfatını öte dünyada alacak”, “zengin ya da yoksul olsun herkes bir gün hesap verecek” hülyası, başka bir ifadeyle, öte dünya inancı ve cennet-cehennem düşü, örnek olarak verilebilir. “Pan” ön ekini alan milliyetçi düşünceler, Nazizm’in ırkçı düşü, “turan” ülküsü de akla ilk gelen örneklerdendir. Bunlar mitik/romantik bir geçmiş tahayyülüyle, geçmiş güzel günlere duyulan özlemle birleştirilen, içine girilmekte olan yeni dönemin getirdiği olumsuz yaşam koşullarına karşı geliştirilen tepkilerdir. Ütopik ideolojilerde de düş-kurma düzeneğinin etkin olduğu gözlenir.

vii. Ters çevirme[320], illüzyon[321] ve fetişleştirme:

Fetişleştirme düzeneğiyle, nesnelere, kişilere ya da kurgusal antitelere onların sahip olmadığı özellikler, yetiler, güçler atfedilir. İnsani duygular, dürtüler, yetenekler, yansıtma ve somutlaştırma düzenekleriyle “fetiş” görünümünde dışsallaştırılır. Fetişler, gerçekte onlarda olmayan özelliklere ve güçlere sahip olarak algılanır.[322] İnsanlar üzerinde egemen olan doğal ve toplumsal süreçlerin işleyiş mekanizmaları kavranamadığında, süreçler üzerinde denetim ve egemenlik kurulamadığında (yabancılaşma), süreçlerin sonucunda oluşacak kötü durumlardan sakınmak istenir. Olumsuz bir deneyim yaşanmaması dileğiyle fetişlere inanılır. Süreçlerin olumlu sonuçlarının oluşumunu açıklama ihtiyacı da fetişlere inanılarak giderilir. Bu düzenekte, gerçekte var olan ve işleyen nedensel mekanizmalar kavranamadığından, fetişlerle olaylar arasında hayali bir bağıntı kurgulanır. Bu algılama, bir sihirbazı izleyenlerin illüzyonlu algılamasına benzer. Gerçekte illüzyonların oluşum yolu gözlenip kavranamadığından, gerçekleşen sonuçlar, sihirbazın “hokus pokus”una ya da gerçek-üstü yeteneklerine bağlanır. Buna benzer şekilde, insanlar dinsel inançlarıyla, toplumsal hayatlarını ve doğa olaylarını, fetişlerin lütufları olarak algılar; oysa bunlar fetişlerin üzerinde yeşerdikleri topraktır. Bu nedenle fetişleştirme ile “camera obscura” düzeneği (Marx) arasında bir analoji kurulabilir. Fetişleştirmede, fetişler ile insanlar arasındaki gerçek ilişki, zihinlerde tersine çevrilmiş hayali bir ilişki olarak görülür.[323]

Tanrılar fetiştir. Merhamet, iyilik, ihsan, koruyuculuk, esirgeme, gerektiğinde cezalandırma gibi insani özellikler, “yabancılaştırılarak” (Feuerbach), dışsallaştırılarak gizemli antitelere atfedilir. Yine, kötülük, kin, nefret, öfke gibi duygular ve özelliklerse, şeytan, cin gibi antiteler şeklinde yansıtılır. Totemler, mitolojik kahramanlar, peygamberler, evliyalar, mezhep ve tarikat kurucuları, tapınaklar/ibadet yerleri, haç ve at nalı gibi nesneler diğer fetiş örnekleridir. Siyasi liderler de fetiş haline getirilebilir. Efendileri/patronları tarafından yoksullaştırılan, sömürülen emekçilerin,

---

[320] Bu düzeneği Marx keşfetmiştir. Elster’in, ideolojilerin oluşum “mekanizmalar”ından biri olan “ters çevirme” üzerine değerlendirmesi için de bkz; Jon Elster, *Marx’ı Anlamak*, Çeviren: Semih Lim, Liberte Yayınları, 2004, s. 477-482. Elster ideolojilerin oluşumunda şu mekanizmaları saptar; “ters çevirme”, “bütünün, parça noktasından algılanması”, “bir sınıfın üyelerinin kendi spesifik çıkarlarını genel olarak toplumun çıkarlarıyla karıştırmalarına yol açan ‘sıcak’ mekanizmalar”, “yerel olarak geçerli olan ilişkilerin genelleştirilmesi veya herhangi bir durumda doğru olabilenin bütün durumlar için doğru olabileceğine inanılmasında görülen bilişsel safsata”, “kapitalist kategorilerin pre-kapitalist toplumsal yapılara veya kapitalist olmayan toplumsal yapılara uygulanmasından doğan ‘kavram emperyalizmi’” (Jon Elster, *a. g. e.*, s. 476-493)

[321] İllüzyonun iki türü ayırt edilebilir. Birincisi, “bir bastonunun yılan biçiminde” algılanmasında olduğu gibi daha çok özne kaynaklıdır. İkincisiyse, “güneşin, dünyanın etrafında dönüyor” şeklinde algılanmasında ya da “bir bardak suyun içine konulan kalemin kırık görülmesinde” olduğu gibi nesnel bir görünümdür. Biz terimi, daha çok ikinci anlamında kullanıyoruz. Cin, peri, UFO (unknown foreign object), “Van gölü canavarı” gibi metafizik antitelerin zihinlerde oluşturulmasındaysa, daha çok özne kaynaklı bir illüzyon söz konusudur.

[322] “Bir şeyi fetiş haline getirmek ya da fetişleştirmek, o şeye kendi başına sahip olmadığı güçleri vermektir. ‘Fetiş’ terimi, dinle ilgili söylemden kaynaklanır (...) O halde fetiş, kendisini hakikatte yoksun olduğu bir güçle donanmış gibi gösterir. Gerçek dünyada gücü yoktur, dini dünyada, bir yanılsamalar dünyasında gücü vardır.” (Gerald A. Cohen, *Karl Marx’ın Tarih Teorisi*, Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Birinci Baskı, 1998, s, 141). Kapitalist üretim biçiminde iktisadi alandaki fetişizmi, Marx saptamıştır. Marx *Kapital*’de, meta fetişizmi, para, faiz ve sermaye fetişizmi üzerinde durur.

[323] Gökhan Atılgan, Marx’ın “ters çevirme” mekanizmasını da değerlendirdiği bir makalesinde şu saptamayı yapar: “Marx, ideoloji kavramsallaştırmasını, "gençlik" ve "olgunluk" dönemindeki eserlerinde farklı ve çelişkili biçimlerde değil, tutarlı bir iç bütünlük taşıyacak bir şekilde geliştirdi.” (Gökhan Atılgan, **“Marx’ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanağı”**, Praksis-Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi 4, Güz 2001’in internet versiyonu: http://praksis.fisek.com.tr/atilgan01g.php) Bu saptama doğrudur. Bir makalemizde, Atılgan’ın bahsi geçen makalesinden habersiz olarak, Marx’ın **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş**’te ortaya koyduğu din konusundaki temel yaklaşımını süreklilikle koruyup geliştirdiğini biz de göstermiştik (Mahmut Boyuneğmez, **“‘Feuerbach Üzerine Tezler’i Anlamak”**,http://marksistarastirmalar.blogspot.com/2013/07/feuerbach-uzerine-tezleri-anlamak.html).

asalaklarını zenginleştiren ve besleyen insanların, tersyüz olmuş ya da "baş aşağı" bir şekilde, onların kendilerine iş ve aş verdiğine inanması da günlük yaşamda gözlenen diğer bir fetişleştirme örneğidir.

Faşist milliyetçilikte olduğu gibi üstün ırkların olduğuna inanılması, etnik kökenin ululaştırılması durumlarında da fetişleştirme düzeneğinin etkin olduğu söylenebilir. Ari, germen, nordik ırkların üstün ırk sayıldığı görüşler, "beyaz-siyah" ırkçı ayrımcılık, apartheid ırk ayrımcılığı, Ku Klux Klan ırkçılığı, Panslavizm, turancılık, anti-semitizm, ırk iyileştirmeciliği (öjeni) vb… Bütün bu görüşlere inananlar, varlığına inandıkları ve bağlandıkları bir millet, ırk ya da etnik kökeni yüceltir, fetişleştirirler. Yine "millet", bir milleti oluşturduklarına inanan insanlar tarafından yaratılan imgesel bir fetiştir. Farklı sınıf çıkarlarına sahip insanlar, "milli" bir kimlik ve bilincin benimsenmesiyle, bir ve aynı milleti oluşturduklarına inanırlar. "Milli" birliğin benimsenmesi ve toplumsal düzenin kalıcılığının savunusu, bayrak, marş gibi sembollerle perçinlenir. "Milli" kimlik oluşumunda, "milli" ritüeller, kültürel/ideolojik pratikler etkindir.

viii. Sembolleştirme:

Semboller, başka kullanım biçimleri (matematikteki, sanattaki vb.) bir yana bırakılırsa, ideolojilerin üretiminde ve yeniden üretiminde de işlevi olan, kendilerine belirli anlamlar atfedilen indeksler, işaretler, ikonlar, simgelerdir. Simgeler, toplum tarafından kendilerine birçok anlam yüklenen, gönderme yapılan anlamlarla aralarında doğal bir bağ bulunmayan, metaforik/mecazi anlamlara sahip sembollerdir. Bayraklar, marşlar, rozetler, armalar, belirli renkler, giyim tarzı ve saç-sakal stili, el ve parmak işaretleri akla ilk gelen sembol örnekleridir. Semboller, onlarla ilişkili değer ve inançları çağrıştırır; bireylerde aidiyet, ortaklık ve dayanışma duygularını pekiştirir. Söylem ve jargon biçimleri, klişe sözler, atasözleri ve deyimler, yan-anlamlar içeren cümleler, mitoslar ve hatta fıkralar, ideolojilerin ifade edilip, aktarılmasında, kitleleri maniple etmede işlevleri olan, simgesel anlam aktarımına yarayan araçlardır. Dolayısıyla dil, bu yönü dikkate alındığında, ideolojik mesaj/anlam kodlama işlevine de sahiptir. Yazı ve astroloji de simgesel sınıflamanın ürünü olarak doğmuştur. Astroloji, bir çeşit mikro-ölçekli ideoloji ya da ideolojik bir inanç sayılabilir. Sembolleştirme, tüm ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde işleve sahiptir.

ix. Uygunsuz transfer[324]:

Bu düzenekle, kavramlar, işleyiş mekanizmaları, bilimsel yasalar, ilkeler geçerli olmadıkları bir soyutlama düzeyinde (*genellik düzeyi*-Ollman) ele alınır ya da geçerli olmadıkları bir gerçeklik alanına taşınarak burada fonksiyonel kılınır. Örneğin toplumsal olgular ve süreçler, doğada gerçekleşen olgu veya süreçler model alınarak açıklanır. İnsanların doğuştan gelen biyolojik özellikleri, toplumsal görüngüleri oluşturan nedenler olarak görülür.

Faşizmin benimsediği, liberalizmin etkilendiği sosyal-Darwinizm anlayışında "uygunsuz transfer" yapılmaktadır. "En güçlü olan hayatta kalır" şeklinde özetlenebilecek bu fikir, insanların varlığını, aralarındaki bireysel mücadele ve rekabete dayandırır. Bireyler arasındaki mücadelenin, tembel ve yeteneksizleri cezalandırdığı, çalışkan ve yeteneklileri ödüllendirdiği düşünülür. Örneğin Hitler'e göre, "zafer güçlünün, ölüm zayıfındır"; hayatın değişmez kanunu savaştır. Nazi Almanya'sında komünistler, işçiler ve Yahudiler kitle halinde katledilirken, bir yandan da fiziksel ve zihinsel engelliler önce kısırlaştırılmış ve 1939–41 yılları arasında sistematik bir şekilde öldürülmüştür.

Klasik liberalizmin "doğal haklar" anlayışında, bireylerin "yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakları"nın (John Locke) olduğu savunulurken, özel mülkiyet olgusu, diğer hakların yanı başında doğal bir olgu düzeyinde ele alınır. Yine liberalizmde, insanların doğuştan gelen farklılıklarının, onlar arasındaki derin toplumsal eşitsizlikleri doğurduğu düşünülür. İnsan doğasında bencillik, rekabet, sahip olma arzusu vb. vardır denilir ve bunların ebedi olduğuna inanılır. Toplumsal bir olgu ve süreç olan üretimin, kapitalist üretim biçimindeki haliyle ulaşmış olduğu gelişme düzeyi bir yana bırakılarak, bireylerin yeme, içme, giyinme, barınma, ısınma gibi doğal gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretime katıldıkları vaaz edildiğinde de bir tür "uygunsuz transfer" yapılır. Günümüzde bile öne sürülebilen bu görüş, klasik liberalizmin sahip olduğu "Robinsoncu" anlayıştır. Denir ki; insan açtır, öyleyse açlığını çalışarak gidermelidir. Üşümektedir, hava koşullarından etkilenmektedir, öyleyse ısınmak, giyinmek, barınmak için çaba sarf etmelidir. Burada, yeme-içme, giyinme, ısınma, barınma gibi gereksinimlerin giderilme yolunun toplumsal olduğu, bu ihtiyaçların karşılanmasının toplumsal ilişkilerce belirlendiği ve toplumsal ilişkilerin de tarih içerisinde geliştiği görülmez. Oysa bu gereksinimlerin günümüzde milyarlarca insan için giderilmediği ya da niteliksiz ve yetersiz bir biçimde giderildiği, sayıca çok az olan bir insan grubu içinse, ultra-lüks bir tüketimle karşılandığı gayet açıktır.

---

[324] Elster'in "kavram emperyalizmi" olarak adlandırdığı mekanizmanın (bkz; Jon Elster, *a. g. e.*, s. 490-493) kapsamını genişletmek mümkündür. Böylelikle bu düzeneğe, "uygunsuz kavram transferi" denmesini önermekteyiz. Anakronizm, biyolojizm, sosyal-Darwinizm, etnosantrizm, antroposantrizm vb. bu düzenek kapsamında değerlendirilebilir.

Uygunsuz transfer düzeneğinin gözlendiği başka bir örneği, emperyalist-kapitalist dünya sisteminde, bağımlılık altındaki ülke halklarının ve emekçi sınıfların içerisinde yaşadıkları toplumsal koşulları göz ardı eden, hastalıkların oluşumunu sadece zararlı mikroorganizmalar, toksik maddeler, iş ortamı ve çevre koşulları gibi etkenlerle açıklayan yaklaşım oluşturur. Hastalıkların nedeni kalıtımsaldır, bozulan fizyolojiye bağlıdır, doğal faktörlerdir vb… Bütün öne sürülen etkenler sadece birer "şey"dir. Bu etkenlerin tek tek bireyler dikkate alındığında sağlığı bozduğu doğrudur. Ancak bahsedilen yaklaşımla, bu etkenleri oluşturan, etkenlerin hastalıklara yol açması için gereken ortamı sağlayan toplumsal ilişkiler, gözlerden uzak tutulur. Oysa günümüzde önlenebilir oldukları halde bazı hastalıklar, ölümlere ve kalıcı izlere yol açmaktadır; ortadan kaldırılması mümkün olduğu halde bazı "etken"lerin yok edilmesi için çaba sarf edilmemektedir. Emekçilerin kötü yaşam koşulları da sanki değiştirilemez doğal bir durummuş gibi, bir yazgıymış gibi sunulmaktadır. Sonuçta, kapitalist üretim ilişkilerinin ve ülkeler arasındaki emperyalist egemenlik/bağımlılık ilişkilerinin, emekçilerin, ezilen halkların sağlığına zarar veren bir karakterde olduğunun üzeri örtülmektedir. Yine örneğin, geçmişte Avrupa'da kitlesel ölümlere yol açan "Kara Ölüm"ün etkeni, "veba" mikrobu olarak görülürken; Amerika kıtasının keşfiyle birlikte gerçekleşen devasa boyutlardaki ölümler, "çiçek" ve diğer bulaşıcı hastalıklara bağlanırken de bu etkenlerin belirli coğrafyalarda ortaya çıkmasını ve yayılmasını sağlayan tarihsel/toplumsal koşullar göz ardı edilebilmektedir.[325]

x. Rasyonalizasyon (akla-uygunlaştırma):

Bu düzeneğin işletilmesi sırasında, insanlar, kendi deneyimlerinin sonuçlarını, toplumsal olayları, tarihsel süreçleri, dar kapsamlı bir soyutlamayla/kavrayışla ve uygun olmayan bir "genelleme düzeyi"nde ele alır. Toplumsal ilişkilerdeki etkileşimler ve değişim, farklı eğilimlerin oluşturduğu süreçler, soyutlama yapılırken kullanılan rasyonalizasyon düzeneğiyle kavranamaz. Nedensellik bir süreç içerisinde oluşan zincirleme etkileşimler olarak görülmez. Nedenler aranırken, bahaneler bulunur; yerinde olmayan ya da metafizik gerekçelendirmeler yapılır, açıklama ihtiyacı giderilir; böylelikle yaşananlar, oluşan sonuçlar meşrulaştırılır. Olumsuz sonuçlara yol açan doğal ve toplumsal koşulların bireysel olarak değiştirilemediği, bireylerin, yaşadıkları sorunları oluşturan süreçlere, sorunların nedenlerine müdahale edemeyecek ölçüde zavallılaştırıldığı durumlarda (yabancılaşma), bahaneler bulmak, kendini haklı çıkarmak, gerekçeler bulup durumu açıklama gereksinimini karşılamak için bu düzeneğe başvurulur.

Gerekçelendirmeler, bireysel düzeyde oluşturulabilir. Bu durumda bireyler, bir toplumsal düzenleme, girişim ya da uygulamanın evrensel nitelikte ve herkes için eşit ulaşılabilirlikte olduğu kavrayışını, ön kabul olarak benimser. Başka bir deyişle birey, kendini ortak ve doğal insani özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu bir topluma yerleştirerek düşünür. Tekil durumlar, dar bir zamansal ve mekânsal soyutlamayla, gerçekte var olan toplumsal ilişkilerden izole edilerek algılanır ve kavranır. Birey, başarı ya da başarısızlıkla sonuçlanan deneyimlerini, kişisel özelliklerine, üstünlüklerine ya da yeteneksizliklerine bağlayarak gerekçelendirir. Böylelikle, özünde sınıfsal konumla (habitusla) ilişkili eşitsizlikler perdelenir. Liberalizmde bu rasyonalizasyon biçimi gözlenir.

Örneğin rasyonalizasyon düzeneğiyle, çalışkanlık/tembellik, gözü açıklık/pısırıklık, tutumluluk/savurganlık gibi bireysel özellikler, yaşanan olumlu/olumsuz deneyimlerin gerekçeleri addedilir. Bunlar, herkesin eşit olanaklara ve koşullara sahip olduğu yönündeki kabulle birlikte düşünülür. Bu durumlarda, bireylerle toplumsal koşullar arasındaki organik ilişkiler kavranmaz ve bireysel özellikler ile toplumsal koşullar birbirleriyle ilişkisiz oldukları kabulüyle ve uygunsuzca bir araya getirilir.

---

[325] Avrupa, Kuzey Afrika ve Eski Dünya'nın diğer bölgelerinde, 14. yüzyılın ortalarında gözlenen (salgınlar Avrupa'da 18. yüzyıla kadar aralıklarla devam eder) ve bu bölgelerin nüfuslarının üçte birini (ya da üçte biri ile üçte ikisi kadarını) yok eden "Kara Ölüm"ün, "veba" olmadığı, "ebola" gibi bir viral enfeksiyon salgını olabileceği yönünde değerlendirmeler vardır ("Kara Ölüm" hakkındaki klasik bilgilereyse, örneğin, internette *Vikipedia*'dan ya da Tolga Ersoy, *Tıp Tarih Metafor*, Öteki Yayınevi, İkinci Baskı, 1996, s. 68-103'ten ulaşılabilir). Biz, bu salgın hastalığın etiyolojisi ne olursa olsun, Avrupa'da ortaya çıkmasında ve yayılmasında, Avrupa'nın değişmekte olan toplumsal ilişkilerinin önemli olduğu hipotezini ileri sürüyoruz. Yine örneğin, çiçek hastalığı başta olmak üzere sömürgecilerin getirdiği bulaşıcı enfeksiyöz hastalıklar, Yeni Dünya'da kitlesel ölümlere yol açmıştır. Avrupa'daki ilksel sermaye birikim sürecine, sömürgecilerin silahlarının yanı sıra, taşıdıkları bulaşıcı enfeksiyon hastalıklarının da dolaylı etkisi vardır. "1500'de Avrupa'nın bulaşıcı hastalıkları Yeni Dünya'yı henüz etkilememişti; Yeni Dünya'nın nüfusu o günlerde 80–100 milyondu, yani dünya nüfusunun beşte ya da dörtte birlik kısmını oluşturuyordu. 1600 yılı itibariyle Mezoamerika, Antlar ve Kuzey Amerika'nın güneydoğusu gibi kalabalık bölgelerde nüfus yüzde doksan oranında azalmıştı. On altıncı yüzyıl boyunca Yeni Dünya'nın kaybının elli milyon olduğunu söylemek iyimser bir tahmin anlamına gelir. Baştaki rakama bağlı olarak kayıp yetmiş beş milyon ya da daha fazla olabilir." (Ronald Wright, *İlerlemenin Kısa Tarihi*, Çevirenler: Zarife Biliz, Barış Baysal, Versus Kitap, 2007, s. 156)

Gerekçelendirmeler, idoller/fetişlerle de yapılır. Tarihsel olguları/süreçleri ve toplumsal işleyişi, kahramanlıklarla, liderlerin karizmasıyla veya eşine az rastlanır kişisel yeteneklerle, metafizik güçlerle açıklama uğraşlarında, rasyonalizasyon düzeneğinin fetişleştirmeyle birlikte işletildiği görülür. Bu durumlarda, tarihsel olaylar, görünürde olan ve kolaylıkla saptanabilen gerekçelerle açıklanır. Bu gerekçeler, bazı kişilerin eşsiz sayılan yetenekleri, üstün zekâlı olmaları, süper sezgileri, büyük cesaretleri ya da yaptıkları hatalar, aptallıkları, yetersizlikleri, öfke, kin, nefret vb. özellikleri olabildiği gibi, kitlelerin savaş gibi durumlarda gösterdikleri eşsiz kahramanlık, fedakârlık, gayretkeşlik de olabilmektedir. Sonuçta ortaya çıkan kavrayışta, tarih, deha sahibi kişilerin üstün özelliklerinin ya da hatalarının ürünü sayılır; tarihte birçok destan ya da facianın gerçekleştiğine inanılır. İdealist ve romantik tarih anlayışında, resmî ideolojinin tarih perspektifinde, faşizmin ve milliyetçiliğin liderlik ve "millet" anlayışında, bu şekilde rasyonalizasyonlar görülür. Irak'ın işgalinin G. W. Bush'un karakter özellikleriyle açıklanması ya da bununla ilişkilendirilmesi de yakın tarihten verilebilecek bir örnektir. Sultanların, kralların, firavunların, siyasi liderlerin, din kurucularının putlaştırılmasıyla tarihsel olgular açıklanırken, fetişleştirmeyle birlikte rasyonalizasyonlar yapılmaktadır. Elbette tarihsel ya da güncel olayların rasyonalizasyonu, "en büyük" fetişler olan tanrıların adı anılarak da yapılır.

Gerekçelendirmenin başka bir çeşidi mistik içerikli olanıdır. Toplumsal ilişkilerdeki ve doğal süreçlerdeki etkileşim mekanizmalarını, olayların nedensel zincirlenişini açığa çıkaran realist bir soyutlama çabasının, tarihsel gelişim düzeyinin elvermemesi nedeniyle gerçekleştirilemeyişi veya tarihsel gelişimin düzeyi buna elverse bile, bireylerin böylesi bir soyutlamayı benimsemesini engelleyen pratik yetersizliği ve bilgi donanımsızlığı, bu noktada önem taşır. Mistik/metafizik inançlar, gelenek-göreneklerle kuşaktan kuşağa aktarılır ve bir toplumsal alışkanlık oluştururlar.

Kader/alınyazısı, şans, uğur, aksilik, kısmet/kısmetsizlik, nazar inancı, cin çarpması, meleklerin/totemlerin ölümlerden, doğa olaylarından sorumlu sayıldığı mistik/dinsel inançlar, mistik gerekçelendirmenin yapıldığı örneklerdir. Uğurlu ya da tılsımlı sayılan nesneler, yaşanan olumlu olayların metafizik gerekçeleri olarak kabul edilirken, somutlaştırma da yapılmaktadır. Aile, klan, köy gibi küçük bir topluluğa dışarıdan gelen yabancı birinin, getireceği bulaşıcı hastalık gibi etkenlerin bilinmediği durumlarda, oluşan hastalığın metafizik gerekçesi olarak "göz değmesi" ya da "nazar" inancı gelişir. Bu türden durumlar sonucunda oluşan bu mistik inançta, "nazar boncuğu" gibi bir nesneyle, ya da çocukların yüzüne boyama yapılması gibi uygulamalarla somutlaştırmanın da yapıldığı gözlenir.

Bilimsel düşüncede de metafizik rasyonalizasyonlar yapılmıştır. Bilim tarihindeki Filojiston görüşü, esir (ether) anlayışı, astroloji ve simyanın birçok fikri, metafizik rasyonalizasyonlardır.

xi. Evrenselleştirme:

Belirli bir tarihsel döneme özgü olan ve bu dönemin egemen sınıfının çıkarlarını temsil eden fikirlerin, ezeli/ebedi sayılması ve herkes için genel geçerlikte olduğuna inanılması, evrenselleştirmedir. Realist olmayan ideolojilerde, fikir ve duyguların tarihsel görelilikerinin, bir döneme/çağa özgülüklerinin, sınıfsal aidiyetlerinin bir yana bırakılması söz konusudur. Bu yalıtma, kasıtlı olarak yapılabildiği gibi, pek çok durumda da toplumsal egemenlik ilişkileri içerisinde spesifik bir sınıfsal konumlanma noktasından görmenin, perspektifsel soyutlama sürecinin getirdiği bir illüzyondur.[326] Bu illüzyonda, perspektifsel tek-yönlülük, mutlaklaştırılır. Bu mekanizmayla fikirlere, duygulara, inançlara genellik, tarih-üstülük, ezeli olma ve ebedilik, mutlaklık, genel geçerlilik kazandırılır. Tikel olanı genelleştirme, ebedileştirme, mutlaklaştırma, doğallaştırma işlemlerinin bir ya da birkaçı birlikte kullanılarak evrenselleştirme yapılır. Militanlarda ve ideologlarda evrenselleştirme, düşüncelerine büyük bir coşku ve tutkuyla bağlanma, fanatizm, sofuluk/softalık, püritenlik gibi yaşamsal tezahürlerle birliktedir.

Avrupa'da burjuvazinin ilerici olduğu tarihsel dönemde, aydınların ürettikleri siyasal liberalizmin oluşturulmasında, evrenselleştirme düzeneği önemlidir. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, laiklik, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavram ve ilkeler, herkes için geçerli, evrensel ve mutlak sayılmış, bunları savunmanın haklılığına inanılmıştır.

Faşizmin, tek tanrılı büyük dinlerin ve ahlakın, buyruklarının, dogmatik inançlarının, mistik düşünce ve duygularının da evrenselleştirilmesi söz konusudur. İnançları, onlara inanlar için "şüphesizdir" ve "sorgusuz sualsiz" kabul

---

[326] "Halvetius'un koyunların otladığı bir çayırda yaşayan böceklerin koyunları korkunç yırtıcılar, onları yiyen kurtları ise iyiliksever varlıklar olarak görebileceklerine işaret edişi (...)" (David McLellan, *İdeoloji*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Doruk Yayımcılık, Birinci Baskı, 1999, s. 16)

edilmelidir. Bilimsel yasalar, devrimci-realist fikirler belirli sınırlar dâhilinde “evrensel” oldukları halde, “evrenselleştirilmiş” fikirler, doğruluk değeri yüksek kanılar değil, “iman” ilkeleridir.

xii. Karşıt-tepki-kurma:

Bu düzenek, sınıfsal tahakküm ve baskı mekanizmalarının devrede olduğu ve egemen sınıf tarafından, sömürülenlerin örgütlü kalkışmalarının baskılandığı koşullarda işlemektedir. Zor kullanma araçları ve hukuksal araçlar yoluyla baskı uygulanmadığında, karşıt-tepki-kurma düzeneğinin işlerliğinden bahsedilemez. Karşıt-tepki-kurma, sömürülen insanların, içerisinde bulundukları olumsuz, giderek ağırlaşan şartlar ve baskı koşulları altında geliştirdiği tepkisel bir zihinsel düzenektir. Bu şartlar ve koşullar, sınıflar arası ilişkilerin, özellikle de üretim ilişkilerinin çelişkili doğasının ürünüdür. Ezilen, hor görülen, zavallılaştırılmış, sefilleştirilmiş, cahil ve hastalıklı bırakılmış emekçi insanlar, bu koşullara karşı tarikat/cemaat biçimi altında pasif direnç, dayanışma ve duygudaşlık örnekleri geliştirir. Karşıt tepki düzeneğiyle oluşturulmuş manevi dünya, başka bir ifadeyle ahlaki ve dini değerler, inançlar, duygular, düşünceler, davranışlar, sömürülenlere bir parça huzur ve mutluluk sağlar, onların acılarını dindirir. Yine, işgale uğramış, geleceği karartılmış ya da toplumsal çürümenin ayyuka çıkmış olduğu bir toplumda, tepkisel bir onurunu koruma ve bir arada ulus olma duygusu, milliyetçi bir kimliğe sarılma gibi eğilimlerin oluştuğu görülür.

Elbette, sömürgen efendilerin, patronların, politikacıların, bürokratların da girişimlerinin, uygulamalarının yarattığı toplumsal dünyadaki acımasızlığı, merhametsizliği, halden bilmezliği, yıkıcılığı, vicdansızlığı hissettikleri, algıladıkları olur. Bunların, emekçi yoksullara yiyecek-giyecek yardımı yapmaları, emekçilerin okuyamayan çocuklarına burslar vermeleri, okul yaptırmaları, bu konularda çeşitli kampanyalar düzenlemeleri ve vakıflar/dernekler kurmaları, kısacası hayırseverlik ve merhamet duygularının kabarması, vicdan rahatlatma, nesnel sınıfsal konumlarının onlara dayattığı vicdansızlıktan arınma, olumsuz toplumsal şartlar ve koşulların oluşumundaki sorumluluklarından sıyrılma yollarıdır. Burada da karşıt-tepki-kurma düzeneği işlemektedir. Başkalarına yapılan iyiliklerin, hayırseverliğin göstere göstere yapılması, bu konuda alınacak övgüler, hayır duaları, bu “hayra vesile” olanların vicdanlarını rahatlatır. Bu yollar, onlar için vergi kaçırma, oy avcılığı gibi anlamlara sahip olmadığı durumlarda, toplumsal varlıklarını meşru kılmanın da yoludur.

Sömürülenlere “hoşgörü” telkin edenler, birçok *hegemonik araç* ve kurum yoluyla emekçi çocuklarına, “komşu açken tok yatılmamalı”, “bulduğum bu lokmaya şükür, bunu bulamayanlar da var” gibi değerleri aşılayanlar, din-iman bezirgânı ve holding sahibi tarikat liderleri, hayırseverlik şovları yapan multi-milyoner sosyete takımı ve benzerleri, tüm bunlar bir “iki yüzlü”lüğü anlatır. Madalyonun bir yüzünde, çelişkili toplumsal ilişkilerin ürünü olan ve emekçilerin yüzleştiği acımasız toplumsal gerçekler, gönenç içinde bir burjuvazinin sefalet içindeki emekçi insanlığa karşıtlığı vardır. Diğer yüzündeyse, gerçekleşmeyecek umutlar, gerçek-üstü düşler, hayali tasarımlar, sahte vaatlerle “afyonlanmış” emekçi halkın, para babalarının çeşitli geçici girişimleriyle, aldatıcı yardımlarıyla avutulması ve kandırılması bulunur. Dini buyruklar, çoğu ahlaki değer, yoksullara acıma ve merhamet duygusu, hayırseverlik gibi ideolojik motifler, toplumsal çelişkilerin ve gerçeklerin algılanmasını örten “sis” görevini yerine getirir.[327]

IV. Realist ideolojik motifler ve komünist ideolojik mücadele

Yalnızca Marksist toplum bilim ve doğa bilimleri gibi teoriler, realist düşünceler içermez. Günlük hayatta insanlar, dahil oldukları toplumsal pratiklerde metafizik, pragmatik, ütopik ideolojik motiflerin yanı sıra, realist ideolojik motifler de üretir. Bunların oluşturduğu heterojen, parçalı ve tutarsızlıklar içeren birliğe *ortak duyu* (Gramsci) denebilir. Realist düşüncelerin üretilmesinde, gerçekliğin mekanizmalarının bütünlüklü ve derinlemesine bir kavranışı ya da bilimsel yöntem illaki gerekmez. Bir olay, nesne, süreç ya da sorun üzerinde, onun üzerinde bir denetim ve kontrol kurulmasına yetecek ölçüde bir kavrayış oluşturulduğunda, realist düşünülüyor demektir. Günlük hayatta karşılaşılan sorunlar çözümsüz bırakılmaz veya ötelenmezse, bunların pratikteki çözümünde realist düşünceler etkili olur.

---

[327] Buraya kadar yazdıklarımız ve soyutladığımız “ideolojik düzenekler”, metafizik, pragmatik ve ütopik ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretimindeki tüm mekanizmaları içermemektedir. Verdiğimiz örnekler de toplumsal yaşamın ideolojileri üreten zenginliğini kucaklamaktan oldukça uzaktır. Toplumsal yaşamda ideolojik motiflerin oluşumuna hizmet eden düzeneklere ilişkin başka örnekleri de düşünmek gerekir. Yine de biz, ideolojik düzeneklere ilişkin değerlendirmemizle, metodolojik bireycilik örneği oluşturmadığımızı ve psikolojist bir indirgeme de yapmadığımızı belirtmeliyiz. Yazdıklarımızın tümü dikkate alındığında bu durum görülecektir.

Peki, günlük hayatta realist düşüncelerin oluşumunda, ne gibi zihinsel düzenekler etkilidir? İlk akla gelenler şunlardır: Merak etme, görünüşlere ilişkin şüphecilik, araştırma/inceleme ve olayların altında yatan nedenleri bulma ve açıklama gereksinimi, pratiğe yönelik ve sorun giderici düşünme, basit ama doğrulanabilir neden-sonuç ilişkileri kurma, üzerinde egemen olunabilir bağıntılar oluşturma, çok yönlü ilişki ve etkileşimleri kavrama, değişimin farkında olma, indüksiyon-dedüksiyon-retrodüksiyon, analoji, karşılaştırma, benzeşimler kurma yöntemleriyle hipotezvari fikirler geliştirip pratikte sınama… Karşılaşılan olayların, süreçlerin, çeşitli yönleriyle, bütünlüklü ve derinlikli bir biçimde değerlendirmesi, hele de hâlihazırda bilinen bilimsel yasaların yardımına başvurularak kavranması/açıklanması, oluşturulan fikirlerdeki realizmi çok boyutlu, daha bütünlüklü yapacaktır.

"Ateş olmayan yerden duman çıkmaz", "parayı veren düdüğü çalar", "bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur" gibi atasözlerinde bile, realist düşünce motifleri bulunur. İnsanlar günlük hayattaki pratiklerinde, diyalektik mantığın ilişkilenme/etkileşim, oluşum, değişim, ilerleme desenlerini dahi kavrayabilmektedir. Örneğin, "damlaya damlaya göl olur" atasözü, niceliksel birikimin sonucunda "büyük bir damla" oluşmadığının kavranışı değil midir?.. Burada önemli olan ve görülmesi gereken nokta şudur; emekçilerin gerici ideolojik motifler dışında başka fikirler üretemeyecekleri düşüncesi ve komünist ideolojinin onlara ulaştırılmasının çok zor ya da imkânsız olduğu şeklindeki sanı kof ve geçersizdir. Komünist ideolojik temalar, emekçilerin günlük yaşamında ürettikleri realist düşüncelerle, realist ideolojik motiflerle eklemlenebilmektedir. Bundan da daha önemlisi, emekçi halkın günlük pratiklerine dokunan, bunlarla ilişkilenen, sahip oldukları kültürel pratikleri sahiplenerek, ilerleten faaliyetler, komünistlerce organize edilebilmektedir.[328] Böylelikle emekçilerin sınıf bilinçlerinin gelişiminde bir *katarsis* ("arınma" anlamına geliyor, Gramsci) süreci mümkündür.

Egemen ideolojiyi ya da *ortak duyu*yu oluşturan motiflerin birliği, mutlak boşluksuz bir yapı oluşturmaz ve bu motifler birbirleriyle tam bir uyum içinde değildir. Komünist ideolojik mücadelede, bu uyumsuzluklara işaret etmek; uygun durumlar oluştuğunda, pragmatik ve metafizik ideolojik motiflerin geçersizliğini göstermek değerlidir. Örneğin, özelleştirme sonucunda "hak-hukuk" tanınmadan işten atılan bir işçiye, uygun zamanda müdahale edilirse, çalıştığı dönemde sahip olduğu patronuna, iş yasalarına, devlete ilişkin düşüncelerinin, birer "gözbağı" olduğu gösterilebilir. Yine örneğin Ramazan ayında dincilerin kurdukları çadırlarda verilen yemeklerin ya da genelde verilen sadakaların, sürekli işsiz kalan bir emekçi kitlesinin karnını doyurmaya yetmediği kavratılabilir.

İnsanlar üzerinde gerici ideolojik fikirlerin etkili olabilmesi, pratikler üzerinden yeniden üretilmelerine bağlıdır. İşçilerin yaşadığı birçok pratikte, dağınık da olsa, birçok realist ideolojik motif de türer. İş sürecinde karşılaşılan sorunlar, geçim sıkıntısı, işten atılma, hastanede ve halk ekmek büfesi önünde kuyrukta bekleme vb. akla gelebilecek her türlü yaşamsal deneyim, realist ve ilerici ideolojik motiflerin üremesine de yol açabilir. Ancak elbette, köyden kente gelip varoşta sefalet içinde yaşamaya itilen insanlara, hakları için greve giden işçilere, har(a)ç ödeyemediği için okuyamayan üniversite öğrencisine, zamanında ulaşılmaz ve komünist ideolojik motifler onlara dışarıdan taşınmazsa, yaşanacak süreçlerin sonucunda oluşacak olumsuz, çaresiz, edilgen konumlanışlar, gerici metafizik ve pragmatik ideolojik motiflerin türeyişine ya da benimsenmesine, yeşermiş realist ve ilerici ideolojik motif nüvelerininse hafızalardan silinip gitmesine yarayacaktır.

Özetle, komünist ideolojik mücadele, siyasal mücadele şemsiyesi altında yerine getirilir. Öğretim, ancak belirli düzeyde oluşmuş/oluşmakta olan bir komünist bilincin pekişmesinde ve bu bilinci teorik bilgiyle, tarih bilinciyle buluşturmada önemlidir. Oysa ideolojik mücadele, emekçilerin yaşadıkları pratikler içerisinde, uygun bir zamanlama, uygun bir tarz ve araçlarla gerçekleştirilen siyasal ve kültürel müdahalelerle yapılır. Siyasal mücadele, öğretimsel etkinlikleri, örneğin paneller, seminerler, konferanslar düzenlemeyi içerse de bunlara indirgenemez. Bu etkinliklerin ideolojik etkisiyse elbette hafife alınmamalıdır.

Düzenin hegemonya krizine girdiği kesitlerde, siyasal/ideolojik mücadelenin önemi artar. Çünkü bu dönemler, egemen ideolojiyi oluşturan motifler arasındaki uyumsuzluğun iyiden iyiye arttığı, derinleştiği ve bu motifler arasındaki bağların çözülmeye başladığı, egemen ideolojinin bileşenlerinin pratikte kolaylıkla yeniden üretilemediği

---

[328] Aslında dinci, milliyetçi ve faşist siyasetin de ortak duyuyu oluşturan heterojen ve birbirleriyle tutarsız ideolojik motiflerle eklemlenmeden, etkili bir siyasal-ideolojik hat geliştiremedikleri görülmelidir. Örneğin Almanya'da Nazi faşizmi, bir ortodoksi geliştirmekten ziyade, bir ortopraksi ("doğru pratik") geliştirerek, kitleleri yakalamıştır. Fikirler manzumesi yerine, ideolojik düzenlemelere, pratiklere, törenlere öncelik vermiş; yürüyüş, yığınsal toplantılar, soğukta kalanlar için yiyecek ve para toplama, kamp kurarak yaşama, toplu ziyafetler düzenleme gibi edimlere ağırlık vermiştir (Bkz; Jan Rehmann, *a.g.e.*, s. 268). Kitlelerde rıza üreten hegemonik araçların güçlü olduğu kapitalist toplumsal formasyonlarda, komünistlerin bu araçların içerisinde mücadele vermekten ziyade, karşı-hegemonik araçlar oluşturmaları daha anlamlı görünmektedir. Bu araçlar dolaysızca siyasal değil, kültürel ve ideolojik karşı-hegemonya araçları olmalıdır.

tarihsel kesitlerdir. Komünist ideolojik mücadelede, her zaman ama kriz kesitlerinde daha da fazla olmak üzere, emekçilerin pratikleri üzerinden ürettiği realist ve ilerici-komünizan fikirlerle eklemlenmesini bilmek ve onları daha bütünlüklü bir ideolojik bakışa evriltmek zorunluluktur. Komünist ideoloji, bilimsel incelemelerden genel ilkelerini ve ilhamını alır; ancak toplumda oluşmuş, emekçilerin zihinlerinde yeşermiş realist ve ilerici ideolojik motifleri bünyesine katmadan da var olamaz.[329]

V. Althusser'in "ideoloji" anlayışına itirazlar

Türkiye solu ve akademi çevreleri üzerinde bıraktığı etkiyi bir nebze olsun kırmak üzere, ünlü Fransız "Marksist"inin konumuzla ilgili görüşlerine değinmek de yararlı olacaktır. Althusser, "ideoloji" üzerine tezleriyle de Türkiye solunun dikkatini çekmeyi başarmıştır.

i. Bize göre, spekülatif bir "genel ideoloji teorisi"nden[330] uzak durulmalıdır. İdeolojilerin toplumsal somut içinde incelenmesi ve buradan yola çıkılarak bazı soyutlamalara ulaşılmasıysa mümkün ve yararlıdır. Materyalist tutum budur. Elbette, daha önce yapılmış detaylı araştırmaların ürünü olan soyutlamaların çizdiği çerçeve içinde kalınarak, yeni gözlemlerle gerçekleştirilecek bazı saptamalar teoriye eklenebilir. Marksist, temel-üst yapılar, devlet aygıtı gibi temel kavramlarla çizilmiş olan çerçevenin içine, "ideoloji" konusunda birkaç saptama eklemeye çalışan Althusser de bunu yapmaya çabalamıştır. Althusser'in "ideoloji" üzerine yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla, bu konuda somut incelemelere dayanan, sistemli ve derinlikli bir çalışması yoktur. Amerika kıtasını yeniden keşfetmeye gerek yoktur, fakat Marksist teoride yeterince derinlemesine işlenmemiş alanlarda bir ilerleme sağlanmak isteniyorsa, bu alanlarda mevcut teorik bakış açısını reddetmeden, somut ve kapsamlı incelemelerin yapılması gerekir.

ii. Althusser yazılarında kılı kırk yarıp, onca titizlenmesine rağmen, yeri geldiğinde oldukça keyfi ve yanlış yorumlarda bulunur. İşte bir örnek: *"Gerçekten de 1844 Elyazmaları'ndan sonra Alman İdeolojisi de açıkça bir ideoloji kuramı sunar, ancak (...) bu kuram Marksist değildir."*[331] Bu yorum, ancak Althusser öyle diyor diye kabul edilmesi istenen, keyfi ve yanlış bir yorumdur. Devam edelim: *"Alman İdeolojisi'nde bu anlatım ("ideolojinin tarihi yoktur" anlatımı-MB) açıkça pozitivist bir bağlamda kullanılmıştır."*[332] Bu ifade de yanlıştır. *Alman İdeolojisi*, materyalist bir bakış açısıyla yazılmıştır. "İdeolojilerin, bilimin, sanatın, hukukun vb. bağımsız bir tarihi yoktur" anlatımı da tarihin idealist yorumuna karşıt olarak, materyalist bir perspektif bağlamında kullanılır. Hegel'in idealist felsefesinin eleştirisi yapılırken, felsefeye karşı bir tavır sergilenir sergilenmesine, ancak bu anti-felsefi tavır, Hegel'in ve genç-Hegelcilerin düşüncelerine ve perspektifine yöneliktir. Tarihsel-diyalektik materyalizmin, pozitivizmin anti-felsefi tavrıyla hiçbir alakası yoktur.

iii. Althusser'in "ideoloji"yle "bilinçdışı" arasında kurduğu ilişkinin dayanağı da yoktur. *"İdeolojinin tarihi yoktur"* önermesiyle Freud'un *"bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır"* önermesi arasında "organik bir bağ" olduğunu iddia eden Althusser, bu ilintilendirmenin "kuramsal açıdan gerekli" olduğunu belirtir.[333] Althusser, bahsedilen iki ifade arasında benzerlik kurmanın, bu *"benzetmenin kuramsal açıdan haklı olduğunu"* da *"bilinçdışının öncesiz ve sonrasızlığı son tahlilde genelde ideolojinin öncesiz ve sonrasızlığına dayanır"*[334] diyerek bir güzel (!) açıklar. Elbette kurduğu cümlede, "son tahlilde" gibi bir süs de eksik olmaz...

> *"Öncesiz ve sonrasız demek, her tür (zamansal) tarih karşısında aşkın değil de hazır ve nazır, yani tarihin tüm yayılımında biçimi değişmez demekse, ben de Freud'un sözünü harfi harfine devralıp, tıpkı bilinçdışı gibi, ideoloji de öncesiz ve sonrasızdır, diyeceğim."*[335]

---

[329] Yazılanlar, bilinmiyor ve uygulanmıyor değildir. Türkiye komünist hareketinin bu konuda deneyimi vardır. Bunları yazarken biz, kendi gözlemlerimiz bir yana, özellikle Metin Çulhaoğlu'nun "ideolojik mücadele" konusunda ortaya koyduğu çerçeveye de dayanmaktayız. (Bkz; Metin Çulhaoğlu, *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, 1997, s. 144–148). Bu eserin bir sonraki baskısındaysa; "ideolojik mücadele" konusu YGS Yayınları, 2002, s. 196-201 arasında yer alır.

[330] "Böyle bir kuramın ilk ve çok şematik bir taslağını önermek gibi bir tehlikeyi göze alıyorum." (Louis Althusser*, a. g. e.*, s. 183)

[331] *a. g. e.*, s. 183

[332] *a. g. e.*, s. 184

[333] *a. g. e.*, s. 186

[334] *a. g. e.*, s. 186

[335] *a. g. e.*, s. 186

Bir soyutlama olan "ideoloji" kavramı, öyle ya "öncesiz ve sonrasız", her zaman "hazır ve nazır" sayılabilir. Bir soyutlama, bir kavram tüm tarihte "hazır ve nazır", "biçimi değişmez" olarak vardır demek, katıksız idealizmdir. Bu noktada, Marx'ın *Grundrisse*'de bir soyutlama olan "üretim" kavramı hakkında söylediklerini hatırlamamak mümkün değildir. Bu tür kavramlar bizi, bir sürü ayrıntıyı tekrarlamaktan alıkoyar, çünkü bu kavramlar soyutlama ürünüdür. Ancak, her çağın spesifik üretim tarzının incelenmesi yerine, her çağda geçerli olduğu varsayılan genel bir "üretim" işleyişinden bahseden burjuva düşünürler (sözgelimi liberal J. S. Mill), idealist bir tutum sergiler.[336] Ya "ideoloji"nin teorisini yapan Althusser?

Bize göre, ideolojiler üzerine bir değerlendirme yaparken, Freud'un panseksüalist (her şeyi kuşatan cinselci) yaklaşımına başvurmak, "bilinçdışı" ("bilinçdışı" sayılan dürtüler, içgüdüler bize göre, "bilinç" kapsamındadır), "öncesizlik ve sonrasızlık" gibi kavramları kullanmak gereksizdir. Üstelik bunlara bulaşılmaması gerekir. Bunun yerine, psikoloji bilim dalının yaygın olarak kabul edilen bazı bilgilerini kullanarak, metafizik ve pragmatik ideolojiler üretilirken ve yeniden üretilirken kullanılan bazı zihinsel düzeneklere işaret edilebilir. Her ideolojinin ilk üretiminin ve gelişiminin incelenmesi, ayrıntılı somut tarihsel koşulların değerlendirilmesini de gerektirir.

iv. Althusser'in değerli olsa da özgünlüğü olmayan iki tezinden ilki şöyledir: *"İdeoloji bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir."*[337] İkinci teziyse şöyle: *"İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir."*[338] Bu iki tezi değerli yapan, Marx'ın ideoloji konusundaki doğru saptamalarının başka kelimelerle tekrarı olmalarıdır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'nin, *18 Brumaire*'nin, *Kapital*'in ilgili kısımları hatırlanmalıdır. Althusser, *"(...) tüm ideolojilerde gözlemlenebilen her türlü imgesel çarpıtmanın, bu ilişkinin imgesel doğası tarafından desteklendiği yolundaki tezi ileri sürebiliriz"*[339] diye yazarken de haklıdır. Ancak Althusser, ideolojileri sınıflandırmaz ve ideolojilerin tümünde bir "imgesel çarpıtma"nın gözlemlenebileceğini belirtirken de devrimci-realist ideolojilerde ve teorilerde "çarpıtmanın" genelde bulunmadığını, gözlenmişse de bunun karakteristik bir özellik olmadığını eklemeyi unutur. İnsanları gerçeklik hakkında çarpıtma yapmaya iten, bu ideolojik çarpıtmaların temelinde yatan nedense, toplumsal yaşamda aranmalıdır. İdeolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde işlevli olan zihinsel/psikolojik düzenekler, kendi başlarına "çarpıtma" üretemez. İdeolojileri oluşturan insanların toplumsal pratikleridir. Althusser bu pratiklere işaret ederken haklıdır. Ancak Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*'in sekizincisinde *"toplumsal yaşam özünde pratiktir; teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur"* şeklinde yazarak, bu materyalist tezi zaten çok önceden ileri sürmüştür.

v. Althusser, ideolojik düşünceleri, *"bir ideolojik aygıt tarafından tanımlanan kurallarla düzenlenen pratiklerin edimleri"*yle özdeşleştirir ve böyle tanımlanınca, *"düşünceler de (ülküsel, tinsel bir var oluşla donanmış düşünceler olarak) yok olup gittiler"*[340] diye yazar. İdeolojileri daha çok "ideolojik pratikler" şeklinde adlandırdığımız pratiklerle özdeşleştirir. Oysa "ideolojik pratikler"den ayrı, ideolojik motifleri üreten yaşam pratikleri vardır. İdeolojiler sadece, *"(...)* ***öznenin düşüncelerinden kaynaklanan*** *maddi ideolojik aygıt tarafından tanımlanan maddi kurallarca belirlenen maddi pratiklerde yer alan* ***maddi edimler****"*e[341] indirgenemez. Çünkü öznelerin ideolojik olan ve ideolojik olmayan düşüncelerinin nihai kaynağı yaşamsal pratiklerse de düşünceler pratiklerle özdeş değildir.

---

[336] "Tüm üretim dönemlerinin belli bazı ortak özellikleri, ortak belirlemeleri vardır. Genel anlamda üretim bir soyutlamadır ama ortak öğeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı, böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde makul bir soyutlamadır. Öte yandan bu genellik ya da kıyaslamalar sonucu süzülmüş ortak öğe de karmaşık bir eklemlemedir, türlü değişik belirlemelere bölünüp ayrılan bir bütünlüktür. Kimi belirlemeler bütün dönemlere aittir, kimisi ise yalnızca birkaçına. En modern dönemin (bazı) karakteristikleri en eskisiyle ortak olacaktır." J. S. Mill gibi iktisatçılar/düşünürler, üretim alanında olduğu gibi bölüşüm alanında da genel birtakım nitelikler olduğunu saptarken, yaptıkları şudur; "tüm tarihi farkları genel insani yasalar altında birbirine karıştırıp yok etme (...) Örneğin köleye de serfe de ücretli işçiye de köle, serf, ücretli işçi olarak var olmalarını mümkün kılan bir miktar besin verilir." Burada, "amaç, gerçekte, üretimi, bölüşüm vb.'nden ayrıymış, tarihten bağımsız ebedi doğa yasalarıyla yönetiliyormuş gibi sunmaktır –sözgelimi bk. Mill- ki fırsattan istifade, üzerlerinde soyutta toplumun kurulu olduğu karşı gelinmez doğa yasaları kılığında burjuva ilişkileri yavaşça araya sokulsun." Sonuçta Marx burada, burjuva klasik siyasal iktisadındaki bir doğallaştırma ve evrenselleştirme örneğini saptar. (Karl Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birinci Baskı, 1979, s. 143, 146)

[337] Louis Althusser, *a. g. e.*, s. 187

[338] *a. g. e.*, s. 190

[339] *a. g. e.*, s. 189-190

[340] *a. g. e.*, s. 195

[341] *a. g. e.*, s. 194. Vurgular bize aittir.

Althusser'in keyfi ve saçma yaklaşımlarına başka örnekler de verilebilir. Örneğin, *"her şeyin merkezinde yer alan tezim"* dediği ifade şöyledir; *"ideoloji bireylere özne diye seslenir."*[342] Soyut "ideoloji" kavramını kullanmasını bir yana bıraksak bile, "seslenme" adını verdiği işlemin ne olduğunu yazdıklarından anlamak mümkün değildir. *"Bireyler zaten-hep öznedirler"*[343] cümlesinin anlamını da bir tek Althusser biliyor olmalıdır... Saçma olan ifadelerine örnek olarak da "aile, baba/anne/kardeş ideolojisi", "aile ideolojisi" gibi nitelemelerini verebiliriz. Freud'a olan keyfi ilgisini ve sempatisini de unutmamalıyız:

> *"Bütün bu ideolojik zorlama ve önceden-atanma kadar, önce aile içindeki bu evcilleştirmenin, sonra da eğitimin uyduğu bütün kuralların, Freud'un cinselliğin genital ve pre-genital 'evrelerinin' biçimleri olarak incelediği konuyla, yani Freud'un, yolaçtığı sonuçlara bakarak, bilinçdışı dediği alanın 'kavranılması' başlığı altında incelediklerileriyle ilişkisi olması gerektiğini anlamak için müneccim olmaya gerek yok."*[344]

vi. İdeolojik aygıtlara gelince... "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA) tanımı sorunludur. Bu görüşe göre, devlet, aile DİA'sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA'yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA'sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA'yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, diğer DİA'larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, "hazır ve nazır"dır. Kısacası, bu görüşe göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vb.) devlettir. Devlet, ister bir "aygıt" olarak ele alınsın, istenirse de bir "toplumsal ilişki" olarak düşünülsün, neredeyse toplumun tüm süreç, organizasyon ve kurumlarında, "egemen ideoloji" yoluyla da olsa, var olabilir mi? Toplumların tüm süreç, organizasyon ve kurumları, bir "aygıt" mıdır? Üstelik bunlara, "devletin aygıtları" nitelemesi yakıştırılabilir mi? Sorun budur. Althusser'e göre, bu çeşitli aygıtların birliğini sağlayan *"devlet ideolojisi"*[345] ya da *"egemen sınıfın ideolojisi olan egemen ideoloji"*[346]dir. Althusser, DİA'ların sınıf mücadelelerinin alanı olduğunu belirtir ve *"hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz"*[347] diye de ekler. İfadelerini düzeltmek için daha sonradan eklediği bir notuyla da orta yere eklektik bir karmaşa bırakır:

> *"DİA'lardaki sınıf mücadelesi, DİA'ları aşan bir sınıf mücadelesinin görünüşlerinden yalnızca biridir. İktidardaki bir sınıfın, DİA'larda egemen kıldığı ideoloji, DİA'larda 'gerçekleşir', ama başka yerden geldiği için onları aşar. Aynı şekilde, ezilen bir sınıfın DİA'lara karşı ve DİA'lar içinde, savunmayı başardığı bir ideoloji de başka yerden geldiği için DİA'ları aşar.*
>
> *(...) o zaman ideolojiler DİA'larda değil, sınıf mücadelesine katılan toplumsal sınıflardan, yani sınıfların var oluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneyimlerinden vb. 'doğuyorlar' demektir."*[348]

VI. Siyasal ideolojilerden örnekler

Geldiğimiz bu noktada yazımızı, liberalizm, muhafazakârlık, sosyal demokrasi, feminizm, milliyetçilik ve faşizm örnekleri üzerinde durarak bitirelim.[349]

i. Klasik liberalizm:

Liberalizm, Batı Avrupa toplumlarının 18. ve 19. yüzyıldaki tarihsel gelişimlerinin burjuva sınıf bilincindeki yansıması olarak özetlenebilir. 17. yüzyılda Batı Avrupa'da iktisadi, askeri, dinsel ve hukuki iktidar mekanizmalarını kralların şahsında birleştiren mutlakiyetçi monarşilerin gelişimine karşı burjuvazinin siyasal/ideolojik, felsefi ve artistik mücadelesinin leitmotifi, liberal değerler ve ilkelerdir. Klasik liberalizm, burjuvazinin siyasi iktidarının oluşumu

---

[342] *a. g. e.*, s. 196

[343] *a. g. e.*, s. 202

[344] *a. g. e.*, s. 203

[345] *a. g. e.*, s. 11-59

[346] *a. g. e.*, s. 171

[347] *a. g. e.*, s. 172

[348] *a. g. e.*, s. 211-212

[349] Bu bölümde dikkate aldığımız spesifik siyasal ideolojiler hakkındaki bilgiler için şu iki kaynağı kullandık; i. Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi*, s. 267-281, 283-296, 331-346, 347-361, 363-375, 377-390 ii. Fatih Yaşlı, *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*, Alabanda Akademi, 2016, s. 22-68

sürecinde sahip olduğu dünya görüşü olarak, monarşi ve aristokrasiye karşı mücadelesinde, pre-proleter halk kitlelerinin ve proletaryanın üzerinde hegemonyasını kurarken şekillenir.

Liberalizmin merkezi kavramı bireydir. Liberal düşüncede birey, toplumsal ilişkilerinden yalıtılmış (atomizasyon), tarihsel akış içerisinde ele alınmayan (tarihsizleştirme) tekil insan öznesi durumundadır. Kapitalist toplumda burjuvalar ile proleterler, birey/yurttaş nitelemesiyle düşünsel düzlemde eşitlenmekte ve gerçeklikte aralarında bulunan sınıfsal ilişkiler gizlenmektedir.

Klasik liberalizme göre, yaşam güvencesi, özgürlük ve bireyin emek gücünü de kapsayan mülkiyet, "doğal haklar"dır. Özünde bu durum, burjuvazinin çıkarlarının üstü yarı-örtük bir biçimde savunulması ve tüm toplumun çıkarları olarak gösterilmesine karşılık gelir. Liberal burjuvalar yaşam hakkını, negatif özgürlükleri ve özel mülkiyeti, bireylerin doğal hakları olarak görürken, toplumsal-tarihsel ilişkilerin belirlediği bu antiteler, toplumsal-tarihsel bağlamından soyutlanıp, doğallaştırılır. Örneğin Roma İmparatorluğu döneminde bir kölenin yaşam hakkından bahsetmenin absürtlüğü karşısında, modern "köleler" olan proleterler için, sermaye birikim süreçlerinin gerekleri doğrultusunda şekillenen bir yaşam hakkı fikri elbette vardır. Kapitalist üretimin Avrupa topraklarındaki gelişimiyle birlikte yaşanan üretici güçlerdeki ilerlemeler, üstyapılardaki yansımasını, bireylerin bilgi, fikir oluşturup yayma, düşüncelerini ifade etme ve davranışlara dönüştürmesinin müdahalelerle kısıtlanmaması anlamına gelen "negatif özgürlük" anlayışında bulur. Liberal düşüncede, bireylerin özgürlüğü doğal bir hak olarak sunulduğunda, yine tarihsizleştirme yapılmaktadır.

Klasik liberalizmde, bir "toplum sözleşmesi"yle devletin kurulduğu ve "doğal hakları" korumak üzere görevli olduğu var sayılır. John Locke'un toplum sözleşmesinin çıkış noktası "doğa durumu"dur. Hayali bir kurgu olan doğa durumunda insanlar sınırsız bir özgürlüğe ve mutlak bir eşitliğe sahiptir. Doğal durumda hakların kullanılması açısından bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı vardır. Devlet, bireylerin yaptığı toplum sözleşmesiyle yargı ve yürütme erklerinden vazgeçmeleriyle kurulur. Thomas Hobbes ise "herkesin herkese karşı savaşı" (bellum omnium contra omnes) olarak tanımladığı doğa durumuyla, bir toplum sözleşmesiyle kurulan devleti temellendirir. Liberal düşüncede, devlet toplumun üstünde, topluma aşkın bir kurum olarak değerlendirilir ve temel işlevi mülkiyeti korumaktır. Oysa burjuvazi ve onların organik aydınları, siyasi temsilcileri, mutlakiyetçi ve teokratik iktidara karşı anayasal ve laik bir rejimi, hukuk devleti ilkesini savunmuştur. Burjuvaziyle toplumun diğer sınıfları arasındaki sınıfsal iktidar ilişkisinin örgütlenmesi olarak kapitalist devlet kurulurken, burjuvazi toplumun diğer sınıfları üzerindeki hegemonyasını bu yolla oluşturur. "Toplum sözleşmesi" de, "doğa durumu" da metafizik kavramlardır.

Klasik liberalizmin "fayda anlayışı", "homo economicus" (Adam Smith) olarak adlandırılan bireylerin eylemlerinin temelinde, haz ve fayda arayışı olduğunu var sayar. Bireylerin mübadele ilişkilerine girdikleri piyasada, karlarını ve faydalarını maksimize etmeye çalıştıkları belirtilir. Ekonomik ilişkilerin, kendiliğinden işleyen mekanizmalarıyla bir "gizli el" oluşturduğu düşünülür. Bireylerin faydalarının toplamı, toplumsal faydaya yol açar denir. Oysa bireylerin haz ve çıkar/fayda arayışı apriori özellikleri değildir. Kapitalist toplumsal-iktisadi ilişkiler içerisinde insanlar, çıkarlarını takip etmeye itilir. Burada bir *ters çevirme* yapılmaktadır. "Gizli el" bir *piyasa fetişizmi*dir. Örneğin kapitalist iktisadi ilişkiler, burjuva bireylerin bir bölümünün karını artırmasına, bir bölümünün ise iflasına yol açar. Bu iktisadi ilişkilerin işleyişi anarşik ve plansızdır. Sömürülenler açısından bakıldığında, kapitalizm onlara genel olarak "fayda" sağlamamaktadır.

ii. Muhafazakârlık:

Edmund Burke, Louis de Bonald ve Joseph de Maistre, Büyük Fransız Devrimi sonrasında muhafazakâr ideolojinin ilk metinlerini yazmıştır. Ancient Regime'in bu organik aydınlarının ortak noktaları bu devrimin getirdiği değişime tepkidir.

Muhafazakârlık ilk oluşumunda, aristokrasinin sınıf bilinci olarak, toplumsal değişim süreçlerinde tehdit edilen değerlerin ve kurumların savunusunu anlatır. Bu özelliğiyle muhafazakâr ideoloji oluşturulurken, bir *karşıt tepki* kurma düzeneği işlemektedir. Muhafazakârlık, Aydınlanma'nın akılcılık ilkesine, reform hareketlerine karşıtlıkla şekillenmiştir. Örneğin muhafazakârlara göre, dinsel kuralların işlevi dünyada toplumsal düzeni sağlamaktır. Aile, köy, manastır ve lonca gibi kurumların, cemaatlerin, değerlerin, geleneklerin, alışkanlıkların toplumsal işlevleri nedeniyle savunusunu gerekli görürler. Deneyimlerin, alışkanlıklarla yararlı olduğu görülmüş her kurum ve değerin, istikrarı sağladığı vurgulanır.

Muhafazakârlığa göre, insan biyolojik, duygusal ve bilişsel açıdan kusurlu bir doğaya sahiptir. Bu yüzden de insanların davranış ve eylemleri, kurumlar tarafından denetlenmeli ve düzenlenmelidir denir. Burada *evrenselleştirme* düzeneği çalıştırılmaktadır. İnsanların "kusurları", "erdemleri"nden ayrılarak tek-yönlü kavranmakta, ayrıca toplumsal belirlenimlerinden arındırılıp, *doğallaştırılmaktadır*.

İnsan aklı, gerçeği özellikle de toplumsal gerçekliği yeterince kavrayamaz ve bu nedenle akılcı toplumsal reformlar istikrarsızlık getirir şeklinde bir düşünceye sahip olan muhafazakârlık, alışkanlıkların ve geleneklerin sürdürülmesinden yanadır. Burada gerçeklik ile insanların bilinci arasındaki karşılıklı etkileşim, tek-yönlü olarak değerlendirilmekte; görünüşlerin oluşturduğu algılama düzeyi mutlaklaştırılmaktadır. Bu tutum, anti-realist niteliktedir.

Muhafazakârlık, kurallarla, normlarla, cezalarla biçimlenen toplumsal düzenlemelerin, kurumların otoritesiyle uygulanmasını elzem görür. Bu yolla istikrar ve düzenin korunmasını, toplumsal eşitsizliklerin statükosunu savunur. Otoritelerle bireyler arasında rıza değil, itaat ve bağlılık ilişkisinin olmasını, hakların görevlerle dengelenmesi gerektiğini benimser.

Muhafazakârlar, yeni değerlere ya da evrensel değerlere karşı bir tutum sergiler. Başka bir deyişle, tutucudurlar, başka değerlere karşı dışlayıcı ve ayrımcıdırlar.

Muhafazakâr düşünce, endüstrileşmenin, bilimsel-teknolojik gelişmenin sonucunda gelişen değerlerdeki aşınmaları eleştirir ve bunlara *karşıt-tepki* verir. Maddenin maneviyat karşısında üstünlük kazanmasının olumsuzluğuna işaret eder. Eski güzel günlerin kaybolması nedeniyle gelişime karşıdır. Kapitalizmin gelişimiyle kırsal yaşantının çözülüşüne, kentleşmeye olumsuz bakar.

Muhafazakâr ideoloji zamanla, liberal ideolojiyle birleşmiş ve kaynaşmıştır. Böylelikle bir burjuva ideolojisi olarak yeniden şekillenmiş ve burjuva demokrasisinin değer ve ilkelerinin korunması gerektiği savunusunu yapmıştır. 1980'lerle birlikte neokonservatizm ile neoliberalizm kaynaşmış, otoriter bir siyaset anlayışıyla, piyasacı/liberal politikalar bir potada eritilmiştir.

Muhafazakârlar, millet (ulus) kavramını benimser ve milliyetçidir. "Ulusal çıkarlar"dan ve ulus devletten, kanunlardan ve "hukuk devleti"nden, "adaletin yansız uygulanması"ndan yanadırlar. Bütün bunlar ideolojik birer *illüzyon* işlevine sahiptir. Muhafazakarlık günümüzde, gerici-pragmatik bir düzen ideolojisidir. Muhafazakâr bir düşünür olan Oakeshott'a göre, muhafazakârlık bir ideoloji değil, bir tutumdur. Elbette muhafazakârlık bir ideoloji olarak, radikal değişimlere ve toplumsal dönüşümlere karşı oluşturulan bir tavır/tutuma ve davranış stiline sahiptir. Başka bir deyişle, anti-komünisttir.

iii. Sosyal demokrasi:

Sosyal demokrasi, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlikler, adaletsizlikler gibi kapitalist toplumsal formasyonlarda birer sonuç olarak oluşan görüngülerin, siyasi ve ekonomik reformlarla tedricen ortadan kaldırılacağı görüşüyle karakterizedir. Bazı ülkelerdeyse, eşitsiz ve geç gelişen burjuva demokratik ilke ve kurumların geliştirilmesini savunur. Sosyal devlet, piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi ve karma ekonomi, 1929 Bunalımından sonra, krizden çıkışın bir formülü olmanın yanı sıra, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarında, reel sosyalizme ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde yeniden kitleselleşme eğilimi gösteren komünist partilere karşı, işçi sınıfının burjuva demokrasisine rızasını inşa etmek üzere oluşan hegemonik bir projenin bileşenleridir. Sosyal demokrasinin altın çağı olan 2. Savaş-1980 yılları arası dönemi karakterize eden Keynesçi sermaye birikim biçimi, uluslararası bir krizle birlikte yerini, 1980'lerden itibaren neoliberalizme bırakmıştır. Kapitalistler ile proletarya arasındaki kısmi uzlaşmanın ürünü olan burjuva demokratik üstyapılar, böylelikle yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 1990'larda reel sosyalizmin çözülmesiyle beraber, sosyal demokrasinin komünizme karşı koruma sağlayıcı işlevi de ortadan kalkınca, kapitalist sınıfın gözünde bu akım, demode olmuştur.

Sosyal demokrasi, emek-sermaye karşıtlığı dikkate alındığında, bir burjuva sınıf ideolojisi olarak devrimci-realist değil, reformist-pragmatik bir düzen ideolojisidir.

iv. Feminizm:

Kapitalist toplumsal formasyonlarda kadınlar, erkeklere göre dezavantajlı, ikincil bir konumdadır, üstelik erkekler gibi sömürülmektedir. Burjuvazinin eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ilkelerinin, kadınlar için somut haklarla örtüşmediğinin anlaşılması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Feminist hareket ilk olarak kadınların erkeklerle eşit yasal ve siyasal haklara (eğitim hakkı, eşit çalışma hakları, oy hakkı vb.) sahip olması için verilen mücadeleyle liberal bir çizgide yola koyulmuştur. 19. yüzyılın başından, 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan bu dönem "birinci dalga feminizm" olarak adlandırılır. "İkinci dalga feminizm" ise, 1960'larda doğmuştur. Bu dönemdeki feminist hareketlerin kadınların siyasal özgürleşmesiyle değil, "kadının özgürleşmesi"yle ilgilendiği söylenebilir. Feministlere göre, toplumda "kadınlık" oluşturulmaktadır; toplumsal yapılanış, toplumsal cinsiyet rolleri üretmektedir.

Feministler patriyarkanın (erkeklerin çeşitli alanlardaki iktidarları) kapitalizme indirgenemez olduğunu savunsa da aslında kapitalist toplumlardaki iktidar ilişkileri, bir alt kümelenme olarak patriyarkayı yapısında (=düzenleniş ve

işleyiş) barındırır. Kamusal alanın (iş, siyaset, kültür vb.) erkeklerin tasarrufunda olmasına, ev ve aileye ait sorumluluklardan oluşan özel alanın kadınlara bırakılmasına da feministler karşı çıkar. Oysa komünizmde toplumun bilimsel yapılanışı, özel alan-kamu alanı ayrımını ve patriyarkayı da kapsayan iktidar ilişkilerini ortadan kaldırma kapasitesine sahiptir. Örneğin ev işlerinin yapılmasının ve çocukların yetiştirilmesinin, toplumsal faaliyetlere dönüştürülmesi; cinsiyet rollerinin sönümleneceği ve "androjen" (günümüzde kadın ve erkeklere özgü sayılan rollerin/özelliklerin gelecekte her bireyde bir arada bulunuşu) nitelikte insanların yetiştirileceği bir toplum ve kültürün yaratılması, komünizmle mümkündür.

v. Milliyetçilik:

Millet/ulus, milli kimlik, milliyetçilik, ulus devlet kavramları, 18. yüzyıl sonrasında türetilmiştir.

Milliyetçiliğin temek kavramı olan millet, milliyetçilerin zihninde ve ayrıca ortak duyuda tarih-dışı bir kurgu/inanç olarak yer alır. Oysa bilimsel açıdan millet, "hayal edilmiş bir siyasi topluluktur" (Benedict Anderson). Toplumdaki her birey, aynı milletin bir ferdi olarak gördüğü diğer bireylerle kendini özdeş sayar. Gerçekliğin çarpıtıldığı bu kavramlaştırma, emek güçlerinin köylülerden oluşması ve bir kapitalist pazarın şekillenmesi süreçlerinde, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla türetilmiştir. Çok etnisiteli imparatorlukların çözülüşü süreçlerinde, milliyetçi ideoloji, önce burjuvazinin bir ilkesi olmuş ve kapitalist devletlerin oluşmasıyla birlikte devlet ideolojilerinin bileşeni haline gelmiştir. Ortak bir dil ve eğitim sistemi ile yazılı basının, kapitalistleşme sürecinde toplumsal gereksinimler olduğu ve "millet" kurgusunun türemesinde işlevler üstlendiği görülmelidir. Bu unsurlar aracılığıyla, bireylerde bir duygudaşlık ve deneyim ortaklaştırılması söz konusudur. Millet, bir kurgu olarak, hayali bir yaratım olarak bireylerde deneyim ve duygu ortaklığıdır. Bu kurgu, edebi eserlerle, efsane ve destanlarla, tarih yazımıyla, eğitim sistemindeki ideolojik formasyon kazanma süreçleriyle, kuşakların birbirlerine sözlü aktarımlarıyla, tören ve ritüellerle, bayraklar gibi simgelerle sürekli yeniden üretilir. Bu kurguda bireylerin sınıfsal aidiyetlerinin üzeri örtülür, fertlerin ortak çıkarlara ve kökenlere sahip olduğu, siyasal iktidarın "tasada ve kıvançta ortak" olan millete dayandığı benimsenir. Milliyetçiliğin, anti-komünist özü burada yatar. Milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılıkla da yakın ilişkidedir. Üstelik ulus devletler içerisinde bulunan etnik azınlıkların talepleri günümüze kadar sürdüğünden, bu etnisitelere karşı zor kullanımı ve göç gibi politikalar uygulanmış, zaman zaman da bunları destekleyen reformlara gidilmiştir. Günümüzde iddia edilenin aksine küreselleşmeyle ulus devletlerin sonu gelmemiştir. Var olan bazı ulus devletlerin (en tipik örnek Yugoslavya) parçalanması ve mikro-milliyetçi ideolojilerin doğması söz konusu olmuştur.

vi. Faşizm:

Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası da örtüşmektedir. Faşist hareket ayrıca, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Bunlara bir de Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığın, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olduğu eklenmelidir.

Faşizm bir ideoloji olarak, muhafazakârlığın kavramlarını ve anlayışını uçlara taşır. Irkçılık, milliyetçilik, otoriteyi/lideri *fetişleştirme*, despotizm, güçlüler-güçsüzler ayrımı, elitizm, militarizm, yayılmacılık, anti-komünizm ve korporatizm karakteristik özellikleridir. Kapitalizm öncesi hayali bir güzel geçmişi, Orta çağın geleneklerini, şövalye kültürünü, kahramanlık hikâyelerini ve destanları yüceltirler. Faşist ideoloji, mistik-metafizik-irrasyonel karakterdedir. Aydınlanma, akıl ve entelektüalizm karşıtıdır. "Düşman oluşturma", komplocu düşünüş faşizmin özelliklerindendir. Faşistler, kahramanlık ve ölüm kültü, güç, savaş, hiyerarşi, emir-komuta, erkeklik gibi kavramlar etrafında değerler türetir. Ayrıca faşizm, asketik (çileci) bir çalışma ve üretim etiğine sahiptir.

İlkyazım bitiş tarihi: 1 Ocak 2008

Revizyon tarihi: 1-9 Haziran 2022

3. [Hukuk Teorisi]

> "Tarihin hizmetinde olan felsefenin acil görevi, bir kere insanın öz-yabancılaşmasının kutsal formlarının maskesi düşürüldüğünde, kutsal olmayan formlarındaki öz-yabancılaşmayı ortaya çıkarmaktır. Böylelikle gökyüzünün

eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisi hukukun eleştirisine ve teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine dönüşür."[350]

"Yasaların ruhu denen şey aslında mülkiyettir" (Linguet)[351]

"Yasayı yapan otoritedir, hakikat değil" ("autoritas, non veritas facit legem"). (Hobbes, Laviathan, Bölüm 26)[352]

"Toplumun olduğu yerde hukuk vardır" ("Ubi societas, ibi jus").

Giriş

Hukuk, sadece kurallardan ya da mevzuattan ibaret değildir; hukuksal yapı, devletin alt kümelenmesi olarak barındırdığı hukuksal pratikler ve ilişkilerle, aynı zamanda bir iktidar örgütlenmesidir. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki mücadeleler ve iktidar ilişkilerindeki dinamik denge, hukuksal biçimlerde yansıtılır. Örneğin neoliberal sermaye birikim biçimiyle birlikte, proletaryanın iktidar ilişkilerindeki gücü ve örgütlülüğündeki gerileme, hukuksal düzenlemelerle ifade edilmiştir.

"Hukuk, egemen sınıfın çıkarlarıyla örtüşen ve onun sistematik şiddetini/iktidarını muhafaza eden bir toplumsal ilişkiler sistemi ya da düzenidir."[353] Başka bir ifadeyle, hukuksal normlar tarafsız değildir; hukuksal kurallar egemen sınıfın iktidarını muhafaza etmeye dönük ideolojik işlevlere sahiptir ve hukuksal yapı kapsamındaki belirli toplumsal ilişkiler/pratiklerle işlerlik kazanır. Bu kurallar, sınıflar arası mücadelelerle şekillenen toplumsal ilişkiler tarafından koşullanır. Hukuk, egemen sınıf adına geliştirilen ve kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin sürdürülmesinde işlevi olan politikaların mevzuat aracılığıyla büründüğü bir formdur.

Öte yandan, hukukun kapitalizm sonrası akıbetinin ne olacağı konusunda, bugünden öngörülerde bulunmak mümkündür. Ancak bu öngörülerin kapsamı, gelişimin ana çizgilerini içerebilir. İçerik olarak bakıldığındaysa, yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin hukuk oluşumları, yolumuzu aydınlatacak bir birikime sahiptir.

I. Hukukun işlevi, oluşumu ve gelişimi

> "Kural ve düzen, toplumun, salt keyfilikten ve rastlantıdan kurtulup, kendisini kalıcı kılmasının bir biçimidir. Toplum, bu biçime, üretim sürecinin ve bu sürece denk düşen toplumsal ilişkilerin durağan anlarında, kendini sürgit yeniden üretmek suretiyle erişir. Bu oluşum, belirli bir zaman kesiti boyunca süregelmişse, gelenek ve görenek olarak taşlaşır ve sonunda da açık bir yasa olarak kutsallaştırılır. Bu kural ve düzen, toplumsal

---

[350] Karl Marx, *The Introduction to Contribution To The Critique Of Hegel's Philosophy Of Right* https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm

[351] Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 2004, s. 587

[352] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 90

[353] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, *a.g.e.* içinde, s. 89

> dayanıklılığa kavuşacak ve rastlantıdan, keyfilikten bağımsızlık kazanacak her üretim biçiminin kendisinden vazgeçilmez öğesidir."[354]

Hukuk kuralları, toplumsal ilişkileri "kalıcı kılmanın" ve yeniden üretmenin bir biçimidir. Tüm toplumsal ilişkiler, hukuksal biçimlere dönüştürülmez. Fakat kapitalist toplumlarda hukuk, en kapsamlı toplumsal düzenleyicilerden biridir. Hukuksal yapı ise, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve yeniden üreten tek pratik ve işleyiş değildir.[355] Hukuk fetişizmi, başka bir deyişle hukukun toplumsal sistemi düzenleyen başat ya da tek yapı olarak görülmesi, yabancılaşmanın sonucu olan ideolojik bir ters çevirmeye karşılık gelir.

Ahlak (etik), toplumsal ilişkilerdeki bozulmalara ve sapmalara *karşıt tepki*yle oluşturulan, toplumsal ilişkilerdeki düzeni koruyan bir başka ideolojik formdur[356]. Ahlak, bir ikiyüzlülüğü anlatır; ahlakı doğuran, toplumsal ilişkilerin nesnel acımasız, halden anlamaz, vicdansız ve merhametsiz işleyişi ve sonuçlarıdır.[357] Ahlak toplumsal ilişkileri düzenlemede işlevli bir ideoloji olarak, hak ve adalet kavramları dolayımıyla hukukla ilişkilenir.[358] Hukuk ise, özneler arasındaki çekişme ve çatışmaları, toplumsal ilişkilerdeki düzensizlikleri ve ihlalleri, bir düzene bağlar.

> "Toplumsal gelişmenin belirli, çok ilkel bir aşamasında, günbegün yenilenen toplumsal üretimi, üretilen ürünlerin üleşimini ve değiş tokuşunu ortak bir düzene bağlama gereksinimi doğar; bireyin kendisini üretimin ve değiş tokuşun ortak kurallarına bağımlı kılması zorunluluğu belirir. Önceleri bir 'gelenek' durumunda kalan kurallar dizisi, kısa bir süre sonra 'yasa' haline gelir. Yasanın yanı sıra, onu ayakta tutmaya yarayacak organlar, kamu otoritesi, yani 'devlet' de zorunlu olarak ortaya çıkar.
>
> "Toplum daha fazla geliştiğinde, yasa da dar veya geniş kapsamlı bir hukuk sistemine dönüşür. Bu hukuk sistemi daha da karmaşıklaştığı zaman, sistemin terminolojisi de toplumsal yaşamın sıradan ekonomik koşullarını dile getiren terminolojiden uzaklaşır. Bu hukuk sistemi, varoluşunun ve sonraki gelişiminin nedenlerini süregelen ekonomik koşullarda değil de kendi iç mantığında ya da isterseniz 'irade kavramı'nda bulan bağımsız bir öğe olarak gözükür. İnsanlar, tıpkı hayvanlardan türemiş olduklarını unuttukları gibi, hukuklarının da kendi ekonomik yaşam koşullarından kaynaklandığını unuturlar.
>
> "Hukuk sisteminin karmaşık ve geniş kapsamlı bir bütün haline gelmesiyle, yeni bir toplumsal iş bölümü zorunluluğu doğar; bir profesyonel hukukçular zümresi oluşur ve onlarla birlikte hukuk bilimi ortaya çıkar."[359]

Hukuk yazını olan anayasalar, yasalar, yönetmelikler, toplumsal ilişkileri koruyan, düzenleyen ve yeniden üreten kurallar olarak, varlıklarını toplumsal ilişkilere borçludur. Hukuksal metinler oluşturulurken, tarihsel miras, egemen ideolojinin bileşimi, iktisadi ilişkilerin gelişme düzeyi, karşıt sınıfsal çıkarların dengesi, uluslararası konjonktür gibi faktörlerin etkisi vardır. Hukuksal kavramlar insan aklının soyut yaratımları değil, toplumsal ilişkileri yansıtan, profesyonellerin aklında bu ilişkilerin yeniden üretildiği kavramlardır. Hukuk, toplumsal ilişkilerin devlet dolayımıyla yeniden üretildiği ve düzenlendiği kuralları içerir. Devlet, hukukun yaratıcısı ve uygulayıcısıdır.

> "(…) iktidarda hangi sınıf bulunursa bulunsun, 'sivil toplumun' tüm gereksinimleri de yasalar kılığında evrensel egemenliklerini kurabilmek için, devlet iradesinden süzülmek zorundadır."[360]

---

[354] Karl Marx *MEW XXV, 801*'den aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 26-7

[355] "Tüm toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler almadığı gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen tek araç da hukuk değildir." Bkz; Onur Karahanoğulları, Diyalektik Hukuk Bilimi Notları, *Marksizm ve Hukuk* içinde, Yordam Kitap, 1. Baskı 2018, s. 205

[356] "Taşınır malların özel mülkiyetinin gelişmiş bulunduğu andan başlayarak, bu özel mülkiyetin üstün geldiği bütün toplumların şu ahlak buyruğuna ortaklaşa sahip bulunmaları gerekiyordu: Çalmayacaksın." Bkz; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 4. Baskı 2003, s. 160

[357] "Ahlaki tumturaklı sözler, toplumsal pratiğin ahlaksızlığı ile kopmaz biçimde bağlantılıdır ve ondan beslenir. (…) Etik biçimin bu ikiyüzlülüğü (…) etik biçimin ayırt edici temel özelliğidir." Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Birikim Yayınları, 1. Baskı, 2002, s. 164

[358] "Adalet, etiki hukuka götüren basamaktır." Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 168

[359] Friedrich Engels *Konut Sorunu*'ndan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.,* s. 27

[360] Friedrich Engels *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'ndan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 28

Toplumsal ilişkilerdeki değişimler ve farklılaşan gereksinimler ile sınıflar arasındaki hak mücadeleleri, kapitalist üretim biçiminin kuruluşu sırasında kapitalist hukukun oluşumunda önemlidir. Hukuksal biçimler oluşturulduktan sonra da gelişimleri devam eder: "Değişen yaşam ilişkileriyle birlikte, yasalar da ister istemez değişir."[361]

> "(…) 'hukukun gelişimi'nin yolu, ilkin, ekonomik ilişkilerin hukuk ilkelerine doğrudan aktarılmasından ortaya çıkacak çelişkileri gidermesi ve uyumlu bir hukuk sistemi kurma çabasıyla ve ondan sonra da yeni yeni çelişkilere yol açan daha ileri aşamadaki ekonomik gelişmelerin etkisi ve zorlamasıyla bu hukuk sisteminde ihlallerin tekrarına başvurulmasıyla sınırlı kalıyor. (Burada, şimdilik yalnızca medeni hukuktan söz ediyorum)."[362]

II. Hukuksal yapı ve kurallar

Toplumsal ilişkilerin hukuksal *boyutu*, hukuksal pratiklerle ilişkileri ve insanların davranışlarını/eylemlerini düzenleyen normları (kuralları) içerir. Hukuksal pratikleri ve ilişkileri, siyasal iktidar örgütlenmesi olan devletin hukuksal alt kümelenmesi (mahkemelerdeki yargılama süreçleri, cezaevleri vb.) oluşturur. Hukuk üstyapılardan biri olarak belirli bir düzenlenişe ve işleyişe, eş deyişle yapıya sahiptir. Kapitalist toplumlarda bireylerin ve tüzel kişilerin edimleri ve işlemleri, hukuksal yapı tarafından düzenlenir. Bireylerin, örgütlenmelerin, kurumların davranış ve eylemlerinin düzenlenmesi süreçlerinde, hukuksal yapı yabancılaşmış (insanların denetimlerinde olmayan) bir iktidar ilişkileri boyutunu oluşturur. Hukuksal yapı, devletin baskı ve zor[363] uygulama pratikleriyle, hukuka ilişkin oluşan ideolojiyle ve bizzat hukukun ideolojik içeriğiyle, toplumdaki egemen ahlaki hak ve adalet anlayışıyla ilişkisiyle, insanların siyasal iktidara bağlılıklarını sağlayan bir iktidar örgütlenmesidir.

Hukuku, egemen sınıfın bir iktidar alanı ve aracı[364] olarak görmek yerine kapitalist sınıfın işçi sınıfıyla arasındaki iktidar ilişkilerinin bir *boyutu* ve bu ilişkilerin bir *yapılanması* olarak kavramak gerekir. İktidar ilişkilerinin hukuksal boyutunda, baskı uygulamalarının/tahakkümün yanı sıra hukuksal pratiklerle üretilen ideolojik değerler iş başındadır. Hukuksal pratikler, sadece yaptırımlarla/baskıyla değil, insanlar üzerinde ideolojik hegemonya oluşturmayla da sonuçlanır. "Hukukun üstünlüğü" (rule of law), "hukuk devleti" kavrayışı, devletin ve hukukun yansız olduğu şeklindeki liberal ideolojik anlayış, kapitalist toplumsal formasyonlardaki ideolojik bir *illüzyonu* temsil eder. Hukukla sınırlandırılmış devlet demek olan "hukuk devleti", toplumsal yaşamda örneğin örtülü ödeneklerin, yasadışı gizli servis operasyonlarının ve yanıltıcı şekilde "derin devlet" denilen fakat aslında devletin asli bölmeleri tarafından gerçekleştirilen yasadışı faaliyetlerin de gösterdiği üzere hiçbir zaman bir gerçeklik olarak var olmamıştır.

Hukuksal kurallar, toplumsal ilişkileri yeniden üretir, düzenler ve korur. Kapitalist toplumlarda egemen sınıf olan kapitalistlerin dinamik çıkarları, devlet tarafından oluşturulan hukukun bazı kollarında, örneğin özel hukukta, iş hukukunda doğrudan gözetilir. Kamu hukukunda, devlet ile yönetilenler arasındaki ilişkiler ile temel haklar ve özgürlükler düzenlenir. Kamu hukuku da hukukun tümü gibi toplumun iktisadi yapısı tarafından koşullanır. Kamu hukukunun bir dalı olan ceza hukuku alanında, toplumsal ilişkilerdeki düzen ve işleyiş güvenceye alınır. Proletaryanın mücadelesinin düzeyi, genel olarak kapitalist hukukta bazı hakların yasalarda ifadesiyle ya da bu hakların yasalardan çıkarılmasıyla yansımasını bulur. Kapitalist sınıfın egemenliğinin/iktidarının bir boyutu ve yapısı olarak hukuk, ancak içerisinde ezilen ve sömürülen sınıf olan proletaryanın hukuksal taleplerini kısmen barındırmasıyla ve karşılamasıyla varlığını sürdürebilir.

Ortak duyudaki ideolojik motifler, örneğin geleneksel değer yargıları, ahlaki ölçütler (adalet, hak gibi), ahlaki olmayan ilke ve değerler (örneğin eşitlik, özgürlük gibi) hukuk kurallarında massedilerek kapsanır. Üretim ve mübadele ilişkilerinin, hukuk üstyapısında kurallar biçimine dönüştürülmesi süreçlerinde, ortak duyunun ya da egemen ideolojinin çeşitli bileşenleri üzerinden dolayım gerçekleşir. Hukuksal kuralların ideolojik içerikleri ve işlevleri vardır.

---

[361] Karl Marx Ren *Bölgesi Demokratlar Komitesi Davasındaki Konuşma*'dan aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 37

[362] Karl Marx-Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 2*, Sol Yayınları, 1. Baskı, 1996; F. Ensgels'ten Conrad Schmidt'e 27.10.1890 tarihli mektup, s. 243

[363] "Baskı kasıtlı (bir) failin ya da baskıcının varlığını gösterirken, zor seçeneğe hiç yer bırakmayan kısıtlamaların varlığından daha fazlasını gerektirmez. Bir başka yerde iş bulamıyorsam kendi kasabamda yaşamak zorunda kalırım, ancak oradan ayrılamaya çalıştığım zaman tutuklanacaksam orada yaşamak için baskı altına alınmış olurum." Bkz; Jon Elster, *Making Sense of Marx*'tan aktaran R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, 1. Baskı, 2001, s. 154

[364] "Hukuk (…) devlet iktidarı kadar gerçek ve sürekli mücadelenin konusu bir iktidar alanıdır." Bkz; Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 141

Hukuksal mevzuat hiyerarşiktir ve büyük ölçüde iç tutarlılığa sahiptir. “Modern bir devlette hukuk yalnızca genel ekonomik duruma tekabül etmekle ve onun ifadesi olmakla kalmamalıdır; ama aynı zamanda, ülke içindeki çekişmelere uyarak kendisiyle çelişmeyen, *içsel olarak tutarlı* bir ifadesi olmalıdır.”[365]

Hukukta karar verilirken, kurallardan çıkarım yapılmasından daha çok, olgular ile kavramlar arasındaki bir akıl yürütmeyle “karar” oluşturulur. Hukuka aykırılık/uygunluk veya suç incelemesi yapılırken formel mantık yürürlüktedir.[366]

III. Hukukun ideolojik içeriği ve işlevi

Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerde, toplumlar ağırlıkla üretici kitlelerden/emekçilerden oluşsa da bunun üzerini örten bir “ümmet” anlayışı vardır. Sömürücü sınıflarla üretici sınıflara mensup bireylere, Tanrı önünde eşit oldukları vaaz edilir. Özel ve kamu hukuku da benzer şekilde bireylerin eşit hak ve yükümlülüklere sahip olduğunu, yasalar önünde bireylerin eşitliğini benimser. Hangi sınıfa ait oldukları, sınıfsal farkları bir yana bırakılıp, bireyler, hukuken “kişi” soyutlamasıyla dikkate alınır.[367] Kökeni Roma hukukundaki “persona”ya[368] dayanan, hak öznesi anlamına gelen “kişi” hukuksal kavramlaştırması ve yasa önünde eşitlik, ideolojik kabullerdir. Örneğin T.C. Anayasası’nda şöyle yazmaktadır: “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.”[369] Öte yandan, hukukun biçimde “kişi” kavramlaştırmasını kullanması, içerikte toplumsal ilişkilerin tarafları arasındaki farkları bazı yönlerden dikkate almadığı anlamına gelmez. Örneğin ev sahibi-kiracı, satıcı-tüketici, kredi veren-alan, patron-işçi arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuksal kurallar, taraflar arasında ayrım yapar.[370]

İnsanlar arasında eşitsizliklerin, sınıfsal farkların olduğu bilinen bir gerçeklik olduğundan, hukukun bu kabulleri, ideolojik mistifikasyondur. Üstelik burjuva hukuk teorisinde/ideolojisinde devletin, kişilerin genel iradesini temsil ettiği, yurttaşların bir toplumsal sözleşmeyle anayasalarını oluşturup devlet iktidarı altında yaşayan kişiler oldukları benimsenir. “Genel irade” ve “toplumsal sözleşme” oluşturulmuş fantastik ideolojik kavramlar olarak toplumsal gerçekliği olduğundan farklı algılamaya/algılatmaya yarar. Kapitalist ulus-devletin varlığı ve sürekliliğinde, kanun önünde eşit yurttaşlardan oluştuğu benimsenen “ulus” ya da “millet”in, bir ideolojik bilinçlilik biçimi olarak her gün çeşitli pratikler üzerinden yeniden üretilmesi önem taşır. Yeri gelmişken belirtelim; “halk” kavramının farkı, sömürenler dışlanarak üretici emekçilerin kapsanmasıdır.

Hukuk, toplumsal üretim ilişkilerinin hukuksal biçimde ifadesi olan mülkiyet ilişkilerini korur ve yeniden üretir. Sömürü ilişkileri olan üretim ilişkileri, hukuksal güvence altına alınmıştır. Miras hukuku, emekçiler için bir anlama sahip değilken, onları sömüren kapitalist sınıf ve ayrıca küçük burjuvazinin mülkiyetinin nesiller boyunca aktarımını sağlar. Özel mülk edinme kapitalist hukuk sisteminde bir hak olarak tanınmıştır. Üretim araçları ve toprak üzerinde mülk edinme özgürlüğünün benimsenmesi, kapitalist üretim ilişkilerine uygun ideolojik bir kabuldür.

Sosyalizmde barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvence birer haktır ve hukuksal olarak bu durum anayasaya ve yasalara yansıtılır. Oysa günümüzde sermaye sınıfına göre bunlar hak değildir ve metalar olarak piyasa ilişkilerine dâhil edilmeli, alım-satımın konusu olmalıdır. Neoliberal dönemde mevzuatta bu yönde yenilemeler/düzenlemeler yapılmış ve uygulamaya geçilmiştir. Hakların ne olup olmadığı konusundaki ideolojik mücadeleler, hukuksal düzenlemelere yansımaktadır.

Liberal ideolojinin negatif özgürlük fikri, yani bireylerin başkalarına zarar vermemek koşuluyla düşünce ve eylemlerine dışsal kısıtlamalar getirilemeyeceği anlayışı, hukuksal kurallara yansıtılmıştır. Uygulamada ise bu özgürlükler çoğu durumda sınırlanmış durumdadır. Bireylerin yeteneklerini ve potansiyellerini geliştirmesi ve güçlerini gerçekleştirmesi, hedefleri doğrultusunda eyleme geçmesi anlamına gelen pozitif özgürlük, kapitalist

---

[365] Karl Marx-Friedrich Engels, *a.g.e.*, s. 242

[366] Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 139-40

[367] Taner Yelkenci, *Marksist-Leninist Devlet Teorisi*, a.g.e. içinde, s. 94-5

368 Latince “persona” kelimesi, maske anlamına gelir. Roma’da oyuncular sahneye çıkarken, yüzlerine temsil ettikleri tiplerin maskelerini geçirirlerdi. Bu maskeler her rol için sabitlenmişti. Rol yapmayı anlatmaya yarayan bu kelime, giderek hayatta oynanan rolü anlatmak için kullanılmıştır. Bugünkü hukuksal anlamı, hak ehliyetine sahip varlıklardır (bkz; https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/504794).

[369] T.C. Anayasası, 10. Madde, https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa.htm

[370] Ronnie Warrington, *Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, s. 130

hukukta dikkate alınmaz. Çünkü bunların olabilmesi için, bireylerin koşullarında ve olanaklara ulaşmalarında eşitliğin sağlanması, yabancılaşmış üretim ilişkilerinden ve toplumsal ilişkilerden kurtulmuş olmaları gerekmektedir.

Düşünce, örgütlenme ve basın-yayın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar/yasaklar ve cezalar, hukuk sisteminin bir iktidar örgütlenmesi/yapısı olarak varlığını gösterirken, aynı zamanda kapitalist sınıfın, toplum üzerindeki hegemonyasını koruma ve sürdürmede yürütülen ideolojik mücadelenin bileşenleridir.

IV. Bir hegemonya yapısı olarak hukuk

Althusser, "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA)'ların var olduğunu ve "Devletin Baskı Aygıtları" (DBA)'lardan ayırt edilmeleri gerektiğini belirtir.[371] Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA) yaklaşımı sorunludur. Althusser'e göre, devlet, aile DİA'sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA'yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA'sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA'yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, hukuk DİA'sıyla bu alanda, diğer DİA'larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, "hazır ve nazır"dır. Kısacası, ona göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vd.) devlettir. Devlet, ister bir "aygıt" olarak ele alınsın, istenirse de bir "toplumsal ilişki" olarak düşünülsün (ki böyle düşünülmelidir), neredeyse toplumun tüm süreç, organizasyon ve kurumlarında, ideoloji aracılığıyla da olsa, var olamaz. Toplumların tüm süreç, organizasyon ve kurumları, bir "aygıt" değildir. Üstelik bunlara, "devletin aygıtları" nitelemesi yakıştırılamaz.

Bize göre, kapitalist toplumda sermaye sınıfının iktidarı toplumsal ölçekte oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz. Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de vardır. Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır. Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz.

Hegemonya baskı uygulama, mecbur bırakma ve zorlama, korku, yıldırma, ideolojik onay, rıza ve bağlanma, oyalama ve meşgale oluşturma gibi yollar üzerinden gerçekleşir. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarı, oluşan hegemonyayla sağlanır ve yeniden üretilir. Toplumsal çeşitli süreçler, organizasyonlar ve üretimler aracılığıyla sermaye sınıfının toplumsal egemenliğine süreklilik kazandırılır.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının bir hegemonya örgütlenmesi/yapısı olarak hukuk, hem baskıcı (mahkemeler, hapishaneler, ceza sistemi) işlevlere, hem de ideolojik işlevlere sahiptir.

V. Hukuk 'göreli özerk' midir?

Poulantzas'a göre devlet ve hukuk, ekonomik düzeyden göreli olarak özerktir. Ona göre kapitalist toplumda, siyasi olan ekonomik olandan ayrışmıştır. Üretim sürecinde veya dolaşım alanında üretici emekçiler doğrudan siyasal bir şiddete maruz kalmazlar.[372] Poulantzas devletin, yönetici sınıf olan burjuvazi karşısında göreli özerkliğinden de bahseder.[373] Örneğin günümüzde siyasetçilerin ve bürokrasinin ağırlıklı çoğunluğunun, kapitalist sınıftan ayrışmış olduğu bir gerçekliktir.

Böyle de olsa, emek güçlerinin yeniden üretiminde, yani işçilerin her ertesi gün yeniden işbaşı yapabilmelerinde, onlar üzerindeki kültürel ve ideolojik hegemonyanın önemi bulunmaktadır. Sömürü ilişkileri olan kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ancak işçiler üzerinde ideolojik hegemonya sağlandığında olanaklıdır. Ayrıca, aykırı eylemlerde bulunulduğunda fiziksel baskının olabilirliğini hissetmeden ve siyasal/ideolojik alternatiflerin görülemeyişinin sonucu mevcut hayat koşullarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanma olmadan, sömürü ilişkileri

---

[371] Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003

[372] Sonja Buckel, *Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 279-301

[373] Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet Sorunu*, Hazırlayanlar: Bertell Ollman, Kevin B. Anderson, Çağdaş Marksizm Seçkisi-Yüzyıla Damda Vuran Metinler içinde, 1. Basım, 2019, s. 316-28

sürdürülemez. İşçiler baskı mekanizmaları var olmadan ve çalışma dışında alternatifleri olmaması yüzünden çalışmaya zorlanmadan, sömürülemezler.

Bize göre kapitalizm, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel *boyutları* olan, bunların birbirlerinden ayrı ve yalıtık değil de iç içe ve etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Toplumsal ilişkilerin hukuksal, devletsel, ideolojik, siyasal ve kültürel boyutları, iktisadi yapı/temel tarafından en genel bir koşullamaya tabidir. Toplumsal ilişkilerin farklı boyutları bir sistem/bütünlük oluşturur ve üstelik bu sistemin/bütünlüğün öğeleri eşitsiz gelişim gösterir. Toplumsal ilişkilerin iktisadi boyutu, toplumsal ilişkilerin diğer boyutlarıyla dışsal ilişkili yalıtık bir "düzey", izole bir "alan" ya da "mekân" oluşturmaz. Toplumsal maddi yaşamın üretimi, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle hep birlikte sağlanır ve bir sürekliliğe kavuşur.

Siyasetçilerin ve bürokrasinin büyük çoğunluğunun, faal kapitalist sınıftan ayrışması yani "göreli özerkliği" ise bir görünümdür. Özündeyse, burjuvazinin dünya görüşü olan liberalizmin farklı tonlarına ya da egemen ideolojik tayfın çeşitli kesitlerine angajmanları olan siyasetçiler ve bürokratların, ideolojik bağlanmaları üzerinden kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sürdürecek siyasal, teknik ve ideolojik mesaileri vardır.

Hukukun görünürdeki tarafsızlığı ve ayrıca biçimselliği, genelliği/evrenselliğine bakıp, emek-sermaye ilişkilerine karşı göreli özerkliğinden bahsedilemez. Çünkü hukuk kuralları ve yapısı bir sistem olarak, emek-sermaye uzlaşmaz karşıtlığını dinamik bir dengede tutma, bu karşıtlığın çelişkilere dönüşmesinin önünü almak için karşıtlıkları tolere edilebilir kılıp, yumuşatma işlevine de sahiptir.[374] Ayrıca, sınıflar arası mücadeleler hukuksal biçimlerin oluşumunu etkiler.

VI. Hak ve adalet

> "Hak, hiçbir zaman toplumun ekonomik yapısından ve onun koşulladığı kültürel gelişimden daha ileri olamaz."[375]

Toplumsal ilişkilerin farklı gelişim düzeylerinde, bu ilişkilerden türeyen haklar ve etik/moral değerler oluşur; bunlar yaygın biçimde tanınır, benimsenir ve hukuki biçimlere de kavuşturulur. Her toplumsal formasyonun içinde bulunduğu çağın üretim yapısına göre şekillenen egemen hakkaniyet kriterleri, hak tanımları, etik değerlere ve hukuksal ifadelere kavuşturulan adalet anlayışı bulunmaktadır. Hak ve adalet kavramları, ahlaki ve aynı zamanda hukuksal kavramlardır.

Her tarihsel çağda toplumsal ilişkilerin durumu, hakların ne olduğunu ve neleri kapsadığını belirler. Babil İmparatorluğu'nda, toprak sahiplerinin, rahiplerin, tüccarların ve tefecilerin çıkarları ve hakları, Hammurabi yasaları tarafından düzenlenmiştir. Bu yasalarda köleler üzerindeki hakların korunması dikkat çekicidir. Köle efendisinin mutlak malıdır; satılabilir, devredilebilir, rehin verilebilir. Bunlar efendinin haklarıdır. Kölenin boyun eğmemesi durumunda, yasa, efendiye onu sakatlama hakkını tanımaktadır. Bu toplumda köle ve mülk sahibi olan özgür insanların iki kesimi bile (muşkinu ile amelu/maremelu) eşit haklardan yararlanmaz. Bu durum da Hammurabi yasalarında düzenlenmiştir. Babil İmparatorluğu'nda özgür tarımcılardan oluşan kırsal topluluksa, sulamayla ilgili haklar ve yükümlülüklerle birleşmiştir. Sparta devletine bakacak olursak, toplumsal katmanları oluşturan spartiatlar, perioikos'lar ve ilotlar'ın hakları birbirinden farklıdır. Atina köleci demokrasisinde, Attika nüfusunun altı-yedi'de biri haklara sahiptir; kölelerin, kadınların ve meteklerin siyasal hakları yoktur.[376] Orta çağda feodal toplumsal ilişkiler, serflere efendi hakkı (cens) ödemeleri zorunluluğunu getirir. Feodal beylerin ilk gece hakkı, serfleri hapse atıp, işkence yapma hakkı vardır. Aslında feodal angaryalar, haraç, vergilerin tümü, feodal beylerin, yüksek din adamlarının, soyluların ve kralların hakkı olarak kabul görmüştür.[377]

---

[374] "Devletin dört temel işlevi öne çıkartılmıştır: Birincisi, üretimin genel koşullarını sağlamak (altyapı); ikincisi, hem toplumun üyeleri için hem de doğrudan devletin kendi müdahale hakkı için genel yasal normları belirlemek; üçüncüsü, emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi sadece hukuk ile değil, aynı zamanda 'devletin baskı aygıtları' ile dengelemek; son olarak, tüm ulusal sermayenin dünya pazarında mücadele edebilmesini diplomatik ve askeri politikalarla garanti etmek." Elmar Altvater, Jürgen Hoffmann, *Batı Almanya'da Devlet Türetme Tartışması: Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 322

375 "Right can never be higher than the economic structure of society and its cultural development conditioned thereby." Bkz; https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm, Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

[376] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, V Yayınları, Birinci Basım, 1987, s. 110, 113, 114, 117, 358, 422

[377] Bkz; Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Sol Yayınları

> “Tarihin tanıdığı devletlerin çoğunda, yurttaşlara verilen haklar, ayrıca servetlerine göre değişmişlerdir; bu olgu, devletin, mülksüz sınıfa karşı korunmak için, bir mülk sahibi sınıf örgütü olduğunu açıkça gösterir. Atina ve Roma’da, servete göre kurulmuş sınıflar için daha o zaman, durum buydu. Siyasal gücün, toprak mülkiyetine göre, hiyerarşik olarak düzenlendiği Orta Çağ devletinde durum buydu. Modern temsili devletlerde, seçimlere katılabilmek için belirli bir vergi ödenmesinde (cens electoral) de durum budur. (…) demokratik cumhuriyet, (bu) en yüksek devlet biçimi, servet ayrımlarını artık resmen tanımaz. Zenginlik, demokratik cumhuriyette, gücünü, dolaylı, ama o kadar da güvenli bir biçimde gösterir.”[378]

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte yeni hakların belirdiği görülür.

> “Kapitalist burjuva toplumunda, ayrıcalığın (imtiyazın) yerini hukuk alır. Mülkiyet üzerindeki hak, her yurttaşa, mal varlığından, gelirinden, emeğinin ve çalışkanlığının ürünlerinden dilediği gibi yararlanma ve bunlar üzerinde serbestçe tasarruf etme hakkı olarak, ayrıcalıklı toprak sahipliğinin yerini alınca da serbest parselleme ve serbest sözleşme hakkı ortaya çıkar.”[379]

Liberal özgürlük ilkesi, özünde mülkiyet hakkına gönderme yapar. Buna kısıtlama getirilemeyeceği savunulur. Burjuva yurttaşın özel mülk edinme hakkı, servet edinme ve bunun tasarrufuna sahip olma hakkı, bireysel özgürlük olarak benimsenir. Güvenlik hakkı, yurttaşların kişiliğini, haklarını ve mülkiyetlerini korumak üzere tanımlanır ki bu, burjuvazinin toplumun diğer kesimlerine karşı korunması anlamına gelir. “Doğuştan gelen haklar” olarak kabul edilen bu hakların, adalete dair ahlaki değerlere ve ayrıca yasalara yansıdığı gözlenir. Marx, bu hakların kökeninin, değişim değerlerinin alışverişinde, eş deyişle mübadele ilişkilerinde olduğunu saptar:

> “Sınırları içerisinde emek gücü alım ve satımının sürüp gittiği ayrıldığımız bu alan (dolaşım ya da meta mübadelesi alanı-MB), aslında, insanın doğuştan var olan haklarının tam bir cennetiydi. Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’dır (faydacılığın kurucusu-MB). Özgürlüktür, çünkü metanın, diyelim emek gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değişirler. Mülkiyettir, çünkü bu taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham’dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içerisine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır.”[380]

Adalet ve haklara ilişkin anlayışlar, ideolojik yargılar ve değerler içerir. Fakat bu durum, bu anlayışların tümünün zorunlulukla statükoyu desteklemeye yaradığı anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle adalet standartları, toplumlara içseldir, fakat toplumsal ilişkiler karşıt eğilimler barındırdığından, bu eğilimlerin ve devrimci sınıfların çıkarlarının yansıdığı bir ideolojik boyut da vardır. Kapitalist toplumda işçi sınıfının mücadelesi ve bunun statükoya karşıtlığı, sosyalist ideolojinin eleştirel değerlere, ilkelere, adalet ve haklar anlayışına sahip olmasının nesnel zeminini sağlar. Sosyalistlerin mücadelelerinde haklardan ve adaletten bahsetmemesi düşünülemez. Ahlaki bir kavramlaştırma olarak adaletin sosyalistlerce anlamlandırılması, hiç de insanların çıkarları arasında tarafsız kalmalarını gerektirmez.

> “(…) adalet, varlığını sürdüren ekonomik ilişkilerin, kimi zaman tutucu, kimi zaman devrimci yönden ideoloji katına çıkarılıp yüceltilmiş bir yansısından başkaca bir şey değildir.
>
> Yunanlıların ve Romalıların adalet anlayışı, köleliği adaletli buluyordu. 1789’un burjuva adalet anlayışı ise feodalizmi adaletli bulmuyor ve ortadan kaldırılmasını istiyordu. Prusyalı Junker’in (toprak sahibinin) gözünde o miskin Kreisordnung (toprak reformu) bile ebedi adalete aykırı bir şeydi. İmdi, ‘ebedi adalet’ kavramı yalnızca zamana ve yere göre değil, fakat aynı zamanda insanlara göre de değişen ve herkesin başka türlü anladığı kavramlardan biridir.”[381]

Kapitalist sömürünün ve onun toplumsal sonuçlarının eleştirisinde, sosyalist toplumun bakış açısıyla yapılacak ahlaki yargılamalar gereksiz ve anlamsız değildir. Çünkü geleceğin toplumunun değer yargıları, haklar ve adalet

---

[378] Friedrich Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 1979, s. 223-4

[379] Karl Marx-Friedrich Engels, *Kutsal Aile*’den aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 52

380 Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 2004, s. 178-9

[381] Friedrich Engels *Konut Sorunu*’ndan aktaran Rona Serozan*, a.g.e.*, s. 27-8

anlayışı, özgürlük ilkesi, bu toplumun sahip olduğu ekonomik yapı hakkındaki bilgilerimizle bugünden öngörülebilmektedir. Yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin kazanımları ve işçi sınıfının mücadele pratikleriyle kapitalist ülkelerde kazanılmış sınırlı haklar da politik mücadelede savunulması gereken değerlere ve ilkelere yol gösterir.

VII. Neoliberal dönemde haklar ve hukuktaki değişim

Neoliberal dönemde kamusal hizmetler, meta/mübadele ilişkilerine tabi kılındığından, devletin yurttaşlarla kurduğu ilişkiler değişmekte, sınıfsal mücadelelerle elde edilmiş kamusal haklar tasfiye edilmektedir. Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik talep edildiği zaman devlet tarafından karşılanması zorunlu birer hak olmaktan çıkarılmakta, piyasa koşullarında karşılanır duruma getirilmektedir.

Sermaye birikiminin neoliberal biçiminin gereksinimleri, kapitalist devletin düzenleniş ve işleyişini, eş deyişle yapısını belirler. Sermaye birikim biçimi, bir toplumsal formasyondaki sınıfsal yapılanma ve o toplumun uluslararası kapitalizmle eklemlenme tarzı tarafından oluşturulur.[382] Neo-liberal sermaye birikim biçiminin oluşturulması, sürdürülmesi ve korunmasında işlevli olan kapitalist devlet, hukuksal, ideolojik ve siyasal boyutlardaki değişimlerle birlikte yeniden yapılanmıştır. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, sınıfa dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiş, otoriter özellikler kazanmıştır.

Öte yandan, neoliberal döneminde hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi almaktadır. Böylelikle yüksek ciroları kasasına indiren hukuk şirketleri gelişmiştir.[383]

VIII. Paşukanis'in hukuk teorisinin eleştirisi

Paşukanis 1924 yılında *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eserini yayınlamasından sonraki yıllarda, 1936 yılına ulaşıncaya dek, görüşlerini değiştirmiş ve orijinal düşüncelerinin yanlış olduğunu kabul etmiştir.[384] Biz burada Paşukanis'in bu eserinde öne sürdüğü görüşlerinden bazılarını değerlendirmek istiyoruz.

Hukuk, salt iktisadi ilişkilerin, örneğin mübadele ilişkilerinin üst yapısal bir yansıması olarak görülemez. Paşukanis'in hukuku oluşturanın, mübadele ilişkileri olduğu yönündeki tezi, doğru değildir. Paşukanis şöyle yazmaktadır:

> "Kapitalist toplumun zenginliği inanılmaz bir meta birikimi şeklinde ortaya çıktığı gibi, toplum da sonsuz sayıda hukuksal ilişkiler toplamı olarak görünür. Mübadele, küçük birimlere ayrılmış bir ekonomiyi varsayar. Yalıtık özel ekonomik birimler arasındaki ilişkiler sözleşmelerle kurulur. Özneler arasındaki hukuksal ilişki, metalaşmış emek ürünleri arasındaki ilişkinin diğer yüzünden başka bir şey değildir."[385]

Roma Özel Hukuku ve Fransız Medeni Kanun'u (Code Napoléon) gibi örneklerde olduğu gibi özel hukuk, toplumun iktisadi ilişkilerini yansıtır ve düzenler. Fakat suçların ve cezaların düzenlenmesi, dernek ve sendika gibi örgütlerin hukuku, siyasi yaşamın kurallar altına alınması, evlilik ve boşanma hukuku gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere, tüm hukuk iktisadi ilişkilerin yansımasına/kurallarla ifade edilmesine denk düşmez.

Paşukanis ceza hukukunu, "mübadele ilişkilerinin bir türevi" olarak görmektedir:

> "Modern toplumun tabi olduğu temel biçimin bir türevini temsil ettiği oranda ceza hukuku, hukuksal üstyapının bir parçasıdır: tüm sonuçları ile eşdeğer mübadele biçimi. Ceza hukukunda bu mübadele ilişkilerinin gerçekleşmesi, pazarda karşılaşan bağımsız ve eşit meta üreticileri arasındaki ilişkilerin ideal biçimi olan hukuk devletinin gerçekleşmesinin bir yönüdür."[386]

---

[382] Haldun Gülalp, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, s. 69-73

[383] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

[384] Bu konuda bkz; Norbert Reich, *Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi: Paşukanis Örneği*, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, NotaBene Yayınları, 1. Basım, 2013, s. 183-98

[385] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 83

[386] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 186

Oysa ceza hukukunun tarihsel gelişimine dair yaptığı değerlendirmeler de göstermektedir ki, bu hukuk türü, mübadele ilişkilerinin ürünü/türevi değildir.[387]

Paşukanis, kapitalist hukuksal kavramların sosyalizmde yerlerini, gelişen toplumsal ilişkilerin yansıması olarak yeni kavramlara bırakacağı fikrine karşı çıkarken de yanılmaktadır.

> "İşçi sınıfı hukukunun, kendisine başka genel kavramlar bulmak zorunda olduğu ve bu arayışın da Marksist hukuk kuramının görevi olması gerektiği söylenilmektedir. (…) Bu eğilim, işçi sınıfı hukuku için kendine özgü yeni genel kavramlar talep ederken pek devrimci görünmektedir. Fakat gerçekte, hukuksal biçimin ölümsüzlüğünü ilan edip, bu biçimi, tam gelişimine izin veren belirli tarihsel koşullardan soyutlamaya ve sürekli yenilenme yeteneğine sahipmiş gibi sunmaya çalışırlar. Burjuva hukukunun belirli kategorilerinin (şu ya da bu buyrukların değil, belirli kategorilerin) sönümlenmesi, hiçbir biçimde, işçi sınıfı hukukunun yeni kategorilerinin bunların yerini alması anlamına gelmez. (…) Burjuva hukuk kategorilerinin sönümlenmesi, genel olarak hukukun sönümlenmesi, insan ilişkilerindeki hukuksal unsurun yitip gitmesi anlamına gelecektir."[388]

Buradaki sorun şudur: Burjuva hukuk kategorileri sönümlenirken, neden genel olarak ve *en bloc* hukuk da sönümlensin?.. Sosyalizm, bir toplumsal formasyon olarak taşıdığı ilişkilere üst yapısal biçimler kazandıracaktır. Sosyalist toplum dinamizmi içerisinde devleti zaman içerisinde sınıfsal/siyasi belirlenimden kurtarıp kamusallaştıracak, hukuku ise bilimsel düzenleyici kurallara dönüştürecektir.

> "Ahlakın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik alarak gelişmeyi sürdürecekleri anlamına gelmez. Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlenmek zorunda kalacaklardır."[389]

Oysa örneğin toplumsal yararı gözetme, insanların kardeşliğine inanma ("*insanın kardeşliği* boş bir söz değil, bir gerçekliktir" (Marx, 1844 Elyazmaları)), "kendine yapılmasını istemediğin bir davranışı başkasına yapmama", dayanışma ve yardımlaşma, diğerkâmlık (altruizm, özgecilik) gibi ahlaki değerler, sosyalizmde geliştirilen ilke ve değerlerden bazılarıdır. Toplumsal ilişkilerin içeriği değiştikçe, hukuk ve devlet biçimleri dönüşüme uğrayacak, bunların kapsamı da başkalaşım geçirecektir.

IX. Komünizm ve hukuk

Siyasal devrimle birlikte kapitalist devlet ve hukuksal iktidar örgütlenmesi dağıtılacaktır. Sosyalizmde hukuk, sosyalist devletle birlikte yeniden inşa edilecek ve toplumla birlikte gelişip kapsamı genişleyecektir. Toplumsal devrim boyunca hukuk, eski toplumsal ilişkileri bastırma ve yeni toplumsal ilişkileri geliştirmenin bir aracı olarak da kullanılacaktır. Devletin toplumsal örgütlenmeler ile kaynaşması ve bunlar içerisinde erimesi sürecinde (devletin kamuyla özdeşleşmesi) hukuk, toplumsal ilişkilerin doğal (yabancılaşmış değil) hukuku olacaktır. Örneğin özel mülkiyet ve sözleşmeden doğan haklar, hak olmaktan çıkacak, yaşam hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, örgütlenme hakkı vd. anayasal ve yasal olarak güvenceye alınacaktır.

Tüketim ürünlerinden yararlanma hakkı ise, sosyalist toplumun ekonomik yapısı tarafından koşullanır. Bu noktada "herkesten yeteneğine göre, herkese çalıştığı kadar" ilkesi geçerlidir. Bu hak, hala burjuva dar ufuk içerisinde yer alır ve kusurludur. Çünkü insanlar arasındaki yetenekleri, verimleri ve aile yapıları açısından farkları hesaba katmaz. İnsanların ihtiyaçlarını dikkate almaz. Aslında sosyalizmde, yani komünizmin ilk fazında eğitim, sağlık, barınma hakları tüm üreticilere sağlanır ve bunlara ulaşmada eşitlik vardır. Bunlar için gerekli toplumsal fonlar ayrılmıştır. Üreticilerin aile yapıları arasındaki farkları dengeleyecek yardımların yapılacağı da söylenmelidir. Fakat yine de bu ilk faz için geçerli olan dağıtım standardının, üretimin sosyalist koşullarına bağlı olarak gerçekleşeceği

---

[387] "Ceza hukukunun tarihsel kökeni, kanlı öç alma geleneğine bağlıdır." "Öç alma ancak, yanı sıra uzlaşma veya parasal tazminat sisteminin gelişip yerleşmeye başlaması ile gelenek tarafından düzenlenmeye ve 'göze göz, dişe diş' kuralına dayanan bir tazmine dönüşmeye başlamıştır." "Sırf biyolojik bir olgu olan öç alma, eşdeğerlerin mübadelesi biçimine, değerlerle ölçülen mübadele biçimine bağlanır bağlanmaz hukuksal bir kuruma dönüşür." "Feodal bey, boyun eğmeyen köylüleri ve egemenliğine karşı çıkan kentlileri cezalandırmıştır. Birleşik kentler, soyguncu şövalyeleri asmış ve onların şatolarını yıkmıştır. Orta çağda loncaya girmeksizin bir mesleği icra etmek isteyen bireyin hukuku ihlal ettiği kabul edilmiş; kapitalist burjuvazi de doğar doğmaz, işçilerin derneklerde bir araya gelmesini suç saymıştır." Bkz; Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 177, 178, 179-80, 184

[388] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 55-56

[389] Evgeny B. Paşukanis, *a.g.e.*, s. 167

görülmelidir. Bu sosyalizmin "adil" dağıtım standardıdır. Sosyalizmin kendine özgü dağıtım tarzı ve adalet formu vardır. Komünist toplum, bugün için dünya çapında bir bolluk toplumunun var oluş koşulları bulunduğundan, dünya sosyalist devrim süreci akamete uğramazsa, hızla sosyalizmin yerini alabilir. O zaman dağıtım standardı da değişir ve "herkese ihtiyacı kadar" kuralıyla gerçekleşir.

Sosyalizmde refah içinde yaşama hakkı, geçimlik hakları (beslenme, içilebilir su bulma, barınma, giyinme, temel tıbbi yardım, yaşanabilir bir çevre vd.) ve güvenlik hakları (öldürülmeme, saldırıya uğramama gibi); konuşma, örgütlenme ve toplantı yapma hakkı; oy verme, siyasal görev alma ya da ayrılma hakkı ile bireylerin parçası olduğu toplumsal/ekonomik tüm kurumlarda kararlara katılma hakkı; konut hakkı, çalışma hakkı, eğitim ve sağlık hakkı vardır. Sosyalizmde toplumsal ilişkilere uygun olan ve onları düzenleyen adalet ilkeleri bulunur. Konuşma ve toplantı yapma özgürlüğü, vicdan ve düşünce özgürlüğü, bireysel tüketim araçlarını mülk edinme hak ve özgürlüğü, keyfi uygulamalardan korunma hakkı yürürlüktedir. Bireylerin çeşitli görevlere ulaşmasında maksimum fırsat eşitliği vardır ve kişilerin katıldıkları kurumlarda karar oluşturma süreçlerine eşit katılım hakkı bulunur. Çalışamayacak durumda olanların, engellilerin hakları toplum tarafından korunur. Çocuklara nitelikli ve bilimsel (elbette ücretsiz) eğitim bir hak olarak sağlanır. İnsanlar arasında ayrımcılık yapılmaz (eşit muamele hakkı). Sosyalizmde adalet ilkeleri ve uygulamadaki haklar, hukuksal düzlemde yasalara ve anayasaya yansıtılacaktır. Vergiler ve ortak savunma görevi gibi yükümlülükler de hukuksal ifadelere kavuşacaktır.

Komünizmde hukuk, toplumu ve insanların davranışlarını düzenleyen bilimsel kurallara dönüşecek, tahakküm uygulama ve ideolojik hegemonya oluşturma işlevi yitip gidecektir. Komünizmde, *suç ve ceza* tanımları yerine toplumsal ilişkiler için tehlike oluşturan *belirtiler* ve toplumu korumak için bu belirtilere karşı uygulanacak *yöntemler* olacaktır.

> "Cezanın, tazmin niteliğinden, toplumsal savunmanın tedbiri olmaya ve toplumsal olarak tehlikeli bireylerin yeniden eğitilmesine dönüştürülmesi (…) yeniden eğitme, artık herhangi bir 'suçu' müeyyidelendiren bir mahkeme kararının basit bir 'adli sonucu' olmayacak, fakat tıbbi ve eğitbilimsel nitelikte, tamamen özerk bir toplumsal işleve dönüşecektir. (…) Toplumsal savunma ilkesinin düzenli uygulanması, ayrı bir *suçlar* (ve mantıksal olarak bunlara bağlı, yasa veya mahkemece belirlenmiş *cezai tedbirler*) *derlemesi* yaratılmasını değil, fakat toplumsal olarak tehlikeli durumları gösteren *belirtilerin* açık bir tanımını ve toplumu korumak için her bir özel durumda uygulanacak *yöntemlerin* açık ve ayrıntılı biçimde hazırlanmasını gerektirir."[390]

Hukukun sönümlenmesi, sadece tahakkümün ve hukukun ideolojik işlevlerinin yok olup gitmesi anlamına gelir.[391] Komünizmde hukuk ortadan kalkmaz. Çünkü "ubi societas, ibi jus" (toplumun olduğu yerde hukuk vardır). Sosyalizm döneminden komünist dünya toplumuna geçilirken, hukuksal kurallar ve yapılar başkalaşıma (metamorfoza) uğrar. İnsanların gereksinimlerinin komünizmin bolluk toplumunda yeterince karşılandığı, herkes için tüm olanaklara ulaşmada eşitlik olduğu, insanların hayat koşullarını denetim altına aldıkları, yani yabancılaşmadan kurtulup özgür oldukları bir durumda, adaletten ve haklardan bahsetmenin anlamı kalmaz. Hukuk burada, toplumun işleyiş ilkelerinin yazılı olarak kayıt altına alınması ve toplumsal ilişkilerin bilimsel düzenleniş ilkeleri olması dışında başkaca bir var oluşa sahip değildir.

4. [Kapitalizm, Komünizm ve Devlet]

Özet

Bu makalede devletin ilk oluşumu ve kapitalizm çağına kadarki gelişimini değerlendirme dışı bırakıp, kapitalist devlet ve geleceğin toplumunda devletin akıbetinin ne olacağı konularına odaklanacağız. Devletin, aile, iş bölümü ve mülkiyetin durumuna benzer şekilde, geleceğin dünya toplumunda yok olmayacağı/ortadan kalkmayacağı, bunun yerine bazı özelliklerini koruyup, başkalaşacağı ve dönüşeceği, tek kelimeyle *aşılacağı*nı savunacağız.

---

[390] Evgeny B. Pašukanis, *a.g.e.*, s. 196

[391] Onur Karahanoğulları şöyle yazıyor: "Devlet ve hukuk ebedi biçimler değildir. Bunların insanlık tarihinden silinmesinin başlangıcı devrim anı olmadığı gibi ortadan kalkacakları gün için de bir tarih veya aşama verilemez. Kapitalizm içinde de hukukun sönümlenmeye doğru yönelmesi olanaklıdır." Bkz; Onur Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 231. Bize göre, devlet ve hukuk yapıları/örgütlenmeleri, sosyalizm döneminde "kamulaşacak", eş deyişle toplumsal örgütlenmeler içerisinde eriyip onlarla kaynaşacaktır. Kapitalizm koşullarında hukukun sönümlenmeye doğru yönelmesinden bahsetmek ise akıl karı değildir.

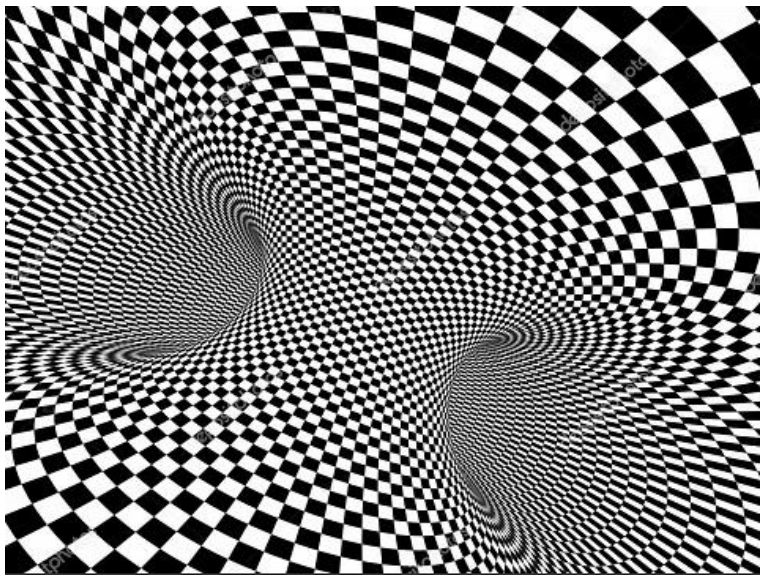

Kapitalist devletin başlıca özellikleri[392]

Kapitalist devlet, şu şekilde tanımlanabilir: “Devlet iktidarı, verili bir durumda sermaye birikimi için gerekli koşulları yarattığı, sürdürdüğü ve yenilediği oranda kapitalisttir.”[393]

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın tüm fraksiyonlarının (tekel-dışı küçük ve orta ölçekli sermayenin, tekelci büyük sermayenin, finans sermayesinin vd.) yakın ve uzun erimli çıkarlarını temsil eder. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın üyelerinden ayrı bir yapılanma/organizasyon oluştursa da bu sınıfın bir iktidar örgütlenmesidir. Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile toplumun diğer sınıfları arasındaki iktidar ilişkilerinin bir boyutu ve yapısıdır. Kapitalist sınıfın iktidarı/egemenliği, devlet dolayımıyla, örneğin baskı organları, yargı sistemi ve eğitim sistemiyle, çeşitli kurumsal yapılarındaki siyasi yöneticiler/bürokratların ideolojik bağlanmaları üzerinden uyguladıkları politikalarla, devletin içerisinde ve dışındaki emekçi kitleler üzerinde oluşturulmaktadır.

Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile işçi sınıfının antagonizmini (karşıtlık), uzlaştıran bir arabulucu değildir. Bu devlet, kapitalist sınıf adına kitleler üzerinde baskı uygulamakta, toplumsal ilişkileri ideolojik olarak yönlendirmekte ve düzenlemektedir. Kitlelerin mücadelelerinin sonucu, uygulanan politikalarda onlara verilen tavizlerle birlikte iktidar ilişkilerinin yeni bir güçler dengesinde tekrar kurulmasıdır.

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın egemenliğini sağlayan açık bir sistemdir ve her zaman bir ulus devlet olarak var olur.

Kapitalist devlet, aslen siyasal iktidar organizasyonu/yapısıdır. Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki iktidar ilişkileri, olağan kapitalist devlet biçimlerinde hukukla sınırlanır. Faşizm ve askeri diktatörlüklerde, olağan üstü kapitalist devlet, hukukun sınırlamasından kurtulur.

Kapitalist hukukun yaratıcısı olan devletin bünyesinde bulunan yasaların yapıcıları, muhafızları ve uygulayıcıları, emekçi halk karşısında iktidara sahiptir. Devletin hukuk organizasyonları, baskı uygulama ve ideolojik işlevleriyle hegemonya yapılarıdır. Kapitalist hukuk, iktidar ilişkilerinin bir boyutu olarak, emek-sermaye arasındaki ilişkileri yansıtır ve bu ilişkileri düzenler. Kapitalist toplumsal sistemde, baskı/şiddet hukukla örgütlenir ve uygulanır. Kapitalist hukuk, kapitalist devleti meşru olan tek şiddet/baskı uygulayıcısı olarak tekelleştirir.[394]

Kapitalist hukuk, soyut, genel, biçimsel kurallar olarak sınıf farklarını gizleyerek ve yasa önünde herkesin eşit olduğunu vaaz ederek ideolojik işlevlere sahiptir. Kapitalist toplumsal ilişkiler içerisindeki failler, yalıtılmış kişiler ya da gruplar olarak hukuksal ilişkilere girerek, aralarındaki sınıfsal/antagonist ilişkiler görünmez kılınır. Kapitalist devletin tüm eylemleri yasal çerçeveye sığmaz; kapitalist devlet örgütlenmesinin ve eylemlerinin, yasaların dışına uzanan veya yasalara karşı olan yanları da bulunur. Başka bir deyişle “hikmet-i hükümet” (raison d’etat) anlayışı, kapitalist devlete içkindir. Kapitalist devlet, işçi sınıfının/halk hareketlenmelerinin düzeni tehdit ettiği durumlarda, açık şiddete başvurur ve bu tarihsel kesitlerde sistemi koruma işlevine sahip durumdaki sermaye sınıfının siyasal

---

[392]Bu alt başlığın yazılmasında Poulantzas ve Jessop’un düşüncelerinden yararlanılmış, Poulantzas’ın düşünceleri yer yer eleştirilmiştir.

[393] Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 474

[394]Silahlı gücün devlette yoğunlaşması, sınıflar arası mücadelelerin iç savaşa evrilmesinin önünü alarak, siyasal, sendikal ve diğer mücadele örgütleri üzerinden gerçekleşmelerini sağlar.

iktidarı olduğu görünür hale gelir. Sınıflar arasındaki güç ilişkileri hukuka yansıdığından, emekçilerin mücadelelerinin sonucu kazanılan haklar, kapitalist sınıfın verdiği tavizler olarak yasalarda yer bulur. Hukuk, sadece baskı uygulamakla işlevli değildir; insanları, kapitalist sınıfın iktidarıyla uyumlu eylemlere ve söylemlere de zorlar ve yönlendirir.

Kapitalist devlet, sermaye sınıfının kolektif çıkarlarına yanıt verir. Kapitalist devlet, sermayenin toplumsal yeniden üretiminde temel bir unsurdur. Kapitalist devlet, mutlakiyetçi monarşi, liberal devlet, tekelci devlet, neoliberal devlet biçimlerinden hangisi olursa olsun, her zaman sermaye birikimi için merkezi ve temel bir role sahiptir. Kapitalizmin var oluşu için gerekli olan meta üretimini, mübadelesini ve sermaye birikimini kolaylaştıran hukuki ve finansal sistemleri, devlet kurmaktadır. Kapitalist devlet, piyasa güçlerinin işleyişini ve özel sektördeki üretim örgütlenmesini bu iki ana dolayım üzerinden etkiler. Kapitalist devlet, iş yasalarının çıkarılması, sendikal faaliyetlerin denetimi, eğitim, sağlık ve toplumsal refahın sağlanması gibi emek-gücünün yeniden üretimine dönük işlevlere de sahiptir. Özel sektörde üretimi karlı olmayan fakat sermaye birikimi için zorunlu olan kullanım-değerlerinin üretimi kamulaştırma ya da sübvansiyonlarla kapitalist devlet tarafından güvence altına alınır. Ayrıca üretimi “doğal tekel” konumunda olan kullanım-değerlerini de kapitalist devlet piyasaya arz eder. Kapitalist devlet, sermaye birikiminin sürekliliği için diğer kapitalist devletlerle iş birliği yapar. İçinde bulunduğumuz evrede kapitalist devlet, düşen kar oranları eğilimine karşı-eğilimlerden olan sermayenin yeniden yapılandırılması ve emek süreçlerinin yeniden örgütlenmesini sağlayacak politik müdahaleleri yaşama geçirmektedir. Günümüzde kapitalist devletin iktisadi işlevleri, sermaye birikiminin neo-liberal biçimi ve sınıf mücadelelerinin durumuna bağlı olarak değişim geçirmektedir.

Kapitalizmin doğuşu ve gelişiminde temel devlet biçimleri

Meta üretiminin Avrupa’da yaygınlaşması, 15. ve 16. yüzyıllarda mutlakiyetçi devletlerin egemenliği altında yaşanmıştır. Kapitalist devletin ilk oluşumu, meta ilişkilerinin yaygınlaşması ile koşuttur. “(…) mutlakiyetçi devlet düpedüz kapitalist özelliklere sahip bir devlet, gerçek bir kapitalizme geçiş devleti oluşturur.”[395] Kapitalist devletin ilksel biçimi olan merkantilist devletin özellikleri şunlardır:

“Merkantilist devlet; ticari ayrıcalıklar, düzenlemeler ve tekeller etrafında yapılanmıştır. Bu devlet, tarımın ticarileştirilmesini ve sonuçta emekçinin topraktan kopartılmasını kolaylaştırır. Temel özelliklerinden biri ‘artı-nüfus’un doğrudan yönetilmesi ve doğrudan ya da zorla çalıştırma sistemleri sayesinde (serserilik yasaları, ıslahevleri, insanların kolonilere sürülmesi vs.) bu artı-nüfusun bir emek-gücü olarak oluşturulmasıdır. Bu tür bir devletin bütün biçimleri, siyasaları ve ideolojisi, toplumun tümünün devleti olma iddiası taşıyan, fakat sürekli bir biçimde ticari ayrıcalıklar ve mülkiyet birikimi lehine faaliyet gösteren devlet erkinin o şaşırtıcı çelişkilerini ortaya döker. Merkantilist devlet, bu nedenle eşit değişimle değil, yetke ve güç (iktidar) sahiplerince desteklenen eşitliksiz mülkiyet ilişkileriyle karakterize olur.”[396]

Kapitalizmin feodal toplumsal ilişkiler içerisinde filizlendiği dönemde, sermayenin ilksel birikimi gerçekleşmiştir. Marx, ilksel birikim hakkında şu değerlendirmede bulunur:

“Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. Bunu, sahnesi bütün yeryüzü olmak üzere, Avrupalı ulusların ticaret savaşları izler. Bunlar Hollanda'nın İspanya'dan ayrılmasıyla başlar, İngiltere'de Jakobenlere karşı savaşla muazzam boyutlara ulaşır ve Çin'e karşı girişilmiş Afyon Savaşı ile hala devam eder, vb. İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur. Bu yöntemler, sömürgecilik sisteminde olduğu gibi, kısmen en kaba zora dayanır. Ama hepsi, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına

---

[395]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 102

[396]John Holloway, Sol Picciotto, *Sermaye, Kriz ve Devlet*, Editör: Simon Clarke, *Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, Ütopya Yayınları, 1. Basım, 2004, s. 155

dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak hızlandırmak ve geçiş süresini kısaltmak için, devlet zorundan yararlanmıştı. Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlı başına bir iktisadi güçtür."[397]

Kapitalist ilksel birikim süreçleri, mutlakiyetçi monarşik devletlerin izledikleri politikalarla ve baskı uygulamalarıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Burjuvazi, Avrupa'da feodal üretim biçiminin son kalıntılarını yok etmiş, kilisenin/dinin toplumsal etkisinin kırılmasını sağlamış, üretici güçlerde muazzam bir atılım gerçekleştirmiş, kapitalist özel mülkiyeti, ticareti ve sanayi girişimciliği hukuksal ve etik açıdan güvence altına almış, bilimselliğin ve akılcılığın yayılıp gelişmesini sağlamıştır. Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nda işte bu burjuvaziyi ve yaptıklarını övmektedir. Burjuvazinin bir sınıf olarak ilericiliğini gösterdiği devrim, Büyük Fransız Devrimi'dir. 1789 Büyük Fransız Devrimi, burjuva devrimleri arasında en ileri uçlara kadar ilerleyen devrimdir. Bu devrimle birlikte, aydınlanma değerlerinin benimsenmesi, laik devlet anlayışının uygulanması, ulusun ve yurttaşlığın oluşumu gibi birçok alanda ileri adımlar atılmıştır. Fakat 1848 devrimleriyle birlikte, burjuvazinin siyasal açıdan gericileştiği, monarşist görüşleri yeniden canlandırdığı, kitleleri devrim sürecine katmaya eskisi kadar hevesli olmadığı, aksine işçi sınıfının, küçük burjuvazinin ve köylülerin hareketlenmelerinden korkuya kapıldığı ve bu hareketlenmelerin önünü almaya çalıştığı, bu olmadığında bunları bastırdığı bilinmektedir. Avrupa'da kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişim, mutlak monarşilerin varlığında başlamış ve 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıldaki siyasal devrimlerle eski rejimin devlet tipi ve üst yapısal boyutu değişmiştir.

Geç kapitalistleşen Prusya'da da yine devletin kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişiminin yolunu açtığı gözlenir:

"Prusya devleti uzun süre feodal yapıların egemen olduğu bir devlet olarak kaldı. Bismark zamanında siyasal iktidarı burjuvaziye bu devletin kendisi devretti: "Yukarıdan devrim". Alman burjuvazisi, aristokrasiyi tasfiye kararını veremedi. Onun siyasal egemenliği feodal biçim ve özelliklerini koruyan devlet tarafından kuruldu. Bu kuruluş biçiminin iki önemli sonucu oldu: Feodal yapı ve biçimler uzun süre yaşamaya devam etti ve devlet kapitalistleşme, sanayileşme süreçlerinde önemli, hatta başat bir rol oynadı."[398]

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yeni filizlenmiş kapitalist üretim ilişkileri, yaşanan burjuva devrim süreciyle birlikte kapitalist devletin oluşumu sonrası hızla gelişmeye başlamıştır. Türkiye burjuva devrimi, "toplumsal devrim" ve "siyasal devrim" gelişmeleri iç içe geçmiş biçimde, tek bir tarihsel kesit olarak incelenmelidir. 1908 ve 1919-23 siyasal devrimleri, 1839-1940 arasındaki toplumsal devrim süreçlerinin sürekliliği içerisinde sıçramalar olarak yorumlanabilir.[399] Türkiye burjuva devrimi, uzun bir zamana yayılmış olarak, tedricen uygulanan reformlar yoluyla ilerleyen ve kurtuluş savaşını (kurtuluş savaşında halkın katılımını) da içine alan bir tarihsel kesitte yaşanmıştır.

Özetle, feodalizmden kapitalizme geçişte en uygun devlet biçimi merkantilist politikalar uygulayan mutlakiyetçi monarşiler olmuş, bu devlet biçimi liberal kapitalizm evresinde burjuva parlamenter demokrasiye dönüşmüştür. Böylelikle yönetici sınıfın farklı fraksiyonlarının siyasal temsili için uygun olan ve sermaye sınıfının tümünü devlet bürokrasisi tarafından denetlenen yasalara tabi kılan bir devlet biçimi oluşmuştur. Gelişiminin ilk dönemlerinde parlamentolar, kapitalist sınıf fraksiyonlarının ortak ihtiyaçlarını belirlemek, onları uzlaştırmak ve ortak stratejiler oluşturmak için oluşturulan bir forum ortamı olup, burjuva partilerin seçimlerde onay almak için emekçi sınıfların taleplerini de kısmen gözetmelerini getirmiştir. Tekelci kapitalizm evresindeyse, kapitalist devlet tekil sermayeler ile doğrudan ilişki kurmak ve kar oranlarının düşme eğilimine karşı-eğilimleri harekete geçirebilmek için iktisadi süreçlere müdahale araçlarının kapsamını ve gücünü artırarak, biçimini değiştirmiştir. Böylece parlamentolar güçsüzleşmiş, bürokrasiler güçlenmiş, tekil sermayelerin ve sosyal-demokrat sendikaların kapitalist devlet mekanizmalarına katılımı sağlanmıştır.[400] 1970'lerde başlayıp günümüze kadar uzanan kriz, devlet biçiminin yenilenmesi için tarihsel bir zemin sunmuştur. Bu tarihsel kesitte oluşan neoliberal kapitalist devlete ileride değineceğiz.

Ulus-devlet

---

[397]K. Marx, *Kapital Cilt 1*, Yordam Kitap, s. 718-9

[398]Haluk Yurtsever, *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2006, s. 90

[399]Bu konuyu değerlendiren bir makaleyi okumak için: https://ayrintidergi.com.tr/burjuva-devrimi-tartismalari-isiginda-1908-ve-1923e-bakmak/

[400] Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 61-2

Önce ulus olgusunun ne olduğuna bakabiliriz:

“Geçmişte bir arada yaşamış, şimdi bir arada yaşama inancında, istek ve kararında olan; aynı vatan ve o vatanın maddi ve manevî değerlerine sahip çıkan; aralarında din, dil, kültür, tarih ve duygu birliği olan insanların oluşturduğu toplum.”[401]

Ulusun bu tanımında sorunlu yanlar bulunmaktadır. Sömürücü sınıflar dışındaki üretici emekçilerden oluşan halklar, tarih boyunca iç içe geçmiş ve kaynaşmıştır. Ulusları tanımlamakta ve birbirinden ayırt etmede kullanılan dil, din, etnisite, tarih ve gelenek gibi parametreler ise, ulusları betimlemede yetersizdir. Örneğin, Amerikalılar, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar ilk dil olarak İngilizceyi konuşmakla beraber, kendilerini “İngiliz milleti”nin üyeleri olarak görmezler. İsviçre toplumunda Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşulmaktadır. Kuzey İrlanda’da aynı dili konuşan insanlar dini saflar (Protestan ve Katolik) halinde ayrışır.[402] Türkiye’de birçok halk/etnisite var olmasına karşın, hepsinin bir ve aynı “milleti” oluşturduğu öne sürülür vb…

Burada önemli olan “milli kimliğin”, dinsel inanç ve “ırk”[403] birliği, abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğunun görülmesidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, “milli” liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine “milli kimliğin” oluşumuna katılır.

Öyleyse uluslar bir tarihsel-toplumsal gerçeklik değil de “hayali cemaatler”[404] midir?.. Ulusların oluşumunda ve varlıklarını yeniden üretmelerinde, ulus bilincinin önemi yadsınamaz. Yani bir ülkedeki insanlar topluluğunun bir ulusu oluşturması için, her gün yeniden üretilmesi gereken bir “milli kimlik” ve “milli bilinç” gereklidir. Fakat bu durum, bu insanlar topluluğunun toplumsal gerçeklik olarak var olmadıkları anlamına gelmez.

Bize göre uluslar, ulus-devletlerden ayrı olarak incelenemez. Ulus, özünde bir ülke ölçeğinde siyasal iktidara bağlı insan topluluğudur. Ülkeler ölçeğinde insanların siyasal iktidara bağlılıkları ve bağlanmaları, egemen ideoloji[405] kapsamındaki “milli” olarak adlandırılan kültürel değerlere, fikirlere ve duygulara sahip olmaları üzerinden sağlanır. “Ulusal” ya da “milli” değerlerin, duygulanımların, davranış kalıplarının ve fikirlerin işlevi, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının yeniden üretimine katılmak, bu iktidarın sürdürülmesini sağlamaktır.

Uluslar, belirli bilinç biçimleri ile kimliklere sahip insan topluluklarıdır. Oluşumları ve her gün yeniden üretilmeleri için belirli ideolojik düşünce, duygu ve davranış kalıplarına gereksinim vardır. Bir ülkedeki siyasal iktidara bağlanmayı sağlayan başlıca ideolojik kümelenme, ulus bilincidir. Ulus günümüzde, kapitalist devletin siyasal egemenliği altında yaşayan insan topluluğudur. Gelecekte ise, sosyalist devlete bağlanan üreticilerden oluşacak toplumu anlatır.

“Ulusun asli kurucu öğeleri, coğrafya (ülke), ekonomi (pazar) ve siyasal örgütlenmedir (devlet).”[406] Siyasal birlikler (ulus-devletler), değişim için üretimin gelişmesinin sonucunda (pazarın oluşumu) coğrafi sınırlara dayanarak kurulmuştur. Burada belirleyici unsur, devlettir. Kapitalist devlet, ulusu oluşturmuştur ve sürekliliğinde de en önemli faktördür, belirleyici işleve sahiptir. “Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.”[407]

Kapitalist devlet, ülkelerde iç pazarın oluşumu süreçlerinde etkindir: “(…) kapitalist devlet bir ulus devlet olma özelliği sunar (…) Bu devlet (…) etkin bir biçimde ulusal birliğin kurulmasına çalışmaktadır (…) Devlet (…) malların

---

[401] https://tr.wiktionary.org/wiki/ulus

[402] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler; Bir Giriş*, 2007, s. 197-8

[403] Bilimsel verilere göre “ırklar” yoktur. “Irk” ideolojik bir kodlamadır. Bu konuda bkz; https://evrimagaci.org/irk-nedir-biyolojik-olarak-insan-irklari-var-midir-683

[404] Anderson, ulusu, kan bağıyla ya da dinsel ilişkilerle var olan eski tip cemaatlerin yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak kavramaktadır. Bkz; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları

[405] Egemen ideoloji, toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde ideolojik egemenlik/iktidar oluşumuna katılan ideolojik öğeler birliğidir. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlâk anlamlarıyla bulunur. Resmî ideoloji ise, kapitalist devlet personelinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan, toplumdaki egemen ideolojinin bazı öğelerinin devlet içerisinde aldığı formdur.

[406] Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 108-9

[407] E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2006, s. 24

ve sermayenin dolaşım uzamını bağdaşıklaştırmak suretiyle bizzat iş başındadır; bu da ulusal birliğin kurulmasındaki ediminin esasını oluşturur."[408]

Kapitalist devletin ulusu inşası, aynı zamanda kendisinin oluşumu anlamına gelmektedir. Kapitalist devlet, burjuvazi ile emekçi halk arasındaki ulusal ölçekte cereyan eden sınıf mücadeleleriyle şekillenir. Kapitalist devlet, ulusu inşa ederken, bir ulusal dili de yeniden yaratmaktadır.[409]

Özcesi, ulus-devletler, oluşumu yeni tamamlanmış kapitalist devletlerdir. Bugüne gelene kadar birçok değişimden geçen ulus-devletlerin, ulus şeklinde kodlanan toplumlar üzerinde kapitalist devlet iktidarları olarak varlıkları sürmektedir.

Kapitalist devlet ve ekonomi

İlksel sermaye birikiminde devletin temel rolünden, geç kapitalistleşen ve kapitalist sınıfı cılız olan ülkelerde devletin, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimindeki belirleyici işlevinden bahsetmiştik. Peki kapitalist devletin güncel iktisadi işlevleri nelerdir?.. Şimdi buna bakabiliriz.

Kapitalist devlet, işçilerin sömürülmesini garanti altına alıp, sürekliliğini sağlayan iktidar örgütlenmesidir. Bunu toplum ve çalışma düzenini bozacak aykırı davranış ve eylemler karşısında baskı uygulama potansiyeliyle, hukuksal kurallar oluşturup iş hayatını ve toplumsal ilişkileri düzenleyerek, eğitim sistemi ve kültür endüstrisi yoluyla işçi sınıfının bilinçlilik durumu üzerinde hegemonya oluşturulmasında rol alıp, bu yapıları yönlendirerek sağlar. Yine işçilerin sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev haklarını kullanması, sömürüyü sınırlasa da devlet-patronlar-işçi sendikaları arasında kurulan korporatif sendikal ilişkilerle sömürü ilişkileri güvence altına alınır. Sömürü, bir defalık bir olay değil, bir olgu/süreçtir. Sürekli var olması ve sürdürülmesi gerekir. Toplumsal maddi yaşamın üretimi, salt iktisadi pratiklerle değil, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarındaki çeşitli pratiklerle hep birlikte sağlanır ve bir sürekliliğe kavuşur. Kapitalist devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutlarıyla birlikte bir var oluşa sahiptir. Kapitalist devlet, bu boyutların birbirlerinden ayrı ve yalıtık değil de iç içe ve etkileşim içerisinde olduğu bir toplumsal ilişkiler sisteminin öğesidir.

"Kapitalist toplumlardaki devletin ekonomik sömürüye tarafsız anayasal devlet görünümü nedeniyle doğrudan müdahalesine ihtiyaç yoktur, ancak sermaye hâkimiyetinin ve piyasa güçlerinin kendilerini güvende hissedebilmeleri için gereken koşulları tesis eden devlet, sömürü sürecine dolaylı olarak bulaşacaktır."[410]

Kapitalist devlet aslen bir siyasal iktidar organizasyonu olmakla birlikte, iktisadi süreçler içerisinde tarihsel akışta değişen oranlarda olmak üzere bizzat bulunur. Örneğin Avrupa'da 20. yüzyılın ortalarından 1970'lerin sonuna kadar süren bir tarihsel dönemde gözlenen kapitalist gelişmenin Fordizm aşamasında, emek güçlerinin yeniden üretilmesine ilişkin olarak, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda devlet, organizasyonlarıyla doğrudan yer almıştır. Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar olan tarihsel kesitte devletin kamu iktisadi teşekkülleri oluşturarak, iktisadi faaliyetler yürütmesi söz konusudur. 1970'lerde başlayan krizle birlikte, sosyal devlet formundan neoliberal kapitalist devlete dönüşüm dönemi yaşanmış, kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesinde değişiklikler olmuş, özelleştirmelerle sermaye birikimine yeni alanlar açılırken, devlet bu alanlardan çekilmiştir.

Kapitalist devletin ekonomik bir işlevi olan emek gücünün yeniden üretimi süreçlerini organize etmesi geçmişte, kamusal eğitim ve sağlık sistemi, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, kreş desteği, işsizlik sigortası, iş bulma büroları, kamusal ulaşım, konut yapımı, tatil ve spor alanının düzenlenmesi gibi başlıklarda somutlaşmıştır. Kapitalist devletin bu yükümlülükleri, sermaye birikimi için gerekli koşulları sağlamıştır. Kapitalist devlet, işçi sınıfının bu başlıklarda yürüttüğü mücadelelerdeki taleplerini sermayenin birikim stratejisiyle uyumlu olarak üstenmiş, sınıfın kazanımlarını sınırlamış ve toplumsal patlamaların önünü almıştır. Kapitalist devletin emek gücünün yeniden üretiminde üstlendiği roller ve oluşturduğu maddi düzenekler, emekçiler üzerinde siyasal-ideolojik denetim sağlamış ve hegemonya oluşturmuştur. Toplumsal sermayenin bütününün yeniden üretimi, eş deyişle sermaye birikim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından bilimsel araştırmalar, enerji sektörü, iletişim sistemi vd. kapitalist

---

[408]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 106-7

[409]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 129

[410] Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 238-9

devletin tekelinde bulunmuştur.[411] 1970'lerden beri yaşanan kapitalist sistemdeki kriz tarihsel kesitinde, kar oranlarındaki düşme eğilimine karşı-eğilimlerin hayata geçirilmesi ve göreli artık-değerin artırılması amacıyla emek süreçlerinin düzenlenmesi neoliberal kapitalist devletin ekonomiye müdahalesinin bir biçimi olmuştur. Emek gücünün yeniden üretiminde yer alan birçok öğe, piyasalaştırılmış, kapitalist devletin tekelinde olan enerji, telekomünikasyon gibi sektörlerde özelleştirmeler yaşanmıştır.

Kapitalist devlet, sermaye birikim süreçleri için gerekli olan hukuksal ve parasal düzenlemeleri yapmaktadır. Üretim ve sermaye birikim süreçlerinin oluşturucu (ihaleler, özelleştirmeler) öğesi olabildiği gibi, bu süreçlerle her zaman içsel olarak ilişkilidir. Ayrıca kapitalist devlet, altyapı yatırımlarıyla sermaye birikimi için gerekli bir koşulu oluşturarak, vergilendirme politikaları uygulayarak, ihalelerle şirketlerin kar edeceği projeler yaratarak, özelleştirmelerle sermayeye kaynak aktarımları yaparak, Merkez Bankası ve üst kurullar aracılığıyla para ve maliye politikaları oluşturarak, bütçe üzerinden temel harcama ve yatırım kalemlerini belirleyerek, borçlar hukuku ve ticari hukuk ile dolaşım alanını organize ederek, ülke kapitalist sınıfının ülkeler arası sermaye ihracı yapmasını ve pazarlar bulmasını destekleyerek, emperyalist örgütler aracılığıyla bağımlı ülkelerin iktisat politikalarını yönlendirerek iktisadi süreçleri düzenleyip, bunlara müdahale etmektedir.

Devlet iktidarı, devlet aygıtı, hükümet

İktidar sınıfsaldır. İktidar sınıflar arası güç ilişkileridir.[412] Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel *boyutları* bulunmaktadır. Bu iki temel sınıf arasında gerçekleşen toplumsal ilişkiler ve pratikler, hegemonya *yapıları* tarafından koşullanır. Hegemonya yapıları, bazı durumlarda ağırlıkla baskı ve zor kullanımıyla, başka bazı durumlarda ağırlıkla ideolojik onay ve rıza yoluyla, bazen de bunların bileşimiyle çalışır. Hegemonya, baskı uygulama, mecbur bırakma ve zorlama, korku, yıldırma, ideolojik onay, rıza ve bağlanma, oyalama ve meşgale oluşturma gibi yollar üzerinden gerçekleşir. İşçi sınıfı ve toplumun diğer kesimleri üzerinde oluşan kapitalist sınıfın hegemonyası, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sağlar. Kapitalist devlet, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki iktidar ilişkilerinin[413] aslen siyasal yapısı olsa da, toplumsal ilişkilerin devlet boyutunun da barındırdığı iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal yanlar vardır. Dolayısıyla devlet iktidarı, salt siyasi iktidar değildir.

Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarını sağlayan iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel, hukuksal ve devletsel pratikler nelerdir?.. İşyerlerinde işçiler ile patron(lar) arasındaki ilişkiler, iktidar ilişkileridir. Üretim araçlarının sahibi olan patronların işçiler üzerinde iktidarı olmadan ve bu iktidar her gün yeniden üretilmeden, sömürü ilişkileri sürdürülemez. Sömürü ilişkileri olan üretim ilişkileri, bir yönüyle aynı zamanda iktidar ilişkileridir. Dinsel ideolojiler, milliyetçilik, hayırseverlik, mistik ve metafizik mikro-ideolojiler vb., günlük pratiklerde üretilirken kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için hegemonya oluşturur. Kültür endüstrisi kapsamındaki ürünlere yönelmiş aktiviteler, endüstrileşmiş sportif etkinlikler, toplumsal iktidarı yeniden üretir. Hukuksal kurallar ve hukuk yapısı, baskı uygulama ve ideolojik işlevler üzerinden kapitalist sınıfın iktidarına hegemonya sağlar.

Devlet aygıtı, klasik yaklaşımla devlet kurumları, bürokrasi, bakanlıklar, yasama organı, yargı kurumları ve baskı organlarını içerir. Üstelik Althusser'le birlikte bunlara "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA)'lar da eklenmiştir. Bize göre devlet, kapitalist sınıfın işçi sınıfıyla ilişkilerinde bir organizasyon olduğundan, üst-*yapılar*dan biridir. Kapitalist devlet, her ülkede özgül yönleri de olan fakat genel hatlarıyla kapitalist demokrasi olarak adlandırılan biçimiyle belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahip bir yapıdır.

Hükümet, devlet iktidarını işleten yürütme gücü olarak siyasal iktidarın bileşenidir. Yürütme gücü kapitalist sınıfın güncel, yakın ve uzak erimli çıkarları doğrultusunda iktisadi ve diğer toplumsal pratiklere yön veren, toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarına müdahalelerde bulunan bir komitedir. Parlamentolarda artık eskiden olduğu gibi kapitalist sınıfın farklı fraksiyonlarının temsilcilerinin bulunması yerine, düzen partilerine mensup, tümü kapitalist

---

411 Bkz; Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 184-212

412 "İktidarın alanı kesinlikle ilişkiseldir. Bir sınıfın iktidarı (örneğin egemen sınıfınki), onun elinde tuttuğu bir tözü anlatmaz: İktidar, çeşitli sınıfların toplamı hiç olan iktidara ilişkin eski anlayış uyarınca paylaşacakları ya da mübadele edecekleri nicelenebilir bir büyüklük değildir. Bir sınıfın iktidarı, her şeyden önce, o sınıfın ekonomik, siyasi ve ideolojik münasebetler içindeki nesnel yerine (…) gönderme yapar." Bkz; Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 163

413"Devletin (Marx'a göre sermayenin olduğu gibi) bir ilişki veya daha belirgin olarak, mücadele eden sınıflar arasındaki iktidar ilişkisinin bir şekillenmesi olarak görülmesi gereklidir." Bkz; Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap*, N. Poulantzas-E. Laclau-R. Miliband-*Kapitalist Devlet Sorunu* içinde, İletişim Yayınları, 2. Basım, 1990, s. 161

sınıfa ideolojik angajman gösteren vekiller bulunmaktadır. Düzen partileri ideolojik/politik vizyonları itibariyle nüanslara sahipse de, bu ideolojik perspektifler burjuva dünya görüşünün/liberalizmin çatısı altında toplanır.

‘DİA’lar ve ‘devlet aygıtı’

Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA)’ları tarif ederek, “Devletin Baskı Aygıtları” (DBA)’lardan ayırt edilmeleri gerektiğini belirtir.[414] Althusser’e göre, devlet, aile DİA’sıyla ailelerde, öğrenimsel DİA’yla özel ya da devlet okulları olsun her okulda, haberleşme DİA’sıyla basın-radyo-televizyon kanallarında ve hatta internette, kültürel DİA’yla edebiyat, güzel sanatlar ve sporda, hukuk DİA’sıyla bu alanda, diğer DİA’larla da toplumsal yaşamın diğer alanlarında, “hazır ve nazır”dır. Kısacası, ona göre, devlet neredeyse her yerdedir ya da neredeyse her şey (aile, edebiyat vd.) devlettir.

Althusser’in çizgisinde yer alan Poulantzas’ta ise bu ayrım şu şekilde ifade edilmektedir:

“Egemen ideoloji toplumun bağrında bir dizi aygıtların ve kurumların içinde maddileşir, bu aygıt ve kurumlar arasında, kiliseler (dini aygıt), siyasal partiler (siyasal aygıt), sendikalar (sendikal aygıt), okullar ve üniversiteler (öğretim aygıtı), ‘haber alma araçları’ (gazeteler, radyo, sinema, tv, kısacası enformasyon aygıtı), ‘kültürel’ olan (yayın), belli bir görünüm altında aile vb. sayılabilir. Bunlar devletin ideolojik aygıtlarıdırlar.

“Bu aygıtlar, göreli olarak devletin ‘baskı’ aygıtından ayrıdırlar, ana görünümü örgütlü fizik baskı olan ve rolünü bu görünüm altında, devletin yasal tekeli altında yerine getiren aygıt dar anlamda devlet aygıtıdır.”[415]

Poulantzas’ın başka bir yazısından alıntılayıp tekrarlayalım:

“Devlet sistemi, içlerinde bazılarının temelde, en katı anlamıyla baskı rolünü yüklendiği ve ötekilerin ideolojik rolü üstlendiği çeşitli aygıtlar ya da kurumlardan oluşmaktadır. Birinciler, devletin baskı öğesi aygıtını, yani klasik Marksist anlamda devleti (hükümet, ordu, polis, mahkemeler ve idare) oluştururlar. İkinciler ise, kilise, siyasal partiler, dernekler (tabii ki devrimci parti ve sendikalar bunların dışında), okullar, kitle haberleşme araçları (gazeteler, radyo, televizyon) ve bir bakıma da aile gibi, devletin ideolojik aygıtlarını meydana getirirler.

“(…) devletin ideolojik aygıtları başlıca işlevleri –telkin ve iletim- sayesinde daha fazla ve daha önemli bir özerkliğe sahiptirler: Bunların birbirleriyle ve devlet baskı aygıtıyla ilişkileri, devlet baskı aygıtının kollarının karşılıklı bağlarıyla karşılaştırıldığında daha fazla bağımsızlığa sahip oldukları görülmektedir.”[416]

Türkiye sosyalist solu içerisinde ve Marksist aydınlar arasında, “yapısalcı Marksizm” adıyla anılan bu okulun, etkisi kuvvetlidir. Sol liberal aydınların bu konuda iflah olacağı yoktur. Fakat örnek olsun Haluk Yurtsever gibi tecrübeli sosyalist politik figürler dahi, DİA’lar-devlet aygıtı ayrımını benimsemektedir. Yurtsever DİA’ları “devlet sisteminin dışında saymak düşülebilecek bir başka yanlış olur” demektedir.[417]

Ralph Miliband’ın bu kavrayışa dönük eleştirisi ise uyarıcı niteliktedir:

“(…) Adı geçen kurumların bir iktidar sisteminin parçası olduklarını ve (…) giderek devlete bağlandıklarını ve onun tarafından desteklendiklerini göstermenin gerekliliği (…) Ama ilgili kurumların aslında devlet sisteminin parçası olduklarını söylemek gerçekle bağdaşmıyor (…)”[418]

Bize göre, kapitalist toplumda sermaye sınıfının iktidarı toplumsal ölçekte oluşur ve yeniden üretilir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, tek başına devlet organizasyonuyla sağlanmaz.[419] Bunun yanı sıra toplumsal egemenliğin/iktidarın, iktisadi, ideolojik (eğitsel, iletişimsel), kültürel (edebi, sanatsal, sportif), sivil topluma ait örgütsel (sendikalar, dernekler, vakıflar vd.) boyutları da bulunmaktadır. İşçiler ile patronlar arasında işletmeler ölçeğinde kurulan ilişkide, salt iktisadi ve hukuksal bir ilişki değil, aynı zamanda egemenlik-tabiiyet ilişkisi de

---

[414]Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, Birinci Baskı, 2003

[415]Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 351-2

[416]Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet Sorunu*, *a.g.e.* içinde, s. 35-6

[417]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 132

[418]Ralph Miliband, *Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas’a Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 52-3

[419]“Devlet iktidarı, sınıf iktidarının sağlandığı ve sürdürüldüğü başlıca ve nihai –ama tek değil- yoldur.” Bkz; Ralp Miliband, *Poulantzas ve Kapitalist Devlet*, *a.g.e.* içinde, s. 67. “(…) iktidar, Marksizm açısından devletle özdeşleşmez ve devlete indirgenmez (…)” Bkz; Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 39

vardır.[420] Eğitim sistemi ve medya, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı için gerekli hegemonyanın oluşumuna katılan pratikleri ve insanlar arası ilişkileri barındırır. Sendikalar, devlet ve patronlarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştıran korporatist örgütlenmeler olarak, emekçilerin kapitalist sisteme bağlanmalarını sağlar vd… İşte biz, bütün bu boyutlarda sermaye sınıfının toplumsal egemenliğinin oluşmasına katılan ve bu egemenliği her gün yeniden üreten organizasyonlara, *toplumsal iktidarın hegemonya yapıları* diyoruz. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarı, oluşan hegemonyayla sağlanır ve yeniden üretilir. Toplumsal çeşitli süreçler, organizasyonlar ve üretimler aracılığıyla sermaye sınıfının toplumsal egemenliğine süreklilik kazandırılır.

Öte yandan devlet, belirli bir düzenlenişe ve işleyişe sahip toplumsal bir yapıdır. "Araç", "aygıt" türü nitelemeler yerine organizasyon, örgütlenme, yapı gibi kavramlaştırmaları kullanmanın sağlıklı olduğu inancındayız.

Kapitalist devlet "göreli özerk" mi?

Poulantzas, "göreli özerklik" konusunda şunları yazmıştır:

"Ekonomik düzey ve siyasal düzey ayrımı, kapitalizmin değişik aşamalarına ve evrelerine bağlı olarak (bu ayrımın kendisi de dönüşüme açıktır), kapitalist devletin göreli özerkliğini incelememiz için genel çerçeveyi sağlar (…) Devletin 'göreli özerkliği' ifadesindeki 'göreli' teriminin (neye ve kime bağlı olarak göreli?) burada devlet ve hâkim sınıflar arasındaki ilişkiyi göstermekte oluşudur (yani, hâkim sınıflarla ilişkisinde görece özerk)."[421]

Poulantzas "kapitalist devlet tipinin ayırt edici özellikleri" olarak "iktisat ve politikanın birbirinden görece ayrılması" ile "egemen sınıf ve fraksiyonlar karşısında devletin görece özerkliği"ni öne sürmektedir.[422]

Kapitalizm çağında siyasi olanın ekonomik olandan ayrılmışlığı görüşü, aldatıcı ve yanıltıcıdır. Çünkü kapitalist toplum, etkileşimli bir toplumsal ilişkiler ve yapılar sistemidir. Bu yanlış görüşün oluşumunda üretimin, teknik bir süreç olarak kavranmasının rolü büyüktür. Bu şekilde kavrandığında kapitalist üretim ilişkileri kendi kendini sürekli yeniden üretir/süreklileşir ve sonuç sömürü ilişkilerinin ebedileştirilmesidir. Kapitalist üretim ilişkileri olan sömürü ilişkileri, salt iktisadi ilişkiler değildir ve süreklilik içerisinde var olmaları, toplumun kapsadığı tüm ilişkilerin etkileşimli bütünlüğüne/sistemine bağlıdır.[423] Kapitalist devlet, sermaye birikim süreçlerinin dışındaki bir yapılanma olmasına karşın, bu süreçlerin oluşturucu bir bileşenidir. Sermaye birikim süreçleri, salt iktisadi olgular olmayıp, sermaye birikim sürecinin biçimini, sınıf mücadeleleri şekillendirir.[424] Özetle, "(…) kapitalist devlet, kapitalist üretim ilişkilerinden ayrı ve onların üzerinde olan bir şey değildir, fakat bu ilişkilerin doğrudan bir parçasıdır."[425] Bu saptamayı Poulantzas da yapmıştır: "(…) siyaset-devlet (ama ideoloji için de aynı şey geçerlidir) farklı biçimlerde olmakla birlikte, üretim ilişkileri içinde ve böylece de onların yeniden üretiminde her zaman kurucu olarak mevcut olmuştur."[426]

Jessop'un kapitalist devletin, sermaye birikim sürecinden kurumsal olarak ayrışmış olduğunu belirtmesi de yerindedir:

---

[420] Şu cümlelerde benzer bir argüman ifade edilmiştir: "Bölüşüm ilişkilerinin egemenlik ilişkilerinin ve çatışmanın temeli olduğunu söylemesek de üretim ilişkilerinin böyle bir temel oluşturduğunu kesinkes söyleyebiliriz. Bu, üretim ilişkilerinin (…) *toplumsal sınıflar arasındaki egemenlik ilişkileri olduğu anlamına gelir*." Simon Clarke, *Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı*, Editör: Simon Clarke, *Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde, s. 118 "(…) ekonomik mülkiyet en başta üretim araçlarını verili kullanımlara koşmanın ve böylece elde edilen ürünlerin sahibi olmanın erkini, sahiplenme de üretim araçlarını çalıştırmanın ve emek sürecine hâkim olmanın erkini gösterir." Bkz; Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 39

[421] Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 154-5

[422] Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 364

[423] "Üretim ilişkileri, basitçe emek sürecine dair ilişkiler değildir (…) Üretim ilişkileri toplumdan bağımsız değildir (…)" Bkz; Simon Clarke, *Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 106

[424] Kapitalist devletin birikim süreçlerinden görünürde özerk oluşuna dair aşırı vurguyu "politisizm" olarak isimlendirenler bulunmaktadır. Bkz; John Holloway, Sol Picciotto, *Sermaye, Kriz ve Devlet*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s.146, 152

[425] Colin Barker, Kapitalist Devlet Kuramı Üzerine Bir Not, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 253

[426] Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 18

“Kapitalist devlet biçiminin en önemli genel özelliği onun *tikelleştirilmiş* (sermaye çevriminden kurumsal olarak ayrışmış) olmasıdır.”[427]

Bunun anlamı, kapitalist devletin kapitalist sınıftan ve sermaye birikim süreçlerinden ayrışmış bir *yapılanma* olduğudur. Yoksa “(…) devletin asli özelliği onun özerkliği değil, fakat onun sınıfsal karakteridir.”[428]

Bu noktada Marx’ın *Kapital*’deki analiz ve sentezlerinde, devletin, kapitalist üretim için gerekli olmadığı, *Kapital*’de geliştirilen kavramların hiçbirinin devleti ön varsaymadığı şeklindeki düşüncenin[429] yanlış olduğunu belirtmeliyiz. Bize göre üretim, toplumsal ilişkileri ve devleti önden varsayar, üstelik toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine de yol açar. Marx’ın konuyu katmanlı bir tarzda incelemesi nedeniyle kapitalist devleti incelemeye daha sonra dâhil etme planını gerçekleştirmeye ömrünün yetmeyişi, onun eserinde kapitalist üretimin izole iktisadi bir süreç olarak yanlış kavranışını beslemektedir. Devletin, sınıf mücadelesinin gelişmesinden kaynaklandığı belirtilerek, onun tarihsel bir gereklilik olarak görülmesi doğru olmakla birlikte, siyasal olanı iktisadi olandan ayırma yanılgısına düşülmemelidir.[430] Çünkü kapitalist üretim ilişkileri, sınıflar arası ilişkilerdir. Kapitalist devlet, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi için gereklidir.

Tarihin hiçbir döneminde devlet, toplumun üstünde, ondan ayrı bir güç olmamıştır. Devlet, toplumsal ilişkilerin bir boyutudur.[431] Bize göre devlet, sınıflar üstü bir hakem ya da güç değildir, çünkü toplumsal ilişkilerin üstünde değildir.

Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın bir egemenlik örgütlenmesidir. Kapitalist sınıf, kapitalist devlete doğrudan egemen değildir, ona istisnai bireysel durumlar haricinde nüfuz etmez. Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın toplumda egemen olmasını sağlayan iktidar ilişkilerinin bir yapılanmasıdır.

Devlet yapısı içerisinde yer alan siyasilerin ve bürokrasinin, kapitalist sınıftan ayrışmış durumda oluşunu, “göreli özerklik” olarak nitelemenin getirdiği teorik bir yarar yoktur. Bu kategoriler, ideolojileriyle kapitalist dünya görüşünün kapsamında bulunan perspektiflere sahip olup, kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyumlu şekilde çalışır.

Şimdi, “olağanüstü” devlet olarak adlandırılabilecek bazı devlet tiplerine bakabiliriz.

Bonapartizm

1848-1852 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı yapan III. Napoleon (Napoleon Bonapart’ın kardeşinin oğludur), bir darbeyle cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan etmiştir. Bonaparte’ın darbeyle iktidarı ele geçirmesine burjuvazi pasif onay vermiştir. Bonapartizm, burjuvazinin siyasal egemenliğinin olgunlaşmadığı dönemde gözlenen bir diktatörlüktür. Proletaryanın iktidarı alamaması, burjuvazinin ise elinde tutamaması sonucunda gelişmiştir. Bonapartist devlet, çatışma halindeki iki temel sınıf arasındaki bir denge durumunun ürünüdür.

“Bu yönetim, üretim tarzlarının sonucu olarak birbirlerinden yalıtılmış bulunan, çıkarlarını savunacak tutarlı ve bilinçli bir sınıf oluşturma yetisinden yoksun oldukları için ‘temsil edilme ihtiyacı’ (Marx) duyan ve Fransız taşrasında Napolyon'un anılarının canlılığından dolayı tarihsel geleneğin değerli kıldığı kişiyi benimseyen küçük toprak sahibi muhafazakâr köylülerin büyük bir bölümü tarafından da destekleniyordu. Bir diğer destek ‘kesesini kurtarmak için

---

[427]Bob Jessop, *Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 208

[428]Simon Clarke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 230

[429]Simon Clareke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 231

[430]Clarke şöyle yazmaktadır: “(…) devlet mantıksal olarak sermayenin gerekliliklerinden dolayı gelişmemiştir; o, tarihsel olarak sınıf mücadelesinden çıkıp gelmiştir” Bkz; Simon Clarke, *Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi*, *a.g.e.* içinde, s. 231

[431]Devletin bir ilişki olarak kavranması Poulantzas’ın ve başka yazarların bahsettiği bir husustur. Örneğin bkz; Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap*, *a.g.e.* içinde, s. 163-4; Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s.143. “(…) devlet, ekonomik temele gönderme yapılarak açıklanabilecek bir üstyapı değildir. Tıpkı para, değer vb. gibi tarihsel olarak özgül bir toplumsal ilişkiler biçimidir (…) bir toplumsal ilişki biçimi olarak tanımlanabilecek devlete (…)” Bkz; John Holloway, *Devlet ve Gündelik Mücadele*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 275-314. “Devlet erki de biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkidir.” Bkz; Bob Jessop, *Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri*, Editör: Simon Clarke, *a.g.e.* içinde, s. 208 “Devlet iktidarı, belirli bir konjonktürde değişen güçler dengesini yansıtan karmaşık bir toplumsal ilişkidir.” “Kapitalist devlet tipine en temel biçimsel özelliğin tikelleştirilmesi; yani, sermaye dolaşımından kurumsal ayrımı olan, biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki (…)” Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 162, 455

tacını kaybetmesi gereken' (Marx) ve iktidarı maddi çıkarlarını koruyacağına inandığı 2 Aralık serüvencisine emanet eden burjuvaziden geliyordu."[432]

Bonapartizmde, devlet örgütlenmesi ve yürütme gücü, kapitalist sınıftan bağımsız/özerk bir görünüme sahiptir. Bonapartist devlet örgütlenmesi, zaman içerisinde güçlenip sağlamlaşan bir yapılanmadır. Bonapartist diktatörlük, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimini sağlamıştır.

Faşist devlet ve askeri diktatörlük

Faşizm ve askeri diktatörlük biçimindeki olağanüstü kapitalist devlet biçimleri, kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin hegemonya krizlerinde gündeme gelmiştir.

Almanya'da 1921-33 yılları, İtalya'da 1919-27 yılları arasında bunalımlar yaşanmıştır. Bu iki ülkedeki klasik faşist devletler, kriz koşullarının ürünüdür. İtalya ve Almanya'da yaşanan krizlerden çıkış, emek üretkenliğini artırmaktan, hammadde kaynaklarına ve yeni pazarlara ulaşmaktan geçmektedir. Geç kapitalistleşen bu iki ülkenin yeterli sömürgeleri olmadığından, yeni bir paylaşım savaşını koşullamışlardır.[433]

Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası da örtüşmektedir.[434]

Faşizm, emek-sermaye karşıtlığının artık çelişki formunu aldığı ve baş çelişki (ön plandaki ve diğer çelişkilerin çözümünün bağlandığı çelişki) olduğu bir tarihsel kesitin sonucudur.[435] "(…) devrimin zincirin en zayıf halkasında (Rusya'da) gerçekleştiği halde, bundan sonra gelen ve çağın Avrupa'sına göre en zayıf olan öteki iki halkada da faşizmin kurulduğu söylenebilir."[436] Almanya ve İtalya'da kriz döneminde, işçi sınıfı hareketi güçlenmiştir. Faşist hareket, sermaye sınıfı için bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir.[437]

Bunlara bir de faşizmin, Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığının, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına geldiği eklenmelidir.

Faşizm, yürütmenin faşist partinin "lideri" odağında merkezileştirildiği ve güçlendirildiği, açık bir diktatörlüktür. Faşizm, bir totaliterizmdir.

"Totalitarizm elbette en başta siyasal çoğulculuğun ve her türlü muhalefetin kaldırılması, parlamenter hükümet biçimine ve güçler ayrılığına son verilmesi, tek lider ve tek parti ("Führer ilkesi") etrafında birleşmiş hiyerarşik devlet yapılanması, merkezi ekonomik yönetim, kısacası devletin toplumu tam kontrol altına alması demektir. Buna resmî ideoloji ve medya üzerindeki devlet tekeliyle birlikte temel hak ve özgürlüklerin kaldırılması ve terörün başat yönetim tekniği olarak kullanılması da eklenmelidir."[438]

Faşist devlet iktidarının sürekliliği, faşist partiye ve onun toplum içerisindeki kitle hareketi örgütlenmesine yaslanır. Devlet iktidarı, havada asılı durmaz, toplumsal destek üzerinde yükselir. Bu durum, faşizm için de geçerlidir. Ayrıca, işçi sınıfı örgütlenmesini dağıtmak için devletin korporatif devlet olarak emekçilerle alternatif ilişkilenmesi de gerekmektedir.

---

[432]Hazırlayanlar: Gérard Bensussan-Georges Labica, *Marksizm Sözlüğü*, Yordam Kitap, 2016, 1. Basım, s. 144

[433]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 158, 173-4

[434]Mehmet Okyayuz, *Faşizm*, Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi* içinde, s. 377-90

[435]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 174

[436]Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 36

[437]Mehmet Okyayuz, *Faşizm*, *a.g.e.* içinde, s. 377-90

[438]Yaşar Ayaşlı, *Eski ve Yeni Faşizm*, Yordam Kitap, 1. Basım, 2023, s. 196

Faşist devlet, tekelci kapitalist sınıfın, eş deyişle finans kapitalin çıkarlarını savunur, fakat bu iktidar bütün sınıflara mensup bireyleri, kitle tabanı olarak örgütleyebilmiş, en çok da ara katmanları oluşturan küçük burjuvaziden destek görmüştür.[439]

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini, faşizm olarak nitelemek doğru değildir. Faşizm ile bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine "faşizan" denebilir. Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte, billurlaşmıştır.

Kapitalist demokrasi ve neoliberal otoriter kapitalist devlet

Burjuva demokrasisi, kapitalist devletin olağan/alışılmış biçimidir. Önceleri kapitalist demokrasi adındaki bu devlet biçiminde parlamentolarda, sınıfsal kompozisyon açısından farklı taraflar bulunuyorken (ağırlıkla burjuvazinin fraksiyonları), günümüzde geçirilen başkalaşımla birlikte parlamentoda temsil edilen partilerin tümü ideolojik/siyasal vizyonları itibarıyla kapitalist sınıfın çıkarlarına bağlanmakta ve artık hepsi sadece bu çıkarlarla uyumlu kalarak ufak nüanslar göstermektedir.

Demokrasi, devlet iktidarının ve otoritesinin sınırlanması[440] olarak görülemez. Kapitalist demokrasi, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturucu bir unsuru olarak var olan kapitalist devlet yapısının klasik/olağan biçimdir. Kapitalist demokrasi adındaki devletin/rejimin yapılanması, zaten işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki güç ilişkilerine göre şekillenir.

Toplumsal ilişkiler ile kapitalist devletin yapısı birlikte değişmektedir. Günümüzde neoliberal kapitalist devlet, kapitalist sınıfın iktidar organizasyonu durumundadır. Öyleyse bu devletin özellikleri nelerdir?..

Önce neoliberal ideoloji ve pratiklerin ne olduğuna bakabiliriz:

"*Neoliberalizm hem gelişmiş hem de gelişme yolundaki kapitalist dünyanın egemen sınıflarının ideolojisi ve pratiğidir*.

"(…) Neoliberal ideoloji, İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile 1970'lerin ortası arasında emekçi ve köylü sınıfların elde ettikleri kayda değer kazanımlara, egemen sınıfların verdikleri yanıttır. O zamandan beri eşitsizlikte oluşan devasa artış, egemen sınıfların gelirinde meydana gelen ve sınıfın belirlediği şu tür politikalardan kaynaklanan büyümenin dolaysız sonucudur: a) emek piyasalarının kuralsızlaştırılması, işçi sınıfı karşıtı bir hamle; b) finans piyasalarının kuralsızlaştırılması ve 1980-2005 döneminde sermayenin egemen kolu olan finans kapitalin bundan büyük yararlar elde etmesi; c) nüfusun tüketim düzeyi yüksek kesimine emekçiler pahasına yarar sağlayacak şekilde, mal ve hizmet ticaretinin kuralsızlaştırılması; d) toplumsal kamu harcamalarının azaltılması ve bundan işçi sınıfının zarar görmesi; e) kamu hizmetlerine bağımlı olan emekçi sınıfların refahı pahasına, nüfusun en zengin %20'sine yarar sağlayacak şekilde hizmetlerin özelleştirilmesi; f) dayanışma kültürünü zedeleyecek şekilde bireyciliğin ve tüketimciliğin teşvik edilmesi; g) piyasalara sözde büyük saygı gösteren ama ulus aşırı şirketler ile kurulu oldukları devletlerarasındaki apaçık bir ittifakı maskeleyen kuramsal bir anlatının ve söylemin geliştirilmesi; h) egemen sınıfların çıkarlarını ve bu çıkarları besleyen ekonomik birimleri – ulus aşırı şirketleri- desteklemek için devlet müdahaleciliğinin gerçekte artmasıyla açıkça çelişen müdahalecilik karşıtı bir söylemin öne sürülmesi."[441]

---

[439]"Bu partiler, kitle tabanı, taraftarları, militanları ve temsilcilerini esas olarak küçük burjuvazinin oluşturduğu, iyi örgütlenmiş kitle patileridirler." Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019, s. 292. Poulantzas'ın küçük burjuvazi kapsamında "üretken olmayan ücretlileri", örneğin sermayenin dolaşımı alanında çalışanları, artık-değerin gerçekleşmesine katkıda bulunan emekçileri, hizmet sektörü işçilerini ve devlet memurlarını sayması bir teorik yanlıştır. Bütün bu emekçiler, işçi sınıfının bileşenidirler. Ayrıca Poulantzas, küçük burjuvaziyi, eş deyişle işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki katmanları, bir "sınıf" olarak görürken de yanılgı içerisindedir. Bkz; Poulantzas, *a.g.e.*, s. 277-88

[440]H. Yurtsever böyle görüyor. Bkz; Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 199

[441]Vincent Navarro, *Dünya Çapında Sınıf Mücadelesi*, *Çağdaş Marksizm Seçkisi-Yüzyıla Damga Vuran Metinler* içinde, Hazırlayanlar: Bertell Ollman-Kevin B. Anderson, Yordam Kitap, 2019, s. 302

Neoliberal ideoloji, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesinin azaltılmasını savunurken, aslında pratikte devletin iktisadi süreçlere müdahalesinin niteliği değişmiştir. Bu müdahaleler sonucunda toplumsal/sınıfsal eşitsizlikler artmış, neoliberal kapitalist devletin sınıfsal niteliği pekişmiştir.

Ticaretin kuralsızlaştırılması, özelleştirmeler, finansal serbestleşme, çalışma hayatında esnek üretim süreçlerine geçiş, neoliberal sermaye birikim biçimi döneminin özellikleridir. Özelleştirmeler yoluyla toplumsal servet sermayeleştirilmekte, sermaye birikimi üzerindeki toplumsal kısıtlama böylelikle ortadan kalkmaktadır. Bu mekanizmaların oluşturduğu stratejiye "ilkel birikim" diyenler bulunmaktadır.[442] Harvey ise "el koyarak birikim" şeklinde bir kavramlaştırma yapmaktadır:

"Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, birleşme ve kazanımlar aracılığıyla varlıkların parçalanması, ileri kapitalist ülkelerde bile tüm halkı pençesine alan yüksek borç yükü, şirket yolsuzlukları, kredi ve hisse senedi manipülasyonlarıyla varlıklara el konulması (emeklilik fonlarının hisse senedi ve büyük holdinglerde yaşanan çöküşlerle erimesi) hepsi ama hepsi, çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özellikleridir. Enron'un iflası, birçok kişinin işsiz kalmasına ve emeklilik haklarını yitirmelerine neden olmuştur. Fakat hepsinden daha fazla dikkat edilmesi gereken, el koyarak birikimin son zamanlarda eriştiği doruk nokta olan başıboş fonlar ve diğer mali sermaye araçlarıyla girişilen spekülatif saldırılardır."[443]

Yurtsever "el koyarak birikim"in yeni yöntemleri olarak fikri mülkiyet "haklarının", biyoteknoloji ürünlerinin patent ve lisans "haklarının" tekelleştirilmesini, biyolojik korsanlığın yaygınlaşmasını, dünyanın genetik kaynaklarının tekellerin denetimine geçmesini, doğanın toptan metalaştırılmasını, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini sıralamaktadır.[444] Anlaşıldığı gibi, bütün bunlar sermaye birikiminin sadece yeni mekanizmalarıdır. Yani süreçler yenidir, fakat sermaye birikimi kavramında/soyutlamasında değişiklik yapmaya gerek yoktur. Kavramın içeriği zenginleşmiştir.

Şimdi neoliberal otoriter kapitalist devletin bazı temel özelliklerini sıralayabiliriz:

i. Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.

ii. Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır. Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Milletvekillerinin devlet bürokrasisindeki/idaredeki karar alma süreçlerine katılımları kaybolmuştur. Siyasi kararların alınması, devlet politikalarının oluşturulması artık idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasi partilerin aralarındaki görüşme ve tartışmaların sonucu olmaktan çıkmış, doğrudan yürütme gücünün ve devlet bürokrasisinin tekeline girmiştir. Parlamento siyasi uzlaşıların hazırlandığı sahne olma rolünü yitirmiştir. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir. Sermayenin çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento, bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.[445]

iii. Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmakta, bunlar kaynaşmaktadır.

iv. Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir tür Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının bu merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde, başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.[446]

---

[442]Metin Özuğurlu'nun bu düşüncesini aktaran Haluk Yurtsever*, a.g.e.*, s. 204 Oysa *Kapital 1. Ciltte* Marx'ın kullandığı kavram "ilksel birikim" ya da "ilk birikim"dir (İng. primitive accumulation).

[443]David Harvey'den aktaran Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 204-5

[444]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 205

[445]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

[446]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 255-6

v. Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmaktadır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından geçişkenlik bulunur. Egemen kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.[447]

vi. Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek de kristalleşmektedir.[448]

vii. Neoliberal dönmede hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi (hukuk şirketleri) almaktadır.[449]

viii. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, topluma dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiştir.

ix. İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. "'Reformist' işçi sendikaları bundan böyle idari düzeneğin içine doğrudan doğruya yerleştirilmişlerdir."[450] Neoliberal kapitalist demokrasilerde, politik özgürlüklerde belirgin bir gerileyiş ve toplumsal ilişkilerin bütün boyutları üzerinde otoriter denetimin genişlemesi yaşanmaktadır.

x. Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları, katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partilerince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır. Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır.[451] Kapitalist sınıf iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasının oluşması, toplumsal güçlerin çoğulculaştırılmasını içerir[452], fakat düzen partilerinin oluşturduğu çoğulculuk aldatıcıdır. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturulmasında siyasi partiler, birer hegemonya yapısı olarak işlevlerinde gerileme içerisindedir.

xi. Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin Türkiye'de profesyonel ordu/sözleşmeli askerlik üzerinden ordu yeniden yapılandırılmakta, polis örgütlenmesinin kadroları ağırlıkla milliyetçi-muhafazakâr parti tabanlarından devşirilerek, yapı sağlamlaştırılmaktadır.

xii. AB, DB, IMF ve NATO gibi emperyalist örgütler, kapitalist devletlerin uyguladığı bazı politikalarda yönlendirici olarak ülkelerdeki siyasal iktidarın içsel bir bileşeni olmakta, böylelikle kapitalist devletin uyguladığı bazı politikaların sorumluluğu ulaşılamaz, anonim örgütlenmelere aktarılmaktadır.

xiii. Neoliberal kapitalist devlet, bir holdinge benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Neoliberal otoriter devlet ile faşizm arasındaki farklar konusunda da Poulantzas'ın yazdıkları anlamlıdır:

---

[447]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 261-6

[448]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 268-9

[449] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

[450]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 253

[451]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 258-9

[452] Bob Jessop, *Devlet Teorisi*, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 245

“Otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi, kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir. *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni ‘demokratik’ formunu temsil etmektedir* (…) Ayrıca faşist devlet bir siyasi bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir (…) Faşist devlet halkçı hareketin ve işçi sınıfının önceden uğradığı tarihsel bir bozgunu varsayar (…)”[453]

Komünizm ve devlet

Avrupa’da mutlak monarşiler, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimine yardımcı olmuş, burjuva devrimleri sonrasındaysa devlet iktidarları, kapitalizmin gelişiminde önemli işlevlere sahip olmuştur. Bu nedenle kapitalist toplumsal ilişkilerin oluşumu tümüyle kendiliğinden bir süreç olmayıp, kapitalizmin doğuşunda burjuva sınıfsal bilinç ve örgütlülük faktörleri devrededir. Komünizmin inşası içinse burjuvazinin sahip olduğundan daha gelişkin bir dünya görüşü ile öncü parti ve proletarya diktatörlüğü gibi örgütlenmelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Burjuva devlet yapısını sosyalizmde, sosyalist amaçlarla olduğu gibi kullanmanın mümkün olduğu şeklindeki anlayış, Paris Komün’ünden ve Sovyet iktidarından buyana tarihsel olarak olumsuzlanmıştır. Kapitalist devlet örgütlenmesinin hem tasfiye edilecek hem de dönüştürülecek öğeleri bulunmaktadır. Sosyalist devrim, sosyalist tipte yeni bir devleti kurar ve örgütler. Devlet iktidarının organları olan ordu, polis, yargı ve diğer bürokratik yapıların “yıkılması” ya da “parçalanması”ndan kastedilen, bunların yapılanma ve işleyişinin dönüştürülmesi, halkın katılımıyla yeni organların örgütlenmesidir.

Proletarya diktatörlüğü, sosyalist devrim sonrası işçi sınıfının iktidarı ya da egemenliğini anlatan bir olgu ve kavramdır. “İşçi sınıfının devleti”, “sosyalist devlet”, “sosyalist demokrasi”, “proletarya demokrasisi” kavramları ile proletarya diktatörlüğü aynı anlamlara sahiptir.

Marx’ın bu konudaki formülasyonu şu şekildedir:

“Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşüm dönemi yatar. Bunun karşılığı ise, *devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemidir.”[454]

Marx, komünizmi iki evreye ayırmakta ve “sosyalizm” kavramını kullanmamaktadır. Lenin, proletarya diktatörlüğüne sosyalizm demektedir. Sosyalizm döneminde işçiler ve köylüler toplumsal sınıflar olarak vardır, fakat bu dönem boyunca sınıfsal farklar zaman içerisinde kaybolur. Ülke ölçeğinde kapitalist sınıftan ve dünya ölçeğinde emperyalist devletlerden gelebilecek direniş ve saldırılara karşı koymak için gerektiği kadar, sosyalist ülke(ler)de sınıfların ortadan kalması için de proletarya diktatörlüğüne, eş deyişle sosyalist devlete gereksinim duyulmaktadır.

Bize göre, proletarya diktatörlüğü bir devlet biçimidir, sosyalizm ise bir geçiş toplumu. Fakat bu “geçiş toplumu”, kapitalizmden komünizme geçiş komünizmin içerisinde gerçekleştiğinden ikisi *arasında* ayrı bir evre oluşturmaz. Sosyalist siyasal devrim sonrası “devrimci dönüşümler dönemi” ile başlayıp komünizmin alt aşamasının sonuna kadar olan tarihsel kesiti, sosyalizm olarak kavramanın sakıncası yoktur. Sosyalizm evresi, eş deyişle komünizmin ilk evresinde siyasal devrim sonrasının ilk devlet biçimi proletarya diktatörlüğüdür. Proletarya diktatörlüğü zaman içerisinde değişen dinamik bir yapıdır. Sosyalist devletin ilk biçimi olan proletarya diktatörlüğü, sınıfların ortadan kalkmasıyla başkalaşır ve üreticilerin katılım gösterdiği böylelikle kamusallaşan bir sosyalist devlet formuna erişir. Komünizmin ilk evresi olan sosyalizm, dinamik bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak kavranmalıdır.

Haluk Yurtsever ise bizim görüşümüzün aksini savunmaktadır:

“Komünizmin alt aşamasıyla, proletarya diktatörlüğü altındaki geçiş dönemini birleştirip bütün bu sürece ‘sosyalizm’ demek kanımca büyük ve önemli bir teorik yanlışa yol açmaktadır.”[455]

Oysa Yurtsever konuyu “köşeli” olarak ele almakla, süreklilikler ve dönüşümlerle karakterize bir tarihsel kesiti, kompartmanlara ayırarak düşünmekle yanlış yapmaktadır.

Yurtsever’in komünist topluma dair düşüncesi şöyledir:

---

[453]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 234

[454]Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

[455]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 255

“Komünist toplum, özel mülkiyetin, sömürünün, sınıfların, meta ilişkilerinin olmadığı, değer yasasının işlemediği, yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırıldığı bir toplumdur. Komünizmin alt evresinde de, üst evresinde de bu kategoriler yoktur. Bunlar varsa henüz komünist toplum yoktur. Sorunu bu kadar kesin ve köşeli koymadan doğru bir teorik zeminde tartışmak olanaksızdır.”[456]

Bize göre bu yaklaşım, statik bir bakışa sahiptir. Komünist topluma dair teorik kavrayış, tarihsel gerçekliğin dinamizmini barındırmalıdır. Komünizm bir oluşum sürecidir. Komünizmin alt evresi olan sosyalizmde, Yurtsever’in sıraladıkları bir dönüşüm içerisinde gerçekleşir. Süreçlerin ve dönüşümlerin, soyutlamada statik ve “köşeli” biçimde kavranması, yanlış sonuçlara götürmektedir. “Şu varsa, komünizm yoktur” türünde bir kavrayış, komünizmin zaman içerisindeki gelişimini anlayamaz. Örneğin kapitalizm gelişip değişimler geçirerek emperyalizm formuna bürünmüştür. Emperyalizm kapitalizmin bir evresidir. Emperyalizm gelişti diye, kapitalizm ortadan kalkmamıştır. Buna benzer şekilde komünizmin ileri evresi, alt evresi olan sosyalizm adı verilen geçiş döneminden geçilerek oluşan bir toplumsal sistemi anlatır. Yine saf bir kapitalizmin olmadığını, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen üretim tarzı olarak toplumsal formasyonlarda var olduğunu biliyoruz. Komünizmin ilk evresi olan sosyalizmde de böylesi bir saf olma durumu yoktur.

Komünizmin alt evresi olan sosyalizm, tarihsel olarak bir geçiş kesitidir. Başlangıçtaki devlet biçimi olan proletarya diktatörlüğü üreticilerin devleti olacak şekilde gelişir, güçlenir ve dönüşür. Sömürünün kaldırılması sosyalist devrim sonrası hızlıca uygulamaya konacak bir konudur. Meta üretiminin önce sınırlandırılması ve sonrasında tamamen kaldırılması, sınıfların yerini üretici emekçilerin alması, komünizmin ilk evresi olan sosyalist dönüşümler döneminde gerçekleşir. Sosyalizmde örneğin emekçilerin eğitim farklılıkları ücretlere yansıtılır, çünkü işçilerin vasıfsızlığı kutsamaması için bu düzenleme gerekli olduğu kadar, bu geçiş evresinin kapitalizmden çıkıp geldiği kadarıyla onun doğum lekelerini taşıması kaçınılmazdır.[457]

Sosyalizmde sömürü kısa zamanda yok edilir, fakat sınıfların sönümlenmesi/yok oluşu daha uzun bir süre zarfında gerçekleşir. Sınırlandırılmış meta üretimi ve dolayısıyla kısıtlı bir alanda hüküm süren değer yasası da ancak belirli bir zaman sonrasında tümüyle lağvedilebilir. Başlangıçta proletarya diktatörlüğü formundaki sosyalist devlet, giderek tüm üreticilerin devleti olacak, sınıflar üreticiler haline gelecek, toplum-devlet ayrışması giderek silikleşecektir. Sosyalizm döneminden komünist dünya toplumuna (ikinci evreye) geçişle birlikte, insanların birbirlerini siyasal olarak yönetmesinin yerini, işlerin ve süreçlerin kolektif yönetimi alacaktır.

Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, tarihin bu döneminde insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri de ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı aracı olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal organizasyon olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda *sönümlenir* ve *toplum içerisinde erir*. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve engellilerin bakımı gibi *toplum mühendisliği* kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal iktidar yapısı olan devlet/devletler söner ve toplum içerisinde erirken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. *Devlet, örgütlü toplumla özdeşleşecektir.* Devletin tarihsel olarak *aşılması*, ancak dönüşümü ve gelişimiyle olanaklıdır. “Komünizm “devletsiz” ya da devletin yok edildiği bir toplum değil, devletin *aşıldığı* bir toplumsal sistemdir.[458]

---

[456]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 289

[457]H. Yurtsever aksini savunuyor: “Herkes için eşit ve karşılıksız eğitimin kamu tarafından güvence altına alındığı bir toplumda eğitim farklılıklarının ücretlere yansıtılmasının hiçbir akla uygun açıklaması yoktur.” (*a.g.e.*, s. 291)

[458]Aile de devlet gibi komünizm döneminde yok olmayacak, aşılacaktır. Bu aşmanın yolu ailenin içerisinde gerçekleşen birçok işin toplumsallaştırılmasıdır. Yurtsever komünizmde devletin ne olacağı hakkında şunları yazmıştır: “Devlet, toplumsal gelişmeye paralel olarak, değişime uğrayacak, zaman içinde kimi işlevleri azalıp yok olurken, kimi işlevleri başkalaşacak, kimi işlevleri toplumsallaşacak, kim bilir bugünden hiç düşünemeyeceğimiz yeni işlevler belirecek ve sonunda ‘devlet’, bildiğimiz devlet olmaktan çıkacaktır. Öteki sınıf ya da sınıflar üzerindeki baskı işlevi ortadan kalktığı anda siyasal devletin sönümlenmesi süreci de başlayacaktır. Komünizmin ileri aşamasında da ‘şeylerin’ örgütlenmesi, toplumsal yaşamın planlanması, eşgüdümü için somut biçim ve ilişkilerini şimdiden bilemeyeceğimiz bir örgütlülüğün gerekli olacağı ise açıktır.” (*a.g.e.*, s. 301) Bize göre işte bu örgütlülük de devlettir. Komünizmin ileri

Bu noktada, Bakunin'in Marx'a "Almanya'da yaklaşık 40 milyon (proleter var-MB). Mesela 40 milyonun tümü hükümetin üyesi mi olacak?" sorusuna Marx'ın yanıtını hatırlamak yararlıdır: "Elbette! (…) 'Halkın tümü yönetecek ve yönetilen olmayacak'."[459]

Sosyalizm döneminde öncü komünist parti ile devlet arasındaki ilişkiye gelirsek… Sosyalist devlet, toplumsal ilişkilerin bir boyutu olduğundan, komünist parti, bu ilişkilere de öncülük eder. Sosyalist devleti çalıştıran, yöneten, komünizm hedefiyle uyumlu doğrultu kazandıran öncü örgütlenmedir. Komünist partinin, sosyalist devletle tümüyle özdeşleşmesi fiziksel/nesnel olarak olanaklı değildir. Kapitalist devlet örgütlenmesinin "yıkılması", yani belli başlı organlarının dağıtılması ve yeniden organize edilmesi, üreticilerin devlet yönetimine katılımının sağlanması, ancak öncü örgütlenmenin devlet pratiklerinde bizzat çalışması ile mümkündür. Geçmişten devralınan bürokratik, akademik ve teknik kadroların sabotajlarına, aksamalar oluşturmalarına karşı koyacak öznel faktör de öncü yapıdır.

Gelecekte sosyalist devletin organlarının/yapılanmalarının nasıl şekilleneceği konusunda yaşanmış sosyalizm deneyimlerini yok saymak, doğru olmayacaktır. Her ülkenin bu konuda özgüllükleri bulunacaktır, fakat sosyalist devrim yayıldıkça, devletler arasında entegrasyon ve birbirine benzeşmeler yaşanacaktır.

Sosyalizm evresinin öncelikli düzenlemeleri, emeğin sömürülmesine son vermek, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmak, üretim ile dağıtımı merkezi planlamayla gerçekleştirmek, meta üretimini ve pazarı ortadan kaldırmaktır. Kapitalizmin oluşturduğu ileri endüstriyel üretimin toplumsal karakterine uygun olan mülkiyet, toprağın ve üretim araçlarının toplumsal/kamusal mülkiyetidir. Sosyalizmde mülkiyet ortadan kaldırılmaz, *toplumsallaştırılır*.[460] Üretim araçlarının ve toprağın mülkiyeti sosyalizmde devletin elindedir. Mülkiyetin toplumsallaştırılması/kamulaştırılmasının temel ve nihai biçimi devlet mülkiyetidir. Mülkiyetin yok edilmeyeceği ya da ortadan kaldırılmayacağı, tıpkı devlet ve ailenin durumunda olduğu gibi aşılacağı görülmelidir. Ev, araba gibi büyük tüketim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması içinse zamana ihtiyaç bulunmaktadır.[461]

Merkezi planlama, boşa giden toplumsal kaynakları kullanmayı sağlar, âtıl insan gücünü toplumsal hedefler doğrultusunda seferber eder, yeni kaynaklar yaratmaya yönelir. "Merkezi planlama, teknik olmaktan çok siyasal bir süreçtir; siyasal kararlar alma, tercihler yapma etkinliğidir."[462] Sosyalizmde merkezi planlama, ekonomiyi toplumun yararına, rasyonel biçimde, sektörler arası uyum sağlayıp, tasarruflu şekilde yönetmenin adıdır. Fakat sosyalist kuruluş sürecinde planlama, neyin ne kadar üretileceği teknik boyutunun ötesinde komünizme dönük hedefler doğrultusunda siyasal bir mücadele aracıdır. Sosyalizmde ideal planlama, merkezidir, çünkü mülkiyet ilişkilerinde, tamamıyla kamu mülkiyetine geçiş, sosyalist kuruluşun temel izleğidir.[463]

İş bölümünün aşılması ise, komünizmin ileri evresinde mümkündür. İş bölümü "toplumsal faaliyetin sabitlenmesi" olup, dışsal olarak dayatılan bir toplumsal kısıtlamadır. Bu nedenle iş bölümü bir özgürlük eksikliği, dolayısıyla yabancılaşma biçimidir. Komünist toplumda iş bölümü, çalışma alanlarının ya da somut emek türlerinin bireylere dağılımı anlamında var olacak, ancak bireyler tekil faaliyetlerle sınırlanmış olmayacaklardır. "Komünist bir toplumda ressamlar yoktur, olsa olsa başka şeylerin yanı sıra resimle de meşgul olan insanlar vardır."[464]

---

evresinde, egemen devletten değil, toplumun kendisine egemen olduğu bir devletten bahsedilmelidir. Tüm toplumu kapsayıcı bir örgütlenme olarak devlettir bu.

[459]Aktaran Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 257-8

[460]Sean sayers, *Marx ve Yabancılaşma-Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar*, Kor Kitap, Birinci Basım, 2018, s. 163

[461]Bu konuda bkz; Mahmut Boyuneğmez, *Konut Sorunu*, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2023/02/konut-sorunu.html Araba kullanımının giderek azalacağı, toplu taşımacılığın yaygınlaşacağı, demiryolu, havayolu ve deniz yolu ulaşımının geliştirileceği de akılda bulundurulmalıdır.

[462]Haluk Yurtsever, *a.g.e.*, s. 283

[463]Kemal Okuyan, *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Antitezler*, Yazılama Yayınevi, 4. Basım

[464]Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*'nden aktaran Sean sayers, *a.g.e.*, s. 183

5. [Suçlu Kim?..]

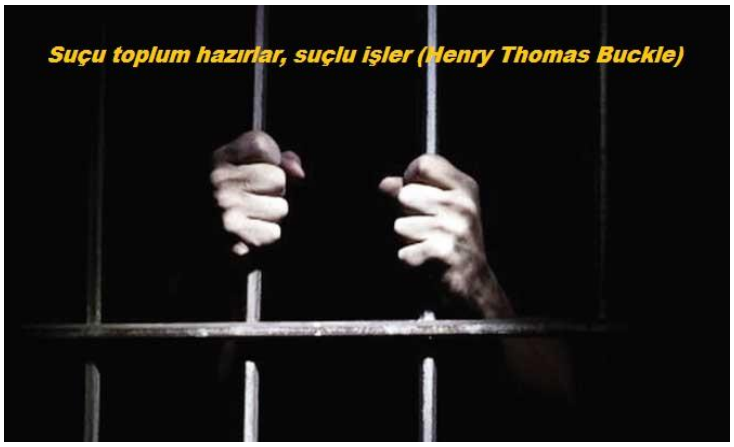

Giriş

Suçları nasıl değerlendirmeliyiz?.. Bireyleri suç işlemeye iten nedenler nelerdir?.. Bu nedenler bireysel midir, toplumsal ilişkilerden mi kaynaklanmaktadır?..

Suçların oluşumunda bireysel/psikolojik nedenlerin yadsınması mümkün değilse de, işlenen suçlar büyük oranda toplumsal ilişkilerin ürünüdür. Bireylerin eğilimlerini, davranış ve eylemlerini belirleyen faktörler arasında ise genetik, ailesel ve öğretimsel formasyon ile diğer toplumsal koşullar bulunmaktadır. Bu makalede, Türkiye'deki suç türlerine bakılarak, suçların toplumsal nedenleri üzerinde durulacaktır.

Kapitalizm Suç Üretir

Kapitalizm, suç üreten bir toplumsal sistemdir. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

i. Kapitalizmde bireyler ve şirketler, kişisel çıkarlarının ya da sermayelerinin çıkarlarının peşinde koşar ve bu çıkarları her şeyin üstünde görürler. Öyle ki, kişisel çıkarlar ve kar uğruna, diğer toplum üyelerine ve doğal çevreye zarar verilmesi önem taşımaz. "İt dalaşı"nı andıran rekabet, bireyleri ve şirketleri daha çok para kazanmaya ve karı artırmaya zorlar. Bu zorlamanın oluşturduğu basınç karşısında, yasaların çiğnenmesi önemsizleşir.[465]

ii. Kapitalist toplumsal sistem, bireylerde satın alamayacakları ve ihtiyaçları olmayan metalara sahip olma isteği oluşturur. Bunu reklamcılık ve tüketim kültürü üzerinden kamçılar. Bazı bireylerde olası yasal cezadan kaçınma duygusu ile maddiyatçı sahip olma isteği arasındaki gerilim, ikincisinin ağır basması sonucu suça sürüklenmeyle bitebilir.[466]

iii. Kapitalizm, insanlar arasında eşitsizlikler ve sefalet üretir. Suç fiilinin oluşmasında yoksulluk önemli bir etkendir. Toplumun "en alttakileri", proletaryanın deklase kesimleri, evsizler, işsizler, yoksul mülteciler vd.'ında servet sahiplerine karşı bir kin ve ortada bir adaletsizliğin olduğu duygusu gelişir. Hırsızlık, gasp gibi suçların ardındaki temel neden, yoksulluk ve sefalettir.

iv. Yapılan birçok araştırmanın sonucu, ekonomik eşitsizliklerin suç oranlarını etkilediğini göstermektedir. Yoksulların veya ekonomik olarak dezavantajlı konumdakilerin suç oranları daha yüksektir. Yoksulluk ve eşitsizlik, olanaklara ulaşmada kısıtlılık ile kültürel olarak toplumda servet sahibi olmanın önemsenmesi sonucu, öfke ve engellenme duygusuna yol açmaktadır. Yoksullar, yaşayabilmenin ve geçimlerini sağlamanın bir yolu olarak da suç işleyebilmektedir. Yoksulların mekânsal olarak küçük bir alanda, örneğin şehir ile bütünleşemeyen bir kenar mahallede yaşamalarına "konsantre yoksulluk" denmekte; bu mahallelerde suç işleme olasılığı artmaktadır. Yoksullar, daha iyi bir yaşam için umutlarını kaybettiklerinde de suça sürüklenmektedir. Yoksulluk, bu durumdaki gençlerin eğitim olanaklarından, ekonomik ve toplumsal olanaklardan dışlanmalarına yol açarak suç işleme olasılıklarını artırmaktadır. Üstelik suçlu olarak etiketlenmek, yoksul gençlerin tekrar suç işlemelerini önleyecek toplumsal ağın içerisine dönmelerini güçleştirmekte, suç işleyen gruplar içine girmelerini kolaylaştırmakta, eğitim

---

[465] https://revisesociology.com/2016/06/04/marxist-theory-crime/

[466] https://revisesociology.com/2016/06/04/marxist-theory-crime/

ve iş olanaklarını olumsuz etkilemekte, okula ve çalışmaya ilgilerini azaltmakta, isyankâr bir alt-kültür geliştirmelerine imkân tanımaktadır.[467]

iv. Kapitalist toplumsal sistemde insanlar, aralarındaki anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları şiddet uygulama yoluyla çözmenin dışında alternatif bir kültüre sahip değildir. Sosyalleşme süreçlerinde şiddete tanık olmanın sonucu, şiddet uygulayanların davranışlarının model alınmasıdır ve şiddet böylelikle teşvik edilen ve benimsenen bir davranış haline gelmektedir. Şiddet bir sorun çözme aracı olarak görülmesinin yanında, bireylerin kendilerini ve mal varlıklarını savunmanın bir aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu eğilim, adalet sistemine ulaşmada güçlüklerin olduğu ya da bu sistemin yetersiz kaldığı durumlarda artmaktadır.[468] Eğitimsizlik, şiddet kültürünü besleyen önemli bir faktördür.

Türkiye'de suç türleri

Ali Yılmaz ve Semra Günayergün'ün, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden alınan asayiş suçlarına ait verileri (1994-2003) kullanarak yaptıkları *Türkiye'de Şehir Asayiş Suçları: Dağılış ve Başlıca Özellikleri* adlı araştırması, suçların nedenlerinin anlaşılması açısından bazı aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Bu araştırmada şahsa karşı suçların kapsamında şunlar yer almıştır:

-Öldürme

-Müessir fiil (yaralama ve darp)

- Genel adap ve aile nizamı ile şahıs hürriyeti aleyhine suçlar (insan kaçırma, rehin alma, tehdit, aile fertlerine kötü muamele, hakaret, müstehcen hareketler, ırza geçme, taciz, fuhuş ve kumar gibi)

- Devlet idaresi aleyhine işlenen suçlar (devlet memurlarına darp, saldırı, rüşvet, zimmet gibi)

- Diğer suçlar (insan ticareti, ateşli silah taşıma ve intihar gibi)[469]

Bu suçlar içerisinde öldürme, yaralama, tehdit ve aile fertlerine kötü muamele gibi şiddet içeren suçlar %51,2 gibi yüksek bir orandadır.[470] Bu nedenle şahsa karşı suçların büyük oranda şiddet kültüründen beslendiğini düşünmek, akla yatkındır.

Mala karşı suçlar ise şunları içermektedir:

- Hırsızlık (%81,1)

- Dolandırıcılık, mala zarar vermek ve benzeri suçlar (%10,7)

- Gasp/yağma (%2,3)

- Yangın (%1,9)[471]

Genel olarak asayiş suçları, şehirleşme oranı yüksek, sosyoekonomik açıdan daha gelişmiş ve göç alan Türkiye'nin batı yarısında yoğunluk göstermektedir.[472] Kapitalizmin Türkiye coğrafyasındaki eşitsiz gelişimiyle uyumlu olan bu bulgu, asayiş suçlarının bütününde, kapitalist toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu yolundaki tezi güçlendirmektedir.

Öte yandan Türkiye'de az nüfuslu, göç veren, şehirleşme oranı ve sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi düşük bazı illerde şahsa karşı suç oranları düşük, diğer bazılarındaysa yüksek olabilmektedir.[473] Bu yerlerde bir şiddet kültürünün varlığı, bu türdeki suçların oluşmasında önem taşıyor olabilir.

---

[467] Derleyen: Nurgün Oktik, *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları* içinde Halime Ünal, *Yoksul Olmak Suç İşlemek İçin Yeterli Mi?*, 1. Basım, 2008, s. 327-53

[468] Derleyen: Nurgün Oktik, *a.g.e.* içinde Halime Ünal, *Yoksul Olmak Suç İşlemek İçin Yeterli Mi?*, 1. Basım, 2008, s. 327-53

[469] Ali Yılmaz ve Semra Günayergün, *Türkiye'de Şehir Asayiş Suçları: Dağılış ve Başlıca Özellikleri*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/470436

[470] Ali Yılmaz ve Semra Günayergün, *adı geçen araştırma*

[471] *A.g.a.*

[472] *A.g.a.*

[473] *A.g.a.*

Göç alan ve sosyoekonomik düzeyi yüksek illerde mala karşı suç oranları da yüksektir. Mala karşı suç oranları, özellikle büyük şehirlerde yüksektir.[474] Bu bulguyu şu şekilde okumak gereklidir: Eşitsizliklerin arttığı, şehirleşmenin gelişkin olduğu yerlerde, hırsızlık başta olmak üzere mala karşı suç oranları yüksek düzeylerdedir. Bunun karşıtı olarak Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinin büyük bir kısmında mala karşı suç oranı düşüktür.[475] Bu bölgeler Türkiye'de kapitalizmin eşitsiz gelişimiyle iktisadi açıdan göreceli olarak geriden gelen yerlerdir.

Araştırmacıların bir diğer bulgusu, Türkiye'de suç sayısının 1994-1996 ve 2000-2001 dönemlerinde diğer yıllara göre daha hızlı artış gösterdiğidir.[476] Buna bakarak, 1994, 2000-2001 iktisadi krizlerinin, suçların sayısındaki artışta bir ivmelenme oluşturduğu söylenebilir. Kanımızca, bu tarihsel kesitlerde, eşitsizliklerdeki derinleşme ve işsizlikteki artış, suçlarda daha belirgin bir artışa yol açmıştır. Bu tezi, C. Yenal Kesbiç ve Özlem Dündar'ın küresel krizin başlangıcı olan 2007 yılından sonraki 10 yıllık dönemde dünyada yapılan araştırmaları incelediği çalışması da doğrulamaktadır. Bu çalışmaya göre, işsizliğin suç üzerindeki etkisi pozitif yöndedir.[477]

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan başka bir araştırma da benzer bir tablo sunmaktadır:

"Batı ve güney kıyı kentlerimizde oransal olarak daha çok suç işlendiğini doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. Kentleşme ve hızlı nüfus artışıyla beraber kentlerde işlenen suç türleri değişmekte, özellikle mala karşı işlenen suçlarda artış yaşanmaktadır. Doğu ve güneydoğu illerinde ise suç ve suçluluk daha az görülmektedir. Metropoller ve büyük kentlerimizde mala karşı işlenen suçlarda bir artış vardır. Göçe bağlı hızlı nüfus artışıyla beraber, İstanbul, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep, Ankara, İzmir gibi kentlerimizde gasp, kapkaç, yankesicilik, hırsızlık gibi mala karşı işlenen suçların hızla arttığı görülmektedir."[478]

Suç türlerinin yakın tarihteki dağılımına geçmeden önce başka bir araştırmanın ulaştığı sonuçları değerlendirebiliriz. Furkan Yıldız'ın 2008-2018 yılları arasında Türkiye'de 12 alt bölgede yaptığı bir araştırma, gelir eşitsizliği ve suç arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmadan elde edilen diğer bulgular şu şekildedir: Kişi başına düşen gelir ve üçüncül okullaşma oranındaki artış ile işlenen suç sayısı arasında negatif, kentleşme oranı ve işsizlik oranındaki artış ile işlenen suç sayısı arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır.479 Buradan şu anlaşılıyor: Kapitalist toplumsal ilişkilerin ürünü olan eşitsizlik ile işsizlik ve kentleşme oranı, işlenen suç sayılarıyla pozitif ilişkiliyken; yüksek öğrenime katılımdaki ve gelir durumundaki artış, işlenen suç sayılarıyla negatif ilişkilidir.

Şimdi suç türlerine daha yakından bakabiliriz. Tablo, 2020 yılında işlenen suç türlerine göre hapse giren hükümlülerin dağılımını veriyor.[480]

---

[474] *A.g.a.*

[475] *A.g.a.*

[476] *A.g.a.*

477 C. Yenal Kesbiç, Özlem Dündar, İşsizlik ve Suç Arasındaki İlişkiye Teorik Bir Bakış, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2017, Volume 24, Isseu 2, s. 327-48 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/336155

[478] Gökhan Yılmaz, *Türkiye'de Suç ve Suçluluk Olgusunun Kentleşme Bağlamında İrdelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2006, https://polen.itu.edu.tr/items/fd2d7bef-9855-487e-8798-4b571dbf214b

[479] Furkan Yıldız, *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği Suç İlişkisi: Panel Veri Analizi Yaklaşımı*, https://www.insanvetoplum.org/content/6-sayilar/26-10-4/4-m0559/yildiz.pdf

[480]https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/253819-uyusturucu-suclari-10-yilda-7-kat-artti

Suç türüne göre ceza infaz kurumuna giren hükümlüler (2020)			
Suç türü	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**
Yaralama	40 445	39 413	1 032
Hırsızlık	39 279	36 673	2 606
Trafik suçları	15 363	15 168	195
İcra İflas Kanunu'na muhalefet	13 664	13 001	663
Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti	12 241	11 533	708
Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma, satın alma	11 374	11 125	249
Tehdit	9 216	8 901	315
Dolandırıcılık	8 958	8 421	537
Ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçlar	8 801	8 716	85
Yağma(Gasp)	7 349	7 087	262
Sahtecilik	6 650	6 329	321
Öldürme	6 080	5 916	164
Ailenin korunması tedbirine aykırılık	5 892	5 760	132
Cinsel suçlar	4 890	4 861	29
Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma	4 749	4 580	169
Hakaret	4 334	4 112	222
Görevi yaptırmamak için direnme	4 227	4 102	125
Askeri Ceza Kanunu'na muhalefet	4 212	4 212	-
Kaçakçılık	3 411	3 318	93
Mala zarar verme	2 338	2 222	116
Orman suçları	672	650	22
Zimmet	209	186	23
Kötü muamele	142	81	61
Rüşvet	109	109	-
Bilinmeyen	242	236	6
Diğer suçlar	43 554	41 171	2 383
Toplam	**258 401**	**247 883**	**10 518**

Tablo: Suç türlerine göre hapse giren hükümlülerin dağılımı

Buna göre Türkiye'de 2020 yılında hapse girenlerin %15,7'si yaralama, %15,2'si hırsızlık, %5,9'u trafik suçları, %5,3'ü icra ve iflas kanuna muhalefet ve %4,7'si uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticaretinden suçlu bulunmuştur.

Yaralama, şiddet kültürünün varlığını gösterir. Hırsızlık, eşitsizliğin ve yoksulluğun üzerinde yükselir. Trafik suçları, demiryolu başta olmak üzere diğer ulaşım çeşitlerinin geri plana atılması ve karayolları yük ve yolcu taşımacılığının ön planda tutulmasının, otomotiv sektörün ve ona bağlı yan sektörlerin kar güdüsünün ulaşım politikasında belirleyici olmasının bir yan ürünüdür. İcra ve iflas kanuna muhalefet suçlarının işlenmesi, insanların yoksullaştığını ve borçlarını ödeyemediklerinin göstergesidir. Uyuşturucu imalatı ve ticareti suçundan giyilen hükümler ise, ülke ölçeğinde olduğu kadar dünya ölçeğinde de muazzam büyüklükte meblağların mafyatik baronlara kazandırılması süreçlerinde görev alan sayısız aracının bir bölümüne kesilen fatura olarak anlaşılmalıdır. Arz olmasa, talep de olmayacaktır, fakat uyuşturucu madde kullanılması ve satın alınması da bir suç türü olarak yargılanmakta ve mahkûmiyete yol açmaktadır. Tablodaki diğer suçlardan tek tek bahsetmeyeceğiz; önemli olan nokta, bu suçların ağırlıklı kesiminin özünde mevcut toplumsal ilişkiler tarafından üretildiği ya da koşullandığının görülmesidir.

Toplumdaki şiddet kültürünü, bireyler arası anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları çözmenin başka bir yolunun bilinmemesine bağlamak mümkündür. Örneğin yaralama olaylarında, suçlarından dolayı hüküm alanların %95,4'ü lise ve daha altında öğretim durumuna sahiptir. Tersine bu suçtan hükümlülerin sadece %4,6'sı yüksek öğretim mezunudur. Eğitim sürecinin, kişiler arası anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların çözümünde şiddete başvurma yolunu belirgin olarak etkilediği söylenebilir (Bkz; diyagram[481]).

[481] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2020-37202

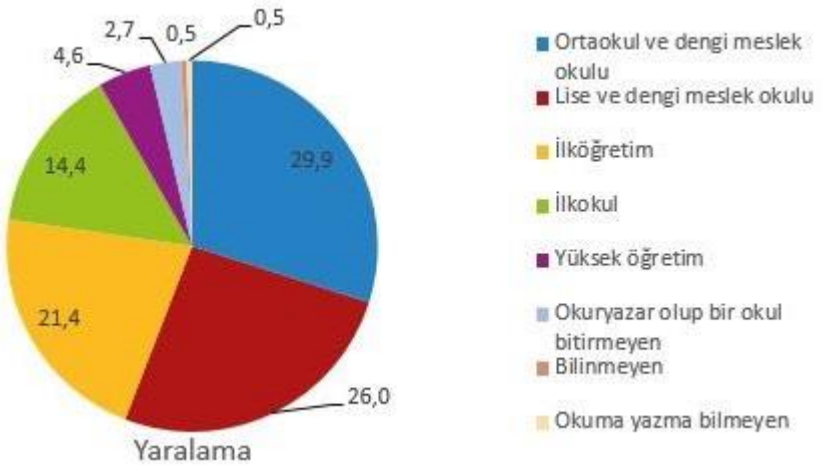

Diyagram: Yaralama ve eğitim ilişkisi

Türkiye'de kapitalist toplumsal ilişkiler, aralıksız suç üretmektedir. TÜİK'in açıkladığı ceza infaz kurumu istatistikleri 2020'ye göre, hapse girenler ile çıkanların sayısı 2011-2020 yılları arasında neredeyse aynıdır (bkz. Grafik). 2020 yılında göze çarpan farklılık, infaz düzenlemesiyle hükümlülerin bir bölümünün serbest bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Peki bu grafik neyi göstermektedir?.. Toplumsal ilişkiler sürekli yeni suçlar üretmektedir ve suçlara verilen cezaların caydırıcılık özelliği bulunmamaktadır. Elimizde suçluların daha önce kaç kez aynı ya da başka suçlardan hükümlü olduğunu gösteren veriler bulunmuyor. Fakat gözlemlerimiz, hükümlülerin çoğunun hapisten çıktıktan sonra da, başka suçlar işlemeye devam ettikleri yönünde bir izlenim vermektedir. Suçlu bulunup hüküm giyenler, hapiste bulunma süreleri içerisinde topluma kazandırılacakları bir süreçten geçmemektedir.

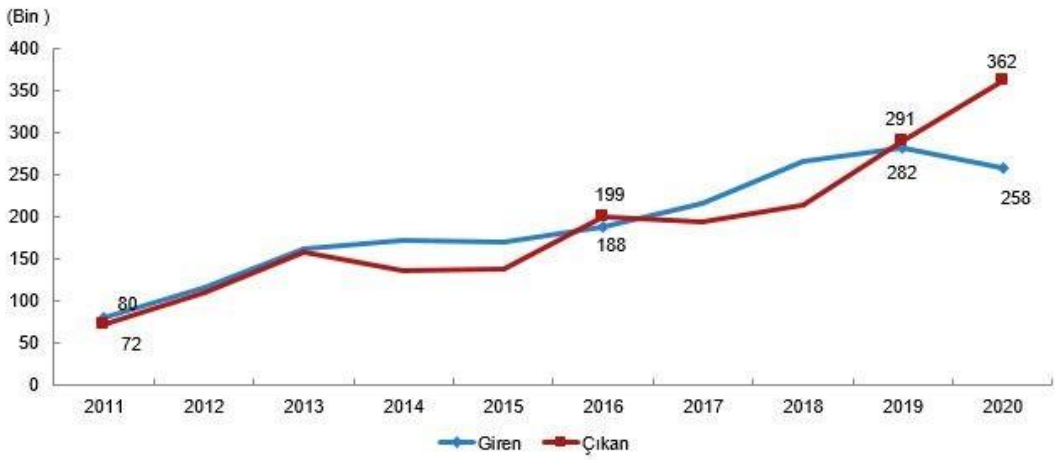

Grafik: Ceza infaz kurumuna giren ve çıkan akış nüfusu, 1 Ocak-31 Aralık, 2011-2020[482]

Sonuç

"Bay A. Quetelet, 'İnsan ve Yetkileri' adlı şaheser ve bilgece eserinde şunları yazıyor: 'Korkunç bir düzenlilikle ödediğimiz bir fatura vardır: Hapishaneler, zindanlar ve darağaçları faturası! Hatta yıllık doğum ve ölümleri önceden söyleyebileceğimiz gibi, kaç kişinin ellerini hemcinslerinin kanıyla boyayacağını, kaçının kalpazan olacağını, kaçının uyuşturucu madde ticareti yapacağını bile, hemen hemen aynı şekilde önceden kestirebiliriz. (…)

"Eğer geniş ölçüde karşılaşılan suçlar, sayıları ve nitelikleri yönünden, fiziksel olgularda rastlanan bir düzenlilik gösteriyorlarsa, o zaman yenilerinin gelebilmesi için yer açmak üzere bir sürü suçluyu asan cellâdı göklere çıkaracak yerde, bu suçları üreten sistemin değiştirilmesi üzerine derin derin düşünmek gerekmez mi?"[483]

Kapitalist toplumsal ilişkiler, şiddet kültürü, sağlıksızlık, işsizlik, uyuşturucu bağımlılığı, eşitsizlik, yoksulluk ve sefalet üreterek, suçların toplumsal nedenlerini oluşturmaktadır. Bu durumdaki insanların suç işlediklerinde hapse atılmaları, toplumsal problemleri ortadan kaldırmamaktadır. Üstelik bu insanların sisteme karşı sağlıklı politik tepkiler geliştirmelerinin de önü, bu şekilde alınmaktadır.

---

[482] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2020-37202

[483] Karl Marx, *Ölüm Cezası*, New York Daily Tribüne, 18.02. 1853'den aktaran Rona Serozan, *Marx/Engels-Devlet ve Hukuk Üzerine*, s. 96

İşbirliğine ve karşılıklı dayanışmaya dayanan eşitlikçi ve müreffeh (refah içinde, gönençli) bir toplumda/sosyalizmde ise, suç oranları çok düşük seviyelere inecektir. Suçların kapitalist toplumsal ilişkilerden kaynaklı nedenleri ortadan kalktığından, yalnızca bireysel/psikolojik sebeplerle işlenen suçlar görülecek; bunların da pedagojik ve tıbbi destekle ilk kez ya da tekrar oluşmalarının önüne geçilecektir.

6. [Komünizm ve Aile]

Aile, belirli bir ölçüde kuşlarda, ayrıca memelilerde bulunmaktadır. Ailenin biyolojik temeli, yavru yetiştirmedir. Aile, kadın, erkek ve yavruların biyolojik ortak yaşamıdır. Başka bir deyişle ailenin, doğal/biyolojik bir boyutu vardır.

Kadın ile erkek arasındaki aşkı, cinsel dürtüyü ve ihtiyaçları, yavru yetiştirmeyi, yani insan canlısının bu doğal niteliklerini, hiçbir toplumsal sistem ortadan kaldıramaz. Fakat tarih boyunca ailenin biçimi ve içeriği değişmiştir. Örneğin ortaklaşa aile, çok eşli aile, tek eşli karı koca ailesi gibi…

Aleksandra Kollantay'ın komünizmde ailenin ortadan kalkacağı yönündeki düşüncesi gerçekçi değildir. Komünizmde çocuklar ve kadınlar, erkeklerin mülkiyetinde olmaktan çıkar. Komünizmde yine, kapitalist dönemin bir şirkete benzeyen iktisadi birim olarak aile yapısı bulunmaz. Geleceğin toplumunda ailesel ilişkiler, gönüllü birliktelik ve kadın-erkek-çocukların ortak yaşam sevinci çerçevesinde kurulur. İktisadi bir birim olmaktan çıkan aile için, gelecek kuşaklara servet olarak mirasların bırakılmasından da bahsedilemez.

Komünizmde, çocukların bakımı, eğitimi ve ev işleri, toplumsallaştırılır; ev içerisindeki bu faaliyetler, toplumsal ortaklaşa yapılan işler olarak yürütülür. Fakat örneğin kadınların doğurganlığını ve çocuk emzirmesini, biyolojik ve duygusal açıdan anneliği, ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bilakis annelerin ve çocukların sağlıkları ve gelişimleri için bu biyolojik ve duygusal bağların korunması gereklidir.

Kamusal alanın (iş, siyaset, kültür vb.) erkeklerin tasarrufunda olması, ev ve aileye ait sorumluluklardan oluşan özel alanın kadınlara bırakılması, sosyalist toplumun geçiş süreci boyunca ortadan kalkar. Komünizmde toplumun bilimsel düzenlenişi ve yapılanışı, özel alan-kamu alanı ayrımını ve erkeklerin çeşitli alanlarda kadınlar üzerindeki iktidarı anlamına gelen patriyarkayı ortadan kaldırır. Komünizmde, ev işlerinin yapılması ve çocukların yetiştirilmesi, toplumsal faaliyetlere dönüştürülür.

Cinsiyet rollerinin sönümleneceği, günümüzde kadın ve erkeklere özgü sayılan rollerin/özelliklerin gelecekte her bireyde bir arada bulunuşu demek olan "androjen" nitelikte insanların yetiştirileceği bir toplum ve kültürün yaratılması, komünizmle mümkündür.

7. [Devrimci Kapasite: İşçi Sınıfı Neden Devrimcidir?]

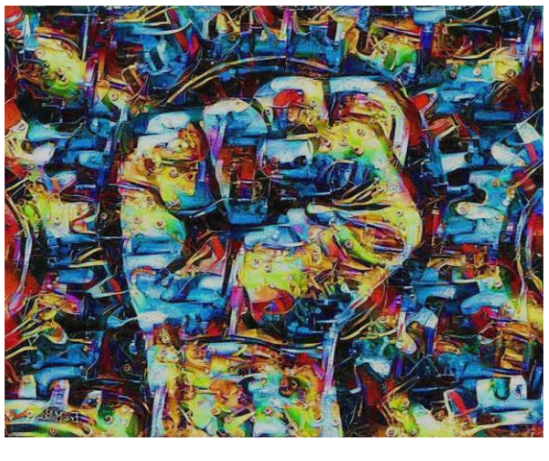

"Kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf"… İlki başlangıç ve ikincisi sondaki "durumlar" olarak görülürse, işçi sınıfının bilincinde, dolayısıyla karşıtı kapitalist sınıfla olan ilişkilerinde, müzikten benzetme yaparsak bir tür "çıkıcı gam"

bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik “skalası” vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında “gradyan”lıdır ya da bir “tayf” sergiler. Bu skalanın başında örgütlenmesi zayıf, mücadelesi ilkel, bilinci geri olan bir sınıf çoğunluğu varken, sonrasında Luddist hareketten, sendikal mücadelelere, oradan sınıf partisinin saflarında örgütlü mücadeleye, devrim öncesi konseyler/Sovyetler türü örgütlenmelere, devrim sonrası sosyalist bilinçlilikle devlet yönetimine katılmaya ve komünist toplumun organizasyonlarına varıncaya kadar geçilen birçok tonlama yer alır. Elbette sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullarda yer alan ülkeler içerisindeki bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle bilinçlilikte sıçramaların yaşanabildiğini unutmamak gerekir.

İşçi sınıfı günümüzde devrimci ve ilerici tek sınıftır. Kapitalist sınıf, bütün bileşenleriyle gericidir. İlericilik/gericilik, devrimcilik/karşı-devrimcilik tarihseldir ve sınıflara özgüdür. Bu iki sınıf arasında yer alan ara katmanlar olan köylüler ile küçük-burjuvazi, bir sınıf oluşturmaz, bunların çeşitli alt unsurları, işçi sınıfının devrimci hareketlenmesine yedeklenebildikleri gibi, bunun karşısında sermaye sınıfının safında da konumlanabilirler. İşçi sınıfının devrimciliği, bir kapasitedir. Kapitalist toplumda içerisinde yer aldığı üretim ilişkilerinin devrilmesi, bu sınıfın çıkarınadır. Bu nesnel konumlanış, onu devrimci yapar. Fakat kapitalist devletin tipi, örgütlülük düzeyi, düzene bağlanmayı sağlayan hegemonik yapıların durumu, bilinçliliği bulanıklaştıran/saptıran faktörler, işçi sınıfının devrimci kapasitesinin oluşumunu engelleyici özellikte olabilmektedir.

Tek tek işçiler dikkate alındığındaysa, politik görüşleri açısından işçilerin sağcı ya da solcu olduklarından bahsedilir. İşçilerin aralarında nüanslar da bulunan birçok sağ ya da sol görüşe sahip olduğu açıktır. İşçinin sağcısı ya da solcusu olur. Bu durum, bir sınıf olarak işçilerin devrimci kapasiteye sahip olmalarıyla çelişmez. İşçilerin arasında bulunup, onlara sosyalist ideolojiyi ulaştırarak örgütleyecek parti, işçilerin sosyalist sol harekete kazanılması için çalışır.

Bunlara ek olarak, “karşıtlık” ile “çelişki” arasında fark bulunduğu bilinmelidir. İşçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında *uzlaşmaz karşıtlık* ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi, çelişkiye dönüşür. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kalkar ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir.

8. [Devrimcilik Nedir?]

Dünya sosyalist devrimi perspektifiyle uyumlu bir şekilde bulunduğu ülke işçi sınıfının iktidarını hedeflemeyen siyasi hareketlere devrimci denmez. Hedef/perspektif olarak sosyalist devrimi gözetmeden ve bu doğrultuda politikalar üretmeden devrimci, eş deyişle komünist olunmaz. Geliştirilen politikalar, işçi sınıfının yakın ve uzak erimli çıkarlarını bir arada dikkate alıp, sosyalist iktidarla ilişkilendirildiğinde devrimcilikten bahsedilebilir.

Günümüzde dünya sosyalist devrimi gündemde ve güncel olduğundan, işçi sınıfının sosyalist iktidarı doğrultusunda siyasal, ideolojik, kültürel mücadele verilmeden, devrimci olunması mümkün değildir. Başka bir deyişle sosyalist devrimcilik dışında bir devrimcilik türü artık günümüz için geçerli değildir.

Devrimci kapasiteye sahip olan işçi sınıfıdır, devrimci olan proletaryadır. Tıpkı geçmişte burjuvazinin devrimci sınıf olması gibi… Devrimcilik, sınıflara özgüdür. Çağımızın devrimci sınıfı olan proletaryayı kendi iktidarını kurmaya götürecek siyasal çizginin adı komünizmdir. Eş deyişle, çağımızın tek devrimci siyasal çizgisi komünizmdir. Komünist parti ve destekleyici ilerici örgütlenmeler olmadan, işçi sınıfının kapitalist sınıftan siyasal ve toplumsal

iktidarı devralması olanaksızdır. Bu nedenle işçilerin anlamlı bir bölmesini örgütleyerek onlara öncülük edecek komünistlerin, devrimciliğinden, sosyalist devrime giden süreçte işçi sınıfına öncülük yapmasından bahsedilir.

Sosyalist devrim hedefiyle bağı kurulmayan taleplerle verilecek mücadeleler, reformisttir. Bu mücadeleler ister parlamenterist yolla ister silahlı mücadele gibi yöntemlerle verilsin, durum değişmez. Parlamenterizm, tek başına mecliste bulunmayı ve seçimlerle yürütme gücüne gelmeyi amaçlamakla, devrim için parlamentoyu toplumsal diğer mücadele yöntem ve organizasyonları yanı sıra kullanma anlayışından farklıdır. Devrimcilik, her durumda silahlı mücadele vermekle, illegal çalışma ile örtüşmez. Pekâlâ bunları benimseyenler, reformist politikalara sahip olabilir.

Devrimcilik, politikalar üretirken işçi sınıfı iktidarı hedefine ulaşmayı esas alır. Yine de bir parti/örgütlenmenin ya da hareketin devrimci olup olmadığına nihai olarak karar veren, tarihsel süreçlerin akıbetidir. Sosyalist bir devrimle sonuçlanmayan bir tarihsel akışta, öncü örgütlenmelerin devrimciliğine halel getiren hataların mutlaka var olduğu söylenebilir.

Peki sosyalist iktidar perspektifi nasıl bir örgütlenme şeklini gerektirir?.. Birimler, ilçe ve il örgütlerinin yönetimleri, kurullar ve komiteler, öncü örgütlenmenin bütün bileşenleri ile sorumluluk alan kadrolar, aşağıdan yukarıya doğru kadroların kararlarıyla ve inisiyatifleriyle belirlenmelidir. Üstelik sorumlulukların ve görevlerin dağılımı, dinamik bir şekilde ihtiyaç duyulduğunda değiştirilebilir olmalıdır. Yeni ve ehil kadroların görev üstlenmesi ve sorumluluk alması, birimlerin onayıyla her zaman mümkün olmalıdır. Politikalar aşağıdan yukarıya doğru yürütülecek tartışmalarla saptanmalı, merkezi kurullar tartışmalara bir yön verecek, onları dağınıklıktan ve verimsizlikten kurtaracak çerçeveleri çizmelidir. Kolektif öncülüğün her düzeyde uygulanması için geliştirilen bu örgütlenme biçimine demokratik merkeziyetçilik denir. Kadroların yukarıdan aşağıya saptanan politikaları uygulayacak taban olarak görülmesi, genel sekreterlik veya başkanlık gibi “kerte”ler oluşturarak, yetkinin aşırı şekilde bireylerde yoğunlaşması, bu örgütlenme biçiminde kabul edilemez.

9. [İşçi Sınıfı ve Küçük Burjuvaziyi Nasıl Değerlendirmeli?]

Kapitalist üretim ilişkileri, üretim sürecinde iki temel sınıf olan kapitalistler ve proleterler arasındaki sınıfsal ilişkilerdir. Bu ilişkiler, kapitalist üretim biçiminde simetrik olarak içseldir. Proletarya ve kapitalist sınıf, birbirini karşılıklı olarak üretir. Aynı zamanda bu ilişkiler, uzlaşmaz zıt kutuplar olan iki temel sınıf arasındaki karşıtların mücadelesini barındırır. Şu şekilde de yazılabilir: Üretim süreçlerindeki proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki, kapitalist üretim ilişkilerinin başka bir anlatımıdır ve karşıtların birliği ile mücadelesini içerir.

Üretim ilişkileri, sömürü ilişkileridir. Kapitalist üretim/sömürü ilişkileri, üretim sürecinde iki temel sınıf arasındaki salt ekonomik bir ilişki değil, üretimin maddi koşulu olan üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle proletarya ile kapitalist sınıf arasında bir iktidar/egemenlik ilişkisidir de. Üretim ilişkileri içerisindeki temel iki sınıf, birbirleri hakkında, ilişkileri hakkında, diğer toplumsal fenomenler hakkında, ideolojilerini oluşturan düşünceleri, inançları, duyguları, değerleriyle birlikte üretim sürecine katılır. Üretim/ekonomi, her zaman ekonomik ilişkilerden fazlasını içerir. Kapitalist üretimdeki iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin yeniden üretimi, yani sürekliliği/kalıcılığı, bir sınıflar arası toplumsal ilişki ve örgütlenme olan devlet, hukuksal düzenlemeler ve egemen ideoloji tarafından sağlanır. Sömürü, bir defalık olan bir olay değil, ancak yeniden üretildiğinde var olan sınıflar arası bir ilişkidir. Üretim/sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi için siyasal, ideolojik, hukuksal ve devletsel formlara, mekanizmalara, düzenlemelere gereksinim vardır. Dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu bir toplumda, toplumsal ilişkilerin diğer biçimlerinden izole olarak var olan ve işleyen salt ekonomik pratiklerden oluşan bir iktisadi düzeyin varlığından bahsedilemez. Üretim/ekonomi, her zaman diğer toplumsal pratiklerle ve ilişkilerle, devlet gibi toplumsal örgütlenmelerle, ideolojilerle senkronik olarak birlikte var olan bir toplumsal bütünlüğün içerisindedir.

Üretim ilişkileri, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkilerin aslen iktisadi boyutunu oluşturur. Bu iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin siyasal, ideolojik, hukuksal, devletsel, kültürel *boyutları* varlığını, üretim/sömürü ilişkilerine borçludur. Bu sınıfların, aralarındaki mücadelelerle siyasal ve ideolojik boyutlarda ilişkilenmeleri, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ya da değişimi/dönüşümüne yol açar. Proletarya ile kapitalist sınıf, bu sınıfların politik temsilcisi ve ideologlarının arasında ve üstelik bir toplumsal örgütlenme olan devlet içerisinde ilişkiler/mücadeleler vardır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin özü bu üretim tarzı varlığını devam ettirdiği müddetçe aynı kalsa da, bu ilişkiler farklı sermaye birikim süreçlerinde farklı ve yeni formlara bürünür. Yeni üretici güçlerin, farklı sermaye ve emek tiplerinin oluşumuyla, bunlar arasındaki üretim ilişkilerinin çeşitliliği de artar.

Kapitalist toplumda proletarya ile kapitalist sınıf, sınıflar arası ilişkiler/mücadeleler içerisinde her gün yeniden ve yeniden oluşurlar.

“Sınıf bilinci”nin, erişilmesi gereken bir “durum” olarak algılanması sorunludur. Marx’ın, “kendinde sınıf”, “kendisi için sınıf” ayrımı geçerliliğini korumaktadır. Ancak kanımızca, iktisadi sınıf konumlarıyla, ideolojik/siyasal bilinç oluşumu arasında bir boşluk, eş zamansızlık bulunmamaktadır. İdeolojik, kültürel, siyasal süreçler, iktisadi süreçlerle aynı anda ve iç içe yaşanır, etkileşirler. Proletarya ile kapitalist sınıfın oluşumu, aralarındaki sınıfsal ilişkilerin gelişiminin ürünüdür. Bu temel sınıfların aralarındaki mücadeleyle gelişen ve başından itibaren gelişim sürecinde olan sınıf bilinçleri vardır. Sınıfların bilinci aralarındaki ilişkilerle/mücadelelerle birlikte gelişim halindedir ve bu ilişkilerin yeniden üretiminde ya da değişiminde işlevlidir. Örneğin Luddizm, sendikalizm, proletaryanın sınıf bilincindeki gelişimin uğrakları olmuştur. Komünist ideolojinin sınıfın geniş kesimleri tarafından benimsenmesiyse, proleter sınıf bilincinin daha gelişmiş bir başka uğrağıdır. “Olağan” dönemlerde, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde, proletaryanın “dünyaya” bakışında egemen olan ideolojilerin çeşitli değer ve düşüncelerinden oluşan bir sınıf bilinci önemlidir. Buna başka bir adlandırmayla proletarya üzerindeki ideolojik hegemonya denir.

Kapitalist sınıfın siyasal temsilcileri, ideologları nasıl ki varsa, proletaryanın da tarih sahnesinde belirmesinden bu yana ideologları ve politik temsilcileri olmuştur. Kapitalist sınıf, proletarya üzerinde ideolojik-kültürel hegemonya oluşturduğundan, işçi sınıfının aydınları buna karşı, siyasal mücadelenin şemsiyesi altında bir ideolojik ve kültürel mücadele vermelidir. Bunun için de yeni mekânlar ve araçlar oluşturmak gerekir. Emekçiler üzerindeki ideolojik-kültürel hegemonyanın kırılmasında, emekçilerin komünizan/realist ideolojik motifler üretmesinde ve bunların sonucu olarak siyasal örgütlenmeye katılmasında, “ortak deneyimler” önemli rol oynar.

“Kendinde sınıf” ile “kendisi için sınıf” … İlki başlangıç ve ikincisi sondaki “uğraklar” olarak görülürse, işçi sınıfının bilincinde, dolayısıyla karşıtı kapitalist sınıfla olan ilişkilerinde, müzikten benzetme yaparsak bir tür “çıkıcı gam” bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik “skalası” vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında “gradyan”lıdır ya da bir “tayf” sergiler. Bu skalanın başında örgütlenmesi zayıf, mücadelesi ilkel, bilinci geri olan bir sınıf çoğunluğu varken, sonrasında Luddist hareketten, sendikal mücadelelere, oradan sınıf partisinin saflarında örgütlü mücadeleye, devrim öncesi konseyler/Sovyetler türü örgütlenmelere, devrim sonrası bir toplumsal kesim olarak sosyalist bilinçlilikle devlet yönetimine katılmaya ve komünist toplumun organizasyonlarına varıncaya kadar geçilen birçok tonlama yer alır. Elbette sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullarda yer alan ülkeler içerisindeki bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle sıçramaların yaşanabildiğini unutmamak gerekir.

İşçi sınıfı günümüzde devrimci ve ilerici tek sınıftır. Kapitalist sınıf, bütün bileşenleriyle gericidir. İlericilik/gericilik, devrimcilik/karşı-devrimcilik tarihseldir ve sınıflara özgüdür. Bu iki sınıf arasında yer alan ara katmanlar olan köylüler ile küçük-burjuvazi, bir sınıf oluşturmaz, bunların çeşitli alt unsurları, işçi sınıfının devrimci hareketlenmesine yedeklenebildikleri gibi, bunun karşısında sermaye sınıfının safında da konumlanabilirler. İşçi sınıfının devrimciliği, bir kapasitedir. Kapitalist toplumda içerisinde yer aldığı üretim ilişkilerinin devrilmesi, bu sınıfın çıkarınadır. Bu nesnel konumlanış, onu devrimci yapar. Fakat kapitalist devletin tipi, sınıfın örgütlülük düzeyi, düzene bağlanmayı sağlayan hegemonya yapılarının durumu, bilinçliliği bulanıklaştıran/saptıran faktörler, işçi sınıfının devrimci kapasitesinin oluşumunu engelleyici özellikte olabilmektedir.

Tek tek işçiler dikkate alındığında, politik görüşleri açısından işçilerin sağcı ya da solcu olduklarından bahsedilir. İşçilerin, aralarında nüanslar da bulunan birçok sağ ya da sol görüşe sahip olduğu açıktır. İşçinin sağcısı ya da solcusu olur. Bu durum, bir sınıf olarak işçilerin devrimci kapasiteye sahip olmalarıyla mantıksal olsun, gerçeklik düzleminde olsun çelişmez. Aralarında bulunup, onlara sosyalist politikaları ve ideolojiyi ulaştırarak örgütleyecek parti, özellikle işçilerin bilinçlerinde kaymaların ya da kırılmaların olduğu zaman kesitlerinde, uygun organizasyonlarla ve uygun tarzla yaklaşarak, işçilerin sosyalist harekete kazanılması için çalışır.

“Karşıtlık” ile “çelişki” arasında fark olduğu ise bilinmelidir. İşçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında *uzlaşmaz karşıtlık* ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi çelişkiye evrilir. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kalkar ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir.

Peki “küçük burjuvazi” ya da “orta sınıf” kimlerden oluşur?.. Küçük toprak sahibi köylüler, tarım işçisi çalıştırıyorsa, “küçük kapitalist”tir. Geçimini kendi emekleriyle ürettikleri basit meta üretimiyle sağlıyorlarsa, bir ara katmandırlar, bir sınıf oluşturmazlar. Kentlerdeki küçük zanaatkârlar da aynı şekilde işçi çalıştırmıyorsa, bir ara katmanı oluşturur. Küçük dükkân sahipleri, işçi de çalıştırsa, salt kendileri de çalışsa, çalıştırdığı işçilerin artık zamanına el koyduğundan ya da başka yerde üretilmiş artık değerin gerçekleşmesini sağladığından ve bundan pay aldığından, küçük kapitalistlerdir. Avukat, hekim, mühendis, müşavir, serbest gazeteci vb. meslek sahipleri, örneğin bir sekreter çalıştırıp onun artık emek zamanına el koyuyor da olsa, tek başına kendi emek gücünü harcıyor ve bir artık emek zamanı üretiyor da olsa, ara katmanlara aittirler. Burada serbest meslek sahibi ile sekreteri arasındaki ilişkide bir sömürü söz konusuysa da bu sömürü üzerinden sermaye birikimi amaçlanmaz. Yani, üretilen metanın ya da hizmetin değerinin küçük bir miktarı sekreterin emeğinden oluştuğundan ve amaç sekreterin artık emek zamanına el koyma yoluyla sermaye artırmak olmadığından, aralarında kapitalist-proleter ilişkisi bulunmaz.

Üretim araçlarının sahibi olup, emek-gücünü kendi tasarrufunda kullanan avukatlar, hekimler vb. meslek sahipleri; terzi, kunduracı, berber gibi bazı “esnaflar”, ağırlıkla proleterleşme eğilimine sahip olan, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki ara katmanlara dâhildir. Ara katman mesleklerine sahip kişilerin, giderek daha büyük bir kesimi ücretli emekçi/işçi olarak çalışmakta, daha az sayıdaki bir kesimi ise patron olarak ayrışmaktadır. Ancak, sömürü amaçlı (az ya da çok sayıda) işçi çalıştıran imalatçı “esnaflar”, ırgat/mevsimlik işçi çalıştıran toprak sahibi köylüler, sanayide üretilen artık-değerden ufak da olsa bir pay alan mağaza ve dükkân sahipleri yani küçük tüccarlar, beyaz eşya, elektronik eşya ve cep telefonu bayileri, kelimenin tam anlamıyla küçük-kapitalisttirler. Başka örnekler verelim… Avukatlık bürosunda ücret alarak çalışan bir avukat, özel hastanede ya da devlette ücretli çalışan bir hekim, berber “ustasının”/patronun dükkânında çalışan zanaat sahibi, birer işçidir. Bu işyerlerinin patronu mesleğini, meslektaşı işçilerle birlikte icra ediyor olsa bile, sömürgen bir küçük kapitalisttir. Kendi bürosunda çalışan bir avukat, başka avukatları çalıştıran patron konumunda değilse, bir ara katman üyesidir. Eczane zincirinde ücretli olarak çalışan değil de kendi dükkânının sahibi eczacılar, işçi çalıştırmasalar bile, ilaç sektöründe üretilen artık-değerin bir bölümüne el koyduklarından küçük-kapitalisttir.

Bütün köylüleri, bütün zanaatkârları ve bağımsız/kendi hesabına çalışan profesyonelleri (hekim, avukat, veteriner, eczacı, muhasebeci, danışman, mimar, mühendis, mali müşavir, grafikçi, bilgisayarcı, desinatör vb.), “küçük burjuvazi” kapsamında değerlendirmek yanlıştır. Köylü aileler arasında, kendi geçimini sağlayan küçük toprak sahibi olanlar ile küçük-kapitalist köylüler ayırt edilebilir. Günümüzde zanaatkârların bir bölümü ara katmanlar arasındayken, bir bölümü küçük-kapitalisttir. Ara katmanlara dâhil olan profesyoneller ağırlıkla işçileşmekte, az bir orandaysa küçük-kapitalistler olmaktadır. Bağımsız profesyoneller, adına “orta sınıf” denilen bir sınıfın bileşenini oluşturmazlar, olsa olsa proletarya ile kapitalist sınıflar arasındaki bir ara tabaka olarak değerlendirilebilirler.

Düşünsel düzlemde, eklektik bir biçimde birbirinden farklı (heterojen) ara katmanları bir araya getirip, bir “orta sınıf” oluşturmak yanlıştır. Başka bir deyişle küçük burjuvazi, “üretim araçlarının sahibi” olmakla, “kendi emeğini sömürmekle”, “ne kapitalist ne de proleter olmakla”, “hibrit” olmakla tanımlanacak bir “sınıf” değildir. Toplumsal gerçeklikte bu insanları sınıf yapan bir ölçüt bulunmamaktadır. Eş deyişle küçük burjuvazi adlandırmasıyla anlatılan toplumsal kesimleri bir sınıf olarak görmemizi sağlayan reel bir ölçüt yoktur. Bu yüzden bu toplumsal kesimlere ara katmanlar denmesi uygundur. “Küçük burjuvazi” kavramı, bu ara katmanlar hakkında teorik ve pratik olarak işe yarar bir anlayışa yol açmamaktadır.

Bitirirken Türkiye’deki sınıf kompozisyonuna değinelim. 2023 Haziran ayında (yanlış bir adlandırmayla “işgücüne dâhil olanlar” anlamında) “aktif” nüfusun sınıfsal dağılımında patronlar %4,2, işçi sınıfı %73,8 oranına sahiptir. Ara katmanlar ise Türkiye “aktif” nüfusunun 1/5’ini oluşturmaktadır.

Demek ki Türkiye'de artık köylülüğün nüfus içerisindeki oranı iyiden iyiye azalmış olup, ara katmanlara dâhil olan küçük ve sömürgen olmayan esnafın oransal büyüklüğü de fazla değildir. Tek devrimci sınıf olan işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki mücadelenin seyri, toplumumuzun geleceğini şekillendirmede nihai koşullayıcıdır.

10. [İşçi Sınıfının İşsizlik Oranı]

"Oran, parçayla bütün arasındaki bağıntı" olarak tanımlanır. Türkiye'de işsizlik oranları hesaplanırken, işsizlerin sayısı (parça), işçi sınıfının tüm üyelerinin sayısına (bütün) bölünerek bulunmuyor. Yani aslında işsizlik oranı olarak bizlere sunulanlar, "oran" değil!..

Resmi kaynaklardaki işçi sınıfını ilgilendiren ve işsizlikle alakalı bazı tanımlara bakalım:

"İstihdam: Yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına çalışan, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir."

"İşsiz: Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler işsiz nüfusa dâhildir."

"İşgücü: İstihdamda olanlar ile işsizlerin toplamını ifade etmektedir."

"İşsizlik oranı: İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır."

"Zamana Bağlı Eksik İstihdam: Referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir."

"Potansiyel işgücü: Referans haftasında ne istihdamda ne de işsiz olan çalışma çağındaki kişilerden; iş arayan fakat kısa süre içerisinde işbaşı yapabilecek durumda olmayanlarla, iş aramadığı halde çalışma isteği olan ve kısa süre içerisinde işbaşı yapabilecek durumda olan kişilerdir." (Potansiyel işgücü, iş bulma ümidi olmayanları, işbaşı yapabilecek olup iş aramayanları ve iş arayıp işbaşı yapamayacak olanları kapsıyor).

"Atıl İşgücü Oranı: Zamana bağlı eksik istihdam, işsizler ve potansiyel işgücünün toplamının işgücü ve potansiyel işgücünün toplamına oranıdır."

"Zamana Bağlı Eksik İstihdam ve İşsizlerin Bütünleşik Oranı: Zamana bağlı eksik istihdam ve işsizlerin toplamının işgücüne oranıdır."

“İşsiz ve Potansiyel İşgücünün Bütünleşik Oranı: İşsiz ve potansiyel işgücünün toplamının işgücü ve potansiyel işgücünün toplamına oranıdır.”

“Dar tanımlı işsizlik oranı”, “zamana bağlı eksik istihdam ve işsizlerin bütünleşik oranı”, “işsiz ve potansiyel işgücünün bütünleşik oranı”, “âtıl işgücü (geniş tanımlı işsizlik) oranı”… İşsizlik konusunda ne kadar çok tanımlama, ölçme/değerlendirme kriteri ve oranlama var, değil mi?.. Peki, bu tanımlar ve oranlar, işçi sınıfının işsizlik durumunu yansıtıyor mu?..

Öncelikle işsizliğin niceliğini saptamak için kullanılan kriterlerin sorunlu olduğunu belirtelim. Hane halkı işgücü anketi katılımcılarına sorulduğunda, referans haftası içinde istihdamda değillerse son 4 hafta içinde en az bir iş kanalı kullanarak iş aramışlar mı ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumdalar mı, buna bakılıyor. Bu koşulları sağlayan kişiler resmi olarak istatistiklerde “işsiz” sayılıyor. Böylelikle işsizlerin niceliği eksik bir biçimde ölçülüyor. Eksik biçimde ölçülen “işsiz” sayısının “işgücüne” olan oranı da “işsizlik oranı” olarak hesaplanıyor.

Peki “oran” nedir?.. “Oran, parçayla bütün arasındaki bağıntı” olarak tanımlanır. Türkiye’de işsizlik oranları hesaplanırken, işsizlerin sayısı (parça), işçi sınıfının tüm üyelerinin sayısına (bütün) bölünerek bulunmuyor. Yani aslında işsizlik oranı olarak bizlere sunulanlar, “oran” değil!.. İşsizlik oranları hesaplanırken, “dar ya da geniş tanımlı” işsizlerin sayısının, “işgücü”nün büyüklüğüne bölünmesi sırasında dikkate alınan “işgücü”nün içerisinde, işçi sınıfına dahil olmayan “kendi hesabına çalışanlar” ve patronlar da var!.. Oysa işsizlik oranı, işsiz olan işçilerin tüm işçilerin sayısına bölünmesiyle bulunmalıdır. Öyleyse gelin işçi sınıfının işsizlik oranını, eş deyişle gerçek işsizlik oranını biz hesaplayalım.

Türkiye’de TÜİK’in Mart 2024 istatistiklerinde, ücretli çalışanların sayısı 15 milyon 225 bin 128 kişidir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı istatistiklerine göre Mart 2024 sonu itibariyle kamu emekçilerinin sayısı ise 5 milyon 238 bin 424’tür. TÜİK istatistiklerinden yaptığımız çıkarsamayla âtıl işgücü sayısı (geniş tanımlı işsizler) 8 milyon 886 bin 500 düzeyindedir. Öyleyse, işçi sınıfının işsizlik oranı= 8 milyon 886 bin 500 geniş tanımlı işsiz (âtıl işgücü) / (15 milyon 225 bin 128 ücretli+5 milyon 238 bin 424 kamu emekçisi+8 milyon 886 bin 500 geniş tanımlı işsiz (âtıl işgücü) olarak hesaplanır. Elde ettiğimiz sonuç %30,3’tür.

Türkiye’de aktif olarak çalışan işçilerin, eksik istihdam edilenler+işsizlere orantısı 2,3 düzeyinde olup, işçi sınıfının yaklaşık %30’unun işsizlerden/âtıl işgücünden oluştuğu görülmektedir.

“Dar tanımlı” işsizlik oranının TÜİK istatistiklerinde %8,7 olarak verildiğini, fakat 3 milyon 105 bin işsiz / (23 milyon 568 bin 552 kişilik ücretliler+kamu emekçileri+işsizler) formülüyle hesaplandığında, işsizlik konusunda gerçeği yansıtmayan bu oranın bile %13,2 düzeyinde olduğunu da belirtelim.

TÜİK “işgücüne”, işçilerin yanı sıra patronları, esnafları, köylüleri de dâhil etmektedir dedik. Aslında “kendi hesabına çalışanların” ve “ücretsiz aile işçilerinin” de bir işgücü ya da emek-gücü vardır. Ancak bu işgücü ücret karşılığı satılan, metalaşmış bir işgücü değildir. Özcesi, bu toplum kesimleri proleter işgücü olmadıklarından, işçi sınıfının kapsamında bulunmazlar. Bu noktada Marx’ın iki saptamasını hatırlamak gerekir. Bir; kapitalizm gelişirken, ara tabakalar (küçük burjuvazi) için genel bir proleterleşme eğilimi söz konusudur (bkz; özellikle Komünist Manifesto). İki; Kırsal bölgeler/tarım, sanayi için “saklı artı-nüfus” deposu konumundadır (bkz; Karl Marx, Kapital I. Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Yedinci Baskı, 2004, s. 612). Türkiye’de nispi artı-nüfusun bu “saklı” kısmı, tarımdaki “ücretsiz aile çalışanları”dır. Türkiye’de günümüzde kırsal nüfusun toplam nüfusun %17,3’ü düzeyine kadar gerilemiş olması, kapitalizmin gelişmesi ve proleterleşme sürecinin sonucudur.

Sonuç olarak biz, işsizlik oranı hesaplanırken dikkate alınacak işgücü kapsamına patron sınıfının, geleneksel küçük burjuvazi ve köylülerin (ara tabakalar) büyüklüklerinin dâhil edilmemesi gerektiğini, işgücü olarak sadece işçi sınıfının niceliksel toplamının dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Yararlanılan kaynaklar:

1. TÜİK istatistikleri

2. ÇSGB Çalışma Hayatı İstatistikleri

3. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı istatistikleri

11. [Gelir Eşitsizliği]

Kapitalist toplumda gelir ve servet eşitsizliği sınıfsal eşitsizliğin ve sömürünün sonuçları/görünümleridir. Gelir eşitsizliği değerlendirilirken, olgunun özünü aydınlatan bu perspektif kullanılmalıdır.

TÜİK Gelir Dağılımı İstatistiklerinin hesaplandığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2023 yılı sonuçlarını açıklamış bulunuyor. Söz konusu araştırma 2022 yılını referans alıyor.

TÜİK'in sunduğu verilere göre 2022 yılında hane halkı gelirinde yoksulluk sınırı yıllık 39 bin 530 TL olarak dikkate alındığında (bu gelir 2022 yılı temmuz ayında 5 bin 500 TL olan asgari ücretin yaklaşık 7 katı), toplumumuzda 24 milyon 683 bin kişi yoksul durumda bulunuyor. Böylelikle Türkiye'de yoksulluk oranı %29,4 düzeyinde hesaplanıyor. Bir ailenin yılda en fazla 7 asgari ücretle yaşamasının adı, yoksulluk değil sefalet olmalı. Bu sınırın sefalet sınırı olarak kabul edilmesi gerekiyor.

TÜİK verilerine göre toplumun en yüksek gelir elde eden %20'sinin elde ettiği payın en düşük gelir elde eden %20'sinin elde ettiği paya oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 2013 yılındaki 7,4'ten 2022 yılında 8,4'e yükselmiş durumda. Gelirden en fazla pay alan %10'unun elde ettiği gelirin en az pay alan %10'un elde ettiği gelire oranı şeklinde hesaplanan P90/P10 oranı ise 2013 yıldaki 12,6'dan 2022 yılında 15'e yükselmiş bulunuyor. Türkiye'de 2022 yılında en çok gelire sahip %20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay %49,8 düzeyindeyken, en düşük gelire sahip %20'lik grubun aldığı pay ise %5,9'dur.

Anket yılı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gelir referans yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
İlk %20 (En düşük)	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9	6,1	6,0	5,9
İkinci %20	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6	10,8	10,4	9,8
Üçüncü %20	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9	15,1	14,7	14,0
Dördüncü %20	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1	21,3	20,9	20,5
Son %20 (En yüksek)	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5	46,7	48,0	49,8

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Peki, bu verileri nasıl yorumlamalı? Bunların anlamı nedir?.. Bu veriler aslında işçi sınıfının sömürülme derecesini yansıtıyor. Bize göre bir toplumda 100 birim büyüklüğünde bir gelir, işçilerin ücretleri, ara tabakaların (küçük burjuvazinin) kendi hesaplarına çalışıp elde ettikleri gelirler ile kapitalist sınıfın, kar, faiz, rant geliri şeklinde çeşitli görünümler alabilen fakat kökeninde işçi sınıfı tarafından yaratılan artık-değerden oluşan gelirleri içerir. İşçi sınıfı kendi gelirini ücret formunda üretirken, aynı zamanda patronların kar, faiz, rant geliri şeklinde çeşitli formlar alabilen artık-değer kökenli gelirlerini de üretmektedir. Bir işçinin, fiili olarak patronunun işletmesinde çalışıp ona artık-diğer üretmesi dikkate alınarak hesaplanabilen sömürü oranı (artık-değer oranı), o işçinin yarattığı artık-değerin büyüklüğü/ücreti şeklinde hesaplanabiliyor. Bu oranlama, toplumsal ölçekte de yapılabilir ve böylelikle patronların artık-değer kökenli gelirlerinin, ücretli ve yevmiyelilerin gelirlerine bölünmesiyle, işçi sınıfının ortalama olarak ne derecede sömürüldüğü görülebilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bu sömürü oranının toplumsal ölçekteki durumu yansıttığı, daha yüksek sömürü oranlarının fiilen birçok işletmede yaşandığı gerçeğidir.

Hesaba düşük ve yüksek gelirli ücretli işçiler ile büyükbaş ve küçükbaş patronları katarak, ortalama sömürü oranlarını şu şekilde hesaplayabiliyoruz:

Ücretli çalışanların ortalama hane halkı fert geliri 2005 ve 2022 yılı arasında yüzde 1.333,8 oranında artarak yıllık 9.069 TL'den 102.821 TL'ye yükselmiştir. Patronların ortalama hane halkı fert geliri ise 2005 ve 2022 yılları arasında yüzde 1.900,6 artışla yıllık 20.403 TL'den 408.174'e yükselmiş bulunuyor. Son 17 yılda patronların gelirleri ücretli işçilerin gelirlerinden %566,8 daha fazla artmıştır. Kapitalist sınıfın gelirlerinin kaynağı, işçi sınıfının sömürülmesi, eş deyişle işçilerin yarattığı artık-değer olduğundan, bu artışın nedeni son 17 yıldaki sömürü oranında artışın yaşanmasıdır. 2005 yılında bir işçi kendi ücretinin 1 TL'sini üretirken, ortalama olarak 2,25 TL patronuna artık-değer

üretiyordu. 2022 yılına gelindiğinde bir işçi kendi ücretinin 1 TL'sini üretirken, ortalamada 3,97 TL patronuna artık-değer oluşturuyor. Başka bir ifadeyle sömürü oranı ortalama olarak %397 düzeyinde bulunuyor. 2005 yılından 2022 yılına gelindiğinde, sömürü oranında 1,76 kat, eş deyişle %176 oranında bir artış yaşandığı anlaşılıyor.

Aslında işçi sınıfının bileşiminde yevmiyeliler de bulunduğundan ve onların ortalama fert geliri 2005 yılında 3.289 TL, 2022 yılında 53.334 TL düzeyinde olup, ücretli işçilere göre daha düşük olduğundan, işçi sınıfının geneli için ortalama fert geliri daha düşüktür. Bu durumda yevmiyeli ve ücretli işçilerin toplamı dikkate alındığında, ortalamada bir işçinin aldığı ücretin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Yevmiyeliler, işçilerin genelinin fert başına ortalama gelirini düşürdüğünden, 2022 yılı için hesapladığımız ortalama sömürü oranı gerçekte %397'nin bir hayli üstündedir.

Şimdi de en az ve en çok geliri olan yüzdelik dilimleri inceleyelim. En az geliri olan %10-20'lik grubun gelirlerinin çoğunlukla ücretlerden/yevmiyelerden oluştuğunu ya da bu gruplardaki kişilerin çoğunun işçi sınıfının kapsamında bulunduklarını varsaymak makuldür. Geliri en az olan %10-20'lik grubun içerisinde "kendi hesabına çalışanların", eş deyişle ara tabakalardan insanların işçilere göre daha az sayıda bulunması beklenir. En az geliri olan %20'lik grubun toplam toplumsal gelirden aldıkları pay olan %5,9'luk oran, en alttaki işçilerin ücret gelirleri olarak kabul edilebilir. Geliri en yüksek olan %10-20'lik grubun gelirinin ise artık-değer kökenli olduğunu düşünmek gerekir. 2022 yılı için en çok geliri olan %20'lik dilimdekilerin yıllık ortalama 417 bin 499 TL düzeyinde bir geliri bulunmaktadır ki bu, o yıl için 5 bin 500 TL olan asgari ücretin yaklaşık 76 katıdır. Bu gelirin işçileri sömürme yolu dışında başka bir yoldan sağlanması mümkün görünmemektedir.

Tüm gelirleri yaratan emek-gücü harcamasıdır, yani doğa üzerine uygulanan emektir. 2022 yılında Türkiye'de gelirleri en düşük %20'lik dilimde yer alan işçiler 100 birimlik toplam toplumsal gelirin 5,9'unu kendileri için üretirken, daha yüksek ücretleri olan diğer işçilerle birlikte en az 49,8'lük kesimini patronlar için yaratmıştır. Başka bir deyişle ücret gelirleri en düşük %20'lik dilime giren işçiler 1 TL kendileri için üretirken, diğer işçilerle birlikte en az 8,44 TL kapitalistler için artık-değer oluşturmuştur. İşte P80/P20 oranı denilen oranın anlamı budur. Yine 2022 yılında Türkiye'de P90/P10 oranı 15'tir. Başka bir deyişle, en alttakilerden bir işçi 1 TL kendisine ücret oluştururken, diğer işçilerle birlikte en az 15 TL patronlara artık-değer oluşturmuştur.

Anket yılı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gelir referans yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
P80/P20 oranı	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4	8,0	7,6	7,9	8,4
P90/P10 oranı	12,6	13,3	13,6	13,4	13,7	13,0	14,6	13,7	14,2	15,0
Gini katsayısı	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410	0,401	0,415	0,433
Gini katsayısı (Sosyal transferler hariç)	0,446	0,454	0,465	0,468	0,473	0,463	0,470	0,482	0,487	0,520
Gini katsayısı (Emekli ve dul-yetim maaşı dahil diğer tüm sosyal transfer gelirleri hariç)	0,399	0,406	0,412	0,414	0,417	0,405	0,420	0,419	0,423	0,445

Bunlara ek olarak veriler, kadınların ortalama gelirlerin altında gelir elde ettiklerini, erkeklerin gelirlerinin ortalama gelirlerin üzerinde olduğunu da gösteriyor. 2022 yılında yevmiyeli çalışan erkekler kadınlardan %78,5 oranında fazla gelir elde etmiştir. Bu oran patronlarda %45,3, kendi hesabına çalışanlarda %24,9 ve ücretlilerde %21,9 olarak hesaplanmış durumda. Kapitalist toplumlarda kadın-erkek eşitliği biçimsel hukuki bir eşitlik olarak var olup, erkekler ile kadınlar arasında tüm gelir elde etme biçimlerinde iktisadi bir eşitsizlik bulunmaktadır. Sınıflar arası eşitsizliğe eklenen cinsiyetler arası bir iktisadi eşitsizliğin olduğu görülmektedir. Gelirlerdeki kapitalist sınıf içerisinde ve ara tabakalar arasında da gözlenen cinsiyetler arası bu eşitsizlik, sosyalist toplumda sınıflar arasındaki eşitsizlikle birlikte ortadan kaldırılabilir özelliktedir.

Kapitalist toplumlarda gelir eşitsizliği yanı sıra, bundan kat be kat fazla olan servet eşitsizliği de bulunmaktadır. Servet ve gelir eşitsizliği, kapitalist toplumda sınıfların varlığı ve sömürü gerçeğinin sonuçları/görünümleridir. Yok edilmeleri için nedenlerin ortadan kaldırılması gerekir. Sınıfların ve sömürünün ortadan kaldırılmasının yolunu yaşanmış sosyalizm deneyimleri insanlığa göstermiş olup, bu konudaki başarı tekrarlanabilir durumdadır.

Yararlanılan kaynaklar: 1) TÜİK istatistikleri 2) https://haber.sol.org.tr/haber/kriz-yok-yagma-var-turkiyede-zenginlerin-gelirden-payi-rekor-kirdi-389809

12. [Çocuk İşçiliği]

Giriş

“Çocuk işçiliği; çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren işlerde çalıştırılmaları olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir ifade ile çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler, okula düzenli devam etmelerini engelleyerek eğitimlerini aksatmalarına veya okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işler ve çocukların okula devam ederken uzun süren ve ağır işlerde çalıştırılmaları ‘çocuk işçiliği’ kavramı altında değerlendirilir.”[484]

18 yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır. Çocuk işçiliği, çocukların emek gücü olarak kullanımı, dolayısıyla onların sağlık, güvenlik ve eğitim haklarının çiğnenmesi demektir. Bu nedenlerle çocuk işçiliği kabul edilebilir değildir.

Çocuk işçiliği, çocukların eğitimi ile fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyen çalışmaları kapsamaktadır. Çocuk işçiliği, eğitim hakkından mahrum bırakma yanı sıra, çocukların üzerinde fizyolojik ve psikolojik olarak da olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Çalışma, çocukların akranlarıyla vakit geçirmelerine, oyun oynamalarına ve boş zamanlarını değerlendirmelerine engel olmaktadır.

Çocuk istihdamı aşağıdaki özellikleri taşımaktadır:

• Çok genç yaşta çalışmaya başlamak,

• Uzun çalışma süreleri,

• Gerek bedensel gerekse psikolojik açıdan kapasitelerini zorlayan koşullarda faaliyet göstermek,

• Çok az bir ücret karşılığı çalışmak,

• Bedensel, ruhsal ve psikolojik gelişimlerini engelleyen; sürekli tekrardan ibaret monoton işlerde çalışmak,

• Baskı, korku ve tehdit altında çalıştırılmak ve buna bağlı olarak heves duymadan faaliyet göstermek,

• Sokaklarda çalışmak.[485]

Küçük işletmelerde çalışan veya kayıt dışı çırak olarak kullanılan çocuklar, sosyal güvenceden ve sağlıklı çalışma koşullarından yoksundurlar. Bu çocuklar, iş kazası ve meslek hastalığı riski altında çalışmaktadırlar.

Çocuk emeği, çocuk işçiliğin en kötü biçimleri arasında kabul edilen sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, aile işleri dışında, ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma alanlarında yoğunlaşmaktadır.[486]

Öte yandan TÜİK çocuk işgücü istatistiklerine göre ev işleri, hane halkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve ekonomik faaliyet tanımının dışında kalan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, hane halkı fertleri tarafından (çocuklar da dâhil olmak üzere) ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri kapsamaktadır. Hane halkı için alışveriş yapma, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma vb. faaliyetler bu kapsamda

---

[484] https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_774760/lang--tr/index.htm Erişim tarihi: 06.11.2022

[485] https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9784 Erişim tarihi: 08.11.2022

[486] https://www.isigmeclisi.org/20752-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-dokuz-yilda-en-az-556-akp-li-yillarda-en Erişim tarihi: 10.11.2022

değerlendirilmektedir.[487] Bütün bu alanlardaki çocuk emeği, çocuk işçiliği/istihdamı kapsamında değerlendirmemekte ve istatistiklere de yansımamaktadır.

Evet, çocukluk 18 yaşına kadar sürüyor. Fakat Türkiye'de 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesi uyarınca sadece 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasak ve suç… 2004 yılında çıkarılan "Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"e göreyse, genç işçi 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiyi, çocuk işçi ise 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiyi ifade etmektedir. Özcesi hukuksal mevzuat çocukların istihdamını meşrulaştırıyor…

Çocuk işçiliğinin nedenleri

ILO çocuk işçiliğinin nedenlerine şu şekilde değinmektedir:

"Çocuk işçiliğinin temel sebepleri yoksulluk, ücretsiz ve kaliteli eğitime erişememe, göç, yetişkin aile bireylerinin işsizliği, geleneksel bakış açısı ve sosyal dışlanma, denetim eksikliği, kayıt dışılık ve ucuz iş gücü talebi olarak sıralanabilir."[488]

Gelin, bu nedenlere daha yakından bakalım.[489]

1) Yoksulluk: Çocukların istihdamının en önemli nedeni, yoksulluktur. Yoksul ailelerde çocuğun çalışmayla sağladığı ek gelir veya evdeki bazı işleri üstlenmesiyle ebeveynlerin dışarıda çalışma imkânına katkıda bulunması, yaşamsal önemdedir. Çünkü bu ailelerde kazançların önemli bir miktarı ancak temel gıda maddeleri tüketimini karşılamaktadır. Yoksulluk arttıkça, çocuk emeği kullanımı da artmaktadır. Yoksulluk, erkenden emek gücüne katılımı getirmekte, çocukların bedensel ve zihinsel kapasiteleriyle uyumsuz işlerde erken yaşlarda çalışmalarına yol açmaktadır. Ayrıca, eğitim sürecinden geçmelerini engellemekte ya da kısıtlamaktadır. Vasıf kazanamadıklarından gelecekte ücretleri az olmakta ve bu durum bir kısır döngü oluşturmaktadır. Böylelikle gelecekte kendi kuracakları ailelerde de çocukların çalışmasıyla sağlanan ek gelire ihtiyaç duyulmaktadır.

Ailede işsiz olan erişkin birey varsa, bu durum, çocukların aile kararıyla çalışma hayatına atılmasında önemli bir neden olmaktadır.

Marx *Kapital*'in 1. cildinde sefaletin, nüfus artışına yol açtığını belirtir. Yapılan çalışmalar da gelir ve eğitim düzeyi düşük ailelerin daha çok çocuk sahibi olduklarını göstermektedir. Ailelerin nüfusları arttıkça, çocukların eğitime katılımları düşmekte, işgücüne katılımları artmaktadır. Yoksul ailelerde, çocuklar gelir getirmenin aracıdır. Ayrıca ebeveynlerin gelecekteki "sosyal güvenlik araçları" da çocuklarıdır.

2) Kayıt dışı sektörün ve KOBİ'lerin ucuz emek gücü talebi: Çocuk işçiliği, kayıt dışı sektörde yoğunlaşmaktadır. Kayıt dışı sektörde çalışan iki büyük işçi grubu, kırdan kente göç etmiş proleterler ile çocuk işçilerdir. Kayıt dışı sektördeki çocuk işçilerin büyük çoğunluğu ise kırdan kente göç eden ve çoğunlukla varoşlarda yaşayan ailelerin ikinci kuşağına dâhildir. Kayıt dışı sektörde, mesleki eğitim yoktur, istihdam düzensizdir ve çocuklar yasa dışı işlerde kolaylıkla çalıştırılabilmektedir. Çocuk işçiliğinin ücretleri düşüktür, verilen işe itiraz ve örgütlenme devre dışıdır, fiziksel istismar olağandır.

Çocuk işçiliği özellikle hizmet sektöründe olmak üzere daha çok KOBİ'lerde yaygındır. Bunun nedenleri daha az vasıflı ve eğitimli emek gücüne olan talep, denetim yokluğunda düşük ücretle ve uzun süreler çalıştırmanın yaygın olduğu KOBİ'lerde çocuk emek gücünün patronlar için cazip olması ve sabit sermayesi düşük, teknolojisi geri olan küçük işletmelerde çocuk emeğinin kullanımının patronlar açısından avantaj yaratmasıdır. Daha büyük şirketler ise, fason üretim yoluyla küçük şirketlerdeki ve kayıt dışı sektördeki çocuk emek gücü sömürüsüne katılmaktadır. İhracata yönelik üretim yapan büyük işletmeler, iş yasalarından doğan yükümlülüklerden kaçabilmek ve üretim maliyetini minimize edebilmek amacıyla taşeron uygulamalarına başvurmaktadır. Bu yolla kayıt dışı sektördeki ucuz işgücünü oluşturan çocuk emeğinden faydalanmaktadırlar. Özellikle ihracata dönük üretim yapan endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler açısından çocuk emeğinin sömürüsü, dünya pazarlarında rekabet gücünü

---

[487] https://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/ Erişim tarihi: 10.11.2022

[488] https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf Erişim tarihi: 06.11.2022

[489] Çocuk işçiliğinin nedenleri konusunda yararlanılan kaynaklar: i) https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2154258 Erişim tarihi: 06.11.2022 ii) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9784 Erişim tarihi: 07.11.2022 iii) https://evrimagaci.org/cocuk-isciler-ve-cocuk-hukuku-neden-cocuk-isciler-var-8711 Erişim tarihi: 10.11.2022

belirleyen en önemli faktörlerden biridir. 1980'lerden buyana az ve orta gelişkinlikteki kapitalist ülkelerde ihracata dönük üretim modeli içerisinde patronlar, işgücü maliyetini kısıp rekabet avantajı elde edebilmek için özellikle emek yoğun sektörlerde çocuk işçiliğine daha çok yönelmiştir.

Çocuk işçiler, patronlar açısından daha düşük maliyet ve daha az problem demektir. Çocukların emek güçleri ucuz olduğu kadar, çalışma sürecinde de uysaldırlar, daha az devamsızlık yapar, daha az kaytarırlar ve verilen tüm işleri yerine getirirler. İşten çıkarılmaları da erişkin işçilere göre daha kolaydır. Küçük atölyelerde, kar marjını artırmanın etkili yolu çocuk işçi çalıştırmaktır. Kayıt dışı çıraklık, günümüzde mesleki eğitim olmaktan çıkarak, çocukları ucuz emek gücü olarak çalıştırmanın kılıfı haline gelmiştir. Çocukların "çırak" olarak gösterilmesi ise, patronlara asgari yaş sınırına ilişkin yasal hükümleri ihlal edebilme olanağı vermektedir. Böylece, mevzuatın belirlediği yaş grubundan daha küçük çocukların istihdam edilmesi mümkün olabilmektedir.

Kayıt dışı sektör kapsamında sokak satıcıları, ayakkabı boyacıları ve otopark görevlileri olarak çalışan çocuklar da yer almaktadır. Bu çocuklar, günlük yaşamlarının önemli bir dilimini sokaklarda geçirmektedir.

3) Tarımsal üretimin nüfus artışına olan talebi: Az gelişmiş kapitalist ülkelerde, çocuk işçiliği kayıt dışı sektör yanı sıra tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Tarımda belirgin masraf oluşturmadan çocukların üretime katılmaları, ailelerin ürün ve dolayısıyla gelir miktarını artırmaktadır. Tarımsal üretimde, geleneksel becerilerin kuşaklar arası aktarımı, çocukların çalışmalara katılımıyla gerçekleşmektedir.

Öte yandan az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kapitalistleşme süreciyle birlikte kırsaldan kentlere göç eden bir artı-nüfus bulunmakta, kentlerde tümüyle soğrulamayan bir işsiz ordusu oluşmaktadır. Kentleşme süreciyle birlikte gelişen işsizlik, çocuk emeğinin istihdamına yönelik bir eğilimi de beraberinde getirmektedir.

Bu noktada emperyalist hiyerarşinin üst kesimindeki gelişmiş kapitalist ülkelerin, ucuz emek gücü talebini bağımlı ve az gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıfına ve çocuk işçilerine, kendi sınırları içerisindeyse azınlıklara ve göçmen işçilere yönelttiğini hatırlamak gerekmektedir.

4) Eğitim politikalarındaki sorunlar: Eğitime devletlerin ayırdığı kaynağın düşük oluşu, okulların yerel nüfusa oranla yetersizliği, eğitim hakkının metalaştırılması (paralı eğitim) gibi nedenlerle eğitim sisteminin dışına çıkan çocuklar, çalışma hayatına itilmektedir. Okuldan kopuş ile iş hayatına giriş arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Ebeveynlerin eğitime dönük olumsuz görüşlere sahip olması, eğitimin işgücü piyasası için vasıf kazandırır nitelikte görülmemesi, kültürel değerlerinde çocukların çalıştırılmasını sorumluluk ile disiplin kazanma süreci olarak görmeleri de çocukların çalışma hayatına katılmasını teşvik etmektedir.

Türkiye özelinde ise 2012 yılında yasalaşan 4+4+4 yasası ile zorunlu ilköğretim yaşı 6-13 yaş aralığına çekilmiştir. Bu durumda ortaokulun bitiş yaşı, aynı zamanda çocuk işçiliğinin yaygınlaşma yaşını fiilen 13'e düşürmüştür.[490]

5) Çocuk işçiliğine dönük yasal yaptırımların yokluğu, yetersizliği ve denetimsizlik: Çocuk işçiliğine ket vuracak yasal yaptırımlar ve denetimlerin yokluğu, çocuk işçiliğini teşvik etmektedir. Ayrıca çocukların en çok çalıştığı yerler olan küçük işletmeler, ev hizmeti, tarım hizmeti ve sokak işleri, iş kanunu dışında kalmaktadır.

Dünyada çocuk işçiliğinin durumu[491]

---

[490] https://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/ Erişim tarihi: 10.11.2022

491 Veriler için kaynak: Child Labour: Global estimates 2020, trends and the road forward, 10 Haziran 2021

Tahminlere göre 2020'nin başlarında dünyada 63 milyonu kız, 97 milyonu erkek olmak üzere toplamda 160 milyon çocuğun emeği, çalışma yaşamında kullanılmaktadır. Son dört yılda 8,4 milyon çocuk daha çalışma hayatına girmiş bulunuyor. 160 milyon çocuk işçi, oransal olarak dünyadaki çocukların yaklaşık 1/10'una karşılık gelmektedir.

Toplam çocuk emeğinin yaklaşık yarısı çocukların sağlığını, güvenliğini ve moral gelişmesini tehlikeye atacak işlerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle 79 milyon çocuk, tehlikeli işlerde çalışmaktadır. 5-17 yaş arasında tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısına, 2016'dan 2021 Haziran'ına kadarki dönemde 6,5 milyon çocuk eklenmiş bulunuyor. Dünyadaki çocuk emeği kullanımının çoğunluğu ise Sahra-altı Afrika bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

Afrika'da 92 milyon çocuk, yani her beş çocuktan biri çocuk işçidir. Asya-Pasifik bölgesinde çocukların %5,6'lık bir oranını oluşturan 49 milyon çocuk, çocuk işçidir. 8,3 milyon çocuk işçi Amerika kıtalarında, 8,3 milyon çocuk işçi Avrupa ve Orta Asya'da, 2,4 milyonuysa Arap ülkelerinde bulunuyor.

Çocuk işçilerin oranı erkek çocuklarda, kız çocuklara oranla daha fazladır. Kırsal bölgelerdeki çocuk işçiliği, şehirlerdeki çocuk işçiliğin neredeyse 3 katı fazla yaygınlığa sahiptir. Dünyadaki çocuk işçiliğin %70'i tarımda (112 milyon çocuk), %19,7'si hizmetler sektöründe (31,4 milyon çocuk), %10,3'üyse sanayide (16,5 milyon çocuk) bulunmaktadır.

Çocuk işçilerin %48'i 5-11 yaş grubunda, %28'i 12-14 yaş grubunda ve %25'i de 15-17 yaş grubunda bulunuyor. 5-11 yaş arasındaki çocuk işçilerin ¾'ünden fazlası, tarımda çalışmaktadır. Çocuk işçilerin %72'si ailesi için ve öncelikle tarımda ya da ailenin küçük işletmesinde çalışıyor.

5-11 yaş arasındaki çocuk işçilerin %25'inden fazlası, 12-14 yaş arasındaki çocuk işçilerin ise 1/3'ünden fazlası, okula gitmemektedir. Kapitalist toplumsal sistemde, örneğin bilgi ve teknolojide ilerlemeler yaşanırken (bu alanda emperyalist dünya sisteminde ülkeler arasında eşitsiz gelişim olduğunu unutmamak gerekir), dünya çocuklarının önemli bir bölümü emek gücüne katılıp, eğitim olanağından mahrum kalmaktadır. Biz bu durumu, üretici güçlerin çok boyutlu ve karşıt eğilimler barındıran gelişimi olarak adlandırıyoruz.

Çocuk işçiliğinin az gelişmiş kapitalist ülkelerin bir sorunu olduğu doğru olsa da ileri kapitalist ülkelerde de çocuk emeği kullanımı sürmektedir. Örneğin ABD'de pek çok çocuk tarımsal üretimde çalışmakta olup, bunların büyük bölümü göçmen ailelere mensuptur.

Türkiye'de çocuk işçiliği[492]

Öncelikle çocuk istihdamına ait verilerin tam olarak güvenilir olmadığı belirtilmelidir. Örneğin kayıt dışı sektörde çalışan çocuklar, istatistiksel verilere dahil olmamaktadır. Örneğin çalışan her 10 çocuktan 8'i kayıt dışı çalıştırılıyor.[493] Okula giden çocukların sayısı 2019 yılında 680 binken, yaklaşık 400 bin çocuk okul dışında bulunuyor ve bu çocukların önemli bir bölümü kayıt dışı olarak çalıştırılıyor.[494]

Kayıt dışı olarak çalışan çocukların önemli bir bölümünü, sığınmacı ailelerin çocukları oluşturuyor. Türkiye'de 6 milyon göçmen ve mülteci olduğu tahmin ediliyor. Göçmen ve mülteci çocukları, tarım, sanayi, inşaat, ticaret gibi işkollarında günübirlik ve güvencesiz şekilde işgücü piyasasına dâhil oluyor. Bu da patronlar açısından, ücret pazarlığı imkânı olmayan, ücret ödemelerini eksik yatırabileceği ya da geciktirebileceği, hakkını aradığında şiddet

---

[492] Bu başlık altındaki sayısal veriler için temel kaynak; https://www.ilo.org/ankara/projects/child-labour/lang--tr/index.htm Erişim tarihi: 08.11.2022

[493] https://haber.sol.org.tr/haber/20-yas-duzenlemesinin-gorunmeyen-yuzu-cocuk-isci-gercegi-817 Erişim tarihi: 09.11.2022

[494] https://haber.sol.org.tr/haber/bu-duzenden-cocuklara-dusen-cocuk-isci-ordusu-buyuyor-cocuk-isci-cinayetleri-katlaniyor-6811 Erişim tarihi: 09.11.2022

uygulayabileceği, zorla çalıştırabileceği ek bir çocuk işçi kitlesi anlamına gelmektedir.[495] Suriyeli mültecilerin yaklaşık 1 milyonu ilkokul çağındaki çocuklardan oluşuyor ve bunların sadece ¼'ü okula gidebiliyor. Okula gidemeyen çocukların önemli bir bölümü, çocuk işçiler ordusuna katılıyor.

İstihdam içinde değerlendirilmeyen ev işlerinde çalışan çocukların sayısı ise 1999 yılında 4 milyon 447 bin iken, 2006 yılında bu sayı 6 milyon 540 bine ulaşmıştır. 2012 yılı için ise bu rakam yaklaşık 1 milyon kişi artarak 7 milyon 503 bine yükselmiştir.[496]

Aslında yapılan araştırmalarda Türkiye'deki çocuk işçi sayısının 2 milyonun üzerinde olduğu belirtiliyor. İstatistiklerde, sayısı 1,5 milyonu bulan çırak, stajyer ve meslek eğitimi gören öğrenciler, çocuk işçiliğinin ana gövdeleri yer almıyor. Öte yandan çocuk işgücü anketleri, Türkiye'de mevsimsel olarak, çocuk işçiliğin en az olduğu ekim ile aralık aylarında yapılıyor, bu da çocuk işçiliğin gerçek boyutlarını gizliyor. Bunlar göz önüne alındığında, bugün Türkiye'de en az 2 milyon (yaz aylarında 4 milyon civarı) çocuk işçi olduğu görülmektedir.[497]

TÜİK tarafından 2019 yılının sonlarında yapılan "Çocuk İşgücü Araştırması" sonuçlarına göre ise, Türkiye'de bir ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 720 bin kişidir. 5-17 yaş grubunda çalışan çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içindeki payı %4,4'tür (bkz; görsel-1). Bu "resmi" veriler, gerçek sayının ve oranın çok altında bulunuyor.

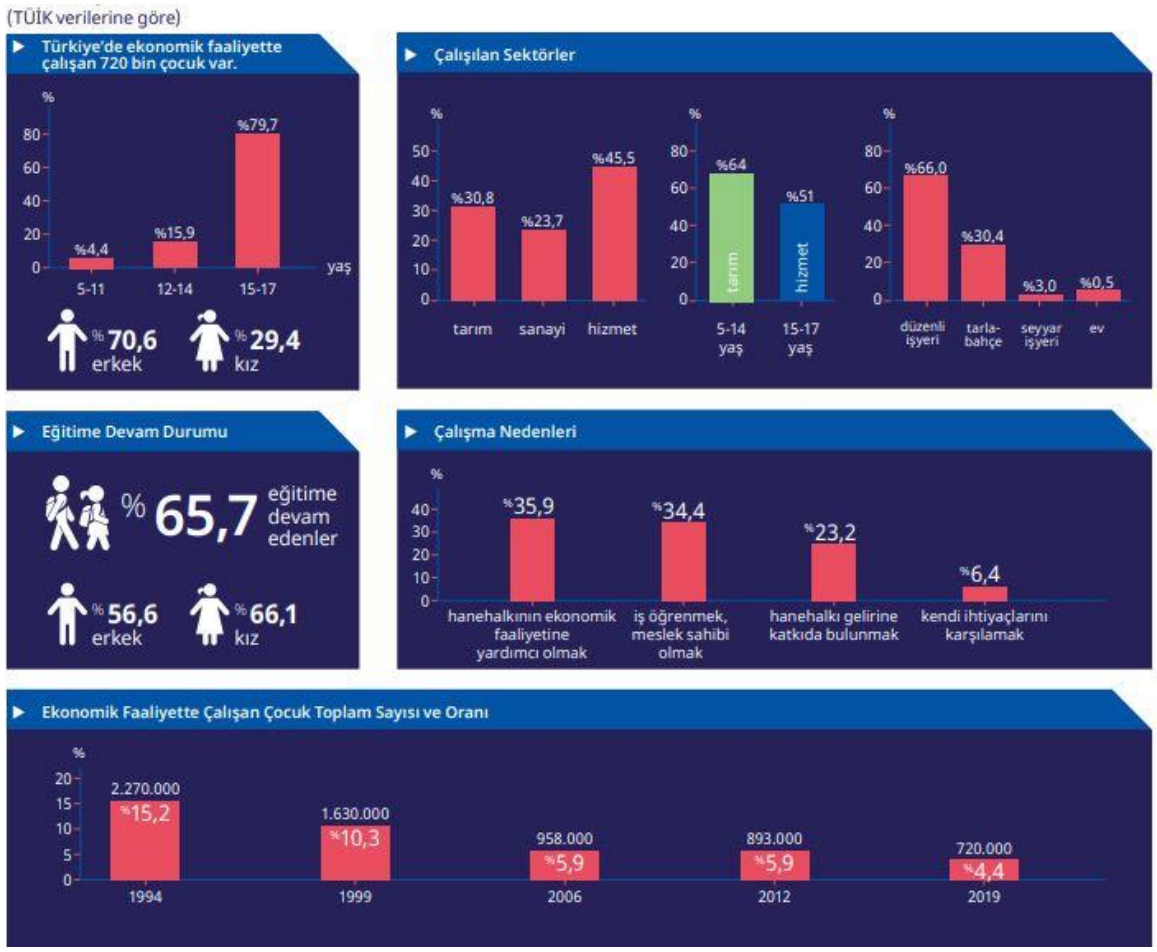

Çalışan çocukların %79,7'sini 15-17 yaş grubundakiler oluştururken, %15,9'unu 12-14 yaş grubundakiler, %4,4'ünü ise 5-11 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Eğitim sistemine katılım, çocuk işçiliğini azaltıyor.

Çalışan çocukların %34,3'ü eğitime devam etmemektedir. Çalışan çocukların çalışma nedenleri şöyledir:

- %35,9 ile "hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak"
- %34,4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak"
- %23,2 ile "hane halkı gelirine katkıda bulunmak"
- %6,4'ü ise "kendi ihtiyaçlarını karşılamak" amacıyla çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

---

[495] https://www.isigmeclisi.org/20752-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-dokuz-yilda-en-az-556-akp-li-yillarda-en Erişim tarihi: 10.11.2022

[496] https://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/ Erişim tarihi: 10.11.2022

[497] https://www.isigmeclisi.org/20752-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-dokuz-yilda-en-az-556-akp-li-yillarda-en Erişim tarihi: 10.11.2022

Aslında bu nedenleri büyük oranda üst-belirleyenin hane halkının ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmak olduğu görülmelidir. Başka bir deyişle çocuk işçiliğine yol açan en önemli faktör yoksulluk ve çocuk emeğine ailenin duyduğu ihtiyaçtır.

Çalışan çocukların %30,8'i tarım, %23,7'si sanayi, %45,5'i ise hizmet sektöründe yer almaktadır. 5-14 yaş grubunda çalışan çocukların %64'ü tarım sektöründe, 15-17 yaş grubunda çalışan çocukların ise %51'i hizmet sektöründedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, çocuk işçiliği özellikle hizmet sektöründe olmak üzere kayıt dışı sektör ile KOBİ'lerde yaygındır. Ayrıca çocuk işçiliğin en kötü biçimleri arasında sayılan tarım, Türkiye'de ücretli ve ücretsiz aile işçisi çocuk işçiliğin en yoğun olduğu sektör durumundadır.

Çalışan çocukların %66,0'ı düzenli işyerinde, %30,4'ü tarla-bahçede, %3,0'ı seyyar/sabit olmayan işyeri veya pazar yerinde, %0,5'i ise evde çalışmaktadır.

Çocuk işçiliğinin bir biçimi de çıraklık ve stajyerliktir. Bu çocuklar organize sanayide ve fabrikalarda uzun çalışma saatleri boyunca, çok düşük ücretlerle çalıştırılmaktalar. Çalışma sürelerinin bir kısmı teorik eğitime ayrılan çıraklar 'öğrenci' sayılmakta, MEB'in belirlediği işkollarında çıraklık sözleşmesi yapılarak ucuza çalışmaktadır. Stajyer çocuk işçilerin ise notunun yarısını patronlar verdiğinden, koşullara boyun eğmekteler. Öte yandan meslek okulları günümüzde sanayinin fason işletmeleri haline gelmiş bulunuyor.[498] Koç'un "meslek lisesi memleket meselesi"dir sözü, kendileri için bu liselerin "eğitim" sürecinde olduğu kadar, sonrasında da ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Özel meslek liselerine son yıllarda giden öğrenci sayısında ise astronomik artışlar yaşanıyor; buna zemini 4+4+4 eğitim sistemi sağlıyor.

2013 TUİK verilerine göre, okula devam etmeyen çocuklar için haftalık ortalama fiili çalışma süresi 54,3 saattir. Oysa 4857 sayılı iş kanunun 71. maddesine göre; temel eğitimini tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz. Ancak 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz haftada kırk iki saate kadar artırılabilir.[499]

Ücretli ya da yevmiyeli olarak çalışan çocukların;

- %3,4'ü sakatlanma ve yaralanma yaşamıştır
- %34'ü aşırı yorulmaktadır
- 3'te 1'ine işyerinde yemek verilmemektedir
- %36'sının haftalık izni yok
- Yıllık ücretli izin %89 için yoktur
- Mesleki eğitim için çalışanların oranı %21,7 seviyesindedir.[500]

Çalışma ortamında sağlığı olumsuz etkileyen faktörlere bakalım… Çalışan çocukların %12,9'unun aşırı sıcak/soğuk ya da aşırı nemli/nemsiz bir ortamda çalıştığı görülüyor. %10,8'inin kimyasal madde, toz duman veya zararlı gazlara maruz kaldığı anlaşılıyor. Çalışan çocukların %10,1'i zor duruş şekli/hareketle çalışıyor veya ağır yük taşıyor. %10'u ise gürültü veya şiddetli sarsıntıya maruz kalıyor. Çalışan çocukların %6,4'ünün çalıştığı ortamda

---

[498] https://www.isigmeclisi.org/20752-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-dokuz-yilda-en-az-556-akp-li-yillarda-en Erişim tarihi: 10.11.2022

499 https://evrimagaci.org/cocuk-isciler-ve-cocuk-hukuku-neden-cocuk-isciler-var-8711 Erişim tarihi: 10.11.2022

[500] https://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/ Erişim tarihi: 10.11.2022

kaza riski ile karşı karşıya kaldığı, %4,6'sının ise çalıştığı işyerinde göz yorgunluğu veya görsel odaklanma konusunda risk altında olduğu belirlenmiş bulunuyor.[501]

Peki iş cinayetleri?.. İSİG Meclisi'nin araştırmasına göre 2013-2021 yılları arasında en az 556 çocuk işçi çalışırken hayatını kaybetmiş durumda… (bkz; görsel-2).

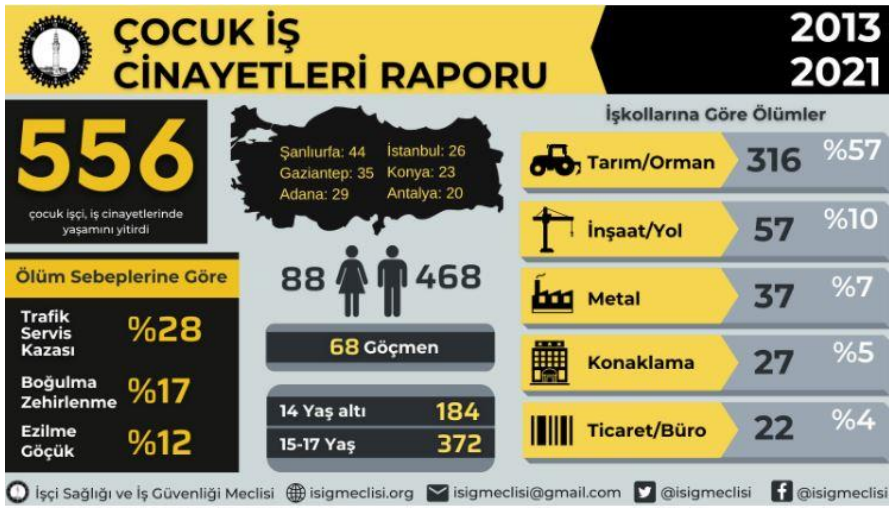

Yazdıklarımızdan özetle şu sonuç çıkıyor; Türkiye'de kapitalist üretim ilişkileri, çocuk işçilere acımasız koşullar dayatıyor.

Sonuç: Çocuk işçiliğiyle mücadele nasıl olmalı?..

ILO'nun Türkiye'de Çocuk İşçiliği ile Mücadele Programı (2021-2025) adlı belgede mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocuklara ilişkin şunlar yazıyor:

"Mevsimlik tarım işçilerinin çocukları ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü, 4-7 ay süre ile seyahat eden ebeveynlerine katılmakta, ailelerinin geçimlerine katkıda bulunmak için yaşlarına uygun olmayan işlerde çalıştırılmaktadırlar. Çoğunlukla temel altyapıdan yoksun geçici yerleşim alanlarında ve asgari standartların altındaki koşullarda yaşayan ailelerin çocukları okula düzenli devam edememekte, eğitimden geride kalmakta, okul terk riski ile karşılaşmaktadırlar. Tarımda kullanılan makine ve ekipmanın tehlikeleri, pestisitlere maruz kalma, uzun çalışma saatleri, iklim koşullarına (sıcak ve soğuk) maruz kalma, ağır yük kaldırma/taşıma, fiziksel zorlanma, izole ortamlarda çalışma gibi durumlar olumsuz barınma koşulları ile birleştiğinde çocuklarda yaşamları boyunca sürecek kronik sağlık sorunlarına yol açabilmektedir."[502]

Bu belgeden mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuk işçilerin koşullarının ne kadar sağlıksız olduğunu bir kez daha görüyoruz. Fakat ILO'nun sadece mevsimlik tarım işlerindeki çocuk işçiliğini öncelikli bir sorun olarak değerlendirdiğinin ve Avrupa Birliği'nin de desteklediği bir mücadele programı/projesi yürüttüğünün, bunun "komşular alışverişte görsün"den öteye bir anlamı olmadığının altını çizmek gerekiyor. Oysa çocuk işçiliği bir bütün olarak ele alınmalı ve 18 yaşına kadar tüm çocukların çalışması yasaklanmalıdır. İşsizliği azaltmak mı istiyorsunuz?.. İşsizler, çocuk işçilerin yaptığı işlerde istihdam edilsin!.. Bu taleplerin Türkiye kapitalist toplumsal sistemi içerisinde karşılanması ise mümkün değildir.

Karl Popper'in aşama aşama ilerlemeyi, parça parça düzeltmeleri öngören pragmatik parça-pençik toplum mühendisliği (piece-meal social engineering), kapitalist toplumsal sistem içerisinde sorunlara liberal bir çözüm yolunu anlatır. Bize göre toplumsal ilişkiler bir açık sistem oluşturduğundan ve sorunlar, toplumsal sistemin bütünlüğü içerisinde süreçlerin, eğilimlerin ve etkileşimlerin bileşkesiyle oluştuğundan, toplumsal ilişkilerin farklı bir iktisadi temelin belirleyiciliğinde yeni bir düzlemde kurulması gerçekleşmeden, basit çözümleri varmış gibi görünen küçük ölçekli birçok sorun dahi çözülememektedir. Örneğin ILO'nun bahsettiğimiz mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuklara dönük projesinde, çocuklara, ailelerine ve tarımsal üretimde işçi çalıştıran toprak sahiplerine eğitim verilmesi, çocuklara eğitim materyali, giysi verilmesi ve beslenme desteği sağlanması, yine çocukların sportif, sanatsal ve kültürel faaliyetlerden faydalandırılması gibi unsurlara yer verilmektedir. Bu çabaların, mevsimlik tarım

---

[501] https://haber.sol.org.tr/haber/bu-duzenden-cocuklara-dusen-cocuk-isci-ordusu-buyuyor-cocuk-isci-cinayetleri-katlaniyor-6811 Erişim tarihi: 09.11.2022

[502] https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf Erişim tarihi: 06.11.2022

işlerinde çalışan çocuklar için en fazla palyatif (geçici bir yatışma sağlayan) bir etkisi olacağı, kalıcı, köklü (radikal) ve bütüncül bir çözümü temsil etmediği açıktır.

Başka bir çocuk işçiliğiyle "mücadele" örneğine, UNICEF'in çalışmalarına bakalım:

"Çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarımız, 5 temel bileşene dayanmaktadır:

- Çocuk işçi olarak çalıştığı veya risk altında olduğu belirlenen Türk vatandaşı veya sığınmacı çocuklar ve ailelerinin çocuk koruma, sosyal koruma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini artırmak;
- Mesleki Teknik Eğitim ve çıraklık programlarının kapasitelerini güçlendirerek örgün eğitim yoluyla mesleki beceri kazanımı ve nitelikli istihdama geçişi artırmak;
- Ulusal düzeyde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasından ve faaliyetlerin koordinasyonundan sorumlu kurumların kapasitelerinin güçlenmesine katkıda bulunmak;
- Çocuk işçiliğini normalleştiren ve süreklilik kazandıran düşünce ve toplumsal ön kabulleri değiştirmek ve
- Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik politika savunu çalışmalarının ve sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi amacıyla bilgi ve kanıt üretmek."[503]

Çocuk işçiliğinin nedenlerine değinmiştik. Bu nedenlerin ortadan kaldırılmasına, çocuk işçiliğinin oluşumunun önlenmesine yönelik tavır alamayacak olan UNICEF de ILO gibi zevahiri kurtarma derdinde…

Bize göre, çocukların eğitim süreci, üretim süreçleriyle uyumlu hale getirilmeli ve eğitimleri boyunca öğrenciler yalnızca üretim işlemlerini tanımak amacıyla belirli pratiklerde bulunmalıdır. Öğrencilerin üretime katılması, örneğin "çıraklık", "stajyerlik" adları altında işgücü olarak kullanılmaları amaçlı olmamalı, eğitimlerinin nitelikli ve yeterli olması açısından sağlanmalıdır.

Hükümetlerin çocuk işçiliği konusunda tek yaptığı, bazı sınırlı yasaklayıcı hukuksal düzenlemelerin getirilmesidir. Aslında bu düzenlemelerle 18 yaşın altındaki çocukların çalıştırılabilmesinin yasal zemini oluşturuluyor. Bir de kapitalist devletler, çıraklık ve stajyerlik gibi konulara meşruiyet kazandıran mevzuatı yürürlüğe koyuyor. Yapmadıkları da var elbette; denetimler, kayıt dışı sektörle mücadele gibi…

Çocuk işçiliğinin kökünün kazınması için, kâr amaçlı üretimin yerine planlı, bilimsel, kamucu bir üretim sisteminin kurulması, refah içerinde yaşanılan bir toplumsal ilişkiler sisteminin oluşturulması ve çocukların haklarını güvence altına alan yasal/anayasal düzenlemelerin yapılması gereklidir. Bu toplumda, büyük ya da küçük ölçekli, radikal ya da reformist birçok toplum mühendisliği örnekleri uygulanacak ve bunlar arasında çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması da yer alacaktır.

13. [Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu, MESEM'ler ve Sığınmacı Çocuk İşçiler]

Yoksulluğa karşı mücadelenin gerçekçi ve devrimci biçimi, sosyalizm mücadelesidir. Çocuk işçiliğine karşı yürütülen mücadele de sosyalizm mücadelesinin bileşenidir. Sosyalistler, sömürülen, eğitim hakkı ellerinden alınan tüm yoksul çocuklar, çocuk işçiler, yani en alttakiler ve çocukları adına konuşuyor.

Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ye göre çocuklar, ailelerinin harcanabilir geliri yaşanılan ülkedeki aile gelirlerinin medyan (ortanca) değerinin %50'sinden az olan hanelerde yaşadıkları zaman yoksul olarak tanımlanmaktadır. Yaşları 18'in altında olan herkes çocuktur ve diğer hane halkı üyeleri tarafından kazanılan geliri paylaşıyor olarak kabul edilirler.

OECD verilerine göre;

- *Türkiye'de şiddetli yoksulluk içinde 6,5 milyon çocuk bulunmaktadır.*
- *Türkiye'de her beş çocuktan biri yeterli ve besleyici gıdaya erişememektedir.*
- *Türkiye'de her dört çocuktan biri okula aç gitmektedir.*
- *Türkiye'de çocukların yüzde 25'i yoksulluk içinde bulunmaktadır (UNICEF'e göre bu oran yüzde 33,8).*

---

[503] https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi Erişim tarihi: 09.11.2022

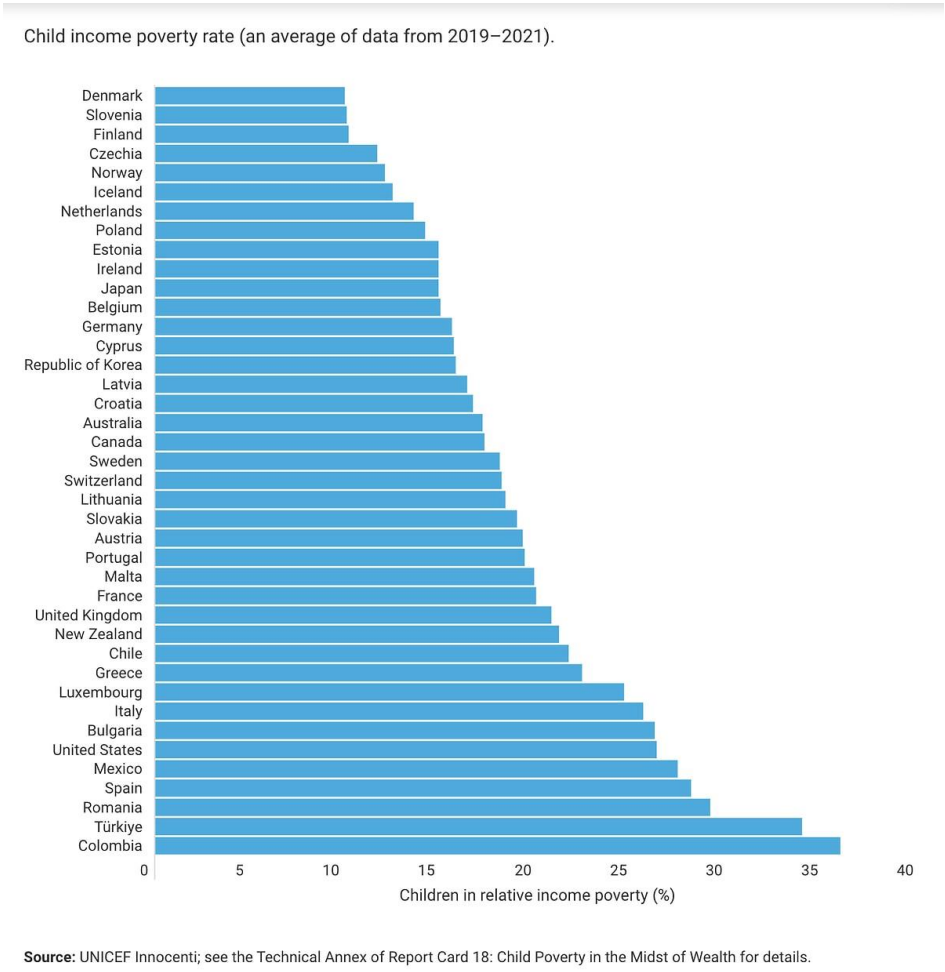

Türkiye çocuk yoksulluğunda AB ve OECD ülkeleri içerisinde Kolombiya'dan sonra 2. sırada yer almaktadır.

TÜİK, yoksul çocuk sayısı hesabında eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ını yoksulluk eşiği olarak kullanmaktadır. Buna göre 2022 yılında, 0- 17 yaş grubunda 7,03 milyon yoksul çocuk bulunmaktadır ve bu sayının aynı yaş grubundaki toplam çocuk sayısına oranı olan yoksul çocuk oranı yüzde 31,3'tür. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)'a göreyse, yoksulluk eşiği hesabında eşdeğer fert geliri değil de kişi başına gelir kullanıldığında yoksul çocuk sayısı 2022'de 9,59 milyon düzeyinde olup, tüm çocuklar arasındaki oranı yüzde 42,4'tür.

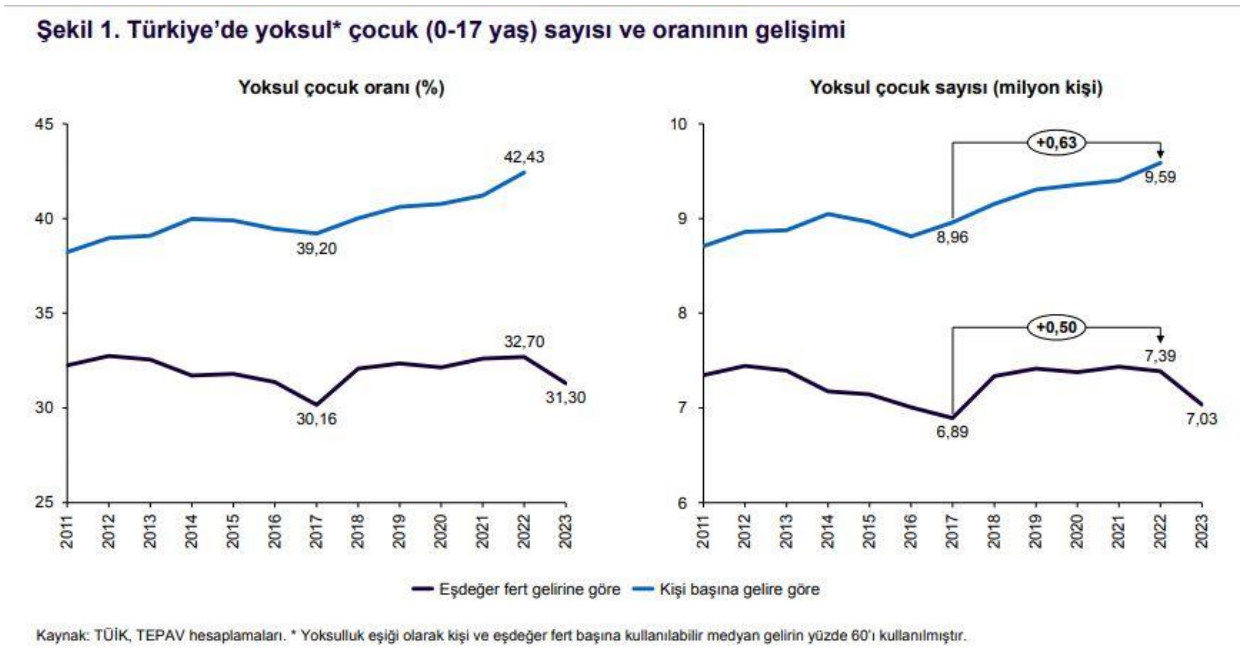

TÜİK'e ve TEPAV'a göre Türkiye'deki yoksul çocuk oranı ve sayısı

Türkiye'de 2022 yılında yoksul çocukların illere dağılımına bakıldığında, yoksul çocukların yüzde 28,4'ü Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, yüzde 13,1'i ise Şanlıurfa ve Diyarbakır'da yaşamaktadır. Mersin'den başlayıp, Hakkâri'ye uzanan bölgede yoksul çocuklar yoğunlaşmakta olup, 6 Şubat 2023 depremleriyle birlikte bu bölgede yoksulluk daha da derinleşmiştir. Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı illerde, ortalama kişi başı gelir düşük olduğundan, çocuk yoksulluğu da buralarda yoğunlaşmaktadır. Elbette Kürtler arasında da sınıf ayrımı bulunmaktadır ve Kürt çocukları arasında varsıl olanlar da vardır.

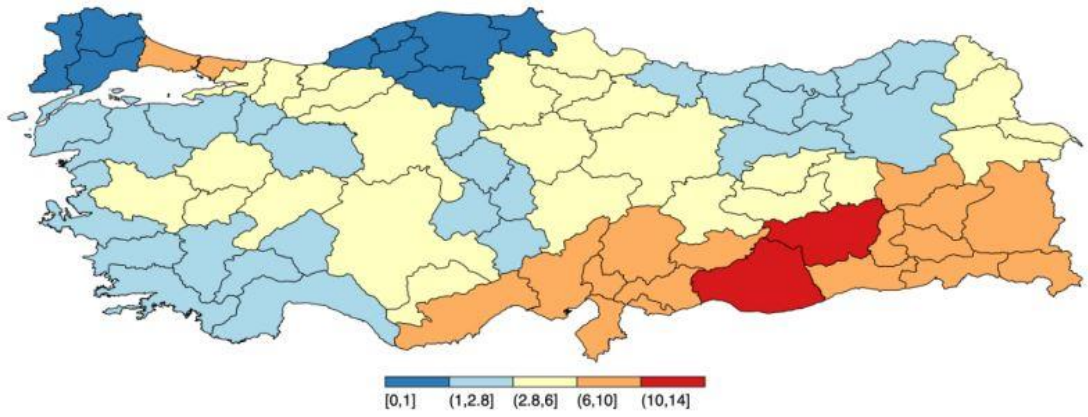

Türkiye'de yoksul çocukların yüzdelik dağılımı: Yoksul çocuklar, Mersin'den başlayıp, Van-Hakkâri'ye uzanan bölgede ve İstanbul'da yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı'nın açıklamasına göre, yoksul olduklarından 2,2 milyon aileye çocuk yardımı olarak aylık 350 TL ile 650 TL arasında ödeme yapılıyor ve bu ailelere mensup 5,4 milyon çocuk var. TÜİK verilerine göre Türkiye'de 22 milyon 206 bin çocuk olduğundan, her 4 çocuktan 1'inin yoksulluk yardımı aldığı söylenebiliyor. "Ailesinin yanında bakımı sağlanamayan ve yaşamlarını en düşük seviyede dahi sürdürmekte güçlük çeken ailelerin çocukları" için yapılan Sosyal ve Ekonomik Destek (SED)'ten yararlanan çocuk sayıları ise şöyle:

■ 2018: 122 bin 489

■ 2019: 129 bin 422

■ 2020: 129 bin 422

■ 2021: 140 bin 275

■ 2022: 157 bin 248

■ 2023: 164 bin 995

■ 2024: 171 bin 895 (İlk 7 ay)

Yapılan araştırmalarda gözlendiği üzere, çocukluğunda yoksul olanların, yani işçi sınıfının birçok kesiminin, yoksul köylülerin ve işsizlerin çocuklarının, yetişkin olduklarında bir işte çalışma ihtimalleri azalmakta, gelirleri düşük olmakta ve sağlık durumları ortalamanın altında kalmaktadır. Yoksulluk, kuşaklar arası aktarılmakta ve var olmaktadır. Kapitalizm koşulları altında yoksulun oğlu/kızı, büyük ihtimalle ve büyük oranda yoksul olacaktır.

Çocuk yoksulluğunun nedeni kapitalist sistem içerisinde insanların gelir ve servetlerindeki eşitsizliktir. Başka bir ifadeyle, sınıfsal eşitsizlik ve sömürüdür. Yoksulluk ve çocuk yoksulluğu, kapitalizmin "mütemmim cüz"üdür (ayrılmaz parçasıdır). Yoksulluk, bir "kader" değildir. Yok edilebilir olduğunu yaşanmış sosyalizm deneyimleri göstermiştir. Ailelerin ve çocukların yoksulluğunu ortadan kaldırmak için önce sosyalist bir ülke kurmaya niyet etmek gerekir. Bu, Kürt yoksulları için de geçerlidir. Yoksulluğa karşı mücadelenin gerçekçi ve devrimci biçimi, sosyalizm mücadelesidir.

MESEM'ler (Mesleki Eğitim Merkezleri)

Ülkemizde gün de en az 5 işçi önlenebilir olduğu halde önlemler alınmadığından iş cinayetinden ölüyor. Bu ölümlere patronlar ve devlet kurumları "kaza" diyor, oysa teknik düzenlemelerle ve önlemlerle hepsi önlenebilir. İş cinayetleri ve yaralanmalar kapitalist devlet tarafından dikkate alınmıyor ve patronlar ne denetleniyor ne de onlara bir yaptırım uygulanıyor. MESEM'lerde ise işçi çocuklar ölüyor. Son 1 yıl içinde Arda Tonbul, Ulaş Dumlu, Zekai Dikici, Ömer Çakar, Ömer Girgin, Murat Can Eryılmaz, Erol Can Yavuz, Alperen Enes Ural ve Eren Dağ, MESEM'lerde çocuk işçi olarak çalıştırılırken, ölüme gönderilen çocuklar.

Çocuk işçiler MESEM'ler dışında da var. Fakat MESEM'ler çocuk işçiliğine uydurulmuş yasal bir kılıf. MESEM'lerdeki öğrenci/çocuk işçi sayısı 1 milyon.405 bin düzeyinde. MESEM'lere kayıtlı öğrenci sayısında yüzde 784'lük bir artış olması, patronların ucuz işgücüne duydukları iştahın bir sonucu.

MESEM'ler şöyle tanıtılmaktadır:

- Mesleki eğitim merkezleri, ülkemizin meslek sahibi insan ihtiyacını karşılayabilmek adına çalışmalarını sürdürmektedir.

- Çıraklık eğitiminin örgün ve zorunlu eğitim kapsamına alınması ile ekonomimizin temel yapı taşı olan işletmelerin çırak ihtiyacının karşılanması ve çırak öğrencilerimizin ahilik kültüründen gelen usta çırak ilişkisiyle mesleklerini işbaşında öğrenmeleri amaçlanmıştır.
- Mesleki eğitim merkezi öğrencileri haftada 1 gün okulda teorik eğitim, 4 gün işletmelerde pratik eğitim alır.
- Ortaokulu bitirenlere zorunlu lise eğitimini mesleki eğitim merkezlerinde tamamlayabilme fırsatı,
- 9. sınıftan itibaren iş kazaları, meslek hastalıklarına karşı sigorta,
- 9, 10 ve 11. sınıf öğrencilerine asgari ücretin en az %30'u,
- 12. sınıftaki kalfalara asgari ücretin en az yarısı kadar maaş imkânı,
- Ustalık belgesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi diploması ve kendi iş yerini açma fırsatı sunulur.

Peki, gerçekte durum nedir?

- *MESEM çıraklık eğitimi değil, çocukların her türlü işte doğrudan çalıştırılmasıdır, çocuk işçiliğidir.*
- *MESEM'lerde çocukları/gençleri hayata hazırlayan temel bilgiler, bilim, beceri, duyarlılık ve yeterliliklerin geliştirilmesi yoktur.*
- *MESEM'lerdeki uygulama eğitim değildir. Çocuk ve gençler adına öğrenci denilse de işletmelerin işçisi olarak çalıştırılıp, ucuz işgücü olarak kullanılmaktadır.*
- *14 yaşındaki çocukları bir işyerinde çalıştırmak eğitim değil, kendini geliştirme ve gerçekleştirme hakkının çiğnenmesidir. Çocuklar, bilimsel eğitimlerden yoksun kalmakta, yaşıtları ile oyun oynayamamakta, kültürel etkinliklere katılamamaktadır.*
- *MESEM'lerde çocuklara devlet tarafından ödenen ücretin bir kısmı, bazı patronlar tarafından istenilmektedir.*
- *Ustalar ve patronlar tarafından çocuk işçilere mobbing uygulanmaktadır.*
- *Yoğun mesaiyle ve tatil yapamadan cumartesi günü dâhil çalışılmaktadır.*
- *İşçi sağlığı ve güvenliği önlemleri olmadan, gözetimsiz bir şekilde her türlü tehlikeli ve çocukların çalıştırılmaları yasak olan işlerde çocuklar çalıştırılmaktadır.*

"Eğitimle birleştirilmediği sürece hiçbir ebeveynin ve patronun çocuk emeğini kullanmasına izin verilmemesi gerekir" (Marx). Sosyalist Türkiye'de 12 yıl örgün eğitim zorunlu kılınacak, eşit, parasız ve bilimsel eğitim her çocuğun hakkı olarak topluma sunulacaktır. Çocuklara zihinsel eğitim, bedensel eğitim ve teknolojik eğitim birlikte verilecek, Sosyalist Eğitim Bakanlığı, çocuk ve gençlerin her türlü temel bilgi, bilim, beceri, duyarlılık ve yeterliliklerinin kazandırılmasını sağlayacaktır. Çocukların eğitimlerinin bir bileşeni olarak uygulamalı eğitim, üretim süreçleri içerisinde eğitim amaçlı olarak bir yere sahip olacaktır. Çocukların fiziksel, sosyal, zihinsel ve psikolojik açıdan gelişebilmeleri için MESEM adı altında yürütülen çocuk işçiliğine ve her türlü çocuk işçiliğine son verilecektir. Bugünden bunun için mücadele verilmelidir. Çocuk işçiliğine karşı yürütülen mücadele, sosyalizm mücadelesinin bileşenidir.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar arasında çocuk işçiliği

Çocuk emeği sömürüsü ve çocuk işçiliği, Türkiye kapitalizminin yerleşik bir politikası ve uygulamasıdır. Türkiye'de en az 2 milyon (yaz aylarında tarımda çalışan çocuk işçilerle 4 milyon civarı) çocuk işçi bulunmaktadır. Bunlardan kayıt dışı olarak çalışan çocukların önemli bir bölümünü, sığınmacı ailelerin çocukları oluşturmaktadır. Çocuk emeği sömürüsü ve çocuk işçiliği Türkiye'deki Suriyeli mülteciler arasında oldukça yaygın durumdadır. Türkiye'de 6 milyon göçmen ve mülteci olduğu tahmin edilmektedir. Göçmen ve mülteci çocukları, tarım, sanayi, inşaat, ticaret gibi işkollarında günübirlik ve güvencesiz şekilde işgücü piyasasına dâhil olmaktadır. Bu da patronlar açısından, ücret pazarlığı imkânı olmayan, ücret ödemelerini eksik yatırabileceği ya da geciktirebileceği, hakkını aradığında şiddet uygulayabileceği, zorla çalıştırabileceği ek bir çocuk işçi kitlesi anlamına gelmektedir. Suriyeli sığınmacıların

yaklaşık 1 milyonu ilkokul çağındaki çocuklardan oluşmaktadır ve bunların sadece 4’te 1’i okula gidebilmektedir. Okula gidemeyen çocukların önemli bir bölümü, çocuk işçiler ordusuna katılmaktadır.

Suriyeli sığınmacılar, eğitime erişim ve kayıt dışı sektörde çalışma gibi konularda, Türkiye vatandaşlarına kıyasla daha kötü durumdadır. Suriyeli sığınmacı emekçilerin çoğu kayıt dışı işgücü piyasasında, genellikle düşük ücretlerle ve halkımız tarafından istenmeyen işlerde çalışmaktadır. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların yarısından fazlasının 18 yaşın altında olduğu düşünüldüğünde, çok sayıda sığınmacı çocuk işgücüne katılmaya sürüklenmektedir.

Suriyeli sığınmacı çocuklar, OECD ülkeleri arasında en yüksek kayıt dışı ekonomilerden ve çocuk yoksulluğu oranlarından birine sahip olan ülkemizde yaşamaktadır. Çocuk işçiliğinin sığınmacılar arasında da en temel nedeni ailelerdeki yoksulluktur. Suriyeli sığınmacılar arasında çocuk işçiliği genellikle geçim derdinden kaynaklanmaktadır.

Peki, Suriyeli sığınmacılar, neden kayıt dışı çalıştırılıyor?.. Suriyeli işçiler, kendileri için çalışma iznine başvuramıyor. Bir Suriyeli emekçinin kayıtlı çalışması için patronun başvuru yapması gerekiyor ve bu durumda asgari ücret vermek zorunda kalıyor. Patron sınıfı, asgari ücretten daha düşük ücretlerle sığınmacıları çalıştırmak için, onları kayıt dışı çalıştırıyor. Ayrıca, bir iş yerinde faaliyet gösteren geçici koruma statüsündeki işçilerin sayısının, toplam çalışan sayısının yüzde 10’unu geçmemesi gerekiyor. Oysa patronların Suriyeli işçileri çalıştırdıkları sektörlerde en yoğun işçi grubu onlar. Yani patron sınıfının amacı, maliyetleri en yüksek derecede kısmak, en düşük ücretlerle sığınmacıları kullanmak oluyor. Siyasi iktidar, Suriyelilerin kayıt dışı çalıştırılmasına göz yumuyor, tıpkı toplamda 8 milyonun üzerinde kayıt dışı işçi çalıştıran patronlara göz yumduğu gibi. Bu sayede devlet, patron sınıfının ihtiyaç duyduğu ucuz ve sömürülebilir iş gücünü onlara sunmuş oluyor.

Kayıt dışı işgücü piyasasında düşük ücretlerle ve güvencesiz çalışmaya itilen Suriyeli sığınmacı emekçilerin yoksulluğu, çocuklarını işçi olarak çalıştırmaya yöneltmektedir. Suriyeli çocukların, Türkiyeli çocuk işçilerle karşılaştırıldığında, çok daha küçük yaşta çocuk işçiliğine dâhil oldukları ve eğitime daha az erişimleri olduğu saptanmıştır. Dahası, Suriyeli çocukların çoğu günde 9 ila 12 saat olmak üzere çok uzun çalışma saatleri boyunca çalıştıkları ve günlük 100 Türk lirasının altında ücret aldıkları bildirilmiştir (2022).

Ülkemiz topraklarında yaşayan binlerce Suriyeli sığınmacı çocuk, işgücü piyasasında sömürülmekte ve eğitimden mahrum bırakılmış durumda bulunmaktadır. Çocukluğunu yaşayamayan sığınmacı çocuk işçilerin haklarını savunmak, sosyalistlerin boynunun borcudur. Çünkü sosyalistler, sömürülen, eğitim hakkı ellerinden alınan tüm yoksul çocuklar, çocuk işçiler ve en alttakiler adına konuşuyor.

Kaynaklar:

1) https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2024/notlar/turkiyede_cocuk_yoksullugu_mevcut_durum_ve_riskler.pdf

2) https://t24.com.tr/haber/turkiye-de-siddetli-yoksulluk-icinde-6-5-milyon-cocuk-var-her-bes-cocuktan-biri-yeterli-ve-besleyici-gidaya-erisemiyor,1178433

3) https://t24.com.tr/haber/bakan-in-acikladigi-rakamlar-itiraf-niteliginde-her-4-cocuktan-1-i-yoksul,1178831

4) https://www.unicef.org/innocenti/reports/child-poverty-midst-wealth

5) https://www.tmmob.org.tr/icerik/mesem-ve-cocuk-isci-olumleri-hakkinda-tmmob-isci-sagligi-ve-guvenligi-calisma-grubu

6) https://www.frontiersin.org/journals/human-dynamics/articles/10.3389/fhumd.2022.861524/full

7) https://www.isigmeclisi.org/20752-cocuk-iscilik-yasaklansin-son-dokuz-yilda-en-az-556-akp-li-yillarda-en

8) https://www.bbc.com/turkce/articles/cz51zr816mlo

9) https://bianet.org/yazi/turkiye-de-kayitdisi-istihdamin-bin-bir-hali-var-283006

14. [Asgari Ücret Sınıf Mücadelesinin Konusudur]

Türkiye'de asgari ücretin belirlenmesi, devlet ile sermaye sınıfı arasında gerçekleşen bir "oyun"dur. Asgari ücret, toplu pazarlıkla saptanmalı ve toplu iş sözleşmesi kapsamında olmayan işçilere teşmil edilmelidir. Bu konu işçilerin gündemine bir mücadele başlığı olarak girmelidir.

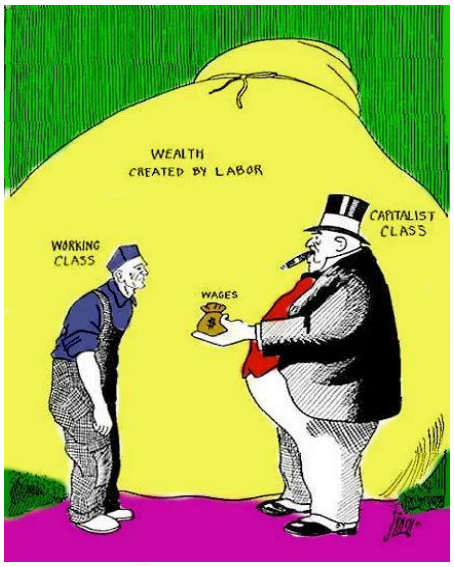

"Öte yandan enflasyon doğru ölçülse bile asgari ücret artışında sadece enflasyon değil geçim koşulları ve ülke ekonomisinin büyümesi esas alınmalıdır. Bu nedenle asgari ücret artışında kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (KB GSYH) artışının esas ölçü olması gerektiğini düşünüyoruz. Asgari ücretin ne kadar olması gerektiği geçim koşulları ve ülke ekonomisinde büyüme dikkate alınarak saptanmalıdır. Bu nedenle asgari ücret tartışmalarında yoksulluk sınırının da dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Sadece enflasyona hapsedilmiş bir asgari ücret tartışması asgari ücretin göreli olarak düşmesine ve emeğin büyümeden daha az pay almasına, dolayısıyla bölüşüm ilişkilerinin bozulmasına yol açar." (DİSK Yönetim Kurulu, DİSK-AR Asgari ücret araştırması-2024)

DİSK Yönetim Kurulu, enflasyonu dikkate alarak yapılan asgari ücret artışlarını eleştiriyor ve "bu kadarı yetmez" diyor!.. İşçi sınıfı için bu konuda "yoksulluk sınırının dikkate alınmasını" savunuyor, "kişi başına GSYH'daki artışın esas ölçü olması gerektiğini" düşünüyor. Peki asgari ücret konusundaki devrimci sınıf tavrı bu mudur, böyle mi olmalıdır?.. Asgari ücretin nasıl tespit edilmesi gerektiğine hiç değinmeden, bu taleplerin yapılması doğru mudur?..

Türkiye işçi sınıfı içerisinde asgari ücretin durumu

Türkiye'de asgari ücret civarında bir ücretle çalışan işçilerin oranının yaklaşık yüzde 50 olduğu biliniyor. Avrupa'daki kapitalist ülkelerde yaklaşık yüzde 4 olan asgari ücret civarı çalışanların oranının ülkemizde bu denli yüksek olmasının temel nedenini sendikalaşmadaki gerilik ve toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi oranının azlığı oluşturuyor. 2019'da Türkiye'de TİS (toplu iş sözleşmesi) kapsamındaki işçilerin oranı yalnızca yüzde 7,4'tür. Sendikalaşmanın önündeki engelleri aşamayan işçiler, toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışında kalarak asgari ücret civarındaki ücretlerle çalışmaya mahkûm ediliyor. Üstüne üstlük Türkiye'de işçi sınıfının bir bölmesi asgari ücrete bile erişemiyor ve asgari ücretin altındaki ücretler karşılığında çalışıyor. Asgari ücret ve altında çalışanların oranı tekstil, giyim, deri, mobilya imalatı, gıda, inşaat ve turizm sektörlerinde daha yüksek düzeyde seyrediyor.

Türkiye'de kamu emekçileri/işçileri ve emeklilerin gelirlerindeki artışın sınırlı kalması sonucunda asgari ücret ile diğer ücretler arasındaki makas kapanıyor ve asgari ücret civarı ücretle çalışan işçi sınıfı bölmesinin oranı artıyor. Ülkemizde giderek artan sayıda emekçi asgari ücrete yakın ücretlerle çalışır hale geliyor. Türkiye bir asgari ücretliler ülkesine dönüşmüş bulunuyor

Türkiye'de asgari ücretin yüzde 20 fazlası ve bunun altında bir ücretle çalışan işçilerin oranı 2002'de yüzde 39,1 iken, 2022'de yüzde 54,8'e yükselmiş durumda. 11 milyon 890 bin 119 işçi bu ücret düzeyiyle çalışıyor. Özel sektör işçilerinin yüzde 70,4'ü asgari ücretin yüzde 20 fazlası ve bunun altındaki bir ücreti alıyor. Yine tahmini 7 milyon kadın işçinin yüzde 61,4'ü asgari ücretin altı ve asgari ücretin yüzde 20 fazlasına kadar olan ücretlere sahip. Kadın işçilerin yüzde 41'i ise asgari ücret dahi alamıyor. Kayıt dışı çalışanlarda ise, asgari ücretin altında bir ücretle çalışanların oranı yüzde 83,5 düzeyinde bulunuyor. Türkiye işçi sınıfı içerisinde 2002'de asgari ücret altında bir ücret alanların oranı yüzde 24,4 iken, 2022'de bu oran yüzde 33,8'e yükseliyor. Bu veri 2022 yılında 7 milyon 330

bin işçinin ücretinin asgari ücretin altında olması anlamına geliyor. 1.457.964 işçi ise asgari ücretin yarısının altında bir ücretle çalıştırılıyor.

Merkez Bankası sektörlere göre, asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve bunun altındaki bir ücret ile çalışan işçilerin oranını hesaplamış durumda. Bu oran, 2021 yılında tarım dışı sektörlerde yüzde 43,1 ve sanayide yüzde 50,4 olarak saptanıyor. Asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve bunun altında çalışan işçilerin oranı tekstil, giyim, deri, mobilya imalatı ve gıda sektöründe yüzde 67-71 aralığında, imalat sanayinde yüzde 52, inşaatta yüzde 71,4, toptan ve perakendede yüzde 64,4 ve turizmde ise yüzde 73 seviyesinde bulunuyor.

Türkiye patronlar için ucuz bir işgücü cenneti, işçiler içinse sefalet koşullarında bir cehennem haline gelmiş durumda.

Asgari ücretin belirlenmesi

Asgari ücretin saptanmasında kapitalist dünyada üç temel yöntem uygulanıyor:

1) Asgari ücretin doğrudan hükümet tarafından belirlenmesi.

2) Asgari ücretin hükümet, işçi ve patron örgütleri arasında müzakere veya danışma yoluyla belirlenmesi.

3) Asgari ücretin ülke ölçeğinde ya da sektörel toplu pazarlık yoluyla belirlenmesi.

Dünyada asgari ücret uygulaması olan ülkelerin yüzde 90'ında yasal zorunlu asgari ücret sistemi bulunuyorken (1. ve 2. yöntemleri uygulayan ülkeler), İskandinav ülkeleri ve diğer bazı ülkelerde asgari ücret, ülke ölçeğinde ya da sektörel düzeyde toplu iş sözleşmeleriyle şekilleniyor.

Türkiye'de asgari ücret, Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından saptanıyor. Komisyonda beş hükümet, beş patron ve beş işçi sendikası temsilcisi yer alıyor. İşçi ve patron temsilcileri en çok üyeye sahip üst işçi ve patron örgütleri (işçi temsilcileri Türk-İş ve patron temsilcileri ise TİSK) tarafından saptanıyor. Pratikte de gözlendiği gibi, Türk-İş'in protesto ederek komisyon toplantılarına katılmadığı durumlarda da, devlet ve patron temsilcileri birlikte asgari ücreti belirleyebiliyor. Öte yandan, Asgari Ücret Tespit Komisyonu başkanlık rejimi ile 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmış bulunuyor. Son 2 yıldır, bu komisyonun fiilen lağvedildiği, siyasi iktidarın asgari ücreti belirledikten sonra komisyonda bunun onaylandığı belirtiliyor. Fakat zaten devlet/hükümet yetkilileri ile sermaye sınıfının temsilcileri birlikte hareket ettiğinden ve komisyon kararları oyçokluğuyla belirlendiğinden, Türk-İş'in temsilcilerinin komisyona katılmasının tek işlevi, belirlenen asgari ücrete işçilerin gözünde meşruiyet yaratmak. Patronlar 2000 yılından buyana sadece 2 kez belirlenen asgari ücrete itiraz etmiş bulunuyor. Yani onlar için aslında tıkır tıkır işleyen bir mekanizma var.

Asgari ücretin düzeyi ve saptanması: Ne olmalı, nasıl yapmalı?

Asgari Ücret Tespit Yönetmeliği'nin 4. maddesinde asgari ücret, "işçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret" şeklinde tanımlanıyor. Marx'ın asgari ücreti, "emek gücünün değerine tekabül eden ücret" (Marx, *Artı Değer Teorileri*) olarak tanımlamasına uyan bu yönetmelik maddesinin, uygulamada dikkate alınmadığı ise biliniyor. Günümüzde 4 kişilik bir işçi ailesinde ebeveynlerin asgari ücretle çalıştıkları durumda dahi, yoksulluk sınırının altında kalan bir toplam gelire sahip oldukları görülüyor.

DİSK/Birleşik Metal-İş Sınıf Araştırmaları Merkezi (BİSAM) her ay açlık ve yoksulluk sınırını hesaplıyor. Kasım 2023'te yayımlanan Ekim 2023 dönemine ait Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırması'na göre dört kişilik bir ailenin sağlıklı beslenmesi için aylık yapması gereken harcama tutarını ifade eden açlık sınırı 12.928 TL. Açlık sınırı üzerinden hane halkı tüketim harcamaları esas alınarak yapılan yoksulluk sınırı ise 44.719 TL. Oysa 2023 yılı ikinci yarısı için belirlenen asgari ücret net 11.402 TL düzeyindeydi. 2023 asgari ücreti enflasyon nedeniyle alım gücünün hızla düşmesiyle birlikte açlık ve yoksulluk sınırının altında bulunuyor.

4 kişilik bir ailede iki ebeveynin de çalıştığı varsayılırsa, 44 bin/2=22 bin TL'nin her birinin emek güçlerini yeniden üretebilmeleri ve çocuklarını yetiştirebilmeleri için alması gereken ücret düzeyi olduğu söylenebilir. Elbette bu ücret, hayatı kıt kanaat olacak düzeyde sürdürmeye ve örneğin çocuklar için devlet okuluna, en fazla ise pıtrak gibi çoğalan mahalle özel mekteplerinin en niteliksiz ve daha ucuza eğitim verenlerine yazılmaları gibi durumlara yeterlidir.

Ocak 2024 tarihi için belirlenecek asgari ücretin bu miktarda olmayacağı ise şimdiden öngörülebilir durumda. Çünkü sermaye sınıfı değişen sermaye olarak işçilere ödediği ücretler karşılığında bunun 9 katına kadar varan

artık değer sömürmenin peşinde olduğu için, işçi ücretlerinin düşük düzeylerde seyretmesini istiyor.[504] İşçi sınıfının büyük kısmının örgütsüzlüğü yüzünden mücadeleye katılamaması, düzenin sınıf üzerindeki kültürel ve ideolojik hegemonyasının boşluklarının çok olmaması, işçilerin çok sınırlı bir kesimini örgütleyebilen sendikaların sarı/yandaş sendika olmaları yüzünden hak arama ve alma örgütleri olmaması ve sınıf mücadeleleriyle ücretleri yükseltmeye dahi yeltenmemeleri de verili gerçekler. Geriye işçi sınıfımıza çok çocuk yapıp, aile ekonomisine gelir sağlayacak işçi çocuklar yetiştirmek, birkaç işte birlikte çalışmak, işsizliğin pençesine düşmemek için aşırı uzun ve düşük ücretli işlere katlanarak bir ömür doldurmak, yoksa bir cemaate katılıp birbirlerinin bireysel çıkarlarını kollamak mı düşüyor?..

Aslında başka bir ihtimal her zaman var:

i) Asgari ücretle çalışan işçilerin oranının az olduğu kapitalist ülkelerde asgari ücret sadece bir alt sınır oluşturabilmekteyken, bu oranın yüksek olduğu kapitalist ülkelerde asgari ücret genel ücret düzeyinin asgari ücrete yaklaşmasına yol açıyor. Asgari ücretin işçi sınıfı içerisinde yaygın olduğu Türkiye gibi kapitalist ülkelerde, bu ücretin toplu pazarlıkla sınıf mücadelesi içerisinde belirlenmesi ve TİS kapsamında olmayan işçilere de teşmil edilmesinin savunulması gerekiyor.

ii) Türkiye'de milyonlarca işçi asgari ücretin altında, hatta yarısının bile altında ücretlerle çalıştırılıyor. Bunların çoğunluğunu kayıt dışı çalışanlar, göçmen emekçiler ve yövmiyeli çalışanlar oluşturuyor. Asgari ücretin sanılanın aksine işçi sınıfı için bir koruma sağlamadığı anlaşılıyor. İlerici sınıf sendikalarının kayıt dışı sektörlerdeki işçileri, göçmen işçileri de örgütlemesi gerekiyor.

iii) Eğer asgari ücret ülke ölçeğinde ya da işkolları bazında toplu pazarlık süreçlerinde belirlenirse, o zaman asgari ücretin kişi başına GSYH'daki artış gözetilerek artırılması gündeme getirilebilir. Fakat önce asgari ücretin belirlenmesinde siyasi iktidarın yerinin olmaması gerektiği, asgari ücretin belirlenmesinin işçi sendikalarıyla sermaye sınıfının temsilcileri arasında yürütülecek bir toplu pazarlık sürecinin ürünü olması gerektiği savunulmalıdır.

iv) Asgari ücret toplu pazarlık(lar)la belirlendiğinde, yoksulluk sınırının en az yarısı kadar asgari ücret talep edilmeli ve bunun yıl içerisinde gereklilik halinde enflasyon oranında 4 kez yenilenmesi istenmelidir.

v) Asgari ücret konusuyla doğrudan ilişkili olmayan, ancak DİSK'in gündeme getirdiği bir konuya da burada değinmek istiyoruz. 2008 yılında başlatılan bir uygulama ile patronların ödediği SGK prim payının 5 puanı bütçeden karşılanıyor. 2008-2023 yılları arası bütçeden patronlara yapılan 5 puanlık prim desteği 1,7 trilyon TL'ye ulaşmış bulunuyor. DİSK "işçiler için de 5 puanlık SGK prim desteği bütçeden/Hazine'den sağlanmalıdır" görüşünü savunuyor. Oysa işçi sınıfının mücadele örgütleri, büyük oranda emekçilerden toplanan vergilerle oluşturulan bütçeden, patronların ödemesi gereken primlerin bir kısmının dahi olsa karşılanmasına son verilmesini talep etmelidir. Bütçeden patronlara değil, işçilere SGK prim desteği sağlanmalıdır.

vi) Yine DİSK'in işçilerin ücretlerinden alınan vergilerde somut değişiklikler yapılması yönünde önerileri var. Bu hususta emekçiler için adaletli bir vergi sistemi istenirken, ülkemizin patronların vergi kaçırdıkları bir ülke olmasını istemiyoruz da denmeli, sermayedarların yararlandıkları vergi afları reddedilmelidir.

vii) DİSK'in emeklilerin en düşük ücretinin asgari ücret düzeyinde olması yönündeki talebi somut bir hedef barındırması ve bir kampanyanın talebi olmaya elverişliliği açısından anlamlıdır. Emekli olmuş işçilerin sendikal örgütleri arasında güç birliği eğiliminin olması ise sevindiricidir.

Yararlanılan kaynak: DİSK-AR Asgari Ücret Raporu 2024

---

[504] Bir örnek: Ford Otosan'da bir işçi kendisine 1 TL üretirken, 9 TL patronuna artık-değer/kar üretiyor. Eylül 2023'te 14 yıllık bir Ford Otosan işçisi aylık net 13 bin 157 TL alıyordu. Ford Otosan 2023 yılında bir işçi başına ayda 117 bin lira net kâr elde etti. Bu net kar, sömürüyle oluşan artık-değerdir. Buna göre bir işçinin sömürü oranı (=artık-değer oranı): 117.000/13.157=%889 düzeyindedir. Yani Ford Otosanda çalışan bir işçi aldığı 1 TL'ye karşılık, yaklaşık 9 TL patrona artık-değer/kar üretiyor. Koç Holding ve Ford ortaklığında faaliyetini sürdüren Ford Otosan'da işçilerin ürettiği değerler/zenginlik, "yerli" ve "yabancı" ayrımı olmadan sermaye sınıfı tarafından bölüşülüyor. Emperyalizmin bir yönünü, Ford şirketi gibi şirketlerin Türkiye gibi ülkelere sermaye ihracı yapması ve işçiler üzerindeki sömürüye Koç gibi sözde "yerli" patronlarla birlikte ortak olması oluşturuyor. Tersine Koç Holding'in de başka ülkelerdeki işçileri sömürmek üzere sermaye ihracı yaptığı bilinmektedir. Sermayenin vatanı yoktur.

15. [Emeklilik Hakkı]

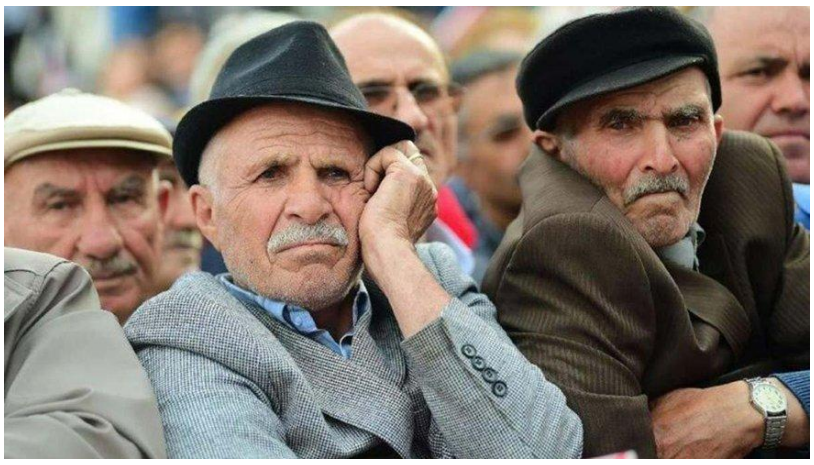

1999 yılında yapılan değişiklikle birlikte kadınlarda emeklilik yaşı 58, erkeklerde 60 oldu. 2008 yılında ise ilk kez sigortalı olarak işe başlayacaklar için emeklilik yaşı 65'e yükseltildi. Emeklilik yaşının yükseltilmesi, neoliberal bir saldırı kapsamında hak kaybıydı. Emekçiler bu düzenlemeyi "mezarda emeklilik" olarak nitelemekte haklılardı. Çünkü Türkiye'de 2020-2025 dönemi için doğuşta beklenen yaşam süresi; erkekler için 75,6 yıl, kadınlar için 81,2 yıl olarak tahmin ediliyor. Yani kadınlar yaklaşık 16 yıl, erkekler yaklaşık 10 yıllık bir süre boyunca emeklilik aylığı alabilir duruma getirildi. 18 yaşında çalışmaya başlamış bir insanın ülkemizde, 47 yıl çalıştıktan sonra emekli olabildiği görülüyor. Bu durumda sormak gerekiyor: Yaşamak için mi çalışıyoruz, yoksa çalışmak için mi yaşıyoruz?..

Üstelik kapitalizm koşulları altında çalışma çoğu durumda insanların yaratıcılığını gösterdiği, güçlerini ve yeteneklerini açığa çıkaran, keyifli bir uğraşı olmak yerine, hayatta kalma ve geçimini sağlamanın yolu, katlanılması gereken, rutinleşmiş, sıkıcı ve bıktırıcı bir iş durumunda. Günümüzde mevcut teknolojik düzeyin elverdiği 6 saatlik çalışma ve 3 günlük hafta sonu tatili olanaklıyken, 8 saatin de üzerinde çıkan, ağır ve yorucu işlerde çalışma ise olabildiğince yaygın. Oysa işsizliğin, özellikle gençlerde işsizliğin boyutları iyi biliniyor. Türkiye'de işçi sınıfı içerisinde işsizlik oranı yaklaşık yüzde 30 düzeyinde bulunuyor. Tam istihdamın sağlandığı koşullarda, çalışma saatleri 6 saate, hafta sonu tatili 3 güne rahatlıkla çıkarılabilir.

Emeklilik konusuna daha yakından bakalım. Bugün Türkiye'de sigortalı olarak aktif çalışanların, emeklilere-malullere-ölüm aylığı alanlara oranını belirten aktif/pasif oranı 1,63 düzeyinde bulunuyor. Türkiye'de mevcut emeklilerin aylıklarının tümünü, sigortalılardan toplanan primler karşılıyor, hatta biraz da artanı var. Bunun nedeni, emeklilerin aylıklarının reel olarak çok erimiş olması. Emeklilerin aylıkları, toplanan prim gelirlerinden rahatlıkla ödenebiliyor.

Tahmin edilen sigortasız çalışan sayısı 2,5 milyon civarında. TUİK tarafından işsizlerin sayısı Temmuz-Eylül 2024'te 3 milyon 106 bin olarak bildirilmiş bulunuyor (aslında "geniş tanımlı" işsizlik çok daha fazla). Türkiye'de toplam 25,2 milyon aktif sigortalıya (çalışana) karşılık 16,2 milyon pasif sigortalı (emekli aylığı, ölüm aylığı, malullük aylığı alanlar vd.) var. Sigortasız çalışanları ve işsizleri topladığımızda kabaca 6 milyon kişinin, tam istihdam sağlandığında ve sigortalı olduklarında, aktif sigortalı/pasif sigortalı oranını 1,93 düzeyine çıkaracağı görülüyor. Bu da sistemin kendini daha rahat çevirmesine yetecek bir düzey. Türkiye'nin kapitalist toplumsal ilişkileri tam istihdamı sağlamaya ve işçileri sigortasız çalıştırmayı önlemeye elvermediğinden, pasif sigortalıların/emeklilerin sayısı azaltılmaya çalışılıyor, yani emeklilerin daha uzun bir süre çalışma hayatında kalmaları ve geç yaşlarda emekli olmaları sağlanıp, ölmelerine kadar geçen daha kısa sürelerde aylık geliri elde etmelerine izin veriliyor. Üstelik bireysel emeklilik sistemine devlet yüzde 30 oranında katkı koyup, sigorta şirketlerinin kasasında büyük bir fon oluşmasına ön ayak olurken, mevcut emeklilik sistemine bütçeden para transferi yoluna gidilmiyor. Emeklilerin sağlık giderlerinin karşılanmasına giden devletin ayırdığı bir para bulunuyorken, bu konuda da sorumluluk tam olarak yerine getirilmeyip, tüm emekçilerden sağlıkta katkı payı eczaneler üzerinden alınıyor.

Çalışma hayatı boyunca topluma hizmet etmiş emekçilerin, geç yaşlarda emekli olup, yaşam kaliteleri düştükten sonra emeklilik hayatı yaşamalarının sorgulanması gerekiyor. 2008'den itibaren Türkiye'deki emekçilerin emekli olana kadar 47-50 yıl boyunca çalışması gerekiyor. Üstelik birçok emekli geçim derdi nedeniyle ve emekli maaşları yetmediğinden emeklilikten sonra çalışmaya devam ediyor. İyi bir yaşam için insanın güç ve yeteneklerinin pratiğe döküldüğü/gerçekleştiği sağlıklı bir çalışma hayatı elzemse de kapitalizm, insanlara "çalışmak için yaşayacaksınız" dışında bir alternatif bırakmıyor. Çünkü bu çalışma, kapitalistlerin alın terinin sömürüsü üzerinden kar etmesiyle sonuçlanıyor.

16. [İşçi Enstitüleri]

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2025 Ocak ayı istatistiklerine göre, Türkiye genelinde toplam 16 milyon 864 bin 733 işçi bulunmaktadır. 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 2,8 milyon memur, işçi sınıfının bir diğer bölmesini oluşturmaktadır. Türkiye işçi sınıfının toplamda 19,6 milyon civarında bir niceliği vardır.

2025 Ocak ayı itibarıyla 2 milyon 524 bin 547 işçi bir işçi sendikasına üyedir. İşçiler için sendikalaşma oranı %14,97 olarak açıklanmıştır. 2022 verilerine göre memurların %72,63'ü sendikalı olup, 2 milyon 746 bin 681 memurdan 1 milyon 994 bin 845'i sendika üyesidir. İşçiler ve memurlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de işçi sınıfının sendikalaşma oranı yaklaşık %20-25 aralığında bulunmaktadır.

1980'lerle birlikte neo-liberal sermaye birikim biçimine geçilmesi sonrası sendikalaşma oranları tüm dünyada gerilemektedir (Tablo 1).

	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2018
Avustralya	50,2	44,2	48,7	40,0	24,7	18,4	13,7
Belçika	41,5	42,1	54,1	53,9	49,5	28,9	26,3
Kanada	29,2	31,0	34,0	34,0	28,3	27,2	25,9
Finlandiya	31,9	51,3	69,4	72,5	75,0	70,3	60,3
Danimarka	56,9	60,3	78,6	75,3	74,2	67,2	66,5
Fransa	19,6	21,7	18,3	10,3	8,1	9,0	8,8
Almanya	34,7	32,0	34,9	31,2	24,6	18,9	16,5
Yunanistan	--	--	--	34,1	26,5	22,2	20,2
İtalya	24,7	37,0	49,6	38,8	34,8	35,5	34,4
Japonya	32,3	35,1	31,1	25,4	21,5	18,3	17,0
Meksika	--	--	--	--	16,9	13,8	--
Hollanda	40,0	36,5	34,8	24,3	22,9	19,5	16,4
Norveç	60,0	56,8	58,3	58,5	54,4	50,0	49,2
İspanya	--	--	--	12,5	16,7	18,3	13,6
İsveç	72,1	67,7	78,0	80,0	79,1	70,2	64,9
İsviçre	36,1	28,9	27,7	22,7	20,8	17,6	14,9
İngiltere	38,9	43,0	49,7	38,2	30,2	26,8	23,4
ABD	30,9	27,4	22,1	15,5	12,8	11,4	10,1

Tablo 1

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesinde işçiler arasında yaklaşık yüzde 40 düzeyindeki sendikalaşma oranı, 2025 yılına gelindiğinde, kayıt dışı çalışanlar da dikkate alındığında kabaca her 10 işçiden 1'inin sendikalı olduğu düzeye kadar gerilemiştir (Tablo 2).

Tablo: Türkiye'de İşçilerin Sendikalaşma Oranları (1980–2025, 10 Yıl Aralıklarla)

Yıl	Sendikalı İşçi Sayısı	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
1980	~2,000,000 (tahmini)	~5,000,000 (tahmini)	~40.0 (tahmini)
1990	~1,800,000	~7,000,000	~25.7
2000	~1,000,000	~8,500,000	~11.8
2010	~1,200,000	~11,000,000	~10.9
2020	2,124,000	15,500,000	13.7
2025	2,524,547	16,864,733	14.97

Not: Tablo, Türkiye'de işçilerin sendikalaşma oranlarını 1980'den 2025'e 10 yıllık aralıklarla gösterir. Veriler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Resmi Gazete, 2023 ve 2025), DİSK-AR, OECD ve TÜİK'ten derlenmiştir. 1980 verisi tahmini olup toplu iş sözleşmesi kapsamından hesaplanmıştır. Kayıt dışı işçiler nedeniyle fiili oranlar resmi oranlardan düşük olabilir.

Kaynaklar: www.csgb.gov.tr, disk.org.tr, www.tuik.gov.tr, www.oecd.org, www.evrensel.net

Tablo 2

Türkiye'de sendikalaşma oranlarının 1980'deki %40'tan 2025'te %14,97'ye düşüşüne yol açan temel nedenler şu şekilde özetlenebilir:

- 1980 darbesi: Sendikalar yasaklanmıştır, grev hakları kısıtlanmıştır.
- Yasal engeller: Noter şartı ve %10 işkolu barajı üyeliği zorlaştırmıştır.
- Neoliberal politikalar: Özelleştirmeler sendikalı işçi sayısını azaltmıştır.
- Kayıt dışı istihdam: %30-40 orandaki kayıt dışı çalıştırılan işçiler sendikalaşamamıştır.
- Taşeronlaşma: Esnek çalışma sendikasız işçilerin sayısını artırmıştır.
- Patron baskısı: Sendikalaşma girişimlerinde işten çıkarmalar yaygındır.
- Grev yasakları: Grevler "milli güvenlik" gerekçesiyle engellenmiştir.
- Sendika bürokrasisi: Çoğu sendika sarı/yandaş/korporatist sendikadır.
- İşsiz kalma korkusu sendikalaşmadan caydırmaktadır.
- 2012'de noter şartının kalkması ve 2018'de kamudaki taşeron işçilere kadro verilmesi, sendikalaşma oranını %14,97'ye yükseltmiştir.

Öte yandan Türkiye'de Hak-iş'in ve işçi sınıfının bir bölmesi olan memurlar arasında örgütlü Memur-Sen'in son on yıllarda üye sayısının hızlıca arttığı bilinmektedir. Hak-İş'in 2000-2025 arasında üye sayısında yaklaşık %295 artış gözlenmiştir (200,000'den 791,573'e). Memur-Sen'in 2000-2025 arasında üye sayısında yaklaşık %954 artış (100,000'den 1,054,672'ye) yaşanmıştır (Tablo 3). Memur-Sen'in büyüme hızı, 2015 sonrası üye tabanının doygunluğa ulaşmasıyla yavaşlamıştır. Bu sendikalar yandaş/korporatist sendikalardır.

Tablo: Hak-İş ve Memur-Sen Üye Sayıları (2000-2025, 5 Yıl Aralıklarla)

Yıl	Hak-İş Üye Sayısı	Memur-Sen Üye Sayısı
2000	200,000	100,000 (tahmini)
2005	250,000	400,000
2010	350,000	650,000
2015	400,000	850,672
2020	700,000	1,000,000
2025	791,573	1,054,672 (tahmini)

Not: Tablo, Hak-İş ve Memur-Sen'in 2000-2025 yılları arasındaki üye sayılarını 5 yıllık aralıklarla gösterir. Veriler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Resmi Gazete, 2023 ve 2025), Memur-Sen, Hizmet-İş Sendikası ve Memurlar.Net'ten derlenmiştir. 2000-2010 verileri kısmen tahmini, 2025 Memur-Sen rakamı 2023'e dayalı projeksiyondur.

Kaynaklar: www.csgb.gov.tr, www.memursen.org.tr, www.hizmet-is.org.tr, Memurlar.Net

Tablo 3

Bu tablolardan şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Türkiye işçi sınıfının kabaca 1/5'i sarı/yandaş/korporatist sendikalara kapsanarak denetim altına alınmış, "hareketsiz" kılınmıştır. Geriye kalan büyük kesimi, patronların kayıt dışı işçi çalıştırma, taşeronlaştırma, işyeri ölçeklerinin küçültülmesi, sendikalaşmanın önündeki yasal/anayasal engeller, sermaye sınıfının işçileri sendikalaşmaları durumunda işten çıkarması gibi kapitalist devletin sermaye sınıfını kollayan politikaları hayata geçirmesi ve kapitalistlerin işçileri zorlamasıyla sendikal örgütlenmeden yoksun kılınmış bulunmaktadır.

Mevcut sendikalardaki sendika bürokrasilerinin egemenliğinin içeriden ilerici/sosyalist unsurlar tarafından etkisizleştirilip, işçiler lehine dönüştürülemediği ise kanıtlanmış durumdadır. Öyleyse ne yapılmalıdır?..

İşçi sınıfının ileri unsurlarıyla (öncü işçilerle) ortalama sınıf bilincine sahip işçileri bir araya getirecek, eğitim ve mücadeleyi birleştirme yeteneğinde organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sınıf bilincini geliştirmeye yönelik derslerin verildiği/alındığı, eğitim broşürlerinin hazırlandığı, işçi sınıfının kültürel birikiminde yer alan sinema, tiyatro, sinevizyon gösterimlerinin yapıldığı, okuma atölyelerinin kurulduğu, proletaryan sol kültürel üretimlerin sunulup, sergilendiği lokaller açılmalıdır. Bu lokallerin farklı işkollarından işçi/emekçileri bir araya getirip kaynaştırıcı, ilerici

değerleri ve kültürü yeniden üreten, sosyalleşme/eğitim/mücadele ortamları olması gerekmektedir. Adları “İşçi Enstitüleri”, “İşçi Kulüpleri”, “İşçi Lokalleri” ya da “İşçi Dernekleri” olabilir.

Bu enstitülerde sınıf bilinci gelişen emekçiler, işyerlerindeki işçilerden öne çıkanları bu ortamlarla tanıştırabilir, geleceğe dönük bir “öncü işçi” birikiminin oluşmasına çalışabilirler. Üstelik işçi sınıfının önemli bir kesimi olan işsizlerle (işçi sınıfı içerisinde gerçek işsizlik oranı yüzde 30 düzeyindedir) sınıf bilinci ileride olan diğer emekçilerin temas kurması, bu mekanlarda sağlanabilir.

Bu yapılar/organizasyonlardaki bilişsel, duygusal, kültürel ve ideolojik atmosferin, sadelik ve basitlik özelliği gösteren, ortaklaştırıcı ve kolektif hareket etmeye uygun, halkçı ve proletaryan vasıflı olması uygun olacaktır. Akademik, elitist, karışık ve bulaşık üretimlerden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır.

Önemli Not: “Sınıf bilinci”nin, erişilmesi gereken bir nihai “durum” olarak algılanması sorunludur. Örneğin Luddizm ve sendikalizm, proletaryanın sınıf bilincindeki gelişimin ilk uğrakları olmuştur. Komünist ideolojinin sınıfın geniş kesimleri tarafından benimsenmesiyse, proleter sınıf bilincinin daha gelişmiş ve sosyalist devrim sonrası gözlenen başka bir uğrağıdır. “Olağan” dönemlerde kapitalist toplumda, proletaryanın dünyaya bakışında halihazırda egemen olan ideolojilerin çeşitli motif, değer ve düşüncelerinden oluşan bir sınıf bilinci bulunur.

Not: Bu yazıdaki tablo 2 ve 3’ü YZ “GROK” oluşturmuştur.

17. [Suriyeli Sığınmacılar Bir Sorun mu?]

Bize göre Türkiye toplumunda Suriye ve Afganistan’dan göçüp gelen sığınmacılara karşı belirli bir yaygınlığa sahip hoşgörüsüzlük/toleranssızlık bulunuyor. Bu toleranssızlığı besleyen en önemli nedenler, sığınmacıların çoğunluğunun yoksulluk koşullarında içerisine itildiği suçların oransal olarak yüksek olduğu sanısı ve vatandaşlığa geçenlerin seçimlerde AKP’yi desteklediği yönündeki algıdır. Oysa gerçek tablo farklı bir durum gösteriyor.

Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 17 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla 3 milyon 381 bin 429 kişidir.[505] Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü’ne göreyse Türkiye’de 3,6 milyon kayıtlı Suriyeli sığınmacı, 320 bin de diğer uyruklardan göçmen bulunuyor.[506] Toplamda 4 milyon civarında sığınmacının Türkiye’de olduğu anlaşılıyor. Akın akın göçle geliyor ve başımıza bela oluyorlar gibi bir izlenim oluşturulmaya çalışılsa da, kayıt altına alınmış Suriyeli sığınmacıların Türkiye toplumunun nüfusuna oranı sadece %3,81 düzeyinde. Tüm göçmenlerin nüfusa oranı ise %4,7 olarak hesaplanıyor. Suriyeli sığınmacıların toplumumuzun bu kadar düşük bir oranını oluşturmakta olduğu gerçeği yaygın olarak bilinseydi, hazmedilemeyecek bir sorun oluşturamayacakları yönünde bir algı da pekâlâ gelişebilirdi.

Yılbaşından bu yana kayıtlı Suriyeli sayısı 154 bin 569 kişi azalmış durumda. En son Göç İdaresi Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada gönüllü olarak ülkesine dönen Suriyeli sayısının 554 bin 114 kişi olduğu belirtilmiş bulunuyor.[507] Esad hükümetinin denetlediği topraklar arttıkça, zaman içerisinde sığınmacıların önemli bir kesiminin ülkelerine dönme eğiliminde oldukları anlaşılıyor.

---

505 https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/
506 https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar
507 https://haber.sol.org.tr/haber/goc-idaresi-baskanligi-turkiyedeki-yabanci-sayisini-acikladi-375596

17 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla kamplarda (geçici barınma merkezlerinde) kalan Suriyelilerin sayısı 62 bin 151 kişidir. Suriyelilerin yalnızca %1,84'ü kamplarda yaşıyor. 17 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla şehirlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3 milyon 319 bin 278 kişi olarak açıklanmış bulunuyor. Başka bir deyişle, Suriyelilerin %98,1'i şehirlerde yaşıyor. En çok Suriyeli barındıran şehir 531 bin 173 kişi ile İstanbul. İstanbul'u 444 bin 850 kişi ile Gaziantep, 341 bin 909 kişi ile Şanlıurfa takip ediyor. Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun olduğu şehir ise %33,6'lük bir oran ile Kilis. Suriyeli yoğunluğunda Kilis'i %17,1'lik oran ile Gaziantep takip ediyor.[508] Aslında bu iller de dâhil Türkiye'de hiçbir ilde Suriyeli sığınmacılar demografik olarak baskın konumda bulunmuyor. Başka bir deyişle sığınmacılar, hiçbir ilde nüfus yapısını değiştirecek boyutta bir ağırlığa sahip değil.

Düzen muhalefetinin oy avcılığı uğruna sığınmacılara karşı bazı yerelliklerdeki sığınmacı nüfusun yoğunluğundan kaynaklı hoşnutsuzlukları, ülke genelinde de varmış gibi göstermesi bir çarpıtma oluyor. Bakın bir muhalif gazeteci ne yazmış durumda:

"Sokaklardaki manzara çok açık. Ülke resmen göçmen işgali altında. Sınır illerinde 'Suriyeli vatandaşlarımızın' sayısı kendi vatandaşlarımızı geçmeye başladı."[509]

Oysa resmi istatistikler kayıt altına alınmayan (kaçak) sığınmacıları içermediğinden sığınmacıların sınır illerindeki oranlarının daha yüksek olması beklenirse de bu illerde bile oranın nüfusun yarısını geçmesi olanaklı görünmüyor.

İçişleri Bakanlığı tarafından 19 Aralık 2022 tarihinde yapılan açıklamada 223 bin 881 Suriyeliye Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verildiği belirtiliyor. Bu kişilerin 126 bin 786'sı reşit, 97 bin 95'i ise çocuk. 19 Ağustos 2022 tarihinde yapılan açıklamada ise 104 bin 976 Ahıska Türkü, 7 bin 1 Uygur Türkü ve 39 bin 294 Afganistan uyrukluya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verildiği belirtiliyor. 15 Nisan 2023 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada seçimde oy kullanma hakkına sahip Suriyeli asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayısının 130 bin 914 olduğu belirtilmiş bulunuyor.[510] CHP'li Adıgüzel'in açıklamasına göreyse, 1 milyon 325 bin yurt dışı doğumlu seçmen arasında, sadece 168 bini Suriye kökenli. Suriye, Afganistan, İran, Irak ve Libya doğumlu toplam yurtdışı doğumlu seçmen sayısı 235 bin 701 düzeyinde.[511] Yani?.. Toplam seçmen sayısının 64 milyon 145 bin 504 olduğu dikkate alındığında, oy verme hakkına sahip sığınmacıların tüm seçmenlere oranının "devede kulak" durumunda olduğu görülüyor. Hepsinin AKP'ye oy verdiğini düşünsek bile, bunun AKP'nin oy oranlarını anlamlı şekilde etkilemediği çok açık.

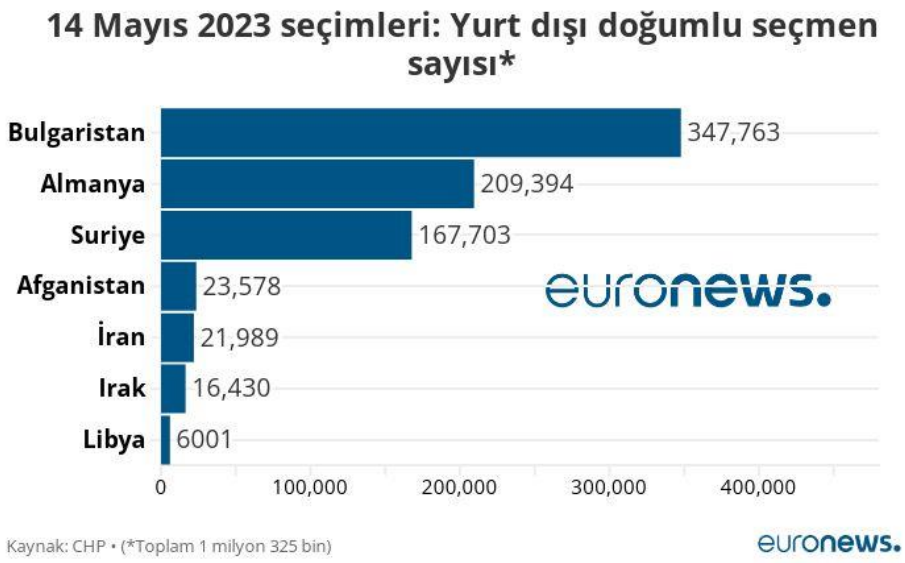

Peki sığınmacılar iş gücü piyasasını nasıl etkiliyor?.. Ücretlerin düşmesi yönünde bir eğilimin nedeni olabilirler mi?.. Türkiye'de reel ücretler zaten yüksek enflasyon ile birlikte azalıyor ve tüm ücretlerde asgari ücrete doğru bir gerileme yaşanıyor. Bunun sığınmacılarla hiçbir ilintisi bulunmuyor. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 31 Mart 2019 tarihinde yapılan açıklamada Türkiye'de çalışma izni verilen Suriyeli sayısının 31 bin 185 kişi olduğu belirtiliyor.[512] Kaçak olarak çalıştırılan sığınmacıların sosyal güvencesizliğe ve düşük ücretlere boyun

---

508 https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/
509 https://www.sozcu.com.tr/2023/yazarlar/deniz-zeyrek/iyi-dusun-7696535/
510 https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/
511 https://tr.euronews.com/2023/04/08/14-mayis-secimlerinde-oy-kullanacak-suriye-ve-afganistan-kokenli-secmen-sayisi-kac
512 https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/

eğmek zorunda kaldıkları biliniyor. Fakat Suriyeli sığınmacıların Türkiye genelinde emekçiler için belirgin bir rekabet unsuru oluşturmadıkları ve işgücü piyasasını olumsuz etkileyemeyecekleri, aralarında çalışabilecek durumda olanların sayısına bakılarak söylenebiliyor (bkz; tablo).

YAŞ ARALIĞI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
0-4	237.982	222.750	460.732
5-9	274.734	259.249	533.983
10-14	193.053	182.111	375.164
15-18	134.776	120.900	255.676
19-24	213.642	175.982	389.624
25-29	192.238	152.322	344.500
30-34	143.220	112.099	255.319
35-39	120.437	95.691	216.128
40-44	84.201	73.106	157.307
45-49	58.513	56.713	115.226
50-54	44.145	43.801	87.946
55-59	35.139	35.525	70.664
60-64	22.896	23.825	46.721
65-69	15.534	16.928	32..462
70-74	9.239	10.115	19.354
75-79	4.664	5.625	10.289
80-84	2.354	3.154	5.508
85-89	1.170	1.671	2.841
90+	784	1.141	1.925
TOPLAM	1.788.721	1.592.708	3.381.429

Bu tablodan, 18-60 yaş arasındaki Suriyeli sığınmacıların sayısının 1 milyon 636 bin 714 kişi olduğu anlaşılıyor. TUİK verilerine göre 2023 Mart ayında ücretli çalışanların sayısının 14 milyon 757 bin 342 kişi olduğu görülüyor. İşçi sınıfının gerçek işsizler bölmesi sayıca daha fazla olsa da Türkiye'de TUİK verilerine göre 3 milyon 483 bin kişi işsiz. Öyleyse Türkiye'de en az 18 milyon 240 bin 342 kişinin işçi olduğu söylenebiliyor. Yani Türkiye nüfusu olan 85 milyonun yaklaşık %22'sini işçiler oluşturuyor. Aynı oranın Suriyeli sığınmacılar arasında da geçerli olduğunu varsayarsak, yaklaşık 744 bin Suriyeli işçinin olduğu anlaşılıyor. Görüldüğü gibi, 744 bin Suriyeli emekçi, toplumumuzda işçi sınıfı içerisinde %4'lük bir bölmeyi oluşturuyor. Çocuk işçileri ve kayıt altına alınmayan/kaçak çalıştırılan sığınmacı emekçileri de hesaba katarak, bu oranın iki katı yani %8 olduğunu varsayalım. Bu durumda Türkiye'deki işçilerin %8'ini (10 işçiden 1'i bile değil) oluşturan Suriyeli sığınmacı emekçiler, işçi sınıfımız içerisinde anlamlı bir rekabete yol açabilir mi? Ya da bazı ilçelerde ve sektörlerde (örneğin tekstil) etkili olsa da Türkiye genelinde ücretlerin aşağı çekilmesinde ne kadar pay sahibi olabilir?..

Evet, bazı yerelliklerde, örneğin Kilis ve Antep gibi sığınmacı nüfusun yoğun olduğu yerlerde, ücretlerin baskılanmasında ve işsizliğin artışında, sığınmacıların rolünün olduğu söylenebilir. Fakat sığınmacı emekçilerin düşük ücretlerle çalıştırılmasının, Türkiye genelinde ücretlerin baskılanmasında anlamlı bir paya sahip olduğunu söylemek mümkün değil. İşsizliği ancak bazı yerellikler düzeyinde artırmış olsalar da Türkiye genelinde zaten yüksek olan gerçek işsizlik oranlarını artırmada belirgin bir rolleri de bulunmuyor.

Türkiye’de 938 bin 138 Suriyeli çocuk eğitim hayatına devam ediyor. Eğitim çağında olup okula gitmeyen 432 bin 956 Suriyeli sığınmacı çocuk bulunuyor.[513] İşte asıl sorun burada yatıyor. Okula gitmeyen sığınmacı çocukların büyük çoğunluğu, ailelerinin yoksul olması yüzünden gelir sağlamak amacıyla çocuk işçi olarak çalışmak zorunda kalıyor. Sığınmacı çocukların hakkı olan eğitimden mahrum kalmaları ve çocuk işçisi olmalarına devletin ve toplumumuzun neden kayıtsız kaldığını sorgulamak ve solun, bu konuyu topluma dönük seslenmesinde işlemesi gerekiyor.

Suriyeli sığınmacıların arasında suç oranlarının yüksek olduğu yönünde bir algı da toplumumuzda belirli bir yaygınlığa sahip durumda bulunuyor. Suriyelilerin %71,96’sı kadın ve çocuklardan oluşuyor. Dolayısıyla bu kesim içerisinde suç oranlarının çok da yüksek olmayacağı beklenir. Açık olarak bilinen bir husus ise, 2016’dan bugüne kadar 19 bin 336 Suriyelinin asayiş sorunları sebebiyle sınır dışı edildiği… Bu kişilerin sayısını ülkemizdeki tüm Suriyeli sığınmacıların sayısına bölerek elde edeceğimiz oran, %0,57’dir. Yani Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların %1’i bile etmeyen bir kesimi asayiş suçlarına karışmış ve sınır dışı edilmiştir. Elbette suç işlemiş fakat sınır dışı edilmemiş sığınmacıların da olduğu biliniyor. Resmi rakamlara göre sığınmacıların suç oranı 2014 yılından itibaren 2022 yılına kadar %1,32 düzeyindedir. Aralık 2021'de Süleyman Soylu, 3,7 milyon Suriyeliden 2020'de 37 bin 418, 2021'de 50 bin 231'inin suça karıştığını (Suriyeli sığınmacıların %1,36’sı) duyurmuş bulunuyor.[514] Buna göre Suriyeli sığınmacılar arasında 100 binde 1358 kişi suç işlenmiş görünüyor. 2021 yılında Türkiye’de 3 milyon 290 bin 195 ceza davası açılmış, bunların 2 milyon 529 bin 492'sinde (%50,6) mahkûmiyet kararı verilmiştir.[515] Dolayısıyla Türkiye’de 100 bin kişiden 2984 kişi mahkûmiyetle sonuçlanmış suç işlemiş bulunuyor. Bu nedenlerle, sığınmacılar arasında suç oranlarının yüksek olduğu algısı ve düşüncesinin, bir “şehir efsanesi” olduğu anlaşılıyor.

Evet, ırkçı/faşizan kişi ve partilerin sömürdüğü ve köpürttüğü, Suriyeli sığınmacılara dönük toplumumuzda yaygınlığı sanıldığı kadar çok olmayan bir toleranssızlık bulunuyor. Bu toleranssızlık, bilinçlerdeki bir çarpık algıya karşılık geliyor. Köpürtülen bu konuda toplumumuzu yanlış yönlendirenlere karşı burada bazı boyutlarıyla gerçeklere dayanarak yaptığımız bilgilendirmelerin, sosyalistler tarafından devamının getirilmesi gerekiyor. Sığınmacıların işsizlik, yoksulluk, sağlıklı barınaklardan yoksunluk, eğitim hakkından mahrumiyet ve bazı durumlarda dışlanma gibi sorunlarının olduğunu da hatırlatmak...

Suriyeli ve Afganistanlı sığınmacıların ağırlıklı çoğunluğunun ülkemize geliş nedeninin zorunluluktan kaynaklandığı herkesin malumu. Sığınmacıların nihai olarak büyük çoğunluğunun şartlar elverdiğinde ülkelerine dönmesi de arzulanır bir durum. Fakat sığınmacılar konusunu eldeki bilimsel verilerle değerlendirmek ve toplumumuzda sığınmacılara karşı oluşturulmaya çalışılan alerjinin bir tuzak olduğunu görmek gerekiyor. “Sığınmacılar ülkemizde sorun(lar) oluşturuyor” diyenleri, iddialarını ispatlamaya çağırmak gerekiyor.

18. [Türkiye’de Suriyeli Sığınmacı İşçilerin Durumu]

Türkiye kapitalizmi ve sermaye sınıfı, Suriyeli ve diğer ülkelerden gelen göçmen emekçileri örgütsüz olduklarından ucuz işgüçleri olarak vahşice sömürmeye devam etmektedir. Sığınmacı işçilerin insanca yaşam ve iş koşullarına kavuşmaları, çocuklarının eğitim alması için mücadeleye koyulmaları ve ülkemizdeki diğer emekçilerle birlikte örgütlenmeleri gerekmektedir.

[513] https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/

[514] https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_m%C3%BClteciler_ve_su%C3%A7#:~:text=Resmi%20rakamlara%20g%C3%B6re%20m%C3%BCltecilerin%20su%C3%A7,dolay%C4%B1%20%C3%A7o%C4%9Fu%20%C3%A7evrelerce%20ger%C3%A7ek%C3%A7i%20bulunmad%C4%B1.

[515] https://t24.com.tr/haber/turkiye-de-suc-oranlari-artiyor,1057612

Sığınmacılarla ilgili istatistiklere güvenmeyenler ya da bu verilere dair şüphe duyanlar şu soruları yanıtlamalıdır: Neden sığınmacılara ilişkin resmi veriler gerçekte olan değerlerin çok üzerinde ya da çok altında olsun? Sayılardan şüphe duymak için ya da onlara güvenmemek için ne neden var?.. Örneğin enflasyon hesaplamasında düşük bir oran verilmesi, kitleleri yönlendirmede işlevliyken, sığınmacılar konusunda sayılar iddia edildiği gibi az gösteriliyorsa, bunun amacı nedir? Uluslararası göçmenlerle ilgili kuruluşların sayıları da benzer düzeydeyken, neden sığınmacılarla ilgili resmi verilerden şüphe duyulsun ya da bu verilere güven duyulmasın?.. Resmi verilerden şüphe duymak ya da bunlara güvenmemek için bir neden bulunmamaktadır. Öyleyse sığınmacı emekçilerin ne durumda olduğunun bir panoramasını resmi verilere başvurarak, fakat bununla yetinmeyip yapılan ampirik araştırma sonuçlarıyla ortaya koymak yararlı olacaktır.

Göçmenler gittikleri ülkelerin yerli nüfusunun çalışmak istemediği/çalışmayı kabul etmediği ve 3D olarak nitelenen “kirli, tehlikeli ve zor” (dirty, dangerous and difficult) işleri yapmaktadır. Göçmenlerin emek piyasasına katılımda seçenekleri azdır, yoğun emek gerektiren işlerde kendilerine yer bulurlar. Göçmenler daha sadık ve güvenilir, uzun saatler boyunca çalışmaya hazır işçilerdir. Göçmenlerin pazarlık gücünün sınırlı olması, onları emek piyasasının en mahrumiyet içerisindeki üyeleri yapmaktadır. Göçmenler genellikle kayıt dışı ve korunmasız olarak çalışırlar. 1990’lardan günümüze ev içi bakım hizmetleri ve turizm sektörlerinde çalışan göçmenler bir yana bırakıldığında, Türkiye’de diğer göçmenlerin emek yoğun sektörlerde, ücret pazarlığı yapamadan, düşük nitelikli ve geçici işlerde (tarım, inşaat, tekstil ve hizmetlerde) çalıştığı görülmektedir. Geçimlerini sağlamak, kira ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çoğunlukla Suriyeli mülteci ailelerde yaşı çalışmaya müsait olanların tamamı çalışmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye’de 2011 yılından beri Suriye’deki iç savaştan kaçanlar yaşamaktadır. Suriyeli mülteciler Nisan 2014’ten bu yana Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında geçici koruma statüsünde bulunmaktadır. 1990’lardan bu yana kitlesel düzensiz göçmen akışıyla karşılaşan ülkeler, göçmenlere doğrudan mülteci statüsü sağlamak yerine geçici koruma statüsü olarak tanımlanan hukuki statüyü kullanma eğilimindeler. Geçici koruma, ağırlayan devletlere daha dar bir sorumluluk yüklemektedir. Türkiye’de sermaye sınıfı için ucuz işgücü arzı oluşturduklarından, sığınmacılar kamplarda uzun süre tutulmamış, halk tabiriyle “etinden-sütünden” yararlanmak üzere işgücü piyasasına dahil edilmişlerdir.

Demografik yapıyı ne kadar etkiliyorlar?

Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 21 Kasım 2024 tarihi itibarıyla 2 milyon 936 bin 252 kişidir. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü’ne göreyse Türkiye’de 3,2 milyon kayıtlı Suriyeli sığınmacı, 222 bin de diğer uyruklardan göçmen bulunmaktadır. Toplamda 3 milyon 200 bin civarında kayıtlı göçmenin Türkiye’de olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de yabancı uyruklu olan ve kayıt dışı bulunan kişi sayısının 300 bin ile 2 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Ortalama 1 milyon düzensiz göçmen (kayıt dışı sığınmacı) olduğu kabul edildiğinde, Türkiye’deki toplam göçmen sayısının 4,2 milyon civarında olduğu görülmektedir. Hatırlayalım; Kemal Kılıçdaroğlu ve Ümit Özdağ gibi siyasi figürlerin göçmenler için dile getirmiş olduğu sayılar 10 milyon, hatta 13 milyon düzeyindeydi. Bu kişiler toplumumuzda sığınmacılar konusunda yanlış bir algı ve bakış açısı oluşturmaya çalışanlar korosunda yer almıştır.

Suriyeli sığınmacıların Türkiye toplumunun nüfusuna oranı sadece yüzde 3,44 düzeyindedir. Tüm göçmenlerin nüfusa oranı ise yüzde 4,9 olarak hesaplanmaktadır. Suriyeli sığınmacılar ve diğer göçmenlerin toplumumuzdaki oranı budur. Sığınmacılara dönük bir alerji ve negatif hissiyat geliştirmeye neden olacak şekilde “ülkemizin göçmenlerin işgali altında bulunması” durumu söz konusu değildir.

Veriler 2021 yılından buyana sığınmacı Suriyelilerin sayısının azaldığını göstermektedir. Bunun nedenleri, 2016-2024 yılları arasında 715 bini aşkın Suriyelinin ülkesine geri dönmesi, AB ülkelerine kaçak geçişler, geçici koruma statüsünü kaybeden sığınmacıların oluşu (örneğin 6 Şubat depremi nedeniyle evleri yıkılan sığınmacılardan statülerini sürdürmeleri için gerekli olan adres güncellemesini yapamayanlar var), 238 bin 768 Suriyeli uyrukluya vatandaşlık verilmesidir.

Kamplarda kalan Suriyeli sayısının toplam Suriyeli sayısına oranı yüzde 1,85 olup, Suriyelilerin yüzde 98,15’i şehirlerde yaşamaktadır. En çok Suriyeli sığınmacı barındıran şehir 511 bin 393 kişi ile İstanbul’dur. İstanbul’da Suriyeli sığınmacılar, kent çeperlerindeki yoksul semtlere yerleşmiştir. Semt seçimlerinde akrabalık bağları ve sınıfsal özellikler etkilidir. Kayıtlı Suriyeli sığınmacıların, en yoğun bulundukları ilçe nüfuslarına oranı yüzde 4-9 arasındadır. İstanbul’u 412 bin 153 kişi ile Gaziantep, 243 bin 965 kişi ile Şanlıurfa takip etmektedir. Oran olarak Suriyelilerin en yoğun olduğu şehir ise yüzde 29 ile Kilis’tir. Kilis’te 155 bin 179 Türk vatandaşı ile kayıt altına alınmış 64 bin 105 Suriyeli bulunmaktadır. Suriyeli yoğunluğunda Kilis’i yüzde 16 oranı ile Gaziantep takip

etmektedir. Türkiye'de hiçbir ilde Suriyeli sığınmacılar demografik olarak baskın konumda değildir. Başka bir deyişle sığınmacıların, hiçbir ilde nüfus yapısını değiştirecek boyutta bir ağırlığı bulunmamaktadır. Sığınmacılara karşı sınır illerindeki bazı yerelliklerde sığınmacı nüfusun yoğunluğundan kaynaklı hoşnutsuzlukları, tüm ülke genelinde de varmış gibi göstermek bir manipülasyon ve çarpıtmadır.

Nüfus piramidindeki verilerden hareketle yapılan analizlere göre Suriyeli sığınmacıların yıllık ortalama nüfus artış hızı binde 8 civarındadır. Bu artış Türkiye ortalamasının binde 13,9 altındadır. Yeni doğumlarla Suriyeli sığınmacıların nüfusundaki artışın, örneğin 10 yıl sonrasında ülkemizi istila edecek boyutlara ulaşması mümkün görünmemektedir.

Suriyeli sığınmacılar arasında 2017 yılı için yapılan bir çalışmada Türkiye'ye gelmeden önce ülkelerinde aylık geliri 75 dolar ve bunun altında olanların oranı yüzde 83 olarak hesaplanmıştır. Bu oran Suriye'den Türkiye'ye sığınanların önemli ölçüde yoksullar olduğunu göstermektedir.

Sağlık Bakanlığı, AFAD ve DSÖ'nün araştırmasına göre Türkiye'deki 18-69 yaş arasındaki Suriyelilerin ortalama eğitim yılı 8,7'dir. Türkiye'deki Suriyeli nüfus genel olarak lise ve altında eğitime sahiptir.

Türkiye'de 18-69 yaş aralığındaki 5.760 Suriyeli göçmenin örneklemini oluşturduğu bir araştırma kapsamında, Suriyeli erkeklerin yüzde 44,3'ü işçi, yüzde 2,7'si memur olarak çalışmakta, çalışmalarına herhangi bir engel olmamasına ve çalışma isteğinde olmasına rağmen işsiz olan erkeklerin oranı ise yüzde 32 düzeyinde bulunmaktadır. Bu işçiler ağırlıkla vasıfsız işgücüdür. Üstelik Suriye'de aldığı eğitimle ilgili diploması olmasına rağmen Türkiye'de bu diplomaya denklik verilmemesi, vasıflı sığınmacı emekçilerin kendi vasıflarından daha düşük vasıf gerektiren işlerde çalışmaları sonucunu doğurmaktadır. Suriyeli kadınların büyük çoğunluğunu oluşturan yüzde 84,4'lük bir kesimi ev işleriyle uğraşmaktadır/ev kadınıdır. Suriyeli kadınlar çoğunlukla emek yoğun üretim yapan tekstil, hazır giyim ve hizmet sektöründe ya da tarımda kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Çalışan ya da iş arayan Suriyeli kadınların önemli bir bölümünü, ülkelerindeki iç savaşta eşini kaybetmiş ve hanenin geçiminden sorumlu olanlar oluşturmaktadır. Bazı illerde evlerinde parça başı dikiş işleri yaparak çalışan kadınlara da rastlanmaktadır.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların yüzde 85'inin temel gelir kaynağı çalışarak elde ettikleri ücretlerdir. Suriyeli sığınmacıların çoğunluğu işçi ailelerinden oluşmakta, bir kurum tarafından verilen ayni veya nakdi destek ile geçinmemektedir. Suriyeli sığınmacılara çalışma izni 2016 yılında çıkarılan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile verilmeye başlanmış olup, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre 2023 yılında çalışma izni olan Suriyeli sayısı 108 bin 520'dir. Suriyeli sığınmacı işçilerin çok büyük bir bölümünün kayıt dışı olarak düşük nitelikli işlerde (özellikle tekstil, inşaat ve tarım sektörlerinde) çalıştığı bilinmektedir. 2017 yılında yapılan bir araştırmaya göre yaklaşık 650 bin Suriyeli sığınmacı işçinin kayıt dışı çalıştığı belirtilmektedir. Türkiye'de reel ücretler zaten yüksek enflasyon ile azalmakta ve tüm ücretlerde asgari ücrete doğru bir gerileme yaşanmaktadır. Bunun sığınmacılarla hiçbir ilintisi bulunmamaktadır. Fakat tekstil, inşaat ve tarım sektörlerinde kayıt dışı çalışan sığınmacıların, düşük ücretlerle/yevmiyelerle çalışıp, yerli işçilerle rekabete girdiği görülmektedir.

Yapılan çalışmalarda Suriyeli sığınmacıların oranının nispeten yüksek olduğu illerde, yerli kayıt dışı çalışanların yerini aldıkları yönünde bulgular vardır. Sığınmacıların yoğun olduğu bölgelerde yerli kayıt dışı istihdamın azaldığı, yerli kayıtlı istihdamın fazla etkilenmediği, hatta kısmen arttığı, yerli çalışanların ücretlerinde ise anlamlı bir değişiklik olmadığı bulunmuştur. Fakat bu konu tartışmalıdır. Düşük nitelikli işlerde Türkiyeli ve Suriyeli işçiler arasında rekabetin arttığı, bunun da zaten düşük olan ücretleri baskıladığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

Ortalama gelirleri asgari ücretin altında

Suriyelilerin 2017 yılında Türkiye'deki aylık ortalama kazançlarının 908 TL (229,39 dolar) olduğu tespit edilmiştir. Bu tarih itibari ile Türkiye'deki asgari ücret 354,70 dolara karşılık geldiğinden, Suriyeli işçilerin Türkiye'de asgari ücretin altında ücretlerle çalışmasına rağmen Suriye'deki kazançlarına kıyasla daha fazla gelir elde etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Fakat satın alma gücü açısından değerlendirildiğinde ülkelerindekine göre Türkiye'deki artan kazançlarına rağmen Suriyeli ailelerin yüzde 77'sinin temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı saptanmıştır. Sığınmacı kadın işçiler genellikle istihdam edildikleri sektörlerde hem yerli kadın işçiler hem de göçmen erkek işçilere göre düşük ücretle çalıştırılmaktadır.

Türkiye işçi sınıfının bir bileşeni olan Suriyeli sığınmacı işçiler, vasıfsızlık, çalışma izinlerinin olmaması ve Türkçe dilinde yetersizlik nedeniyle ağırlıkla kayıt dışı sektörlerde, düzensiz işlerde, kolayca işten çıkarılma tehdidi altında, uzun süreler boyunca, asgari ücretten düşük ücretlerle, kimi durumlarda ücretleri ödenmeyerek ya da patronlarla

yaptıkları anlaşmadan daha düşük ücretler ödenerek, en kötü/ölüm ve yaralanma riskine en açık koşullarda (iş güvenliği ve sağlığı tedbirlerinin olmadığı koşullarda), sosyal güvenceden yoksun (sigortalanmadan), sendikaları ve örgütlülükleri olmadan çalışmakta ve yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. Yapılan araştırmalar Suriyeli göçmenlerin yerli işçilere göre düşük ücretlerle çalıştırılmasının farklı sektörlerde yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bu çalışma koşullarına sahip işçi sınıfı bölmesine "prekarya" denmektedir. Suriyeli sığınmacı işçiler, Türkiye işçi sınıfının yeni prekaryasını oluşturmaktadır. Ve elbette çalışma koşullarındaki olumsuzluklardan sığınmacılar değil, kapitalistler ile bu koşulların hukuksal ve politik düzenleyicileri sorumludur.

Doğu, Güneydoğu ve Akdeniz bölgelerindeki illerde yaşayan kent yoksulları ve mülksüz halk yanı sıra Suriyeli sığınmacılar, mevsimlik tarım işçiliğinde başat konumdadır. Mevsimlik tarım işçileri çoğu durumda günde 10-12 saat, zor koşullarda çalışmaktadır. Çocuklar ve kadınlar tarımsal ücretli işçiliğin temel aktörleridir. Tarım işçiliği yapan Suriyeli sığınmacılar meslekleri olmadığı ve başka iş bulamadığından bu işleri yapmaktadır. Düşük günlük ücretlerin olduğu tarım sektöründe kazançlarını artırmanın ve kalabalık aileleri geçindirmenin yolu, aile ve akrabaların çocuklarla birlikte çalışmasıdır. Suriyeli sığınmacılar özellikle Adana-Mersin-Şanlıurfa-Gaziantep bölgesinde tarımda yaygın olarak çalışmaktadır.

Kayıt dışılığın yaygın olduğu tekstil sektöründe düşük ücretler, güvencesizlik ve yüksek çalışma saatleri bulunmaktadır. Küçük ve orta ölçekli tekstil firmaları, uluslararası büyük tekellerin tedarikçisidir ve kendilerinin de fason alt tedarikçileri bulunmaktadır. Böylelikle bu uluslararası tekeller tedarikçi firmalarda kayıt dışı çalışan ucuz işgücünün aşırı sömürüsü üzerinden emperyalist payını almaktadır. İstanbul'daki tekstil işçileri arasında yapılan bir araştırmaya göre, işçilerin ancak yüzde 2,3'ü haftada yasal çalışma süresi olan 45 saat çalıştığını ifade etmiştir. İşçilerin yüzde 14,26'sı haftada 46-50 saat, yüzde 32,17'si haftada 51-55 saat, yüzde 19,73'ü haftada 56-60 saat, yüzde 16,58'i haftada 61-65 saat, yüzde 14,93'ü ise haftada 65 saatten fazla çalışmaktadır. Yerli ve sığınmacı tüm İşçilerin 3'te 1'inin ücreti asgari ücretin altındayken, Suriyeli tüm işçilerin yaklaşık yarısı, Suriyeli sığınmacı kadın işçilerinse tamamı asgari ücretin altında çalışmaktadır. Yerli işçiler arasında asgari ücretin altındaki bir ücretle çalışan işçiler yaklaşık yüzde 20'lik bir orandadır. Sigortasız ve kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu sektörde işçiler hem cinsiyet hem de Türkiyeli/Suriyeli olmak bakımından ayrışmakta ve emek piyasasının en üstünde Türkiyeli erkek işçiler, ikinci seviyede Türkiyeli kadın işçiler, üçüncü seviyede Suriyeli erkek işçiler, ücret skalasının en altında ise Suriyeli kadın işçiler yer almaktadır. İstanbul'da tekstil sektöründeki Suriyeli işçilerin yüzde 98,6'sı kirada oturmakta, bu konutlarda işçilerin yüzde 54'ü 7'den fazla kişiyle birlikte yaşamaktadır, öyle ki 10'den fazla kişiyle birlikte yaşayan işçilerin oranının yaklaşık yüzde 26 düzeyinde olduğu saptanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde inşaat işçilerinin önemli bir kısmı kırdan kente göç eden birinci kuşak işçilerden oluşmaktadır. Türkiye'de inşaat işgücü piyasasının sayısal olarak önemli bir kısmını Kürt kökenli işçilerin oluşturduğu tahmin edilmektedir. Taşeronlaşma düşük ücret karşılığında çalışmaya razı, daha hızlı çalışabilecek, iş güvenliği önlemlerinin alınmadığı ortamlarda çalışmaya itiraz etmeyecek işçileri inşaat sektörüne dahil etmektedir. Suriyeli işçilerin daha düşük ücretle çalışmaları, daha uzun saatler boyunca çalıştırılmaları, sosyal güvencelerinin olmaması gibi etkenler taşeronların yerli işçiler yerine Suriyeli göçmen işçileri çalıştırmayı tercih edebilmelerine neden olmaktadır. Amaçlanan sömürü oranını artırmaktır. Suriyeli sığınmacı işçiler inşaat sektörüne dahil oldukları yerlerde işçiler arasındaki rekabeti artırmıştır.

400 bin Suriyeli çocuk okula gitmiyor

Geçici koruma altındaki Suriyelilerin yaklaşık 1 milyon 124 bin 353'ü zorunlu eğitim çağındaki çocuklardır. 2021'in Kasım ayı itibariyle okul çağındaki Suriyeli çocukların yüzde 65'i devlet okullarına devam etmektedir. Yaklaşık olarak 400.000 Suriyeli çocuk okul dışındadır. 2020-21 eğitim yılı için ilk ve ortaokul düzeyinde okullaşma neredeyse yüzde 80 iken, lise düzeyinde okula gitme oranı yüzde 39 düzeyindedir (yerlilerde yaklaşık yüzde 85). Okula gitmeyen sığınmacı çocuklar ya ev içi işlerde çalışmakta (özellikle kız çocuklar) ya da ailelerinin yoksul olması yüzünden gelir sağlamak amacıyla çocuk işçi olarak çalışmak zorunda kalmaktadır. Suriyeli çocuk ve gençlerin ailelerinin gelirini artırmak amacıyla düşük ücretler karşılığında yevmiye usulü çalışmak zorunda oldukları bilinmektedir. Sığınmacı çocukların çalışma yaşının 6'ya kadar düştüğü saptanmıştır. 15-17 yaşındaki Suriyeli sığınmacı erkek çocukların yüzde 48'i ücretli bir işte çalışmaktadır. Bu oran, savaş öncesi Suriye'deki orandan (yüzde 29) çok daha yüksektir. Sığınmacı çocukların hakkı olan eğitimden mahrum kalmaları ve çocuk işçi olmaları, büyük bir sorundur. Tıpkı zorunlu eğitim çağında olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocukların yüzde 3,9'unun, yani yaklaşık 612 bin 814 çocuğun eğitim dışında bulunması gibi.

Sığınmacı çocuk işçiler sanayide tekstil ya da ayakkabı atölyelerinde, araba tamirhanelerinde, hizmet sektöründe ya da sokaklarda çok düşük ücretlerle/kazançlarla, 12 saate varan çalışma süreleri boyunca çalışmaktadır. Yerli

küçük atölyelerde olduğu kadar, dünyaca ünlü markaların/uluslararası firmaların tedarikçilerine ait fabrikalarda da bu çocuklar, erişkin Suriyeli sığınmacılarla birlikte iliğine kadar vampir sermayedarlar tarafından sömürülmektedir. Suriyeli sığınmacı çocukların işçilik yapmasının temel nedeni ailelerinin yoksulluğudur.

İstanbul'da 12-24 yaş arası Suriyeli genç ve çocuklar arasında yapılan bir araştırmada, bu insanların karşılaştıkları sorunların eğitime devam edememe, çalışacak iş bulamama, Türkçe konuşamama, yoksulluk, sömürü, ayrımcılık ve sosyal hizmetlere sınırlı erişim olduğu saptanmıştır.

Suriyeliler suç oranını artırıyor mu?

Emperyalist ülkelerin vekil savaşından/ülkelerindeki iç savaştan kaçıp, ülkemize sığınmış Suriyelilerin yüzde 74'ünü (2 milyon 291 bin 126 kişi) kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. 18 yaş altında olanların/çocukların Suriyeli sığınmacılar içerisindeki payı yüzde 50'dir. Kadınlarda ve çocuklardaki suç oranlarının, erkeklerdekine göre düşük olduğu bilinmektedir. Resmi rakamlara göre sığınmacıların suç oranı 2014 yılından itibaren 2022 yılına kadar yüzde 1,32 düzeyindedir. Buna göre Suriyeli sığınmacılar arasında 100 binde 1320 kişi suç işlemektedir. 2021 yılında Türkiye'de 3 milyon 290 bin 195 ceza davası açılmış, bunların 2 milyon 529 bin 492'sinde (yüzde 50,6) mahkûmiyet kararı verilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de 100 bin kişiden 2984 kişinin mahkûmiyetle sonuçlanmış suçu bulunmaktadır. Öyleyse sığınmacıların suç oranlarını artırdığı ve daha çok suç işledikleri düşüncesi, yanlıştır. 2022 yılında yayınlanan bir araştırma da Suriyelilerin suç istatistiklerine anlamlı bir etkisi olmadığını göstermiştir. Ayrıca bir çalışmada "son 5 yıl içinde bir Suriyeliden zarar gördünüz mü?" şeklinde sorulmuş, katılımcılardan yüzde 11,4'ü bizzat kendisinin, yüzde 6,8'si ailesinin zarar gördüğünü belirtirken, yüzde 30,8'i duyumlara dayalı olarak çevresindekilerin zarar gördüğünü ifade etmiştir. Suriyeli sığınmacılardan kendisinin ya da ailesinin zarar görmediğini belirtenlerin oranı kabaca 10'da 9'düzeyinde olup, Suriyelilerin suçlara daha fazla karıştıkları iddiası bir "şehir efsanesi"dir.

Suriyeli göçmenlerin ekonomik etkisi sonucu Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'sının kısa dönemde yüzde 2, uzun dönemde yüzde 4 artması beklenmektedir. Bu oranların oldukça düşük olması, Suriyeli sığınmacıların sömürüsü üzerinden ortaya çıkan değer büyüklüğünün çok fazla olmadığını göstermektedir. Fakat kayıt dışı sektörde sığınmacılar üzerindeki sömürü derecesinin (artık-değer oranının) yüksek olması, patronların iştahını kabartmakta, ellerini ovuşturmaktadır.

Suriyeli sığınmacıların çoğunluğunun ülkemize geliş nedeninin zorunluluktan kaynaklandığı, emperyalist ülke devletlerinin Suriye'de yürüttükleri vekalet savaşı nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Türk-İş'in 2020 yılı başlarında yayınlanan araştırmasına göre, savaş nedeniyle sığınmacılar arasında her iki evden birinde bir kişi ölmüş ve Suriyelilerin yüzde 76,5'i can güvenliği nedeniyle Türkiye'ye gelmiştir. Suriye'de iç savaşın son bulması ve Suriyeli sığınmacıların büyük çoğunluğunun ülkelerine dönmesi yakın-orta vadede mümkün görünmemektedir. Türkiye kapitalizmi ve sermaye sınıfı, Suriyeli ve diğer ülkelerden gelen göçmen emekçileri örgütsüz olduklarından ucuz işgüçleri olarak vahşice sömürmeye devam etmektedir. Sığınmacı işçilerin insanca yaşam ve iş koşullarına kavuşmaları, çocuklarının eğitim alması için mücadeleye koyulmaları ve ülkemizdeki diğer emekçilerle birlikte örgütlenmeleri gerekmektedir.

Notlar:

i. Ocak 2016 tarihinde geçici koruma altındaki Suriyelilere çalışma izni hakkı tanınmıştır. Yasal düzenlemeye göre çalışma izni başvurusunu patron yapmakta ve yıllık çalışma izni harcını yatırmaktadır. Çalışma izni olan Suriyelilerin en az asgari ücret alması gerekir. Çalışma iznine sahip olabilmek için geçici koruma altındaki Suriyelinin en az 6 ay kayıtlı olması gereklidir ve işçiler ancak kayıtlı olduğu ilde çalışma hakkına sahiptir. Bir işyerinde çalışan Suriyeli sayısı toplam çalışanın yüzde 10'unu geçmemelidir (Çalışma İzni Yönetmeliği, 2016). Bu düzenleme ve patronların kârlarını artırma isteği, sığınmacıların kayıt dışı, eş deyişle yasal olmayan çalışmasını getirmektedir. Sigortasız, düşük ücretlerle ve uzun saatler boyunca…

ii. Prekarya, işçi sınıfının en alttaki bölmesi olup, çalışma hayatında istihdam güvencesi, iş güvencesi, çalışma güvenliği, vasıfların yeniden üretiminin güvencesi, gelir güvencesi gibi çeşitli güvencelerden yoksun olanlardan oluşmaktadır.

iii. Kayıt dışı ekonomi yasal ürün ve hizmetlerin kamu otoritesinin bilgisi dışında üretilmesidir. Ya işyeri kayıt dışıdır, devlete kaydı yapılmamıştır ya da işyeri ve işyerindeki bazı çalışanlar kayıtlıyken diğer çalışanların kaydı yapılmamıştır. Patronların bir hilesi olarak "elden ödemeler" de kayıt dışıdır. Bu durumda işçilerin yasal, kayıtlı ücreti gerçek ücretlerinin altında gösterilmekte ve patronlar bu sayede daha az prim ödemektedir. Türkiye'de ekonominin yaklaşık 1/3'ü kayıt dışıdır.

Kaynaklar:

1. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638
2. https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar
3. https://teyit.org/dosya/turkiyedeki-siginmaci-sayisi-veriler-ne-soyluyor
4. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1129860
5. https://www.calismatoplum.org/wp-content/uploads/2024/05/cvt_2018_56-2.pdf
6. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1439333
7. https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-izin-istatistikleri/
8. https://users.metu.edu.tr/etaymaz/gocun_ekonomisi.html
9. https://www.unicef.org/turkiye/media/15891/file/TyüzdeC3yüzde9CRKyüzdeC4yüzdeB0YEyüzdeE2yüzde80yüzde99DEyüzde20GEyüzdeC3yüzde87yüzdeC4yüzdeB0CyüzdeC4yüzdeB0yüzde20KORUMAyüzde20ALTINDAyüzde20OLANyüzde20SURyüzdeC4yüzdeB0YELyüzdeC4yüzdeB0yüzde20yüzdeC3yüzde87OCUKLARAyüzde20YyüzdeC3yüzde96NELyüzdeC4yüzdeB0Kyüzde20EyüzdeC4yüzde9EyüzdeC4yüzdeB0TyüzdeC4yüzdeB0Myüzde20MyüzdeC3yüzde9CDAHALESyüzdeC4yüzdeB0NyüzdeC4yüzdeB0Nyüzde20BELGELENDyüzdeC4yüzdeB0RyüzdeC4yüzdeB0LMESyüzdeC4yüzdeB0yüzde20yüzdeE2yüzde80yüzde93yüzde20NyüzdeC4yüzdeB0HAyüzdeC4yüzdeB0yüzde20RAPOR.pdf
10. https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2024/
11. https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/
12. https://t24.com.tr/haber/turkiye-de-suc-oranlari-artiyor,1057612
13. https://archive.md/ADHql
14. Suriyeliler Barometresi 2020
15. http://kutuphane.turkis.org.tr/cgi-bin/koha/opac-retrieve-file.pl?id=be422972aeb357a219acec109d0bae20
16. https://www.bbc.com/turkce/articles/cn9dqn9eldpo#:~:text=Suriyelilerinyüzde20belirliyüzde20yerlereyüzde20yoyüzdeC4yüzde9FunlayüzdeC5yüzde9FmasyüzdeC4yüzdeB1nyüzdeC4yüzdeB1yüzde20engellemeye,sonucuyüzde20olarakyüzde20Suriyelilerinyüzde20sayyüzdeC4yüzdeB1syüzdeC4yüzdeB1yüzde20azalyüzdeC4yüzdeB1yor.

https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/gocmen-isciler-neden-orgutlenmeli-nasil-orgutlenmeli/

19. [Kara Düzen]

Ama benim memleketimde bugün

İnsan kanı sudan ucuz

Oysa en güzel emek insanın kendisi

(Ruhi Su)

“Münferit” derler, diyeceklerdir. “Bazı bireylerin suçudur, bu…”

“‘Yenidoğan çetesi’nin SGK’yı dolandırırken, bebeklerin ölümüne neden olması, Türkiye’de her yerde ve her zaman görülen bir olay değil”, diyorlar.

Oysa Türkiye'nin ve dünyanın kapitalist düzeninde insan emeğinin, kanının, gözyaşının ve hayatının değerinin olmadığı ve bunların hiçe sayıldığı milyonlarca örnekten sadece birisi, paraya para katmak için bebeklerin katledilmesi...

Marx şöyle diyor:

> "Sermaye, kâr olmadığı zaman ya da az kâr edildiği zaman hiç hoşnut olmaz, tıpkı eskiden doğanın boşluktan hoşlanmadığının söylenmesi gibi. Yeterli kâr olunca sermayeye bir cesaret gelir. Güvenli bir yüzde 10 kâr ile her yerde çalışmaya razıdır; kesin yüzde 20, iştahını kabartır; yüzde 50, küstahlaştırır; yüzde 100, bütün insansal yasaları ayaklar altına aldırır; yüzde 300 kâr ile sahibini astırma olasılığı bile olsa, işlemeyeceği cinayet, atılmayacağı tehlike yoktur. Eğer kargaşalık ile kavga kâr getirecek olsa, bunları rahatça dürtükler. Kaçakçılık ile köle ticareti bütün burada söylenenleri doğrular." (Marx, *Kapital*)

Evet, kapitalistlerin ve kapitalist devletlerin elde edecekleri doğal kaynaklar, para ve kâr uğruna, uyuşturucu ve silah, kadın ve çocuk bedeni de dâhil bilumum her şeyin ticaretini yaptığı ya da bunlara göz yumduğu, sömürge ve yeni-sömürge/bağımlı ülkelerde doğayı talan ettiği biliniyor. Sadece bunlar mı?.. Kapitalizm, bir yandan insanlığın üretici güçlerini robotların kullanımına varıncaya kadar geliştirirken, biryandan da bu güçlerin önemli bir bölümünü açlığa, işsizliğe, sefalet koşullarında yaşamaya, tehlikeli işlerde önlem alınmadan çalışmaya, savaşlarda toplu katliamlara sürüklüyor. İşte bazı örnekler:

- Dünyada 300 milyonu çocuk olmak üzere, 800 milyon insan aç durumda ve her yıl 11 milyon kişinin açlık veya yetersiz beslenme sebebiyle öldüğü tahmin ediliyor. Bu aç insanlar, emperyalist-kapitalist ülkelerin bağımlılık altında tuttuğu az gelişmiş kapitalist ülkelerde, üzerlerinde süper-sömürünün olduğu, yaşam yerlerinin/doğalarının, yer altı ve yer üstü kaynakları elde etmek için talan edildiği bölgelerde yaşıyor.
- Ya savaşlarda öldürülenler?.. Aşağıdaki grafik, kapitalizm çağında 1600-1945 yılları arasında savaşlarda ölenlerin yoğunluğunu gösteriyor:

  İnsanları savaşa ve birbirlerini öldürmeye iten doğal bir neden olmadığından, bu ölümlerin nedenlerinin ekonomik ve politik çıkarlar olduğunu anlamak zor olmuyor (Elbette, SSCB'nin faşist Alman devletinin saldırısına karşı "anayurdunu savunma savaşı" gibi durumlarda saldıranları öldürenlerin durumu farklı). Milyonlarca insan dolayısıyla üretici potansiyel güç, toplumsal sistemin işleyişinin kuralları yüzünden birbirine kırdırılıyor, katlediliyor.
- Dünyada 434,8 milyon insan çalışma hakkından mahrum ve işsiz durumda bulunuyor. Öte yandan paradoksal olarak milyonlarca insan uzun süreler ve yoğun bir tempoda çalışmak zorunda bırakılıyor.
- Küresel işgücünün %58'i kayıt dışı/sigortasız olarak çalıştırılıp sömürülüyor.
- Dünya genelinde 160 milyon çocuk işçi var ve bu çocukların 79 milyonu sağlıklarını, güvenliklerini ve ahlaki gelişimlerini doğrudan tehlikeye atan tehlikeli işlerde çalışıyor. Eğitim almaları gerekirken, temel sebep olarak ailelerinin yoksulluğu nedeniyle çalışmak zorunda kalan bu çocukları, irisi ufağı fark etmeden patronlar sömürüyor.

Peki ya Türkiye'de işler nasıl?.. Patronların kârına kâr katmaları için maliyetleri kısma ve ücret artışlarını sınırlama yönündeki davranışlarını bilmeyen yoktur. Ya işsizlerin oranı ne durumda? Türkiye'de işçilerin arasındaki gerçek işsizlik oranı %30 düzeyinde bulunuyor. Bu insanlar potansiyel güçlerini gerçekleştirme ve iyi koşullarda yaşayıp çalışma hakkından mahrum durumdalar. Basit tedbirlerle önlenebilir olduğu halde önüne geçilmeyen iş cinayetleri ve kazalarını, silikozis gibi meslek hastalıklarını, kayıt-dışı/sigortasız işçi çalıştırmayı, sığınmacı erişkin ve çocukları düşük ücretlerle çalıştırmayı da unutmamalı. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de karlı işler olarak kadın bedeni

pazarlanıyor, uyuşturucu ticareti vb yapılıyor. Bütün bunlar ne uğruna?.. Paraya para katmak, kârı artırmak, kapitalist düzenin temel işleyiş ilkesi durumunda bulunuyor.

Şimdi bir hatırlatma. Ne çabuk unutuldu, değil mi?.. Birkaç ay önce İzmir'de iki yurttaşımızın elektrik akımına kapılarak ölmesi. Bu ölümlerin olduğu bölgede elektrik dağıtımı özelleştirilerek, GDZ Elektrik'e geçmiş, gerekli bakım-onarımı yapmayan bu şirketin tatlı kârının yanında insan hayatının bir öneminin olmadığı görülmüştü. Bu şirket, sokak-cadde aydınlatmaları için kamudan 2023 yılında 174,5 milyon TL almış ve kasasına koymuş bulunuyor. Türkiye'nin kapitalist düzeninde bu meblağın karşısında iki insanın ölümünün bir önemi bulunmuyor.

Buna benzer "kazalar" ve "toplumsal cinayetler", piyasa ilişkilerinin ve kâr elde etmenin temel düstur olduğu her işletmede, her yerde ve her gün yaşanıyor.

İşte başka bir örnek: 1950'lerden günümüze kadarki ulaşım politikalarında karayolu taşımacılığına ağırlık verilmesi sonucu, 2023 yılında trafik kazalarında 6 bin 548 kişi hayatını kaybederken, 350 bin 855 kişi yaralanmış bulunuyor. Bu demektir ki, günde ortalama 18 ölüm ve 961 yaralanma meydana geliyor. Trafik kazalarını bireylerin suçu olarak görmek ya da "trafik canavarı"na suçu yüklemek bir tür kolay açıklama olduğu kadar, aynı zamanda gerçeklerin gizlenmesidir. Çünkü güvenli taşımacılık yapan demiryolları ülkemizde bilerek ve isteyerek geliştirilmemiş, otomotiv şirketlerinin ve petrol tröstlerinin kârları ve çıkarları doğrultusunda, karayolu yolcu ve yük taşımacılığının önü sonuna kadar açılmıştır.

Özcesi, insanlık yeni bir toplumu kurmada gerekli maddi, teknik, bilimsel ve insansal kapasiteye ve potansiyel güçlere sahipken, dünyanın ve Türkiye'nin kapitalist düzeni sahip olduğu toplumsal ilişkilerle çürümüşlük ve çözülme belirtileri gösteriyor.

> "Bir yandan, şimdiye kadarki insanlık tarihinin hiçbir döneminde umulmayan düzeyde endüstriyel ve bilimsel güçler hayattaki yerlerini almaya başlamıştır. Öte yandan, Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında kaydedilen felaketleri çok aşan çürüme belirtileri var.
>
> (…)
>
> Bir yanda modern endüstri ve bilim, diğer yanda modern sefalet ve çözülme arasındaki bu karşıtlık; çağımızın üretici güçleri ve toplumsal ilişkileri arasındaki bu karşıtlık, apaçık, ezici ve tartışılmayacak bir gerçektir." (Marx)

Bu kara düzen, bu karabasan uykularımızdaki,

Gelip geçecek, bir gün uyandığımızda.

Tarihin ağır dönen tekerleği, Sisifos'un yokuşunda ilerliyor.

Ve ulaşacak bebeklerin tebessümündeki saflığa insanlık,

Bir gün mutlaka…

20. [Konut Sorunu]

> "Ama kesin olan şu ki, bugün bile, büyük kentlerde, akla uygun bir şekilde kullanılmaları durumunda her tür gerçek 'konut kıtlığı'na hemen çare bulunmasına yetecek miktarda konut binası bulunuyor. Bu da doğal olarak yalnızca bugünkü sahiplerin mülksüzleştirilmesi ya da evlerine evsizlerin veya bugüne kadarki evlerinde aşırı kalabalık bir şekilde yaşayan işçilerin yerleştirilmesi yoluyla gerçekleşebilir ve proletarya siyasal iktidarı ele geçirir geçirmez, herkesin iyiliğinin gerekli kıldığı böylesi bir önlem, bugünkü devletin diğer kamulaştırma ve yerleştirme eylemleri kadar kolay bir şekilde hayata geçebilecektir."[516]

6 Şubat 2023 depremlerinin Türkiye'ye özgül kapitalizm koşullarında toplumsal afete dönüşmesiyle evsizleşen yüz binlerce yurttaşın yerleşebileceği konutlar yok mudur?.. "Bolluk içinde kıtlık" denilen işte budur. Türkiye'nin kapitalist düzeninde kabaca (bir aile ortalama 4 kişi sayılırsa) 6 milyon kişinin barınmasına hazır durumda 1,5 milyonun üzerinde boş konut stoku bulunmasına rağmen, depremzedeler için yapılacak yeni konutlardan gelecek karlar, inşaat şirketlerinin ve sektördeki firmaların iştahlarını kabartıyor. Kapitalist Türkiye'de ihtiyaçtan fazla konut yapılır, konut yapımı ile mülkiyeti bir kar ve rant elde etme kapısı olarak kullanılırken, sosyalist Türkiye'de boş duran konutlar şirketlerden alınıp kamulaştırılacak, ihtiyacı olanlara dağıtılacaktır.

---

[516] Friederich Engels, *Konut Sorunu*, s. 47, Yordam Kitap

Peki konutların ev sahiplerine ve kiracılara dağılımı ne durumda?.. Aşağıdaki görselde, ev sahibi olmayanlar kiracı olarak geçiyor; başka bir deyişle piyasada oluşan kira bedellerini ödeyenler yanı sıra, lojmanda kalanlar, düşük kira verenler ve akrabalarının sahip olduğu evlerde kalıp kira vermeyenlerin hepsi kiracı olarak değerlendiriliyor. Piyasanın düzenleyiciliğinde kira bedeli verenlerin oturduğu evlerin mülkiyetinin, başkalarına ait olduğu açıktır. Bu mülkiyet Almanya gibi ülkelerde gayrimenkul şirketlerinin elinde toplanıyor.

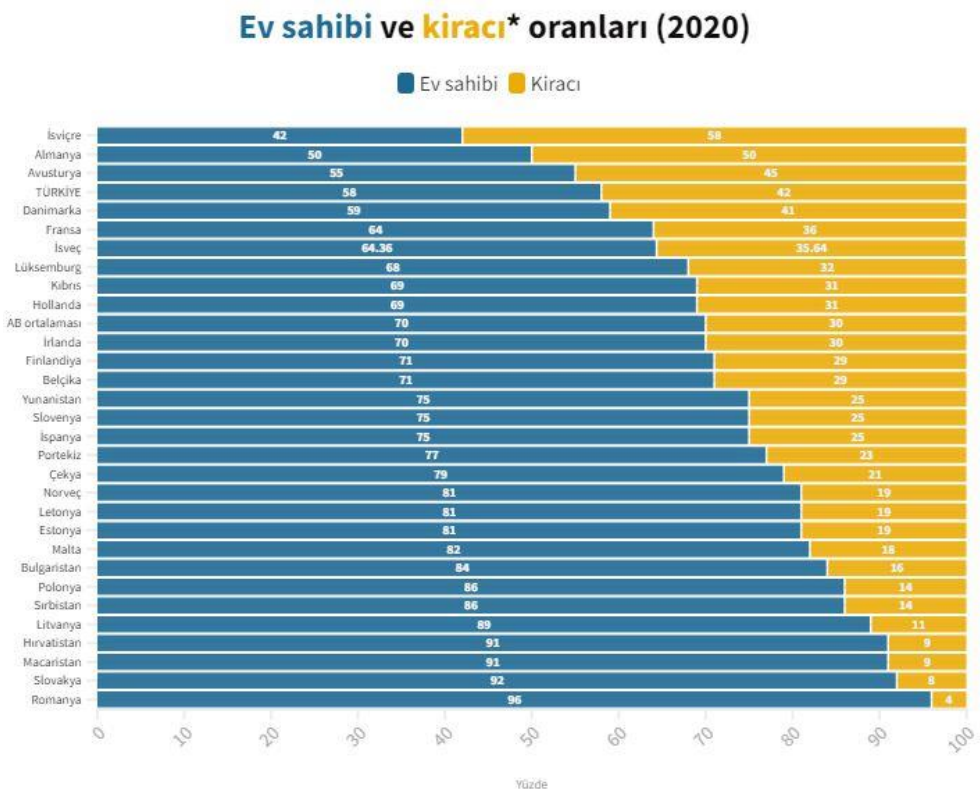

Kaynak: Eurostat (*Kiracılar, ev sahibi olmayanları kapsar. Lojman, düşük kirada ve ücretsiz oturanlar dahildir)

AB ülkeleri içerisinde en fazla kiracının yaşadığı ülke Almanya… Bu ülkede evlerin yarısında kiracılar ikamet ediyor.517 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Berlin'de 200 binden fazla konut, yatırım fonlarına ya da özel sermaye şirketlerine satılmış bulunuyor. Örneğin Almanya'nın dev emlak şirketi "Deutsche Wohnen" Berlin'deki 110 binden fazla konutun sahibi durumunda. Berlin'de yaşayanların %80-85'i kiracı ve artan kira fiyatlarından yakınıyor. Berlin yönetimi beş yıl süreyle kiraların dondurulması kararı alsa da Almanya Yüksek Mahkemesi, 2020 yılında eyalet yetkilileri tarafından getirilen kira üst sınırının anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiş bulunuyor. Çünkü kapitalizm koşullarında hukukun ruhunu, üretim ve piyasa ilişkileri oluşturuyor. Almanya'da federal seçimlerle birlikte Berlinlilerin şehirde gayrimenkul şirketleri tarafından yönetilen ve kiraya

---

517 https://tr.euronews.com/2022/01/18/ab-de-en-fazla-kirac-almanya-da-turkiye-ve-avrupa-da-kirac-ve-ev-sahibi-oran-kac Erişim tarihi: 26.02.2023

verilen yüz binlerce konutun kamulaştırılması için düzenlediği 2021 referandumundan ise evet oyu çıkmış bulunuyor.518

Bu örnek neyi gösteriyor?.. Kirada oturanların evlerinin kamulaştırılmasının bir ihtiyaç olduğunu ve insanların bunu arzuladığını…

Türkiye için durum farklı görünüyor… Ülkemizde daha çok ev sahiplerinin birden fazla evin mülkiyetini ellerinde bulundurması ve rant geliri elde etmeleri söz konusu… Fakat Türkiye'de de emekçiler kira ödeme derdinden kurtulmak istiyor.

TÜRKİYE'DE KAÇ HANE OTURDUĞU EVDE EV SAHİBİ? (Hane sayısı)

Yıl	Ev Sahibi	Kiracı	Lojman	Ev sahibi değil ama kira ödemiyor
2002	12.014.817	3.079.128	293.119	1.059.580
2003	12.047.205	3.616.118	222.966	858.206
2004	12.386.398	3.632.605	132.934	944.600
2005	12.286.671	3.939.207	17.838	1.144.762
2006	12.241.504	3.849.229	19.823	1.400.588
2007	11.894.216	4.007.475	216.536	1.219.668
2008	11.519.344	4.184.226	245.871	1.844.797
2009	11.207.702	4.168.196	389.215	2.662.208
2010	11.283.407	4.482.232	370.346	2.672.187
2011	11.626.972	4.619.627	393.524	2.671.513
2012	11.537.927	4.990.988	463.562	3.058.977
2013	12.251.623	4.760.222	494.477	2.970.088
2014	12.537.654	5.247.417	424.061	3.162.992
2015	12.575.998	5.739.213	364.444	3.145.057
2016	12.985.096	5.802.730	46.988	3.039.017
2017	13.219.372	6.057.146	343.011	3.413.426

Türkiye'de 2017 yılı itibariyle 23 milyon hane bulunuyor ve bu ailelerin 13,2 milyonu sahip olduğu evde oturuyor. 6 milyon hane ise yaşadığı konut için kira ödüyor.[519] Bu 6 milyon konutun, 2 veya daha fazla sayıda konutun mülkiyetine sahip ev sahiplerine ait olduğu anlaşılıyor.

2002 yılında 3 milyon 79 bin 128 kiracı varken, 2017 yılında 6 milyon 57 bin 146'ya yükseliyor. 15 yılda oturduğu ev için kira ödeyen hanelerin oranı yüzde 18'lerden yüzde 26'ya çıkıyor.[520]

Sosyalist Türkiye'de, başka bir deyişle emekçilerin iktidarında yapılacak ilk işlerden biri, kirada oturulan evlerin mülkiyetine sahip kişilere konutların bedeli, (kar düşülüp) maliyeti üzerinden devlet tarafından ödenerek, kamulaştırma yapılması olacaktır. Böylelikle Türkiye'deki hanelerin kirada oturan %26'sı, düşük bir kira bedeli ödemesi yaparak, kamunun mülkiyetindeki konutlarda kalacaktır.

Lojmanlarda oturanlar için kiralar zaten bir sorun oluşturmuyor. Akrabasının konutunda kira vermeden ikamet edenlerin durumunda ise, yine bu ekstradan sahip olunan konutların kamulaştırılması ve oturanların düşük düzeylerde kamuya kira ödemesi devrede olacaktır. İstatistiklerde "ev sahibi değil ama kira ödemiyor" olarak ifade edilen bu hanelerin sayısı, 2002-2017 arasında kabaca 1 milyon düzeyinden, 3 milyon 400 bin düzeyine çıkmış bulunuyor. Bu düzey, toplam hanelerin yaklaşık %15'ini oluşturuyor.

---

518 https://tr.euronews.com/2021/09/27/berlin-de-konut-krizi-halk-referandumda-200-binden-fazla-konutun-kamulast-r-lmas-na-evet-d Erişim tarihi: 26.02.2023

519 https://www.emlakjet.com/haber/haber/turkiyede-kac-hane-oturdugu-evde-ev-sahibi Erişim tarihi: 26.02.2023

520 https://www.emlakjet.com/haber/haber/turkiyede-kac-hane-oturdugu-evde-ev-sahibi Erişim tarihi: 26.02.2023

Dolayısıyla ilk etapta kamulaştırılacak konutların oranı %26 artı %15, eşittir %41'i buluyor. 6,5 milyona yakın hane için oturdukları konutların kamulaştırılması, toplumsal bir ihtiyaç ve talep olarak karşımıza çıkıyor.

Peki ev sahiplerine ne olacak?.. Türkiye'de hanelerin %58'sini oluşturan 13,2 milyon hanenin oturduğu evin mülk sahipliği (2017 yılı verisi), zamana yayılarak kamulaştırılabilir görünüyor. Konutta miras hukuku lağvedileceğinden, konut sahiplerinin vefat etmeleriyle birlikte, mülkiyetlerinde bulunan konutların kamuya devredilmesiyle, zaman içerisinde konutta kişisel mülkiyet azalıp, sıfırlanabilir.

Elbette şunu da belirtmek gerekiyor… Bu süreçte kentlerdeki demografik veriler dikkate alınıp, kamu eliyle yeni konutların ihtiyaçlar ölçüsünde yapımı gerçekleştirilirken, eskiden yapılmış ve yeni yapılacak konutların depreme dirençli kılınmaları ve şehir planlamasının diğer ilke ve gereklerine dikkat edilmesi de sağlanacaktır.

Son olarak, "sızdıran bir çatı, nemli duvarları, zemin, temel veya pencerelerde çürümeler olan bir konutta yaşayan toplam nüfus" oranı Türkiye'de %34,7 düzeyinde bulunuyor.[521] Bu konutların tamiri, bu mümkün değilse ikamet edenlerin yeni konutlara transferi gerekiyor. Yoksulluğun bunları yapmaya engel olduğunu tahmin etmek güç değil. Sosyalizm kamu eliyle yapılacak modern ve sağlıklı konutlara emekçileri yerleştirmesiyle, geçmişin bakiyesi virane konut stoğunu da tasfiye edecektir.

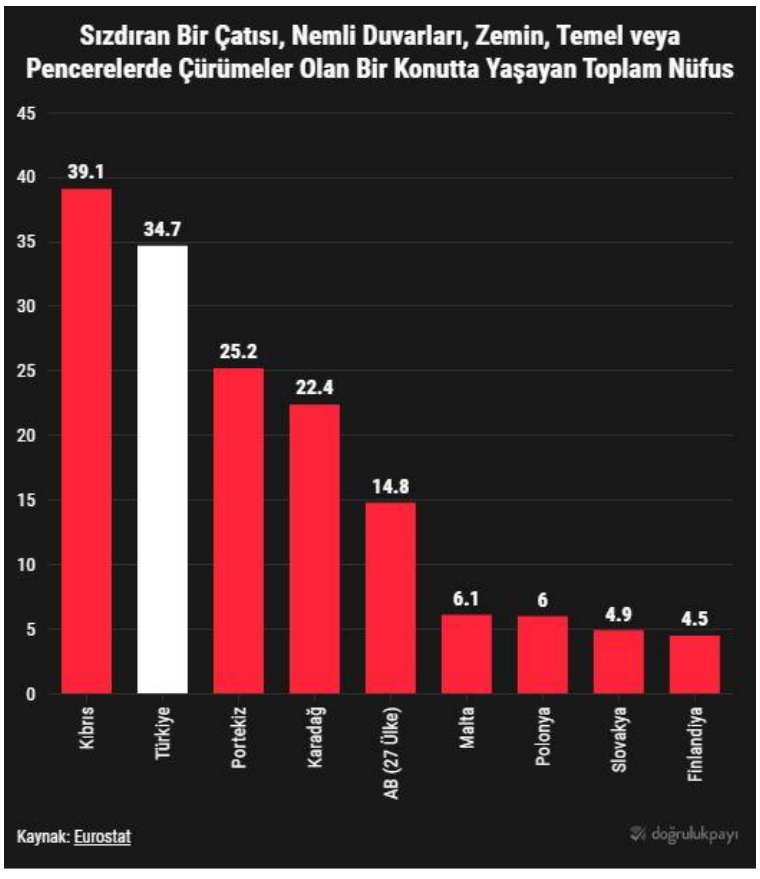

Özetle, sosyalist Türkiye'de herkes oturduğu konutun devlet mülkiyeti aracılığıyla sahibi olacaktır. Sağlıklı ve modern konutlarda barınma, yasal/anayasal bir hak olarak kabul edilecek, herkese bu olanak sunulacak, günümüzde piyasa ilişkilerinin pençesindeki barınma sorunu çözüme kavuşturulacaktır.

21. [Sınıflar ve Politik Temsilcileri]

[521] https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-yuzde-kaci-ev-sahibi Erişim tarihi: 27.02.2023

Düzen partilerinin dinci, muhafazakâr, milliyetçi, faşist, liberal, sosyal demokratik liberal gibi birbirinden farklı olan politik çizgileri var. Peki bu politik çizgiler, sermaye sınıfının çeşitli kesimlerini/fraksiyonlarını temsil ediyor denebilir mi?.. Yine sermayenin farklı kesimleri arasındaki rekabet ve mücadele, siyasette farklı düzen partileri arasındaki çekişmeler olarak mı yansıyor?..

Bu konuda bir Facebook yorumcusunun yazdıkları şöyle:

> *"Yaklaşık otuz yıldır burjuvazi içi bir kavgaya tanıklık ediyoruz. Laiklik, Atatürkçülük ve memleketin istikametine dair tartışmaların ardındaki asıl sorunsalı bu belirliyor. Batıcı laik burjuvazi ile bir ara Anadolu kaplanları denilen, ağırlığını TOBB'da ve MÜSİAD'da kümelenmiş egemen sınıf içi bir kavga bu. CHP sunduğu vizyon belgesi ile siyasal tercihinin çok açık bir biçimde büyük burjuvaziden yani TÜSİAD'dan yana olduğunu söylüyor. Bu kavganın nedenlerine eğilmeden, önümüzde cereyan eden, birilerinin Türkiye yüzyılı diğerinin vizyon belgesi dediği kavganın künhünü asla anlayamayız."*

Bu düşünceler, Türkiye solunda belli bir yaygınlıkla benimseniyor. Bu nedenle üzerinde durulması ve yanlışlığının gösterilmesi gerekiyor.

Birincisi; kapitalist sınıf ile düzen partileri arasındaki bağ eski tarihsel dönemlerde olduğu gibi organik olmak zorunda değildir. Bugün de bu organik bağlar mevcuttur, fakat günümüzde kapitalist sınıf ile düzen partileri arasındaki temsiliyet ilişkisi ideolojiler üzerinden gerçekleşmektedir.

İkincisi; sermaye sınıfının tüm bölmelerinin dünya görüşü liberalizmdir. Buna temel vizyonudur da denebilir. Bir kesiminin muhafazakâr-dinci, diğer bir kesiminin ise seküler duyarlılıklarının olması, başka bir deyişle ideolojik yönelimlerinde nüansların bulunması, sermaye sınıfının bir bütün olarak batıcı, AB'likçi, NATO'cu, neo-liberal, emek karşıtı, milliyetçi değerlerin harmanladığı ortak bir vizyona sahip oldukları gerçeğinin üzerini örtmemelidir.

Üçüncüsü; sermaye sınıfının içerisindeki düşünsel farklar, siyaset düzlemine doğrudan yansıyıp burada temsil edilmez. Düzen partilerinin vizyonları arasındaki nüanslara rağmen, bu partilerin vizyonunu üst-belirleyen sermaye sınıfının dünya görüşü olan liberalizmdir. Aralarındaki ideolojik nüanslar, egemen ideolojinin çeşitli bileşenlerine tanıdıkları farklı ağırlıklardan kaynaklanır. Muhafazakarlık, milliyetçilik, dinsel değerlerin savunusu, sekülerizm, ırkçılık, "ucuz popülizm", hayırseverlik gibi egemen ideolojinin çeşitli bileşenleri, farklı bileşimlerde ve ağırlıklarda, düzen partilerinin siyasal söylemlerinin içeriğini oluşturur.

Dördüncüsü; egemen ideolojinin bu bileşenleri, toplumda yaygın ve yürürlükte olan değerler, inançlar, düşünceler ve duygulanım biçimleridir. Günlük yaşamlarında emekçiler, ara katmanlar ve köylüler tarafından üretilen, yeniden üretilen, hegemonya araçlarıyla onlara aktarılan, kısacası ideolojik formasyonlarını oluşturan bu ideolojik bileşenler, düzen partileri tarafından da sahiplenildiğinden ve temsil edildiğinden, kitlelerin bu partilerin tabanı olmalarını, bu partilere oy vermelerini, düzen partilerinin devletin yürütme gücünü oluşturmalarını sağlamaktadır. Olağan dönemlerde işçilerin ve kitlelerin sahip olduğu değerlerle ve motiflerle düzen partilerinin oluşturduğu ideolojik yelpaze örtüştüğünden, kitleler düzen partilerinin oy tabanını oluşturur.

Beşincisi; düzen partileri, sosyal demokratik liberalizm, dinci ve ırkçı gericilik, seküler milliyetçilik vb. gibi öğelerden oluşan bir politik yelpaze oluştursa da bir bütün olarak bakıldığında programları ve ideolojik vizyonları ile kapitalist toplumsal ilişkilerin devamlılığının sağlanmasında işlevlidir. Günümüzde düzen partilerinin ideolojik seslenmelerindeki farklar iyiden iyiye azalmış, bu partilerin söylemlerinde ortaklaşılan yanlar ise artmıştır.

Altıncısı; küçük kapitalistler ve büyük kapitalistler, tekelci olanlar ve tekel-dışında kalanlar fark etmeksizin, kapitalist sınıfın bütünü siyasi alanda birçok düzen partisi tarafından temsil edilirken, içlerinden biri ya da birkaçının göreceli olarak daha "demokrat" ya da reformist vizyona sahip olması, bu partiyi/partileri tarihsel olarak "ilerici" ve "devrimci" olarak görmeye neden olamaz.

Yedincisi; egemen ideoloji içerinde bilimsel düşüncelere, sekülerizme, halkçılığa, yurtseverliğe, haksızlığa uğrayanın yanında olmaya, mücadeleciliğe, kamuculuğa, ırkçılık karşıtlığına, adalete vb. çeşitli ideolojik motiflere de yer vardır. Emekçilerin sınıfsal çıkarlarını savunan sosyalistlerin, bu ideolojik değerlerin temsilcisi ve sahiplenicisi olduğu, bunlara tutarlı bir bütünlük verdiği bilinmektedir.

Kanımızca, sermaye sınıfının içerisindeki farklı kesimlerin, örneğin mali sermaye, sanayi sermayesi, ticaret sermayesi, KOBİ'ler gibi bölmelerin, birbirinden yalıtık ve ayrıksı olarak kavranması, aralarındaki girift ilişkiler ve çoğu durumda birinin aynı zamanda diğeri de olması yüzünden, yanlış olacaktır. Bu sermaye fraksiyonlarının aralarındaki rekabet ve çekişmelerin, siyasal düzlemde bazı partiler arasındaki farklar ve muhaliflikler olarak yansıdığını düşünmek, sağlıksız bir tür indirgemeciliktir. Düzen partilerinden hangisi olursa olsun bu partiler, sermaye sınıfının çıkarlarına aykırı bir politik programa ve perspektife sahip değildir. Aralarında ideolojik yönelimleri

açısından mevcut olan farklar, içinde bulunulan tarihsel dönemin egemen ideolojisinin çeşitli bileşenleri arasındaki farklılıkları, yer yer de karşıtlıkları barındırır. Başka bir deyişle düzen partileri, egemen ideoloji yelpazesindeki farklı konumlara karşılık gelen politik programlara ve çizgilere sahiptir. Ancak ideolojik yelpazenin tamamının işlevi, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlamak, bu ilişkilerin her gün yeniden üretimine katılmaktır.

Kriz kesitlerinden çıkış dönemlerinde, düzen solu partilerinin söylemlerinin, vaatlerinin ve vizyonunun sermaye sınıfında ve emekçi kitlelerin beklentilerinde karşılık bulması ve bu partilerin, hükümete gelmesi görece daha kolaydır. Örneğin, yakın geçmişte Yunanistan'daki Syriza örneği hatırlanmalıdır. Fakat bu bir kural değildir. Pekâlâ, gerici-muhafazakâr bir parti ya da faşist bir parti de sermayenin ve halk kitlelerinin beklentilerine yanıt vererek, krizden çıkış sürecinde yürütme erkine sahip olabilir. Geçmişte Almanya'da Nasyonal Sosyalist Nazi partisinin siyasal iktidara gelme sürecinde olduğu gibi… Yine örneğin 1977'deki seçimlerde Karaoğlan'ın partisinin oylarını 8 puan artırıp birinci parti olması, emekçi halkın sahip olduğu egemen ideolojinin parçalı ve karşıtlıklar içeren yapısına daha büyük oranlarda halkçı/solcu değerlerin de sirayet etmiş olmasından kaynaklanmış, sermaye sınıfının toplumsal iktidarı açısından bu figürün bir emniyet supabı işlevini yerine getirmesiyle sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla şunu yazabiliriz: Bir düzen partisi, belirli bir üstün/başat konumdaki sermaye fraksiyonunun çıkarlarının savunusunu yaptığından hükümete gelmez. Egemen ideoloji yelpazesinin neresinde konumlanırsa konumlansın, genel olarak sermayenin dönemsel çıkarlarıyla uyumlu bir vizyona sahip olan, emekçi kitlelerin, mevcut hegemonya üretim araçlarıyla ve alışkanlıklarla sahip oldukları ideolojik yönelimlerle uyum tutturan, emekçilerin beklenti ve talepleriyle rezonansa giren bir düzen partisi, yürütme erkinin en güçlü adayı olmaktadır. Yoksa sermaye kesimleri arasındaki rekabet, siyasi partiler arasındaki çekişme olarak yansımamakta, birinin diğerini alt edip yürütmeye gelişi de sermaye fraksiyonlarından birinin diğeri üzerindeki mücadele başarısını temsil etmemektedir.

Günümüzde "mili sermaye", "tekel-dışı sermaye" olarak nitelenip, işçi sınıfının çıkarlarını temsil eden komünist hareket ve partilerle ve ayrıca işçi sınıfının gelecekte sahip olacağı olası bir toplumsal hareket ile ittifak yapacak bir kapitalist sınıf fraksiyonu ve onu temsil eden bir düzen partisi bulunmamaktadır. Kapitalist sınıf tarihsel olarak gericileşmiş durumdadır. Onun çıkarlarını kollayan, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve sermayenin toplumsal egemenliğinin yeniden üretiminde işlevleri olan düzen partileri içerisinde bazı reformları savunan, sözüm ona diğerlerine göre daha "demokrat" görünen düzen partilerinin olması, onları ilerici yapmaz. Devrimci sınıf kapasitesine sahip proletarya ve onun politik temsilcisi komünist partiler, tek ilerici sınıf ve partidir. Bu sınıf ve partinin geleceğe doğru yürüyüşünde ortaklaşmaya çalışacağı ve üzerlerinde sınıf eksenli bir hegemonya oluşturması gereken toplumsal kesimler ve temsilcileri ise Türkiye özelinde kent ve kır yoksulları, Kürt emekçileri ile yoksulları, emekçi Aleviler, ekoloji hareketi, kadın hareketi gibi öğelerdir.

"Beyaz yakalılar" olarak adlandırılan toplumsal kesim, zaten proletaryanın bir bileşenidir. Kendi hesabına çalışan profesyonellere gelince… Onların ideolojik ve kültürel bağlanmaları ağırlıkla düzen partilerine olsa da yaşayacakları proleterleşme süreçleri ile birlikte ya da öncü komünist unsurlarla etkileşimleri sunucu, bilinçlerini geliştirip, yüzlerini komünist partilere dönmeleri mümkündür. Bu toplumsal kesim, ayrı bir sınıf oluşturmamaktadır. Bu kesime dâhil bireylerin çıkarı, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürmesinden yana olsa da bilinçlerinde/ideolojik perspektiflerinde değişim ve kırılmalar yaşanıp, komünist vizyona sahip olabilirler.

22. [Korporatizm]

Korporatizm, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Almanya, İtalya ve İspanya'da faşizmle birlikte popüler olmuştur. Korporatizm, özel mülkiyete karşı olmamasıyla, anti-kapitalist değildir. Fakat anti-liberal ve anti-komünist niteliktedir. Korporatizm, liberalizmin birey anlayışını ve piyasadaki serbestîyi eleştirir. Aynı zamanda toplumu ahenk içinde çalışan uzuvları olan bir organizmaya benzettiğinden, sınıfların varlığını reddeder. Birlik, otoritenin kutsallığı, disiplin, hiyerarşik toplum ve örgütlenme anlayışı, bireyin ulusu adına fedakârlıkta bulunması gibi temalar faşizmle ortak yanıdır. Korporatizm, otoriter/totaliter yönetimlerde daha kolay uygulanabilirliğe sahiptir.

Korporatizme göre, işçiler ve patronları bir arada barındıran korporatist örgütlenmeler, işçilerin devrimci taleplere yönelmesini önleyeceği gibi, ücretlerin belirlenmesinde piyasanın başıboşluğunu da dizginleyecektir.

Korporatist ideolojide korporatist devlet, bireylerin üzerinde ve onlara üstün olarak algılanır. Korporatizme göre devletin bireylere üstün ve farklı hedefleri ile menfaatleri bulunur. Devlet, biçimsel eşitlik ilkesine göre hareket etmez. Korporatistler, temsili demokrasiyi eleştirirler. Onlara göre, temsil hakkı bireylerin değil, korporasyonlarındır. Korporatizme göre, iktisadi ve politik faaliyetin birimleri korporasyonlardır ve korporasyonlar temsilcileriyle parlamentoda yer almalıdır. Korporasyonlar, devlet ile toplum arasındaki bağı sağlayan meslek gruplarının örgütlenmeleridir. Korporasyonlarda patronlar ile işçiler bir arada bulunur ve korporasyonlara üyelik zorunlu tutulur. Ayrıca korporasyonun aldığı kararlar üyeler için bağlayıcıdır ve bu organizasyonlar, üyeleri üzerinde yaptırım gücüne sahiptir. Her bir iş kolunda yalnızca bir korporasyona izin verilir. Bu nedenlerle lonca sistemiyle benzeşir.

Korporasyonlar, fiyatları düzenlemek, üretim kapasitesini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmak, ürün standardizasyonunu sağlamak, üretim teknolojilerini güncellemek, ücretleri belirlemek, emek türlerinin dağılımını düzenlemek gibi fiyat, ücret ve üretim alanlarında düzenleyici görevlere sahiptir. Ayrıca meslek eğitimi ve çıraklık konuları dâhil mesleklerin iç yapılanmasının düzenlenmesi de korporasyonların bir işlevidir. Özcesi korporasyonlar devlet ile birlikte çalışan kamusal düzenleyici organizasyonlardır. Korporasyonlar üretim ve istihdam koşullarını düzenler. Emek ile sermaye arasındaki karşıtlığı soğururlar.

Korporatif devlet özellikleri ilk kez ve net biçimde İtalya'da gözlenmiştir. İtalyan faşizmi önce 1922-33 yılları arasında faşist sendikalizmi uygulamış, 1934'ten sonraysa korporasyon modeline tam olarak geçmiştir. Her meslek kolunda tek bir sendikanın faaliyet göstermesine izin verilmiş, meclisler, korporatif meclislerine dönüştürülmüştür.

Korporatizmin tek başına klasik faşist rejimlerde (İtalyan ve Nazi faşizminde) görülen bir politika sayılması yanlıştır. Korporatizm, günümüz temsili demokrasilerinde de uygulanan bir yöntem ve politikadır.

Korporatizm, devlet ve onun yürütme gücü olan hükümet ile işçi/memur örgütleri ve patron örgütleri arasındaki bir tür ilişkiyi anlatmaktadır. İşçiler/memurlar ile patronların ya da devletin çıkarları, sendikal örgütlenmeler ve hükümet tarafından temsil edilirken, bir toplumsal kontrol ve denetim ile çıkarların uzlaştırılması sağlanmaktadır. Devlet/hükümet, işçilerin ve patronların örgütlerinin işlevlerini ve yapısını, işçilerin temsil edilen çıkarlarının kapsamını ve ifade ediliş biçimini, yöneticilerinin kimlerden oluşacağını denetler. Devletin kapitalist niteliği gereği sermaye sınıfının çıkarlarını koruması nedeniyle ve ayrıca sarı sendikaların bürokratik yönetimlerinin işçi sınıfına yabancılaşmış olmaları yüzünden, devlet-patronlar-sendikalar arası iş birliği, işçi sınıfının aleyhine sonuçlanmaktadır.

Bir kamu politikası olan asgari ücretin belirlenmesi, dolayısıyla diğer ücretlerin düzeyine dönük bir çıpa konması, memurların toplu iş sözleşmelerinde maaş artış oranlarının saptanması süreçleri, çıkarların temsil edilmesi ve uzlaştırılmasını, korporatist bir iş birliği yapılmasını anlatır. Devlet, işçi ve patron örgütlerini bu sayede tescil eder, onlara tekelci temsil hakkı sunar, çıkarların içeriğini ve ifade biçimini denetler. Memur sendikaları özelinde (Memur-Sen) bu sendikanın yöneticilerinin aynı zamanda devlet bürokrasisinin çeşitli kademelerinden oluşması, devletle arasındaki korporatist iş birliğini göstermektedir.

Ulusal gelirin paylaşımındaki ve üretim ilişkilerindeki sınıflar arası çıkar çatışmalarını düzenleme ve uzlaştırma, korporatizmin temel işlevidir. Korporatist uygulama/politikalar ile devlet, işçi ve memurlar dâhil işçi sınıfının çıkarlarını sistemle uzlaştırır.

Korporatist uygulamalarla sendika yöneticileri ile devlet/hükümet arasında işbirlikçi ilişkiler kurulur ve bu örgütlerin kapsamında bulunan kitleler üzerinde toplumsal bir denetim sağlanır. İşçi sınıfının sınırlı bir kısmını da olsa bünyesinde barındıran bu örgütlenmeler, korporatist uygulamalar aracılığıyla güdümlenir. Korporatist politikalarla, işçi sınıfının sermaye düzenini sarsmayacak gelir ve hak taleplerinde bulunması sağlanır, bu talepler yumuşatılır.

Türk-İş ve Memur-Sen gibi sendikalar korporatist örgütlerdir. Bu sarı ya da yandaş sendikalar, örgütsel açıdan tekelleşmiş, merkezileşmiş ve bürokratik bir yapıya sahip olup, asgari ücretin belirlenmesi ile kamu toplu iş sözleşmeleri süreçlerine katılmaktadır.

Ücret/gelir politikalarının oluşturulmasına katılım ve kitlelerin bu politikaları benimsemesine aracılık etme işleviyle korporatist sendikalar, işçi sınıfı üzerinde bir denetim oluşturmaktadır. Böylelikle korporatist örgütler ve politikalar, sınıf mücadelelerini kontrol altına alan toplumsal denetim mekanizmalarından biri durumundadır. Korporatist uygulamalarla işçi sınıfının talepleri sistem açısından makul sınırlara çekilmekte, işçi sınıfı üzerinde toplumsal bir denetim oluşturulmakta, sarı/yandaş sendikalar aracılığıyla işçiler sistemle bütünleştirilmektedir.

Not:

i) Asgari ücreti, yasa gereği 5'er işçi, patron ve devlet temsilcisi olmak üzere 15 kişiden oluşan Asgari Ücret Tespit Komisyonu belirliyor. Bu komisyonda, en fazla üyeye sahip konfederasyon olduğu için işçi tarafını Türk-İş temsil ederken, TİSK patronlar adına masada bulunuyor.

ii) Kamu Toplu İş Sözleşmesi, hükümet ile en yüksek üye sayısına sahip konfederasyon (Memur-Sen) heyet başkanı olarak, hizmet kollarında yetkili olan sendikaların 11 başkanı ve en yüksek üyeye sahip ilk 4 konfederasyon başkanı olmak üzere 15 kişilik üyeden oluşan Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti arasında yapılıyor. Memur ve kamu görevlilerini temsilen 15 kişilik heyet ve hükümet yetkileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde toplu iş sözleşmesi düzenleniyor. Tarafların anlaşamaması durumunda, taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvuruda bulunulabiliyor. Bu kurulun kararı bağlayıcı oluyor.

Yararlanılan kaynak: *19. yüzyıldan 20. yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 200

23. [‘Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç’: Zinhar Olmaz!..]

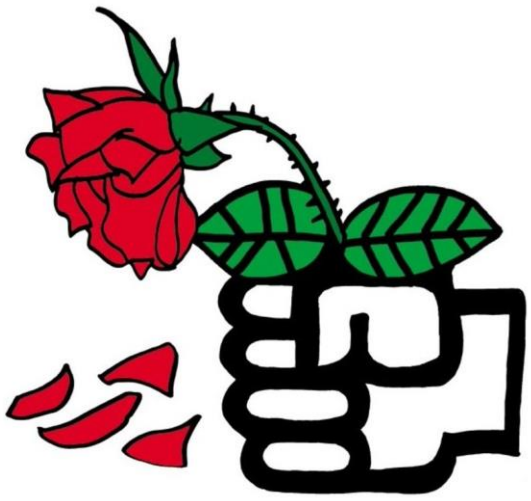

Sosyal demokrasi, emek-sermaye karşıtlığı dikkate alındığında, bir burjuva sınıf ideolojisi olarak devrimci-realist değil, reformist-pragmatik bir düzen ideolojisidir.

Sosyal demokrasi, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlikler, adaletsizlikler gibi kapitalist toplumsal formasyonlarda birer sonuç olan görüngülerin, siyasal ve ekonomik reformlarla tedricen ortadan kaldırılacağı görüşüyle karakterizedir. Bazı ülkelerdeyse, eşitsiz ve geç gelişen burjuva demokratik ilke ve kurumların geliştirilmesini savunur. Günümüzde Türkiye’de sosyal demokratik liberalizm, hem kapitalist toplumsal ilişkilerin tahripkâr sonuçlarının reformlarla yumuşatılmasını, hem de kapitalist demokrasinin ilke ve kurumlarının revizyonunu savunmaktadır.

Geçmişte sosyal devlet, piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi ve karma ekonomi, 1929 bunalımından sonra, krizden çıkışın bir formülü olmuştur. Ayrıca bunlar, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarında, reel sosyalizme ve Avrupa’nın bazı ülkelerinde yeniden kitleselleşme eğilimi gösteren komünist partilere karşıtlıkla, işçi sınıfının burjuva demokrasisine rızasını inşa etmek üzere oluşturulan bir hegemonya projesinin bileşenleridir.

Sosyal demokrasinin altın çağı olan 2. Savaş-1980 arası dönemi karakterize eden Keynesçi sermaye birikim biçimi, uluslararası bir krizle birlikte yerini, 1980’lerden itibaren neo-liberalizme bırakmıştır. Kapitalistler ile proletarya arasındaki kısmi uzlaşmanın ürünü olan burjuva demokratik üstyapılar, böylelikle yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 1990’larda reel sosyalizmin çözülmesiyle beraber, sosyal demokrasinin komünizme karşı koruma sağlayıcı işlevi de ortadan kalkınca, kapitalist sınıfın gözünde bu akım, demode olmuştur. “Kuyruklu yıldız” dünyadan uzaklaşmıştır.

Yaklaşık 40 yıllık neoliberal sermaye birikim sürecinin Türkiye ekonomisinde ve toplumsal ilişkilerde oluşturduğu tahribatın bazı sonuçları şunlardır: Toplumsal haklar emekçilerin ellerinden alınmış, piyasa ilişkilerinin kapsama alanı genişletilmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, piyasa ilişkilerine açılıp, alınır-satılır meta haline getirilmiştir. Reel ücretler geriletilmiş, emekçilerin ücretleri genel olarak asgari ücret düzeyine doğru aşağıya çekilmiştir. Esnek çalışma yaygınlaştırılmıştır. Sendikasızlık genel bir kural haline getirilip, mevcut sendikal alanda sarı/yandaş sendikacılığın hegemonyası kurulmuştur. Devlet örgütlenmesi, açık şekilde sermayeye kaynak transfer mekanizmalarıyla çalışır hale getirilmiş ve şirketleşmiştir. Sosyal devlet tasfiye edilirken, güvenlik devleti ve otoriterizm tesis edilmiştir.

Artık neo-liberal politikalar uygulanmış, sermaye sınıfı adına “kestaneler ateşten alınmıştır.” Türkiye’de bu “kestaneler”in çoğunu ateşten alan AKP’dir. Şimdi sermaye sınıfına ideolojisi ve vizyonu üzerinden bağlı olan

sosyal demokrasinin, emekçi kesimlerde neo-liberal politikaların ve iktisadi krizin oluşturduğu huzursuzluğu ve rahatsızlığı soğurmaya dönük bir işlevle donanmış olarak, siyasal arenada yıldızı parlamaktadır. Yörüngesini tamamlayan “kuyruklu yıldız” Türkiye’den görülecek şekilde uzayın/tarihin derinliklerinden geri gelmektedir.

Sosyal adalet, yoksulluğu azaltma, “sosyal devlet” gibi vaatlerle emekçilere seslenen sosyal demokrasi, bir tür sosyal liberalizmi temsil etmektedir. Toplumsal eşitsizliklerin, yoksulluğun, yoksunlukların, hak kayıplarının, adaletsizliklerin nedeni, kapitalist toplumsal ilişkiler olduğundan, sosyal demokratik liberalizmin bu sonuçları tolere edilebilir kılması, ılımlaştırması mümkünse de ortadan kaldırması olanaksızdır. Sosyal demokrasinin önümüzdeki yıllarda kent lokantaları, ayni ve nakdi yardımlar vb. tüm hayırseverlik uygulamaları, “denize düşen yılana sarılır” örneğine benzer şekilde toplumumuzun yoksullaştırılan kesimleri tarafından beğenilir özelliktedir. Sosyal demokrat belediyelerin sadaka politikalarının, yoksunluklar ve yoksullukla boğuşan halkımız için palyatif (günü kurtaran, kalıcı olmayan) tedbirler olduğu açıksa da toplumumuzda etkisi yayılan bir sempati oluşturmaması mümkün değildir.

Sosyalist hareketin bu topraklarda güçlenmesi ve belirli bir cüsseye ulaşmasıyla, sosyal demokratik liberalizmin kapitalist devletin yürütme gücünü devralmaya yetecek kadar toplumsal onay alması birbirleriyle korelasyon gösteren olgulardır. Başka bir ifadeyle, sosyal demokrasinin toplumda hükümet olmaya yetecek kadar yaygın kabul görmesi, emeğin sermaye sınıfına karşı siyasal mücadelede elinin güçlenmesine bağlıdır ve bu güçlenme sosyalist hareketi de besler. Kapitalist sistemin koruyucu/muhafaza edici bir eğilimi olarak sosyal demokrasi, emekçi ve sosyalist harekette güçlenme süreçlerinin önünü almaya yönelik bir geri-bildirim mekanizması olarak devreye girmektedir. Sosyalist hareketin böylesi bir tarihsel kesitte, bağımsız siyasal varlığını koruması ve sosyal demokrasinin kuyruğuna takılmaması, onunla ittifak/iş birliği yapmaması yaşamsal önemdedir. Çünkü sosyalistlerin sosyal demokrasiye yakınlaşması, eylemlerde ve söylemde dayanışmaya gitmesi, CHP’nin toplumsal gücünü ve itibarını artırmaya yarayacaktır.

Öte yandan, bir parti-devlet olan AKP’nin ittifak güçleriyle birlikte geleneksel dinsel, milliyetçi, muhafazakâr ve liberal hegemonya oluşturucu mekanizmalarla ve popülist sağ politikalarla emekçilerin sıkıntılarını soğurması ve sermayenin siyasal ve toplumsal iktidarını sürdürmesi yakın-orta vadedeki ana eğilimdir. Hegemonyanın oluşturulmasında baskı, zorlama ve yasaklama gibi kapitalist demokrasilerin mütemmim cüzü (vazgeçilmez bileşeni) olan niteliklerin dozunda artışların olması olağandır. Çünkü iktidarın doğasında bu vardır.

Aydınlanmacı ve laik duyarlılıklara sahip emekçilerin, CHP'nin devletin ve toplumsal ilişkilerin dinselleştirilmesine karşı kılının kıpırdamadığını görmeleri gerekmektedir. Ülkemizde emekçileri bu partiye bağlanmaya sevk edecek, alışkanlıklar dışında, bir neden bulunmamaktadır. Bu parti, aydınlanmayı, laikliği, emperyalizmden bağımsızlığı, kamulaştırmayı, parasız, bilimsel ve laik eğitimi, emekçi halkların kardeşleşmesi ve birlikte örgütlenmesini savunmamakta, bu nedenle emekçilerin çıkarlarının politik temsilciliğini yapmamaktadır. Bu partinin adında "halk" kelimesi vardır, fakat halkçı değildir.

CHP'nin sola, sosyalizme doğru çekilmesi uğraşısı ise tamamen beyhude (anlamsız) bir çabadır. Bunun olmasının sosyalist ve emekçi hareket güçlenmedikçe mümkünatı da yoktur. CHP'nin politik ufku, has bir burjuva ideolojisi olan liberalizmle sınırlıdır.

Öyleyse, sosyalistler sosyal demokrasiyle flört etmekten, “kuyruklu yıldız altında bir izdivaç”tan uzak durmalıdır.

24. [Sosyalist Dayanışma ve Sosyal Demokratik Liberalizmin Hayırseverliği]

CHP’li belediyelerin, “emekli halk kart” uygulaması başlatacağı duyuruluyor. Bu kart, alışverişlerde, doğalgaz ve su faturası ödemelerinde kullanılabilecek deniyor. CHP Genel Başkan Yardımcısı Gamze Taşçıer, *“Ankara Büyükşehir Belediyesi’nde 10 bin liranın altında alan emeklilerimize bin lira destek, aylık 400 lira et yardımı, doğal gaz yardımı gibi birçok yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışan destekler yapıldı. (…) Üsküdar Belediyesi emeklilere pazar*

desteğini seçilir seçilmez hayata geçirdi. Denizli Belediyesi emeklilere beş bin lira nakdi destek hayata geçirdi" diye ekliyor. CHP'nin "sosyal belediyecilik" yaptığını söylerken ağzından şu cümleyi de kaçırıveriyor: "[destekleri kastederek] elbette ki bir belediyenin görevi değil". Bu yönetici, "kamunun imkanlarını emekliden yana" kullanmaktan dem vuruyor ve "emekçinin, emeklinin yanındayız" da buyuruyor (https://www.birgun.net/haber/chp-li-belediyelerde-emekli-halk-kart-uygulamasi-tascier-detaylarini-anlatti-542660, 06.07.2024). Oysa kamunun kaynaklarını ve imkanlarını, yoksullaştırılan emekçi halkımıza hayırseverlik yapmak için kullandıklarını göremeyen bulunmuyor. Buna popülizm deniyor.

Popülizm, "ucuz halkçılık", "halk dalkavukluğu", "ağza bir parmak bal çalmak" gibi pejoratif anlamlara geliyor. Popülizm kavramının asıl anlamı (yani halkçılık) bozulmuş ve geçici refah/düzelme sağlayan, gerçekçi bir çözüm üretmeyen, statükocu olup sorunlara köklü (radikal) çözümler getirmeyen, planlama içermeyen, geleceği düşünmeden günü kurtarmaya yarayan uygulamalara, politikalara popülist denir duruma gelinmiştir. Sempati toplamak ve onaylanmak için kullanılan retoriğe, burjuva politikacıların ilkesiz tavırlarına, kitleyi maniple etmeye çalışmak için ona hoş görünmeye "popülizm" denmektedir. Halkın dini duygularının sömürüsü, Cuma namazlarına gitmeyi bir gösteriye çevirme, gecekondularda oturanlara tapu dağıtma, hayırseverlik şovları ve sadaka uygulamaları vb. bunların hepsi "burjuva popülist" tavırlardır. Burjuva popülizminin özü, halkı aptal yerine koymaktır.

İstanbul ve İzmir'de CHP'li belediyelerin açtığı "kent lokantaları" da bir fırsatçılığa (oportünizme) yaslanıyor. Gıda enflasyonuyla yeme-içme sektöründeki fiyatların hızla yükselmesinden etkilenen emekçilerin, bu hayırseverlik ya da "sosyal liberal" politikayla kazanılması amaçlanıyor. Oy avcılığı yapılıyor. "Ucuz popülizm" yapılarak, yıllardır makarna ve kömür dağıtmakla eleştirdikleri AKP-MHP'yle aynı politik anlayışı, bu kez CHP sahipleniyor ve uyguluyor.

Ucuz popülizmin başka bir örneğine bakalım. CHP'nin 14 Mayıs 2023 seçim vaatleri arasında Aile Destek Sigortası Kurumu eliyle asgari ücretin altında geliri olan ailelere parasal yardım sağlanması yer alıyordu. Bu yardımdan faydalanmak için prim ödeme yükümlülüğü bulunmayacağı, yardımın bütçeden kaydırmalarla sağlanacağı belirtiliyordu. Her ne kadar CHP aksini söylese de bu parasal yardımın "yoksulluğu bitirmeyeceği, yoksulluğu yöneteceği" çok açıktı. Çünkü insanca yaşamaya yetecek bir ücretlendirme, tam istihdam, yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi kamucu politikaların kapitalist sistemin sınırları dâhilinde uygulanması mümkün değil. Tarih ve sosyalist Küba bize, bunların sosyalizmde yaşandığını anlatıyor. CHP'nin bu seçim vaadi gerçekleştirilseydi, bir "sadakacı/hayırsever devlet" uygulaması olabilirdi. Ancak sadece dillendirmekle kaldılar…

Bu yazıda "sosyal liberal belediyeciliğe" alternatif olarak "toplumcu/sosyalist belediyecilik" üzerinde durulmayacak olsa da "Hayırseverliğe neden karşı çıkılmalıdır?" ve "Toplumsal dayanışma pratikleriyle arasındaki farklar nelerdir?" sorularına cevap aranması gerekiyor.

İngilizcede "charity" hayırseverlik, "solidarity" dayanışma anlamlarına geliyor. Bu kavramların ve anlattıkları olguların ayırt edilmesi önem taşıyor.

Hayırseverlik, toplumsal eşitsizliklerin var olduğu zeminde yeşerir. Kapitalist toplumda, emekçilerin çoğunluğu için yoksulluk, sefalet, yoksunluklar ve hayat standartlarının düşüklüğü veriliyken, toplumun azınlığı olan kapitalistlerin ultra lüks yaşamı, milyarlık serveti bulunmaktadır. Bu toplumsal sınıflar arasında ve içerisinde gelir düzeyi açısından bakıldığında bir eşitsizlikler yelpazesi vardır.

Hayırseverlik, yoksulluğu, olanaklara ulaşmada eşitsizlikleri ortadan kaldırmayan, geçici ve derde derman olmayan (palyatif) bir pratiktir. Bu eşitsizliklerin, yoksunlukların ve yoksulluğun toplumsal oluşum mekanizmalarına müdahale edilmesi ve koşulların değiştirilmesi mümkün ve gerekli olduğu halde, hayırseverlik davranışı ve fikri, bu konuda bir bilinç geliştirmenin önüne geçer.

Hayırseverlik, eşitsizliklerin, yoksunlukların olduğu bu dünyada bireylerin bir vicdan meselesi olarak maneviyat alanında kendine yer bulur. Bireylerin vicdanının sesiyle "gönülden ne kopuyorsa" anlayışıyla davranmasına ve iyiliği göstermeden yapma ahlakına diyecek bir şey yoktur. Fakat günümüzde, sadaka verme ve hayırseverlik pratikleri, başka işlevlerle donatılmış durumdadır.

Hayırseverlik davranışı, herkes için ve her durumda "yardım etme" şeklinde gerçekleşir. Hayırseverlik, patron sınıfı, politikacılar ve sosyeteye dahil pop-yıldızlar vd. için vicdan rahatlatmanın, nesnel toplumsal rollerinin onlara yüklediği vicdansızlıktan arınmanın, olumsuz toplumsal koşulların oluşumundaki sorumluluklarından sıyrılmanın, vergi kaçırmanın, oy avcılığının, kendilerini aklama ve meşru kılmaya çalışmanın yoludur. Emekçiler içinse hayırseverlik davranışı, merhamet ve acıma duygularının ürünüdür. Toplumsal dayanışmadan farklı olarak

hayırseverlik pratikleri ve fikriyle hareket eden emekçiler, eşitsizlikleri, yoksulluğu ve yoksunlukları bir yazgıymış, değiştirilemez bir kadermiş gibi görür ve algılarlar.

Hayırseverlik pratikleri, çoğu durumda bir şov olayına dönüşmüştür. Örneğin 6 Şubat depremleri sonrasında 15 Şubat 2023 akşamı TV ekranlarında/radyolarda yapılan halkın parasıyla halka dönük hayırseverlik şovu hatırlanacaktır. Artık yapılan yardımlar göstere göstere yapılmakta, karşılığında bağlılık, oy, övgü, destek, onay istenmektedir.

Toplumsal dayanışma, hayırseverlik davranışı gibi ayrı ayrı gerçekleşen ve vicdan rahatlatan tekil olaylardan oluşmaz. Toplumsal dayanışma, insanların/topluluğun aktif etkileşimini, emeğini, yardımlaşmayı ve kolektif çalışmayı barındıran bir süreçtir.

Dayanışma, zor durumun, yoksunluğun ortadan kaldırılması yönünde ortaklaşmış bir mücadeleyi anlatır. Bu mücadele sırasında, etkilenen ya da zor durumdaki insanlarda, içinde bulundukları durumun oluşum mekanizmalarını kavramaya dönük bir bilinç gelişimi mümkündür.

Toplumsal dayanışma bir süreç içerisinde birçok insanın özverili faaliyetleriyle gerçekleştiğinden, şova dönüştürülemez.

Kapitalist sınıf, dayanışma örneklerine sahip değilken, emekçilerin çalışma ve yaşam mekânlarında birçok konuda dayanışma içerisinde olduğu gözlenir.

Peki “dayanışma” bir değer ya da ilke olarak solun tanımına içkin midir? Sol, hangi tür dayanışma örnekleri örgütler ve sergiler? Birileri şöyle söylemektedir: İşsizlerin bir dayanışma ağı kurması, bu dayanışma ağına çalışan emekçilerin de katılması sağlanırsa, işsizler için bir fon kurulabilir ve onlara yapılacak yardımlar yaşam kalitelerinin düzelmesini sağlayabilir. Evet, bu gerçekten olabilir. Zaten “sosyal devlet” uygulamaları arasında sosyal sigortalar, işsizlik ödenekleri gibi toplumsal dayanışma örnekleri bulunur. Fakat neoliberal politikalarla bunlar uzun bir sürece yayılmış biçimde tasfiye edilmektedir. Sosyal devletin emekçilere sunduğu kamusal hizmetlerin tasfiyesiyle boşalan yeri, siyasal dincilerin vakıflar, dernekler kurarak, hayırseverlik ve yardımlaşma pratiklerine girişmesi almış bulunuyor. Tarikatların etki alanlarını genişletmelerinde hayırseverlik ve yardımlaşma pratiklerinin rolünün olduğu aşikâr. Para toplanır, yoksullara yardım edilir, cami yaptırılır, büyükbaş kurbanlık hayvan alınır/kesilir vb. Benzer pratikler, seküler insanların kurduğu “sivil toplum örgütleri” aracılığıyla da gerçekleştiriliyor. Sınırlı sayıda kız çocuğunun okutulması sağlanıyor, devletin yapması gereken okullar, okul yaptırma kampanyalarıyla inşa ediliyor, kamusal hastaneler yapılması gerekirken, lösemili çocuklar için bir vakıf hastaneler açabiliyor vd. Peki solun bu yardımlaşma ağlarının oluşumuna katılması, bu türden dayanışmacı pratikler örgütlemesi sağlıklı mıdır?

Yıllardır Türkiye solu içerisinden bazı kesimlerin ve figürlerin şu söylemlerini duymayanımız yoktur: “Tamam sömürü sosyalizmde ortadan kalkacak ama bugünden bir şeyler yapıp sömürüyü sınırlandırsak. Tamam sosyalizmde işsizlik olmayacak ama bugünden bir şeyler yapıp, örneğin işsizler arasında dayanışma ağı örgütleyip, bir sandık ya da fon kurup onlara yardım etsek? Ya da sokak çocukları, okuyamayan çocuklar, yoksullar, açlar, evsizler ve bunların yanı sıra katledilen hayvanlar, tahrip edilen çevre için bugünden, “hemen şimdi” yapılacak bir şeyler yok mudur? Bunları yapmayıp, sosyalizmi mi bekleyeceğiz, yahu! Vicdan, ahlak denen bi’şey var, değil mi?”

Oysa işsizliğin, okuryazar oranının düşük olmasının, dilenciliğin, yoksulluğun panzehri yukarıda örneklerini verdiğimiz yardımlaşma pratiklerini sergilemekten ya da bu türden dayanışma ağları oluşturmaktan geçmez. Tarikatlarda da görülen bu tür yardımlaşmacı pratikler, insanların sağlıklı bir politik bilinç geliştirmesini önleyici işleve de sahip olabilir. Toplumsal sorunların çözümünde “sağlamcı” olunmalıdır. Palyatif tedbirlerle, kalıcı ve köklü çözüm üretmeyen yardımlaşmalarla, sadaka anlayışı ve kültürüyle, kapitalist toplumsal işleyişin sonucu olan sorunlar ortadan kaldırılamaz. Bu sonuçların ortadan kaldırılması için kapitalizmden sosyalizme geçişten başka bir yol yoktur. Yardımlaşma için kurulan örgütler de politik mücadelenin ve örgütlerin yerini alamaz, almamalıdır.

İşçilere, emekçilere, işsizlere, okuma imkânı olmayan çocuklara-gençlere, yoksullara yardım etmek mi istiyorsunuz? Öyleyse onları, sömürüldükleri, sefalete itildikleri bu sistemden, yoksunlukların, eşitsizliklerin ve insanlık dışı koşulların yapısal müsebbibi olan bu düzenden, kendilerini kurtarmaları için mücadelelere girişmeye yüreklendirin. Mücadelelerinde oluşturacakları dayanışma pratiklerine katılın. Dayanışmayla birlikte yürütülen bir mücadele verin. Dayanışma içerisinde şekillenen mücadeleleri omuzlayın. Sömürünün yok edilmesinin mümkün olduğunu bilerek ve anlatarak, sömürüyü sınırlandırmaya, hakların korunmasına ve kazanılmasına yarayacak sendikal örgütler kurun. Bireyci davranışlara prim vermeyin, örgütlü tepkilerin yükselmesine yardım edin. Toplumsal kurtuluşun ve dolayısıyla her bireyin kurtuluşunun yolu, budur. Kapitalizm tarihin çöp sepetine atılmadan, hürriyetin ve eşitliğin olduğu, insanca yaşanacak sosyalist bir ülke kurulmadan, yoksulluğun, yoksunlukların, eşitsizliklerin ve

adaletsizliğin kökü kurutulamaz. Bu nedenle vicdanı olan, insancıl değerlere sahip olan beri gelsin. Sosyalizm mücadelesi içerisindeki dayanışma ve dayanışma içerisindeki sosyalizm mücadelesi bizi çağırıyor! **08 Temmuz 2024**

25. [Emperyalizm]

Emperyalizm ilk döneminde (kabaca 1900-1960'lar) sömürgecilikle birlikte var olmuşsa da artık sömürgecilik klasik biçimiyle bulunmadığından, emperyalizm, gelişkin kapitalist ülkelerin sömürgeci dış politikaları olarak görülemez. Emperyalizm, günümüze ulaşan bir tür "geç kapitalizm"dir.

Sömürgecilik döneminde siyasi ve askeri baskı ve zorlama yoluyla çevre ülkelerden merkez/emperyalist ülkelere değer transferleri yapılmaktaydı. Çünkü kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu ülkelerle kapitalizm-dışı bir dünya/ezilen uluslar arasında sömürü ilişkileri bulunmaktaydı ve kapitalist üretim uluslararasılaşmamıştı. 1960-1980 arasında ise bağımlı ülkelerden emperyalist ülkelere değer transferi, kapitalizmin dünya çapındaki işleyiş düzeneklerinin bir sonucudur. 1960'lardan neoliberal döneme kadar emperyalist ülkeler ile bağımlı ülkeler arasındaki ilişki, eşitsiz meta ve hizmet mübadelesiyle gerçekleşen bir emperyalist-kapitalist sömürü ilişkisidir. Bu dönemde askeri ve siyasi zor devre dışı olmayıp, ekonomik ilişkileri destekleyecek şekilde uygulanmaktadır.

Bağımlı ülkelerden emperyalist ülkelere akan hammaddeler ve tarımsal ürünler, ileri kapitalist merkezlerde işçilerin toplumsal refahının artmasına, emek güçlerini yeniden üretimlerinde kullandıkları tüketim maddelerinin ucuz olmasına yaramaktadır. Emperyalist hiyerarşinin üst kesimlerinde bulunan ülkelerde bağımlı ülkelerden aktarılan artık-değer transferleriyle "işçi aristokrasisi" oluşmuş, bu ülkelerde işçi sınıfı üzerindeki sermaye sınıfının toplumsal iktidarı pekişmiştir. Ancak 1980'lerle başlayan neoliberal dönemde ve reel sosyalizmin çözülüşü sonrasında, azalan kar oranlarını dengelemek için uygulamaya konulan politikalar, işçi sınıfının kazanımlarının gelişkin kapitalist ülkelerde de geriletilmesini getirmiştir. Bu merkezlerde sınıf mücadelelerinin yeniden yükselişi potansiyel bir olanaktır. Kapitalist devletin emperyalist ülkelerde otoriter neoliberal devlete dönüşümü, işçi sınıfı hareketlerinin gerilemesini ve güçsüzleşmesini yansıttığı kadar, son yıllarda karşıt yöndeki yeniden gelişme potansiyeli de aşırı sağ partiler tarafından soğurulma tehlikesini barındırmaktadır.

Emperyalist-kapitalist dünya sisteminde günümüzde üretim dünya çapında toplumsallaşmış, meta dolaşımı ve sermaye uluslararasılaşmıştır. Emperyalist kapitalizmde üretim süreçleri bağımlı ülkelere doğru kaydırılmıştır ve bu ülkelerdeki ucuz işgüçleri aşırı sömürülmektedir. Bağımlı ülkelerde işçiler emek güçlerinin değerinin altındaki ücretlerle çalıştırılmakta, işçi ailelerde hane halkının birden fazla üyesi bu ücretlerle çalışıp hanenin gelirini artırma yoluna gitmektedir. Bu ülkelerde sigortasız çalışma ve çocuk işçiliği yaygın durumdadır. Bir yandan da emperyalist ülkelerde göçmen olan vasıflı işçilerin (doktorlar, mühendisler vd.) istihdam edilmesi söz konusudur ve bağımlı ülkelerden emperyalist merkezlere "beyin göçü" yaşanmaktadır.

Emperyalizm, hiyerarşik dünya kapitalist sisteminin adıdır. Emperyalizm, gelişkin kapitalist ülkelerin dış politikalarını biçimlendiren ve askeri boyutu öne çıkan bir yönteme indirgenemez. Emperyalizmi, gelişkin kapitalist ülkelerin devletlerinin uluslararası güç siyaseti olarak yorumlamak, indirgemeciliktir.

Emperyalizm, sermayenin ve üretimin uluslararasılaşması (sermaye birikim sürecinin uluslararasılaşması), dünya pazarının ve hammadde kaynaklarının paylaşılmış olması ve yeniden paylaşıma açık oluşu, ülkeler arası ekonomik gelişim açısından eşitsizlik ve birbirleri arasında egemenlik-bağımlılık ilişkileri, üretimin uluslararası tekellerde yoğunlaşmış olması, "bileşik sermaye"nin varlığı ve sermaye ihracıyla karakterizedir.

Finans sermayesi, banka ve sanayi sermayesinin iç içe geçmesinden, sentezinden oluşur (=mali sermaye). Ekonominin ticaret, sanayi, bankacılık gibi her alanına nüfuz etmiş Koç ve Sabancı holdingleri, finans kapitalin Türkiye'deki iki örneğidir. Günümüzde ticaretten lojistiğe, tarımdan hizmet sektörüne, bilişimden kültür ve eğlence sektörüne, turizmden spora kadar her sektör ve alanda sermaye tekelleşmiş ve büyük oranda kaynaşmıştır. Artık finans kapital/mali sermaye, sadece bankacılık ve sanayi alanlarında değil, birçok sektör ve alanda faal olan kaynaşmış tekelleri anlatmaktadır. Günümüz emperyalizminde başat sermaye biçimi, "holding sermayesi" ya da "bileşik sermaye"dir. Emperyalist-kapitalist dünya sisteminde, üretim süreçleri uluslararası ölçekte gerçekleşmekte, dünya ölçeğinde toplumsallaşmış durumda bulunmaktadır.

Sermaye ihracı, gelişkin kapitalist ülkeler arasında ve bu ülkelerle az gelişmiş kapitalist ülkeler arasında doğrudan sermaye yatırımlarını ve bu yolla daha yüksek kâr oranlarından yararlanmayı, ulus ötesinde oluşmuş artık-değerin bir bölümünün transferiyle emperyalist sömürüyü anlatır. Sermaye ihracı bunun yanı sıra, başka ülkelerin kapitalistlerine ve devletlerine borç verme üzerinden faiz geliri elde etmekle, başka ülkelerde oluşan artık-değerden pay almayı da içerir.

Emperyalizm, dünya ekonomik sistemine entegre olan/eklemlenen kapitalist ülkelerin oluşturduğu hiyerarşik bir bütünlüktür. Bu entegrasyon temelde sermaye ihracı, üretimin uluslararasılaşması ve sermayenin küreselleşmesi ile sağlanır. Bu nedenle sermaye birikim süreçlerindeki tıkanıklık ve krizler, tüm dünyaya yayılmaktadır.

Emperyalizm, kapitalist ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, askeri, ideolojik ve kültürel egemenlik-bağımlılık ilişkilerini anlatır. Bu egemenlik ilişkileri bağımlı kapitalist ülkelerin iç toplumsal ilişkilerinin düzenlenmesine katılır ve onları etkiler.

Emperyalizm sadece ekonomik yönden bağımlılık ilişkilerini değil, geriden gelen kapitalist ülkelerin siyasal iktidar mekanizmalarına AB, DB, IMF gibi organizasyonlar üzerinden müdahil olunarak, ülkeler arası bir egemenlik-bağımlılık hiyerarşisini içerir.

Emperyalist-kapitalist dünya sisteminde kaynakların ve pazarların paylaşımı ve yeniden paylaşımı için savaşlar, işgal ve ilhak girişimleri görülür. Fakat emperyalizm tek başına gelişkin kapitalist ülkelerin askeri dış politika manevraları olarak görülmemelidir.

Günümüzde emperyalist dünya sisteminin hegemonik gücü ABD'dir. ABD, diğer gelişkin kapitalist ülkeler arasında açık bir askeri üstünlüğe sahiptir. Fakat ABD'nin diğer gelişkin kapitalist ülkeler üzerinde kurduğu hegemonyanın, ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel boyutları da bulunmaktadır. Son yıllarda ABD'nin hegemonyasını Çin, Rusya ve BRİCS ülkeleri aşındırmaktadır.

26. [Enternasyonalizm]

Büyük Fransız Devrimi'nin "insanların kardeşliği" fikrinin üzerine gelen "bütün ülkelerin proleterleri, birleşin" (*Komünist Manifesto*) cümlesi, proletarya enternasyonalizmini özlü biçimde anlatır. Marx ve Engels, "insanların kardeşliği" fikrini sahiplenmiş, fakat bunun gerçekleşebilmesi için, ona gerçekçi bir sınıfsal temel kazandırmıştır.

Enternasyonalizm, farklı ülkelere dağılmış emekçi halkların çıkarlarının ortak olduğu ve geleceklerinin birleşeceği inancını temel alır.

Enternasyonalizm komünist parti ve hareketlerin, dünya işçi devrimi, eş deyişle dünya sosyalist devrimi sürecinde birlikte ve dayanışma içinde hareket etmeleridir.

Enternasyonalizm, milliyetçiliği dışlar. Örneğin II. Enternasyonal'in milliyetçiliği, enternasyonalist mücadelenin dışına düşmüştür; çünkü emekçilerin dünya çapındaki çıkarlarına aykırıdır. Almanya'da sosyalistler, Almanya'nın savaşa girmesi lehinde tutum almış, işçi sınıfının uluslararası dayanışması ve her ülkenin işçi sınıfının kendi egemen sınıfını devirmesi yerine, farklı ülkelerdeki işçilerin ulusal üniformalarla savaş meydanlarında birbirini boğazlamasını savunmuştur. Rosa Luxemburg ve Lenin ise savaşa karşı çıkmış, savaşa katılan her ülkedeki işçilerin, egemenlik altında bulundukları devletin yenilgisini savunması gerektiğini belirtmiştir. Enternasyonalizm, sosyalistlerin ülkelerini ve emekçi halkını sevmesi anlamına gelen ve emperyalizme karşıt bir tutum olan yurtseverliği ise dışlamaz. Barış yanlısı olmak, anti-militarizm ve anti-emperyalizm, enternasyonalizmin şemsiyesi altındadır.

Her ülkede proletaryanın mücadelesi, öncelikle kendi kapitalist sınıfının toplumsal iktidarına karşıdır. Siyasal iktidarın devrilmesi ve yeni bir iktidarın inşası, kapitalist sınıfın siyasal ve toplumsal iktidarından işçi sınıfı iktidarına geçiş, ülke ölçeğinde verilecek mücadeleyle olanaklıdır. Dünya sosyalist devrim süreci, öncelikle her ülkede iktidar mücadelesinde başarıya ulaşıp, işçi sınıfının iktidarını geri dönülmez biçimde kalıcılaştırmakla ilerleyebilir. Bu süreçte ulus ölçeğindeki sosyalizm mücadeleleri, işçi sınıfının dünya çapındaki çıkarlarıyla uyumlu olmak zorundadır.

27. [Oligarşi]

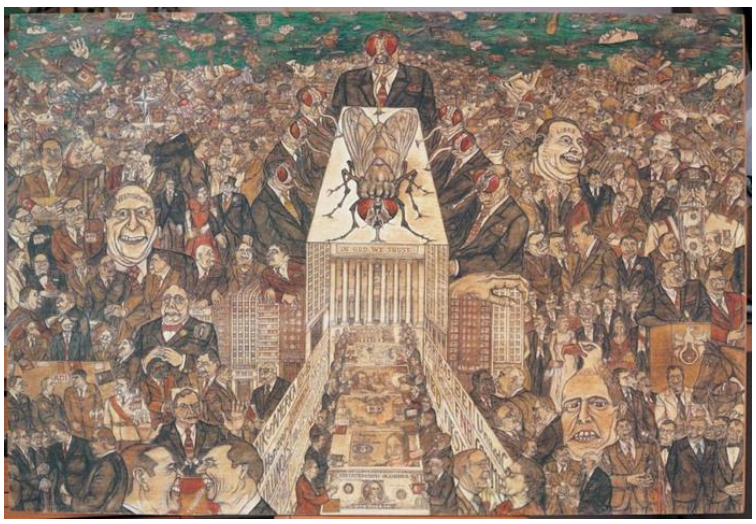

Bu kelimenin anlamı bir grubun, kliğin ayrıcalıklara sahip olarak kitleleri yönetmesidir. Oligarşilerde, sayıca çok olmayan bir grup insan, emekçi kitlelerin denetleyemediği ve katılım gösteremediği iktidar yapılarını işletir. Oligarklar çıkarları doğrultusunda ekonomiyi ve siyaseti yönetir. Buna yakın zamandan verilebilecek bir örnek "Rus oligarşisi ve oligarkları"dır. 1991'de SB'nin çözülüşü sonrasında Rusya'nın iktisadi ve siyasal yönetiminde sosyalist kamusal işletmeleri yağmalayıp zenginleşen oligarklar etkili olmuştur.

Peki "oligarşi" kavramı siyaset bilimi açısından açıklayıcı gücü olan ve böylelikle bilimsel bir terim olarak görülebilir mi?..

Tarih boyunca farklı üretim biçimlerinin egemen olduğu çağlar boyunca siyasi iktidarın yöneticiler kutbunun, kitlelerle karşılaştırıldığında sayıca az olan, kendi çıkarlarını takip eden "oligarşiler" tarafından oluşturulduğu gözlenir. Başka bir deyişle ister aristokrasi olsun ister monarşi/sultanlık, isterse de demokrasi, farklı egemen sınıfların ya doğrudan ya da siyasal temsilcileri ve bürokrasi aracılığıyla, kitlelere oranla oligarşik konumda toplumsal iktidar ilişkileri içerisinde bulunduğu söylenmelidir. Bu yüzden "oligarşi" kavramı, egemen sınıfın kitlelerle arasındaki iktidar ilişkilerinin somut içeriğine dair bir bildirimde bulunmayan, üstelik egemen sınıfın varlığını gözlerden uzak tutan yanıltıcı bir kavramdır. Örneğin kapitalist demokrasilerde, emekçi halkın devlet yönetimine katımlı yoktur ve emekçilerin kendi kendini yönettiği algısını oluşturan seçimden seçime oy kullanmalarının, temsilcilerinin gerçekten kendileri tarafından belirlenmesi anlamına gelmediği açıktır. Kapitalist demokrasilerde siyasetçiler ve bürokrasi, belirli süreler boyunca işlevlerini yerine getirmekte, bir sirkülasyon olsa da, "oligarşik çerçeve" hep aynı kalmaktadır. Fakat burada önemli olan, ister siyasi iktidarın organizasyonları içerisinde faal olsun, isterse de muhalefet işlevini yerine getirsin, tüm burjuva siyasetçilerinin ideolojik perspektiflerinin düzen içi olmasıdır. Bürokrasiyle birlikte bu siyasal aktörler, kapitalist sınıfın yakın ve uzak erimli çıkarlarını kollar, bu çıkarlarla uyumlu düzenlemeler yaparlar. Emekçilerin haklarının ve çıkarlarının bu düzenlemelerde gözetilmesi, ancak sınıflar arasındaki güç dengesinin durumuna ve sınıf mücadelelerine bağlıdır.

Kapitalist toplumda, siyasi iktidar sınıfsaldır. Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerinin bir organizasyonu olan kapitalist devlet, emekçilerin yönetime katılamadığı ve denetleyemediği işleyiş ve düzenlenişe

sahiptir. Kapitalist demokrasilerde “oligarşik” bir siyasal seçkinler ve bürokratlar grubu, devletin düzenlenişi ve işleyişini sağlamakta, yeniden üretmekte ve değiştirebilmektedir. Bütün bunlar kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin yeni gereksinimleri doğrultusunda fakat her zaman kapitalist sınıfın çıkarlarını gözetir şekilde yapılmaktadır. “Oligarşi” kavramı, kapitalist toplumsal sistemlerde siyasi iktidarın sınıfsal özelliğini gizlemektedir.

28. [Oportünizm (Fırsatçılık)]

Oportünizm terimi, siyasal kullanıma 1860’lı yılların sonunda giriyor. Engels 1891’de Erfurt programının eleştirisinde terimi şöyle tanımlıyor:

“Günübirlik çıkarlar için büyük, temel düşüncelerin unutuluşu, gelecekteki sonuçları dikkate almadan yönelinen geçici başarılar ve bu başarılar adına verilen mücadeleler, hareketin bugünü için geleceğinin feda edilerek yüzüstü bırakılışı; tüm bunların makul gerekçeleri olabilir. Ama bütün bunlar oportünizmdir ve oportünizm olarak kalır. Üstelik ‘dürüst’ oportünizm, belki de bütün oportünizmlerin en tehlikelisidir.”

Oportünizm, Marksizm’in revizyonuyla (revizyonizmle) özdeşleşmiştir. Revizyonizm, “teoriye düşmanlık” (R. Luxemburg), doğrudan pratik başarı arayışı, taktiğin önceliği, ilkelerden sürekli tavizler, “biraz olsun belirli ve sağlam ilkelerin yokluğu” (Lenin) şeklinde yorumlanabilir. Lenin, oportünizmi, kararsızlıkla, tereddütle, dolambaçlı çarelere başvurmakla, doğal eğilimi sendika reformizmi olan toplumsal hareketin kendiliğindenciliğine edilgin bir şekilde teslim olmakla, proletaryanın temel ve kalıcı çıkarlarını yüzeysel ve anlık çıkarlara feda etmekle, işçi sınıfına etkin ve kalıcı reformlar sağlama becerisinden yoksun olduğu halde, reformlar için mücadeleyi, nihai hedef uğruna mücadeleden ayırmakla niteler.

2. Enternasyonal’in 1914 Savaşındaki sosyal şovenizmi, bir oportünizm örneği olarak görülebilir. Sosyalist devrimle kapitalist devlet aygıtını parçalama ve proletarya diktatörlüğünü kurmanın gerekliliği ilkesinden vazgeçiş, bir diğer oportünizm örneğidir.

Maceracılık, devrimbazlık, politikayı tumturaklı boş sözlerle ikame etme, doktrinercilik, ülkesel özgüllükleri dikkate almama, kitlelerle bağ kurmak ve onları kazanmak yerine küçük çevre ruhu, seçimlere katılmayı reddetme ise, oportünizmin karşıtı kısır, toplumdan soyutlanmış ve umutsuz bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Buna Lenin, “çocukluk hastalığı” demektedir.

Kaynak: *Marksizm Sözlüğü*, Hazırlayanlar: Géerard Bensussan, Georges Labica, Yordam Kitap, 2016, s. 697-703

29. [Halkçılık Üzerine Tezler]

-Eminim, muhteşem bir “beyin” olacaktı... Ateş bebeğe

Bazı saptamalarda bulunup, bunlar üzerine ileri süreceğimiz tezlerle ilerleyelim.

İngilizce populism, Fransızca populisme, Almanca populismus, Latince “populus” kelimesinden köken alır. Örneğin, İngilizcedeki “people” kelimesinin kökeninde bu kelime bulunur. “People”ın, insanlar, topluluk, kişilerin toplamı gibi anlamları var. Türkçedeki “halk” kelimesiyse Arapçadan gelir. “Yaratma” anlamı da olan halk kelimesiyle, eski

İngilizce “folc” (günümüz İngilizcesinde “folk”), Almanca “volk” kelimelerinin telaffuzu/artikülasyonu birbirine benzer. Halklar, kültürleri/yaşayış biçimleriyle tanımlanır. Ulus (millet) kavramının soy grubu ve etnik birim şeklindeki eski anlamından (orta çağ Almancasında “natie”), bugünkü modern ve politik anlamıyla kullanımına geçiş (“nation”), Amerikan ve Fransız Devrimleri’yle birlikte ulus-devletlerin oluşumu sürecinde gerçekleşirken, halklar tarihin erken dönemlerinden beri birbirleriyle kaynaşmalar oluşturarak var olmuştur. Uluslar politik olarak oluşturulmuşken, halklar kendi özgün kültürleriyle yaşaya gelmiştir. Şimdi tezimizi yazabiliriz.

Tez 1: Her ne kadar “populism”, Türkçe’ye “halkçılık” olarak çevrilebiliyorsa da bu iki kavramın köklerinin anlamı tam olarak örtüşmemektedir.

Denilebilir ki, etimolojiyle uğraşarak, bu görüşler/ilkeler hakkında hüküm ileri sürülemez. Olabilir. Öyleyse biraz daha ileri giderek irdelemeye devam edelim.

Popülizm, birçok insanın gözünde “ucuz halkçılık”, “halk dalkavukluğu”, “ağza bir parmak bal çalmak” gibi pejoratif anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı bozulmuş ve geçici refah/düzelme sağlayan, gerçekçi bir çözüm üretmeyen, statükocu olup sorunlara köklü (radikal) çözümler getirmeyen, planlama içermeyen, geleceği düşünmeden günü kurtarmaya yarayan uygulamalara, politikalara da popülist denir duruma gelinmiştir. Sempati toplamak ve onaylanmak için kullanılan retoriğe, burjuva politikacıların ilkesiz tavırlarına, kitleyi maniple etmeye çalışmak için ona hoş görünmeye “popülizm” denmektedir. Halkın dini duygularının sömürüsü, cuma namazlarına gitmeyi bir gösteriye çevirme, gecekondularda oturanlara tapu dağıtma, hayırseverlik şovları ve sadaka uygulamaları vb. bunların hepsi “burjuva popülist” tavırlardır. Burjuva popülizminin özü, halkı aptal yerine koymaktır. Öyleyse tezimize geçelim.

Tez 2: “Sosyalist halkçılık”, “burjuva popülizmi”ne karşı konumlanır ve onu teşhir eder. Sosyalist halkçılar, ne kadar çürütülmeye çalışılsa da, halklarımızın erdemleri olduğuna inanır, siyasi meşruiyetini halkın çıkarlarına dayandırır. Sosyalist halkçılık, halkın yararını gözeten çözümlerinde realisttir, devrimcidir. Halklarımız sosyalizme layıktır. Yozlaşmış politikacılardan ve sömürücü patronlardan, bu elitlerden, emekçi halkımız kurtulmalıdır.

Popülizm, farklı politik hareketleri, devlet politikalarını ve ideolojileri nitelemede kullanıldığından, anlamı değişken bir kavramdır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Kuzey Amerika’da çiftçilerin taleplerini dile getiren hareketler, 1870-80’lerin Rusya’sındaki Narodnizm (“narod”, halk anlamındadır), Latin Amerika ülkelerindeki devlet ideolojilerinden biri olan Peronizm, yine bir devlet ideolojisi olarak Tanzanya’daki ulusal gelişme görüşü, popülizm başlığı altında toplanır (Marksist Düşünce Sözlüğü, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2002, s. 464-465). Bu topraklara gelirsek Ziya Gökalp’in “halkçılık” anlayışı, özü korunarak Kemalist ideolojiye aktarılmıştır. Bu öz, mesleklerin var olduğunu kabul edip, halkı sınıfların olmadığı bir toplam saymaktır. Kemalist ideolojide halkçılığın, kanun önünde biçimsel eşitliği, ulusal egemenliği ve bağımsızlığı kapsadığı anlatılır. Kapitalizm ve emperyalizm koşullarında, bunların anlamı olanaklarda eşitsizlik, burjuva egemenliği ve emperyalizme bağımlılıktır. Kemalist halkçılığın yarım yüzyıldan fazla bir zamandır demode durumda olduğu, “altı ok” amblemli partinin günümüzde tuzu kuru orta tabakalardan oluşan bir taban dışında geniş halk kesimlerine seslenmediği bilinmektedir.

Tez 3: Bizim halkçılığımız, sosyalist ideolojinin bir bileşenidir. Bu toprakların sosyalist hareketinin özgün bir üretimi olacaksa, bu ilkenin adında “halkçılık” kelimesi olmalıdır.

20. yüzyılın başlarında beliren, halkta iyi ve güzel olan ne varsa onu bulup, ortaya çıkarma felsefesine sahip edebi okula da “popülizm” denmektedir. Bu ekolün, küçümsenen işlerle uğraşanların özelliklerini yansıttığı ve “aydın”ların özenli tavrına karşı olduğu belirtilir. Bu noktadan esinlenerek tezimizi ortaya koyalım.

Tez 4: Sosyalist halkçılık, halkın arasında yaşayan ideolojik ve kültürel sağlıklı motifleri, değerleri içerir. Hak arama, haksızlığa karşı çıkma, mücadelecilik, ezilenin yanında olma, başkaldırı, ortaklaşma, adalet gibi sosyalizan kavramların dağarcığımızda yeri vardır (benzer bir değerlendirme için şu makaleye bakınız: Metin Çulhaoğlu, “Populizm” veya “Halkçılık”: Bir Kavramın Tarihsel ve Güncel Uzanımları, Gelenek 102, s. 21-31). Sosyalist halkçılık, halk kültürünün sağlıklı tüm öğelerini benimser. Öyle ki, sağlıklı atasözlerini, Karagöz-Hacivat gölge oyununu, Nasrettin Hoca fıkralarını dahi sahiplenir. Örneğin Pir Sultan Abdal’ın, Karacaoğlan’ın, Dadaloğlu’nun ve diğerlerinin sahiplenilmesi gerektiğini burada hatırlatmaya gerek var mıdır?.. Öte yandan sömürü düzenine hizmet eden günümüz aydıncıklarını eleştirmek, sağlıklı üretimleri olan aydınları fildişi kulelerinden dışarı çıkmaya çağırmak birer görevdir.

Marksizm ve sosyalizm, ilk oluşumunda 18. ve 19. yüzyıl Avrupa’sının ürünüdür. Marksizm, materyalizm, aydınlanmacılık, sosyalizmin eşitlik ve özgürlük gibi temaları, vazgeçilemez evrensel konulardır. Ancak, her ülkede sosyalist ideolojinin sui generis (kendine özgü) özellikleri vardır.

Tez 5: Fikirler düzleminde, “batı” ve “doğu” diye bir ayrım yapılmamalıdır. Nerede ortaya çıkmış olursa olsun, ilerici kavram ve fikirler değerlidir. Yapılması gereken, bu topraklardan sosyalist ideolojiye özgün ve ayrıca Marksizm’e evrensel katkılar oluşturmaktır. Ülkemizde sosyalist ideolojinin içermesi zorunlu birçok değer, “halkçılık” başlığı altında toplanır. Bunun yanı sıra, bu toprakların yaratılarına yabancı kalmamız da mümkün değildir. Örnek olsun, biz Osmanlıcayı, divan edebiyatını, sanat müziğini, tarihçiliği gericiliğe bırakmayız/bırakmamalıyız.

Daha değerlendirilecek birçok alt başlık varsa da, son bir tezle bitirelim.

Son tez: Halkçılık, emekçi halkımızın total iyiliğini, yararını düşünmektir. Bu sosyalist devrimcilikle olanaklıdır. Teorik gelişkinliğin, bir tür “elitizm” sayılması yanlıştır. Asıl elitizm, halkın arasında somut araçlarla var olmamaktır. Halkçılıkla öncülük, karşıtlık oluşturmamaktadır aksine bunlar arasında uyum ve tümlenme vardır. İhtiyacımız “araçlar” (lokaller, kültür evleri vb.) yaratmak ve sayısını artırmaktır.

13.07.2009

22.08.2022 tarihli ekler:

i. Sosyalist halkçılık, sosyalist ideolojinin bu topraklara özgü sağlıklı ve solla ilişkilenen değerleri, temaları ve motifleri içermesi ve yeniden anlamlandırıp, anlamlarını değiştirmesiyle yürütülecek siyasal ve ideolojik mücadelede bir tarzdır. Başka bir ifadeyle, bu topraklarda sosyalizm mücadelesi ve sosyalist ideoloji, “yerlileşmelidir” (Metin Çulhaoğlu, Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu, 2. Basım, YGS Yayınları, s. 337). Egemen ideolojinin ya da ortak duyunun parçalı, karşıtlıklar ve tutarsızlıklar içeren, heterojen içeriğindeki sağduyu öğeleri, realist, rasyonel, sola açık motifleri ve kimi uçunan (sublime olan) temaları (örneğin laiklik/sekülerizm, aydınlanmacılık, adalet, sosyal haklar anlayışı, insanların kardeşliği, anti-şovenizm, yardımlaşma/dayanışma, mücadelecilik gibi) sahiplenilerek, sosyalist ideolojinin bütünlüğüne dâhil edilmeli, gerektiği ölçüde anlamsal kaydırmalar yapılmalı, bütünlüğün diğer öğeleriyle uyumlu bağlantılar kurulmalıdır.

ii. Sosyalist halkçılık, aynı zamanda bir örgütlenme ilkesi ya da biçimi olarak da görülmelidir. Halkçılık bir örgütlenme ilkesi olarak, emekçilerin, sadece işyerlerindeki sorunlarının kapitalizmle ve siyasal iktidarla ilişkilendirilmesiyle yetinme yerine, okulda, mahallede, çarşı-pazarda, sokakta, kulüpler, dernekler, kültür/halk evleri gibi karşı-hegemonya oluşturucu ara yüz örgütlenmeleri kullanarak, içinde sorunların boy verdiği toplumun kılcal damarlarına ulaşıp, emekçi nüfusun farklı bölmelerini kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmektir. Bu nedenle sosyalist halkçılık, uvriyerizmin, elitizmin, konformizmin karşısında konumlanır.

30. [Milliyetçiliğin Panzehiri Yurtseverlik ve Halkçılık]

Burjuva milliyetçiliği, ulus-devletlerin oluşumuyla birlikte tarih sahnesinde belirmiştir. Ulus/millet, oluşumları sırasında kapitalist devletlere bağlılık gösteren coğrafi olarak belirli bir ülkeyle sınırlanan halklar topluluğunu anlatmaktadır.

Bize göre uluslar, ulus-devletlerden ayrı olarak incelenemez. Ulus, özünde bir ülke ölçeğinde siyasal iktidara bağlı insan topluluğudur. Ülkeler ölçeğinde insanların siyasal iktidara bağlılıkları ve bağlanmaları, egemen ideoloji[522] kapsamındaki “milli” olarak adlandırılan kültürel değerlere, fikirlere ve duygulara sahip olmaları üzerinden sağlanır. “Ulusal” ya da “milli” değerlerin, duygulanımların, davranış kalıplarının ve fikirlerin işlevi, kapitalist sınıfın toplumsal

522 Egemen ideoloji, toplumda yaygın olan ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinde ideolojik egemenlik/iktidar oluşumuna katılan ideolojik öğeler birliğidir. Egemen ideolojinin kapsamında realist ideolojik motifler, sağduyu öğeleri de dinci ve milliyetçi, liberal ideolojik motif ve temalarla birlikte parçalı, karşıtlıklar içerecek şekilde, muğlâk anlamlarıyla bulunur. Resmî ideoloji ise, kapitalist devlet personelinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan, toplumdaki egemen ideolojinin bazı öğelerinin devlet içerisinde aldığı formdur.

iktidarının yeniden üretimine katılmak, bu iktidarın sürdürülmesini sağlamaktır. Kapitalist sınıfın siyasal ve toplumsal iktidarının yeniden üretilmesinde, milliyetçi ideoloji bir hegemonya oluşturucu unsurdur.

Uluslar, belirli ulusal bilinç biçimleri ile "milli" kimliklere sahip insan topluluklarıdır. Oluşumları ve her gün yeniden üretilmeleri için belirli ideolojik düşünce, duygu ve davranış kalıplarına gereksinim vardır. Bir ülkedeki siyasal iktidara bağlanmayı sağlayan başlıca ideolojik kümelenme, ulus bilincidir. Ulus günümüzde, kapitalist devletin siyasal egemenliği altında yaşayan insan topluluğudur. Gelecekte ise, sosyalist devlete bağlanan üreticilerden oluşacak toplumu anlatır.

"Milli kimliğin", dinsel inanç ve "ırk" birliği (toplumsal gerçeklikte "ırklar" yoktur, "ırk ideolojik bir kodlamadır), abartma ve uydurmanın işlevsel olduğu ortak bir tarih anlayışı gibi unsurlarla zihinlerde oluşturulduğu görülmelidir. Geçmiş zaferlerin, kurtuluş günlerinin, "milli" liderlerin askeri başarılarının hatırlatıldığı belirli özel günlerin saptanması ve bu günlerde törenlerin düzenlenmesi, okullardaki eğitim süreci, vatanseverlik duygusuyla yüklü edebi eserlerin okunmasının teşviki de yine "milli kimliğin" oluşumuna katılır.

Milliyetçi ideolojinin söylemlerinde kapitalist sınıfın çıkarları, toplumun çıkarınaymış gibi sunulur. Bir örnek verelim. "Türkiye'de üretilmiştir" demek yerine "Türk malı" olarak lanse edilen TOGG adlı araba, "milli ve yerli" olmakla gurur kaynağı olarak algılanır ve toplumun öyle algılaması sağlanmaya çalışılır. Oysa bir malın, Türklüğü ya da ecnebiliğinden bahsetmek, bu malın emekçi halkların kullanımı açısından kolayca ulaşılabilir olmamasının, ancak para vererek sahip olunabilecek bir özel mülk olmasının, patronların Türkiyeli emekçilerin/mühendislerin ürettiği bu malın yurtiçi ve dışı satışıyla karlarına kar katacaklarının üzerini örtmektedir. TOGG'un üretimi ve dağıtımı kamulaştırıldığında, emekçi halklarımızın malı olacaktır. "Milli ve yerli" söylemi emekçiler tarafından sahiplenildiğinde, gerçekte olan-biten görülmemektedir.

Milliyetçiliğin panzehiri halkçılık ve yurtseverliktir.

İslamcı ya da seküler Türkçülüğe karşı, yaşadığımız topraklarda, yurdumuzda, Anadolu'da emekçi halkların kaynaşmış ve birlikte iç içe yaşadığı bilinmekte, sağlıklı birçok kültürel ve ideolojik değere sahip olduğu görülmektedir. Sosyalist halkçılık, halkın arasında var olan ideolojik ve kültürel sağlıklı motifleri, değerleri sahiplenmek ve işleyip geliştirmektir. Halklarımız arasında gözlenen hak arama, haksızlığa karşı çıkma, mücadelecilik, ezilenin yanında olma, başkaldırı, ortaklaşma, adalet gibi sola açık kavramların dağarcığımızda yeri vardır.

Halk, emekçi insanlardan oluşur ve nesnel bir gerçekliktir. Millet/ulus ise, insanların zihinlerinde inşa edilen bir hayali topluluktur. Milliyetçilik, farklı halkların var olduğunun özerini örtmekle kalmaz, patronlar ile emekçileri "aynı gemide" algılatmaya çalışır, emekçilerin çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarına karşıt olduğunu inkâr eder.

Öte yandan bugünden emekçilerin ulusal çıkarları olduğunu öne sürmek, bu çıkarların savunusunu yapmak gerekmektedir. Gelecekte sosyalist devlete siyasal bağlanma gösterecek olan ulusumuzun üreticileri/emekçileri, şimdiden, kapitalist rejimde çıkarlarının, ulusumuzun çıkarları olduğunu söylemelidir. Bir örnek verelim. Ülkemizin üç tarafı denizlerle çevrili kıyılarından biz emekçiler yararlanamıyoruz. Özel mülkiyet altındaki otellerin patronları, sahil beldelerimizde tatil yapma olanağımızı engelliyor. Emekçilerin ulusal çıkarı, kendi iktidarlarında bu otellerin kamulaştırılmasıdır. Aslında bizim olanı istiyoruz. Bu ülke/memleket bizim ve üzerindeki zenginlikler biz emekçilerin olmalıdır. Zenginlikleri üreten biz emekçilersek, sahipleri ve kullananları da biz olmalıyız.

Yurtseverlik (patriotizm) ise, ülkemizi üzerinde yaşayan emekçi halklarla birlikte sevmektir. Ülkemiz halklarının çıkarlarını savunmaktır. Ülkemizin emperyalist bağımlılık ilişkileri içerisinde tutulmasına itiraz etmektir. Ülkemizin bağımsızlığını savunmaktır, eş deyişle bağımsızlıkçılıktır. Kapitalizm yıkılmadan, emperyalist ilişkilerden bağımsızlaşmak ise mümkün değildir.

Aktüel bir-iki örnek vererek bu yazıyı noktalayalım. Örneğin Türkiye kadın voleybol takımının başarısı, bizi (emekçileri, emekçi halkları) gururlandırır ve sevindirir. Bu takım "milli" olduğu için, böyle kodlandığı için değil, ülkemiz emekçilerini, emekçi halklarını ve dolayısıyla ülkemizi temsil ettiği için böyledir. Örneğin Atatürk'ü sevmek ve yaptıklarını anlamlandırmak, milliyetçilerde ve sosyalist devrimcilerde farklıdır. Sosyalist halkçılar ve yurtseverler, Atatürk'ü bir devrimci olduğu için ve ülkemiz halklarının kurtuluşuna liderlik yaptığı için, Cumhuriyet'in kuruluşunda ve sonrasında ilerici reformların yaşama geçirilmesinde öncü bir tarihsel kişilik olduğu için severler. Fakat elbette kapitalist Cumhuriyet, uluslaşma sürecinde Kürt halkının kapsanmasındaki başarısızlığıyla, liberalizmi benimsemesiyle, toplumsal aydınlanmayı yeterince sağlayamamasıyla, komünizm karşıtlığıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Günümüzde Türkiye solunun ideolojik/siyasal mücadelesinde, dincileşmeye ve milliyetçiliğe karşı sosyalist halkçılık ve yurtseverlik ile sekülerizm/laiklik savunusu yaşamsal önemdedir.

31. [Marksizm, Sosyalizm ve Din]

Sosyalist ideolojinin, din karşısında tutumu nedir? Laiklik ve sekülerizm mücadelelerinin kapsamında neler var? "Diyanet kapatılsın" demek, ne derecede doğru? Türkiye sosyalist hareketinin bu sorulara bugüne kadar vermiş olduğu yanıtların oluşturduğu bir birikim var. Gelin birlikte bakalım…

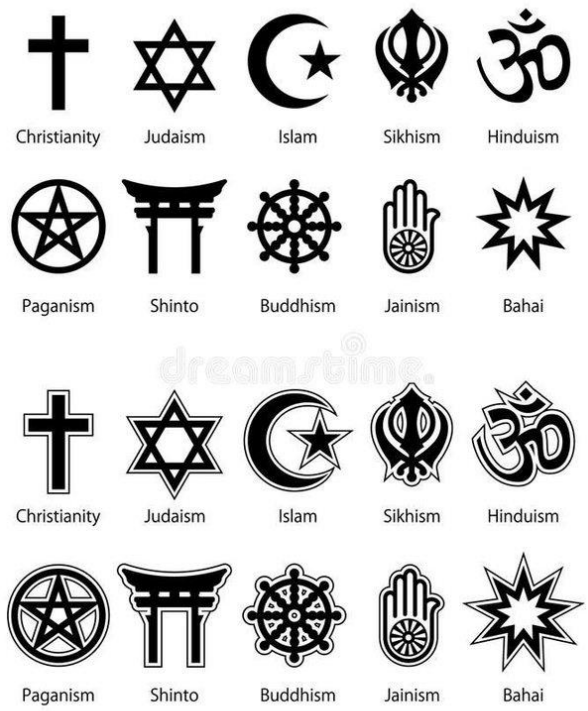

Marksistler dine karşı mıdır?

Marksistler, dini üreten "dünyaya", sömürü ilişkilerine karşıdır. Eşitsiz toplumsal ilişkilerin zemini üzerinde her gün yeniden üretilen dinsel fikirlerin ve duyguların kendisiyle uğraşmazlar. Din, bireylerin vicdanında özgürce inanıp inanmamakta serbest olmaları gereken bir maneviyat alanıdır. Devlet ya da başka örgütlenmeler, bireylere dini düşünceleri ve duyguları empoze etmemelidir. Emekçilerin sosyalist iktidarında, bireyler seçtikleri dini vicdanlarında ve pratikte dilediğince yaşayacaktır. Herhangi bir dine inanmama hakları da olacaktır. Bugün var olmayan inanç özgürlüğü, sosyalizmde mümkün olacak, insanlara çocukluklarında bilimsel ve yeterli bir eğitim verildikten sonra inançlarını seçme hakkı tanınacaktır. Öte yandan, sosyalizmde dini referans alan siyasal ve iktisadi örgütlenmelere izin verilmez.

Günümüzde din Türkiye'de siyasal bir mesele durumundadır. Kapitalist devlet ve mikro-iktidar odakları olan tarikatlar birlikte çalışmakta, bürokrasideki kadrolaşma tarikatlar üzerinden sağlanmakta, Diyanet İşleri Başkanlığı yürütme gücünün politikalarının meşrulaştırılmasında rol almakta, eğitim politikaları gerici ideolojik motiflerin gençler arasında kök salması ve yaygınlaşması doğrultusunda belirlenmekte, bir din olan İslam'ın değerleri siyasal alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Oysa din, siyasal alandan tamamen çekilmeli, toplumsal politikalar kamu yararının gerekleri doğrultusunda bilimsel ilkeler saptanarak ve planlamalar yapılarak belirlenmeli, dinin yeri sadece bireyin maneviyat alanında kalmalıdır.

Peki, birer ideoloji olarak dinlerin toplumsal işlevi nedir? Tarih boyunca dinlerin, toplumsal yaşam içerisindeki işlevlerine bakıldığında, biat kültürü oluşturma, öteki dünyaya havale etme, tevekkül, teselli bulma, avunma, sığınma, yokluklara ve adaletsizliklere katlanma, kadercilik, eşitsizlikleri meşrulaştırma gibi fonksiyonlarla var oldukları görülür. Siyasal iktidarların yeniden üretimi dâhilinde toplumsal onayın alınmasında, sömürü ilişkilerine katlanılmasında, dinsel ideolojilerin işlevleri vardır. Hıristiyanlığın doğuşunda ve Almanya'da 16. yüzyıldaki köylü isyanları döneminde yaşananlar ise, dinin ilerici de olabildiğini değil, ezilenlerin/en alttakilerin toplumsal istek ve özlemlerinin, çıkarlarının dile getirilmesinde, statükoya karşı protestolarında dinsel değer ve motifleri kullanabildiklerini gösterir.

Günümüzde dindar emekçilere ulaşmak için sosyalistlerin dinsel değerleri ve motifleri bile isteye politik üretimlerinde kullanması doğru olmayacaktır. Fakat bu durum, emekçilerin dini değerlerine saygılı olmayı dışlamaz. Örneğin günlük yaşamda bir emekçinin selamına ya da duasına dinsel kavramlarla karşılık vermek yadırganacak

bir durum değildir. Sosyalistlerin mücadelelerinde din-karşıtlığı ya da din-yandaşlığı bulunmaz. İnsanların dini düşünce ve duygulardan özgürleşmesi için, önce mevcut toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi gereklidir. Mevcut toplumsal ilişkilerin onaylanmasına, benimsenmesine yarayan bir ideoloji olarak din, ancak toplumsal ilişkilerde köklü bir alt-üst olma yaşandığında kendine varlık zemini bulamamaya başlar. Bu tarihe kadar toplumsal mücadelelerde bilimsel düşünüşün ve aydınlanmanın değerlerini ve ilkelerini referans almak ve yaygınlaştırmaya çalışmaksa elbette gereklidir.

Birçok inanç sistemi ya da ideoloji, ahlaktan, erdemlerden, eşitlikten, adaletten vb. bahseder. Fikirleri ve bu arada dinleri değerlendirirken, ne dediklerine bakılmasının yerine, pratikte bu inanç sistemlerinin işlevi/rolü nedir, bu dikkate alınmalıdır. İnanç sistemlerinin, dinlerin, ideolojilerin belirli işlevleri vardır ve bu durum, onların gerçekliğini oluşturur. İlericilerin ideolojik dağarcığındaki değerler ve ilkelerle, dinlerin aynı/benzer kelimelerle ifade ettikleri değerler özdeş anlamlara sahip değildir. İlericiliğin değer ve motiflerinin anlamları, sahip olduğu işlevler ve yönlendirdikleri hedefler farklıdır. Dinsel söylemler içerisinde bulunan “eşitlikçi” vurgular, “kardeşlik ruhu”, “adalet”, “hak” vb. değer ve kavramların anlamları, ilerici motiflerinkinden başkadır. Farklı anlamlara sahip kavramları ve değerleri kapsayan sosyalist ideoloji, bütününde farklı bir işleve sahiptir. İlericiler, toplumda ortak duyuda bulunan, egemen ideolojinin bileşeni olan bu değerleri ve kavramları dönüştürmeye, yeniden anlamlandırmaya, başka bir doğrultuda kullanılmaları için anlamlarını başkalaştırmaya çalışır.

Dinsel değerlerin, duyguların, düşüncelerin emekçilerce anlamı, kullanımı farklıdır, din bezirgânlarının, dinci sermayedarların ve partilerin bunları kullanımı ve bu bireylerdeki işlevleri farklı… Sosyalistlerin, emekçi halkların dindarlığıyla, dinsel değerleri ve motifleriyle ilgili bir sorunu yoktur. Onları aydınlatmaktan ve ilerici değerlerle buluşturmaktan başka… İlericiler, kapitalistlerin ve düzen politikacılarının dini kullanmalarına, dini siyasallaştırmalarına, toplumsal ilişkileri ve devletin işleyişini dinsel kurallara göre biçimlendirmeye çalışmalarına itiraz eder.

Laiklik ve sekülerizm

Laiklik, devletin ve hukukun dinsel kurallardan ve değerlerden bağımsızlaşmasıdır. Dinin, devlete karışmamasıdır. Sosyalist Türkiye’de devlet ve hukuk, laiklik ilkesine göre düzenlenmiş bir işleyişe ve organizasyona, eş deyişle yapıya sahip olacaktır. Bu durum, sosyalist devletin dinlere dair bir politikasının olmadığı anlamına gelmez. Sosyalizmde, toplumun aydınlanması ve sekülerleşmesi yönündeki çalışmalarda ve politikalarda, devletin yönlendirici ve belirleyici bir etkisi olacaktır. Örneğin din görevlilerinin ve ibadethanelerin sayısının belirlenmesi, dinlerin oluşması ve içeriklerindeki evrimlerin, tarihlerinin eğitim sistemi ve kültür araçlarıyla topluma anlatılması, kamusal bir TV kanalı üzerinden dinler konusunda eğitici yayınlar yapılması gereklidir. Çünkü laik bir devlet, dini pratikleri denetler ve sekülerleşme eğilimini güçlendirir.

Sekülerizm, "doğaüstüne dair öğretilerin (ve bu arada dinin) bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması”[1] demektir. Sekülerizm, toplumun aydınlanma düzeyini yansıtır. Toplumda dinsel pratiklere ve değerlere kayıtsızlık, onlarla bağlantısızlık anlamına gelir. Kişiler ve kitleler, laik değil, seküler olabilir. Sosyalizmde dinin kişisel bir vicdan meselesi olarak kabul edilişi, toplumun sekülerleşmesi ve aydınlanması sürecinde gerçekleşir.

Türkiye’de tüm vakitlerin namazını kılanların oranı yüzde 24,4 olarak belirtilmiştir. Türkiye’nin yüzde 70’inin namaz kılmadığı, düzenli namaz kıldığını söyleyenlerin de yüzde 70’inin sabah namazına kalkamadığı belirtilmektedir.[2] Bu örnek istatistik veri, Türkiye’de seküler kültürün azımsanmayacak derecede kültürel genlerde (memlerde) kökleşmiş bulunduğunu göstermektedir. Özgürlüklere ve seküler yaşam tarzına dönük müdahalelere karşı bir isyan olan Gezi Ayaklanması da hafızalardadır. Geleceğe miras kalacak olan bu seküler kültür, sosyalizmde giderek gelişecek ve toplumsal aydınlanma politikalarıyla birlikte yaygınlaşacaktır.

Evet, laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Fakat laiklik, toplumsal aydınlanma politikalarıyla birlikte olmazsa gericilik tarafından fethedilir. Türkiye’de olan işte budur… Toplumsal aydınlanma, devletin laiklik ilkesini tamamlar. Bilimsel düşünce ve aydınlanmacı kültürel değerler bir toplumda geriliyorsa ve devlet eliyle dinsel düşünceler, değerlerin yaygınlaşmasının önü açılıyorsa, o ülkede devletin laik olduğu söylenemez.

Sosyalist Türkiye’de 'Diyanet'e ne olacak?

Dolandırmadan yazalım: Diyanet İşleri Başkanlığı, sosyalist Türkiye’de kapatılmayacak, dönüştürülecek, bütçesi ve örgütlenmesi ihtiyaçlar oranında küçültülecek, işlevleri yeniden tanımlanacaktır. Maneviyat Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılabilecek bu devlet kurumu, toplumumuzun farklı din ve inançlarına ait manevi değerlerine dönük referans çerçevesi olacaktır.

Devletin laik olması, devletin düzenleniş ve işleyişinin (yapılanışının) dinsel kurallara bağlı olmaması demektir. Laik bir sosyalist devlet, toplumun devam ede gelen manevi ihtiyaçları için bir din politikasına sahiptir. Çeşitli dinlere ve inançlara mensup olan kişilere dönük ibadethane ve diğer kuruluş sayılarının düzenlenmesi, buralara din görevlilerinin ve kanaat önderlerinin atanması ya da halk tarafından seçilenlerin onaylanması, bu din görevlilerinin bilimle çelişmeyen çağdaş standartlarda eğitilmesi, bir kamusal TV kanalından dinler tarihi ve manevi kültür konularının işlenmesi, toplumsal aydınlanma çalışmaları kapsamında dine ilişkin etkinlikler, seminerler düzenlenmesi, kitap ve süreli yayınlar çıkarılması gibi birçok faaliyetin, sosyalist devletin din politikaları arasında bir yeri olacaktır.

Sosyalist toplumda, din bireylerin vicdan meselesidir dedik; bireylerin dinlere inanması da inanmaması da serbesttir dedik; insanlar hangi dine inanıp, ibadetlerini yapacağını seçebilir, vicdan özgürlüğü üzerindeki tüm sınırlamalar kaldırılır dedik. Yurttaşların dinine yönelik ifadelerin tüm resmî belgelerden çıkarılacağını da ekleyelim. Fakat farklı dinlerin ibadethanelerinin yönetimi ve işleyişi, ihtiyaçlar ölçüsünde din adamı ve inanç önderi yetiştirilmesi, örgün eğitimde dinler tarihi ve ahlak eğitimi verilmesi, sosyalist devletin sorumluluğundadır. Dinsel inançların kontrolsüz şekillerde yeniden üretimi, bireylere, ailelere ve toplumsal gruplara terk edilemez.

Peki, tarihsel bir örnek olan SSCB'de durum nasıldı?.. Sovyetler Birliği’nde kiliseyi devletten ayırıp, kendi haline bırakmışlardı. Bu deneyimde kilisenin bu haliyle örgütlenecek bir potansiyeli yoktu... Türkiye'de ise tarikatları kendi haline bırakmak, onların cami imamlarını belirlemesine, Kuran kurslarını yönetmesine izin vermek, örgütlenmelerinin devamına izin vermek olur. Dindarların tarikatlardan ve çıkar örgütleri olan cemaatlerden korunmaları, dindarların dini pratiklerine, maneviyatlarına devlet tarafından bir doğrultu verilmesi gerekir. Sosyalist devlet, toplumun aydınlanma seferberliğinde önemli işlevlere sahiptir. Aydınlanma mücadelesinde devletin maneviyat alanına dair düzenleyici bir işlevi ve politikası olmalıdır...

Komünist dünya toplumunda ise, bu toplumun ürettiği ahlak, bilimsel düşünceler ve materyalizm gibi realist inançlar, bir tarihsel geçiş dönemi olan sosyalizm dönemi boyunca işlevsizleşen dinlerin yerini alacak, elbette Maneviyat Başkanlığı gibi bir organizasyona ihtiyaç kalmayacak ve dinler toplumsal ilişkiler tarafından her gün yeniden ve yeniden üretilmeyecektir.

[1] Volkan Ertit, Sekülerleşme Teorisi, Liberte, Ankara, 2019’dan aktaran U. Töre Sivrioğlu, Türkiye’de sekülerizmin kaynakları-2 https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiyede-sekulerizmin-kaynaklari-2-makale-1607669

[2] https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiyede-sekulerizmin-kaynaklari-1-makale-1605401

32. [Dindar Emekçiler İçin Ne Yapmalı?]

Türkiye solunda tartışma ve eleştiri geleneği zayıftır. Her konuda olduğu gibi ilericilerin “dindar emekçilere yaklaşımı” konuşunda da bir istişare eksikliği var. Bu yazının tartışmaya, üzerine düşünmeye ve eleştirilere yol açması dileğiyle…

Sosyalizm öncesinde ve sosyalist kuruluşla birlikte dindar emekçiler için sosyalistler nasıl bir çalışma tarzı yürütmelidir? Bu soruya verilecek yanıt, sosyalist ideoloji ve politikalar, din-karşıtı ya da din-yandaşı olmadığından, tüm emekçiler için yapılacaklarla aynıdır. Bu nedenle sosyalizm öncesinde ve sosyalizm dönemi boyunca sosyalist öncü örgütlenmelerin, sendika ve meslek odası gibi mücadele örgütlerinin düzenlenişi ve işleyişi, eş deyişle yapılanması nasıl olmalı ve ne tür bir çalışma tarzına sahip olmalıdır? Öncelikle buna bakalım.

Nasıl bir çalışma tarzı ve yapılanma olmalı?

Toplumumuzdaki söylemlere, eğilimlere, konuşulan, benimsenen ve paylaşılan temalara uzanmak ve değmek, insanların günlük hayatlarındaki duygulanımlarına, düşünce ve davranış kalıplarına, ideolojik motiflerine katılmak, bunları ayrıştırmak, bazılarını onaylamayıp reddetmek, bazılarını sahiplenip anlamlarını dönüştürmek, siyasal mücadelenin içerisinde yer alan ideolojik mücadelenin temel karakteristiğidir. Bu mücadele işyerlerinde, mahallelerde, okullarda mekânlar oluşturarak, bu olanaklı olmadığında ağlar/organizasyonlar geliştirerek verilir. Bu mekânlarda ve/ya da organizasyonlarda önemli olan, dayanışma, yardımlaşma ve duygudaşlık içerisinde olunacak bir kültürel atmosfer oluşturmak, birlikte duyumsamanın, yorumlamanın, üretme ve etkin olmanın söz konusu olduğu pratiklerde bulunarak bir kolektivite yaratmaktır. Politik, kültürel, ideolojik üretimde bulunurken ve örgütlenirken Türkiye solunun ihtiyacı olan çalışma tarzı budur.

Emekçileri alternatif kültürel ve ideolojik değerlerin ve ilişkilerin atmosferi içerisine alarak, onların kendilerini örgütlemelerini sağlamak denenmelidir. Emekçileri “kazanmak”tan, onlara sosyalizmi “öğretmek”ten, ilerici düşünceleri “aşılamak”tan bahsetmiyoruz. Toplumsal dokudaki eğilimleri, pratikleri, değerleri, ideolojik motifleri dikkate almaktan, emekçiler arasında bulunup, onların sahip oldukları düşüncelere, eğilimlere, değerlere bir doğrultu vermeye çalışmaktan bahsediyoruz. Sosyalistlerin “öncülük” denilen işlevi aslında budur. Bu çalışma tarzına ya da politika üretme stiline “dışarıdan birilerine gazel okumak” yerine “birlikte gazel okumak” da denebilir.

Birçok konuda “kader ortağı” olduğunuz, aynı halkın evladı olarak birçok konuda farklılıklarla birlikte benzer düşüncelere ve duygulara sahip olduğunuz, yaşamsal süreçlerin doğallığı içerisinde etkileşimde bulunduğunuz kişilerde hissedilmelidir. Emekçiler, “bunlar bizden birileri” diyebilmelidir.

İşyerlerinde, mahallelerde ve okullarda sportif, sanatsal etkinliklerde bulunmak ya da birlikte bu etkinliklere katılmak, gezi turları düzenlemek, panolar hazırlamak, festivaller organize etmek, sohbet toplantıları ve söyleşiler düzenlemek, kitap okuma grupları oluşturmak vd… Bunlar verilebilecek örneklerden bazıları. Bu etkinliklerde olabildiği ölçüde ilerici değerleri işlemek, eğlenmek, rahatlamak, kendini gerçekleştirmek ve geliştirmek, kolektif iş çıkarmanın keyfine varmak gerekmektedir. Bunlar yapıldığında, emekçilerle birlikte mitinglere gitmek, basın açıklamalarına katılmak da mümkün hale gelir.

“Solcu kulüpleri” haline gelen, “ben söyledim, ben dinledim” pratikleri içerisinde debelenen ilerici sendikaların ve meslek odalarının içler acısı durumlarından kurtulmalarının yolu da budur. Bu mücadele örgütlerinin, gündemlerine aldıkları konuları neredeyse teknik/mesleki meseleler olarak görüp, yazıp-çizip, kimsenin dikkate almadığı araçlarla üyelerine “dışarıdan seslenme” yoluyla anlatmaları terk edilmeli, öncü kadrolar işyerlerinde ağlar örüp, ilişkiler geliştirip, etkinlikleri kolektif biçimde emekçilerle birlikte düzenlemelidir. İşyerlerinde seçilen temsilcilerin, sendika/meslek odası yönetimlerini oluşturması sağlanmalı, tepeden solcu grupların hazırladığı listelerdeki kişilere, seçimden seçime oy vermeye emekçilerin çağırılması dejenerasyonundan kurtulunmalıdır.

Aslında sosyalist öncü bir örgütlenmenin politikalar üretirkenki işleyişinde, kurullarının, birimlerinin, il/ilçe örgütlerinin çalışma tarzı da böyle olmalıdır. Bir bildiri mi yazılacak, bir forum düzenlenerek konu tartışılır ve ulaşılan sonuçlardan bildiriyi yazmak bir-iki yönetici/yönlendiriciye bırakılır. Bir konuda politik perspektif mi geliştirilecek, aşağıdan yukarıya doğru tartışmalar yapılır, öneriler alınır ve nihai içeriğe yönetici kurullar son şeklini verir. Ve benzeri ve devamı… Bu işleyişin bir adı zaten var: Demokratik merkeziyetçilik. Evet, öncü parti, “demokratik merkeziyetçi” bir yapılanmaya, eş deyişle düzenlenişe ve işleyişe sahip olmalıdır.

Bahsedilen bu örgütlerin yapısının sosyalizm öncesinde bu şekilde oluşturulması gerektiği gibi, siyasal iktidar işçi sınıfına geçtikten sonra da bu yapı ve işleyiş korunmalıdır.

Dindar emekçilere nasıl yaklaşmalı?

Önce nasıl yaklaşılmaması gerekir, buna bakalım.

i. Dinin manevi değerlerini övmek, yüceltmek ya da kullanmak sosyalistlerin işi değildir, olmamalıdır. Dinsel söylemler içerisinde “eşitlikçi” vurgular, “kardeşlik ruhu”, “adalet”, “hak” vb. değer ve kavramlar bulunsa da, sosyalistlerin bu değerleri anlamlandırması farklıdır. Bu farklı anlamlara sahip kavramları ve değerleri kapsayan

sosyalist ideoloji, bütününde farklı bir işleve sahiptir. İlericiler bu değerleri, kavramları dönüştürmeye, farklı şekilde anlamlandırmaya, başka bir doğrultuda kullanmaya çalışır.

ii. “Hak, adalet, kardeşlik” diyenlerin, “yetim hakkı”ndan bahsedenlerin servetleri, lüks yaşamları, yandaşlık da dâhil kazançlarını elde ediş yolları, yolsuzlukları, insanımızın vicdanındaki dini duyguları istismar etmeleri, siyasette dini kullanmaları ve üstelik gösterişle kullanmaları vb… Bunları söylemek, yazmak, tartışmak gereklidir. Fakat dinlerin aslında böyle olmadığı ya da başlangıcında hiç böyle olmadığını propaganda etmek sosyalistler açısından doğru olmayacaktır.

iii. Dinsel değerlere saygısızlık kabul edilemez. Sosyalist ideoloji, din-karşıtlığını ve ateizmi benimsemez. Dinlerin bireysel vicdani bir mesele olduğunu, bireylerin maneviyatını oluşturduğunu belirtir. Herkesin dini kendinedir. Günlük pratikler içerisinde emekçilerin kullandığı bazı dinsel kavramlara, empati yaparak, uygun dinsel kavramlarla yanıt vermede de yadırganacak bir durum yoktur. Emekçilerin dinsel değerlerini, kavramlarını ve davranışlarını reddetmek, olgunlaşmamışlığı gösterir bir tutumdur.

iv. İhsan Eliaçık, Yaşar Nuri Öztürk gibi isimlerin etrafında kümelenen topluluklarla ilişki geliştirmek, bu toplulukları desteklemek ne ilkesel olarak doğrudur ne de sosyalist harekete bir yarar getirir. Sosyalist ideolojiye dinsel kavramları ve değerleri taşımak yanlıştır.

Bunlar yapılmadığında, sosyalistlerin/ilericilerin, sekületi olsun dindarı olsun fark etmeksizin emekçi halkımızın tüm bireyleri, aileleri ve gruplarıyla etkileşimlerinde daha önce değindiğimiz çalışma tarzı yakalanmalıdır.

Peki, ya Alevilik?..

Aleviliğin barındırdığı değerler, adetler, pratiklere bakalım:

“… camiyi değil cem evini ibadethane olarak gören, ibadetini camide namaz değil, cem evinde cem olarak yapan, oruç olarak ramazanı değil, Hızır ve muharrem orucunu gören, ‘Benim kabem insandır’ diyen, Sünni İslam’ın yasakladığı, kadın erkek birlikte ibadeti, ibadette kadınlı erkekli birlikte yapılan semahı, ayet diye nitelediğimiz deyiş ve duvazimamlarımızı, inanç önderi olarak kendilerinin atadığı devlet memurunu değil, Pir-Dede-Baba-Ana’yı gören, Sünni İslam’ın yasakladığı sazı ibadetinin baş köşesine telli kuran olarak yerleştiren, tüm canlıları eşit görüp, doğayı kutsayan, insanı da o doğanın efendisi olarak değil bütünün bir parçası olarak gören Alevilerin yüzlerce yıldır sürdürdüğü inancın tamamıdır.”[1] **(Evrensel)**

Bu satırlarla özelliklerinden bazılarını aktardığımız, bir din ya da mezhep olmayan Alevi inancı/kültürüyle, sosyalist ideolojinin ilişki kurmaması düşünülebilir mi?..

Sol kültür mücadele tarihinde bir Ruhi Su örneği var. Ruhi Su, Alevi-Bektaşi kültürüne ait deyişleri, türküleri, solun kültürel mücadelesinin içerisine ne güzel ve yetkin biçimde taşımıştır. Günümüzde Zeynep Baksi Karatay’ın türkülerde, Nezih Ünen’in *Anadolunun Kayıp* Şarkıları’nda yaptığı gibi halkın folklorik öğelerini modernize ederek, yeniden şekillendirme yönündeki çalışmaların artmasına ihtiyaç yok mu?..

Alevi inanç/kültürü, düzenle barışık olmayan unsurlar barındırır. Fakat Alevi örgütlenmeler ve “açılımcı” düzeneklerle Alevi kitleler düzene bağlanmaya da çalışılmaktadır. Aleviliğin üzerinde yürütülen bir mücadele var, bunu görmek gerekiyor. Düzen siyaseti ve egemen ideolojiyle barışmak bir yanda, sosyalist ideolojiyle ilişkilenmek bir yanda duruyor. Bu mücadelede pasif tavır almak ya da tavırsızlık, siyasette bir hatayı temsil ediyor. Aleviliğin, sosyalist ideolojiyle ilişkilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Alevi kültürünü işlemek, sahiplenmek önem taşımaktadır. Neden mi?.. Sosyalizm mücadelesinin kitleselleşebilmesi için, toplumun değerlerine uzanması ve dokunması gerekir. Bu değerlerin sağlıklı olanlarını işlemeden ve sahiplenmeden, halkla bağlar kurulamaz.

Alevi inanç/kültürünün düzene eklemlenmesine karşı direnç oluşturmak ve solun mücadelesini zenginleştirecek, bu mücadeleye güç katacak bir yol olmasını sağlamak, Türkiye sosyalist hareketinin görevlerinden biridir. Sosyalist hareketin, Aleviler üzerinde hegemonya oluşturması ve onları düzene eklemlenmekten, asimile olmaktan kurtarma mücadelesine katılmasından bahsediyoruz. Bu kültür ve inancın birçok sağlıklı değeri, kavramı, ilkesi var ve bunların sol/sosyalist değerlerle buluşturulması gerekiyor.

Alevilerin düzen siyasetine yamanmasını engellemek için, Alevi örgütlenmelerinin düzen içi yönelimlerini eleştirmek ve aynı zamanda kültürel mücadelede Aleviliğin değerlerini işlemek şart. Alevliğin, sosyalizm mücadelesinin şemsiyesi altına girmesi yönünde bir çaba için, ideolojik ve kültürel açıdan ilişki kurmak, Alevi değerlerini sahiplenmek ve işlemek, Türkiye solunun çalışmaları arasında yer almalıdır.

Dolayısıyla Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi-Giriş* ve *Yahudi Sorunu Üzerine* adlı çalışmalarını yeterince kavrayamayan bir yazarın şu tavrı hem yanlış hem de apolitik bir tavırdır:

"Karl Marx 'Din halkın afyonudur' derken, 'mezhepler hariç'; ya da 'Alevilik hariç' dememiştir. Çünkü din, bazıları ne kadar kendine aykırı olsa bütün mezheplerinin, tarikatlarının, "kültürlerinin" toplamıdır.

Alevilik yakın zamana kadar devrimci bir halk kültürü olarak; bir mezhep olarak tarihin devrimci ve olumlu yanındaydı; onun yapılmasına katkıda bulunuyordu.
Bugün için artık Marx'ın din, özel olarak da Yahudilik için ne söylemişse elbette istisnasız bütün dinler ve mezhepler, din yolları için, dolayısıyla Alevilik için de aynı şeyi, aynı netlikle söyleyebiliriz:

Alevinin toplumsal özgürleşmesi, Alevi toplumun Alevilikten özgürleşmesiyle mümkündür."[2] **(Eskimeyen)**

Oysa Alevi topluluğunun, dinden ve Alevi inancından tamamen özgürleşmesi, komünist toplumda gerçekleşebilecek bir durumdur. Bu özgürleşmeye ulaşabilmek için önce "toplumsal özgürleşme" olan sosyalist siyasal ve toplumsal devrimin yaşanması gerekir. Alevilerin "toplumsal özgürleşme" için verilen mücadeleye katılmaları, inanç ve kültürlerini terk etmelerini istemek şeklinde çocukça bir taleple sağlanamaz. Tersine inanç ve kültürlerindeki bazı öğeler, sosyalizm mücadelesinin bileşimine katılıp, bu mücadeleye olanaklar sunabilir.

Peki materyalizmle ya da Marksizm'le Aleviliğin bir sentezi mi yapılmalıdır?.. Böylesi bir iş, olanaklı olmadığı gibi, akıldan bile geçirilmemelidir. "Sol ilahiyat" oluşturma yönündeki zırvalıklara da itibar edilmemelidir. Sadece ve sadece Aleviliğin değer ve motifleri, sol/sosyalist kültürel mücadelede yer almalı ve işlenmelidir... Böylesi bir çaba "fırsatçılık" olarak görülemez. Bu öneri, ilericilerin mücadelesi için bazı Alevi motiflerin ve kültürel öğelerin (örneğin ortakçılık, doğa ve insan sevgisi vd.) benimsenmesi ve sol değerlerle kaynaştırılması isteğini yansıtır.

Ateizm mi, materyalizm mi?

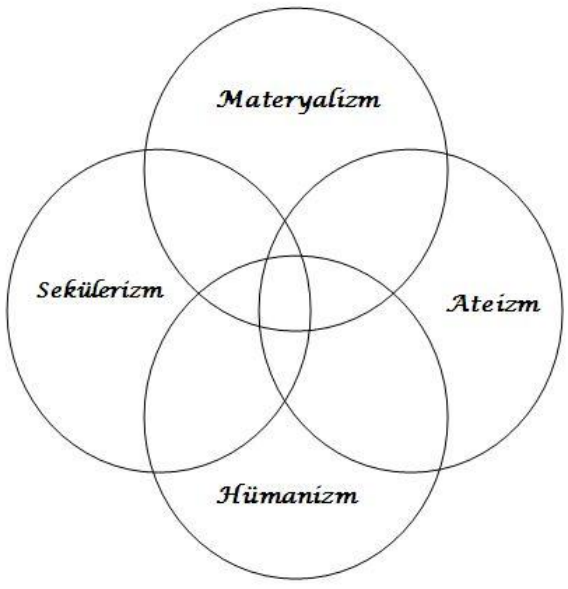

Resim: *İdeolojiler, öğretiler olarak değil de günlük hayatta insanların yaşamsal etkinliklerinin ideal boyutu (pratikler/tavırlar/davranışlar vd.) olarak kavranırsa; materyalist tutum, davranış ve düşünme kalıplarına sahip olan bir birey, aynı zamanda metafizik inançlara da sahip olabilir. Örneğin her insan, kırmızı ışıkta yolun karşısına geçerse, bir kazaya kurban gideceğini bilir ve bu konudaki tutumu materyalisttir, yine de burçlara, fala, telepati gibi metafizik inanışlara sahip çok sayıda insan vardır. Materyalist felsefi ideoloji, bilimsel düşüncelerle uyumlu bütünlüklü bir "inanç" olduğundan bir materyalist kendini ateist olarak dar bir çerçevede tanımlamayabilir. Bir ateist, materyalist ve hümanist ve aynı zamanda seküler olarak kendini tanımlayabileceği gibi, militan bir ateist olarak sadece dine karşı savaşım verdiğini iddia edebilir. Bir seküler birey, bir deist olarak materyalist/ateist ya da ayrıca*

hümanist olmayabilir. Tersine seküler bir insan bunların hepsine sahip çıkabilir. Resimdeki inanç/tutum/düşünce ve davranış kalıplarını anlatan ideolojiler arasındaki kesişmeler ve birliktelikler ile farklılıklar bu şekilde kavranmalıdır.

Ateizmin birçok çeşidi olsa da, bu çeşitlerin hepsinde gözlenen genel nitelik dine/tanrı inancına referansla kendilerini tanımlamalarıdır. Ateizm dine ve metafizik düşüncelere reddiye, tanrının varlığına dair bir yadsımadır.

Materyalizm, evrenin bir yaratıcıya ihtiyaç duyulmadan içerdiği olayların, süreçlerin, ilişki ve etkileşimlerin gözlemler ve deneyler yapılarak bilimsel açıdan incelenip kavranabileceğini benimser. Gerçeklik bilinebilirdir ve bilindiği ölçüde üzerinde denetim ve kontrol kurulabilir.

Materyalizmin almış olduğu tarihsel-diyalektik materyalizm formunda, tanrı inancının, metafizik fikirlerin ve dinlerin, toplumsal ilişkiler ve pratikler tarafından nasıl üretildiğine dair, bilimsel araştırmaların sunduğu bilgilerle oluşturulan bir perspektif bulunur. Dolayısıyla materyalizm, kendini din-karşıtlığı, tanrı inancını reddetmeyle sınırlamaz. Materyalizm, ateist bir tavra indirgenemez. Materyalizm, bunun ötesindedir ve bilimle uyumlu bir felsefi anlayış/ideolojidir.

“Tanrı”nın ya da diğer metafizik kavramların nesnel gerçeklikte var olup olmadığına dair bilimsel bir sorgulama/araştırma yürütmek mümkün değildir. Fakat bu inançların toplumlarda/tarihte insanların pratikleri içerisinde ve zihinlerinde nasıl doğup, geliştiklerine, ayrıca yaşamsal etkinlikleri nasıl yönlendirdiklerine dair bilimsel ve materyalist felsefi bir kavrayış bulunmaktadır.

İnsanların yaşam etkinliklerinin ideolojik/ideal boyutunda yer alan dinlerin, her gün yeniden üretimi, temelde insanların doğadaki ve toplumdaki süreçleri şeffaflıkla ve doğrulukla kavrayamamalarına ve yaşamlarını etkileyen bu süreçleri kontrol edememelerine bağlıdır. Yaşamsal etkinliklerin, realist ve bilimsel düşünceleri de doğurduğu görülmelidir. Yani insanlar günlük etkinliklerinde metafizik fikirlerin yanı sıra materyalist/realist fikirler de üretirler ve bilimsel de düşünürler. Elbette gerici bir sınıf olan sermaye sınıfının toplumsal iktidarının korunması ve yeniden üretilmesinde dinlerin ve metafizik ideolojilerin çeşitli yollarla ve yapılar aracılığıyla öğretilmesi, aktarılması, propagandası da gerçekleşmektedir.

Doğadaki ve toplumdaki olguların/süreçlerin, bütün insanlar tarafından, sağduyu düzeyinde bile realist/bilimsel/materyalist bir şekilde kavranışı, tarihin komünizm döneminde gerçekleşecektir. Bu ancak, toplumu bütün üyeleriyle kucaklayacak kolektif bir örgütlenmeyle, devletin toplumsal örgütlenmeyle eşitlenmesiyle ve planlı toplum mühendisliği etkinlikleriyle, toplumsal düzenleniş ve işleyiş (=yapılar) üzerinde kolektif bir denetim ve egemenlik sağlandığında mümkündür.

Komünizme geçiş toplumu olan sosyalizmde, ateizmin ne propagandası yapılır ne de ateizm yaygınlaştırılır. Toplumsal aydınlanma seferberliği dâhilinde bilimsel düşüncelerin ve materyalizmin farklı alanlarda benimsenmesi ve yaygınlaşması doğrultusunda politikalar izlenirken, bireylerin inançlarına tam bir özgürlük ortamı sağlanır. Dinin siyasal ve iktisadi örgütlenmelere referans olmasıysa önlenir.

Tarihteki idealizm ile materyalizm, başka bir görünüm altında dinler ile bilim arasındaki karşıtlık ve mücadele gerçek bir olgudur. Toplumsal etkinliklerde üretilen bu ideolojik/ideal boyutların arasındaki karşıtlığın aşılacağı tarihsel dönemin adı sosyalizmdir. Komünist dünya toplumunda ise, idealizmin ve dinlerin yerini ateizm almayacak, bilimsel düşünceleri, materyalizmi, hümanizmi ve günlük hayatın içindeki bin bir sağduyu öğesini kapsayan realizm, ideolojiler dünyasına hâkim olacaktır. Çünkü metafizik ideolojiler, nesnel/toplumsal dünyanın bir bileşeni ve yaşamsal etkinliklerin ideal boyutu olarak, insanların doğal olmayan/yabancılaşmış ilişkilerinin ve pratiklerinin ürünüdür. Doğadaki ve toplumdaki süreçler büyük oranda denetlendiğinde veya kontrol altına alındığında, toplumun işleyişi kolektif olarak belirlenebildiğinde ve bilimsel kriterlerle düzenlendiğinde, idealizmi, dinleri, mistik inançları ve irrasyonalizmi kapsayan metafizik ideolojiler yeniden üretilemez duruma gelmiş olacaktır.

33. [Seçimler Ne Zaman Boykot Edilir?]

Seçimlerin boykot edilmesi, seçime katılmama, seçimi görmezden gelme ya da seçim yokmuş gibi davranma olarak kavranırsa, bu kavrayışla yapılacak bir boykot çağrısı, politik güçsüzlüğün bir dışavurumudur ve politik bir hatadır.

Sandığın boykot edilmesi, oy verme işlemini sekteye uğratacak kitlesel eylemlerle birlikte ve onlara dayanarak kullanılacak bir mücadele aracı olarak görülmediğinde, sadece oy vermeye gitmeme çağrısı şeklinde kurgulanırsa, sosyalist sol adına yanlış, pasif ve apolitik bir tavırdır. Seçimlerin boykot edilmesi, ancak aktif mücadele içerisinde, kitlelerin eylemleriyle, grev ve ayaklanmalarla birlikte olursa bir anlam taşır ve bir işlev kazanır. Seçimlerin boykot edilmesi arkasına kitlelerin mücadelesini almalıdır.

Seçimlerin boykot edilmesi çağrısı, toplumsal koşullar uygunsa işlevseldir. Devrimci yükseliş döneminde, kitlelerin hareketlendiği bir evrede, seçimlerin boykot edilmesinin mücadeleye getireceği yararlar olacaktır. Fakat toplumda emekçiler içerisinde halihazırda var olmayan bir mücadeleyi icat etmek için devrimci demokratik cafcaflı sözler kullanarak boykot sloganları atmak, nesnel durumu Marksist olarak kavramamanın bir sonucudur.

Seçim boykotu kapitalist düzene karşı muhalefeti örgütlemeye ve mücadeleyi başlatmaya yaramaz. Tersine, toplumsal muhalefetin yükselişi ve mücadelenin gelişmesi, sandığı boykot etme çağrısını gündeme getirir. Toplumsal mücadelelerde bir yükseliş yoksa seçimlerin boykotu çağrısı yanıtsız kalır ve başarısızlıkla sonuçlanır.

Lenin'in *Boykota Karşı* adlı yazısından bir alıntıyla bu değiniyi noktalayalım:

> "Bu, Rusya için de geçerlidir. Boykotun uygulanma koşullarını incelemeliyiz; boykotun, tamamen meşru ve devrimin yükseldiği anlarda bazan temel yöntem olduğunu (boş yere Marx'ın adını anan çok bilmişler ne derlerse desinler) yığınların kafalarına yerleştirmeliyiz. Ama devrimin gerçekte yükselmekte olup olmadığı - ve bu, bir boykotun ilânı için temel koşuldur- bağımsız olarak konulması ve gerçeklerin ciddî bir çözümlemesine dayanılarak kararlaştırılması gereken bir sorudur. Gücümüz dâhilinde olduğu ölçüde böyle bir yükselişin yolunu hazırlamak ve uygun anda boykotu reddetmemek bizim görevimizdir; ama boykot sloganına, her kötü ya da çok kötü temsilî kuruluşa uygulanabilir gözü ile bakmak kesin bir yanılgı olacaktır."

34. [Tüketim Boykotları İşe Yarar mı?]

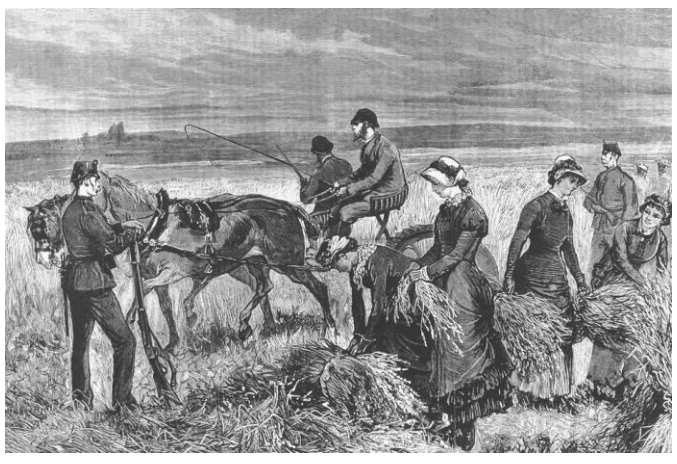

Charles Cunningham Boycott (ortada)

"Boykot" kelimesi İngilizceye İrlanda "Toprak Savaşı" sırasında girmiştir ve İrlanda'nın County Mayo bölgesinde yaşayan Lord Erne adlı bir toprak ağasının toprak temsilcisi olan Yüzbaşı Charles Boycott'tan türemiştir. Yüzbaşı Boycott, 1880 yılında İrlanda Toprak Birliği tarafından organize edilen sosyal dışlanmanın hedefi olmuştur. O yıl hasat kötü geçtiği için Lord Erne kiracılarına kiralarında yüzde on indirim teklif etmiş, buna karşılık olarak kiracılar

yüzde yirmi beş indirim istemiş, fakat bu talep Lord tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Boycott on bir kiracıyı araziden tahliye etmeye çalışmıştır. Yüzbaşı Boycott kısa süre içerisinde izole edilmiş, işçileri tarlalarda, ahırlarda ve evinde çalışmayı bırakmış, yerel burjuvalar onunla ticareti kesmiş, yerel postacı ona posta dağıtmayı reddetmiştir. “Boykot” terimi, 1880 yılında İrlanda’da Yüzbaşı Charles Boycott’a karşı gerçekleştirilen bu sosyal izolasyon eyleminden doğmuştur. Bu toplu tepki, o günden sonra benzer protesto biçimlerinin “boykot” olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Boykot, “uzak durma” şeklinde bir protesto türüdür. Aktif eylemliliği değil, pasif tutumu, gönüllü bireysel tavırların kolektifleştirilmesini barındırır. Bir ürüne, şirkete, kişiye, kuruluşa ya da ülkeye karşı olabilir. Şiddet içermez. Boykota gitmenin nedenleri arasında ahlaki, toplumsal, politik veya çevresel nedenler bulunur.

Boykotun bir protesto aracı olarak devrimci kullanımı ile “romantik” kullanımı farklıdır. “Romantik boykotlar”da bireyler, öfkelerini, tepkilerini ve itirazlarını diğer bireylerle buluşturup, bir organizasyon/örgütlenme oluşturulması ve içerisine girilen bir eylemlilik süreciyle somut kazanımların elde edilmesi yerine, duygusal rahatlama, biriken tepkiselliklerini dışa vurma amacıyla hareket eder. Devrimci boykotlar ise, bir örgütlülük çerçevesinde, aktif eylemlerle (basın açıklaması, gösteri, yürüyüş, miting vb.) desteklenecek şekilde yapılır ve amacı yerel ve genel ölçekli toplumsal propaganda ile örgütlülüğün güçlendirilmesidir.

Örneğin devrimci bir üniversite boykotu nasıl olmalıdır?.. Üniversite öğrencilerinin ve öğretim görevlilerinin ders boykotları, bir tür “öğrenci grevi” olarak, çeşitli eylem türleri ve propaganda faaliyetleriyle birlikte yapılmalı, güç biriktirmeye, gelenek oluşturmaya, miras bırakmaya, somut kazanımlar elde etmeye yaramalıdır. Bunların varlığında “devrimci” bir boykotun varlığından bahsetmek olanaklıdır. Sosyalistlerin üniversitelerdeki boykot geleneğinde bunlar vardır.

Peki tüketim boykotları için ne söylenebilir?.. Ancak ve ancak siyasal içeriği net ve sağlam/sağlıklı biçimde örülen, bu içeriğin topluma çeşitli araçlarla propagandası yapılan, örgütlenmeye yarayan bir “tüketim boykotu”nun sosyalizm mücadelesinde bir yeri olabilir. Tüketim boykotlarıyla bir bütün olarak sermaye sınıfını “bayıltmak”, “sarsmak”, “yola getirmek” mümkün değildir. Bir kampanya süresince sembolik bir hedef seçilerek, deşifrasyona, ideolojik mücadeleye ve örgütlenmeye hizmet edecek bir boykot, bu sürede yapılacak eylemlerle, etkinliklerle, propaganda çalışmalarıyla ve sonuçtaki örgütsel kazanımlarıyla anlamlıdır. Devrimcilerin boykot anlayışı budur. Boykot kampanyalarının, bir süre boyunca, kazanımlara yol açabilecek bir araç olarak kullanılması dışında, başkaca önemsenebilir bir işlevi yoktur.

Gelelim güncel ve somut duruma. Özgür Özel’in boykot listesinde sayısı yirmiye yakın şirket ve medya kuruluşu var. Bunların toplumumuzca yaygın bir şekilde boykot edilmesi, ne sonuç doğurabilir?..

Birincisi; ekonomik krizi bir kafe, bir AVM, bir bisküvi firması, bir-iki petrol/gaz şirketi, bir mobilya şirketi, bir-iki bahis firması, bir-iki kitapçı-kırtasiye, bir yayınevi, bir turizm şirketi vd.’nı boykot ederek, derinleştirmeyi düşünmek saflık olur.

İkincisi; bu şirketlerden alış-veriş yapılmamasıyla emekçiler açısından elde edilecek bir kazanım yoktur.

Üçüncüsü; yıllardır zaten toplumumuzun muhalif kesimleri tarafından takip edilmeyen birkaç TV kanalını izlememeyi önermek, “havanda su dövmek” dışında bir anlama sahip değildir.

Dördüncüsü; devrimcilerin boykot anlayışıyla, Özgür Özel’in boykot teklifinin arasındaki farkın doldurulamaz bir uçurum gibi olduğu görülmelidir.

Devrimci politikalar geliştirmek için içerisinde bulunduğumuz süreçleri doğru okumak gerekir. Bunu yapabilmek için de teori gereklidir. Son günlerde yaşanılan süreçlerde Marksistler şunları görmektedir:

CHP, kitlelerin mevcut siyasal rejime ilişkin düzen içi ya da düzen dışı alternatif arayışını kendi arkasına almakta, kitlelerde biriken siyasi iktidara karşı hoşnutsuzlukların ve iktisadi krizin getirdiği yoksullaşmayla ilişkili öfkenin

sosyalist harekete yönelmesinin önüne geçmekte, bunların düzen içinde kalınarak soğurulması işlevini yerine getirmektedir.

Sokağın açığa çıkan enerjisi, İmamoğlu adında bir bireyin CB adaylığını desteklemeye daraltılmakta, sosyal demokratik liberalizmin son yıllarda yıldızı parlayan partisi CHP'nin toplumsal onayını artırmaya dönük kullanılmakta, "tüketimden gelen gücün(!) kullanılması" şeklinde hiçbir etkiye/sonuca ulaşmayacak protesto türleri ile şimdiye dek Saraçhane önüne ve bundan sonra bazı miting alanlarına sıkışmış/sıkışacak türkülü-şarkılı, bol keseden bıçkın laflar ederek duygusal rahatlamanın sağlandığı mitinglerle heba edilmekte, yatıştırılmakta, dizginlenmektedir.

Öyleyse sosyalistler, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da CHP'ye oy verenler ve sokak eylemlerine/mitinglere katılan emek yanlısı, yurtsever, Cumhuriyetçi, seküler duyarlılıklara sahip emekçiler arasında propaganda yürütmeli, mitinglere kendi renklerini çalmaya gayret ederken, CHP politikalarının kuyruğuna takılmadan, bağımsız siyasal söylemini ve çizgisini kitlelere ulaştırmalıdır.

35. [Bir İhtimal Daha Var: Örgütlenmek!]

Yüksek düzeyde eğitimli gençlerin önemli bir bölümü yurt dışına gidiyor. Yine gençler arasında intihar oranlarında yükseliş bulunuyor. Oysa bir ihtimal daha var; o da örgütlenmek!..

"Beyin göçü" sayıları tırmanışta

Türkiye'de son yıllarda "beyin göçü"nde artış yaşanmaktadır. Bu konudaki veriler şu şekilde özetlenebilir:

- 2012'de lisans eğitimi, lisansüstü eğitim ve iş olanakları için yurt dışına gidenler toplamda 40.000-50.000 civarındayken, 2022'de bu sayı 55.000-70.000'e çıkmıştır.
- 2012 ve 2022'de yurt dışına lisans eğitimi için gidenlerin sayısı yaklaşık 25.000-30.000 arasında değişmeden kalmıştır.
- Lisansüstü eğitim için yurt dışına gidenlerin sayısı 2012'den 2022'ye 10.000-13.000'den 15.000-20.000'e yükselmiştir. Bu artışta akademik fırsat arayışı etkili olmuştur.
- İş için yurt dışına göç eden yüksek öğretim mezunlarının sayısı 2012'de 5.000-7.000 iken, 2022'de 15.000-20.000'e çıkmıştır. Bu artışta ekonomik faktörler belirleyicidir.

2012 ve 2022 Yıllarında Yurt Dışına Gidenler

Yıl	Kategori	Tahmini Sayı	Açıklama
2012	Lisans Eğitimi İçin Gidenler	25.000 - 30.000	Yurt dışında eğitim alan Türk öğrencilerin çoğu lisans düzeyindeydi.
	Lisansüstü Eğitim İçin Gidenler	10.000 - 13.000	Yüksek lisans ve doktora için yurt dışına giden yüksek öğretim mezunları.
	İş İçin Gidenler	5.000 - 7.000	İş fırsatları arayan yüksek öğretim mezunları.
2022	Lisans Eğitimi İçin Gidenler	25.000 - 30.000	Lisans eğitimi için gidenlerin sayısı sabit kaldı (artış: %0).
	Lisansüstü Eğitim İçin Gidenler	15.000 - 20.000	Lisansüstü eğitim için gidenlerin sayısı ekonomik nedenlerle arttı (artış: %50).
	İş İçin Gidenler	15.000 - 20.000	İş amaçlı göç, ekonomik koşullar nedeniyle yükseldi (artış: %185).

Not: Veriler, UNESCO'nun uluslararası öğrenci hareketliliği istatistikleri, TÜİK'in göç verileri ve beyin göçü raporlarından tahmin edilerek hazırlanmıştır. Rakamlar yaklaşık değerleri yansıtır.

2012’den 2022’ye gelindiğinde, yurt dışına giden yüksek öğretim mezunu sayısında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye’deki ekonomik zorluklar, işsizlik oranlarının yüksekliği (işçi sınıfı içerisinde gerçek işsizlik oranı %30 düzeyindedir) ve yurt dışındaki daha iyi kariyer fırsatlarının oluşturduğu cazibeyle ilişkilidir. 2012’den 2022’ye lisansüstü eğitim için gidenlerin sayısı yaklaşık iki katına çıkmış görünmektedir. Bu, Türkiye’de akademik fırsatların azalması ve yurt dışındaki eğitim kalitesine yönelimle açıklanabilir. İş amaçlı göç ise, 2022’ye gelindiğinde belirgin bir şekilde artmıştır. Ekonomik koşullar (TL’nin değer kaybı, yüksek işsizlik) ve yurt dışındaki iş fırsatları bu artışı tetiklemiştir. Eğitim ile iş için yurt dışına giden yüksek öğretim mezunu kategorilerinin her ikisinde de artış mevcuttur. Bu durum, Türkiye’deki yüksek öğretim mezunları arasında önemli ölçüde bir “beyin göçü” olgusunun varlığını göstermektedir.

2012 ve 2022’de lisans için yurt dışına gidenlerin sayısı aynı düzeydedir (~25.000-30.000). Burada iktisadi koşulların üniversite eğitimi için yurt dışına gitme eğilimini nasıl sınırladığı görülmektedir. Evlatlarının yurt dışında lisans eğitimi için finansman sağlayabilecek ailelerin vasıflı ve yüksek gelirli de olsa emekçi aileler olmadığı anlaşılmaktadır.

Lisans üstü eğitim için yurt dışına gidişte 2012’den 2022’ye %50 civarı artış (10.000-13.000’den 15.000-20.000’e) yaşanmıştır. Akademik kariyer ve yurt dışı fırsat arayışı ile yurda dönüldüğünde tatminkâr işler bulma olasılığının artırılması çabası bu gidişleri açıklamaktadır.

Yurt dışına iş için göçen yüksek öğretim mezunları 2012’de 5.000-7.000 iken 2022’de 15.000-20.000’e yükselmiş bulunmaktadır. Ekonomik kriz ve TL’nin değer kaybı, yüksek öğretim mezunlarını iş olanakları için yurt dışına yöneltmektedir.

CHP’nin 2021 tarihli “AKP’nin Tetiklediği Büyük Beyin Göçü” raporuna göre, 20-35 yaş arası gençlerin yurt dışına gitme oranı 2016-2019 arasında %70 artmıştır. Bunlar arasında yüksek öğretim mezunları önemli bir yer tutmaktadır.

Gençlerde intihar oranı artıyor

2012 ve 2022 Yıllarında Eğitim Düzeyi ve İntihar Sayıları

Kategori	2012	2022	Değişim (2012-2022)
Lise Mezunu Kişi Sayısı	10 milyon	12,5 milyon	+2,5 milyon (+%25)
Yüksek Öğretim Mezunu Kişi Sayısı	6,12 milyon	10,5 milyon	+4,38 milyon (+%71,6)
Lise Mezunu Kişilerde İntihar Sayısı	672	870	+198 (+%29,5)
Yüksek Öğretim Mezunu Kişilerde İntihar Sayısı	344	498	+154 (+%44,8)

Not: Veriler, TÜİK’in 2012 İntihar İstatistikleri ve Ulusal Eğitim İstatistikleri’nden alınmış; 2022 intihar sayıları TÜİK’in toplam verileri ve trendler baz alınarak tahmin edilmiştir. Mezun sayıları yaklaşık değerlerdir.

2012-2022 arasında hem lise hem de yüksek öğretim mezunu sayısı önemli ölçüde artmıştır. On yıllık zaman kesitinde yüksek öğretim mezunlarının sayısında %71,6’lık artışın yaşanmasının temel nedeni, mekânsal, öğretim üyesi ve kampüs olanakları açısından yetersiz birçok üniversitenin açılması ve bu üniversitelerin sağladığı kontenjanlardır. Yüksek öğretim mezunlarının sayısındaki %71,6’lık artışın diğer nedenleri arasında lise mezunu sayısındaki artış (aday havuzunun büyümesi), iş olanaklarını artırmak için üniversite diplomasına olan talepteki artış, açık öğretim ve uzaktan eğitim olanakları, kadınların eğitime katılımındaki yükseliş sayılabilir.

Lise ve yüksek öğretim mezunları arasında intihar sayıları artarken, yüksek öğretim mezunlarındaki artış (%44,8) lise mezunlarındakinden (%29,5) daha yüksektir (lise mezunları arasında intiharlardaki artış, lise mezunu kişi sayısındaki artışa koşuttur). Peki yüksek öğretim mezunları arasında intihar sayılarındaki (lise mezunlarındakinden daha fazla) artışın nedeni/nedenleri nelerdir?.. Bu artışın önemli bir nedeninin geleceksizlik kaygısı/geleceğe dönük umutsuzluk ve işsizlik olduğu düşünülebilir. Bu nedenler intihar riskini artırmaktadır.

Gençlerin açığa çıkan öfkesi

24-25-26 Mart 2025 tarihlerinde 19:00-23:00 saatleri arasında Ankara’nın Kızılay meydanında toplanan ve 19 Mart 2025’te Ekrem İmamoğlu’nun gözaltına alınmasıyla tetiklenen sokak protestolarına katılan 208 eylemciyle,

eylemler sırasında, yüz yüze görüşmelerin sonucunda bir rapor oluşturulmuştur. Yağmur Uzunırmak'ın Toplumsal Çalışmalar Enstitüsü adına yaptığı bu araştırma "Kim bu gençler?" (Ankara örneği) adıyla yayınlanmıştır.

Bu rapora göre, eylemcilerin içerisinde 18-24 yaş aralığında olanların oranı %70,2'dir. Buna 25-34 yaş aralığında olanların oranı %24 de eklendiğinde %94,2 oranında genç-genç yetişkinlerden oluşmuş bir toplam elde edilmektedir. Eylemlere katılım oranıyla ve dinamizmiyle gençler damgasını vurmuştur. Eylemlere katılanların %76,5'ini üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olanlar oluşturmaktadır. Eylemciler büyük oranda öğrencilerden oluşmaktadır.

Eylemlere Kürt emekçilerden katılım olmuşsa da bu oldukça sınırlı kalmış, DEM Parti'nin bu konuda bir çağrısı olmamıştır.

Eylemciler ekonomik durumlarını genel olarak tatmin edici bulmamaktadır. "Türkiye'nin mevcut iktidarla yakın gelecekte ekonomik olarak nasıl bir gelişme göstereceğini düşünüyorsunuz" diye sorulduğunda eyleme katılanların %63,5'i "çok daha kötü olacak" yanıtını vermiştir.

Protestolarda yer alan kitle, "Türkiye'nin yönetimi bu şekilde devam ettiği sürece ben ne yaparsam yapayım bu ülkede iyi bir geleceğim olmayacak" ifadesine tamamen ya da kısmen katılmaktadır.

Eylemcilerin 2023 seçimlerinde oy verdikleri ve gelecek seçimlerde oy verecekleri partilerin dağılımı şöyledir:

- CHP'ye oy verdiğini ya da vereceğini belirtenlerin toplamı %52,9 oranındadır.
- Zafer Parti'sine oy verenler ya da verecek olanlar %23,8'lük bir kesimi oluşturmaktadır.
- İYİP %5,3 oranında desteklenmektedir.
- TİP eylemciler arasında %4,4 oranında bir hegemonyaya sahiptir.

Bu oranlar eylemlere katılan ve yoksul, ekonomik durumu kötü olan gençlerin faşist söylemlerin cazibesine kapıldığını ve kapılabileceğini, fakat sosyalist solun yaygın ve yoğun politik faaliyetleriyle bu gençleri etkileyebileceğini, üzerlerinde bir aidiyet hissi-sevgi-saygı oluşturabileceğini göstermektedir. Farklı partilere yakınlık duyan eylemci gençler-genç yetişkinler, toplumsal konum, ekonomik tatmin seviyesi ve mevcut iktidarla gelecek beklentisi açısından çok önemli bir farklılaşma göstermemektedir.

Türkiye'nin çözülmesi gereken en önemli sorunu olarak; %54,3'ünün adaleti, %13,9'unun ekonomik durumu işaret etmesi, son günlerdeki belediyelere ve politik figürlere dönük baskıların, gözaltı ve tutuklamaların oluşturduğu tepkiyle birlikte okunduğunda anlaşılır olmaktadır. Türkiye'deki siyasal rejimin otoriter karakteri ve iktisadi krizle gelen yoksullaşma birlikte, protestoların temel itici nedeni olarak değerlendirilebilir.

Protestocuları eylemlere katılmaya motive eden en önemli iki unsur sorulduğunda ''gelecek kaygısı'' %60,6 ile en çok tercih edilen seçenektir. Bunu %52,9 ile ''hükümetin anti-demokratik uygulamaları'' seçeneği takip etmiştir. %31,7 ile "mevcut siyasi sistemin taleplerime cevap vermemesi" en çok tercih edilen üçüncü seçenek olmuştur. ''Ekrem İmamoğlu'nun şahsında muhalefete yönelik tutum'' seçeneği katılımcıların yalnızca %11,1'i tarafından işaretlenmiş, eylemciler için İmamoğlu'nun tutuklanması belirgin bir sokağa çıkış nedeni olmamıştır.

"Sizce Türkiye gelecekte daha iyi bir ülke olacak mı?" diye sorulduğunda eyleme katılanların %58,9'u ''halk olarak bizim tutumumuza bağlı'' demiştir. Bu oran, gençlerde mutlak bir umutsuzluğun ya da çıkışsız olma hissinin egemen olmadığını gösterir, fakat örgütsüz bireyler olarak kaldıkları sürece bireysel kurtuluş yolunda çabalara giriştikleri yönündeki eğilimle birlikte değerlendirmeye alınmalıdır.

Eyleme katılanların %55,6'sı kendisini Atatürkçü olarak tanımlamakta, bunu sırasıyla milliyetçi (%16,9), sosyalist (%10,1) ve sosyal demokrat (%9,7) seçenekleri takip etmektedir. Bu oranların gösterdiği, bir ortak değer olarak Atatürk sevgisinin eylemci gençlerde-genç erişkinlerde yaygın olarak bulunduğu, fakat sokaktaki kitlelerin büyük bölümünün bir ideolojik bağlanmaya/angajmana sahip olmadan sokakta politize olduklarıdır.

Protestocuların %40'ı imkânı olsa dahi yurt dışına yerleşme fikrini reddetmekteyse de yurt dışına yerleşirim diyenlerin oranı da yüksek olup %37'dir. Bu son veri, daha önce sunduğumuz istatistiksel bulgularla uyumludur.

Örgütlülük içerisinde dayanışma bir ihtiyaç

Türkiye'de son yıllarda gençler ve genç yetişkinler arasında ekonomik zorluklar, "geleceksizlik" gerçeği ve hissiyatı yüzünden yurt dışına göçme ("beyin göçü") ya da bireysel çıkış bulamamanın sonucu olarak intihar etme giderek artmaktadır. Oysa bir ihtimal daha var: Memlekete ve hayata sahip çıkıp, örgütlenmek. Örgütlülük içerisinde dayanışmak.

Bireysel “yırtma” olanaklarının iyice daraldığı bir tarihsel kesitte, ömre anlam, derinlik, sahicilik ve güzellik katan, hayatı robot ya da zombi gibi geçirmekten kurtaran bilimsel düşüncelere, insanlığın ortak mirası ilerici değer ve ilkelere bağlanmak, bunlara tutulmak. Cemaatlerdeki gibi bireylerin çıkarını kollamak üzere bir araya gelişi değil, sosyalist fikriyatta ve duygularda, yani bilimsel sosyalist dünya görüşünde ortaklaşıp, bir kolektivite oluşturmak. Kendiliğinden gelişip sokağa çıkan toplumsal öfke ve tepkiler, bir süre sonra sönümleneceğinden, yaşanan süreçlerden geriye kalan örgütlenmede kazanımlar olacak. Bilinmektedir ki örgütsüz güç, tam olarak etkin bir güç değildir.

Sosyalistler azami bilinç, enerji ve örgütlülükle sokağa çıkan bu insanlara ulaşmalıdır. Yoksa açığa çıkan enerji, toplumsal hareketlenme yatıştığında büyük oranda CHP ve Zafer Partisi’ne kanalize olacak. Kitleler sosyalistleri kendilerini örgütlemeye çağırıyor. Toplumsal hareketlenmenin örgütlülük içerisinde dayanışmaya ihtiyacı bulunuyor.

Not: Bu yazıda kullanılan tablolar yapay zekâ (YZ) tarafından oluşturulmuştur.

Yararlanılan kaynaklar:

1. https://www.toplum.org.tr/wp-content/uploads/2025/03/Imamoglu-Protestolari-Katilimci-Analizi-Ankara-Ornegi-28-Mart-2025.pdf
2. TUİK istatistikleri
3. YZ “GROK”

36. [Sosyalist Hareketin Bir Ayak Bağı]

“Stalin şöyle demişti, Troçki şaşmaz bir akılla şunu savunmuştu ya da lider Mao bugünleri o zamandan öngörmüştü…” Buna benzer ifadeler, dünya ve Türkiye sosyalist hareketlerinde, yaygın ve belirgin bir tutumun dışavurumları durumunda. Geçmiş dönemlerin önder kadroları, politik ve teorik perspektif geliştiricileri hakkında, yazdıkları/söylediklerinin içeriğini tartıp değerlendirmek ve geçerliliğini koruduğu ölçüde bu içerikleri benimseyip, kullanmak yerine, bu liderlerin pratik başarılardaki payları ve oluşan kazanımlardaki katkıları nedeniyle adeta duygusal bir bağla onların düşüncelerinin statik şablonlar olarak günümüze taşınmasından bahsediyoruz. Bu tutum yanlıştır ve reddedilmelidir!..

Geçmiş devrimci süreçlere liderlik etmiş, önemli katkılarda bulunmuş kadrolara sempati duyulması, bu bireylerin sevilip sayılmasında bir sorun yoktur. Fakat bu sevgi ve saygının, siyasal bağlanmayı sağlayan ve bu bağlanmayı yeniden üreten temel unsur olması sağlıksızdır. “Yolumuz şu liderin yolu” türünde coşkunlukları biryana bırakmalı ve her ülke özgünlüğünde sosyalist devrime giden yolu açmanın/oluşturmanın çabası içerisinde olunmalıdır.

Amerika kıtasını her seferinde yeniden keşfetmeye gerek yoktur, fakat değişen dünya ve ülke koşullarını dikkate almadan geçmişin ruhlarını bugüne çağırıp, onlardan medet ummak, doğru olmayacaktır. Geçmiş teorik birikimin sağlam ve geçerliliğini yitirmeyen yanları olduğu gibi, geliştirilmesi gereken boyutları da vardır. Strateji ve politika üretimindeyse, içinde bulunulan konjonktürün ve somut koşulların teorik perspektifle ulaşılan siyasal ilkelerden taviz verilmeden değerlendirilmesi gerekir.

Mao, Stalin, Troçki, Che… Bu kadroların Marksizm’e ve politika üretimine getirdikleri katkılar ölçüsünde önemli ve değerli görülmesi gerekir. Bu liderlere karşı duyulan duygusal yakınlıklar, günümüz koşullarında strateji geliştirme ve teorik değerlendirmeleri geliştirme ve güncelleme çabasını gölgelememeli, sosyalizm mücadelesinin ayak bağı olmamalıdır. Ve bu yazılanlardan Lenin de muaf değildir.

Biz yalnız tek bir teori tanıyoruz: Marksizm. Dinamik, kendini yenileyen ve güncelleyen, kısacası geliştirilen, revizyonist bir şekilde olmadan tarihsel akışın getirdiği değişimleri ve yenilikleri kapsayıp, özümseyen bir teori. Bize göre ne Stalinizm, ne Maoizm, ne de Troçkizm adında bir teori ya da aktüel/cari siyasal perspektif yoktur. Bu tarihsel

kişiliklerin yaptıklarından ve yazdıklarından öğrenilecekler vardır, fakat bunlardaki kalıcı ve sağlam yanları alıkoyarken, zamanında anlamlı olan günümüzdeyse tekrarlanması sağlıksız olan yanlar sahiplenilmemelidir. Zihnimizi geçerliliğini yitirmiş olan geçmişin siyasi doğruları ve politik ilkelerinin ağırlığından kurtarmak gerekir. Bu tavrın pusulasızlık olmadığı görülmelidir. Aksine ibreyi saptıran duygusallıklardan, geçerliliğini yitirmiş değerlendirmelere bağlılıktan, güncel siyasal mücadelelerde ayak bağlarından kurtulunmalıdır.

37. [GDO'lar]

Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO'lar), bazı bitki ve hayvanların, genetik materyallerinin, yani DNA'larının doğal olmayan yollar kullanılarak değiştirilmeleriyle oluşturuluyor. Bu tekniklere, "modern biyoteknoloji" ya da "gen teknolojisi" deniyor. Farklı canlı türleri arasında belirli bazı genlerin bir organizmadan diğerine transferinin yapıldığı bu teknolojiye, "rekombinant DNA teknolojisi" ya da "genetik mühendisiliği" de deniyor. Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalar, bitkiler üzerinde yapılanlara göre daha yeni ve geliştirilme aşamasında bulunuyor; rekombinant DNA'lı hayvanlardan sağlanan yiyeceklerin güvenli olup olmadığı hakkında henüz yeterince bilgi bulunmuyor. Oysa 1990'ların ilk yıllarından beri genetiği değiştirilmiş (GD) bitkiler yaratılıyor ve bu bitkilerin ürünü olarak GD mahsuller elde ediliyor.

Biyoteknolojinin potansiyel yararları şunlar: Gıdaların besin değerini artırmak ve uzun süre bozulmamalarını sağlamak, gıdaların alerjik özelliklerini ortadan kaldırmak, gıda üretiminde verimliliği artırmak, gıda bolluğu oluşturmak ve gıda fiyatlarını düşürmek, böcekler ve virüsler tarafından oluşturulan bitki hastalıklarına karşı dirençli bitkiler yetiştirmek, zararlı otlar için kullanılan herbisitlere (bitki ilaçlarına) karşı ürünlerin toleranslı olmasını sağlamak… Geleneksel yöntemlerle istenilen tarımsal ürünleri elde etmek zaman alıcıdır ve elde edilen sonuçlarda kesinlik azdır. Oysa genetik mühendislikle, arzu edilen özelliklere sahip bitkiler kısa süreler içinde, kesin sonuçlar alınarak, elde ediliyor.

Biyoteknolojiyi kullanarak gıda ve tarım alanında başka ilerlemeler de gerçekleştirilebilir? Örnek mi?.. Kuraklığa dayanıklı bitkiler, tuzlu topraklarda yetişebilen bitkiler, soğuğa ve don olayına dayanıklı bitkiler, aşı üreten bitkiler ve hayvanlar, besin değeri yüksek bitkiler gibi… Örneğin üretimi gerçekleşmiş olan "altın pirinç"te yüksek miktarda vitamin A bulunuyor; peki, örneğin bolca demir içeren pirinç üretimi neden olmasın?.. Tüm bunların gelecekte geliştirilmesi mümkün görünüyor.

Şu anda pazara çıkmış tüm GD ürünlerse şu özelliklere sahip: Böcek hasarına karşı direnç, viral bitki enfeksiyonlarına karşı direnç ve belli bazı bitki ilaçlarına tolerans… Bu özelliklere sahip GDO'lar için kullanılan genler mikroorganizmalardan alınmış durumda.

Bitkilerin böceklere karşı dirençli olması, BT (Bacillus Thuringiensis) adlı bakteriden toksin üreten bir genin, bitkiye aktarılmasıyla sağlanıyor. Bu toksin insanlara zarar vermiyor ve tarımda böcek ilacı olarak zaten kullanılıyor. Bu toksini kalıcı biçimde üreten bitkiler, yani GD ürünler, daha az böcek ilacı kullanımıyla yetiştirilebiliyor.

Bitkilerde hastalık oluşturan belli bazı virüsler kullanılarak, GD ürünlerin bu virüslere karşı dirençli olmaları sağlanıyor. Böylelikle GD bitkilerin bu hastalıklara daha az yakalanması ve mahsul miktarında artış sağlanabiliyor.

Yine bitki ilaçlarına (herbisitlere) karşı direnci olan bir bakteriden, bu dirençten sorumlu genin bitkilere aktarılmasıyla, herbisit toleransı geliştiriliyor. Zararlı otların ürün miktarını etkilediği koşullarda, GD bu bitkiler kullanıldığında, herbisitlerin kullanımı azalıyor.

Biyoteknoloji, daha önce ilaçların üretiminde de kullanılmıştı ve bu alanda biyoteknolojinin kullanımı hiç sorgulanmadı. GD gıdaların üretimine başlandığında ve bu gıdalar pazara sürüldüğündeyse, biyoteknoloji üzerine spekülasyonlar yapılmaya başlandı. Bu teknolojinin gıda olarak tüketilen bitkilerde uygulanması, "risk/yarar"

formülünde daha çok riskler üzerinde durulmasına ve toplumlarda giderek yayılan bazı endişelere yol açtı. Şu anda birçok ülkede, GDO'ların satışı hükümetlerce onaylanmış durumda ve satışları marketlerde gerçekleşiyor. Fakat bu ürünler hakkındaki endişeler/korkular tükenmiş değil.

GDO'lar hakkındaki çekinceler ve endişeler şu üç temel konuya odaklanmış görünüyor:

Bir: GDO'lar alerjik midir?.. Eğer bitkiye transfer edilen genin ürettiği protein alerjikse, bu durumda bu ürünler alerjiye yol açabilir. Dolayısıyla, alerjik etkileri olmayan proteinler üreten GDO'ların yaratılması (alerjik protein üretenlerin oluşturulmaması) gerekiyor. Ancak şu anda pazara sürülmüş GD gıdaların saptanmış hiçbir alerjik etkileri yok. Pazardaki GDO'lu ürünlerin insan sağlığı açısından risk oluşturmadığı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından belirtiliyor. GDO'lu ürünlerin insanlar tarafından tüketimi sonucu oluşmuş herhangi bir olumsuz etki de saptanmış değil.

İkinci endişeyi şu soru özetliyor: Gen transferleri olur mu?.. GD gıdaların yenmesiyle insan bağırsağındaki bakterilere ya da insan hücrelerine gen transferleri olma olasılığından endişelenilmişti. Endişelenildi, çünkü GDO üretilirken, antibiyotiklere karşı direnç oluşturan genlerin kullanıldığı biliniyordu. Yani bu genlerin, insan hücrelerine veya insan bağırsağındaki bakterilere transferiyle, antibiyotiklere karşı direnç özelliğinin kazandırılacağı yönünde şüpheler vardı. Oysa bu transferlerin gerçekleşme olasılığının düşük olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak her ihtimale karşı, antibiyotiklere direnç oluşturan genlerin, GDO'lar üretilirken kullanılmaması yönünde bir eğilim de oluşmalı.

Bir başka endişe, GD bitkilerle doğadaki bitkiler arasında gen değişimlerinin olma ihtimalinden kaynaklanıyor. Yani "doğal bitkilerle GD bitkiler arasında çaprazlaşmalar olur mu?" diye kaygı duyuluyor. GDO'lara ilişkin kaygılardan en sağlam olanı da bu. Gerçekten bahsedilen çaprazlaşmalar olanaklı. Ancak bu konuda da insanlığın çözümsüz olduğu söylenemez. Çok sıkı bir izolasyonla, GD bitkiler ve doğal bitkiler birbirinden ayrılabilir. Zaten birçok ülkede bu izolasyonlar yapılarak üretim gerçekleşiyor. Aslında bu izolasyon günümüzde tekellerin işine yarıyor; patentli tohumlardan yetiştirilen bitkilerin özelliklerinin "kuş, böcek, rüzgâr" yoluyla yan tarlalara taşınmaması isteniyor.

Ayrıca, bitkiler arasındaki çaprazlaşmaları önlemek için GD bitkiler, polen üretemeyecek şekilde, yani "kısır" hale de getirilebilir. Başka bir alternatifse, GD bitkilerin polen üretseler dahi, bu polenlerin aktarılmış genleri içermemesi. Örneğin BT'den aktarılan genle "böcek ilacı üreten" (böcek larvalarını öldüren bir protein üreten) mısırlar elde edilmişti; bu durumda zararsız ve yararlı böceklerin de ölmesi söz konusu oluyor. İzolasyon gibi önlemlerle ve genetik mühendisliğindeki daha ileri gelişmelerle, yararlı veya zararsız böceklerin ölmelerinin önüne geçilmesi de mümkün görünüyor.

Konunun bilimsel yanı böyle… Peki, politik yanı nasıl? Şimdi kısaca buna bakalım.

1. GD tohumların, tekeller tarafından kendi adlarına patentlenmesi kabul edilemez. Canlıların/doğanın patentlenmesine, aklı başında olan hiç kimse onay veremez. Fakat kapitalizmin karakteristik özelliği, işte budur; canlılar ve doğa üzerinde bile özel mülkiyet hakkının olduğu iddia edilir.

2. Zaman içerisinde, tarımla uğraşan küçük üreticiler/çiftçiler, patenti alınmış bu tür tohumların tedarikçilerine, dolayısıyla patent sahibi tekellere bağımlı olur. GD ürünlerin sayıca artması, bunların fiyatlarının giderek azalması, aynı zamanda, bağımlı ülkelerin, bu teknolojiyi kullanan emperyalist ülkelere gıda alanındaki bağımlılığının derinleşmesi anlamına da gelir.

3. Üstelik kapitalizm koşulları altında şu da olanaklı; tekel şirketlerde öyle tohumlar üretilebilir ki, bu tohumlardan yetişecek ürünlerin tohumları, bir daha ürün vermeyecek şekilde olabilir. Evet, bir kereliğine ekilen ve ürün devamlılığı olmayan tohumların geliştirilmesi de biyoteknolojiyle olanaklı… Fakat yine biyoteknolojinin bir suçu yok! Sorun bu teknolojinin kimlerin elinde ve ne şekilde kullanıldığında.

4. Bazı herbisitlere (bitki ilaçlarına) toleranslı GD bitkilerin yaygın kullanımıyla, çiftçilerin ve tarımın bu kimyasallara giderek daha çok bağımlı olması gerçekleşebilir. Dolayısıyla, bu herbisitlerin üretiminin gerçekleştiği kimya endüstrisi şirketleri, tarımın gelişimine yön verebili

Son olarak ve bir kez daha belirtmek gerekir ki, insanlığın ortak mirası olan tarımsal faaliyetlerin, kapitalist tekellerin egemenliğine girmesi sorgulanmalıdır.

38. [Yeni Genomik Teknikler (YGT)'den Korkmalı mı?]

YGT'ler korkulması gereken bir "Frankenstein" mı, yoksa açlık, hastalık ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlara çözüm sunabilecek bir umut mu?

Genetik mühendislik, 20. yüzyılın sonlarından itibaren insanlığın tarım, tıp ve çevre sorunlarına çözüm arayışında atılım yaratmıştır. Yeni Genomik Teknikler (YGT), bu alanda en son yenilik olarak öne çıkmaktadır. Peki, bu teknolojiler korkulması gereken bir "Frankenstein" mı, yoksa açlık, hastalık ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlara çözüm sunabilecek bir umut mu? Yeni Genomik Teknikler (YGT), genetik materyali hassas bir şekilde düzenlemek için geliştirilen modern biyoteknolojik yöntemleri kapsamaktadır. Bu teknikler, geleneksel genetik modifikasyon (GMO, eş deyişle GDO) ve klasik ıslah yöntemlerinden farklı bir kategori olarak değerlendirilmektedir. YGT'ler, genetik mühendislikte atılım oluşturmuş, tarım, tıp ve endüstriyel biyoteknoloji gibi alanlarda yenilikçi çözümler sunmuştur [1].

YGT'ler nedir?

YGT'ler, genetik materyalde değişiklik yapmak veya gen ekspresyonunu düzenlemek için kullanılan bir dizi yöntemi içermektedir:

- Gen düzenleme: CRISPR/Cas9, TALENs (Transcription Activator-Like Effector Nucleases) ve ZFNs (Zinc Finger Nucleases) gibi araçlarla hedefli mutajenez.
- Cisgenesis: Aynı türden veya yakın akraba türlerden gen aktarımı.
- Intragenez: Aynı türden alınan genetik materyalin yeniden düzenlenmesi.
- Epigenetik düzenleme: DNA dizisini değiştirmeden gen ekspresyonunu kontrol etme (örneğin metilasyon).
- RNA interferansı (RNAi): Genlerin susturulması için kullanılan bir yöntem.
- Yapay DNA sentezi: Laboratuvarda tasarlanmış DNA dizilerinin kullanımı [2].

YGT'ler, genetik materyalde istenmeyen değişiklik riskini en aza indirmektedir. Örneğin, CRISPR/Cas9, tek nükleotit düzeyinde doğruluk sağlayabilmektedir [3]. Geleneksel ıslah yöntemleri on yıllar alabilirken, YGT'ler birkaç yıl içinde sonuç verebilmektedir. Bitkiler, hayvanlar, mikroorganizmalar ve insan hücreleri gibi çeşitli organizmalarda uygulanabilirlikleri bulunmaktadır.

YGT'ler, iklim değişikliğine uyum sağlayabilen, hastalıklara dirençli ve verimli bitki çeşitleri geliştirmede kullanılabilir. Örneğin, CRISPR ile geliştirilen kuraklığa dayanıklı mısır, Afrika'daki gıda güvenliğini artırma potansiyeline sahiptir [4]. YGT'lerin, gen terapileri, kanser immünoterapileri, nadir hastalıkların tedavisi ve kişiselleştirilmiş tıpta kullanımı umut vaat etmektedir. Örneğin, orak hücre anemisi için CRISPR tabanlı tedaviler klinik başarı göstermiştir [5]. Endüstrideyse biyoyakıtlar, biyoplastikler ve enzim üretimi gibi sürdürülebilir ürünlerin üretiminde YGT'lerin yeri olacaktır.

YGT'lerin sunduğu avantajlar şunlardır:

- Pestisit kullanımını azaltabilir, su ve toprak kaynaklarını daha verimli kullanmaya yol açabilir.
- Besin değeri yüksek (örneğin içeriği zenginleştirilmiş ürünler) ve daha dayanıklı gıdalar üretilebilir.
- Üretim maliyetlerini düşürme potansiyeli vardır.

Ancak, YGT'lerin getireceği olası riskler de göz ardı edilmemelidir. Örneğin, hedefli mutajenezde "off-target" etkiler (hedef dışı genetik değişiklikler), beklenmedik sağlık ya da ekolojik sorunlara yol açabilir. Örneğin, YGT ile geliştirilen bitkilerin yabani akrabalarına gen aktarımı, biyoçeşitliliği tehdit edebilir [6]. Çevreci gruplar, bu teknolojilerin biyogüvenlik testlerinin yeterince sıkı olmadığını savunmaktadır [7]. Ayrıca, YGT ürünlerinin ekosistem üzerindeki uzun vadeli etkileri hâlâ tam olarak bilinmemektedir.

YGT ürünleri, AB ülkelerinde GMO/GDO olarak sınıflandırılırken, ABD, Japonya, Avustralya gibi ülkelerde daha esnek düzenlemelere tabidir. AB'nin 2023'te önerdiği YGT düzenlemeleri, cisgenik ve hedefli mutajenezle üretilen bazı ürünlerin GMO kapsamından çıkarılmasını öngörmüştür [8]. Bu öneriye karşı organik tarım savunucuları ve çevreciler, biyogüvenlik testlerinin gevşetilmesinin ekolojik riskler yaratabileceğini belirtmektedir [9].

Kapitalist dünyada gen düzenleme, şirketlerin ürünleri patentlemesiyle erişim eşitsizliklerine yol açacaktır. Oysa birçok bilim insanının ve emekçinin ortaklaşa faaliyetleriyle oluşturulan teknolojik yeniliklerin, kapitalist şirketlerin karını artırma ve sermaye birikimi doğrultusunda patentlenmesi kabul edilemez. Çocuk felci aşısını geliştiren bilim insanlarından biri olan Sabin'in dediği gibi "Güneş'in patentini alabilir misiniz?" Buna benzer şekilde insanlığın ortak kullanımında olması ve yaşanılan sorunlara çözüm sunması gereken tekniklerin, "paraya para katma" saikiyle özel mülkiyetin tasarrufunda bulunması reddedilmelidir. Açık kaynak biyoteknoloji modelleri geliştirilmesi, kamu fonlu araştırma ve geliştirme (AR-GE) projeleri yürütülmesi savunulmalıdır. YGT'lerin küçük çiftçiler ve gelişmekte olan ülkeler için erişilebilir olmasını sağlayacak çözüm, kapitalist sistemin toplumcu/kamucu sisteme dönüşümüdür. Komünist dünya toplumunda, Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü (IRRI)'nün günümüzde yaptığı gibi biyoteknoloji ürünlerini patentlemeden çiftçilere sunması söz konusu olacaktır [10].

Öte yandan insan embriyolarında gen düzenleme, 2018'de Çin'deki CRISPR bebekleri vakasıyla küresel etik tartışmaları tetiklemiştir [11]. Çinli bilim insanı He Jiankui, CRISPR/Cas9 gen düzenleme teknolojisini kullanarak insan embriyolarında genetik değişiklikler yapmış ve bu embriyolardan doğan ikiz kız bebekler (Lulu ve Nana) dünyaya gelmiştir. Bu vaka, kalıtsal gen düzenlemenin uzun vadeli etkilerinin bilinmemesi ve etik sınırların aşılabileceği endişelerini doğurmuştur. Örneğin, düzenlenen genlerin gelecek nesillerde kanser veya diğer genetik hastalıklara yol açma riski hâlâ araştırılmaktadır. 2023'te DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü), insan gen düzenleme için etik bir çerçeve yayınlamıştır. Ayrıca, bazı ülkeler (örneğin Japonya, İngiltere) kalıtsal gen düzenlemeyi sınırlı tıbbi amaçlarla onaylamaya başlamıştır. Bu konuda söylenmesi gereken özetle şudur: Kalıtsal gen düzenleme yalnızca bazı ciddi hastalıklar için ve sıkı etik denetimle yapılabilmelidir.

Bazı yorumcuların yanıltıcı bilgileri, tüketicilerin genetik modifikasyonlara karşı önyargılar geliştirmesine neden olsa da YGT'lerin ürünleri toplumsal hayata dahil olmakta, tıpta bu tekniklerin kullanımı artmaktadır. Örneğin, 2024'te CRISPR tabanlı bir gen terapisi, kalıtsal körlük (Leber konjenital amaurosis) tedavisinde FDA (Amerika Birleşik Devletleri Gıda ve İlaç Dairesi) onayı almış durumdadır [12]. ABD ve Japonya, YGT ürünlerini (özellikle SDN-1 tipi hedefli mutajenez) GMO olarak sınıflandırmamaktadır ve bu durum, bu alandaki ticarileşme süreçlerini hızlandırmaktadır. Japonya'da CRISPR ile geliştirilen GABA (beyinde bir nörotransmiter) içeriği yüksek domates piyasaya sürülmüş bulunmaktadır [13]. Afrika'da ise YGT'ler, gıda güvenliği için umut vaat etmektedir; Nijerya ve Kenya'da kuraklığa dayanıklı mısır denemeleri devam etmektedir [14]. Arjantin ve Brezilya, YGT ürünlerini hızla ticarileştirmektedir; Arjantin'de kuraklığa dayanıklı soya fasulyesi onaylanmış bulunmaktadır [15].

Kapitalist dünyada YGT'lerle üretilen tohumların tekeller tarafından küçük çiftçilere satılmasıyla, tekeller ile çiftçiler arasındaki egemenlik-bağımlılık ilişkisi derinleşecek, patentlerle bu ürünlerin insanlık yararına yaygın kullanımının önüne geçilecektir. Tekellerin bu egemenliğine son verildiğinde, YGT'lerin insanlık yararına kullanımı olanaklı hale gelecektir. Gelecekte açlığın ve yetersiz beslenmenin yok edilmesinde kök nedenler olan sömürü ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına ek olarak 2050 yılında ulaşılacak dünya nüfusu olarak 10 milyar insanı yeterli ve sağlıklı şekilde besleyecek bir gıda bolluğunun oluşturulması için gıda israfının önlenmesi gibi tedbirlerin yanı sıra YGT'lerin kullanılması da gerekecektir. Ayrıca bilim insanları YGT'lerin iklim değişikliğiyle mücadelede "oyun değiştirici" olduğunu vurgulamaktadır [16].

Hedefli Mutajenez

Hedefli mutajenez, bir organizmanın DNA'sında belirli bir gen veya gen bölgesinde kontrollü ve hassas değişiklikler (mutasyonlar) oluşturmak için kullanılan bir genetik mühendislik yöntemidir. Rastgele mutasyon tekniklerine kıyasla yüksek doğruluk sunar ve istenmeyen genetik değişikliklerin riskini azaltır [17].

En yaygın araç, CRISPR/Cas9'dur. Bir rehber RNA (gRNA), hedef DNA dizisine bağlanır ve Cas9 enzimi bu bölgede çift sarmal kesimi yapar. Hücre, kesimi onarmak için homoloji yönlendirmeli onarım (HDR, DNA'nın tamirinde bir şablon kullanarak hassas değişiklikler yapar) veya non-homolog uç birleştirme (NHEJ, kesilen uçları

rastgele birleştirir ve küçük ekleme/silmeler oluşturur) gibi mekanizmalar kullanır, bu süreçte istenen genetik değişiklikler tanıtılır [18]. Diğer araçlar, TALENs ve ZFNs'dir.

Bu mekanizmayla tarımda hastalıklara (örneğin buğdayda pas hastalığı), kuraklığa veya tuzluluğa dayanıklı bitkiler üretilebilir. Örneğin, mantar dirençli buğday, pestisit kullanımını azaltabilir [19]. Bu teknoloji, tıpta genetik hastalıkların tedavisinde kullanılabilir. Orak hücre anemisi ve β-talasemi için CRISPR tedavileri klinik başarı göstermiştir [5]. Endüstride biyoyakıt üretiminde verimli mikroorganizmalar da bu teknikle oluşturulabilir.

Hedefli mutajenezin, hedef dışı mutasyonlar oluşturma riski bulunmaktadır, ancak yeni nesil Cas9 varyantları bunu azaltmaktadır [20]. Öte yandan insan embriyolarında gen düzenleme biyoetik kaygılar doğursa da bilim insanları tarafından saptanacak bir ilkeler ve kurallar bütünlüğünde hangi durumlarda insan embriyolarına gen düzenlemesi yapılacağı kararlaştırılabilir. Örneğin, ciddi genetik hastalıkların tedavisi için embriyo gen düzenlemesi kabul edilebilirken, estetik veya zihinsel özelliklerin geliştirilmesi için buna izin verilmemelidir [11].

Cisgenesis

Cisgenesis, bir organizmaya aynı türden veya yakın akraba türlerden (çaprazlanabilir türler) alınan genlerin genetik modifikasyon yoluyla aktarılmasıdır. Aktarılan genler, promotör ve terminatör gibi düzenleyici dizilerle birlikte doğal genetik materyalden türetilir ve yabancı DNA kullanılmaz. Bu durum, cisgenesisi transgenik yöntemlerden ayırır ve bu teknik, geleneksel ıslaha yakın bir yaklaşım olarak kabul edilir [21]. Örneğin, bir elma türünde bulunan hastalık direnç geni, aynı türün başka bir bireyine Agrobacterium tumefaciens (bakteri yoluyla gen aktarımı) veya gen tabancası (DNA'yı doğrudan hücreye enjekte etme) ile aktarılmaktadır [22].

Bu teknoloji, tarımda elma ağaçlarında ateş yanıklığı (Erwinia amylovora) direnci geliştirmede kullanılmaktadır. Cisgenik elma çeşitleri, kimyasal pestisit ihtiyacını azaltmıştır [23]. Patateste geç yanıklık (Phytophthora infestans) direnci, bu teknikle geliştirilmiştir. Örneğin, cisgenik domatesler, raf ömrünü uzatarak gıda israfını azaltabilir [24]. Bu mekanizmayla meyve ve sebzelerde tat, besin içeriği veya raf ömrü iyileştirmeleri yapılabilir.

Cisgenesiste doğal gen havuzuna sadık kalınmaktadır. Ayrıca geleneksel ıslaha göre daha hızlı sonuç alınmaktadır. Ancak, bazı organik tarım savunucuları, cisgenik ürünlerin "doğal" olmadığını savunarak organik sertifikasyon kapsamına alınmasına karşı çıkmaktadır [7].

Intragenez

Biyogüvenlik riskleri düşük olan bu teknik cisgenesise benzer, ancak aynı türden alınan genetik materyalin farklı düzenleyici elementlerle (örneğin promotör, terminatör) birleştirilmesiyle uygulanır. Intragenez, doğal kombinasyonlarda olmayan düzenlemelere olanak tanır ve cisgenesisten daha esnektir, ancak transgenik organizmalar kadar tartışmalı değildir [25]. Örneğin, bir bitkinin hastalık direnç geni, aynı türdeki farklı bir promotörle birleştirilerek ekspresyonu artırılabilir [26].

Bu teknik, tarımda kuraklığa veya tuzluluğa dirençli bitkilerin üretilmesinde kullanılabilir. Besin içeriğinin iyileştirilmesi (örneğin pirinçte A vitamini artışı) ve endüstriyel bitkilerde verimlilik artışının sağlanması diğer uygulama alanlarıdır. Intragenez tropikal bitkilerde (örneğin muz, manyok) stres toleransını artırmak için araştırılmaktadır [27]. Örneğin, intragenik yöntemlerle geliştirilen A vitamini açısından zengin "altın muz", bu konudaki yetersiz beslenme sorununa çözüm sunabilir.

Sonuç

Hedefli mutajenez, cisgenesis ve intragenez gibi bileşenleriyle yeni genomik teknikler (YGT'ler), tarım, tıp ve endüstriyel biyoteknolojide atılımlar oluşturma potansiyeline sahiptir. Hassas tekniklerdir. Bu tekniklerle hızlı sonuç alınır. Çevresel sürdürülebilirlik avantajına sahiptirler. Şu anda kapitalist dünyada bu teknolojinin kullanımına ilişkin mevzuatta düzenleyici belirsizlikler bulunmaktadır. Öte yandan farklı ülkelerde yanıltıcı bilgilerin yönlendirmeleriyle bu teknolojiye karşı yanlış kamuoyu algıları oluşmaktadır.

YGT'lerden korkmak yerine, bu teknolojilerin potansiyelini insanlık yararına yönlendirmek için bilinçli bir mücadele gereklidir. Çevreci grupların biyogüvenlik endişeleri, daha sıkı testlerle giderilebilir. Ekolojik riskler, kapsamlı saha denemeleri ve uzun vadeli izleme programlarıyla en aza indirilebilir. Bilimsel ilerlemeler, şirketlerin kârı için değil, açlık, hastalık ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlara çözüm üretmek için kullanılmalıdır.

Bir benzetme yapalım. Satrançta her yeni hamleyle birçok olasılık gündeme gelir ve bunlardan bazıları iyi bir yol haritası sunarken bazıları olumsuzdur. İçerisinde bulunulan durum avantajlı değilse bile, bu durumu düzeltmenin ve inisiyatif alarak olumlu bir rota çizmenin olanağı çoğunlukla vardır. YGT'ler tarihsel bir kazanım olarak değerlendirildiğinde, tekellerin güdümüne bırakılacak bir rotanın reddedilme ve emekçi toplumsallığın insanlığın

yararına olacak hamleleri yapmasının zamanı gelmiş demektir. Teknolojik gelişmelerden tedirgin olup, korkuya kapılmak, ilerlemeler karşısında tutuculaşıp, mevcut olana ya da daha ilkel olanlara sarılmak yerine, yeniliklerden ötürü heyecanlanıp, potansiyel durumdaki olanakları görmek ve bugünden bu teknolojilerin eşitlikle ve kapsayıcılıkla tüm insanlığın yararına kullanılacağı geleceğin toplumunun ilke, değer ve motiflerini dillendirmek gereklidir.

Not: Bu makalenin yazılmasında YZ'dan yararlanılmıştır.

Kaynaklar

1. European Commission. (2023). New genomic techniques: Q&A. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_3567
2. Lusser, M., Parisi, C., Plan, D., & Rodríguez-Cerezo, E. (2012). New plant breeding techniques: State-of-the-art and prospects for commercial development (JRC Scientific and Policy Reports). European Commission Joint Research Centre.
3. Zhang, D., Hussain, A., & Manghwar, H. (2021). CRISPR/Cas9 applications in crop improvement. Trends in Plant Science, 26(9), 875–888. https://doi.org/10.1016/j.tplants.2021.04.007
4. International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications. (2022). Global status of commercialized biotech/GM crops: 2022. ISAAA.
5. Frangoul, H., Altshuler, D., Cappellini, M. D., Chen, Y.-S., Domm, J., & Eugster, E. A. (2021). CRISPR-Cas9 gene editing for sickle cell disease and β-thalassemia. New England Journal of Medicine, 384(3), 252–260. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2031054
6. Wolfenbarger, L. L., & Phifer, P. R. (2000). The ecological risks and benefits of genetically engineered plants. Science, 290(5499), 2088–2093. https://doi.org/10.1126/science.290.5499.2088
7. Greenpeace. (2023). Position on new genomic techniques. https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/nature-food/46582/position-new-genomic-techniques/
8. European Commission. (2023). Proposal for a regulation on plants obtained by certain new genomic techniques (COM(2023) 411 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0411
9. Corporate Europe Observatory. (2023). New GMOs: Deregulation under pressure. https://corporateeurope.org/en/2023/07/new-gmos-deregulation-under-pressure
10. International Rice Research Institute. (2023). Golden Rice project: Open-access biotechnology for food security. https://www.irri.org/golden-rice
11. Cyranoski, D. (2019). The CRISPR-baby scandal: What's next for human gene-editing. Nature, 566(7745), 440–442. https://doi.org/10.1038/d41586-019-00673-1
12. U.S. Food and Drug Administration. (2024). Approval of CRISPR-based therapy for Leber congenital amaurosis. https://www.fda.gov/news-events/press-announcements
13. Nature. (2021). Japan's gene-edited food revolution. Nature Biotechnology, 39(3), 267–268. https://doi.org/10.1038/s41587-021-00854-2
14. African Union. (2023). Policy brief on new genomic techniques for African agriculture. https://au.int/en/documents/2023-policy-brief-ngts
15. International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications. (2024). Argentina approves drought-tolerant soybean developed with gene editing. https://www.isaaa.org/kc/cropbiotechupdate/article.asp?ID=20567
16. Ricroch, A., & Martin-Laffon, J. (2022). New genomic techniques and climate change: Opportunities and challenges. Frontiers in Plant Science, 13, Article 1025467. https://doi.org/10.3389/fpls.2022.1025467
17. Doudna, J. A., & Charpentier, E. (2014). The new frontier of genome engineering with CRISPR-Cas9. Science, 346(6213), Article 1258096. https://doi.org/10.1126/science.1258096

18. Jinek, M., Chylinski, K., Fonfara, I., Hauer, M., Doudna, J. A., & Charpentier, E. (2012). A programmable dual-RNA-guided DNA endonuclease in adaptive bacterial immunity. Science, 337(6096), 816–821. https://doi.org/10.1126/science.1225829

19. Zhang, Y., Bai, Y., Wu, G., Zou, S., Chen, Y., & Gao, C. (2020). CRISPR/Cas9-mediated gene editing in wheat for drought tolerance. Plant Biotechnology Journal, 18(3), 703–712. https://doi.org/10.1111/pbi.13239

20. Slaymaker, I. M., Gao, L., Zetsche, B., Scott, D. A., Yan, W. X., & Zhang, F. (2016). Rationally engineered Cas9 nucleases with improved specificity. Science, 351(6268), 84–88. https://doi.org/10.1126/science.aad5227

21. Schouten, H. J., Krens, F. A., & Jacobsen, E. (2006). Cisgenic plants are similar to traditionally bred plants. EMBO Reports, 7(8), 750–753. https://doi.org/10.1038/sj.embor.7400769

22. Vanblaere, T., Szankowski, I., Schaart, J., Schouten, H., Flachowsky, H., & Broggini, G. A. L. (2014). Cisgenic apple trees with resistance to fire blight. Plant Biotechnology Journal, 12(2), 179–188. https://doi.org/10.1111/pbi.12127

23. Krens, F. A., Schaart, J. G., van der Burgh, A. M., Tinnenbroek-Capel, I. E. M., & Groenwold, R. (2015). Cisgenic apple trees: Development, characterization, and performance. Frontiers in Plant Science, 6, Article 286. https://doi.org/10.3389/fpls.2015.00286

24. Mattoo, A. K., & Handa, A. K. (2008). Higher polyamines restore and enhance metabolic memory in ripening fruit from tomato plants expressing suppressed lycopene cyclase genes. Plant Biotechnology Journal, 6(7), 679–688. https://doi.org/10.1111/j.1467-7652.2008.00353.x

25. Holme, I. B., Wendt, T., & Holm, P. B. (2013). Intragenesis and cisgenesis as alternatives to transgenic crop development. Plant Biotechnology Journal, 11(4), 395–407. https://doi.org/10.1111/pbi.12055

26. Schaart, J. G., van de Wiel, C. C. M., Lotz, L. A. P., & Smulders, M. J. M. (2016). Opportunities for cisgenesis in fruit breeding. Acta Horticulturae, 1127, 1–8. https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2016.1127.1

27. Tripathi, L., Ntui, V. O., & Tripathi, J. N. (2022). Genome editing for tropical crops: Challenges and opportunities. Frontiers in Plant Science, 13, Article 834195. https://doi.org/10.3389/fpls.2022.834195

39. [Kolektif Zekâ]

Yapay Zekâ (YZ), insanlığın geleceğini şekillendirmede güçlü bir araçtır, ancak bir "sihirli değnek" değildir. Teknolojinin insanlık lehine kullanılması, toplumsal ilişkilerin akılcı, planlı ve eşitlikçi bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. YZ, insan zekâsıyla iş birliği yaparak, kolektif refahı ve mutluluğu artırma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin realize edilmesi, insanlığın kendi geleceğini bilinçli bir şekilde inşa etme iradesine ve eylemine bağlıdır.

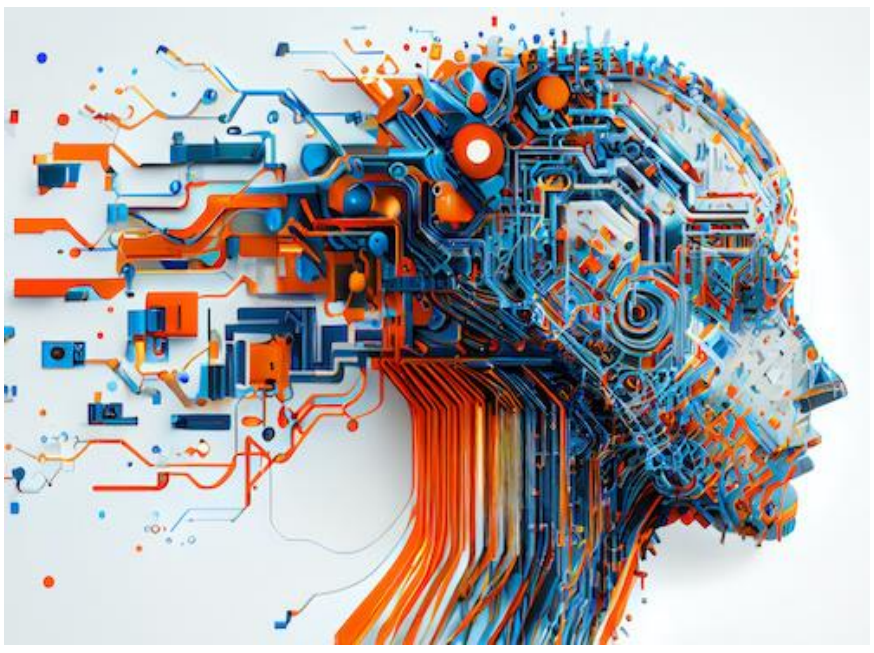

Özet

Yapay zekâ (YZ), insan zekâsını taklit eden veya belirli görevlerde insan performansını aşan sistemler olarak modern teknolojinin en dönüştürücü alanlarından biridir. 1950'lerde Alan Turing'in "Makine düşünebilir mi?" sorusuyla başlayan YZ yolculuğu, günümüzde otonom araçlardan tıbbi teşhise kadar geniş bir yelpazede kullanıma

kadar ulaşmıştır. Bu makale, YZ'nin teknik temellerini, uygulama alanlarını, etik ve toplumsal etkilerini ve gelecekteki potansiyelini çok boyutlu bir perspektiften incelemektedir. YZ'nin gelişimi, makine öğrenimi, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi teknolojilerle hız kazanırken, bu teknolojilerin ekonomik, toplumsal ve etik sonuçları tartışma konusudur. Makale, YZ'nin kapitalist sistem içindeki sınırlamalarını eleştirerek, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal düzenin YZ'nin potansiyelini insanlık lehine gerçekleştirebileceğini savunmaktadır.

1. Giriş

Yapay zekâ (YZ), insan zekâsının problem çözme, öğrenme ve karar verme gibi özelliklerini taklit eden veya belirli görevlerde insan performansını aşan sistemlerin geliştirilmesini ifade eder. 1950'lerde Alan Turing'in etkileyici makalesinde sorduğu "Makine düşünebilir mi?" sorusu, YZ'nin felsefi ve teknik temellerini atmıştır [1]. Turing'in bu sorusu, yalnızca teknolojik bir merakı değil, aynı zamanda insan doğası ve zekânın sınırları üzerine derin bir sorgulamayı tetiklemiştir. Günümüzde YZ, sağlık, finans, ulaşım, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda önemli etkiler yaratmaktadır. Ancak, bu teknolojinin kapitalist toplumsal ilişkiler içindeki kullanımı, onun potansiyelini sınırlamakta ve etik sorunları gündeme getirmektedir. Bu makale, YZ'nin teknik altyapısını, uygulama alanlarını, etik ve toplumsal etkilerini ve gelecekteki potansiyelini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, teknolojinin insanlığın kolektif refahı için nasıl kullanılabileceğini tartışmaktadır.

2. Yapay Zekânın Teknik Altyapısı

YZ, bilgisayar bilimlerinin bir alt dalı olarak, algoritmalar, veri işleme ve hesaplama gücü üzerine inşa edilmiştir. Temel bileşenleri şunlardır:

- Makine Öğrenimi (ML): Makine öğrenimi, veri setlerinden örüntü çıkararak tahmin modelleri oluşturan bir yöntemdir. Denetimli öğrenme (örneğin, lineer regresyon), denetimsiz öğrenme (örneğin, kümeleme) ve pekiştirmeli öğrenme (örneğin, oyun oynayan algoritmalar) gibi yaklaşımlar, YZ'nin temel taşlarını oluşturur [2]. Örneğin, bir makine öğrenimi modeli, bir firmanın geçmiş satış verilerine dayanarak gelecekteki talebi tahmin edebilir.
- Derin Öğrenme (DL): Yapay sinir ağları, özellikle konvolüsyonel sinir ağları (CNN) ve tekrarlayan sinir ağları (RNN), karmaşık görevlerde atılım yaratmıştır. CNN'ler, görüntü tanıma görevlerinde (örneğin, tıbbi görüntüleme) üstün performans gösterirken, RNN'ler doğal dil işleme ve zaman serisi analizinde etkilidir [3]. Derin öğrenme, büyük miktarda veri ve yüksek hesaplama gücü gerektirir, bu da GPU'ların ve bulut bilişimin önemini artırmaktadır.
- Doğal Dil İşleme (NLP): NLP, metin ve konuşma analizi yoluyla insan-makine iletişimini kolaylaştırır. Transformer tabanlı modeller (örneğin, GPT ve BERT), metin üretimi, çeviri ve duygu analizi gibi görevlerde çığır açmıştır [4]. Örneğin, bir sohbet botu, kullanıcı sorularını anlayarak doğal ve akıcı yanıtlar verebilir.
- Robotik ve Bilgisayarlı Görü: Sensörler ve görüntü işleme algoritmaları, otonom sistemlerin çevresel farkındalığını artırır. Bilgisayarlı görü, otonom araçların yol işaretlerini tanımasından, endüstriyel robotların hassas montaj görevlerini gerçekleştirmesine kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir [5].

YZ'nin bu bileşenleri, büyük veri, bulut bilişim ve güçlü işlemcilerle desteklenerek ölçeklenebilir hale gelmiştir. Ancak, yüksek hesaplama gücü ihtiyacı, enerji tüketimini artırarak çevresel sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca, veri gizliliği ve güvenliği, YZ sistemlerinin güvenilirliğini tehdit eden önemli teknik zorluklardır. Örneğin, bir YZ modelinin eğitimi için kullanılan verilerin kötü niyetli kişilerce ele geçirilmesi, ciddi mahremiyet ihlallerine neden olabilir.

3. Yapay Zekânın Uygulama Alanları

YZ, çeşitli sektörlerde önemli etkiler oluşturmaktadır. Aşağıda, YZ'nin temel uygulama alanları ve bu alanlardaki örnekler sunulmuştur:

- Sağlık: YZ, tıbbi görüntüleme, teşhis ve kişiselleştirilmiş tedavi planlarında doktorların doğruluğunu artırır. Örneğin, IBM Watson Health, kanser teşhisinde onkologlara destek sağlamak için kullanılmaktadır [6]. Derin öğrenme modelleri, röntgen, ultrason, BT ve MR görüntülerinden anormallikleri tespit ederek teşhis oranlarını iyileştirebilir. Ayrıca, YZ tabanlı giyilebilir cihazlar, kalp ritmi gibi sağlık göstergelerini gerçek zamanlı izleyerek önleyici tıbbı destekler. Ancak, bu teknolojilere erişim, yüksek maliyetler nedeniyle emekçileri dışarıda bırakacak şekilde kapitalist sınıftan ayrıcalıklı gruplarla sınırlıdır. Türkiye'de YZ'nin sağlık alanındaki uygulamaları ise emekleme dönemindedir. Örneğin, bazı hastanelerde YZ tabanlı görüntüleme sistemleri, akciğer kanseri gibi hastalıkların erken teşhisinde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, Türkiye'de sağlık altyapısındaki bölgesel eşitsizlikler ve yüksek maliyetler, bu teknolojinin yaygınlaşmasını

sınırlamaktadır. Bu durum, YZ'nin eşitlikçi bir sağlık sistemi içinde daha etkin kullanılabileceğini göstermektedir.

- Finans: YZ, dolandırıcılık tespiti, algoritmik ticaret ve risk analizi gibi alanlarda yaygın olarak kullanılır. Makine öğrenimi modelleri, kredi kartı işlemlerindeki anormallikleri tespit ederek dolandırıcılığı önler [7]. Algoritmik ticaret sistemleri, piyasa verilerini analiz ederek saniyeler içinde yatırım kararları alabilir. Ancak, bu sistemlerin aşırı optimizasyonu, finansal piyasalarda istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Geleceğin toplumundaysa finansal alanda kullanmak yerine, YZ'nin iktisadi süreçlerin planlanmasında, ürünlerin arzının ihtiyaçları doyurmasının sağlanmasında ve israfın önlenmesinde işlevsel kılınacağı söylenebilir.
- Ulaşım: Otonom araçlar, Tesla ve Waymo gibi şirketlerin YZ odaklı yenilikleriyle ticarileşmektedir [8]. Bu araçlar, sensörler, kameralar ve YZ algoritmaları kullanarak çevreyi algılar ve trafik kurallarına uygun kararlar alır. Ancak, otonom araçların güvenilirliği, özellikle karmaşık şehir ortamlarında, hala geliştirilmektedir. Komünist dünya toplumunda otomobil kullanımı tümüyle lağvedilmeden, diğer ulaşım yollarını ve araçlarını destekleyecek şekilde belirli sınırlar dahilinde kalacak, otonom taşıtlar bu kapsamda yaygınlaşacaktır.
- Eğitim: YZ tabanlı kişiselleştirilmiş öğrenme platformları, öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış içerik sunar. Örneğin, adaptif öğrenme sistemleri, bir öğrencinin zayıf yönlerini tespit ederek özel alıştırmalar önerir [9]. Bu sistemler, eğitimde fırsat eşitliğini artırma potansiyeline sahip olsa da kapitalist toplumsal ilişkiler dahilinde dijital altyapıya erişimdeki eşitsizlikler bu potansiyeli sınırlamaktadır. Türkiye'de, YZ tabanlı eğitim platformları, özellikle pandemi döneminde uzaktan eğitimde kullanılmıştır. Örneğin, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) gibi platformlar, YZ destekli içerik öneri sistemleriyle öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemeye çalışmıştır. Ancak, öğrencilerin kentsel ve kırsal bölgelerde paralı olan internete erişim eksikliği ve cihaz yokluğu, bu teknolojinin kapsayıcılığını belirgin biçimde kısıtlamaktadır. Bu, YZ'nin eğitimde eşitlikçi bir şekilde uygulanması için kamusal altyapı yatırımlarının önemini ortaya koymaktadır.
- Savunma ve Güvenlik: YZ, siber güvenlik tehditlerini tespit etmek ve otonom dronlar gibi teknolojiler geliştirmek için kullanılmaktadır [10]. Örneğin, YZ tabanlı sistemler, ağ trafiğini analiz ederek siber saldırıları gerçek zamanlı olarak engelleyebilir. YZ'nin askeri uygulamaları ve otonom silahlarsa, insanlığın gündeminden geri gelmemek üzere silinip gitmelidir.

YZ'nin bu uygulamaları, kapitalist sistem dahilinde ekonomik büyümeye katkıda bulunurken, teknolojinin toplumsal faydaları kâr odaklı bir çerçevede sınırlanmaktadır. Örneğin, sağlıkta YZ'nin kullanımı, yüksek maliyetli teknolojilere erişimi olmayan topluluklar ve toplumsal sınıflar için kısıtlıdır. Türkiye bağlamında, bölgesel ve sınıfsal eşitsizlikler ile dijital uçurum, YZ'nin sağlık ve eğitim gibi alanlarda yaygınlaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, YZ'nin potansiyelinin ancak eşitlikçi bir toplumsal düzende tam anlamıyla realize edilebileceğini göstermektedir.

4. Etik ve Toplumsal Etkiler

YZ'nin hızlı gelişimi, bir dizi etik ve toplumsal soruyu gündeme getirmiştir. Bu sorunlar, teknolojinin tasarımı, kullanımı ve toplumsal etkileriyle ilgilidir.

- Önyargı ve Ayrımcılık: YZ sistemleri, eğitim verilerindeki önyargıları yansıtabilir. Örneğin, yüz tanıma sistemlerinin ırksal ve cinsiyet temelli önyargıları, yanlış teşhisler ve ayrımcılıkla sonuçlanmıştır [11]. Bu sorun, veri setlerinin çeşitlendirilmesi ve algoritmaların düzenli olarak denetlenmesiyle kısmen çözülebilir. Ancak, önyargının kökeni, genellikle verilerin toplandığı toplumsal yapının eşitsizliklerinde yatmaktadır. Bu nedenle, YZ'nin etik kullanımı, toplumsal adaletsizliklerin ele alınmasını gerektirir.
- İş Gücü ve Otomasyon: YZ, rutin işleri otomatikleştirerek iş kayıplarına yol açabilir. Dünya Ekonomik Forumu, 2025'e kadar 85 milyon işin otomasyon nedeniyle kaybolabileceğini, ancak aynı dönemde 97 milyon yeni işin ortaya çıkabileceğini öngörmüştür [12]. Bu değişim, işçilerin yeniden beceri kazanmasını gerektirir. Ancak, otomasyonu bir tehdit olarak görmek yerine, insanlığın rutin ve yabancılaştırıcı işlerden kurtularak yaratıcı potansiyelini gerçekleştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirmelidir. Otomasyon, sosyalist toplumsal ilişkiler kurulduğunda sanat, bilim ve sosyal projeler gibi alanlara daha fazla zaman ayrılmasını sağlayacaktır.
- Gizlilik: Büyük veri kullanımı, bireysel gizliliği tehdit edebilir. Cambridge Analytica (CA) skandalı, kişisel verilerin siyasi manipülasyon için nasıl kullanılabileceğini göstermiştir [13]. Bu sorun, sıkı veri koruma yasaları ve şeffaf veri toplama süreçleriyle hafifletilebilir. Ancak, küresel ölçekte veri etiği standartlarının oluşturulması gerekmektedir.

- Sorumluluk: Otonom sistemlerin karar alma süreçlerinde kimin sorumlu olacağı belirsizdir. Örneğin, bir otonom araç kazasında sorumluluk sürücüye, üreticiye mi yoksa algoritma tasarımcısına mı aittir? [14] Bu soruya yanıt olarak, YZ'nin insan gözetimi altında kullanılmasını önermekteyiz. YZ, karar alma süreçlerinde doğruluğu ve kesinliği artırmak için bir araç olarak hizmet etmeli, ancak nihai sorumluluk ve karar yetkisi onu kullanan insanlara ait olmalıdır.

YZ'nin kapitalist sistem içindeki kullanımı, teknolojinin potansiyelini kâr odaklı bir çerçeveye hapsetmektedir. Örneğin, Amazon'un YZ tabanlı iş gücü izleme sistemleri, çalışanların her hareketini (tuvalet molaları dahil) takip ederek üretkenliği maksimize etmeyi amaçlamıştır, ancak bu, işçilerin mahremiyetini ihlal etmekte ve çalışma koşullarını insanlık dışı hale getirmektedir [15]. Benzer şekilde, sosyal medya platformları (örneğin, Meta ve X), kullanıcı verilerini analiz ederek YZ algoritmalarını hedefli reklamlar sunmak ve kullanıcı davranışlarını manipüle etmek için kullanmaktadır. Cambridge Analytica (CA) skandalı, bu tür veri manipülasyonunun tipik bir örneği olmuştur.

CA, Facebook üzerinden bir kişilik testi uygulaması ("This Is Your Digital Life") aracılığıyla yaklaşık 87 milyon kullanıcının kişisel verilerini toplamış, sadece testi yapan kullanıcıların değil, onların Facebook arkadaşlarının da verilerini (profil bilgileri, beğeniler, paylaşımlar vb.) kullanıcıların bilgisi veya rızası olmadan elde etmiştir. CA, topladığı verileri kullanarak kullanıcıların psikolojik profillerini (psikografik analiz) oluşturmuş, bu profiller, bireylerin siyasi eğilimlerini, korkularını ve motivasyonlarını anlamak için kullanılmıştır. Firma, bu verilere dayanarak seçmenleri mikro hedefleme (microtargeting) yöntemiyle manipüle eden kişiselleştirilmiş siyasi reklamlar ve propaganda kampanyaları tasarlamıştır. Örneğin, belirli seçmen gruplarına korku veya öfke uyandıran içerikler gösterilmiştir. CA, 2016 ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın kampanyası için çalışmış, seçmen davranışlarını etkilemek için YZ tabanlı algoritmalar kullanmıştır. Ayrıca, Birleşik Krallık'taki Brexit referandumunda "Leave" kampanyasını desteklemek için de benzer yöntemler uygulamıştır. Skandal, 2018'de eski CA çalışanı Christopher Wylie'nin ifşalarıyla *The Guardian* ve *The New York Times* tarafından kamuoyuna duyurulmuştur [13].

Bu örnekler, YZ'nin kapitalist sistemde bireylerin denetimi ve sömürüsü için bir araca dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Tarihsel bir bağlamda, bu durum, Endüstriyel Devrim sırasında makinelerin emeği yoğunlaştırmak ve kârı artırmak için kullanılmasıyla paralellik gösterir. 19. yüzyılda, buharlı makineler işçilerin çalışma saatlerini ya uzatmış ya da emek verimliliğini artırmış, böylelikle fabrika sistemini güçlendirmiştir; günümüzde ise YZ, dijital gözetim ve otomasyon yoluyla benzer bir rol oynamaktadır. Endüstriyel Devrim'in teknolojik ilerlemelerinin toplumsal mücadelelerle birleşerek işçi haklarında iyileştirmelerle sonuçlanması gibi, YZ'nin de eşitlikçi bir toplumsal düzende insanlığın refahı için kullanılabileceği açıktır.

5. Gelecek Perspektifleri

YZ'nin geleceği, kapitalist üretimin ihtiyaçları, teknolojik yenilikler, toplumsal düzenlemeler ve felsefi tartışmalar tarafından şekillendirilecektir. Öne çıkan eğilimler şunlardır:

- Genel Yapay Zekâ (AGI): Mevcut dar YZ sistemleri, belirli görevlerde uzmanlaşmıştır (örneğin, satranç oynama veya görüntü tanıma). Ancak, genel yapay zekâ (AGI), insan düzeyinde çok yönlü zekâya sahip sistemler geliştirmeyi hedefler [16]. AGI'nin gerçekleşmesi, bilimsel keşifleri hızlandırabilir, ancak aynı zamanda kapitalizm koşullarında kalındığı müddetçe etik ve güvenlik risklerini artırabilir.
- Kuantum Bilişim: Kuantum bilgisayarlar, klasik bilgisayarlara kıyasla çok daha hızlı hesaplama kapasitesine sahiptir. Bu teknoloji, YZ algoritmalarını hızlandırarak karmaşık problemlerin çözümünü mümkün kılabilir [17]. Örneğin, kuantum destekli YZ, ilaç geliştirme süreçlerini dramatik bir şekilde kısaltabilir.
- Sürdürülebilir YZ: YZ'nin çevresel etkisi, özellikle enerji tüketimi, önemli bir tartışma konusudur. Örneğin, büyük dil modellerinin eğitimi, tonlarca karbon emisyonu üretmektedir [18]. Yeşil YZ girişimleri şimdiden, enerji verimli algoritmalar ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak bu sorunu ele almayı amaçlamaktadır.

YZ'nin güvenli ve adil bir şekilde yaygınlaşması, kapitalist toplumsal ilişkilerin yerini eşitlikçi, özgürlükçü ve insan kardeşliğini temel alan bir toplumsal sisteme bırakmasıyla mümkündür. Eşitlikçi bir toplumsal düzende YZ'nin yönetimi, kamusal YZ platformlarıyla sağlanabilir. Örneğin sosyalist bir toplumda kamusal YZ platformları, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerde ücretsiz ve eşit erişim sunarlar. Toplumcu bir düzende mühendisler, işçiler ve toplumun diğer kesimlerinin YZ projelerine kolektif katılımı teşvik edilerek teknolojinin demokratik bir şekilde tasarlanması sağlanır.

6. Sonuç ve Öneriler

Yapay zekâ, insanlığın karşılaştığı en dönüştürücü teknolojilerden biridir. Teknik başarıları, ekonomik ve toplumsal faydaları kadar etik ve düzenleyici zorlukları da beraberinde getirmiştir. Ancak, tarihte sorunlar belirdiğinde, çözümler için potansiyel olanaklar da filizlenir. YZ'nin potansiyelinden tam anlamıyla yararlanmak için şu öneriler dikkate alınmalıdır:

- Etik ve Yasal Çerçeveler: YZ'nin geliştirilmesi ve kullanımında evrensel etik ilkeler benimsenmelidir. Kapitalist devletlerin ve tekellerin YZ'yi savaşlarda, bireylerin sömürülmesinde ve denetiminde, ayrıca eşitsizlikleri derinleştirmek için kullanmasının önüne geçilmelidir.
- Çalışma Saatlerini Minimum Düzeye İndirme: Otomasyon ve YZ, rutin işleri ortadan kaldırarak çalışma saatlerini dramatik bir şekilde azaltabilir, bireylerin yaratıcı ve anlamlı faaliyetlere odaklanmasını sağlayabilir.
- Şeffaflık ve Sorumluluk: YZ sistemlerinin karar alma süreçleri şeffaf olmalı ve kritik kararlar insan denetimine tabi tutulmalıdır.
- Dünya Çapında Standartlar ve Düzenlemeler: YZ'nin toplumsal ilişkiler içindeki yeri, küresel ölçekte standartlar ve düzenlemelerle yönetilmelidir.

YZ, insanlığın geleceğini şekillendirmede güçlü bir araçtır, ancak bir "sihirli değnek" değildir. Teknolojinin insanlık lehine kullanılması, toplumsal ilişkilerin akılcı, planlı ve eşitlikçi bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. YZ, insan zekâsıyla iş birliği yaparak, kolektif refahı ve mutluluğu artırma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin realize edilmesi, insanlığın kendi geleceğini bilinçli bir şekilde inşa etme iradesine ve eylemine bağlıdır.

Not: Bu makalenin yazımında insanlığın "kolektif zekâsı" olan YZ'nin toparladığı bilgilerden ve görüşlerden yararlanılmış, kendi perspektifimiz ve değerlendirmelerimiz işlenmiş ve böylelikle oluşturduğumuz ürünle ortak mirasa katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

[1] Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. Mind, 59(236), 433-460.

[2] Mitchell, T. M. (1997). Machine Learning. McGraw-Hill.

[3] Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.

[4] Vaswani, A., et al. (2017). Attention is All You Need. Advances in Neural Information Processing Systems, 30.

[5] Siciliano, B., & Khatib, O. (2008). Springer Handbook of Robotics. Springer.

[6] Somashekhar, S. P., et al. (2018). Watson for Oncology and Breast Cancer Treatment Recommendations. Journal of Clinical Oncology, 36(15).

[7] Heaton, J. B., Polson, N. G., & Witte, J. H. (2017). Deep Learning for Finance. Quantitative Finance, 17(9).

[8] Litman, T. (2020). Autonomous Vehicle Implementation Predictions. Victoria Transport Policy Institute.

[9] Woolf, B. P., et al. (2013). AI and Education: Celebrating 30 Years of Marriage. AI Magazine, 34(4).

[10] Allen, G., & Chan, T. (2017). Artificial Intelligence and National Security. Belfer Center for Science and International Affairs.

[11] Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. Proceedings of Machine Learning Research, 81.

[12] World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report 2020.

[13] Cadwalladr, C., & Graham-Harrison, E. (2018). Revealed: 50 Million Facebook Profiles Harvested for Cambridge Analytica. The Guardian.

[14] Lin, P. (2016). Why Ethics Matters for Autonomous Cars. In Autonomous Driving (pp. 69-85). Springer.

[15] Kantor, J., & Streitfeld, D. (2021). Inside Amazon: Wrestling Big Ideas in a Bruising Workplace. The New York Times.

[16] Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press.

[17] Biamonte, J., et al. (2017). Quantum Machine Learning. Nature, 549(7671).

[18] Schwartz, R., et al. (2020). Green AI. Communications of the ACM, 63(12).

40. [Enerji ve İklim Sorunu]

Biz komünist dünya toplumunda “enerji yoksulluğu”nu gideren, artan nüfus ve gelişen teknolojinin ihtiyaçlarını karşılayan bir iktisadi büyümeye yetecek enerji üretiminin gerçekleştirileceğini, kapitalist dünyanın silah, sigorta, reklam ve moda gibi ekonomik dallarındaki yatırımlarının tasfiye edilerek, enerji kullanımında tasarrufa gidileceğini düşünüyoruz. Bize göre rüzgâr, güneş, hidrolik enerji, biyogaz ve diğer yenilenebilir enerji türlerinin yanı sıra nükleer enerji, kapitalist dünyanın tükenmekte olan fosil yakıtlarının yerini alacaktır. Ayrıca sanayi öncesi döneme göre 1,5/2ºC’nin altında küresel atmosferik sıcaklık artışı hedefini tutturmak için de fosil yakıtların enerji üretimindeki kullanımının hızla azaltılması ve yerine bahsi geçen enerjilerin kullanımı gereklidir. Biz nükleer enerjiyi iklim krizinin çözümünde kullanılması gereken alternatif enerji türlerinden biri olarak görüyoruz. Onu güzellemiyoruz, fakat ekoloji hareketinin ve sosyalistlerin önemli bir bölümünün nükleer enerjiyi karaladığını gözlüyoruz. Öyleyse sorunu analiz etmemiz ve hakikate ulaşmamız gerekiyor.

Dünya enerji üretimi ve tüketiminin durumu

2023 yılında küresel kömür üretimi şimdiye kadarki en yüksek seviye olan 179 EJ (exajoule)’e ulaşmıştır. 196 EJ'ye karşılık gelen kömür tüketimi, yüzde 32'lik oranla enerji tüketim sıralamasında başı çekmektedir. Kömür kapitalist dünyanın önemli bir enerji kaynağı durumundadır. Küresel kömür tüketimi artmaya devam etmektedir. 2023 yılında kömür tüketiminde 2022’ye göre yüzde 1,6’lik bir artış yaşanmış olup, bu artış on yıllık ortalama artış oranına göre yedi kat daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Çin dünya kömür tüketiminin yüzde 56’sını gerçekleştirmektedir. Hindistan ise Avrupa ve Kuzey Amerika’nın toplam kömür tüketiminden daha fazla kömür tüketir duruma gelmiştir. Avrupa ve Kuzey Amerika'da kömür tüketimi 10 EJ'ün altına düşmüştür ve son 10 yılda sürekli düşüş göstermektedir.

2023 yılında sıvılaştırılmış doğal gaz arzı yaklaşık yüzde 2 (10 milyar metreküp) artarak 549 milyar metreküpe ulaşmıştır. Doğal gazda ABD en büyük üretici olmaya devam etmekte ve dünya arzının yaklaşık dörtte birini sağlamaktadır. Küresel doğal gaz talebi 2023'te 1 milyar metreküp artmıştır. Doğal gazın küresel fosil yakıt tüketimindeki payı yüzde 29 civarındadır. Doğal gaz 164 EJ ile dünya enerji tüketiminin yüzde 26'lık kısmını oluşturmaktadır.

Küresel petrol üretimi 2,1 milyon varil/gün artarak 2023'te 96 milyon varil/gün ile rekor seviyeye ulaşmıştır. En büyük üretici olan ABD, 2023 yılında petrol üretiminde yüzde 8'in üzerinde artış kaydetmiştir. Toplamda OPEC+ dışı ülkelerin petrol üretimi küresel artan talep büyümesini yüzde 20 oranında aşmıştır. 2022 yılında petrol ve biyoyakıt ürünlerinin tüketimi ilk kez günlük 100 milyon varili aşmıştır. 2023 yılında ise, tek başına petrol ürünleri tüketimi bu seviyeyi aşmıştır. 144 EJ ile toplam enerji tüketiminin yüzde 23'ünü oluşturan petrol, özellikle ulaşım sektöründe kritik bir enerji kaynağıdır.

2023 yılında dünyada fosil yakıt tüketiminin toplam enerji tüketimi içindeki payı yüzde 81,5’tir. 40 EJ düzeyinde olan ve tüketilen enerjinin yüzde 6'sını sağlayan hidroelektrik enerji, yenilenebilir enerjinin hayati bir bileşenidir. Hidrolik enerji dışında kalan güneş, rüzgâr ve biyoenerji de dahil olmak üzere diğer yenilenebilir kaynaklar toplamda yüzde 8'lik bir tüketim payına sahip olup, bu pay 51 EJ'lük bir düzeydedir. 2023 yılında hidroelektrik dahil yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam birincil enerji tüketimindeki payı bir önceki yıla göre yüzde 0,4'lük bir artışla yüzde 14,6'ya ulaşmıştır. Nükleer ile birlikte toplam enerji tüketiminin yüzde 18'inden fazlasını temsil etmektedirler. 25 EJ ile dünya enerji tüketiminde yüzde 4'lük bir paya sahip olan nükleer enerji, istikrarlı ve düşük karbonlu enerji arzı sağlamaktadır.

Küresel elektrik üretimi 2023 yılında yüzde 2,5 artarak 29.925 TWh (terawatt-saat)'e ulaşmıştır. Dünya elektrik üretiminde yüzde 35'lik payla kömür baskın yakıttır. Doğal gazın payı ise yüzde 23'tür. Petrolün dünya elektrik üretimdeki yeri yüzde 2'nin biraz üzerindedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik üretimindeki payı yüzde 29'dan yüzde 30'a yükselmiştir. Nükleerin payı ise yüzde 9 civarında sabit kalmıştır. Nükleer santrallerin sayısı Çin'de yeni inşa edilen reaktörler, Fransa'da nükleer bazı santrallerin hizmete geri dönüşü, Japonya ve Almanya'nın santral kapatmalarıyla dengelenmiş durumdadır.

Güneş ve rüzgâr enerjisi kapasitesi 2023 yılında hızla artmaya devam ederek bir önceki yılın 276 GW (gigawatt)'lık rekorunu yaklaşık 186 GW aşmıştır ki bu yüzde 67'lik bir artış anlamına gelmektedir. Bu artışın dörtte biri kapasitesini yüzde 75 artıran Çin'den gelmiştir. Avrupa'daki güneş enerjisi kapasitesinde yüzde 16 artış yaşanmıştır. Rüzgâr enerjisinde kapasite artışlarının yaklaşık yüzde 66'sı Çin'den gelmiştir. Çin'in rüzgâr enerjisinde toplam kurulu kapasitesi şu anda Kuzey Amerika ve Avrupa'nın toplamına eşittir.

Küresel biyoyakıt üretimi 2023'te yüzde 8'in üzerinde artmıştır. ABD, Brezilya ve Avrupa yaklaşık olarak küresel biyoyakıt tüketiminin dörtte üçünü gerçekleştirmektedir.

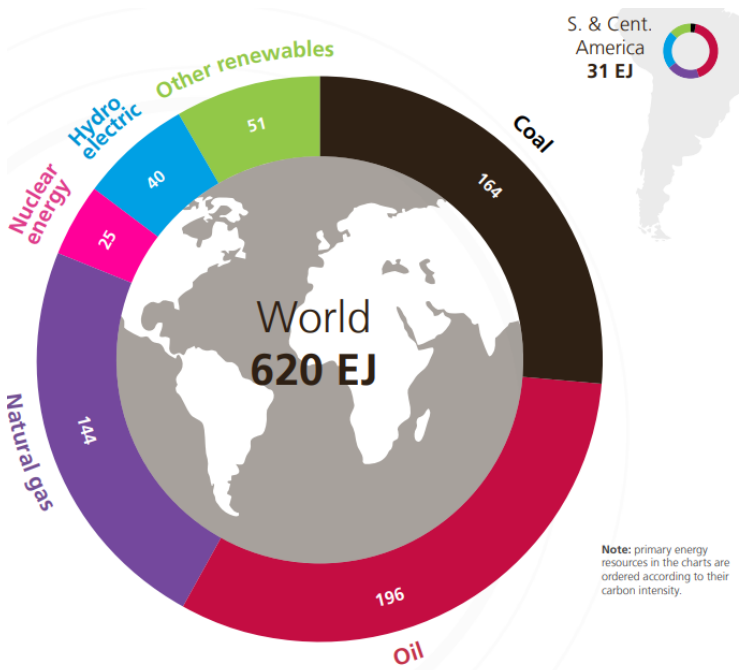

Dünya enerji üretimi (Exajoule (EJ), bir kentilyon (10^{18}) joule)

Bolluk içinde yoksulluk

Kapitalist dünyada enerji üretimi ve tüketimi artıyor olsa da günümüzde en az 1,18 milyar insanın elektriğe erişimi yoktur. Resmi verilere göre ise bu sayı 733 milyon civarındadır. Yine Dünya Sağlık Örgütünün verilerine göre, her yıl 3,2 milyon insan, elektriksizlikten kaynaklanan kötü koşulların yarattığı hastalıklar nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Yani insanlığın önemli bir bölümü ileri teknolojilere rağmen temel ihtiyaçlardan biri olan elektrikten yoksun yaşamaktadır. Bu durum "enerji yoksulluğu" olarak adlandırılmakta ve üretici güçlerin içerisinde bulunduğu çelişkili toplumsal ilişkileri yansıtmaktadır. Enerji üretimi kapitalist dünyada sermayenin ihtiyaçları/kâr elde etme mekanizmaları için yapıldığından, kaynakların insanlığın ihtiyaçları için kullanılması durumunda enerji üretiminde tasarruf olacağı açıktır. Biyogaz, rüzgâr ve güneş enerjisi, hidrolik ile nükleer enerji vd… Enerji üretiminde aslında kaynaklar çeşitli, üstelik insanların ihtiyaçları liberallerin iddiasının aksine sınırlıdır.

Fosil yakıtlar tükenirken

Fosil yakıt kaynaklarının oluşumu milyonlarca yıl sürmektedir ve bu kaynaklar bitimlidir. Fosil yakıtların küresel tüketimi tarihin en yüksek noktasındadır ve belirttiğimiz gibi dünyadaki birincil enerji tüketiminin yaklaşık yüzde 80'ini oluşturmaktadır. ABD Enerji Bilgi İdaresi, küresel enerji talebinin kapitalizm koşullarında 2050 yılına kadar yüzde 57'ye varan oranda artacağını belirtmektedir. Çin ve Hindistan gibi ülkeler enerji tüketiminde büyük ölçüde kömüre dayanmaktadır.

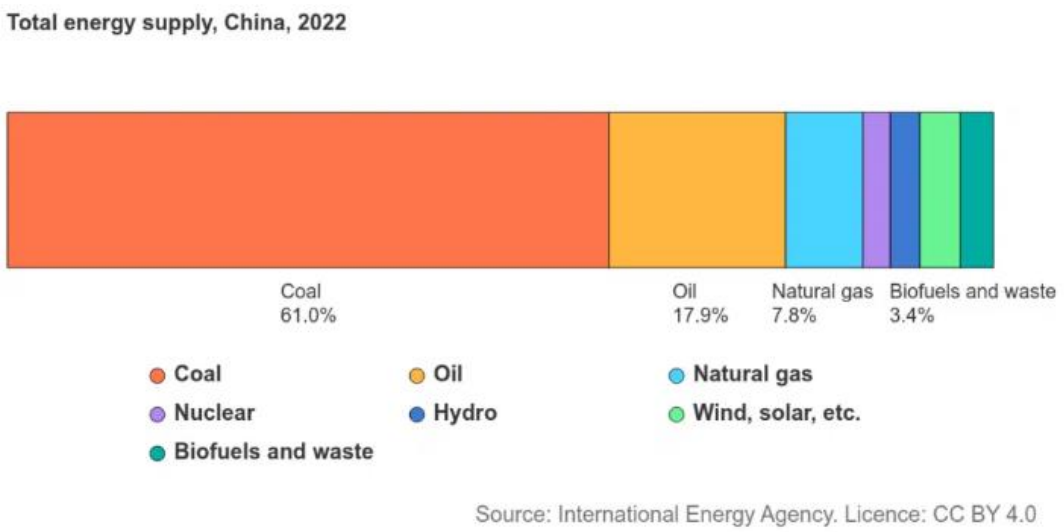

Çin'in toplam enerji kaynakları

Kanıtlanmış petrol rezervleri küresel olarak yaklaşık 1,65 trilyon varildir ve mevcut tüketim oranlarına göre yaklaşık 40 ila 50 yıl yetebilecektir. Kömürün bilinen rezervleri yaklaşık 130 yıla kadar yetebilirken, doğal gaz rezervleri mevcut talep senaryoları altında arzı yaklaşık 50 ila 60 yıl uzatabilecektir.

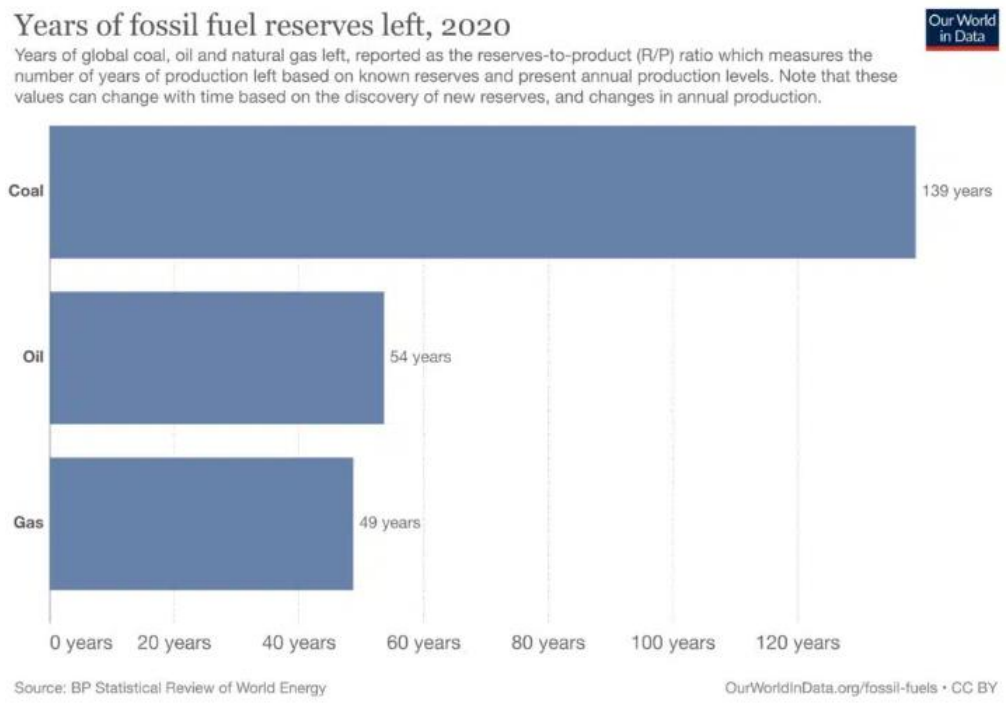

Dünya fosil yakıt rezervlerinin ömrü

İklim krizi ve küresel atmosfer sıcaklığının 1,5/2ºC'yi geçmesi sonucu oluşacak felaketler, kapitalist devletlerin/politikacıların ve bizzat tekellerin görme alanına girmemektedir. Fosil yakıtların mevcut tüketim düzeyi sabit kaldığında bile 50-130 yılda tükenecek oluşu sermaye birikimini sekteye uğratacağından, üstelik bugünden yenilenebilir enerji üretimi sermaye birikiminin ve artık-değer üretiminin gerçekleştiği bir alan olduğundan, kapitalistler ve politikacılar fosil enerji kaynaklarının tükenecek olması sorununu çözmeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle kapitalist dünyada yenilenebilir enerjideki artış doğayla uyum sağlama amacını taşımamaktadır. Yenilenebilir enerjilerden elektrik üretiminin payının yüzde 30'a ulaşmış olmasının ve elektrikli otomobillerin tüm otomobil satışlarının yüzde 20-25'ini oluşturur duruma gelmiş bulunmasının nedeni çevreci duyarlılıklar değil, kâr arayışıdır.

Küresel ısınmanın nedeni olarak sera gazları

Sera gazı emisyonları iklim değişikliğinin nedenidir. Sera gazları şunlardır:

- Karbondioksit (CO_2)
- Metan (CH_4)
- Azot oksit (N_2O)
- Hidroflorokarbonlar (HFC'ler)
- Perflorokarbonlar (PFC'ler)

- Sülfür hekzaflorür (SF_6)

İklim değişikliği üzerinde en etkili sera gazı karbondioksittir (CO_2). Atmosferde CO_2 fazla oluşu dünyanın ısınmasına neden olmaktadır. Fosil yakıtların kullanımı CO_2 üretmektedir. Bir kısaltma olan “ppm” (parts per million) “milyon başına parçacık” demek olup havanın bir milyon parçacığında kaç CO_2 molekülünün olduğunu belirtir. Örneğin Ekim 2023’te atmosferde 422,17 ppm CO_2 bulunmaktaydı. Bilim insanları atmosferik CO_2 düzeyinin 350 ppm'in altında olmasının sağlıklı olacağını belirtmektedir. Bu nedenle fosil yakıt kullanımında azalmaya gitmek gerekmektedir.

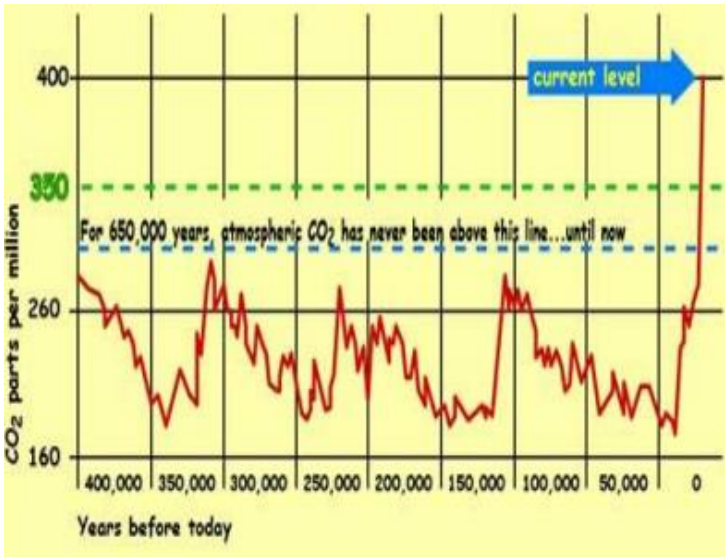

Atmosferdeki CO_2 ppm

Karada ve okyanusta karbonu atmosferden uzaklaştıran süreçlerin 2011-2020 on yılında her yıl salınan CO_2’nin yaklaşık yarısını emdiği tahmin edilmektedir. Atmosfere doğal süreçlerin toplayabileceğinden daha fazla CO_2 salındığı için, atmosferdeki toplam CO_2 miktarı her yıl artmaktadır. 1960'larda atmosferik CO_2’nin küresel artış hızı yılda yaklaşık 0,8± 0,1 ppm’di. Sonraki yarım yüzyıl boyunca, yıllık artış hızı üç katına çıkarak 2010'larda yılda 2,4 ppm'e ulaştı. Atmosferik CO_2’nin son 60 yıldaki yıllık artış hızı, 11.000-17.000 yıl önceki son buzul çağının sonunda meydana gelene benzer önceki doğal artışlardan yaklaşık 100 kat daha hızlıdır.

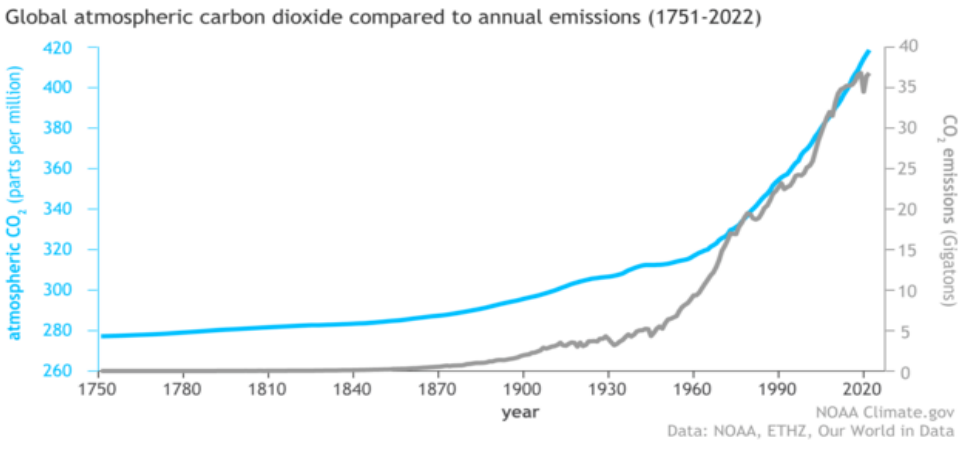

Atmosferdeki CO_2 miktarı (mavi çizgi), Sanayi Devrimi'nin başladığı 1750 yılından bu yana insan emisyonları (gri çizgi) ile birlikte artmıştır. Emisyonlar 20. yüzyılın ortalarında yılda yaklaşık 5 gigatona (bir gigaton bir milyar metrik tondur) kadar yavaşça yükselmiş, yüzyılın sonunda ise yılda 35 milyar tonun üzerine fırlamıştır.

Oksijen veya nitrojenin (atmosferimizin çoğunu oluşturur) aksine, sera gazları Dünya yüzeyinden yayılan ısıyı emer ve Dünya yüzeyine geri dönmek de dahil olmak üzere her yöne doğru yeniden yayar. CO_2 olmasaydı, Dünya'nın doğal sera etkisi ortalama küresel yüzey sıcaklığını donma noktasının üzerinde tutamayacak kadar zayıf olurdu. İnsanlar atmosfere daha fazla CO_2 ekleyerek doğal sera etkisini güçlendirmekte ve küresel sıcaklığın yükselmesine neden olmaktadır. 2021 yılında CO_2 tek başına, insan üretimi tüm sera gazlarının toplam ısıtma etkisinin yaklaşık üçte ikisinden sorumluydu.

CO_2’nin Dünya için önemli olmasının bir başka nedeni okyanusta çözünmesidir. Su molekülleriyle tepkimeye girerek karbonik asit üretir ve okyanusun pH'ını düşürür (asitliğini yükseltir). Sanayi Devrimi'nin başlangıcından bu yana okyanus yüzey sularının pH değeri 8,21'den 8,10'a düşmüştür. pH'daki bu düşüşe okyanus asitlenmesi denir.

Enerji kaynaklı sera gazı emisyonları 2023 yılında ilk kez 40 Gt CO_2 (gigaton CO_2, giga=milyar) seviyesini aşmıştır. CO_2 salınımında başı çeken sektörler elektrik üretimi, ulaşım ve endüstridir.

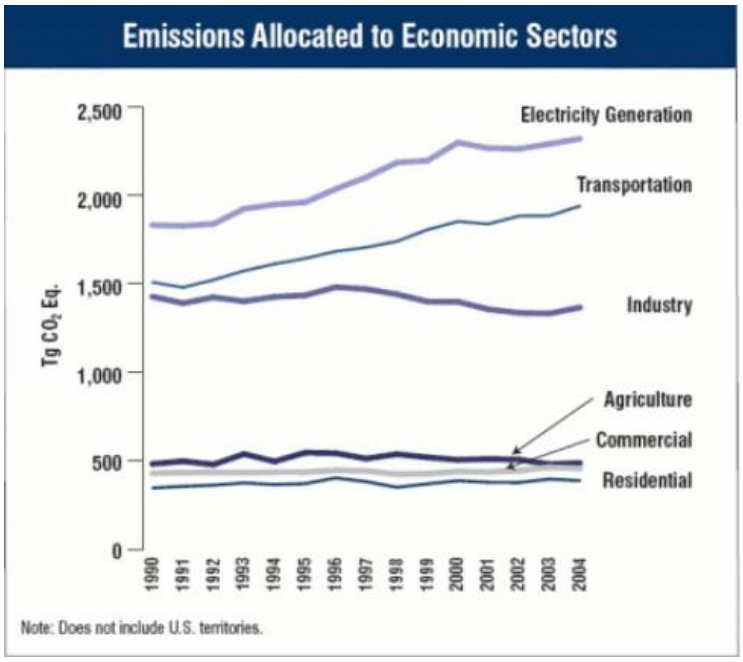

CO_2 salınımının iktisadi sektörlere dağılımı

Atmosfere CO_2 salınımı nasıl azaltılabilir?

Enerjiyle ilgili CO_2 emisyonlarının yüzde 40'ından fazlası elektrik üretimi için fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır. Tüm elektrik üretim teknolojileri, yaşam döngülerinin bir noktasında atmosfere sera gazı yayar. Nükleer santrallerde gerçekleşen nükleer fisyon CO_2 üretmez. Hem nükleer hem de yenilenebilir enerji üretimi için emisyonlar, örneğin tesisin inşası sırasında dolaylı olarak üretilmektedir. Yaşam döngüsü boyunca nükleer santraller, elektrik birimi başına rüzgarla yaklaşık aynı miktarda CO_2 eşdeğeri, güneş enerjisinin ise yaklaşık üçte biri kadar CO_2 eşdeğeri emisyon üretir.

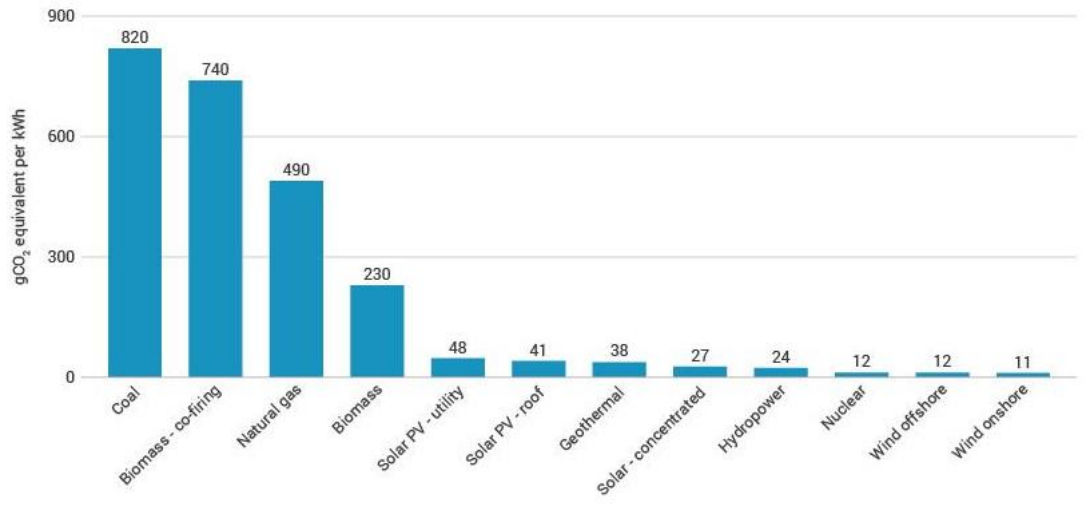

Farklı elektrik jeneratörleri için ortalama yaşam döngüsü boyunca üretilen karbondioksit eşdeğeri emisyonlar

Resimde görüldüğü gibi kömür, kömürle birlikte ortak yakılan biyokütle, doğal gaz ve biyokütlenin elektrik enerjisi üretiminde kullanılması hızla azaltılır ve yerine yenilenebilir enerji kaynakları ile nükleer enerji kullanılırsa, atmosfere salınan CO_2 eşdeğeri emisyonlarda çok büyük bir azalma gerçekleşecektir. Fakat kapitalist dünya fosil yakıtlara göbekten bağlı olup, artık-değer üretimine bağımlıdır. Bu “göbek bağının” kendiliğinden kesilmesi olanaklı değildir.

Ulaşım, küresel CO_2 emisyonlarının yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır; sadece enerjiden kaynaklanan CO_2 emisyonları dikkate alınırsa bu oran yüzde 24'tür. Karayolu seyahati, ulaşım emisyonlarının dörtte üçünü oluşturmaktadır. Bunun yüzde 45,1'i yolcu araçlarından (otomobiller ve otobüsler) kaynaklanmaktadır. Diğer yüzde 29,4'lük kısım ise yük taşıyan kamyonlardan kaynaklanmaktadır. Tüm ulaştırma sektörü toplam emisyonların yüzde 21'ini oluşturduğuna ve karayolu taşımacılığı ulaştırma emisyonlarının dörtte üçünü oluşturduğuna göre, karayolu taşımacılığı toplam CO_2 emisyonlarının yüzde 15'ini oluşturmaktadır. Havacılık ulaştırma emisyonlarının yüzde

11,6'sını oluşturmaktadır. Her yıl bir milyar tondan biraz daha az CO_2 yaymaktadır ki bu toplam küresel emisyonların yaklaşık yüzde 2,5'idir. Uluslararası deniz taşımacılığı da yüzde 10,6 ile benzer bir katkıda bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle küresel emisyonların yaklaşık yüzde 5'i hava ve deniz taşımacılığından kaynaklanmaktadır. Demiryolu seyahati ve yük taşımacılığı ise ulaşım emisyonlarının sadece yüzde 1'ini oluşturmakta, çok az emisyon yaymaktadır. Diğer taşımacılık (esas olarak su, petrol ve gaz gibi maddelerin boru hatlarıyla taşınması) yüzde 2,2'den sorumludur.

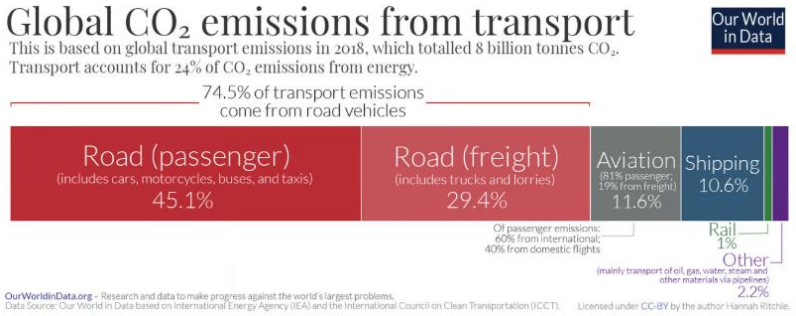

Küresel ulaşım kaynaklı CO_2 emisyonları

Görüldüğü üzere tüm CO_2 emisyonlarının yüzde 15'ini, ulaşım kaynaklı CO_2 emisyonlarının yaklaşık yüzde 75'ini sağlayan karayolu ulaşımı hızlıca azaltılıp, yerine demiryolu ulaşımında artışa gidilmesi ulaşım kaynaklı CO_2 emisyonlarının azaltılması için gereklidir.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Enerji Teknolojisi Perspektifleri raporunda, 2070 yılına kadar kapitalist dünyada küresel taşımacılığın (yolcu kilometresi olarak ölçülen) iki katına çıkmasını, otomobil sahipliği oranlarının yüzde 60 artmasını, yolcu ve yük havacılığına olan talebin üç katına çıkmasını beklemektedir. Bunun anlamı kapitalist dünyada taşımacılık emisyonlarında büyük bir artışın yaşanacağıdır. Bu tarihe kadar dünya komünist toplumu kurulmuş olursa bu savurganlığa son verilip, demiryolu ulaşımının atılım yapması sağlanacak, özel otomobillerin kullanımı çok büyük oranda azalacak, hidrojen ile elektrikli bataryalarla çalışan sayısı sınırlı binek otomobiller dışında fosil yakıt kullanan araba kalmayacak, toplu taşıma başat ulaşım tarzı haline gelecek, uçak ve gemi yoluyla ulaşım çok yönlü turizm ve zorunlu yük taşımacılığı için seferlerle sınırlandırılacak, helikopterler yalnızca hava ambulansları ve yangın söndürme araçları olarak kullanılacaktır. Havacılık ve deniz taşımacılığı, ayrıca büyük oranda azaltılmış uzun mesafeli karayolu taşımacılığı (büyük kamyonlar) kaynaklı CO_2 emisyonlarının ortadan kaldırılması zor görünmektedir. Çünkü yakıt olarak hidrojen veya bataryaların uçakları, gemileri ve büyük kamyonları çalıştırma potansiyeli, gereken menzil ve güçle sınırlıdır; bataryaların veya hidrojen yakıt tanklarının boyutu ve ağırlığı, mevcut yanmalı motorlardan çok daha büyük ve ağır olacaktır.

Endüstriyel emisyonlara geldi sıra. Aşağıdaki resim kapitalist dünyada sektörlere göre CO_2 emisyonunu yansıtmaktadır.

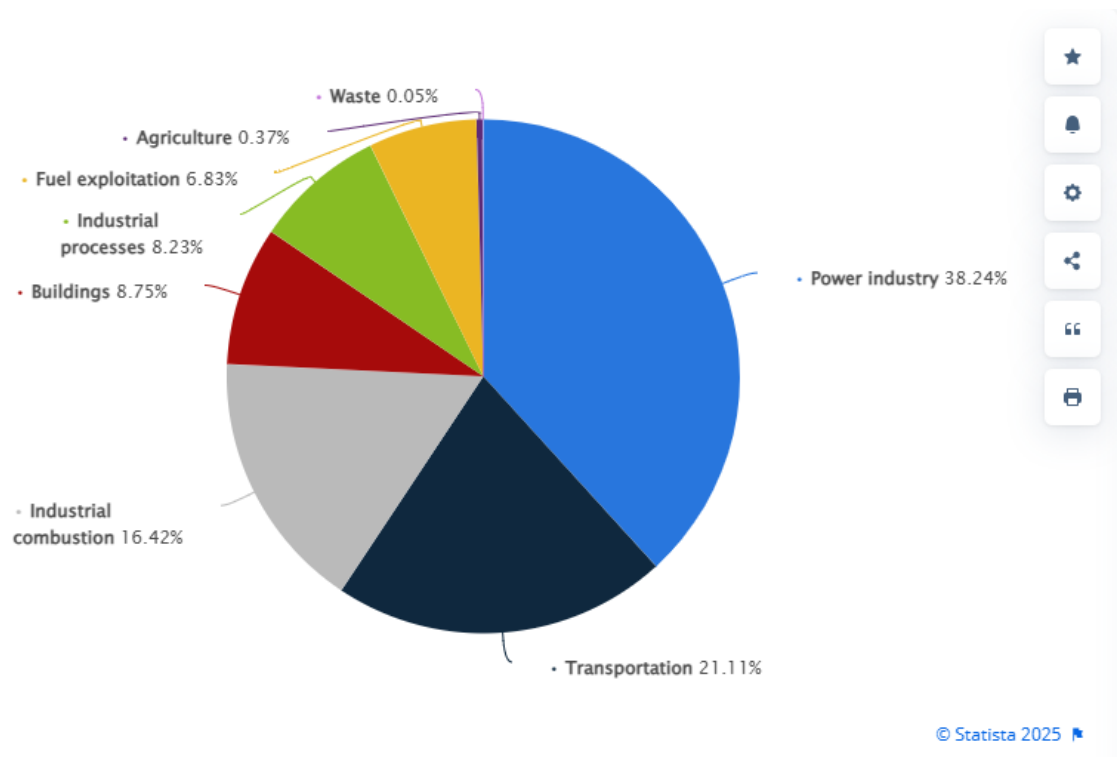

Sektörlere göre CO_2 emisyonlarının dağılımı

Endüstriyel yanma kaynaklı CO_2 emisyonları tüm CO_2 emisyonlarının yüzde 16,42'sini oluşturmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde endüstriyel filoların, süreçlerin ve alanların elektrifikasyonuna gidilmesi yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Bunun nedeni verimlilik ve kâr artışı sağlamaktır. Gıda işleme, kâğıt hamuru ve kâğıt yapımı ile kimyasal, çelik ve çimento üretimi gibi faaliyetlerde elektrifikasyon potansiyeli çok büyüktür. Mevcut teknolojiler bugün işlemlerin yüzde 60'ını elektrikli hale getirebilirken, 2035 yılına kadar teknolojideki gelişmelerle bu potansiyelin yüzde 90'a çıkması umut edilmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri sanayide elektrifikasyonun artışını getiriyor olsa da bunun tüm dünyaya yayılması eşitsizlikler gösterecek ve eşzamanlı olmayacaktır. Oysa bugün komünist dünya toplumunda yaşanıyor olsaydı, endüstride elektrifikasyon süratle ve tüm iktisadi dallarda dünya üzerine yayılmış bir ölçekte gerçekleştirilebilirdi. Bu elektrifikasyonun gerektirdiği elektrik enerjisi üretimi ise yenilenebilir enerji kaynakları yanı sıra nükleer santrallerden sağlanırdı. Böylelikle atmosfere salınan CO_2 miktarında bu yolla da bir azalma oluşturulurdu.

Rüzgâr ve güneş enerjisi iklim krizini çözebilir mi ve yüzde 100 yenilenebilir enerjiyle dünyanın enerji ihtiyacı karşılanabilir mi?

2023 yılında dünya enerji tüketimi 183,23 terawatt-saat düzeyinde bulunmaktadır. Bunun güneş, rüzgâr ve diğer yenilenebilir kaynaklardan oluşan kısmı yüzde 8,2 düzeyindedir. Hidroelektrik enerjisi de eklendiğinde tüm yenilenebilir enerjilerin enerji tüketiminde 14,6'lık bir payı oluşturduğu görülmektedir.

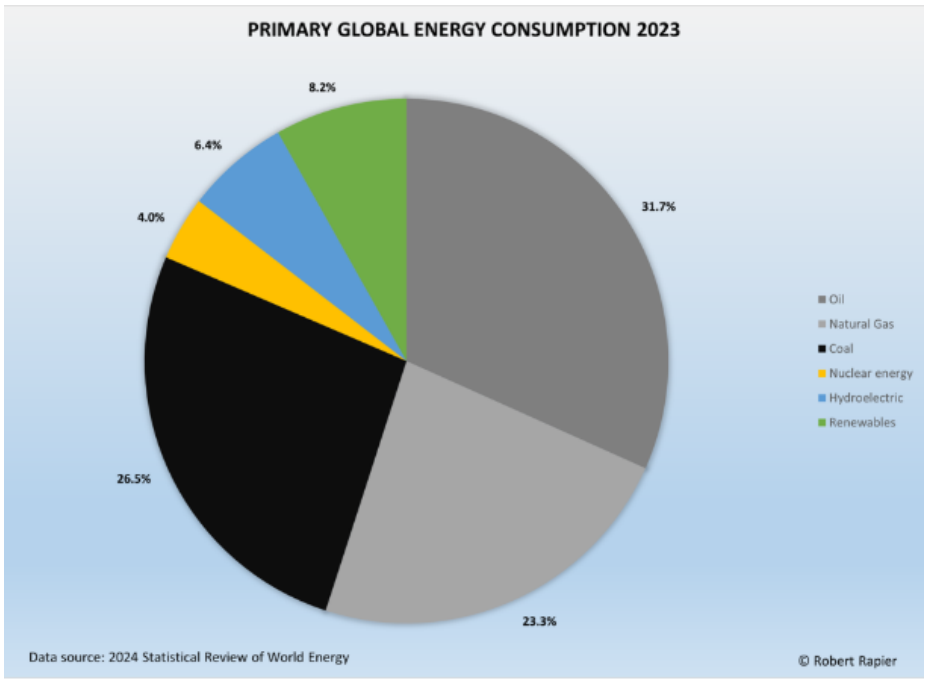

Dünya enerji tüketimi

2011 yılında hakemli bir dergi olan *Energy Policy*, Stanford Üniversitesi'nden Mark Z. Jacobson ve Mark A. Delucchi'nin enerji tedarik karışımını değiştirme ve "tüm küresel enerjiyi rüzgâr, su ve güneş enerjisiyle sağlama" hakkında iki makalesini yayınlamıştır. Makaleler, güvenli ve temiz seçenekler olan rüzgâr, su ve güneş ışığından (RSG) elektrik gücü, ulaşım ve ısıtma/soğutma için dünya çapında enerji sağlamanın uygulanabilirliğini analiz etmiştir. Yazarlar 3.800.000 adet 5 MW rüzgâr türbini, 5350 adet 100 MW jeotermal enerji santrali ve 270 adet yeni 1300 MW hidroelektrik enerji santraline ihtiyaç duyulacağını tahmin etmiştir. Güneş enerjisi açısından, ek olarak 49.000 adet 300 MW yoğunlaştırılmış güneş santrali, 40.000 adet 300 MW güneş fotovoltaik santrali ve 1,7 milyar adet 3 kW çatı fotovoltaik sistemine ihtiyaç duyulacağını belirtmişlerdir. Üstelik bu kadar kapsamlı bir RSG altyapısı, dünya güç talebini yüzde 30 oranında azaltabilir görünmektedir. Yazarlar, 2030 yılına kadar tüm yeni enerjiyi RSG ile üretmeyi ve mevcut enerji tedarik düzenlemelerini 2050 yılına kadar değiştirmeyi savunmuştur. Yenilenebilir enerji planını uygulamadaki engellerin temel olarak sosyal ve politik olduğunu, teknolojik veya ekonomik olmadığını savunmuşlardır. Böyle bir RSG sistemiyle enerji maliyetlerinin, günümüzün enerji maliyetlerine benzer olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Öte yandan Haziran 2017'de yirmi bir araştırmacı, Jacobson'ın başka bir makalesini reddeden, onu modelleme hataları yapmakla ve geçersiz modelleme araçları kullanmakla suçlayan bir makale yayınlamıştır.

RSG'den oluşan bir dünya enerji sistemine geçişin önünde fosil yakıtlardan kâr elde eden kapitalist tekellerin ve kapitalist devletlerin politik tercihlerinin olduğu açıktır. Fakat hidroelektrik enerjisinin düşük karbonlu bir kaynak olsa da bazı rezervuarlarda üretilen elektrik birimi başına sera gazı emisyonlarının yaşam döngüsü boyunca fosil tesislerden daha yüksek olabilmesi (rezervuar oluşturmak için bir alan sular altında kaldığında bitki örtüsünün ve

diğer organik maddelerin çürümesinden metan ve CO_2 açığa çıkmaktadır), kuraklıkların hidroelektrik santrallerinin elektrik üretim kapasitelerini azaltması, dünya akarsularının debisinin düzeyi ve elverişli sahaların hidroelektrik santraller için zaten kullanılmakta oluşu, küresel hidroelektrik santrali filosunun neredeyse yüzde 40'ının (476GW) en az 40 yaşında (ortalama yaş 33) olması nedeniyle performanslarını korumak veya geliştirmek, esnekliklerini artırmak için büyük modernizasyon ve yenileme çalışmalarını gerektirmeleri, güneş ve rüzgâr enerjisi için ise depolamada gerekli olan lityum ve kobalt gibi madenlerin dünya rezervlerinin sınırlı oluşu gibi nesnel/teknik engeller de bulunmaktadır. Örneğin Dünya Bankası'na göre 2°C'nin altındaki iklim senaryosu, 2050 yılına kadar 3 milyar ton metal ve mineral gerektirmektedir. Bunun anlamı, çinko, molibden, gümüş, nikel, bakır gibi maden kaynaklarının arzının yüzde 500'e kadar artırılmasıdır. 2018 tarihli bir çalışma, küresel enerji sisteminin 2060 yılına kadar rüzgâr ve güneş enerjisine geçişi için metal gereksinimlerini analiz etmiş, şu anda kullanılan pil teknolojileri ve bilinen rezervlerle geçiş için kobalt ve lityum rezervlerinin yetersiz olduğunu bulmuştur.

Yine aynı nedenlerle iklim krizinin tek başına RSG enerjisini artan oranlarda kullanmakla çözülemeyeceğini düşünmekteyiz. Fakat nükleer enerjinin artan oranda kullanımıyla desteklendiği takdirde, yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve enerji tüketimindeki payının artırılmasıyla sorun çözülebilir görünmektedir. Atmosfer sıcaklığının sanayi öncesi döneme göre 1,5/2°C'lik artışın altında kalması için izlenebilecek en makul ve bilimsel strateji, tüm yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra nükleer enerjinin de artan oranda kullanımıyla, fosil yakıtların kullanımında hızlı ve belirgin azalmaların sağlanmasıdır.

Elbette nükleer enerjinin yakıtı olan Dünya Uranyum rezervleri sınırlıdır. Fakat Uranyum, kayalarda ve deniz suyunda bulunan nispeten yaygın bir metaldir. Dünyadaki bilinen Uranyum kaynakları, son on yılda artan maden arama faaliyetleri nedeniyle en az dörtte bir oranında artmıştır. Dünya'nın şu an ölçülen Uranyum kaynakları yaklaşık 6,1 milyon tondur. Buna Uranyumun ikincil kaynakları ve konvansiyonel olmayan kaynaklar da eklenmelidir. Dünyada 10,5 milyon ton keşfedilmemiş Uranyum rezervi olduğu düşünülmektedir. Günümüz tüketim hızıyla yaklaşık 230 yıllık bir tedariğin sağlanabileceği tahmin edilmektedir. Üstelik daha fazla keşifle ve çıkarma teknolojisindeki iyileştirmelerle bu süre daha da uzayabilir. Öte yandan günümüzde nükleer reaktörler için tedarik edilen tek yakıt Uranyum olsa da Toryum özel reaktörlerde yakıt olarak kullanılabilir ve Dünya Toryum rezervlerinin toplamda yaklaşık 6 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

Nükleer enerjinin kullanımına karşı öne sürülen tezlerin çürütülmesi

İklim değişikliğini çözmenin bir yolu olarak dünyadaki fosil yakıtlı enerji santrallerinin yüzde 100'ünün nükleer reaktörlerle değiştirilmesini öneren az sayıda bilim insanı olsa da birçok bilim insanı nükleer enerjinin sadece elektrik değil dünyanın tüm enerji ihtiyacının yüzde 20'sini karşılayacak şekilde büyümesini önermektedir.

i. Bir nükleer enerji santralinin inşası ortalama 6-8 yıl sürmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, her yıl yaklaşık 7,1 milyon insan hava kirliliğinden ölmektedir ve bu ölümlerin yüzde 90'ından fazlası enerjiyle ilgili yakıt yanmalarından kaynaklanmaktadır. Yenilenebilir enerjilerin kullanımına ek olarak nükleer enerjinin artan oranda kullanımı için bugünden çalışmalar başlatılsa, çok değil birkaç yıl sonra hava kirliliğinden ölenlerin sayısında belirgin bir düşüş oluşturulabilir. Rüzgâr ve güneş enerjisi çiftlikleri, planlama aşamasından işletmeye geçene kadar ortalama olarak 2-5 yıllık sürelerde inşa edilmektedir. Çatı üstü güneş enerjisi projeleri ise sadece 6 aylık bir zamanda uygulanabilirdir. Dolayısıyla hava kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine karşı gelmek için bu yenilenebilir enerji türleri de kullanılmalıdır.

Kapitalist dünyada bir nükleer reaktörün planlanması ve işletilmesi arasındaki gecikme, bir sahanın belirlenmesi, saha izninin alınması, arazinin satın alınması veya kiralanması, inşaat izninin alınması, inşaat için finansman ve sigorta sağlanması, iletimin kurulması, bir güç satın alma anlaşmasının müzakere edilmesi, izinlerin alınması, santralin inşa edilmesi, iletime bağlanması ve nihai işletme lisansının alınmasının uzun sürmesi nedeniyle oluşmaktadır. Böylelikle nükleer santrallerin faaliyete geçmesi için gereken süre en az 10 yılı bulmaktadır. Kapitalist dünyada yapımı şirketlere bırakılan ve bürokratik mekanizmalarla faaliyete geçmesi bir hayli uzayan nükleer enerji santralleri, sosyalist bir toplumda kamu eliyle en fazla 10 yılı bulacak bir sürede rahatlıkla faaliyete geçirilebilir. Ancak günümüzde bile nükleer santrallerin faaliyete geçmesi uzun zaman alıyor diye, nükleer enerjiye karşı çıkmanın hiçbir inandırıcılığı yoktur.

ii. Nükleer santrallere karşı çıkanlar maliyetli olduğunu da öne sürüyorlar. Gerçekten nükleer enerji, rüzgâr ve güneş enerjisine göre kabaca 4 kat yüksek bir maliyete sahiptir. Sosyalistlerin ve ekoloji hareketinin nükleer enerjinin maliyetinin yüksek olmasını dert edinmeleri tuhaftır, çünkü bu durum işletme patronlarının bir sorunudur. Pratikteki duruma bakacak olursak, Almanya'da elektriğin KDV dahil fiyatı 0,30€/kWh iken, Fransa'da elektriğin KDV dahil fiyatı 0,17€/kWh'tir. Eş deyişle Almanya'ya göre elektriğinin yüzde 70'ten fazlasını nükleer enerjiden sağlayan

Fransa’da elektik tüketimde yüzde 56,7 oranında daha ucuzdur. Fransız kapitalistler Avrupa ortalamasından yüzde 25 daha düşük fiyata elektrik satmaktadır.

iii. Reaktörü olmayan bir kapitalist ülkede enerji için bir nükleer reaktör inşa edilmesi, ülkenin nükleer enerji tesisinde kullanılmak üzere Uranyum ithal etmesine ya da elindekileri kullanılmasına olanak tanır. Eğer bu ülke isterse Uranyumu gizlice zenginleştirerek silah kalitesinde Uranyum elde edebilir ve nükleer silahlarda kullanmak üzere Uranyum yakıt çubuklarından Plütonyum oluşturabilir. Böyle bir risk var diye günümüzde nükleer enerjiye karşı çıkılmalı mıdır?.. Üstelik Küçük Modüler Reaktörlerin (SMR) inşa edilmesi ve yaygınlaştırılması bu riski daha da arttırabilir. Burada sorun teknolojinin kapitalist toplumsal ilişkiler/kapitalistler/kapitalist devletler tarafından insanlığın zararına olacak şekilde kullanmasındadır. Nükleer enerji teknolojisine, kapitalist devletlerin bu teknolojiyi insanlığın hilafına da kullanması nedeniyle karşı çıkmak rasyonel ve gerçekçi değildir. Pekâlâ kapitalist devletlere karşı farklı ülkelerdeki emekçiler, “nükleer silahlara hayır, nükleer enerjiye evet” diyebilir.

iv. Bugüne kadar inşa edilen tüm nükleer enerji santrallerinin yüzde 1,5'i bir dereceye kadar erimiştir. Erimeler ya felaketle sonuçlanmış (1986'da Çernobil, Ukrayna; 2011'de Fukushima Dai-ichi, Japonya'daki üç reaktör) ya da zarar verici olmuştur (1979'da Üç Mil adası; 1980'de Saint-Laurent Fransa). Bu kazalardan sonra daha güvenli yeni reaktör tasarımları geliştirilmiştir. Yeniden bir felaketin oluşmayacağı konusunda garantinin olmaması, nükleer enerjiden vazgeçiş için bir neden olmamalıdır. Burada durum, uçak seferlerinin çok düşük kaza olma olasılığı nedeniyle tümüyle yapılmamasına karar verildiğindeki duruma benzerdir. Bu düşük olasılık yüzünden nükleer enerjiye karşı çıkmak rasyonel değildir.

v. Uranyum madenciliği çok sayıda madencide akciğer kanserine neden olmaktadır, çünkü Uranyum madenleri, bazı bozunma ürünleri kanserojen olan doğal Radon gazı içermektedir. 1950 ve 2000 yılları arasında 4.000 Uranyum madencisi üzerinde yapılan bir çalışmada 405'inin (yüzde 10) akciğer kanserinden öldüğü tespit edilmiştir ki bu oran sadece sigara içme oranlarına göre beklenen oranın altı katıdır. Diğer 61 kişi ise madencilikle ilgili akciğer hastalıklarından ölmüştür. Temiz, yenilenebilir enerji bu riske sahip değildir çünkü herhangi bir malzemenin sürekli olarak çıkarılmasını gerektirmez, sadece enerji jeneratörlerini üretmek için tek seferlik madencilik gerektirir ve burada madencilik, Uranyum madenciliği ile aynı akciğer kanseri riskini taşımaz. Peki örneğin kömür madenciliğinin yol açtığı akciğer hastalıklarıyla karşılaştırma yapılırsa, durum nedir?.. Yayınlanan literatürde, sadece Çin ve Hindistan'da 20 milyondan fazla işçinin işyerinde kömür tozuna maruz kaldığı bildirilmektedir. 2019 yılında dünyada, kömür işçisi pnömokonyozu (siyah akciğer hastalığı) vaka sayısı yüz binde 7153’tür ve en yüksek vaka sayısı Çin’de (4974/ yüz bin) görülmüştür. Doğu Asya'daki vaka sayısı yüz binde 5224 olup, bu sayı küresel vakaların yüzde 73,03'ünü oluşturmaktadır. Öte yandan kapitalist tekellerin takla atan köpek robotları ve insan biçimli robotları yerine madencilikte çalıştırılacak makineler ve robotların kullanılmasına çoktan geçilmesi gerekirdi. Fakat teknolojik gelişmelerin kapitalist dünyada insan odaklı olmadığı bilinmektedir. Komünist dünya toplumunda ağır ve tehlikeli işlerin makinelere ve robotlara yaptırılacağı ise açıktır. Özetle Uranyum madenciliğinde mesleki hastalık riski var diye, nükleer enerjiye karşı çıkmak akıl kârı değildir. Bu ve diğer madencilik türlerindeki meslek hastalığı riski alınacak önlemlerle ve teknolojinin insan yararına kullanımıyla önlenebilir durumdadır.

vi. Nükleer santrallerde tüketilen yakıt çubukları radyoaktif atık oluşturur. Yakıt çubuklarının çoğu, onları tüketen reaktörle aynı yerde depolanmaktadır. Bu durum, birçok kapitalist ülkede, yüzyıllar boyunca bakımı ve finansmanı yapılması gereken yüzlerce radyoaktif atık sahasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu radyoaktif atıklardan su kaynaklarına, ekinlere, hayvanlara ve insanlara zarar verebilecek radyoaktif sızıntı oluşması riski sanılanın aksine yoktur.

Tipik bir büyük reaktör (1 GWe) yılda yaklaşık 25-30 ton kullanılmış yakıt üretmektedir. Dünya çapında reaktörlerden yaklaşık 400.000 ton kullanılmış yakıt boşaltılmıştır ve bunların yaklaşık üçte biri yeniden işlenmiştir. 2016 yılı itibariyle dünya genelinde, çoğunluğu reaktör sahalarında olmak üzere, geçici depolamada yaklaşık 260.000 ton kullanılmış nükleer yakıt olduğu tahmin edilmektedir. Dünyadaki kullanılmış yakıtın yaklaşık yüzde 70'i depolama havuzlarında, geri kalanı ise kuru kasa adı verilen beton ve çelik konteynerlerde bulunmaktadır.

Finlandiya’nın gösterdiği bir radyoaktif atık bertaraf etme yolu geleceğe ışık tutmaktadır. Finlandiya’da, yeraltında 450 metre derinde bulunan Onkalo adındaki özel olarak tasarlanmış depolarda, yüz binlerce yıl boyunca sağlanan jeolojik bertarafın kullanılmış nükleer yakıtlara dönük en uygulanabilir yaklaşım olduğu yönünde bilimsel fikir birliği bulunmaktadır. Nükleer atıkların etrafında üçlü bariyer oluşturmak için, önce atıkların demir ve bakır katmanları olan kutulara konulması, ardından kutuların bentonite (su emici bir kil) sarılması ve son olarak yeraltındaki kayanın derinliklerindeki tünellere gömülmesi bu mühendislik çözümünün kapsamında yer almaktadır. 2022'de İsveç’te de bir jeolojik bertaraf tesisi inşasına başlanması kararı alınmıştır. Radyoaktif atıkların uzun vadeli güvenli yönetimi

için önerilen tek fikir bu değildir. Örneğin Norveç'te, atıkların teneke kutular içinde, ince sondajlarla 3.500 m derine indirileceği derin sondaj kuyusu bertarafı düşünülmektedir.

Nükleer enerjinin olumlu yanları ve bazı gerçekler

Nükleer enerjinin olumlu yanlarını özet olarak sıralamak istiyoruz:

- Nükleer enerji, dünya genelinde her yıl 400 milyon otomobilin üretimine eşdeğer olan 2 milyar ton CO_2 salınımını engellemektedir.
- Nükleer enerji, elektrik talebindeki değişimlere uyum sağlayabilen kontrol edilebilir bir sisteme sahiptir. Böylece elektrik sağlaması istikrarlıdır ve süreklilik gösterir.
- Nükleer santrallerin işletilmesi sırasında nükleer enerji, elektrik enerjisi üretiminin en ucuz kaynaklarından biridir.
- Güneş ve rüzgâr enerjileri doğası gereği kesintili olduğundan ve ayrıca dünya nüfusunun mevcut ve gelecekteki enerji ihtiyacını tek başlarına karşılayamayacağından, hidroelektrik ve nükleer enerjiyle birlikte kullanılmalıdır. Üstelik kapitalist dünyada yaklaşık 1 milyar insanın elektrikten mahrum olduğu hesaba katıldığında, komünizmin bu insanlara elektrik götürme hedefinin karşılanması için de tüm CO_2 salınımı az enerji türlerinin kullanımında belirgin artışın olması gerekmektedir.
- Nükleer santrallerde kullanılmış yakıtın yüzde 96'sının geri dönüştürülebilmesi mümkündür.
- 100 gram Uranyum, bir ton petrole eşdeğer enerji üretmektedir.
- Fosil yakıtların aksine nükleer enerji, atmosfere hiçbir kirletici parçacık, nitrojen dioksit, kükürt dioksit, nitrat veya fosfat yaymaz. Nükleer santrallerin soğutma kulelerinden yalnızca su buharı çıkar. Radyoaktif bir madde de bu kulelerden salınmaz.

Teknolojiye mi karşı olunmalı yoksa onun kapitalist kullanım biçimine mi?

Marksistler 1960-70'lerdeki hippilerin nükleer karşıtlığını benimsemeye teşne olmadan, bilimsel analizler sonucu ulaşılan sağlam ilkelere göre gelecek projeksiyonlarına ve bugünden dillendirilen enerji politikalarına sahip olmalıdır.

"Bir teknolojiyi değerlendirebilmek için, öncelikle içine doğduğu ve geliştiği ekonomik ve politik bağlamın değerlendirilmesi gerekir." Nükleer enerjinin kapitalist dünyada kullanımı insanlığın ihtiyaçlarını karşılamaya dönük değildir. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması bir yan sonuç olarak gerçekleşmektedir. Diğer enerji türlerinin kullanımında olduğu gibi nükleer enerjinin de kapitalist kullanımında esas düstur yeryüzünün kaynaklarını sermayenin birikimi için maksimum düzeyde kullanmak ve kâr elde etmektir. Nükleer enerji söz konusu olduğunda bunlara nükleer silahlanma eklenir.

"Teknolojiye sosyalist yaklaşımın özünü şu soru oluşturur: bu teknoloji insanları daha eşit kılmaya mı, yoksa insanlar arasındaki eşitsizlikleri artırmaya mı hizmet ediyor? Bir teknolojinin insanları daha eşit kılmaya hizmet edebilmesi için, herkesin erişebilmesinin garanti altına alınması şarttır." Günümüz kapitalist dünya sisteminde nükleer enerji ve yenilenebilir enerjilerle üretilen elektriğe ulaşımda eşitsizlikler bulunmaktadır. Üstelik bu teknolojiler sınıfsal eşitsizliğin yeniden üretimine yarar şekilde iktisadi üretim süreçlerindeki yerini almış bulunmaktadır. Fakat aynı zamanda bu teknolojiler komünist dünya toplumu için potansiyel bir olanağın var olduğunu göstermekte, kapitalizmin çözemeyeceği iklim krizi ve enerji yoksulluğu gibi konularda çözüm bulunması için de yeni bir dünyaya geçişin zorunlu olduğunu müjdelemektedir.

Yapay zekâ (YZ)'nin özellikle eğitim aşaması enerji yoğun bir süreçtir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), 2026 yılında veri merkezlerinin elektrik tüketiminin 2022 yılının iki katına çıkacağını öngörmektedir ki bu düzey 1.000 terawatt'tır, yani kabaca Japonya'nın şu anki toplam elektrik tüketimine eşittir. YZ'nin müşterilere ulaştırılmasının maliyeti de hesaba katıldığında, veri merkezlerinin 2030 yılına kadar toplam küresel enerji talebinin yüzde 21'ini oluşturabileceği düşünülmektedir. Halihazırda veri merkezlerinin genel küresel enerji talebinin yüzde 1-2'sini oluşturduğu bilinmektedir.

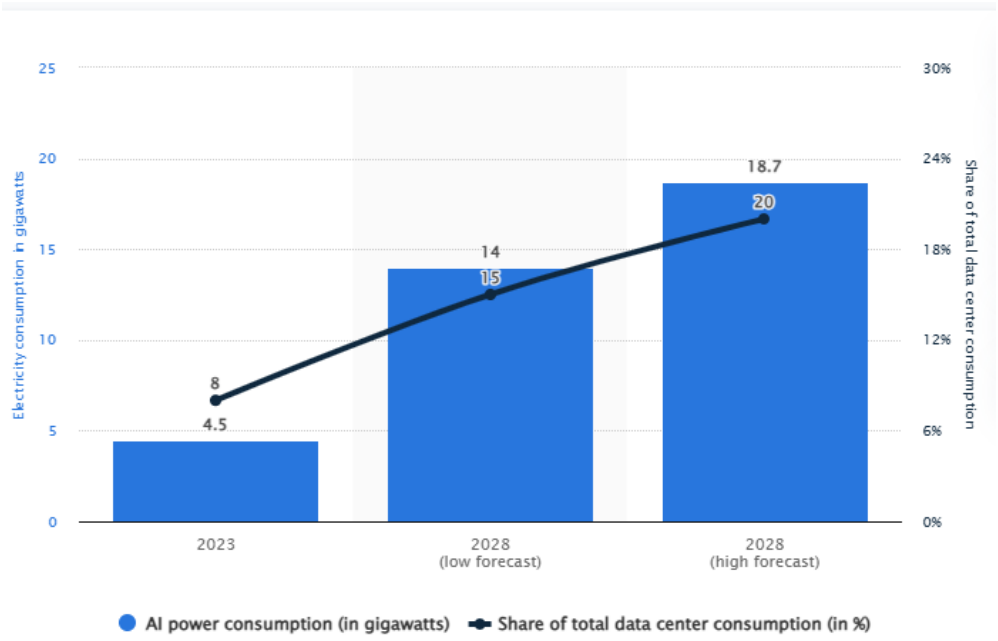

YZ güç tüketimi

YZ kullanımı, yenilenemeyen elektrikten kaynaklanan karbon emisyonlarından ve milyonlarca metreküp tatlı su tüketiminden doğrudan sorumludur ve ayrıca YZ'nin çalıştığı enerji tüketen ekipmanların üretiminden ve bakımından kaynaklanan dolaylı etkiler de mevcuttur. Teknoloji şirketleri özgeçmiş yazımından böbrek nakline, köpek maması seçiminden iklim modellemesine kadar her şeye yüksek yoğunluklu YZ'yi yerleştirmeye çalışırken, YZ'nin insanlığın çevresel ayak izini azaltmaya yardımcı olabileceği birçok yoldan da bahsetmektedir. YZ iklim modellerini iyileştirebilir, dijital teknoloji üretmenin daha verimli yollarını bulabilir, ulaşımdaki atıkları azaltabilir ve başka yollardan karbon ve su kullanımını azaltabilir. Örneğin bir tahmine göre YZ tarafından işletilen akıllı evler, hanelerin CO_2 tüketimini yüzde 40'a kadar azaltabilir. Yakın tarihli bir Google projesi, atmosferik verileri hızlı bir şekilde işleyen bir YZ'nin, havayolu pilotlarını en az iz bırakacak uçuş yollarına yönlendirebileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca yazılım ve donanımlarının enerji kullanım verimliliğindeki gelişmeler sayesinde YZ'nin karbon ayak izinin kısa süre içinde plato çizeceğini ve ardından küçülmeye başlayacağını düşünenler bulunmaktadır. Öte yandan, bir kaynağı daha az maliyetli hale getirmek bazen uzun vadede tüketimini artırır (Jevons paradoksu). Örneğin YZ sayesinde ev ısıtması yüzde 40 daha verimli hale gelirse, insanların evlerini günün daha uzun saatleri boyunca daha sıcak tutabilmeleri de mümkündür.

2022 yılında Google'ın veri merkezlerinin soğutma için yaklaşık 20 milyar litre tatlı su tükettiği belirtilmektedir. Google'ın veri merkezleri 2022 yılında 2021 yılına kıyasla yüzde 20 daha fazla su kullanmış, Microsoft'un su kullanımı ise aynı dönemde yüzde 34 artmıştır. Nitekim Şili ve Uruguay'da, içme suyu sağlayan rezervuarlardan faydalanacak olan Google veri merkezlerine karşı protestolar yaşanmıştır.

"Teknolojik gelişmelere, sermaye ile emek arasındaki ilişkiye etkileri üzerinden bakılmalıdır. Teknoloji statükoyu pekiştirmeye mi, yoksa değiştirmeye mi hizmet ediyor? Kapitalist düzende teknoloji, sermayenin getirisini artırırken, aynı zamanda emeği güçsüzleştirmeyi amaçlar." YZ'nin ve robotların üretim süreçlerinde ve hayattaki kullanımı, biryandan sermaye birikimi, savaş teknikleri ve emekçiler üzerindeki denetim için yeni imkanlar oluştururken, diğer yandan bu teknolojiler çalışma saatlerinin belirgin azaltılmasının, insanların günlük uğraşlarını çeşitlendirerek çok yönlü gelişmelerini olanaklı duruma getirmelerinin, yüksek yaşam ve çalışma standartlarının eşit bir şekilde tüm insanlığa sunulacağı komünist toplumun görüş menziline girdiğini kanıtlamaktadır. Bu teknolojik gelişmelerin sermayenin hizmetinde kullanımından farklı ve ona zıt olarak gelecekteki kullanımı, toplumsal refahın artmasını ve bütün insan bireylerinin esenliğini sağlamaya uygun durumda bulunmaktadır. Öyleyse bugünkü kapitalist kullanım biçimlerine karşı çıkılırken, bu teknolojik gelişmelerin komünist toplumdaki kullanımının farklı olacağı bilinciyle teknolojideki gelişmelerin sevinçle karşılanması ve gelecekte insanlık yararına kullanılacaktır inancıyla benimsenmesi gerekmektedir.

Kapitalist dünyada üzerinde toplumsal organizasyonların kontrolü bulunmayan ve kamu yararına kullanılmayan teknolojiler devrededir. Kapitalist toplumda kamu yararı daha önce belirttiğimiz gibi bir yan-üründür ve bu konu istismara açıktır. Oysa geleceğin toplumunda teknolojilerin kullanımı kamu yararına olacak, teknolojik gelişmelere ilişkin politikalar belirlenirken toplumsal organizasyonların söz ve karar alma yeterlilikleri bulunacaktır. Bilim insanları bu politikalar belirlenirken ilkelerin saptanmasında ve doğrultu belirlemede toplumu yönlendireceklerdir.

Bu noktada bilimsel-teknolojik ilerlemelere dair sosyalist tavrın nasıl olması gerektiğini başka bir örnekle daha somutlamak yararlı olacaktır. Bu sefer örneğimiz GDO'lar. Genetiği değiştirilmiş tohumların, tekeller tarafından kendi adlarına patentlenmesi kabul edilemez. Canlıların/doğanın patentlenmesine, aklı başında olan hiç kimse onay veremez. Fakat kapitalizmin karakteristik özelliği, budur; canlılar ve doğa üzerinde bile özel mülkiyet hakkının olduğu iddia edilmektedir. İnsanlığın ortak mirası olan tarımsal faaliyetlerin, kapitalist tekellerin egemenliğine girmesi sorgulanmalıdır. Ancak bu yapılırken, GDO'ların kendileriyle ya da biyoteknolojiyle herhangi bir derdimiz olmamalıdır. GDO'lar insanların sağlığına zararlı değildir. Bu nedenle geleceğin dünyasında tüm insanlar yararına, besin bolluğu elde etmek için GDO'ları kullanmaktan imtina edilmemelidir.

Bir ihtimal daha var mı: karbon yakalama, kullanma ve depolama (KYKD) ile karbon giderme (KG)

Günümüzde küresel emisyonların yaklaşık yüzde 0,1'i (yaklaşık 45 milyon metrik ton CO_2) yakalanmaktadır. Bu teknoloji, CO_2'yi enerji santralleri veya endüstriyel tesislerden çıkan diğer gazlardan ayırmakta, emisyon kaynaklarından çıkan CO_2'yi azaltmaktadır. Böylece CO_2 atmosfere karışmadan önce yakalanmış olmaktadır.

Karbon giderme (KG) ise, atmosferde halihazırda bulunan CO_2'yi uzaklaştırır. Karbon giderme, ağaç restorasyonu gibi bilinen yöntemlerden, doğrudan hava yakalama (DHY) ve karbon mineralizasyonu gibi daha yeni teknolojik yaklaşımlara kadar bir dizi yaklaşımı içerir. KYKD ile KG CO_2'nin nerede toplandığı konusunda farklılık gösterse de hem KYKD hem de bazı KG türleri, yakalanan CO_2'nin bir yerde tutulmasını gerektirir.

Emisyon kaynaklarından ya da havadan yakalanan CO_2, yeraltında belirli jeolojik oluşumlara pompalanarak kalıcı olarak tutulabilir ya da betondan kimyasallara ve sentetik yakıtlara kadar çeşitli ürünlerde kullanılabilir. Eğer ürünlerde kullanılıyorsa, tutma süresi ürüne bağlıdır: Örneğin, CO_2 sentetik yakıt üretmek için kullanılırsa, yakıt yandığında yeniden salınırken, betonda kullanılan CO_2 kalıcı olarak tutulacaktır.

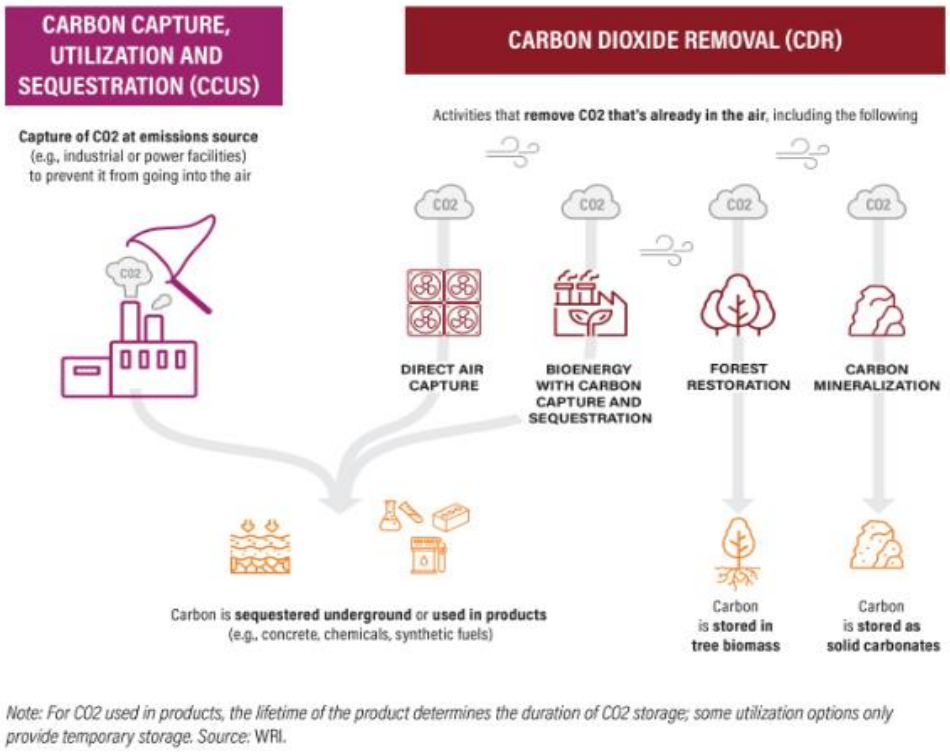

Karbon yakalama ve karbon giderme

KYKD'nin kullanılabileceği ana iktisadi dallar enerji ve sanayidir. KYKD, fosil yakıtların üretiminde ve kullanımında keskin bir düşüşle birlikte uygulanmalıdır. Dünya çapında yaklaşık 40 adet çalışan KYKD projesi varken, yaklaşık 25'i yapım aşamasında ve 300'den fazlası da planlama aşamasında bulunmaktadır. Faal olan projeler yılda 42 ila 49 milyon metrik ton CO_2 yakalamaktadır (Mt CO_2/yıl). Geliştirilmekte olan tüm projeler tamamlanmış olsaydı, toplam KYKD kapasitesi yaklaşık 360 Mt CO_2/yıl olacaktı ki bu da günümüz küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık yüzde 0,7'sine denk gelmektedir.

Dünya ölçeğinde tüm sektörlerdeki toplam sera gazı emisyonları yaklaşık 59 Gt CO_2e'dir ve küresel ısınmayı 1,5 ºC ile sınırlandırmak için 2030 yılına kadar kabaca yarıya indirilmesi gerekmektedir. Oysa fosil yakıtlara uygulanan KYKD, CO_2 emisyonlarını 2030 yılına kadar ortalama 1 Gt CO_2 azaltacaktır. 2050 yılına gelindiğinde azaltma katkısı medyan değer olarak 2 ila 3 Gt CO_2'tir. Bu, 2050 yılına kadar net sıfıra ulaşmak için gereken azaltımın kabaca yüzde 6'sının KYKD'den gelebileceği anlamına gelmektedir.

Her bir KYKD sistemi, yüksek ön maliyetlere (genellikle 1 milyar dolardan fazla) sahip olduğundan, kapitalist dünyada uygulanabilirliği zordur. Ayrıca günümüzün karbon yakalama sistemleri emisyonların yüzde 100'ünü yakalayamamaktadır. Çoğu yüzde 90'ını yakalamak üzere tasarlanmıştır, ancak bildirilen yakalama oranları bazı durumlarda daha düşüktür. Yakalama sistemine güç sağlamak için ek enerji de gereklidir (uygulamaya bağlı olarak yüzde 13-44 daha fazla). Uygun jeolojik depolama alanlarına erişim için CO_2 nakliyesi de gerekebilmektedir. CO_2'nin taşınması ve jeolojik olarak depolanması ise CO_2 sızıntısı riskini barındırmaktadır.

KYKD teknolojisi, emisyon yoğun tesislerin neden olduğu olumsuz sağlık ve çevresel etkilerin devam ettirilmesi riskini de taşımaktadır. Son araştırmalar karbon yakalama sistemlerinin zararlı kirleticileri azaltabileceğini (ancak ortadan kaldıramayacağını) ve CO_2 yakalamanın yanı sıra CO_2 dışı kirleticileri azaltmaya yardımcı olabileceğini göstermekteyse de bu durum fosil yakıtların kullanımının azaltılarak yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanımın hızla artırılmasının önüne geçmemelidir. KYKD, fosil yakıtların kullanımının hızlıca azaltılması sürecinden kaçınmayı getirmemelidir.

Şimdi karbon gidermenin (KG) bir yolu olan doğrudan hava yakalama (DHY)'ya bakabiliriz. CO_2'nin havadaki düşük konsantrasyonu göz önüne alındığında, tek bir metrik ton CO_2'nin havadan uzaklaştırılması için yaklaşık 1,8 milyon metreküp havanın işlenmesi gerekir ki bu da kabaca 720 olimpik yüzme havuzunun hacmine eşittir. Örneğin, yılda 1 milyon ton CO_2 yakalamak için yakın zamanda önerilen bir tasarım, yaklaşık üç kat yüksekliğinde ve üç mil uzunluğunda bir yapıya eşdeğer boyutta bir "hava kontaktörü" gerektirecektir. DHY'nin gigaton ölçeğinde kullanılma olasılığının "oldukça belirsiz" olduğu belirtilmektedir.

Havadaki düşük CO_2 konsantrasyonu ve CO_2'yi yakalamak için büyük miktarlarda havayı hareket ettirme ihtiyacı göz önüne alındığında, ayrıca yakalanan CO_2'yi nakliye ve depolama için sıkıştırılmasına gidecek enerji de hesaba katıldığında, uzaklaştırılan her bir ton CO_2 için en az 1,2 megawatt-saat elektriğe eşdeğer bir enerji gerekmektedir. Tamamen elektrikli DHY'nin büyük ölçekte kullanılması (örneğin yılda 10 gigaton CO_2'nin uzaklaştırılması) 12.000 terawatt-saat elektrik gerektirecektir ki bu da bugünkü toplam küresel elektrik üretiminin yüzde 40'ından fazlasına tekabül etmektedir. DHY tesislerinin enerji ihtiyacının bazı endüstriyel süreçler veya tesisler tarafından üretilen "atık ısıdan" elde edebilmesinin gerçekleşmesi ise mümkün değildir. DHY teknolojisinin mevcut gelişmişlik durumuyla iklim değişikliğinden Dünya'mızı ve insanlığı kurtaracak bir kahramanlık beklenmemelidir.

Ormanların restorasyonu ve ağaçlandırma

Ormanlar, temiz suyun yanı sıra bitki ve hayvanlar için habitat oluşturmaya kadar bir dizi fayda sağlar. Geçtiğimiz 8.000 yıl içinde insanların çoğunlukla tarıma yer açmak için yarısını yok ettiği gezegenimizin ormanları karaların toplam yüzeyinin yaklaşık yüzde 30'unu kaplamaktadır. Ormanların 2000 yılından bu yana her yıl ortalama 2 milyar metrik ton karbonu atmosferden uzaklaştırdığı tahmin edilmektedir. Amazon yağmur ormanlarındaki ağaçlar 48 milyar ton karbon tutmaktadır. Orman ve arazilerin bozulması yaklaşık 2 milyar hektar alanı etkilemekte ve yaklaşık 3,2 milyar insanın geçim kaynaklarını, refahını, gıda, su ve enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Her yıl 13 milyon hektar orman yok olmaktadır. 2030 yılına kadar 350 milyon hektarlık bir alanı yeniden tesis etme hedefine ulaşması halinde, yılda 1,7 gigaton CO_2'nin tutulmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Şimdiye kadar taahhüt edilen restorasyon alanı 210,12 milyon hektardır.

Ormanlar, karalar ile atmosfer arasındaki enerji alışverişi üzerindeki etkileri ve fotosentez yoluyla büyük miktarlarda CO_2 emilimi yaparak küresel yüzey sıcaklıkları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarından iklim değişikliğini hafifletebilirler. Yerel iklim koşulları, ağaç türleri ve yaşları gibi faktörler ormanların karbon tutma oranlarını etkilemektedir. Ormanların büyümesi ve tam karbon tutma potansiyeline ulaşması zaman alır. Buna ek olarak, karbon tutma kapasiteleri sınırlıdır ve yıllar geçtikçe azalan bir eğilim gösterir. Ayrıca, gıda üretimi için gereken arazilere duyulan ihtiyaç, ağaçlandırma/yeniden ormanlaştırma olanaklarını sınırlayabilmektedir. İklim değişikliğine bağlı olarak değişen sıcaklık ve yağış modellerinin yanı sıra aşırı hava olayları, orman yangınları, haşere salgınları ve hastalık yayılımı orman ekosistemlerinde karbon depolanmasını tehlikeye atmaktadır.

Bozulmuş ormanların restore edilmesi ve yeni ormanların oluşturulması için stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Dünya çapında ormanların doğal yollarla yenilenmesi, 2050 yılına kadarki sürede bitkilerde ve toprakta 70 milyar ton karbonu tutabilir; bu miktar, mevcut endüstriyel emisyonların yaklaşık yedi yılına eşittir. Doğal yenilenmenin özenli ağaçlandırma (örneğin Çin'de büyük ölçekli ağaçlandırma projelerinin olumsuz sonuçları oldu) ve yeniden ormanlaştırma ile birleştirilmesi iklim değişikliği ile mücadelede önemlidir.

Özet: Enerji ve iklim manifestosu

- Kapitalist dünyanın toplumsal ilişkileri, Sanayi Devrimi'nden buyana çok hızlı bir biçimde geliştirdiği üretici güçlerin daha fazla ilerlemesi için artık bir ayak bağı haline gelmiştir. Bu toplumsal ilişkiler kontrol edemediği toplumsal çelişkiler ve doğa üzerinde krizler yaratmıştır. Konumuz açısından bunlardan bazıları enerji yoksulluğu ile birlikte enerji kaynaklarının savurgan kullanımı (örneğin silah, sigorta, karayolu taşımacılığı, kripto para madenciliği, moda ve reklam sektörlerinin varlığı), iklim krizi ve diğer çevresel sorunlardır. Bu çelişki, kriz ve sorunların çözümü kapitalist dünyada olanaklı değildir. Fakat bunlar, yeni bir Dünyaya geçiş anlamına gelen komünist dünya toplumunun bugünden habercileridir.
- İklim krizine acil çözüm için ve gelecekte tükenecek fosil yakıtların yerine artan dünya nüfusuna ve gelişen teknolojiye yetecek enerjiyi karşılamada yenilenebilir enerji ile birlikte nükleer enerjinin yaygın ve artan oranlarda kullanımı gereklidir.
- Fransızcadaki "la décroissance" ya da İtalyancadaki "la decrescita" sözcükleri, bir sel felaketinden sonra nehrin normal akışına dönmesini ifade etmektedir. İşte burada olduğu gibi, "degrowth" (küçülme) kavramı da tarihsel akışta kapitalizm adındaki taşkınlıktan sonra normal bir debiye kavuşmayı anlatmaktadır. Komünizmde büyüme-karşıtı (anti-growth) ya da küçülme (degrowth) yanlısı bir üretim sistemi yerine, öncelikle kapitalizmin mirası olan toplumun gereksiz ve aşırı üretim-tüketim uzanımları olmayacak, merkezi planlamayla kaynakların ve enerjinin kullanımında büyük tasarruflar sağlanacaktır.
- Komünist toplumda üretim süreçlerinde elektrifikasyon maksimum sınırlarına kadar çıkarılacak, günlük yaşamda ve üretimde robotlar ile YZ'nin kullanımının yaygınlaşmasıyla oluşacak enerji gereksinimi nükleer ve yenilenebilir/sürdürülebilir enerjilerden sağlanacaktır.
- Günümüzde kapitalist dünyada karbon yakalama ve karbon gidermenin iklim krizini çözmedeki rolü belirgin değildir. Karbon yakalamanın fosil yakıtların kullanımındaki azalmayla birlikte yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- Ağaçlandırma ve yeniden ormanlaştırma projelerinin dünya ölçeğinde planlanması ve uygulanmasında vakit yitirilmemelidir.
- Gelecekte ve bugün, artan nüfusla birlikte iktisadi büyüme gerçekleştirilirken, bunun insanlığın gelişimi ve doğayla uyum açısından bir sorun oluşturmaması öncelikli olmalıdır.
- Komünist dünya toplumunda diğer konularda olduğu gibi enerji üretimi ve kullanımı konusunda da planlamalar yapılırken, toplumsal organizasyonların, dolayısıyla her bir üreticinin fikir beyan ederek karar alma süreçlerine katılımı olacak, bilim insanlarının durum analizleri ve gelecek projeksiyonlarıyla, saptanacak politikalara yön vermesi söz konusu olacaktır.

Not: Bu makaledeki "enerji üretimi" kavramı, iktisadi üretimi anlatmakta olup, doğanın bir yasası olarak enerjinin "üretilemeyeceği", ancak enerjinin bir türünün ve maddenin, (diğer) bir enerji türüne çevriminin yapıldığı açıktır.

Yararlanılan kaynaklar:

1. https://dste.py.gov.in/PCCC/pdf/Webinars/Web3.2.pdf

2. https://www.linkedin.com/pulse/global-energy-consumption-2023-in-depth-analysis-eraj-ali-rm7ec

3. https://www.energyinst.org/statistical-review

4. https://energytracker.asia/when-will-fossil-fuels-run-out/#:~:text=Provenyüzde 20oilyüzde 20reservesyüzde 20standyüzde 20at,yearsyüzde 20underyüzde 20currentyüzde 20demandyüzde 20scenarios.

5. https://www.virta.global/global-electric-vehicle-market

6. https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide

7. https://world-nuclear.org/information-library/energy-and-the-environment/carbon-dioxide-emissions-from-electricity

8. https://ourworldindata.org/co2-emissions-from-transport

9. https://www.statista.com/statistics/1129656/global-share-of-co2-emissions-from-fossil-fuel-and-cement/

10. https://www.raponline.org/knowledge-center/some-like-it-hot-moving-industrial-electrification-from-potential-to-practice/

11. https://www.sustainabilitybynumbers.com/p/nuclear-construction-time

12. https://www.oneearth.org/the-7-reasons-why-nuclear-energy-is-not-the-answer-to-solve-climate-change/

13. https://www.orano.group/en/unpacking-nuclear/7-good-reasons-for-turning-to-nuclear-power-to-combat-global-warming

14. https://publications.ersnet.org/content/erj/58/5/2101669

15. https://www.bbc.com/future/article/20230613-onkalo-has-finland-found-the-answer-to-spent-nuclear-fuel-waste-by-burying-it

16. Çanakkale Ekoloji Okulu Sonuç Metni

17. https://www.forbes.com/sites/rrapier/2024/06/22/breaking-records-2024-statistical-review-of-world-energy-highlights/

18.https://en.wikipedia.org/wiki/100yüzde 25_renewable_energy#:~:text=10yüzde 20Furtheryüzde 20reading-,Feasibility,wellyüzde 20beforeyüzde 202050yüzde 20isyüzde 20feasible.

19. https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2013/07/GDOlara-dair-Mahmut-Boyunegmez.html

20. https://world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/uranium-resources/supply-of-uranium

21. https://www.scientificamerican.com/article/how-long-will-global-uranium-deposits-last/

22. https://climate.mit.edu/ask-mit/why-arent-we-looking-more-hydropower

23. https://www.cnbc.com/2022/06/02/why-hydropower-is-the-worlds-most-overlooked-renewable.html

24. https://degrowth.info/degrowth

25. https://artigercek.com/arti-yazi/ekososyalist-kuculme-uzerine-dokuz-tez-315983h

26. https://marksist.net/can-aytekin/burjuvazinin-enerji-ihtiyaci-ve-gercekler

27. https://www.wri.org/insights/carbon-capture-technology

28. https://news.mit.edu/2024/reality-check-tech-to-remove-carbon-dioxide-from-air-1120

29. https://openknowledge.fao.org/items/610806ac-a9e9-432a-99c0-9292a66d5157

30. https://www.bonnchallenge.org/

31. Psistaki K, Tsantopoulos G, Paschalidou AK. An Overview of the Role of Forests in Climate Change Mitigation. *Sustainability*. 2024; 16(14):6089. https://doi.org/10.3390/su16146089

32. https://climate.mit.edu/explainers/forests-and-climate-change

33. https://www.statista.com/statistics/1536969/ai-electricity-consumption-worldwide/#:~:text=Inyüzde 202023yüzde 2Cyüzde 20ityüzde 20wasyüzde 20estimated,toyüzde 2018.7yüzde 20gigawattsyüzde 20inyüzde 202028.

34. https://www.integrityenergy.com/blog/the-shocking-truth-of-ai-energy-consumption/#:~:text=AIyüzde 20modelyüzde 20developmentyüzde 20andyüzde 20use,fiveyüzde 20carsyüzde 20inyüzde 20theiryüzde 20lifetimes.

35. https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/ai-has-high-data-center-energy-costs-there-are-solutions

36. https://e360.yale.edu/features/artificial-intelligence-climate-energy-emissions#:~:text=Theyüzde 20Internationalyüzde 20Energyyüzde 20Agencyyüzde 20(IEA,toyüzde 20Japan'syüzde 20currentyüzde 20totalyüzde 20consumption.&text=Howeveryüzde 2Cyüzde 20asyüzde 20anyüzde 20illustrationyüzde 20ofyüzde 20oneyüzde 20problemyüzde 20withyüzde 20theyüzde 20wayyüzde 20A.I

41. [Yeni Dünya: Açlık Nasıl Yok Edilebilir?]

Besleyici gıdaların bulunabilirliği ve karşılanabilirliği gibi gıda güvenliğiyle; temiz su, sağlık, eğitim ve sosyal koruma gibi hizmetlerle ilgili birden fazla faktör ile gıda ve beslenme, bakım ve sağlıkla ilişkili pratikler, bireylerin sağlıklı diyetlere ve sağlıklı olma haline ulaşma yeteneklerini ve mekanizmalarını etkiler. Dünyadaki açlığın ve yetersiz beslenmenin temel nedenleri yüksek ve sürekli eşitsizlikler, savaş ve çatışmalar, iklim değişkenliği ve aşırılıkları, besleyici gıdalara erişim eksikliği ile bunların karşılanamaması ve sağlıksız gıda ortamlarıdır. Bu faktörler büyük oranda dünya kapitalist-emperyalist sisteminin yapısal niteliği olan sınıflar arası ve ülkeler arası sömürü ve eşitsizliğe ya da bu niteliğin sonuçlarına işaret etmektedir. Bu konudaki en temel ve kök neden sömürü ve eşitsizliktir.

2023'te küresel yetersiz beslenme yaygınlığı yüzde 9,1 düzeyindedir. Nüfus açısından bakıldığında, 2023 yılında 713 ila 757 milyon kişinin (sırasıyla küresel nüfusun yüzde 8,9 ve 9,4'ü) yetersiz beslendiği tahmin edilmektedir. 2023 yılında 2019 yılına kıyasla yaklaşık 152 milyon daha fazla insan aç durumdadır.

Afrika, açlıkla karşı karşıya olan nüfusun yüzde 20,4 ile en yüksek olduğu bölgedir. Bu oran Asya'da yüzde 8,1, Latin Amerika ve Karayipler'de yüzde 6,2 ve Okyanusya'da yüzde 7,3'tür. Asya 384,5 milyon açla, dünyada açlıkla karşı karşıya olanların yarısından fazlasına sahiptir. Latin Amerika ve Karayipler'de 41 milyon ve Okyanusya'da 3,3 milyon kişi açlık çekerken, Afrika'da 298,4 milyon kişi 2023 yılında açlıkla karşı karşıyadır.

2023 yılında, küresel nüfusun tahmini yüzde 28,9'u (2,33 milyar insan) orta veya ciddi derecede gıda güvensizliğine sahiptir, yani yeterli gıdaya düzenli olarak erişememektedir. Dünya nüfusunun yüzde 10,7'si (864 milyondan fazla insan) ciddi şekilde gıda güvensizliği içerisindedir. Bunun anlamı bu insanların yıl içinde zaman zaman yiyeceklerinin bittiği ve en kötü ihtimalle bir gün veya daha fazla bir şey yemeden geçirdikleri bir durumda bulunmalarıdır. Afrika'daki orta veya ciddi gıda güvensizliğinin yaygınlığı (yüzde 58) küresel ortalamanın neredeyse iki katı iken, Latin Amerika ve Karayipler, Asya ve Okyanusya'da sırasıyla yüzde 28,2, yüzde 24,8 ve yüzde 26,8 düzeyindedir.

Dünyadaki insanların tahmini yüzde 35,4'ü (2,83 milyar insan) 2022'de sağlıklı bir diyeti karşılayamamıştır, 2021'de ise bu oran yüzde 36,4'tür (2,88 milyar insan). Düşük gelirli ülkelerde sağlıklı bir diyet 2022'de 503,2 milyon kişi için ulaşılamaz durumda bulunmaktadır.

Yenidoğanlar arasında düşük doğum ağırlığı yaygınlık oranı 2012'de yüzde 15 ve 2020'de yüzde 14,7 olmuştur. 2030'da yenidoğanların yüzde 14,2'sinin düşük doğum ağırlığına sahip olacağı tahmin edilmektedir.

Beş yaş altı çocuklarda, küresel bodurluk yaygınlığı 2012'de yüzde 26,3 iken 2022'de yüzde 22,3 düzeyindedir. Beş yaş altı tüm çocukların yüzde 19,5'inin 2030'da bodur olacağı öngörülmektedir. Küresel olarak zayıflığın yaygınlığı 2012'de yüzde 7,5, 2022'de ise yüzde 6,8'tür. 2030'da beş yaş altı çocukların yüzde 6,2'sinin zayıf olacağı düşünülmektedir.

En az düzeyde gelişmiş ve emperyalist-kapitalist sistem içerisinde sömürülen bağımlı ülkelerde, beş yaş altı çocuklarda çok daha yüksek bodurluk seviyeleri ile 15-49 yaş arası kadınlarda anemi durumu, ayrıca yetişkin obezitesinde de endişe verici artış bulunmaktadır.

Dünya gıda üretiminin ve tüketiminin durumu

- Birincil bitkisel metaların küresel üretimi 2021 yılında 9,5 milyar tona ulaşarak 2000 yılından bu yana yüzde 54, 2020 yılından bu yana ise yüzde 2 artış göstermiştir.
- Küresel tahıl üretimi, mısır üretimindeki yüzde 4,1'lik artışın etkisiyle 2020 ve 2021 yılları arasında 64 milyon ton (yüzde 2,1) artmıştır. Mısır, buğday ve pirinç 2021 yılında toplam tahıl üretiminin yüzde 90'ını oluşturmuştur.
- Dünya şeker bitkileri üretimi 2020 ve 2021 yılları arasında marjinal bir artış göstermiştir. Şeker kamışı 2021 yılında 1,9 milyar ton ile ana şeker mahsulü olurken, şeker pancarı için bu sayı 2021 yılında 270 milyon tondur.
- Kök ve yumru bitkilerin küresel üretimi, çoğunlukla manyok ve patates üretimindeki artış nedeniyle 2020 ve 2021 yılları arasında yüzde 1,9 oranında artmıştır.
- 2021 yılında dünya meyve ve sebze üretimi sırasıyla 910 milyon tona (2020'ye göre yüzde 1,1 artış) ve 1,2 milyar tona (yüzde 1,4 artış) ulaşmıştır.
- Bitkisel yağlara katkıda bulunan ana yağ bitkileri olan palmiye yağı, soya fasulyesi ve kolza tohumu üretimi 2021 yılında 2020 yılına göre yüzde 2 artarak 859 milyon tonluk bir hacme ulaşmıştır.
- Tavuk, domuz ve sığır, 2021 yılında 316 milyon ton ile dünya çapında üretilen başlıca etler olmuştur.

Dünya gıda tüketimine ilişkin veriler ise aşağıdaki resimde bulunmaktadır.

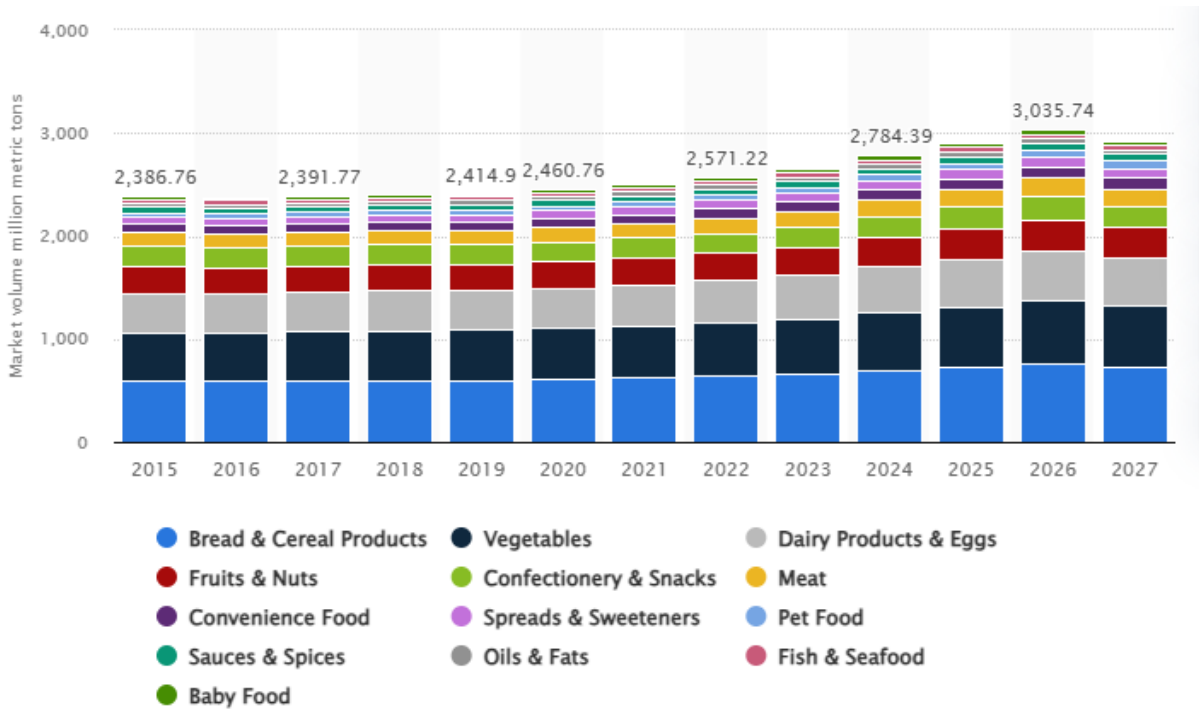

Dünya gıda tüketimi (milyon metrik ton)

İnsanlığı gelecekte ne bekliyor olacak?

Günümüzde kapitalist dünyada tarım için dünyadaki bitki örtüsüne sahip arazilerin neredeyse yarısı kullanılmaktaysa da yüz milyonlarca insan aç kalmakta, üstelik tarım ve ilişkili arazilerin kullanımındaki değişiklikler yıllık sera gazı emisyonlarının dörtte birini oluşturmaktadır. 2010'da 7 milyar olan küresel nüfusun 2050'de 9,8 milyara ulaşacağı tahmin edilmekte, toplam gıda talebinin yüzde 50'den fazla, hayvansal gıdalara olan talebin ise yaklaşık yüzde 70 oranında artması beklenmektedir.

Dünya Kaynak Enstitüsü (DKE)'nin 2019 tarihli raporu, "iklimi dengelemeye, ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye ve yoksulluğu azaltmaya yardımcı olacak şekilde", dünyanın, artan gıda taleplerini karşılayarak, ormansızlaşmayı önleyerek, terk edilmiş ve verimsiz arazileri yeniden ormanlaştırarak veya restore ederek sürdürülebilir bir gıda geleceğine ulaşmasını sağlayabilecek bir seçenekler menüsü önermektedir. Bu hedeflere ulaşmak için 2050 yılına kadar üç büyük "açığın" kapatılması gerektiği belirtilmiştir:

▪ Gıda açığı: 2010 yılında üretilen gıda miktarı ile 2050 yılında muhtemel talebi karşılamak için gereken miktar arasındaki farktır. Bu açığın 2010 yılında üretilenden yüzde 56 daha fazla ürün kalorisi olduğu tahmin edilmiştir.

▪ Arazi açığı: 2010 yılındaki küresel tarım arazisi alanı ile 2050 yılında ihtiyaç duyulacak alan arasındaki farktır (ürün/mahsul ve mera verimleri geçmişte elde edilen oranlarda artmaya devam etse bile). Bu açığın 593 milyon hektar, yani Hindistan'ın neredeyse iki katı büyüklüğünde bir alan olduğu tahmin edilmiştir.

▪ Sera gazı azaltma açığı: 2050'de tarımdan ve arazi kullanımındaki değişiklikten kaynaklanan yıllık sera gazı emisyonlarının seviyesinin 15 gigaton (Gt) olacağı tahmin edilerek, küresel ısınmayı sanayi öncesi sıcaklıkların 2°C üzerinde tutmaya yönelik tarımın orantılı katkısını temsil eden 4 Gt'luk hedefle arasındaki fark (11 Gt/yıl), sera gazı azaltma açığı olarak bulunmuştur. Küresel ısınmayı 1,5°C'lik artışın altında tutmak ise, bu 4 Gt'luk hedefe ulaşmayı ve ayrıca yüz milyonlarca hektarın yeniden ormanlaştırılmasını gerektirecektir.

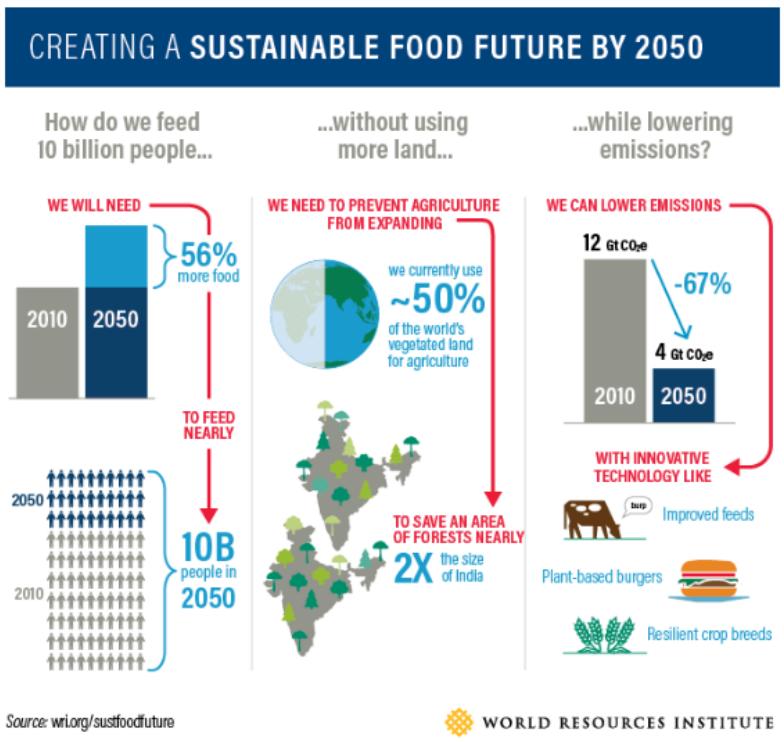

DKE'nin 2050 yılına kadar sürdürülebilir bir gıda geleceği yaratma hedefi

Aşağıdaki resimde DKE'nin tarımsal emisyonları yüzde 70'ten fazla bir oranda azaltacağını belirttiği politikalar ve önlemler görülmektedir.

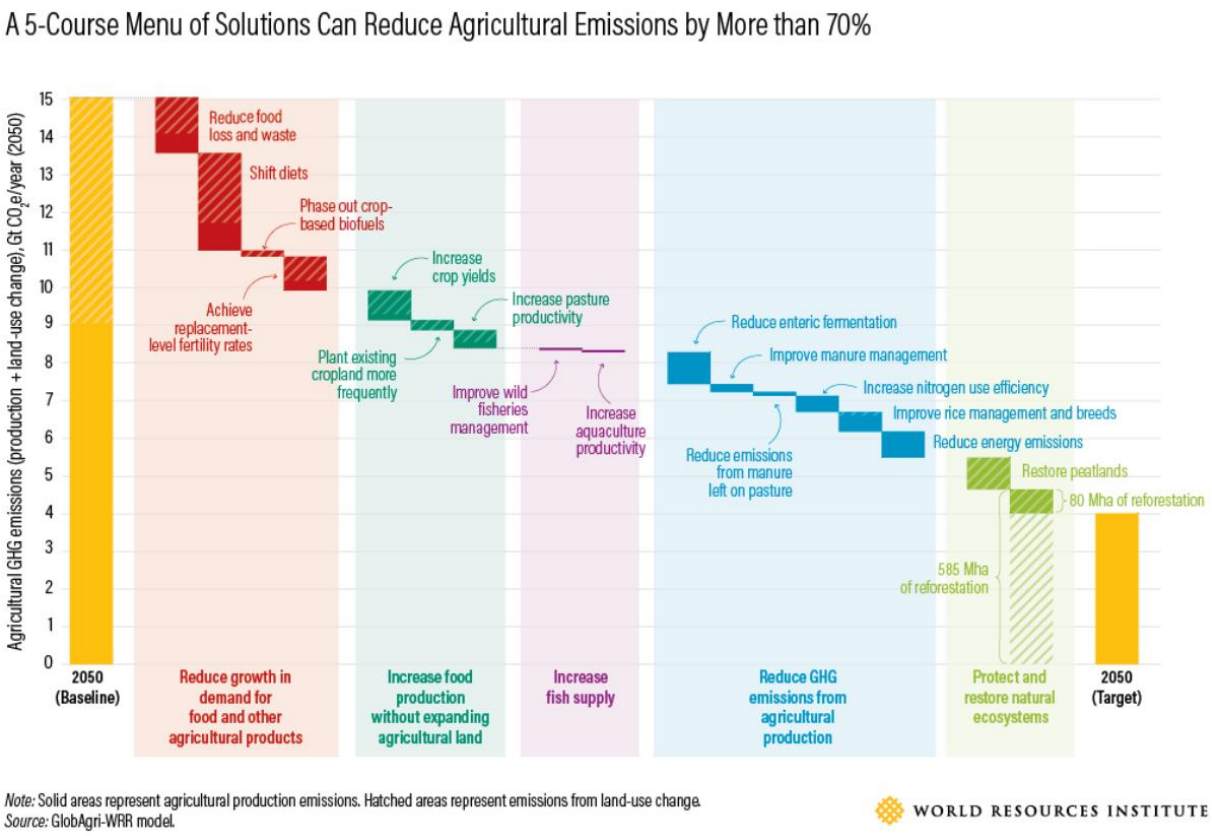

2050 yılında tarımsal emisyonları yüzde 70'ten fazla oranda azaltacak çözümler

Şimdi DKE'nin önerilerini dikkate alıp, yorumlarımızı ekleyerek, 2050 yılına gelindiğinde yaklaşık 10 milyarlık dünya nüfusu, sürdürülebilir şekilde nasıl beslenebilir sorusuna yanıt arayalım.

Komünist dünya toplumunda 10 milyar insanı beslemek

A) Gıda ve diğer tarım ürünlerine olan talepteki artış azaltılmalıdır.

Talep artışını yavaşlatmak için gıda kaybını ve israfını azaltmak, biyoyakıt üretimini sınırlandırmak ve doğurganlık seviyelerindeki gönüllü düşüşleri hızlandırmak politika önerileri olarak gündeme alınabilir görünmektedir.

1. Günümüzde dünyada insan tüketimi için üretilen gıdanın yaklaşık dörtte biri tüketilmemektedir. 2050 yılına kadar gıda kaybını ve israfını yüzde 25 oranında azaltmak, gıda açığını yüzde 12, arazi açığını yüzde 27 ve sera gazı azaltma açığını yüzde 15 oranında kapatacaktır. Alınacak önlemler arasında gıda israfını ölçmek, azaltma hedefleri

belirlemek, günümüzde “gelişmekte olan” olarak adlandırılan fakat gelecekte komünist dünya toplumunun bileşeni olacak ülkelerde gıda depolamasını iyileştirmek ve son kullanma tarihi etiketlerini basitleştirmek yer alabilir. Bunlara ek olarak komünist dünya toplumunda gıda üretimi, depolaması, işlenmesi, dağıtımı ve tüketimi sırasında meydana gelen kayıp ve israfları önlemek için üretim, depolama, işleme ve dağıtım tekniklerinin iyileştirilmesi, üreticiler ile tüketicilerin bilgi ve bilinçlilik düzeylerinin artırılması, israfların azaltılması yönünde kampanyalar düzenlenmesi de gündeme gelebilir. Taze gıdaları daha uzun süre koruyan organik spreyler ve bitki bazlı sığır eti ikameleri de çözümde kullanılabilecek unsurlardır.

Gıda tedarik zincirinde kayıp ve israf

2. Geviş getiren hayvan eti (sığır, kuzu ve keçi eti) tüketiminin 2010 ile 2050 arasında yüzde 88 oranında artması beklenmektedir. En çok tüketilen geviş getiren hayvan eti olan sığır eti, üretimi kaynak yoğun bir et olup fasulye, bezelye ve mercimek gibi yaygın bitkisel proteinlere kıyasla 20 kat daha fazla arazi gerektirir ve gram başına 20 kat daha fazla sera gazı yayar. 2050 yılına kadar dünya nüfusunun yüksek oranda geviş getiren hayvan eti tüketicisi olacak yüzde 20'sinin 2010 yılındaki tüketimlerine göre ortalama tüketimlerini yüzde 40 azaltmasının, gelecekte tarımsal arazilerin ihtiyaçları karşılamaya yeterli olması ve sera gazı azaltımının istenen düzeyde olabilmesi için gerekli olduğu belirtilmektedir. Geviş getiren hayvan eti tüketiminin 2050 yılına kadar kişi başına günde 52 kaloriye (haftada yaklaşık 1,5 hamburger köftesi) sınırlamanın sera gazı azaltma açığını yarı yarıya azaltacağı ve arazi açığını neredeyse kapatacağı düşünülmektedir. Kuzey Amerika'da bunun için mevcut sığır ve kuzu eti tüketiminin neredeyse yarı yarıya azaltılması gerekmektedir. Komünist dünya toplumunda atılacak diğer adımlar arasında bitki bazlı gıdaların dolaşımının iyileştirilmesi, et ikamelerinin iyileştirilmesi ve bitki bazlı gıdaların tüketimini destekleyen politikaların uygulanması yer alabilir.

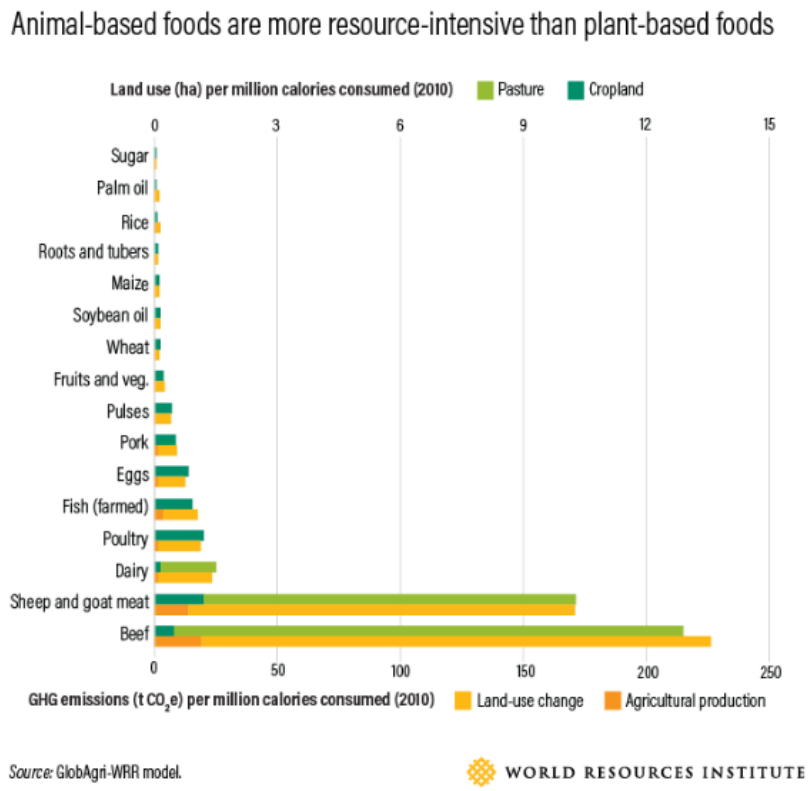

Geviş getiren hayvan etinin üretimi bitkisel proteinlere kıyasla çok daha fazla arazi gerektirir ve çok daha fazla sera gazı salınımı yapar

3. 2000 yılındaki verilerle Dünya'da hasat edilen tüm biyokütleyi kullanmanın (mahsuller, mahsul artıkları, hayvanlar tarafından yenen otlar ve odun dahil) 2050'de küresel enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 20'sini karşılayacağı öngörülmektedir. Tarım arazilerinde mevcut biyoyakıt üretimi aşamalı olarak durdurulursa, gelecekteki gıda açığı yüzde 56'dan yüzde 49'a düşecektir. Komünist bir dünyada biyoyakıt üretimini sınırlamak gerekmektedir.

4. Gelecekteki öngörülen gıda açığı çoğunlukla nüfus artışından kaynaklanmaktadır ve nüfus artışının yarısının Afrika'da, üçte birinin ise Asya'da gerçekleşmesi beklenmektedir.

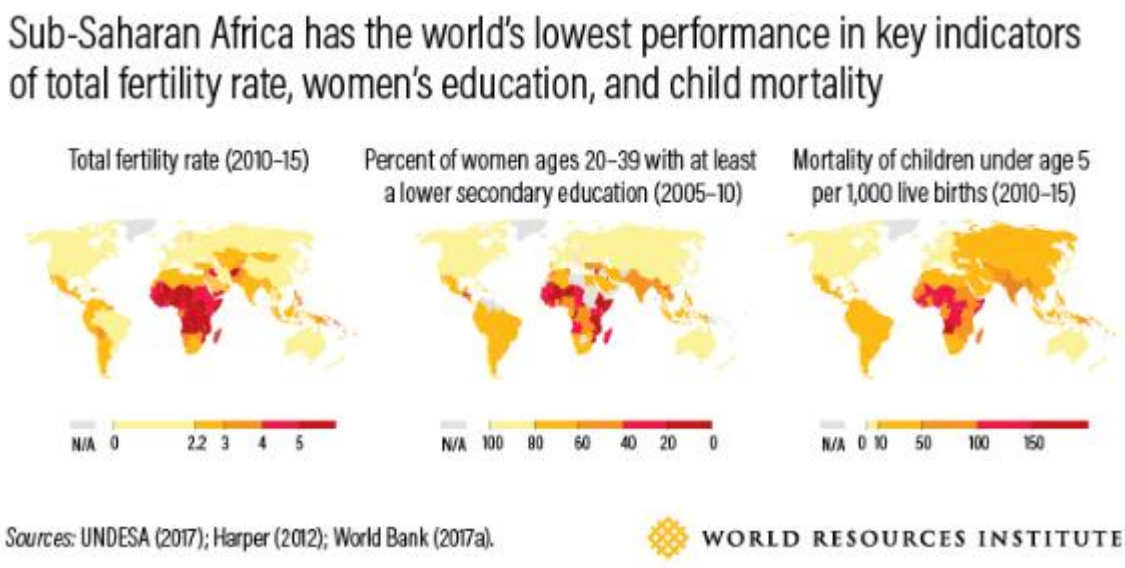

Sahra-altı Afrika'da doğurganlık hızı, kadınların eğitim düzeyi ve çocuk ölüm hızı

Komünist dünya toplumda atılacak adımlar arasında, doğurganlık oranlarının gönüllü olarak düşürülmesine yol açan üç tür toplumsal ilerlemenin başarılması yer alır: kız çocuklarına eğitim olanağı sağlamak, üreme sağlığı hizmetlerini herkese ulaştırmak ve ebeveynlerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olmak için çok sayıda çocuk sahibi olmalarına gerek kalmayacak şekilde bebek ve çocuk ölüm oranlarını azaltmak.

B) Tarım alanını genişletmeden gıda üretimi artırılmalıdır.

Doğal kaynak kullanımında verimliliğin artırılması hem gıda üretimi hem de çevresel hedeflere ulaşma yolunda atılacak en önemli adım olarak görülmektedir. Bu, mera hektarı başına, hayvan başına (özellikle sığır başına) ve bir kilogram gübre başına mahsul ile süt ve et üretiminin, tarihsel oranların üzerinde önemli ölçüde artırılması gerektiği anlamına gelmektedir. Bugünkü üretim verimliliği seviyelerinin 2050 yılına kadar sabit kalması durumunda, gezegeni beslemek için Dünya'nın kalan ormanlarının çoğunun yok edilmesi, binlerce canlı türünün

soyunun bitirilmesi ve Paris Anlaşması'nda yer alan 1,5°C ve 2°C sıcaklık artışı hedeflerini aşmaya yetecek kadar sera gazı emisyonu salınması gerekecektir (diğer tüm insan faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonlar tamamen ortadan kaldırılsa bile).

1. Hayvancılık ve mera verimliliğini artırmak gerekmektedir. Hektar başına hayvan yetiştiriciliği ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişmektedir ve tropik bölgelerde en düşük seviyededir. Hayvansal gıdalara olan talebin 2050 yılına kadar yüzde 70 oranında artması ve meraların tarımsal arazi kullanımının üçte ikisini oluşturması göz önüne alındığında, mera verimliliğini artırmak önemli bir çözümdür. 2010 ile 2050 yılları arasında hektar başına et ve süt üretiminde yüzde 25 daha hızlı bir artış, arazi açığını yüzde 20 ve sera gazı azaltma açığını yüzde 11 oranında kapatabilir. Kapitalist dünya sisteminin tam olarak yapamadığı fakat komünizmde gerçekleştirilebilir olan meraların gübrelenmesi, yem kalitesinin ve veteriner bakımının geliştirilmesi, gelişmiş hayvan cinsleri yetiştirilmesi, dönüşümlü otlatmanın uygulamasının yanı sıra bölgeler için verimlilik hedeflerinin belirlenmesi ve üreticilere teknik yardımda bulunulması yapılacaklar arasında yer almaktadır.

2. Gelecekteki verim artışı talebi karşılamak için olmazsa olmazdır. Geleneksel yetiştirme, eş deyişle genetik özelliklere dayalı en iyi performans gösteren mahsullerin seçimi, tarihsel mahsul verimi kazanımlarının yaklaşık yarısını oluşturmuştur. Moleküler biyolojideki/biyoteknolojideki gelişmeler, bitkilerin genetik kodlarını haritalamayı, istenen DNA özelliklerini test etmeyi, mahsul türlerini saflaştırmayı ve genleri açıp kapatmayı daha hızlı hale getirerek ek verim kazanımları için büyük bir olanak sunmuştur. Komünizmde bu olanaklar değerlendirilecektir. Ayrıca darı ve patates gibi mahsuller için kamusal yatırımların önemli ölçüde artırılması yararlı olacaktır.

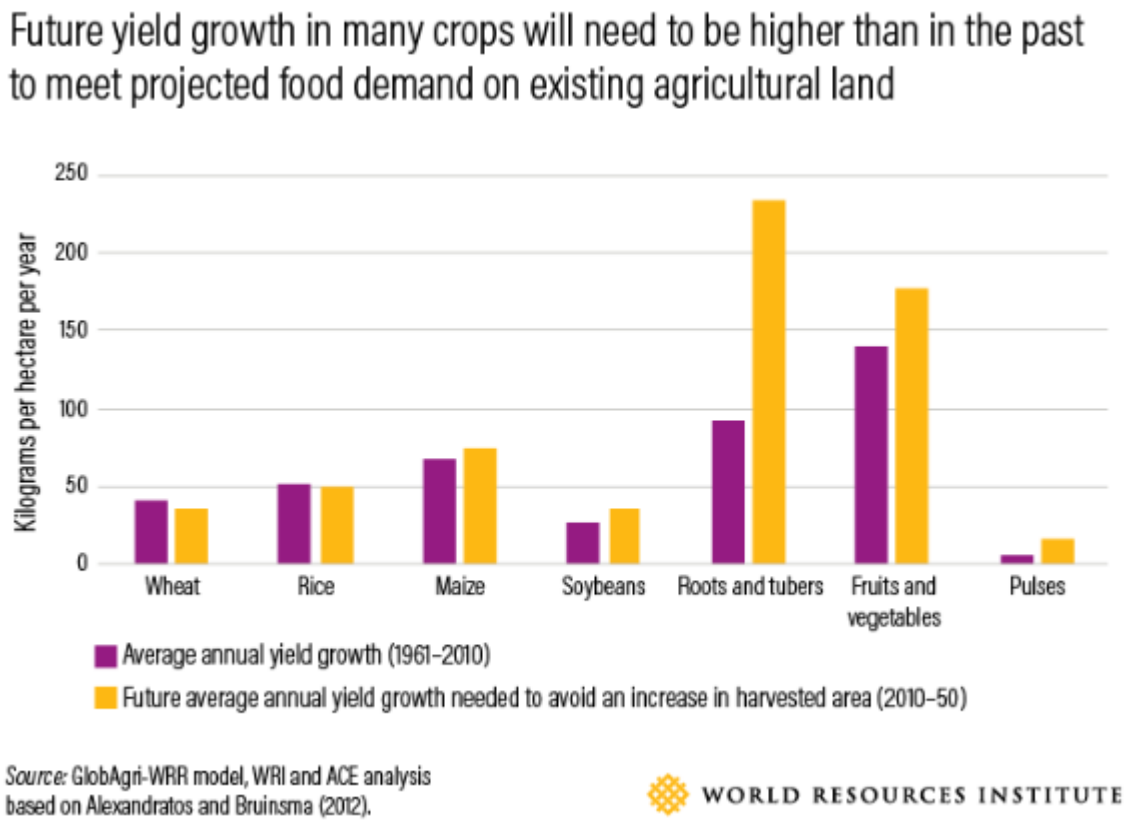

Hasat edilen alanda bir artışın önlenmesi için gelecekte ihtiyaç duyulan yıllık mahsul verim artışları

3. Toprak ve su yönetiminde iyileştirmeler yapılmalıdır. Özellikle Afrika'dakiler olmak üzere kurak alanlardaki bozulmuş topraklar, dünyanın ekilebilir arazilerinin dörtte birini oluşturabilir. Çiftçiler, toprak ve su yönetimi uygulamalarını iyileştirerek bozulmuş topraklarda (özellikle kurak alanlar ve düşük karbonlu alanlar) ürün verimini artırabilir. Örneğin, tarım ormancılığı veya çiftliklere ve meralara ağaç dikmek bozulmuş arazilerin yenilenmesine ve verimin artırılmasına yardımcı olabilir. 2010 ile 2050 yılları arasında ürün veriminde yüzde 20 daha hızlı bir artış (ürün yetiştirme, toprak ve su yönetimindeki iyileştirmeler sonucunda) arazi açığını yüzde 16 ve sera gazı azaltma açığını yüzde 7 oranında kapatabilir. Komünist toplumda atılacak adımlar arasında yağmur suyu hasadı, tarım ormancılığı ve kamudaki ziraat mühendislerinden kamusal çiftliklerdeki çiftçilere eğitim desteğinin artırılması yer alır. Çiftçilerin toprak sağlığını yeniden inşa etmelerine yardımcı olan programlar da kamu eliyle uygulanmalıdır.

4. Mevcut ekili arazileri daha sık ekip biçerek, nadasa bırakılan arazileri azaltarak ya da "çift ekim"i (aynı yıl bir tarlaya iki ürün ekimi) artırarak, yeni araziye ihtiyaç duymadan gıda üretimi artırılabilir. Yıllık ekim yoğunluğunu 2050 baz alınarak belirlenen yüzde 87'nin yüzde 5 üzerine çıkarmak, arazi açığını yüzde 14 ve sera gazı azaltma açığını yüzde 6 oranında daraltacağı belirtilmiştir. Komünizmde kamudaki bilim insanları ve araştırmacılar, ekim

yoğunluğu artışlarının en uygun olduğu yerleri belirlemek için su, emisyonlar ve diğer çevresel kısıtlamaları hesaba katarak mekânsal analizler yapmalıdır.

5. 2014 Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli raporu, uyum sağlanmazsa küresel ürün verimlerinin 2050'ye kadar en az yüzde 5, 2100'e kadar ise daha büyük düşüşler yaşayacağını öngörmüştür. Örneğin, Sahra-altı Afrika'nın büyük bölümünde yetiştirme sezonlarının 2100'e kadar yüzde 20'den fazla kısalacağı öngörülmektedir. Ürün verimlerinde yüzde 10'luk bir düşüş, arazi açığını yüzde 45 oranında artıracaktır. Komünist toplumda daha yüksek sıcaklıklarla başa çıkabilecek ürünler yetiştirilmesi, su koruma sistemlerinin kurulması ve büyük iklim değişikliklerinin belirli ürünlerin yetiştirilmesini imkânsız hale getireceği yerlerde üretim sistemlerinin değiştirilmesi gerekebilecektir.

C) Doğal ekosistemleri koruyup onarmalı ve tarımsal arazilerdeki genişleme sınırlanmalıdır.

Dünya ölçeğinde kaynak yoğun tarım ürünlerine yönelik talepte öngörülen büyümenin azaltılması, mahsul ve hayvancılık veriminin artırılabilmesi koşuluyla, sıcaklık artışını 1,5°C'nin altında tutmak için gerekli ölçekte (yani yüz milyonlarca hektar) yeniden ağaçlandırma potansiyel olarak başarılabilirdir.

1. Tarımsal arazi alanlarını genişletmeden ve bir bölgeden diğerine (örneğin ılıman bölgelerden tropik bölgelere) ve bölgeler içinde değiştirmeden, böylelikle sera gazı emisyonlarını ve biyolojik çeşitlilik kaybını artırmadan gıda üretiminin genişleme değil verim artışı (yoğunlaştırma) yoluyla yükseltilmesi sağlanmalıdır. Ormanların, savanaların ve turbalık alanların tarımsal arazilere dönüştürülmesi önlenmelidir. Örneğin Güney Amerika'daki ormansızlaşma büyük ölçüde tarımsal metalar tarafından yönlendirilmektedir. Bu duruma son verilmelidir.

2. Kaçınılmaz ekilebilir arazi genişlemeleri çevresel etkileri en düşük olacak arazilerle sınırlanmalıdır. Buna, sınırlı biyolojik çeşitliliğe veya karbon depolama potansiyeline sahip ancak yüksek gıda üretim potansiyeline sahip araziler dahildir. Komünizmde kamunun tarımsal verimi, biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği üzerindeki etkileri tahmin etmek için araçlara/algoritmalara ve modellere ihtiyacı vardır ve bunları arazi kullanımlarını planlamak, düzenlemek ve yönetmek için kullanmalıdır.

3. Tarımsal verimi artırma potansiyeli düşük tarım arazileri yeniden ormanlaştırılmalıdır. Bazı durumlarda, arazinin en verimli kullanımı terk edilmiş veya verimsiz tarım arazilerini ormanlara veya diğer doğal yaşam alanlarına geri döndürmek olabilir. Bu, tarımın diğer alanlara kaçınılmaz genişlemesini telafi etmeye yardımcı olabilir. Brezilya'nın Atlantik Ormanı'ndaki dik eğimli meraları gibi sınırlı iyileştirme potansiyeline sahip düşük verimli tarım arazilerinde bu politika uygulanmalıdır.

4. Turbalıklar korunmalı ve restore edilmelidir. Turbalıkların tarıma dönüştürülmesi, atmosfere büyük miktarda karbon salan drenaj gerektirir. Dünyanın 26 milyon hektarlık drenajlı turbalıkları, yıllık sera gazı emisyonlarının yüzde 2'sini oluşturur. Bunları sulak alanlara geri döndürmek yüksek bir öncelik olmalıdır ki bu sera gazı azaltma açığını yüzde 7'ye kadar kapatacaktır. Küresel tarım arazilerinin sadece yüzde 0,3'ünü kaplayan, hafif tarım yapılan, kurutulmuş turbalık alanların yeniden sulandırılması, bazı marjinal ve iyileştirilmesi zor otlak alanların yeniden ağaçlandırılması iklim değişikliğinin azaltılması için gereklidir. Atılacak adımlar arasında turbalık restorasyonu için kamusal fon ayırmak, turbalık haritalamasını iyileştirmek ve turbalıkların kurutulmasını önlemek yer almaktadır.

D) Balık arzı artırılmalıdır.

1. Doğal balıkçılık azaltılmalıdır. 2015 yılında deniz stoklarının üçte biri aşırı avlanırken, diğer yüzde 60'ı maksimum sürdürülebilir seviyelerde avlanmıştır. Doğal balıkçılığın 2010'daki balık avı seviyesini 2050'de koruyabilecek kadar toparlanmasına izin vermek için avlanmanın azaltılması gerekmektedir. Bu, balığa eşdeğer miktarda ürün sağlamak için 5 milyon hektarlık araziyi dönüştürme ihtiyacını ortadan kaldıracaktır.

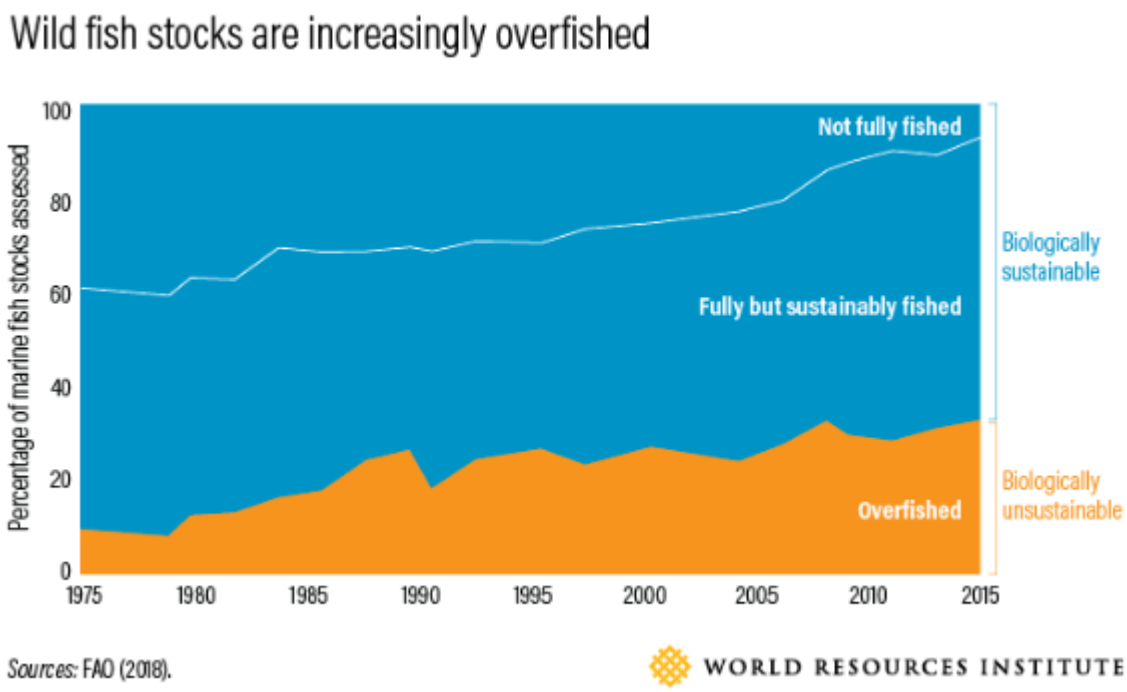

Doğal balık stokları giderek artan şekilde aşırı avlanmaktadır

2. Su ürünleri yetiştiriciliğinin verimliliği artırılmalı, çevresel etkileri iyileştirilmelidir. Doğal balık avlama azaldıkça, su ürünleri yetiştiriciliği üretiminin 2010 ile 2050 yılları arasında balık tüketiminde öngörülen yüzde 58'lik artışı karşılamak için iki katından fazla artması gerekmektedir. Bu iki katlık artış, su ürünleri yetiştiriciliği verimliliğinin artırılmasını ve sulak alanların dönüştürülmesi, yemlerde doğal yolla yakalanmış balıkların kullanımı, yüksek tatlı su talebi ve su kirliliği gibi balık çiftliklerinin mevcut çevresel zorluklarının ele alınmasını gerektirmektedir. Atılacak adımlar arasında balıkların büyüme hızlarını iyileştirmek için seçici üremeye başvurulması, yemlerin ve hastalık kontrolünün iyileştirilmesi, su sirkülasyonunun ve diğer kirlilik kontrollerinin benimsenmesi, yeni çiftlikler için daha iyi mekânsal planlama ve deniz tabanlı balık çiftliklerinin artırılması yer almaktadır.

E) Tarımsal üretimden kaynaklanan sera gazı emisyonları azaltılmalıdır.

Tarımsal üretimden kaynaklanan sera gazı emisyonları hayvancılık, azotlu gübre uygulaması, pirinç yetiştiriciliği ve enerji kullanımından kaynaklanır. Bunların 2050 yılına kadar yılda 7-9 gigaton veya daha fazlasına çıkması öngörülmektedir. Arazi kullanım değişikliğinden kaynaklanan yılda 6 gigaton veya daha fazlası da buna eklenmelidir. Tarımsal üretim kaynaklarından, özellikle de geviş getiren hayvanların enterik fermantasyonundan, gübre, azotlu gübre ve enerji kullanımından kaynaklanan sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltacak tedbirler mevcuttur.

1. Yeni teknolojilerle enterik fermantasyon azaltılmalıdır. Geviş getiren çiftlik hayvanları (sığır, koyun ve keçi) küresel tarım arazilerinin üçte ikisini kullanmakta olup, 2010 yılı için tüm tarımsal üretim emisyonlarının yaklaşık yarısından sorumludur. Bu emisyonların en büyük kaynağı "enterik metan" veya inek geğirmesidir. Geviş getiren hayvanların üretkenliğini artırmak, esas olarak kilogram yem başına daha fazla süt ve et üretildiği için metan emisyonlarını da azaltır. Ayrıca, yeni teknolojiler enterik fermantasyonu azaltabilir. Örneğin, mikrobiyal metanı engelleyen bir kimyasal katkı maddesi olan 3-nitrooksipropan (3-NOP), Yeni Zelanda'da test edilmiş olup, metan emisyonlarını yüzde 30 oranında azaltmıştır. Bu tür bileşiklere yönelik kamu araştırmaları genişletilmeli ve işlevsel olanları benimsenerek uygulamaya konulmalıdır.

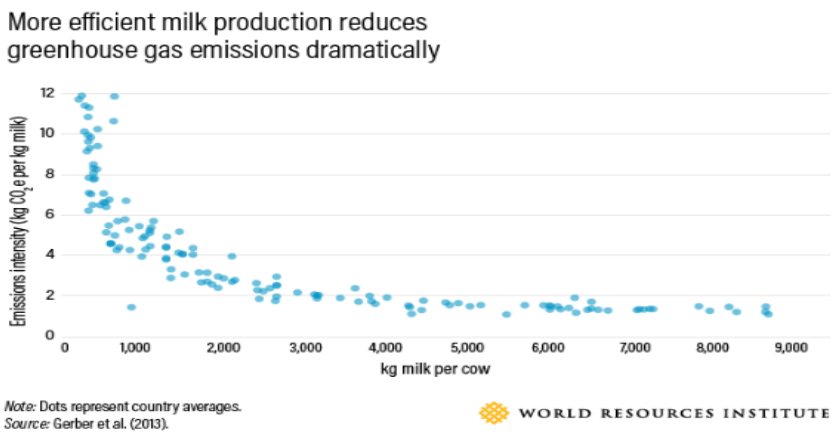

Daha verimli süt üretimi sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltır

2. Geliştirilmiş gübre yönetimiyle emisyonlar azaltılmalıdır. Sınırlı ortamlarda yetiştirilen hayvanlardan gelen gübreden kaynaklanan emisyonlar, 2010 yılında tarımsal üretim emisyonlarının yaklaşık yüzde 9'unu oluşturmuştur. Sıvıları katılardan daha iyi ayırarak, metanı yakalayarak ve diğer stratejilerle gübre yönetimini iyileştirmek emisyonları büyük ölçüde azaltabilir. Kamunun alabileceği önlemler arasında çiftlikleri düzenlemek ve teknolojiyi geliştirmek yer alır.

3. Merada bırakılan gübreden kaynaklanan emisyonlar azaltılmalıdır. Tarlalara bırakılan hayvan dışkıları ve idrarları, güçlü bir sera gazı olan azot oksite dönüşür. Bu yönetilmeyen gübre, 2010 yılında tarımsal üretim emisyonlarının yüzde 12'sini oluşturmuştur. Emisyon azaltımı için azotun azot oksite dönüşmesini önleyen kimyasallar uygulanabilir ve bu süreci doğal olarak önleyen otların yetiştirilmesi gerçekleştirilebilir. Kamu, bu tür kimyasal ve biyolojik nitrifikasyon inhibitörlerine yönelik araştırmaları desteklemeli ve çiftçiler tarafından kullanılmasını sağlamalıdır.

4. Azot kullanım verimliliğini artırarak gübrelerden kaynaklanan emisyonlar azaltılmalıdır. Gübrelerden kaynaklanan emisyonlar, 2010 yılında tarımsal üretim emisyonlarının yaklaşık yüzde 19'unu oluşturmuştur. Küresel olarak, mahsuller gübre olarak uygulanan azotun yarısından azını emmektedir, geri kalanı atmosfere salınmakta veya akıntı olarak kaybolmaktadır. Uygulanan azotun mahsuller tarafından emilen yüzdesini, eş deyişle azot kullanım verimliliğini artırmak, gübreleri ve bunların yönetimini geliştirerek veya gübrelerin bileşimini iyileştirerek azot alım oranını artırmayı ve böylece ihtiyaç duyulan gübre miktarını azaltmayı içerir. Kamu, gübreleri geliştirmeli ve azot kullanım verimliliğini artıran projeler oluşturmalıdır.

5. Emisyon azaltıcı pirinç yönetimi uygulanmalı ve emisyon azaltıcı pirinç çeşitleri yetiştirilmelidir. Pirinç tarlaları, 2010 yılında esas olarak metan formunda olmak üzere tarımsal üretim emisyonlarının en az yüzde 10'una katkıda bulunmuştur. Ancak daha az emisyon ve kaynak yoğun pirinç üretim yöntemleri de vardır. Örneğin, tarla taşkınlarının süresini kısaltmak, metan üreten bakterilerin büyümesini azaltmak için su seviyelerini düşürebilir. Bu uygulama, bazı çiftliklerde su tasarrufu yaparken ve pirinç verimini artırırken emisyonları yüzde 90'a kadar azaltabilir. Bazı pirinç çeşitleri ayrıca daha az metan üretir. Atılacak adımlar arasında, su seviyelerini düşürmek için olanakları belirlemek amacıyla mühendislik analizleri yürütmek, suyu verimli kullanan çiftçiliği yaygınlaştırmak, daha düşük metan üreten pirinç çeşitlerine geçiş yapan yetiştirme programları uygulamak ve pirinç verimini artırmak yer almaktadır.

6. Tarımsal enerji verimliliği artırılmalı ve fosil olmayan enerji kaynaklarına geçilmelidir. Tarımda fosil enerji kullanımından kaynaklanan emisyonlar, 2010 yılında tarımsal üretim emisyonlarının yüzde 24'ünü oluşturmuştur. Tarımda enerji verimliliğini artırmak, güneş ve rüzgâr enerjisine geçmek gerekmektedir. Kullanılan enerji birimi başına emisyonları yüzde 75 oranında azaltmak, sera gazı azaltma açığını yüzde 8 oranında azaltacaktır. Atılacak adımlar arasında düşük karbonlu enerji kaynaklarını ve verimlilik programlarını tarım programlarına entegre etmek ve azotlu gübre üretiminde yenilenebilir enerji kullanmak yer almaktadır.

7. Topraklardaki karbonu hapsetmek için gerçekçi seçenekler uygulanmalıdır. Bu konuda önemli stratejiler arasında ormanların dönüşümünü durdurarak topraklardan daha fazla karbon kaybını önlemek, otlakların ve ekili alanların verimliliğini artırarak toprak karbonunu korumak veya artırmak, tarımsal ormancılığı artırmak ve toprak verimliliğinin gıda güvenliği için kritik olduğu yerlerde karbon oluşturmak için yenilikçi stratejiler geliştirmek yer almaktadır.

F) Moleküler biyolojinin/biyoteknolojinin, ürün ıslahında ve verimi artırmada kullanılması gereklidir.

Tarımsal biyoteknoloji, genetik mühendisliği, moleküler belirteçler, moleküler teşhis, aşılar ve doku kültürü gibi bilimsel araç ve tekniklerin canlı organizmaları (bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalar) değiştirmek için kullanılmasını içeren bir tarım bilimi alanıdır. İstenilen özelliklerin belirli bir bitki türünden tamamen farklı bir türe aktarıldığı transgen bitkiler, lezzet, çiçek rengi, büyüme hızı, hasat edilen ürünlerin boyutu ve hastalıklara ve zararlılara karşı direnç açısından istenen özelliklere sahiptir.

Tarımsal biyoteknoloji, çeşitli ürünlerin besin içeriğini iyileştirmek, zararlılara karşı bitkisel direnci artırmak, daha yüksek verim elde etmek, herbisit toleransı geliştirmek, bitkisel hastalıklara dayanıklılık oluşturmak, sıcak ve soğuk koşullara dayanıklılık ile su kullanım verimliliği, azot kullanım verimliliği elde etmek ve tuz toleransı geliştirilmek, toksinleri ve alerjenleri ortadan kaldırmak için kullanılmıştır/kullanılabilirdir. Günümüzde kapitalist tekellerin elinde sermaye birikimi sağlamada ve birçok ülkede çiftçileri bağımlılık altında tutmada işlevli bu teknoloji, komünist dünya toplumunda bu özellikleri nedeniyle yaygın biçimde insanlık yararına kullanılacaktır.

Sonuç

Dünya Kaynak Enstitüsü (DKE)'nin, BM ve Dünya Bankası ile birlikte yürüttüğü çalışmada, çiftçilerin artan Dünya nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için 2050 yılına kadar 2010 yılına kıyasla yüzde 56 daha fazla gıda kalorisi (7.400 trilyon kalori) üretmesi gerekeceği tahmin edilmiştir. Yine 2010 yılındaki küresel tarımsal arazi alanı ile mahsul ve mera verimi geçmişteki oranlarda artmaya devam etse bile 2050 yılında gerekli olan tarım alanının, 593 milyon hektar (Hindistan'ın neredeyse iki katı büyüklüğünde bir alan) daha fazla olacağı öngörülmüştür. 2050 yılında tarım ve arazi kullanımı değişikliğinden kaynaklanması muhtemel yıllık sera gazı emisyonları miktarı 15 gigaton karbondioksit eşdeğeri (Gt CO2e) olarak tahmin edilmiş, küresel ısınmayı 1,5°C'lik artışın altında tutmak için bu emisyonda 4 Gt hedefine ulaşılması ve yüz milyonlarca hektarlık terk edilmiş tarım alanının yeniden ağaçlandırılması gerektiği belirtilmiştir.

Peki bu gereklilikler ve ihtiyaçlar karşılanabilir, aşılması geren engeller üstesinden gelinebilir midir?.. DKE, sorunun çözümü için kapitalist dünya koşullarında reformist politikalar önermektedir. Bize göre bu çözüm önerileri ancak ve ancak komünist dünya toplumunda hızlıca uygulanacak politikalardır. Kapitalist dünya sisteminde insanların ihtiyaçlarının karşılanması yan-üründür ve bilim/teknolojideki gelişmeler, sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda kullanıldığından gelişim alanları ve hızları sınırlanmakta, insanlık yararına uygulanmaları ve yaygınlaştırılmaları gecikmektedir.

Bilimsel buluşların önemli bir güdüleyicisi insanların merak ve tutkularıdır. Bu tüm tarihte ve gelecekte de yok edilemez temel ve özsel insan niteliğidir. Kapitalist sistemde bilimsel araştırma ve buluşlar için başka bir güdüleyici, sermayenin emek üretkenliğini artırma, teknolojik gelişimi paraya çevirme ve kârını realize etme çabasıdır. Kapitalizmde teknolojik yenilenme ve gelişme işte tüm bu koşullayıcılar yüzünden yaşanmaktadır. Paraya ve kâra çevrilemeyen potansiyel durumdaki ilerlemeler ilgi alanına girmemekte ya da geç girmekte, yaygın şekilde uygulamaya geçişi ise aksamaktadır. Bu sırada çevre tahribatı, iklim değişikliği, açlık, eşitsizlikler, insanların kitlesel katliamı, sermayenin gereksinimleri için kaçınılması gereken olgular olmaktan uzaktır.

Bilim ve teknoloji tüm tarih boyunca insanlığın kolektif olarak yarattığı ortak bir mirastır. Bu ortak mirasın sermayenin hizmetinde olması, günümüzdeki üretiminin sermaye tarafından kontrol edilmesi ve insanlığın çıkarları için kullanımının olanaklı olanın gerisinde bir düzeyde oluşu kabul edilemez. Teknolojinin insanlar tarafından kullanımında eşitsizliklerin oluşu ve toplumun hizmetine olması gerekene göre gecikmeli girişi, kapitalist toplumsal ilişkilerin bir sonucudur.

Tüm insanlar için sürdürülebilir gıda gereksinimlerini karşılamak, açlığı ve yetersiz beslenmeyi gidermek, dünya gıda üretiminin verimliliği artırıp, ihtiyaçları ölçüsünde insanlara dağıtmak ve tarımla ilişkili iklim değişikliğini önlemek amacıyla bugünden geliştirilen bilimsel çözüm önerilerinin ve politikaların uygulanabilirliği, toplumsal ilişkilerin ve toplumla doğa arasındaki ilişkilerin rasyonel şekilde planlanarak düzenlendiği bir toplumda vardır. Kapitalist toplumsal ilişkiler insanlar için ve onların gereksinimlerinin karşılanması açısından, ayrıca insanların doğayla olan uyumunda rasyonel değildir. Bilimsel politikaların dünya çapında planlar dahilinde oluşturulup uygulanması için insanlar arasında eşitliğin olduğu, insanların doğayla ve toplumsal süreçlerle olan ilişkilerinde denetimlerinin maksimum düzeylere çıktığı, eş deyişle yabancılaşmayı yenerek özgürleştiği ve toplumun doğayla olan uyumunun korunduğu yeni bir dünyaya geçiş gereklidir. Bu yeni dünyanın adı komünizmdir.

Not: Makalede "kamu" kavramını, toplum ve devlet olmak üzere her iki anlamıyla kullanmaktayız. Bunun nedeni kısaca şu şekilde açıklanabilir: Toplumsal ilişkilerin sınıfsal belirlenimi komünizmde ortadan kalkacağından, tarihin bu döneminde insanlar arasında gözlenen siyasal egemenlik ve yönetim ilişkileri ortadan kalkar. Bu, siyasal egemenlik, tahakküm ve baskı aracı olarak devletin ortadan kalkması anlamına gelir. Sosyalizm döneminde devlet, bu eski işlevini giderek terk edecektir. Siyasal organizasyon olarak devlet, ancak tüm toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olduğunda *sönümlenir* ve *toplum içerisinde erir*. Devlet/devletler, giderek tüm dünya üzerinde yaşayan insanların kolektif bir biçimde, örgütlenerek denetimlerine aldıkları nesnel toplumsal işleri yapar duruma gelecektir. Planlamaların yapılması, üretim süreçlerinin gerçekleşmesi, gereksinimlerin giderilmesi, genç kuşakların eğitimi, yaşlıların ve engellilerin bakımı, çevrenin kendini yenilemesine destek olunması gibi *toplum mühendisliği* kapsamındaki işler, herkesi kapsayan bir örgütlenmeyle yerine getirilecektir. Kısacası tahakküm örgütlenmesi ve siyasal iktidar yapısı olan devlet/devletler söner ve toplum içerisinde erirken, giderek tüm insanlığı kapsayan bir örgütsel yapılanma yaratılacaktır. Devlet/devletler birliği, tüm insanlığı kapsayan toplum örgütlenmesi olacaktır. *Devlet, örgütlü toplumla özdeşleşecektir. Komünizmde devlet, toplumsallaşacaktır, eş deyişle kamusallaşacaktır.* Devletin tarihsel olarak *aşılması*, ancak dönüşümü ve gelişimiyle olanaklıdır. "Komünizm "devletsiz" ya da devletin yok edildiği bir toplum değil, devletin *aşıldığı* bir toplumsal sistemdir.

Yararlanılan kaynaklar:

1. https://research.wri.org/sites/default/files/2019-07/WRR_Food_Full_Report_0.pdf

2. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/39dbc6d1-58eb-4aac-bd8a-47a8a2c07c67/content/state-food-security-and-nutrition-2024/executive-summary.html#gsc.tab=0

3. https://research.wri.org/wrr-food/executive-summary-synthesis

4.https://www.wri.org/insights/how-sustainably-feed-10-billion-people-2050-21-charts#:~:text=Thereyüzde 20isyüzde 20ayüzde 20bigyüzde 20shortfall,thanyüzde 20thereyüzde 20wereyüzde 20inyüzde 202010.

5. https://www.statista.com/forecasts/1298375/volume-food-consumption-worldwide

6. https://en.wikipedia.org/wiki/Agricultural_biotechnology

42. [TEKEL İşçilerinin Direnişinden Dersler]

5.2.2010 tarihinde yazılmış olan bu yazıda, TEKEL Direnişi'nden dersler çıkarılmaktadır. Yazıda bahsedilen sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu (6356 sayılı kanun), 18.10.2012 tarihinde yasalaşmıştır.

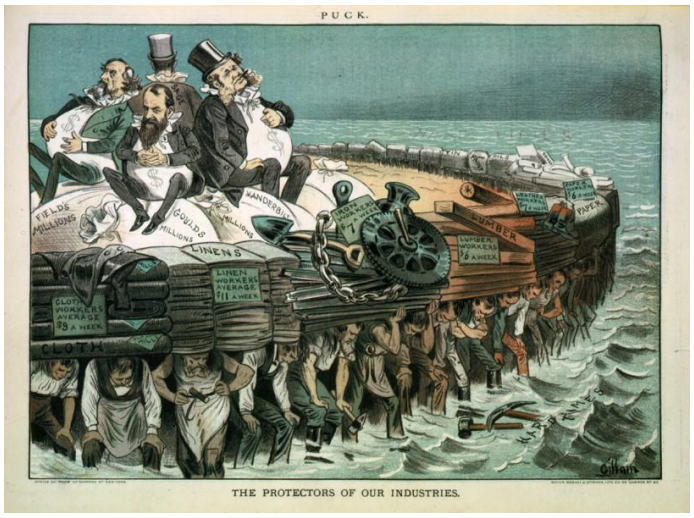

THE PROTECTORS OF OUR INDUSTRIES.

TEKEL işçilerinin direnişi, 4 Şubat'taki iş bırakma eyleminin ardından açlık greviyle devam ediyor. Bu mücadele süreci, sınıf kavgasının farklı boyutlarını bir arada görmemize yol açıyor. Bir sosyalist için uygulamalı ders niteliğinde olan bu sürecin analiz edilmesi ve önemli özelliklerinin soyutlanması gerekiyor. Biz de burada, yaşanan süreç üzerinden bazı tespitlerde bulunarak, kendi katkımızı ortaya koyabiliriz. Öyleyse başlayalım…

1. TEKEL işçilerinin mücadelesi, kendiliğinden bir hareket olarak başlamıştır. Sol yapıların, sürece eklemlenmesi mücadele sürecinin ilk günlerinden itibaren gerçekleşse de, TEKEL işçilerinin, bir-iki yıl öncesine kadar götürülebilecek bir mücadelesinin olduğu bilinmektedir. Türkiye solunun bu mücadelede işçilerin yanında olması, onları desteklemesi, mücadelenin ülke sathına duyurulması derslerinde alnının akıyla geçerli not aldığı ve "sınıfı" geçtiği aşikârdır.

2. TEKEL direnişi, işçilerin bilinçlendiği, politize olduğu bir süreçtir. İşçilerin hakları için verdikleri mücadele, başından itibaren siyasal bir mücadeledir. "Ekmek kavgası"nın, politik mücadele sayılmaması bir yanılgı veya ideolojik çarpıtmadır. Sınıfın çıkarları adına hareketlenmesi, ekonomik taleplerle mücadeleye girişmesi, beraberinde devletin baskı aygıtlarının, medyanın, hükümetin, burjuva muhalefet partilerinin, sosyalistlerin bu mücadeleyle ilişkilenmeleri, aldıkları konumlanış ve tavırla birlikte, ortaya politik bir mücadele süreci çıkarır. TEKEL direnişi, işçi sınıfının hareketlendiği süreçlerin, siyasi aktörlerin müdahil olmadığı, "steril" bir biçimde yaşanan süreçler olamayacağını bir kez daha göstermektedir.

3. İşçi sınıfının mücadele ve eylem içerisinde bilincinde kırılmalar oluştuğu doğrulanmıştır. İşçilerin sahip olduğu gerici, dinci, sağ ideolojik motiflerin, muhafazakâr görüşlerin, mücadele sürecinde tümüyle yok olmasa da, başkalaştığı, ilerici ve sol değerlere, bilinçlilik durumlarına alan açtığı gerçeği görülmüştür. AKP'ye, devlete, yasalara ve yönetmeliklere, polis aygıtına, medyaya ve sendikalara karşı sahip oldukları bakış açısında değişimlerin olması, yaşadıkları somut sürecin ürünüdür. Toplumsal hareketlenmelerin olmadığı dönemlerde, egemen ideolojinin yeniden üretimi ve emekçiler üzerindeki hâkimiyetinin parçalanması mümkün değil ya da çok zordur.

4. İşçi sınıfının nesnel konumundan kaynaklanan reel bir gücü olduğu, örgütlü ve doğru bir politik hatta harekete geçtiğinde, devrimci bir özne olma kapasitesine sahip olduğu açıktır. 12 bin TEKEL işçisinin oluşturduğu siyasal atmosfer, Türkiye işçi sınıfının önemli bölmelerinin hareketlendiğinde neyi başarabileceğine işaret etmektedir.

5. Cumhuriyet gazetesi yazarları dahi, “proletaryanın geri dönüşünden” bahsediyorsa, Taraf gazetesindeki liberal kalemşorlar eylemler karşısında suskun kalabiliyorsa, bu işçilerin mücadelesinin haklılığının, meşruiyetinin toplumda yaygın biçimde kabul edildiğini göstermektedir. Toplumun ideolojik manipülasyonlarla ve baskılarla paralize edilmesine karşı panzehirin, gerçek temelleri olan eylemlilik süreçleri ve yaratacakları politizasyon olduğu görülmektedir. Manipülatif olmayan, sahte söylemler üzerinde inşa edilmemiş, reel olan politika budur. Politikanın, “it dalaşı” haline geldiği, söylemin kapalı alanı dışına çıkmadığı, laf dalaşması ve tribünlere oynama, sataşma ve psikolojik savaş yöntemlerinin kullanıldığı, kitleleri maniple etmeye dönük bir uğraşı olduğu bir konjonktürde, TEKEL işçilerinin mücadelesi çok anlamlı bir politika dersi olmuştur. Elbette sermaye sınıfı adına hareket eden aktörler, manipülatif çabalarını, çirkin siyaset tarzlarını direniş sürecinde de bırakmamıştır. Fakat bu yöntemlerin gerçek temelleri olan bir mücadele karşısında etkisinin sınırlı olduğu gözlenmiştir.

6. 1989 Bahar eylemlerinden bu yana yaşanan en büyük hareketlenme olan TEKEL mücadelesi, sola özgüven kazandırmalı, yorgun düşen bireylerin kendini yenilemesine vesile olmalıdır. Teorik bakışın önemini yeterince kavrayamayan solcu, bu tür eylemlerle umudunu ve inancını tazelemelidir. Ancak bu mücadelenin sonucunda 4-C’nin geri çekilmesinin sağlanamadığı bir durumda, en ufak bir başarısızlık hissi dahi oluşmamalıdır. Bizim kendimize güvenimiz, doğruları savunmamızdan, haklılığımıza inanmamızdan, teorik bakışımızın sağlamlığından gelir. Olayların ardında yatan mantığı soyutlamamız, süreç analizi yapmamız, olgulara dayanarak öngörülerde bulunmamız, teorik kavrayışımızın bileşenidir.

7. İşçi sınıfının hareketlenmesi gelişkin bir bilince sahip olmanın ürünü değildir. İşçilerin mücadeleye katılması, ülke ve dünya sorunları hakkında detaylı bir analizden kalkarak da gerçekleşmez. İşçi sınıfı, çıkarları için, haklarını korumak ve kaybetmemek için hareketlenir. Yaşanan hareketlilikler, sınıf bilincinin oluşmasına, sınıf içerisindeki dayanışmanın güçlenmesine, siyasal bilincin gelişmesine ve örgütlülüğe yol açar. Sınıfın devrimci bir özne olma potansiyeli, üretim sürecindeki belirleyici ve yaşamsal işlevinden gelir. Ona bunun dışında bir yetenek ya da güç atfetmek, sınıfın kendiliğinden gelişkin siyasal bir akla sahip olduğunu ileri sürmek yanlıştır. İşçi sınıfının aklı olabilecek tek özne, öncülük vasfını pratikte somutlaştırabilen sosyalist/komünist partidir. Komünistlerin, devrimcilerin sınıfın harekete geçtiği dönemlerde onun yanı başında olması ve işçilerle etkileşim içerisinde bulunup, sürece bir doğrultu kazandırması eşyanın doğası gereğidir.

8. Türkiye işçi sınıfının %6’sı sendikalarda örgütlü görünmektedir. Bu nispeten küçük örgütlülük bile birçok parçaya dağılmıştır. Sendikal alanda sarı sendikacılığın, sendika bürokrasisinin hakimiyeti sürmektedir. Fakat bu durumda dahi, TEKEL işçilerinin mücadelesinin gösterdiği gibi, gelişen bir işçi hareketlenmesinin kontrol edilmesi mümkün olmamaktadır. 2821 ve 2822 sayılı sendikalar kanunu ve toplu iş sözleşmesi kanununda yapılması düşünülen değişikliklerle, sendikal alana yeni bir biçim verilmeye çalışıldığı unutulmamalıdır. Grevin fiilen yasaklandığı, iş sözleşmesinde yetki sisteminin korunduğu yasa tasarılarında, işyeri ve meslek sendikacılığına geçişe ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. İşçi sınıfının sendikal alanda örgütlü kesimini daha fazla parçalayacak bu düzenlemenin yasalaştırılması yönündeki hazırlıklar sürmektedir. TEKEL işçilerinin mücadelesinden AKP’nin çıkaracağı bir ders, bu yasanın çıkarılmasını hızlandırmak ve bu konuda kararlı olmaları olacaktır. Henüz Türkiye solunun bu tasarılar üzerine yeterince yoğunlaştığı söylenemez. Bu konuda da uyanık olmak bir zorunluluktur.

Son olarak, somut duruma değinelim. Önümüzdeki 1 ay boyunca işçileri ve solu çetin bir süreç beklemektedir. Bu sürenin sonunda işçilere 4-C statüsünde çalışmayı kabul etmezseniz, işsiz kalacaksınız denmektedir. Sürenin sonunda kolluk kuvvetiyle şiddet uygulayacağız da denmiştir. Soğuk hava, yiyecek tedarikinde yaşanan sıkıntılar dikkate alındığında, işçilerin moral açıdan bu uzun süre boyunca dirençlerini yitirmemeleri için destek olunmalıdır. Manipülasyonlara, yalanlara karşı uyanık olmak ve işçiler arasında doğru bilgileri yaymak gerekmektedir. Direnişin fire vermemesine çalışılmalıdır. Yeni ve yaratıcı mücadele yöntemlerinin bulunması ve uygulanması için çaba harcanmalıdır. Asıl şimdi TEKEL işçilerin yanında olma zamanıdır.

43. [Haziran’da Sınıf Mücadeleleri]

1. Sınıflar asındaki mücadeleler, tarihin karakteristik özelliğidir. İnsanların örgütlülüklerinde gerilemenin olduğu, sermaye sınıfının politik temsilcilerinin hamlelerine yeterince güçlü yanıtlar vermedikleri dönemlerin yanı sıra kitlelerin hareketlendiği ve örgütlülüklerini geliştirdiği tarihsel kesitler de vardır. Tarih, ayaklanmalarla, devrim ve karşı-devrim süreçleriyle, toplumsal mücadelelerle ilerler.

"Bu memleket adam olmaz", "insanların üzerinde ölü toprağı var", "insan doğuştan/genetik olarak itaatkârdır" türünde ideolojik kodlamalarla başımızın etini yiyenlere, Haziran İsyanı tarihsel bir yanıt olmuştur. Bu türden sözleri diline pelesenk edenlere daha önce verdiğimiz yanıtları, toplumsal yaşam bir kez daha doğrulamıştır. Bazı solcularda da gözlenen bu söylemin arka planında şunlar yer alır:

i. Süreçleri karşıt yönleriyle birlikte, eğilimleri karşıt-eğilimlerle beraber değil de, tek yönlü değerlendirmek. İnsanları belirlenen, edilgen/pasif unsurlar olarak görmek. Öznelliğin nesnelliğin bir bileşeni olduğunun ve faillerin, gerçekliğin değişimine katıldığının kavranamayışı… Gerçekliğin olduğu gibi soyutlanmadığı, daha açıkça yazılırsa, onun içerdiği öğeler arasındaki etkileşim örüntüleri ve gelişimi/tarihselliği görülmediği durumlarda, bilim-dışı düşünce formları türemektedir. Metafizik ideolojileri oluşturan zihinsel düzenekler, gerçekliğin diyalektiğini soyutlamada kullanılamazlar. Evrenselleştirme, rasyonalizasyon, uygunsuz kavram transferi gibi düzenekler, yeterli incelemenin olmadığı durumlarda devrededirler. Bu düzenekleri koşullayansa, ideolojik motifleri üreten insanların habitusları, yaşam pratikleri/deneyimleri anlamına gelen toplumsal konumlarıdır. Toplumsal konumlar olan sınıflar, insanların toplumsal pratikleri ve ilişkileriyle varoluşudur. Bu şekilde, yani gerçekte oldukları halleriyle soyutlandığında, insanlar hakkında bilimsel/realist fikirlere ulaşılır.

ii. Dönek, yenilmiş kişilerde ya da psikolojisi bozulmuş insanlarda, bu söylemler üretilir ya da benimsenir. Aslında "adam olamayacak olan", "üzerinde ölü toprağı olan", "yorulup/yenilip itaat eden" bizatihi kendileridir. Bu lafları kullananlar, kendilerini anlatırlar.

iii. Kasıtlı olarak yalan söyleyen, karalayan, damgalayan kişilerde de bu söylemi gözlemek mümkündür. Çarpıtma, karşı-devrimcilerin işidir.

Görülen/görülmesi gerekense şudur: teorik soyutlamalarımız, tarihseldir. Bilginin ve ideolojik fikirlerin kaynağı, son analizde gerçekliktir. Gerçekliğin farklı biçimlerde ussallaştırılması, insan öznelerin gerçeklikle ilişkilenmelerine bağlıdır.

2. Toplumsal süreçler "doğrusal" (lineer) özellikte değildir. Toplumsal aktörler arasındaki etkileşimlerde saptanabilir örüntüler vardır.

A. Haziran İsyanı'nda kitle hareketlenmesinin başlıca koşullayıcıları ve nedenleri şunlardır:

i. Toplumun parça-pençik mühendislikle değiştirilmesi ("piece-meal social engineering"-Karl Popper; düzen-içi reformlar, toplumun kendi yapısını bütüncül ve radikal biçimde dönüştürdüğü, kitlelerin yaygın ve aktif katılımıyla gerçekleştirilen toplumsal mühendisliğin karşısına konmaktadır). Öğretimde 4+4+4 yıl uygulamasının getirilmesi, din derslerinin müfredattaki ağırlığının artırılması, birçok okulun imam hatip ortaokuluna çevrilmesi, alkollü içkilere dönük yasaklama, kürtaj yaptırmamaları için kadınlara yönelik psikolojik baskı içeren düzenlemelerin tasarlanması, en az üç çocuk yapın telkinleri, iş yeri ve mahalle baskıları vd… Bunlar toplumu dincileştirme yönündeki hamlelerdi. Başkanlık sistemine geçme tasarısı, neo-liberal yeni bir anayasanın oluşturulması çabaları, kentsel dönüşüm rantçılığı, çılgın projeler (kanal İstanbul, 3. Köprü), akarsuları ve etrafındaki tüm yaşamı kurutan HES'lerin yapılması, nükleer santrallerin yapımı için alınan kararlar, kamuya ait dinlenme tesislerinin ve köprü/otoyol geçişlerinin satılmasına kadar varan özelleştirme talanı, sürekli artırılan dolaylı vergiler ve doğal gaz-elektrik zamları, sağlık ve sosyal güvenlik sistemindeki değişiklikler (örnek olsun, sağlık kurumlarına her başvuruda yapılan 5 liralık kesintiler, birikerek ödenmesi zor hale gelmektedir), çalışma koşullarının kötüleşmesini sağlayan iş kanunu, sendikalar kanunu gibi düzenlemelerin yapılması vd… Bunlar da neo-liberal politik adımlardı. İslamcı-liberalizmin bu politikaları, 2002-2012 yılları arasında devleti ve çeşitli "hegemonya araçlarını" tedricen ele geçiren AKP tarafından yürürlüğe konmuştur. 31 Mayıs'ta patlayan kitle hareketlenmesi, "hükümet istifa" sloganıyla, bu politikalara karşı sokakta boy göstermiştir.

Gezi Parkı'nın korunması, AVM ile gericiliğin sembolü olarak Topçu Kışlası'nın yeniden yapımına karşı çıkılması amacıyla yapılan küçük çaplı lokal bir eylem ve bu eylemin devlet şiddetiyle bastırılması, hızla tüm yurda yayılan Direniş'in ve kitlelerin muazzam büyüklükte enerjisinin açığa çıkmasının uyaranı olmuştur. Haziran İsyanı'nın patlamasında ateşlenen fitil budur. Görünürdeki neden/tetikleyici bu olsa da, AKP'nin dinci-liberal politikalarının oluşturmuş olduğu rahatsızlıklar ve bu politikalara karşı biriken öfke patlamıştır. Toplumsal süreçler lineer değildir (non-lineerity); toplumsal dokudaki "moleküler süreçlerin" birikimi ve yaygınlaşması, bir sıçrayışa yol açmıştır.

ii. İnsanların yaşam tarzına dönük müdahaleler, başka bir ifadeyle toplumsal dokunun değiştirilmesi/biçimlendirilmesi yönündeki politikalar, AKP'nin devletleşmesi sürecinde gerçekleştirilen tasfiyeler ve iktidar kurumlarındaki kısmi yeniden yapılandırmalar sonrasında yoğunlaşmıştır. İnsanların hürriyetine dönük faşizan kısıtlamalar ve tehditler, Haziran İsyanı'nın oluşumunda önemli bir etkendir. Yeni bir siyasal rejim ve devlet yapısının inşası, mutlaka toplumsal dokunun dönüştürülmesini gerektirir. Toplumsal ilişkilerin ve siyasal rejimin düzen-içi değişiminde kullanılan temel yöntemler "cebir" (otoriteryanizm) ve "hile"dir. Haziran ayaklanmaları, bu "cebir ve hilelere" karşı kitlesel bir tepkidir. 2007-2012 yılları arasında devletteki ve siyasal alandaki tasfiyelerde, MHP ile CHP'nin komplolarla "terbiye edilmesi"nde, sol liberallerin ve solun ufak bir bölmesinin AKP politikalarına/referanduma yedeklenmesiyle birlikte "devrimci karargâh" operasyonunun yürütülmesinde vd., hep bu iki yöntem çeşitli somut biçimleriyle uygulanmıştır. Kürt hareketinin silahsızlandırılması, sisteme entegre edilmesi ve olabildiğince enterne edilmesinde, Alevi toplulukta gözlenen seküler/sol eğilimin kırılması ve düzenin denetimi altına almasında da, aynı yol izlenmektedir/izlenecektir ("Alevi açılımı" kapsamında yer alan düzenlemelerin yaşama geçirilmesi, "maaş bağlama", cemaatin ve bazı figürlerin "Truva atı" misyonuyla "içeriden" çalışmaları gibi "hileler" yetersiz kaldığında, baskı ve şiddet uygulanmasıyla desteklenecektir).

Neo-liberal dönemde kapitalist devletin otoriteryan özellikler kazanması global bir durumdur. Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra açılan bu dönemin karakteristik özellikleri olan devletin yeniden yapılanması ve sınıf mücadelesine karşı tahkim edilmesi, otoriteryanizm, yürütmenin güçlenmesi/parlamentonun zayıflaması, demokratik/sosyal hakların kaldırılması, toplumsal ilişkilerin neo-liberal düzenlenişi, AKP iktidarı döneminde iyice belirginleşmiş ve olgunlaşmıştır.

Liberal politik aktörlerin ve bürokrasinin geçmişten gelen spesifik bir çalışma tarzı şudur: Düzenlemeleri aşama aşama, yavaş yavaş, parça parça gündeme getir ve uygula… Bir benzetme ile anlatılırsa şöyle: Kurbağalar, iyice ısınmış suyla dolu bir kaba atıldıklarında, refleksleriyle sıçrayıp ölmekten kurtulurken; tedricen ısıtılan suyun içerisinde kalıp, haşlandıkları söylenir. Peki, insanlar bu sefer, neden kurbağalar gibi davranmamıştır? Bir: Seküler/sol eğilimli toplumsal kesimlerin bilinç durumları, hür olmak, onurlu olmak ve inisiyatif almak gibi özelliklerinin yanına örgütlü solla olan temasları, tanışıklıkları ve ilişkileri eklenmelidir. İki: İnsanlar için öfkenin dizginlenmesinde veya korkmada sınırlar vardır. "Kaç ya da savaş" (fight or flight) yaşamı tehdit eden akut durumlarda bireyde gözlenen biyolojik/fizyolojik adaptif bir reaksiyondur. Yaşadığı sorunlarla baş edemeyen birey çeşitli şekillerde "kaçabilir" (dizi izler, sosyalleşmesini azaltır vb.), fakat etrafındakilerle iyi ilişkiler kurabilmiş ve yalnız olmadığını bilen bireyler, toplumsal sorunların "bıçağı kemiğe dayandığında" mücadele eder. İnsanlar, yüksek kognitif nitelikleri ve dayanışma özelliği olan toplumsal canlılardır. Üç: Kaynayan tencerenin tahliye sübabı işlevini yerine getirecek bir düzen partisi bulunmamaktadır. CHP'nin salı günleri meclis grup toplantılarında esip gürlemeye kadar daraltılmış olan muhalefetinin, bu konuda yetersiz kaldığı açıktır.

iii. Birey öznenin istekleri/arzuları, inançları, başka bir ifadeyle öznel "sebepler", olayların nesnel "nedenleri" arasında yer alır (bkz; Roy Bhaskar). İnsanların fikirleri ve eylemleri koşulların belirlenimi altındaysa da, ideolojileriyle eylemde bulunur, hareketlenir ve koşulları değiştirirler (belirlenim ve refleksivite). Çevre duyarlılığı, neo-liberal politikalara karşıtlık, seküler/aydınlanmacı ve sol düşünceler, faşizm karşıtı bilinç, halkın hareketlenmesinde tepkisel olmayan, pozitif itkilerdir.

B. Haziran İsyanı'nın gelişim özellikleri:

a. Haziran halk hareketi, siyasal örgütlerin çağrısı ya da organizasyonuyla başlamamış olduğundan, başlangıçta "kendiliğinden" bir hareketlenmedir. Fakat Kemalist, sol ve komünist siyasal örgütlerin hareketlenmeye katılımı ve yönlendirmesi gecikmeden gelmiştir. Bu durum, hareketin kısa sürede sönümlenmemesine, kendini örgütlemesine ve açığa çıkan siyasal enerjisinin katlanarak artmasına yol açmıştır. Örgütsüz ve örgütlü insanların kombine eylemleri, sinerjistik etkileşim örneği sunmaktadır.

b. Haziran İsyanı'ndaki kitle hareketlenmesinde, Erdoğan'ın, devlet görevlilerinin, AKP'li yöneticilerin ve polis örgütünün sözleri, davranışı, eylem ve tavrı, ayrıca bunların sosyal medya aracılığıyla paylaşımı, süreçlerin şekillenmesinde belli bir etkiye sahiptir. Bunlar, eylemlerin hızla yayılmasında katalizör etkiye sahip olmanın yanı sıra, kitlelerin açığa çıkan enerjisini ve kararlılığını artıran uyarıcı işlevi (stimülatör işlevini) de yerine getirmiştir. Direniş, karşıtı olan unsurları, iktidar cephesini de uyarmıştır. Burada pozitif geri bildirim mekanizması yürürlükte olup, direnişin amplifikasyonu (güçlenmesi) gözlenmiştir.

c. AKP ve cephesinin (Erdoğan, "vali", "Melih", "hükümet sözcüsü", "Arınç", yandaş basın-yayın vd.), Haziran direnişine dönük yalan, iftira, tehdit, damgalama, görmezden gelme, izolasyon ve parçalama gibi psikolojik savaş tekniklerini uygulaması, tehditlerle ve bindirilmiş kıtalarla "kuru" kalabalıkları toplayarak mitingler yapması, tabanını

konsolide etmeye, tabanında Haziran eylemlerine ve eylemcilerin taleplerine yönelik gelişebilecek hayırhah tutumların önüne geçmeye yaramıştır. Bir yandan da, Haziran eylemlerinin polis terörüyle dağıtılması, ezilmesi için planlı ve sistemli hareket edilmiştir. Terör ve şiddetin maksimum düzeyde uygulanışı, toplumu iki kampa ayırma stratejisinin izlendiğini gösterir. Hareketlenmiş kitleler dağıtılıp ezilene kadar, özellikle polis örgütünden ayrışmaların oluşmaması, eylemcilerin ve polislerin birbirlerini "düşman" olarak görmelerinin sağlanmasıyla garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Hareketin, "polis halkın yanına" sloganını atamaması, iktidarın bu stratejisinin yan-ürünüdür.

Bu yüzden hareketlenme ölüler vermiş olsa bile, polise karşı öfkesini dizginlemeli, "polis halkına ihanet etme", "polis halkın yanına" yönündeki sloganlarını daha çok haykırarak, siyasal bir akılla hareket etmelidir. Bu sayede iktidara ideolojisiyle bağlanmayan polislerin tarafsızlaşması, farklı bir tutum geliştirmesi belki mümkün olabilecektir. Bu sloganlar Direniş sönse bile, gelecekteki eylemlerde ısrarla kullanılmalıdır.

d. Haziran İsyanı'na karşı iktidarın bileşenleri elinden geleni ardına koymamış, halk hareketlenmesine karşı organize hareket etmiştir. Direniş, ölüler verse de yılmayacak derecedeki cesaretiyle, öfkeyle, küfürle, mizahla, sembolleriyle (bayrak, flamalar, zafer işareti), slogan ve pankartlarıyla, bestelenen şarkılarla, yazılamalarıyla, dayanışma örnekleriyle ve sosyal medyayı kullanarak saldırıları başarıyla göğüslemiştir. Harekete geçen eylemciler dağıtılıp ezildiğinde, onları destekleyen görece pasif direnişçiler de sindirilmiş olacaktır. Bu yüzden, direnişin semtlerde forumlar, meclisler türünde örgütlenmeler geliştirmesi hayırlıdır. 8 ay sonra yapılacak seçimlere kadar, direniş örgütlenmelerinin canlılığını yitirmemesi ve iktidarın bu örgütlenmeleri içeriden ve dışarıdan sabote etmesinin önüne geçilmesi için, Türkiye sosyalist hareketinin öncülüğüne ihtiyaç bulunmaktadır. Mahalle/semtlerdeki, üniversitelerdeki forumlar, kararlar alıp dışa dönük aktiviteler organize etmeli, tatmin sağlayan söz düellolarıyla, kısır tartışmalarla boğulup, içine kapanmamalıdır. Eylemsiz forumlar ve meclisler, kazanım oluşturmaz.

e. Taksim ve Gazi Parkı'ndaki eylemcilerin dağıtılması ve bu alanların polis tarafından işgal edilmesi, iktidar açısından "ne pahasına olursa olsun" yapılması gereken bir hamleyi gösterir. Kızılay'ın eylemlere kapatılması, Eskişehir kent merkezindeki eylemcilerin çadırlarına saldırılması da öyle… Hareketin toplumsal yaşam için kritik önemi olan mekânlarda, kent merkezlerinde kalıcı mevziler edinmesi, daha ileriye doğru yönelmesinin önemli bir koşuludur. Bu mekânların eylemlerden kalıcı olarak arındırılması ("temizlenmesi"), Haziran Direnişi'nin önemli bir kaybını oluşturacaktır. Direniş'in bileşenleri, semtlerdeki aktivitelerini, mutlaka kent merkezlerindeki büyük mitinglerle bütünlemelidir.

3. Haziran direnişinin siyasal ve sınıfsal kompozisyonu

α) Hizmet sektörü ile sanayi ve ticaretteki hizmet işlerinde emek-gücünü sermayedarlara satarak çalışanların, işçi sınıfının bir kesimini oluşturduğu açıktır. Bunlara "orta sınıf" denmesinin hiçbir bilimsel yanı yoktur. Üretim araçlarının sahibi olup, emek-gücünü kendi tasarrufunda kullanan avukatlar, hekimler, terzi, kunduracı, berber gibi bazı "esnaflar", proleterleşme eğilimine sahip olan, işçi sınıfı ile burjuvazinin arasındaki bir ara/orta katmana dâhil edilebilirler. Orta katman mesleklerine sahip kişilerin, giderek daha büyük bir kesimi ücretli emekçi/işçi olarak çalışmakta, daha az sayıdaki bir kesimi ise patron olarak ayrışmaktadır. Ancak, sömürü amaçlı (az ya da çok sayıda) işçi çalıştıran imalatçı "esnaflar", ırgat/mevsimlik işçi çalıştıran toprak sahibi köylüler, sanayide üretilen artık-değerden ufak da olsa bir pay alan mağaza ve dükkân sahipleri yani küçük tüccarlar, kelimenin tam anlamıyla "küçük-kapitalistler"dir. Birkaç örnek verelim… Avukatlık bürosunda ücret alarak çalışan bir avukat, özel hastanede ya da devlette ücretli çalışan bir hekim, berber "ustasının"/patronun dükkânında çalışan bir "kalfa" ya da "çırak", işçidir. Bu iş yerlerinin patronu mesleğini, meslektaşı işçilerle birlikte icra ediyor olsa bile, sömürgen bir küçük kapitalisttir. Kendi bürosunda çalışan bir avukat, başka avukatları çalıştıran patron konumunda değilse, ara katmanların bir üyesidir. Eczane zincirinde ücretli olarak çalışan değil de, kendi dükkânının sahibi eczacılar, ilaç sektöründe üretilen artık-değerin bir bölümüne el koyduklarından küçük-kapitalisttir.

Bütün köylüleri, bütün zanaatkârları ve bağımsız profesyonelleri (hekim, avukat, danışman, mimar, mühendis, mali müşavir, grafikçi, bilgisayarcı vd.), "küçük burjuvazi"nin kapsamında değerlendirmek yanlıştır. Köylü aileler arasında, kendi geçimini sağlayan küçük toprak sahibi olanlar ile küçük-kapitalist köylüler ayırt edilebilir. Günümüzde zanaatkârların bir bölümü "orta katmanların" bileşeniyken, bir bölümü küçük kapitalisttir. Orta katmanlara dâhil olan profesyoneller ya işçileşmekte ya da küçük kapitalistler haline gelmektedir. Bağımsız profesyoneller, bir sınıf oluşturmazlar, olsa olsa bir tabaka olarak değerlendirilebilirler.

"Küçük burjuva" kavramının, Türkiye sosyalist hareketinde bir aşağılama/karalama sözü olarak kullanılmasıysa, lümpenliktir. Bu kavramın gelişi güzel kullanılması, teorik sığlığın bir belirtisidir.

Haziran Hareketine katılanları “orta sınıf” veya “küçük-burjuvazi” terimleriyle yaftalamak yanlıştır. Türkiye sosyalist hareketine bazı sosyolog akademisyenlerden sirayet ettiği gözlenen “orta sınıf”a ilişkin çarpıtmalardan uzak durulmalıdır.

Haziran Direnişi emekçilerin katıldığı siyasal bir harekettir. Haziran sınıfsal ayaklanmasının başlangıçtaki siyasal konumunu, kentsel ranta karşıtlık, kamu varlıklarının özel mülkiyete dönüştürülmesine itiraz oluşturmuştur. Haziran Ayaklanması, doğrudan devlete ve onun burjuva/kapitalist karakterine karşı yapılmış sınıfsal bir isyandır. Haziran hareketinin siyasal karakterini, siyasal ve toplumsal baskılara karşı özgürlük istemi, karanlığa karşı aydınlanma mücadelesi oluşturmaktadır.

β) Çevrecilerden farklı cinsel tercihlere sahip olanlara, Kemalistlerden komünistlere, devrimci-demokratlardan sosyal-demokratlara, parti ve hareketlerden dernek ve kuruluşlara, örgütsüz ama sol duyarlığı olan yurttaşlara varıncaya kadar, hareketin bileşimi geniş bir tayfa sahiptir. Haziran Direnişi kendiliğinden başlayan bir hareket olsa da örgütlü siyasal kesimlerin katılımı gerçekleşmiştir. Direniş, seküler/aydınlanmacı ve sol eğilimli, iktidar karşıtı bir siyasal hareket olarak gelişmiştir. Hareket iktidar karşıtıdır, fakat genel tabloya bakıldığında alternatif bir iktidar talebi bulunmamaktadır. Direnişin bir hareket olarak kendini örgütlemesi başlamıştır. Türkiye sosyalist hareketi, bu örgütlenmenin içerisinde yer almaktadır.

γ) BDP’nin Haziran İsyanı’na katılımı sadece İstanbul’da ve sınırlı düzeyde olmuş, AKP iktidarıyla yürütülen müzakere yüzünden yaygın ve kitlesel katılım göstermemiştir. “Türkiyelileşme” için açığa çıkan sol olanak, değerlendirilmemiştir.

Kürt Hareketi için “Türkiyelileşme”nin anlamı, neo-liberal paradigmanın çerçevesinde yer alan idari yapının değişimi projesini farklılaştırıp, tüm yurttaşlara politik bir talep olarak sunmaktır. Türkiye solunun bir kesimini kendine yedekleyen bu hareket, liberal bir politikanın vekili/temsilcisi değildir. Yönetişim, yerinden yönetim politikalarını farklı anlamlandırıp, içeriğini değiştirerek “demokratik özerklik” olarak formüle etmektedir. Sistemin “açılım” kapsamındaki adımlarla, bu hareketi denetim altına almaya ve kendine hizmet eder hale getirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bize göre liberal bir proje ne kadar farklı bir içeriğe kavuşturulmaya çalışılırsa çalışılsın, sermayenin sınıfsal iktidarına hizmet etmeden, bağımsız bir siyasal yapılanma hüviyeti yitirilmeden, bu projenin reel bileşeni olunamaz. Buna iktidarın varoluş “mantığı” izin vermez.

Şu ana kadar, direniş hareketinin, Kürt hareketini etkilemediği ve sola çekmediği gözlenmektedir. Oysa 28 Haziran’da Lice’de öldürülen Kürt gencinin, Direniş’teki eylemciler tarafından sahiplenilmesi, Hareket’in kardeşleşme konusunda ne kadar sağlıklı bir konumlanışa sahip olduğunu göstermektedir.

δ) KESK, TTB, TMMOB, DİSK ve TDB sözüm ona “kitle örgütleri” olarak anılmaktadır. Sol kimliğe sahip bu “kuruluşlar”, iş yerlerinde örgütlü değildir ve bu yüzden sağ borusunu iş yerlerinde rahatça öttürebilmektedir. Bunların 900 bin “üyeyle” bağı örgütsel değil, “seslenme” yoluyladır. Peki, sese kulak kabartan, yanıt veren büyük bir nicelik var mıdır?.. Bu kurumlar ne tabanlarını harekete geçirebilmekte ne de etkin biçimde mücadele etmektedirler. İnanmayanlar, 4-5 Haziran ve 17 Haziran “grevlerine” dönüp bakmalıdır. Bu “grevler” başarılı değildir. Aslında grev olarak kabul edilemezler. Çünkü bu “kuruluşlar” grevin ön-çalışmasını yapmamıştır. Grev kararı ilkinde 3 Haziran’da bazı gazetelerde yer alan haberle duyulmuştur, ikincisinde 16 Haziran Pazar günü akşamı grev kararı aldıklarını duyurmuşlardır. “Grev” sonrasına ne mi bırakmıştır?.. Neredeyse hiçbir şey… Haziran İsyanı’nın sloganları, iş yerlerinde yankılanmamıştır. Bu büyük bir eksikliktir.

ε) Eylemlere oldukça az sayıda da olsa “ülkücü” gençlerin katıldığı gözlenmiştir. Bu katılım eylemlerde de facto (fiilen) polisi provoke etme işlevini yerine getirmediğinde, partilerinden bağımsız olarak bireysel inisiyatif aldıklarını gösterir. Bu durum, yakın geçmişte Ege sahillerine ABD savaş gemileri geldiğinde, Conilerin kentte oluşturduğu “rahatsızlıkları” bilen bazı MHP’lilerin “yankee go home!” sloganını atarak eylem yapmasına benzer (MHP yöneticileri, bu kişileri eylemleri yüzünden uyarmıştı. Bu uyarı, partinin kimliğinin ne olduğuna dair küçük ama güzel bir örnektir. Solcularsa bundan daha önce, benzer bir durum için yurtseverce eylem yapmıştı).

ζ) Kendilerine “Anti-kapitalist Müslümanlar” adını veren, gerçekteyse anti-kapitalist olamayacak bir grup da Gezi Parkı’ndaki eyleme katılmıştır. Günümüzde İslamcı siyasal hareket ve partilerin ister silahlı ister barışçıl yolları kullansınlar, kapitalizmin sınırları ötesine geçen bir düzeni inşa ettikleri görülmüş değildir. Ayetullah Humeyni’nin 1979 karşı-devrimi öncesinde “İslam eşitlik dinidir” türünde birçok sözü kayıtlara geçmişse de kurulan İran İslam Cumhuriyeti’nde egemen üretim biçimi olan kapitalizm eşitsizlikçidir. Buna benzer şekilde, Erbakan ve RP’nin “adil düzen” söylemindeki “faiz karşıtlığının”, hükümetteyken uygulamalarına bakıldığında somut karşılığının bulunmaması; “Siyonizm karşıtlığının”, İsrail’le gizli anlaşmalar imzalamaya engel oluşturmamış olması da hatırlanmalıdır. İslamcıların söylemlerine bakıp, yanılmamak gerekir.

4. İktidarın yapılanışı ve parlamenter muhalefetin konumu

1) AKP, ABD ve AB'nin desteğini alan, toplumun en fazla %50'sinin aktif ya da pasif onayına dayanan bir koalisyon iktidardır. Bu iktidar bloğunun bileşenleri AB örgütlenmesi ve ABD olarak emperyalizm, devlet içinde veya toplumsal dokuda örgütlenmiş tarikatlar (cemaat dâhil) ve *en bloc*/yekpare bir toplam olarak sermaye sınıfıdır. ("Emperyalizmin, iktidarın bileşeni olması da ne demek ola?" diye soranlara yanıt verelim. AB ve ABD, sıcak para hareketleriyle, borçlandırma yoluyla, neo-liberal politikaların dayatılmasıyla, açık ve gizli antlaşmalarla, çeşitli kurumlar aracılığıyla ve ideolojik bağlanmalarla, iktidarı emperyalist hiyerarşiye bağlar. Bu bağlarla, iktidarın bileşeni olurlar). Haziran İsyanı'nda iktidarın bileşenlerinde bir ayrışma yaşanmamıştır. Emperyalist devletler ve örgütler ile uluslararası rantiyeci sermaye, Türkiye'deki siyasal iktidara sunduğu siyasal ve ekonomik desteği çekmemiştir. Ordu, polis, yargı kurumları ve üniversite yönetimleri arasında ve içerisinde, iktidarın gücünü azaltan bir tavır gelişmemiştir. Cemaat menfaatleri gereği ve etki alanını genişletmek için, AKP'yi eleştirir görünmekteyse de ve Erdoğan'la didişse de Direnişin başından beri AKP'ye sahip çıkmıştır. Sermaye sınıfı bir bütün olarak AKP iktidarının bileşenidir ve kendisine hizmet eden/kendisini temsil eden devletin yürütücü gücüne sırtını dönmemiştir. İktidar bileşenleri için AKP bir misyon partisidir ve henüz misyonlarını tamamlamamış durumdadır. Yerine geçebilecek bir burjuva iktidar alternatifi de bulunmamaktadır.

2) Düzen partileri arasında sağda alternatif bir parti bulunmadığından, muhafazakâr toplumsal kesimlerin büyük bölümünün onayını alan AKP'nin, Türkiye toplumunun %50'sini temsil ettiği gerçek-dışıdır. Seçimlere katılım oranının %100 olmadığı ve seçimlerde yapılan bin bir çeşit hile hatırlandığında, bu oranın daha aşağılarda olduğu görülecektir. AKP'ye pasiflikle onay verenlerin, aktif destekçilerinden fazla olduğu da söylenebilir. Yine de iktidarın önemli bir dayanağını, toplumsal dokuda çıkar ve ilişki ağları kurmuş olan aktif destekçiler, yani tarikatlar oluşturmaktadır. Buna karşı Direniş'e katılan yurttaşların, toplumsal dokuda formel örgütlenmeler yerine, kendi ağlarını kurmaya başlamış olması sevindiricidir. Mahallelerde, iş yerlerinde, okullarda, kısacası mikro-ölçeklerde, gerçekten politik duruşa sahip olmanın yolu, ilişkilerin artması ve yaygınlaşmasından, ortak hareket etme becerisinden, duygudaşlıktan başlamaktadır.

Louis Bonaparte'ı iktidara taşıyan köylülüktü. Erdoğan'ı oylarıyla iktidara taşıyansa, kırlardaki köylüler, kasaba ve ilçelere, varoşlara göç eden ya da eskiden beri buralarda yaşayan, köylü kültürünü yitirmemiş işçiler ve esnaflardır. Bazı kişilerin "dağdaki çobanla benim oyum bir", "bidon kafalı", "göbeğini kaşıyan adam" sözleriyle aşağıladığı bu toplumsal yığını, en iyi "taşralılar" adlandırması anlatır. Kırsal kesimdeki nüfusun oranı %30'un altına düştüğüne göre, "taşralılığın", "taşra kültürünün", şehirlere taşındığı aşikârdır. Marx'a kulak kabartalım:

"Milyonlarca köylü ailesi, onları birbirinden ayıran ve onların yaşayış tarzlarını, onların çıkarlarını ve onların kültürlerini toplumun öteki sınıflarınınkilerle karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde, bir sınıf meydana getirirler. Ama, küçük köylüler arasında ancak yerel, yani yaşadıkları yerden ileri gelen bir bağ olduğu ve onların çıkarlarının benzeşmesi onlar arasında hiçbir ortaklık, hiçbir ulusal bağ hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde de bir sınıf meydana getirmezler. (...) Onlar kendi kendilerini temsil edemezler temsil edilmek zorundadırlar. (...) küçük toprak sahibi köylülerin politik etkisi, en yüce ifadesini, toplumun yürütme gücüne bağımlılığında bulur" (Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i)

Ülke ölçeğinde "taşralıları" büyük oranda temsil eden AKP ve Erdoğan'dır. Taşra yaşamı, "yaşadıkları yerden ileri gelen bağlar", habitusları, muhafazakâr olmalarını sağlar. "Ayaklar" kendilerini temsil edecek bir "başa", bağımlıdır.

3) AKP iktidarının meclisteki destekçisi MHP (örneğin 3x4 öğretim düzenlemesi, alkol yasağının yasalaşması hatırlansın), seçmen tabanının önemli bir bölümünün AKP'ye oy vermesinin önüne geçememektedir. MHP'nin "Kürt açılımı" da dâhil, AKP politikalarının hiçbirine özsel bir itirazı yoktur. Muhalefeti, akıl hocalığı yapmak, uyarmak ve üslup eleştirisiyle sınırlıdır. Haziran İsyanı'nın ilk günlerinde Bahçeli'nin erken seçim önerisi, ayaklanmaların rejime güçlü bir tehdit oluşturduğunu algılamasındandır. MHP'li bazı vekillerin ve yöneticilerin İsyan'ın ilk günlerinde Taksim'de "biz de çevreciyiz" içerikli basın açıklaması yapması, sadece eylemlerin oluşturduğu meşruiyetin ne kadar etkili olduğunu gösterir.

4) CHP'li bazı vekillerin Haziran İsyanı'na katılması da "eylemcileri destekliyoruz" yollu demeçleri de, bu partinin İsyanı kurumsallığıyla desteklediği anlamına gelmez. CHP'ye oy vermiş ve İsyan'a aktif olarak katılmış yurttaşları, bu parti kendi yörüngesinde tutamamıştır. CHP'nin tabanı, oy verdikleri partilerinin AKP'ye bir alternatif oluşturmadığını algılamıştır. Haziran İsyanı'nın gelişiminde kurumsal hiçbir katkısı olmayan CHP, eylemleri sahiplenmemiş, uzaktan izlemiştir. Direniş'e ilişkin "taş atmayın" dışında hiçbir önerisi olmamıştır. 12 Haziran gece saat 2:00'de toplantı yapan CHP'li yöneticiler, cumhurbaşkanı Gül'e "parti" liderleriyle toplantı yapıp, "konuyu"

görüşmesi önerisinde bulunma kararı almıştır (Breh, breh… Ne karar ama? Yakışır). Haziran hareketinin temel sloganı olan “hükümet istifa”, CHP tarafından duyulmamıştır.

Yazılma tarihi: 27-30 Haziran 2013

5. Haziran Direnişi örgütlenmesi

i. Haziran Direniş’i yatay ve kesişen ağlar şeklinde örgütlüdür. Kitlelerin koordinasyonu, doğrudan ilişkilerle ve “sosyal medya” üzerinden gerçekleştirilen iletişimlerle oluşmaktadır. Bu örgütlenme biçimi ve çalışma tarzında önemli olan, esneklik, samimiyet, amatör ruh, doğallık ve denetlenemezliktir.

ii. Geçişkenliği olmayan kompartımanlara bölünmüşlük (kesişimsizlik), aşırı uzmanlaşma ve amatörlüğün yitirilmesi, işbölümünün yabancılaşmaya vardırılması, yapay ve samimiyetten uzak ilişkilerle örgütlerin yapılandırılması, bireysel kimi yeteneklerin aşırı derecede övülmesi ve bazı kişilere özel değer verilmesi, çalışmaların örgütsel işleyişle yerine getirilmeyip liberal bireyciliğe bırakılması, haklılığın ve meşruiyetin korunmasının yolunun vitrincilikte ve şov tarzı etkinliklerde görülmesi, nitelikli olmanın örnek olsun caz müziği dinlemek, Nietzsche ya da Foucault’nun kitaplarını okumuş olmak olarak algılanması vb, vb... Böylesi bir örgütlülük, Haziran Direnişi’ne öncülük edebilir mi?.. Direniş’in içinde bulunup, elbette örgütlenir. Fakat öncülük edemez, edememiştir.

Bir siyasal hat, örgütleriyle politika üretir ve eylemde bulunur. Öncülük, kendini lider olarak lanse edenlerin değil, parti birimlerinin çalışmalarının işlevidir. Türkiye solunda, "örgütsüz parti"lerin sayısı çoktur.

iii. Forumların, mahalle meclislerinin kalıcı mevziler olması için politika üretmesi gerekir. Bunun için de, disiplin. Kendiliğindenlik, örgütlenme disiplinine ters değildir. Aklı ve cesareti ortaklaştırmak, disiplinle kalıcılaşır. Kolektif öncülük, politika üretimi, disiplin, örgütsel varoluş yoksa kalıcılık olmaz.

iv. Forumların doğrudan demokrasi örnekleri olduğunu vurgulayanların aymazlığına ne demeli?.. Bu örgütlenmeler, alternatif iktidar nüveleri olmaktan uzaktır. Tartışmayı, konuşmayı, doğrudan demokrasi olarak mı görelim?.. Yok, ama “ikili iktidar oluştu” tespitini bile yapmıştı birileri.

v. Türkiye sosyalist hareketinin kadroları olmadan, forumlar varlığını devam ettiremez. Öyleyse, partiler/örgütler forumlarda egemenlik kurmasın diyenlerin tavrı safçadır.

vi. Forumlardan bir “parti” çıksın diyenler var. Bu mümkün değil. Velev ki oldu. Şekilsiz, programsız, örgütsüz bir parti, kalıcılaşamaz. İnsanların eline “beyaz bayrak” tutuşturup, “oldunuz bir parti” mi diyeceksiniz?..

vii. AVM’lerden alış-veriş yapılmaması, mahalle bakkalına dönüş, yandaş basın-yayının okunmaması önerileri, harekete katılan bireylerin ortalama bilinç düzeyini göstermektedir. Sembolik hedef saptanmadan, siyasal bir kampanya örülmeden yapılacak bireysel “boykotların”, hiçbir kazanımı olmaz. “Fare dağa küsmüş” olur, o kadar.

6. Direnişe dair notlar ve direniş hakkındaki “lafların” eleştirisi

- Korkut Boratav’ın Haziran Hareketi’nin sınıfsal bileşimine dair yaptığı değerlendirme sağlıklı yanlar içermektedir. Örneğin Haziran ayaklanmasının, sınıfsal olduğunu, başlangıcında ortak varlıkların burjuva mülkiyetine dönüşmesine karşı çıkıldığını vurgulaması; harekete katılan lise ve üniversite öğrencilerinin, emekçi ailelerin çocukları olduğunu ve geleceğin emekçileri olacaklarını belirtmesi; hareketin sonunda devrimci-durum oluşmadan söneceğini başından öngörmesi gibi. Fakat köylüleri, zanaatkârları ve bağımsız profesyonel katmanları, en bloc küçük-burjuva sayması yanlıştır. Bunun nedenini daha önce açıkladım. Boratav’ın Haziran hareketine dair anlamlı olan başka saptamaları var mıdır, bilmiyorum. Okuduğum bunlar.

- Haziran Hareketi 79 kente yayılan, 10 milyonun üzerindeki bir niceliğin hareketlenmesidir. Hareketin, katılanların bilincini değiştirdiği doğrudur. Harekete katılan ve örgütsüz olan bireylerin, sosyalist siyasete/ideolojiye daha açık hale geldikleri de… Bunu birçok kişi yazıp, söylemiştir. Mizah ve “orantısız zekâ”, eyleme geçmiş kitlenin cesaretini artırmada, eylemlerin sürekliliğini sağlamada bir işleve sahiptir. Fakat hareketlenen örgütsüz yurttaşlar nezdinde “egemen ideolojinin çözülmesini” sağladığı abartıdır. Küfürler ve mizahi eleştiriyi anlamlı ve değerli kılan, hareketin içerdiği farklı eylem biçimleriyle birlikte üretilmeleridir. Tek başlarına olduklarında bunların, bir güçsüzlük ve örgütsüzlük göstergesi oldukları görülmelidir.

- Haziran Hareketi’nin dinci-faşizan yönetime karşı oluşu, onun temsili “demokrasiye” karşı olduğu anlamına gelmez.

- AKP’nin “ikiye bölünmüş Türkiye’yi” yönetmesi zorlaşacak diyen de olmuştur. Oysa izledikleri strateji budur.

- Ergin Yıldızoğlu, “bugünün siyasi ve ekonomik örgütlenmelerinin uygun biçimlerinin ancak bu sınıfın özelliklerinden türetilebileceğini düşünüyorum” diyor. Kastettiği sınıf şu meşhur “orta sınıf”. Birkaç profesyonelin şov biçimindeki etkinliklerini siyaset olarak sunmalarına mesafeli olmaksa, evet… Çalışmaların merkezileştirilmesi, ortaklaştırılması, deneyimlerin aktarımıysa, evet… Amatörlük ve yapılanmanın her biriminin çok yönlü işlevselliği (eyleme katılan aynı zamanda yazı yazmalı, tartışmalı, organize etmeli), çalışmalar içerisinde doğal önderliğin gelişmesi, bir gazetenin okurlarının örgütlülüğü türünde yapay organizasyonlar yerine, yaşamın tüm yönlerinde işlevleri olan insanların bir arada hareket etmesiyse, yine evet… Vurgulanması gereken, örgütsel varoluştur. Disiplin ve hiyerarşi, bu varoluş için yapısaldır. İnsan yönetme sanatı, manipülasyon, tabana seslenme, vitrincilik, cilalı bir meşruiyet anlayışı, liberal bireycilik, bizden uzak olsun.

- Alevilerin, Haziran Hareketine katılımları olmuştur. Aleviler üzerinde geçmişten günümüze kadar gelen baskılar, toplumsal yaşam normlarının dincileştirilmesine itirazları, Harekete katılmalarının nedenidir. Fakat bunlar, Harekete katılmalarındaki genel siyasi nedenlerin bileşeni olarak görülmelidir. Haziran ayaklanması sürerken, 27 Haziran’da basın-yayından “Alevi açılımının” yeniden canlandırılacağı duyurulmuştur. “Havuç-sopa” ikilisi yürürlüktedir.

- Haziran Direniş’inin ilk günlerinde Selahattin Demirtaş’ın sözleri, 30 Haziran 2013’te Sırrı Sakık’ın sözleri halklara ihanet seviyesinde laflardır. Sakık şöyle demiştir: “Bazı kesimler sandıkta yenişemedikleri iktidar partisini acaba farklı alanlarda nasıl devirebiliriz ne yapabiliriz anlayışı içinde oldular. Biz AKP ile çatışırız kavga ederiz ama bunun yolu yöntemi sandıkta hesap görülür.” Sakık, Haziran Hareketi’ni ulusalcı-milliyetçi olarak damgalamak, “sokak tetikleyicileri” olarak yaftalamak niyetinde: “Özellikle ‘Mustafa Kemal’in Askerleriyiz’ diyerek sokakları tetikleyenlerin ulusalcı milliyetçi kesimlerin aslında niyetlerinin iyi olmadığını biz de biliyoruz.” Bu adamın neyi iyi bildiği (AKP’ye yaranma), gayet açık ve okur bunu görmektedir.

Murat Işık, bakın ne inciler yumurtlamış: “Ulusalcı, milliyetçi çevreler, eylemleri gerçek mecrasından koparark barış sürecini akamete uğratacak bir tutum sergiliyorlar. Dolayısıyla eylemlerin Ergenekonculara geriye çekilmesinin önüne geçilmesi gerekmekte, kitlelerin yükselen itirazı AKP faşizminin teşhirine ve Türkiye’nin demokratikleştirilmesine yönlendirilmelidir.” (1 Temmuz 2013, sendika.org). Baştan sona zırvalık! Yalan söylemekten kim ölmüş, değil mi?..

Oysa Haziran Direnişi’ne katılmaması, Kürt hareketinin tarihsel bir hatasıdır. Öcalan’ın “selam”la yaptığı ayar, hatanın giderilmesi olmamıştır. Kürt Hareketi’nin forumlara katılması elbette değerli olurdu, fakat bu katılım çağrıyla olacak bir şey değildir.

- Üç büyük takımın taraftar gruplarının Haziran Direnişi’ne katılımındaki nedenler, harekete katılanların geneli için geçerli olan nedenler yanı sıra, cemaatin FB’e dönük operasyonu, statlarda gençlerin kendilerini ifade etmelerinin kulüp yönetimleri ve polis tarafından engellenmesi ile polis şiddetine maruz kalmalarıdır. Taraftar grupları, ne cemaat operasyonunu, ne 25 Haziran’da açıklanan UEFA’nın Kara Kartal ile Sarı Kanarya’ya kestiği Avrupa kupalarından men cezalarını, ne de gözaltılar da dâhil yaşadıkları eylem deneyimlerini unutmayacaktır.

- Haziran Direnişi’nin kendini örgütlemesi başlangıç dönemindedir. Sosyalistlerin görevi, Hareket’in içerisinde yönlendiren olmaktır. Forumlar ve mahalle meclisleri, sol parti/örgütlerin örgütlenmesini ve işleyişini geliştirme olanağına zemin sunmaktadır. Fakat bu yapılanmalar, alternatif iktidar nüveleri olmaktan uzaktır. Dolayısıyla, Oğuzhan Kayserilioğlu’nun “ikili iktidar” durumunun, “günümüze özgü ve eskisinden farklı yeni bir biçimine girdiğimiz” saptaması, yanlıştır, gerçeği yansıtmamaktadır. “Devrimci durum oluştu” diyen ve gündüz vakti rüya görense olmamış olsun.

- Sendikaların ve meslek örgütlerinin hali pür melali ortadayken, sendika.org’un “emek ve meslek örgütlerinin yönetimleri, üyelerinden demokratları, sosyalistleri etkileyen propaganda faaliyetinin yanında üyelerinin tamamını AKP karşıtı bir eksende birleştirmenin programını hayata geçirmelidir” şeklindeki temennisi havada kalmaktadır. Direniş’teki yurttaşların mücadeledeki dayanışmasına, bir de “kitle örgütleri”ndeki birbirine “çelme takan” grupçu sola bakın!..

- Kadınların hareketlenmesinde kürtaj yasağı girişimine itirazları, genel siyasal tepkilerinin bileşenidir. Yaşam tarzlarını ve kimliklerini, cinsel eğilimlerini eksen alarak belirleyenler (LGBT’ler), maruz kaldıkları baskı ve aşağılanmaya isyan ettiklerinden, Harekete katılmıştır denebilir. Fakat bu durumu öne çıkarıp, onların genel siyasal tepkisini görmemek doğru olmayacaktır. 1980 ve 1990’larda doğan “apolitik” gençler, örgütlü gençlerle mücadele içerisinde ortaklaşmıştır. Türkiye sosyalist hareketi bu gençlerin bir kısmını rahatlıkla kapsamıştır/kapsayacaktır. Omuz omuza durma ve birlikte çalışma, duygudaşlık, örgütlenmenin altın kuralıdır.

- Haziran Hareketi'ne Genç Türk, HEPAR gibi grupların katılmış olması ve bir süreliğine MHP tabanından katılımların olması, Direniş'in siyasal rengini değiştirmez. Haziran Hareketi, sol değerlerin ve ilkelerin egemen olduğu bir halk hareketidir.

- AKP iktidarı, Gezi Parkı'nın yok edilmesinde, Taksim yayalaştırma projesinde, plebisit yapma fikrinde geri adım atmıştır. Bunlar halkın demokratik kazanımlarıdır. Harekete katılan kitleler, yaşadıkları deneyimi unutmayacaktır. Belli bir misyonu olan AKP'yse, durmayacak "yola devam" etmek isteyecektir. Fakat bundan sonra kitlelerin hareketlenmesinin yeni kabarışlarının da önüne zor geçilir. AKP iktidarı gündem belirlerken ve atacağı adımlarda kitlesel tepkiyle karşılaşacağı kaygısını yaşayacaktır.

- Mısır'da halkın Müslüman Kardeşlerin devlet aygıtındaki kadrolaşma faaliyetine, toplumsal yaşamı biçimlendirmesine, Türkiye'dekiyle karşılaştırıldığında, daha hızlı yanıt verdiği gözlenmektedir. Türkiye'de Haziran Ayaklanması'nın mayalanma ya da kuluçka süresi görece uzun sürmüş, Haziran halk isyanı, görece geç gelmiştir. Mısır'daki iktidarın yapılanışı, kitlelerin Mübarek'i devirirken yaşadığı ayaklanma deneyimi gibi Mısır toplumunun özelliklerinden kaynaklanan nedenleri bir yana bırakacak olursak, Türkiye ile Mısır'da neredeyse eş zamanlı olarak gerçekleşen halk hareketlerinin mayalanma süreleri arasındaki "göreli farkın" (yaklaşık 10 yıl) Türkiye toplumundan ileri gelen nedenleri önemlidir. 1) Türkiye'de iktidarın toplum içerisindeki kuruluşu, kendini yeniden üretim ve toplumsal denetim mekanizmaları daha güçlüdür. 2) Düzen muhalefetinin (CHP ve MHP), iktidar ilişkilerine payandalık yapma ve hoşnutsuzlukları gidermede supap olma işlevleri, tamamen etkisiz değildir. 3) Alevilerin ve Kürt hareketinin iktidarın toplum üzerinde kurduğu genel hegemonyayı dağıtacak durumda (örgütlenme, siyasal perspektif) olmaması. 4) Toplumu sarsan derinleşmiş bir ekonomik krizin olmayışı. 5) Sosyalist hareketin güçsüzlüğü.

- Mısır'da emperyalizm destekli İslamcılık modeli çökmüştür. Fakat Türkiye'de uyumlu İslamcılığın henüz "yara aldığını" söylemek gerekir.

- Mayıs ayıyla birlikte Türkiye'ye sermaye girişinde düşüş gözlenmiştir. Türkiye'den kaçan para, ABD, AB ülkeleri ve Japonya'ya gitmektedir. Fakat Haziran hareketi, ekonomik (veya siyasi) bir kriz üzerinde yükselmemiştir. Önümüzdeki aylarda hem ekonomik hem de siyasi kriz oluşma ihtimalinin yükseldiğiyse aşikâr. Türkiye ve geniş çevresindeki coğrafyada, zamanın akışı hızlanmaktadır. Örneğin polisin üniversitelere yerleştirilmesi girişimi, sonbaharda üniversitelerde hareketlenmelerin olacağını göstermektedir. Seçim gündemi, Suriye'deki "vekil savaşı", Kürt hareketiyle yaşanacak bozuşmalar, siyasal tansiyonun yükselmesine, toplumsal mücadelelerin gelişmesine yol açacaktır.

- İktidarın hegemonya araçları "cebir ve hile" yöntemleriyle etkindir. Öyleyse, toplumsal muhalefetin, "hilelere" karşı, seslenme araçlarını çeşitlendirmesi ve güçlendirmesinin, fakat bunu "cebre" karşı örgütlü ve eylemli "güç"le birleştirmesinin önemi ortadadır. Televizyonda vali yardımcılığı görevini yapan penguen belgeselci/Burak Törün'lü basın-yayının, şirazesinden çıkan, ağaçla röportaj yapıp, TOMA ile görüşen Mevlüt Yüksel'li yandaş basın-yayının ve TOMA'lı cebrin, panzehiri siyasal/ideolojik seslenmeyi, eylemli güçle tamamlamaktan geçmektedir. "Hilelere" karşı daha çok eylemli güç, "cebre" karşı daha çok ideolojik/psikolojik mücadele… Bu iki yöntemin "zayıf karınları"/"Aşil topuğu" dikkate alınmalıdır.

- Demir Küçükaydın, "Türkiye'deki devrimci kabarışı 27 Mayıs gibi veya Mısır'dakinin benzeri bir akıbet beklemektedir." demiştir. Diğer seçenekse hayal ettiği "devrim"miş. Oysa Haziran Direnişi'ne referansla askeri bir darbenin olabilirliğinden bahsetmek "deli saçması"dır. "Devrimci durum", "ikili iktidar" saptamaları da öyle… Haziran Direnişi'nin Taksim'deki var oluşuyla, Paris Komünü arasında ortaklıklar bulmaya çalışanlar da olmuştur. Oysa Paris Komünü bir iktidar biçimidir. Çadırlardaki yaşamı, "on tane Paris Komünü kitabı değerinde" saymak (Serdar Türkmen), çadırlardaki dayanışmanın, komün yaşamının olabilirliğini gösterdiği yönünde bir algı, çocuksudur.

- Haziran Hareketi yeni eylem biçimleri oluşturmuştur. Gece yapılan, yolların kapatıldığı ya da trafiğe kontrollü geçiş izninin verildiği sokak eylemleri (yürüyüşler, yol kesmeler, barikat savaşları vb.), çadırlar kurarak alan hâkimiyeti sağlanması, "duran adam" eylemleri, tencere-tava-korna çalma eylemleri, forumlar/meclisler, iftar sofraları, yeni eylem biçimleridir. Açık hava tiyatro oyunları ve müzik resitalleri, parkta düğün töreni gibi yeni denemeler ve diğerleri, büyün bunlar, eylemlerin ve siyasetin, toplumsal yaşamın izole edilmiş mekânlarına ve kısıtlı zamanlara hapsedilmediği olumlu örneklerdir. Sözüm ona nitelikli, aslında zorlama ve yapay olan, cilalanmış ve şov biçimindeki sol etkinliklerden, basın açıklaması türünde geçiştirmelik sendikal "eylem"lerden farklılıkları kavranmalıdır. Siyaset yapmak ve eylemde bulunmak, toplumsal yaşamın tüm sathına yayıldığında, toplumsal yaşamın dokusunda doğallıkla ve kolektif olarak üretildiğinde, meşruiyeti, onaylamayı ve katılımı, etkililiği ve iz bırakmayı, örnek oluşturup yaygınlaşmayı sağlamaktadır. Türkiye solunda çekinilen, imkânsız sayılan ya da aşırı

yüceltilen duvar yazılamaları, barikat savaşları, park işgalleri gibi eylemler, Hareket'in akışı içerisinde, kendilerinden beklenmesi gereken işlevleri göstererek, doğallıkla organize edilen işlerdir.

- Haziran Hareketi'nin bir "devrimci durum"u oluşturabilmesi için asgari düzeyde gerekli olan üniversite işgalleri, grevler ve iş yerlerinde mücadele deneyimleri yaşanmamıştır. İsyan'ın önemli bir eksiği budur.

- Serdar Türkmen'in sendika.org'da "mekân yaratmak" biçimindeki değerlendirmesi sağlıklıdır. Semtlerde, mahallelerde alanların çevrelenmesi, dayanışma ilişkilerinin kurulması, kültür-sanat etkinlikleri/söyleşiler/sosyal yaşamın örgütlenmesi üzerinden kalıcılaşmak gerektiğini belirtmiştir. Bunu son yıllarda hep söyleye geldik. Bu bakışın, kent merkezlerini ihmal etme anlamına gelmediği de açık olmalıdır. Başka yazarların ve forumlara katılanların "AKP tabanına ulaşmak için mücadele içerisinde bu insanlarla diyalog kurulmalı ve bizlere güven duymaları sağlanmalı" şeklindeki yaklaşımı da sağlıklıdır. Bunun bir gündemi olarak kentsel dönüşüme karşı mücadele önerisinde bulunanlar olmuştur. Tek başına bu başlığa odaklanılırsa, bunun mücadeleyi daraltıcı olacağıysa görülmelidir.

- Sendika.org'taki yazısında Yaşar Ayaşlı, Brezilya ve Bulgaristan'daki eylemleri Haziran Direnişi'nin tetiklediğini yazmıştır. Bu konuda olsa olsa motivasyon sağlamıştır denebilir. Tetiklemeden bahsedilemez.

- Bitirirken; siyaset literatürüne "hakları için savaşmak" anlamına gelen "chapulling" (ing.), ""schapulieren" (alm.), "el chapulo" (isp.) kelimesini kazandıran, bu memleketin yiğit, çalışkan, zekâsını doğru işlere yönelten, kendine güvenen, onurlu ve alabildiğine doğal yurttaşlarına, çapulculara duyduğum aşkla yazıyorum, bu yazıyı... Çapulculara bin selam olsun!..

Yazılma tarihi: 27-28 Temmuz 2013

44. [Mart Eylemleri]

Bu başlık altındaki kısa yazılar, 19 Mart 2025 sonrasında gelişen olaylarla ilgili olarak gündem sıcaklığını korurken yazılmıştır.

Sosyal demokratik liberalizmin sokaktaki barutu çabuk bitecektir

18 Mart'ta Ekrem İmamoğlu'nun diplomasının iptali ve ertesi gün yolsuzluk ile "kent uzlaşısı" kapsamında Kürt hareketiyle ittifak gerekçeleriyle iki soruşturma nedeniyle gözaltına alınması, toplumda ekonomik krizin etkisiyle derinleşen hoşnutsuzlukların, siyasi iktidara dönük itirazların bir toplumsal güç ve hareket olarak açığa çıkmasına yol açmış, siyasi iktidara karşı biriken tepkinin sokaklara inmesi için bir kıvılcım, tetikleyici bir neden olmuştur.

Siyasi iktidarın güdümünde ve kontrolünde olan (tün basın-yayının yüzde 90'ı) medya ve bir iktidar yapısı olan yargı, gelecek CB seçimlerini kazanma ihtimali çok yüksek olan İmamoğlu'nu toplum nezdinde itibarsızlaştırmaya yarayacak bir hamleye girişmiş, bunun da ötesinde büyük olasılıkla tutuklulukla ve İBB'ye kayyum atamasıyla sonuçlanacak bir süreçle birlikte, gelecek CB seçimlerindeki en güçlü alternatifi etkisizleştirmiştir. Toplumsal dokuda kent lokantalarıyla, ayni ve nakdi yardımlarla popülaritesini artıran ve anlaşıldığı kadarıyla sermaye sınıfının ana gövdesinin/TÜSİAD'ın desteğini arkasına alan CHP'nin, iktisadi kriz ortamında AKP-MHP ve ittifak güçlerine karşı bir düzen içi alternatif olarak öne çıkmış olması, bu partinin genişleyen/artan toplumsal onayını kırmaya dönük hamleleri gündeme getirmiştir. CHP'nin bir önceki kurultayı üzerinde şaibeler oluşturulması ve bu partiye kayyum atanması girişimi, şimdilik alınan yeni kurultay kararıyla bertaraf edilmişse de siyasi iktidarın oy oranları artmaya devam eden bu partiyi gelecek seçimlerde gözden düşürecek başka hamlelerinin de olması muhtemeldir.

Siyasi iktidardan hoşnutsuz kitlelerin sokaklara çıkması, CHP'yi sokağın nabzına yakın sol söylemler kullanmaya mecbur etmiştir. Fakat gelişen toplumsal hareketlenmenin oluşturduğu ateşle alev alan bu partinin muhalefet

barutu, çabuk bitecektir. CHP siyasal ufku liberalizmle sınırlı bir düzen partisi olarak, oluşan kitle hareketliliğini kendi yörüngesinde tutmaya çalışmakta, tepkilerin düzen dışı siyasal aktörlere kanalize olup, sosyalist hareketin güçlenmesine doğası gereği engel olmaktadır. Türkiye sosyalist güçleri için yeni tehlikenin adı, sosyal demokratik liberalizmin gelişen bu toplumsal hareketin önderliğine yerleşmesini kabul etme, sosyal demokrasinin toplumdaki tepkileri soğurmasına izin vermedir. Siyasi iktidarı "faşizm" olarak kodlayıp, buna karşı birleşik mücadele/direniş cephesi oluşturmaktan dem vurulması, CHP'nin liderliğini onaylayıp, gelişen toplumsal hareketin ve sosyalist solun bu partinin kuyruğuna takılması vahim bir hata olacaktır. Kürt siyasi güçlerle birlikte sosyalist solun hep birlikte güç birliği oluşturup, CHP'nin tabanındaki kitlelerle birlikte toplumsal hareketliliğe katılması, bu hareketlenmeyi sol değerler istikametinde yönlendirmeye çalışması gerekmektedir.

19 Mart sonrasını nasıl okumalı ve ne yapmalı?

Yürütme gücündeki kişilerin bazı adımları atmaya niyet etmesi, kafalarındaki planları yaşama geçirmeye başlaması, bunlara karşı muhalif figürlerin sokağa çıkma kararı alması, "hodri meydan" diyerek karşı hamleye yeltenmesi, böylelikle planlananların kısmen boşa çıkması vb. vb. Politik figürlerin bireysel güç ve yeteneklerini abartan bu tür değerlendirmeler, politik faillerin de katıldığı nesnel süreçlerin gerçekçi analizinde yanıltıcıdır. Üstelik bu değerlendirmeleri yapanların duygu ve yargılarını içerdiklerinden eğilimlerin tespitinde ve olası ara sonuçları öngörmede işe yaramazlar.

18-19 Mart'tan bugüne uzanan tarihsel kesitte siyasi iktidarın kendi sürekliliğini sağlama refleksi olarak iktidar için bir tehdit ve alternatif olan İmamoğlu'nun etkisizleştirilmesi ve buna tepki olarak şekillenen sokak eylemleri ile üniversitelerdeki boykotlar, bir sürecin karşıt yönlerini ya da vektörlerini oluşturmaktadır.

Toplumda siyasi iktidarın uygulayageldiği politikalara dönük itirazlar ve hoşnutsuzluklar, iktisadi krizin oluşturduğu yoksullaşmanın ürünü öfke, İmamoğlu'nun gözaltına alınması olayının kıvılcımıyla/tetiklemesiyle toplumsal bir güç ve hareket olarak patlamış, kuvveden fiile çıkmıştır.

Yaşadığımız tarihsel kesitte iktidar organizasyonu olan yargı ve hegemonya yapısı olan yandaş medyayla birlikte parti-devlet olan AKP-MHP'nin organizasyonel, ikna ve şiddet gücü, buna karşıt olan CHP, sosyalist hareket, sokaktaki kitleler ve muhalif medyanın örgütsel gücü ve oluşturduğu meşruiyet ile "çarpışmakta"dır.

CHP, kitlelerin mevcut siyasal rejime ilişkin düzen içi ya da düzen dışı alternatif arayışını kendi arkasına almakta, kitlelerde biriken hoşnutsuzlukların ve öfkenin sosyalist harekete yönelmesinin önüne geçmekte, bunların düzen içinde kalınarak soğurulması işlevini yerine getirmektedir.

Sokağın açığa çıkan enerjisi, İmamoğlu adında bir bireyin CB adaylığını desteklemeye daraltılmakta, sosyal demokratik liberalizmin son yıllarda yıldızı parlayan partisi CHP'nin toplumsal onayını artırmaya dönük kullanılmakta, "tüketimden gelen gücün(!) kullanılması" şeklinde hiçbir etkiye/sonuca ulaşmayacak protesto türleri ve Saraçhane önüne sıkışmış türkülü-şarkılı, bol keseden bıçkın laflar ederek duygusal rahatlamanın sağlandığı mitinglerle heba edilmekte, yatıştırılmakta, dizginlenmektedir.

Siyasi iktidarın vektörü ile CHP'nin hegemonyası altında bulunan muhalif toplumsal güçlerin vektörü karşıtlaşmaktayken, daha organize olan, şiddet, sansür, yasaklama, baskı ve zorlama tekelini elinde bulunduran vektörün, sokaktaki kitlelerin liderliği CHP'de olduğu sürece galebe çalmaması mümkün değildir. İktidar vektörü kendi tabanı gözünde meşruiyetini yitirmeden sürekliliğini sağlamak ve korumak üzere son sınırına kadar hareket edecek, karşıt güçleri hırpalayıp, muhalefet vektörünü eninde sonunda bertaraf edecektir. Bir yıl boyunca iktidarla "normalleşme" süreci yaşayan CHP'nin liderliğindeki bir muhalefetin bir süre direndikten sonra, sönmemesi mümkün değildir.

Sosyalist hareketin, yasal Kürt hareketiyle güç birliği içerisinde, eylemlere kendi rengini çalma yönünde uğraşması, hareketlenen toplumsal kesimler içerisinde bulunması ve böylelikle gücünü artırması gerekir. Kürt emekçilerin ve kent yoksullarının köklü mücadele geleneği ve sol değerlere yakınlığı ve yatkınlığı vardır. İktidarın inisiyatifiyle başlayan "süreç" içerisinde siyasi iktidara yedeklenmemesi için DEM Parti'yle ve tabanıyla etkileşim içerisinde olunmalı, Kürt emekçiler yalnız bırakılmamalıdır. Fakat bu partinin "demokratikleşme" adı altındaki pragmatist tutumlarına karşı mesafeli olup, yörüngesinde dolanan uydu konumuna düşülmemelidir.

Sosyalistler, CHP'ye oy verenler ve sokak eylemlerine/mitinglerine katılan emek yanlısı, yurtsever, Cumhuriyetçi, seküler duyarlılıklara sahip emekçiler arasında propaganda yürütmeli, bir süre önce iktidarla "normalleşen" şimdi Saraçhane'deki kürsüden kuru sıkı atışlar yapan mevcut "muhalefetle" halkımızın çıkarına ve onu düze çıkaran bir sonuca varılamayacağı anlatılmalıdır.

Tespitler

i. Türkiye’de siyasi rejim otoriter özellikler taşıyan kapitalist demokrasidir. Devletin tipi ise başkanlık sistemiyle karakterize kapitalist devlettir. Siyasal rejim otoriter ve faşizan özellikler taşısa da “faşist” nitelikte totaliter bir rejim değildir. 18-19 Mart’ta İmamoğlu’nun diplomasının iptal edilmesi ve gözaltına alınması, siyasal rejimin otoriter özelliğinin göstergeleri olan yargının zor ve baskı uygulayıcı karakterine ve ekonomik krizin getirdiği yoksullaşmaya karşı toplumda biriken itirazların, tepkilerin ve öfkenin dışa vurulmasına yol açmış, toplumda derinleşen ve yaygınlaşan hoşnutsuzların bu tetiklemeyle sokağa taşmasına götürmüş, toplumsal rahatsızlıkların bir kıvılcımla patlamasına neden olmuştur.

ii. Oluşan toplumsal hareketliliğin tetikleyicisi İmamoğlu’na yapılan operasyonlar olsa da bu isim etrafında şekillenen olaylar toplumsal hareketlenmenin asıl ya da kök nedeni değildir.

iii. Mart eylemleri, büyük oranda kendiliğinden gelişen bir toplumsal harekete aittir. Eylemlilik süreçlerine sosyalist solun katılımı ve CHP’nin kitleselliği kendi arkasına alma çabası olmuşsa da bu eylemlerdeki toplumsal hareketlenme “kendiliğinden” karakterdedir. Bunun anlamı, bir sosyalist öncü parti ya da örgütlenme tarafından süreçlere yön verilmesi durumunun söz konusu olmamasıdır.

iv. Eylemlere katılan protestocular, büyük oranda gençlerden ve genç erişkinlerden oluşmaktadır. Bunun nedenleri arasında demografik özellikleri nedeniyle bu toplumsal kesimin cesaretinin, dinamizminin ve zamanının göreli olarak daha çok oluşu, görece daha hesapsız biçimde bilinçle ve duygularla harekete geçmeye yatkınlığı, geleceksizlik ve kaybedecekleri bir şeyin olmaması hissinin ağırlığı sayılabilir. Hareketlenen gençler-genç yetişkinler arasında sınıfsal konumu itibarıyla proleter olanlar yanı sıra, geleceğin işçileri olan öğrenciler ve katılanların yüzde 40’ı oranında öğrenci-işçilerin de olduğu dikkate alındığında, Mart eylemlerinin sınıfsal karakterde olduğu söylenebilmektedir. Oluşan toplumsal hareket işçilerin dar ekonomik mücadele başlıklarına sıkışmadığından bir “sınıf hareketi” değilse de “sınıfsal karakterde bir hareket”tir. Toplumsal hareketlenmenin “hak, hukuk adalet”, “hükümet istifa” gibi politik talepleri de emekçilerin çıkarlarıyla uyumlu sınıfsal taleplerdir.

v. Toplumsal hareketin talepleri ve yaygınlığı CHP’nin kapsama alanının dışına çıkmışsa da bu parti hareketi kendi arkasına almaya gayret etmiş, kitlelerin biriken itirazlarını, tepkilerini, öfkesini, taleplerini ve özlemlerini İmamoğlu’nun CB adaylığının desteklenmesine yönlendirmeye, kendisinin oy oranlarını artırma yönünde kanalize etmeye çalışmış, açığa çıkan kitlesel enerjiyi soğurup, düzenin sınırları içerisinde yatıştırmaya uğraşmıştır. CHP varlığı gereği bu politik çabalarıyla sosyalist solun mücadele alanını daraltmış, onun kitlelerle yaygın temas yüzeyleri bulmasını azaltmıştır. Bu partinin kontrolü altında tutabileceği mitinglere yönelmesi düzen içi karakteri ve böylesi bir ihtiyacın ürünüdür.

vi. İmamoğlu’nun gözaltına alınıp sonrasında tutuklanması ile CHP ve İBB’ye kayyum atanması yönündeki girişimlerin, “darbe” olarak tanımlanması, mevcut siyasal iktidarın “cunta” olarak nitelenmesi, siyaset bilimi açısından geçersiz, fakat CHP’nin kendisine dönük toplumsal algıda meşruiyetini artırmaya yarayan popüler politik söylemlerdir.

vii. Mart eylemlerindeki toplumsal hareket “kendiliğinden” bir karakter taşıdığından ve süreçlerin genel akış yönüne bir ölçüde CHP rengini verdiğinden, sosyalist solun hareket içerisinde bulunup, örgütlenme olanaklarını değerlendirerek, maksimum kazanımlarla çıkması, ayrıca sosyalistlerin toplumsal onayının artması arzulanacak yegâne ara sonuçtur. Mart eylemlerinin kendiliğinden karakteri belirli bir süre sonra sönümlenmesini getirecektir.

viii. Türkiye tarihinde ilk kez ve üstelik yaygın ve etkili bir tüketim boykotu gerçekleşmiş, bu boykot Mart toplumsal hareketinin moral/motivasyon kaynağı olup, sosyalistlerin organize ettiği eşlik eden etkinliklerle birlikte bireysel pasif bir direniş biçimi olmanın ötesine geçerek mücadelenin anlamlı bir kazanımı olmuştur. Üniversitelerdeki akademik boykotlar da aynı şekilde aktif etkinlik ve eylemliliklerle birlikte, örgütlülüğü artıracak şekilde organize edildiğinden, sosyalizm yolunda uzun ve çetin yürüyüşün ufak bir mevzi mücadelesi olarak anılmayı hak etmiştir.

ix. 19 Mart’tan sonra şekillenen süreçler için bir “hegemonya krizi”nden bahsetmek yanlıştır. Aksine baskı ve zor, sansür ve yıldırma araçları ve yöntemleri ile özellikle yandaş medya üzerinden oluşturulan toplumsal meşruiyet ve onay mekanizmaları son sınırına kadar kullanılmakta ve işletilmektedir. Ülke çapında yaşanan bir devrimci durum kesitinde, emekçi kitleler üzerindeki hegemonya dağıldığında ve yeniden üretilemez duruma geldiğinde “hegemonya krizi” oluşur. İçinde bulunduğumuz tarihsel kesitte böylesi bir kriz yoktur. Hegemonyayı, salt rıza/onay üzerinden düşünmemek gerekir. Hegemonya, hem onay/rıza üreten mekanizmalar ve yapılar, hem de tahakküm/baskı/zor/yıldırma mekanizmaları üzerinden birlikte kurulur. Bu birlikteliğin ortak ürünü olarak hegemonya oluşur ve yeniden-üretilir. Siyasal iktidara alternatif olabilecek karşı-hegemonya oluşturan organizasyonlar/örgütlenmelerin zayıf durumda oluşu da bir hegemonya krizinin oluşmasını önlemektedir. Üstelik, siyasi iktidarın son aylarda bir “yönetememe krizi” içerisinde olduğu da doğru değildir. "Yönetememe krizi" devlete

ve yürütme gücüne ait bir yetersizliği ifade etmektedir. Bu krizin görünümleri paralize olma durumu, birbirini baltalayan karşıt hamleler olabilir. Bugün siyasal iktidarın hamlelerinde bu semptomlar yoktur. Toplumsal desteği uzun bir süredir zayıflayan siyasi iktidar, kendisine rakip olarak beliren İmamoğlu ve CHP üzerine gitmiş, bunları geriletip etkisizleştirmeye çalışmıştır. Fakat sokağa çıkan kitlelerin harekete geçen gücü, siyasi iktidarın hamlelerini frenlemiş ve belki de geleceğe doğru ertelemiştir.

x. Sokaktaki toplumsal hareket, öğrenci gençlik hareketi, sosyalist partiler ve örgütler, CHP ve muhalif medya kanallarının oluşturduğu siyasi-toplumsal vektöre karşıtlık oluşturan, tüm organlarıyla siyasi iktidar ve yandaş medyadan mürekkep vektör arasında şimdilik geçici bir denge oluşmuştur. Bu siyasi güçler arasında geçici bir "pat durumu" mevcuttur. Yaşanan süreçlerle birlikte siyasi iktidarın meşruiyetinde/toplumsal onayında erozyon olduğu söylenebilirse de siyasi iktidarın yakın vadede düşmesi mümkün görünmemektedir. Toplumsal hareketlenmeye katılan yurttaşların bir kısmı sosyalist sol tarafından kapsansa da bir süre sonra sokaklardan ve miting alanlarından çekilerek evlerine dönmeleri kuvvetle muhtemeldir.

xi. Türkiye'deki siyasal rejimi yapılmaması gerektiği halde "faşizm" olarak tanımlayan geniş bir sol çevre bulunmaktadır. Bu çevrelerden faşizme karşı birleşik cephe önerenler olacaktır ve sosyal demokratik liberalizmin/CHP'nin şemsiyesi altında toplanalım diyebilecekler çıkacaktır. Bundan uzak durulması, sosyalist sol ile yasal Kürt hareketinin en geniş birlikteliğinin sağlanıp, gündemlere ilişkin ortak politikalar geliştirilmeye çalışılması, ortak bir CB adayı çıkarılması gerekmektedir. **04.04.2025**

Solun üzerine düşen nedir?

"Siyasi parti ve örgütler olarak; ekmek, barış, özgürlük diyen tüm ilerici güçleri gittikçe gericileşen ve otoriterleşen tek adam yönetimine karşı gerçek bir demokrasi, barış ve demokratik bir Türkiye inşa etmek için birlikte mücadele etmeye çağırıyoruz.

Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi
Emekçi Hareket Partisi
Emek Partisi
Halkevleri
Sosyalist Meclisler Federasyonu
Sol Parti
Toplumsal Özgürlük Partisi
Türkiye İşçi Partisi

20 Şubat 2025*"*

İşte böyleydi sosyalist örgütlerin ve yasal Kürt hareketinin bir-iki ay önceki çağrısı. İnanılmaz değil mi?.. Yakın zamanda "birlikte mücadele" için güç birliği yapıyorsunuz, kısa zaman sonra 19 Mart günü geldiğinde sokaklara taşan toplumsal öfke ve itirazları örgütlemek, oluşan toplumsal harekete bir yön vermek, eylemlilik takvimi açıklayıp, çeşitli etkinliklerle desteklemek, mevcut iktisadi krizden ve siyasi iktidardan kurtulmanın yolu olarak somut önerilerle, yapılacaklar listesiyle halkın umudunu ve direnişini sırtlayıp geleceğe taşımak için kılınızı kıpırdatmıyorsunuz. Varsa yoksa CHP, "o ne derse o olur" şeklinde bir anlayışla bu partinin kuyruğuna takılıp, "faşizme karşı cephe/direniş hattı" oluşturmaya koyuluyorsunuz. Bu bir akıl tutulması, bir öncü olamama durumu, teorik olarak yaşananları okuyamama ve yakın geleceği öngörememe hali, değilse nedir?..

Türkiye sosyalist solunun hal-i pür melali budur.

Bianet.org sitesinde 9 Nisan 2025 tarihli "*Sol, üzerine düşeni yapacak mı?"* adlı yazısında Onur Hamzaoğlu bakın ne yazıyor:

"İçinde bulunduğumuz dönem, 21. yüzyıl faşizmi "birlikte mücadeleyi" hatta cephe mücadelesini gerekli kılıyor. Mücadeleye solun, sosyalistlerin "rengini verebilmesi" ve nihayetinin Türkiye halkları, işçi sınıfı, kadınları, gençleri için bir kazanım olabilmesi için birlikte mücadelenin-cephenin içinde ayrı ayrı değil, ortaklaşabilmiş bir yapı olarak yer almaları gerekiyor. Ana muhalefet partisiyle tek tek ilişkilenmek, ayrı sokaklarda, ayrı meydanlarda olmak yerine "birlikte" olabilmeleri gerekiyor."

"Ana muhalefet partisiyle" tek tek ilişki kurulmasın, "birlikte" olunsun deniyor. CHP'nin yer aldığı, yer almakla kalmayıp bileşenleri üzerinde hegemonyasını/liderliğini kurduğu ve onaylattığı bir birliktelikten, sosyalist sol parti ve örgütlerin birlikteliğinden bahsediyor.

19 Mart'tan sonra gelişen sokak hareketliliği, CHP'yi sokağın nabzını tutacak söylemler kullanmaya ve Saraçhane önünde barutu çabuk bitecek eylemler için çağrıda bulunmaya götürmüştü. Bu günlerde sokağa inen kitlelerin arasında bulunup, onlara sosyalist solun sloganlarını ve söylemlerini taşımak, fiilen eylemcilerin yanında bulunup duygu ortaklığını düşünsel ortaklaşmaya doğru evrilmeye çalışmak gerekliydi. Fakat gelinen noktada, sosyalist solun kendi bağımsız çizgisini, politik söylemlerini ve sloganlarını, iktisadi krizin yoksullaştırdığı ve mevcut iktidara itirazı olan emekçilere ulaştırması, aralarında bir güç birliği de olduğuna göre geniş toplumsal kesimlere seslenecek ve onları toparlayacak politik hamleler yapması beklenmektedir. Sosyalistlerin diğer parti ve örgütleri kapsamaya doğru genişleyen fakat CHP dışarıda bırakılarak oluşturacağı bir mücadele birlikteliği yerindedir.

Bu yapılmadığı takdirde, toplumumuzda biriken itirazlar, öfke ve rahatsızlıklar CHP'nin oy oranlarını artırmaya ve bu partinin CB adayının toplumsal onayının güçlenmesine yarar. Sosyalistlerin CHP'nin kuyruğuna takılmadan, bağımsız siyasal hattını emekçilerle buluşturacak kampanyalara, projelere, etkinlik ve eylemlere ivedilikle gereksinimi olduğu görülmektedir. Bu konuda inisiyatifsizliğin, toplumsal duyarlılıkları kapsayamamanın sonucu güçlenme olanağı varken yerinde saymak olacaktır.

Alıntı için kaynak: https://bianet.org/yazi/sol-uzerine-duseni-yapacak-mi-306278

45. [Sosyal Devlet, Kamucu Politikalar, Kamulaştırma]

Türkiye'de kapitalist sistemin son 44 yılında neo-liberal ekonomi politikaları uygulandı. İçinde bulunduğumuz dönemde, neo-liberal politikaların biriktire geldiği tahribatlar, bazı yönlerden toplumsal algıda kurtulunması gereken sorunlar olarak görünür hale geldi. Akla ilk gelenler şunlar: Sosyal devletin tasfiyesiyle boşalan alana hayırseverlik dernekleri/vakıflarının yerleşmesi, devletin kurumlarının şirketleşmesi ve piyasa ilişkilerine dâhil olması, kamusal hizmet sunma anlayışının tasfiyesi, bazı kurumlarda şişkinlik oluşurken (örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı) diğer kurumlarda tercih edilmiş bir personel ve örgütlenme yetersizliği (örneğin AFAD), devlet kurumlarının eşgüdümle çalışma ve planlama kabiliyetini yitirmesi, askeri personelin profesyonelleşmesi ve bedelli askerlik sonucu orduda yaşanan dönüşüm… Deprem özelinde bunlara devletin ihaleler yoluyla inşaat şirketlerinin çıkarlarını kollaması ve onların semirmesine ön ayak olması, yapı denetim işinin piyasadaki şirketlere bırakılması sonucu yakın zamanlarda yapılan binaların da depreme dayanıksız üretilmesi vd… eklenebilir.

Bu tablo, Türkiye'nin yeni bir kamusallığa ihtiyaç duyduğunu gösteriyor. Nasıl mı?.. Örneğin askerlik meslek olarak var olmanın yanı sıra, kadın ve erkek her yurttaşın sınırlı bir zaman dâhilinde görevi olarak kabul edilmeli, parasal ilişkilerden kurtarılmalıdır. Hayırseverlik dernekleri/vakıfları kapatılıp, devletin toplumun yararına hizmetler sunması sağlanmalıdır. Devlet kurumları, piyasa ilişkilerinin tasfiyesiyle birlikte yeniden yapılandırılmalı, organizasyonları ve işlevleri yeniden tanımlanmalıdır.

Peki sosyal devlet neydi?.. Sosyal devlet, piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi ve karma ekonomi, 1929 Bunalımından sonra, krizden çıkışın bir formülü oluyor. Bunlar ayrıca, 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarında, reel sosyalizme ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde yeniden kitleselleşme eğilimi gösteren komünist partilere karşı, işçi sınıfının kapitalist demokrasilere rızasını inşa etmeye yarıyor. Sosyal demokrasinin altın çağı olan 2. Dünya Savaşı-1980 yılları arası dönemi karakterize eden Keynesçi sermaye birikim biçimi, uluslararası bir krizle birlikte yerini, 1980'lerden itibaren neo-liberalizme bırakıyor.

Türkiye'de de benzer bir gelişim seyri gösteren sosyal devlet uygulamaları, özellikle 1960-80 arasında gözleniyor. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye kapitalizminin ihracata dayalı büyüme modeline geçişiyle birlikte sosyal devlet uygulamaları terk ediliyor. Kamusal parasız sağlık, eğitim hizmeti sunumu, kamusal sigorta/sosyal güvenlik sistemi gibi kamucu politikalar budanıyor, bu hizmetler metalaştırılıp piyasa ilişkilerince belirlenir duruma sokuluyor. Kamusal işletmeler ise devlet eliyle özelleştirilerek, sermaye sınıfına kaynak oluşturuluyor ve böylelikle

kapitalistlere yeni kar devşirme alanları açılıyor. Sonuçta Türkiye'de son 44 yılda kapitalist devlet yapısında, sosyal devlet biçiminden, neo-liberal otoriter güvenlikçi devlete bir geçiş süreci yaşanıyor.

Öyleyse Türkiye'de yeniden sosyal devlet ve kamusal politikalar gündeme gelebilir mi?.. Ya da kapitalizm koşullarında tekrardan kamulaştırma (devletleştirme) yapılabilir mi?..

Son sorunun cevabı açık bir şekilde "hayır" oluyor. Türkiye'de sosyal-demokrasinin hükümete gelmesi durumunda da değişmeyecek olan bir husus budur. Sosyal-demokrasinin bazı kamusal politikalar uygulamaya koyması mümkün olsa da sosyal devletin bir daha kapitalizm çerçevesi içerisinde gündeme gelmesi mümkün değildir.

Biraz somutlayalım. CHP'nin 14 Mayıs 2023 seçim vaatleri arasında Aile Destek Sigortası Kurumu eliyle asgari ücretin altında geliri olan ailelere parasal yardım sağlanması yer alıyordu. Bu yardımdan faydalanmak için prim ödeme yükümlülüğü bulunmayacağı, yardımın bütçeden kaydırmalarla sağlanacağı belirtiliyordu. Her ne kadar CHP aksini söylese de bu parasal yardımın "yoksulluğu bitirmeyeceği, yoksulluğu yöneteceği" çok açıktı. Çünkü insanca yaşamaya yetecek bir ücretlendirme, tam istihdam, yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi kamucu politikaların kapitalist sistemin sınırları dâhilinde uygulanması mümkün olmuyor. CHP'nin bu seçim vaadi, olsa olsa bir "sadakacı/hayırsever devlet" uygulaması olabilir görünüyor.

Öte yandan, üretim araçları ve toprağın, enerji üretim ve dağıtım işlerinin, ulaştırmanın, bankaların, madenlerin ve telekomünikasyon işletmelerinin vd. tümü ancak sosyalist Türkiye'de kamulaştırılabilir. Kamulaştırma, toplumsallaştırma anlamına geliyor. Kamulaştırmanın sosyalizmdeki en baskın biçimi ise devletleştirmedir. Reel sosyalizm deneyimleri, kolektif çiftlikler, kooperatifler gibi kolektif mülkiyet biçimleri arasında, toplumsallaştırma=kamulaştırmanın ağırlıkla devletleştirme biçiminde olacağını göstermiş bulunuyor.

Kapitalizm koşullarında bir daha sosyal devlet yapılanması mümkün olmadığından, sosyal devlet tipini gerçek kılacak tek bir alternatifin bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Sosyalist devlet, budan böyle yegâne "sosyal devlet" örneğini oluşturacaktır. Parasız eğitim ve sağlık, vergilendirme ile finansmanı sağlanacak bir sosyal güvenlik sistemi gibi kamucu politikalar da sosyalizmin hanesine yazılı bulunuyor.

Bitirirken, kamulaştırma ve kamuculuğun temel ilkelerini ve bu konuda Türkiye'de yapılacakları sıralayalım:

i. Günümüzde özelleştirmenin karşıtı olarak kamulaştırmayı yapacak tek güç, işçi sınıfı iktidarıdır. Sosyalizmde, öncelikle üretimin, hizmetlerin, tarımın kamulaştırılmasında hızlı adımlar atılacak, bir süreç içerisinde küçük işletmelerin tasfiyesi sağlanacaktır. Kâr amaçlı üretim, bireysel/şirket çıkarları, rekabet ve diğer piyasa ilişkileri ortadan kaldırılacaktır.

ii. Kamu işletmelerinde ürün ve hizmet üretimi toplumsal ihtiyaçlar dikkate alınarak ve bilimsel merkezi planlama kapsamında gerçekleştirilecektir.

iii. Özelleştirmelerin sonucunda sağlık, eğitim, yurtlarda kalma, yaşlı ve çocuk bakımı, sosyal güvenlik, alt yapı gibi kamusal hizmet alanlarına yeterli kaynak ayrılmaz duruma gelinmiştir. Bu alanlardaki sermayedarlar/şirketler kâr amaçlı faaliyet yürüterek, sağlık, eğitim, yurt hizmeti, bakım hizmetleri, alt yapı hizmetlerini almayı, emeklilik/sağlık sigortası kapsamında bulunmayı, birer hak olmaktan çıkarmış, devletin bu hizmetleri sunma yükümlülüğü yok edilmiştir. Sosyalist Türkiye'de emekçilerin iktidarı, bu hizmetlerin sunumunu kamu eliyle ve ücretsiz gerçekleştirecek, bu olanaklara ulaşmada eşitlik olacaktır. Yine herkes oturduğu konutun devlet mülkiyeti üzerinden sahibi kılınacak, elektrik, doğalgaz, su harcamaları için ve kira olarak düşük bedelleri devlete ödeyecektir. Yük ve yolcu taşımacılığında, ulaştırmada ise kamunun payı ağırlık taşıyacak, bireysel taşıt kullanımı azaltılacaktır.

iv. Kamu mülkiyeti, üretim ve hizmetlerin toplumsal yarar ve çıkarlar doğrultusunda planlanması ve yurttaşlar arasında eşitliğin sağlanması için gereklidir. Halkın taleplerinin sosyalist devlet tarafından dikkate alınması, kamu mülkiyeti sayesinde olanaklıdır.

v. Kapitalist toplumun eşitsiz gelişme uyarınca endüstrileşmesi bölgesel eşitsizlikler doğurmuşken, sosyalist iktidarda merkezi bir plan dahilinde üretim ve hizmetlerin ülkemiz coğrafyasına yerel ihtiyaçlar da gözetilip dağıtılması sağlanacaktır.

vi. Kamu işletmelerinde çalışan emekçiler, vergi ya da sigorta sistemi üzerinden sosyal güvenliğe, sendikalarda örgütlülüğe, işçi sağlığı, iş güvenliği ve çalışma koşulları açısından yüksek standartlara sahip olacaktır. Kamu kuruluşlarında vergi kaçırılamaz. Bu işletmelerde esnek çalışma, geçici/kısmi zamanlı işler yoktur. Çalışma saatleri ve günleri azaltılıp, işsizlerin istihdamı sağlanır. Ücretleri piyasa değil, yapılan işin niteliği ve toplumsal üretime katılım oranı bilirler.

vii. Kamu kuruluşlarının spor, sanat, kültür, eğlence, eğitim gibi dallardaki tesisleri, sadece o kurumda çalışanlara değil, yöresindeki tüm yurttaşlara hizmet verecektir.

viii. TÜPRAŞ, PETKİM, Erdemir, Türk Telekom gibi birçok stratejik kamu işletmesi kamulaştırıldığında, bunların satılmasının doğurduğu ekonomik ve toplumsal hasar telafi edilmiş olacaktır. İnternet dahil telekomünikasyon hizmetleri toplumumuza düşük bir bedel karşılığı ya da ücretsiz olarak kamu eliyle sunulacaktır. Sümerbank, Süt Endüstrisi Kurumu gibi emekçilere ucuz ve kaliteli giysi, ayakkabı ve gıda başlıklarında temel ihtiyaç maddeleri sağlayan kamu kurumlarımız, yeniden açılacak, eski adıyla Et Balık Kurumu, yeni adıyla Et Süt Kurumu yaygınlaştırılıp güçlendirilecektir. Tarım Satış Kooperatifleri ve onun adıyla açılan marketler, kamulaştırılıp, yaygınlaştırılabilir. Kamu eliyle dijital platformlar kurulup, kamu emekçisi vasfındaki dağıtıcılarla insanların ihtiyaç duydukları ürünler adreslerine teslim edilecektir.

ix. Tarımsal üretim ve hayvancılık için gübre, tohum, ilaç, yem, mazot, elektrik gibi temel girdileri üreten KİT'lerin özelleştirilenleri kamulaştırılacak, kapatılanlar yeniden açılacak ve işlevsizleştirilenlere işlev kazandırılacaktır.

46. [Son Filmi Vesilesiyle NBC ve 'İnsan' Üstüne]

Nuri Bile Ceylan (NBC) *Kuru Otlar Üstüne* adlı filmde, bireyler, davranışları ve ilişkileri üzerine birçok gözlemde bulunuyor ve bu gözlemlerini anlamlandırıyor. Bunda sorun bulunmuyor. Roman ve sinema, kitleleri ve eylemlerini değerlendirebileceği gibi bireylerin davranışlarını, diğer bireylerle olan ilişkilerini, psikolojilerini de konu edinebiliyor. Fakat NBC, bireylerin psikolojilerini, davranışlarını ve diğer bireylerle ilişkilerini toplumsal bir arka planı da dikkate alıp, işlemiyor. Toplumsal ilişkiler tarafından bireylerin belirlendiğini kavramadığından, bireylere dair gözlem sonuçlarını genellemeye gitmesi kaçınılmaz oluyor. Bu gözlemlere bakarak, bu gözlemleri anlamlandırarak insanı gerçekçi bir şekilde kavramak mümkün olmuyor.

Gerçekçilik/toplumsal gerçekçilik, bir perspektif olarak NBC'ın sinemasında bulunmuyor. Son filmi *Kuru Otlar Üstüne*'de çaresizlik, çıkışsızlık, kıskançlık, bencillik, arkadaşını aldatma, umutların tükenmesi/umut etmekten yorulmak, çocukları geliştirmeye dönük isteksizlik, yöre gençlerinin dağa çıkması, veterinerin insana küsmesi ve anti-politik tutumu vb. vb. bütün bunlar, toplumsal ilişkiler içerisindeki insanların bütüncül bir perspektifle ele alınıp, işlenmesiyle sunulmuyor. NBC'ın yaptığı eleştiriler elbette var ve yer yer bunlar politik eleştiriler. Fakat bu eleştirileri günlük hayatta herkes, sıradan insanlar/"kuru otlar" da yapıyor; yakınıyor, öfkeleniyor, duruma üzülüyor ve sağlıklı gözlemleri de var herkesin. Bir aydının ise eleştirilerini bütünsel bir perspektif içerisinden yapması, bireylerin koşullarını değerlendirmeye alması, onları bu koşullarla birlikte değerlendirmesi ve bu "bahtsız" durumlardan çıkış için, çözüm için doğrultular, yönsemeler önermesi de gerekiyor.

NBC gerçekçi bir perspektife sahip olmadığından, nihilist, eklektik düşünce ve duygulanımlar taşıyan, bir bütünsel paradigmaya bağlanmamış Samet öğretmeni olumluyor. Samet öğretmeni, solcu Nuray öğretmenle diyalogunda baskın ve daha haklı gösteriyor. NBC kendisinin yönetmen olarak çektiği fotoğrafları, film içerisinde Samet öğretmene çektiriyor ve bu öğretmen "tepeden baktığında", aslında kendisinin insanlara kuşbakışı ve mecazi anlamda da tepelerden bir yerden baktığını ima ediyor.

Oysa insanların koşullarını, insanları müşkül durumlarda yaşamaya iten nedenleri ve koşullayıcıları, yorumlamak/değerlendirmek ve almaşıklara işaret etmek, ilerici bir aydının misyonu oluyor. Bunu yaparken ise, "tepeden bakmak" yerine, "kuru otlar"dan biri olmak, fakat gelişkin ve ilerici olanı yakalayıp, topluma anlatmak gerekiyor.

Özetle, NBC'nın gözlemleri derinlikten yoksun ve toplumsal arka planla birlikte bir "insan" değerlendirmesi yapmıyor. Bu gözlemleri "sokaktaki" herkes yapıyor. NBC, gerçekçi bütünsel bir perspektifle insana yaklaşmıyor.

İnsanların güzel ve sağlıklı özelliklere de sahip olduğu, koşullar zor olsa da, güzel insan olarak da kalabileceklerini görmezden geliyor. Teorik bakış olmadığında, insanları yetkin ve realist şekilde kavramak mümkün olmadığı gibi, onları geliştirecek, ilerletecek bir perspektif de üretilemiyor. NBC'ın toplumsal aydınlanmamıza katkısı çok sınırlı kalıyor.

"İnsan" üzerine çok sayıda gözlem sonucuna varılabilir, bunlardan hayatı anlamlandırmada kullandıklarımız ideolojik perspektiflerimize katılıyor. Birbirine karşıt ya da güçlendiren, birbirini çelen ya da destekleyen, birbiriyle ilişkili ya da ilişkisiz, parçalı/eklektik şekilde sayılamayacak kadar çok duygulanıma ve düşüncelere ulaşılabilir, insanlar, davranışları ve ilişkileri gözlenerek… "İnsanın" NBC'ın yansıttıklarından ibaret olmadığı çok açık. Örneğin insanların koşullara rağmen umutları, sevdaları, tutkuları, bağlanmaları, adanmaları hep var oluyor, insanlar kendini gerçekleştirme çabalarıyla, üretimleri/yaratımları, fedakârlıkları, yorgunluk ve bezmişlik uğrağından geçerek kendilerini tazeleyebilmeleriyle de her zaman hayatı oluşturuyor.

Bize göre ampirik gözlemlerin genellemesiyle oluşturulabilecek genel bir "insan" teorisi bulunmuyor. İnsanlar arası ilişkilerin çeşitli yönleriyle sanatsal ve bilimsel açıdan yorumlanmasıdır hep yapıla gelmekte olan…

"Umut etmekten yorulmamak" için ise, aslında tek başına "umut etmemek" gerekiyor. Sıradan bir insan olarak kitaplar okunur/yazılır, çalışılır, kendini gerçekleştirirken başkaları için de bir şeyler yapılır, sevilir/sevilinir, çocuk olunur/çocuklar yetiştirilir, filmler izlenip, hobilere devam edilir… Hayatta kahramanlar, büyük adamlar/kadınlar yoktur, hayatlarını anlamlandırmaya çalışan işinde-gücünde sıradan insanlar vardır. İnsanların tek tek bireyler olarak tersine özellikler gösterebildiği biliniyorsa da, aynı zamanda değişebilir, gelişebilir, doğruları kavrayabilir, çıkarları için eylemlerde bulunabilir toplumsal canlılar oldukları da gerçekliğin diğer yanıdır.

İnsanlara dönük güvenin ve umudun üzerinde yükselebileceği bir temel, tarih bilinciyle/bilimsel-realist düşüncelerle yani teoriyle, nesnel ve toplumsal gerçekliğe bakmaktır. Sol düşüncelerin ve duyguların, bir insan hayatının farklı evrelerinde kalıcılığını ve yeniden üretimini sağlayan ana etmen bilimsel/teorik perspektif olmalıdır. Bu perspektif sağlam değilse ve tahkim edilip geliştirilmiyorsa, "umut etmekten yorulmak", nihilizme savrulmak, "insandan umudu kesmek", hayatın yorucu ve yıpratıcı süreçleri içerisinde her zaman mümkündür. Tarih ve toplum teorisi, insan kolektiviteleri arası ilişkilerdeki örüntüleri ve eğilimleri, failleri ve yapıları, kitlelerin düşünceleri ile eylemleri arasındaki bağıntıyı incelediğinden, buradan kalkılarak "insana" gidilmelidir.

"Kuru otlar"a bir tepenin üzeriden/"tepeden bakmak" ya da baktığını sanmak yerine, bu "otların" arasında olup, birlikte gelişkin ve ilerici olanı arayıp, bu doğrultuda çalışmak gerekiyor. Çünkü aydın, arayışçıdır; gelişkini ve ilerici olanı arar. Aramalıdır.

Merak ile, tutku ile, aşk ile, teori ile, çünkü yaşamanın heyecanı ile…

47. [Futbol Üzerine]

Futbol, iktisadi bir toplumsal etkinliktir. Futbol sermaye birikiminin olduğu bir kültür endüstrisidir. Sermayenin konumlandığı noktadan bakılırsa, seyircilerden gelen gelir, naklen yayın gelirleri, reklam gelirleri, taraftarların tüketimine sunulan metaların satışıyla elde edilen gelirler gibi birçok kalem, bu kültür endüstrisinin kârının kaynağıdır. Günümüzde yan kollarıyla birlikte dünya çapında futbol sektörünün hacmi 500 milyar dolar düzeyinde bulunmaktadır. Futbol sektöründe şike, yolsuzluk, vergi kaçakçılığı ve kara para aklama rutinleşmiş durumdadır. Mafyanın ve politikacıların, futbol endüstrisiyle doğrudan bağları vardır.

Futbol emekçiler konumlanma nokrasından bakıldığında, emek gücünün yeniden üretimi süreçlerinde oyalayıcı, eğlenceli ve tüketimi artıran bir boş zaman aktivitesidir. Keyif verme ve günlük dertlerden uzaklaşmayı sağlama

işleviyle futbol, kitlelerin afyonudur. Taraftarlık, bir aidiyet duygusu ve kimlik oluşturur. Bu duygudaşlık ve kimlik, taraftarların hayatını anlamlandırmasında kısmi bir yere sahiptir. Uluslararası ölçekte futbolun seyredilmesi, yani futbol metasının ulusal takımlar kapsamında kullanımı ve tüketimi, “milli kimliğin” oluşturulmasına da katılır. Futbol, maço ve şiddet kültürünün yeniden üretiminde de işlevlidir.

Sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerinde, kapitalistlerin toplumsal ölçekte iktidarını/egemenliğini sağlayan iktisadi, siyasi, devletsel, hukuksal, ideolojik ve kültürel toplumsal ilişkilerin, iktisadi ve kültürel-ideolojik boyutları kapsamında kalan futbol kültür endüstrisi, kapitalist sınıfın toplumsal egemenliğini üreten bir iktidar ilişkileri alanıdır. Futbol eksenli iktisadi ve kültürel nitelikte toplumsal ilişkiler, kapitalist sınıfın toplumsal egemenliğini sağlayan hegemonyayı (sisteme dönük onayı/rızayı) üretir.

Futbolun, salt bir oyun ve eğlence olması için, öncelikle üretim ve piyasa ilişkilerinden koparılması gerekir. Sosyalizmde bir spor olarak futbol, amatör bir kültür etkinliği, kültürel zenginliğin bir bileşeni olacaktır.

48. [Bilim ve Teknoloji]

Bilim sömürücü sınıfların ideolojisi değildir. Bilimsel düşünceler, günümüzde birer emekçi olan bilim insanları tarafından üretilmektedir. Bilimsel yasaların, teorilerin kapitalist sınıfın dünya görüşüne katıldığı ya da bu sınıfın ideolojisi olduğu fikri, bir “deli saçmasıdır”.

Bilimsel faaliyetler sonucu nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşılır. Bilimsel teoriler, yasalar, bilgiler gerçekliği doğrulukla kavradığı ölçüde, onu değiştirme ve denetleme kapasitesini insanlığa sunar. Gerçekliğin değişim eğilimiyle örtüşen ya da gerçekliğin çeşitli kesitleri üzerinde denetim kurmamıza yol açan bilimsel düşünceler, realisttir. Realizmin felsefi, bilimsel, siyasal ve günlük hayatta problemlerin çözümünde geliştirilen fikirlerde olmak üzere farklı türleri vardır. Materyalizm, felsefi realizmdir, çünkü nesnel gerçekliğin düşüncelerin dışında var olduğunu ve düşünsel olarak doğrulukla soyutlanabileceğini kabul eder. Yani materyalizm, gerçeklik anlaşılabilir ve üzerinde denetim kurulabilir demesinden ötürü, realisttir. Komünizm, tarihsel akışın bir amacı değil fakat bir yönü olduğunu benimser. Geçmişten bugüne gelen eğilimlerin, gelecekte alabilecekleri formları öngörür. Tarihsel değişim eğilimleriyle düşünsel düzlemde örtüşme olduğundan, komünist fikirler realist özellik gösterir. Günlük hayatta karşılaşılan problemlerin çözümü ancak geçmiş bilgilerle tutarlı kalınıp, çözüm için gerekli realist düşünceler üretilerek sağlanabilir.

Bilimsel buluşların önemli bir güdüleyicisi insanların merak ve tutkularıdır. Bu tüm tarihte ve gelecekte de yok edilemez temel ve özsel insan niteliğidir. Kapitalist sistemde bilimsel araştırma ve buluşlar için başka bir güdüleyici, sermayenin emek üretkenliğini artırma ve kârını realize etme çabasıdır. Bu koşullayıcılar yüzünden, teknolojik yenilenme ve gelişme yaşanmaktadır. Bu sırada çevre tahribatı, insanların kitlesel katliamı, sermayenin gereksinimleri için kaçınılması gereken olgular olmaktan uzaktır.

İlericiler, kapitalizme karşıdır ve alternatifi olan sosyalizmi savunur. Bilim ve teknoloji, kapitalizme aittir, öyleyse onun bilimine ve teknolojisine de karşı olunmalıdır düşüncesiyse, sığ ve ilkeldir. Bilim ve teknoloji tüm tarih boyunca insanlığın kolektif olarak yarattığı bir mirastır. Bu kolektif mirasın sermayenin hizmetinde olması, günümüzdeki üretiminin sermaye tarafından kontrol edilmesi ve insanlığın ortak çıkarları için kullanımının olanaklı olanın gerisinde bir düzeyde oluşu kabul edilemez. Teknolojinin insanlar tarafından kullanımında eşitsizliklerin oluşu ve toplumun hizmetine olması gerekene göre gecikmeli girişi, kapitalist toplumsal ilişkilerin sonucudur. Karşı çıkılması gereken bunlardır.

Günümüzde bilim ve teknolojinin gelmiş olduğu düzey (robotlar, yapay zekânın kullanımı), çalışma saatlerinin çok kısaltılmasını, aynı gün içerisinde bir insanın birden fazla faaliyetle uğraşmasını olanaklı kılmaktadır. Başka bir deyişle komünizmin, bilimsel/teknolojik maddi temeli bugünden oluşmuş bulunmaktadır.

İklim krizi denilen olgu, kapitalizmin yarattığı bir krizdir. Kapitalizm yıkılmadan, doğayı etkin şekilde korumanın olanağı yoktur. Sermayenin kâr elde edebilmesi için işçileri sömürmeye de doğayı talan etmeye de gereksinimi vardır.

Sosyalizmde bilim ve teknoloji, üretimin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilecek, geçmiş kuşakların bu alanlardaki birikimi kullanılırken, doğanın korunmasına özel önem verilecektir. Sanayileşme, bilimsel ve teknolojik ilerleme, doğanın tahribinin olmayacağı bir şekilde gerçekleşecektir.

49. [Hayatın Finansallaşması]

Emekçiler ve hane halkları borçlandırılmaktadır. 2003-2012 yılları arasında hane halkı borcunun harcanabilir gelirlere oranı yaklaşık 7 kat artarak yüzde 50'lere yaklaşmıştır. Bu borçlanmaya kaynaklık eden tüketici kredilerinin ulusal gelire oranı 2002-2013 yılları arasında yüzde 1,8'den 21,2'ye yükselmiştir. Hane halkı borçluluğunun harcanabilir gelire oranı 2017'de yüzde 60'lar seviyesine yaklaştıktan sonra, 2020'de %55-60 bandında stabilize olmuş, 2023-25 yıllarında yüzde 50-55 düzeyinde kalmıştır (TCMB, BDDK ve TÜİK verilerinden hesaplanmıştır).

Eskiden insanlar tasarruf yapar, yaptığı bu tasarrufu gelecek için bankada saklar ve ihtiyaç olduğunda kullanırdı. Bireylerin finansal kurumlarla ilişkisi bu kadardı. Bankalar, bireylerin mevduat hesaplarında biriken paraları kapitalistlere kredi olarak verir, enflasyonist dönemlerde bu mevduatların sahiplerine ödenen faiz oranları enflasyon oranının altında kaldığından, reel olarak negatif mevduat faizleriyle bu paralar eritilirdi. Bu durum halen geçerli olmasına geçerli, fakat bu mekanizmaya eklenenler var. Günümüzde, veresiye yazan bakkalın yerini kredi kartları, evini satan ev sahibinin ve borç para veren tefecinin yerini konut kredisi/diğer kredileri veren finans kuruluşları, bankalar aldı.

Günümüzde tüketim, verilen borçlarla finanse ediliyor. Böylelikle bir süreliğine de olsa üretilen metaların elde kalmaması ve satışı sağlanıyor. Sonuçta kapitalizmin aşırı üretimden doğan krizleri erteleniyor. Borçlandırmanın diğer işlevi ise, emekçileri düzene bağlamak. Ödenememesi durumunda borçla edinilmiş metalar/yaşam olanakları yitirileceğinden, emekçilerin patronlarına karşı mücadeleci tavırlara yönelmesi zorlaşıyor. "Borç yükü işçileri daha uzun süre çalışmak, düşük ücretli ve güvencesiz işleri kabul etmek ve zor çalışma şartlarına boyun eğmek zorunda bırakıyor." (Elif Karaçimen, *Türkiye'de Finansallaşma: Borç Kıskacında Emek*, Sav Yayınları, 2015, s. 322).

Peki dünyada durum nasıl?.. 1980li yıllara gelindiğinde finansal sistemin adım adım refah devletinin/sosyal devletin güvencelerinin yerini aldığı söylenebilir. Sağlık sigortaları, üniversitelerde okumak isteyenler için eğitim kredileri ve ev kredisi sistemi bu sistemin parçalarını oluşturuyor. Bu sistem, örneğin eğitim görecek bir gencin, 18 yaşında bankadan borç alıp bazen 20-30 yıl boyunca borcu geri ödemesi üzerine kurulu. Eğer borç eğitim değil de ev için alındıysa, borcun tamamı ödenene kadar evde oturmak mümkün ama banka evin sahibi olarak kalıyor ve son taksit ödemesi bile yapılmazsa, eve el koyabiliyor. Normal şartlarda ulaşılamayan eğitim, sağlık ve barınma olanaklarına bu yolla ulaşmak insanların hoşuna gidebiliyor. Çünkü neo-liberal dönemde kapitalist toplumlarda emekçiler, bu ihtiyaçlarının ödedikleri vergilerle finanse edilip kamu eliyle karşılanmasının hakları olmadığına inandırılmış bulunuyor. Örneğin kamu eliyle yapılacak toplu konutların mülkiyetinin devlette olduğu ve cüzi bir kira bedelinin devlete ödemesi karşılığında insanların sağlıklı konutlarda barınmasının en temel haklardan biri olarak kabul

edildiği toplum düzeni, yaşanmış sosyalizm deneyimlerinde gözlenmişken, kapitalist toplumlarda emekçilerin bunu talep edecek bir bilinçlilik ve örgütlenme düzeyinin oluşmasının önüne geçiliyor.

Öte yandan kredi sistemi, eğitim ve barınma maliyetlerini artırıyor. Özel ilköğretim okullarının yıllık ücreti 200-300 bin TL, vakıf üniversitelerinin yıllık ücreti 500 bin-1 milyon düzeylerindeyken, konut fiyatları astronomik düzeylerde bulunuyor. Bu temel ihtiyaç ve haklar için bankalardan kredi çekmek giderek yaygınlaşıyor. Alınmış borçların faizleriyle birlikte geri ödenmesi, emekçiler için zorlayıcı maliyetler anlamına geliyor. Temel ihtiyaçların karşılanmasının ücretli olması ve kredi sistemine bağlı olması günümüzde ciddi bir sorunu oluşturuyor. Eğitim, sağlık ve barınma birer haktır ve bu hakların emekçilere ücretlerinden yapılacak küçük kesintilerle (vergilerle/cüzi kira bedelleriyle) devlet eliyle nitelikli bir şekilde sağlanıp, gereken hizmetlerin sunulmasının önünde kapitalist kar elde etme mekanizması, engel olarak yükseliyor. Kapitalist toplumsal ilişkiler, bu konuda da insanlığın ilerlemesine ayak bağı oluyor. Bu engelin/frenleyicinin yıkılması gerekiyor.

50. [Nasıl Bir Dil?..]

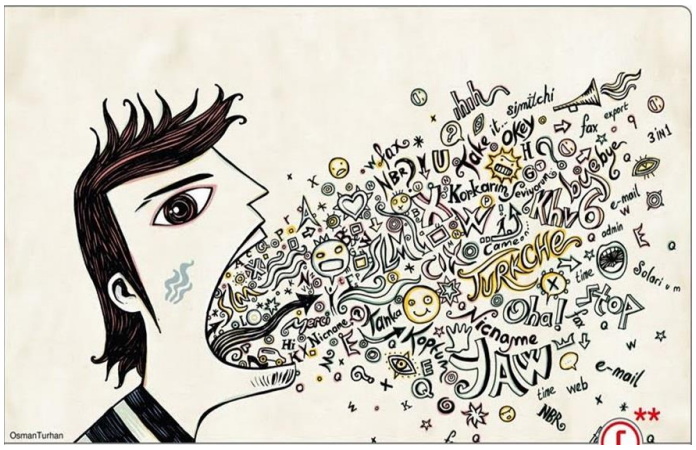

Sosyalist politikalar oluşturur, halka buluştururken ve yine bu esnada ideolojik mücadele yürütülürken kullanılan dil, sade, anlaşılır, somut toplumsal olaylarla bağlantıları her daim kurulmuş, merak ve ilgi uyandıran, vicdan muhasebesini ve düşünmeyi teşvik edici ve tetikleyen, sorgulayıcı bir üslupta olmalıdır. Bu propaganda dili, yaşanılan somut sorunların ve dertlerin arkasındaki hemen bir çırpıda görülmeyen nedenleri kavratmaya dönüktür. Bu sayede sorunların çözümleri konusunda bir doğrultu gösterilebilir. Ayrıca topluma seslenme dili, yaşanılan sorunların birbirleriyle ve toplumun işleyiş mekanizmalarıyla bağlantılarının sezilmesi için ipuçları da sunulmalıdır. Bir örnek verelim. İnşaat işçilerinden mürekkep bir topluluğa, çay içilirken yapılan bir sohbette neler söylenebilir?..

> “Koca koca apartmanları yapıyorsunuz da aldığınız yevmiye/ücretle bu apartmanlardaki bir dairenin bir göz odasında oturacak durumunuz yok. Müteahhit firma patronu ya da taşeron şirket patronları, apartmanın dairelerinin sahibi oluyor ve bunları satarak karına kar katıyor. İşçi/amele ise öğlen arası ekmek-helvayla karnını ancak doyuruyor. Aldığınız yevmiyeleri/ücretleri toplasak, 2-3 yılda yapıp bitirdiğiniz binanın yapılma süresi boyunca bunları birbirine eklesek, bir dairenin fiyatı etmiyor. Müteahhit patron(lar), arsa fiyatını da dahil ediyor, dairelerin satış fiyatına elbette. Fakat sizin alın terinizin karşılığı olarak aldığınız ücretlerin ve malzeme maliyetlerinin çok üzerinde bir bedelle satılan evler bunlar. Patron(lar), maliyetleri ve size verdiği ücretleri düştüğünde, geriye kalan bedeli cebe indiriyor. Yani siz, ailenizin karın tokluğuna yaşaması için yetecek bir ücret alırken, evleri üretmek için harcadığınız emeklerin karşılığını değil, bunun çok çok altında bir bedeli ücret olarak alıyorsunuz. Buna sömürü deniyor. Size gecekonduda ya da kirada bir dairede yaşamayı reva gören bu patron düzeni, ensesi kalınlara/patronlara lüks konutlarda, zevki sefada yaşamayı uygun görüyor. Çünkü sizin alın terinizin çok büyük kısmı, patronların cebine kar olarak giriyor. Oysa iyi koşullarda yaşamaya yetecek bir ücret, aileniz için cüzi bir kirayla oturulacak bir konut, çocuklarınız için kaliteli ve parasız okulların olması, hakkınız. "Biri yer, biri bakar, kıyamet ondan kopar" denir; işçiler, emekçiler sömürü düzenini ortadan kaldırmak için örgütlenir ve mücadele ederse, her şeyi üreten onlar olduğundan ve sayıca kalabalık olduklarından, önlerinde kimse, hiçbir güç duramaz. Patronların saltanatı ve sömürü düzeni örgütlenerek yıkılabilir. Şu anda yaşadığımız sömürü düzenine kapitalizm, örgütlenip iktidara gelerek kuracağımız patronsuz ve sömürüsüz emekçi/işçi düzenine sosyalizm denir.”

Bu konuşma örneği özetlendiğinden ötürü çok didaktik bulunduysa, daha popüler bir tarzın sohbet sırasında yakalanabileceği gözden kaçmamalıdır. Dikkat edildiyse bu konuşmada “artık-değer”den, “kapitalist üretim ilişkileri”nden ve “rant”tan bahsedilmemiştir.

Sosyalistlerin kendi aralarındaki konuşmalarda kullandıkları kavramların anlamlarına “sıradan” insanların nüfuz etmesinin zor olduğu, dışarıdan bakan bir göz için bu kavramların anlaşılmaz özellikte olduğu bir ölçüde doğrudur.

Bu nedenle, propaganda faaliyetleri sırasında günlük hayatın kelimeleriyle konuşmak, yazmak ve çizmek gereklidir. Bunu yaparken, sosyalist dağarcıkta bulunan emperyalizm, kapitalizm, sömürü, sermaye ve işçi sınıfı, sosyalizm, emek gibi kavramları kullanmaktan vaz geçilemez. Çünkü ideolojik/siyasal mücadelede sola ait bu kavramların kullanımı ve karşıdakilere aktarımı önem taşımaktadır. Fakat üretici güçler, üretim ilişkileri, kapitalist üretim tarzı, kapitalist devlet gibi teorik kavramlaştırmaların günlük politik faaliyetlerde olur olmaz kullanımından kaçınmak gerekir. Örneğin “kapitalist sistem” yerine “düzen”, “üretici güçler” yerine “emekçiler”, “üretim ilişkileri” yerine “sömürü” kelimelerinin günlük sohbetlerde ve politik faaliyetlerde kullanımı sağlıklı olacaktır.

Öte yandan, teorik üretimde ve sol içi teorik eğitimde, Marksist terminolojinin kullanımı vazgeçilmezdir. Burada politik/ideolojik mücadelenin dilinin kullanımı, kavrayıştaki derinleşmeyi ve ilerlemeyi engelleyecektir. Teori, bir soyutlama faaliyetidir ve bu etkinlikte kavramların belirli bir soyutlukta kullanımı gerekmektedir.

51. [Hak ve Adalet]

Marksistler haklara ve adalete nasıl bakarlar? Sosyalistler ahlaki/hukuksal kavramları ne şekilde kullanmalıdır? Bu konulara değinmek yararlı olacaktır.

Resim: Kapitalizm, insanların gıda, giyecek, barınma, eğitim, sağlık, kültür gibi olanaklara ulaşmasında eşitsizliğin olduğu bir toplumsal sistemdir. Bunun kaynağı, sınıfsal eşitsizlik ve sömürü ilişkisidir. Kapitalist toplumda, işçiler tarafından doğa üzerine uygulanan emekle üretilen toplumsal zenginliğin bölüşümü adaletsizdir.

Komünizm ise, insanların gıda, giyecek, barınma, eğitim, sağlık, kültür gibi olanaklara ulaşmasında eşitliğin olduğu bir dünya toplumudur. Zira komünist toplumda toplumsal ilişkiler, sınıfların, sömürünün ve özel mülkiyetin olmadığı bir temel üzerine kuruludur. Komünizmde üretim araçları ve toprak üzerindeki özel mülkiyet ortadan kaldırılmaz, toplumsallaştırılır.

Komünizm, bir dünya toplumu olarak insanların tıpkı bugün aile içi yaşamda olduğu gibi, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılıksız karşılayacağı, dayanışma ve paylaşımcılık üzerine kurulu bir insanlık ailesidir. Komünizm, insanların dünyada kendi evinde hissedeceği bir toplumdur. Günümüzde ürünlerde bolluk olduğundan (gelecekte artan dünya nüfusuna yetecek besin, eşitsizliklerin kaldırılmasıyla ve israfın önlenmesi gibi tedbirlere ek olarak tarımsal biyoteknolojinin insanlık yararına kullanımıyla sağlanacaktır) ve komünizmde herkesin ihtiyaçlarına göre bölüşüm olacağından, adalet de gerçekleşir. Komünizmde insanların ihtiyaçları çeşitlidir ve bunlar karşılanır. Dolayısıyla komünizmde insanlar, servet sahibi değil ama zengindir.

Komünizmde bireyler yaratıcı güçlerini ve yeteneklerini kullanma ve kendilerini geliştirme imkânına sahiptir, çünkü toplumsal ihtiyaçları karşılamak için gereken çalışma süresi en aza iner ve insanlar iş bölümünün kısıtlamalarından kurtularak farklı iş ve yaratıcılık alanlarında çalışabilir durumdadır.

Kapitalizmde ekonomik yaşam, savurgan, irrasyonel ve gezegeni tahrip ediciyken, komünizmde toplumsal ve dolayısıyla bireysel fayda için düzenlenen ekonomi, rasyonel, planlı ve doğayla uyumludur.

> "Hak, hiçbir zaman toplumun ekonomik yapısından ve onun koşulladığı kültürel gelişimden daha ileri olamaz."[523]

Marx bu cümlede ne anlatmaktadır? Marksistler haklara ve adalete nasıl bakarlar? Sosyalistler ahlaki/hukuksal kavramları ne şekilde kullanmalıdır? Bu konuda değinilerde bulunmak yararlı olacaktır.

Sömüren ve sömürülen sınıflara bölünmüş toplumların adaletsiz ve haksızlıklar içeren toplumlar olduğunu belirtmenin, tarihsel materyalist perspektifte (teoride) yeri yoktur. Bugünden bakıldığında bu ahlaki yargılamalar yapılabilir. Ancak bu yargılar, geçmiş toplumlardaki ilişkileri anlamak ve açıklamak açısından yararsız ve gereksizdir. Üstelik kafa karıştırıcı ve kavramayı engelleyici de olabilirler.

Toplumsal ilişkilerin farklı gelişim düzeylerinde, bu ilişkilerden türeyen haklar ve etik değerler oluşur; bunlar yaygın biçimde tanınır, benimsenir ve hukuki biçimlere kavuşur. Her toplumsal formasyonun içinde bulunduğu çağın üretim yapısına göre şekillenen egemen hakkaniyet kriterleri, hak tanımları, etik değerler ve hukuksal ifadelerle biçimlenen adalet anlayışı bulunur. Hak ve adalet kavramları, ahlaki ve aynı zamanda hukuksal kavramlardır.

Her tarihsel çağda toplumsal ilişkilerin durumu, hakların ne olduğunu ve neleri kapsadığını belirler. Babil İmparatorluğu'nda, toprak sahiplerinin, rahiplerin, tüccarların ve tefecilerin çıkarları ve hakları, Hammurabi Kanunları tarafından düzenlenmiştir. Bu yasalarda köleler üzerindeki hakların korunması dikkat çekicidir. Köle efendisinin mutlak malıdır; satılabilir, devredilebilir, rehin verilebilir. Bunlar efendinin haklarıdır. Kölenin boyun eğmemesi durumunda, yasa, efendiye onu sakatlama hakkını tanımıştır. Bu toplumda köle ve mülk sahibi olan özgür insanların iki kesimi bile (muşkinu ile amelu/maremelu)[524] eşit haklardan yararlanmaz. Bu durum da Hammurabi Kanunları'nda düzenlenmiştir. Babil İmparatorluğu'nda özgür tarımcılardan oluşan kırsal topluluksa, sulamayla ilgili haklar ve yükümlülüklerle bağlanmıştır. Sparta devletine bakacak olursak, toplumsal katmanları oluşturan spartiatlar, perioikos'lar ve ilotlar'ın hakları birbirinden farklıdır. Atina köleci demokrasisinde, Attika nüfusunun altı-yedi'de biri haklara sahiptir; kölelerin, kadınların ve meteklerin siyasal hakları yoktur.[525] Orta çağda feodal toplumsal ilişkiler, serflere efendi hakkı (cens, feodal bir vergi) ödemeleri zorunluluğunu getirir. Feodal beylerin ilk gece hakkı[526], serfleri hapse atıp, işkence yapma hakkı vardır. Aslında feodal angaryalar, haraç ve vergilerin tümü, feodal beylerin, yüksek din adamlarının, soyluların ve kralların hakkı olarak kabul görmüştür.[527]

> "Tarihin tanıdığı devletlerin çoğunda, yurttaşlara verilen haklar, ayrıca servetlerine göre değişmiştir; bu olgu, devletin, mülksüz sınıfa karşı korunmak için, bir mülk sahibi sınıf örgütü olduğunu açıkça gösterir. Atina ve Roma'da, servete göre kurulmuş sınıflar için daha o zaman, durum buydu. Siyasal gücün, toprak mülkiyetine göre, hiyerarşik olarak düzenlendiği Orta Çağ devletinde durum buydu. Modern temsili devletlerde, seçimlere katılabilmek için belirli bir vergi ödenmesinde (cens electoral, seçim vergisi) de durum budur. (…) demokratik cumhuriyet, en yüksek devlet biçimi, servet ayrımlarını artık resmen tanımaz. Zenginlik, demokratik cumhuriyette, gücünü, dolaylı, ama o kadar da güvenli bir biçimde gösterir."[528]

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte yeni hakların belirdiği görülür.

> "Kapitalist burjuva toplumunda, ayrıcalığın yerini hukuk alır. Mülkiyet üzerindeki hak, her yurttaşa, mal varlığından, gelirinden, emeğinin ve çalışkanlığının ürünlerinden dilediği gibi yararlanma ve bunlar üzerinde

---

[523] "Right can never be higher than the economic structure of society and its cultural development conditioned thereby." Bkz; https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm, Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

[524] Muşkinu, Babil toplumunda özgür ancak alt sosyal sınıfa mensup kişileri; amelu/maremelu ise daha yüksek statülü özgür kişileri ifade eder.

[525] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, V Yayınları, Birinci Basım, 1987, s. 110, 113, 114, 117, 358, 422

[526] İlk gece hakkı (ius primae noctis), feodal Avrupa'da tartışmalı bir kavram olup, bazı tarihçiler tarafından mit olarak değerlendirilir.

[527] Bkz; Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Sol Yayınları

[528] Friedrich Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 1979, s. 223-4

> serbestçe tasarruf etme hakkı olarak, ayrıcalıklı toprak sahipliğinin yerini aldığında da serbest parselleme ve serbest sözleşme hakkı ortaya çıkar."[529]

Liberal özgürlük ilkesi, özünde mülkiyet hakkına gönderme yapar. Buna kısıtlama getirilemeyeceği savunulur. Burjuva yurttaşın özel mülk edinme hakkı, servet edinme ve bunun tasarrufuna sahip olma hakkı, bireysel özgürlük olarak benimsenir. Güvenlik hakkı, yurttaşların kişiliğini, haklarını ve mülkiyetlerini korumak üzere tanımlanır ki bu, burjuvazinin toplumun diğer kesimlerine karşı korunması anlamına gelir. "Doğuştan gelen haklar" olarak kabul edilen bu hakların, adalete dair ahlaki değerlere ve ayrıca yasalara yansıdığı gözlenir. Marx, bu hakların kökeninin, değişim değerlerinin alışverişinde, eş deyişle mübadele ilişkilerinde olduğunu saptar:

> "Sınırları içerisinde emek gücü alım ve satımının sürüp gittiği ayrıldığımız bu alan (dolaşım ya da meta mübadelesi alanı-MB), aslında, insanın doğuştan var olan haklarının tam bir cennetiydi. Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır (faydacılığın kurucusu-MB). Özgürlüktür, çünkü metanın, diyelim emek gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadır. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değişirler. Mülkiyettir, çünkü bu taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içerisine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır."[530]

Toplumların ekonomik yapısı ve işleyişi, adalet anlayışına göre değil; adalet anlayışı, toplumun ekonomik yapısı ve işleyişine göre açıklanmalıdır. Örneğin burjuva toplumlarda geçerli olan adalet standartları, "laissez-faire" standartlarıdır. Özgürlüğün burjuva toplumunda egemen değer olarak kabulü, bu adalet standartları ve yapılan hak tanımlamaları çerçevesinde kalır. Bu nedenle burjuva bir toplumda egemen olan özgürlük ilkesi, daha çok negatif özgürlükleri içerir.

Marx'ın "adil dağıtım" üzerine olan eleştirisi, işte bu bağlamda okunmalıdır:

> "Burjuvazi günümüzdeki dağıtımın 'adil' olduğunu kabul etmiyor mu? (…) Sosyalist sekterler de 'adil' dağıtım hakkında birbirinden çok farklı nosyonlara sahip değiller mi?"[531]

Marx, burada "bir adalet ilkesinin diğerinden daha iyi haklılaştırılabilmesinin hiçbir anlam taşımadığı"[532] sonucuna varmaz. Hukuki veya etik ideolojik ifadelerin, toplumsal ilişkilerden doğduğunu savunur.

Marx'tan başka bir alıntı yapalım:

> "Emek gücünün günlük geçimi sadece yarım günlük emeğe mal olurken, aynı emek gücü bütün bir gün boyunca çalışabilir. Sonuç olarak, emek gücünün bir gün boyunca kullanılmasının yarattığı değer, kapitalistin bu kullanım için ödediği şeyi iki katına çıkarır. Bu durum, kuşkusuz, satın alan için iyi bir şanstır, ancak *satan açısından hiçbir şekilde haksız bir durum değildir*."
>
> "Kapitalist, iş gününü mümkün olduğu kadar uzatmaya ve olabildiğince, bir iş gününü iki iş günü haline getirmeye çalıştığı zaman, bir alıcı olarak kendi hakkını savunur. Öte yanda, satılan metanın kendine özgü doğası, onun alıcı tarafından tüketimine bir sınır getirir ve emekçi iş gününün belirli normal süreye indirilmesini istediği zaman satıcı olarak kendi hakkını savunur. O halde burada, bir antinomi, *her ikisi de değişim yasasının mührünü eşit olarak taşıyan bir hakka karşı hak durumu vardır. Zor, eşit haklar arasında belirleyici olur*."[533]

---

[529] Karl Marx-Friedrich Engels, *Kutsal Aile*'den aktaran Rona Serozan, *a.g.e.*, s. 52

[530] Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, Sol Yayınları, 7. Baskı, 2004, s. 178-9

[531] https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm, Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*

[532] R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, Ayrıntı yayınları, Birinci Basım, 2001, s. 319

[533] *Marx, Kapital, 1. Cilt'ten aktaran R.G. Peffer*

Marx'ın işçilerin ve kapitalistlerin haklarına dair bu ifadeleri, hakların ekonomik yapı tarafından koşullandığını göstermesi açısından anlamlı olduğu kadar, hakların sınıf mücadelelerinin konusu olduğunu vurgulaması açısından da değerlidir. "Hak verilmez, alınır" sözünün bu durumda emekçilerin bakış açısını yansıttığı söylenebilir.

Kapitalistlerin işçilerle ilişkileri adaletsizdir demenin ya da kapitalizmin adaletsiz bir sistem olduğunu söylemenin ancak günlük politikada bir yeri olabilir. Bu değerlendirmenin teorik dayanaklarının olduğu gözlerden kaçırılmamalıdır. Egemen değerler sistemindeyse, egemen sınıfın çıkarlarına yarayacak biçimde, kapitalizmin adil olduğu kabul edilir. Marx'ın bu egemen bakış açısını benimsediği iddia edilemez. Fakat Marx'ın derdi, bu ideolojik değerlerin kapitalist üretimin pratikteki işleyişinin üzerini örtmemesidir. O değer yargılarını, saptadığı ilişkiler ve işleyiş zemini üzerinde anlamlı kılar. Baştan bu ilişkilere dair değer yargılarıyla yetinerek, incelemesindeki derinleşmeye engel olmaz. Marx, kapitalizmin adil olması/olmaması türünden ahlaki-ideolojik değerlendirmelerle uğraşmaz, bilimsel olarak gerçekliğin taşıdığı ilişkileri ve etkileşimleri, eğilimleri ve örüntüleri ortaya koymaya çalışır. Dolayısıyla Cohen ve Geras'ın şu iddiası yanlıştır: "Marx kapitalizmin adil olmadığını düşünüyordu, ancak böyle düşündüğünün farkında değildi."

Marx ahlaki kınama yerine, işleyiş mekanizmalarını ortaya koyar. Örneğin işçilerin ve kapitalistlerin hak anlayışlarının farklı olduğunu bilir ve bunların çatıştığını saptar. Sosyalist ideolojinin kapsamında sınıfın bakışıyla ahlaki yargılar ileri sürülse ve değerlendirici yargılamalar yapılsa da teorik konumlanışta değerlerin ve yargıların tarihsel ve sınıfsal bağlamıyla incelenmesi gerekir. Ahlakçı sosyalizmi, mezhepçiliği (ütopik sosyalistleri) eleştiren Marx, kapitalizmin adaletsiz olduğunu söyleyip, onu bu şekilde mahkûm etmez; bunu bilinçli bir biçimde reddeder. Marx, kapitalist üretimi eleştirel ve bilimsel şekilde inceleyerek değer yargılarını teorik bir zemin üzerinde oluşturmuştur. Marx kendisinin ahlakçı ve mezhepçi sosyalistlerden daha ileride olduğunu bilmektedir.

Adalet ve haklara ilişkin anlayışlar, ideolojik yargılar ve değerler içerir. Fakat bu durum, bu anlayışların *tümünün* zorunlu olarak statükoyu desteklediği anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle adalet standartları, toplumlara içseldir, fakat toplumsal ilişkiler karşıt eğilimler barındırdığından, bu eğilimlerin ve devrimci sınıfların çıkarlarının yansıdığı bir ideolojik boyut vardır. Kapitalist toplumda işçi sınıfının mücadelesi ve bunun statükoya karşıtlığı, sosyalist ideolojinin eleştirel değerlere, ilkelere, adalet ve haklar anlayışına sahip olmasının nesnel zeminini sağlar. Sosyalistlerin mücadelelerinde haklardan ve adaletten bahsetmemesi düşünülemez. Ahlaki bir kavramlaştırma olarak adaletin sosyalistlerce anlamlandırılması, hiç de insanların çıkarları arasında tarafsız kalmalarını gerektirmez.

> "(…) adalet, varlığını sürdüren ekonomik ilişkilerin, kimi zaman tutucu, kimi zaman devrimci yönden ideoloji katına çıkarılıp yüceltilmiş bir yansısından başkaca bir şey değildir.
>
> Yunanlıların ve Romalıların adalet anlayışı, köleliği adaletli buluyordu. 1789'un burjuva adalet anlayışı ise feodalizmi adaletli bulmuyor ve ortadan kaldırılmasını istiyordu. Prusyalı Junker'in (toprak sahibinin) gözünde o miskin Kreisordnung (Prusya'daki toprak reformu düzenlemeleri) bile ebedi adalete aykırıydı. Nitekim, 'ebedi adalet' kavramı yalnızca zamana ve yere göre değil, fakat aynı zamanda insanlara göre de değişen ve herkesin başka türlü anladığı kavramlardan biridir."[534]

Kapitalist sömürünün ve onun toplumsal sonuçlarının eleştirisinde, sosyalist toplumun bakış açısıyla yapılacak ahlaki yargılamalar gereksiz ve anlamsız değildir. Çünkü geleceğin toplumunun değer yargıları, haklar ve adalet anlayışı, özgürlük ilkesi, bu toplumun sahip olduğu ekonomik yapı hakkındaki bilgilerimizle bugünden öngörülebilir. Yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin kazanımları ve işçi sınıfının mücadele pratikleriyle kapitalist ülkelerde kazanılmış sınırlı haklar da politik mücadelede savunulması gereken değerlere ve ilkelere yol gösterir.

Dolayısıyla Marx'ın ve Marksistlerin etik kuşkuculuğa ya da etik göreceliğe sürüklenmeleri söz konusu değildir. Siyasal çizgilerinde hiçbir sosyalistin, etik görecelik nedeniyle, etik yargıları ve ilkeleri politik seslenişlerinin bileşeni olmaktan çıkardığı görülmez. Dolayısıyla şu saptama doğrudur: "Neredeyse mevcut her devrimci hareket kendi programını kısmi olarak haklar ve adalet terimleriyle ifade eder ve bunu yapmakta da haklıdır."[535]

---

[534] Friedrich Engels *Konut Sorunu*'ndan aktaran Rona Serozan*, a.g.e.*, s. 27-8

[535] Peffer, a.g.e., s.339

Marx'ın Gotha Programı Eleştirisi'nde (GPE) Fransız sosyalistleri arasında yaygın olan "hak ve diğer çerçöpe dair ideolojik saçmalıklar"a ve "eşit hak" ile "adil dağıtım" konularına getirdiği eleştiri, kendi realist bakışına karşı bu ideolojik temaların temelsizce kullanımının getireceği zararlardan ötürüdür. Marx'ın bütün hukuksal veya ahlaki kavramları suçlamadığı, fakat bu kavramların teorik temel saptamalarını saf dışı edecek biçimde kullanımına karşı çıktığı görülmelidir. Bu temeller dikkate alınmadığında haklara ve adalete ilişkin burjuva anlayışların, sosyalist ideolojiye sızması ya da bulaşması kaçınılmazdır.

Komünist toplumun ilk fazında, eski toplumun izleri bulunacaktır. Sınıfsal eşitsizliğin olmadığı (bunun anlamı sömürünün olmamasıdır) bu dönemde, üreticilerin tüketim nesnelerinden yararlanışında iktisadi eşitlik ilkesi geçerli olacaktır. Marx'a göre bu aşamada, bir burjuva norm olan "eşit işe eşit ücret" ilkesi geçerlidir (ücret ister parayla ister sertifikalarla karşılansın, burada gerekli toplumsal kesintilerden sonra harcanan emek zamanının toplumsal emeğe oransal karşılığıdır). Tüketim araçlarından yararlanma hakkı, sosyalist toplumun ekonomik yapısı tarafından koşullanır. Bu hak, hala burjuva dar ufuk içerisinde yer alır ve kusurludur. Çünkü insanlar arasındaki yetenekleri, verimleri ve aile yapıları açısından farkları doğal kabul eder ve hesaba katmaz. İnsanların ihtiyaçlarını dikkate almaz. Aslında sosyalizmde, yani komünizmin ilk fazında eğitim, sağlık, barınma hakları tüm üreticilere sağlanır ve bunlara ulaşımda eşitlik vardır. Bunlar için gerekli toplumsal fonlar ayrılmıştır. Örneğin bir diyaliz hastasına gerekli tüm tıbbi imkânlar sunulur. Üreticilerin aile yapıları arasındaki farkları dengeleyecek yardımlar da yapılır. Fakat yine de bu ilk faz için geçerli olan dağıtım standardının, üretimin sosyalist koşullarına bağlı olarak gerçekleşeceği görülmelidir. Bu sosyalizmin "adil" dağıtım standardıdır. Sosyalizmin kendine özgü dağıtım tarzı ve adalet formu vardır. Komünist toplum gelişip, dünya çapında ileri bir toplum oluştuğunda, bu standart da değişir.

Sosyalizmde adalet ilkeleri ve haklar, hukuksal düzlemde yasalara ve anayasaya yansıtılır. Vergiler ve ortak savunma görevi gibi yükümlülükler de hukuksal ifadelere kavuşturulur.

Sosyalizmde refah içinde yaşama hakkı, geçimlik hakları (beslenme, içilebilir su bulma, barınma, giyinme, temel tıbbi yardım, yaşanabilir bir çevre vb.) ve güvenlik hakları (öldürülmeme, saldırıya uğramama gibi); konuşma, örgütlenme ve toplantı yapma hakkı; oy verme, siyasal görev alma ya da ayrılma hakkı ile bireylerin parçası olduğu toplumsal/ekonomik tüm kurumlarda kararlara katılma hakkı; konut hakkı, çalışma hakkı, eğitim ve sağlık hakkı vardır. Sosyalizmde toplumsal ilişkilere uygun ve onları düzenleyen adalet ilkeleri bulunur. Konuşma ve toplantı yapma özgürlüğü, vicdan ve düşünce özgürlüğü, bireysel tüketim araçlarını mülk edinme hakkı, keyfi uygulamalardan korunma hakkı sağlanır. Bireylerin çeşitli görevlere ulaşmasında maksimum fırsat eşitliği vardır ve kişilerin katıldıkları kurumlarda karar oluşturma süreçlerine eşit katılım hakkı bulunur. Çalışamayacak durumda olanlar ve engellilerin hakları toplum tarafından korunur. Çocuklara nitelikli eğitim sağlanır. İnsanlar arasında ayrımcılık yapılmaz.

Öte yandan adalet ve haklara ilişkin sosyalist anlayış ve bunların hukuksal ifadeleri, olgunlaşmış bir komünist toplumda gereksiz olacaktır. Çünkü her hak, eşitsizliğin üzerinde yükselir. İnsanların gereksinimlerinin komünizmin bolluk toplumunda yeterince karşılandığı ve herkes için tüm olanaklara ulaşmada eşitlik olduğunda, adaletten ve haklardan bahsetmenin anlamı kalmaz. Hukuk burada, toplumun işleyiş ilkelerinin yazılı olarak kayıt altına alınmasından başka herhangi bir ideolojik işleve sahip değildir.

Öyleyse şu yazılanlara katılmak mümkün değildir:

> "(…) adalet sorunlarının sınıf bölünmelerinin ortadan kalkmasıyla birlikte ortadan kalkacağını düşünmek bir hatadır. Bir sosyalist toplumda –ya da Marx'ın komünist toplumun ilk evresi dediği şey- maddi kıtlığın hayatın bir gerçeği olmaya devam ettiği yerde, toplumun harcanabilir gelirinin nasıl bölüştürüleceği sorunu –tek bir sınıf var olduğu için sınıf bölünmeleri artık var olmasa da- son derece önemli bir sorun olacaktır (…) maddi bolluğa dayanan tam olgun bir komünist toplumda bile, insanların sürekli zaman ve enerji kıtlığı ve toplumsal kaynakların nasıl kullanılacağına dair fikir anlaşmazlıkları yüzünden adaletle ilgili sorunlar olacaktır."[536]

Dikkat edilirse Peffer konuya ilişkin Marksist bir yaklaşım örneği sunmamaktadır. "Adalet sorunları"nı, sosyalist toplumun sahip olduğu koşullardan ve insanlar arasındaki ilişkilerden çıkarsamamaktadır. Komünist toplumun ileri

---

[536] Peffer, a.g.e., s. 350

fazında toplumsal kaynakların nasıl kullanılacağına ilişkin fikir anlaşmazlıkları olabilir, fakat bunlar bilimsel bilgiler dikkate alınarak ortaklaşa bir karara bağlanabilir. “Zaman ve enerji kıtlığı”ysa gerçekçi olmayan ölçütlerdir.

Not: Bu yazıda R.G. Peffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*, Ayrıntı Yayınları, Birinci Bakı, 2001 adlı kitaptaki (ss. 311-452 arasındaki) fikirlere dönük eleştiriler yöneltmiş bulunmaktayız. Fakat bunu Peffer’in fikirlerini çoğu yerde alıntılamadan yaptık. Bu kitapta katılmadığımız çok sayıda görüş bulunmaktadır ve biz burada bunların birçoğuna değinmedik. Peffer’in birçok yaklaşımında Marksist sayılması güç olsa da ve anti-Sovyetik yaklaşımları kaba ideolojik kodlamalardan öteye gidemese de kitabının, üzerinde çalışılacak kavramsal bir zenginlik sunduğunu belirtmeliyiz. Elbette Peffer’in bazı fikirlerini benimsediğimiz ve yazıda kullandığımız da açık olmalı. Ahlak konusuna ilgili okurun Sean Sayer’in *Marksizm ve İnsan Doğası*’ndaki fikirlere de bakması yararlı olacaktır.

52. [Bir Mini Sözlük ve Türkiye’deki Rejim]

Türkiye Sosyalist Hareketi’nin bileşenlerinde Türkiye’deki devletin biçimi ve siyasal rejim hakkında farklı kavramlar üzerinden farklı siyasal değerlendirmeler yapılıyor. Türkiye’de bugün var olan siyasal rejime ve devlet biçimine dair bir kavram kargaşasının var olduğu görülüyor. Yapılan değerlendirmelerde siyasal rejim/devlet biçiminin baskın biçimde “faşizm” olarak adlandırıldığı dikkati çekiyor. “İslamo-faşizm”, “yeni faşizm”, “neo-faşizm”, “sivil faşizm”, “Türk-İslam tipi faşizm” gibi nitelemeler büyük bir ağırlık oluştururken, bazı yazarlar “Bonapartizm” kavramını dahi kullanıyor. Hayra alamet olmayan bu durum karşısında, teorik bir müdahale olması umuduyla minik bir sözlük hazırlamak istedik. Gelin birlikte bakalım.

Bonapartizm: 1848-1852 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı yapan III. Napoleon (Napoleon Bonapart’ın kardeşinin oğludur), bir darbeyle cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan etmiştir. Bonaparte’ın darbeyle iktidarı ele geçirmesine burjuvazi pasif onay vermiştir. Fransa taşrasındaki küçük toprak sahibi köylülerin büyük bir bölümü de Bonapart’ın iktidarını desteklemiştir. Bonapartizm, burjuvazinin siyasal egemenliğinin olgunlaşmadığı dönemde gözlenen bir diktatörlüktür. Proletaryanın iktidarı alamaması, burjuvazinin ise elinde tutamaması sonucunda gelişmiştir. Bonaparist devlet, çatışma halindeki iki temel sınıf arasındaki bir *denge durumunun ürünüdür.* Bonapartizmde, devlet örgütlenmesi ve yürütme gücü, kapitalist sınıftan bağımsız/özerk bir *görünüme* sahiptir. Fakat Bonapartist diktatörlük, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişimini sağlamıştır. Dolayısıyla Bonapartist diktatörlük, kapitalist sınıfın hizmetkârıdır. Bonapartist devlet örgütlenmesi, zaman içerisinde güçlenip sağlamlaşan bir yapılanmadır.

Bismarkçılık: Bonapartizm, burjuvazinin toplumsal iktidarını koruyabilmesi ve geliştirebilmesi için, siyasal iktidarın bir darbeyle devlet bürokrasisine geçişidir. Bismarkçılıkta ise devlet bürokrasisi, henüz yeni gelişmekte olan burjuvazinin toplumsal iktidarını oluşturmak üzere hareket eden siyasal iktidardır. Prusya uzun süre feodal toplumsal ilişkilerin egemen olduğu bir ülke olmuştur. Bismark dönemi sonrası siyasal iktidar burjuvaziye devredilmiştir. Buna “yukarıdan devrim” denmektedir. 1848 devrimleriyle birlikte burjuvazi gericileşmiş, bundan sonra yaşanan burjuva devrimlerinde (geç burjuva devrimleri) 1789’da olduğunun tersine burjuvazi kapitalist gelişimin önündeki engelleri devrimci tarzda kaldırmaya yeltenememiş, emekçi kitleleri peşinde sürükleyen, onların devrimci enerjisini eski rejimi devirmede kullanan bir konumda bulunmamıştır. Çünkü proletarya bağımsız bir siyasal güç olarak tarih sahnesindeki yerini alarak, burjuvazi için bir tehdit ve korku unsuru olmaya başlamıştır. Almanya burjuvazisi, aristokrasiyi tasfiye etmeye yönelmemiştir. Almanya’da burjuvazinin siyasal iktidarı, Bismarkçı devlet tarafından kurulmuştur. Bu devlet zamana yayılmış bir şekilde uygulanan reformlarla kapitalistleşme süreçlerinin önünü açmıştır ve bu süreçlerde başat bir rol oynamıştır. Bismarkçılıkta, “eski mutlak monarşinin temel koşulunun –toprak sahibi aristokrasi ve burjuvazi arasında bir denge– yanı sıra modern Bonapartçılığın temel koşulu da –burjuvazi ve proletarya arasında bir denge–“ bulunmaktadır (Engels).

Kemalist tek parti diktatörlüğü: Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülüş döneminde yeni filizlenmiş kapitalist üretim ilişkileri, yaşanan burjuva devrim süreçleriyle birlikte kapitalist devletin oluşumu sonrası hızla gelişmeye

başlamıştır. Türkiye burjuva devrimi, “toplumsal devrim” ve “siyasal devrim” gelişmeleri iç içe geçmiş biçimde, tek bir tarihsel kesit olarak incelenmelidir. 1908 ve 1919-23 siyasal devrimleri, 1839 (Tanzimat Fermanı)-1940 arasındaki toplumsal devrim süreçlerinin sürekliliği içerisinde yaşanan sıçramalar olarak yorumlanabilir. Türkiye burjuva devrimi, uzun bir zamana yayılmış olarak, tedricen uygulanan reformlar yoluyla ilerleyen ve kurtuluş savaşını (kurtuluş savaşında halkın katılımını) da içine alan bir tarihsel kesitte yaşanmıştır.

Jön Türkler, İttihat ve Terakki partisi ile buradan yetişmiş cumhuriyetin kurucu kadroları olan Kemalistler, Türkiye devrim sürecinin lider/öncü güçleri durumundadır. Bu kadroların görece ileri politik bilinçleri ile toplumdaki kapitalist üretim ilişkilerinin görece geri konumu arasındaki açı, *eşitsiz gelişimi* göstermektedir. Burjuvazi henüz cılız bir durumdayken dahi, bu sınıfın politik/ideolojik perspektifini sahiplenen siyasal kadrolar bu topraklarda var olmuştur. Siyasi ve ideolojik açıdan bu kadrolar, burjuva sınıf bilinciyle hareket etmiştir. Kadroların mesleklerine, askeri bürokrat olup olmamalarına bakıp, örneğin küçük burjuva sayılıp sayılamayacaklarını tartıp, Türkiye devrim sürecinin karakteri üzerine hüküm bildirmek doğru değildir. Bu kadrolar burjuva devrimcileridir, çünkü politik bilinçleri ve ideolojik donanımları burjuva sınıfına aittir. Avrupa’daki burjuvazinin siyasal deneyimleri ve geliştirdiği görüşler, Türkiye topraklarında kendi özgüllüğü içerisinde yeniden üretilmiş ve benimsenmiştir. Burjuvazinin işçi sınıfı ve kitlesel hareketlenmeler karşısında 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da yaşadığı deneyimlerden süzülen politik/ideolojik bilinç, bu topraklara aktarılmış ve bu toprakların taşıdığı özgünlüklerle yeniden üretilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunda öncü konumundaki Mustafa Kemal ve arkadaşları, geç gerçekleşen bir burjuva devrimi sürecinde, üzerlerine düşen rolleri yerine getiren siyasal kadrolardır. II. Meşrutiyet ve öncesinden gelen siyasal düşünceleri devralan bu kadrolar, uygulamaları açısından da geçmişle bir süreklilik içerisinde çalışmışlardır. Başta İstanbul ve Selanik’teki işçilerin verdiği mücadeleler, komünistlerin daha ileri politik konumda bulunarak yürüttükleri siyasal faaliyetler, emperyalist ülke devletlerine karşı komşu Sovyet sosyalist devletine yakınlaşma zarureti, Kemalist kadroların siyasal bilincinin artık gericileşmiş bir sınıfın bilinci olmasıyla birleşerek, yapılan reformların görece güdük ve eksikli bir biçimde yaşama geçirilmesine neden olmuştur. Yaşama geçirilirken de bunların toplumsal hareketlerin taleplerine dönüşmesinin önlenmesine, aksine işçi sınıfının ve muhalif politik hareketlerin (Çerkez Ethem/Yeşil Ordu, Kürt ayaklanmaları, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi) baskı altında tutularak (Takrir-i Sükûn kanunu hatırlansın), tepeden inmeci bir tarzda uygulanmalarına yol açmıştır. Harf/alfabe reformu, aşar gibi vergilerin kaldırılması, kılık-kıyafet reformu, saltanat ve hilafetin kaldırılması, yurttaşlığın ve oy hakkının getirilmesi, eğitim ve öğretimin laiklik ilkesiyle yapılandırılması vd… Bu ilerici reformlar gerçekleştirilirken, laikliği yarım kılan toplumsal aydınlanmadaki yetersizlik ve bağımsızlıkçılığı güdük bırakan emperyalist ülkelerle girilen ilişkiler gözlenmiştir. Liberalizmi savunan Kemalist kadrolar, sermaye birikimindeki yetersizliği aşmak ve 1929 bunalımının dayattığı zorunluluklarla, devletçiliği uygulamaya koymuştur.

1946 yılına kadar olan tek parti dönemini, faşizm olarak nitelemek yanlıştır. Bu dönemde var olan kapitalist devlet, burjuvazinin siyasal diktatörlüğüdür.

Askeri diktatörlük: Kapitalist devlet tipinin olağanüstü bir biçimidir. Askeri diktatörlükler, darbeyle gelmeleri, siyasi iktidarın orduya geçmesi, toplumsal desteğe ve faşist kitle hareketine, paramiliter örgütlere sahip olmamaları, faşist bir liderin çoğu durumda yokluğu, birçok durumda emperyalist devletlerin doğrudan desteklemesi gibi özellikleriyle faşist devlet ile aynı kategoride yer almazlar. Kapitalist demokrasinin işleyişini askıya alan askeri darbeler, doğaları gereği geçici özelliktedirler. 1970’lerin sonunda Türkiye’de oluşan *devrimci durumu* ortadan kaldırma amaçlı *karşıdevrimci* nitelikteki 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle görece kısa süreli bir askeri diktatörlük kurulmuştur. Bu askeri darbenin ve diktatörlüğün, Bonapartizmle uzaktan yakından benzerliği bulunmamaktadır. “Faşist” olarak nitelenmesi Türkiye solunda yaygın olarak gözlense de bilimsel açıdan bakıldığında bir yanlış olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer faşizm şiddetin/baskının öne çıkarıldığı bir yönetme tarzı ya da stili olarak alınırsa, askeri diktatörlüklerin birçoğuna faşist deme yanlışı yapılabilmektedir. Fakat faşizm, bir yönetme stili değil, bizzat kapitalist bir iktidar biçimidir. “Latin Amerika faşizmi” olarak nitelenen Şili, Arjantin, Nikaragua gibi ülkelerdeki askeri diktatörlükleri de uyguladıkları şiddet politikalarına bakarak değerlendirip, faşist devlet biçimi içerisinde saymak bir yanılgıdır. Çoğu askeri diktatörlüğün, faşizmle benzerliği her ikisinin de kapitalist sistemin bunalım içerisinden bir çıkış yolu olarak gelişmesi ve totaliter karakterde olağan üstü devlet biçimleri olmalarıdır. Fakat bu benzerlik, askeri darbelerin ve diktatörlüklerin önlerine “faşist” sıfatı konarak değerlendirilmesine yol açmamalıdır.

Faşizm: Faşizmi, üç boyutuyla incelemek mümkündür. Bu boyutlar ideoloji, hareket ve devlet biçimi olarak faşizmdir. Burada faşizmin ideolojik ve hareket boyutlarını değerlendirme dışı bırakıp, devlet biçimi olarak faşizm üzerinde duralım.

İtalya ve Almanya'da klasik faşist devlet biçimi, bu ülkelerdeki ve ayrıca diğer emperyalist ülkelerdeki sermayenin faşist hareketlere aktif destek vermesiyle siyasi iktidara gelmeleri sonucunda oluşturulmuştur. Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur.

İtalya ve Almanya geç kapitalistleşen ülkeler olduklarından diğer emperyalist ülkeler gibi yeterince sömürge ülkeye sahip olamamış, bu nedenle, iki klasik faşist devleti karakterize eden en önemli özelliklerden biri emperyalist yayılmacılık olmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası örtüşmüştür.

Faşist devlet, her türlü muhalefeti yasaklar, parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırır. Faşist devlet, kamusal ve bireysel yaşamı, siyasi, toplumsal ve iktisadi işleyişi tam kontrolüne alır, kültürel, dinsel, sanatsal, ahlaki, sportif ilişkileri faşist prensiplere göre yapılandırır.

Klasik faşist devlet iktidarı, engellileri, Yahudileri kitlesel olarak katletmenin yanı sıra, işçi hareketlerini ve komünistleri de ezmiştir. Almanya ve İtalya'da faşist hareket, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir.

Klasik faşizmin Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığı, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olmuştur.

Bir totalitarizm ve diktatörlük olan faşizm, kapitalist devlet tipinin olağan üstü bir biçimidir. Kapitalist sisteminin bunalımdan bir çıkış yolu olarak, kapitalistlerin aktif desteğiyle gelişen, sosyalistlerin terör eylemleriyle sindirildiği, halk kitlelerinin demagojik ideolojik motiflerle hareket olarak örgütlendiği bir iktidara tırmanış kesitinden sonra, tekelci kapitalistlerin/finans kapitalin iktidarı olarak var olur.

Karşıdevrim: Devrimci durumun iki sonucundan biri, karşıdevrimdir. Karşıdevrim kavramını, devrimle birlikte düşünmek gerekmektedir, çünkü siyasal devrim gerçekleşmediğinde gerçekleşen diğer olasılıktır. Bu kavram ve olgu, devrimci durumun bir akıbeti olarak değil de olağan bir dönemde ya da bir siyasal devrimden on yıllar sonra gündeme gelebilecek bir tarihsel kesit olarak algılanırsa, bilimsel düşünüşten uzaklaşılır. Örneğin 1979'da İran'da devrimci durum, bir karşıdevrimle sonuçlanmış ve İslami bir cumhuriyet kurulmuştur. 1950'lerdenden sonra ya da günümüz Türkiye'sinde bir "karşıdevrim" yaşandığından bahsetme yanlışlığı yerine, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliği zemininde bu ilişkilerin üst yapılar boyutunda yaşadığı değişim/dönüşümlerden dem vurulmalıdır.

Neoliberal otoriter kapitalist devlet: 1980 yılından bugünlere kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.

Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır. Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Milletvekillerinin devlet bürokrasisindeki/idaredeki karar alma süreçlerine katılımları kaybolmuştur. Siyasi kararların alınması, devlet politikalarının oluşturulması artık idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasi partilerin aralarındaki görüşme ve tartışmaların sonucu olmaktan çıkmış, doğrudan yürütme gücünün ve devlet bürokrasisinin tekeline girmiştir. Parlamento siyasi uzlaşıların hazırlandığı sahne olma rolünü yitirmiştir. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir. Sermayenin çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento, bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.

Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmakta, bunlar kaynaşmaktadır.

Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir tür Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının bu merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde, başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.

Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmaktadır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından

geçişkenlik bulunur. Egemen kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.

Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan/faşizmi çağrıştıran düzenek de kristalleşmektedir.

Neoliberal dönemde hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi (hukuk şirketleri) almaktadır.

Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, topluma dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiştir.

İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. Reformist, sarı/yandaş işçi sendikaları bundan böyle idari düzeneğin içine doğrudan doğruya yerleştirilmişlerdir. Neoliberal kapitalist demokrasilerde, politik özgürlüklerde belirgin bir gerileyiş ve toplumsal ilişkilerin bütün boyutları üzerinde otoriter denetimin genişlemesi yaşanmaktadır.

Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları, katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partilerince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır. Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır. Kapitalist sınıf iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasının oluşması, toplumsal güçlerin çoğulculaştırılmasını içerir, fakat düzen partilerinin oluşturduğu çoğulculuk aldatıcıdır. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturulmasında siyasi partiler, birer hegemonya yapısı olarak işlevlerinde gerileme içerisindedir.

Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin Türkiye'de profesyonel ordu/sözleşmeli askerlik üzerinden ordu yeniden yapılandırılmakta, polis örgütlenmesinin kadroları ağırlıkla milliyetçi-muhafazakâr parti tabanlarından devşirilerek, yapı sağlamlaştırılmaktadır.

AB, DB, IMF ve NATO gibi emperyalist örgütler, kapitalist devletlerin uyguladığı bazı politikalarda yönlendirici olarak ülkelerdeki siyasal iktidarın içsel bir bileşeni olmakta, böylelikle kapitalist devletin uyguladığı bazı politikaların sorumluluğu ulaşılamaz, anonim örgütlenmelere aktarılmaktadır.

Neoliberal kapitalist devlet, bir holdinge benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Popülizm: Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir." Oysa popülizm terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, bu konuda kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde "popülizm"in pejoratif anlamıyla kullanımı da halkçılık üzerine verilmesi gereken bir ideolojik mücadeleyi baltalayabilmektedir. Popülizmi, bir siyasal projeyi gerçekleştirmek için tutturulan bir siyasal strateji olarak görenler de bulunmaktadır (örneğin Cenk Saraçoğlu). Bu yaklaşımda popülizm, siyasal iktidardaki "elitlere"/bürokrasi ve siyasetçilere karşıtlıkla halkın değerlerini temsil iddiasıyla yürütülen ve bu değerleri iktidara taşımayı vaat eden bir siyasal strateji olarak görülmektedir.

Popülizm, birçok insanın gözünde ise "ucuz halkçılık", "halk dalkavukluğu", "ağza bir parmak bal çalmak" gibi pejoratif anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı bozulmuş ve geçici refah/düzelme sağlayan, gerçekçi bir çözüm üretmeyen, statükocu olup sorunlara köklü (radikal) çözümler getirmeyen, planlama içermeyen, geleceği düşünmeden günü kurtarmaya yarayan uygulamalara, politikalara da popülist denir duruma gelinmiştir. Sempati toplamak ve onaylanmak için kullanılan retoriğe, burjuva politikacıların ilkesiz tavırlarına, kitleyi maniple etmeye çalışmak için ona hoş görünmeye "popülizm" denmektedir. Halkın dini duygularının sömürüsü, cuma namazlarına gitmeyi bir gösteriye çevirme, gecekondularda oturanlara tapu dağıtma, hayırseverlik şovları ve sadaka uygulamaları vb. bunların hepsi "burjuva popülist" tavırlardır. Burjuva popülizminin özü, halkı aptal yerine koymaktır.

Peki, kavramlar üzerinde durduktan sonra, şimdi günümüz Türkiye'sinde devlet biçiminin ve siyasal rejimin ne olduğu sorunsalına geçebiliriz.

1) Türkiye'de devlet içerisinden ordunun ve büyük sermayenin önemli bölümünü oluşturan TÜSİAD'ın aktif karşı mücadelesine rağmen ve bu güçlerin *restorasyon* girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine AKP, devleti tam denetimi altına almış ve siyasal rejimi Başkanlık sistemiyle birlikte kısmen değiştirmiştir. Kapitalistler arasında AKP'ye destek verenler, MÜSİAD'la temsil edilen "yeşil" sermaye ile küçük-orta ölçekli birçok işletmenin patronlarıdır. AKP'nin kapitalist devleti ve toplumsal ilişkileri İslamileştirmesi süreçlerine finans kapitalin ağırlıklı bölümünün desteği olmamıştır.

2) Günümüzde klasik faşizmin yaşandığı dönemdeki gibi bir sömürgecilik bulunmadığından, Türkiye'nin sömürgeci emellerle yayılmacı/işgalci bir dış politikaya sahip olması mümkün değildir.

3) Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in, üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst kurulların AKP'nin kontrolü altına olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir. Fakat bunlar Türkiye'de faşist devlet biçiminin var olduğunu göstermemektedir. Türkiye'de bugün başkanlık sistemine geçilmiş olsa da seçim, parlamento, toplumsal örgütlenmeler ve partiler varlığını korumaktadır. Toplumsal ilişkiler siyasi iktidar tarafından biçimlendirilmekteyse de bunlar üzerinde tam bir kontrol ve denetim oluşturulamamaktadır. Faşizmin totaliter karakteristik özelliği, Türkiye'de yoktur.

4) Türkiye'de işçi sınıfı ve sol hareketlenmenin baskılanması 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte gerçekleştirilmiş, sonrasında devlet iktidarı bu hareketlere karşı güçlendirilmiş ve tahkim edilmiştir. Bugün bir parti-devlet olan AKP'nin iktidarını tehdit eden ne bir işçi hareketi ne de sosyalist bir hareket bulunmaktadır. Oysa faşizm, komünist ve işçi hareketinin yarattığı tehdidin bertaraf edilmesini sağlar.

5) Günümüzde emperyalist ülkelerin yok etmeyi düşündükleri büyük ve etkili bir sosyalist güç/devlet bulunmamaktadır. Dolayısıyla emperyalist-kapitalist sistemin ürünü olan ve bu sistem tarafından kullanılan, yayılmacı bir faşist devletin desteklenmesine ihtiyaçları yoktur.

6) Parlamenter cumhuriyet/demokrasi, kapitalist devlet tipinin olağan biçimidir. Neoliberal sermaye birikim biçimi, kapitalizmin uzun süredir içinde bulunduğu krizi aşmak üzere kendini re-organize ettiği, toplumsal ilişkilerin ve devlet yapısı dâhil üst yapıların, egemen ideolojilerin, kültürel değerlerin (örneğin "kültürel ırkçılığın" yaygınlaşması, Avrupa'da "İslamofobi"nin oluşması), felsefi düşüncelerin (postmodernizm) reel sosyalizm sonrası dönemde yeniden şekillendiği bir toplumsal sistemin oluşumuyla birlikte gelişmektedir. İçinde bulunduğumuz neoliberal dönemin genel devlet biçimini faşizm olarak nitelemek mümkün değildir.

7) Faşizm ile otoriter siyasal rejimler ya da askeri/sivil diktatörlükler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine "faşizan" denebilir. Fakat artık, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte, billurlaşmıştır. Kapitalist demokrasi, kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki güçler dengesine göre şekillenir. İşçi sınıfının örgütlenmesinin ve sosyalist ideolojinin göreli güçsüzlüğü, kapitalist demokrasinin otoriter karakterinin oluşumunun hem nedeni hem de bu otoriterliğin sonucudur (elbette tek başına bunun sonucu değildir).

Bu nedenlerle Türkiye'de neoliberal otoriter kapitalist devlet ve başkanlık sistemini barındıran bir kapitalist demokrasinin var olduğunu, siyasal rejimin ve toplumsal ilişkilerin İslamileştirilmesinden bahsedilmesinin doğru olduğunu, var olan kapitalist demokrasinin faşizan, eş deyişle faşizmi çağrıştıran özellikler taşıdığını, fakat olağan kapitalist devlet biçiminden ve kapitalist demokrasiden, faşist devlete ve rejime doğru bir geçişin yaşanmadığını düşünmekteyiz.

Kapitalist demokrasiyi geliştirmek, "faşizme" ya da "anti-demokratik" uygulamalara (aslında bunlar bas bağı gerici, baskıcı burjuva demokratik uygulamalardır) karşı demokrasi mücadelesi vermek sosyalistlerin görevi değildir. Anti-emperyalizm/bağımsızlık, aydınlanmacılık ve laiklik, halkçılık gibi mücadele ilkelerini barındıran sosyalizm mücadelesinin seyri boyunca bazı demokratik kazanımları oluşturabileceği ise açıktır.

Yararlanılan kaynaklar:

1) Hazırlayanlar: Gérard Bensussan-Georges Labica, Marksizm Sözlüğü, Yordam Kitap, 2016, 1. Basım

2) Karl Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i

3) Haluk Yurtsever, Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet, Yordam Kitap, 1. Basım, 2006

4) Nicos Poulantzas, Devlet, İktidar, Sosyalizm, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

5) Nicos Poulantzas, Faşizm ve Diktatörlük, İletişim Yayınları, 4. Basım, 2019

6)İlhan Gülhan, Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

7) Bob Jessop, Devlet Teorisi, Epos Yayınları, 1. Basım, 2008

8) Mahmut Boyuneğmez, Halkçılık Üzerine Tezler, https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/08/halkcilik-uzerine-tezler.html

9) Yaşar Ayaşlı, Eski ve Yeni Faşizm, Yordam Kitap, 2023

10) Şebnem Oğuz, AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm, https://noktahaberyorum.com/akpli-yillarda-siyasal-rejimin-donusumu-celiskili-bir-surec-olarak-yeni-fasizm-sebnem-oguz.html

11) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, Siyaset Bilimi içinde, Mehmet Okyayuz, Faşizm, Yordam Kitap, 2012

12) Cenk Saraçoğlu, Faşizm ve popülizm: Kavramsal bir tartışma, https://www.youtube.com/watch?v=G8707DqCYUk

EK-1:

[Yaşar Ayaşlı'nın Eski ve Yeni Faşizm Adlı Kitabı: Bir Eleştiri]

Faşizm nedir? Türkiye'de siyasal rejime kimileri "örtülü faşizm", kimileri "açık faşizm" diyor, "İslamo-faşizm" diyenler de var. Türkiye solunda "her niyete yenen muz" ya da "her kapıyı açan maymuncuk" olarak kullanılan faşizm kavramı ve olgusu aslında neyi anlatıyor?..

Faşizmi, üç boyutuyla incelemek mümkündür. Bu boyutlar ideoloji, hareket ve devlet tipi olarak faşizmdir.

Önce faşist ideolojinin özelliklerine bakalım. Faşizm bir ideoloji olarak, muhafazakârlığın kavramlarını ve anlayışını uçlara taşır. Irkçılık, milliyetçilik (kitleleri seferber etmede özellikle bu ikisi kullanılmıştır), otoriteyi/lideri fetişleştirme, despotizm, güçlüler-güçsüzler ayrımı, elitizm, militarizm, yayılmacılık, anti-komünizm ve korporatizm karakteristik özellikleridir. Almanya ve İtalya'da yaşanan klasik faşizm deneyimlerinde faşistler, kapitalizm öncesi hayali bir güzel geçmişi, Orta çağın geleneklerini, şövalye kültürünü, kahramanlık hikâyelerini ve destanları yüceltmişlerdir. Faşist ideoloji, mistik-metafizik-irrasyonel karakterdedir. Aydınlanma, akıl ve entelektüalizm karşıtıdır. "Düşman oluşturma", komplocu düşünüş faşizmin özelliklerindendir. Faşistler, kahramanlık ve ölüm kültü, güç, savaş, hiyerarşi, emir-komuta, erkeklik gibi kavramlar etrafında değerler türetir. Faşizm şiddeti ve savaşı estetize eder, ulusal ve toplumsal bir demagojiyle kitlelerin talep ve özlemlerine seslenir, emperyalist dış politikaları "ulusal yarar" olarak kitlelere sunar. Faşist (terör destekli) propaganda akıldışı, kör inançlara/ön yargılara ve duygulara yaslanır;

basit, tekrara dayalı, öfke ve coşku uyandırıcıdır. Ayrıca faşizm, asketik (çileci) bir çalışma ve üretim etiğine sahiptir.[537]

İlk olarak Walter Benjamin tarafından öne sürülen faşizmde "siyasetin estetize edilmesi" olgusunu ise biz, faşist ideolojinin çeşitli pratikleri olarak görmekteyiz. Örneğin SA'ların düzen içindeki sokak yürüyüşleri, Roma selamı, kaz adımı, marşlar, trompetlerin ve davulların kullanımı, gamalı haç sembolünün kullanımı, afişler, bayraklar, heykellerin kullanımı, resmigeçit törenleri, meşale alayları, askeri gösteriler, gösterişli parti kongreleri, tasarlanmış kitlesel tezahüratlar, propaganda filmleri, heybetli mimari eserler, jest ve mimiklerle yapılan hitabet vd.[538] Bütün bunlar faşist ideolojinin bileşenleridir.

Türkiye'de faşist ideolojinin kapsamındaki bazı motiflerse şunlardır: milliyetçilik, ırkçılık, sığınmacılara karşı ırkçı nefret, anti-komünizm, Türkçülük, İslamcılık, lider fetişizmi, Osmanlı imparatorluğu dönemini yüceltme, "ataerkillik" vd...

Peki faşist hareketlerin karakteristik nitelikleri nelerdir?.. İtalya'da Squadrismo (Karagömlekliler), Almanya'da Sturmabteilung (SA) ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer paramiliter örgütlenmeler ile faşist partiler, faşist hareketlerin ana bileşenini oluşturmuştur. Paramiliter örgütlenmeler, mücadeledeki işçileri, komünistleri ve antifaşist güçleri baskılamak, yıldırmak, sindirmek ve etkisiz hale getirmek, kitleler üzerindeyse korku ve sempati karışımı psikolojik etkiler oluşturmak için örgütlenmiştir ve terör eylemleri yapmıştır. Nasyonal sosyalistler Almanya'da siyasi iktidara geldikten sonra ise Schutzstaffel (SS), güvenlik ve gözetimden sorumlu terör örgütü olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İtalya'da Ulusal Faşist Parti (Partito Nazionale Fascista), Almanya'da Alman Ulusal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP), paramiliter terör örgütlerinin uyguladığı şiddet yolunun yanında, seçimlere katılımı da kullanarak kitleselleşmeyi başarmıştır.

Türkiye'deki faşist hareket de geçmişte benzer bir işlev üstlenmiştir. İşçi sınıfının, sosyalist ve devrimci-demokrat örgüt ve partilerin, sınıfın organik aydınlarının siyasal ve ideolojik mücadelesini baskılamak, kitleler arasında korku/terör yaratarak onları sindirmek amacıyla, MHP'nin oluşturduğu faşist hareketin ve Ülkü Ocakları adındaki paramiliter örgütünün, devletin koruması ve kollaması altında 1970-80 arası dönemde aktif olduğu ve eylemlilikler içerisinde bulunduğu bilinmektedir.

Bir devlet biçimi olarak faşizme gelirsek… Faşizm, bir kapitalist devlet türüdür. Bu devlet, totaliterdir.

"Totalitarizm elbette en başta siyasal çoğulculuğun ve her türlü muhalefetin kaldırılması, parlamenter hükümet biçimine ve güçler ayrılığına son verilmesi, tek lider ve tek parti ("Führer ilkesi") etrafında birleşmiş hiyerarşik devlet yapılanması, merkezi ekonomik yönetim, kısacası devletin toplumu tam kontrol altına alması demektir. Buna resmî ideoloji ve medya üzerindeki devlet tekeliyle birlikte temel hak ve özgürlüklerin kaldırılması ve terörün başat yönetim tekniği olarak kullanılması da eklenmelidir."[539]

Öyleyse, bugün Türkiye'de bulunan devlet türünü faşizm olarak niteleyebilir miyiz? Klasik faşist rejimlerle/devlet tipiyle benzerlikler bulunmaktaysa da biz günümüzde Türkiye'de var olan kapitalist devletin, faşist tipte olduğunu düşünmüyoruz. Bize göre Türkiye'de bugün faşizan özelliklere sahip otoriter neoliberal kapitalist devlet/demokrasi bulunmaktadır.

İtalya ve Almanya'da klasik faşist devlet tipi, bu ülkelerdeki ve ayrıca diğer emperyalist ülkelerdeki sermayenin faşist hareketlere aktif destek vermesiyle siyasi iktidara gelmeleri sonucunda oluşturulmuştur. Almanya ve İtalya'da faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Türkiye'de ise devlet içerisinden ordunun ve büyük sermayenin önemli bölümünü oluşturan TÜSİAD'ın aktif karşı mücadelesine rağmen ve bu güçlerin restorasyon girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine AKP, devleti tam denetimi altına almış ve siyasal rejimi kısmen değiştirmiştir.

İtalya ve Almanya geç kapitalistleşen ülkeler olduklarından diğer emperyalist ülkeler gibi yeterince sömürge ülkeye sahip olamamış, bu nedenle, iki klasik faşist devleti karakterize eden en önemli özelliklerden biri emperyalist

---

[537] Faşist ideolojinin özellikleri için yararlandığımız kaynaklar: i) Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin, *Siyaset Bilimi*, ii. Fatih Yaşlı, *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*, Alabanda Akademi, 2016 iii) Yaşar Ayaşlı, *Eski ve Yeni Faşizm*, Yordam Kitap, 2023

[538] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 192

[539] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 196

yayılmacılık olmuştur. Kapitalist sınıfların emperyalist politikalarıyla, faşistlerin işgalci/yayılmacı perspektifi ve silahlanma politikası örtüşmüştür. Günümüzde klasik sömürgecilik tarih olduğundan, Türkiye'nin böylesi bir dış politikaya sahip olması mümkün değildir.

Faşist devlet, her türlü muhalefeti yasaklar, parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırır. Faşist devlet, kamusal ve bireysel yaşamı, siyasi, toplumsal ve iktisadi işleyişi tam kontrolüne alır, kültürel, dinsel, sanatsal, ahlaki, sportif ilişkileri faşist prensiplere göre yapılandırır. Oysa Türkiye'de bugün başkanlık sistemine geçilmiş olsa da seçim, parlamento, toplumsal örgütlenmeler ve partiler varlığını korumaktadır. Toplumsal ilişkiler siyasi iktidar tarafından biçimlendirilmekteyse de bunlar üzerinde tam bir kontrol ve denetim oluşturulamamaktadır.

Klasik faşist devlet iktidarı, engellileri, Yahudileri kitlesel olarak katletmenin yanı sıra, işçi hareketlerini ve komünistleri de ezmiştir. Almanya ve İtalya'da faşist hareket, sermaye sınıfı için hala bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Türkiye'de işçi sınıfı ve sol hareketlenmenin baskılanması 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte gerçekleştirilmiş, sonrasında devlet iktidarı bu hareketlere karşı güçlendirilmiş ve tahkim edilmiştir. Bugün bir parti-devlet olan AKP'nin iktidarını tehdit eden ne bir işçi hareketi ne de sosyalist bir hareket bulunmaktadır.

Bunlara bir de klasik faşizmin Sovyetler Birliği'nin yok edilmesine dönük militarist yayılmacılığının, emperyalist-kapitalist sistemin çıkarına olduğu eklenmelidir. Günümüzde emperyalist ülkelerin yok etmeyi düşündükleri büyük ve etkili bir sosyalist güç/devlet bulunmamaktadır. Dolayısıyla emperyalist-kapitalist sistemin ürünü olan ve bu sistem tarafından kullanılan, yayılmacı bir faşist devletin desteklenmesine ihtiyaçları yoktur.

Bu sıraladıklarımız, klasik faşist devlet tipi ile günümüz Türkiye'sindeki kapitalist devlet/demokrasi biçimi arasındaki bazı farklara işaret etmektedir.

Şimdi neoliberal kapitalist devletin/siyasal rejimin bazı temel özelliklerini sıralayabiliriz:

i. Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.

ii. Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır. Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Milletvekillerinin devlet bürokrasisindeki/idaredeki karar alma süreçlerine katılımları kaybolmuştur. Siyasi kararların alınması, devlet politikalarının oluşturulması artık idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasi partilerin aralarındaki görüşme ve tartışmaların sonucu olmaktan çıkmış, doğrudan yürütme gücünün ve devlet bürokrasisinin tekeline girmiştir. Parlamento siyasi uzlaşıların hazırlandığı sahne olma rolünü yitirmiştir. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir. Sermayenin çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento, bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.[540]

iii. Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmaktadır.

iv. Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının bu merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde, başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.[541]

v. Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmaktadır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından

---

[540]Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2004, s. 243-53, 257

[541]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 255-6

geçişkenlik bulunur. Egemen kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.[542]

vi. Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek de kristalleşmektedir.[543]

vii. Neoliberal dönmede hukuk sistemi piyasa ilişkilerine açılmakta ve bir tür özelleştirme yaşanmaktadır. Tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma, kısa yargılama, müzakere, yargıç kiralama gibi yeni yollarla devlete ait yargılama yetkisi, özel yargı piyasasına devredilmektedir. Kamu yararını gözeten ulusal mahkemelerin yerini bir iktisadi sektöre dönüşen özel yargı sistemi (hukuk şirketleri) almaktadır.[544]

viii. Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü kırıp asimetriyi artırmış, topluma dönük sosyal işlevlerini tasfiye etmiştir.

ix. İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. "'Reformist' işçi sendikaları bundan böyle idari düzeneğin içine doğrudan doğruya yerleştirilmişlerdir."[545]

x. Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları, katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partilerince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır. Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır. Partilerin oluşturduğu çoğulculuk bir illüzyonlu görünüştür.[546]

xi. Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin Türkiye'de profesyonel ordu/sözleşmeli askerlik üzerinden ordu yeniden yapılandırılmakta, polis örgütlenmesinin kadroları ağırlıkla milliyetçi-muhafazakâr parti tabanlarından devşirilerek, yapı sağlamlaştırılmaktadır.

xii. AB, DB, IMF ve NATO gibi emperyalist örgütler, kapitalist devletlerin uyguladığı bazı politikalarda yönlendirici olarak ülkelerdeki siyasal iktidarın içsel bir bileşeni olmakta, böylelikle kapitalist devletin uyguladığı bazı politikaların sorumluluğu ulaşılamaz, anonim örgütlenmelere aktarılmaktadır.

xiii. Neoliberal kapitalist devlet, bir şirkete benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Neoliberal otoriter devlet ile faşizm arasındaki farklar konusunda Poulantzas'ın yazdıklarını da hatırlatmak isteriz:

"Otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi, kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir. *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formunu temsil etmektedir* (…) Ayrıca faşist devlet bir siyasi bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir (…) Faşist devlet halkçı hareketin ve işçi sınıfının önceden uğradığı tarihsel bir bozgunu varsayar (…)"[547]

Peki, Türkiye'deki kapitalist devlet/demokrasiye neden "faşizan" özellikler atfediyoruz?.. Bunun nedenleri şunlardır: Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in,

---

[542]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 261-6

[543]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 268-9

[544] İlhan Gülhan, *Karşıdevrimci burjuvazi ile geriye dönüş*, https://sendika.org/2023/06/karsidevrimci-burjuvazi-ile-geriye-donus-686105/

[545]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 253

[546]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 258-9

[547]Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 234

üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst kurulların AKP'nin kontrolü altına olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir.

Bize göre Türkiye'de totaliter bir faşist devlet tipi değil, neoliberal sermaye birikim biçimine uygun şekilde yeniden yapılandırılmış, faşizan ve otoriter özellikler taşıyan, AKP'nin parti-devlet olduğu bir kapitalist demokrasi bulunmaktadır. Kanımızca bu siyasal rejime "popülizm" denmesi uygun değildir. Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir."[548] Oysa popülizm terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, bu konuda kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde "popülizm"in pejoratif anlamıyla kullanımı, halkçılık üzerine verilmesi gereken bir ideolojik mücadeleyi baltalayabilmektedir.

Gelin şimdi Ayaşlı'nın "yeni faşizm" değerlendirmelerine yakından bakalım… Yaşar Ayaşlı, neoliberal otoriter ve faşizan devlet tipinin oluşumunu görmeyerek, "21. yüzyıl faşizmi neoliberalizmin enkazı üzerinde boy atıyor"[549] demektedir. Bakın faşizmin gelişimini yaşadığı nesnel koşulları nasıl tarifliyor:

"Açlığı, işsizliği ve yoksulluğu tetikleyerek toplumsal gerginlikleri derinleştiren dünya kapitalizminin krizi, bir yanda bütün kıtalarda zincirleme direnişler ve halk ayaklanmaları yaratırken öte yanda faşizmi besleyip büyüttü."[550]

Oysa neoliberal sermaye birikim biçimi, kapitalizmin uzun süredir içinde bulunduğu krizi aşmak üzere kendini re-organize ettiği, toplumsal ilişkilerin ve devlet yapısı dâhil üst yapıların, egemen ideolojilerin, kültürel değerlerin (örneğin ülkelerde "kültürel ırkçılığın" yaygınlaşması, Avrupa'da "İslamofobi"nin oluşması), felsefi düşüncelerin (postmodernizm) reel sosyalizm sonrası dönemde yeniden şekillendiği bir toplumsal sistemin oluşumuyla birlikte gelişiyor. İçinde bulunduğumuz neoliberal dönemin genel devlet tipini faşizm olarak nitelemekse mümkün değil.

Ayaşlı, 21. yüzyıl faşizminin seçimle iktidara gelmiş bazı örnekleri üzerinde duruyor. Örneğin, Donald Trump'ı seçimle iktidara gelen bir neofaşist olarak görüyor.[551] Trump'ın "(…) vaatleri faşist reflekslerle uyumluydu"[552] diyor. Trump yönetimi, "(…) açık faşist diktatörlüğe geçişi sağlayamazdı"[553] diye ekliyor. Ayaşlı, şunları da yazıyor: "Trump ve tayfası, hep klasik faşizmin ezeli kamplaştırma kalıbını kullandılar: 'Biz' ve 'onlar'."[554] "Trump, modern faşizmin özelliklerini taşıyan (…) buna rağmen klasik faşizmdeki gibi örgütlü ve programlı bir stratejiye dayanmayan, milyarder, karizmatik bir neofaşist figür(dü) (…)"[555] diyen Ayaşlı, Trump'ın "faşist mizacı" olduğundan bahsediyor ve ABD kongre binasını yandaşlarına işgal ettirmesini, "kitlesel faşist bir hareketin asgari düzeyde de olsa var olduğunu açığa çıkardı(ğını)" belirtiyor.[556]

Bir ülkede faşizmin var olup olmadığını bir politik figürün mizacına, vaatlerine bakarak değerlendirmek, bilimsel değildir. ABD kongre binasının basılmasını, "faşist hareket"in varlığına kanıt saymak da akıl karı değil. Söz konusu olan Cumhuriyetçi ve Demokrat parti olarak iki partinin dönüşümlü yürütme gücünü devraldığı özgül bir kapitalist demokrasi/devlet biçimi olan ABD… Bu kapitalist devleti "faşizm" olarak nitelemek, "öküzün altında buzağı aramaya" benziyor.

Verdiği diğer örnek Macaristan'da 12 yıldır başbakanlık yapan ve "faşist hükümet" dediği V. M. Orban yönetimi. Bu hükümeti "anti-demokratik" olarak niteleyen Ayaşlı, anti-demokratik olmayı, faşist devlet ile bir tutuyor.[557] Oysa Orban oluşturduğu rejimi, "illiberal demokrasi" (liberal olmayan demokrasi) olarak adlandırırken, kapitalist devlet/demokrasi çerçevesi içerisinde kalındığının ipucunu zaten veriyor.

---

[548] Olivier Roy'dan aktaran Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 207

[549] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 224

[550] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 225

[551] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 242

[552] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 243

[553] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 244

[554] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 245

[555] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 246

[556] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 247

[557] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 249

Ayaşlı, Bolsonaro hakkında, “ABD ve İsrail yanlısı, ateşli neoliberalizmin savunucusu tipik bir neofaşisttir”, “neofaşist bir hükümeti yönetmektedir” şeklinde yazıyor.[558] 2014 yılından beri Hindistan başbakanı olan Modi hükümeti hakkında Ayaşlı şöyle bir yorum yapıyor: “Diğerleri gibi Hindistan’da da faşistlerin iktidarda oldukları ama onca zamandır totaliter faşist diktatörlüğe geç(e)medikleri paradoksal bir durum yaşanmaktadır.”[559]

Ayaşlı yazdıklarını şöyle özetliyor:

“(…) Erdoğan 20, Orban 12, Modi 8, Bolsanoro 4 yıldır iktidarda oldukları halde, parlamentarizm maskesini korudular ve totaliterleşme evresine geçmediler ya da geçemediler. Hindistan’da ve Macaristan’da hükümetler faşist; ama faşist diktatörlük olarak yeterince kurumsallaşmış ve pekişmiş değiller.”[560]

Görüldüğü gibi her biri somut özgüllüğü içerisinde incelenmesi ve o ülkelerin sosyalistleri tarafından bu incelemeler üzerinden mücadele stratejileri geliştirilmesi gereken, birbirinden farklı siyasal rejimler/kapitalist devlet somutlukları, aynı çuvala konarak, üzerine “neofaşizm” yaftası yapıştırılıyor. Oysa faşizm, totaliter karakterde bir kapitalist devlet tipidir. Ancak yüzeysel gözlemlerle yetinildiğinde, ABD, Macaristan, Hindistan, Brezilya ve Türkiye’deki siyasal rejimlerin faşizmi çağrıştıran özelliklerine aldanıp, bu ülkelerdeki siyasal rejimleri somut değerlendirmelerin ve dolayısıyla sosyalist mücadelenin konusu yapmak yerine, ortak neofaşizm çatısı altında toplamak mümkün oluyor.

Ayaşlı, IŞİD, ÖSO, El Nusra, El Kaide, Bako Haram gibi örgütleri de “neofaşizm” türleri olarak yorumluyor.[561] Lübnanlı Şii Hizbullah ile Filistinli Sünni Hamas’ı bunlardan ayırıyor.[562] Bize göre, bu değerlendirmeler artık ifrada kaçıyor. Cihatçı, şeriat hedefi olan bu örgütlenmelerin, faşist hareket ya da ideoloji ile ilişkisinin olmadığı çok açık... Ayaşlı siyasal İslam ve İslami köktencilik ile faşist ideoloji arasında benzerlikleri şu şekilde sıralıyor:

“Faşizmle aralarında sınıf mücadelesinin reddi, siyasi mücadele aracı olarak terör yöntemi kullanma, ‘altın çağ’ı dirilme ve ‘yeni nesil’ insan yaratma, keskin Yahudi karşıtlığı, totaliter bir devlet ve toplum kurma, lidere kayıtsız şartsız itaat, tek parti gibi benzerlikler bulunmaktadır.”[563]

Bu benzer özelliklerin işaret ettiği aslında nedir? Faşist ideoloji ile siyasal İslamcılık gericidir. Evet, sıralanan özellikler bu ideolojilerin gerici karakterini ortaya koymaktadır. Yoksa siyasi İslamcılığın, “faşist” olduğunu değil.

Ayaşlı, Avrupa’daki “neofaşist muhalefet partilerinin” paramiliter örgütlenmeleri olmadığından, bu partiler cumhuriyetçi ve parlamenterist söylemleri benimsediklerinden, “bir tamamlanmamışlık, yarım kalmışlık, uzatmalılık hali” söz konusudur diyor.[564]

Ayaşlı’nın özgün fakat sağlıksız olan katkısını şu alıntılarla özetlemek mümkün görünüyor:

“21. yüzyıl faşizminin selefine nispetle gerek siyasi hareket gerekse rejim olarak özünü maskelemek için burjuva demokrasisi örtüsü kullanmaya çok daha hevesli olduğu, özellikle paramilitarizm ve totalitarizmle arasına gerek duyduğu ve şartlarını hazırladığı zaman ortadan kaldırabileceği bir mesafe koyduğu dikkate alınmalıdır”[565]

“Egemen sınıflar toptan çöküş durumuyla, sıkı örgütlü hareketlerle ve kitlesel devrimci ayaklanmalarla karşılaşırlarsa bunlar fazla işe yaramayacak, o zaman da ‘ılımlı’ görünen faşist güçlerin programlarını ve taktiklerini değiştirerek radikalleşmeleri, devlet desteğiyle paramiliter gruplar kurmaları ve kitle terörü yaratmaları, sivil özgürlüklerin son kırıntılarını ve yasal örgütlenmeleri sona erdirmeleri sürpriz olmayacaktır. Bundan dolayı zamanımız faşizminin ‘ılımlı’lığı geçicidir (…) Günümüz faşizmi için tamamlanmamış, eksik, uzatılmış derken kastettiğimiz budur. Yavaşlatılmış ve süreklileşmiş faşizm durumu, içinde bulunduğumuz konjonktürün nesnellikleri

---

[558] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 251

[559] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 253

[560] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

[561] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 267

[562] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 268

[563] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 258-9

[564] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

[565] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 272

ve öznellikleriyle koşulludur (…) Öyleyse, iktidardaki faşizmler, 21. yüzyıl faşizminin erken aşamasına mahsus bir yarı faşizm ya da totaliter aşamaya geçmemiş faşist rejimler olarak adlandırılabilirler."[566]

"Özünü maskelemek", "ılımlı görünen", "burjuva demokrasisi örtüsü kullanmak" gibi kelimeler neyi gösteriyor? Ayaşlı, takiye yapıyorlar demeye getiriyor… Şimdi "yarı faşizm" var, ihtiyaç olduğunda "tam faşizm" olacaklar… Ayaşlı bu anlama gelecek şekilde yazıyor. Oysa kitlelerin mücadelelerinin yükselişe geçmesi durumunda faşist hareketlerin sermaye sınıfının toplumsal iktidarını korumak üzere harekete geçtiği, paramiliter örgütlenmelerle sınıf hareketine ve sosyalist güçlere dönük terör eylemleri düzenlediği zaten bilinen gerçekler. Fakat bugün için Avrupa'da da Türkiye'de de faşist partilerin bu amaçla harekete geçmesi olanaklı değil. Çünkü sosyalistler ve işçi sınıfının örgütlülüğü zayıf durumda. Üstelik devrimci durum süreçlerinde askeri darbelerle sermaye sınıfının toplumsal iktidarını restore etmek gibi bir almaşık yolun olduğu da açık. Dolayısıyla iktidardaki ya da muhalefetteki faşist/faşizan partilerin takiyye yaptığını düşünmek, mevcut bazı siyasal rejimlerin faşist olduğunu iddia etmek yerine, kapitalist demokrasilerin biçimsel temsili özellikler yanı sıra faşizan özellikler de kazanmış olduğunu, şiddet, yasaklama, sansür, denetim, gözetleme gibi faşizan uygulamaların, burjuva demokrasilerine içselleştirilmiş olduğunu görmek gerekiyor.

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini de faşizm olarak nitelemek doğru değil. Bir devlet tipi olarak faşizm ile bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi/sürüleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine ancak "faşizan" denebilir. Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir.[567] Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neo-liberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980'lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte ise, billurlaşmıştır.

Özetle bize göre, Türkiye'de "faşizm" olarak adlandırılan devlet biçimi, aslında faşizan özellikler taşıyan neoliberal otoriter devlettir.

Ayaşlı'nın katılmadığımız başka bir düşüncesiyse şöyle:

"Karşıdevrim *ancien regime*'in (Eski Rejim) restorasyonu için, İtalya ve Almanya'da olduğu gibi faşizm tarafından burjuva demokrasisine karşı veya halkçı veya sosyalist bir düzeni devirmek üzere yapılır."[568]

Kanımızca sosyalist ya da burjuva siyasal devrimleri için kullanılması gereken devrim ile karşıdevrim kavramları, devrimci durum tarihsel kesitinde gerçekleşen süreçlerin birbirine zıt iki bileşke eğilimini anlatır. Karşıdevrim kavramını, siyasal devrimlerin dışına taşıyıp, farklı tarihsel kesitler için kullanmak yanlıştır. Örneğin günümüzde Türkiye'de kapitalist devlet yeniden yapılanırken ve siyasal rejim kısmen değişirken, olan biten karşıdevrim değildir. Geçmişte gözlenen kapitalist demokrasinin faşist tipte bir devlete dönüşmesine de karşıdevrim denemez.

Başka bir konuya, askeri diktatörlüklere nasıl bakmalıyız konusuna geçelim. Darbeyle gelmeleri, siyasi iktidarın orduya geçmesi, toplumsal desteğe ve faşist kitle hareketine, paramiliter örgütlere sahip olmamaları, faşist bir liderin çoğu durumda yokluğu, birçok durumda emperyalist devletlerin doğrudan desteklemesi gibi özellikleriyle, askeri diktatörlükler, faşist devlet ile aynı kategoride yer almazlar. Elbette burjuva-ilerici darbeler, gerici-restorasyoncu darbeler olarak bir ayrım yapılabilir.[569] Fakat Ayaşlı bunlara bir de faşist cuntaları ekliyor. Oysa kapitalist demokrasinin işleyişini askıya alan askeri darbeler, doğaları gereği geçici özelliktedirler. Faşist devlet tipi ise, sosyalizm/sosyalistler/partizanlar tarafından yok edilmeseydi çok daha uzun süreler tarih sahnesinde kalacaktı. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kurulan görece kısa süreli diktatörlüğün Bonapartizmle uzaktan yakından alakası bulunmuyor. Faşist olarak nitelenmesi Türkiye solunda yaygın olarak gözlense de bilimsel açıdan bakıldığında bir

---

[566] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 276

[567] Ayaşlı'nın kitabında sadece bir yerde bizim bu düşüncemize benzer bir fikir bulunmaktadır: "(…) faşizm 1945'te mezarına gömülmedi. Tersine üç şekilde varlığını sürdürdü: Birincisi burjuva demokrasisinin yürürlükte olduğu ülkeler, faşizmi büsbütün dışlamak yerine bazı öğelerini alıkoyup içselleştirdiler (…)" (*a.g.e.*, s. 219) Bir de şu satırlarda *kısmen* sağlıklı değerlendirme yapıyor: "Bu yalnız akla kara gibi iki burjuva yönetim biçimi olmadığını (genelde şiddet yöntemini faşizm, liberalizm yöntemini burjuva demokrasisi olarak kavrıyor –MB), bunların her ülkeye ve zaman göre değişebilen bileşimler alabildiğini gösterir." (*a.g.e.*, s. 271-2)

[568] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 201

[569] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 167

yanlış olarak karşımıza çıkıyor. Eğer faşizm şiddetin/baskının öne çıkarıldığı bir *yönetme tarzı* olarak alınırsa, askeri diktatörlüklerin birçoğuna faşist denebiliyor. Örneğin Ayaşlı'nın şu cümlesi faşizmi bir stil olarak kavradığını gösteriyor: "ABD ve bağlaşıklarının kendileri değilse bile, askeri müdahalede bulundukları ülkelerde uyguladıkları yöntemler faşistçeydi."[570] Fakat faşizm, bir yönetme stili ya da yöntemi değil, bizzat kapitalist bir iktidar biçimidir. Dolayısıyla bize göre "Latin Amerika faşizmi" olarak nitelenen Şili, Arjantin, Nikaragua gibi ülkelerdeki askeri diktatörlükleri, uyguladıkları şiddet politikalarına bakarak değerlendirip, faşist devlet tipi içerisinde saymak bir yanılgıdır.

Ayaşlı Latin Amerika'daki askeri diktatörlükler ile faşizm arasındaki benzerlikleri ve farkları yazarken haklıdır. Fakat daha sonra çoğu askeri diktatörlüğü, faşist olarak niteleyince, yazdıkları boşa gitmektedir. Askeri diktatörlükler için yazdığı şu satırlar doğrudur ve biz de katılmaktayız:

"Partinin yerini ordunun alması, faşist kitle hareketinin düşük düzeyi, dış dinamiklerin baskın karakteri, faşist demogojinin görece zayıflığı (…). Bununla birlikte, terörün siyasette oynadığı başat rol, antikomünizm, demokrasi düşmanlığı, şoven milliyetçilik, devlet ve lider kültü (*caudillo*), toplumsal yaşamı kontrol etmek bakımından klasik faşizmle benzeşirler."[571]

Bakın Ayaşlı bu satırların biraz ilerisinde ne yazmaktadır:

"Yunanistan (1967 Albaylar Cuntası –MB), Şili (1973 darbesi–MB), ve Arjantin'deki (1976 darbesi –MB) darbe rejimleri neo-askeri faşizmin 'klasik' biçimleri olarak sınıflandırılabilirler."[572]

Faşist devlet tipiyle olan benzerliklerine bakılarak, bu ülkelerdeki askeri diktatörlüklere "neo-askeri faşizm" denmektedir. Bu görüşe teorik/bilimsel değerlendirmeyle bakıldığında katılmak olanaksızdır.

Bize göre İspanya ve Portekiz'deki diktatörlükler, Yunanistan'daki Albaylar cuntası yönetimi, Endonezya'daki solu ezen cunta rejimi, İran'daki Şah yönetimi, Filipinler'deki Marcos yönetimi gibi askeri ya da "sivil" diktatörlüklerin, faşist devlet olarak görülmesi sağlıklı değildir. Bunlar diktatörlük olsalar da, İtalya ve Almanya'daki klasik faşist devletlerin oluşum paternini sergilemezler. Faşizm bir diktatörlük türüdür, fakat her diktatörlük faşizm değildir.

Peki "faşizme karşı birleşik cephe" önerisine ne demeli?.. 14/28 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde dillendirilen bu öneri, hiç kuşku yok ki önümüzdeki süreçlerde de gündeme getirilecektir. Oysa sosyalistlerin, sosyal demokratik liberalizmle ve hatta diğer düzen partileriyle birlikte kuracağı bir cephe, politik bir intihar olur. Bağımsız sosyalist/komünist siyasal çizgi terk edilerek, liberalizmin sosyal demokratik versiyonuna yedeklenmekle sonuçlanır. Geçmişte Avrupa'da klasik faşizmin iktidara yürüyüşü süreçlerinde anlamlı ve gerekli olan bu politik tutumu, günümüzde parti-devlet haline gelmiş bulunan AKP iktidarına karşı yeniden oluşturmak, ancak teorik bakış eksikliğinin ürünü olabilir.

Oysa bize göre, sosyalistlerin güç biriktirmesi ve düzen karşıtı politikalar üretmesi gerekmektedir. Sosyalizm mücadelesi, politikalar geliştirip kitlelere çeşitli araçlar/yollar üzerinden ulaştırmakla, siyasal mücadele içerisinde aktif bir ideolojik mücadele vermekle yerine getirilir. Sermaye sınıfının ya da onun politik temsilcisi yürütme gücünün politik hamlelerine karşı demokratik bir savunma hattı oluşturmak, direniş mücadelesi vermek yerine, aktüel başlıklardaki politik ve ideolojik gelişmelere *müdahil olmak*, topluma *alternatif* ideolojik/politik seslenmede bulunmak, pasif direnişçi değil, *aktif karşıtlık* barındıran bir mücadeleyi örgütlemek gerekmektedir. Sosyalistler olduğu varsayılan bir "faşizme karşı demokrasiyi geliştirme ya da koruma mücadelesi" vermezler; ancak sosyalizm mücadelesinin ara demokratik kazanımları oluşturulabilir.

"Topluma seslenme"nin önemini küçümsemeden, mahallelerde ve işyerlerinde emekçilerin arasında olarak, onların sorunlarıyla hemhal olmak ve taraflaştırmak için uğraşmak... İşte *örgütlülük üzerinden mücadele* dediğimiz olgu budur. Politikaları üretecek ve emekçilere götürecek olan örgüttür. Fakat sosyalist politikalar kitlelere dışarıdan dayatılmaz; emekçilerin oluşturdukları değerlere, kültüre ve düşüncelere doğrultu verip, onları şekillendirir. Uzaktan seslenmeyi, "gelin bize destek olun" demeyi biryana bırakmak, emekçiler arasında onlarla birlikte devinerek, süreçlere yön vermeye çalışmak gerekmektedir.

---

[570] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 224

[571] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 143

[572] Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 143

EK-2:

[Şebnem Oğuz'un 'Yeni Faşizm' Değerlendirmesi Sağlıklı mı?]

Bu yazıda, Şebnem Oğuz'un yazdığı *AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm* adlı makale[573] eleştirilmektedir. Kanımızca yazar, "yeni faşizm" olarak nitelediği yeni bir devlet biçimi/siyasal rejim tipine geçildiğini devletin yapılanmasındaki dönüşümleri serimleyerek gerekçelendirdiğini düşünse de bu dönüşümlerin ürünü olan re-organize olmuş devletin, neden "faşist" nitelikte olduğunu açıklamamaktadır. Kapitalist devletin yapısında ve siyasal rejimde bir değişimin olduğu açıksa da bunu "yeni faşizm" olarak adlandırmanın sağlıklı nedenleri ortaya konmamıştır. Eleştirimiz boyunca Oğuz'un makalesinden yapacağımız alıntıları tırnak işareti içerisine alsak da Türkiye'deki kapitalist devlet yapılanmasındaki dönüşümleri Oğuz'un yazdıkları üzerinden özetlediğimizde bunu yapmayacağız.

"Rekabetçi otoriterlik" adı verilen rejim, demokrasi ile diktatörlük arasında karma bir siyasal rejim olarak kavranıyor. Yürütmedeki siyasal partinin devlet olanaklarını kullanarak, diğer düzen partilerine karşı üstünlük kurmasını ve adil olmayan seçim mekanizmasının varlığını anlatıyor. Yargı ve yasama ile medyanın üzerinde hükümetin kontrolünün bulunduğu, insan hakları ihlallerinin yaygın olarak gözlendiği siyasal rejime, bu isim verilebiliyor.

Arjantin'deki J. Peron ve Brezilya'daki G. Vargas yönetimlerini "popülizm"in örnekleri olarak gören yaklaşımlara göre, "popülizm otoriter bir demokrasi biçimidir."[574] Oysa bize göre "popülizm" terimi, halkçılık anlamına geldiğinden, devlet iktidarı ya da siyasal rejimler için kullanımı kafa karışıklığına yol açtığı gibi, günlük politik söylemlerde bu kavramın pejoratif anlamıyla iktidar partisine yakıştırılması da halkçılık üzerine verilmesi gereken ideolojik mücadeleyi baltalayabiliyor.[575]

"Olağan-olağan üstü hukuk" ayrımı yaparak, 11 Eylül 2001'den sonra "kalıcı bir istisna hali"nin içerisinde bulunulduğu, yasalarla, KHK'lerle yapılan hukuksal düzenlemelerin özgürlükleri kısıtladığını öne sürenlerinse, kapitalist hukukun her zaman sermaye sınıfı ile emekçiler arasındaki iktidar ilişkilerinde bulunan güç dengesine göre şekillendiğini dikkate almadıkları açıktır. Kapitalizmin neoliberal döneminde de devletin bir iktidar yapısı olarak sahip olduğu düzen ve işleyiş ile hukuksal mevzuat, sermaye sınıfının işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasını süreklileştirir ve yeniden üretir. İşçi sınıfının örgütlülük ve mücadele düzeyi, bunları geriletmeye çalışan sermaye sınıfıyla olan ilişkilerindeki değişim, hem devletin yapısına ve hukuka yansır, hem de kapitalist devlet ile hukuk, geri beslemeyle sınıflar arasındaki ilişkileri/mücadeleleri etkileyerek biçimlendirir. Örneğin Türkiye'deki siyasal rejimin son yıllarda faşizan özellikler kazanmasının bir örneğini, toplumsal örgütlenme ve mücadele düzeyinin, ilan edilmesini engellemeye yetmediği, 2016 yılında getirilen OHAL düzenlemeleri oluşturmuştur.

"Neoliberal otoriter devlet", 1970'lerde başlayan ve içerisinde bulunduğumuz kriz tarihsel kesitinde neoliberal sermaye birikim biçiminin koşulladığı ve gereksindiği devletsel re-organizasyonlar kapsamında özellikle kapitalist siyasal rejimlerdeki yürütmenin, yasama ve yargı karşısında güçlenmesini, işçi sınıfı hareketinin oluşumunun önlenmesi için baskı yöntemlerinin ön plana çıkarılmasını anlatmaktadır. Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavramlaştırması da özünde bu süreçlerle aynı anlama gelmekte, neoliberal dönemde kapitalist devletin dönüşümünü kavramak için kullanılmaktadır. Oğuz'a göre ise, 2013 yılından itibaren siyasal rejimin dönüşümünü

---

[573] Şebnem Oğuz, *AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm*, https://noktahaberyorum.com/akpli-yillarda-siyasal-rejimin-donusumu-celiskili-bir-surec-olarak-yeni-fasizm-sebnem-oguz.html

[574] Olivier Roy'dan aktaran Yaşar Ayaşlı, *a.g.e.*, s. 207

[575] Halkçılık üzerine düşüncelerimiz için bkz; https://marksistarastirmalar.blogspot.com/2022/08/halkcilik-uzerine-tezler.html

açıklamakta yetersiz kalan yukarıda değindiğimiz kavramlaştırmalar yerine, artık siyasal rejimi tanımlamak için "yeni faşizm" kavramı kullanılmalıdır.

Oğuz, klasik faşizmin iktidarını oluşturduğu konjonktür ile "yeni faşizm"in günümüzdeki varlığının dayandığı konjontürün farkları olduğunu belirterek, klasik faşizm ile "yeni faşizm" arasındaki farkı, buradan yola çıkarak açıklamaya çalışıyor. Biz de onu takip edelim.

1) Klasik faşizmi 1929 krizine verilen özgün yanıt olarak, "yeni faşizm"iyse 1970'lerde başlayıp 2008 kriziyle derinleşen bunalıma verilen özgün yanıt olarak görüyor. Aşırı üretim krizi olan 1929 krizini, "eksik tüketim krizi" olarak değerlendirmesini bir yana bırakırsak, 2. Dünya Savaşı'nı "pazar paylaşımı"yla açıklıyor. Oysa bu savaş pazarların yeniden paylaşımı gereksinimi yanı sıra, faşist ülkelerin sermayenin ihracına duyduğu gereksinim ve 1937-8 krizi tarafından da güdümlenmiştir. Elbette Nazi ordularının Sovyetler Birliği'ni yok etme gibi siyasal hedefi de bulunmaktaydı. Oğuz, 1970'lerden bugünlere uzanan krizin, ulus üstü sermayenin birikim ihtiyaçları doğrultusunda kapitalist devletlere savaş ve çatışma üretme yükümlülüğü getirdiğini, bu devletlerin paralı askerler, vekil grupları, paramiliter örgütler gibi devlet-dışı aktörlerle iş birliği içerisinde "yeni bir dünya savaşı" çerçevesinde çatışmalar/savaşlara dâhil olduğunu iddia etmektedir. Oysa son on yıllarda yaşanan savaş ve çatışmaların bir dünya savaşı olarak adlandırılamayacağı ve bölgesel niteliklerde olduğu, fakat emperyalist ülkelerin bu savaşlarda kimi zaman birlikte, kimi zamansa rakip güçler olarak karşıt konumlarda yer aldıkları bilinmektedir. Peki emperyalist bölgesel savaş politikalarının, faşizmle ilişkisi var mıdır?.. Kanımızca, ülkeler arası şiddet uygulamaları, saldırganlık, işgal ve savaş/çatışma, emperyalist ülkelerin de klasik faşist devletlerin de sahip oldukları dış politikalar arasında önemli bir yer tutar. Fakat bu kadardır. Yani aralarında benzerlik var diye, günümüzün emperyalist devletlerine, "faşist" sıfatını yakıştıramayız.

2) Oğuz şöyle yazıyor: "Klasik faşizm ancak iktidar olduktan ve bağımsız işçi örgütlerini bütünüyle ezdikten sonra işçi sınıfının geniş kitlelerini kendi yanına çekebilmiştir. Yeni faşizm ise iktidara gelmeden önce de işçi sınıfına ulaşabilmektedir." Bu yazılanlar doğru değil. Klasik faşizm iktidara tırmanma süreçlerinde terör destekli propaganda faaliyetleriyle belirli bir toplumsal kitle hareketi oluşturmuştur. Oğuz, "yeni faşizm"in emekçi kitlelere ulaşabilmesini, geçmişte sosyal demokrasinin ve komünistlerin işçi sınıfı içerisinde örgütlü olmasına karşıt olarak günümüzde işçi kitlelerin "sahipsiz" olmasına ve böylelikle kriz ortamında faşist partilere yönelmesine bağlıyor. Günümüzde sosyal demokrasinin ve komünistlerin sınıf içerisindeki örgütlenmelerinin zayıf olduğu doğrudur. Fakat bunun nedeni şu şekilde açıklanamaz: "Günümüz sol partileri ise özellikle reel sosyalizmin çözülüşünden sonra sınıf politikasına sırt çevirdiği için (…)" Nesnel nedenleri de olan bir siyasal öncülük boşluğu olduğu doğrudur ve sosyalistlerin öncülük işlevinin oluşmadığı süreçlerde, sağcı/ırkçı/faşizan politikalar ve söylemlere sahip partiler emekçi kitleleri kucaklayabilmektedir.

3) "Klasik faşizmde amaç güçlü işçi sınıfı hareketlerini *bastırmak* iken yeni faşizm devletin zor aygıtlarıyla işçi sınıfı hareketlerinin güçlenmesini baştan *önlemeyi* amaçlar" şeklinde yazan Oğuz, kapitalist sınıfın, kapitalist devletler gibi iktidar/hegemonya örgütleri üzerinden baskı ve rızanın farklı derecelerde bileşimleri sağlanarak emekçi halk üzerinde egemenliğini oluşturduğunu ve her gün yeniden ürettiğini unutuyor. Kapitalist sınıf ve onun iktidar yapısı olarak kapitalist devletler, her zaman işçi sınıfı hareketlerinin güçlenmesini engellemeye, onları başlangıcından itibaren önlemeye çalışır. Bunun, "yeni" olarak nitelenen faşizme ait bir özellikmiş gibi sunulması yanıltıcıdır. İşçi sınıfı hareketinin güçlenmesi engellenememişse ve bir hegemonya krizi varsa, siyasal devrim süreçlerinin içerisinde devrimci durumun giderilmesi yönünde karşıdevrimci yönler de çalışır ve sonunda askeri darbeyle oluşturulacak bir diktatörlük gündeme gelebilir. Bu askeri diktatörlüğün, faşist devlet iktidarından farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

4) Oğuz şöyle yazıyor: "Klasik faşizm, korporatist düzenlemelerle işçi sınıfının bir kısmına maddi faydalar sağlarken yeni faşizm bunu yapamayacağı için tümüyle güvenliğin ve istikrarın sağlanması gibi ideolojik motiflere dayanır." Oysa "güvenliğin ve istikrarın sağlanması" demogojisi, ihtiyaç duyulduğunda kullanılan burjuva politik söylemlerin bir bileşenidir. Faşizme özgü bir yanı yoktur. Günümüzde korporatizm, devlet ve onun yürütme gücü olan hükümet ile işçi/memur örgütleri ve patron örgütleri arasındaki bir tür ilişkiyi anlatmaktadır. İşçiler/memurlar ile patronların ya da devletin çıkarları, sendikal örgütlenmeler ve hükümet tarafından temsil edilirken, bir toplumsal kontrol ve denetim yanı sıra çıkarların uzlaştırılması da sağlanmaktadır.

Bize göre ilk olarak İtalya'da gözlenen korporatif uygulamalar, günümüzde başkalaşmış bir içeriğe sahiptir. Biraz açalım… Devletin kapitalist niteliği gereği sermaye sınıfının çıkarlarını koruması nedeniyle ve ayrıca sarı sendikaların bürokratik yönetimlerinin işçi sınıfına yabancılaşmış olmaları yüzünden, devlet-patronlar-sendikalar arası iş birliği, işçi sınıfının aleyhine sonuçlanmaktadır. Korporatist uygulamalarla sendika yöneticileri ile

devlet/hükümet arasında işbirlikçi ilişkiler kurulur ve bu örgütlerin kapsamında bulunan kitleler üzerinde toplumsal bir denetim sağlanır. İşçi sınıfının sınırlı bir kısmını da olsa bünyesinde barındıran bu örgütlenmeler, korporatist uygulamalar aracılığıyla güdümlenir. Korporatist politikalarla, işçi sınıfının sermaye düzenini sarsmayacak gelir ve hak taleplerinde bulunması sağlanır, bu talepler yumuşatılır. Ücret/gelir politikalarının oluşturulmasına katılım ve kitlelerin bu politikaları benimsemesine aracılık etme işleviyle korporatist sendikalar, işçi sınıfı üzerinde bir denetim oluşturmaktadır. Böylelikle korporatist örgütler ve politikalar, sınıf mücadelelerini kontrol altına alan toplumsal denetim mekanizmalarından biri durumundadır. Korporatist uygulamalarla işçi sınıfının talepleri sistem açısından makul sınırlara çekilmekte, işçi sınıfı üzerinde toplumsal bir denetim oluşturulmakta, sarı/yandaş sendikalar aracılığıyla işçiler sistemle bütünleştirilmektedir.[576]

5) Klasik faşizmin "liberal devlet formunu ve seçimleri feshederek kurumsallaş"tığını belirten Oğuz, "yeni faşizm ise komünizm tehdidinin olmadığı koşullarda şekillendiği için seçimlerin askıya alınmasına gerek duymaz" demektedir. Günümüzde kapitalist demokrasilerde temsili mekanizmaların askıya alınması ya da lağvedilmesinin koşulu, sermaye sınıfının toplumsal iktidarının hegemonya krizine girmesidir. Elbette böylesi bir kriz, işçi sınıfı hareketini ve sosyalist hareketi büyütüp besleyebilir. "Yeni faşizm" olarak nitelenen kapitalist devletler ve siyasal rejimlerinin, hiçbir neden yokken seçimleri rafa kaldırmasının gerekçesi zaten yoktur. Oğuz, "parlamenter sahnenin devam etmesi sağ popülist liderlerin güç toplamak ve kendilerini yeniden üretmek için ihtiyaç duydukları iç düşmanı bir muhatap olarak canlı tutar" şeklinde yazarken ise, komplocu bir tarzda düşünmektedir. "Parlamenter sahnenin devam etmesi"ni böyle bir işlevle ilişkilendirmek yerine, kapitalist demokrasilerde çeşitli düzen partilerinin aralarındaki nüanslarla birlikte var olduklarını ve kapitalist sınıfın liberal vizyonu tarafından üst belirlendiklerini görmek gerekir.

6) "Yeni faşizmde klasik faşizmden farklı olarak düşmanı yok eden fiziksel şiddet yerine düşmanı etkisizleştiren yıldırıcı ve sembolik şiddet öne çıkar. Buna bağlı olarak da klasik faşizme özgü olan kitlesel seferberlik sokakta değil daha çok söylemsel düzeyde üretilir. Medyada iç ve dış düşman olarak gösterilen kesimlere dönük söylemsel linç girişimleri bu durumun tipik örneğidir." Evet, Oğuz böyle yazıyor. Klasik faşizm döneminde gazeteler/dergiler ile radyo dışında medyanın olmayışı, bugün içinse bunlara televizyonun, internetin, sosyal medyanın eklendiği bilinen bir olgu. Dolayısıyla bu araçların başka işlevleri yanı sıra yıldırma amacıyla da kullanılması beklenir bir durum. Üstelik günümüzde fiziksel şiddet azalsa da yok olmamış durumda. Elbette klasik faşizmin yaptığı kitlesel katliamlar, bugün benzer ölçeklerde yaşanmıyor. Fakat neoliberal kapitalist devletin terörden vazgeçtiği de görülmüş değil. Klasik faşizmin şiddet ve terörü uç sınırlara kadar götürdüğünü dikkate alıp, günümüzde neoliberal kapitalist devletlerin yasal ve yasadışı şiddet uygulamasındaki ortalama düzeye de bakarsak, bu iki farklı devlet türünü, biri "eski"/"klasik" diğeri "yeni" diyerek faşizm olarak nitelemek, bilimsel ve sağlıklı olmamaktadır.

Peki, Oğuz "yeni faşizm" olarak adlandırdığı neoliberal kapitalist devletin eski/klasik faşist devletten farklarını niye yazma ihtiyacı duyuyor? Çünkü farkları olsa da her ikisinin de "faşist" olduklarını ima ediyor. Oysa neoliberal kapitalist devletin neden faşist olduğuna dair getirdiği bir açıklama bulunmuyor.

Oğuz, ABD ve Brezilyada "yeni faşizm" iktidara gelse bile, siyasal rejim değişikliğine yol açmadığını belirtiyor ve şunu dipnotu düşüyor: "Trump ve Bolsonaro'nun tüm devlet kurumlarında yeterli düzeyde örgütlenecek, kök salacak, paramiliter güçlerini oluşturacak, ordu üzerinde söz sahibi olacak bir süre boyunca iktidarda kalmamaları (…)" Şimdi o zaman biz, bu iki burjuva politik figürün ideolojik donanımları açısından faşizan özelliklere sahip olduğu bilinse de, ABD ve Brezilya'daki kapitalist devlet ve siyasal rejimlerin "yeni faşizm" olarak adlandırılan bir dönüşüm geçirmedikleri gerçeğini, "iktidarda kalma sürelerine" mi bağlayalım?.. Yoksa bu iki ülkede kapitalist devlet ve siyasal rejimlerin, sınıf mücadeleleriyle güdümlenen toplumsal ilişkilerin bazı boyutlarını ve yapılanmalarını oluşturduklarını dikkate alıp, tek başına faşizan söylemler ve politikalarla yapısal dönüşümlerin gereksinim durumuna gelmedikçe oluşturulamayacağını mı görelim?.. Oğuz şöyle yazıyor:

"Türkiye'nin bir başka özgünlüğü de başka ülkelerde iktidara geldiğinde bile bir siyasal rejim değişikliğine yol açmayan; daha çok ideoloji ve siyasal parti/hareket boyutlarıyla var olan ve bu yönleriyle tartışılan yeni faşizmin, AKP'li yıllarda Türkiye'de devlet aygıtında da köklü dönüşümlere yol açması nedeniyle siyasal bir rejim olarak var olması (…)"

---

[576] Yüksel Akkaya, *Korporatizm*, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü* içinde, Editörler: Fikret Başkaya, Aydın Ördek, Özgür Üniversite Kitaplığı, 1. Basım, 2008, s. 715-22

Evet, Oğuz'un iddiasına göre, AKP'li yıllarda Türkiye'deki kapitalist devlet/siyasal rejim "yeni faşizm"/"İslami faşizm" kavramıyla karşılanması gereken bir dönüşümden geçmiştir. Gelin bu dönüşümün bazı öğelerini özetleyelim.

1) AKP'li yıllarda devlet, ABD-AB-TÜSİAD eksenli iktidar blokundan görece özerkliğini artırmış ve bu özerkliği Ortadoğu-MÜSİAD eksenli yeni bir iktidar blokunun inşası için kullanmıştır. Bize göre, bu saptama kısmen geçerlidir. Yönetici sınıf olan kapitalist sınıf içerisinde İslami sermayenin gücünün arttığı ve ABD-AB'nin Türkiye'deki devlet iktidarına etkisinin zayıfladığı, aralarındaki etkileşimlerin azaldığı söylenebilir. Körfez sermayesiyle yapılan iş birliği, Suudi Arabistan ve Katar'la olan ittifak sonucunda finansal kaynak konusunda ABD-AB ekseninden de kısmen uzaklaşılmıştır. Güzel, peki bunun "yeni faşizm"le bir ilişkisi var mıdır? Oluşturulan yeni iktidar blokuyla uyumlu bir devlet yapılanması gerekliyken, bu yapılanmaya "faşizm" denmesinin ikna edici kanıtları bulunmamaktadır.

2) Neoliberal otoriter devlet iktidarının odaklandığı tepedeki lider ve onun çevresi tarafından ekonomik rant dağıtımının sağlandığı belirtilmektedir ve bu işleyiş "neo-patrimonyalizm", "ahbap çavuş kapitalizmi", "otoriter kapitalizm", "kayırmacılık ekonomisi", "rant ekonomisi" vb. adlarla anılmaktadır. Bu saptamaya katılmamak mümkün değildir.

3) Türkiye'de devlet, sermaye sınıfı içerisindeki İslamcı büyük sermayenin güçlenmesini ve egemen olmasını sağlamak üzere var olan egemen sermaye kesimi olan TÜSİAD eksenli büyük sermayeden özerkliğini artırmaktadır. TÜSİAD'ın talep ettiği teknoloji-yoğun sektörler yerine inşaat, enerji, altyapı gibi sektörlerin desteklenmesi ve bu sektörlerde kamu ihalelerinin AKP yanlısı sermayedarlara kaynak transferi mekanizması olarak kullanılması söz konusudur. Faiz indirimi politikalarıyla ihracatçılar, turizm sektörü, inşaat ve gayrimenkul sektörü, kamu–özel iş birliği projelerini yapan AKP yanlısı müteahhitlere kaynak aktarılması, savunma sanayine yapılan yatırımların tepedeki büyük şirketlerden aşağıdaki alt yüklenicilere ve taşeron olarak sektörde kendilerine yer bulan KOBİ'lere doğru kaydırılarak sermaye birikiminin tabanının genişletilmesi yaşanmaktadır. OHAL KHK'leri aracılığıyla Gülencilere ait şirketlerin önce TMSF'ye sonra AKP yandaşı şirketlere devredilmesiyle, bir kaynak transferi yaşanmıştır. Türkiye Varlık Fonu'nun kuruluşuyla, bu fon AKP yanlısı şirketler tarafından yürütülen dev inşaat projelerinin finansmanında ve dış borçlanmayı kolaylaştırarak AKP'nin elindeki mali kaynakların artırılmasında kullanılmıştır. Oluşturulan yeni iktidar blokuyla uyumlu bir işçi sınıfı oluşturmak için yüz binlerce emekçi KHK'larla devlet kadrolarından ihraç edilmiştir.

4) 1980 yılından itibaren Türkiye'de kapitalist devletin yeniden yapılandırılması süreçleri devam etmektedir.

AKP'li yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'nın bütçesi ve personel sayısı artırılmıştır. DİB 2010 yılında genel müdürlükten, müsteşarlık düzeyine yükseltilmiş ve işlevleri genişletilmiştir. TRT Diyanet, Diyanet Radyo kurulmuş, DİB toplumsal yaşamın her alanında politik bir aktör olarak müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. DİB, toplumsal günlük hayatın düzenlenişine aktif olarak karışmaktadır. DİB'nin yurt dışı faaliyetleri de bulunmaktadır ve böylelikle siyasi iktidarın politikalarını hem yurt içinde hem de yurt dışında meşrulaştırmaktadır.

Üniversitelerde neoliberal kapitalist devletin 1980 yılından bugünlere uzanan gelişiminde YÖK ve atanan rektörler üzerinden üniversite yönetimleri yürütmeyle ilişkilendirilmiş, AKP'li yıllarda sadece KHK'larla binlerce öğretim görevlisi ihraç edilmekle kalmamış, muhalif akademisyenlere dönük baskı politikalarının dozu ve çeşitliliği (ihbar, tehdit, ses kaydı alıp basına servis etme, cezalar vd.) de artmıştır.

Medyanın büyük kısmı kapitalist devletin, başka bir deyişle AKP parti-devletinin kontrolüne girmiştir. 2002-2013 yılları arasında muhalif medya kuruluşlarına devlet desteğinin kesilmesi ya da sübvansiyon, vergi indirimi, reklam gibi desteklerin keyfi olarak dağıtılması gibi uygulamalar gerçekleşmiştir. 2013 sonrasında gazetecilerin yargılanması ve tutuklanması, muhalif medya kuruluşlarının kapatılması, mal varlıklarına el konması gibi baskı uygulamaları ön plana çıkmış ve giderek baskın strateji olmuştur. İktidar yanlısı sermaye gruplarının medya kuruluşları ucuz kredi, ihaleler, hükümet reklamları gibi devlet destekleri yoluyla zenginleştirilmiştir. Basın İlan Kurumu, kamuya ait ilanların muhalif medya kuruluşlarında yayımlanmasına engel olarak bu kuruluşların en önemli gelir kaynaklarından birisini kesmiş, iktidar yanlısı medya kuruluşlarının ise bu ilanlardan yararlanmasını sağlamıştır. OHAL KHK'leriyle çok sayıda medya kuruluşu kapatılmıştır.

Yargının yürütmeden özerkliği AKP'li yıllarda azalmış ve yaşanan süreçler sonucunda yargı parti-devlet olan AKP iktidarına bağlı hale getirilmiştir. 2008-2013 arasındaki dönemde AKP ile yargıda önemli bir kadro birikimine sahip olan Gülenciler ortaklaşa Ergenekon-Balyoz ve KCK davalarıyla siyasi iktidarın hegemonyası için pürüz oluşturan unsurları etkisizleştirmişlerdir. 2010 Anayasa değişikliği ile HSYK ve AYM'nin üyelerinin belirlenmesi ve işleyişi re-organize edilerek, yürütmenin yargı üzerindeki kontrolü artırılmıştır. 2013 yılından sonra yaşanan süreçlerle birlikte hükümet HSYK, AYM, Yargıtay, Danıştay ve YSK'yı kendine bağımlı hale getirmiştir.

Ordu'nun dönüşümü ise 2003 yılında MGK'nın yapısı ve işlevlerinin değiştirildiği tarihle başlatılabilir. Böylelikle ordunun siyasal alandaki rolü kısıtlanmıştır. Ergenekon ve Balyoz davalarıyla orduya dönük hamleler yapılmış, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile askeri mahkemelerin yetkileri sınırlandırılmıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonraki süreçlerde kuvvet komutanlıkları, askeri fabrika ve tersaneler, subayların terfi işlemleri, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Millî Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir. Askeri yargı sistemi kaldırılmış, askeri hastaneler Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı ordu teşkilatından ayrılarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, profesyonelleşerek siyasallaşmıştır. Yüksek Askeri Şura'da sivillerin sayısı artırılmış, toplantı sıklığı azaltılmış, Millî Savunma Bakanlığı'nın yetkileri artırılmıştır. Bugün gelinen noktada ordu, tümüyle AKP'nin kontrolü altındadır. 2018'de Savunma Sanayi Müsteşarlığı da başkanlık düzeyine çıkartılarak doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır.

MİT'in siyasallaşması ve yetkilerinin artması AKP'nin siyasi iktidarında gerçekleşmiştir. 2012 yılında Genelkurmay Başkanlığı Elektronik Sistem Komutanlığı, MİT'e devredilmiştir. 2014 yılındaki kanun düzenlemesiyle MİT'in operasyonel yetkileri artırılmış ve bu örgütlenme koruma kalkanı altına alınmıştır. 2016 yılından sonraki süreçlerde MİT cumhurbaşkanlığına bağlanmış, istihbarat toplama alanı bakanlıklara ve TSK içerisine doğru genişletilmiştir. SİHA'ların bir bölümünün kullanımının MİT'e tahsis edilmesiyle, yurt dışı operasyon kabiliyeti artırılmıştır. MİT'in diplomasideki rolü de artmıştır.

Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) 2006 yılında ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda (PVSK) 2007 yılında yapılan değişikliklerle terör suçunun kapsamı genişletilerek polisin yetkileri artırılmıştır. Daha sonraki süreçlerde de polisin yargılama, istihbarat ve ideolojik işlevlerinde ve yetkilerinde artış ile derinleşme yaşanmıştır. Özel hareket polisi, AKP iktidarını korumak üzere yapılandırılmıştır. 2016 yılından itibaren bekçiliğin yapılandırılmasıyla, devlet iktidarı toplumun kılcal damarlarına kadar uzanmıştır.

5) AKP'li yıllarda SADAT, Osmanlı Ocakları, Osmanlı Spor Kulübü ile Başakspor Kulübü gibi spor kulüpleri, mafya liderleri ve çeteleri, Halk Özel Harekât, Kardeş Kal Türkiye gibi oluşumlar, oluşturulan paramiliter örgütlenmeler arasında sayılabilir. Suriye, Libya ve Karabağ gibi vekâlet savaşlarının olduğu yerlerde de Türkiye'den ihraç edilen paramiliter grupların kullanıldığı belirtilmektedir.

Peki, özetlediğimiz bu oluşum, dönüşüm ve başkalaşımlar, Türkiye'de faşist bir devlet yapılanması olduğunu göstermekte midir?.. Bize göre faşizm kapitalist devletin totaliter olağanüstü bir biçimidir. Kapitalist devletin başka ve olağanüstü bir biçimi ise askeri diktatörlüktür. Örneğin 12 Eylül askeri darbesi sonrasında görece kısa bir zaman zarfında askeri diktatörlük devletin ve siyasal rejimin karakteristiği olmuştur. Bugün gelinen noktada Türkiye'de devlet yapılanması otoriter ve faşizmi andıran, onunla benzeşen özellikler kazanmıştır. Öyleyse neoliberal kapitalist devletin Türkiye'de aldığı bu forma "yeni faşizm" demeli miyiz?

Totaliter faşist devletin aksine, otoriter rejimler ve devletler, hükümetin kontrolü altında olmayan toplumsal ve ekonomik kurumların varlığıyla bilinir. Otoriter siyasal rejimler, liberal demokrasilerin karşıt kutbu değildir. Daha çok varsayımsal "ideal" liberal demokrasi ile otoriter yönetimler arasında bir siyasal rejim spektrumunun varlığından bahsedilebilir ve kapitalist ülkelerin birçoğunda bu demokrasi spektrumunun belirli bir dalga boyuna karşılık gelen siyasi rejimlerin olduğunu düşünmek gerekir. Siyasal rejim biçimi olarak burjuva demokrasilerinde değişen yoğunlukta şiddet uygulamalarına başvurulduğu, toplumsal örgütlenmelere sınırlar getirebildiği ya da bu sınırların kaldırıldığı, hakların ve özgürlüklerin geriletildiği ya da geliştirildiği gözlenir. Bunların durumu, sınıflar arası mücadelelere ve güç ilişkilerine bağlıdır.

Türkiye'deki bürokratik devlet örgütlenmesinin büyük ölçüde AKP kadroları tarafından karşılanması, medyanın ağırlıklı kesiminin siyasi iktidarın güdümüne girmiş olması, yargının, ordunun, kolluk kuvvetlerinin, MİT'in, üniversitelerin, ekonomiyi düzenleyen üst kurulların AKP'nin kontrolü altında olması, faşizan/faşizmi çağrıştıran özelliklerdir. Fakat bize göre AKP'nin devlet iktidarı, toplumsal ilişkilerin tüm çeşitliliği üzerinden devşirilememekte ve yeniden üretilmemektedir. Bu iktidarın toplumsal alanda tabiri caiz ise boşlukları, çatlakları ve oyukları bulunmakta, toplumsal ilişkilerde farklı ideolojik, politik ve kültürel yönsemeler kendilerine yaşam alanları bulabilmektedir. Örneğin faşist siyasal bir rejimde, yasal planda ne düzen partileri ne de komünist partiler olur ve faaliyet yürütebilirler. Oysa bugün Türkiye'de buna engel olunmuyor.

Eğer kapitalist demokrasi moleküler toplumsal öğelerinin hareketli olduğu suya benzetilirse, faşist devlet ve siyasal rejim artık nitelikleri farklılaşmış bir buz gibi düşünülebilir. Ya da kapitalist demokrasi görünen ışığın renk tayfına benzetilirse, faşizm, elektromanyetik ışınların dalga boyu en düşük kesimini oluşturan ve görünür ışığa göre farklı nitelikleri olan gamma ışınlarına karşılık gelir. Faşist devlet ve askeri diktatörlükler, kapitalist devletin olağan biçiminden/kapitalist demokrasiden nitelik olarak farklıdır.

Bu yazdıklarımızın ışığında biz, Türkiye'de otoriterleşmiş ve aynı zamanda faşizan özelliklere sahip kapitalist bir devlet ve demokrasinin olduğunu düşünüyoruz.

EK-3:

[Kerli Ferli Emekli Bir Akademisyenin Marksizm-dışı Yorumları: Bir Korkut Boratav Eleştirisi]

Birgün gazetesinin internet sitesinde 04.05.2025 tarihinde *Korkut Boratav: Mücadele, halk muhalefeti ve saray arasında* başlığıyla bir mülakat yayınlandı. Boratav'la yapılan mülakat "faşizm" konusunda değerlendirmelerle dikkatleri çekiyor. Fakat Boratav'ın sözlerinin bilimsel bir analize dayanmadığı gözleniyor. Türkiye sosyalist hareketinin her konuda olduğu gibi Türkiye'deki siyasal rejimin niteliği konusunda da Marksist teorik analizlere ihtiyacı bulunuyor ve alanda ne yapılması gerektiği hakkında sağlam bir siyasal akla sahip olması gerekiyor. İktisat alanı dışında kalan bu mülakattaki yorumlarına bakıldığında Boratav'ın bilim ve Marksizm-dışına düştüğü açıkça saptanabiliyor. Birlikte durumu inceleyelim.

"Siyasal İslam'ın demokrasi ile uzlaş(masını)" imkânsız gören Boratav, **"siyasal İslam'ın anti-demokratik özü"**nden dem vuruyor. Bu tamamen bir illüzyondur. AKP bir siyasal İslamcı parti olarak kuruluşundan itibaren kapitalist demokrasiyle ve liberal ideolojiyle uyum yakalamıştır. AKP, Refah Partisi'nin liberalizmle ve neoliberal politikalarla uyumsuz olan ve "adil düzen" adıyla anılan siyasal perspektifinden ayrışarak, muhafazakâr/İslamcı/liberal bir perspektifi sahiplenerek kendini sermaye sınıfına kabul ettirmiştir. Sermaye sınıfının sadece MÜSİAD'la temsil edilen değil, TÜSİAD'la da temsil edilen kesiminin çıkarları doğrultusunda neo-liberal politikaları hayata geçirmiş, özelleştirmeleri gerçekleştirmiş (örneğin TÜPRAŞ Koç Holding'e satılmıştır), taşeronlaştırmayı yaygınlaştırmış, devlet idaresini yeniden yapılandırıp, başkanlık sistemine geçişle birlikte devlet idaresini merkezileştirmiştir.

Kapitalist demokrasi, sermaye sınıfı ile işçi sınıfı ve ara tabakalar arasındaki güç ilişkilerinin dengesine göre şekillenir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye'de siyasal rejim ve kapitalist devlet, toplumsal ilişkilerin ideolojik boyutu, siyasi partiler ve sendikalar alanı ile günlük yaşam neoliberal sermaye birikim biçimi tarafından koşullanan bir değişimden geçmiş, AKP'nin önce devletin yürütme gücüne gelmesi, sonrasında parti-devlet haline evrilmesiyle birlikte bu süreçler toplamı bir süreklilik dahilinde bugünlere ulaşmıştır. 1980 sonrası dönemin karakteristik özelliği işçi sınıfı hareketinin ve örgütlülüğünün zayıflığıdır. AKP'li 23 yılı niteleyense, kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde işçi sınıfı kutbundaki güçsüzlüğe koşut olarak sermaye sınıfının siyasal ve toplumsal iktidarının güçlendirilmesidir.

Bu 23 yılda kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde neoliberal otoriter devletin oluştuğu ve yerleşiklik kazandığı görülmektedir. Nedir bu devlet ve demokrasinin özellikleri?

1) Kapitalist devletin iktisadi süreçlere müdahalesi artsa (MB ve üst kurullar, kamu ihaleleri vd.) ve bu müdahalenin biçimi değişse de doğrudan meta ve hizmet üretimindeki rolü minimum düzeye gerilemiştir.
2) Neoliberal devlette yasama organı işlevsizleşmiş, yürütmenin gücü artmıştır. Yürütme erki ve idare, devleti örgütleyen ve yöneten güç olarak önem kazanmıştır.
3) Yürütmenin devlet bürokrasisi/idare üzerinde siyasi denetimi artmış, idarenin özerkliği yiterek, yürütmeye tabi olmuştur. Devlet bürokrasisi ve yürütme gücü, artık devlet politikasını oluşturmakta ve uygulamaktadır. Böylelikle sadece yolsuzlukların üzerinin örtülmesi kolaylaşmamış, aynı zamanda devlet politikaları toplumsal denetimden tümüyle uzaklaşmış ve iktidarın geçirimsizliği cisimleşmiştir.
4) Sermaye sınıfının çıkarına olan düzenlemelerin meşrulaştırılma yeri olan parlamento bu işlevini terk etmiş, devlet politikalarının meşrulaştırılma süreçleri, ara ara yapılan referandumlara ve medya organları gibi yapılara kaymıştır.
5) Yasama, yürütme, yargı arasında görece var olan erkler ayrılığı, artık tümüyle ortadan kalkmış, bunlar kaynaşmıştır.

6) Devlet iktidarı, artan bir biçimde merkezileşip yoğunlaşmıştır. Başkanlık sistemi, bir Bonapartizm türü olmayıp, devlet iktidarının merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını cisimleştirmektedir. Devlet idaresinin iktidar mekânları ve kanallarının iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi olan başkanlık sisteminde başkan, devlet idaresinin artan siyasi rolünün temsilcisidir. İdari-siyasi düzenekler, başkana bağlanmaktadır.
7) Neoliberal otoriter devlette, devlet idaresini birleştirip bütünleştiren, idarenin farklı kolları arasında uyumu, yürütme gücünün tepesindekilere karşı sadakatini ve bağımlılığını sağlayan egemen bir devlet partisine gereksinim vardır. Devlet örgütlenmesi, neoliberal dönemde açık ve yoğun biçimde siyasallaşmıştır. Egemen devlet partisi, devlet personeli içerisinde kadrolaşmakta olduğundan, devlet yapısı ile egemen parti arasında kadrolar açısından geçişkenlik ve örtüşme bulunur. Egemen devlet ve kitle partisi, devlet ideolojisini ve politikalarını kitlelere ulaştırmada, medya organlarıyla birlikte hareket etmektedir.
8) Neoliberal otoriter devlet, kapitalist demokrasideki siyasi düzeneklerin artan otoriterizmiyle karakterize dönüşümler içermektedir. Kitleler siyasi karar merkezlerinden dışlanmakta, devlet organları ile yurttaşların arasındaki mesafeler büyümekte, devlet ileri derecede merkezileştirilmekte, örgütlü fiziki baskı artırılmakta ve ideolojik yönlendirmeler güçlendirilmektedir. Bu devlette birçok faşizan düzenek kristalleşmektedir.
9) Kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki iktidar ilişkilerinin örgütlenmesi olarak neoliberal otoriter devlet, işçi sınıfının bu iktidar ilişkisindeki örgütlülüğünü ve gücünü iyiden iyiye geriletmiştir.
10) Neoliberal otoriter devlet, topluma dönük sosyal devlet fonksiyonlarını tasfiye etmiş, neoliberal ekonomi politikalarının ve krizlerin ürünü olan yoksullaşmanın getirdiği muhtaçlığı, hayırseverlik pratikleriyle istismar etmiştir. Siyasi iktidara dönük onay ve bağlılık oluşturma ile oy avcılığı bu hayırseverlik politikasının temel işlevidir.
11) İşçi sınıfının mücadelelerinin kapitalist sınıfın hegemonyası için oluşturduğu tehlikeler karşısında, bu mücadeleleri önleyici maddi düzenekler oluşturulmuştur. Sendika bürokrasisi, yandaş sendikalar, devlet-sendika-patronlar-işçiler arasında korporatif ilişkiler bu düzeneklerden bazılarıdır. Sarı/yandaş/korporatist işçi/memur sendikaları Asgari Ücret Tespit Komisyonu, Toplu Sözleşme gibi organizasyonlarla ve sendika bürokratlarının aynı zamanda devlet bürokrasisinde de yer almalarıyla idari düzeneğin içine yerleştirilmişlerdir.
12) Neoliberal kapitalist demokrasilerde, politik özgürlüklerde belirgin bir gerileyiş ve toplumsal ilişkilerin bütün boyutları üzerinde otoriter denetimin genişlemesi yaşanmaktadır.
13) Neoliberal dönemin siyasal rejiminde partilerin yöneticileri ile tabanları/katılımcıları arasındaki kopukluk belirginleşmiştir. Bu kopukluğun bir göstergesi kitlelerle doğrudan etkileşimler yerine kamuoyu anketlerine başvurmanın yaygın kullanımıdır. Tabandan gelen ve parti değerlendirmesinden geçen taleplerin, iktidar partisince devlet politikalarının oluşumunda dikkate alınması söz konusu değildir. Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi de iktidarın tepesindekilerin ataması şeklinde yaşanmaktadır.
14) Neoliberal dönemde partilerin politik yaklaşımları arasındaki farklar yelpazesi iyice daralmıştır. Kapitalist sınıf iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasının oluşması, toplumsal güçlerin çoğulculaştırılmasını içerir, fakat düzen partilerinin oluşturduğu çoğulculuk aldatıcıdır. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının oluşturulmasında siyasi partiler, hegemonya yapıları olarak işlevlerinde gerileme içerisindedir. Düzen partilerine kitlelerin bağlılığı eski dönemlerde olduğu gibi güçlü olmayıp, birinden diğerine tercih kaymaları daha rahat gerçekleşmektedir.
15) Neoliberal kapitalist devletin güvenlik örgütlenmesi güçlendirilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Profesyonel orduya geçişle, sözleşmeli askeri personelin ağırlığının artırılmasıyla, bedelli askerliğin kapsamının genişletilerek işçi ve köylü gençlerin askerlik sürelerinin kısaltılmasıyla, özel polis birimlerinin kuruluşuyla vd…
16) Neoliberal kapitalist devlet, bir holdinge benzer şekilde işlemektedir. Piyasa ilişkileri devletin içerisine ve ilişkilerine nüfuz etmiş bulunmaktadır.

Elbette başka bir zamanda daha oturaklı bir tanım verebilir, fakat mülakatta Boratav'ın "faşizm"e ilişkin söyledikleri şunlar:

"Siyasal plüralizmi reddeden, güçler ayrılığını sistematik olarak çiğneyen, baskı yöntemlerini adım adım yoğunlaştıran, 2015'e kadar da ekonomiyi neoliberalizme tam teslim eden bu rejimi ben İslamcı faşizm olarak nitelendiriyorum."

AKP'nin neoliberal politikaların uygulayıcısı olduğu doğru. Bunu bilmeyen yok. Güçler ayrılığının otoriter kapitalist devlette olmadığını da belirtmiştik. "Baskı yöntemlerinin yoğunlaştırılması" konusunda ise şu söylenmelidir: Baskı, kapitalist demokrasilerdeki güçler dengesine göre dönemsel olarak azalıp, artabilen bir olgudur. Örneğin, işçi sınıfı hareketlenmesi belirginse ve örgütlülüğü gelişkinse kapitalist devletin baskı uygulamalarında artış yaşanır. Yine

neoliberal otoriter devletin işçi sınıfında belirgin bir hareketlenme olmadan da sermaye sınıfının siyasi ve toplumsal iktidarını korurken/sağlamlaştırırken/pekiştirirken gerici ideolojik yönlendirmelerin dozundaki artışla birlikte baskıcı pratikleri de devreye soktuğu gözlenmektedir. "Siyasal çoğulculuk" konusunda ise, neoliberal dönemde bunun büyük oranda bir aldatmaca olduğunu belirtmek gerekir. Burjuva parti fraksiyonlarının oluşturduğu yelpaze sahtedir. Düzen partileri arasındaki nüanslar belirgin bir önem taşımamakta, hepsinin liberalizm şemsiyesi altında toplandığı görülmektedir.

""Otoriterlik" sözcüğünün Anglo-Sakson siyaset bilimi yazınından kaynaklanan, iyi tanımlanmamış, "kavram" mertebesine layık olmayan bir terim olduğunu düşünürüm. Bu yüzyılın başlarında Batı emperyalizmi saldırganlaşırken dünya çapındaki kutuplaşmayı demokrasi ile otoriterlik arasında bir mücadele çerçevesinde tanımladı. Bu kutuplaşmanın içeriğine baktığımızda Suudi Arabistan, Ukrayna, Modi'nin Hindistanı, Erdoğan Türkiyesi demokrasiler arasında yer alıyor. Saddam'ın Irak'ı, Kaddafi'nin Libya'sı, Esad'ın Suriye'si, Rusya, Çin, Venezuela, Küba, Nikaragua otoriter rejimler olarak sıralanıyor. Otoriterlik teriminin muğlaklığı, tutarsızlığı, bir kavram olarak işlevsizliği ortada değil midir?"

Böyle buyurmuş Boratav. "Otoriterlik" bir terimmiş, fakat bir "kavram" değilmiş. Oysa her terim aynı zamanda bir kavramdır. Burada açık bir mantık hatası var. Emperyalist devletlerin politik temsilcilerinin çeşitli siyasal rejimler için "demokrasi" ya da "otoriter rejim" nitelemelerini temel alıp, buna göre düşünecek ve hareket edecek değiliz. Onların hedef aldıkları bazı rejimleri "otoriter" olarak nitelemeleri, bizi Marksist yaklaşımdan uzaklaştırmamalıdır. Biz "otoriter kapitalist devlet" derken, buradaki kavramı siyaset bilimi kapsamında kullandığımız açıktır.

"Üstelik günümüz Türkçesinde "otoriter kimlik" öğretmenler, futbol hakemleri, antrenörleri için kullanılan, sempati, saygı çağrıştıran bir anlam da içerir."

Doğrudur, "otorite", isteyerek emirlere uymayı ve lider sayılan aktörün peşinden gitmeyi, liderliğin kabiliyetleri ve toplumsal konumuna kişiler ya da grup tarafından onay vermeyi, fiziksel şiddet uygulaması ya da uygulanacağı iması gerektirmeksizin itaati anlatır. Ebeveyn otoritesi, mesleki otorite (örneğin hastanede hastalara ilişkin hekim otoritesi), ahlaki otoriteler, siyasal lider otoritesi örnektir. Otorite, sevgi, güven, saygı, değer verme gibi duygu ve tutumlarla, menfaatle, bazı durumlarda ise ideolojik bağlılık ve bağlanmayla gerçekleşir. Güzel, peki otoritenin anlamı budur diye otoriter siyasal rejimleri anlatmak için kullanılan "authoritarianism" (İngilizce) terimi/kavramından vaz mı geçilsin?.. Bu çocuksu bir düşünme tarzıdır.

"Bana kalırsa dünya sisteminin çevresinde yer (alan-MB) bazı ülkelere özgü popülist rejimlerden söz etmek uyundur: Halk sınıflarının iktidarda olmadığı, fakat siyasal ağırlıkları, bazen de örgütleri sayesinde bölüşüm ilişkilerinde sistematik olarak gözetilen rejimler…"

Boratav'ın "popülist rejimler" hakkındaki bu cümleleri bilim ve gerçek-dışıdır. "Popülizm" kavramı muğlak ve çok anlamlıdır. Bu konuya burada girmeyeceğiz. Fakat "popülist rejimlerden" ziyade "popülist siyasi stratejilerden", "popülist söylemlerden" ve "popülist politikalardan" bahsetmek anlamlıdır. Popülist strateji, göçmen karşıtlığını, elitlere karşıtlığı, milliyetçi ideolojik motifleri, dinsel-kültürel motifleri, Batı-karşıtlığını, sahte halkçı söz ve vaatleri kullanarak, devletin yürütme gücüne gelme ya da bu gücü elinde tutma stratejisidir. Halkın gönlünü okşayan, kitleleri gururlandıran ideolojik temaların politik seslenmede kullanılması, geçici ve sorun çözücü olmayan hayırseverlik pratiklerinin benimsenmesi, popülist söylem ve stratejiler kapsamında yer alır.

"Faşizm kavramı günümüzde dünya sisteminin çevresinde halk sınıflarını baskı altında tutarak uluslararası veya yerel sermaye tahakkümünü yerleştiren ülkeler için kullanılabilir; ancak, geleneksel İtalya-Almanya faşizminden farklılıklar gözetilerek… Demokratik bir öz taşıyan popülist rejimlerle faşizm kesinlikle karıştırılmamalıdır. Tarihsel bellekte haklı olarak kötü çağrışımları içerdiği için faşizm kavramı (en azından "neo-faşizm" olarak) korunmalıdır. Öte yandan (yakından bildiğimiz ve üçüncü dünya deneyimleri çok zengin olan) askerî faşizmler ayrıştırılmalı veya laikliği düşmanlaştırdığı için Türkiye ve İran'da İslamcı, Hindistan'da Hindu nitelikleri eklenerek kullanılabilir."

"Popülist rejimler" olarak nitelenen rejimlerde (örneğin Hindistan, Macaristan, ABD, Türkiye vd.), "popülizmin" bir siyasal söylem, tarz, üslup ve strateji olarak var olduğunu belirtmiştik. Başka bir ifadeyle bu siyasal rejimleri, "popülist rejimler" diye adlandırmak doğru değil.

Neo-faşizm olgusuna gelirsek… Neo-faşizm, 1950'lerden sonra Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan, milliyetçi, popülist ve anti-göçmen söylemleri benimseyen, Avrupa'da İslamofobik bir jargona sahip olan, klasik faşizmi nostaljik biçimde anan ve yücelten, kapitalist demokrasiler içerisinde kendilerine yer bulan siyasal

hareketlere denmektedir. Neo-faşizm, bir siyasal rejimin değil, kapitalist demokrasi çerçevesinde faaliyet yürüten bazı siyasal parti ve hareketlerin adıdır.

Faşizmi karakterize eden baskı veya baskının dozunda artış değildir. Faşizm, olağanüstü/istisnai bir siyasal rejimdir. Kapitalist sınıf iktisadi krizden ve hegemonya krizinden çıkış yolu olarak faşizme başvurmuştur. Almanya ve İtalya'daki faşist diktatörlükler, ekonomik kriz ortamında filizlenen ve zaman içerisinde kitleselleşen protest/faşist hareketlere, sermaye sınıfının krizden bir çıkış yolu olarak verdiği destekle kurulmuştur. Almanya ve İtalya'da kriz döneminde, işçi sınıfı hareketi güçlenmiştir. Faşist hareket, sermaye sınıfı için bir tehdit oluşturan örgütlü işçi sınıfı hareketlerini ve komünistleri tasfiye etme işlevini yerine getirmiştir. Faşizm, yürütmenin faşist partinin "lideri" odağında merkezileştirildiği ve güçlendirildiği, açık bir diktatörlüktür. Faşizm, totalitarizmdir.

Emperyalist hiyerarşide alt basamaklarda yer alan bağımlı ülkelerdeki askeri/sivil diktatörlükleri ya da otoriter yönetim biçimlerini ise, faşizm olarak nitelemek doğru değildir. Faşizm ile bu siyasal rejimler arasında milliyetçilik, ırkçılık, lider fetişizmi, baskının ön planda devrede oluşu, başkalaşmış biçimde de olsa korporatizmin varlığı, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, kitlelerin edilgenleştirilmesi gibi benzerlikler vardır. Bu yönetimlere/devlet biçimlerine faşizmi andırdığı için "faşizan" ("fascist" değil "fascistic") denebilir. İki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde siyasi ve toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler kazanmıştır. Neoliberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğilimiyle birlikte 1980'lerden günümüze uzanan tarihsel kesitte bu faşizan özelliklerin kapitalist demokrasilerde belirginleştiği ve kristalleştiği dikkati çekmektedir.

Siyaset bilimi literatüründe "darbe"nin anlamı açık olsa ve "İmamoğlu operasyonu"na darbe denmesi mümkün olmasa da 19 Mart olayını **"sivil darbe"** olarak niteleyen Boratav'dan bir alıntı daha yapalım:

"İslamcı faşizme muhalefet hem halkı savunmayı üstlenen hem de iktidarı hedefleyen bir direnme ve yeniden inşa cephesi olarak örgütlenmelidir. "Seçimlere de dönük" olacağı için CHP doğal olarak o aşamanın ön safında yer alacaktır. "Yeniden inşa" neoliberalizmden tam arınan, bu nedenle sermaye blokundan sızmaları da dışlayan radikal bir program gerektirir. Altılı Masa'nın talihsiz deneyimi, bugünün koşullarında bu tür bir cephenin bileşenlerine dönük bir ders vermiş olmalıdır: İslamcı akımın tortuları dışlanmalı; iş birliği ve katılımlar Cumhuriyetçi ve Sosyalist Sol ile sınırlı olmalıdır."

"Bugünkü direnme hareketinin de Kürt Hareketi'ne doğal müttefiklerini bir kez daha gösterdiğini umuyorum."

"Tortu" olarak nitelediği Deva, Gelecek gibi partileri dışarda bırakan, CHP'nin önde lider pozisyonda konumlanarak, sosyalist sol ve DEM Parti'yi arkasına alacağı bir "direnme ve yeniden inşa cephesi" önerilmektedir. Üstelik CHP'nin "neoliberalizmden tam arın(acağı)" asılsız beklentisiyle birlikte. Boratav'a "hoca" diyenler olabilir, fakat bu cümleleri sarf eden birine "hocaefendi" ya da "hazretleri" sıfatı daha uygun olabilir.

Belirli sol çevrelerde CHP'ye dönük olumlu algıların canlandığını son 1-2 yıldır gözlemliyoruz. Fakat artık "faşizme karşı birleşik cephe"den dem vurulmakta ve CHP'ye bu cephenin liderliği payesi verilmektedir. Yavaş yavaş da olsa Türkiye sosyalist hareketinin bazı bölmelerinin CHP'nin kuyruğunda hizalanacağı yönünde işaretler belirmiş bulunmaktadır. Bu politik yönelim şiddetle reddedilmelidir.

CHP'nin politik ufku, has bir burjuva ideolojisi olan liberalizmle sınırlıdır. Son zamanlardaki politik söylemlerindeki keskin tonlamalar kimsenin aklını/gönlünü çelmemelidir. Bu partinin laiklikle ilgili hiçbir mücadelesi olmamış, özelleştirmelere karşı sahici bir karşı duruş sergilememiş, emek yanlısı bir politikası olmamıştır. Geçmişte AKP'yi "kömür, makarna dağıtıyorlar" diye eleştirirken, şimdi yönetiminde bulunduğu belediyelerde hayırseverlik uygulamalarıyla, yoksullaştırılan halkımızın sempatisini kazanmaya çalışmaktadır. Hayırsever belediyecilik, toplumcu/kamucu belediyecilik değildir. NATO ve AB gibi emperyalist örgütlere bağlılıkları ise tamdır.

Sosyalistlerin sosyal demokratik liberalizme yakınlaşması, eylemlerde ve söylemde dayanışmaya gitmesi, CHP'nin toplumsal gücünü ve itibarını artırmaya yarayacaktır. Türkiye solunun CHP'yle güç birliği yapmaktan elde edeceği bir kazanç yoktur.

Alıntılar için kaynak: *https://www.birgun.net/makale/korkut-boratav-mucadele-halk-muhalefeti-ve-saray-arasinda-620351*

EK-4:

[Faşizm Hortluyor mu?]

Serdal Bahçe'nin soL portaldaki "Faşizm nereden gelir?" (16.06.2024, https://haber.sol.org.tr/yazarlar/serdal-bahce/fasizm-nereden-gelir-393782) yazısındaki tezleri değerlendirmek istiyoruz. Bu yazıda hakikate yaklaşan bir yönseme bulunsa da, faşizm hakkında yanlış kavrayışlar da bulunuyor. Birlikte bakalım.

1. Avrupa Parlamentosu (AP), Avrupa Birliği'ne katılan ülkelerin politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında etkin biçimde söz sahibi değildir. Avrupa Birliği Konseyi (AK), AB'ne üye devletlerin hükümetlerinde yer alan bakanlardan oluşmaktadır ve AB politikalarının belirlenmesinde önemli olan organ budur. Dolayısıyla AP'nda (aşırı) sağ partilerin temsilcilerinin sayısının artmasının, pratikte doğurabileceği anlamlı bir sonuç yoktur.

2. **"Faşizm mi? Artık onu anlamadan kapitalist üretim tarzını, kapitalist toplumsal sistemi anlamak mümkün değildir. Faşizm zamane kapitalizmi için olanaklı tek üst yapı olacaktır." (Serdal Bahçe)**. Oysa zamanımızın kapitalist devlet tipini ya da siyasal rejimini bilimsel yaklaşımla "faşizm" olarak nitelemek mümkün değil. Kitlelerin mücadelelerinin yükselişe geçmesi durumunda faşist hareketlerin sermaye sınıfının toplumsal iktidarını korumak üzere harekete geçtiği, paramiliter örgütlenmelerle sınıf hareketine ve sosyalist güçlere dönük terör eylemleri düzenlediği bilinen gerçekler. Fakat bugün için Avrupa'da da Türkiye'de de faşist/sağ partilerin bu amaçla harekete geçmesi olanaklı değil. Çünkü sosyalistler ve işçi sınıfının örgütlülüğü zayıf durumda. Üstelik devrimci durum süreçlerinde askeri darbelerle sermaye sınıfının toplumsal iktidarını restore etmek gibi bir almaşık yolun olduğu da açık. Dolayısıyla günümüzün siyasal rejimlerinin faşist olduğunu iddia etmek yerine, kapitalist demokrasilerin biçimsel temsili özellikler yanı sıra faşizan özellikler de kazanmış olduğunu, şiddet, yasaklama, sansür, denetim, gözetleme gibi faşizan uygulamaların, burjuva demokrasilerine içselleştirilmiş olduğunu görmek gerekiyor. Kapitalist demokrasi, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki güç ilişkilerinin durumuna göre, görece hakların ve özgürlüklerin ilerletildiği ve gelişkin olduğu dönemleri de bunların geriletildiği ve zayıf olduğu dönemleri de bünyesinde barındırır. Kapitalist demokrasi ve devlet statik değil, dinamik bir siyasal ilişkiler ağı ve yapılanmadır. Kapitalist demokrasi eksikli, yarım, gerici, faşizan ve "anti-demokratik" yanlar taşır. Günümüzde kapitalist demokrasi, kimilerinin "faşizm" olarak yorumladığı özelliklerle birlikte vardır. Bu siyasal rejimin adı faşizm değil, kapitalist demokrasidir.

3. **"Siyaset ve kuram ilişkisi gariptir, siyaset çoğunlukla anlık olarak kuramdan bağımsız bir eylemmiş gibi görünse de kuramsal tespitin yerindeliği kaderi tayin eder son kertede. Yanlış tespit vahim sonucu getirdi; faşistler sokaktaydı ama faşizm bilfiil kapitalist devletin içinden geldi" (Serdal Bahçe)** Bahçe, 12 Eylül 1980 askeri darbesini, "faşizm" olarak yorumluyor. Oysa askeri darbe ve ardından oluşturulan askeri diktatörlük, Türkiye'de kapitalist demokrasinin geçici bir süre askıda kalmasını, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının bu geçici olağanüstü devletle korunması ve güvence altına alınmasını anlatır. Faşizm, kapitalist devletin totaliter olağanüstü bir biçimidir. Kapitalist devletin başka ve olağanüstü bir biçimi ise askeri diktatörlüktür. Örneğin 12 Eylül askeri darbesi sonrasında görece kısa bir zaman zarfında askeri diktatörlük devletin ve siyasal rejimin karakteristiği olmuştur. Askeri darbeler, askeri diktatörlükler ile faşist devlet bir ve aynı olgular değildir.

4. **“Yalçın Hoca 1970lerdeki bu siyasal stratejiyi eleştirirken kapitalist devleti bir vektörler toplamı olarak betimlemişti. Bu vektörler aslında uygulanan basıncın yönünü göstermekteydi. Eğer bu yönler çok dağınık bir örüntü sergiliyor ise burjuva demokrasisine işaret ediyorlardı. Diğer taraftan, eğer vektörler aynı yöne işaret ediyorlarsa, basıncın yoğunlaştığını gösteriyordu bu durum; sonuç faşizmdi. Kısacası, burjuva demokrasisi ile faşizm arasında çok da büyük bir mesafe yoktu. Elbette ki mesafe kısaydı; ama toplumsal ve siyasal olarak çok ama çok önemliydi. Hoca 1970lerin devrimcilerinin bu mesafeyi çok abarttıkları için geleni göremediklerini anlatmıştı; bir yere kadar haklı çıktı. Beklenmeden gelen 12 Eylül faşizmi toplumun üstünden silindir gibi geçti.”**

Eğer kapitalist demokrasi, moleküler toplumsal öğelerinin hareketli olduğu suya benzetilirse, faşist devlet ve siyasal rejim artık nitelikleri farklılaşmış, içerdiği toplumsal öğelerin hareketsizleştiği bir buz gibi düşünülebilir. Ya da kapitalist demokrasi görünen ışığın renk tayfına benzetilirse, faşizm, elektromanyetik ışınların dalga boyu en düşük kesimini oluşturan ve görünür ışığa göre farklı nitelikleri olan gamma ışınlarına karşılık gelir. Faşist devlet ve askeri diktatörlükler, kapitalist devletin olağan biçiminden/kapitalist demokrasiden nitelik olarak farklıdır. Faşist devlet, totaliterdir.

5. **“Faşizm bir devlet formasyonu olarak sermaye ve mülk sahiplerinin kurumsal ve açık diktatörlüğüdür. Bu formasyonun çok parti ile mi tek parti ile mi gerçekleştirildiğinin çok da bir önemi yoktur.”**

Burada bir kafa karışıklığı var. Totaliter faşist devletin aksine, otoriter rejimler ve devletler, hükümetin kontrolü altında olmayan toplumsal ve ekonomik kurumların varlığıyla bilinir. Otoriter siyasal rejimler, liberal demokrasilerin karşıt kutbu değildir. Daha çok varsayımsal “ideal” liberal demokrasi ile otoriter yönetimler arasında bir siyasal rejim spektrumunun varlığından bahsedilebilir ve kapitalist ülkelerin birçoğunda bu demokrasi spektrumunun belirli bir dalga boyuna karşılık gelen siyasi rejimlerin olduğunu düşünmek gerekir. Siyasal rejim biçimi olarak burjuva demokrasilerinde değişen yoğunlukta şiddet uygulamalarına başvurulduğu, toplumsal örgütlenmelere sınırlar getirebildiği ya da bu sınırların kaldırıldığı, hakların ve özgürlüklerin geriletildiği ya da geliştirildiği gözlenir. Bunların durumu, sınıflar arası mücadelelere ve güç ilişkilerine bağlıdır.

6. **“İşçi sınıfı gerilediğinde ve ekonomik/toplumsal mevzilerini bıraktığında kapitalist devletin faşizan damarı kabarmıştır. Şimdi Avrupa’da olan da budur. Suçlu ne Le Pen’dir, ne de AFD, ne ÖVP’dir ne de Melloni. Faşizm içeriden sökün eder, dışarıdan değil.”**

Evet, kapitalist demokrasi günümüzde, faşizan uygulamalarla ve aşırı sağcı/faşist partileri bünyesinde barındırarak var olmaktadır.

7. “**Sermayenin karşı saldırısıyla birlikte kapitalist âlemde gelir ve servet dağılımı giderek bozulmuştur. Hayatın her alanının sermayenin tahakkümüne açıldığı bu ortamda orta karar/ hafif meşrep bir burjuva demokrasisi mümkün değildir. “**

“Kapitalist devlet artık apaçık bir sermaye diktatörlüğüdür. Çok partili bir sistem, ya da uluslararası angajmanlar önemli değildir. Siyasal alanı genişleten şey emekçilerin ve çalışanların tuttukları mevzilerdi; şimdi yoklar. Onlar yok iken sadece ulusal değil, küresel olarak örgütlenmiş bir faşizm ile karşı kaşıya kalmak kaçınılmaz oldu. Gazze karşısındaki vurdumduymazlık size ne anlatıyor?”

“Yeni liberalizm denilen sermaye saldırısı emeğin tüm ekonomik ve siyasal korunaklarını yok ederek kapitalist devletlerin burjuva demokratik formlarından feragat etmelerine yol açtı. Bu nedenle (kavramı çok sevmesem de) yeni liberalizm özünde faşizme bir çağrıdır.”

“Tüm bu süreç, yeniden vurgulayalım, sosyalizmin ve işçi sınıfının yenilmesinin soncudur. 20ler ve 30larda yenildiklerinde ortaya çıkan faşizmdi. (...) (Burjuva demokrasisi-MB) bağrında gizil ve sürekli bir faşizmi barındırıyor.”

Bize göre, iki dünya savaşı arasındaki klasik faşizm örneklerinin mirası, artık kapitalist demokrasiler tarafından genel ve yaygın olarak içselleştirilmiştir. Kapitalist demokrasilerde toplumsal iktidar ilişkileri, biçimsel demokratik nitelikler yanı sıra faşizan nitelikler de kazanmıştır. Bu durum neo-liberalizmin otoriter yönetim ihtiyacı ve eğiliminin olduğu 1980’lerin başından günümüze ulaşan tarihsel kesitte billurlaşmıştır. Neo-liberal otoriter kapitalist devletleri ve kapitalist demokrasileri, “faşist devlet” ve “faşist siyasal rejimler” olarak görmek yerine, bu devlet ve demokrasi biçiminin içkin (mündemiç) bir özelliği haline gelmiş faşizan özelliklerden bahsetmek yerinde olur. **16.06.2024**

EK-5:

[‘İdeolojilerin Sonu mu?’ Adlı Çalışmanın Eleştirisi]

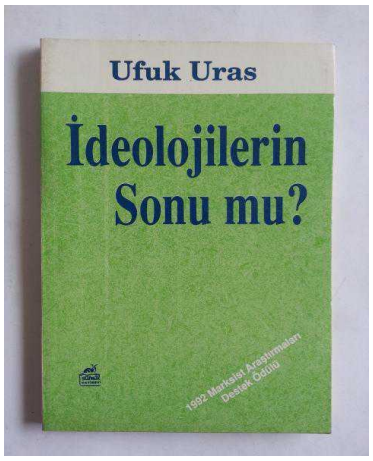

Baştan belirtelim. Uras’ın çalışmasını okuduktan sonra akılda kalan bir tez ya da önerme, ulaşacağınız bir vargı ya da sonuç bulunmuyor. Uras okuduğu kaynaklardan apardığı fikirleri ardı ardına yazıp, aralarda kendine özgü bir iki cümle kurmanın ötesinde bir iş yapmıyor. Bu nedenle yazdıklarında tutamak noktaları bulup, fikirleri üzerine yorum yapmak ve eleştirmek de epeyce zor bir çabayı gerektiriyor. Karşımızdaki eklektik bir “çorba” adeta… Bu tür çalışmaların eleştirilmesinde sistemli bir yol bulmanın zor olduğunu belirterek, yapacağım her bir alıntının ardından düşüncelerimi döşemenin uygun olduğu fikrindeyim.

Kitapçığının Giriş bölümünde Uras, **“ideoloji kavramı üzerinde teorik bir analiz ve ideolojik kirlenmeye karşı zihinsel bir sterilizasyon”**dan (s. 14) bahsediyor. Çalışmasını bu gerekçeyle rasyonalize ediyor. Uras “ideoloji” soyutlamasına, liberalizm, feminizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi farklı ideolojilerin incelenmesi üzerinden ulaşmıyor. Zinhar!.. Bir soyut “ideoloji” kavramı kitapçık boyunca bıktırırcasına tekrar tekrar kullanılırken, bu soyut kavramın ne olduğu ne anlama geldiğini analiz ettiğine inanmamız isteniyor. Bu açıkça idealist bir tutumdur ve bu çalışma için “maddeci yöntemin kılavuzluğu”ndan bahsetmek abestir. Bu konuda yayınlanmış çeşitli kitaplardan fikirler devşirilerek, bir soyut “ideoloji teorisi” kurmaya çalışmak, “bilimsel bir yürüyüşle” bağdaşmıyor. İdeolojilerin karakteristik özelliklerinden, içerdikleri fikirler, değerler, motiflerin incelenmesinden başlayıp, soyutlamalara ulaşmak, ideolojileri sınıflandırmak, bazı ideolojilerde ya da her ideolojide ortak özellikler var mıdır, bunu saptamaya çalışmak, toplumsal ilişkilerin ideolojilerin oluşumunu nasıl koşulladığını araştırmak vb… Uras’ın çalışmasında bunlar bulunmuyor. Bunun yerine dipnotları verilse de aparma fikirlerle oluşturulan eklektik bir “çorba” sunuluyor. Bizden bu “çorbayı” “yememiz” isteniyor, o kadar.

Uras ilk olarak sözlüklerden “ideoloji” kelimesinin anlamını aktarıyor. Sonra da bazı yazarların “ideoloji” tanımlarını… (s. 15). Olabilir, başlangıç olarak geçici bir tanımlama yapılabilir. “İdeoloji” kavramıyla ne anlatılmak istenmektedir, bu kavramın anlamsal kapsama alanı nedir; bunu geçici bir başlangıç tanımlamasıyla sunmak yararlıdır. Fakat kitabın devamında da gelsin “ideoloji”, gitsin “ideoloji” şeklinde bir tutumun var olduğunu belirtmem gerekiyor. “İdeoloji” sanki bir nesne ya da özne, bir süper fail… Eylemde bulunuyor, belirliyor, adlandırıyor ya da çağırıyor…

Hemen bir örnek verelim: **“İdeoloji güncel ilişkileri belirleyen imgesel bir ilişkidir.”** (s.15) İdeolojilerin insanların pratiklerine yön verdiği, insanların çeşitli ideolojik fikirler ve değerlerle hareket ettikleri, onların eylemlerini güdeleyen farklı ideolojik eğilimlerin olduğunu söylemek ile toplumsal ilişkileri ya da güncel ilişkileri “ideoloji”nin belirlediğini yazmak apayrı anlamlara sahiptir. İnsanların üretim sürecine katılmalarını ve bu süreçte oluşturdukları ilişkileri, günlük birçok rutin aktiviteyi, örneğin komşuluk ilişkilerini belirleyen “ideoloji” değildir (beğenilerime, değerlerime uyan insanların oturduğu semti seçerim diyebilirsiniz, fakat geliriniz ve sınıfsal konumunuzun kimlere komşu olacağınıza hükmettiğini gözden kaçırmamanız gerekir; belirleyen ve zorunluluk arz eden, sizin görünürdeki “seçim özgürlüğünüz” değildir).

Uras, akademisyen edayla **“yazdıklarımızın hem nesnel bir karşılığı bulunmalı hem de kendi içinde tutarlılık göstermeli”** (s. 15) şeklinde yazıyor. Tutarlılığı sağlamak görece kolay; laf oyunlarıyla tutarlı görünmek çok zor değil. Fakat ya “nesnel karşılık”… Uras’ın yazdıklarının uzaktan yakından böyle bir dertle yazılmadığını göreceğiz.

Uras’ın çalışmasında önemsediği bir konu da **“anti-pozitivist bir ideoloji analizinin ipuçlarını yakalayabilmek”** (s. 17). Açıkçası, bunun ne menem bir şey olduğunu benim havsalam almıyor. Yakalayabiliyor mu ipuçlarını, okur karar versin.

Ve evet, eklektizmini nasıl oluşturacağının ipucunu Giriş'te veriyor: **"Batılı aydının 'kutsal üçlüsü' kabul edilen, Marksizm, psikanaliz ve dilbilim arasındaki entelektüel alışveriş, her şeyin yeniden sorgulandığı, teorik bir titremenin nesnesi olabilir. Amacımız bu üç disiplinin eklemlenmesini ve bu kıtalararası devasa trafiği kontrol etmeyi de gerektiriyor."** (s.17)

Ne diyelim, kolay gelsin. Kolay mı "devasa trafiği kontrol etmek", "teorik bir titreme"nin üstesinden gelmek…

"Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?" başlığıyla çalışmasına başlıyor. Bu başlığın altında bir alt başlık bulunuyor: "Metodolojik Arka plan." Bu bölümde yazar, incelediği konuyla ilişkisini kurmadan bilim ve bilimsel yöntem nedir, soyuttan somuta yükselerek, düşünülmüş somuta ulaşma nasıl olur gibi bazı konulara değiniyor. Asıl muradı "yansıma teorisi" adı verilen kavrayışı eleştirmek. Yansıma teorisi neymiş, öğrenelim:

"Maddenin yasaları ile zihnin yasaları arasında kurulan özdeşlik ile düşünce maddenin yansıması oluyor. Bu yaklaşımın tipik ve somut bir örneğini J. Stalin'in 'Diyalektik ve Tarihi Materyalizm' adlı çalışmasında bulabiliriz. Buna göre doğru düşünmek için, evrenin işleyiş yasalarına göre düşünmek gerekmektedir. Diyalektik nesnede içkindir. Nesnedeki bu bilgiyi doğru yansıtmak, bilginin tesisini sağlar. Hâlbuki bilimin nesnesini bilimin kendisi gibi ele almak ampirizme yol açar. Teorik nesne (özne), gerçek nesne (özne) ayrımı, aşk ilişkisinde de geçerli, 'o, artık benim için öldü' dediğimizde, ölen gerçek özne değil." (s. 22-23)

Gerçekten tuhaf?.. Stalin'in adı geçen çalışmasında "maddenin yasaları" ile "zihnin yasaları" arasında bir özdeşlik kurulmaz. Ancak elbette bilimsel düşünmek, "evrenin işleyiş yasalarına göre düşünmek" demektir. Bilginin nesneye içkin (mündemiç) olduğunu hiçbir materyalist iddia etmemiştir. Gerçekliğin işleyiş yasaları, eylemli ve düşünsel aktivitelerle bilgi halinde soyutlanır, o kadar. Örneğin bugüne kadar hiçbir materyalist köpek kavramının havladığını da iddia etmemiştir. Yazarın bu yaklaşımının arka planında ne var, öyleyse?.. Sakın "ideoloji" olmasın(!).. Uras'ın anti-sovyetik ve Stalin karşıtı önyargıları, bir "yer değiştirme" ile yansıma teorisini reddetmesine yol açıyor.

Doğayla geliştirilen ilişkiler de dâhil toplumsal ilişkiler, insanların düşünce dünyalarının oluşumunda temel belirleyendir. Düşünceler, duygular ve diğer zihinsel aktiviteler, maddi biyokimyasal/fizyolojik süreçlerdir. Bu süreçlerden ayrı metafizik bir gerçeklik katmanı yoktur ki düşünceleri, duyguları kapsasın. Fakat insanlarda bu süreçlerin oluşumu toplumsal ortamlarda gerçekleşir. Toplumsal pratiklerden, deneyimlerden, ilişkilerden yalıtık bir insan düşüncesi yoktur. Kavramlar, fikirler, duygular, insanların dünyasının ürünüdürler. İdeolojilerin oluşumunda da temel olan, belirleyici olan toplumsal pratikler, ilişkiler ve süreçlerdir.

"Üstelik yansıma teorisi, insanların zihinlerinde yansıması gereken gerçekliği görmelerini engelleyen, 'egemen sınıflar' gibi 'kötü ajan' senaryolarına da zemin hazırlar. Diyelim geniş kesimlerin muhafazakâr partiye oy vermesi, egemen sınıflar tarafından kandırılmaları ile açıklanabilir. Fesatçı ve komplocu senaryolar, sosyolojik açıklamaların yerini alır." (s.23)

Yansıma teorisinin, bizi komplocu düşüncelere sevk ettiğini iddia etmek gülünçtür. Aksine materyalistler, gerçekliğin algılanmasını, kavranışını, duygulanımlara yol açışını, toplumsal ortam içerisinde ve bu ortamın belirlediği bilinçlilik biçimleri kapsamında değerlendirir. İdeolojileri üreten toplumsal ilişkilerdir, bu ilişkilerin belirlediği zihinsel düzeneklerdir.

Yansıma teorisi denilen temel materyalist bakış, düşünceleri **"kendi dışında bir gerçekliğe indirgeyerek, bir epifenomen (gölge olgu) olarak kavra**(maz)" (s. 23) Toplumsal olanı da dâhil gerçekliğin, düşünceler formunda soyutlandığını; bu soyutlamaların, insansal varoluşu da içeren gerçeklik tarafından üretildiğini belirtiriz. Düşünceleri, nesnel gerçekliğe kim indirgemiş?..

"Heterojen gerçekliği homojen bir bütünlüğe indirgemek isteyecek her türlü teşebbüse karşı itiraz edilmelidir. Sosyal yaşamın zenginliğini oluşturan faktörlerin zenginliğini bir iki nedene indirgeyerek yoksullaştıran monistik yaklaşımların itibarı geçeli çok oldu. Üstelik bilimsel çalışmada gerçekliğin böylesi bir yansıtılması da söz konusu değildir." (s. 23-24)

İşte size tipik bir post-modern yaklaşım örneği… Ödülün boş yere verilmediği görülüyor. Bilimsel aktivitede, soyutlama ve idealizasyonların yeri vardır. Gerçekliğin tüm boyutlarıyla tek bir formülasyon kapsamında soyutlanması mümkün değildir. Bilimsel düşünüşte, "heterojen gerçeklik homojen bir bütünlüğe", fakat soyutlanmış ve bir yasa olarak beliren bir teze, indirgenir. Toplumsal ilişkilerin ve süreçlerin incelenmesinde de idealizasyon ve soyutlamaların yapıldığını, bazı işleyiş yasalarının ve eğilimlerin saptandığını reddetmek, post-modernistlerin işi olabilir. Fakat biz gerçekliğin bu alanında da indirgemeler yapılmaksızın bilimsel düşüncelerimizde bir ilerleme kaydedemeyeceğimizi biliyoruz. Yazar açıkça belirtmese de "monistik yaklaşımlar" derken, Marksizm'i de bu şekilde değerlendiriyor olmalı. Öyle ya "sosyal yaşamın zenginliğini" bazı genel yasalarla, önermelerle soyutlayan

Marksizm de bu yaklaşımlardan biri sayılabilir. Yazara yazdıklarıyla cevap vererek, söylediklerimizi pekiştirelim: **“Bilimsel etkinliğin kökleşmiş koşulları var. Temel hiç de öyle iğreti değil.”** (s. 25).

Uras bu bölümde bir iddiaya daha sahip: **“Bilginin mutlak olmaması, ideolojilerin muhtemelen her zaman var olacağını gösteriyor.”** (s. 20). Metodolojiden bahsedilirken “tarihsel gelişimin köklerine inme”nin gerekmediğini söylerseniz haklısınız. Fakat Uras’ın kitapçığının hiçbir yerinde tarihsel kavrayış yok. Peki gelecek öngörüsü, tarihsel gelişim dikkate alınmadan yapılabilir mi?.. “Bilgi mutlak değilse, ideolojiler her zaman olacak” şeklindeki önermenin doğruluğu kendinden menkul. Örneğin dinlerin ya da milliyetçilik gibi ideolojilerin bin yıl sonra da var olma olasılığını, “bilginin mutlak olmaması”na bağlayabilir miyiz?.. Hangi konudaki bilgi, hangi ideolojiler?.. Bunların cevabı yok. Çünkü kanımca sezgiyle öylesine yazılıp geçilmiş bir cümledir, bu.

Yazar çalışmasında nasıl bir metot izlediğini mi anlatıyor?.. Hayır. Sadece aktardığım ve kendisini “rahatsız” eden yaklaşıma dönük reddiyesini dışa vuruyor. “Marksist Araştırmaları Destek Ödülü”nün verildiği çalışmadaki fikirler, işte bunlar. Elbette henüz bitmedi…

“Metodolojik arka plan”ı geride bırakıyoruz.

“Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?” başlığının ikinci alt başlığına geliyoruz: “Genel Bir Değerlendirme”

Gerçekten de “genel”, bakın ani-komünist ideolojik karalamaların kaba ve genel yaklaşımı nasıl benimseniyor: **“30’lardaki ortodoksi ile birlikte zaten teorinin gelişmesi engellenmiş, Marx, Marksizm’e tabi olup, bürokrasinin afyonu olmuştur.”** (s. 26). Kaba ideolojik bir kodlamadır, bu. İdeolojiler üzerine yazılmış, “Marksist Araştırmaları Destek Ödülü”nü alan bir “çalışma”da bu tür kodlamalar yer alıyor…

Yazarımız Habermas’tan, Poulantzas’tan, Althusser’den aktarımlar yapıyor. Hatta **“Althusser bu alanda önemli bir teorik açılım sağlamıştır.”** (s. 29) şeklinde yazıyor. Peki Marx, Engels, Plehanov ve Stalin hakkında ne deniyor?.. Şöyle:

“K. Marx ve F. Engels’e göre de bütün ideolojiler, insan ve koşulları ‘camera obscura’da olduğu gibi baş aşağı gösterirler. (…) ideolojiyi refleks ve yansı gibi gören anlayışın tipik bir prototipini görürüz burada.” (s. 30)

“İdeolojileri, tek ve bölünmez bir tarihin insan beynindeki çok yönlü yansımalarından başka bir şekilde değerlendirmeyen G. V. Plehanov’un kaba materyalizmine, nüanslarına karşın çok yaklaşır K. Marx’ın analizi. İdeoloji alanındaki, pek çok olay ve süreç ekonomik devinimin etkisiyle açıklanır. Bir tür bağımlı değişken olarak değerlendirilir.” (s. 30-31)

“Kaba maddeci yaklaşımın en uç ve karikatürize örneğini J. Stalin’de görürüz. ‘Doğa, varlık, maddi dünya birinci veri, bilinç ve düşünce ikinci, türevsel veriyse, maddi dünya, insan bilincinden bağımsız olarak var olan nesnel gerçeği temsil ediyorsa ve bilinç, bu nesnel gerçeğin bir yansımasıysa, bundan, toplumun maddi yaşamının ve varlığının aynı biçimde önde geldiği, ruhsal yaşamınsa ikinci, türevsel veri olduğu ve toplumun maddi yaşamının insan isteminden bağımsız olarak var olan nesnel gerçeğin, bu varlığın, bir yansıması olduğu çıkar ortaya.’ Bu mekanik ve vulger metni, Marx’ın teorisinden, Marksizm’e geçişin ibret verici bir belgesi olarak değerlendirmek mümkün.” (s. 31-32)

İşte size “camera obscura”… Uras’ın, Althusser’in çoğu zırvalama olan ifadelerini “teorik açılım” olarak görmesi, Stalin, Plehanov ve Marx-Engels’i “kaba maddeciler” olarak göstermesine başka ne denebilir?.. Üstelik Plehanov’un görüşlerini aktarma zahmetine de girişmiyor, sadece damgalıyor. Oysa Stalin’in aktarılan pasajdaki yaklaşımı sağlıklıdır. Ne Marx ne de Engels, “ideolojik alandaki pek çok olay ve süreci ekonomik devinimin etkisiyle” açıklamıştır. Bize göre, toplumsal süreçler bütünlük içindedir ve ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde toplumsal koşullayıcılar vardır. İdeolojiler, toplumsal ilişkiler dünyasının ürünleri, yansımaları ya da yankılarıdır. Fakat bakın Uras’a göre “ideoloji” adı verilen meret neymiş:

“Bir topluluğun düzenleniş tarzı olarak ideoloji” (s. 27)

“İdeolojinin kendini gerçekleştirmesi, yani gerek ortaya çıkışı gerekse işlev görmesi kabaca üç süreçte var olabilir. Emeğin sosyal bölünmesi, sınıf çelişkilerinin bu farklılık üzerinde gelişmesi ve ortaya çıkan antagonist toplumu bir arada tutan ‘devlet biçimi’nin varlığı.” (s. 28)

“Sosyalleştirme sorunlarını ve iktidarın kurulmasını, ileride göreceğimiz üzere, ideoloji teorisinin merkezine koymak mümkün.” (s. 28)

“Aslında ideoloji bir bilinçlilik değil, hayali bir tasarımdır (…) Belki de ideoloji bir anlamda bir çeşit uyanık bir rüyadır.” (s. 29)

“İdeolojik mekân da uzay gibi bükeydir. Diğer bir deyişle, sınırları yoktur. Eğer başlangıç noktasına dönülmüyor da sınır çizgileri saptanıyorsa, ideolojinin çözülmesi ve bunun getirdiği şok söz konusudur.” (s. 32)

“İnsanı şekillendiren içyapılar olarak ideolojinin sürekliliği” (s. 32)

Bunları okuduktan sonra, aklınızda anlamlı bir düşünce kaldı mı?.. Hiç sanmıyorum.

Bakın Uras, kitapçığının daha önceki sayfalarında yazdığını nasıl hemencecik unutuveriyor:

“İdeolojiyi sosyal bir ilişki olarak değerlendirmesiyle, Althusser bu alanda önemli bir teorik açılım sağlamıştır. ‘Fikirler’, ‘bilinç’ gibi ideolojiye indirgenen nosyonların, sosyal ilişkilerin düşünsel bir tasarımı olarak algılanması önemlidir. Böylece ideoloji analizi, sosyal ilişkilerin düşünceler dünyasına yansımasının değil, bizzat bu sosyal ilişkilerin analizidir. İdeolojiler ekonomik düzey kadar gerçekliği olan sosyal ilişkilerdir.” (s. 29-30)

Hani fikirler ile nesnel gerçeklik özdeş görülmemeliydi… Yazarımız biz “kaba maddecileri” eleştirirken bunu savunuyordu, değil mi?.. Gerçekten de toplumsal ilişkiler ile bunların ideolojik yansımalarının özdeş sayılmaması gerekir. Fakat “bütün ideolojiler”, toplumsal dokunun yansımasıdırlar, onların besi yeri, toplumsal mileu’dur (ortamdır). İdeolojik tasarımlar, toplumsal ilişkilerin koşullamasıyla zihinlerde oluşturulur ve insanlar sahip oldukları bu tasarımlarla toplumsal ilişkilere katılırlar. İdeolojileri oluşturan yapıtaşları, ideolojik motifler, toplumsal ilişkilere bağlı olarak ve bu ilişkilerle birlikte yeniden üretilirler. İdeolojilerin kuşaktan kuşağa aktarımı da toplumsal pratiklerin sürekliliğinde gerçekleşir. Peki Uras bu çalışmasında bize, “ideoloji analizi” olarak “bizzat sosyal ilişkilerin analizi”ni sunuyor mu?.. Elbette hayır. Althusser’den cümle aparmak varken, böylesi zahmetli bir işe girişmek neyine.

Devam edelim. Uras buyuruyor:

“İdeolojik sistemler, tıpkı dini inanç sistemleri gibi insan yaşamının her veçhesi ve olayı üstüne a apriori anlamlandırmalara dayanırlar (…) Diyelim tarihin yalnızca sınıf mücadeleleri tarihi olduğunu düşündüğünüzde ve tüm insan davranışlarını bu boyutta açıkladığınızda da durum aynıdır. Her ilişki biçimini buraya kodlarsanız, zaten tanım gereği başka türlüsü de var olamaz (…) Dünyanın bütün gizli kapılarını açan altın anahtarın sahibi olmak, müritleri de mutlu kılar. Artık şeyh uçmasa da müritleri uçurur.” (s. 33)

İnsanların davranışlarını sınıf mücadeleleriyle açıklayan birileri mi var?.. Uras eylemler ile davranışlar arasındaki farkı bilmiyor. Bireylerin davranışlarının, onların toplumsal eylemlerinden ayırt edilmesi gerekir. Toplumsal süreçlerin temellendirilmesiyle bireylerin davranışlarının açıklanması, birbirinden farklı inceleme alanlarına aittir. Tarihsel süreçlerin anlaşılmasında sınıf mücadelelerinin gözetilmesinin açıklayıcılık değeri ise tartışılmazdır. Bunu dikkate almadan oluşturulacak bir tarih kavrayışı, kronolojik olaylar dizilimine dönüşmek, açıklamalarda “büyük adamların” ya da “milletlerin” eşsiz ya da olumsuz özelliklerine yaslanmak durumunda kalmaktadır.

Uras ideolojilerin sonunun geldiği şeklindeki iddiaların, 1950’lerde ABD’de ortaya çıktığını belirtmektedir. Şöyle açıklıyor:

“‘İdeolojilerin sonu’ tezleri, sosyal ilişkilerin doğru bilincinin olabileceği varsayımına dayanıyordu. Sanki sosyal ilişkiler bir yerde deneyle bilinebilecek bir şekilde kendiliğinden vardırlar.” (s. 33)

Burada, toplumsal ilişkilerin bilimsel açıdan kavranamayacağı yönündeki bir anlayışın belirtilerini görmek mümkündür. Oysa bize göre, tarihsel-toplumsal süreçlerin kavranışında, temel eğilimleri saptamak, süreçlerin işleyişindeki temel mekanizmaları bulmak mümkündür. İnsanlığın bugüne kadarki gelişimi, faili olduğu süreçlerin anlaşılmasında belirli bir yol alındığını da gösterir durumdadır. Toplumsal ilişkilerin, tarihsel olguların anlaşılamaz olduğu yolundaki değerlendirmemeler, post-modernistlerin ideolojik zırvalamaları arasındaki yerini almıştır.

Bu düşüncelere sahip birinin doğal olarak “sınıfsal kurtuluş” konusuna yaklaşımı şu şekilde olmaktadır: “**İşte ya şehit olacaktır ya da gazi veyahut milleti, dini ya da sınıfı kurtarılacaktır, vs.”** (s. 34). Uras bu cümleyi, insanların “ikna edilmesi ve tatmin edilmeleri” gereksinimine işaret ederken veriyor. İdeolojilerin böyle bir işlevi olduğunu belirtiyor. İşçilerin, böylesi bir ikna ya da tatmin edilmeye ihtiyacı bulunmadığını, tarihin belirli kesitlerinde çıkarları doğrultusunda kitleler halinde harekete geçtiklerini biliyoruz. Sınıflar arasındaki çelişkinin nihai olarak tarihsel çözüme kavuşması zorunluluğu, “sınıfın kurtuluşu” şeklindeki bir metafizik inançla karıştırılamaz. Tarihte

bir sorun belirdi mi, onun çözümü için gerekli araçların da var olduğu ve ilerlemenin çelişkiler üzerinden gerçekleştiği görülmelidir.

***

Uras'ın çalışmasında "Maddeci Bir İdeoloji Kuramı Var mı?" bölümünü değerlendirmeyi geride bıraktık. Uras'ın kitapçığının bundan sonraki bölümlerinde bolca "laf salatası" var. Zihinsel çorbasında, oradan buradan aparma fikirlerin yan yana getirilmesi söz konusu. Biraz dilbilim, biraz psikanaliz, laf kalabalığı bolca… Yazılanların anlamlı bir bütünlük oluşturmadığını ve anlaşılır bir sonuca vardırılmadığını da belirtmek gerekiyor.

Önce söylem, dil, göstergebilim konularına odaklanıyor, Uras. Biz de onu takip edelim. **"Söylemler, toplumsal gerçekliğin bir boyutuna karşılık düşerler, ama gerçekliğin doğrudan yerini alamazlar."** (s. 39). Bu doğru bir saptamadır. Fakat yazarın, biraz ileride bu saptamaya karşıt söylemleri benimsediği de görülmektedir. İşte bakın:

"(…) özneler ideolojiyi kurar, ideoloji özneleri yapar. Üstelik ideoloji homojen özneler de kurmaz. Özne düzeyinde, birbiriyle çelişen bir dizi ideoloji, işçi, koca, mümin gibi değişik özneler oluşturur." (s. 44). Hangi ideolojiler "işçi" ya da "koca" öznesini oluşturuyor?.. Böyle bir ideoloji bugüne kadar saptanmadı, çünkü bir insanın işçi ya da aile babası olmasının ideolojik bir kodlama sayılması absürttür.

Başka bir örnek: **"Diyelim, işaret edilen üretim ilişkileri, 'işaret edilmeden' yani ideolojik (sembolik) bir şekilde oluşturulmadan önce var olamazlar."** (s. 48). Bu açıkça idealist bir bakıştır ve yazar bu tutumu da benimsemektedir.

Örnekler çok sayıda. İşte bir başkası: **"(…) toplumsal bireyin inşa edildiği alan olarak dili düşünmek mümkündür."** (s. 54). Bireyler, dilin içerisinde "inşa ediliyor" özetle, öyle mi?..

Yazar yaptığı alıntıların sağlıklı olduğuna inanıyor olmalı. Yoksa niye bu kadar bol alıntı yapsın. Fakat ideolojiler üzerine bir çalışmada, bu kadar post-yapısalcının, post-modernistin ve post-Marksist'in görüşlerinin aktarılması ve benimsenmesi sorunludur. Bunların eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi de söz konusu değil. Durum zaman zaman uçukluğa kadar da götürülüyor:

"'Özne'yi semboliğin insafına bırakan ideoloji, basitçe 'ego'yu yorumlar. Fonksiyonları farklı olmasa da ideoloji ve sembolik aynı şey değildir (dipnot 12). Belki de göstergebilimsel analiz bu aralığı kapatır." (s. 49). Marksist bakışı bir yana bırakalım. Bu cümlelerin anlaşılır olduğu söylenebilir mi?..

Evet, başka bir örnek: **"Özne kendini dilde kavrar, dil olmasaydı özne de olmazdı."** (s. 52). Sormak gerekiyor; "dilin olmaması" durumu da neyin nesidir?.. "Dil yoksa, özne de yok" önermesinin idealist bir kavrayış olması dışında bir anlamı var mıdır?..

Devam: **"Dille anlatılamayan şeylerin gerçek olmadığını biliyoruz."** (s. 52). **"Dilin dışında kalana düpedüz saçma diyebiliriz."** (s. 52). Nasıl biliyoruz?.. Anlamlandıramadığımız "şeyler" gerçek-dışı mı, yoksa saçma mı?.. Bu tür ifadelerin bir anlamı ve işlevi var mı?..

Marksist bakış için elbette ilk önce Marx'ın yazdıklarını okumanız ve okuduklarınızı anlamış olmanız gerekir. Uras'ın Marx'a yakıştırdığı şu düşünceye bir bakın: **"Marx'ın, insanları, kendileri hakkında kurdukları ve düzenledikleri kavramsal yapıların yönetimine karşı ayaklanmaya davet etmesi anlamlıdır."** (s. 47). Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde bu daveti yaptıkları belirtiliyor. Oysa Marx'ın böyle bir çağrısı ya da daveti yoktur. Üstelik tam tersine bu eserlerinde Marx ve Engels, maddi ilişkiler değiştirilmedikçe, fikirlerin değişmeyeceğini ve fikirlere karşı savaş açmanın beyhudeliğini savunur. Uras post-yapısalcıların, post-Marksistlerin anlaşılmaz metinlerini "yapı-bozuma" uğratabildiğine göre, Marx'ın yazılarını neden anlayamamaktadır?.. İdeolojik perspektif sorunu olmasın?..

Tekrar Stalin karalamasına geliyoruz… Yapısalcılardan, post-yapısalcılardan ve post-Marksistlerden aktarımlardan vakit bulunduğunda Stalin'e çatmak iyidir diye bellenmiş sanki: **"Fakat dil kendi dışında var olan anlamın taşıyıcısı olan bir iletişim aracı da değildir. Stalin'in yukarıdaki çalışmasına** (*Marksizm ve Dil* adlı eseri kastediliyor Stalin'in –MB) **bakıldığında ise bu anlayışın tipik bir örneğini görürüz. Hâlbuki dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz. Düşünce dil yoluyla kavramsallaşır ve Stalinci analiz gibi birinin öbürünün aracı olması, söz konusu değildir."** (s. 53). Oysa Stalin'in *Marksizm ve Dil* adlı eserinde üzerine basa basa belirttiği konu şudur: Dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz; fakat doğuştan sağır-dilsizlerin ya da körlerin de düşünceleri vardır. Uras, burada Stalin'e dönük önyargısını dışa vurmakta ve açıkça yalan söylemektedir.

Bu kadar Althusser sevgisi insana şunları da yazdırır: **“Örneğin, bir aile ideolojisinden, bir maço ideolojisinden ya da bir şerri-dini ideolojiden bahsedebiliriz.”** (s. 55). Buradaki düşünce Althusser’den aparmadır. İyi de “aile ideolojisi” ya da “maço ideolojisi” de ne ola?..

Sıra geldi psikanalize… Fakat Uras psikanalizden “ideoloji teorisi” için aparacak kavram, yaklaşım ya da değerlendirme bulamıyor. Kolay olmasa gerek, psikanaliz yakası ile “ideoloji” yakasını bir araya getirip eklemleyip, düğmelemek. Fakat yamalı bohçanızda, “psikanaliz ve ideoloji” başlıklı bir 3-4 sayfalık bölüm de olmalı, yoksa entelektüelliğiniz sorgulanabilir… Anlamsız bulduğum bu 3-4 sayfanın üzerinde durmuyor ve geçiyorum…

“İdeolojilerin (yeniden) Üretimi ve Pratikleri” başlığını taşıyan bölüme geliyoruz.

Bu bölümde de bolca alıntı var. Althusser’in fikirlerinin etkisiyse baskın durumda. Yazar bir araba dolusu lafı, çeşitli yazarlardan aparır ve sunarken tutarsızlığa da düşüyor. Bakın şöyle:

“Egemen sınıfın ideolojisinden söz etmek mümkünse de ‘egemen ideoloji’den söz etmek ‘bağımlı ideoloji’yi de varsaydığından, anlamlı değildir. Bağımlıların kendilerine özgü bir ideolojileri de yoktur. İdeoloji olarak benimsenen, yaşamı kavramsallaştırmak için ödünç aldığı, kendini boyunduruğa vurmuş sınıfın ideolojisidir. (Rolant Barthes’e gönderme yaptığı dipnot 10).” (s. 64)

Bu yazılanlarla tutarsız biçimde 5 sayfa sonra yazılanlarsa şöyle: **“Üstelik toplumdaki hâkim ideolojiyi, doğrudan hâkim sınıfla (dominant class), sınıflar tarihin özneleriymişçesine özdeşleştirmek de doğru değildir. Hâkim ideoloji, hâkim sınıflarla hükmedilen sınıflar arasındaki somut pratik ilişkiyi kurar ve yansıtır (*Kapitalist Devlet Sorunu* adlı kitaba gönderme yaptığı dipnot 18)”** (s. 69).

Uras’ın bu bölümde ve aslında daha öncesinde de aktardığı/yazdığı bir düşünce üzerinde durmak gerekiyor. Katıldığımız fakat yetersiz bulduğumuz fikir şöyle: **“İdeolojilerin sınıflarla ilişkisi de bir indirgeme ilişkisi değil, eklemleme ilişkisidir.”** (s. 73). **“İdeolojiyi üretim tarzına bağlamak, bütünüyle ideolojik aidiyetleri tüketme imkânını ortadan kaldırır. Sınıf indirgemeci analiz sınıfsal öznelerin dışındakilere kör kalır.”** (s. 70). **“Öznenin sosyal pozisyonu, ideolojik pozisyonunun kökeni değildir (…) Sınıf pozisyonlarından otomatik bir çıkış söz konusu değildir.”** (s. 45).

Irkçılık, cinsiyetçilik, milliyetçilik, dinler vb… Bu ideolojilerin ana temasını ya da eksenini, sınıflar arasındaki karşıtlık ya da sömürü ilişkileri oluşturmaz. Bu doğrudur. Fakat sömürülen/yönetilen kitlelerin (örneğin işçilerin ve köylülerin) din, milliyetçilik gibi ideolojik motiflerin yeniden üretimine uygun koşullarda yaşadıkları, fakat örneğin feminizm, liberalizm gibi ideolojik formasyonlara ait olan düşünce ve değerleri üretmeye ya da benimsemeye uygun yaşam ortamlarına sahip olmadıkları da açıktır. Sınıfsal konumlar, ideolojik aidiyetlerin oluşumunda dışlayıcı, kısıtlayıcı ya da sınır koyucu bir fonksiyona sahiptir. Örneğin bir büyük burjuvanın feminist, çevreci olması mümkünse de sosyalist olması sınıfsal konumu gereği olanaksızdır. Bize göre, ideolojilerin ilerici/gerici olarak nitelenmesi, emek-sermaye çelişkisinin yeniden üretimi ya da aşılması konusunda sahip oldukları işlevlere bakılarak yapılabilir. Feminizm, çevrecilik, hümanizm gibi ideolojiler sosyalist ideolojiyle eklemlenebilen, bu ideolojiye entegre edebilen ideolojik formasyonlardır. Fakat bu ilişkilenim olmaksızın, bu ideolojilerin kendi başlarına emek-sermaye karşıtlığının aşılmasını sağlamak üzere kuruldukları söylenemez. İdeolojiler alanında iki genel cepheden bahsedilebilir: Düzen ideolojileri ile bunun karşısında konumlanan devrimci/ilerici ideolojiler. İdeolojilerin ya da ideolojik tikel fikirlerin birbirlerinden ayırt edilmesinde, niteliklerinin anlaşılmasında, bu kriter göz önünde bulundurulmalıdır.

Uras “Siyasal Kriz ve İdeoloji” başlıklı bölümde de sistemli olmayan bir biçimde bir araba dolusu laf ediyor. Bu bölümün girişinde dikkat çekici bir pasaj yer alıyor. Bakın neler yazılmış:

“Kaba maddeci yaklaşım düşünsel, ideolojik platformdaki sorunların, toplumsal koşulların, son analizde de ekonomik ilişkilerin etkisiyle üretildiğini açıklamaya çalışır. Ekonomik devinimin analizi, ideolojik kırılmaları ve farklılaşmaları da açıklamaktadır. Hâlbuki böyle bir yaklaşımla, diyelim, zaman zaman krizin dillendirilme biçimi haline gelen, dinsel söylem ve ritüellerin, onları ortaya çıkaran koşullar varlığını sürdürmediği halde, belirli ilişkileri tanımlamada, varlıklarını sürdürmesini, birebir bir analiz dâhilinde açıklamakta güçlük çekeriz. İslam’dan, Musevilik’ten tutun da Roma hukukunun ağırlığı gibi arkaik kavramsallaştırmaların bugün de cari olması bunun örneğidir.” (s. 77)

Yazarın sanki dinlerin, ilk oluşumundan bugüne değişen tarihsel-toplumsal koşullar uyarınca hiç farklılaşmamış oldukları yönünde bir algısı var. Oysa toplumsal koşullar değiştiğinden, tarihsel süreçte ideolojilerin kapsamındaki düşüncelerde ve uygulamalarında değişimler, farklılaşmalar görülmektedir. Örneğin Protestanlığın oluşumu, Avrupa’da kapitalist ilişkilerin gelişimiyle koşullanmıştır. Örneğin "ulema", günümüzde karşılaşılan yeni durumlara

dönük fetvalar üretmeye koşullar tarafından zorlanır. İdeolojilerin sahip oldukları toplumsal işlevler vardır. Üretim biçimleri değişse de bu işlevlere olan gereksinim devam edebilmektedir. Fakat tarih boyunca değişmeden kalan ve çeşitli varyasyonları oluşmayan bir ideolojik formasyon yoktur. Günümüzün dünyasında da toplumsal ilişkilerin sahip olduğu biçimler, geçmiş çağlarda üretilmiş ideolojilerin farklılaşarak yeniden üretilmelerine yol açmaktadır. Bu söylediklerimiz "kaba" mıdır? Okur karar versin… Üstelik Uras biraz ileride onaylayarak *Alman İdeolojisi*'nden bir fikri aktarıyor: **"İnsanlar kendi yanılsamalarının üreticisidir. Ve tüm tasarımları kendi maddi yaşamı tarafından belirlenir."** (s. 93). Uras'ın salınışlarının temelinde önyargılarının payı olabilir. Kimdir bu "kaba maddeciler" ki, "ekonomi analiziyle" ideolojik farklılaşmaları açıklıyorlar. Plehanov, Stalin?.. Açıkça belirtelim, onlarda da böyle bir yaklaşım bulunmuyor.

"Kaba maddeci"nin kim olduğu sorusunun cevabını, bir sonraki bölümde Uras veriyor: Lenin. "İdeoloji Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım" bölümünde Uras, o kadar laf salatasından sonra, Lenin'in bazı yaklaşımlarını ve Marksizm'i eleştirmeye başlıyor.

"İşçilerin, dışarıdan bilinç taşınmadan bağımsız bir ideolojiyi kendiliğinden üretmelerinin söz konusu olamayacağını düşünen V. İ. Lenin, 'Yapacak tek şey ya burjuva ya da sosyalist ideoloji arasında seçim yapmaktır. Başka yol yoktur. Çünkü insanoğlu, bir üçüncü ideoloji yaratamamıştır ve üstelik sınıf çelişkileriyle bölünmüş toplumda, sınıf niteliği taşımayan ya da sınıflar üstü bir ideoloji olamaz' der. İşçi sınıfının kendi aydınlarının da olamayacağı varsayımını da içeren kaba maddeci yaklaşımda, ideolojinin artık farklı bir tasarımıyla karşılaşırız. Bir mücadele aracı olarak ideolojiye olumlu bir anlam atfedilmiş, Marx'ın düşünceleri ya da Marxist teori, ideoloji içinde eritilmiştir. 1990'ların doğudaki çatırdayan dünyasının dinamiklerini, bilimin ideolojileştirilerek, dondurulmasında bulmak mümkün." (s. 94)

Lenin'in ideolojilerin "sınıf niteliği" taşıdığını söylemesi, hangi sınıfın üyeleri tarafından üretilmişse, ideolojinin o sınıfın ideolojisi olduğunu söylediği anlamına gelmiyor. "Sınıflar üstü bir ideoloji yoktur" deniyor. Feminizm, milliyetçilik, ırkçılık, çevrecilik gibi hangi ideolojiyi dikkate alırsanız alın, bu ideolojilerin bir sınıfın egemenliğinin yeniden üretimine yarayıp yaramadığına bakılmalıdır deniyor. Yukarıda yazdığım ilerici-devrimci ideolojiler ile gerici-statükocu ideolojiler ayrımıyla uyumlu ve özünde bu ayrımı içeren bir yaklaşımdır, bu. Sosyalist ideolojinin, pozitif bir anlam taşıdığıysa apaçık ortadadır. Lenin'in "kaba maddeci" olarak nitelenmesinde, post-modernistlerin ve post-Marksistlerin fikirleriyle kafasının iyice karışık durumda olmasının da bir rolü olabilir. Oysa teorik kavrayış, karmaşıklığı değil sistemli, derinlikli ve olabildiğince sadelikle düşünmeyi gerektirir. Uras'ın reel sosyalizmin çözülüşünü, "bilimin ideolojileştirilmesi"ne ve "dondurulmasına" dayandırması, aslında ideolojik konumunu yansıtıyor. Bunun yanı sıra, reel sosyalizmin çözülmesi gibi bir tarihsel sürecin çözümlenmesinde ne kadar kısır olduğunu da gösteriyor. Bu tür ideolojik kalıplara başvurması çapsızlığının bir göstergesidir. Post-Marksist ya da post-modern zırvalıklar, tarihsel süreçlerin incelenmesini sağlayamıyor… Öte yandan, Marksizm'in bilimsel, felsefi ve politik boyutları olan bir teorik sistem olduğunu, "bilim" olarak ya da bir tür "sosyoloji" olarak görülmemesi gerektiğini de belirtmeliyim.

Uras devam ediyor: **"İdeolojiyi bilimin önüne çıkaran yukarıdaki yaklaşımda, bir yandan da tüm tasarım biçimleri de sınıf çelişkisine indirgenmiştir."** (s. 94). Lenin'in sosyalist ideolojiyi, Marksizm'in "önüne" çıkardığı falan yok. Sınıflar arasındaki karşıtlığın, ideolojilerin niteliğinin anlaşılmasında belirleyici kriter olduğunu yazmanın da küçümsenecek bir yanı bulunmuyor. Bu kriter dikkate alınmadan gericilik ile ilericilik arasında bir ayrım yapamazsınız.

Uras, Lenin'in *Ne Yapmalı?* adlı eserinde Hegel'in "kendinde" ve "kendi için" "idealist kategorilerini kullandığını, "bu özcü yaklaşımın" "Marksist analizden açık bir kopuş" olduğunu da iddia ediyor (s. 95). Bahsettiği Marx'ın da kullandığı "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf" kavramlaştırmaları olabilir. Bunu bilemiyoruz, çünkü Uras neyi kastettiğini açıklamıyor. Dikkat edilirse konunun özüne dair herhangi bir eleştiri sunmadan, "bir özcü yaklaşım"dan bahsederek Lenin'in Marksizm'den koptuğu iddia ediliyor. Bu bir "deli saçması"dır. Uras ekliyor; "Teleolojik varsayımlara açıktır." Teleolojik varsayımlara ne açıkmış, Lenin'in yaklaşımı… Marx eleştirmenlerinin klasik teranesini Uras bu kez, Lenin'in fikirlerine yönelik kullanıyor. Gülünç olan bu iddiaları geçiyoruz. Geçiniz.

Laclau adındaki bir post-Marksist'in fikirlerini onaylayarak aktaran Uras, biraz ileride Marx'a dönük bir "çamur atma" girişimine de yelteniyor. Laclau'nun benimsediği görüşüyse şöyle: **"İdeolojik olan 'toplumsal'ın kurucusudur."** (s. 95). İşte bu, katıksız idealist bir yaklaşımdır.

"Marx'ın da Engels'in de 'ideoloji' kavramına olumsuz bir anlam atfetmesi ve baskıcı sosyal çıkarların rasyonelleştirilmesi gibi bir işlev yüklemesi, iyi/kötü düşünce ayrımı yapan pozitivizmin, geçerli tek bilgi formunun bilimsel bilgi olduğu, sadece böyle bir bilginin anlamlı olduğu ve doğrulanabilirliğinin söz

konusu olabileceği ve başka her türlü bilginin geçersiz olduğu anlayışı ile çakışır (dipnot 8). Pozitivizm ile ideoloji tanımlarının arka planındaki anlayış ortaklığı ilgi çekicidir. Marx sosyal varlık ile bilinç kavramları arasında yaptığı ayrım ve karşılaştırmada da sosyal ilişkiyi en yalın halde, dışsal bir form olarak anlamlandırır.

Üstelik bu anlamlandırmada ideolojinin işlevini (camera obscura) ile karşılaştırmaya itiraz etmeliyiz. Eğer ideoloji dille çalışır ve dil de sosyal eylemin ortamını sağlarsa, ideolojiyi gerçeği kuran öğe olarak değerlendirebiliriz." (s. 97)

Marx ve Engels'in ideolojileri kavrayışlarında pozitivizmle "anlayış ortaklığı" içinde olduklarının belirtilmesi ve bunun "ideoloji kavramına olumsuz bir anlam yüklenmesiyle" açıklanması… Marx'ın toplumsal ilişkileri "dışsal bir form" olarak anlamlandırması… Bunların iler tutar bir yanı yoktur. İdeolojilerin toplumsal yaşamın bir boyutu, eylemlere yön veren, pratikleri koşullayan bir öğesi olduğunu görmek gerekir. Fakat bu saptama, toplumsal bilinç biçimlerini koşullayanın toplumsal ilişkiler olduğu gerçeğini değiştirmez. İdeolojilerin toplumsal gerçekliğe katıldığını, insanların ideolojileriyle çeşitli pratiklere giriştiklerini söylemek ile "ideolojiyi gerçeği ya da toplumsal gerçekliği kuran öğe" olarak değerlendirmek farklıdır. Toplumsal ilişkilerin tümüyle ideolojik değerlendirmelerle kurulduğunu iddia etmek idealist bir yaklaşımdır ve sağlıklı değildir. Biz materyalistler, toplumsal ilişkileri ve süreçleri verili olarak dikkate alırız. Bunların tümüyle ideolojilerle kurulduğunu iddia etmeyiz.

Artık yazımızı bitirelim. Uras'tan geliyor toparlama:

"Bir takım temel teorik metinlere dayanarak ana muhtevayı ortaya çıkarmaya çalıştım. Cognitif (bilgisel) bir şekillenme içinde, ideoloji kavramının içsel yapısının dizilişini çıkardım." (s. 101)

Bravo sana Ufuk Uras!.. Althusser, Laclau, Foucault ve diğerlerinin kitaplarından aparmalar, "temel teorik metinlere dayanmak" mıdır?.. Bunu "bilişsel bir şekillenme içinde" yapmak, büyük maharet!.. Şu meret "ideoloji"nin "içsel yapısının" dizilişini serdin önümüze!..

İşte budur!.. Ufuk Uras'ın "egemenlik sistemlerinde" "büyük patlamalarla yarıklar, gedikler" ortaya çıkardığı, "sağlam pusula" olarak Althusser'i, post-yapısalcıları ve post-Marksistleri aldığı, Marx, Engels ve Lenin de dâhil "kaba maddecileri" eleştirirken "maddeci yöntemin kılavuzluğunda yol aldığı", "bilimsel yürüyüşü"… Gördük ki incelediği konuda tarihsel gelişimin köküne kadar varmış… İşte o yüzden 1992 yılında Uras'ın çalışmasına Marksist Araştırmaları Destek Ödülü verilmiş…

Yararlanılan kaynak: Ufuk Uras, İdeolojilerin Sonu mu?, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Mart 1993

EK-6:

[Haluk Yurtsever'in Orta Sınıf Efsanesi Adlı Kitabı Üzerine Eleştirel Notlar]

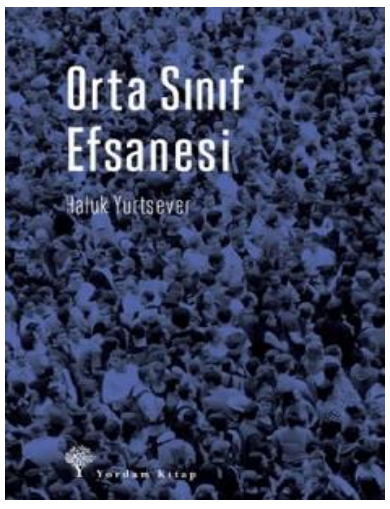

Türkiye solunda eleştiri ve tartışma kültürü zayıftır. Geliştirilmesi gerekiyor… Haluk Yurtsever'in *Orta Sınıf Efsanesi* adlı kitabını, birileri bana "beyaz yakalı" dese de çalışma koşullarım açısından bakıldığında "ağır işçi" olduğumdan dolayı, okuma ve eleştirme olanağım bu zamana kadar olmamıştı. Ancak kitabın basım tarihi olan 2016 yılından bugüne 5 yıl geçmiş olmasına karşın, üzerine durup irdelemek, eleştirmek ve tartışmak için geç kalınmış olduğunu düşünmüyorum. "Komünizm fikrine" bağlılığında, bir gün bile "boşluğu" bulunmayan Yurtsever'in ve ayrıca okurların, eleştirilerimi yapıcı şekilde algılamasını umut ediyorum. Yanlış anladığım, yanlış yorumladığım yerler olabileceği gibi, bazı konularda yanlış da düşünüyor olabilirim. Başka bir deyişle, eleştirilere açığım. "Bizi" geliştirmesi umuduyla…

***

1. Sınıfları belirleyen gelir düzeyleri değildir. Gelir, bir görünüştür ve özüne gitmek, nasıl elde edildiğine odaklanmak gerekir. Bu nedenle Amerikan sosyolojisinin “sınıfları” gelir düzeylerine göre bölmelere ayırıp, tanımlaması yanıltıcıdır. “Orta sınıf”, geliri “orta” olan kişilerden oluşan bir sınıf olarak algılanıyor. Oysa gelenekseli ve yenisiyle “orta sınıf küçük burjuvazi” denen ara katmanlar, proletarya ile kapitalist sınıf arasında *geçişken* konumdadır.

“Birincisi, gelirin kaynağı ve miktarı gerçekten de sınıf belirleniminin ölçütlerinden biridir. İkincisi, gelir dağılımı istatistiklerinin, gelir dilimlerini yüz üzerinden yirmilik beş bölüme ayırarak sunması, “gelir”i sınıf belirleme ve derecelendirme ölçütü olarak almayı kolaylaştırıcı ve kullanışlı hale getiriyor.” (s.15)

Gerçek “kaynakları”, gelirlerin nasıl oluştuğunu görebilmek gerekiyor. Örneğin otomobil üreten bir tekelde/şirkette bir CEO da alt düzey yönetici bir mühendis de gelirini “ücret” biçiminde alır. Gelirlerinin görünüşteki “kaynağı” ücrettir. Fakat CEO’nun ücreti, kendi emek-gücünün değerini yansıtacak şekilde aldığı bir ücret formunda değildir ve o işletmede çalışan işçilerin yarattığı artık değerden kaynaklanır. Alt düzey yönetici konumundaki mühendisin geliri ise, emek-gücünü satmasının karşılığı olarak aldığı ücretten kaynaklanır. Sınıflar, toplumlardaki gerçekliklerdir, insanların gelir düzeylerine göre derecelendirilmesinin sonucu olan kurgusal kavramlaştırmalar değildir.

2. “Marx’ın sınıf konusuna, proletaryanın pratik hareketinden esinlenerek ya da kapitalist üretim tarzının anatomisini ortaya çıkaran bilimsel bir çalışmanın sonucu olarak “giriş” yapmadığını kaydedelim. Marx, ilk eserlerinden başlayarak sınıfları, sınıf mücadelesini ele alırken, ortada elle tutulur, gözle görülür işçi sınıfı hareketi yoktu. Engels’le birlikte, bir sınıf mücadelesi ilanı ve çağrısı olan *Komünist Parti Manifestosu*’nu yazdıklarında, birkaç ay sonra 1848 Avrupa Devrimi’nin sökün edeceğini bilmiyorlardı.” (s. 21-22)

Oysa Marx, Kreuznach’tayken 1843 yazında “18. yüzyıl Fransız Devrimi üzerine yazılmış özel tarih çalışmaları üzerinde de durdu.” (*Karl Marx Biyografi*, Hazırlayanlar: SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, çeviri: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, 2. Baskı, s. 49-50). Başka bir deyişle bu tarihte, Fransa’daki sınıflar arasındaki mücadeleleri inceleyen tarihçileri okuduğunu biliyoruz. Ekim 1843 sonlarında karısıyla birlikte Paris’e yerleşen Marx’ın, toplumsal olaylardan soyutlanarak yaşadığını düşünmemek gerekir: “Paris diyordu Lenin: “O zamanlar siyasetle ve çeşitli teorilerin tartışılmasıyla dolup taşıyordu.” Paris sınıf çelişmelerinin ve burjuva dünyasını sarsan çarpışmaların incelenmesi için mükemmel imkânlar sağlıyordu. Marx’ın proletaryanın insanlarıyla temas kurduğu ilk yer de burasıydı.” *(Karl Marx Biyografi,* s. 52). Ayrıca, 1842 sonbaharında Manchester’e giden ve orada 12 yıl kalan Engels’in, Chartist hareketle ilişkileri vardı. Engels’in kendi gözlemleri ve işçilerin anlatımlarının yazılmasında önemli payı olan *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu* (yazılışı Eylül 1844-Mart 1845 arası) adlı eserini unutmamak gerekir… Devrimci fikirler, devrimci sınıfların varlığı ve mücadeleleri üzerinde yükselir. Marx ve Engels’in düşünceleri gelişir ve bilimsel/realist bir içerik kazanırken, proletaryanın ve diğer sınıfların mücadeleleri belirleyicidir.

3. “*Üretim araçlarından yoksun, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan, üretim etkinliği sermaye tarafından denetlenen, sömürülen ya da sömürülmeye hazır sınıf proletaryadır.*” (s. 39)

Bu yazılanlar doğrudur. Ancak dikkate almadığı nokta, proletaryanın, sermaye sınıfıyla ilişkisi içerisinde ele alınması gerektiğidir. Bize göre kapitalist üretim ilişkileri, üretim sürecinde, iki temel sınıf olan kapitalistler ve proleterler arasındaki sınıfsal ilişkilerdir. Bu ilişkiler, kapitalist üretim biçiminde simetrik olarak içseldir. Proletarya ve kapitalist sınıf, birbirini karşılıklı olarak üretir. Aynı zamanda bu ilişkiler, uzlaşmaz zıt kutuplar olan iki temel sınıf arasındaki karşıtların mücadelesini barındırır. Şu şekilde de yazılabilir: Üretim sürecindeki proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki, kapitalist üretim ilişkilerinin başka bir anlatımıdır ve karşıtların birliği ile mücadelesini oluşturur. Üretim ilişkileri, sömürü ilişkileridir. Kapitalist üretim/sömürü ilişkileri, üretim sürecinde iki temel sınıf arasındaki salt ekonomik bir ilişki değil, üretimin maddi koşulu olan üretim araçlarının özel mülkiyeti nedeniyle proletarya ile kapitalist sınıf arasında bir iktidar/egemenlik ilişkisidir de. Üretim ilişkileri içerisindeki temel iki sınıf, birbirleri hakkında, ilişkileri hakkında, diğer toplumsal fenomenler hakkında, ideolojileri olan düşünceleri, inançları, duyguları, değerleriyle birlikte üretim sürecine katılır. Üretim/ekonomi, her zaman ekonomik ilişkilerden fazlasını içerir. Kapitalist üretimdeki iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin yeniden üretimi, yani sürekliliği/kalıcılığı, kendisi de bir sınıflar arası örgütlenme olan devlet, hukuksal düzenlemeler ve egemen ideolojiyi oluşturan bazı ideolojiler tarafından sağlanır. Sömürü, bir defalık olan bir “olay” değil, ancak yeniden üretildiğinde var olan sınıflar arası bir ilişkidir. Üretim/sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi için siyasal, ideolojik, hukuksal ve devletsel formlara, mekanizmalara, düzenlemelere gereksinim vardır. Dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu bir toplumda, toplumsal ilişkilerin diğer biçimlerinden izole olarak var olan ve işleyen salt ekonomik pratiklerden oluşan,

bir iktisadi düzeyin varlığından bahsedilemez. Üretim/ekonomi, her zaman diğer toplumsal pratiklerle ve ilişkilerle, devlet gibi toplumsal örgütlenmelerle, ideolojilerle senkronik olarak birlikte var olan bir toplumsal bütünlüğün içerisindedir.

Üretim ilişkileri, proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkilerin iktisadi boyutunu oluşturur. Bu iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin siyasal, ideolojik, hukuksal, devletsel, kültürel boyutları varlığını, üretim/sömürü ilişkilerine borçludur. Bu sınıfların, aralarındaki mücadelelerle siyasal ve ideolojik boyutlarda ilişkilenmeleri, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ya da değişimine yol açar. Proletarya ile kapitalist sınıf, bu sınıfların politik temsilcisi ve ideologlarının arasında, bir toplumsal örgütlenme olan devlet içerisinde de ilişkiler/mücadeleler vardır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin özü bu üretim tarzı varlığını devam ettirdiği müddetçe aynı kalsa da bu ilişkiler farklı sermaye birikim süreçlerinde farklı ve yeni formlara bürünür. Yeni üretici güçlerin, farklı sermaye ve emek tiplerinin oluşumuyla, bunlar arasındaki üretim ilişkilerinin çeşitliliği de artar.

“Sermaye birikimi asla salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir süreçtir.” (s. 92). Daha doğrusu, sermaye birikim süreci, ideolojik, kültürel, hukuksal, devletsel süreçleri de gerektiren bir süreçtir. Kapitalist toplum, bütünlüğü içerisinde bir gelişime sahiptir.

4. Şu saptama doğrudur: “Sınıf, yalnızca bir konum değil, ilişkidir. Sınıflar, üretim sistemi içindeki konumları, üretim koşulları ve öteki sınıflarla ilişkileri içinde oluşmaktadırlar.” (s. 52). Sınıfın, bir ilişki olduğu, temelde üretim ilişkileriyle belirlendiği hep hatırlanmalıdır.

“Sınıflar mücadele içinde oluşurlar.” (s. 52). Evet, gerçekten, sınıflar, sınıflar arası ilişkiler/mücadeleler içerisinde her gün yeniden ve yeniden *oluşurlar*.

5. “Sınıf *bilinci* en genel ve kaba tanımıyla sınıf bireylerinin öteki sınıflardan ayrı, koşulları, çıkarları ve geleceği öteki sınıflarla çelişen, onlara karşıt bir topluluk olduklarının farkına varmasıdır.” (s. 54)

“Sınıf bilinci”nin, erişilmesi gereken bir “durum” olarak algılanması sorunludur. Marx’ın, “kendinde sınıf”, “kendisi için sınıf” ayrımı geçerliliğini koruyor. Ancak kanımca, iktisadi sınıf konumlarıyla, ideolojik, siyasal bilinç oluşumu arasında bir boşluk, eş zamansızlık bulunmuyor. İdeolojik, kültürel, siyasal süreçler, iktisadi süreçlerle aynı anda ve iç içe yaşanıyor. Proletarya ile kapitalist sınıfın oluşumu, aralarındaki sınıfsal ilişkilerin gelişiminin ürünüdür. Bu temel sınıfların aralarındaki mücadeleyle gelişen ve başından itibaren gelişim sürecinde olan sınıf bilinçleri vardır. Sınıfların bilinci aralarındaki ilişkilerle/mücadelelerle birlikte gelişim halindedir ve bu ilişkileri yeniden üretir ya da değiştirir. Örneğin Luddizm, sendikalizm, proletaryanın sınıf bilincindeki gelişimin uğrakları olmuştur. Komünist ideolojinin sınıfın geniş kesimleri tarafından benimsenmesiyse, proleter sınıf bilincinin daha gelişmiş bir başka uğrağıdır. “Olağan” dönemlerde, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde, proletaryanın “dünyaya” bakışında egemen olan ideolojilerin çeşitli değer ve düşüncelerinden oluşan bir sınıf bilinci, yani ideolojik hegemonya önemlidir. Kapitalist sınıfın, “organik aydınları” ve siyasal temsilcileri, ideologları nasıl ki varsa, proletaryanın da tarih sahnesinde belirmesinden bu yana “organik aydınları”, ideologları ve politik temsilcileri olmuştur.

“Sınıf, sömürücüler ile sömürülmeye hazır üretici güç arasındaki tarihsel toplumsal, aynı zamanda ideolojik-kültürel bir ilişkidir.” (s. 56) Böyle olduğundan ve kapitalist sınıf, proletarya üzerinde ideolojik-kültürel hegemonya oluşturduğundan, işçi sınıfının organik aydınları, siyasal mücadelenin şemsiyesi altında bir ideolojik ve kültürel mücadele vermelidir. Bunun için de yeni mekânlar ve araçlar oluşturmak gerekir. Emekçiler üzerindeki ideolojik-kültürel hegemonyanın kırılmasında, emekçilerin komünizan/realist ideolojik motifleri üretmesinde ve bunların sonucu olarak siyasal örgütlenmeye katılmasında, “ortak deneyim” (E. P. Thompson) önemli rol oynar.

6. “On dokuzuncu yüzyılın burjuva toplumu ile bugünkü kapitalist toplum, o dönemin burjuva sınıfı ile bugünün kapitalist sınıfı özdeş değiller.” (s. 63). Burjuva devrimleri döneminde burjuva “sınıfın”, iktidara gelmekte olan kentli “sınıflar” blokunu ya da yelpazesini anlattığını biliyoruz. Bu katmanlar içerisinden süzülüp yükselen bir kapitalist sınıf, karşıtı proletaryanın oluşumuyla birlikte zaman içerisinde oluştu. Dolayısıyla artık, “bugünkü toplumu anlatmak için ‘kapitalist toplum’, ‘sermaye düzeni’, egemen sınıf için de ‘sermaye sınıfı’ ya da ‘kapitalist sınıf’ terimlerini kullanmalıyız.” (s. 79). Katılıyorum. Geçmişte birçok katmandan oluşan “burjuvaziyi” bir sınıf yapan, devrimci siyasal ve ideolojik mücadelelerinde temel bazı izleklerin olmasıydı. Günümüzde “küçük burjuvazi”nin siyasal ve ideolojik “dünyasında” kendine has, bağımsız bir hat var mıdır?.. Buna geleceğiz.

7. “Küçük burjuvazi” ya da “orta sınıf” kimlerden oluşur?.. Küçük toprak sahibi köylüler, tarım işçisi çalıştırıyorsa, “küçük kapitalist”tir. Geçimini kendi emekleriyle ürettikleri basit meta üretimiyle sağlıyorlarsa, bir ara katmandırlar, bir sınıf oluşturmazlar. Kentlerdeki küçük zanaatkârlar da aynı şekilde işçi çalıştırmıyorsa, bir ara katmanı oluşturur. Küçük dükkân sahipleri, işçi de çalıştırsa, salt kendileri de çalışsa, çalıştırdığı işçilerin artık zamanına el

koyduğundan ya da başka yerde üretilmiş artık değerin gerçekleşmesini sağladığından ve bundan pay aldığından, küçük kapitalistlerdir. Avukat, hekim, mühendis, müşavir, serbest gazeteci vb. meslek sahipleri, örneğin bir sekreter çalıştırıp onun artık emek zamanına el koyuyor da olsa, tek başına kendi emek gücünü harcıyor ve bir artık emek zamanı üretiyor da olsa, ara katmanlara aittirler. Burada serbest meslek sahibi ile sekreteri arasındaki ilişkide bir sömürü söz konusuysa da bu sömürü üzerinden sermaye birikimi amaçlanmaz. Yani, üretilen metanın ya da hizmetin değerinin küçük bir miktarı sekreterin emeğinden oluştuğundan ve amaç sekreterin artık emek zamanına el koyma yoluyla sermaye artırmak olmadığından, aralarında kapitalist-proleter ilişkisi bulunmaz.

Kanımca, üretim araçlarının sahibi olup, emek-gücünü kendi tasarrufunda kullanan avukatlar, hekimler vb. meslek sahipleri; terzi, kunduracı, berber gibi bazı "esnaflar", ağırlıkla proleterleşme eğilimine sahip olan, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki ara katmanlara dâhildir. Ara katman mesleklerine sahip kişilerin, giderek daha büyük bir kesimi ücretli emekçi/işçi olarak çalışmakta, daha az sayıdaki bir kesimi ise patron olarak ayrışmaktadır. Ancak, sömürü amaçlı (az ya da çok sayıda) işçi çalıştıran imalatçı "esnaflar", ırgat/mevsimlik işçi çalıştıran toprak sahibi köylüler, sanayide üretilen artık-değerden ufak da olsa bir pay alan mağaza ve dükkân sahipleri yani küçük tüccarlar, beyaz eşya, elektronik eşya ve cep telefonu bayileri, kelimenin tam anlamıyla küçük-kapitalisttirler. Başka örneklerle devam edelim… Avukatlık bürosunda ücret alarak çalışan bir avukat, özel hastanede ya da devlette ücretli çalışan bir hekim, berber "ustasının"/patronun dükkânında çalışan zanaat sahibi, birer işçidir. Bu işyerlerinin patronu mesleğini, meslektaşı işçilerle birlikte icra ediyor olsa bile, sömürgen bir küçük kapitalisttir. Kendi bürosunda çalışan bir avukat, başka avukatları çalıştıran patron konumunda değilse, bir ara katman üyesidir. Eczane zincirinde ücretli olarak çalışan değil de kendi dükkânının sahibi eczacılar, işçi çalıştırmasalar bile, ilaç sektöründe üretilen artık-değerin bir bölümüne el koyduklarından küçük-kapitalisttir.

Bütün köylüleri, bütün zanaatkârları ve bağımsız/kendi hesabına çalışan profesyonelleri (hekim, avukat, veteriner, eczacı, muhasebeci, danışman, mimar, mühendis, mali müşavir, grafikçi, bilgisayarcı, destinatör vb.), "küçük burjuvazi" kapsamında değerlendirmek yanlıştır. Köylü aileler arasında, kendi geçimini sağlayan küçük toprak sahibi olanlar ile küçük-kapitalist köylüler ayırt edilebilir. Günümüzde zanaatkârların bir bölümü ara katmanlar arasındayken, bir bölümü küçük-kapitalisttir. Ara katmanlara dâhil olan profesyoneller ağırlıkla işçileşmekte, az bir orandaysa küçük-kapitalistler olmaktadır. Bağımsız profesyoneller, adına "orta sınıf" denilen bir sınıfın bileşenini oluşturmazlar, olsa olsa proletarya ile kapitalist sınıflar arasındaki bir ara tabaka olarak değerlendirilebilirler.

"Orta sınıf küçük burjuvazi de orta sınıf burjuvazi gibi bir katmanlar toplamıdır." (s. 186) Düşünsel düzlemde, eklektik bir biçimde birbirinden farklı (heterojen) ara katmanları bir araya getirip, bir "orta sınıf" oluşturmak yanlıştır. Başka bir deyişle küçük burjuvazi, "üretim araçlarının sahibi" olmakla, "kendi emeğini sömürmekle" "ne kapitalist ne de proleter olmakla" "hibrit" olmakla *tanımlanan* bir "sınıf"... (s. 75). Toplumsal gerçeklikte bu insanları bir "sınıf" yapan, belirleyici bir ölçüt var mıdır?.. Kanımca, küçük burjuvazi adlandırmasıyla anlatılan toplumsal kesimleri, bir sınıf yapan *reel* bir ölçüt yoktur. Zaten bu yüzden ara katmanlar olarak adlandırıyoruz. "Küçük burjuvazi" terimi, bu ara katmanlar hakkında teorik olarak işe yarar bir anlayışa yol açmamaktadır. Dolayısıyla şu satırlar anlamlıdır:

"Öte yandan, tıpkı orta sınıf burjuvazi gibi, orta sınıf küçük burjuvazi de monoblok değil. Gelenekseli ile yenisi, küçük üretici/zanaatkârı ile orta düzey yazılım mühendisi, eski ve yeni dükkân, serbest meslek sahipleri birçok bakımdan farklı özellikler taşıyor, farklı siyasal-ideolojik tercih ve tutumlar alabiliyorlar." (s. 149)

Marx ve Engels'in örneğin *Komünist Manifesto*'da, küçük burjuvaziden bir "sınıf" olarak bahsettikleri doğrudur. Bunu bir toplumsal *kesimi* anlatmak için kullandıklarını düşünüyorum. Örneğin Lenin'in küçük burjuvazi terimiyle birlikte "küçük üreticiler katmanı", "orta katman" terimlerini kullanması dikkat çekicidir:

"Bütün kapitalist ülkelerde proletaryayla yan yana her zaman geniş bir küçük burjuva, küçük üreticiler katmanı vardır. Kapitalizm küçük üretimi doğurdu ve sürekli doğuruyor. Birçok yeni 'orta katman' kapitalizm tarafından var ediliyor." (s. 152).

"Küçük burjuvazi"nin "kendi emeğini sömüren" (Marx da *Artık Değer Teorileri*'nde bağımsız köylü ve zanaatçı için "ücretli işçi olarak kendini sömürür" diyor) "çelişkili" bir "ara sınıf" olduğu (s. 74 ve 75, 149) önermesine katılmıyorum. Çünkü sömürü, insanlar arasındaki ve dolayısıyla en az iki insan arasındaki bir tür iktisadi ilişkidir ve bir tür iktidar ilişkisidir. "Sınıf" olmak içinse, *öncelikle* belli bir üretim ilişkisinin karşıt kutuplarından birini oluşturuyor olmak gerekir. Elbette sınıf olmanın, siyasal, ideolojik ve kültürel boyutları da var. "Küçük burjuvazi/orta sınıf" bu boyutlar açısından da bağımsız bir sınıf oluşturmaz. Üretim araçlarının sahipliği ile bu araçları sadece kendi emeğiyle kullanıp değer üretmekse, kanımca bir "çelişkili" durum değildir ya da "çelişki" oluşturmaz. Kapitalist üretim tarzının temel özellikleri açısından "tuhaf" denebilir belki… Öte yandan, sınıflı toplumlar tarihi boyunca meta

ve hizmet üretiminin bir bölümü hep egemen üretim ilişkilerinden bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Egemen de olsa, çağımızdaki toplumsal tüm üretim-emek süreçlerine kapitalist üretim ilişkileri nüfuz etmemektedir.

8. Sömürü, işçilerin karşılığı ödenmeyen emeklerine kapitalistler tarafından el konmasıdır; bu işçiler artık değer üretsin ya da üretmesin bu durumu değiştirmez. Yani üretken olmayan, artık değer üretmeyen işçiler, örneğin ücretli ticaret emekçileri, reklam, pazarlama, muhasebe, banka, sigorta vb. alanlarda çalışan emekçiler de sömürülürler. Ağırlıkla kafa ve ağırlıkla kol emeğine sahip işçilerin, sermaye ile ilişkisi, ücretli işçinin kapitalistle kurduğu ilişkidir. Örneğin, kafa emeğini, artık değer üretim sürecine katan bir mühendis, kolektif işçinin bir parçası olarak, üretken emek sarf eder. Taşıma, depolama ve dağıtım alanlarındaki emek de üretken emektir.

Hizmet sektörü ile sanayi ve ticaretteki hizmet işlerinde emek-gücünü sermayedarlara satarak çalışanların, işçi sınıfının bir kesimini oluşturduğu açıktır. “Eğitim, sağlık, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence, temizlik, ulaşım, depolama, posta gibi alanlarda kapitalistin ücretli işçisi olanlar hem işçi hem de üretken işçi konumundadırlar. Üretken olmayan hizmet emekçileri de işçi sınıfının parçasıdırlar.” (s. 98-9). Bunlara “orta sınıf” denmesinin hiçbir bilimsel yanı yoktur.

“*Sonuç olarak, hizmette çalışanların tümünü aynı sınıftan saymak saçmadır.* Hizmet sektörünün içinde de üç sınıf vardır: Orta ve büyük işletme sahibi kapitalistler; küçük dükkân-kafe sahipleri, bakkallar, berberler, kuaförler, beyaz eşya bayileri vb. yani emeğini sömüren ‘orta sınıf’ küçük burjuvalar ve ana yığını oluşturan proleterler.” (s. 99-100).

Oysa bakkallar ve beyaz eşya bayileri, daha önce üretilmiş artık değerden kendi paylarına düşen ticari karı alırlar ve bu yüzden küçük kapitalisttirler. Küçük dükkân-kafe sahipleri, berberler/kuaförler işçi çalıştırıyorlarsa küçük bir kapitalist, kendi emek güçlerini harcayarak ürettikleri hizmeti satıyorlarsa ara katmanlardandır.

“CEO’lar, üst yöneticiler, başmühendisler (…) kapitalist sınıftandırlar. (…)

Üretim aracı sahibi olmayan, esas olarak emek gücünü satarak yaşayan, üretim ve dolaşımda sermaye adına alt düzey denetim ve gözetim işlevlerini yerine getiren, eğitim ve becerileri nedeniyle ücret gelirleri nitelikli işçilerden yüksek olan emekçiler, *çelişkili ara sınıf* konumundadırlar. (…) Başka bir deyişle, tartışma konusu çalışanların bir bölümünün orta sınıf ‘küçük burjuvazi’ olarak nitelenmesi mümkün (…)” (s. 113).

CEO’ların, üst düzey yöneticilerin, başmühendislerin, kapitalist olduklarına katılıyorum. Çünkü bunlar kolektif kapitalistin bileşeni olarak sömürü ilişkisinin, sermaye tarafında yerlerini alırlar. Aldıkları yüksek ücretler, kendi emek güçlerinin değerini yansıtmaz. Üretilmiş artık değerden aslında ufak olan bir payı, ücret formunda alırlar. Öte yandan, alt düzey denetim ve gözetim işlevlerini yerine getiren yöneticiler, mühendisler, “çelişkili ara sınıf” konumunda değillerdir. Çünkü bunlar kolektif emekçinin bileşeni olarak artık değer üretimi sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak katılırlar. Kendi emek güçlerinin değerini yansıtan ücretleri vardır. Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumlarda, sınıflar ya sömürülürler ya da sömürürler; ara katmanlar ise bir sınıf oluşturmazlar.

Dolayısıyla Yurtsever’in şu yazdıklarına da katılmıyorum: “Kafa emeği için söylenenler, bu kesim (bilişim sektöründen bahsediliyor- MB) için de geçerlidir. Burada da (…) üç sınıflı bir yelpaze söz konusudur.” (s. 121). Tekrarlayalım bilişim alanında da üst düzey yöneticiler ve CEO’lar, üretilen artık değerden pay alırlar. Ücretli bilişim emekçileri, tasarım yapan, yazılım üreten mühendisler vb. emek güçlerini satıp, patronları için artık değer üretirler.

“Hiyerarşinin altlarında ise, çeşitli açılardan durumları çelişkili olan ücretliler grubu yer alıyor. İkili ya da ara sınıf karakteri gösteriyorlar. (…) Emek sürecinin örgütlenmesinde iki temel sınıfın ikisinden de farklı yerler tutuyorlar.

Görüldüğü gibi, yeni küçük burjuvazi orta sınıf geleneksel küçük burjuvaziden farklı özellikler taşıyor. Kapitalist üretim biçiminin iki temel sınıfından hiçbirine ait olmamak ortak özelliğini ise sürdürüyor.” (s. 156-7)

“İkili sınıf karakteri”, “çelişkili durumlar”, “iki temel sınıftan hiçbirine ait olmamak”… Oysa kapitalist işletmedeki iş bölümü üzerinden artık değer üretimi sürecine katılan ve eskiden sermayedarın işlevleri olan yönetim, denetim, gözetim gibi işlevlerin bir bölümünün emekçilere devredilmesiyle bunları günümüzde üstlenmiş olan çalışanlar, kolektif işçinin bileşenidir.

9. Yurtsever, “mübadele değerine dönüşmeyen kullanım değeri üreten emeği”, bir “üretken olmayan emek” türü sayıyor ve “karşılığı ödenmeyen ev içi emek, özel hizmetçinin emeği, Facebook kullanıcısının emeği” örneklerini veriyor (s. 47). Buna katılıyorum. Kafa karışıklıklarına yol açabilen bu örneklere değinmek istiyorum.

Ev içi emek, mübadele değerine dönüşmeyen kullanım değeri üreten emektir ve doğrudan artık değer, dolayısıyla sermaye üretmediğinden, “üretken olmayan emek”tir. Erkek işçinin veya eşinin ücretinin içinde, ağırlıkla kadının ev içi emeğine karşılık gelen, her ikisinin ve çocuklarının ertesi gün yaşamaları için gerekli bu emek türünün parasal

karşılığı bulunmuyor. Bu ev içi harcanan emeğin değeri/değişim değeri yok, sadece yararlılığı, yani kullanım değeri var.

Özel hizmetçiler, değişim değeri ve artık değer değil, hizmet ve artık hizmet üretirler. Ürettikleri hizmet, mübadeleye girmez. Ürettikleri hizmetin karşılığı olan bir ücreti değil, emek güçlerinin değerine tekabül eden bir ücreti alırlar. Yani sömürülürler.

Facebook kullanıcısının emeği hakkında ne denebilir?.. Bu kullanıcıların emeği, değişim değeri yaratmaz. Bu kullanıcılar "sermaye için kullanım değeri, yani reklam sanayi için hedefli reklam alanı yaratırlar" (s. 127). Aslında Facebook kullanıcılarının, bilişim mühendisleri tarafından üretilmiş bir meta olan bu platformun, kullanım değerini tükettikleri, ondan yararlandıkları, onu kullandıkları açık olmalıdır. Bu metayı kullandıklarından ötürü bir parasal karşılık ödemiyorlar, çünkü bu kullanımlar sırasında içlerinden bazıları reklamlara tıklayıp, inceleyebiliyor ve hatta reklamı yapılan metaları satın alabiliyorlar. Ursula Huws, "sosyal ağ ve arama motoru sitelerinin payına düşen değerin, emeğin ürettiği artık değerden elde edildiğini, ama siteleri kullanan insanların emeğinden değil, bu sitelerde reklamı yapılan metaları üreten işçilerin emeğinden elde edildiğini savunuyor" (s. 125-6); ben de öyle düşünüyorum. "Sosyal medya kullanıcıları, kuşkusuz bu etkinlik alanıyla sınırlı bir ölçüt açısından *karşılığı ödenmemiş emekçilerdir* (italikler bana ait-MB)." (s. 127). Sosyal medya kullanıcılarını "emekçi" saymak uygun değilse de sermaye için kullanım değeri ürettikleri ve karşılığı ödenmeyen bir emek sarf ettikleri doğrudur. Özetle, sosyal medya kullanıcılığı, adı üzerinde bir kullanımı, tüketimi anlatır, ama bu artık değer üreten bir tüketim değildir; değişim değeri yaratmaz.

"(…) sosyal medya kullanıcısının reklamları izleyerek geçirdiği zaman, reklamı veren kapitalistin toplam artık değerdeki payına yaptığı katkı ölçüsünde karşılığı ödenmemiş bir emek-zaman olarak değerlendirilmektedir." (s. 125) Burada Yurtsever, Christian Fuchs'un düşüncelerini aktarıyor. Reklamı izleme süresinin, "telepatik" bir etkiyle, reklamı yapılan metaların içerisinde somutlaşan artık değere katkı yaptığını düşünmek elbette, absürttür.

10. "Geleneksel küçük burjuvazinin çok önemli bir bileşeni" olan "kentlerdeki serbest meslek sahipleri" için Yurtsever şunları yazıyor: "Ayrıksı durumlar dışında, doğrudan artık değer üretmez, başkasının ürettiği değere doğrudan el koymaz, verdikleri mesleki hizmet emeği karşılığı olarak genellikle ücretli işçilerin çok üstünde gelir elde ederler." (s. 153). Oysa Marx'ın küçük köylüler ve zanaatçılar için yazdıkları bu toplumsal kesim için de geçerlidir; artık değer üretmeleri olasıdır ve ürettikleri artık değere kendileri "el koyar".

11. "(…) bu dönemde ücretli profesyonellerin bir bölümünün Marksist sınıf ölçütleriyle de orta sınıf konumlarına *yükseldiğini* kabul etmek gerekiyor. (İtalik benim-MB)" (s. 158). Bahsedilen yer Türkiye ve zaman 1980 sonrası yıllar. Yurtsever neredeyse bu kesimlerin gelirlerindeki artışla "sınıf atladıklarından" bahsedecek.

"Özal döneminin pragmatik, yiyiciliği, rüşveti hoş gören, kentliliği, tüketimciliği, bireyciliği, küreselciliği özendiren, varlıklı olmayı, 'Hatice değil netice' anlayışıyla kutsayan, yeni 'değerler', yeni bir orta sınıf kültürü yaratmıştır." (s. 159). Bu yoz liberal değerler, aslında toplumumuzdaki egemen ideolojinin liberalizm bileşeninden gelen bazı motifleridir. Yani ülkemizdeki tüm sınıflarda ve katmanlarda gözlenen *genel* değerler.

12. Yurtsever, serbest meslek sahipleri ile "yeni orta sınıfın zihinsel emekleriyle, eğitimle kazanılmış mesleki-entelektüel kapasiteleriyle sivrilen kesimleri"ni (s. 186), "orta sınıf ideolojisinin üretiminde ve yayılmasında aktif ve etkili olan" kesim olarak görüyor. "Toplumun eğitimli, entelektüel yetenekleri olan, 'aydın' da denen kesimi, yalnız orta sınıf küçük burjuva ideolojisinin değil, burjuva ve işçi sınıfı ideolojilerinin de ana üreticisidir." (s. 189). Kanımca, nesnel sınıfsal konumlarını dikkate almanın teorik bir anlamının olmadığı, kapitalistlerin ve proletaryanın "organik aydınları", ideologları, yazarları, sanatçıları ve siyasetçileri var. İdeolojik, sanatsal ve siyasal üretimde, bu üretimleri yapanların toplumsal iktisadi ilişkiler içerisindeki yeri dikkate alınarak yorum yapmak kafa karıştırıcı ve yanıltıcıdır. Bu üretimleri yapan kişileri karakterize eden, ideolojik angajmanlarıdır. Örneğin Engels, babasının fabrikasında hissesi var diye devrimci bir "burjuva" olmaz; proletaryanın politik ve ideolojik temsilcisidir.

Dolayısıyla Yurtsever'in şu yazdıklarına katılıyorum:

"İki temel sınıf arasında ara konumda olması ayırt edici özelliklerinden biri olduğu için küçük burjuvazi orta sınıfın bağımsız sınıf çıkarı, ideolojisi, siyaseti ve programı olamıyor. (…)

Bu özelliğinin sonucu olarak bu sınıf kendi başına iktidar olma ve sürdürme yeteneğinden yoksun olduğu gibi, kapitalizme ve kapitalistlere doğrudan karşı da çıkamıyor. (…)

(…) Bunların bir bölümü kapitalist sınıfa, bir bölümü proletaryaya bağlanıyorlar." (s. 189-190)

Aslında Yurtsever, bu toplumsal kesimlerin bağımsız gelecek tasarımı, ideolojisi ve siyaseti olmadığını söylerken, bu boyutlarıyla da bir "sınıf" oluşturmadıklarını söylemiş olmuyor mu?.. "Orta sınıf" denen bu kesimin, egemen ideolojinin eklektik "çorbası" üretilir ve yeniden üretilirken eklediği bazı öğeler, değerler, malzemeler vardır ve bu "çorba"dan kendi payına çeşitli öğeleri ayırıp seçerek "tükettir." Örneğin bu kesimden bazıları dindarlığı ve muhafazakârlığı, milliyetçiliği, liberal değerlerle eklemlerken, diğer bazıları seküler/laik ilkeleri liberal değerlerle eklemler.

Yurtsever, kafa emekçilerinin, serbest meslek sahiplerinin ve diğer "yeni küçük burjuvazinin" yaşam biçimi ve dolayısıyla kültüründe soyutlanabilecek bazı özellikler görüyor: "Kentlilik, tüketimcilik, bireycilik, girişimcilik, küreselcilik bu kesimin ortak yaşam-kültür kodlarıdır." (s. 191). Daha önce belirttiğim gibi bunlar liberal ideolojik-kültürel kodlardır ve dincilik, milliyetçilik gibi başka ideolojilerin motif ve kodlamalarıyla birlikte egemen ideolojik formasyona ("çorba") katılır.

Yurtsever "orta sınıf"ın "ideolojik çizgileri" olarak şunları sıralıyor: "sınıflar üstülük"/"sınıfsızlık ideolojisi", "liberal-liberter özlem ve refleksler", "uçlar arasında ortacılık ve ortalamacılık", "en alttakilere karşı eleştirel-mesafeli tutum, aşağılayıcı" bakış (örneğin Kürtleri ve Suriyeli sığınmacıları dışlayan bir bilinç)… (s. 192-7). Bu ideolojik reflekslere, tavırlara karşı verilecek ideolojik mücadelenin önemini kabul ediyorum. Özellikle de proletaryanın görece daha eğitimli bölmelerinde yer alan emekçilere dönük olarak…

13. Son olarak önemli gördüğüm iki saptamayı alıntılamak istiyorum:

"Ekonominin siyasetten bağımsızlığı savı bir aldatmacadır." (s. 53)

"Ekonomik mücadele-siyasal mücadele ayrımı aldatmacasının soldaki yansıması, ekonomizm ve politisizm olarak ortaya çıkmaktadır. (…) Politisizm, "siyaseti" (…) "iş" ve "yaşam" ilişkilerinin dışındaki devlet-iktidar alanıyla sınırlamaktadır." (s. 53). Devlet, emek/üretim süreçlerini ve emek gücünün yeniden üretildiği yaşam süreçlerini, yasalar, yönetmelikler yoluyla ve gerektiğinde baskı gücüyle düzenler. Bu süreçlerde üretilen ve yeniden üretilen ya da bu süreçlere taşınan ideolojik-kültürel kodlar da üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde önemlidir.

***

"Orta sınıf" kavramlaştırması, Gezi İsyanı sonrasında bazı akademisyenler tarafından gündeme getirilmişti. Bu kavramlaştırmaya karşıt olarak, benim de dâhil olduğum diğer cephe, "Gezi İsyanı'na katılanlar ağırlıkla işçi sınıfındandır (aileleri emekçi olan ve geleceğin proleterleri olacak öğrenciler de dâhil)" şeklindeki tezi savunmuştu. Haklıydık…

Onur Uca'nın yazdığı *Türkiye'de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler* adlı bir saha araştırmasını içeren çalışmadan uzun bir alıntıyla bitirmek istiyorum:

"Buna göre görüşülen maddi olmayan emek üreticilerinin tamamına yakını kendisini işçi sınıfı olarak diğerleri ise memur olarak tanımlamaktadır. Bunun başlıca sebepleri şu şekilde sıralanabilir;

- Yoğun rekabet ortamında çalışmaktadırlar. İş hayatında tutunabilmek için çok çalışmak ve kendilerini geliştirmek mecburiyetindedirler. Ama bu emeklerinin karşılığını elde edemediklerini düşündüklerinden kendilerini işçi olarak görmektedirler.
- Aşırı iş ve rekabet ortamından sıyrılarak orta sınıf olabilmiş bir beyaz yakalı işçi daha az angarya iş yapmaktadır. Ancak orta sınıf olarak kalabilmek için daha kritik kararları doğru bir şekilde almak zorundadır. Bunun için orta sınıf üyesi beyaz yakalı işçi kadar hatta hiç ara verme şansı olmadan çalışmaktadır. Bu nedenle orta sınıf üyesi olabilen maddi olmayan emek üreticisi, kendisini işçi olarak tanımlamaktadır.
- Sektör beyaz yakalı olarak kalma süresini belirlemektedir. Bazı sektörlerde beyaz yakalı işçi pozisyonunda çok fazla kişi çalışırken yükselebileceği pozisyon sayısı azdır. Aynı çalışma tecrübesine sahip kişiler diğer sektörlerde yükselirken bu sektörlerde yükselemez. Bundan dolayı bu sektörlerde çalışanlar, zaman içerisinde kendilerinin işçi olduğuna kanaat getirmektedir.
- Maddi olmayan emek üreten bazı çalışanların işleri yaratıcı değildir. Rutindir. Aynı işi aynı makineyle, aynı sürede günde birçok kez yapmak zorundadırlar. Emek biçiminin getirdiği yaratıcılığı kullanamadığından bu kişiler kendini işçi olarak tanımlamaktadır." (s. 187-8)

Aslında bu "sebepler"le bir şey açığa çıkmış oluyor: "maddi olmayan emek üreticileri", çok çalıştıklarının farkındadır ve sömürüldüklerini hissetmektedirler. Kendilerini işçi olarak tanımlamaları, "orta sınıf efsanesine" inananlara ders verecek nitelikte… Rekabet, çok çalışma, rutin işlemlerle yapılan işe yabancılaşma, harcadığı tüm emeğin karşılığını alamama, bütün bunlar mavi yakalı işçiler de dahil, proletaryanın tüm bölmeleri için geçerli değil mi?..

Alıntılar; i. *Orta sınıf Efsanesi*, Haluk Yurtsever, Yordam Kitap, 2016, ii. *Türkiye'de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler*, Onur Uca, NotaBene Yayınları, 1. Baskı, 2016 adlı kitaplardan yapılmıştır.

EK-7:

[Harari'nin Sapiens'i]

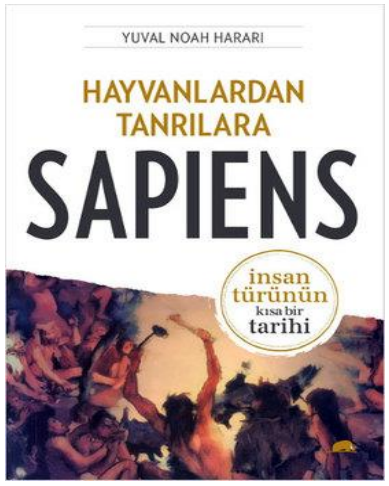

Harari'nin *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens* adlı kitabını okumazsam olmazdı; "okur-yazar"larımızdan adını sıkça duymaya başlamıştım. Oxford Üniversitesi'inde tarih doktorasını tamamlamış biri, herhalde tarihi popüler bir dille insanlara sevdirerek anlatıyor diye düşünüyordum. Türkçede 61. basımını yapan bu kitabı okurken, Harari'nin cahil kaldığı konuları, açık yanlışlarını, fantezi ürünü düşüncelerini gördüğümdeyse, Türkiye aydınları arasında bu kadar popüler olmasını yadırgadım ve duruma şaştım. Oysa bilimsel konular, merak ve okuma hevesi uyandıracak tarzda yazılıp pekâlâ popülerleştirilebiliyor. Örneğin Carl Sagan'ın eserlerini, özellikle de *Cosmos* adlı kitabını düşünün... Ne kadar güzel ve yararlı bir kitaptır. *Sapiens* konusunda aynı düşüncelere ve duygulara sahip değilim. Okura bu yazıda Harari'nin *Sapiens*'inin bir değerlendirmesini sunuyorum. Umarım kitap hakkında fikir veren bir yazı olmuştur…

Beynin Evrimi

"İki milyon yıl boyunca insan beyninin evrimini sürdüren şey neydi? Dürüst olmak gerekirse bu sorunun cevabını bilmiyoruz." (s. 24)

Harari bilmiyor, fakat insan beyninin evrimini nelerin koşulladığı biliniyor. İnsanların beyninin evrimleşmesinde ilk tetikleyici faktörü, ormanlardan savanaya inmek oluşturuyor. İnsanların beynini evrimleşmeye zorlayan ve bir arada etkiyen, diğer tali faktörlerin yanı sıra özellikle ön plana çıkan 6 neden bulunuyor:

1. El-Göz Koordinasyonu
2. Karşıt Başparmak
3. İletişim Becerileri (Sosyal Yaşantı)
4. İki Ayak Üzerinde Duruş (Bipedalizm)
5. Cinsel Seçilim
6. Et Tabanlı Diyete Geçiş[577]

Bunları bu yazıda açmak gerekmiyor; ilgili okurun referans olarak verilen kaynağa bakmasını öneriyoruz. Burada sadece el-göz koordinasyonunun oluşmasında ve bizzat elin evriminde emek etkinliğinin öneminin altını çizmek istiyoruz.

Biyolojik Düzey ile Toplumsal Düzeyi Eşitlemek

"(…) ancak yüz bin yıl önce *Homo sapiens*'in ortaya çıkışıyla, insan besin zincirinde yukarı zıpladı.

"(…) insan tepeye o kadar hızlı çıktı ki, ekosistemin gerekli ayarlamayı yapacak vakti olmadı (…) Daha yakın zamana kadar savandaki orta halli yaratıklar olduğumuz için hala korku ve endişelerle doluyuz, bu da bizi fazlasıyla

---

[577] https://evrimagaci.org/insan-zekasinin-evrimi-neden-sadece-insanin-beyni-bu-kadar-evrimlesmistir-41 Erişim tarihi: 18.09.2022

zalim ve tehlikeli kılıyor. Ölümcül savaşlardan çevre felaketlerine pek çok tarihsel kötülük, bu çok hızlı gerçekleşen sıçramadan kaynaklanıyor.” (s. 26-7)

Harari burada biyolojik ve psikolojik genelleme düzeyinde geçerli kavramları, toplum bilim ve tarih alanına taşıyor. Buna uygunsuz transfer diyoruz ve bilimsel bir yaklaşım kapsamında bulunmuyor. Deniyor ki insan “korku ve endişelerle dolu”, bu da toplumsal ve tarihsel olaylarda insanların “zalim ve tehlikeli” olmasını sağlıyor. Tarihsel ve toplumsal “kötülük”lerin, örneğin savaşların kaynağında, insanın biyolojik olarak “besin zincirinde yukarıya zıplaması” var deniliyor. Bunları yazanın bir “tarihçi” olması, garip ve üzücü... Savaşların, çevre felaketlerinin insanların “zalim ve tehlikeli” olmasıyla, “korku ve endişelerle dolu”luğuyla bilimsel ve mantıklı bir bağı bulunmuyor. “Tarihsel kötülükler” olarak nitelenen olguların, değer yargılarından bağımsız saptanabilir toplumsal nedenleri bulunuyor.

“Bilişsel Devrim”: Bir Uydurma Kavram

Harari’nin öne çıkan iddialarından biri, bu. Bakalım:

“150 bin yıl önce Doğu Afrika’ya yerleşen *Homo sapiens*’in sonradan dünyanın geri kalanına yayılıp, yaklaşık 70 bin yıl önce de diğer insan türlerini ortadan kaldırmaya başladığını gördük.” (s. 35)

“Homo sapiens 70 bin yıl önceden başlayarak çok özel birtakım işler yapmaya başladı. Bu tarihte Sapiens kabileleri Afrika’dan ikinci kez çıktılar ve bu sefer Neandertalleri ve diğer türleri sadece Ortadoğu’dan değil, tüm yeryüzünden sildiler.” (s. 35-6)

“Bilişsel Devrim, 70 ila 30 bin yıl önce ortaya çıkan yeni düşünce ve iletişim biçimleri anlamına gelir. Sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, en çok kabul gören teoriye göre genetik mutasyonlar Sapiens’in beyin içyapısını değiştirerek, daha önce mümkün olamayan şekillerde düşünmelerini ve tamamen yeni dillerle iletişim kurabilmelerini sağladı.” (s. 37)

“Efsaneler, mitler, tanrılar ve dinler ilk kez Bilişsel Devrim sayesinde ortaya çıktı.” (s. 39)

“Sapiens’in başarısının anahtarı işte buydu (…) Kurgu yaratma becerisi (…)” (s. 49)

“Sapiens’in yukarıda anlatılan ticaret ağlarının tamamı kurgular üzerine kuruludur (…) Kabile toplumundaki iki kişi ticaret yapmak istediğinde, ortak bir tanrıya, efsanevi bir ataya veya bir totem hayvanına dayanarak karşılıklı güven oluşturacaklardır.” (s. 50)

Harari, homo sapienslerin “hayali gerçeklikler” “icat ettiğini” öne sürüyor ve “bunun sonucu olarak gelişen davranış örüntülerinin” kültürü oluşturduğunu, tarihin de kültürlerin değişim ve gelişimi olduğunu yazıyor (s. 51) Şunu da ekliyor: “Buna bağlı olarak, Bilişsel Devrim tarihin biyolojiden bağımsızlığını ilan ettiği andır.” (s. 51)

“Kurgu icat etme becerisi” olarak adlandırdığı yeni bir beceri kazanılarak Bilişsel Devrim gerçekleşiyor. Harari, bu kurgular arasında şunları örnek olarak veriyor; kabile ruhları, milletler, sınırlı sorumlu şirketler, insan hakları vd… (s. 51). Bu becerinin ürünü olan kurgular, “çok sayıda yabancı arasında iş birliğini” sağlıyor ve “sosyal davranışın hızlı bir şekilde yenilenmesi”ni getiriyor (s. 51). Mitlerini “uygun koşullarda hızlı bir şekilde değiştirebilen” insanlar, “değişen ihtiyaçlara göre davranışlarını yenileme becerisine sahip olmuştur” (s. 47) diyor. Örneğin, “1789’da Fransız nüfusu, neredeyse bir gecede kralların tanrısal gücü mitine inanmayı bırakıp halkın egemenliği mitine inanmaya başladı” (s. 47).

Birincisi; “60.000-70.000 yıl kadar önce (veya herhangi bir zamanda) ortaya çıkmış, bizi "biz" yapan, ne tek bir (veya birkaç tane) bilişsellik geni, ne davranışımızda tekil ve spesifik bir yenilik, ne de yeni bir beyin yapımız bulunmakta...”[578] “Biz modern insanlar, tek özgün bir mutasyonun ya da rakiplerinin veya geçmiş insan türlerinin üstesinden gelmemizi sağlayan spesifik bir yeteneğin ürünü değiliz. Görünüş, davranış ve inançtaki çeşitlilik, günümüzde olduğu gibi insanın geçmişinde de norm olarak görünmektedir.”[579]

İkincisi; Neandartallerin ve diğer homininlerin yok olmasını, homo sapiens topluluklarının şiddet uygulamasına dayandıran iddialar elbette var. Fakat “elimizdeki veriler içerisinde, insanın evrimsel başarısını açıklamak için çatışma, şiddet ve savaşların merkezi öneme sahip olduklarını gösterecek arkeolojik veya genetik kanıt

---

[578] https://evrimagaci.org/bircok-populer-bilim-kitabi-insan-evrimi-konusunda-hatali-bilgiler-veriyor-7172, Erişim tarihi: 18.09.2022

[579] https://evrimagaci.org/bircok-populer-bilim-kitabi-insan-evrimi-konusunda-hatali-bilgiler-veriyor-7172, Erişim tarihi: 18.09.2022

bulunmuyor."[580] Neandartallerin yok oluşunu, habitat bozulması/iklimsel değişim, homo sapiensle sınırlı kaynaklar için girişilen rekabet ve Neandartal toplulukların demografik özellikleriyle ya da bu faktörlerin birlikte etkileşimiyle açıklamaktayız.[581] Neandartallerin dışındaki homininlerin soyunun tükenmesinin nedenlerini ise bilmiyoruz, fakat homo sapiensleri bu konuda sorumlu tutmak, sadece niyetinden şüphe duyulması gereken bir iddia durumunda…

Üçüncüsü; Harari bir kurgu yaratıyor; "hayali gerçekler"/"kurgular"/"mitler", insanların davranışlarını belirliyor, bu davranışlara yön veriyor ve ortaya kültür çıkıyor, dolayısıyla tarih şekilleniyor diyor. Harari'nin kurgusuna göre, toplumsal ilişkileri, üretimleri, pratikleri yok sayılan insanlar, "kurgu yaratma becerisi" sayesinde, büyük topluluklar halinde iş birliğine gidiyor ve değişen koşullara göre kurgularını değiştirip, davranışlarını farklılaştırıyorlar. Bu idealist yaklaşımla, "sapiens, toplumsal yapılarını, kişiler arası ilişkilerini, ekonomik faaliyetlerini ve pek çok diğer davranışını on ila yirmi yılda değiştirebiliyordu." (s. 49). Yine örneğin 1900 yılında doğan ve yüz yaşına kadar yaşayan bir Berlin'li, beş farklı devletin yönetiminde yaşayacaktı (s. 49). Harari'nin iddiasına göre, bu değişimleri saylayansa yeni kurgular ya da "hayali gerçeklikler" yaratma becerisi. Harari'nin bu yazdıklarına inanılması güç, değil mi?.. Bunları bir tarihçi yazıyor!..

Başka bir örneği aktaralım: "Osmanlı İmparatorluğu'nun veya Cumhuriyet Devrimi'nin yükselişini anlamak için genlerin, hormonların ve organizmaların etkileşimini anlamak yeterli olmaz. Fikirlerin, hayallerin ve fantezilerin etkileşimini de hesaba katmamız gerekir." (s. 51-2)

Osmanlı'nın veya Cumhuriyet'in yükselişini, biyolojik faktörlerle tek başına anlayamayız, bunun yanı sıra fikirlere, hayallere, fantezilere de bakılması gerekir diyen bir tarihçinin bu değerlendirmesine, bilimsel olmayı bırakın, iler-tutar yanı da olmayan uçuk bir yorum demekten başka ne diyebiliriz?..

Tarım Devrimi Bir Tuzak

Harari, bir "avcı toplayıcı insan özü"nün olduğundan dem vuruyor (s. 372). "Evrim zihinlerimize ve bedenlerimize avcı toplayıcı yaşamını işlemiştir; ilk önce tarım sonra da sanayi toplumuna geçiş, eğilimlerimize ve içgüdülerimize denk düşmeyen doğal olmayan yaşamlar sürmemize sebep oldu" (s. 372) şeklinde yazıyor.

İnsanın biyolojik donanımını yadsımaksızın, insanların davranış ve eylemlerinin biyolojinin sunduğu zemin üzerinde toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini görmek gerekiyor. İçgüdülerimiz arasında yemek-içmek, üremek ve kendimizi savunmak yer alıyor. Oysa günlük yaşamdaki davranış ve eylemlerimizde ağırlıkla toplumsallığın şekillendirdiği faaliyetlerle uğraşıyoruz. Tarihsel olarak değişmeyen, biyolojik olarak verili ve sabit "eğilimler"e sahip değiliz.

Öte yandan ilkel eşitlikçi toplulukların sahip olduğunu öne sürdüğü özelliklerini öven Harari, tarım devriminin bir ilerleme oluşturmadığını, bir "tuzak" olduğunu iddia ediyor:

"Yeterli ve çeşitli gıda, görece kısa çalışma saatleri ve bulaşıcı hastalıkların olmaması, pek çok uzmanın tarım öncesi avcı toplayıcı topluluklarını 'ilk müreffeh toplumlar' olarak tanımlamasına sebep olmuştur." (s. 66)

"Tarım Devrimi yeni ve kolay bir yaşam biçimi sağlamaktan ziyade, çiftçilere genellikle avcı toplayıcılarınkinden daha zor ve daha az tatmin edici bir yaşam oluşturdu (…) Ortalama çiftçi ortalama avcı toplayıcıdan daha fazla çalışarak karşılığında daha kötü besinlere sahip oldu. Tarım Devrimi tarihin en büyük aldatmacasıdır." (s. 93)

"Tarım Devrimi'nin özüdür: daha çok sayıda insanı daha kötü koşullar altında da olsa hayatta tutmak (…) Tarım Devrimi bir tuzaktı." (s. 97)

"Mideyi daha iyi doldurmak ve güvenliği pekiştirmeyi" (s. 102) amacı olarak açıkladığı bu "lüks tuzağı"na insanlar yakalanıvermiş ve bir daha geriye dönmek mümkün olmamıştır diyor, Harari…(s. 97-102). Öte yandan Göbeklitepe hakkındaki erken öne sürülmüş "inançlar/din, yerleşik hayata ve tarıma geçişte kritik rol oynadı" şeklindeki önermeyi de hatırlatan Harari (s. 102-4), son kazı bulgularının bu iddiayı doğrulamadığını bilmiyor.

Tarım devrimine "lüks tuzağı" demek, aslında tarihte ilerleme olduğu fikrine dönük bir saldırıyı barındırıyor. Oysa tarım, avcı toplayıcılığa göre çok daha fazla insanın yaşamasını destekleyebiliyor. Avcı toplayıcıların nüfusları arttıkça, tarımın keşfi bir zorunluluk oluyor.

---

[580] https://evrimagaci.org/bircok-populer-bilim-kitabi-insan-evrimi-konusunda-hatali-bilgiler-veriyor-7172, Erişim tarihi: 18.09.2022

[581] https://evrimagaci.org/neandertallere-ne-oldu-7364 Erişim tarihi: 18.09.2022

Tarım devrimi sürecini kısaca özetlemek istiyoruz: Günümüzden 12.900 yıl önce iklimsel değişimler yaşanıyor ve iri otçullar yok oluyor. Ortadoğu'da kurak mevsim uzuyor ve şiddetleniyor. Böylece tek yıllık bitki türleri evrimleşiyor. İri otçulların soyunun tükenmesi, insanları daha çok bitkisel besinlere yönlendiriyor. Buzul çağı sona erdiğinden biryanda da iri otçullar daha kuzeye çekiliyor ve insanlar daha küçük hayvanları avlamaya başlıyor. Yine de kuraklıkla birlikte gıda kaynakları azalan insanlar, stokçuluğa yöneliyor ve yabani tahıllar depolamaya uygun durumda bulunuyor. Yerleşik düzene geçiş böylesi süreçlerle birlikte gerçekleşiyor ve bu topluluklar daha çok toplayıcılıkla besleniyorlar. Yabani tahıl devşiriciliği ön plana çıkıyor. Depolama, taşıma sırasında yerleşim alanlarına yakın yerlere saçılan tohumların sonraki mevsimde filizlendiğini gören insanlar, bu tahılları giderek kendileri yetiştirmeye başlıyor. Bu topluluklarda avcı toplayıcılığın devam ettirildiği, fakat bir süre sonra bırakıldığı düşünülüyor.[582]

Tarımın, avcılık ve toplayıcılığa göre çok daha fazla emek harcayarak gerçekleştirilen bir faaliyet olduğu doğrudur. İnsanların, tüketebileceklerinden fazla gıda maddesi üretebilmesi (toplumsal artık ürün), tarım devrimi sonrasında olanaklı hale geliyor. Tarım devrimi, nüfus artışına olanak sağlıyor, iş bölümünü çeşitlendiriyor, sanatın/kültürün daha fazla gelişmesi için uygun zemin oluşturuyor. Ayrıca toplumsal artık ürünün ortaya çıkması, özel mülkiyetin ortaya çıkması anlamına geliyor. Tarım devriminin açtığı yolda, 5500 yıl öncesinden itibaren Sümer kentleri ve siyasi yönetim biçimleri doğuyor.

Bize göre tarım devrimine böylesi bir perspektifle bakmak gerekiyor. Öyleyse "ilerleme" ne demek?.. İlerleme, "felaket", "kötüye gidiş" gibi bir değer yargısı değildir. Örneğin avcı toplayıcılıktan, yerleşik hayata geçiş ya da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi, insanlık için "felaket", "katastrofik bir süreç" değildir. "Aldatmaca", "tuzak" gibi bireysel davranış ve eylemleri de anlatmaz. Tarihte ilerleme, insan toplumunun, taşıdığı ilişkilerin, pratiklerin ve ürünlerinin farklılaşması, karmaşıklığının ve organizasyonunun artışıdır. Ve ilerleme karşıt eğilimlerin, süreçlerin mücadelesi ve birikimleriyle gerçekleşir.

İnsanın oluşumu ve tarihini, her bir saatin 100 bin yılı temsil ettiğini varsayıp 24 saat ölçeğiyle anlatsaydık, neredeyse bütün günü avcı toplayıcı olarak yaşadığımızı ve saat 23.54'te tarım yapmaya başladığımızı söyleyecektik. Son 6 dakikalık insanlık tarihi ile avcı toplayıcı olarak geçirilen süre kıyaslansın!.. Homo sapiens'in 300.000 yıllık tarihinde avcı toplayıcı topluluklar halinde yaşadığı dönemde, tarihin tekerinin yavaş döndüğü veya çok az yol aldığı açık olmalı…

Hayali Bir Dünyada Yaşıyoruz(!)

Harari'nin kitabındaki en temel iddiası işte budur. Harari'ye göre "ataların ruhu ve kabile totemleri", "hiyerarşi", "eşitlik", "özgürlük", "adalet ilkeleri", "Hammurabi Kanunları", "hukuk", "insan hakları", "tanrılar", "milletler"/"ulus", "onur", "vatan", "erkeklik", "para", "Amerikan doları", "Amerika Birleşik Devletleri" ve "limited şirketler", "tüketici toplulukları" "icat edilmiş", "hayal ürünü" "ideal"ler ya da "mit"lerdir (passim). Ona kalırsa, bu kurgular/hayaller/mitlere inanan insanlar, iş birliğine giderler ve toplum kurup, değiştirirler. "Hıristiyanlık, demokrasi ve kapitalizm gibi hayali düzenler" (s. 123) şiddet uygulama yolunun yanı sıra, insanların bu düzenlerin ilkelerine inanmalarıyla sürdürülür (s. 122). Bu "ilkeler, peri masallarında, dramalarda, resimlerde, şarkılarda, görgü kurallarında, siyasi propagandada, mimaride, yemek tariflerinde ve modada var olmalıdır." (s. 123-4)

Belirli tarihsel dönemlerde toplumun sürekliliğini sağlayan böylesi "hayali düzenler"dir diyen Harari, şunları yazıyor: "İnsanların yaşamlarını örgütleyen temel düzenin, aslında sadece hayallerinde var olduğu (…) Zira hayali düzen, kendi hayal gücümde yaşattığım öznel bir düzen değil, insanlar arasında yaşayan, binlerce veya milyonlarcasının paylaştığı hayal gücünde yaşayan bir düzendir." (s. 124, 127)

Oysa şirketlerin, paranın, ABD'nin, hukukun, insan haklarının, eşitlik ve özgürlüğün toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin farklı boyutları olarak nesnel gerçeklikte var olduğu ve bunlar hakkında soyutlamalar da yapıldığı açıktır. "Tanrılar", "milletler", "vatan", "onur", "erkeklik" gibi inançlar ise, toplumsal ilişkilerin ürünü olan ideallerdir, eş deyişle duygu ve düşünceler düzleminde oluşturulurlar ve insanların eylemlerine ve davranışlarına yol gösterirler. Hıristiyanlık bir ideolojiyken, demokrasi bir devlet yönetim biçimidir, kapitalizm ise bir üretim tarzı üzerinde şekillenen toplumsal ilişkileri anlatır.

---

[582] https://tr.wikipedia.org/wiki/Tar%C4%B1m_devrimi Erişim tarih: 21.09.2022

Peki Harari'nin bu yazdıkları neyi gösteriyor?.. Tarihçilere, toplum biliminin ne kadar gerekli olduğunu görüyoruz. Parayı, devleti, hukuku, şirketleri "hayal ürünü" ya da "kurgu" olarak görmek, bilimsel anlayışın yokluğunda, tuhaf bir idealizmi hortlatıyor.

Harari'ye göre:

"Hayali bir topluluk birbirini tanımayan ancak tanıdığını düşünen insanlardan oluşur. Bunlar yeni buluşlar değildir; binlerce yıldır krallıklar, imparatorluklar ve kiliseler hayali topluluklar olarak var oldular (…) Ulus ve tüketici topluluklar bunların en iyi iki örneğidir. Ulus, devletin; tüketici toplumsa piyasanın hayali topluluğudur (…) Tüketimcilik ve milliyetçilik hepimizin milyonlarca yabancıyla aynı topluluktan olduğumuza, ortak bir geçmişe, ortak çıkarlara sahip olduğumuza ve ortak bir geleceğimiz olacağına inanmamız için uğraşır. Bu yalan değil, hayal gücüdür. Para, sınırlı sorumlu şirketler ve insan hakları gibi uluslar ve tüketici topluluklar da kişiler arası gerçekliklerdir. Sadece hayal gücümüzde yaşarlar ama güçleri muazzamdır." (s. 358)

Oysa krallıklarda, imparatorluklarda, kiliselerde, insan toplumunun çeşitli ülkelere dağılmış bölmelerinde, toplumsal ilişkiler gerçek ve faal durumdadır. "Ulus"un, ülkeler ölçeğinde kapitalist sınıfın siyasal ve toplumsal iktidarı için bilinçlerde oluşturulan bir kurgu olduğu doğrudur. Fakat toplumsal gerçeklikte, bu bilinçle davranış ve eylemlerine yön verir insanlar. Tüketimcilik kültürüyse, topluluklar oluşturmaz, örneğin Beşiktaş taraftarları ya da Tarkan hayranları bir tüketici "kabilesi" olarak görülemez.

"Bu hayali düzenler özneler arasıdır, bu yüzden de onları değiştirmek için aynı anda milyarlarca insanın bilincini değiştirmeniz gerekir ki, bu çok kolay değildir (…) mevcut bir hayali düzeni değiştirmek için alternatif bir hayali düzene inanmamız gerekir (…) Hayali düzen dışında bir yol mümkün değil." (s. 128)

"Milyonlarca insanın ortak hayal gücünde yaşayan" Amerikan doları, insan hakları, devletler vd… Harari'nin hayal gücü işte bu!.. Tarihteki değişimler için, bu ortak hayal gücünün, insanların bilincinin değişmesi, farklı "hayali düzenlere" inanmaları gerekiyormuş; öyle söylüyor Harari. İdealist bir yaklaşım olan Harari'nin bu kurgusu karşısında, şunu sormak hakkımız oluyor... Farklı "hayali düzenler" nasıl insanların bilincinde oluşuyor? Neden bir "hayali düzen" sadece tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkıyor ve neden tarihsel olarak geçici bir süre boyunca insanlar buna inanıyor?..

Harari'nin anlayışı, çocuksu bir idealizm olarak nitelenebilir. Bakın bir tarihçi mi yoksa bir çocuk mu yazıyor bunları, belli değil:

"Sapiens'in toplumsal düzeni hayali olduğundan (…) Yasaları, gelenekleri, adetleri korumak için bilinçli bir çaba gerekir, aksi takdirde toplumsal düzen hızla çökebilir. Örneğin Kral Hammurabi insanların üstün insanlar, sıradan insanlar ve köleler olarak ayrıldığını ilan etmişti. Bu doğal bir ayrım değildir, insan genomunda yeri yoktur. Eğer Babililer bu 'gerçeği' akıllarında tutamasalardı, toplumları yok olurdu" (s. 130)

Oysa yasalar, gelenekler, adetler, toplumsal ilişkilerin ürünüdür ve toplumda pratikler olarak var olurlar. İnsanların Babil İmparatorluğu'nda sınıflara ayrılması bir gerçekliktir ve Hammurabi'nin kanunları bu sınıfların çıkarlarını yansıtır. Harari'nin kurgusundaysa, "sınıflara ayrıldınız, bunu aklınızda tutunuz, yok tutamazsanız, yok olursunuz" gibi bir çocuğun hayalinde canlandırabileceği bir düşünce var...

Harari'ye göre "insanların kitleler halinde iş birliği yaptığı ağlar"ın sürekliliğini "hayali düzenler" sağlıyor ve "hayali düzenler", "insanları yapay olarak yaratılmış gruplara bölerek hiyerarşiyi oluşturdular." (s. 142). Kitabında yalnızca bir yerde "sınıf" terimi geçen (s. 146) Harari'nin gözünde, "özgür insanlarla köleler, beyazlarla siyahlar ve zenginlerle fakirler arasında"ki "ayrımlar", kurgulara dayanıyor (s. 143). İnsanlar arasında var olan "ayrımları", eşitsizlikleri, sınıf farkını, kurgusal saymak!.. Aslında Harari bu fikirleriyle okura, tarihsel/toplumsal gerçekliğe aykırı bir kurguyu servis ediyor. Aşağıdaki satırları, "hayali hiyerarşiler", "toplumsal düzeni hayali kategorilerle sağladılar", "kategoriler milyonlarca insan arasındaki ilişkileri düzenledi" ifadelerine dikkat ederek okuyalım:

"Bütün hiyerarşilerin hayal ürünü olduğu açıkça ortadadır (…) Kastlar arasındaki farklar, Kuzey Hindistan'da üç bin yıl kadar önce insanlar tarafından icat edilen yasaların ve normların sonucudur (…) İnsan yasa ve normları, kimi insanları sahip, kimileriniyse köle yapmıştır" (s. 144)

"Maalesef karmaşık insan toplumları, hayali hiyerarşilere ve adil olmayan ayrımlara ihtiyaç duyar (…) İnsanlar toplumsal düzeni her seferinde, üstünler ve köleler; siyahlar ve beyazlar; asilzadelerle avamlar; Brahminler ile Şudralar veya zenginler ile fakirler olarak çeşitli hayali kategorilerle sınıflandırarak sağladılar. Bu kategoriler, milyonlarca insan arasındaki ilişkileri, insanları birbirlerine karşı yasal, politik veya toplumsal olarak üstün kılarak düzenledi." (s. 145)

“Hayali hiyerarşiler”in oluşumunun ise tesadüflerin sonucu olduğunu bildiriyor:

“Çoğu durumda hiyerarşi, kazar bir araya gelen bir dizi tarihi durumun sonucu olarak ortaya çıkmış ve durumdan avantaj sağlayan grupların oluşmasıyla da nesiller boyunca gelişerek kalıcı hale gelmiştir.” (s. 146). “Çoğu sosyopolitik hiyerarşinin mantıklı veya biyolojik bir temeli yoktur; hepsi tesadüfî olayların mitlerle güçlendirilerek kalıcı hale gelmesinden ibarettir.” (s. 152).

Kanımızca bu cümleleri yazan bir tarihçiye ancak “3. sınıf” bir tarihçi denebilir. Örneğin kapitalistler ile proletarya arasındaki “ayrım”, kölelik, patriyarka vd. yazarımıza göre, kazara ortaya çıkıyor ve “avantaj” sağladığından kalıcılaşıyor… Harari bir an için unutmuş olabilir, bu ortaya çıkış ve kalıcılaşma, toplumsal gerçeklikte mi, yoksa “hayal gücünde” mi oluyor?..

Yine Harari, toplumsal cinsiyetin, “insanın hayal gücünü yansıttığını” iddia ediyor (s. 156-7). Biyolojik bir kavram olan cinsiyet ile toplumsal ilişkilerin gelişmişlik durumuna göre koşullanan kadınlık ve erkeklik ile ilgili değer yargılarını, normları, davranış kalıplarını, hak ve görevleri anlatan “toplumsal cinsiyet” birbirinden farklı kavramlaştırmalar. “Çoğu erkek ve kadın özelliği biyolojik olmaktan çok kültüreldir (…)” (s. 158). Bu da doğru… Fakat erkeklerin ve kadınların haklarını, görevlerini, rollerini belirleyen kültürel mitlerdir diye yazan Harari (s. 157), bu kültürel mitlerin içeriğini oluşturan değerlerin, normların, anlayışların tekrarlanan davranışlara, bu davranışları yeniden üreten pratiklere bağlı olduğunu göremiyor.

Harari değişmeyen bir temayla yazıyor … Bakalım:

“Toplumsal düzeni sürdüren hayali kurgular” ve “mitler”in, insanları doğuştan itibaren belirli biçimlerde düşünmeye, bazı davranış kalıplarına ve arzulara alıştırdığını, bu sayede “milyonlarca yabancının etkili biçimde iş birliği yapmasını sağlayan yapay içgüdüler” yarattığını, bu yapay içgüdüler ağına “kültür” dendiğini söylüyor (s. 171).

İçgüdülerin yapayı olamayacağı gibi, kurgu ve mitlerin, içgüdüler oluşturmadığını da biliyoruz. Oysa “toplumsal yaşam özünde pratiktir” (Marx). İnsanların kurguları ve mitleri, pratikleri tarafından şekillendirilir. Kültür, ideal olanların yanı sıra, nesnel üretimleri, yaratımları ve pratikleri de içerir. İdeolojilerin, değer yargılarının, inançların insanlara aile içerisinde, eğitim sürecinde, kitle kültürü araçlarıyla vd. aktarılması söz konusudur, fakat bu aktarımın ya da ideolojilerin/inançların toplumu var kılmadığını görmek gerekir. Kültürün ideolojik boyutu, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve değişime uğramasında elbette işleve sahiptir. İdeolojilerin/inançların/kurguların, toplumsal ilişkileri yarattığı veya kurduğu iddiası ise başlı başına ideolojik bir illüzyondur.

Kültürlerin “çevre koşullarındaki farklılıklar veya komşu kültürlerle etkileşim sonucu değişebileceğini” (s. 171) yazan Harari, “insan yapısı tüm düzenler içsel çelişkilerle doludur. Kültürler daima bu çelişkileri gidermeyi denerler, bu süreç de değişimi getirir.” (s. 172) diyor. Okur “çelişkiler”in toplumsal ilişkilerde olduğunu düşünecektir, fakat Harari bunu kastetmiyor. Onun bahsettiği egemen kültür ve ideolojinin barındırdığı heterojen, parçalı değerler, idealler ve inançlar arasındaki karşıtlıklar. Bu karşıtlıklar, değişimi getiriyormuş... Bakın Haçlı Seferleri’nin nedeni neymiş? “Bu çelişkilerle baş etmeye çalışmanın bir sonucu da Haçlı Seferleri’dir. Şövalyeler hem askeri becerilerini hem de dini bağlılıklarını aynı anda gösterebiliyorlardı.” (s. 172). Okur ne der bilmiyoruz, fakat bize bu yazılanlar “çocuksu” geliyor... “1789’dan beri tüm dünyanın siyasi tarihi bu çelişkiyi giderme çabaları olarak görülebilir.” (s. 173). Hangi çelişkiyi? “Eşitlik ve bireysel özgürlük” değerleri arasındaki “çelişki”yi… Peki, neden böyle yazıyor Harari; şu örneği veriyor, “(…) komünizmin eşitlikçi idealinin kişisel yaşamın her boyutunu kontrol etmeye çalışan tiranlıklar oluşturduğu (…)” (s. 173). Harari’ye göre liberal rejimler ise, bireysel özgürlükleri artırayım derken, eşitsizlikleri doğuruyor (s. 173). Oysa yaşanan sosyalizm deneyimlerinde, olanaklara ulaşmada eşitlik vardı ve bu durum, bireysel özgürlükler için gerekli bir koşuldu. Kapitalist toplumdaysa, sınıfsal eşitsizlik üzerine kurulu toplumsal ilişkilerin ve piyasanın insanlar üzerindeki kontrolü, yabancılaşmayı ve dolayısıyla özgürlük eksikliğini getiriyor.

Milattan önceki bin yılda üç evrensel düzenin ortaya çıktığını belirten Harari, bunları; parasal düzen, imparatorluk düzeni ve dinlerin evrensel düzeni olarak sıralıyor (s. 179).

Paranın icadını, “zihinsel bir devrim” olarak gören Harari, “bu devrim, sadece insanların ortak hayal gücünde yaşayan yeni bir gerçekliğin yaratılmasında gizliydi.” diyor (s. 184). Eşdeğerlerin değişim aracı olan para konusunda bilgisiz olan yazar, para, “mal ve hizmetlerin takasını gerçekleştirmek amacıyla diğer ürünlerin değerini sistemli olarak belirleyebilmek için insanların kullanmaya razı oldukları şeydir” şeklinde yazıyor (s. 184). Oysa para, ürünlerin değerini belirlemez; eşdeğerli ürünlerin değişimine aracı olur. “Deniz kabukları ve dolarların sadece hayal gücümüzde belli bir değeri vardır (…) para (…) psikolojik bir kurgudur” şeklinde yazan Harari açıkça yanlış bir argüman öne sürerken, “(…) arpa parası da yoğunlaşan ekonomik faaliyetlerin ihtiyacına cevap oldu” (s. 186, 187) diyerek, bu sefer paranın hayal gücünün bir icadı olmadığını doğrularcasına yazıyor. “Gümüş ve altın sadece

mücevher, taç ve diğer statü sembolleri yapımında kullanıldı (…) dolayısıyla bunların değeri tamamen kültüreldi" (s. 188-9) şeklinde yazıyor. İlk paraların hammaddesi olan altın ve gümüşün değerinin olduğunu ve bu değerin onları üretmek için gerekli toplumsal ortalama emek zamanıyla ölçüldüğünü bilmemesinden kaynaklı bir yanlışla, düşüncelerini desteklemeye çalışıyor. Bakın nasıl saçmalıyor: "(…) paraya inanç (…) çünkü din bir şeye inanmamızı isterken, para *başkalarının da bir şeye inandığına* inanmamızı ister." (s. 192) Ne din ne de para, biz insanların bir şeylere inanmasını isteyebilir. Dinler ideolojiler olarak toplumsal ilişkilerin ürettiği metafizik inançlar; para, ilk ortaya çıkışında eşdeğerlerin değişim aracıdır, o kadar.

"İmparatorluk düzeni" konusunda bakalım neler yazıyor:

"Bu yeni emperyal vizyon ("insanlığın büyük ve geniş bir aile olarak görülmesi"ni kastediyor-MB) Cyrus ve İranlılardan Büyük İskender'e, ondan Yunan krallarına, Roma imparatorlarına, halifelere, Hint hanedanlarına ve nihayet Sovyet liderlerine ve Amerikan başkanlarına geçti." (s. 202).

Tarihte böylesi bir "imparatorluk ideolojisi"nin bulunduğu iddiası, Harari'nin kurgusal bir icadıdır. ABD ve Sovyetler Birliği'ni de "imparatorluk" olarak görmesi, bir tarihçiye ne kadar da yakışıyor(!) ABD için söylenmesi gereken, emperyalist dünya hiyerarşisinde yer alan kapitalist bir devlet olduğu, olmasın?..

"MÖ 200'den beri çoğu insan imparatorluklarda yaşadı. Öyle anlaşılıyor ki gelecekte de öyle olacak." (s. 211). Harari fal da bakıyor; günümüzde imparatorluklar bulunmadığı halde, muhtemelen emperyalist-kapitalist dünya düzenini kastederek, gelecekten haber veriyor.

Para ve imparatorluklar yanı sıra "insanlığı birleştiren" üçüncü şeyi din olarak gören Harari, "tüm toplumsal düzenler ve hiyerarşiler hayali olduğundan kırılgandır (…) Dinin kritik önemdeki tarihsel rolü, bu kırılgan yapılara adeta insanüstü bir meşruiyet vermesidir" diye yazıyor (s. 214). Dinlerin toplumsal düzenlere meşruiyet sağladığı doğrudur, fakat toplumlar ve düzenleri, sınıfsal farklar ve hiyerarşileri hayal ürünü saymak, ancak bir fantezi olabilir. Üstelik "kırılgan" da ne demek?..

"Tanrı merkezli dinler"den ayrı olarak "doğa dinleri" şeklinde bir kavram öne sürerek, şunları yazıyor:

"Modern çağ liberalizm, komünizm, kapitalizm, milliyetçilik ve Nazizm gibi yeni birtakım doğa dinlerinin yükselişine tanık olmuştur (…) Din insanüstü bir düzene olan inanca dayanan bir insani değerler ve normlar istemiyse, Sovyet Komünizmi İslam'dan daha az din değildir (…) Budistler gibi komünistler de insanın eylemlerini yönlendirmesi gereken, doğal ve engellenemez yasalara dayanan bir insanüstü düzene inanıyorlardı (…) Diğer dinler gibi komünizmin de kendi kutsal metinleri ve kitapları vardı (…) Sovyet Komünizmi fanatik ve tebliğci bir dindi, inançlı bir komünist Müslüman veya Budist olamazdı, gerekirse hayatı pahasına, Marx ve Lenin'in öğretisini yayması beklenirdi." (s. 230).

Bu yazılanlara biraz toplum bilim ve tarih yazınını okuyan herkes güler. Sosyalist ideolojiyi ya da Marksizm'i bir din olarak görmek, kutsal kitapları olduğundan bahsetmek, "fanatizm", "tebliğcilik", "hayatı pahasına öğreti yayma" gibi tuhaf yakıştırmalar yapmak… Kaba ideolojik damgalama ve karalama olmaları dışında, hiçbir anlamı ve değeri olmayan ifadeler…

Bakın ne gülünç şeyler yazıyor Harari:

"(Sosyalistler) her bir bireyin iç sesinin değil, *Homo sapiens* türünün tamamının kutsallığına inanırlar (…) Sosyalistlere göre eşitsizlik insan kutsallığına karşı yapılabilecek en büyük hakarettir; insanların evrensel özünden ziyade daha önemsiz özelliklerini öne çıkarır. Örneğin zenginler fakirlerden daha ayrıcalıklı olduğunda, parayı hem zengin hem de fakirlerde aynı olan özden daha fazla önemsiyoruz anlamına gelecektir (…) Tüm insanların eşit olduğu fikri tüm ruhların Tanrı önünde eşit olduğu biçimindeki tektanrıcı görüşün modernize edilmiş halidir." (s. 233-4).

Oysa insanlar kutsal olmadığı gibi, eşitsizlikler, böylesi bir kutsallığa yapılan büyük veya küçük bir hakaret değildir. Sınıfsal eşitsizlikler tarihsel ve toplumsal ilişkilerin var olan durumunu anlatır; bunun ortadan kalkması yönünde bir tarihsel eğilim bulunmaktadır. Eşitlik fikri kurgusal bir icat değil, mevcut eşitsizliklerin doğurduğu bir karşıt eğilimin soyutlanmasıyla belirmiştir. "Kul" olmak ile sınıfsal eşitsizliğin ortadan kalkması bambaşka olgulardır. Bunları yazan birisi, Nazizmi de "hümanist mezhep", "evrimsel hümanizm" olarak niteliyor (s. 234); Allah akıl fikir versin…

Harari'nin bireyci, idealist, bilimsel ve mantıklı olmayan fantezi dünyasını ve anlayışını anlamamız açısından bazı örnek alıntılar da yapmak istiyorum.

Yazının İşlevi

Şimdi gelin, Harari'nin tarih kurgusunda yazının işlevine bakalım. Büyük şehirlerin, imparatorlukların oluşmasını sağlayan ona göre yazı:

"Sümerler böylece toplumsal düzenlerini insan beyninin sınırlarından kurtarıp büyük şehirlerin, krallıkların ve imparatorlukların önünü açmış oldular. Sümerler tarafından yaratılmış bu veri işleme sistemine 'yazı' diyoruz." (s. 132)

İlginç olan, yazı doğrudan ekonomik ihtiyaçların koşullamasıyla geliştirilen insan zihninin gerçekliği sembollerle/işaretlerle hayal gücünde yeniden üretmesi ve böylelikle nesnel olarak bir bilgi biriktirme yoluyken, Harari bu konuda "hayal gücü"nden tek bir kelimeyle olsun bahsetmiyor. Bunun yerine hiçbir bilimsel dayanağı olmayan ve tarihsel bir ilerlemeyi değersizleştiren şu yoruma sahip:

"Yazının insanlık tarihine en önemli katkısı şudur; yavaş yavaş insanların düşünme ve dünyaya bakış biçimlerini değiştirmiştir. Özgür düşünce ve bütüncül bakış, yerini bürokrasiye ve sınıflandırmaya bırakmıştır." (s. 139)

Yabancı düşmanı Homo Sapiens

"Evrim diğer sosyal memeliler gibi Homo sapiens'i de yabancı düşmanı (ksenofobik) yaratıklar haline getirmişti. Sapiens içgüdüsel olarak insanlığı 'biz' ve 'onlar' olarak ikiye bölmüştü." (s. 201). Bu yazılanın bilimsel bir yanı bulunmuyor... İnsanların "yabancı düşmanlığı" gibi bir içgüdüsü yok! Takım yaşamının bazı memelilerde ve ilk insanlarda, iş birliği/kooperasyon ve yardımlaşmayı getirdiğini ise biliyoruz.

Tarihe Fanteziyle Bakış

"Hitler (…) İkinci Dünya Savaşı'nı başlattığında (…)" (s. 236)

"İmparator Konstantin iç savaşlarla parçalanmış bir önceki yüzyıla bakarak, açık ve belirli bir doktrini olan tek bir dinin etnik açıdan çok bölünmüş olan ülkesini toparlayabileceğini düşünmüş olmalı." (s. 240)

"Ekim 1913'te küçük ve radikal bir Rus hizbi olan Bolşeviklerin, dört yıl içinde ülkenin tamamını ele geçireceklerini aklı başında hiç kimse düşünemezdi." (s. 241)

"Tarihin determinist olmadığını kabul etmek bugün pek çok insanın milliyetçiliğe, kapitalizme ve insan haklarına inanmasının bir tesadüf olduğunu kabul etmek demektir." (s. 242)

(…) kültürler tesadüfen ortaya çıkan ve ortaya çıktıktan sonra etkilenen herkesten faydalanan zihinsel parazitlerdir." (s. 244)

"'Silahlanma yarışı' bir ülkeden diğerine virüs gibi yayılan bir davranış biçimidir; evrimsel hayatta kalma ve yeniden üreme stratejisine harfiyen uygun olarak kendisine fayda sağlar ama diğer herkese zarar verir." (s. 245)

"Bir bilimsel teoriyi, hâkim bilimsel pratiğe aykırı olarak, *nihai ve mutlak doğru ilan etmek*. Bu yöntem Naziler ve komünistler tarafından kullanılmıştı." (s. 255)

Tarihi insan kitleleri yapar değil mi?.. Hitler'in savaş başlatması, Bolşeviklerin "ülkeyi ele geçirmesi", bireyci bir perspektifi gösteriyor. Ya tesadüfse her şey(!); mesela "kapitalizme inanmak", "zihinsel parazit olan kültürler" de neyin nesidir bilemedim ama hepsi tesadüf(!).. Silahlanma yarışını, evrimle ilişkilendirmek, bir davranış biçimi saymak; tuhaf ve fantezi ürünü, değilse nedir?.. Nazizmle komünizmi bir arada, ortaklıkları varmış gibi sunup, damgalamak; bu tutuma sahip olanların ya cahil olduklarını ya da kasıtlı bir biçimde psikolojik savaş yürüttüklerini gösterir sadece…

"Peki, modern bilimle Avrupa emperyalizmi (kolonyalizmi kastediyor-MB) arasındaki ilişkiyi kuran neydi? (…) Hem bilim insanı hem de fatih, işe ilk önce cehaletlerinin farkına vararak başladılar, ikisi de 'uzaklarda ne olup bittiğini bilmiyorum' dedi ve ikisi de yeni keşifler yapma ihtiyacını hissetti; sonuç olarak ikisi de keşfedecekleri bu yeni bilginin onları dünyanın efendileri yapmasını umuyordu." (s. 284)

Bu satırları bir fantastik romandan değil, bir tarihçinin kitabından aktardık!.. Harari, "cehaletinin farkına varmıyor" mudur, bilemiyoruz. Fakat tarih bilimi, kapitalizmin yükselişiyle, bilimsel atılımlar arasındaki bağlar konusunda geniş bir külliyata sahip. Örneğin toplumsal ihtiyaçlar, egemen sınıfın çıkarları, coğrafi keşiflerin yapılmasında temel itici güçlerden. Bu keşiflerin yapılmasını olanaklı kılan belli bir bilimsel-teknik birikimin varlığı da gerekli. Oysa Harari daha eski dönemlerde böyle keşiflerin olmamasını "meşgul olmaya", "amacı olmamaya" bağlıyor: "Tarih boyunca çoğu insan toplumu, yerel çatışmalarla ve savaşlarla o kadar meşguldü ki, uzak diyarları keşfetmek ve fethetmek gibi bir amaçları olmamıştı." (s. 289). Keşifleriyse "hırslara" bağlayıp, kâşiflerin bir "hastalığa tutulmuş" olduklarından bahsediyor:

“Avrupalıları sıra dışı yapan şey keşfetmek ve fethetmek konusunda benzeri görülmemiş doyumsuz hırslarıydı (…) Tuhaflık erken modern çağdaki Avrupalıların yabancı kültürlerle dolu uzak topraklara yelken açıp karaya ayak bastıklarında, ‘Bu topraklara kralım adına el koyuyorum!’ demek gibi bir hastalığa tutulmuş olmalarındaydı.” (s. 291)

En naif ifadelerle, tarih bilimine saygısızlık, Harari’nin bu tutumu…

Düşüncelerinizi Okuyacaklar!..

“(…) her havaalanı ultra karmaşık fMRI aletleriyle donatılabilir ve böylece insanların beyinlerinden geçen öfke ve nefret dolu düşünceleri anında tespit edebilirler.” (s. 263)

Yani “düşüncelerinizi okuyacaklar” diyor. Kim okuyacak, ABD Savunma Bakanlığı… Fonksiyonel MR’ın tıpta kullanıldığını ve düşüncelerin okunmasıyla hiçbir alakasının olmadığını belirtmeliyiz. Havaalanlarına MR cihazı koymak ve geleni geçeni bu cihaza sokmak, ne biçim bir fantezinin ürünüdür; bilemedim…

Kapitalizme Güzelleme

Şimdi de gelin, Harari’nin kapitalist üretim tarzına ve iktisada yaklaşımına bakalım:

“Tarım, ekonomi, tıp ve sosyolojideki son buluşlara dayanarak fakirliğin ortadan kaldırılabileceği, artık üzerinde uzlaşılan bir fikirdir. “(s. 266)

Bu doğrudur, fakat Harari bunu kapitalist toplumsal ilişkilerinin sınırları içerisinde mümkün görüyor. Öyle olunca sormak gerekiyor; yüzyıllardır istatistiksel verilerin gösterdiği gibi neden fakirlik ortadan kalkmıyor. Kapitalist toplumsal sistemde bir yanda servet, bilgi birikirken, buna karşıt eğilim olarak “büyük insanlık” için fakirlik, cehalet ve sağlıksızlık göreli artıyor.

“Geçtiğimiz beş yüz yıl boyunca, ilerleme fikri insanların geleceğe giderek daha fazla güvenmelerini sağladı. Bu güven krediyi ortaya çıkardı, kredi gerçek ekonomik büyümeyi, büyüme de geleceğe olan güveni güçlendirdi ve daha fazla kredi verilmesinin yolunu açtı.” (s. 309)

İktisattan anlamıyorsanız, neden bu konuda yazarsınız?.. Harari’ye göre, kredilerin alınıp verilmesini, ilerleme fikri ve geleceğe güven duygusu sağlıyor.

“Smith’in, insanların bencil bir şekilde kar artırma dürtüsünün, kolektif zenginliğin temeli olduğu iddiası, insanlık tarihindeki en devrimci fikirlerden biridir.” (s. 310)

Sermaye, bir toplumsal ilişki olarak sömürüsüz var olmaz. Bencilliğin ya da dürtünün ürünü olmayan sermaye, “kolektif zenginlik” de oluşturmaz.

“Bu yatırım sonuçta daha fazla kar getirir, bu fazla kar yine üretime yatırılır, bu da daha fazla kar getirir… bu döngü bu şekilde sonsuza dek gider” (s. 311)

Harari’nin azalan kar oranları eğilimini bilmesini beklemiyorduk, değil mi?..

“Gelirinin bir kısmını borsaya yatıran çalışkan bir fabrika işçisiyse kapitalisttir.” (s. 311)

Borsada devede kulak bir payı oldu mu, bir işçiyi kapitalist saymak!.. Oysa işçi ve kapitalist olmak, belirli bir toplumsal ilişki olan sömürü, eş deyişle üretim ilişkilerine dâhil olmak demektir.

“Dünyayı farklı bir şekilde yönetmeye dönük tek deneme (komünizm) her anlamda kapitalizmden o kadar kötüydü ki, kimse bunu bir daha denemeye cesaret edemiyor (…) kapitalizmi sevmeyebilirsiniz ama artık onsuz yaşayamayız (…) Tarihte Atlantik köle ticareti ve Avrupa işçi sınıfının sömürülmesi gibi bazı yanlışlar yapılmıştır ama bunlardan ders çıkardık ve biraz daha bekleyip pastanın biraz daha büyümesine izin verirsek herkes daha büyük pay alacaktır (…) Buna dönük olumlu işaretler mevcut.” (s. 330)

Harari bu cümleleri olumlayıp yazıyor. “Denemeye cesaret etmek”, “köle ticareti ve işçi sınıfının sömürülmesi gibi yanlışlar”, “ders çıkarmak”, “pastanın büyümesi”… Yaşanmış sosyalizm deneyimlerini kötülerken, kapitalizmi ebedi bir toplumsal sistem olarak göstermeye çalışıyor.

Hayvanların Duyguları

Harari hayvanların duygularının olduğunu, insanların endüstriyel tarım ve hayvancılıkla, evcilleştirilmiş birçok hayvana eziyet edildiğini de yazıyor (s. 338-43). “Laboratuvar maymunları, süt inekleri ve üretim bantlarındaki tavukların çektiği acılar” (s. 373)dan bahsediyor.

Kapitalist üretim tarzı karlılık için bahsettiği üretim yöntemlerini uyguluyor. Bundan hiç bahsetmeyen Harari, endüstriyel hayvancılık kapsamındaki evcil hayvanlara üzülüyor ve okuru da üzülmeye davet ediyor. Geleceğe ilişkin ütopik bir iddiada bulunmak istemeyiz, fakat komünist toplumda, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak bir düzeyin altına düşülmeksizin, hayvanların duygularını dikkate alan farklı üretim yöntemlerinin planlanıp uygulanacağını belirtebiliriz.

Yeni Bir Din türü: Tüketimcilik

“(Kapitalizmde tüketimci etik-MB), tüm yapılması buyrulanları inananların yerine getirdiği tarihteki ilk dindir.” (s. 346)

Meta estetiğinden, tüketim kültürü ya da ideolojisinden belki de en iyisi “çılgınlığından” bahsetmek yerine, yeni bir din türünden bizi haberdar ediyor(!)..

Emperyalizm mi İmparatorluk mu?..

Emperyalist-kapitalist dünya sistemine güzelleme yapan Harari, okuru ikna etmeye çalışıyor:

“Bugün insanlık bu orman kanununu bozdu; nihayet sadece savaşsızlık değil, gerçek barış da var.” (s. 366) “İkinci Dünya Savaşı’nın bitişinden itibaren geçen 70 yıl (…) insanlık tarihinin açık arayla en barışçıl dönemidir.” (s. 361)

“Bizim çağımız, tarihte ilk defa dünyanın barışsever seçkinler tarafından domine edildiği, politikacıların, iş adamlarının, entelektüellerin ve sanatçıların savaşı hem kötü hem de kaçınılabilir bir şey olarak gördüğü çağ oldu.” (s. 368)

“(…) küresel bir imparatorluğun doğuşuna tanık oluyoruz. Daha önceki imparatorluklar gibi bu da sınırları içinde barışı tesis ediyor. Sınırları tüm dünya olunca da Dünya İmparatorluğu fiilen dünya barışını da tesis etmiş oluyor.” (s. 369)

Rusya-Ukrayna savaşı güncel bir örnek... Son 70 yılda ilk elde akla gelen Irak-İran savaşı, Körfez savaşı, Kore savaşı, Vietnam savaşı, İsrail-Mısır savaşı gibi birçok savaşın üzerini örtmek de mümkün değil. Bunlara kör kalmamızı isteyen Harari “küresel ticaret ve finans ağından”, “hızla yayılan modalardan”, “küresel sorunları paylaşan ülkelerden”, “küresel bir toplum”dan ve “yeni küresel imparatorluktan” dem vuruyor (s. 211). Aslında bahsettiği, savaşların yaşanmaması olanaksız bir dünya sistemi olan emperyalist-kapitalist dünya düzeni… “İnsanlık bugün eskiden sadece masallarda anlatılan bir zenginliği yaşıyor” (s. 370) şeklinde yazan Harari, büyük insanlık olan üretenlerin, sömürülenlerin ve bağımlı/az gelişmiş kapitalist ülkelerin halklarının yaşam koşulları, beslenme durumu ya da sağlıkları hakkındaki istatistik verileri gözlerden uzak tutmuş oluyor.

“(…) modern tıbbın zaferleri bunun örneklerinden sadece biridir. Daha önce örneği bulunmayan diğer başarılarımız arasında şiddetin çok ciddi oranda azalması, uluslararası savaşların neredeyse ortadan kalkması, büyük ölçekli açlık ve kıtlıkların hemen hemen bitmesi sayılabilir. (s. 372)

Oysa ne savaşlar ortadan kalkmış bulunuyor ne Güney Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya’daki beslenme yetersizlikleri, sağlıklı koşullarda yaşayamama gibi sorunlar çözülmüş durumda, ne de şiddet istatistiklerinde bir düşüş var. Kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte insanlık tarihinde beslenme, sağlık, eğitim, konut gibi alanlarda ortalama ve genel düzey olarak ilerleme elbette var, fakat bu gelişmeler, insan toplumuna eşit dağılmadığı gibi olanaklı olan düzeyin de gerisinde bulunuyor.

Mutluluğun Sırrı

“Bugün nihayet mutluluğun sırrının biyokimya sistemimizde olduğunu anladığımıza göre, zamanımızı politika ve sosyal reformlara, siyasi mücadele ve ideolojilerle ilgilenmekle geçirmeyi bırakıp bizi gerçekten mutlu eden tek şeye odaklanabiliriz: biyokimyamızı manipüle etmek. Eğer beyin kimyamızı anlamak ve uygun tedavileri geliştirmek için milyarlar harcarsak, insanların her zamankinden daha mutlu olmasını sağlayabiliriz (…) Para, toplumsal statü, plastik cerrahi, güzel evler, iktidar konumları, bunların hiçbiri size mutluluk getirmez, uçup gitmeyen gerçek mutluluk sadece seratonin, dopamin ve oksitosin sayesinde olur.” (s. 382)

Kısaca Harari adeta herkese Prozac kullanmayı öneriyor!.. “Biyokimyayı manipüle etmek”, durup dururken hem de… Bu düşünce “boş ver, dünyayı sen mi kurtaracaksın” kodlamasının başka bir versiyonu aslında. Biyolojist ve faşizan bir versiyon…

“İnsanların yaşamlarına atfettiği *herhangi* bir anlam sadece sanrıdan ibarettir.” (s. 384)

İnsanlar yaşamlarını değerlerle, inançlarla, ideolojilerle anlamlandırdığına göre, Harari sanrılarla yaşandığını öne sürüyor. Mutluluğun, “belki de bir insanın anlamla ilgili sanrılarını, hâkim kolektif sanrılarla uyumlu hale getirmesi” (s. 385) olduğunu yazıyor. Özcesi, “sürüden ayrılma” diyor.

Bitirirken

Şaşmamak elde değil. Öyle değil mi? Harari neden bu kadar popüler?.. Kitabının ve kendisinin reklamı iyi yapılıyor, bu bir neden olabilir. Diğer bir nedense, ortalama okurun teorik ve ideolojik yönelimlerinin durumu ve düzeyi tarafından şekilleniyor.

Yazdıklarımıza itirazı olan, eleştiren, katkı yapacak olan okurlar olursa, bu hepimizi geliştirecektir.

EK-8:

[Harari'nin Homo Deus'u]

Harari, *Homo Deus* adlı kitabında geleceğe ilişkin spekülasyonlarda bulunuyor. Bugünün insan toplumunun sahip olduğu ilişki ve etkileşimleri, iktisadi-siyasal pratikleri ve süreçleri dikkate almadan, sadece teknolojik ilerlemelere bakarak, geleceğin insan toplumuna dair bir resim çiziyor. Bunun dışındaki görüşlerini ise, *Sapiens* adlı kitabından sonra bu kitapta bir kez daha tekrarlıyor.

Gelin kitaptaki argümanlara yakından bakalım.

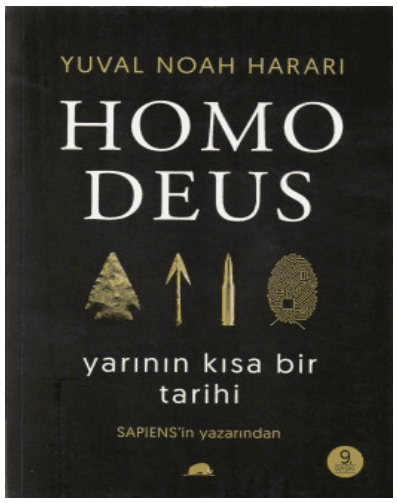

Kıtlık, Salgınlar ve Savaşlar

Harari şöyle yazıyor:

"Kıtlık, salgın ve savaşları engellemenin yollarını gayet iyi biliyoruz ve çoğu zaman da bunda başarıya ulaşıyoruz." (s. 14)

Harari, günümüzde milyonların kıtlıktan, salgınlardan ve savaşlardan öldüğünü biliyorum diyor, fakat bunların insanlığın kontrol edemeyeceği, engellenmesi mümkün olmayan trajediler olmaktan çıktığını yazıyor:

"Kıtlık, salgın ve savaşlar muhtemelen gelecek yıllarda da milyonların canına mal olmaya devam edecek. Ama tüm bunlar, aciz insanlığın kontrolünün dışında, engellenemez trajediler olmaktan çıkıp artık aşılabilir engeller haline geldi." (s. 30-1)

Aslında *potansiyel olarak* evet!.. Kıtlık da, salgınlar da, savaşlar da *potansiyel olarak* önlenebilir durumda. Buna ket vuransa emperyalist dünya sistemi ve kapitalist toplumsal ilişkiler…

Gelin önce dünyada insanların beslenme durumuna bakalım. 2022 yılı Dünya Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu (SOFI) adındaki rapordan bazı sayısal verileri aktaralım:

- 2021'de 828 milyon insan açtı. Bu düzey, bir önceki yıla göre 46 milyon ve 2019'dan 150 milyon daha fazla.

- Açlıktan etkilenen insanların oranı 2020'de sıçradı ve 2021'de dünya nüfusunun %9,8'ine ulaştı. Bu oran, 2019'da %8 ve 2020'de %9,3 düzeyindeydi.

- Dünyada yaklaşık 2,3 milyar insan (%29,3) 2021'de orta[583] veya ciddi[584] düzeyde gıda güvensizliği yaşıyordu – COVID-19 pandemisinin patlak vermesinden öncesine kıyasla 350 milyon daha fazla. Yaklaşık 924 milyon insan (küresel nüfusun %11,7'si), iki yılda 207 milyon artışla ciddi düzeylerde gıda güvensizliği ile karşı karşıya kaldı.

- COVID-19 pandemisinin ekonomik etkilerinden ve pandemiyi kontrol altına almak için alınan önlemlerden kaynaklanan tüketici gıda fiyatlarındaki enflasyonun etkisiyle, 2019'a göre 112 milyon artışla 2020'de yaklaşık 3,1 milyar insan sağlıklı beslenemedi.

- Beş yaşın altındaki tahmini 45 milyon çocuk, ölüm riskini 12 kata kadar artıran ve en ölümcül yetersiz beslenme biçimi olan aşırı zayıflıktan mustaripti. Ayrıca, beş yaşın altındaki 149 milyon çocuk, diyetlerindeki temel besin maddelerinin kronik eksikliği nedeniyle büyüme ve gelişmede yetersiz kalırken, 39 milyonu fazla kiloluydu.

- İleriye dönük olarak, tahminler yaklaşık 670 milyon insanın (dünya nüfusunun %8'i) 2030'da – küresel bir ekonomik toparlanma dikkate alınsa bile – hala açlıkla karşı karşıya kalacağı yönünde.[585]

Kıtalara göre 2018 yılında kişi başına tüketilen ortalama yiyecek miktarları ise şöyle:

- Avrupa – 780,6 kg (günde 2,13 kg)
- Kuzey Amerika (ABD ve Kanada) – 861,8 kg (günde 2,36 kg)
- Asya – 679,7 kg (günde 1,86 kg)
- Güney Amerika – 668,3 kg (günde 1,83 kg)
- Afrika – 540,8 kg (günde 1,48 kg)
- Okyanusya – 769,1 kg (günde 2,11 kg)[586]

Asya, Güney Amerika ve Afrika'nın kaynakları yağmalanan, işgüçleri aşırı sömürülen ülkelerinin aralarındaki farkları ve ayrıca ülkeler içerisindeki sınıfsal farkları biryana bıraksak bile, bu kıtalardaki ortalama yiyecek tüketimi, gelişkin kapitalist-emperyalist devletlerin bulunduğu Kuzey Amerika, Avrupa ve Okyanusya'daki tüketimin gerisinde kalıyor.

Bu sayısal verilerden, dünyada açlığın (kronik yetersiz beslenmenin), sağlıklı beslenememenin, önlenmesi mümkün olduğu halde kontrol altına alınamadığı görülüyor. Dünyada üretilen besinlerin yetmemesi yüzünden yaşanan bir kıtlıktan bahsetmek olanaklı görünmüyor. Fakat kıtalar, bölgeler, ülkeler ve ülkeler içerisindeki bölgeler ile sınıfsal ve etnik olarak bölünmüş insanlar arasında, beslenmenin durumu eşitsiz dağılıyor. Kapitalist-emperyalist dünya toplumundaki sömürü ilişkileri, egemenlik-bağımlılık mekanizmaları ve bazı ülkelerdeki hammadde ile kaynakların talanı, bunu sağlayan temel neden durumunda. Ve dünyada beslenmeyle ilgili sorunların çözülmesi, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve emperyalist dünya düzeninin devrilmesine bağlı bulunuyor.

Oysa Harari, "eğer Suriye, Sudan ya da Somali'de insanlar açlıktan ölüyorsa, bu bazı siyasetçiler böyle istediği için oluyor." (s. 16) şeklinde yazıyor. Bazı bireyleri suçlu addederek, nesnel bir gerçekliğin oluşma nedenlerinin ve oluşum mekanizmalarının üzerini örtüyor.

Salgınlara değinelim… Mikroorganizmaların hastalık yapma ve yayılma yollarını biliyoruz. Salgınları aşılar ve ilaçlarla nihayetinde kontrol altına alabiliyoruz. Koruyucu diğer sağlık önlemleri de bu konuda önem taşıyor.

Örneğin COVİD-19 pandemisini düşünelim… Aşı üreten şirketler, patentler alarak, aşı üretme bilgisini ve teknolojisini tekellerinde tutarak, muazzam miktarlarda karlar elde ettiler. Oysa bu bilgiyi ve teknolojiyi, diğer ülkelerle paylaşabilirlerdi. Afrika, Asya ve Güney Amerika'daki birçok ülkede büyük kitleler, aşıya yıllarca ulaşamadığından, sağlık alt yapılarındaki yetersizlikler ve sistemlerinin kamu yararına çalışır durumda olmaması nedeniyle, hastalıktan daha çok etkilendi ve ölüm oranları yüksek oldu. Aşılamanın olmaması, aşıdan daha çok

---

[583] İnsanların yıl içinde zaman zaman, gelir veya diğer kaynakların yetersizliği nedeniyle tükettikleri gıdanın kalitesini ve/veya miktarını azaltmak zorunda kalmasına, orta düzeyde gıda güvensizliği deniyor. Bkz; https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021 Erişim tarihi: 10.10.2022

[584] Yılın bazı zamanlarında insanların yiyeceklerinin tükenmesi, açlık yaşaması ve en uç noktada bir gün veya daha fazla yiyeceksiz kalmasına, ciddi düzeyde gıda güvensizliği deniyor. Bkz; https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021 Erişim tarihi: 10.10.2022

[585] https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021 Erişim tarihi: 10.10.2022

[586] https://goodseedventures.com/worldwide-food-consumption-per-capita-2/ Erişim tarihi: 10.10.2022

varlıklı azınlıkların yararlanması yüzünden mutasyonların birçoğu bu ülkelerde gerçekleşti ve mutasyona uğramış virüsler, dünyanın geriye kalanına tekrar tekrar yayıldı. Bu sırada gelişmiş kapitalist ülkeler, aşı üreten şirketlere ihtiyaçlarının birkaç misli miktarda aşı siparişi vermiş ve teminini sağlamıştı bile… Şimdi bir de dünyada komünist toplumun kurulu olduğunu düşünelim. Bu durumda aşı birçok merkezde üretilene kadar salgın dünya çapında etkili olmadan önce önlenememişse, toplum sağlığı önlemleri alınır, örneğin tüm dünyada iki hafta boyunca tam kapanma uygulanır, sonrasında belirti gösterenlere ve çevresindekilere tarama testleri yapılır, lokal karantinalar uygulanırdı. Aşı birçok merkezde üretilir üretilmez, tüm dünyaya eşit şekilde dağıtımı sağlanır ve uygun görülen herkese yapılırdı. Komünist dünya toplumunda, bu pandeminin kontrol altına alınması, günümüzdekinden çok daha erken sağlanırdı ve çok daha az sayıda insanın ölümü gerçekleşirdi.

Peki COVİD-19 pandemisini kontrol altına almak kaç yıl sürdü?.. Kapitalist-emperyalist sistemin hakim olduğu bir dünyada, bu enfeksiyon salgını uzun süreler boyunca kontrolümüz altında olamadı. Çünkü insan toplumu, kendi iç işleyişine ve ilişkilerine ortaklaşa ve bilimsel/rasyonel kurallarla hükmetmiyor şu anda.

Bakın Harari HIV'in yol açtığı AIDS hakkında ne düşünüyor:

"Benzer şekilde doktorların AIDS'in işleyiş mekanizmasını anlamasının üzerinden yıllar geçmişken bile Sahra altı Afrika'da milyonlarca insanın hala bu hastalıktan ölmesi, haklı olarak kötü talihten çok insanların aptallığına ve umarsızlığına yorulur." (s. 25-6)

Milyonlarca insanın AİDS'ten ölmesini Harari, bu insanların "aptallığına ve umarsızlığına" bağlıyor. Oysa mevcut toplumsal değerler ve kültürler içerisinde bu bölgede yaşayan insanların seks davranışları ve enfeksiyondan koruyucu önlemlerin devletler tarafından insanlara sağlanmayışı temel nedenler arasında bulunuyor. Bu nedenlerin ortadan kaldırılması için uygulanacak sağlık ve eğitim politikalarını düşünmek içinse uzman olmaya gerek yok.

Dünyada önlenebilir ya da tedavi edilebilir olduğu halde enfeksiyonlardan ölen ya da bu enfeksiyonların kalıcı izlerini taşıyan erişkin ve çocukların ağırlıkla, az gelişmiş ve bağımlı kılınan ülkelerde veya sosyoekonomik açıdan alt sınıfa mensup emekçilerde ve yoksullar arasında bulunduğunu da hatırlamak gerekiyor.

Kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olması sonrası geldiğimiz noktada, dünya nüfusunun beslenme olanakları ve salgın hastalıklarla baş etme konusunda, eski çağlara göre daha ileri bir düzeyde bulunduğu yadsınamaz. Fakat açlığın ve salgınların insanlığa bugünkü eşitsiz dağılımının nedenlerini ve mahvedici sonuçlarını ortadan kaldırmak, bu sorunlar üzerinde insanlığın tam bir kontrolünü sağlamak için yeni toplumsal ilişkiler barındıran yeni bir dünya düzeninin kurulması gerekiyor. Komünist dünya ve toplum düzeni…

Savaşlar hakkındaysa Harari şunları yazıyor:

"Orman Kanunu tamamen ortadan kalkmış olmasa da 20. yüzyılın ikinci yarısında nihayet geçerliliğini yitirdi. Birçok bölgede savaşlar hiç olmadığı kadar seyrekleşti." (s. 26)

"Bilgi en önemli iktisadi kaynak haline geldikçe savaşların karlılığı da azaldı ve savaşlar, hala eski usul hammadde ekonomileriyle yürüyen Ortadoğu ve Orta Afrika gibi belirli bölgelerle sınırlanmaya başladı." (s. 27)

"Tarih boyunca kral ve imparatorlar yeni bir silah edindiklerinde, er ya da geç şeytana uyar ve o silahı kullanırlardı. Ne var ki 1945'ten bu yana, insanlık bu dürtüye karşı gelmeyi öğrendi (…) hem Ormanın hem de Çehov'un Kanununu (silahlanma varsa, bunların kullanıldığı savaşlar da olacaktır şeklinde özetlenebilecek düşünce-MB) çiğnemekte ustalaştık. Bir gün bu kanunlar yeniden hüküm sürerse bu kaderimizde yazdığı için değil kendi hatalarımız yüzünden olacak (…) Merkezi hükümetler ve güçlü devletler kendilerini kontrol edebilmeyi öğrenmiş gibi görün(üyor)." (s. 29)

"Radikal İslamcıların Saddam Hüseyin'i alt etmesi mümkün değildi. 11 Eylül saldırılarıyla kışkırttıkları ABD, onların yerine Ortadoğu dükkânını yerle bir etti. Şimdi de enkazın içinden yeşeriyorlar. Bizi ortaçağ günlerine sürükleyip Orman Kanunu'nu geri getirmek isteyen teröristler aslında bunu gerçekleştiremeyecek kadar zayıflar. Bizi kışkırtsalar da nihayetinde her şey bizim tepkilerimizde bitiyor. Orman Kanunu yeniden yürürlüğe girerse bunun suçlusu teröristler olmayacak." (s. 30)

Savaşların oluşmasının nedeni olarak "Orman Kanunu", "şeytana uyma", "dürtü", "hatalarımız", "bizi kışkırtmaları ve tepkilerimiz" gösteriliyor. Savaşların 20. yüzyılın yarısından günümüze dek "hiç olmadığı kadar seyrekleşmesini" ise, "Orman Kanunu'nu ve Çehov Kanunu'nu çiğnemeye", "savaşların karlılığının azalmasına", "merkezi hükümetlerin ve güçlü devletlerin kendilerini kontrol edebilmeyi öğrenmesine" bağlıyor. Bir tarihçinin savaşların iktisadi, siyasal ve toplumsal koşullayıcılarını ve nedenlerini hiç bilmemesi mümkün olmadığından, Harari'nin bu cümlelerinin, okuru yanlış yönlendirme/maniple etme işlevine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Üstelik 11 Eylül saldırıları ABD tarafından Afganistan ve Irak'ın işgali için bir fırsat olarak kullanılmıştır. Saddam Hüseyin'in temsil ettiği iktidarın Irak'ta yıkılması, petrol tröstlerinin ve emperyalist devletlerin, bu ülkenin petrol ve doğal gaz kaynaklarına doğrudan ulaşma amacıyla savaş açmalarıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca, emperyalist devletlerdeki halkların tutumlarını, her ne kadar burjuva politikacılar tarafından büyük oranda ve etkili bir şekilde yönlendirilseler de bu ülkelerin devletlerinin politikalarından ayırt etmek gerekir.

Peki dünyada son 70 yılda savaşlar Harari'nin yazdığı gibi seyrekleşti ve Ortadoğu ile Orta Afrika'ya mı sıkıştı?..

Dünyada halen devam eden silahlı çatışma bölgelerini gösteren harita şöyle:[587]

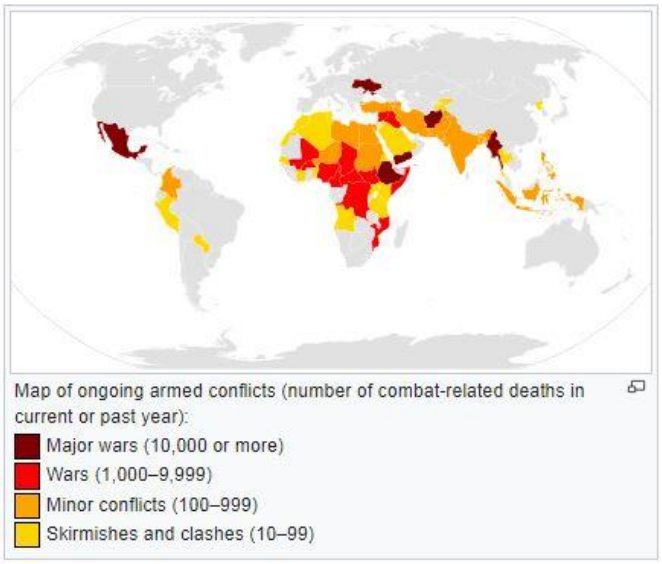

Görüldüğü gibi silahlı çatışmalar ve savaşlar, hiç de Ortadoğu ve Orta Afrika'ya sıkışmış durumda değil. Dünya'da en az 40 farklı bölgede çatışmalar yaşanıyor. Eğer bunlar ağırlıkla "çatışmalar", savaşlar değil ki deniyorsa, o zaman 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde 2020 yılına kadar olan savaşların listesini yazalım:

"1950-1953 Kore Savaşı, 1961 Küba, 1961-1973 Vietnam Savaşı, 1965 Dominik Cumhuriyeti, 1982 Lübnan, 1983 Grenada, 1989 Panama, 1991 Körfez Savaşı (Kuveyt ve Irak), 1993 Somali, 1994 Haiti, 1994-1995 Bosna, 1999 Kosova, 2001-2021 Afganistan, 2003-2010 Irak Savaşı, 2011 Libya, 2012-2019 IŞİD ile Savaş, 2017-Günümüz Suriye"[588]

Dünyada barışın da teminatı, deneyimlerle emekçi halkların çıkarlarının ortak oluğunu kanıtlayan ve insanların kardeşliği fikrini gerçekleştiren sosyalist bir dünya toplumunun var olması… Dünya'da barış olanaklı, fakat mevcut toplumsal ilişkiler bu olanağın önünde bir engel olarak yükseliyor.

Harari, "eşi benzeri görülmemiş refah ve sağlık seviyeleriyle uyum içinde yaşamayı garantilediğimize göre (…)" (s. 32) diyor. Oysa Dünya'daki emekçiler, yoksullar, bazı etnitesitelerden oluşan "büyük insanlık" için böylesi bir "garantileme" bulunmuyor. Geleceğe bakarken de kapitalist toplumsal ilişkileri yok sayıp, soyut bir "insan türü" ve "aklından", "arzularından", "kanaat etmesinden", "yetinmesinden" ve "haline şükretmesinden" bahsediyor:

"Kıtlığı, salgınları ve savaşları engellediğimiz için birazcık tatmin olup halimize şükrederek ekolojik dengeyi korumaya da çalışacak mıyız? Şüphesiz en mantıklı ihtimal bu olsa da insan türü büyük ihtimalle bu yolu izlemeyecek. İnsanlar nadiren ellerindekiyle yetinmeyi biliyor. İnsan aklı hemen hemen her zaman kanaat etmek yerine daha fazlasını arzuluyor. İnsanlar hep daha iyinin, daha fazlanın ve daha lezzetlinin peşindeler." (s. 32)

Oysa insanları içinde bulundukları toplumsal çevre ve taşıdığı ilişkiler koşulluyor. Ekolojik dengeyi korumaya dönük gelişmiş kapitalist ülkelerdeki politikacılar sınırlı da olsa adımlar atabiliyor, çünkü artık fosil yakıtlar yerine yeni enerji kaynaklarının kullanıma sokulması düşünülüyor. Buna karşın çevreyle uyumlu bir endüstrileşmeyi planlamak ve yaşama geçirmek yönünde atılacak adımlar konusunda, temel ilkeleri ve işleyiş tarzı dikkate alındığında sosyalist bir dünya sisteminin kat be kat üstün olduğu görülüyor.

Ölümsüzlük, Mutluluk ve Tanrısallık Üzerine Spekülatif Fanteziler

---

[587] https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ongoing_armed_conflicts Erişim tarihi: 22.10.2022

[588] https://www.infoplease.com/history/us/major-military-operations-since-world-war-ii Erişim tarihi: 10.10.2022

Harari insanlığın yeni hedefinin ölümsüzlük, mutluluk ve tanrısallık olacağını belirtiyor (s. 32-80). Aslında kitabında yaptığı işin özeti, son teknolojik gelişmelere bakarak spekülasyonlar yapmak, geleceğe ilişkin fanteziler kurmak.

Hakikaten gelecekte insanların yaşam süresini ve bununla birlikte genç kalma süresini uzatmak mümkün olabilir. Günümüzde zaten ilaçlarla biyokimyamıza da gerektiği durumlarda müdahale ediyoruz. Peki bunu mutluluk elde etmek için kullansak olmaz mı?.. Mutluluk, birçok faktörün insanlar üzerindeki bileşik etkisiyle ortaya çıkan bir sonuçtur ve yeniden üretilmesinin ve sürdürülebilmesinin koşulları var olduğu sürece gerçekleşir. Örneğin insanların refah içinde yaşaması, mutluluğun gerekli bir koşuludur denebilir. Fakat yaratıcılık, konfor, tatmin, kendini geliştirme ve gerçekleştirme, öğrenme ve öğretme gibi birçok etkenle ilişkilidir, mutluluk. Depresyondaki bir insanın duygu durumunu düzeltmek için ilaçlar verilerek, biyokimyasının değiştirilmesinin yadırganacak bir yanı bulunmuyor. Fakat mutlu olacakları olanaklar ve koşullar sağlanıp, insanların mutlulukları için çalışılacağına, hiçbir neden yokken, durup dururken insanların biyokimyalarıyla oynamak sağlıklı görünmüyor.

Öte yandan Harari, tanrısallık hedefine şu şekilde ilerlenebilir diyor:

“İnsanları tanrı mertebesine yükseltmek muhtemel üç şekilde ilerleyebilir: Biyoloji mühendisliği, siborg mühendisliği ve organik olmayan varlıkların mühendisliği.” (s. 55)

Bütün bu alanlarda yaşanacak bilimsel-teknolojik gelişmeler biz ve gelecek nesillerce görülecek, kullanılacak. Bunlar üzerine spekülasyon yapmanın ne gibi bir yararı vardır, sormak gerekiyor…

Harari’nin fantezi/spekülasyonlarına örnekler verelim:

“Siborg bir doktor Stockholm’deki evini hiç terk etmeden Tokyo’da, Chicago’da ya da Nars’ta bir uzay istasyonunda acil bir ameliyata girebilir. Bir çift biyonik göz ve elin yanında hızlı bir internet bağlantısı yeterli olacaktır. Tekrar düşününce, neden bir çift göz ya da el isteyelim ki? Neden dört tane olmasın? Hatta bunlar fuzuli bile olabilir. Siborg bir doktor zihniyle araçları yönetebilecekken neden elleriyle neşter tutmaya ihtiyaç duysun?” (s. 56)

“(…) Kaptan Kirk yerine Mr. Data tarafından yönetilen galaktik bir imparatorluğun tohumları atılıyor olabilir.” (s. 57)

“(…) teknoloji insan zihninin yeniden yapılandırılmasını sağladığında *Homo sapiens* türü ortadan kalkacak, insan tarihi nihayet sona erecek ve bizim gibi insanların kavrayamayacağı yepyeni bir süreç başlayacak.” (s. 58)

“Böylesi algoritmalar insan kapasitesini geride bırakmayı başarırsa gezegenin çoğunu satın almış algoritmik bir üst sınıf ortaya çıkabilir.” (s. 337)

“21. yüzyılda biz de yeni ve devasa bir işsiz sınıfının doğuşuna tanık olabiliriz (…) Bu ‘işe yaramaz sınıf’ işsiz olmakla kalmayacak, istihdam edilemez de olacak.” (s. 339)

“Bazı insanlar vazgeçilmez olmaya ve sırları çözülemez kalmaya devam edecek ve bu insanlar sürümleri yükseltilmiş dar bir süper insan eliti oluşturacak (…) Çoğu insanın sürümü yükseltilemediğinden çoğunluk bilgisayar algoritmaları ve süper insanlar tarafından yönetilecek ve giderek daha alt bir sınıfa mensup olacaklar.” (s. 360)

“Tekno-hümanizme göre, genlerimizde değişiklik yaparak ve beynimizdeki bağlantıları yeniden yapılandırarak ikinci bir bilişsel devrimi ateşlemek mümkün olabilir.” (s. 366)

“(…) dataizm (…) bir din olma yolunda ilerliyor. Bu dinin en yüce değeriyse ‘bilgi akışı’ (…) İnsanlar zamanla gezegenimizin sınırlarını aşıp galaksiye hatta tüm evrene yayılacak ‘Nesnelerin İnterneti’ni yaratma amacıyla kullanılan araçlardan ibarettir.” (s. 397)

“(…) Dataizm insanları dışlayarak insan merkezci yaklaşımı veri merkezci bir görüşe dönüştürecek gibi duruyor. Dataist devrim (…) önümüzdeki yetmiş seksen yıl içinde gerçekleşebilir.” (s. 407)

Evet, kitabın pazarlamaya çalıştığı spekülatif fanteziler bunlara benzer şeylerden oluşuyor. Harari bu gelecek fantezileri üzerine spekülasyonlar yapıyor. Kitabının ulaştığı son durağı bunlar oluşturuyor.

“Benim öngörüm, insanlığın 21. yüzyılda neye ulaşmayı *deneyeceğine* odaklanıyor, neyi *başaracağına* değil. Gelecekte ekonomi, toplum ve siyasetin ölümü yenme çabasıyla şekilleneceğini iddia etmem, 2100 yılında insanların ölümsüz olacağı anlamına gelmez.” (s. 68)

Peki hakikaten gelecekte ekonomi, siyaset ve toplum, “ölümü yenme çabasıyla” şekillenebilir mi?.. Ya da bahsettiği diğer teknolojik gelişmelerle?.. Fantastik bir sinema filmi izlemiyorsak ya da bir bilgisayar oyunu oynamıyorsak, ekonominin, siyasetin ve toplumun bilimsel işleyiş mekanizmalarının olduğunu, teknolojinin bir üretici güç olarak toplumsal ilişkilere katıldığını ve etkileşimler içerisinde bulunduğunu, fakat geleceğin toplumsal tarihini tek başına şekillendiremeyeceğini görmek gerekiyor.

Biyolojik Evrim mi, Tarihsel-Kültürel Evrim mi?

“Sapiens’in son durak olduğunu düşünmemiz için ortada hiçbir sebep yok. Genlerimiz, hormonlarımız ve sinir hücrelerimizdeki görece küçük değişiklikler, taştan kesici aletler yapmanın ötesine geçemeyen *Homo erectus*’u uzay gemisi ve bilgisayarlar üreten *Homo sapiens*’e dönüştürmeye yetti de arttı bile. DNA’mız, hormon sistemimiz ve beyin yapımızdaki birkaç minik değişiklikle neler ortaya çıkabileceğini kim bilebilir?” (s. 55)

Harari bir tarihçi, fakat tarih bilincinden yoksun görünüyor. Homininlerin evrimi, biyolojik bir evrimleşmeydi. Bu evrimleşme süreçlerinde doğal seçilim, mutasyonlar, kaynaklar için rekabet gibi biyolojik ve çevresel faktörlerin yanı sıra emek etkinliğinin yönlendirici bir faktör olduğunu unutmamak gerekiyor. İnsanların uzay gemileri ve bilgisayarlar üretmesiyse, toplumsal-kültürel evriminin sonuçları. Ve buna tarih diyoruz… Homo sapiens türü için bazı özelliklerimiz evrimleşmeye devam ediyorsa da yeni bir türü oluşturmamız imkânsız.[589] Gelecekte gen teknolojisi ve biyomühendisliğin neler getireceği konusunda, spekülasyon yapmanınsa bir faydası bulunmuyor…

‘Bilgi Çelişkisi’

Harari, “tarihsel bilginin çelişkisi” adını verdiği bir çelişkiden bahsediyor:

“Davranışı değiştirmeyen bilgi işe yaramaz, ama davranışı çok hızlı değiştiren bilgi de hızla bağlamını yitirir. Daha çok veriye sahip oldukça tarihi daha iyi anlarız ama tarih rotasını hızla değiştirir ve bilgilerimiz de hızla miadını doldurur (…) Yeni bilgiler daha hızlı ekonomik, sosyal ve siyasi değişimlere neden oluyor; biz ne olduğunu anlama çabasıyla bilgi birikimini çoğaltıyoruz ve bu da daha büyük dalgalanmalara yol açıyor.” (s. 70)

Oysa bilgilerin üretimi her zaman pratikleri izler. Bilgiler, ekonomiyi, siyaseti “çok hızlı” değiştiremez. Toplumsal değişimler, pratiklerle olur. Üretilen bilgiler toplumsal değişim süreçlerine katılır. Tarihsel akışı oluşturan, pratikler ve mücadelelerdir. İlerlemeler, kazanımlar, sınıflar arası dinamik denge durumları, böylece oluşur. Bireylerin davranışlarını bile büyük oranda bilgiler değil, toplumsal çevreleriyle etkileşimleri değiştirebilir. Toplumlar ise, bireyler gibi düşünülüp davranış değiştiriyor olarak kavranırsa, bu bilimsel bir tavır olmuyor.

Örnek olarak Marx’ın düşüncelerini veriyor Harari ve “bilginin çelişkisi” sayesinde Marx’ın öngörülerinin boşa çıktığını söylüyor (s. 70):

“Marx kapitalistlerin de okumayı bildiğini unuttu (…) kapitalistler alarma geçti. Onlar da *Das Kapital*’i inceleyerek Marksist analizlerin çıkarımlarını benimsemeye başladı (…) Hastalığın seyrine dair Marx’ın öngörülerine şiddetle karşı çıkan iflah olmaz kapitalistler bile onun yaklaşımlarından faydalandı. 1960’larda CIA, Vietnam ve Şili’deki toplumsal yapıyı incelerken Marksist sınıf teorisinden faydalandı.” (s. 69)

Kapitalist üretim tarzının belirli bir iç işleyişi ve düzenlenişi olduğundan, kapitalistler *Kapital*’i okuyup ezberleseler de minyatürünü basıp boyunlarına assalar da değişen bir şeycikler olmaz. İşçi sınıfının kazanımları ve iktidar mücadelesi pratikte gerçekleşir; buna karşıt yönde şekillenen bir mücadeleyi sermaye sınıfı veya örneğin CIA pratikte yürütmektedir. Yani “Marksist yaklaşımları kullanıp, davranışlarını şekillendirerek” (s. 70) değil, kapitalistler işçilerin mücadeleleri üzerine tavizler vermek zorunda kalmış, Avrupa’da kapitalist devletler, Sovyetler Birliği’nin insanlığa sunduğu kazanımların cazibesine karşı koymak adına sosyal devlet politikaları uygulamıştır. Buna biz, sınıflar arası mücadele diyoruz ve tarihsel ilerlemede üretici güçlerdeki gelişimle birlikte temel belirleyici bu oluyor.

Bu noktada tarihsel ilerlemeden bahsetmişken, Harari’nin bir tarihçi olarak öne sürdüğü tuhaf bir iddiaya değinmek istiyoruz:

“Sadece bir dizi tesadüfî olay bugünün haksız dünyasını ortaya çıkarmıştır. Akıllıca davranırsak dünyayı değiştirebilir, çok daha iyi bir dünya kurabiliriz.” (s. 72)

“Akıllıca davranmakla” sağlıklı bir politik hatta örgütlenmeyi kastetmiyor. Onun önerdiği bireysel bir tavır… Bu “kahrolası”, “haksız” ve “batsın” dünya ise, “sadece bir dizi tesadüfî olay”ın sonucuymuş. Tarih de bir bilim dalıydı, değil mi?..

Homo Sapiens Flora ve Faunayı, Homininleri Yok Etti Mi?

Harari’nin iddasına göre “atalarımız” şunu yaptı:

---

[589] https://evrimagaci.org/insanlarin-evrimi-durdu-mu-yoksa-evrimlesmeye-devam-ediyor-muyuz-114 Erişim tarihi: 10.10.2022

“Avustralya’daki büyük hayvanların yüzde 90’ının, Amerika’daki büyük memelilerin yüzde 75’inin, gezegendeki büyük kara memelilerinin neredeyse yarısının ve tüm diğer insan türlerinin soyunu tükettiler.” (s. 86)

Oysa bu bilgiler kesinleşmiş bilgiler değil… Örneğin “over-kill” (aşırı öldürme) hipotezi adı verilen ve 1967 yılında öne sürülen hipotez, ilk insanların dünyaya yayılırken bir yandan da gittikleri bölgelerde dev hayvanların soylarını kuruttukları yönündedir. Fakat bu hipotez tümüyle kanıtlanmış ya da çürütülmüş değil.[590] Pleistosen yok olmalarına ilişkin üç ana hipotez bulunuyor:

i. İklim değişikliğine bağlı olarak buzullar veya buzul tabakalarının ilerlemesi ve geri çekilmesiyle hayvanların ölümü.

ii. Hayvanların insanlar tarafından yok edilmesi: tarih öncesi avcılık hipotezi (Martin, 1967)

iii. İklim değişiklikleri ve orman yangınlarının sonrasında yünlü mamutların neslinin tükenmesi.

Harari’nin yazdıklarına karşıt olan bazı bulgu ve bilgilerse şöyle:

Birincisi; Avustralya’nın kuzeyinde, insanların buraya en az 65.000 yıl önce geldiğine işaret eden birtakım aletler bulunmuş durumda. Araştırmacı Ben Marwick şunları söylüyor:

“Daha önce insanların buraya gelip dev hayvanları avladıkları veya alışkanlıklarını bozarak yok oluşa ittikleri düşünülüyordu, ancak yeni tarihler, bu megafaunanın yok olmasının ana nedeninin insanlar olamayacağını gösteriyor. Megafaunayı insanların yok ettiği ve doğal ortamda hâkimiyet kurduğu fikri değişiyor. İnsanın evrimiyle ilgili tamamen farklı bir görüş olarak, içinde yaşayan canlılarla ve doğal ortamla bir arada yaşayan insanlar fikri öne çıkıyor.”[591]

İkincisi; Massachusetts Amherst Üniversitesi’nden doktora sonrası araştırmacı John Rowan, Afrika’da dev otçulların soyunun tükenmesinin sebebinin homininler olmadığını belirtiyor:

“Pliyo-Pleistosen dönemi mega-otçul sayısındaki düşüşte anahtar nokta otlak alanların geçtiğimiz beş milyon yıllık dönemde atmosferik CO_2’nin global azalışıyla tetiklenen bir biçimde yaygınlık kazanması” diyor ve ekliyor, “düşük CO_2 seviyeli atmosfer otlak alanların yayılışını tropikal alanlara göre kolaylaştırıyor, böylece savanalar zamanla daha az ağaç daha çok açıklık içeriyor. Günümüzde çoğu nesli tükenmiş mega-otçulun bu ağaçlık bitki örtüsü ile beslendiğini biliyoruz. Burada çıkan sonuç, hayvanların yiyecek kaynakları ile birlikte yok olduğu.”[592]

Üçüncüsü; Kuzey Amerika’daki büyük memelilerin soylarının tükenmesiyle ilk insanların buraya gelişi arasında bir örtüşme bulunmuyor. Son 60.000 yıl boyunca son buzul döneminde büyük memelilerin 33 türü Kuzey Amerika’da tükeniyor. Bunlardan 15 türün yok oluşu günümüzden önce 10.000 – 11.500 gibi kısa bir zaman aralığında Kuzey Amerika’da gerçekleşiyor.[593] Öte yandan, Science dergisinde yayınlanan bir çalışmaya göre, New Mexico'daki White Sands Ulusal Parkı'nda bulanan 21 bin ila 23 bin yıl önceye ait ayak izleri, Kuzey Amerika'da yerleşimin son buzul çağının bitiminden çok önce devam ettiğini gösteriyor. Bugüne kadar en yaygın kabul gören tez 13 bin 500 yıl önce Amerika kıtasına ilk ayak basan insan topluluklarının Clovis kültürüne bağlı gruplar olduğu yönündeydi.[594]

Dördüncüsü; Homininlerin (insansıların) soyunun tükenmesinin nedenleri tam olarak bilinmiyor. Doğal seçilim, iklimsel değişimler, demografik özellikler, kaynaklar için rekabet gibi faktörler, tükenmelerinde rol almış olabilir.

Toplum ve Organizasyon Mu? ‘Kalabalık Gruplarla Esnek İş birliği’ Mi?

“İnsan bir şempanzeden ya da kurttan bireysel olarak çok daha zeki olduğu ya da daha becerikli parmakları var diye değil, *Homo sapiens* kalabalık gruplarla bile esnek iş birliği yapabilen tek tür olduğu için dünyaya hükmediyor. Zekâ ve alet yapma becerisi de çok önemli elbette. Ancak insanlar kalabalık gruplar halinde esnek iş birlikleri geliştiremeselerdi, yaratıcı beynimiz ve marifetli ellerimiz uranyum atomları yerine hala çakmaktaşı parçalıyor olurdu.” (s. 141)

---

[590] Bkz: https://arkeofili.com/dunyadaki-dev-canlilarin-yok-olusundan-insanlar-mi-sorumlu/ Erişim tarihi: 10.10.2022

[591] https://arkeofili.com/insanlar-avustralyaya-tam-65-000-yil-once-ulasmis/ Erişim tarihi: 10.10.2022

[592] https://arkeofili.com/afrikadaki-soyu-tukenen-dev-memelilerin-suclusu-atalarimiz-degil/ Erişim tarihi: 10.10.2022

[593] https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuaterner%27de_yok_olma_olaylar%C4%B1 Erişim tarihi: 10.10.2022

[594] https://tr.euronews.com/2021/09/24/abd-de-23-bin-y-ll-k-insan-ayak-izleri-kesfedildi-ilk-yerlesimlere-ait-teoriler-degisti Erişim tarihi: 10.10.2022

Harari'nin burada göremediği ve göstermediği olgu nedir?.. Toplum oluşturan tek canlı türünün insanlar olduğu. Doğal süreçler üzerinde kontrolün sağlanması, tarih boyunca toplumsal ilişkilerin ve üretici güçlerin gelişimiyle mümkün oldu. Toplumsallaşmaya geçişteyse temel belirleyici emek etkinliğiydi.

"(…) karıncalarla arılar (…) onların iş birliği esneklikten yoksun (…) Arılar (…) sosyal yapılarını bir gecede değiştirmez (…) Fil ve şempanze gibi sosyal memeliler, arılardan çok daha esnek iş birliği yapabilir (…) Bildiğimiz kadarıyla sadece Sapiens sayısız yabancıyla esnek ilişkiler kurabiliyor (…) bu yeteneğimiz dünyadaki hükümranlığımızı açıklamaya yetiyor." (s. 141-2)

Oysa arıların ve karıncaların, toplumu değil, toplulukları, organizasyonları var. Bu organizasyonların koşullayıcılarıysa genetik-biyolojik… Bazı memelilerinse, takımları/sürüleri var, toplumları değil. İş birliği adında bir bireysel yetenek kurguluyor ve toplumların kuruluşu ve gelişimini, bu bireysel yeteneğe bağlıyor. İş birliği yeteneği olan sapienslerin bir araya gelerek, toplumu oluşturdukları fikri aslında, klasik liberalizmin birey-toplum anlayışıdır. Harari, liberal bir yaklaşımı, farklı kelimelerle süsleyip, yeniden servis ediyor.

Bakın Harari örgütlenmeleri, inançları/ideolojileri ve devleti yok sayıp, kendi kurgusunu nasıl okura sunuyor:

"Tarih boyunca disiplinli ordular nizamsız kalabalıkları kolaylıkla ezmiş, müttefikler dağınık kitleleri kontrol altına almıştır. 1914'te Rus asilzadeleri, devlet görevlileri ve iş adamlarından oluşan 3 milyonluk nüfus, 180 milyon işçiye ve köylüye hükmetti. Rus elitleri çıkarlarını korumak adına nasıl beraber hareket etmeleri gerektiğini çok iyi bilirken, 180 milyonluk halk kitlesi etkili iş birliği kurma kabiliyetinden yoksundu. Öyle ki elitler çoğu zaman tüm emeklerini, hükmettikleri 180 milyonun iş birliği yapabilmesini engellemek için harcıyordu (…) 1917'de 3 milyonluk Rus orta ve üst sınıfına karşılık Komünist Parti'nin yalnızca 23 bin üyesi vardı. Ancak komünistler iyi organize olarak dev Rus İmparatorluğu'nu ele geçirmeyi başardılar (…) Seksen yıl boyunca etkin organizasyon yöntemleri sayesinde iktidarlarını korumayı başaran komünistler, bir noktadan sonra etkili organize olamadıkları için koltuklarını kaybettiler." (s. 142-3)

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki sosyalist sistemlerin çözülüşünün, toplumsal nedenleri var. Buna birazdan değineceğiz, fakat yaşanmış sosyalizm deneyimlerinin çözülüşü, "etkili organize olamama"yla "koltuk kaybetme" şeklinde gerçekleşmiyor. Harari, "iş birliği" yerine "organize olma" dediğinde daha sağlıklı bir kavramı kullanıyor olsa da perspektifi bireysel bir yetenek olarak gördüğü iş birliği etrafında şekilleniyor. Oysa halk kitlelerinin örgütsüzlüğü ya da organizasyon eksikliği, devletin baskıcı uygulamaları, egemen ideolojinin işçi ve köylü milyonlar üzerindeki hegemonyası, Çarlık Rusya'sının toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde etkiliyken, 1. Dünya Savaşı koşullarının katalizör etkisiyle bu hegemonya hızla dağıldığında ve kitleler Sovyetler adıyla öz örgütlenmelere gittiğinde, öncülük işlevine haiz Bolşevik örgütlenmenin yol göstericiliğinde, iktidar işçi ve köylü sınıflara geçiyor. Yine örneğin, Büyük İskender komutasındaki 40 bin savaşçıdan oluşan Makedon ordusunun, Darius komutasındaki 200-250 bin savaşçıdan oluşan Pers ordusunu yenmesinde, Makedonların oluşturduğu organizasyon birimlerinin ve örgütlenme yapısının (özellikle "phalanx"ların) rolü belirleyicidir.

Durum buyken Harari "ordu", "sendika", "spor klüpleri" gibi örgütlenmeleri dahi "iş birliği ağları" olarak görüyor (s. 145). "Zaferler(in) büyük çaplı iş birlikleri sayesinde gerçekleştiği"ni belirtirken, tarihteki ilerlemeleri, keşifleri ve icatları buna bağlıyor (s. 148). "Yalnızca insanlar bu kadar büyük ve karmaşık sosyal sistemler kur(ar)" (s. 148) diye yazarken, toplum için daha doğru bir adlandırma yapıyor: "Sosyal sistemler." Fakat belirttiğimiz gibi, Harari "iş birliği"ni bireysel bir yetenek sayıp, insanların bir araya gelmesiyle oluşan bir liberal toplum kavrayışına sahip. Böylelikle okuru yönlendirmiş oluyor.

'Hayali Düzenler' ve 'Özneler Arası Gerçeklik'

Önce ne yazıyor buna bakalım:

"Bu tehdit ve vaatler (muhaliflerin cezalandırılacağı tehdidi ve öteki dünyada ödüller vaadi-MB) istikrarlı hiyerarşiler ya da kitleler arası işbirliği ağları yaratabiliyor (…) İnsanların geniş çaplı tüm iş birliği aslında hayali düzenlere inanmamız nedeniyle kurulabilmiştir." (s. 152)

"(Nesnel ve öznel gerçeklikler yanı sıra-MB) üçüncü bir gerçeklik var: Özneler arası düzey. Özneler arası oluşumlar bireysel inanç ve duygulardan ziyade birden fazla insan arasındaki iletişime dayanır. Tarihte pek çok şey özneler arasıdır. Örneğin paranın nesnel bir değeri yoktur. Kâğıt bir parayı yiyemez, içemez ya da giyemezsiniz ama insanlar değerine inandığı sürece parayla yemek, içecek ve kıyafet satın alabilirsiniz." (s. 154)

"İnsanlar inanmayı bıraktığı anda buharlaşacak tek şey para değildir. Aynı şey yasalar, tanrılar, hatta koca koca imparatorluklar için de geçerlidir. Dünyayı şekillendirenler bir bakmışsınız bir anda yok olmuşlar (…)" (s. 154)

“(Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya yetkililerinin SSCB’nin varlığına son verdiklerini açıkladıkları Belavezha Mutabakatı’nın imzalanmasını kastediyor-MB) Kalem kâğıda dokunur ve abrakadabra! Sovyetler yok olur.” (s. 155)

Ne güzel değil mi?..İllüzyonistimiz “abrakadabra” yapıyor. Oysa Harari, bir tarihçi! SSCB’nin çözülüşüne giden tarihsel süreçte, halkların sosyalist sistemin kazanımlarının bilincine varamaması, sistemin sürekliliğini garantileyecek örgütsel ve ideolojik donanımlara sahip olmamaları, devlet örgütlenmesine ve bürokrasiye toplumsal katılımın zayıflığı ve bunların denetimini sağlayacak mekanizmaların kurulamayışı gibi faktörler etkili olmuşken, Harari bir “abrakadabra” sözüyle, birkaç “lider”in kâğıda attığı imzayla Sovyetler Birliği’ni yok ediyor.

“Dünyayı şekillendirenler”, yasalar, tanrılar, para değildir. Bunlar, toplumsal ilişkilerin ürünüdür. Örneğin meta üretimi ve değişimi pratikleri olmadan, paranın işlevi, önemi, mecazi anlamda “değer”i olmaz. Paranın değerli olduğuna inanıldığından, paranın değeri var demek, idealist bir tavır olup, iktisat biliminden anlamadığınızı gösterir. Para, metaların değişiminde aracıdır, yani eşdeğerli ürünlerin değişimindeki araçtır. Önceleri altın, gümüş gibi metallerden yapılıp, kendisinin de bir değeri varken, tarihsel süreçler içerisinde banknot formunu aldığında artık bu değerden soyutlanmıştır. Paranın ortadan kaldırılması için, meta üretiminin ve dolaşımının olmaması gerekir ki bu da toplumsal ilişkilerdeki köklü bir değişim demektir. Tanrılar ve yasalar da öyle; bunlar, belirli doğayla kurulan ilişkiler, toplumsal ilişkiler ve pratikler içerisindeki insanların yaratımlarıdır. Kurgular, yasalar, inançlar her gün insanlar tarafından girişilen pratikler üzerinden yeniden üretilirken, bir yandan da inançlar, kurgular, ideolojiler, yasalar sayesinde insanlar toplumsal ilişkilerini yeniden üretir.

İktisattan anlamadığı açık olan Harari, “hükümetler anlamsız kâğıt parçaları basıp bunların değerli olduğunu ilan eder ve geri kalan her şeyin değerini hesaplamak için para kullanılır” diyebiliyor (s. 180).

Harari, aynı hikâyeyi bu sefer “anlam örgüsü” kavramlaştırmasıyla anlatıyor:

“İnsanlar bir anlam örgüsü oluşturup tüm kalpleriyle buna inanıyor; ancak er ya da geç örgü çözüldüğünde nasıl da tüm bu hikâyeyi ciddiye aldıklarına anlam veremiyorlar.” (s. 159)

İnsanlar nasıl “anlam örgüleri” oluşturuyor ve bu “anlam örgüleri” nasıl çözülüyor?.. Harari bir tarihçi olmasına rağmen bunlara cevabı yok. Oysa insanların bilincini belirleyen, dünyaya anlam vermelerini sağlayan gerçekleştirdikleri pratikler ve içerisinde bulundukları ilişkilerdir. Bu pratikler ve ilişkiler tarih boyunca değiştiğinde, dünyayı anlamlandırma biçimleri de değişir.

“Sapiens bir anlam örgüsü kurabildiği için dünyaya hükmedebiliyor; hem de yalnızca ortak hayal gücümüzde var olan bir hukuk, güç, varlık ve mekân örgüsü oluşturabildiği için. Bu anlam örgüsü insanların Haçlı Seferleri düzenlemesini, sosyalist devrimler yapmasını veya insan hakları mücadelelerine girişmesini sağlıyor.” (s. 159)

Harari’nin idealizmi bu satırlarda berraklaşıyor. “Hukuk, güç, varlık ve mekân”, ortak hayal gücünde var olan “örgüler” olarak görülüyor. Bunun adı öznel idealizm oluyor. Oysa askeri seferler, toplumsal mücadeleler ve devrimler, özünde insanların pratikleriyle yapılır. Bunlara pratikleriyle, eylemleriyle katılan insanlar, bir yandan da süreçlere ilişkin anlamlandırmalar yaparlar, inanç ve düşünceler oluştururlar. Harari’nin idealist kurgusundaysa, inançlarla insanların iş birlikleri yaptıkları ve pratiklerini oluşturdukları belirtiliyor.

Harari’nin öznel idealizmi, bakın ne komik noktalara varıyor:

“(…) ABD doları, Google, Avrupa Birliği (…) Yalnızca Sapiens bu tip kuruntuları zihninde yaratabilir (…) ortak hayal gücümüzle var ettiğimiz Avrupa Birliği ve Dünya Bankası (…)” (s. 159)

“Var olmak algılamaktır” (esse est percipi) diyen piskopos Berkeley’in bu düşüncesiyle, “dolar, AB, DB” “zihinsel kuruntulardır” diyen Harari’nin fikrini kıyaslayan okur, bu düşüncelerin özünde aynı olduğunu görecektir. Oysa tüm bunlar ekonomik, siyasi, toplumsal ilişkiler olarak vardır. Google da bir şirket olarak aynı şekilde insanların etkileşimleri ve pratikleriyle var olur.

“Bankalar battığında banka mağdur olmaz. Bir devlet savaşta kaybettiğinde devlet ıstırap çekmez, bankalar ve devletler metaforlardan ibarettir. Fakat savaşta yaralanan bir askerin acısı gerçektir. Yiyecek tek lokması olmayan yoksul bir köylü gerçekten eziyet çeker. Annesinden ayrılan yeni doğmuş bir buzağı gerçekten ıstırap duyar. Gerçeklik budur.” (s. 186)

Görüldüğü gibi öznel deneyimlere, gerçeklik diyor Harari. Öznel deneyimlerin var olduğu inkâr edilemez olsa da “bankalar ve devletler”in “metaforlar” olduğu kabul edilebilir mi?.. Bunlar organizasyonlardır ve elbette bireylerdeki acı çekmeyle, ıstırap duymayla ilgileri olamaz. Acı çekmiyorlar diye, bunları gerçek saymamak, kurgusal olduklarını, metaforlar olduklarını iddia etmek, gülünç gerçekten. Üstelik Harari nihilizmi de öğütlüyor. Nasıl mı?..

“Şirket, para ve ulus sadece hayalimizde var olabilir. Hepsini kendimize hizmet etmek için yaratmışken, neden *onlar uğruna* kendi hayatlarımızı feda edelim?” (s. 187)

“Özneler arası oluşumlar yaratabilme yeteneği”yle insanların hayvanlardan ayrıldığını (s. 160) yazan Harari, “tarihsel düşünmek, hayalimizdeki hikâyelerin içeriklerine gerçek güçler atfetmek anlamına gelir. Tarihçiler (…) insanların uydurduğu ve inandığı hikâyelere daha çok ağırlık verirler.” (s. 160) diyor. Bizim bildiğimiz tarihçiler “uydurulan ve inanılan hikayeler”le tarihi incelemez. “Tarihsel düşünmek”se, geçmiş-bugün-gelecek sürekliliğinde bunlar arasındaki bağlantılara odaklanır. Homininleri diğer canlılardan alet yapma niteliği ayırt ederken, Harari’yi bizlerden ayıran bir “Homo fantezimus” olmasıdır.

Özetle Harari’ye göre 70 bin yıl önce Homo sapiensin beyninde Bilişsel Devrim oluyor; bu sayede insanlar kurgular üretmeye başlıyor ve bunlara inanıyor; inandıkları kurgular insanların iş birliği ağları örmelerini sağlıyor. “Hikâyeler örgüsü zamanla hep daha da güçlenerek ilerledi ve tarihi Taş Devri’nden Silikon Devri’ne taşıdı” (s. 165). Harari, “Hz. İsa, Fransız Devrimi ve Apple”, bunların hepsi “hikâye” diye yazıyor (s. 165). “Sümer tanrıları”, “firavunlar” birer hayal ürünü “markaydı” diyen Harari, anakronizm yapmaktan da geri kalmıyor. “Hikâyeler insan toplumlarının temelleri ve dayanaklarıdır” (s. 189) şeklinde yazan Harari, bizden işte böylesi bir kurguya ve uydurma bir kavramlaştırma olan “Bilişsel Devrim”e inanmamızı bekliyor. Ne dersiniz inanalım mı?...

Bilim ve Din

Harari bu konuda da iler tutar yanı olmayan düşünceler öne sürüyor.

“İnsanlar dini sıklıkla batıl inançlar, ruhanilik, doğaüstü güçler ve tanrılara duyulan inançla karıştırırlar. Din bunlardan hiçbiri değildir (…)” (s. 191)

Oysa dinler, tam olarak bunlardır.

“Doğaüstü güçlere yönelik inançla dini bir tutmak, bilinen bütün doğal olguların dinden bağımsız olarak bilinebileceğini varsayar ki bu da indirgemeci bir yaklaşımdır.” (s. 191)

Bilimsel düşünüşe göre, tam da böyledir. Doğal olgular, dinden bağımsız olarak bilinebilirdir. Buna indirgemecilik denemez.

Liberalizmi, komünizmi, faşizmi de din sayan Harari, “her dinin müritleri kendi inançlarının tek doğru olduğuna inanırlar” (s. 194) şeklinde yazarken, görececilik de yapıyor.

“Din bir anlaşmayken (…). Bize belirli şekillerde davranmamızı söyler.” (s. 195) Tarihsel olarak dinler, insan toplumunun ürettiği belirli inançlar, düşünceler, duygular, davranış kalıplarının birliğidir. “Din”i özneleştiren Harari, bilimi de aynı şekilde ele alıyor:

“Din her şeyin ötesinde düzen ister. Sosyal bir yapı kurmayı ve bunu sürdürmeyi amaçlar. Bilimse her şeyden önce güç kazanmakla ilgilenir. Araştırmalarıyla hastalıkları iyileştirme, savaşlar kazanma ve besin yaratma gücü edinebilmeyi amaçlar (…) toplumsal kurum olarak bilim ve din, düzen ve gücü hakikate tercih eder. Tam da bu yüzden gayet iyi dost olabilir.” (s. 209)

Bir tarihçinin çocukça ve sağlıklı olmayan bu yaklaşımla, bilim ve dini değerlendirmesi, üzücüdür. Bize göre bilim, özünde hakikat arayışıdır.

Kapitalizm ve ‘Büyüyen Pasta’

Harari kapitalizme methiyeler düzüyor. İktisattan anlamasa da “pastanın büyümesi”nden bahsediyor. Kapitalizm öncesi çağlarda ekonomik büyümenin olmadığını öne süren Harari, ekonomik büyüme “hislerimizle çelişiyordu”, “evrimsel mirasımıza aykırı geliyordu” diyor. Moderniteyle birlikte insanların “büyüme ihtimaline inanmasını”, kapitalist iktisadi büyümeyi açıklamak için öne sürüyor (s. 215-7). Toplumsal olguları, biyolojist bir yaklaşımla değerlendirmeye çalışan Harari, geçmiş çağlarda kapitalist dönemdeki kadar olmasa da ekonomik büyümenin var olmadığını öne sürerken elbette yanılıyor. Büyümeye ya da ihtimaline inanmanın, ekonomik büyümeye yol açtığı iddiasına, inanmamızı bekliyor. Şöyle yazıyor: “(…) vampirler büyümeye inanmaz. İnsan evladı milyonlarca yıllık evrimsel süreç boyunca vampirler, tilkiler ve tavşanlarla aynı şartlar altında yaşadı. Bu yüzden insanlar da büyümeye inanmakta zorlandı.” (s. 217). Zorlandı, zorlandı, fakat bir gün geldi “inandı” ve ekonomi büyüdü. Masal bu ya…

“Kıtlık ve salgınların önüne geçilmesinde, büyümeye inanan gayretli kapitalistlerin rolü büyüktür. İnsanların arasındaki şiddetin azalması, anlayış ve işbirliğinin artması konusunda da kapitalizm övgüyü hak eder (…) kapitalizm (…) küresel barışa inanılmaz katkılar sağlamıştır (…) Kapitalizm inancının müritleri kazançlarını

istihdama, fabrikalarını genişletmeye ya da yeni ürünler geliştirmeye harcıyor (…) Kapitalist bir dünyada yoksulların hayatı sadece ekonomi büyüdükçe iyileşebilir (…) Para hırsı büyümeyi besliyordu, büyümenin sağladığı güç iyi ve gerekliydi (…) Gelecekte yaşanacak muhtemel ekolojik felaketi saymazsak ve ölçütümüz üretim ve büyümeyse kapitalizmin şu ana dek harikalar yarattığını kabul etmeliyiz (…) Ara ara ekonomik krizler ve uluslar arası savaşlar yaşasak da kapitalizm uzun vadede kıtlığı, salgınları ve savaşları engellemekle kalmadı, onları yenmeyi başardı (…) bankacılar, yatırımcılar ve sanayiciler(se) iki yüzyıl içinde tümünün (kıtlık, salgınlar ve savaşlar kastediliyor-MB) üstesinden gelmeyi başardılar." (s. 221-32)

Görüldüğü gibi Harari, kapitalizm ve kapitalist sınıf güzellemesi yapıyor.

"Pastanın büyümesi" şeklinde bir argümana sahip olan Harari, kapitalist üretim tarzının dinamiklerine yabancı. Bunalımları, bunalımlar sonrası yeniden büyüme dönemlerini görmüyor ve okura da göstermiyor. Örneğin 2001 krizi sonrası olağan olan Türkiye ekonomisindeki büyümeyle AKP hükümetinin yönetimde olduğu dönemin çakıştığını göremiyor ya da görmek istemiyor. Şöyle yazıyor: "Erdoğan hükümeti on yıldan uzun bir süre boyunca etkileyici büyüme oranları tutturmayı başardı." (s. 219)

Tarihçimiz sömürgecilikten ve emperyalizmden, ayrıca eşitsiz gelişmeden bihabermişçesine şu satırları da yazabiliyor:

"19. yüzyılın ortasında çok az insan Marx kadar öngörülüydü; bu nedenle çok az ülke hızlı bir sanayileşme sürecini başarıyla atlatarak dünyayı fethedebildi. Pek çok toplum ne olduğunu anlayamadığından ilerleme trenini kaçırdı." (s. 286)

Hümanizm Nedir?.. Hümanist Dinlerden Bahsedilebilir mi?

Harari'ye göre liberalizm, komünizm ve Nazizm birer "din"dir. Üstelik her üçü de "hümanist"ler(!) Şöyle yazıyor:

"Tarım Devrimi teist dinlerin doğmasına neden olurken Bilimsel Devrim de tanrıların yerine insanların geçtiği hümanist dinleri yarattı. Teist dinler Yunancada tanrı anlamına gelen *theos*'a taparken hümanistler insana taparlar. Liberalizm, komünizm ve Nazizm gibi hümanist dinlerin temelinde, *Homo sapiens*'in evreni anlamlandıran ve ona hükmeden özgün ve kutsal özüne duyulan inanç yatar." (s. 108-9)

Moderniteyle birlikte "insanlar güç karşılığında anlamı terk etmiştir" (s. 211) diyen Harari, hümanizmi "dünyayı geçtiğimiz yüzyıllarda fethetmiş yeni bir devrimci öğreti" (s. 234) olarak görüyor. Harari'ye göre tanrının anlam ve otoritenin kaynağı olduğu inancı terk ediliyor, yerine geçen hümanizmle evrendeki tek anlam kaynağı insan olarak benimseniyor (s. 236). Hümanizm, "duygu ve deneyimlere öncelik veriyor" (s. 253), "anlamın tek kaynağı olarak kişisel deneyimi" öne çıkarıyor (s. 259). "Hümanist mezheplerin (liberalizm, komünizm ve Nazizm kastediliyor-MB) hepsi insan deneyiminin anlam ve otoritenin en yüce kaynağı olduğuna inanır (…)" şeklinde yazıyor (s. 260). Harari hümanizmi, "evreni anlamlandıranın insan deneyimleri olduğuna inanmak" (s. 274)'la niteliyor. "Hümanizm insan yaşamını, duygularını ve isteklerini daima kutsa(r)" (s. 290) diyor.

Gelin önce faşizme, sonra da komünizme nasıl baktığını ele alalım.

Faşizmi "evrimsel hümanizm" olarak adlandıran Harari, bu ideolojinin sosyal-Darwinist görüşlerini anlatıyor, aslında. Bu anlattıklarında sorun yok… Fakat "(…) Nazizm'in vahşeti de evrimsel hümanizmin sunabileceklerini görmezden gelmemize neden olmamalıdır" derken, faşizme karşı hayırhah bir tutum dahi benimseyebiliyor.

"(…) sosyalist siyasetteyse en iyisini parti bilirken, ekonomide de sendika her zaman haklıdır" (s. 265) şeklinde sosyalist ideolojiyi değerlendirmeye çalışan Harari, partinin, bir düzenleniş ve iç işleyişe sahip örgütsel bir kolektif olduğunu hem partiyi hem de sendikayı düşünen, eyleyen, üreten insanların kurallı bir organizasyonla oluşturduklarını düşünemiyor.

"Sosyalistler yeni cesur dünya için yeni cesur bir din yarattılar (…) tarihin ilk tekno-dinini kurdular." (s. 285) şeklinde yazan Harari'nin, "din", "yaratma" gibi sağlıksız kavramlarla sosyalizme dair düşüncelerini oluşturduğu gözleniyor. Marksizm'i "tekno-din" saymasınınsa iler tutar bir yanı bulunmuyor…

Yine örneğin bize göre, ahlaki değerler toplumsal gerçeklikteki eğilimlerin, süreçlerin kavranışı üzerinde yükselir. Dolayısıyla Marx'a atfedilen şu ahlakçı sosyalizm anlayışı gülünç oluyor: "Mesela Karl Marx'a on yaşındaki çocukların dumanlı fabrikalarda on iki saatlik vardiyalarla çalışmasının sakıncalarını sorsanız, çocukların kötü hissettiğini söylerdi. İnsanları sefalete sürüklediği için sömürünün, zulmün ve eşitsizliğin önüne geçmeliydik, Tanrı buyurduğu için değil." (s. 261)

Bu noktada Harari'nin sosyalistlerin Beethoven'ın 5. senfonisine nasıl yaklaştıklarını yorumlarken, bir karalama yaptığına değinmeden geçmeyelim… Bize göre Beethoven, başka şeylerin yanı sıra yaşadığı dönemdeki burjuvazinin devrimci ideallerini ve duygularını eserlerinde yansıtır. Örneğin 5. senfonide, kadere karşı mücadeleyle elde edilen zafer teması işlenir. Harari'nin iddia ettiği gibi bu senfoni "'beyaz adamın vazifesi' olan Afrika'nın sömürgeleştirilmesini meşrulaştırma amacı güt"(mez) (s. 272).

Peki Harari'nin hümanizm tanımı sağlıklı mı?.. Birbirinden farklı olan ve karşıtlıkları belirleyici olan bu üç ideolojinin, tek bir "hümanizm" çuvalına tıkıştırılması ne bilimsel ne de sağlıklı. Bize göre hümanizm, insan sevgisi ve insanların kardeşliği fikrini içerir. İnsanlığın yaratıcılığına ve ilerlemesine duyulan güveni anlatır. İnsanların yaşamı "kutsal" değil, değerli ve önemlidir. Sahip olduğumuz ideolojiler çerçevesi içerisinde duygu ve düşüncelerimizle, evreni anlamlandırdığımız doğrudur. Fakat bu durum sadece Harari'nin "hümanist mezhepler" olarak gördüğü liberalizm, komünizm ve Nazizm için değil, tüm ideolojiler için geçerlidir.

Harari'ye göre liberalizm ise, "din savaşlarından galip çıkmış" durumda ve "hiçbir alternatifi" olmayan bir konumda bulunuyor (s. 289). Son yıllardaki teknolojik gelişmeleri de (genetik mühendisliği, yapay zekâ vd.) liberalizmin hanesine yazıyor.

Özgür İrade Yok Mu?

Bize göre insanların iç ve dış uyaranlarla karar alma süreçlerini anlatan özgür irade, Harari'ye göre yok. Ona göre, "özgürlük sadece insanların uydurduğu hayali hikâyelerde vardır" (s. 295). İnsan beynindeki biyokimyasal süreçlerin deterministik ya da rastlantısal olduğunu, bu süreçlerin özgür olmadığını savunan (s. 296) Harari, "isteklerimi *tercih etmem*, onları sadece *hisseder* ve bu hislere göre davranırım" (s. 297) diyor. Oysa neyi yapmayı istiyorsak ve bunu hissediyorsak, bu duruma tercih diyoruz. Aslında "özgür irade" soyutlaması, gerçeklikteki duruma dönük bir yaklaşıklığı (approximation) anlatır. Birçok etken beyinde işlenir ve sonuçta tercih(ler) oluşturulur.

Harari şöyle yazıyor: "Bilim özgür iradeye duyulan liberal inancı çürütmekle kalmaz, bireyciliğin de kuyusunu kazar" (s. 303). Oysa "özgür irade" kavramı, bir gerçekliği anlatır ve sadece liberal ideolojinin benimsediği bir soyutlama da değildir.

"Orta çağda Haçlılar hayatlarına anlam veren Tanrı'ya ve cennete inanıyordu, modern liberallerse özgür tercihlerin hayatlarını anlamlandıracağını düşünüyor. Her iki taraf da hayal dünyasında yaşıyor" (s. 317). Yani özgür iradeyi de kurgu ya da hayal olarak gördüklerinin kervanına katıyor… Acaba hayal dünyasında kim yaşıyor?..

"Benlik de tıpkı uluslar, tanrılar ve para gibi hayali bir kurgudur" (s. 316). Harari sanki "ezberleri bozmayı" görev edinmiş kendine; oysa psikoloji bilim dalının "benlik" kavramının gerçeklikle örtüştüğü biliniyor.

İnsanların İnekleri Sömürmesi

"Hayvanların vahşice sömürülmesi" (s. 106) ve "insanların inekleri sömürmesi ve öldürmesi" (s. 110)'den dem vuran Harari'nin, ne ilginçtir ki kapitalistlerin işçileri, feodal lordların serleri, particilerin plebs'leri (efendilerin köleleri), haraççı devletlerin iktidardaki sınıflarının köylüleri sömürmesi ilgi alanına girmiyor. Varsa yoksa zavallı hayvanlar, duygulara sahip evcilleştirilmiş memeliler… Her şeyden önce sömürü, sınıflı toplumlarda, toplumsal ilişkilerin bir niteliğiyken, hayvanların gücünden yararlanmayı, besin ve diğer bazı ihtiyaçlar için onları kesmeyi ve ürettiklerinden yararlanmayı, sömürü olarak adlandırmak doğru değil. Ayrıca, et-süt-yumurta endüstrisinin karlılık için üretim yaptığı ortadayken, bundan tek kelime olsun bahsetmeyip, "hayvanların da duyguları var ve ıstırap çekiyorlar" şeklinde fikir beyan etmek ne işe yarar?.. "Duygu sömürüsü" olmasın?.. İnsanlar arasındaki sömürü ilişkileri ortadan kalktığında, et-süt-yumurta endüstrisinin, hayvanların ve onları yetiştiren insanların duygularını da dikkate alacak tarzda organize edilmesi gelecekte pekâlâ mümkün.

Bakın ne kadar gerçek-dışı bir önerme sunuyor:

"İnsanların ruhları sonsuzlukta yaşarken hayvanların fani bedenlerden ibaret olduğu inancı hukuki, siyasi ve ekonomik sistemlerimizin temelini oluşturur." (s. 112)

Bahsedilen inançların "sistemlerimizin temelini oluşturduğu" fikrinin, iler tutar bir yanı bulunmuyor.

Bitirirken: 'Uydurma Nöronu' Var Mıdır Acaba?..

Şöyle yazıyor Harari:

"'Bill Clinton' ya da 'Homer Simpson' nöronlarını buldular. Kişiye ABD'nin 42. başkanı denildiğinde 'Bill Clinton' nöronu yanıyor ya da 'Homer Simpson' resmi gösterdiğinizde, adını veren nöron ateşleniyor." (s. 119)

Oysa böyle nöronlar yok. Sormak gerekiyor. "Uydurma nöronu" var mıdır acaba?..

Başka bir yerde Harari, şunları yazıyor:

“Belki de ben kâinatın tamamında bir şeyler hisseden tek varlığımdır ve diğer tüm insanlar ve hayvanlar robotlardan ibarettir. Belki de rüya görüyorumdur ve tanıştığım herkes rüyamdaki karakterlerdir. Belki de sanal bir dünyaya hapsolmuşumdur ve diğer tüm varlıklar sıradan simülasyonlardır.” (s. 130)

Belki bir ihtimal daha var… “Belki de ben de yokum, ben ve tüm varlıklar, evrensel bir zihnin (tanrı) algıları sadece(!)” Yüzyıllar önce Berkeley böyle diyordu. Peki şimdi Harari, günümüzün piskopos Berkeley’i olabilir mi?..

Eleştirilen kitabın künyesi: Yuval Noah Harari, *Homo Deus-Yarının Kısa Bir Tarihi*, 26. Basım, 2021

EK-9:

[Oktay Baran’ın *Tarikat Olgusu ve Gerçek Laiklik Mücadelesi* Adlı Yazısının Eleştirisi]

20 Ağustos 2023 tarihli bir yazıyı eleştireceğiz. Yazı *Sınıf Mücadelesinde Marksist Tutum* adlı internet sitesinde yayınlanmış bulunuyor. Yazarı Oktay Baran, Türkiye sosyalist solunun sağlıklı bir kavrayışını ters yüz etmeye çalışıyor. Arada doğru argümanları varsa da yazının temel yaklaşımları yanılgılar içeriyor.

Yazıda tarikatlara yaklaşımda ve sosyalizm mücadelesinde laiklik ilkesinin savunulması konusunda, “Marksist sınıf tutumu”nun benimsenmesi gerektiği yazılıp, Türkiye sosyalist solunda ve muhalif kitlelerde Kemalist ve burjuva aydınlanmacı tutumların ağırlık oluşturduğu belirtiliyor. Bu kesimlerin “devletçi laiklik” anlayışına sahip olduğu ve bu yüzden “tarikatlar kapatılsın” sloganını attıkları yazılıyor. Toplumsal bir olgu olan tarikatların, tepeden emirlerle, yasaklarla ortadan kalkamayacağını, Cumhuriyet tarihi göstermiştir deniyor.

Bize göre sosyalizmde, toplumsal organizasyonların işleyiş ve düzenlenişine, devletin yapısına, planlamalara, üretim süreçlerine katılım yollarının açılmasıyla bireylerin dışında olan ve denetim altına alamadıkları toplumsal mekanizmaların kalmamasına bağlı olarak yabancılaşmalar aşılacak, metafizik inançlar yeniden üretilecekleri zeminleri yitirecektir. Sosyalist bir iktidar ve toplumda, dinin siyasal ilişkileri ve devletin yapılanmasını düzenlemesine dönük “emir ve yasaklar” anlamına gelen hukuksal düzenlemeler yanı sıra, sosyalist devletin farklı inanç ve dinlere inananlara dönük aydınlatıcı eylemleri, yeni kuşakların bilimsel eğitim sistemiyle yetiştirilmesi, toplumsal aydınlanma seferberliği kapsamında toplumsal organizasyonların aydınlanmacı faaliyetleri de olacaktır. Tarikatların bugünkü ekonomik örgütlenmeleri olan holdinglerin, şirketlerin, vakıfların kamulaştırılması sağlanacak, devlet bürokrasisinde ve düzen partilerinde örgütlü tarikat kadrolarının siyasal alandan tasfiyesi gerçekleştirilecektir. Ülke çapındaki tüm okullar ve yurtlar devletleştirilecektir. Bunlar olmadan ne sosyalist devletin laikliği ne de toplumsal aydınlanma süreçleri güvence altına alınamaz.

Laiklik ve aydınlanma mücadelesi, sosyalizm mücadelesinin temel bir bileşenidir. Bu mücadele, demokrasi mücadelesinin bir parçası değildir. Kitlelerde var olan seküler ve aydınlanmacı ideolojik motiflere bir bütünlük ve doğrultu verme politikası, demokrasi mücadelesi ya da demokrasiyi geliştirme mücadelesi kapsamında sayılamaz. Laik bir devlet ve toplumsal aydınlanma, sosyalist devletin ve toplumun nitelikleridir. Bu hedeflere ulaşmak için işçi sınıfının iktidarı alması gerekir. Öyleyse laiklik ve aydınlanma için verilen mücadele, sosyalizmi hedefleyen mücadelelerin bir bileşenidir. Yazar, laikliğin olmadığı bir toplumda demokrasiden bahsedilemez şeklinde yazarken hatalıdır. Çünkü bugün var olan burjuva demokrasisinde, kapitalist devletin laik olduğu söylenememektedir.

İbadethaneler sosyalist bir toplumda kapatılmayacaktır. Fakat dinsel örgütlenmelere, bunların ekonomik ve siyasi faaliyetlerine sosyalist bir iktidarın izin vermeyeceği açıktır. Sosyalizmde din, bireylerin özelinde yaşadığı vicdani bir meseledir ve inanç özgürlüğü ile dinsel inançlara inanmamayı seçme özgürlüğü bulunur. Dini siyasete ve iktisadi faaliyetlere taşıyan örgütlenmeler olan tarikatlar, emekçiler üzerinde mikro-iktidar ilişkileri oluşmasını sağlamakta, üyeleri için çıkar örgütleri olarak var olmaktadır. Sosyalist bir toplumda bu tür mikro-iktidar ilişkilerine ve çıkar

örgütlerine yer ve ihtiyaç yoktur. Sosyalist demokraside, bireylerin inançlarını seçmeleri ve inançlarının gereklerini pratikte yerine getirmeleri önünde hiçbir engel bulunmaz.

Evet, din toplumsal bir olgudur. Sosyalistler ateizm propagandası yapmazlar. İşçi sınıfını içinden geçilen somut süreçlerde bilinçlendirir ve işçilerin sınıfsal çıkarları için oluşturduğu hareketlenmelere doğrultu verirler. Sosyalistler bilimsel düşünceleri savunur ve toplumda yaygınlaşmasına çalışırken, emekçilere din karşıtlığıyla yaklaşmazlar. Emekçilerin yaşadıkları yoksunlukların, eşitsizliklerin, haksızlıkların, adaletsizliklerin vd. kapitalist düzenin işleyiş mekanizmalarının ürünü olduğu sezgisini bilince çıkarmaya çalışırlar. Bunların kader ya da alın yazısı olarak görülemeyeceğini anlatırlar. Emekçilerin tarikat/cemaatlere katılarak birbirini kayırma/kollama mekanizmasına dâhil olmasının, toplumsal sorunların nedenlerini ortadan kaldırmadığını, bu yüzden dertlerine derman olamayacağını, bunun bencilce sorunlardan bir kaçış yolu olduğunu düşünmelerini sağlamaya çalışırlar. Sosyalistlere göre dindarlar, “örümcek kafalı” değildir, sadece nesnel ve toplumsal gerçekleri realist fikirlerden daha çok metafizik değerlerle anlamlandırmaktadırlar. Sosyalistler, işçiler arasında bilimsel ve eleştirel düşüncelerin, hâlihazırda mevcut olan rasyonel veya realist, kimi yerde ilerici de olan ideolojik motif ve değerlerin gelişmesi ve sistemleşmesine dönük politik/ideolojik mücadele verirler.

Yazar, siyasi iktidarlarla tarikatlar arasındaki ilişkiyi, tarikatların holdingleşmesini doğrulukla kavrıyor ve yazıyor. Bunlara diyecek bir laf bulunmuyor. Emekçilerin, tarikatlara bağlanmasının genel nedenlerine değinirken, neoliberal politikaların sonucunda devletin sosyal işlevlerinin tasfiyesiyle ortaya çıkan boşluğun tarikatlar tarafından doldurulduğunu yazarken, kitlelerde var olan olumsuz koşullardan kaynaklanan hoşnutsuzlukların yatıştırılmasında ve sömürü ile yoksullaşmaya katlanmada tarikatların işlevinin olduğundan bahsederken, ayrıca bireylerin özel/dar çıkarları için tarikatlara yöneldiklerine değinirken de doğru şeyler söylüyor.

Yazar iktidarın çeşitli politika ve uygulamalar üzerinden tarikat ve cemaatlerin kitle tabanını büyütmeye çalıştığını anlatıyor. Bu saptama gerçeği yansıtıyor. Kapitalist devletin, bu uygulamalarla laik sayılamayacağını ima edip, bu uygulamalara son verilmesi gerektiğini belirtiyor. Fakat “burada sorun, tarikatların gençleri kazanmaya dönük faaliyetleri değildir” deyiveriyor. Oysa tarihte din ile bilimsel düşünce arasındaki çatışma teorik düzlemde değil, toplumsal ilişkiler içerisindeki güçlerin somut tutumları üzerinden cereyan ediyor. Bugün sosyalistlerin, bilimsel düşünceyi savunanların ve ilericilerin aydınlanmacı mücadeleleri, karşıt güç ve örgütlenmelerin, tarikatların etki alanlarını genişletme çabalarıyla birlikte, zıt kutupları oluşturuyor.

Yazar, “bırakalım tarikatlar topladıkları bağışlarla diledikleri dini faaliyetleri sürdürsünler” şeklinde yazıyor. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kapatılmasından bahseden yazar, eğitim sisteminin ihtiyaçları için “sermayenin ek vergilendirilmesinden” dem vuruyor. Laikliği, “demokratik bir sorun” olarak kavrayan yazar, bu konuda demokrasi mücadelesi verilmesi gerektiğini söylüyor. Şu şekilde düşüncelerini özetliyor: “O halde, hedef tahtasına oturtulması gereken, din, cemaatler veya tarikatlar değil, onları her gün yeniden ve farklı biçimlerde üreten kapitalist sömürü sistemidir.”

Bu fikirlere karşı şunların belirtilmesi gerekiyor:

Sosyalistler din karşıtı propaganda yapmazlar. Dinsel fikirlerin toplumsal ilişkileri ve devletin yapılanmasını belirlemesine karşı çıkarlar. Bilimsel düşünceleri savunan güçlerle dinsel inançları savunan güçler ve iktidarlar arasındaki mücadeleleri kavradıklarından, bilimsel düşüncelerin yaygınlaşmasına uğraşırlar.

Tarikatlar holdingleşmiş, kurumsallaşmış, birçok örgütlenmeye kavuşmuş durumda olduğundan, “bırakılmış durumdalar” zaten…

Günümüzde ilerici güçlerle/fikirlerle iktidar ve desteklediği tarikat örgütlenmeleri arasında bir ideolojik/fikri ve siyasal mücadele bulunuyor. Gerçeklikte etkin olarak var olan din-bilim çatışması budur.

Sosyalist Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kapatılması yerine, İnanç Başkanlığı’na dönüştürülmesi, bütçesinin ve kadrosunun ihtiyaçlar doğrultusunda azaltılması, farklı inanç ve dinlere dönük aydınlatıcı faaliyetleri organize edip yürütmesi sağlanabilir.

Sosyalistler “sermayeden devletin ek vergiler alması” gibi bir talebe sahip olamaz. Bu talep ne gerçekçidir ne de emekçiler arasında kabul görebilecek bir taleptir.

Sosyalistlerin işçi sınıfı iktidarı için yürüttüğü mücadele, sosyalizm mücadelesidir ve “demokrasi mücadelesi” vermek, sosyalistlerin işi değildir. Örneğin laiklik mücadelesi, aydınlanma mücadelesi, demokrasi mücadelesinin değil, sosyalist mücadelenin bileşenidir.

V. SOSYALİST DEVRİM

1. [Sosyalist Devrim Tezleri]

i. Sosyalist devrim dünyanın her ülkesinde günceldir. Afrika'da şefliklerden oluşmuş bir devlete sahip olan ülkeler için dahi, sosyalizm gündemdedir. Günümüzde dünyada feodalizm/yarı-feodalizm adında bir üretim tarzı bulunmamaktadır. Bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkilerin görece gelişmemiş ya da görece ileri olması, o ülkede sosyalizme geçişin somut bir olanak olmasını etkilemez. Bunların nedeni, bir ülkede sosyalist devrime önderlik edecek siyasal çizginin ve örgütün, eşitsiz gelişmenin bir sonucu olarak görece geri toplumsal ilişkiler içerisinde dahi gelişebilmesidir. Ayrıca proleterleşme süreçleri yeterince gelişmemiş de olsa, sömürülen üreticilerin/emekçilerin kapitalist toplumsal ilişkilerin olgunlaşmasını beklemeden, kendi iktidarları için sosyalist devrime yönelmeleri mümkündür. Dünya emperyalist-kapitalist sistemi içerisinde bir ülkede kapitalist toplumsal ilişkiler yaygınlaşıp oturmuşluk kazanmadan da karşıtlıklar çelişki formunu alabilir ve mevcut iktidar zayıflayıp çatırdayabilir.

ii. Lenin "devrimci durumu" şu şekilde tanımlamaktadır:

Yönetenlerin eskisi gibi yönetemediği, yönetilenlerin de eskisi gibi yönetilmek istemediği bir tarihsel kesit ve bunlara eşlik eden iktisadi bir bunalım var olduğunda devrimci durumdan bahsedilir.

Bu tanımda iktisadi kriz + siyasi kriz + "hegemonya" krizi bir arada bulunmaktadır. Yönetenler eskisi gibi yönetemediğinde bir "yönetim krizi" ya da siyasi iktidarın krizinden bahsedilir. Bu durum gerçekleştiğinde, kitlelerin ideolojik angajmanı liberalizm şemsiyesi altındaki çeşitli görüşlere olan düzen/sistem partileri tarafından yönlendirilmesi, etkilenmesi, heyecanlandırılması, bu partilerin kitlelerce otorite sayılması belirgin olarak azalır ya da kaybolur. Yönetilen sınıfın ve ara tabakaların eskisi gibi yönetilmek istemediği bir dönem dendiğinde, kitleler arasında egemen ideolojinin bileşenlerinin uzlaşı sağlayıcı etkisinin kaybolduğu, belirli ölçülerde hareketlenmiş kitlelerde siyasi iktidarı onaylayıcı ve sermaye sınıfının egemen olduğu kapitalist sisteme/düzene katlanma/rıza gösterme kapasitesinin zayıfladığı ya da sıfırlandığı anlaşılır. Bu durum, toplumun aktif olarak harekete geçmiş kesimlerinde hegemonyanın parçalanması/dağılması ile karakterize bir "hegemonya" krizidir. Devrimci durum tarihsel kesitinde siyasal krizin ve "hegemonya" krizinin zemininde ise iktisadi kriz bulunur. Emekçiler ve ara tabakalarda dayanılamayacak bir yoksullaşma, hayatlarını günlük olarak yeniden üretememe hali, hayırseverlik pratiklerine muhtaç duruma gelme, "de klase" olmanın/lümpenleşmenin/çürümenin belirtilerinin yaygınlık kazandığı gözlenir.

İktisadi kriz koşullarında sınıf savaşımı/mücadelesi otomatik olarak keskinleşmez. Kapitalist sistem, emekçilerde ve ara tabakalarda iktisadi kriz süreçlerinde oluşan tepkileri soğurabilecek mekanizmalara ve yapılara/öğelere/organizasyonlara sahiptir. Başka bir deyişle, her iktisadi kriz, devrimci durum doğurmaz. İktisadi kriz kesitlerinde, işçilerin/kitlelerin faşist partileri desteklemesi ve faşist diktatörlüklerin kurulması da kapitalist demokrasi çerçevesi içerisinde aşırı sağ/faşist partilerin yürütme gücüne gelmesi de mümkündür. Nesnel veya öznel faktörlerin bileşik etkisiyle iktisadi kriz zemininde oluşacak bir siyasal/yönetim krizinin var olması, devrimci durumun oluşabilmesi için gereklidir. Bu da yetmez, bahsedilen gerek koşullara ya da olmazsa olmaz koşullara bir üçüncü koşul olan "hegemonya" krizi de eklenmelidir.

Devrimci durumun, iki olanaklı sonucu vardır. Kapitalist sistemi koruyan/muhafaza eden vektörler/süreçler ile dönüşüme zorlayan vektörler/süreçler arasındaki dinamik denge devrimci durumda bozulur. Devrimci durumun, devrimle ya da karşı-devrimle sonlanması, eski dinamik dengeye dönüş ya da sosyalist sistemin kurulmaya başlamasıyla, toplumsal devrimi ilerletici süreçlerin başat olduğu, fakat sistemin kazanımlarını koruyan statükoyu güçlendirici süreçlerin de var olduğu bir tarihsel kesite geçiş anlamına gelir.

Devrimci durumun sosyalist bir devrime ilerlemesi için sosyalist/komünist partinin devrimci durum öncesi süreçlerde belirli bir ön hazırlığının olması, işçiler arasında öncü işçileri az çok örgütleyebilmiş olması, işyerlerinde ve

mahallelerde azımsanmayacak bir güç oluşturmuş olması gerekir. Devrimci duruma örgütsel açıdan ve teorik olarak gelişkin, toplum içerisinde mevziler oluşturmuş ya da bunların oluşumuna katılmış (=karşı-hegemonya organizasyonları, alternatif iktidar nüveleri) bir öncü partiyle girilmesi, sosyalist devrimin oluşması için yeter koşuldur.

Bu yeter koşulun olmaması durumunda tarih göstermiştir ki, Fransa'da sermaye sınıfının pasif onayıyla Bonapartizm'in (Gramsci'ye göre "gerici bir Sezarizm" türü), Almanya ve İtalya'da sermaye sınıfının aktif desteği ve ara tabakalar ile işçilerin terörize edilip demagojik söylemlere inanmasıyla faşist partilerin güçlenmesi sonucunda faşist diktatörlüklerin/faşizmin kurulması ve "hegemonya" krizinin kapitalist sınıf lehine aşılması mümkündür. Ekim sosyalist devrimine giden süreçler toplamına bakıldığındaysa, RSDİP'in komünist öncü parti işlevini yerine getirmede başarılı olduğu ve toplumsal sistemin iktisadi, siyasal ve "hegemonya" krizinin (=eskisi gibi yaşamak ve yönetilmek istememe) proletarya lehine aşıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 1970-80'lerdeki tarihsel kesit ise, gelişen bir devrimci durumun, askeri bir darbe ve görece kısa süreli bir askeri diktatörlük sonrası kapitalist devletin yeniden yapılandırılması ve tahkim edilmesi, siyasal partilerin neo-liberal stratejiyi/programı benimseme ve uygulama kararlılığında aralarındaki farkların silinerek benzeşmeleri, toplumdaki ideolojik ve kültürel yapılar ile mekanizmaların dinsel/milliyetçi/liberal değerleri yeniden üretecek şekilde düzenlenişi gibi yollarla kapitalist demokrasiye evrilmesini anlatmaktadır. 12 Eylül askeri darbesi toplumsal devrimci güç ve eğilimlerle birlikte tüm toplumsal dokuya bir sıfat olarak faşist/totaliter karakterde bir müdahale olsa da "faşizm" adındaki bir siyasal rejimi belirtmez.

Gramsci'ye göre "hegemonya" krizi, savaşlarda oluşabilecek bir durumken, devrimci durumda ise vardır. Bu yaklaşım Lenin'in devrimci durum kavrayışıyla uyumludur.

Kanımızca "hegemonya krizi", siyasi/yönetim krizinin varlığı yanı sıra sermaye sınıfının toplumsal iktidarının oluşumunu sağlayan hegemonya aygıtlarının, hegemonya mekanizmaları ve pratiklerinin işlevlerini yeterince yerine getirmediği, böylelikle yönetilenlerin kapitalist sisteme/siyasal rejime/düzene dönük rıza gösterme/onay verme/kabullenme kapasitelerinin erozyona uğradığı tarihsel kesit olan devrimci durumun karakteristik niteliğidir. Hegemonya salt rıza/onay/kabul üretimiyle ilişkili olmadığından, şiddet, baskı, zor, yıldırma, cezalandırma, konsensus, oyalama, meşgale oluşturma, hayatı anlamlandırma, keyif alma, kayıtsızlık ve pasifizasyon, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, bireysel çıkarlar için cemaate katılma, kontrol/denetimle ve bunların çeşitli oranlarda bileşiminin bulunduğu mekanizmalarla, pratiklerle ve insanlar arası ilişkilerle oluştuğundan, "hegemonya krizi" denildiğinde Leninist devrimci durumun oluştuğu, bahsedilen bu pratiklerin ve mekanizmaların etkilerini yitirdiği söylenmektedir.

iii. Proletarya ile kapitalist sınıf arasındaki mücadele, kriz kesitlerinde çelişkili olma vasfı kazanır. Başka türlü söylersek, kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili karakteri, sistemin kendini yeniden üretemediği tarihsel kesitlerde oluşur. Olağan zamanlarda bu üretim ilişkileri, iki sınıfın arasındaki uzlaşmaz karşıtların mücadelesi olarak var olur.

iv. Doğada ve toplumda dinamik denge durumlarında karşıtların mücadelesi vardır, denge bozulduğunda aralarında çelişki açığa çıkar ve bir çözüme kavuşur. Devrimci durum, toplumsal sistemin kendini yeniden üreten ve koruyan mekanizmalarıyla, dönüşüme zorlayan nedenlerin arasındaki dinamik dengenin yitirilmesi süreçlerini anlatır. Dinamik dengenin bozulduğu bu süreçler toplamı, "kriz" olarak adlandırılır. Devrimci durum dönemlerindeki krizde, ilerletici ve yeniden-üretici/muhafaza edici süreçler arasında bulunan karşıtlık, çelişkiye evrilir. Bu süreçlerin toplamdaki bileşkesi, devrimci ve karşı-devrimci eğilimleri doğurur. Çelişki bu eğilimlerin birbirini yok etmeye çalışmasını anlatır. Çelişkinin ilerletici süreçlerin baskın gelmesiyle çözülmesi, toplumsal ilişkilerde nitelikçe dönüşme yol açar. Dolayısıyla bu tarihsel kesitlerde gözlenen gelişim, çelişkilerin aşılması yoluyla olmaktadır. Oluşan dönüşümde, bir örüntü olarak eylemlerin ve organizasyonların niceliksel birikmesi ve belli bir eşik aşıldığında niteliksel değişime yol açması saptanabilir durumdadır. Bir toplumsal formasyonda başka üretim ilişkilerinin koşulladığı yeni toplumsal ilişkilere devrimle geçiş, bir sıçramadır. Değişim ve gelişimde, belirli bir ölçü sınırı, eş deyişle "eşik" aşıldığında, niteliksel dönüşüm gerçekleşir. Niteliksel dönüşüme, "sıçrama" denir. Böylelikle toplumsal ilişkiler özsel olarak değişir, bu ilişkilerde niteliksel bir kırılma ve yeniden kuruluş gerçekleşir.

v. Doğada ve toplumda meydana gelen olayların çoğu "konjonktürler" olarak ortaya çıkar. Bir sonucun birden fazla nedeni ve oluşturucu nedensel mekanizması olabilir. Devrimlerin ya da devrimci durumların birçok oluşturucu nedensel mekanizmaları vardır. Kıtlık, sefalet, savaşlar, kendiliğinden toplumsal hareketlerin varlığı, kitlelerin başarılı ya da başarısız deneyimleri, öncü partinin toplumsal hareketleri etkileyip yönlendirmesi, bunlardan ilk akla gelenlerdir. Bu nedenlerin birbirlerini güçlendirmesi, birlikte sinerjistik etkiler oluşturması söz konusu olabilmektedir.

vi. Devrimlerin oluşumunda nedenlerden bazıları rastlantısaldır. Rastlantılar, bir olayın oluşumunda, bir sürecin ilerleyişinde, zincirleme etkileşimlerin dışından gelerek olayın oluşumuna ve sürece katılan nedenlere denir. Rastlantı olan nedenlerin oluşumununsa, kendi "mantığı", yani saptanabilir bir nedensel etkileşim zinciri mevcuttur. Zorunluluk, neden-sonuç ilişkisinde bir ya da birkaç oluşturucu mekanizmanın, eş deyişle yasaların varlığını anlatır. Uygun koşullarda aynı nedenler, aynı sonuçları zorunlulukla üretir. Dolayısıyla devrimlerin saptanabilir nedenleri, eş deyişle yasaları vardır. Fakat her devrimin özgün olmasını sağlayan olumsallık, olasılıklılık ve tesadüflerin de devrede olduğu açıktır. Bir örnek verelim. Lenin, devrim öncesi Rusya'da yaşamış ve liderlik rolünü oynayabilecek birkaç kişiden biridir. Bu nedenle Lenin'in liderliği ve üstlendiği kritik rol olasılıksal olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, Lenin'in liderlikte ön plana çıkmasında yaşantısındaki rastlantıların (tesadüflerin) de rolü vardır.

vii. Tarihsel gelişimde ve devrimlerde bireylerin rolü ne iradeci (volantarist) açıklamayla ne de yazgıcı/kaderci (fatalist) açıklamayla anlaşılabilir. Bu antinominin (çatışkının) her bir kolu, gerçekliğin tek yanlı ve yetersiz kavranışını yansıtır. "Büyük adamlar"a atfedilen kişisel güç, bu adamları öne çıkaran ve destekleyen toplumsal güçler ihmal edildiği için ve ihmal edildiği ölçüde, abartılır. Bu illüzyon sayesinde, "büyük adam"ların iktidarını, gücünü, etkisini dayandırdığı toplumsal hareketler, gereksinimler, geçmiş bilgi birikimi ve teknik gelişim düzeyi gibi unsurlar, sanki büyük adamlar olmasaydı ortaya çıkamayacaktı, gelişmeyecekti/olmayacaktı şeklinde algılanır. Ünlü bir "büyük adam"ın erken ölümü ya da yaşamamış olması düşünülerek, tarihsel gelişimin "aksayacağını" sanmak yanılgıdır. Toplumların belirli gelişim evrelerinde, bu evreye denk düşen sorunlar, gereksinimler belirdiğinde, bunların çözümüne yoğunlaşan birçok birey bulunur. Bunlardan biri bazense birkaçının çözümde ya da gereksinimin karşılanması yolunda gerçekleştirdiği başarı, diğerleri tarafından öğrenildiğinde ve bu başarının somut sonuçları yaşanmaya başlandığında, dikkatler başka sorunlara ve gereksinimlere kayar. Bazı bireylerin çeşitli nedenlerle başarıya ulaşamadığı durumda, onun yerini alacak ve bu "başarıyı" insanlığın ortak gelişimine kazandıracak başka bireyler çıkar. Bireyin özel bir yeteneği sayesinde olayların seyrini etkiyebilmesi için, içinde bulunduğu tarihsel dönemin spesifik bir toplumsal ihtiyacını, başka herkesten çok karşılamaya uygun durumda bulunması ve ayrıca, toplumsal güçlerin ve ilişkilerin bu yetenekli bireyin kişisel gelişiminin önünü kapatmaması gerekir. Yetenekli kişiler, gelişimleri için elverişli toplumsal koşulların mevcut olduğu her yerde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerin gelişiminin ürünü olan bu yetenekli bireyler, toplumsal genel eğilimlerin ürünü olarak, bu eğilimleri değiştiremez, ancak olayların tekil özelliklerini değiştirebilecek toplumsal güce kavuşabilirler. Plehanov'un bu düşünceleri, devrim tarihsel kesitlerinde kritik roller oynayan "devrimciler" için de geçerlidir.

Kitlelerin mücadelelerinin bireysel büyük bir önderin yönlendirmesiyle başarıya ulaşabileceği sanısı yanlıştır. "Büyük önder/lider" efsaneleştirmesi, kitlelerin örgütlenme kapasitelerinin ve birçok önderi aralarından çıkardığının üzerini örten bir illüzyondur.

viii. Toplumdaki söylemlere, eğilimlere, konuşulan, benimsenen ve paylaşılan temalara uzanmak ve değmek, insanların günlük hayatlarındaki duygulanımlarına, düşünce ve davranış kalıplarına, ideolojik motiflerine katılmak, bunları ayrıştırmak, bazılarını onaylamayıp reddetmek, bazılarını sahiplenip anlamlarını dönüştürmek, siyasal ve ideolojik mücadelenin temel karakteristiğidir. Bu mücadele işyerlerinde, mahallelerde, okullarda mekânlar oluşturarak, bu olanaklı olmadığında ağlar/organizasyonlar geliştirerek verilir. Bu mekânlarda ve/ya da organizasyonlarda önemli olan, dayanışma, yardımlaşma ve duygudaşlık içerisinde olunacak bir kültürel atmosfer oluşturmak, birlikte duyumsamanın, yorumlamanın, üretme ve etkin olmanın söz konusu olduğu pratiklerde bulunarak bir kolektivite yaratmaktır. Politik, kültürel, ideolojik üretimde bulunurken ve örgütlenirken sosyalistlerin ihtiyacı olan çalışma tarzı budur. Bu çalışma tarzıyla sosyalistler, toplumsal dokudaki eğilimleri, pratikleri, değerleri, ideolojik motifleri dikkate alır, emekçiler arasında bulunup, onların sahip oldukları düşüncelere, eğilimlere, değerlere bir doğrultu vermeye çalışır. Buna eşlik eden ve bunu tümleyen örgütsel işleyiş ise demokratik merkeziyetçiliktir. Demokratik merkeziyetçilik, kararlar alınmadan önce birimlerde ve kurullarda tartışmaların yapıldığı, alınan kararlara öncesinde farklı düşünülse de tam olarak uyulduğu, çok yönlü olan kadroların politik, ideolojik ve kültürel üretimlere eşit olarak katılma hakkının açık olduğu, farklı yerelliklerdeki deneyimlerin merkezileştirilerek öncü partinin diğer örgütleriyle paylaşımının rahatlıkla sağlandığı bir işleyiş şeklidir. Demokratik merkeziyetçilik, ani ve kritik kararların alınması gerektiğinde, merkeziyetçiliğin devrede oluşunu ise dışlamaz.

ix. Kapitalist toplum, insanlar arasında bir pratikler ve ilişkiler sistemidir. Kapitalist sistemde toplumsal ilişkilerin iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları vardır. Bu toplumsal ilişkiler kapitalist sınıf ile proletarya ve ara tabakalar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri içerir. Kapitalist sınıf, işçi sınıfı ile ara tabakalar üzerinde toplumsal ölçekte oluşan bir iktidara sahiptir. Kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, diğer sınıf ve tabakalarla olan ilişkileriyle kurulur. İktidar, farklı habituslara/sınıfsal konumlanışlara sahip insanların birbirleriyle olan ilişkilerliye var olur. Dolayısıyla sermayenin toplumsal iktidarının, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal boyutları bulunur.

Kapitalist devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik, kültürel ve hukuksal pratikler ve ilişkilerdeki uzanımlarıyla, bu boyutlardaki etkileşimleri ve pratikleriyle kapitalist sınıfın toplumun diğer kesimleri üzerindeki iktidarının oluşumuna katılan bir organizasyon ya da örgütlenmedir. Salt siyasal bir örgütlenme değil, toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin diğer boyutlarındaki etkileşimleri ve varlığıyla sermayenin toplumsal ölçekte oluşan iktidarının bir bileşenidir.

İktidar, günlük hayatın pratikleri ve ilişkileri içerisinde hegemonya tesisi yoluyla türemektedir. Sadece baskı, zorlama, cezadan kaçışla değil, ikna olma, onay verme, rıza gösterme, kayıtsızlık ve pasifleştirme, cahil bırakma, sorunlarla boğuşmaktan ve aşırı çalışmaktan başını kaldıramama, meşgale oluşturma, oyalayıcı ve keyif verici etkinliklerin cazibesi gibi yollarla kitleler, kapitalist sistemin işleyişine, onun barındırdığı olumsuzluklara ve karşıtlıklara karşı düşünme, duygulanım geliştirme ve eyleme geçme şeklinde itirazda bulunamaz duruma getirilir. Kapitalist toplumsal formasyonlarda sermayenin toplumsal iktidarı kendini, kitlelerin itaati ve yaşadıkları sorunlara itirazının olmayışı şeklinde gösterir.

Kapitalist sistemde sermayenin toplumsal iktidarı, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkisinin sürdürülmesi ve daimî var oluşunu sağlar. Başka bir deyişle, bu iktidarın oluşumu, kapitalist sistemin varlığının devamlılığı için gereklidir. Bu nedenle, kapitalist devlet, iktisadi, siyasal, ideolojik ve kültürel pratiklerin toplandığı çeşitli hegemonya araçları/yapıları (sendikalar, dermekler, vakıflar, odalar, STK'lar, düzen partileri, spor kulüpleri, sermayenin kültürel organizasyonları vd.) ve hukuksal pratikler ve yapılar, sistemin öğeleri/bileşenleri olarak hep birlikte ve etkileşim içerisinde işlerler. Kapitalist üretim ilişkileri olan işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sömürü ilişkilerinin sürdürülmesi için sistemin öğelerinin hepsinin birlikte ve etkileşim içerisinde çalışması gerekir.

Bu kavrayış, toplumu bir sistem/bütünlük olarak gören ve bileşenleri arasındaki etkileşim ve ilişkileri gözeten bir yaklaşıma sahiptir. Burada, sömürü ilişkileri sistemin pivotunu/eksenini oluşturur. Bu ilişkiler salt iktisadi olmayıp, patronlarla işçiler arasındaki süreçlere ve pratiklere eşlik eden ahlaki, ideolojik/düşünsel, hukuki ve devletsel boyutlara da sahiptir. Örneğin yasalar ve devlet, her zaman ve yerde sömürü ilişkilerini düzenler ve bu ilişkilerle etkileşim içerisindedir. İşçilerle patronlar arasındaki sözleşmelerin hukuki bir boyutu daima mevcuttur. Bu ilişkiler tarafların düşünceleri, duygulanımları ve değer yargılarının pratikleri içerisinde önemli bir yeri olduğu ilişkilerdir.

Bunlardan şu sonuç çıkar: İşçi sınıfının iktidarı için verilmekte olan mücadelenin hedefi siyasal iktidarı ele geçirmek olarak görülemez. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemeyecek hale gelmesi için toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarında karşı-hegemonya oluşturan etkinliklere ve pratiklere, organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının içine gireceği bir hegemonya krizinde, toplumda oluşmuş bulunan alternatif iktidar nüveleri bir öncü parti önderliğinde işçi sınıfı iktidarında gelişip serpilmek için hazır olmalıdır. Bu kriz kesitinde sermayenin toplumsal iktidarı çatlar ve parçalanırken, yeni bir iktidar birçok bileşen organizasyonuyla birlikte eskisinin yerini alır. Böylelikle iktidar sermaye sınıfından, işçi sınıfına el/yer değiştirmiş olur.

Sosyalist devrimde, kapitalist sistemin ekseni olan (temel/altyapı) sömürü ilişkilerinin tasfiyesi gerçekleştirilirken, bununla uyumlu olarak tüm üstyapılar ve toplumsal etkinliklerin ideal boyutu olan ideolojiler âlemi de yeniden yapılanır. Var olan eski yapıların işleyişi ve düzenlenişi parçalanır/yıkılır ve bu yapılar dönüştürülür. Toplumsal ilişkilerin organizasyon biçimleri olan yapılar, yeniden örgütlenir ve işlevlerinde başkalaşımlar olur. Buna devlet organizasyonunun da dâhil olduğu açıktır.

x. Yapı ve özne/fail, birbirinden farklı "öğeler" değildir ve aralarında dışsal ilişkiler yoktur. Yapılar, öznelerin/faillerin ve onların örgütlenmelerinin sahip olduğu ilişkilerin/etkileşimlerin düzenleniş ve işleyiş kalıbı ya da formudur. Yapıların düzenleniş ve işleyişi, belirli tarihsel kesitlerde göze çarpacak kadar belirgin olmak üzere öznelerin etkinlikleriyle değişir. Reformların uygulandığı, toplumsal devrim hamlelerinin yapıldığı kesitler böyle zamanlardır. Yapılar, faillerin organizasyonları olarak onların etkinliklerini koşullar, fakat faillerin etkinlikleri her zaman organizasyonları yeniden üretici özellikte olmayıp, değiştirici de olabilmektedir. Siyasal devrimle başlayan toplumsal devrim süreçlerinde toplumsal ilişkilerin organizasyonel formları olan yapıların bir bölümü tasfiye edilirken, diğer bir bölümünün işlevleri, işleyişi ve düzenlenişi (yapılanması) değiştirilir.

xi. Kapitalist sınıf ile proletarya ve diğer toplumsal kesimler arasındaki iktidar/egemenlik ilişkileri, olağan dönemlerde kitlelerin sisteme bağımlılığı ve hegemonya altında hareketsiz kalmaları şeklinde var olur. Günlük hayatta bu iktidar ilişkilerinde dinamik bir denge durumu bulunur. Örneğin bir işletmedeki grev ile birlikte, sınıfsal karşıtlığın aktif mücadeleye, başka bir deyişle çelişkiye dönüşmesi sonucu, patron ile işçiler arasında var olan iktidar ilişkisindeki denge geçici bir süreliğine bozulur. Ülke çapında yaşanan bir devrimci durum kesitinde, emekçi kitleler üzerindeki hegemonya dağılır ve yeniden üretilemez duruma gelir. Buna hegemonya krizi denir. Artık kapitalist sınıfın toplumsal iktidarının ölüm çanları çalmıştır. Devrime katılan kitlelerin alternatif iktidar

organizasyonları ve partisi ile karşı-hegemonik araçları (örneğin sendikaları, dernekleri, vakıfları, medyası, kültürel örgütlenmeleri vd.) bulunmaktadır. Devrim, işçi sınıfının partisi aracılığıyla siyasi iktidarı dışarıdan ele geçirmesi şeklinde gerçekleşmez. Sermaye sınıfının toplumsal iktidarının yeniden üretilemediği bunalımla karakterize bir tarihsel kesitte, toplumsal karşı-hegemonya araçlarının desteğiyle siyasi iktidar, kapitalist sınıftan proletaryaya geçer. Mevcut toplumsal ve siyasal iktidar parçalanarak dağılır ve yeni gelişmiş alternatif iktidar örgütlenmeleri ve öncü partiyle kitleler kendi iktidarını oluşturur. Çatlayan eski iktidar yapısı içerisinden yeni iktidarın filizlendiği görülür.

xii. Bir hegemonya krizinin oluşması, salt öznel ya da salt nesnel faktörlere bağlı değildir. Devrimleri kitleler yapar. Öncü parti kitlelerin hareketlenmelerine yön verir. Devrimci durumda öncü partinin yönlendirmesindeki toplumsal hareket kendi başına bir hegemonya krizi üretmediği gibi, bu kriz yalnızca öncü örgütlenmenin kontrolü dışındaki nesnel süreçlerin ürünü olarak da gelişmez. Öncünün siyasal, kültürel ve ideolojik üretimleri ve eylemleri nesnel/toplumsal süreçlerin bileşeni olduğu ve bunlar tarafından etkilendiği gibi, aynı zamanda bu süreçleri etkiler ve değiştirir.

xiii. Sosyalistlerin asgari ve azami mücadele stratejileri, hedefleri ve programları olmamalıdır. Demokratik devrim ile sosyalist devrim arasında ilkinden diğerine süreklilik bağı kurulmuş da olsa bir aşamalı devrim kavrayışı nasıl terk edilmesi gereken bir siyasal stratejiyse, sınıf mücadelesinin birbiriyle bağlantılandırılsa dahi “demokratik görevler için mücadele” ile “sosyalizm mücadelesi” şeklinde iki kompartmana ayrılması da sağlıklı olmayan bir anlayıştır. Türkiye sosyalist hareketinde aşamalı devrim stratejisinin bir kalıntısı olarak aşamalı mücadele anlayışları halen var olmaya devam etmektedir.

Oysa aktüel konularda sosyalist politikalar geliştirip bunun kitlelerdeki itirazlarla birleştirilmesi, emekçilerin düzen politikalarına dair sağlıklı karşı-duruşları ve düşünceleri/duygularına bir bütünlük verilmeye uğraşılması, demokrasi mücadelesi olarak görülemez. Emekçilerin yakın vadeli çıkarları açısından ya da aktüel başlıklarda da elbette sınıf mücadelesi verilmelidir. Fakat bu mücadelelerin talepleri devrimci tarzda, sosyalizm hedefiyle ilişkilendirilerek formüle edilmeli ve savunulmalıdır. Sosyalist iktidarla/devrimle bağlantılandırılmayan mücadele talepleri, reformisttir. İster “bıçkın/keskin” görünümlerde olsun, ister uysal/parlamenterist… Sosyalist iktidarı hedefleyen politik taleplerle yürütülen mücadelelerin yakın vadede demokratik kazanımlarının olması ise arzulanır ve beklenen gelişmelerdir.

Bu yaklaşımın, “her sorunun çözümünü sosyalizme ötelemek” gibi bir anlayışla ortak yanı yoktur. Kapitalist demokrasi her zaman eksikli, yarım, gerici ve “anti-demokratik” yanlar taşır. Bunları tamamlamak, geliştirmek, demokratikleştirmek, başlı başına bir görev olarak tanımlandığında, sosyalist iktidar hedefi güme gitmektedir. Sosyalist iktidar perspektifi güncel mücadelelerde unutulur ya da yitirilirse ki “demokrasi mücadelesi” verilirken bu sık karşılaşılan bir durumdur, sosyalizm “kaf dağı”nın ardına ötelenmektedir.

xiv. İşçi sınıfının organik aydınları ve politikacıları tarafından geliştirilen sosyalist ideoloji, sınıfın hareketlenmeleri ve oluşturabildiği bilinçlilik türlerine göre bir eşitsiz gelişimdir. Fakat bu eşitsiz gelişen ideolojinin, işçi kitlelerle etkileşimi ve onlar tarafından belirli bir yaygınlıkta ve ölçüde benimsenmesi gerçekleştiğinde, ileriye doğru hamlelerin yapıldığını Ekim Devrimi göstermiştir.

Leninist kendiliğindenlik eleştirisi şu şekilde özetlenebilir:

a) İşçilerin kendiliğinden geliştirdikleri bir bilinç türü olan “sendikalizm” (trade-unionism), aşılmalıdır.

b) Sosyalizm hedefi ve perspektifi, işçi sınıfı hareketini kendine tabi kılmalıdır. Parti, kendiliğinden mücadelelere müdahalelerde bulunur.

c) Kitlelerin kendiliğinden mücadelelerinde ortaya çıkan talepler ve çıkarlar, sosyalist ideoloji tarafından kapsanarak sistemleştirilir, bunlara sosyalizm hedefiyle uyumlu bir doğrultu kazandırılır.

Leninizm’de kitleler ile parti, kendiliğindenlik ile sosyalist ideoloji karşıtlaştırılmaz. Parti, kitlelerin içerisindeki çalışmalarıyla var olur, parti kitlelerin içerisindedir. Leninist parti, kolektif bir yapı olarak her birimiyle ve örgütüyle kitleler içerisinde öncüdür/önderdir. Sosyalist parti ve ideoloji, kendiliğinden gelişen mücadelelerin taleplerini kapsayıp bütünsel kılar, kitlelerden yeni mücadele araçlarını ve şekillerini öğrenir. Sosyalist bir parti, kendiliğindenliğe karşı savaşmaz, bunun yerine kendiliğinden mücadelelere doğrultu vermeye, bu mücadelelerin farklı açılardan kazanımlarla sonuçlanmasına çalışır. Lenin’e göre kendiliğindenlik, birçok durumda işçi sınıfının ideologlarının/politikacılarının, kitlelerin hareketlenmesi ve mücadelelerine yetişememelerinin, bunlar karşısında gecikmelerinin de bir işaretidir.

xv. “Kendinde sınıf” ile “kendisi için sınıf”… İlki başlangıç ve ikincisi sondaki “durumlar” olarak görülürse, işçi sınıfının bilincinde, dolayısıyla karşıtı kapitalist sınıfla olan ilişkilerinde, müzikten benzetme yaparsak bir tür “çıkıcı gam” bulunur ya da resim alanından daha iyi bir benzetmeyle bir bilinçlilik “skalası” vardır. Sınıf bilinci, kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasında “gradyan”lıdır ya da bir “tayf” sergiler. Bu skalanın başında örgütlenmesi zayıf, mücadelesi ilkel, bilinci geri olan bir sınıf çoğunluğu varken, sonrasında Luddist hareketten, sendikal mücadelelere, oradan sınıf partisinin saflarında örgütlü mücadeleye, devrim öncesi konseyler/Sovyetler türü örgütlenmelere, devrim sonrası bir toplumsal kesim olarak sosyalist bilinçlilikle devlet yönetimine katılmaya ve komünist toplumun organizasyonlarına varıncaya kadar geçilen birçok tonlama yer alır. Elbette sınıf bilincinde, bir ülke içerisindeki somut mücadele örneklerinde ve benzer koşullarda yer alan ülkeler içerisindeki bir ülkede, eşitsiz gelişmeyle bilinçlilikte sıçramaların yaşanabildiğini unutmamak gerekir.

İşçi sınıfı günümüzde devrimci ve ilerici tek sınıftır. Kapitalist sınıf, bütün bileşenleriyle gericidir. İlericilik/gericilik, devrimcilik/karşı-devrimcilik tarihseldir ve sınıflara özgüdür. Bu iki sınıf arasında yer alan ara katmanlar olan köylüler ile küçük-burjuvazi, bir sınıf oluşturmaz, bunların çeşitli alt unsurları, işçi sınıfının devrimci hareketlenmesine yedeklenebildikleri gibi, bunun karşısında sermaye sınıfının safında da konumlanabilirler. İşçi sınıfının devrimciliği, bir kapasitedir. Kapitalist toplumda içerisinde yer aldığı üretim ilişkilerinin devrilmesi, bu sınıfın çıkarınadır. Bu nesnel konumlanış, onu devrimci yapar. Fakat kapitalist devletin tipi, örgütlülük düzeyi, düzene bağlanmayı sağlayan hegemonik yapıların durumu, bilinçliliği bulanıklaştıran/saptıran faktörler, işçi sınıfının devrimci kapasitesinin oluşumunu engelleyici özellikte olabilmektedir.

Tek tek işçiler dikkate alındığındaysa, politik görüşleri açısından işçilerin sağcı ya da solcu olduklarından bahsedilir. İşçilerin aralarında nüanslar da bulunan birçok sağ ya da sol görüşe sahip olduğu açıktır. İşçinin sağcısı ya da solcusu olur. Bu durum, bir sınıf olarak işçilerin devrimci kapasiteye sahip olmalarıyla çelişmez. İşçilerin arasında bulunup, onlara sosyalist ideolojiyi ulaştırarak örgütleyecek parti, işçilerin sosyalist sol harekete kazanılması için çalışır.

İşçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında uzlaşmaz karşıtlık ilişkisinden bahsedilmelidir. Bu iki temel sınıf arasında her zaman ve her durumda çelişkinin olduğu söylenemez. Devrimci durum, grev, kitle grevi, boykot gibi özel uğraklarda, bu iki sınıf arasındaki karşıtlık ilişkisi, çelişkiye dönüşür. Çelişkiden bahsedilebilmesi için, karşıt süreçler, eğilimler, sınıflar vd. arasındaki karşıtlık ilişkisinde, aralarındaki dinamik dengeyi bozacak bir “kriz” sürecine girilmiş olunması gerekir. Çelişkiler bu kriz sürecinde ya çözülerek ortadan kalkar ya da eski dinamik dengedeki karşıtlık durumuna dönülerek giderilir.

xvi. Sosyalist devrim, bir ülkede nüfusun çoğunluğunun hareketlenmesi ile gerçekleşmez. İşçi sınıfının çeşitli bölmelerinde bir kriz dinamiği oluşturacak ölçekte bir hareketlenme, sosyalist bir devrimci durumun oluşmasına yeterli olabilir.

2. [Demokrasi Mücadelesi mi, Sosyalizm Mücadelesi mi?]

Türkiye’de ve dünyada neoliberal sermaye birikim süreçleriyle uyumlu olarak siyasal rejimlerde otoriterleşme, emekçilerin haklarının geriletilmesi, baskıcı uygulamaların artışı, özgürlüklerin kısıtlanması, ırkçılık, milliyetçilik ve dincilik gibi gerici ideolojilerin güç kazanması ve bu ideolojilerin kitlelerin maniple edilmesinde kullanılmasının yoğunluğunda artış yaşanmaktadır. Kapitalist demokrasi, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki güç ilişkilerindeki dinamik denge durumuna göre şekillendiğinden, kapitalist sınıfın toplumsal iktidarı, işçi sınıfının örgütlenme ve bilinçliliğindeki gerilemeye koşut olarak sağlamlaşmaktadır.

Türkiye sosyalist hareketinin birçok bölmesinde her ne kadar demokrasi sınıfsal bağıyla birlikte değerlendirilse de, başlı başına uğruna mücadele verilmesi gereken bir yakın hedef olarak kavranmaktadır. Lenin’e referanslar

verilerek sosyalistlerin “demokratik görevlerinin” olduğu, işçi sınıfının demokratik hakları geliştirme mücadelesi içerisinde eğitilerek, devamlılıkla sosyalizm doğrultusunda iktidarı almak için mücadeleye koyulacağı varsayılmaktadır. Demokrasi mücadelesi ile sosyalizm mücadelesi iç içe geçmiş şekilde ve süreklilik içerisinde düşünülmektedir. Peki nedir bu “demokratik görevler”, sosyalistlerin uğruna mücadele etmesi gerektiği söylenen demokrasi mücadelesinin bileşenleri?.. İlk akla gelenlere bakalım.

Sendikalaşma mücadelesi ve sendikal mücadeleler, sosyalistlerin dışarıdan destekleyeceği değil, mümkünse içerisinde bulunup geliştirmeleri gereken mücadelelerdir. Bu mümkün olmadığı durumlarda, aktif dayanışmayla, mücadele eden işçilerin politikleşmesi doğrultusunda müdahaleler yapılır. Bunlara “demokratik mücadeleler” denmesinin yanlışlığı, işçilerin sınıfsal çıkarları için yürüttükleri ekonomik ve aynı zamanda ister istemez politik mücadeleler/sınıf mücadeleleri olmalarından anlaşılmalıdır.

Peki inanç özgürlüğü ve laiklik için verilen mücadeleler, “demokratik” midir?.. Türkiye özelinde inanç özgürlüğünün sağlanması ve devletin laik olması artık kapitalist toplumun ve kapitalist devletin özellikleri değildir. Sosyalist işçi iktidarında gerçekleşecek bu talepler, sosyalizm mücadelesinin kapsamındadır. Örneğin Eğitim-Sen’in ve diğer mücadele örgütlerinin ÇEDES’e karşı başlattığı mücadele aktif biçimde iktidar karşıtı, gündeme müdahil olan, aydınlanmacı ve laiklik istemiyle yürütülen politik bir sınıf mücadelesidir. Demokrasi mücadelesinin bileşeni olarak görülemeyecek aydınlanma ve laiklik mücadelesi, sosyalizm mücadelesinin kapsamındadır.

Kürt halkının anadilde eğitim hakkı, iktidar organlarında yönetimde bulunma hakkı, eşitlik ve özgürlük içerisinde yaşama hakkı, emekçi halkların birlikte sosyalizm için verecekleri mücadelelerin sonucunda kazanılabilir. Kapitalist demokrasi içerisinde bu hakların elde edilemediği pratikte yaşanan deneyimden anlaşılmıştır. Emekçi halkların birlikte sosyalist perspektifle yürüteceği mücadelelerin oluşturabileceği ara demokratik kazanımlar olsa da, emekçilerin sosyalist iktidarı kurulmadan, ezilen bir halkın refah, eşitlik ve özgürlük içerisinde, mutlu yaşaması mümkün değildir. Kürt sorununun, “demokratik” bir tarzda çözümü yoktur.

Bir de “neo-faşizm”, “yeni faşizm”, “sivil faşizm” şeklinde adlandırılan olguya karşı demokrasi mücadelesinin vakti gelmiş olmalı diye düşünülebilir. Baskıcı uygulamalara, “anti-demokratik” politikalara karşı yürütülecek mücadele olarak anti-faşist bir demokrasi mücadelesinden bahsedilebilmektedir. Üstelik bu mücadelenin faşizme karşı “direniş” mücadelesi olmasından, faşist saldırılara karşı “savunma hattı” kurulmasından dem vurulmaktadır. Bugün ülkemizde neoliberal otoriter kapitalist devlet biçimi ve başkanlık sistemini barındıran bir kapitalist demokrasi bulunmaktadır. Günümüzde Türkiye’de kapitalist devletin ve siyasal rejimin faşizan ve otoriter özellikler taşıdığı açıksa da olağanüstü bir devlet biçimi olan, işçi sınıfı hareketini ve sosyalist hareketi tasfiye etmede işlevli, totaliter karakterde açık bir diktatörlük olarak faşizm var olmadığından, olmayan bir siyasal rejime karşı mücadeleden bahsetmek abestir.

Sosyalistlerin asgari ve azami mücadele stratejileri, hedefleri ve programları olmamalıdır. Demokratik devrim ile sosyalist devrim arasında ilkinden diğerine süreklilik bağı kurulmuş da olsa bir aşamacı devrim kavrayışı nasıl terk edilmesi gereken bir siyasal stratejiyse, sınıf mücadelesinin birbiriyle bağlantılandırılsa dahi “demokratik görevler için mücadele” ile “sosyalizm mücadelesi” şeklinde iki kompartmana ayrılması da sağlıklı olmayan bir anlayıştır. İşin aslı şudur; Türkiye sosyalist hareketinde aşamacı devrim stratejisinin bir kalıntısı olarak aşamacı mücadele anlayışları halen var olmaya devam etmektedir.

Oysa aktüel konularda sosyalist politikalar geliştirip bunun kitlelerdeki itirazlarla birleştirilmesi, emekçilerin düzen/iktidar politikalarına dair sağlıklı karşı-duruşları ve düşünceleri/duygularına bir bütünlük verilmeye uğraşılması, demokrasi mücadelesi olarak görülemez. Emekçilerin yakın vadeli çıkarları açısından ya da aktüel başlıklarda da elbette sınıf mücadelesi verilmelidir. Fakat bu mücadelelerin talepleri devrimci tarzda, sosyalizm hedefiyle ilişkilendirilerek formüle edilmeli ve savunulmalıdır. Sosyalist iktidarla/devrimle bağlantılandırılmayan mücadele talepleri, reformisttir. İster “bıçkın/keskin” görünümlerde olsun, ister uysal/parlamenterist… Sosyalist iktidarı hedefleyen politik taleplerle yürütülen mücadelelerin yakın vadede demokratik kazanımlarının olması ise arzulanır ve beklenen gelişmelerdir.

Bu yaklaşımın, “her sorunun çözümünü sosyalizme ötelemek” gibi bir anlayışla ortak yanı yoktur. Kapitalist demokrasi her zaman eksikli, yarım, gerici ve “anti-demokratik” yanlar taşır. Bunları tamamlamak, geliştirmek, demokratikleştirmek, başlı başına bir görev olarak tanımlandığında, sosyalist iktidar hedefi güme gitmektedir. Sosyalist iktidar perspektifi güncel mücadelelerde unutulur ya da yitirilirse ki “demokrasi mücadelesi” verilirken bu sık karşılaşılan bir durumdur, sosyalizm “kaf dağı”nın ardına ötelenmektedir.

VI. İKTİSAT

LABOR
THEORY
OF
VALUE
ADVANCED
INDIVIDUALIST
PAYSURPLUS
CAPITALISM
INTENSITY
LABOR
TIME
PROPORTIONAL
PROCESS
NEOCLASSICAL
PRODUCTION
TRANSFORMATION
COMMODITY
AVERAGE
MEANS
PERIOD
COMMANDE
ACCUMULATION
EXPENDED
VALUES
WAGE
RELATION
EXPLOITATION
RELATIVE
PROPORTION
THEORY
DETERMINED
EMPLOYED
REAL
AMOUNT
DETERMINISM
WORKER
GOOD
POWER
SOCIALISTS
ASCRIBING
PERFORMED
CONSTANT
ANARCHISTS
CAPITALIST
ECONOMIST
COFFEE
EMBODY
TAUTOLOGY

1. [Değer Nedir?]

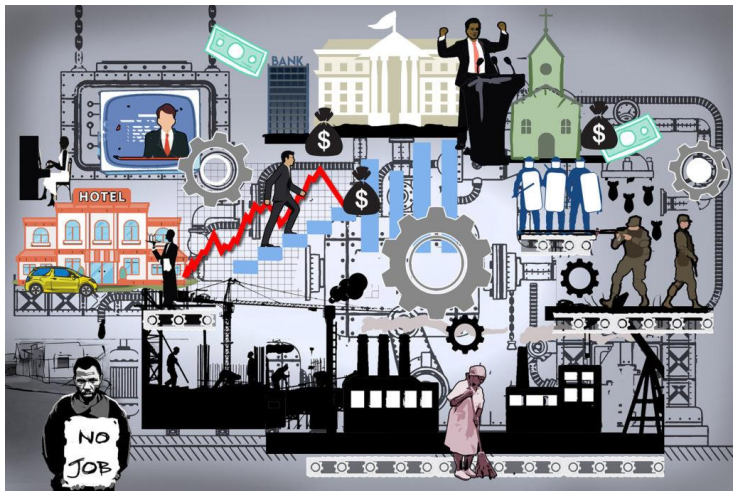

Değer ilişkisel ve göreli bir özelliktir, mutlak bir büyüklük değildir. Bir metanın değeri, başka bir metanın değeriyle kıyaslandığında vardır. Metaların üretimi için gerekli ortalama emek miktarları/zamanları birbiriyle değişim ilişkileri aracılığıyla kıyaslanmıyorsa, bu metalar birbirine göre değer özelliklerine sahip olamaz. Toplumsal ilişkiler/değişim ilişkileri bu kıyaslanmayı sağlamaktadır. Bu nedenle örneğin mübadele ilişkileri olmadığında 1 evin değeri=10 yatağın değeri olamaz. Bu metaların üretilmeleri için gerekli emek miktarları ya da zamanları mutlak büyüklükler olarak her zaman varlar ve ölçülebilirler, mübadele ilişkileri ortadan kalktığında dahi bu emek zamanları/miktarları var olmaya devam edeceklerdir. Fakat mübadelede kıyaslanma ortadan kalktığında, ürünler meta olmaktan çıkar ve birbirine göre, rölatif olarak var olan bir gerçeklik olarak değerleri yok olur.

Komünizmde mübadele ilişkileri ortadan kalktığında, ürünlerin oluşumunda harcanan emek miktarlarının karşılaştırılması ve böylelikle nesnel bir gerçeklik olarak değerlerin var oluşu ortadan kalkar. Çünkü değer, mübadele ilişkileriyle ortaya çıkan bir olgudur. Fakat ürünlerin üretimi için harcanan emek zamanları yok edilemez. Bu emek zamanları, ürünlere komünizmde piyasa dolayımına girmeden doğrudan aktarılır. Üreticiler kendilerinin harcadıkları emek zamanları/miktarlarıyla orantılı olarak başka üreticilerin ürünlerinde ve hizmetlerinde somutlanmış emek zamanlarını/miktarlarını toplumdan geriye alırlar. Ürünler değişim ilişkilerine girmeyince, değer büyüklükleri oluşmaz. Çünkü değer, toplumsal ilişkisel bir gerçekliktir. Ürünler değişim ilişkilerine girip, farklı emek zamanları birbiriyle karşılaşmadıkça ve karşılaştırılmadıkça, değerleri oluşmaz. Yani, emek harcanması, emek miktarı ya da zamanı, değere eşit değildir. Emek harcanması metaların değerlerinin oluşması için gereklidir fakat yeterli değildir. Emek harcanarak oluşturulmuş ürünlerin mübadele ilişkileri içerisinde birbirleriyle emek zamanları/miktarları açısından karşılaştırmaları söz konusu değilse, onlardaki emek/emek miktarı/emek zamanı değer olarak varoluş kazanamaz.

Günümüzden bir örnek verelim. Bahçemde yetiştirdiğim portakalların ya da evimin yanındaki küçük mandıramda ürettiğim peynirin, içerdiği emek miktarına/zamanına rağmen kendi başına bir değeri bulunmaz. Ancak ve ancak bu portakallar veya peynirler, pazara çıkarıldığında, mübadele ilişkilerine sokulduğunda, diğer emek türlerinin ürünü metalarda içerilmiş emek zamanları/miktarlarıyla karşılaştırıldığında ve karşılaştığında, bir değere sahip olmaktadır. Bu nedenle değer, farklı emek türlerinden gelen emek zamanlarının/miktarlarının kıyaslanması, birbirine oranlanması sonucunda bir gerçekliğe sahiptir. Değer ile değişim-değeri farklı şeyleri anlatmaz, aynı şeylerdir.

Emek-değer yasası, ilkel topluluklarda, komünizmde, Robinson gibi bir adada yaşamak zorunda kalmış birkaç kişinin aralarında kurduğu ilişkilerde, hayvanların biyolojik/doğal “emeği”nin ürünlerinde, bir kişinin kendi kullanımı için yani yararlılığı için emek harcayarak oluşturduğu bir üründe (örneğin bir köylünün kendi ailesi için peynir yapmasında) geçerli değildir. Değerin oluşması için emek harcanması ve ürünlerde bu emeğin içerilmesi gereklidir. Fakat bu ürünler insanlar arasında değişime girmediği sürece, içerdikleri emek miktarları, değer olarak gerçekleşmez. Metaların değerlerinin var oluşu için, metaların üretilmesi sürecinde harcanan emek miktarları gerekir, fakat dolaşım ilişkilerinde bu emek miktarları birbirleriyle karşılaştırıldığında değerleri varoluş kazanır.

Bir analoji yapalım. Kendi başına bir elma, aslında meyve değildir. Elmalar, armutlar, erikler ve bademler gibi çok sayıda var oluş, “meyve” soyutlamasını yapmamızı sağlar. Somut olarak var olan meyveler arasındaki farklılıkları, benzerlikleri gözeterek ve aralarında ilişki kurarak “meyve” oldukları sonucuna varılır. Toplumsal ilişkilerin belirli bir tarihsel döneminde, insanlar ürünlerini değişim ilişkilerine sokarlar ve bu ürünler meta formunu alırlar. Her bir metaya harcanan toplumsal olarak gerekli ortalama emek, diğer başka metalardaki emek miktarıyla karşılaştırmalara, bu değişim ilişkileri içerisinde girmektedir. Toplumsal toplam emek türlerinin, başka deyişle farklı

metalardaki emek miktarlarının değişim ilişkileriyle birbiriyle ilişkilenmesi, nesneldir. Meyve örneğimizden farkı, orada elmalar, armutlar vd. arasındaki ilişkinin düşünsel olarak kurulmasıdır. Metalar arasındaki ilişkiler olarak görünen bu ilişkiler, yani insanlar arasındaki toplumsal değişim ilişkileri olmadan, farklı emek türlerinde harcanan emek miktarları birbirleriyle mübadeleler içerisinde kıyaslanıp, karşılaştırılmadan değer büyüklükleri oluşmaz. Değişim ilişkileri sosyalizmde sınırlanıp, giderek tümüyle ortadan kalktığında, ürünlere aktarılan emek miktarları ya da emek zamanları değerleri oluşturmaz. Çünkü değer, toplumsal ilişkisel bir gerçekliktir.

Başka bir örnek verelim. Bir cümlenin "anlamı" içerdiği kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisiyle/ilişkisinde ortaya çıkar. "Anlam" ilişkiseldir ve bütünde ortaya çıkar. Ya da örneğin yerçekiminin, dünya ile üzerindeki cisimler arasındaki bir ilişki olması ve farklı gezegenler üzerinde çekim kuvvetinin/bu ilişkinin niceliksel olarak farklı olması yüzünden ağırlık büyüklüklerinin göreli olmasındaki durum, metaların değer büyüklüklerinin mübadele ilişkileriyle oluşmasına ve ülkeler arasında birinden diğerine değişmesine benzetilebilir.

Marx bir mektubunda Kugelmann'a şunları yazmıştır:

> "Her çocuk, çalışmayı bırakan bir ulusun, bir yıl demeyeceğim, fakat birkaç hafta içinde bile yok olacağını bilir. Her çocuk, farklı ihtiyaçlara karşılık gelen ürün miktarlarının, toplumsal toplam emeğin farklı ve niceliksel olarak belirli miktarlarını gerektirdiğini de bilir. Toplumsal emeğin belirli oranlarda *dağılması gerekliliğinin*, toplumsal üretimin *belirli bir formu* tarafından ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı, fakat yalnızca bunun *görünüş tarzını* değiştirebileceği, apaçıktır. Hiçbir doğal yasa ortadan kaldırılamaz. Tarihsel olarak farklı durumlarda değişebilir olan, sadece bu yasaların kendilerini ortaya koydukları formdur. Ve toplumsal emeğin iç bağlantılarının, emeğin bireysel ürünlerinin *özel değişiminde* görünür hale geldiği bir toplum durumunda, toplumsal emeğin oransal dağılımının kendini ortaya koyduğu form, kesinlikle bu ürünlerin *değişim değeridir*.
>
> Vulgar ekonomist, her günkü aktüel değişim ilişkilerinin, değer büyüklükleriyle *doğrudan özdeş olamayacağı* yönünde sönük bir fikre (dahi) sahip değildir. Burjuva toplumun özü kesinlikle şundan ibarettir, *a priori* üretimin bilinçli toplumsal düzenlenişi yoktur. Rasyonel ve doğal zorunluluk kendini sadece kör çalışan ortalama olarak ortaya koyar (…)"[595]

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için ürünler üretirken, iş bölümüne giderler. İlkel topluluklar da dâhil, tüm tarih boyunca toplumsal üretimlerinde insanlar, farklı emek türlerine dağılmış bir toplam toplumsal emeğe sahiptirler. Bu durum, üretim tarzlarının değişmesiyle değişmez. Bu nedenle Marx, toplumsal emeğin farklı emek türlerine dağılımını, "doğal" bir yasa olarak görmektedir. Dikkat edilsin, bu "doğanın bir yasası" değil, "doğal" bir yasadır. Tıpkı ürünlerin, emek harcanarak üretilmesi gibi "doğal" bir yasadır.

Toplumsal emeğin iş bölümüyle bu dağılımı kendini bireysel ürünlerin değişimi şeklinde gösteriyorsa; başka bir deyişle, insanlar ihtiyaçlarını, üretimlerini ve bölüşümlerini bilinçli bir genel toplumsal düzenlemeye giderek değil de kendiliğinden tarihsel olarak gelişen değişim ilişkileri yoluyla gideriyorsa, toplumsal emeğin oransal dağılımı kendini bir biçimde/formda ortaya koyar: değişim değeri… İşte bu biçim/görünüş tarzı, tarihsel olarak değiştirilebilir olandır. Geleceğin toplumunda/komünizmde, toplam toplumsal emeğin farklı emek türlerine oransal dağılımı yine olacak, bu yasa "doğal" bir yasa düzeyinde işlerliğini sürdürecek, fakat yasanın kendini ortaya koyuş tarzı/görünüşü olan, farklı emek miktarlarının pazarda/değişim ilişkilerinde birbirleriyle değiş tokuşuyla beliren değişim değerleri ortadan kalkacaktır. Bunun yerine komünizmin ilk evresinde (sosyalizmde), üreticiler ihtiyaçlarını gidermek için, toplumsal emeğe kattıkları emek miktarıyla orantılı şekilde geriye başka ürünlerde somutlaşmış emek miktarlarını çekecektir. Daha ileri evredeyse, ürün bolluğu olduğundan, bireylerin iş bölümüne uymaları gerekmeyecek, bir birey birçok alanda yaratıcı bir faaliyet olarak üretimlerde bulunacak, artık toplumsal toplam ürünlere katılan bireysel emek miktarlarının bir önemi kalmayacak, her birey yetenekleri doğrultusunda toplumsal üretime katkısını koyup, ihtiyaçları doğrultusunda ürün ve hizmetlerden yararlanacaktır.

Bu nedenle Marx, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde şu cümleleri yazmıştır:

> "Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu kooperatif toplumda, üreticiler ürünlerini değiştirmezler; ürünlere harcanan emek, ürünlerin içerdiği maddi bir nitelik olarak, onların *değeri olarak* belirmez, çünkü

---

[595] Abstract from Marx to L. Kugelmann in Hanover, London, July 11, 1868 https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Engels_Correspondence.pdf

> kapitalist toplumdakinin tersine, bireysel emek artık dolaylı biçimde değil de doğrudan toplumsal emeğin parçasıdır (…)”

Bireysel emek, kapitalist toplumda pazar/piyasa aracılığıyla toplumsal emeğin bir parçası olur. Sosyalist toplumda, yani komünist toplumun ilk evresindeyse, üretim toplumun ihtiyaçları doğrultusunda bilimsel olarak planlanır ve üreticilerin emeği, değişim ilişkileri dolayımına girmeden, doğrudan toplumsal emeğin bir parçası olarak ürünlere aktarılır, bu aktarılan kadar emek içeren başka ürünlerse yeniden bireylerin tüketimine sunulur (toplumsal hizmetler için gerekli kesintiler yapıldıktan sonra). Ürünlerin içerdiği emek miktarları ya da zamanları, kapitalist toplumun aksine burada değer olarak var değildir. Çünkü ürünlerini değiştirmek için üreticiler mübadele ilişkilerine girmezler. Kapitalist toplumsal ilişkiler, ürünlerin değişimlerinde farklı emek zamanlarını/miktarlarını ilişkilendirip, onların değerlerini oluşturmaktadır. Sosyalist toplumsal ilişkilerde ise bu durum olmadığından, emek zamanları/miktarları değer büyüklükleri oluşturmaz.

Engels, durumu şöyle özetlemektedir:

> "Toplum üretim araçlarının mülkiyetini eline geçirip onları dolaysız toplumsallaştırılmış halde üretim amacıyla kullanmaya başladığı anda, her bireyin emeği, özgül yararlılığı ne kadar farklı olursa olsun, başından itibaren ve doğrudan toplumsal emek haline gelir. O zaman, bir ürünün içerdiği toplumsal emek miktarını önce dolaylı bir yoldan saptamaya gerek yoktur; günlük deneyim, ortalama olarak bundan ne kadar gerektiğini doğrudan gösterir. Toplum, bir buhar makinesinde, son hasattan bir hektolitre buğdayda, belirli bir kalitedeki yüz metrekare kumaşta ne kadar emek saati bulunduğunu kolayca hesaplayabilir. Dolayısıyla, ürünler içine konmuş ve toplumun doğrudan ve mutlak bir biçimde bildiği emek niceliklerini, onun doğal, yeterli, mutlak ölçeği olan zaman ile belirtecek yerde, göreli, sallantılı, yetersiz, eskiden geçici çare olarak kaçınılmaz olan bir ölçüyle, üçüncü bir ürünle ifade etmek, toplumun aklına gelemez. Tıpkı atom ağırlıklarını, yeterli ölçüsü ile, yani gramın milyarda ya da katrilyonda biri biçimindeki gerçek bir ağırlıkla belirtebilecek bir duruma geldiğinde, yine hidrojen atomu üzerinden dolaylı bir yoldan göreli olarak ifade etmenin kimyanın aklına gelmeyeceği gibi. Dolayısıyla, yukarıdaki önkoşullar altında toplum, ürünlere değer de yüklemez. Toplum, yüz metrekare kumaşın üretimi için diyelim bin emek saati gerektiği şeklindeki basit olguyu, bu kumaş bin emek saati değerindedir gibi şaşı ve saçma bir tarzda dile getirmeyecektir. Kuşkusuz toplum o zamanda, her kullanım nesnesinin üretimi için ne kadar emek gerektiğini bilmek zorunda olacaktır. Üretim planını, özellikle iş güçlerini de kapsayan üretim araçlarına göre hazırlamak zorunda olacaktır. Çeşitli kullanım nesnelerinin yarar efektleri, birbirleriyle ve üretimleri için gerekli emek miktarları bakımından karşılaştırılarak, eninde sonunda planı belirleyecektir. İnsanlar, her şeyi, ünlü ‘değer’ işe karışmadan, çok yalın bir biçimde düzenleyeceklerdir." (Anti-Dühring)

Demek ki Robinson’un ıssız adasında yapabileceği şudur: Ürettiği ürünlere ne kadar emek harcamış, bunu saatle ölçebilir. Bu ölçüm farklı ürünlerdeki emek miktarlarının zaman cinsinden bir ölçümüdür. Burada Robinson ürünlerdeki “değeri” ölçmemektedir. Çünkü ürünleri, meta haline gelmemiş olup, değer bağıntısına sahip değildir. Değer bağıntısı, mübadele ilişkileriyle diğer metalardaki içerilmiş emek miktarlarıyla ilişkilenmeler kurulduğunda belirir. “Ürünlerde emek miktarlarıyla önce değer oluşur, sonra bunlar eğer dolaşıma/mübadele alanına sokulursa değişim-değerleri görünümünü edinir, bu biçime sahip olur” türünde bir kavrayış yanlıştır. Değer kendini sadece ve sadece değişim-değeri olarak gösterir, saklı ve mistik bir öz olmayıp, var oluşu değişim-değeri biçimindedir. Üründe saklı olan öz, üretilmesi için harcanan toplumsal olarak gerekli emek miktarı/zamanıdır. Değer bir ilişki, bağıntıdır; tek tek her bir üründe var olan mistik bir öz değildir.

2. [İKTİSADA GİRİŞ (NOTLAR)]

- Ekonomi politik (siyasal iktisat), toplum bilimleri alanında yer alan bir bilim dalıdır. Toplum yaşamının bir yönünü, toplumun iktisadi yaşamını, maddi üretim alanını inceler. Ekonomi politik, üretimin toplumsal yönünü, toplumsal yapısını inceler. Üretimin teknik yönünü incelemez.

- Oykonomia=yönetim bilimi. Politikos=devlet yönetimi anlamındadır (Yunanca).

- Üretim, toplumun varoluş koşuludur; toplumun var olma temelidir. Toplumsal yaşam üretime dayanır.

- Üretimin ya da çalışmanın (emek etkinliği) 3 temel öğesi vardır:

i. Emek harcanması=çalışma

ii. Emeğin konusu=nesnesi (hammadde)

iii. Emek aracı

Bu üç öğenin olmadığı durumlarda üretimden/çalışmadan bahsedilemez. Müzik dinlemek, satranç oynamak, kitap okumak, beslenmek vb. emek etkinliği değildir. Toplum içindeki insan için emek etkinliği, doğa üzerine müdahalede bulunmayı anlatır; doğal nesnelerin ihtiyaçların karşılanması için dönüştürülmesi, üretimdir. Üretim sürecinde, doğanın güçleri kontrol altına alınır, yönlendirilir; bu süreç araç kullanımı olmadan gerçekleşmez.

- Üretim, sadece maddi üretimi içermez; aynı zamanda bilim, sanat, yönetim ve eğitim gibi hizmetlerin üretimi de emek etkinliği kapsamındadır.

- Emek nesnesi=doğal kaynaklar + hammaddelerdir. Üzerinde emeğin uygulandığı nesnelerdir. Daha önceki bir evrede üretilmiş emek nesneleri, hammaddedir. Toprak, madenler, sular doğal kaynaklar olarak emek nesnesidir ve hammadde değildir. Hammaddeler, emek nesnesidir, fakat hammadde olmayan emek nesneleri vardır.

- Emek araçları=doğa üzerinde egemenliği geliştiren, emek nesnesini dönüştüren araçlardır. Toprak, yollar, fabrika binaları, sulama boruları vb. emek aracıdır.

- Üretim araçları= emek araçları + emek nesneleridir.

- Üretimde bir nesne ürün, hammadde veya emek aracı olabilir. Örneğin, kömür maden ocağında ürün, fakat termik santralde hammaddedir.

- Arı, karınca, termit, kunduz veya kuşların yuva yapması vb., insanların emeğiyle karşılaştırılamaz. Bunlar içgüdüsel etkinliklerdir ve bu hayvanların “üretimleri”=yaptıkları işler, kendi doğal etkinlikleri, onlardan ayrılamaz etkinliklerdir. Bir hayvan yaptığı bir yuva ile özdeşleşmiş durumdadır, örneğin. İnsan emeğinin=çalışmanın iki temel özelliği vardır: i) Bilinçli=önceden saptanmış bir amaca yönelik etkinlik, ii) Emek aletleri üretiminden ayrılamaz oluşu. Bu nedenle emek, sadece toplumsal-insana özgü bir özellik, etkinliktir. İnsanları hayvanlardan ayırt eden özellik, doğayı dönüştürebilmesidir. Bu emek etkinliğini anlatır. İnsanların ataları, emek araçları üreterek hayvanların sürü yaşamından, toplumsallaşmaya geçmiştir. İnsan eli, emek ürünüdür ve emek organıdır. Konuşmanın doğuşunda da belirleyici çalışma olmuştur.

- İnsanı insan yapan üretimdir. Tüm toplumsal-tarihsel etkinlikler, üretim zemini üzerinde var olur. İnsan, toplumsal insanlıktır.

- Emek zenginliğin babası, toprak ise anasıdır. Ürün üretiminde kullanılan üretim araçlarını üretmek için de emek harcanır.

- Emek üretkenliği=emek verimliliği. Ürün niceliği/Δt artınca, emek üretkenliği=verimi artar. Ürüne katılan canlı emek azalır, üretim araçlarıyla katılan birikmiş emek artar. Bu durumda tek bir üründe somutlanan genel emek miktarı düşer.

- İş bölümü; emek üretkenliğinin düşük olduğu ilkel toplulukta, yaş ve cinsiyete göre iş bölümü vardı. Üretim geliştikçe, emek verimliliği arttıkça, toplumsal iş bölümü ortaya çıktı. Sanayi ve tarım birbirinden ayrıldı.

- Üretici güçler=üretim araçlar + emek-gücü/emekçiler. Üretici güçler tarih boyunca gelişmiştir. Emek-güçlerinin yetenekleri ve kapasiteleri gelişmektedir.

- Üretim ilişkileri; üretim, topluma ait bir etkinliktir ve üretim sürecinde insanlar sınıflar biçiminde belirli ilişkilere sahiptir. Kapitalizmin temeli, burjuvazi ile proletarya arasındaki üretim ilişkileridir. Temel, ekonomi değildir. Her toplumda bir egemen üretim ilişkisi vardır ve bu o toplumun temelini oluşturur. Temel; hukuk, devlet, sanat, ideolojileri, kısacası üst-yapıyı koşullar.

- Ü. tarzı; 5 üretim tarzı mevcuttur: İlkel komünizm, köleci, feodal, Kapitalizm, sosyalist üretim biçimleri. Köleci, feodal ve kapitalist toplumlarda sömürü ilişkileri=üretim ilişkileridir; bu toplumlarda ü. ilişkileri, sömürücü sınıf ile sömürülen sınıfın üretimde konumlanışı ve üretimde yer alış biçimidir.

- Sömürü: Sömürülen sınıfın ürettiği artık-emeğin=artı-ürünün=artı-değerin sömürgen sınıf tarafından temellükü, mal edilmesidir. Sömürü, artı-ürün oluşturulduğunda var oldu; ilkel toplumda yoktu.

- İnsanın doğa üzerindeki egemenliği çok gelişmiş olduğu halde, üretici güçler bundan tam olarak yararlanamamaktadır. Bunun nedeni kapitalist üretim ilişkileri içerisinde bulunmaktır.

- Ekonomi-politik temeli, yani üretim ilişkilerini ve üretici güçleri inceler. Toplumun gelişimi, yeni bir üretici güç olan işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda olması gerektiğinden, gerçeği incelemek, sınıfsal bir tavır alış anlamına gelmektedir. Ekonomi-politik bilimi, sınıfsal bir bağa sahiptir, çünkü toplumsal ilerleme, proletaryanın çıkarlarıyla örtüşmektedir.

* Burjuva iktisatçılar para, kar, sermaye gibi olguları nesneler arası ilişkiler olarak tanımlar ve kavrar. Marksizm bunları, sınıflara bölünmüş toplumsal yapıyı kuran insanlar arası ilişkiler olarak tanımlar. Bu olgular, üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı olgulardır. Ü.ilişkileri, üretimde sınıfların tabi olduğu konumlanış ve ilişki biçimidir.

* Ekonomi-politik, sadece kapitalizmin yapısını incelemez, fakat bu inceleme toplumsal gelişimde kapitalizmin frenleyici duruma geldiğini gösterir. Bu nedenle Marksist teori, bilimsel bir sosyalizm teorisidir. Bilimsel temellere yaslanarak kapitalizmin yerine sosyalizmin geleceğini ortaya koyar. Bu doğrudan ilerici bir tavırla ilişkilidir; işçi sınıfının çıkarlarının yanında olunması… Buradan politikaya açılan kapıyı görmek zor değildir.

* Ekonomi-politiğin kavramları (para, sermaye, meta vb), kendinden menkul bir anlama sahip değildir. Toplumda, üretim ilişkileri içerisinde bir anlama sahiptirler. Örneğin sermaye, kendi başına bir para miktarı değil, oluşumu ve hareketiyle var olan, sömürü ilişkilerinden doğan bir gerçekliktir. Kavramlar, gerçeklikteki üretim ilişkilerinin farklı yönlerinin soyutlamasıdır. Ekonomi-politiğin kavramları, somut tarihsel dönemleri için geçerli anlamlara sahiptir, çünkü belirli bir dönem için belirli üretim ilişkileri geçerlidir.

- Bilim, süreç ve olayların özünü inceler. Ekonomi-politik de toplumsal yaşamı yöneten yasaları, ilişkileri inceler. Ekonomi-politiğin yasaları, tüm tarihte geçerli genel yasalar değildir. Her tarihsel dönemin=üretim tarzının kendi özgün yasaları bulunur. Her dönem geçerli, evrensel toplumsa yasaları yoktur.

- Toplumsal üretim süreci=üretim + değişim + bölüşüm + tüketim'i içerir.

.. Tüketimin iki biçimi vardır; üretim amacıyla tüketim ile doğrudan tüketim. İlkinde üretim aracı olan ürünler tüketilir, ikincisinde tüketim mallarının tüketimi söz konusudur.

.. Bölüşüm; ü.araçlarının bölüşümünün niteliği, ürünlerin bölüşümünü belirler. Ü.araçlarının sahibi burjuvazi, ürünlerin de sahibidir. İşçi sınıfı sadece emek-güçlerine sahiptir. Ü. araçlarının kamu mülkiyetinde olduğu sosyalizmde, ürünler tüm topluma=emekçilere sunulur. Bunu kamuculuk sağlar.

** Üretim, değişim, bölüşüm ve tüketim bir bütünlük oluşturur. Bu bütünün belirleyici öğesi üretimdir. Eğer üretim kapitalist değilse, üretimde kapitalist üretim ilişkileri yürürlükte değilse, ürünler kapitalist pazar yasalarına göre dolaşıma girmez. Ancak ve ancak bir toplumda kapitalist üretim ilişkileri egemense, köylülerin ürünleri kapitalist pazara girebilir. Kapitalist üretim ilişkilerinin izi yoksa, kapitalist bir pazar da olamaz. Değişim, bölüşüm ve tüketimin niteliğini ***belirleyen*** üretimin toplumsal yasalarıdır.

Soru: Bu durumda, "Türkiye yarı-feodal, yarı-kapitalist bir ülkedir" tespiti neyi göz ardı eder? Bunun siyasi sonuçları neler olmuştur?..

* Marksizm'in üretime belirleyicilik atfetmesi, ideolojik sonuçları açısından önemlidir. Burjuva iktisadı, iktisadın gelişimini değişime göre yapar ve doğal ekonomi, parasal ekonomi ile kredi ekonomisi şeklinde üç kısma ayırır. Burada üretimin belirleyiciliği görülmez ve üretim sürecindeki sömürü ilişkileri görmezden gelinir. Oysa sosyalizmde de para ve kredi vardır; ancak üretim ilişkileri kapitalizmden farklıdır ve ayırt edici olan da budur. Sosyalizmde sömürü yoktur. Burjuva iktisadın sınırlarını böyle bir ideolojik çerçeve çizmektedir.

***

- Kapitalizm, basit meta üretiminden doğmuştur. Basit meta üretiminde, küçük üreticiler ü.araçlarının özel mülkiyetine sahiptir ve ürünleri kendi kişisel çalışmalarıyla üretip, değişime sokarlar. Kapitalizm, küçük üreticilerin özel mülkiyetleri ellerinden alınıp, ücretli duruma getirilmesiyle doğmuştur. Basit meta üretimindeki özel mülkiyet zorunlu olarak kapitalist üretim ilişkilerini doğurur.

- Kapitalizmin doğuşunda devlet aygıtı önemlidir.

- Kapitalizmin doğuşunda yağma, fetih ve bağımlılaştırma ile ilk sermaye birikimi sağlanmıştır. İlksel birikimle oluşan sermaye, sermaye sınıfını ve proletaryayı oluşturmuş, bu iki sınıfın üretimde bağlandıkları ü.ilişkileri kapitalist birikimi sağlamıştır.

- İlk birikimin temeli, köylülerin=serflerin mülksüzleşmesidir. Üretim araçlarından ve topraktan bağımsızlaşma süreciyle köylü nüfus fazlası, ücretli işçi olmuş, bir yandan da topraklar veya toprağın satılmasıyla alınan para yeni bir sınıfın elinde toplanmıştır.

- Kapitalist üretim biçiminin doğuşuna yol açan gelişmeler:

· Feodalizmin küçük üreticisinin üretim araçları ve toprağından ayrılması=mülksüzleşmesi ve feodal bağımlılıktan özgürleşmesi,

· Üretim araçları olacak olan paranın belirli ellerde toplanması,

· 15. ve 16. yy'larda coğrafi keşiflerle yeni karaların yer altı ve yerüstü zenginliklerinin yağmalanması, fetihler=sömürgecilik.

- İlksel birikimin temel bir kaynağı, sömürgecilikle gelen yağma temelli ticarettir. Avrupa ve İngiltere'de ilk birikim yağmaya dayanır. Devlet bu birikimin olmasını kolaylaştırır.

- Feodal üretim tarzında küçük köylü üretimi ve zanaatkârların üretimi vardır. İlkel köleci toplumdan kapitalizme kadar olan tarihsel dönemde, basit meta üretimi gözlenir. Basit meta üretimi için iki koşul bulunur: 1) İş bölümü, 2) Ü.araçlarının özel mülkiyeti. Bunlar olmadan değişim için üretim yapılamaz. Ancak feodal dönemde de üretimin esas amacı değişim, ticaret değildir. Feodal sistemde köylü sömürüsü 3 biçimde olur: 1) Angarya=emek-rant, 2) Ürün-rant, 3) Para-rant. Zanaatkârlar yöresel değişim ile geçinir; loncaları kapalı bir sistem oluşturur.

- Kilise, feodal üretim ilişkileriyle var olmuştur. Merkezi feodal devletlerin kurulmasıyla, köylülerin üzerindeki sömürü artar; para basılır ve feodal krallar vergileri para olarak toplar. Aynı zamanda tefecilik doğar. Köylüler toprağa bağlanır, toprakta onlara; böylelikle serflik doğar. Almanya, Fransa, Rusya'da buna karşı köylü isyanları olur ve bunlar kanla bastırılırlar. Köylerden kaçan köylüler kentlerde "serseri" tabakayı oluşturur. Kentlerde "burgeouis" doğar; ticaret, gemi şirketleri ve bankacılıkla uğraşırlar. Coğrafi keşifleri (Amerika'nın keşfi, Afrika'nın Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan'a ulaşma vb.) ve talanları bu sınıf yapar. Fransa'da 18.yy, İngiltere'de 17.yy, Almanya'da 19.yy, Japonya'da 19.yy sonunda burjuvazi iktidarı alır ve ulus-devletler oluşur. İngiltere'de aristokrasi burjuvalaşır; Fransa'da krallık-aristokrasi devrimle yok edilir; Almanya'da burjuvazi, işçi sınıfına karşı aristokrasiyle iş birliği yapar. Rusya'da burjuva devrimi, sosyalist devrim izler. Amerika'da feodalizm yaşanmaz.

- Basit meta üretimi: İlkel topluluk ile kapitalist toplum arasındaki dönemde var olmuştur. Bu dönemde henüz meta üretimi toplumun bütününü kaplamaz. Bu toplumlarda 2 tür ekonomik davranış vardır:

1) M-P-M; Satın almak için satmak; köylüler ve zanaatçılar pazara gelir ve ürünlerini değişime sokarlar, ürünlerinin değerinde olan başka metalar alırlar.

2) P-M-P'; satmak için satın almak; P'>P olmalıdır; yoksa eşdeğerde kalınsaydı, meta satın alınmazdı. P'=P + a (artı-değer)'dir. Sermaye sadece kapitalizmde oluşmamıştır; basit meta üretimi döneminde de vardı, ancak kapitalizmle birlikte üretime katılmıştır. Kapitalizmden önce sermaye büyük ölçüde tefeci sermayesi ve tüccar sermayesi olarak bulunur. Bu sermayenin giderek üretim araçlarını ele geçirmesi ile kapitalizm doğmuştur.

-->1) Üretim araçları köylülerin elinden alındı. Kapitalizmin Afrika'ya girişinde (19-20yy) de olduğu gibi toprak mülkiyeti ilişkileri değiştirilerek bu yapılmıştır. Baskı ve zor, bu süreçte kullanılmıştır.

2) Ü.araçları burjuva sınıfın elinde yoğunlaştı. Sanayinin gelişimi ü.araçları sahipliğini zorlaştırır ve tekelleştirir. Sermaye sahipleri ü.araçları geliştikçe bunları satın alabiliyor ve sermayelerini artırabiliyordu. Orta tabakalar bu süreçte mülksüzleşti.

3) Emek-gücü dışında hiçbir şeye sahip olmayan proletarya gelişti.

-Proletaryanın oluşumu:

a) Toprağa bağlı olmayan, loncaya kayıtlı olmayan kesimler; orta çağ kentlerinde 13. yy.'da bile "emek pazarları" bulunuyor.

b) 13-18.yy. arasında aristokrasinin erimesiyle oluşanlar; hizmetçi, kâtipler, uşakların işlerine son verilmesiyle serseri, dilenci haline gelenler

c) İngiltere'de tarlaların koyunlar için otlaklara dönüştürülmesi süreci (15-18.yy)'nde köylülerin topraklarından sürülmesi

d) Orta ve doğu Avrupa, Asya, Latin Amerika, Kuzey Afrika'da modern sanayinin karşısında zanaatçılığın rekabet edememesiyle işçileşme süreci.

· Kapitalist üretimin 3 aşaması yaşanmıştır:

1) Elbirliği (kooperasyon): Zanaatkârların kişisel atölyeleri ve lonca örgütlenmesi var. Burjuvazi, atölye kiralıyor ya da yaptırıyor. Emek araçları, nesneleri ve emek-gücü satın alınıyor. Elbirliği şunları sağlıyor:

a) Ortalama ustalık düzeyinde birçok işçiyi bir araya getiriyor.

b) Emek araçları tasarruflu kullanılıyor; bir kişi yerine birçok işçinin üzerinde emek harcadığı nesneler ve kullandığı araçlar var.

c) Emek-güçlerinin sinerjik etkisi oluşur; tek tek işçilerin emek-güçlerinin aritmetik toplamının üstüne çıkan bir emek-gücü yaratılır (Mısır piramitlerinin yapımını da elbirliği sağlamıştır).

d) Tek tek işçilerin yapamayacakları işler yapılabilir olur. Örneğin, 20 duvarcının 1 günde ördüğü duvar büyüklüğü > 1 duvarcının 20 günde ördüğü duvar büyüklüğü.

2) Manifaktür: İş bölümüyle elbirliği özel bir nitelik kazanır. Bazen birçok meslek tek bir atölyede bir mesleğe indirilir, bazense bir meslek birçok mesleğe bölünerek tek atölyede gerçekleşir. Emek-güçleri çeşitleri tek ve basit bir işlemde uzmanlaşır. Böylece: a) İşi öğrenmek kolaylaşır, alınması gereken eğitim süresi kısalır. b) Tek işçinin işlemler arsında kaybettiği zaman kalkar; gerekli emek miktarı düşer ve artık-değer artar. c) İşçi işyerinin bir parçası olur; emek-gücünü kapitaliste satmadıkça bir iş yapamaz durumdadır. d) Akıl yürütme ortadan kalkar; Düşünce süreci üretimden biraz daha ayrışır. İşçi parçacıdır ve kavrayışı yaptığı basit, parça iş ile birlikte körelir.

3) Fabrika-makine: -Makine, nispi a'yı artıran araçtır. Makineyle atölyeler, fabrika haline gelir.

- Makineler, değişmeyen sermayenin parçasıdır ve a'yı yaratmaz, ancak onu çoğaltır (makineleşme genelleşir ve geçim araçlarının değeri düşer; böylece emek-gücünün yeniden üretimi için gerekli emek zamanı düşer ve fazla emek artar).

- Makinelerin aşınmasıyla içerdiği değer metalara aktarılır=amortisman.

- Makineler çocuk ve kadın emeğinin kullanımını artırır; bireylerin kendilerine ayırdıkları zamanı çalar. Erkek işçinin emek-gücünün değerini düşürür, çünkü çocukları ve eşinin de emek-gücü olarak değeri verilir, ancak hep birlikte çalıştıklarında emek-gücünün yeniden üretimini sağlarlar. Emek-gücünün yeniden üretimi, çocukların ve tüm ailenin geçinmesini sağlamaktan geçer.

- Makinelerin kullanımı: a) emek üretkenliğini artırır, böylece sömürü oranı yükselir. b) Yeni emek-güçleri oluşturur (erkekler, kadın ve çocuk emek-güçlerini satmak zorunda kalır)

- Makineler ilk ortaya çıktıklarında vardiya sistemi uygulanır; sürekli çalışmayı sağlayan makinelerin yenileri çıkınca değişim değerlerinin düşmesi nedeniyle, tam kapasite kullanılmaları gerekir.

- Makinelerle emek yoğunluğu artar; 24 saat içinde 3-4 günlük üretim yapılabilir hale gelir. Makineler zaman engellerini ortadan kaldırır.

- Makine, işçiyi hünersiz, vasıfsız kılar; işçi makinenin parçası olur; emek aracı olarak makineyi kullanmaz, makine onu kullanır. Tek makine başında uzmanlaşan işçi, onun bağımlısı olur ve böylece çalışmanın ilginçliği yok olur. Üretimin zihinsel güçleri, el emeğinden tümüyle ayrılır.

· Kapitalizmde ürünlerin ağırlıklı çoğunluğu metadır. Kapitalizm, meta üretiminin üretimin çok büyük bir bölümünü oluşturduğu ilk üretim tarzıdır. Kapitalizmde basit kullanım değeri olarak kalan 2 tür ürün de vardır: a) köylülerin kendi tüketimleri için üretimleri; bu kesim ulusal gelir hesaplanırken güçlük yaratır. Tarım ne kadar geriyse, bu üretim bölümü o kadar büyüktür. b) Ev işlerinde yapılanlar; burada üretim sadece kullanım değeri yaratır, değişim-değeri üretilmez, yani meta üretilmez. Yemek pişirmek, ütü yapmak gibi…

* Meta üretiminin 2 koşulu vardır: 1) Toplumsal iş bölümü olmalıdır; iş bölümü yoksa ya da yeterince gelişmemişse, değişim olmaz. 2) Üretim araçlarının özel mülkiyeti olmalıdır.

Not: Sosyalist üretim planlıdır ve ü.araçları kamu mülkiyetindedir, ancak meta üretimi sınırlanmış biçimde bulunabilir. Eğer sosyalist bir ülkede devrim öncesi tarımda merkezileşme yaşanmamışsa, kırsaldaki üretim, belirli bir oranda kolektif çiftlikler eliyle yürütülebilir. Bu kolektif çiftliklerin ürünleri meta özelliğine sahiptir.

* Metanın 2 temel özelliği vardır:

1) Kullanım değeri; faydalı olmalı, gereksinimi karşılamalı ki satılabilsin (worth--->work (iş)).

2) Değişim değeri; bir meta başka bir metayla belirli miktarlarda değişime girer. Değişim değeri, metaların niceliklerinin karşılaştırılabilir olduğunu gösterir. Metalarda ortak bir özellik olmalıdır ki karşılaştırma ve değişim yapılabilsin. Bu ortak özellik ölçülebilir, niceliğe vurulabilir de olmalıdır. Metaların kullanım değerleri, şekilleri, büyüklükleri vb. ortak değildir. Bütün metaların ortak özelliği emek ürünü olmalarıdır. Değeri yaratan emektir. Emek, metanın üretimi için harcanan zaman ile ölçülür. İçerdikleri emek miktarına göre metalar değişime tabi tutulur (value--->labour (emek)).

- Bir kişinin kendi gereksinimi için üretilen ürünler meta değildir. Kullanım değeri olmayan bir ürün, değişim değeri içermez, yani meta değildir. Toprak, su, hava kullanım değeri olan, meta olabilen, ancak işlendiğinde, şişelendiğinde meta olabilen, kendi halinde meta olmayan emek nesneleridir. Bunların değeri yoktur=emek içermezler, ancak fiyatları vardır ve örneğin toprağın fiyatı ranta bağlıdır.

- Basit=küçük meta üretimi dönemi boyunca, metaların değişimi gerçekleşmiştir. Bir eşdeğer üzerinde karar kılınmıştır. İş saati eşdeğeri sağlamıştır. Orta çağda her bir metanın belli bir niceliğinin üretimi için gerekli iş saati, değişildiği metanın belli bir miktarının üretimi için gerekli iş saatiyle eşitti. Bu tarihsel süreç içerisinde oluşur. Meta üretimi yaygınlaşıp genelleştikçe bu durum yetkinleşir. Bir meta bu süreçte evrensel eşdeğer olur ki bu paradır. Paranın başlangıçta bir değeri vardır, ama zaman içinde bundan bağımsızlaşarak evrensel değişim aracı olur. Para, aynı zamanda birikim aracı da olacaktır.

- Kişilerin tembelliği ya da çalışkanlığı nedeniyle farklı metaların farklı niceliklerinin değerleri farklı olur tezi doğru değildir. Metaların değeri, toplumsal ortalama gerekli emek zamanıyla ölçülür. Bir toplumda bir metanın üretimi için bu ortalama zamanın üzerinde çalışılarak bir meta üretiliyorsa, bu fazla çalışma boşa gider.

- Değişim değeri yüzyıllar içerisinde oluşurken; eğer eşit iş saatleriyle değişim olmuyorsa, zarara uğrayan meta üreticisi, bu metayı üretmemeye ve başka bir metayı üretmeye başlar. Bu olanaklıdır, çünkü henüz iş bölümü yeterince gelişmiş değildir ve iş değiştirmeye engel olunamaz.

- Değişim değeri=metanın üretildiği iş süresi=metayı üretmek için gerekli emek miktarı. Değişim değerini bireysel üreticinin meta üretirken harcadığı emek miktarı belirlemez. Bir metayı üretmek için toplumsal bakımdan gerekli emek miktarı, o metanın değişim değerini belirler. Toplumsal ortalama gerekli emek miktarı=belirli bir zamanda ve ülkede, emek verimliliğinin ortalama koşullarında metanın üretimi için gerekli emek miktarıdır.

* Nitelikli işçinin iş saati, vasıfsız işçinin iş saatinin belirli bir katıdır. Nitelikli işçinin eğitim sürecinde yitirdiği zamanın karşılığı olmalıdır; yoksa kimse nitelikli işçi olmazdı. Niteliklerin elde edilmesi için gerekli giderlerin miktarı, çarpma katsayısını belirler. Sosyalizmde ücretler arasında fark olacaktır, fakat bu makas zaman içerisinde azaltılacaktır.

- “Toplumsal gerekli emek” tanımı iyi anlaşılmalıdır:

1) Arz-talep nereden kaynaklanır: Bir endüstri dalında toplumsal gerekli emek miktarından daha fazla emek harcanarak metalar üretiliyorsa, ortalamanın üzerinde harcanan emek boşa harcanır ve metaların satış fiyatı üretim fiyatına doğru düşer, hatta üretim fiyatının altına iner. Bu endüstri dalında kar oranı düşüktür. Talep düşüktür, arz bunu aşar ve bunun sonucunda fiyat düşer. Tersi durumdaysa, ortalamanın altında emek harcanarak meta üretilir ve satış fiyatı yükselir. Bu durumda ortalamanın üzerinde yüksek bir kar elde edilir. Arz fazladır, talebi aşar ve fiyatlar yükselir.

2) Rekabetle her bir işletme emek verimliliğini artırır. Böylece toplumsal gerekli emekten daha azıyla üretim yapılır; ortalama karın üstünde bir kar elde edilir. Diğer işletmelerde de rekabetle verimlilik artırılarak, eğilim olarak kar oranı eşitlenir. Bu endüstri dalları arasında da böyledir; kar oranının yüksek olduğu dala sermaye akar ve toplumda ortalama bir kar oranı oluşur (bu genel bir eğilimdir ve dinamik dengedir). Bu noktada kapitalist üretimin anarşik=plansız yapısı fark edilmelidir. Sermaye sahipleri bireysel kar oranlarını artırmak için rekabet halindedir ve bu durum tüm sınıfın kar oranını ortalama bir düzeye getirir. Üstelik bu ortalama gelişim içinde sürekli düşer, yani eğilim ortalama karın sürekli düşmesi yönündedir.

· Kapitalist üretim anarşiktir=plansızdır. Bunalımlarda açığa vurulan fazla üretimi, bu sağlar.
· Arz ~ 1/talep. Fiyatlar değerlerin etrafında dalgalanır. Fazla üretilmiş bir meta varsa fiyatı düşer ve sermaye bu sanayi dalından başka dallara kaçar. Böylece metanın arzı düşer ve fiyatı değerine yaklaşır. Bunun tersi de olabilmektedir, çünkü metalar tüketim talebine göre üretilmez.

· Sermaye=artı-değer üreten değerdir. Ü.araçları ve para kendi başlarına sermaye değildir. Bunlar toplumdan soyutlanarak ele alınmamalıdır. Bu nesnelerin ü.ilişkileri içerisinde anlamı vardır. Emek araçlarına sahip olmak, sermaye sahibi olmak demek değildir. Bir maymun bir sopaya sahip olduğunda, sermayedar olmaz. Sömürü ilişkilerine katılan para veya değerler, sermaye olur. Sermaye ücretli emek sömürüsünden kaynaklanır.

· Kapitalizmde ayırt edici olan sermayenin ya da meta üretiminin var oluşu değildir (yine de sermaye asıl olarak kapitalizmle birlikte var olmuştur, para ve meta daha önce de vardı). Kapitalizmin varlık koşulu, üretim araçlarına sahip bir sınıfın ve bunlardan yoksun başka bir sınıfın olmasıdır. Bu sayede kapitalizmde emek-güçleri de birer metadır. İşçilerin sahip olduğu tek mülk emek-güçleridir. İşçilere emek-güçlerini satmayıp aç kalma "özgürlüğü" tanınmıştır.

· Emek-gücünün değeri, yaşamak için gerekli geçim metalarının, eğitim giderlerinin, çocuk ve eşin bakımının değeriyle bulunur. Bu metalardaki toplumsal gerekli emek miktarı, emek-gücünün değerini oluşturur. Tüm metalar emek-güçlerinin emek harcamasıyla oluşur. Emek-güçlerinin değerlerinin toplamıyla emek harcanması sonucu oluşan değer arasındaki fark, artı-değerdir ve patronlarca buna el konur.

· Artı-değer=iş gününün kapitalist tarafından karşılığı ödenmeyen kesiminde üretilen, artı-emekle üretilen değerdir. Emek-gücünün değerine eşit bir değeri üretense, gerekli emektir.

· Kapitalizmde sömürü:

- Köleci üretim tarzında köle=üretici, ü.araçları gibi sömürücünün mülküdür. Burada açık sömürü vardır.

- Feodal üretim tarzında; köylü bazı ü. araçlarına ve bir miktar toprağa sahiptir. Fakat toprak asıl olarak beyin mülküdür ve köylü kişisel olarak beye bağlıdır. Angarya, ürün-rant ve para-rant ile artı-emek gasp edilir. Burada da açık sömürü vardır.

- Kölecilikte ve feodalizmde sömürgenlerin gereksinimleri ve lüks tüketimleriyle sömürünün bir sınırı vardır X kapitalizmde artı-emek susuzluğu sınırsızdır. İşçi sınıfının durumu genel eğilim olarak sürekli kötüleşir. Kapitalizmde karı artırma çabası temeldir. Yüksek kar oranı için sermayenin işlemeyeceği suç yoktur. Ü.araçlarından yoksun ücretliler "özgürdür". Burada gizlenmiş sömürü bulunur.

- İşçi sınıfının mücadelesiyle çalışma saatleri düşürülmüş, sosyal devlet uygulamaları kazanılmıştır (sermaye sınıfı açısından bunlar tavizdir). SSCB'nin varlığı, kapitalist ülkelerde sosyal devlet uygulamalarına geçişte önemli bir etkendir.

- İnsanlık artı-değer teorisini Marx'a borçludur. Kapitalizmde kişisel bağımlılık yerine iktisadi bağımlılıkla sömürü vardır. Doğanın güçleri üzerinde egemenlik arttıkça, işçi sınıfının gelişiminin frenlendiği görülür.

· Artı-değer=toplumsal artı-ürünün para biçimidir. Toplumsal artı-ürün sınıflı toplumların tümünde vardır. Artı-değer=işçinin ürettiği değer ile onun kendi emek-gücü değeri arasındaki farktır. Artı-değer üretimde oluşur, değişim/dolaşımda gerçekleşir.

· Artı-değerin 2 biçimi vardır:

1) Mutlak a: İşgününün uzatılmasıyla artırılır. Buna karşı işçi sınıfı mücadeleleri yaşanmıştır. Bu mücadele içerisinde sendikalaşma gözlenir. Kapitalist devlet, işgününü sınırlandırmak zorunda kalmıştır.

2) Nispi a: Gerekli emek zamanı + fazla emek zamanı = işgünü

-emek verimliliği artırılırsa, gerekli emek zamanı azalır, fazla emek zamanı artar.

-geçim metalarının üretildiği işkollarında emek verimliliği artınca, bunların değeri ve dolayısıyla emek-gücünün değeri düşer.

- Sömürü oranı=artı-değer oranı=a/d

- Kar oranı=a/ (d+s)

-Kar=artı-değerdir ve her tür kar, üretimdeki artı-değerin bir kısmıdır.

- d=değişen sermaye=emek-güçlerinin değeri, s=sabit sermaye=üretim araçları, hammaddeler vb.

- P-M-P'---->Buradaki M olarak emek-güçleri ve ü.araçları satın alınır ve emek-gücü metası (d olarak yatırılan P) a'yı üretir. Ü.araçları, hammaddelerin değerleri olduğu gibi ürüne aktarılır. Dolaşımdaki satışla P' elde edilir. Meta dolaşımı yasasına uyularak, emek-gücünün değeri tam olarak ödenir.

· Emek-değer teorisinin üç değişik tarzla ispatı:

1) Meta=emek-gücünün değeri +makineler + hammadde + a'dır. Burada makineler=onu üreten emek-gücü+hammadde ve hammadde=onu üreten makineler+hammaddeler şeklindedir. Bu bileşenlerine ayırma işlemi sonuna kadar götürüldüğünde, metayı oluşturan tüm öğelerin %100'ünün emek ile oluşturulduğu bulunur.

2) Metaları değişilebilir kılan nedir? Metalar karşılaştırılabilir olmalıdırlar ki değiştirilebilsinler. Karşılaştırılan her şey en az bir ortak özelliğe sahiptir. Metaların fiziksel özellikleri=kullanım değerleri olamaz bu. Metalar somut emek ürünleri olarak farklıdırlar. Hepsindeki ortak özellik soyut insan emeği içermeleridir ve işte bu toplumsal gerekli emektir.

3) Olmayana ergi yöntemi: Bütün üretim otomasyonla yapılsa ve emek harcanmasa, üretilen ürünlerin değişim değerleri olamaz, çünkü satılamazlar. Öyleyse bir değerleri de yoktur. Çünkü emek değeri yaratır. Yani geliri olmayan kişilerden oluşan bir toplumda, metalar satılamaz ve alınamaz. Bu saçmalığın nedeni böyle bir durumun imkânsızlığıdır.

-Somut emek türü=iş=work ile ü.araçlarının kullanım değeri yeni ürünlere aktarılır ve muhafaza edilir. Soyut toplumsal ortalama emekle ise değer yaratılır; bu yeni yaratılan değerdir ve niceliği önemlidir.

- a'yı makine üretmez. Makinenin değerinin ister bir kısmı ister tümü bir metaya aktarılsın, o metanın içerdiği a miktarı aynı kalır. Bu nedenle değişmeyen sermaye makineleri, hammaddeleri, yardımcı malzemeleri vb. kapsar ve ismi a'yı değiştirmemesinden gelir. a'yı, d üretir=emek-gücünün harcanması üretir. Bu nedenle adı değişen (artan) sermayedir. "Nil posse creari de nihilo"=yoktan hiçbir şey yaratılamaz; yani sabit sermaye üzerinde emek harcanarak a oluşturulur. a'nın tümü canlı emek harcamasından doğar. Değer yaratımı, emek-gücünün emek halindeki devinimidir.

· a=a'nın mutlak büyüklüğüdür.

· a% (artı-değer oranı)=d'deki değişime nispetle oluşan a'dır=a/d

· a/d=artı-emek miktarı/gerekli-emek miktarı. Örnek: 6saat/6saat ile 5saat/5 saat olan iki fabrikada, sömürü oranı aynıdır, fakat mutlak büyüklükler arasında %20'lik bir fark vardır (5 ile 6 saat arasında).

· Artı-ürün=ürünün artı-değeri temsil eden kısmıdır.

· Üretimde yaratılan yeni değer=d + a'dır ve buna "değer-ürün" denir. Bu ürünün değeri değildir.

* "Gerekli emek" kavramına 2 anlam verilir: 1) Emek-gücünün değerini üreten emek miktarı; belirli ve özel anlamlı bir kavramdır. 2) Toplumsal ortalama, soyut, bir biçimli ve gerekli emek; bir soyutlama olarak bir ürün oluşturabilmek için zorunlu olan emeği ifade eder.

· a'nın üretimi "son saat"te ya da son anda olmaz. Tüm işgünü içerisinde a üretilirken, d değer üretir, s'nin değeri aynen ürüne aktarılır; bütün bunların hepsi bir arada olur. Ürün son değerine en başından itibaren tümüyle gebedir; bir çocuk büyürken nasıl ki kol, bacak gibi uzuvlar ona eklenmiyor ve vücudun tüm bölümleri birlikte büyüyorsa, üründeki değer değer de öyle gelişmektedir (MB).

· İşgünü=gerekli emek zamanı + artı-emek zamanı.

-Alt sınır; var ama belirsizdir. Artı-emek zamanı=0 olamaz, kapitalist üretime aykırıdır. Alt sınır sınıf mücadelesinin konusudur.

- Üst sınır; emek-gücünün fiziksel ve moral sınırlarıyla belirlenir. Bunu da toplumsal ilerlemenin durumu belirler.

- İşgününün sınırlarını burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi belirler.

· Değeri ve a'yı, emek-gücü olarak yatırılan sermaye oluşturuyorsa, bu bir kapitalistin çok işçi çalıştırdığında, a'yı artırdığı anlamına gelir mi?.. Şimdiye kadar yazdıklarımız böyle olacağını belirtse de görünüşte bu olmuyor. Çünkü emek-gücünün değeri düşürülerek, nispi a artırılabilir ve bir kapitalist az işçiyle, daha fazla işçiyi çalıştıran başka bir kapitalistin a kitlesinden daha çoğunu elde edebilir.

· Soru: Bir toplumda toplam sermayenin her gün harekete geçirdiği emek, tek ortak işgünü kabul edilsin. Örneğin işçi sayısı 1 milyon ve 1 işçinin ortalama işgünü süresi 10 saatse, toplumsal işgünü 10 milyon saat olur. İşgünü uzunluğu belliyse, artı-değer kitlesi nasıl artırılır?

- İşçi nüfusun artışıyla (Erdoğan'ın 3 çocuk yapın meselesi!)

- Nüfus sabitse, işgünü süresi uzatıldığında, artı-değer kitlesi artar. Burada nispi artı-değer dikkate alınmadı.

- Üretim süreci ve koşulları değişirse, yani kullanılan araç ve çalışma biçiminde bir değişim olursa, emek üretkenliği artar ve böylece a kitlesi artmış olur.

** Burada “gerekli emek”in 2 anlamı birleşiyor. Toplumsal gerekli emek zamanının kısalması, emek üretkenliğinin artıp toplumda genelleşmesiyle oluyor ve böylece emek-gücünün değerini oluşturan geçim maddelerinin değeri düşüyor; bunun sonucunda nispi artı-değer artıyor. Yani emek-gücü harcanarak oluşan “gerekli emek” ile her metanın toplumsal üretimi için ortalama “gerekli emek” bir ve aynı şey oluyor.

· Makinelerin kullanımı:

- Makineler gerekli emek zamanını kısaltır, artı-emek zamanını artırır --->nispi a artar.

- Makineler, kol emekçilerini işsizliğe iter. İşçiler bu durumu makineleri tahrip ederek karşıladılar. 19. yy. başında İngiltere’de Ludizm=makine kırıcılar hareketi gelişti ve bu öteki ülkelerde de gözlendi.

- Makinelerin kendileri değil, fakat kapitalist kullanılış tarzı, işçi sınıfının çıkarlarına aykırıdır. Sosyalizmde makineler işgününü kısaltmak için kullanılacaklardır.

- Makinelerle;

1) İşgünü uzatılabilir, işsizlik artar

2) Beceri, fizik güç azalır; kadın ve çocuklar düşük ücretlerde çalışır

3) Ücretli emek bağımlılığı ve sömürüsü artar

4) Emek yoğunluğu artar; işçi yıpranır, yeteneği ve ömrü azalır

5) Patronların işçileri sömürme aracıdır

6) Emek üretkenliği artar; zenginliğin ve sefaletin birikimi artar

7) Bilimin teknolojiyle üretime katılımı artar, ama vasıfsız ve giderek birbirleriyle değişilebilir emek-güçleri oluşur

8) Teknik ilerleme toplum yararına kullanılmaz; emekçi sınıf bu yararlardan yoksun kalır

· Kapitalizmde üretim anarşiktir: Her bir işletmede planlar yapılabilir, pazar gözetilebilir. Ancak bütününde, rekabet, her bir kapitalistin karını artırma dürtüsü, toplumsal üretimi anarşik kılar. Bu nedenle aşırı üretim kaçınılmazdır ve gereksinim olduğu halde satın alma olanaklarının üzerinde meta bulunur.

· Rekabet: Kapitalist topluma hareket veren olgudur. Rekabet yoksa, kapitalizmden bahsedilemez. Rekabetin 2 nedeni var:

1) Sınırsız pazar; endüstri dalları içinde ve dışında tüm üretim için geçerli

2) Yatırım ve üretim alanında karar merkezlerinin çeşitliliği

· Kapitalizmde sınırsız pazar için üretim vardır. Emek-gücünün üretkenliği arttıkça, sömürü arttıkça, kitlesel üretim artar, emek-gücünün değeri azalır ve yeni yeni birçok tüketim maddesi emek-gücünün değerini oluşturur. Bütün metaların değeri zaman içerisinde azalır. Bu, ekonomik genişleme nedeniyle böyledir. Aynı zamanda demiryolu, deniz yolu, telgraf vb. ile coğrafi olarak pazar genişler. Pazar sınırsızdır. Böylelikle rekabet oluşur ve rekabet içinde kapitalistler ü.araçlarını sürekli geliştirmeye koşullanır.

· Sermayenin değişmeyen sermaye kesimi büyümektedir. s/ (d+s) oranına sermayenin organik bileşimi denir. Artı-değeri d yaratır, yani işçi sınıfı, fakat patronlar bunu sermaye=ücretler biçiminde avans verir. d’nin patronların tüketimi ve lüks tüketimi dışında kalan kısmı, ek s ve ek d olarak yatırılır. Toplumsal ortalama gerekli emek harcaması ile üretim yapanlar, bunu üstünde bir emek harcaması yapanlar, bunun altında emek harcaması yapanlar şeklinde işletmeler arasında farklar vardır. İşletmelerdeki bu farklılık, emek üretkenliğinin yüksek olduğu, zorunlu-gerekli emek harcamasının düşük olduğu işletmelerin, a’dan daha çok pay kaptıklarını anlatır. Organik bileşimi ya da s’si küçük işletmeler, büyük balıklar tarafından yutulur. İşte bunun adı “yoğunlaşma”dır. Rekabet yoğunlaşmaya ve tekellere neden olur.

* Bir endüstri dalında sermayenin organik bileşimi ne kadar yüksekse, yoğunlaşma da o kadar büyüktür. Çünkü o dalda yatırım yapmak için ilk sermaye miktarı yüksek olduğundan, o dala girmek zordur. Bu endüstri dalında tüm sermaye birkaç işletmede yoğunlaşmıştır. Örneğin, 20. yy. başında ABD ve İngiltere’de 100’e yakın otomobil firmasından bugüne 4-6 tane tekel kalmıştır.

- 19. yy'ın son çeyreğinde rekabetçi kapitalizm yerini tekelci kapitalizme bırakmıştır. Metaların fiyatlarındaki düşüşü tekeller aralarında anlaşarak önlemeye başladılar. Bu dönemde rekabet ortadan kalkmaz, pazarlar paylaşılır. Bu dönemde sermaye ihracı zorunludur ve 20. yy'ın ilk on yıllarında sömürgecilik bu nedenle gerçekleşmiştir.

· Örnek:

- Bir endüstri kolunda değişik teknoloji düzeyine sahip 3 fabrika bulunsun=organik bileşimleri farklı 3 sermaye;

A sermayesi: s=60, d=40, a/d=%100 ----> 140 olması gereken meta değeri

B sermayesi: s=70, d=30, a/d=%100 ----> 130 olması gereken meta değeri

C sermayesi: s=80, d=20, a/d=%100 ----> 120 olması gereken meta değeri

- Burada toplumsal olarak o metayı üretmek için gerekli emek tamı tamına B fabrikasında harcanıyorsa, A'da üretilen a'nın bir bölümünü C alır. O metanın satış fiyatı 130'dan gerçekleşir. Pazarı en yaygın biçimde o fabrika tutar.

A fabrikasındaki 40a'nın 30'u gerçekleşir

C fabrikasındaki 20a'nın tamamı gerçekleşir + 10 ek-a sağlar.

- Çünkü; * Bir metanın üretim fiyatı = metanın üretim maliyeti + ortalama kardır (fiyat-değer arasındaki farktan etkilenmez).

(Teknik gelişince, meta sayısı artar ve bir metanın sahip olduğu değer düşer.)

- Üretim fiyatı düştüğü halde, meta satış fiyatı üzerinden pazarda satılır. Böylece ek bir a ya da ek bir kar sağlanır.

- Örneğimizde ortalama kar=30'dur.

- A fabrikasında 60+40+40a=140'lık değer yaratılır, fakat 40a'nın tümü dolaşımda gerçekleşmez. 60+40 maliyettir ve ortalama kar 30 da eklenerek 130'dan satış olur. 10 birimi C fabrikasının patronu olacaktır.

- C fabrikasında 80+20+20a=120'lik değer oluşur, fakat 80+20+ortalama kar olan 30 ile 130'dan satış olur. 20a'nın üzerinde ek bir 10 birim artı-a ya da artı-kar alır.

- Ayrıca, A ve B bir meta üretiyor ve teknik gelişimle aynı sürede C'de iki meta üretiliyorsa; 60+60 iki metanın değeridir ve her biri 40+10 üretim maliyetine sahiptir. Her bir metanın üretim fiyatı 40+10+ ortalama kar 30=80 olur. Her bir meta 130'dan satıldığında 40+40'lık ek kar elde edilir. Ortalama fiyat olan 130'un altında bile satılsalar, C patronu yine ek-kar elde edecektir.

- Her kapitalist için durum budur ve rekabet kaçınılmazdır. Toplum ölçeğindeyse bu süreç ortalama kar oranını düşürür. Toplumsal ortalama gerekli emek zamanında ya da emek-gücünün değerini ifade eden malların değerindeki düşüş, a'yı ya da karı yaratan kaynağın değerinde bir azalma anlamına gelir. Sermayenin organik bileşimi (s/ (d+s)) büyüdükçe, d oransal azalır, s oransal artar ve s'nin artış hızı, toplam sermayenin artış hızından daha fazla olur. a'yı, d ürettiğinden, tıpkı d'nin d+s içindeki payının küçülmesi gibi, a'nın da d+s'e oranı (a/ (d+s)) düşer. Yani kar oranı düşer.

- Özetle; a/(d+s)=toplumsal ortalama kar oranı= bir ülkede bir yıl içinde üretilen a kütlesi / yatırılan toplam sermaye. Bu orana bütün kapitalistler uyar. Kar oranı artmış olan endüstri kollarına sermaye akar, düşük kar oranı olan dallardan sermaye kaçar. Böylelikle bütün sektörler için ortalama bir kar oranı oluşur.

· Örnek: A, B, C 100 birim sermayeli 3 endüstri kolu olsun. Organik bileşimleri farklı bu dallardaki tüm sermayeleri tek yapı olarak ele alalım. Sektörlerde a% aynı ise;

A=organik bileşimi düşük; s=60, d=40 ---a%=%100--> a=40, meta değeri=140--->Kar%=%40>ort. kâr%=%30…Sermaye akar

B=organik bileşimi orta; s=70, d=30 ---a%=%100--> a=30, meta değeri=130--->Kar%=%30=ort. kâr%=%30… Sermaye yatırımı yok

C=organik bileşimi yüksek; s=80, d=20 ---a%=%100--> a=20, meta değeri=120-->Kar%=%20<ort. kâr%=%30… Sermaye kaçar

------> Ortalama Kar Oranı oluşur.

* Soru: Sermayenin organik bileşimi artınca, ort.kar oranı düşer. Sömürü oranı artınca, ort.kar oranı artar. Bu iki eğilim birbirini dengelemiyor mu?.. Bu eğilimlerin aralarındaki ilişkide neden denge olmadığını ispatlayınız.

Yanıt: s/ (d+s) artınca ------> a/ (d+s) düşer; burada s'nin büyümesinde sınır yoktur.

a/d artınca ----------> a/ (d+s) artar; burada d'yi sıfırlamak mümkün değildir; d'nin azalmasında bir sınır vardır.

Bu durumda; yasa= ortalama kar oranı zaman içinde düşme eğilimi gösterir.

· Artı-değer; meta fiyatı ile değeri arasındaki fark değildir. Artı-değer, meta değerinin bir parçasıdır. Patron emeği değil, emek-gücünü satın alır, fakat bütün emeği satın almış gibi görünür. İşte bu durum sömürünün gizlenmesidir. a'yı, d üretir.

· Her bir kapitalistin düşen ortalama kar oranına verdiği refleks sömürü oranını artırmaktır. Ancak bu toplumsal ortalama kar oranının düşüş eğilimini daha çok artırır.

· Örnek: Bir ülkede 100 milyarlık toplam sermaye ----20 yıl sonra--->200 milyar olsun.

d=30, s=70, a=30, kar=30 ---------->d=40, s=160, a=40, kar=40

kâr oranı=%30 ----------> kar oranı=%20

- Mutlak kar miktarı arttığı halde, kar oranı düşer. Burada şu görülmelidir:

- s=70 ------>s=160; artış oranı >%100

- Toplam sermaye=d+s, 100--->200; artış oranı %100. Yani s'nin artış hızı > d+s'nin artış hızı. Organik bileşim=s / (d+s) formülünde pay, paydadan daha hızlı artar.

- Bu örnekte sömürü oranı %100 varsayıldı. Diyelim ki sömürü oranı 20 yıl sonra %125 olsun. Bu durumda;

- d=30 -------> d=40

a=30 -------> a=50 (a/d=50/40=%125)

kâr%=30/100=%30---->kâr%=50/200=%25. d sıfırlanamaz, bu nedenle kar oranı düşerken, bunu dengeleyecek bir a%=sömürü oranı oluşmaz. d'yi, yani gerekli emek zamanını bir yere kadar düşürmek mümkündür.

***

· Banka sermayesi; faiz

Ticari sermaye; ticari kâr

Toprak sahibi; toprak rantı ----------> Üretimde yaratılan a'nın paylarıdır. Hepsinin kökeninde işçilerin sömürülmesi var.

Sanayi sermaye; sanayi kârı

Devlet; vergi geliri

· Ticari Kâr:

- Tüccar sermayesi; 1) Meta-sermayeyi para-sermayeye çevirir

2) Sanayi burjuvazisinin metalarını ek sermayeye gerek duymasına yol açmadan dolaşıma sokar

3) Birçok sanayi ürününü alır ve tek bir elden satar

- Örnek: 40 milyarlık sanayi sermayesi 1 yıl boyunca meta üretimine koyulsun, 1 yıl boyunca da bunları satsın. 2. yıl sonunda ort.kar oranı %20 ise, 8 milyar karını 40 milyar sermayesine ekler. Fakat 2.yıl boyunca üretim yapamaz. Aynı anda üretmek ve dolaşıma sokmak istiyorsa, 40 + 40=80 milyarlık bir sermayeye gereksinim duyar. Tüccar işte bu 2.yılın sermayesine sahiptir ve sanayi burjuvanın yardımına koşar. Daha düşük bir sermayeyle birçok sanayi ürününü satın alır ve dolaşıma sokar.

40 milyar sanayi sermayesi + 10 milyar tüccar sermayesi

Sanayici üretim fiyatına metaları tüccara satar: 40 milyar +ort. kâr olan 8milyar/50milyar=46,4 milyar, %16'lık karı alır.

Tüccar 46,4 milyara aldığı malı, 48 milyara satar. 8 milyar – 6,4 milyar=1,6 milyarlık yani %4 kârını alır.

· Kredi ve Faiz:

- Sanayi ve ticaret burjuvazisi ödünç para alır, bunu kullanır ve oluşan kârdan bir kısmını faiz olarak geri verir. Bu faiz oranı, ortalama kar oranını aşamaz.

- Sermayedarların a'dan gelen birikmiş paraları, bankaya yatar. Banka bu paralara faiz verir. Kredi verdiğinde geriye aldığı faiz oranı, kendisine verilen paraya verdiği faiz oranından yüksektir. Bu nedenle, banka karı, ortalama kar oranına eşit olabilir, hatta çoğu zaman daha yüksektir. Bu sırada sanayide yaratılan a'nın bir bölümünü banka elde eder.

· Toprak Rantı:

- 1. diferansiyel rant, 2.diferansiyel rant ve mutlak toprak rantı vardır.

- Rantı tarla verimliliği yaratmaz, toprakla uğraşan işçi yaratır. Rant artı-değerin bir biçimidir.

- Tarımda fiyatı en kötü verimliliğe sahip tarla belirler. Fakat tarla verimine göre emek-güçlerinin verimliliği farklı olduğundan, fiyatı belirleyen en verimsiz emektir.

- Toprağın değeri yoktur, fiyatı vardır. Toprak fiyatı ranta bağlıdır. Bir toprağın fiyatı, ondan elde edilen rantın, aynı miktarda bir faiz gelirinin elde edilebilmesi için gerekli kapitalin eşdeğeridir.

- Toprak fiyatları artar, çünkü kapitalizm geliştikçe toprak rantı artar ve ayrıca ortalama kar oranı düşer; yani faiz oranı da düşer, böylece rantla aynı miktarda faiz gelirini sağlayacak anapara miktarı artar.

- Sanayi karı, girişimcilikten ya da üretim araçlarından kaynaklanmaz. Ticari kar, metaların dolaşımından kaynaklanmaz. Banka faizi, paranın kendini çoğaltması değildir. Toprak rantı, topraktan kaynaklanmaz. Hepsini proletarya üretimde yaratır.

· Üretim Sürecine Bütüncül Bakış:

- Toplumsal üretim özerk işletmelere dağılmış bir şekilde gerçekleşir. Her işletmedeki yeniden-üretim, diğer işletmelerdeki y-üretime bağlıdır. Dolayısıyla bir işletmedeki y-üretim, toplumsal y-üretime bağlıdır.

- Sosyal kapital=kişisel sermayelerin toplamıdır.

- Yeniden üretimin koşulları şunlardır:

1) Tüm metaların satılmaları için alıcı olması gereklidir.

2) Basit y-üretimin olması için değeri ve kullanım-değeri bakımından bütün üretim belirli bir miktarda ve belirli bir şekilde olmalıdır

* Sosyal üretimin 2 bölümü vardır:

- Sosyal üretimin değeri=d+s+a. Tüm metalar iki grupta toplanabilir; 1) Değişmeyen kapital olarak tüketilenler=makineler, aletler, hammaddeler, yardımcı malzemeler, yakıt, enerji vb. 2) İşçiler ve kapitalistler tarafından tüketilenler=ihtiyaç ve lüks metaları.

- Yıllık toplumsal üretim: I) 4000s + 1000d + 1000a = 6000 -->üretim araçlarının değeri

II) 2000s + 500d + 500a = 3000 --->tüketim metaları, lüks maddelerin değeri

\+ ----------

Tüm toplumsal ürünün değeri= 6000s + 1500d + 1500a = 9000

- Toplumdaki tüm ü.araçları=değişmeyen sermaye=üretim araçları üretimindeki toplam değer.

- Toplumdaki tüm değişen sermaye+artıdeğer=tüketim malları üretiminde oluşan toplam değer.

- Basit y-üretim için;

- I). Kesimdeki ü. araçları belirli bir biçimde olmalıdır. Bunların bir kısmı yeni ü.araçları üretiminde, bir kısmı ise tüketim ve lüks metaların üretiminde kullanılacak ü.araçları olmalıdır.

- II). Kesimdeki tüketim ve lüks metaları, hem kesim I) hem de kesim II)'deki işçiler ve patronların ihtiyaç ve lüks tüketimleri için üretilmiş metalar olmalıdır.

===> Basit y-üretimde, toplumsal ürünler artık vermeden dolaşımda bulunur. Bu denge halidir.

*** Genişletilmiş yeniden-üretim:

- a’nın tümü kapitalistlerin tüketimleri için kullanılmaz; bir kısmı kullanılır, bir kısmı kapitale eklenir.

- Kesim II)’de patronların tüketimi için üretilen lüks maddeler azalır, yani bu kesimin değeri daha az gerçekleşir.

- Öyleyse, kesim I)’de 1000a’nın %50 patron tüketimine gittiğini, %50 kapitale eklendiğini varsayalım;

4000s + 1000d’ye 500a eklenir. Teknoloji sabitse, a’nın aynı oranlarda s ve d’ye eklenmesi gerekir;

4000s+400s’+1000d+100d’ olur. Bu 2.yıl şu haldedir: 4400s+1100d+1100a (2.yıl oluşan ve gerçekleşen a)=6600

* Kapitalist (genişletilmiş) yeniden-üretimin yasaları:

1) Üretim araçlarının üretimi, tüketim-lüks metaların üretiminden daha hızlı artar.

2) Sermayenin organik bileşimi s/(d+s) artar. s’deki artış hızı toplam sermayedeki artış hızından daha büyüktür.

3) Üretim artışı tüketimi artırsa da tüketim artışı üretim artışının gerisinde kalır. Tüketim olanakları azalırken, üretim fazlası oluşur ===>Krizler.

· “Saf” bir kapitalist üretim biçimi yoktur. Kapitalizm egemen üretim tarzı olarak vardır.

· Dünyada ve ülkelerde kapitalizm eşitsiz gelişir.

· Kapitalizmde üretimin artan toplumsallaşması ile üretime temel olan ve itici güç olan özel mülkiyet arasında çelişki vardır. Bunalımlarda keskin biçimde açığa çıkan budur.

· Krizler:

- Kapitalizm öncesinde bunalımlar kıtlık sonucudur. Örneğin Fransız devrimi öncesinde tarımsal hasatın kötü olması krize yol açar. Kapitalizmdeyse bunalımlarda aşırı-üretim görülür.

- Üretim araçları üreten sanayi dallarında aşırı-üretim gözlenir ve tüketim metalarının yığılmasıyla belirginleşir. Kredi ve ticaretteki düzensizlikler, kriz nedeni değildir. Krizlerde ticaret durur ve krediler batar, faizler yükselir, borsa çöker.

- Krizde sermaye değer kaybeder ve bu sayede bunalımdan çıkılır. s düşünce, organik bileşim düşünce, ort.kar oranı yükselir ve çıkış yolu bulunur. Ücretlerde de yani d’de de düşüş olur.

- Örnek: Toplumsal üretim; 4000s+2000d+2000a=8000 –--genişleme, a/d son sınırında---->5000s+1000d+1000a=7000

Kar oranı=2000/8000=%33 ---------->Kar oranı=1000/6000=%16,66

=Krizde değersizleşme ile 2000s+1000d+1000a=4000 olur ve kar oranı=1000/3000=%33, eski durumuna yükselir.

- Krizlerin politik yönü: Sınıf hareketi canlanma olanağına sahiptir X burjuvazi ise sınıfa dönük baskıyı artırır.

Örnekler: -1913 krizi; I savaş, Ekim devrimi, Almanya ve Macaristan’da karşı-devrim.

- 1919-20 krizi; İtalya’da sınıf iktidara yaklaşır, bunu faşizm bastırır.

- 1929-33 krizi; Almanya’da faşizmin yükselişi.

- 1937-38 krizi; Krizden çıkış yolu olarak II. savaşa girilir.

- 1943-46’da ekonomik genişleme; Truman doktrini ve soğuk savaş şekillenir.

- 1948-49 krizi; Kore savaşı

- 1966-67 durgunluğu; Vietnam savaşı arasında ilişki

***

· Emperyalizm:

- 1870’lerden ya da 19.yy’ın son çeyreğinden beri tekeller gözlenmektedir. Tekeller rekabetle yoğunlaşma sonucu oluşur. Pazara hâkim olurlar; ortak fiyat ve üretim politikası geliştirirler.

- Tekelci birliklerin şekilleri; karteller, konsorsiyumlar, tröstler, holdingler, konzern’ler olabilmektedir.

- Patentlerle yapılan icatlarda da tekel oluşturulmuştur. Fiyatları yükseltip, karları artırırlar. Üretim maliyetini düşürürler.

- Çok ülkeli şirketler (ÇÜŞ'ler) de tekeldir ve bağımlı ülkelerin devlet politikalarını etkilemektedirler. Tekeller, üretimin dünya ölçeğinde artmış toplumsallaşmasını da ifade eder.

- Tekel=monopol veya oligopol; rekabeti yok etmez, şeklini değiştirir. Rekabet tekellerle tekel dışı şirketler arasında ve tekeller arasında sürmektedir. Geçici fiyat düşüşleriyle rakiplerini iflasa zorlarlar.

- Mali sermaye (mali oligarşi de denir; Yunanca oligarkhia takım erkliği); bankalar önceleri ticari ve sanayi burjuvaziye kapital sağlamada aracı olurdu. 20.yy'la birlikte bu alanda da tekelleşme yaşandı. Bankalar küçük mal sahiplerinin mevduatlarını da toplayarak, sanayiye yatırım yaparlar ya da kendi belirlenimlerinde yatırımlar için kredi vererek, sanayi sermayesi ile entegre oldular. Bankalar, şirketlerin hisselerini alıp, onlara ortak olmaktadır. Örnek: 1. Dünya savaşı öncesi Deutsche bank 87 şirkete hâkimdi ve onlar aracılığıyla sanayi işletmeleri kontrol ediyordu.

- Sosyal yaşam alanları, medya, eğitim, sanat finans kapitalin egemenliğine girer. Bir avuç kapitalist, devlet bürokratlarına, vekillere arpalıklar sunar, emekliliklerinde yönetimlerine yerleştirir.

- Kapitalizmin ilk dönemlerinde meta ihracı vardı. Emperyalizm döneminde sermaye ihracı başlar ve meta ihracı onu izler. Sermaye ihracı iki şekilde olur; kredi ve yatırım sermayesi. Kredi verildiğinde, işçi sınıfının ürettiği artı-değeri gasp eden ülke burjuvazisi, bunun bir kısmıyla faizi öder ve egemen olan ülkenin sermaye sınıfına artı-değeri aktarır. Yatırım yapıldığında, ucuz işgücü kullanılarak oluşan artı-değer alınıp götürülür. Bu iki şekildeki sermaye ihracı, emperyalizm öncesinde de vardı, fakat o dönemde meta ihracı ön plandaydı. Emperyalizmle birlikte sermaye ihracı, meta ihracını aşar ve ülkeler arası ilişkilerde belirleyici bir faktör olur.

- Düşen kar oranı, sermaye ihracını doğurur. Tekellerin fiyatları yükseltmesiyle elde edeceği kar, sermaye fazlalığının üretime girmesiyle düşecektir. Bu nedenle hayali sermaye birikimi ve sermaye ihracı gelişmiştir. Tekeller başka ülke pazarlarını ele geçirmek için fiyatları düşürebilir; buna "damping" denir.

- Emperyalizm döneminde ülkelerdeki sektörler eşitsiz gelişir; tarım özellikle geri kalır. Ülkeler arasında da eşitsiz gelişim vardır. Geri kalmış ülkelerde hammadde bol ve ucuz, işgücü ucuz olup, emek yoğun sektörler ağırlıktadır. Başka bir deyişle bu ülkelerde sermayenin oranik bileşimi düşüktür ve bu nedenle ort.kar oranı yüksektir. Bu durum sermaye ihracını koşullar.

- Sermaye ihraç eden ülkeler ve kapitalistler arasında rekabet vardır. Bunlar arasındaki paylaşımı, yeniden paylaşım savaşları bozar. Bazen aralarında barışçıl anlaşmalar olur, ancak rekabet ve eşitsiz gelişim varlığını hissettirir. ÇÜŞ'lerin varlığı, ultra-emperyalizmi doğurmamıştır; siyasetin ve ekonominin işleyişi hala ülke ölçeğinde gerçekleşmektedir. 1914'te İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, ABD, Japonya, Hollanda ve Belçika dünyanın 2/3'ünü paylaşmış durumdaydı ve 1910 yılında dünyada 100 uluslararası kartel bulunuyordu.

- Sömürgecilik, emperyalizmden önce vardı. İngiltere 18.yy'dan, Fransa 19yy. ortasından beri sömürgelere sahipti. Bu ülkelerin burjuvaları, kendi ülkelerinin kat be kat üzerindeki nüfuslar üzerinde egemendi. Emperyalizmle birlikte sömürgelerin paylaşımı yapılmış olduğundan ve eşitsiz gelişim nedeniyle, yeniden paylaşım gündeme gelmiştir (1914). Hammadde kaynakları büyük önem kazanmıştır. Meta ihracı ve pazar yerine sermaye ihracı ön plana geçmiştir. Bir yandan da emperyalist ülkelerde "işçi aristokrasisi" ortaya çıkmıştır. Ayrıca işgücü transferiyle sömürgelerde ayrıcalıklı bir işçi kesimi de oluşmuştur.

- Emperyalizm, tekelci kapitalizmdir. Teknoloji geliştikçe kar oranı düşer. Bunalımdan çıkmak için köklü üretim organizasyonu değişikliğine ihtiyaç duyulur. Silah sanayi büyümüştür ve asalaktır.

***

Bazı ekler: - Kapitalizmin gelişimiyle toprağın fiyatı, tarımsal ranta göre oluşmaz. Artık, toprak fiyatı konut kiralarına göre saptanır ve kentler büyüdükçe, toprak-arsa fiyatları artar.

- Hizmet sektöründe çalışan emekçiler, işçi sınıfının kapsamında mıdır?.. Evet, kapsamındadır. Ulaşım, depolama gibi işlerde çalışan işçiler ise, artı-değer yaratmazlar, fakat toplumsal artı-değerin gerçekleşmesinde işlevleri vardır. Üretken olmayan emek-güçleri de işçi sınıfının parçasıdırlar. Devlet memurları olan kamu emekçileri, aslında işçidir.

- Küçük üretim yapan köylüler ve kişisel tüketim için yapılan üretim, kapitalist üretim kapsamında değildir. Bunlar için doğal ekonomi geçerlidir.

Soru: Sanat eserlerinin yüksek fiyatları nasıl açıklanır? Bunlar için emek-değer teorisi geçerli midir?.. Cevap: Van Gogh gibi ressamların tablolarının fiyatı çok yüksek, çünkü sadece bir tane özgün eser-meta var ve bunu almak isteyen milyarder/sermayedar sayısı fazla. Yani talep çok. Arz ise bir tane özgün eser-meta. Bu yüzden fiyatlar

yüksek. Üstelik müzelerde beklediklerinden bu eserler, alıcılar ele geçirmeye çalışıyorlar ve talipler, fakat müzedeyken alamıyorlar ve alıcılar müzayedede yarıştıkça, fiyat artıyor. "Sıradan" bir ressamın tablolarını başka ressamlar da üretebilir, bir orijinalliği/özgünlüğü yoktur bunların. Fakat Van Gogh gibi ressamlar zamanında ekol başlatmışlardır ya da özgün/biricik (unique) eserler üretmişlerdir. Günümüzde "sıradan" ressamların ürettikleri eserlerin fiyatı, talebin az olması nedeniyle, çok artmamaktadır ve değerlerinin etrafında seyreder. Van Gogh zamanında ucuz diye sarı renkli boyayı tablolarında çok kullanıyordu ve ürettiği tablolar değerlerine yakın bir fiyatla satılıyordu. Sanırım çok az tablosu (belki 1 tane) sağlığında satılmıştı. Onun tabloları, tıpkı antik eserler, heykeller, kitaplar, gereçler vb. gibi döneminde sahip oldukları (eğer satılıyorlarsa) değerlerle kıyaslanmayacak fiyatlara günümüzde satılıyor.

***

· Neo-Kapitalizm:

- 1929-32 bunalımı Avrupa'da burjuvazinin faşizmle kapitalizmi sağlamlaştırması sonucunu doğurdu. ABD'de ise 1932-40 arasında neo-kapitalist toplumsal yapıya yönelindi.

- 5, 7, 10 yılda bir devresel bunalımlar olur. 25-30 yıl süren uzun süreli dalgalar yaşanır. Bu uzun süreli dönemleri ilk olarak Rus iktisatçı Kondratiyef ortaya koydu.

- 1913-40 arası, bir uzun süreli dalgaydı. 1913, 1920, 1929 ve 1938 krizleri, bu dönemde yaşandı. Bu dönemde durgunluk=düşük büyüme oranı genel eğilimdi.

- 1940-70 arası, genişlemeyle karakterize bir uzun dalgadır. Bu dönemde patronlar ve devlet, işçi sınıfına tavizler verebilir. Sınıflar arasında pazarlıklar ve görüşmeler yaygındır. İşçilerin yaşam düzeyi yükselmiştir. Neo-kapitalizm, sosyal devlet politikalarını anlatır.

- 1929-32 bunalım dönemi, burjuvazinin kapitalizmin kendi halinde iktisadi işleyişine güven duymaması gerektiğini öğretmiştir. Devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği fikri doğmuştur.

- 1940-70 arasındaki neo-kapitalist dönemde, devlet ekonomiye müdahale etti. Çünkü burjuvazi kapitalizmin kendiliğinden işleyişine güvenmiyordu ve soğuk savaşa girilmişti. Bu döneme emperyalizmin 2. evresi de denir:

- Soğuk savaş askeri teknolojinin sürekli ilerlemesini sağladı ve bu ilerleme üretim tekniklerine de aktarıldı. Böylece değişmeyen sermayenin aktarılma süreleri kısaldı. Devresel krizlerin süresi 7-10 yıldan 4-5 yıla indi.

- Sosyalist bloğun genişlemesi ve varlığı, pazar-hammadde kaybıdır.

- Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla birlikte kapitalizmle yeni ilişkilere girmeleri gözlenir. Sermaye ihracı için yeni coğrafyalar, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları doğmuştur. Bunlar genişleme dönemini uyarıcıdır.

- Devlet, soğuk savaş koşullarında ulusal gelirin büyükçe bir bölümünü silahlanma harcamalarıyla denetlemektedir. Silah tekelleri devlet siparişleriyle muazzam ölçüde karlar elde etmiştir.

- Ulusal gelirin ve devlet bütçesinin önemli bir bölümü de dolaylı ve dolaysız sosyal sigorta harcamalarına, toplumsal harcamalara gitmiştir. Böylelikle; 1) işçi sınıfının talepleri hafifletilmiş, yönlendirilmiştir, 2) devlete bu sandıklardan kısa süreli borçlar verilebilmiştir. Patronların ya da devletin ödediği primler, aslında işçilerin "el konulan" ya da "dolaylı" ücretidir. Emek-güçlerinin tüm karşılığı içinde ücret yanı sıra bu sosyal ücret de vardır. Aslında patronların ve devletin sigorta sistemlerine katkısı yoktur. Sigorta sistemleri, işçi sınıfının dayanışmasıdır. Bireysel riski ve geri almayı içermez. Risklerin matematik ortalaması alınır. Bu sistemler, lümpen proletaryanın oluşmasını engeller. Ki lümpenleşme proletaryanın sınıf çıkarlarına aykırıdır (ücretleri düşürür, "beterin beteri var" dedirterek mücadele gücünü azaltır, işçiler arasındaki rekabeti artırır). Sosyalizmde de toplumsal dayanışma olacaktır; tüm yurttaşlardan alınan vergilerle finanse edilecek toplumsal hizmetler olacaktır (sağlık, eğitim, çocuk ve yaşlı bakımı vb.).

- Sosyal sigorta sistemi, burjuvazi açısından bunalımda ulusal gelirin ansızın ve hızlı düşüşünü frenler. Talebin düşüşünü frenler. Örneğin, işsizlik sigortasının varlığı… Reel işsizlerin ücretleri kadar bir talep düşmesi olduğundan, bunlar arasında sigortalı olanlar arttıkça bu talep (ve gelir) düşüşü azaltılmış olmaktadır. Özetle işsizlik sigortası, bunalımı hafifletir. Hafiflemiş bunalıma, resesyon denir.

- Silahlanma ve sigorta sistemi, bunalımların resesyonlara dönüşümünü sağlar (örneğin 1953, 57 resesyonları). Uzun süreli büyüme dalgası içinde bunalımlar, sürekli enflasyon pahasına devlet harcamaları, özellikle askeri

harcamaların artmasıyla, üretim araçlarına olan talebi artırarak, sigorta sistemi de tüketim mallarına olan talebi artırarak, hafifletilir=resesyon olurlar.

- Enflasyonist eğilim: Tekellerin varlığında fiyatlar esnek olmaz. Pazara hâkim olan tekeller rekabeti azaltır. Aşırı üretim olsa da, iflaslarla pazar payının artması sağlanır ve fiyat düşüşleri için rekabetin olması engellenir. Arzdan fazla talep olduğunda fiyatlar artar. Tersi durumda fiyatlar değişmez ya da çok önemsiz ölçüde düşer. Buna silahlanma eklenir. Silahlanma yeni emek-güçleriyle birlikte talebi artırır, fakat bu talep oranında bir meta piyasaya sürülmez. Bu durumda enflasyon kaçınılmazdır.

- Ekonomik programlama olgusu:

- Değişmeyen sermaye yatırımı kısa süreli devrelerden korunmalı, tümüyle metalara aktarılması garanti edilmelidir. Bunun güvencesi ekonomik programlama yapmaktır. Tröstlerin, tekellerin ülke ölçeğinde eş güdümü sağlanmak istenir X Sosyalist merkezi planlama'da üretim hedefi vardır. Ekonomik programlamada sermayenin yatırım hedefleri eş güdümlenir; burjuvazinin genel çıkarlarına uygun hedefler belirlenir ve uygulanır ki böylece sonuçta zorunlu bir eş güdüm oluşması sağlanır. Planlama Teşkilatları, sermaye gruplarının yatırım planlarını, Pazar beklentilerini öğrenirler ve bu plan ve beklentileri birbirleriyle uyumlu kılacak adımları saptarlar. Her bir kapitalist işletme için zorlukla yapılan pazar sondajı, ülke ölçeğinde devlet tarafından böylelikle yapılmış olmaktadır. Devlet tekellerin, tröstlerin arasında hakem görevi üstlenip, onların arasındaki çatışmaları düzenler. Ekonomik programlamada, planlanmış olanı gerçekleştirmek için araç yoktur. Bu türdeki planlamanın tutması belirsizlikler içerir. Bu nedenle öngörüler tutmayabilmektedir.

- Kar, devlet tarafından garanti edilir. Teşvikler, vergi indirimleri, sübvansiyonlar ve silahlanma ile resesyonlarda karın düşmesi frenlenir. Genişleme=booming dönemlerinde, ücret ve maaşlardaki artış, talebi artırır. Bu kar oranının yükselişine yarar. Bu nedenle, bu dönemde sendikalar, burjuvazinin ve devlet politikalarının yedeğine yönlendirilir.

Yararlanılan kaynaklar: 1) Lev Leontiev, Marksist Ekonomi Politiğin İlkeleri, Sol Yayınları

2) Rasih Nuri İleri, Kapital'den Emperyalizme, Scala Yayınevi

3) Ernest Mandel, Marksist Ekonomi Kuramına Giriş, Ünlü Yayıncılık

4) Karl Marx, Kapital 1. Cilt, Sol Yayınları

VII. EKLER

EK-1:

[Karl Marx’ın Jules Guesde’ye Yazdığı Yakın Zamanda Ortaya Çıkarılan Bir Mektup]

Marx'ın Guesde'ye yazdığı bu mektupta altı çizilmesi gereken yanlar şunlardır:

i. Marx, işçi sınıfının ülkeler ölçeğinde "parti" formunda örgütlenmesi yolunda bir fikre sahiptir.

ii. Parti'nin kentlerle sınırlı kalmayıp, kırlardaki emekçileri de kapsaması yönünde düşünmektedir.

iii. Parti, aktüel/günün koşullarına uygun mücadeleler ve propaganda ile örgütlenir.

iv. Devrim, Rusya'dan başlayacak ve Batı'daki ülkelerdeki devrimlerle devam edecektir.

v. Kapitalizmin en gelişmiş durumda olduğu ülke olan İngiltere'de işçi sınıfı üzerinde kapitalist sınıfın hegemonyası pekişmiştir. Bu sınıf kendisi hakkında yanlış bilinçliliğe sahiptir. Bu ülkede devrimin nesnel unsurları mevcut olsa da öznel bilinçlilik unsurunda sorun vardır.

vi. Bu mektup, Marx-Engels ile Lenin/Bolşevikler arasındaki siyaset teorisi alanındaki sürekliliği göstermesi açısından değerlidir.

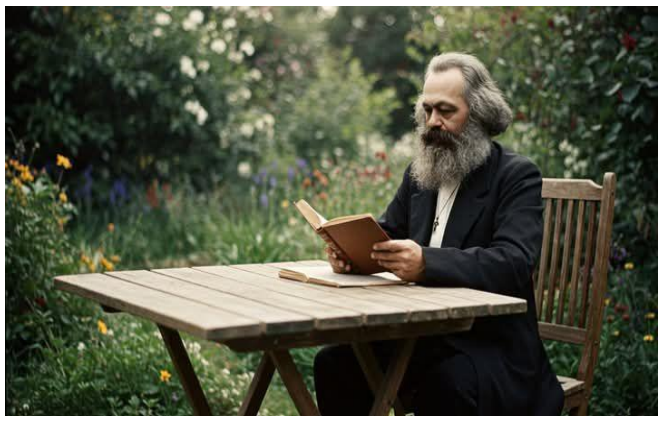

10 Mayıs 1879

41 Maitland Park Road Londra NW

Sevgili Yurttaş Guesde,

Benimle herhangi bir ilişkisi olan hiçbir Fransız mülteci, size duyduğum derin sempatiden ya da çalışmalarınıza duyduğum büyük ilgiden şüphe duymaz. Militan sosyalizmin Fransa'da pek çok taraftarı olduğu kesin, ancak sizin gibi cesaret ve bağlılıkla bilgi birikimini birleştiren çok az kişi var. Blanqui’nin sizin inisiyatifiniz sayesinde seçilmesi, iktidardaki sonradan görmelerin size çektirdiği acıların ve hakaretlerin ilk telafisidir.[1]

Yasama meclisinin Paris’e dönmesine gelince, hem Lissagaray’a hem de Longuet’ye makalelerinizle aynı doğrultuda konuştum.[2] Sonuçta, Messieurs les Gambettistes'in Versailles'da bitki yetiştirmektense Paris'te yaşamayı tercih edeceğine ikna olarak, bu konudaki tartışmalara konunun kendisinden daha fazla önem verdim.[3]

Fransa’daki sosyalistlerin önündeki büyük görev, bağımsız ve militan bir işçi partisinin örgütlenmesidir. Kentlerle sınırlı kalmayıp kırlara da yayılması gereken bu örgütlenme ancak propaganda ve sürekli mücadele yoluyla, her zaman o anın verili koşullarına, güncel gerekliliklere uygun bir gündelik mücadele yoluyla gerçekleştirilebilir. Sadece ölümünden sonra Jakobenler devrimci eylemin tek bir biçimini, patlayıcı biçimini bilirler. Bu, ancak egemen toplumsal konumları işgal ettikten sonra kalkanlarını kaldırmış olan burjuvalar açısından oldukça doğaldır.

Benim inancıma göre patlayıcı biçimdeki devrim bu kez Batı’dan değil, Doğu’dan – Rusya’dan – başlayacaktır. İlk olarak, şiddetli bir ayaklanmanın tarihsel bir zorunluluk haline geldiği diğer iki büyük despotizm [okunaksız[4]] Avusturya ve Almanya’da tepki gösterecektir. Bu genel kriz anında Avrupa’nın, Fransız proletaryasını hâlihazırda bir işçi partisi olarak kurulmuş ve rolünü oynamaya hazır durumda bulunması son derece önemlidir. İngiltere’ye gelince, toplumsal dönüşümünün maddi unsurları fazlasıyla mevcuttur, ancak eksik olan itici ruhtur. Bu ruh ancak kıtasal olayların patlamasıyla oluşacaktır. İngiliz işçi sınıfının büyük bölümünün durumu ne kadar sefil olursa olsun, bu sınıfın yine de bir dereceye kadar İngiltere’nin dünya pazarındaki imparatorluğuna katıldığını ya da daha da kötüsü, kendisini buna katılmış olarak algıladığını asla unutmamalıyız.

Longuet üzerine birkaç söz. Onun kişisel düşmanınız olduğunu düşünürseniz ona haksızlık etmiş olursunuz. Aksine, birkaç cilveli göçmen tarafından davet edilmesine rağmen, kendisinin şakaların içine çekilmesine izin vermedi. İzlenmesi gereken taktikler konusunda onun görüşleri bazen sizinkilerden farklı olsa da temelde farklı

olduklarını düşünmüyorum.[5] Son olarak, aile ilişkileri ve dostlukların, hiçbir zaman sapmadığım siyasi çizgim üzerinde hiçbir etkisi olamaz.

Özgürlüğünüze ve sağlığınıza yakında kavuşacağınız umuduyla, en içten dostunuz Karl Marx.[6]

JULES GUESDE'DEN CEVAP (TARIHSIZ)

Sayın vatandaşımız

Gösterdiğiniz sempati ve saygı için çok minnettarım ve Enternasyonal konusunda sizinle fikir ayrılığına düştüğüm zamanlarda bile Komünist Manifesto ve Kapital'in yazarına her zaman büyük bir hayranlık duyduğuma inanmanızı rica ediyorum.[7]

Bugün şunu söyleyebilirim ki, sizi daha iyi tanımış olsaydım bu anlaşmazlık – en azından benim açımdan – asla ortaya çıkmazdı.

Çünkü mektubunuzdaki her şeyi düşünüyorum – ve her zaman da düşündüm.

Eğer ben bir devrimciysem, eğer sizin gibi toplumsal sorunun kolektivist ya da komünist bir doğrultuda üstesinden gelmek için gücün gerekliliğine inanıyorsam, sizin gibi ben de -belki Rusya'da gerekli olan- ne Fransa'da, ne Almanya'da, ne de İtalya'da devrimin aciliyetlerinden hiçbirine karşılık gelmeyen ***Blanqui tarzı*** hareketlerin amansız muhalifiyim.[8] Bunu Radical'de Opéra Comique'deki isyancılara karşı yürüttüğüm kampanyadan anlayabilirsiniz.

Ben de sizin gibi, eylemi düşünmeden önce, sürekli olduğu kadar geniş bir propagandanın yardımıyla bir parti, bilinçli bir ordu kurmamız gerektiğine inanıyorum.

Ben de sizin gibi sadece var olanı yok etmenin istediğimiz şeyi inşa etmek için yeterli olacağına inanmıyorum ve aşağı yukarı uzun bir süre hareketin yukarıdan yönlendirilmesi gerekeceğini düşünüyorum.

İşte bu koşullar altında, döndüğümden beri, gerçekleşmek üzere olan olaylar karşısında haklı olarak "son derece önemli" olduğunu belirttiğiniz bu "bağımsız ve militan işçi partisini" kurmakla meşgulüm.

Ancak bu işçi partisinin hem "bağımsız" hem de "militan" olabilmesi için, Fransız proletaryasının burjuva radikalizminin saptırmalarından kurtarılması ve kurtuluşunun ancak mücadele yoluyla gerçekleşebileceğine ikna edilmesi şarttır.

İşçilerimizi hala burjuva radikalizminin ***sularında*** tutan kabloyu kesmek ve onlara dostane ya da barışçıl çözümlerin (işbirliği, bankalar vb.) yararsızlığını göstermek, şu anda başarıya ulaşma yolunda ilerleyen iki yönlü planımız olmalıydı ve oldu.[9] Sadece Longuet'yi değil, Vallès ve Jourde'u da kınadığım şey, oyunumuzu bozmak ve makaleleri ölçüsünde, bizimkinin karşısındaki tarafa yasaklamanın ağırlığını koymaktı.

Ama Longuet'yi hiçbir zaman kişisel bir düşman olarak görmedim, benim onun düşmanı olduğum kadar. Bundan emin olabilirsiniz.

Sürgünde olduğu için Paris'teki ve Fransa'daki gerçek durumdan habersiz olması gerekirken, burjuva liberalizmi ve devrimci sosyalizm tarafından paylaşılan bir gazetede devrimci sosyalizme karşı bir pozisyon almasına hayret ettim – ve en iyi ihtimalle acıdım.

La Révolution'da ***ortaya koymaya*** başladığı "sosyalist program" bile, işçi sınıfı Fransa'mızın tek kurtuluşunu, geliştirdiği tüm gayrimenkul ve menkul sermayeye kolektif olarak el konulmasında görmeye başladığı bir zamanda, bir hatadır ve çok büyük bir hatadır. Enternasyonal'in programı bu mu? Hadi ama! Bu olsa olsa Jura federasyonunun Proudhoncularının programıdır. Ve neyse ki bizim işçilerimiz, işçilerimizin en akıllıları, Proudhon'dan ve onun mutualist 'şakalarından' geri döndüler.

Tüm bu ayrıntılara girdiğim için özür dilerim, ancak bazı insanlara karşı olan huysuzluğumu açıklamanın yanı sıra, burada neler olup bittiği ve ne ***yaptığımız*** hakkında size bir fikir verecektir.

Eğer bu kadar hasta ve perişan olmasaydım size bir sonraki ziyaretimden bahseder, sizinle uzun uzun konuşmayı çok isterdim. Ancak elimde ne fiziksel ne de maddi imkânlar var. Size teşekkürlerimi ve bağlılığımın teminatını göndermekle yetinmek zorundayım.

Size ve Devrim'e

Jules Guesde

[1] Auguste Blanqui (1805-1881) Nisan 1879'da Meclis'e seçildi, ancak sadece birkaç ay görev yaptı, meclis üyeliği haziran ayında geçersiz sayıldı; ancak yine de seçim kampanyasının amaçladığı gibi hapishaneden serbest bırakıldı.

[2] Prosper-Olivier Lissagaray (1838-1901) ve Charles Longuet (1839-1903) Komün'e katılmışlardır. Lissagaray bir süre Marx'ın ailesiyle birlikte kalmış ve Komün'ün tarihini yazmıştı, Longuet ise Marx'ın damadıydı.

[3] Ulusal Meclis Komün'den beri Versailles'da bulunuyordu. Léon Gambetta bir cumhuriyetçiydi ve o sırada alt meclisin başkanıydı. Parlamento nihayet haziran ayında Versailles'dan Paris'e geri taşındı.

[4] Metni Actuel Marx'da ilk olarak yayınlayan Jean-Numa Ducange "bazı kelimelerin deşifre edilmesi imkânsız olduğunda okunaksız notlarla birlikte yeniden ürettik. Gerçekliği kesin olmayan bazı kelimeler de kalın ve italik olarak belirtilmiştir." notunu düşmüştür.

[5] Charles Longuet 1872'den beri Marx'ın kızlarından biri olan Jenny ile evliydi.

[6] Guesde'nin zaten bilinen cevabı aşağıda yer almaktadır.

[7] Komün'den sonra İsviçre'de sürgünde bulunan Jules Guesde, başlangıçta bir anarşistti ve Karl Marx'a karşı bazı sert metinler yayınladı.

[8] Jules Vallès'in de yer aldığı Napolyon III'e suikast girişimine (5 Temmuz 1853, "Complot de l'Opéra Comique" olarak bilinir) gönderme.

[9] 1880'deki affa kadar Fransa'ya dönmelerine izin verilmeyen Komünarların yasaklanmasına atıf.

EK-2:

[Marx'ın Çartist 'Halkın Gazetesi'nin Toplantısında Yaptığı Konuşma]

İlk yayınlandığı yer: Halkın Gazetesi, 19 Nisan 1856

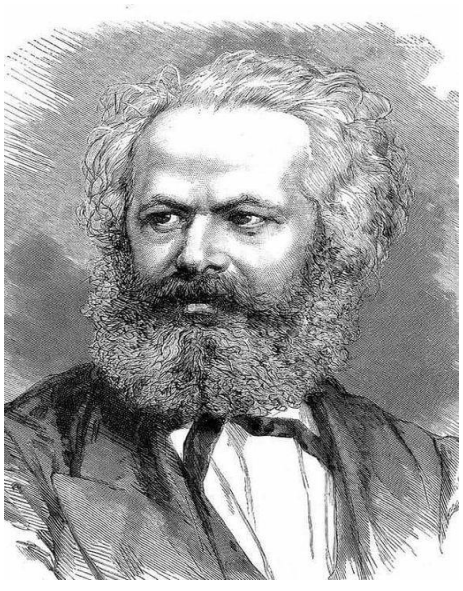

1848'in devrimleri, Avrupa toplumunun kuru kabuğundaki küçük çatlaklar ve yarıklar olan zayıf olaylardan başka bir şey değildi. Ancak uçurumun habercisiydiler. Görünüşte katı olan yüzeyin altında, sert kayalardan oluşan kıtaları parçalara ayırmak için yalnızca genişlemeye ihtiyaç duyan sıvı okyanuslara ihanet ettiler. Gürültülü ve şaşkın bir şekilde Proleterlerin kurtuluşunu, yani 19. yüzyılın ve o yüzyılın devriminin sırrını ilan ettiler.

Bu toplumsal devrim, doğrudur, 1848'de icat edilmiş bir yenilik değildi. Buhar, elektrik ve kendi kendine hareket eden ip eğirme makinesi, Barbés, Raspail ve Blanqui gibi yurttaşlardan bile daha tehlikeli devrimcilerdi. Ancak, içinde yaşadığımız atmosfer herkese 20.000 lb. ağırlığında bir kuvvet uyguluyor olsa da bunu hissediyor musunuz? 1848'den önceki Avrupa toplumunun, kendisini her yönden saran ve baskı altına alan devrimci atmosferi hissettiğinden daha fazla değil. İçinde bulunduğumuz 19. yüzyılın karakteristik özelliği olan ve hiçbir kesimin inkâr etmeye cesaret edemediği büyük bir gerçek var.

Bir yandan, şimdiye kadarki insanlık tarihinin hiçbir döneminde umulmayan düzeyde endüstriyel ve bilimsel güçler hayattaki yerlerini almaya başlamıştır. Öte yandan, Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında kaydedilen felaketleri çok aşan çürüme belirtileri var. Günümüzde her şey kendi karşıtına gebe görünmektedir: İnsan emeğini kısaltma ve verimli hale getirme gibi harika bir güce sahip olan makinelerin, insan emeğini aç bıraktığını ve aşırı

çalıştırdığını görüyoruz; yeni ortaya çıkan zenginlik kaynakları, garip bir büyüyle yoksulluk kaynaklarına dönüşüyor; sanatın zaferleri, karakter kaybıyla satın alınmış gibi görünüyor.

İnsanoğlunun doğaya hâkim olmasıyla aynı hızda, insan diğer insanların ya da kendi rezilliğinin kölesi haline geliyor gibi görünüyor. Bilimin saf ışığı bile cehaletin karanlık zemini üzerinde parlamaktan başka bir işe yaramıyor gibi görünüyor. Tüm icatlarımız ve ilerlemelerimiz, maddi güçlere entelektüel bir hayat bahşetmekle ve insan hayatını maddi bir güce dönüştürmekle sonuçlanıyor gibi görünüyor.

Bir yanda modern endüstri ve bilim, diğer yanda modern sefalet ve çözülme arasındaki bu karşıtlık; çağımızın üretici güçleri ve toplumsal ilişkileri arasındaki bu karşıtlık, apaçık, ezici ve tartışılmayacak bir gerçektir. Bazı kesimler bunun için feryat edebilir; diğerleri modern çatışmalardan kurtulmak için modern sanatlardan kurtulmak isteyebilir. Ya da sanayideki bu kadar önemli bir ilerlemenin, siyasetteki bu kadar önemli bir gerilemeyle tamamlanmak istendiğini düşünebilirler. Kendi payımıza, tüm bu çelişkilere damgasını vurmaya devam eden kurnaz ruhun şeklini yanlış bulmuyoruz. Biliyoruz ki, toplumun yeni güçleri iyi çalışabilmek için yalnızca yeni insanlar tarafından yönetilmek isterler -ve emekçiler bunlardır. Onlar da makinenin kendisi kadar modern zamanın icadıdır.

Orta sınıfı, aristokrasiyi ve gerilemenin zavallı peygamberlerini şaşırtan işaretlerde, cesur dostumuz Robin Goodfellow'u, [1] toprağı bu kadar hızlı işleyebilen eski köstebeği, o değerli öncüyü - Devrimi tanıyoruz. İngiliz emekçileri modern sanayinin ilk doğan çocuklarıdır. O halde, bu sanayinin ürettiği toplumsal devrime, kendi sınıflarının tüm dünyada özgürleşmesi anlamına gelen, sermaye egemenliği ve ücretli kölelik kadar evrensel olan bir devrime yardım eden son kişiler de olmayacaklardır. İngiliz işçi sınıfının geçen yüzyılın ortalarından bu yana verdiği kahramanca mücadeleleri biliyorum - daha az görkemli mücadeleler, çünkü bilinmezlikle örtülmüşler ve orta sınıf tarihçiler tarafından gizlenmişler. Orta çağda Almanya'da egemen sınıfın kötülüklerinin intikamını almak için “Vehmgericht” adı verilen gizli bir mahkeme vardı. [2] Eğer bir evin üzerinde kırmızı bir çarpı işareti görülürse, insanlar o evin sahibinin “Vehm” tarafından mahkûm edildiğini bilirdi. Artık Avrupa'nın tüm evleri gizemli kırmızı çarpıyla işaretlenmiştir.

Tarih yargıçtır - onun infazcısı proleterdir.

Notlar:

1. Shakespeare'in Bir Yaz Gecesi Rüyası oyunundaki bir karakter.

2. Vehme (yargı, ceza) ve Gericht (mahkeme) kelimelerinden türetilen Vehmgericht, on ikinci yüzyılın sonundan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar Westphalia'da büyük bir güce sahip olan gizli bir mahkemeydi.

EK-3:

[Karl Marx'tan Rusya Üzerine Bir Mektup]

New International, Cilt. I No. 4, Kasım 1934, s. 110–111

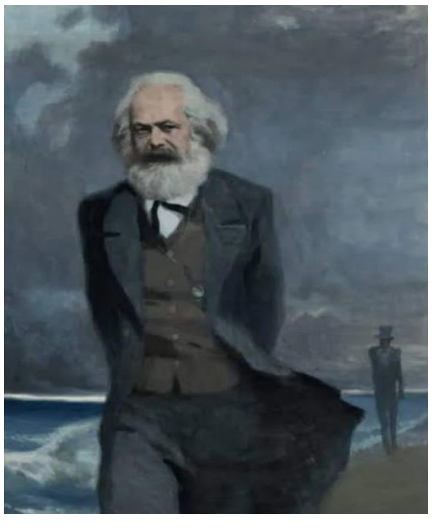

Marx'ın Rusya hakkındaki mektubu özel bir öneme sahiptir. Pek çok sosyalist teorisyen, klasik Marksist formüle dayanan ve bilgiçlik taslayan bir kurgu temelinde Rus devriminin "meşruluğuna" itiraz etmeye çalıştı. Bu formül şöyleydi: "İçinde yer alan tüm üretici güçler gelişmeden hiçbir toplumsal düzen asla ortadan kalkmaz; yeni ve daha ileri üretim ilişkileri, eski toplumun rahminde varlıklarının maddi koşulları olgunlaşmadan asla ortaya çıkmaz.” Marx'ın mektubu, toplumsal evrimin bu temel yasasının "tarih-üstü" geçerliliğini açıkça reddediyor. Lenin'in 1919'da bahsettiği burjuva demokrasisinin üzerinden atlayıp proleter demokrasisine geçiş, Marx'ın mektubunda ifade edilen

düşüncelerle örtüşmektedir. Görünüşe göre 1877'de yazılan mektup, Rus Popülistlerinin (Narodnikler) önde gelen sözcüsü, ekonomist ve Kapital'in ilk Rusça çevirisinin yayıncısı Nikolai'ye (N.F. Danielson) gönderilmişti. Polemik Rus Popülizminin önde gelen teorisyeni ve 1904'teki ölümüne kadar sadık bir anti-Marksist olarak kalan N.K. Mihaylovski'ye, yönelikti. Marksist çevrelerde çok az bilinen bu mektup, Nikolai'nin 1902'de yayınlanan Rusya'nın ekonomik kalkınması hakkındaki kitabının Fransızca çevirisinin ekinde yeniden basılmıştır. Mektubun önündeki üç açıklayıcı paragraf Rus yazarın kalemindendir. Mektup ilk kez burada İngilizce olarak, Marx tarafından yazıldığı Fransızcadan çevrilerek yayımlanıyor. – Ed.

1870-1880 döneminin ikinci yarısında Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde ortaya koyduğu fikirler hakkında literatürümüzde oldukça canlı bir polemik başladı. Bu makalelerden birinde, özellikle M. Zhukovsky'nin makalesi ile ilgili olarak M. Mihaylovski, çalışmasının son bölümünde Marx'ın yalnızca kapitalist üretim tarzının ilk adımlarının tarihsel ana hatlarını göz önünde bulundurduğunu, ancak bundan çok daha fazlasını geliştirdiğini, yani bütünlüklü bir tarihsel-felsefi teoriyi açıkladığını belirtti.

M. Mihaylovski, bu teorinin herkes için büyük ilgi uyandırdığını ekliyor ama biz Ruslar için bu daha da büyük bir ilgi alanıdır. Çünkü M. Mihaylovski'ye göre, eğer her ulusun kendi tarihsel yolunda kaçınılmaz olarak kapitalist gelişme aşamasından geçmesi gerektiğini öngören Marx'ın felsefi sistemi bütünüyle kabul edilirse, o zaman Marx'ın Rus izleyicilerinin her biri, tutarlı olmak için, üretim araçları ile emeği ayıran, köylüleri mülksüzleştiren, insan organizmasını sakatlayan, insanlığın geleceğini tehdit eden vb. süreçte aktif bir rol almak zorunda kalacaktı, fakat diğer yandan aynı Marx'ın takipçileri, emek ile mülkiyetin uyumunu, üretim araçlarının ve toprağın üreticiler tarafından mülkiyetini kendi ideali olarak görmek zorundadır.

Bu makale Marx'a, M. Mihaylovski'nin makalesinin yayımlandığı aynı dergide yayımlanması planlanan bir yanıt yazma fırsatını sağladı. Ancak yanıt gönderilmedi ve tercümesi Juridical Monitor'de yayınlandıktan sonra Marx'ın evrakları arasında bulundu. Marx'ın yanıtı Fransızca olarak şöyle yazılmıştır:

I – *Zhukovsky Mahkemesi Önünde Karl Marx* adlı makalenin yazarı, açıkça parçaların adamıdır ve benim ilksel birikime dair açıklamamda, vardığı sonuçları destekleyecek tek bir pasaj bulsaydı, onu alıntılardı. Böyle bir pasajı geçemeyince, *Kapital*'in ilk Almanca baskısının ekinde basılan bir Rus "belletrist"e karşı polemik amaçlı yazılan bir mezeyi çiğnemek zorunda kaldı. O yazarı ne için kınıyorum? "Rus komünizmini" Rusya'da değil, Prusya hükümetinin danışmanı Haxthausen'in kitabında keşfettiği için ve onun elinde Rus komünü, yalnızca çürüyen eski Avrupa'nın Pan-Slavizmin zaferiyle yeniden canlandırılması gerektiğini kanıtlamada bir argüman olarak kullanıldığı için. Bu yazar hakkındaki değerlendirmem doğru olabilir, yanlış olabilir, ancak hiçbir durumda "Rusların anavatanları için Batı Avrupa'nın izlediğinden ve şimdi izliyor olduğundan farklı bir gelişme yolu bulma çabaları" hakkındaki görüşlerimin anahtarını veremez.

Kapital'in ikinci Almanca baskısının dipnotunda, hak ettiği büyük saygıyla "büyük bir Rus bilgini ve eleştirmeninden" söz ediyorum. Bu kişi bir dizi dikkat çekici makalesinde şu soruyu ele aldı: Rusya, liberal iktisatçıların iddia ettiği gibi, kapitalist rejime geçmek için kırsal komünü yok ederek mi işe başlamalı, yoksa tam tersi, tarihsel armağanlarını geliştirirken Rusya'ya uygun tüm sonuçlarıyla birlikte kırsal komünle, kapitalist rejimin eziyetlerini deneyimleyip yaşamadan işe başlayabilir mi? Bu kişi kendisini ikinci çözümün ruhuyla ifade ediyor. Ve saygıdeğer eleştirmenim, Rus "belletrist" ve Panslavist'e karşı polemiğimden onları reddettiğim sonucuna varmak kadar, bu "büyük Rus"un değerlendirilmesinden bu sorunla ilgili görüşlerini paylaştığım sonucunu çıkarmaya da en az o kadar hakka sahipti.

Son olarak, arkamda "tahmin edilecek bir şey" bırakmaktan hoşlanmadığım için, boş dolambaçlı konuşmalar yapmadan konuşacağım. Çağdaş Rusya'nın ekonomik gelişimini kapsamlı bir bilgiye dayanarak değerlendirebilmek için, Rus dilini öğrendim ve daha sonra bu konuyla ilgili resmi ve diğer yayınları uzun yıllar inceledim.

Şu sonuca vardım: Rusya, 1861'e kadar izlediği yolda ilerlemeye devam ederse, tarihin bir halka sunduğu en güzel fırsatı kaybedecek, kapitalist rejimin tüm değişimlerine karşı koyamayacaktır.

II. – İlk birikimle ilgili bölümde tek amacım, Batı Avrupa'daki kapitalist ekonomik düzenin feodal ekonomik düzenin rahminden nasıl ortaya çıktığının izini sürmektir. Dolayısıyla bu bölüm, üreticiyi üretim araçlarından ayıran, birincisini ücretli çalışana (kelimenin modern anlamıyla proleter) ve ikincisini sermayeye dönüştüren hareketi takip eder. Bu tarihte "her devrim, kapitalist sınıfın oluşum sürecinde ilerlemesinde kaldıraç görevi gören bir döneme işaret eder. Ama evrimin temeli toprağı işleyenin mülksüzleştirilmesidir". Bölümün sonunda birikimin tarihsel eğilimini ele alıyorum ve son sözünün kapitalist mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesi olduğunu ileri sürüyorum. Bu iddianın kendisinin, kapitalist üretime ilişkin bölümlerde daha önce sunulan uzun süreli gelişmelerin kısa özetinden başka bir şey olmaması nedeniyle, bu noktada buna dair hiçbir kanıt sunmuyorum.

Şimdi, eleştirmenim benim tarihsel perspektifimden/çerçevemden Rusya'ya nasıl bir uygulama çıkarabilir? Sadece şu: Eğer Rusya, Batı Avrupa uluslarını taklit ederek kapitalist bir ulus olmaya çalışırsa ve son yıllarda bu konuda çok çaba harcadı, ilkin köylülerinin önemli bir bölümünü proleterlere dönüştürmeden bunda başarılı olamayacaktır ve bundan sonra, kapitalist rejimin kucağına düştüğünde, diğer seküler uluslar gibi onun amansız yasalarına tabi olacaktır. Hepsi bu. Ama bu benim eleştirmenim için çok fazla. Batı Avrupa'da kapitalizmin doğuşuna ilişkin perspektifimi/çerçevemi, sonuçta toplumsal emeğin en büyük üretken gücüyle insanın en eksiksiz gelişmesini sağlayan ekonomik formasyona ulaşma amacıyla, halkların kendilerini içinde buldukları tarihsel koşullar ne durumda olursa olsun, tüm halklara ölümcül bir şekilde dayatılan, tarihin genel ilerleyişinin tarihsel-felsefi bir teorisine dönüştürme ihtiyacı duyuyor. Ama özür dilerim. Bana aynı anda çok fazla onur ve çok fazla utanç veriyor. Bir örnek verelim. Kapital'in farklı pasajlarında, eski Roma'nın pleblerinin başına gelen kaderden söz ettim.

Başlangıçta onlar, her biri kendi başına, kendi toprak parçasına sahip olan özgür köylülerdi. Roma tarihi boyunca mülksüzleştirildiler. Onları üretim ve geçim araçlarından ayıran aynı hareket, yalnızca büyük toprak mülklerinin oluşumunu değil, aynı zamanda büyük parasal sermayelerin oluşumunu da içeriyordu. Böylece, güzel bir günde, bir yanda emek güçleri dışında her şeyden mahrum bırakılmış özgür insanlar, diğer yanda ise bu emeği sömürmek için kazanılmış tüm servetin sahipleri vardı. Ne oldu? Romalı proleter, ücretli bir işçi değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin güney topraklarındaki eski "yoksul beyazlar"dan daha sefil, tembel bir kalabalık haline geldi ve yanlarında kapitalist değil, köleci bir üretim tarzı ortaya çıktı. Dolayısıyla, farklı tarihsel ortamlarda meydana gelen çarpıcı derecede benzer olaylar, tamamen farklı sonuçlara yol açtı.

Bu evrimlerin her birini ayrı ayrı inceleyerek ve sonra bunları karşılaştırarak, bu fenomenlerin anahtarını kolayca bulabilirsiniz, ancak yüce erdemi tarih üstü olmaktan oluşan tarihsel-felsefi bir teorinin mastır anahtarıyla asla başarılı olamazsınız.

EK-4:

[VERA ZASULİÇ'E MEKTUP][596] (1881)

Bu mektup taslakları, Marx'ın "eşitsiz ve bileşik gelişim"in farkında olduğunun açık kanıtıdır. Marx, kapitalist bir çağda/Batı Avrupa'nın kapitalist ortamıyla etkileşim içerisinde, Rus köylü komününün kapitalizmin getirdiği modern makineli tarıma geçebileceğini ve aynı zamanda kolektif mülkiyet ve çalışma biçimini koruyabileceğini savunmaktadır. Eğer Rusya'da yaşanacak olan bir devrim, Batı Avrupa'daki bir sosyalist/işçi devrim(iy)le tamamlanırsa (Komünist Manifesto'nun Rusça Çevirisine Önsöz, 1882), Rusya'da tarımda kapitalistleşme süreçleri yaşanmadan ve köylü komünleri dağılıp yok olmadan, sosyalist kolektif mülkiyetin ve çalışma biçiminin olduğu bir ekonomiye geçilebilir, Rus köylü komünleri bunun için bir tarihsel zemin oluşturabilir. Bu görüş, eşitsiz gelişmenin bir ürünü olarak, geri toplumsal ilişkilere sahip bir ülkede, devrimci bir sıçramayla sosyalist toplumsal ilişkilerin kurulabileceğine dair bir anlayışı barındırır. Marx'ın devrimin, kapitalizmin en gelişmiş olduğu ülkelerde gerçekleşeceği ya da bir ülkenin sosyalizme geçebilmesi için önce kapitalist üretim ilişkilerinin o ülkede olgunlaşıp oturmuşluk kazanması gerektiği şeklinde özetlenebilecek bir perspektifi yoktur.

[596] Vera Zasuliç, 1851'de doğmuş, "Emeğin Kurtuluşu" adlı Marksist grubu kurmuş, Lenin'in 1900'de yayınlamaya başladığı İskra'ya yazı yazmış, 1903'te Menşeviklere katılmıştır. Zasuliç, 16 Şubat 1881'de Marx'a yazdığı mektubunda, Rusya'nın tarihsel evriminin ve özellikle Rus tarım komünlerinin geleceğine ait görüşleri konusunda açıklama istemiştir. Marx'ın Zasuliç'e yazdığı mektup, dört ayrı taslak içermektedir. Dördüncü taslak, mektubun son biçimine çok yakın olduğundan buraya alınmamıştır. Fransızca olarak kaleme alınan ve birçok yinelemeler olmasına karşın, Marx'ın hazırlık çalışmasının, duraksamalarının vb. neler olduğunu kavrayabilmemize olanak sağlayacak olan ilk üç taslağı ve mektubun son biçimini tam metin olarak sunuyoruz. — Ed.

BİRİNCİ TASLAK

1° Kapitalist üretimin doğuşunu incelerken, bunun temelinde "üreticinin üretim araçlarından kökten ayrılışının" yattığını (işin sırrının bu olduğunu) söyledim, (*Kapital*'in Fransızca çevirisi, s. 315, sütun I.[597]) ve ayrıca, "Bütün bu evrimin temeli, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir*. Bu da şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere'de oldu. ... Ama *Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." dedim. (I. c., sütun I.[598])

Demek ki; ben, *Batı Avrupa* ülkelerinde bu hareketin "tarihsel yazgı" olma yanını özellikle sınırladım. Niçin? Lütfen XXXII. bölümü karşılaştırınız, orada şunlar yazılıdır:

"Bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının, toplumsal ve yoğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, ... halk yığınlarının bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirme işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcını teşkil eder. ... Başkalarının ... emeklerinin sömürülmesine dayanan *kapitalist özel mülkiyet*..." (s. 340, sütün II.[599])

Böylece, son tahlilde, *bir mülkiyet biçimi, başka bir özel mülkiyet biçimine sokulmuş* olmaktadır (Batı hareketi). Rus köylüsünün elindeki toprak hiçbir zaman *özel mülkiyet* olmadığına göre, bu gelişme nasıl uygulanacaktır?

2° Tarihsel bakımdan, Rus köy komününün *kaçınılmaz dağılışı* lehinde biricik sav şudur:

Çok gerilere gidildiğinde, Batı Avrupa'da, her yerde az çok eski (arkaik) tipte komün mülkiyeti bulunur; toplumsal ilerleme ile bu, her yerde yok olmuştur. Niçin yalnızca Rusya'da aynı yazgıya uğramasın?

Yanıtlıyorum: Çünkü Rusya'da, bu ülkeye özgü koşulların bir araya gelmesi yüzünden, ulusal ölçüde kurulmuş olan tarım komünü, ilkel niteliklerinden adım adım kopabilir ve doğrudan doğruya, ulusal ölçüde kolektif üretimin unsuru olarak gelişebilir. Kapitalist üretimin çağdaşlığından ötürüdür ki, Rus tarım komünü, kapitalizmin (korkunç) iğrenç serüvenlerinden geçmeden, bu üretimin tüm olumlu yanlarını benimseyebilir. Rusya, modern dünyadan tecrit edilmiş değildir; Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı da olmamıştır.

Kapitalist sistemin Rus heveslileri böyle bir çözümün *teorik* olanağını yadsımaya kalkarlarsa, kendilerine soracağım soru şudur: makineleri, buharla işleyen gemileri, demiryollarını vb. işletebilmek için Rusya, Batı gibi, makine sanayinin o uzun kuluçka döneminden geçmek zorunda kaldı mı? Şunu da açıklasınlar, nasıl oldu da (bankalar, kredi kurumlan vb. gibi) Batıda yaratılması yüzyıllar sürmüş olan değişim mekanizmasını göz açıp kapayana dek ülkelerine sokabildiler?

Eğer kurtuluş anında tarım komünleri ilk önlem olarak normal refah koşullarına kavuşturulsaydı, eğer, bundan sonra, büyük kesimi köylülerin sırtından olmak üzere ödenen o muazzam borçlar, kapitalist biçimine bürünmüş olan "toplumun yeni temel direkleri"ne devlet eliyle verilen (ve gene köylünün sırtından çıkan) öteki büyük paralarla birlikte — eğer bütün bu masraflar komünün *gelişmesine* harcansaydı, bugün kimse, komünün yıkılışının "tarihsel kaçınılmazlığı"nın rüyasını görmezdi; herkes bunun Rus toplumunun yeniden doğuşunun unsuru olduğunu ve hâlâ kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere kıyasla bir üstünlük olduğunu teslim ederdi. (Rus komününe gelişme unsurları katabilen sadece kapitalist üretimin çağdaşlığı değildir.)

(Gelişme yoluyla) Rus komününün korunması için elverişli bir başka koşul da, bu komünün sadece (Batı ülkelerinde) kapitalist üretimin çağdaşı olmaması, ama bu toplumsal düzen henüz olduğu gibi dururken, kapitalist üretimi, Batı Avrupa'da olsun Amerika Birleşik Devletleri'nde olsun, bilimle, halk yığınlarıyla ve kendi doğurduğu üretici güçlerle çatışır durumda (bir sözcükle, bu üretim biçiminin göze batan çelişkilerin, dönem dönem gelen

---

[597] *Kapital*, Birinci Cilt, s. 753. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasajın yer aldığı tümce "kapitalist sistem, işçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmaları önkoşulunu gerektirir" şeklindedir. Bu farklılık, Marx'ın Fransızca metinde yaptığı değişiklikten doğmaktadır. Taslaklar Fransızca yazıldığı ve Marx da alıntıları *Kapital*'in Fransızca baskısından yaptığı için, bu pasajları, Fransızcaya uygun olarak muhafaza ediyoruz. —Sol Yayınlan)

[598] Aynı yapıt, s. 754. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasaj şöyledir: "Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, çeşitli ülkelerde, farklı şekiller alır ve çeşitli evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere'de klasik biçimde görülür." — Taslaklara ve mektuba *Kapital*'in Fransızca baskısından yapılan alıntılardaki italikler, daha sonra Marx tarafından yapılmıştır.) — Ed.

[599] Kapital, Birinci Cilt, s. 803.

felâketlerin alanı haline geldiği ve en körüne bile top[lumun] [,..]a dönmesiyle yok olması kaçınılmaz olan geçici bir üretim sistemi olarak göründüğü durumda) bulmasıdır.

Bir sözcükle, Rus komünü, kapitalist üretim biçimini, modern toplumun "eski" (arkaik) tipteki ortak mülkiyete dönüşerek —devrimci eğilimler taşımaktan uzak olan ve çalışmalarında Washington hükümetince desteklenen bir Amerikalı yazarın[600] dediği gibi— modern toplumun yöneldiği "yeni sistem"in "arkaik toplumsal tipte daha yüksek bir biçimde (*in a superior form*) bir yeniden doğuş (*a revival*) olacağı","yeni sistem"e ("üst plan") dönüşerek yok olmasıyla son bulacağı bir bunalım içinde bulmaktadır.

O halde, hiç değilse birbirini izleyen bu değişik durumları tanımak gerekir. Bunlar hakkında bir bilgimiz yok.[601] Bu komün, şu ya da bu biçimde sonu gelmeyen dış ve iç savaşlar ortasında yok oldu gitti. Ola ki bunlar, Cermen kabilelerin İtalya'yı, İspanya'yı, Galya'yı vb. fethetmeye geldiklerinde zor altında yok olmuşlardır. Arkaik tipte komün artık yoktu. Bununla birlikte onun doğal canlılığını iki olgu kanıtlar. Orta çağın bütün felâketlerine karşın hâlâ yaşayan, örneğin benim doğduğum yer olan Trier bölgesinde olduğu gibi, bugüne dek varlığını koruyabilen dağınık örnekler var. Ama bu eski biçim kendisini izleyen komün üzerinde —ekilip-biçilen toprağın özel mülkiyet olduğu, ormanların, otlakların ve köylerin bitişiğindeki boş toprakların vb. hâlâ komün toprağı olarak kaldığı komün üzerinde— öylesine derin izler bırakmıştır ki, Maurer, (geçmişi daha yakın zamanlara giden) bu ikincil şekillenmedeki komünü çözerek arkaik prototipi yeniden kurabilmiştir. Bu eski biçimden alınma karakteristik nitelikler yüzünden Cermenlerin fethettikleri bütün ülkelere soktukları bu yeni komün bütün orta çağ boyunca biricik özgürlük ve halkçı yaşam ocağı olabiliyordu.

Tacitus'un döneminden sonra (Cermen), (tarımsal), (arkaik) komün hayatı hakkında ya da bunların ne zaman yok oldukları konusunda hiçbir şey bilmiyorsak da Jül Sezar'ın yazıları yüzünden hiç değilse bunların hareket noktası hakkında bir bilgimiz var. Onun zamanında tarıma elverişli topraklar her yıl bölüşülüyor. Ama *gentes (Geschlechter)* ve (*ayrı ayrı*) Cermen konfederasyonlarının kabileleri arasında, henüz komünün birey olarak üyeleri arasında değil. Demek ki *kırsal* (tarımsal) komün, Cermen ülkesinde daha eski bir tipten gelmedir ve bu tip Asya'dan hazır olarak ithal edilmedi, olduğu yerde kendiliğinden-gelme bir gelişmenin ürünü oldu. Bu tipe orada —Doğu Hindistan'da— da her zaman arkaik şekillenmenin *son aşaması*, ya da son dönemi olarak rastlıyoruz.

Salt teorik bakımdan, yani hep normal yaşam koşullarının bulunduğunu varsayarak ("kırsal komün"ün) olanaklı yazgıları hakkında (şimdi) bir hüküm verebilmek için, onu daha eski tiplerdeki "tarım komün"ünden ayırt eden bazı ayırt edici niteliklerini burada belirtmem gerekiyor.

İlkönce, daha önceki ilkel toplulukların tümü, üyelerinin doğal yakınlığı (aynı aileden oluşu) üzerine dayanıyorlar; bu güçlü, ama dar bağı koparmakla tarım komünü yabancılarla temasa kendini uydurmada, genişlemede ve bu temasa göğüs germede daha yetenekli duruma gelir.

Üstelik bu komünde ev ve onun tamamlayıcısı evin avlusu şimdiden çiftçinin özel mülkiyetidir, oysa tarımın başlamasından önce uzun süre ortaklaşa ev, daha önceki toplulukların maddî temellerinden biri olmuştu.

Ve nihayet, her ne kadar tarıma elverişli toprak, komün mülkiyetiyse de tarım komününün üyeleri arasında belli zaman süreleri için bölüşülmektedir, öyle ki, her tarım üreticisi kendisine ayrılan toprağı kendi hesabına işler ve ürünü de birey olarak kendisi alır, daha eski topluluklarda ise, üretim ortaklaşa yapılmaktaydı ve yalnızca ürün

---

[600] L. Morgan'dan söz ediliyor: Ancient Society ("Eski Toplum"), London 1877, s. 552.

[601] *Bu pasaja şu gelişmeler bağlanabilir*: "İlkel toplulukların çöküşü henüz yazılmış değildir. (Jeolojik şekillenmelerde olduğu gibi, bunların tümünü aynı kategoriye koymak yanlış olur, tarihsel şekillenmede, ilkel, ikincil, üçüncül vb. bir dizi tipler vardır.) Ama her hal ve durumda bu alanda incelemeler, şudur dememize olanak verecek kadar ilerlemiştir: 1. ilkel toplulukların yaşama gücünün Semit, Yunan, Roma vb. toplumlarınınkinden ve hele modern kapitalist toplumun yaşama gücünden kıyaslanamayacak ölçüde daha büyük olduğu; 2. bunların çöküş nedenlerinin belli bir gelişme derecesini aşmalarına engel olan, bugün Rus komününün içinde bulunduğu tarihsel ortamdan çok farklı olan bir tarihsel ortamdan ileri geldiği.

(Bazı burjuva yazarlar, daha çok İngiliz kökenli olanlar, örneğin Sir Henry Maine gibi, her şeyden önce kapitalist sistemin üstünlüğünü göstermeyi, bu sistemi övmeyi amaçlamaktadırlar. Bu sisteme vurulmuş olanlar, anlayamazlar [...].

Burjuvaların yazdığı ilkel topluluklar tarihlerini okurken tetikte bulunmak gerekir. Bunlar her yönteme başvururlar, sahtecilik bile yaparlar. Örneğin, Hint topluluklarının yıkılmasında İngiliz hükümetinin ateşli yardımcılarından olan Sir Henry Maine, ikiyüzlülükle, bu komünleri ayakta tutabilmek için hükümetin sarf ettiği soylu gayretlerin, ekonomik yasaların kendiliğinden-gelme gücü karşısında başarısızlığa uğradığını söyleyebilmektedir!

bölüşülmekteydi. Kolektif, ya da kooperatif üretimin bu ilkel tipi, besbelli ki üretim araçlarının toplumsallaşmasının değil, bireyin güçsüzlüğünün sonucuydu.

"Tarımsal komün"ün özünde taşıdığı bu ikili niteliğin ona güç ve canlılık kattığı kolayca anlaşılır, çünkü bir yandan ortak mülkiyet ve bundan doğan tüm toplumsal ilişkiler ona güçlü bir dayanak sağlamakta ve aynı zamanda özel ev, tarıma elverişli toprakların tarlalar halinde işlenmesi ve ürünün özel mülkiyet olarak edinilmesi, daha ilkel toplulukların koşullarında mümkün olmayan bireyselliğin gelişmesine olanak vermektedir. Ama şu da besbelli ki, aynı ikili nitelik zamanla bir dağılma nedeni haline gelebilir. Karşıt (ters düşen) ortamların tüm etkileri bir yana, hayvan mülkiyeti olarak taşınabilir servetin birikimi (toprak kölesi biçimde zenginliğin varlığını kabul etsek bile), bu birikimden ayrı tutulamayan, ama açıklaması bizi çok uzaklara götürecek olan taşınabilir unsurun bizzat tarımda daha önemli bir rol oynaması, ekonomik ve toplumsal eşitliğin bozucusu gibi etki yapacak ve bizzat komünün bağrında önce tarıma elverişli toprağın özel mülkiyete dönüşmesine, ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki toprakların vb. de özel mülkiyetin *komünal* ekleri haline gelmesine götürecek olan çıkar çatışmalarının doğmasına neden olacaktır.[602] "Tarım komünü"nün her yerde toplumların arkaik şekillenmesinin ***en yeni tipi*** olarak ortaya çıkması ve eski ve modern Batı Avrupa'nın tarihsel hareketinde tarım komünü döneminin, komünal mülkiyetten özel mülkiyete geçiş dönemi olarak, ilkel şekillenmeden ikincil şekillenmeye geçiş dönemi olarak gözükmesi bu yüzdendir. Ama bu, bütün hal ve koşullarda (bütün tarihsel ortamlarda) "tarım komünü"nün gelişmesi bu yolu izleyecek demek midir? Hiç de öyle değil. Tarım komününün yapı biçimi şu seçeneği olanaklı kılmaktadır: Ya içerdiği özel mülkiyet unsuru ağır basacaktır, ya da kolektif unsur üstün gelecektir. Her şey onun yerleşmiş bulunduğu tarihsel ortama bağlıdır... Bu iki çözüm *a priori* olanaklıdır, ama besbelli bunlardan her biri için tamamen değişik tarihsel ortam gereklidir.

3° (Şimdi, Rusya'daki "tarım komünü"ne gelerek, bir an için bu komünü ezen tüm yoksullukları konu dışında tutuyorum. Burada sadece bu komünün, kolektif biçiminin ve tarihsel ortamının sağladığı bundan sonraki gelişme yetenekleri üzerinde duruyorum.)

"Tarım komünü"nün bugüne kadar ulusal ölçüde varlığını sürdürebildiği biricik Avrupa ülkesi Rusya'dır. Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı değildir. Modern dünyadan tecrit edilmiş olarak da yaşamını sürdürmüyor. Toprağın ortaklaşa mülkiyeti, bir yandan bölge bölge ve bireysel tarımı doğrudan doğruya ve adım adım (aynı zamanda maddî ve entelektüel ilişkiler içinde bulunduğu Batıda kapitalist üretim çağdaşlığı...) Rus köylülerinin şimdiden bölünmemiş, otlaklarda uygulamakta oldukları kolektif tarıma çevirme olanağını sağlıyor; toprağının fizik dış görünüşü onu geniş ölçüde makineli işletmeye davet etmektedir; Rus köylüsünün *artel* sözleşmesine alışkanlığı, onun, parsellere bölünmüş çalışmadan kolektif çalışmaya geçmesini kolaylaştırmaktadır ve nihayet bunca zaman köylünün sırtından geçinmiş olan Rus toplumu, bu geçiş için gerekli avansları ona borçludur. (Kuşkusuz ilk iş olarak komünü *bugünkü temeli üzerinde* normal haline getirmek gerekir, çünkü köylü her yerde ani değişmelere karşıdır.) Öte yandan, dünya pazarına hükmeden Batı (kapitalist) üretimin *çağdaşlığı*, Rusya'ya kapitalist sistemin aşağılayıcı etkilerine uğramadan, bu sistemin sağlamış olduğu tüm olumlu katkıları komüne kazandırma olanağını vermektedir.

Eğer "toplumun yeni temel direkleri"nin sözcüleri, modern tarımsal komünün bu gösterilen evriminin teorik bakımdan olanağını yadsırlarsa, kendilerine, Rusya'nın, makinelere, buharla çalışan gemilere, demiryollarına vb. varmak için Batı gibi makine sanayinin, uzun kuluçka döneminden geçip geçmediğini sormak gerekir. Kendilerine (bankaları anonim şirketleri vb. gibi) geliştirilmesi (başka yerlerde) Batıya yüzyıllara mal olmuş olan bütün o değişim mekanizmasını göz açıp kapayıncaya dek Rusya'ya nasıl soktuklarını sormak gerekir.

Rusya'da "tarım komünü"nün öyle bir niteliği var ki, bu, her bakımdan onun zayıf yanını oluşturur: tecrit edilmiş durumu, bir komünün yaşantısı ile öteki komünün yaşantısı arasında bağıntı bulunmaması, bu *bulunduğu yerle sınırlı küçük dünya*ya, bu tipin içkin niteliği olarak her yerde rastlanmamaktadır, ama bulunduğu her yerde

---

[602] *Bu düşünce pek az değişik bir ifadeyle yineleniyor*: "Ortamın ters düşen etkisi dışında, komüne değil de onun özel kişi olarak üyelerine ait olan taşınabilir malların adım adım gelişmesi, artması, örneğin hayvanlar gibi ve özel şahıslarım elindeki taşınabilir malları unutmamak gerekir, örneğin davar biçimindeki zenginlik ve bazen de toprak kölesi ya da düpedüz köle biçiminde... Taşınabilir unsurun tarımsal ekonomide oynadığı gittikçe daha belirgin rol, sadece bu birikimi eritip, dağıtıcı etkisi yapabilir... Bütün öteki zararlı unsurların tepkisinden başka, düşman ortam, özel ailelerin elindeki taşınabilir malların gittikçe artması gibi, örneğin bu ailelerin davar hatta bazen köle ya da serf zenginlikleri, bu özel birikim uzun vadede, ilkel iktisadı ve toplumsal eşitliği bozmaya ve komünün bağrında ilkönce tarıma elverişli toprakların ortaklaşa mülkiyetini baltalamaya ve sonunda ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş alanların vb. ortaklaşa mülkiyetini, daha önce, bunları özel mülkiyetin komünal ekleri haline getirdikten sonra, aynı kaçınılmaz sonuca sürüklemeye yetmektedir."

komünlerin üstünde az ya da çok merkezî bir despotluğun kurulmasına neden olmuştur. Kuzey Rus Cumhuriyetleri Federasyonu, ilkten toprakların genişliği yüzünden zorunlu kılınmış gibi gözüken bu tecrit - durumunun Moğol istilâsından beri Rusya'nın siyasal yazgısınca geniş ölçüde perçinlendiğini kanıtlar. Bugün bu, ortadan kaldırılması en kolay olan bir engeldir. *Volost* denen hükümet kurumlan yerine, bizzat komünler tarafından seçilen ve onların çıkarlarının savunucusu İktisadî ve idari organlar olarak görev yapan köylü meclislerinin konması yeter.

Bundan sonraki gelişmesi yoluyla "tarım komünü"nün korunması için, tarihsel bakımdan, çok elverişli bir durum ve koşul da, sadece Batı kapitalist üretiminin çağdaşı olması ve böylelikle bu üretimin ürünlerini, onun *modus operandi*'sine[603] bağımlı duruma gelmeksizin elde edebilmesi değildir, kapitalizmin henüz el değmemiş gözüktüğü çağı aşmış bulunması ve "tarım komünü"nün kapitalizmin tam tersine, Batı Avrupa'da olsun Birleşik Devletler'de olsun emekçi yığınlarla ve bilimle ve kendisinin yaratmış olduğu üretici güçlerle çatışma halinde karşılaşması — bir sözcükle bu sistemin ortadan kalkmasıyla, modern toplumların kolektif mülkiyet ve üretimin "arkaik", tipinin daha yüksek bir biçimine dönmeleriyle son bulacak olan bir bunalım içindeyken onunla karşılaşmasıdır.

Besbelli ki komünün evriminin adım adım gerçekleşmesi gerekir ve bu yolda ilk adım, onu, *bugünkü temeli* üzerinde normal koşullara kavuşturmaktır.

(Ye Rus "tarım komünü"nün tarihsel durumunun benzeri yoktur. Yalnız o, Avrupa'da, yakın geçmişte Batıda hâlâ rastlanan arkaik tip halinde seyrek ve merak uyandırıcı minyatürler gibi dağınık kalıntılar olarak değil, tersine, koskoca bir imparatorluğa yayılmış halk yaşamının hemen hemen egemen biçimi olarak kendini koruyabilmiştir. Rus komününün, toprağın ortaklaşa mülkiyetinde kolektif mülk edinmenin (doğal) temelini özünde taşımasına karşılık, onun tarihsel ortamı, kapitalist üretimle çağdaş oluşu, kendisine geniş ölçüde ortaklaşa çalışmanın maddî koşullarını hazır olarak sağlamaktadır. Demek ki kapitalist sistemin hazırladığı olumlu katkıları, bu sistemin aşağılayıcı etkilerinden geçmeden edinebilecek durumdadır. Rus toprağının fizik dış görünüşünün elverişli kıldığı makineli büyük tarımı, küçük tarımsal üretimin yerine adım adım yerleştirebilir. Demek ki, o, modern toplumun yöneldiği ekonomik sistemin doğrudan doğruya başlangıç noktası olabilir ve kendi kendini yok etmekle işe başlamadan deri değiştirebilir. Tam tersine, işe onu normal duruma getirmekle başlanmalı.) (Ama "tarım komünü"nün içinde, sadece, bertaraf edilmesi gereken ikilik durumu yoktur...)

Ama bunun önünde, devletin malikânelerinin sözünü etmesek de toprağın hemen hemen yarısını hem de en iyi kesimini elinde tutan toprak mülkiyeti dikiliyor. İlerideki evrimi yoluyla "kırsal komün"ün korunmasının yeniden doğuşu bu pahaya olan Rus toplumunun genel hareketiyle iç içe hale gelmesi işte bu yöndedir.

(Bakımdan bile.) Rusya, İktisadî bakımdan bile kırsal komünün evrimiyle tarımsal [...?...][604]dan kurtulabilir; oysa Rusya, bu durumundan, ülkenin kırsal koşullarının (tümünün) tiksintiyle reddettiği İngiliz biçimi kapitalistleşmiş çiftçiliğin benimsenmesiyle) çıkmaya çabalaması boşuna olur.

(Böylece "kırsal komün"ün tecridinin, bir komünün yaşantısının ötekilerle bağıntısızlığının, bir sözcükle, komüne (her türlü) tarihsel girişkenliği yasaklayan onun *yöresel küçük dünyası*nın kırılması, ancak bir genel ayaklanma içinde olabilir.)

(Demek ki, teorik olarak, Rus "kırsal komünü" — temeli olan toprağın ortaklaşa mülkiyetini geliştirerek ve gene, özünde taşıdığı özel mülkiyet ilkesini tasfiye ederek direnebilir; bu komün, modern toplumun yöneldiği İktisadi sistemin bir *hareket noktası* olabilir; kendi kendini yok etmeye kalkmadan deri değiştirebilir; kapitalist düzenden, sadece olabilecek süresi bakımından toplumun tüm yaşamı içinde hesaba katılmayacak kadar kısa ömürlü olan kapitalist düzenden geçmeden kapitalist üretimin insanlığa sağladığı ürünleri ele geçirebilir. Ama saf teoriden inerek Rus gerçekliğinin toprağına ayak basmak gerekir.)

Bugün Rus komününü ezen tüm yoksulluklar bir yana, onun sadece kuruluş biçimi ve tarihsel ortamı göz önünde tutulursa, besbelli ki komünün temel karakterlerinden biri olan toprağın ortaklaşa mülkiyeti, kolektif üretimin ve mülk edinmenin doğal temelini oluşturur. Üstelik Rus köylüsünün *artel* sözleşmesine alışkanlığı, bireysel çalışmadan, daha bölünmemiş otlaklarda, bataklıkları kurutma çalışmalarında ve genel çıkarın gerektirdiği başka işlerde şimdiden uyguladığı kolektif çalışmaya geçişi kolaylaştıracaktır. Ama kolektif çalışmanın asıl tarımda —özel

---

[603] Çalışma tarzı. — ç

[604] Marx'ın metninde bu sözcük okunamıyor; belki de çıkmaz demektedir. Mektubun üçüncü taslağında bu anlama gelen *impasse* sözcüğü kullanılmaktadır. — Ed.

mülkiyet biçimindeki— bireysel çalışmanın yerini alabilmesi için iki şey gereklidir: böyle bir biçim değiştirme için iktisadi gereksinme ve bu değiştirmeyi gerçekleştirebilmek için maddi koşullar.

İktisadi gereksinmeyi “kırsal komün”, normal koşullara girer girmez duyacaktır, yani üzerindeki yükün kalkmasıyla ve elindeki tarıma elverişli toprağın normal bir alanı kaplamasıyla. Rus tarımının yalnızca toprak ve az çok ilkel araçlarıyla bireysel çiftçiden başka şey istemediği zamanlar artık geçmiştir (toprağın verimliliği)... Çiftçinin ezilmesinin onun tarlasını olumsuz biçimde etkileyip kısırlaştırdığı o zamanlar artık iyice gerilerde kalmıştır. Ona şimdi gereken geniş ölçülerde örgütlendirilmiş kooperatif çalışmasıdır. Üstelik üç desiyatinlik toprağını işlemek için gerekli şeylerden yoksun olan köylü, desiyatin sayısı on katma çıktığı zaman daha iyi durumda mı olacaktır?

Ama aletleri, gübreyi, tarımsal yöntemleri vb. kolektif çalışma için vazgeçilmez olan tüm araçları nerede bulmalı? İşte Rus “kırsal komünü”nün aynı tipteki arkaik komünlere üstünlüğü burada. Yalnız o, Avrupa’da geniş, ulusal bir ölçüde varlığını sürdürebilmiştir. Böylece o, kapitalist üretimin çağdaşlığının kendisine kolektif çalışmanın tüm koşullarını sağladığı bir tarihsel ortam içine yerleşmiş bulunmaktadır. Kapitalist sistemin boyunduruğundan geçmeden bu sistemin sağlamış olduğu olumlu kazançları benimseyebilir. Rus toprağının fiziksel dış görünüşü kooperatif emekle işletilen (kooperatif emeğin elinde) geniş ölçüde örgütlendirilmiş makineli tarım işletmeciliğini gerekli kılmaktadır. İlk kuruluş masraflarına —entelektüel ve maddî masraflar— gelince, Rus, toplumu, sırtından bunca zaman yaşamış olduğu ve yeniden canlandırıcı unsurunu onda bulmak zorunda olduğu “kırsal komün”e bunları borçludur.

“Kırsal komün”ün bu gelişmesinin çağımızın tarihsel akımına uyduğunun en iyi kanıtı, kapitalist üretimin en büyük atılım gösterdiği Avrupa ve Amerika ülkelerinde uğradığı ölümcül bunalımlardır, o bunalımlar ki, kapitalist üretimin yok olmasıyla ve modern toplumun en arkaik biçimin daha yüksek bir biçimine —kolektif üretim ve mülkiyete— dönmesiyle son bulacaktır.

4° (Teoriden gerçeğe inilirse, Rus komününün bugün güçlü kuvvetlerin bir komplosuyla karşı karşıya bulunduğunu kimse gizleyemez. Devletçe durmadan sömürülmesinden başka, bu komün, —borsa/banka, demiryolu, ticareti gibi— kapitalist sistemin belli bir kesiminin köylülerin sırtından ülkeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır.)

Gelişebilmek için ilkönce sağ kalmak gerek ve “kırsal komün” hayatının şu anda tehlikede olduğunu kimse yadsıyamaz.

(Bugün Rus komününün bizzat hayatının güçlü çıkarların komplosuyla tehlikeye sokulduğunu pekiyi bilirsiniz. Devlet yükümlülükleriyle ezilmekte, tüccar vb. gibi kapitalist müdahaleciler ve büyük toprak “sahipleri” tarafından hileyle sömürülmekte ve bunlar yetmiyormuş gibi, köy tefecilerince, içine atıldıkları durumdan ötürü kendi bağrında kışkırtılan çıkar çelişkileriyle baltalanmaktadır.)

Çiftçiyi mülksüzleştirmek için, İngiltere’de olduğu gibi, köylüleri topraklarından kovmanın gereği yok; bir ukaz[605] ile ortaklaşa mülkiyeti ortadan kaldırmanın da gereği yok. Gidin köylünün emeğinin ürününü, belli bir ölçünün üstünde onun elinden koparıp alın ve jandarmanıza ve ordunuza karşın onu tarlasına bağlı halde tutamazsınız. Roma eyaletlerinde kasaba meclisleri zamanında, köylüler değil, bizzat toprak sahipleri, kendilerini amansız biçimde ezmek için resmi bir bahaneden başka şey olmayan bir mülkten kurtulmak için evlerinden kaçtılar, topraklarını terk ettiler, kendi kendilerini köleliğe sattılar.

Köylülerin kölelikten sözde kurtarılmasından bu yana, Rus komünü, devlet tarafından normal olmayan İktisadi koşullar içine itildi ve o zamandan beri bu devlet, elinde tuttuğu toplumsal kuvvetlerden yararlanarak, Rus komününü durmadan ağır yükler altında ezdi. Ağır vergilerle takati tüketilen Rus komünü, vurgunculuk, büyük toprak mülkiyeti ve tefecilik için kolayca sömürülebilen hareketsiz bir alan haline geldi. Bu dıştan gelen baskı, komünün içinde zaten mevcut olan çıkar çelişkilerini derinleştirdi ve onun dağılıp yok olması yolundaki nedenleri hızla geliştirdi. Ama hepsi bu kadar değil. Müteşebbislerinin zararlarını ve kârlarını kendisinin ödediği borsa, spekülasyon, bankalar, anonim şirketler, demiryolları gibi kapitalist sistemin en kolay büyüyen yumrularını, sıcak serde yetiştirir gibi köylülerin sırtından geliştirdi. Devlet, köylülerin sırtından, sıcak serde olduğu gibi, tarımın üretken önkoşullarını hiçbir surette geliştirmemekle birlikte, bu tarımın ürünlerinin üretici olmayan aracılar tarafından çalınmasını kolaylaştırmaya pek elverişli olan Batı kapitalist sisteminin dallarını sıcak serde olduğu gibi

---

[605] Emirname. — ç.

büyütmek için (yardımlarını esirgemedi). Böylelikle devlet, zaten zayıf düşmüş olan “kırsal komün”ün kanını emen bir yeni kapitalist sülüğün zenginleşmesine yardımcı oldu.

... Bir sözcükle devlet, tarım emekçisinin, yani Rusya’nın en büyük üretici gücünün sömürülmesine ve “toplumun yeni temel direklerinin” zengin edilmesini en elverişli olan teknik ve ekonomik araçların gelişmesine yardımcı oldu (aracılık etti).

5° (Rusya’da en büyük üretici güç olan, tarım emekçisinin sömürüsüne elverişli ortamı yaratan ve bu sömürüyü hızlandıran bu düşmanca etkilerin ne olduğu ilk bakışta anlaşılır.)

(Güçlü bir karşı-tepki olmadıkça, bu düşmanca etkilerin yardımının yalnızca eşyanın sürüklemesiyle komünün yıkılmasına varacağı ilk bakışta anlaşılır.)

Bu yıkıcı etkilerin yardımı, güçlü bir karşı-tepkiyle kırılmadıkça, doğal olarak kırsal komünün yok olmasına varacaktır.

Ama şu soru sorulabilir: Bu çıkarlar (devlet vesayeti altındaki büyük sanayi de bunlara katıyorum) niçin kırsal komünün bugünkü durumunu böylesine kolayca sömürebiliyorlar, niçin bunlar altın yumurta yumurtlayan tavuğu bile bile öldürmeye kalksınlar? Çünkü hissediyorlar ki, “bugünkü durum” uzun boylu sürdürülemez, bu yüzden de, komünü bugünkü sömürü tarzı da uzun süreli değildir, modaya uygun değildir. Daha şimdiden tarım emekçisinin yoksulluğu, kısırlaşmakta olan toprağa yansımıştır. (Kimi yıllar iyi havaların sağladığı) iyi mahsuller, açlık yıllarını telâfi ediyor. Rusya tahıl ihraç edeceğine, ithal ediyor. Son on yılın ortalaması, sadece durgun değil, ama gerileyen bir tarımsal üretim göstermiştir. Nihayet Rusya, ilk kez, tahıl ihraç etmek yerine bu tahılı ithal etmek zorundadır. Demek ki, kaybedecek zaman yoktur. Demek ki, bu işi bitirmek gerekiyor. Köylülerin az çok varlıklı azınlığını ortak bir sınıf durumuna getirmeli ve çoğunluğu da düpedüz proleter (ücretli) yapmalıdır. — Bu amaçla “toplumun yeni temel direkleri”nin sözcüleri, komüne kendi açtıkları yaraları, onun kocamışlığının son evresinin doğal belirtileri diye gösteriyorlar.

Birçok çıkar gibi ve özellikle Aleksandır II hayırhah imparatorluğu zamanında dikilmiş olan “toplumun yeni temel direkleri”nin çıkarları da “kırsal komün”ün *bugünkü durumundan* yararlandıklarına göre, bunlar niçin bile bile ona karşı suikasta girişsinler? Bunların sözcüleri, Rus komününde açılan yaralara, komünün doğal olarak ömrünü tükettiğinin yadsınmaz kanıtları olarak niçin işaret edip duruyorlar? Niçin altın yumurta yumurtlayan tavuklarını öldürmeye kalkıyorlar? Sadece, tahlili burada uzun sürecek olan İktisadî olguların *komünün bugünkü durumunu sürdürmenin artık olanağı kalmadığı* sırrını açıkladıkları ve eşyanın zorunlu kılması yüzünden, halk yığınlarını bugünkü sömürme tarzının artık modası geçtiği için. Demek ki, yenilik gerek ve çeşitli biçimde ileri sürülen yenilikler hep şuna varır: ortaklaşa mülkiyeti kaldırmak, köylülerin az çok varlıklı azınlığının ortak sınıf olarak oluşmasına izin vermek ve köylülerin büyük çoğunluğunu düpedüz proleter durumuna getirmek.

(Şu gerçek gözden gizlenemez) : Bir yandan “kırsal komün” çaresizliğin hemen hemen en ucuna itilmekte ve öte yandan ona öldürücü darbeyi indirmek için güçlü bir komplo pusuda beklemektedir. Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerek. Zaten siyasal ve toplumsal iktidarı elinde tutanlar, yığınları böyle bir felâkete hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bir yandan komünün kanı sülüklere emdirilir, ona işkence edilirken, toprağı kısırlaştırılır, kıraçlaştırılırken, “toplumun yeni temel direklerinin eli kalem tutan uşakları, acı bir alayla açılan yaralara işaretle, bunların, komünün kendiliğinden-gelme kocamışlığının son evresine vardığının belirtileri olduğunu ve komünün eceliyle öldüğünü ve onun can çekişmesini kısaltmanın iyi bir şey olacağını iddia ediyorlar. Burada söz konusu olan, artık çözülmesi gereken bir sorun değil; söz konusu olan yenilmesi gereken bir düşmandır. Demek bu, artık, teorik bir sorun değil: (bu, çözülmesi gereken bir sorun, bu, sadece yenilmesi gereken bir düşman). Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerekli. Zaten Rus hükümeti ve “toplumun yeni temel direkleri”, yığınları, böyle bir altüst oluşa hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Eğer devrim uygun zamanda yapılırsa, eğer devrim tüm kuvvetlerini bir merkezde toplarsa, tarımsal komünün atılımını sağlamak için (eğer Rus toplumunun akıllı kesimi) (eğer Rus zekâsı, ülkenin tüm canlı kuvvetlerini merkezileştirebilirse), Rus komünü, Rus toplumunun yeniden doğuşunu sağlayan bir unsur olarak, kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere, bir üstünlük unsuru olarak kısa zamanda gelişecektir.

İKİNCİ TASLAK

I. *Kapital*'de *feodal üretimin kapitalist üretim* olarak başkalaşımının (dönüşümünün) hareket noktasının *üreticinin mülksüzleştirilmesi* ve özellikle *bu evrimin bütün temelinin tarımsal emekçilerin mülksüzleştirilmesi* olduğunu gösterdim (s. 315, Fransızca baskı[606]). Devam ediyorum:

"Şimdiye kadar bu (tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesi) köklü bir biçimde yalnızca İngiltere'de oldu. ... *Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler."(I. c.[607])

Demek ki, (bu satırları yazarken) (söz konusu gelişmeyi) bu "tarihsel yazgıyı" kesinlikle *Batı Avrupa ülkeleri* sınırları içinde tuttum. Düşüncemle ilgili herhangi bir kuşkuya meydan vermemek için, 341'inci sayfada[608] şöyle diyorum:

"Kolektif mülkiyetin antitezi olarak *özel mülkiyet*, ancak *emeğin dış koşullarının özel kişilere* ait olduğu yerde mevcuttur. Ama bu özel kişilerin emekçi olup olmamalarına göre, özel mülkiyet biçim değiştirir."

Böylece tahlil ettiğim (tanımladığım) süreç, emekçilerin özel ve parçalanmış bir mülkiyet biçimi yerine: çok küçük bir azınlığın kapitalist mülkiyetini[609] koymuştur (I. c., s. 342[610]), *bir cins mülkiyet yerine*, *bir başka cins mülkiyet koymuştur*. Bu, toprağın hiçbir zaman çiftçinin "özel mülkiyeti" olmadığı Rusya'ya nasıl uygulanabilir (açıklanabilir)? Rusya'da komün mülkiyetinin yok olmasının tarihsel bir zorunluluk olduğuna inananlar, benim, olayların Batı Avrupa'daki kaçınılmaz seyri üzerine açıklamamla bu zorunluluğu hiçbir şekilde tanıtlayamazlar. Böyleleri benim sunduğum gelişmeden iyice bağımsız yepyeni kanıtlar ileri sürmek zorundadırlar. Benden öğrenebilecekleri biricik şey şudur: Demek ki Batıda olayların seyrinden çıkarabilecekleri biricik sonuç şudur: Rusya'da kapitalist üretimi yerleştirebilmek için, işe komünal mülkiyeti ortadan kaldırmakla, köylüyü, yani halkın büyük kitlesini mülksüzleştirmekle başlamak gerek. Bu zaten, (kapitalist üretimi kendi ülkeleri uyrukluğuna geçirmek isteyen ve kendi kendileriyle tutarlı olarak büyük köylü kitlesini basit ücretliler durumuna sokmak isteyen) Rus liberallerinin özlemidir, ama onların bu *özlemi*, Katerina II'nin Rus toprağına Batının orta çağ zanaatları düzenini getirip dikme (aşılama) özleminden daha gerçekçi midir? (Rus çiftçilerinin elindeki toprak, onların ortak mülkiyeti olduğuna ve hiçbir zaman onların özel mülkiyeti olmadığına göre [...].)

(Toprağın hiçbir zaman çiftçinin "özel mülkiyeti" olmadığı Rusya'da, (bu toprağın) böyle bir özel mülkiyetin, kapitalist mülkiyet olarak başkalaşımı (dönüşümü) (hiçbir anlam taşımaz) (mümkün değildir), demek ki konu-dışıdır. (Bundan çıkarılabilecek biricik sonuç [...].) (Batı verilerinden -ancak şu sonuç çıkarılabilir [...].) (Eğer Batı verilerinden bir ders (bilgi) çıkarmak isteniyorsa...)

(En saflar bile bu ikisinin birbirinden tamamen ayrı iki ayrı olay olduğunu yadsımazlar. Her hal ve durumda Batı süreci.)

Böylece (tahlil ettiğim süreç) Batıda çiftçilerin mülksüzleştirilmesi "emekçilerin özel ve bölük bölük mülkiyetinin" kapitalistlerin özel ve yoğunlaşmış mülkiyetine "dönüştürülmesine" yaradı. Ama bu, daima bir özel mülkiyet biçiminin yerine, bir başka özel mülkiyet biçiminin konmasıdır. (Aynı süreç (Rus toprağına) toprağı olmayan hiçbir zaman olmamış olan...) toprak mülkiyeti her zaman "komünal" olarak kalmış bulunan ve hiçbir zaman "özel" olmamış olan Rus çiftçisine nasıl uygulanabilir? ((Tahlil etmiş olduğum) Batıda gerçekleştirildiği gibi aynı tarihsel süreç...) Rusya'da söz konusu olacak olan tam tersine (toprağı işleyenlerin) komünist mülkiyeti yerine kapitalist mülkiyetin konmasıdır (bu da besbelli ki tamamen bir süreç olacaktır...).

Elbette ki, eğer kapitalist üretim Rusya'da egemen olacaksa, köylülerin, yani Rus halkının büyük çoğunluğu ücretliler durumuna getirilmelidir ve bu yüzden de daha önce komünist mülkiyetin kaldırılmasıyla mülksüzleştirilmelidir. Ama bütün bu durumlarda Batı örneği (bu sürecin "tarihsel kaçınılmazlığı" yolunda) hiçbir şeyi tanıtlamaz.

---

606 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 753. — Ed.

607 Aynı yapıt, s. 754. — Ed.

608 Aynı yapıt, s. 803. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasaj şöyledir: "Tek ve bağımsız emekçinin; deyim yerindeyse, kendi iş koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olan özel mülkiyetin yerini, başkalarının, yani ücretli işçilerin, sözde serbest emeklerinin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alıyordu.") —Ed.

609 *Bu tümce çok düzeltilmiştir. İlkten şöyleydi*: "Böylece sözünü ettiğim süreç, özel ve parçalanmış mülkiyetin kapitalist mülkiyet biçimine sokulmasına, bir cins mülkiyetin bir başka cins mülkiyet biçimine girmesine varır." —ç.

610 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 804. — Ed.

II. Bana sözünü ettiğiniz Rus “Marksistleri”ni hiç tanımıyorum. Kişisel ilişkiler sürdürdüğüm Ruslar ise, bildiğim kadarıyla, benim görüşlerimin tamamen tersi olan görüşler taşımaktadırlar.

III. Tarihsel bakımdan Rusya’da komünal mülkiyetin *kaçınılmaz çözülüp yok olması* lehinde (ileri sürülebilecek) tek ciddî kanıt şudur: komünal mülkiyet Batı Avrupa’da her yerde vardı, toplumsal ilerlemeyle her yerde yok oldu; (onun yazgısı Rusya’da niçin başka türlü olsun?) Rusya’da aynı yazgıdan nasıl kaçınabilir?[611]

İlkönce Batı Avrupa’da komünal mülkiyetin ölümü ile kapitalist mülkiyetin doğuşu (ortaya çıkışı) arasında (yüzyıllarla ölçülen) kapitalist üretimin en yenisi (sonuncusu) olduğu birbirini izleyen bir dizi devrimler ve İktisadi evrimleri kucaklayan koskoca bir zaman arasıyla birbirinden ayrılır (orada komünal mülkiyetin ölümü, kapitalist üretimi doğurmadı). Kapitalist üretim burada bir yandan toplumsal üretici güçleri olağanüstü geliştirilmiş, ama öte yandan (geçici niteliğini) kendi doğurduğu güçlerle bizzat bağdaşamadığını açığa vurmuştur. Onun tarihi bundan böyle uzlaşmaz çelişkiler, bunalımlar, çatışmalar, felâketler tarihinden başka şey değildir. Son olarak, çıkarlarının kör ettiği kişiler dışında herkese, düpedüz geçici niteliğini açığa vurmuştur. Avrupa’da ve Amerika’da (Birleşik Devletler) en büyük gelişmeyi gösterdiği ülkelerde, halklar, ancak kapitalist üretimin yerine kooperatif üretimi ve kapitalist mülkiyetin yerine de arkaik mülkiyetin *daha yüksek bir biçimini*, yani (kolektif) komünist mülkiyeti koyarak bu kapitalist üretimin zincirlerini koparmanın özlemi içindedirler. Eğer Rusya dünyadan soyutlanmış olsaydı, bu ülke Batı Avrupa’nın ilkel komünal topluluklarının var olduğu zamandan bugünkü durumuna dek uzun bir dizi devrimlerden geçerek edinmiş olduğu iktisadi kazanmaları kendisi gerçekleştirmek zorunda kalırdı. O zaman, bence, hiç kuşkusuz bu topluluklar Rus toplumunun gelişmesiyle kaçınılmaz olarak yok olmaya mahkûm edilmiş olurlardı. Ancak, Rus komünlerinin durumu, Batının (Batı Avrupa’nın) ilkel komünal topluluklarından kesin olarak farklıdır. Rusya (Avrupa’da) komünal mülkiyetin geniş ölçüde, ülke ölçüsünde varlığını sürdürdüğü biricik ülkedir, ama Rusya, aynı zamanda, modern bir tarihsel ortamda bulunmaktadır, daha yüksek bir kültürle çağdaştır, kapitalist üretimin egemen bulunduğu bir dünya pazarına bağlı bulunmaktadır.

(Demek ki, onun ...’lerinden geçmesine gerek kalmadan kapitalist üretim kendisine sonuçlarını sunmaktadır.)

Demek ki, Rusya, bu üretim tarzının olumlu sonuçlarını benimseyerek tarım komününü yok edeceğine onun hâlâ arkaik biçimini geliştirip değiştirebilir. (Gerçekten belirteyim ki, Rusya’daki komünist mülkiyet biçimi, birçok evrimlerden geçmiş olan arkaik tipin en modern biçimidir.)

Eğer Rusya’daki kapitalist sistem meraklıları böyle bir bağdaşımın olasılığını reddederlerse, gelsinler Rusya’nın makineleri işletebilmek için makineli üretimin kuluçkalık döneminden geçmek zorunda kaldığını kanıtlasınlar! Gelsinler geliştirilmesi Batıya yüzyıllara mal olmuş olan (bankalar, kredi kurumlan, vb. gibi) değişim mekanizmasını, deyiş uygun düşerse, birkaç gün içinde kurmayı nasıl başardıklarını bana açıklasınlar!

(Her ne kadar kapitalist sistem, Batıda geriye dönüş yolundaysa da bu sistemin sadece bir (toplumsal düzen) (gerileyen biçim) “arkaik” biçimlenmeden başka bir şey olmayacağı zaman yaklaşıyorsa da bu sistemin Rus meraklıları...)

IV. Arkaik biçimlenme ya da yer yuvarlığımızın ilk biçimlenmesinin kendisi birbiri üzerine konmuş ayrı ayrı çağların bir dizi katlarını içerir; aynı biçimde toplumun arkaik biçimlenmesi, (aralarında gittikçe yükselen bir sıra oluşturan) gittikçe ilerleyen çağları gösteren ayrı ayrı tipler dizisi içerir. Rus tarım komünü bu zincirin en yakın zamana ait olanına girer. Çiftçi burada şimdiden oturduğu evin ve onun eklentisi olan bahçenin özel mülkiyetine sahiptir. İşte, daha eski tiplerde bilinmeyen arkaik biçimin bozup dağıtıcı ilk unsurudur (ki bu arkaik şekillenmeden ...’ye- geçişi sağlayabilir). Öte yandan eski tiplerin tümü komün üyeleri arasında doğal akrabalık ilişkilerine dayanır. Rus komünü tipi ise bu dar bağdan kurtulmuştur. Özellikle bundan ötürü Rus komünü daha geniş bir gelişme yeteneğine sahiptir. Tarım komünlerinin birbirinden kopuk durumuna birinin yaşamı ile ötekininki arasında bağıntının olmayışına, (merkezî bir zorba yönetimin doğal temelini oluşturabilecek) yerel kalmış bu küçük dünyaya, ilkel tipin içkin niteliği olarak her yerde rastlanmamaktadır, ama bulunduğu her yerde komünlerin üstünde bir merkezî zorba yönetimin kurulmasına neden olur. Bana öyle geliyor ki, Rusya’da (tarım komünlerinin tecrit edilmiş durumu ortadan

---

[611] *Aynı pasaj taslakta daha aşağıda şu hiçimde yineleniyor*: “Tarihsel bakımdan Rus komünist mülkiyetinin kaçınılmaz çözülüp yok olması lehinde sadece bir tek ciddi kanıt var. İşte şu: Komünist mülkiyet Avrupa’da her yerde vardı, toplumsal ilerleme ile her yerde yok oldu. Yalnızca Rusya’da niçin aynı yazgıdan kaçabilsin?”

kalkacaktır). Eskiden toprak alanının genişliğinin zorunlu kıldığı bu durum, hükümet engelleri ortadan kalkar kalkmaz kolayca giderilebilir.

Şimdi sorunun özüne geliyorum. Rus (tarımsal) komününün ait bulunduğu arkaik tipin, belli tarihsel koşullarda bu tipin yıkımına (dağılıp yok olmasına) neden olabilecek bir ikiliği özünde taşıdığı gözden gizlenemez. Toprağın mülkiyeti ortaklaşadır, ancak, (öte yandan, pratikte, toprağın işlenmesi, üretim küçük toprak sahibi köylünün üretimidir) her köylü, Batılı küçük köylü gibi tarlasını (küçük toprağını) eker-biçer ve işletir (tarlasının ürünlerini mülk edinir). Ortaklaşa mülkiyet, toprağın küçük toprak parçaları halinde işletilmesi, daha gerilerdeki çağlarda yararlı (kültürde ilerlemenin (verimlilik sağlayan) bir unsuru olan) bu bağdaşım, çağımızda tehlikeli olmaktadır. Bir yandan taşınır mal varlığı, bizzat tarımda gittikçe daha önemli rol oynayan bu unsur, komün üyelerinin zenginlik durumunu gittikçe farklılaştırır ve özellikle devlet vergilendirmesinin baskısı altında bir çıkarlar çatışmasına neden olur; öte yandan, —ortaklaşa ve bağdaşık çalışmanın temeli olarak— komünal mülkiyetin iktisadi üstünlüğü yok olur. Ama unutmamak gerekir ki, Rus köylüleri, bölünmemiş olan otlakların işletilmesinde şimdiden kolektif tarzı uygulamaktadır, bu köylülerin *artel* sözleşmesinin yabancısı olmamaları, onların küçük topraklar üzerinde üretimden kolektif işletmeciliğe geçişlerini çok kolaylaştırır, Rus toprağının fizyonomisi büyük ölçüde kombine makineli (makinelerin yardımıyla) tarıma elverişlidir ve nihayet, tarım komününün sırtından bunca uzun zaman geçinmiş olan Rus toplumu bu değişiklik için gerekli ilk avansları ona borçludur. Besbelli ki, burada söz konusu olan, sadece, komünü *bugünkü* temeli üzerinde normal duruma getirmekle başlayacak olan adım adım bir değişmedir.

V. Az çok teorik nitelikte her türlü sorunu bir yana bırakarak, bugün Rus komününün kendi varlığının, güçlü çıkarların ona karşı kurduğu komplonun tehdidi altında olduğunu size söylemenin gereği yoktur. Devlet aracılığıyla köylülerin sırtından beslenen belli bir çeşit kapitalizm, komünün karşısına dikilmiştir: komünü ezmek onun çıkarınadır. Ayrıca az çok varlıklı köylüleri tarımsal, bölgelerin ara sınıfı haline getirmek ve yoksul köylüyü, —yani kitleyi— basit ücretliler durumuna itmek, toprak sahiplerinin çıkarınadır; bu, ucuza emek demektir. Devlet vergileri altında ezilen, tarım yoluyla talan edilen, toprak sahipleri tarafından sömürülen, kendi içinde de tefeciliğin baltaladığı bir komün bunlara nasıl direnecektir!

Rus komününün hayatını tehdit eden şey ne tarihsel yazgıdır ne de bir teori: bunu yapan devletin baskısıdır ve aynı devlet tarafından komünün sırtından güçlü kılınan kapitalist türedilerin sömürüsüdür.

ÜÇÜNCÜ TASLAK

Sevgili yurttaş,

16 Şubat tarihli mektubunuzda ele alınan sorunları derinliğine inceleyebilmem için konunun ayrıntılarına girmem ve acil çalışmaları kesintiye uğratmam gerekiyor. Ancak size göndermekle onur duyduğum, kısa açıklama, umarım ki, benim teorimle ilgili her türlü yanlış anlamayı dağıtmaya yetecektir.

1° Kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken şöyle diyorum:

“Demek ki, kapitalist sistemin temelinde, üretici ile üretim araçlarının köklü biçimde birbirinden ayrılması vardır. ... Bütün bu evrimin temeli, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesid*ir. Bu, şimdiye kadar, köklü biçimde, ancak İngiltere’de oldu. ... *Ama Batı Avrupa’nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler.” (*Kapital*, Fransızca baskı, s. 325[612]).

Demek ki, bu hareketin “tarihsel yazgı” oluşu *kesin olarak Batı Avrupa ülkelerine* özgüdür. (Ve sonra neden.) Bu sınırlamanın neden ileri geldiği XXXII. Bölümün ilk pasajında belirtilmiştir:

“*Kişisel emeğe dayanan özel mülkiyetin* ... yerini, başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücret sistemine dayanan *kapitalist özel mülkiyet* alacaktır.” (I. c,, s. 340.[613])

Demek ki, Batıya özgü bu harekette söz konusu olan *bir özel mülkiyet biçiminin bir başka özel mülkiyet biçimine dönüşmesidir*. Rus köylülerinde ise, tersine, onların *ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak* gerekecektir. Bu biçim değiştirmenin kaçınılmazlığı kabul edilsin edilmesin, bundan yana ve buna karşı gerekçelerin benim kapitalist düzenin doğuşu tahlilimle hiçbir ilgisi yoktur. Olsa olsa Rus köylülerinin büyük çoğunluğunun bugünkü

---

[612] *Kapital*, Birinci Cilt, s. 753 ve 754. — Ed.

[613] Aynı yapıt, s. 803. — Ed.

durumu göz önünde tutularak bunların küçük mülk sahipleri haline getirilmesi işinin ancak bunların hızlı mülksüzleştirilmesinin ilk adımı olabileceği sonucu çıkarılabilir.

2° Rus komününe karşı ileri sürülen ciddiye alınabilecek sav özetle şudur:

Batı toplumlarının kökenlerine doğru geriye gidin ve her yerde toprağın ortaklaşa mülkiyetini bulursunuz; toplumsal ilerlemeyle bu ortak mülkiyet her yerde özel mülkiyet karşısında yok olmuştur; demek ki, bir tek Rusya'da aynı yazgıdan kurtulmanın olanağı yoktur.

Bu savı ancak Avrupa deneylerine dayandığı (Avrupa'yı ilgilendirdiği) ölçüde dikkate alacağım. Örneğin Doğu Hindistan'ın durumunda, Sir H. Maine ve onun hamurundan olanlar dışında herkes bilir ki, orada toprağın komünal mülkiyetinin ortadan kaldırılması yerli halkı ileri değil, gerilere götüren İngiliz vandallığının eseridir.

İlkel toplumların hepsi aynı kalıp üzerine biçilmiş değillerdir. Bunların topluluğu, tam tersine, birbirinden tip ve yaşça farklı olan ve birbirini izleyen evrim aşamalarını gösteren bir sıra toplumsal gruplaşmaları oluşturur. *Tarımsal komün* diye genellikle adlandırılan bu tiplerden biri *Rus komününün* tipidir de. Bunun Batıdaki eşdeğeri, yakın bir geçmişe ait olan *Cermen komünü*dür. Cermen komünü Jül Sezar zamanında henüz yoktu ve Cermen kabileleri İtalya'yı, Galya'yı, İspanya'yı vb. zapt etmeye geldikleri zaman bunlar artık yok olmuşlardı. Jül Sezar'ın çağında, daha o zaman tarıma elverişli toprak, gruplar arasında, gens'ler ve *kabileler* arasında her yıl bölüşülürdü, ama henüz bu bölüşme, bir komünün birey olarak aileleri arasında yapılmıyordu; olasılıkla toprağın işlenmesi gruplar halinde, ortaklaşa yapılıyordu. Cermen toprağında daha arkaik tipte bir topluluk bile, Tacitus'un anlattığı gibi doğal bir gelişmeyle *tarımsal komün* biçimini aldı. Tacitus'un zamanından bu yana onu gözden kaybediyoruz. Savaşların ve sonu gelmeyen göçlerin ortasında dikkati çekmeden yok olup gitti; belki de zor yoluyla yok edilmiştir. Ama onun doğal canlılığı tartışma götürmez iki olguyla tanıtlanır. Bu modelin dağınık bazı örnekleri orta çağın bütün badirelerine göğüs gerebildi ve bugüne dek, örneğin benim memleketim olan Trier ilçesinde, varlığını koruyabildi. Ama daha önemlisi, bu "tarımsal. komün"ün izlerini ondan çıkmış olan yeni komünde açık-seçik çizgilerle bulabilmemizdir, o kadar ki, Maurer, ikincisini çözerek birincisini kurabildi. Sürülmeye elverişli toprağın *özel mülkiyet* olarak çiftçiye ait olduğu, aynı zamanda da ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş toprakların vb. ortak mülkiyet olarak kaldığı yeni komün, bütün zapt edilen ülkelere Cermenler tarafından sokuldu. İlk örneğinden alınma nitelikleri yüzünden, bu komün, bütün orta çağ boyunca biricik özgürlük ve halkçı yaşam ocağı olabildi.

Asya'da, Afganlılarda, vb. de "tarımsal komün"e rastlanır. Ama o her yerde en yeni tip olarak, deyiş yerinde olursa, toplumların arkaik şekillenmesinin son biçimi olarak görülmektedir. Cermen komünleriyle ilgili bazı ayrıntılara girdimse bu gerçeği belirtmek içindir.

Şimdi de "tarımsal komün"ü daha eski topluluklardan ayırt eden en ayırt edici çizgileri ele alalım.

1° Bütün öteki topluluklar, üyeleri arasında kan birliği ilişkisine dayanmaktadırlar. Doğal olarak ya da edinilerek akraba olunmadıkça, bunlara girilemez. Bunların yapısı bir soy kütüğünün yapısıdır. "Tarımsal komün",[614] kan bağıyla birbirine bağlı olamayan ilk özgür insanlar toplumsal gruplaşması olmuştur.

2° Tarımsal komünde ev ve onun tamamlayıcısı olan avlu özel mülkiyet olarak çiftçiye aittir. Buna karşılık *ortak ev ve ortaklaşa oturma* daha ilkel toplulukların iktisadi temelini oluşturuyordu ve bu, çobanlık ya da tarım hayatının başlamasından çok daha önceydi. Evlerin, ortaklaşa oturma yerleri olmaktan çoktan çıktıkları halde, zaman zaman sahip değiştirdikleri tarım komünlerine kuşkusuz rastlanmaktadır. Böylelikle bireysel yararlanma (intifa) ortaklaşa mülkiyet ile bağdaştırılmaktadır. Ancak bu cins komünler de doğum işaretlerini hâlâ taşımaktadırlar: Bunlar daha eski bir topluluktan asıl tarımsal komüne geçiş durumundadırlar.

3° Başkasına devredilemeyen, ortaklaşa mülkiyet olarak sürülebilir toprak, herkes kendisine ayrılan tarlaları kendi hesabına işlesin diye ve bunların ürünlerini özel olarak alabilsin diye zaman zaman tarım komünü üyeleri arasında bölüşülür. Daha ilkel topluluklarda çalışma ortaklaşadır; ortak ürün de yeniden-üretime ayrılan kesim dışında, tüketimin gereksinmelerine göre bölüşülür.

Tarımsal komünün yapısında bulunan ikiliğin ona güçlü bir yaşam sağlaması anlaşılır bir şeydir. Doğal akrabalığın güçlü ama dar bağlarından kurtulmuş olarak, toprağın ortaklaşa mülkiyeti ve bundan çıkan toplumsal ilişkiler,

---

[614] Bir önceki tümce ve bu tümcenin başlangıcı Marx tarafından mavi kalemle düzeltilmiştir. İlk, şekilleriyle şöyle idiler: "Bu organizmaların yapısı bir soy kütüğünün, yapısıdır. Onları doğaya bağlayan göbek bağı kesilince, 'tarım komünü' vb.".

kendisine sağlam bir dayanak güvencesi sağlar, aynı zamanda, bireysel ailenin ancak kendine ait olan malikânesi durumundaki ev ve avlusu, küçük toprak parçaları üzerinde tarım ve tarım ürünlerinin özel olarak mülk edinilmesi daha ilkel toplulukların organizmalarıyla (yapılarıyla) bağdaşmayan bireyciliğin gelişmesini hızlandırır.

Ama bu aynı ikiliğin, zamanla çözülüp dağılmanın tohumu haline gelebileceği de belli bir şeydir. Dıştan gelen tüm kötü etkilerden başka komün kendi bağrında bozucu unsurlarını taşır. Özel toprak mülkiyeti, ortak toprağa karşı saldırının hazırlandığı bir müstahkem mevki biçimini alabilecek olan bir ev ve avlusu olarak şimdiden oraya sokulmuştur. Bu, daha önce de görüldü. Ama asıl önemlisi, özel mülk edinmenin kaynağı olarak tarlalarda çalışmadır. Bu, taşınabilir malların, örneğin hayvanların, paranın ve bazen da kölelerin ya da sertlerin birikimine olanak sağlar. Komün tarafından kontrol edilemeyen, hilenin ve rastlantıların kolayca etkin olabildiği bireysel değişimlerin konusu bu taşınabilir mülkiyet, tarımsal ekonomi üzerine gittikçe daha ağır basacaktır. İlkel iktisadi ve toplumsal eşitliğin yok edicisi işte budur. Bu, komünün bağrında, ilkönce sürülebilen toprakların ortak mülkiyetini, sonra da özel mülkiyetin komünal eklentileri durumuna geldikten sonra onun kucağına düşecek olan ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş toprakların vb. ortak mülkiyetini baltalamaya elverişli çıkar çatışmaları ve tutkuları kışkırtan türdeş olmayan unsurları komünün içine sokar.

Toplumun arkaik şekillenmesinin (en yeni ve) sonuncu aşaması olarak, tarım komünü (doğal olarak geçişe ortam sağlar), aynı zamanda, ikincil şekillenmeye geçişin, yani ortak mülkiyete dayanan toplumdan özel mülkiyete dayanan topluma geçişin aşamasıdır da. Besbelli ki ikincil şekillenme, kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisini kucaklar. Ama bu, tarım komününün tarihsel yazgısı, kaçınılmaz olarak, ille de bu çıkışa varacaktır mı demektir? Hiç de öyle değil. Onun doğuştan özünde taşıdığı ikilik, şu iki seçeneğe izin verir: ya onun [özel —ç.] mülkiyet unsuru, kolektif unsuruna üstün gelecektir; ya da kolektif unsur, ötekini alt edecektir. Her şey komünün içinde bulunduğu tarihsel ortama bağlıdır.

Yalnızca evrim olanaklarını görerek, Rus komününü ezen yoksullukları bir an için hesaba katmayalım. Rus komününün tarihte bir benzeri olmayan kendine özgü bir durumu vardır. Yalnız o, Avrupa'da hâlâ koskoca bir imparatorluğun tarımsal yaşamında egemen organik biçimdir. Toprağın ortak mülkiyeti, ortaklaşa mülk edinmenin doğal temelini kendisine sunmaktadır. Tarihsel ortamı da kapitalist üretimin çağdaşlığı, geniş ölçüde örgütlendirilmiş kooperatif çalışmanın maddî koşullarını kendisine hazır olarak sunmaktadır. Demek ki o, aşağılatıcı boyunduruğa baş uzatmadan kapitalist sistemin sağlamış olduğu olumlu kazanmaları benimseyebilir. Ufak toprak parçaları üzerinde tarımın yerine, Rus toprağının fiziksel görünümünün gerektirdiği kombine makineli tarım adım adım yerleştirilebilir. Önce, bugünkü biçimiyle normal duruma getirildikten sonra modern toplumun yöneldiği iktisadi sistemin *doğrudan doğruya hareket noktası olabilir* ve kendini öldürmekle işe başlamaksızın deri değiştirebilir.

(Ama onun karşısına, toprağın hemen hemen yarısını, hem de (devlet topraklarını saymazsak, en iyi kesimini) pençesine almış bulunan toprak mülkiyeti dikilmektedir. İşte bu yöndendir ki, tarım komününün daha sonraki evrimi sayesinde varlığını koruması, yeniden doğuşu ancak bunun pahasına olan Rus toplumunun genel hareketiyle birbirine karışmaktadır. (Yalnızca İktisadî bakımdan bile...) Rusya, ülkenin tüm toplumsal koşullarının reddettiği, İngiliz kapitalist çiftçiliği yoluyla kendi çıkmazından kurtulmak için boşuna debelenir durur. Bizzat İngilizlerin Doğu Hindistan'da bu yolda çabaları oldu; İngilizler ancak yerli tarımı berbat etmeyi ve açlıkların sayısını ve yoğunluğunu artırmayı başardılar.)

Ancak komünün uğradığı afaroz — komünün dünyadan kopukluğu, bir komünün yaşamıyla ötekilerinki arasında bağıntı yokluğu, ona bugüne dek her türlü tarihsel girişkenliği yasaklamış olan yerelleşmiş o küçük dünya? O, Rus toplumunun genel bir sarsıntısı içinde yok olup gidebilir.[615]

---

[615] Üçüncü taslağın aşağıda sunulan sonu ayrı bir yaprak üzerine şu not ile yazılmıştır: SON. Birçok düzeltmeleri de içeren aşağıdaki metnin başında üzerine bir çizgi çizilmiş bir pasaj bulunmaktadır. Bu pasaj daha önce açıklanmış olan düşüncelerin birleşimine varma çabası gösteriyor. Bütün silinti ve kazıntılarıyla ve okunabildiği ölçüde ihtiyar Marx'ın çalışma tarzını gösteren pasajı buraya alıyoruz:

(Girmedik) (İşin ayrıntılarına girmedim (çünkü onlar) ben sadece (saptamakla)) belirgin hale getirmekle 1) (çünkü ancak) ... (ancak belirtmem gerekti) (medim) (kaçındım) (konunun ayrıntılarına girmeden) (ben sadece) (ben ...dım son) (ben sadece) (iyice açık-seçikliğe kavuşturmak için bazı genel çizgileri belirgin hale getirmekle yetindim).

((1) yer)) ilkel topluluklar serisinde tarım komününün tuttuğu tarihsel yer; ve sonra ...a izin veren Rus komününün istisnai durumu.)

((2)) (Rus komününe modern dünyayı sunabilecek olan büyük özel kolaylıklar) (özel) (lecek olan istisnai) (evrim) (Rus komününün ... izin veren elverişliliği) (istisnai) (bulunduğu).

Rus köylüsünün *artele* alışkanlığı, küçük topraklar üzerinde bireysel çalışmadan kolektif çalışmaya geçişi, (bölünmemiş otlaklarda ve genel çıkarın gerektirdiği bazı girişimlerde) çayırlarda ot biçme ve biçilmişleri kurutma, bataklıkların kurutulması gibi ortaklaşa girişimlerde şimdiden bir ölçüde uygulamakta olduğu kolektif çalışmaya geçişi özellikle kolaylaştırır. Tam arkaik olan bir özellik, modern tarımcıların ifrit oldukları bu özellik, hâlâ kolektif çalışma doğrultusunda bir fesat unsurudur. Sürülebilir toprağın küçük tarlalardan oluşan bir dama tahtası biçimini alacak şekilde acayip bir parçalanmanın izlerini taşıdığı herhangi bir ülkeye varın, hiç kuşku yok ki, orada gördüğünüz bir ölü tarım komünü alanıdır. O komünün üyeleri, toprak rantı teorisi eğitiminden geçmeksizin, doğal verimlilik ve durum bakımından birbirinden farklı tarlalar üzerinde sarf edilen aynı miktarda emeğin farklı sonuçlar verdiğini görebilmişlerdir. Onlar (ekonomik bakımdan aynı elverişli durumu sağlamak için) emeğin verim sağlama olasılığını eşitleştirmek için, toprağın doğal ve ekonomik farklılıklarını göz önünde tutarak onu belli sayıda bölgelere böldüler ve bütün bu bölgeleri ne kadar çiftçi varsa o kadar tarlaya ayırdılar. Bundan sonra herkes bütün bölgelerde birer tarla edindi. Rus komünü tarafından çağlar boyunca sürdürülmüş olan bu düzen, söylemeye gerek yok ki, bugün (hem kolektif hem bireysel özel) tarımın gereksinmelerine aykırı düşer. Öteki sakıncalarından başka bu düzen, güç ve zaman israfına neden olur. (Başlangıç noktası olarak bile kolektif tarımın büyük üstünlükleri var. Köylünün, çalıştığı tarlayı artırın, o, orada efendi olarak hüküm sürecektir.) Bununla birlikte, bu düzen (başlangıç noktası olarak), ilk bakışta ters düşer gibi gözüktüğü, kolektif tarıma geçişe elverişlidir. Küçük toprak parçası [...].

Marx-Engels Archiv, t. I, 1925

Çeviri: Sur les societes precapitalistes, s. 313-340

MEKTUP

8 Mart 1881

Sevgili yurttaş,

Son on yıldan beri zaman zaman bana musallat olan bir sinir hastalığı yüzünden 16 Şubat tarihli mektubunuzu daha önce yanıtlayamadım. Sunarak beni onurlandırdığınız sorunun özlü ve yayınlanabilecek bir açıklamasını size veremediğim için üzgünüm[616] Aylar var ki, St. Petersburg komitesine aynı konuda bir çalışma vaat etmiş bulunuyorum. Bununla birlikte, birkaç satırın, sözde teorim ile ilgili yanlış anlama konusundaki bütün kuşkuları ortadan kaldıracağını umuyorum.

Kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken şöyle diyorum:

“Demek ki, kapitalist sistemin temelinde, üretici ile üretim araçlarının köklü biçimde birbirinden ayrılması vardır. ... Bütün bu evrimin temeli *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir*. Bu, şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere’de oldu. ... Ama *Batı Avrupanın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler.” (*Kapital*, Fransızca baskı s. 325.[617])

Demek ki, bu hareketin “tarihsel kaçınılmazlığı” *kesinlikle Batı Avrupa* ülkelerine özgüdür. Bunun nedeni XXXII. Bölümden alınma şu pasajda gösterilmiştir:

“Kişisel emeğe dayanan *özel mülkiyetin* yerini ... başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücret sistemine dayanan *kapitalist özel mülkiyet* alacaktır.” (l. c., s. 340[618])

Demek ki, Batıya özgü bu harekette söz konusu olan, *bir özel mülkiyet biçiminin yerini bir başka özel mülkiyet biçiminin almasıdır*. Rus köylülerinde ise, tersine, *onların ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak gerekecektir*.

Demek ki, *Kapital*’deki tahlil, tarım komününün yaşama yeteneği konusunda ne lehte, ne aleyhte nedenler ileri sürmemektedir; ancak orijinal kaynaklarda malzeme arayarak yapmış olduğum özel inceleme, bu komünün, Rusya’da toplumsal yeniden doğuşun dayanağı olduğuna beni inandırdı, ama komünün bu biçimde bir işlevi yerine

---

[616] 16 Şubat 1881’de Vera Zasuliç, Marx’a şöyle yazıyordu: “...tarım topluluklarımızın olanaklı yazgısı üzerine ve dünyanın tüm halklarının, tarihsel zorunluluk gereği kapitalist üretimin tüm aşamalarından geçmelerini zorunlu sayan teori üzerine görüşünüzü açıklamakla ne büyük bir hizmette bulunurdunuz...”

[617] *Kapital*, Birinci Cilt, s, 753 ve 754. — Ed.

[618] Aynı yapıt, s. 803. —Ed.

getirebilmesi için, ilkönce onu her yandan kuşatan baltalayıcı etkilerden kurtarmak ve sonra da kendiliğinden-gelme bir gelişmenin doğal koşullarını kendisine sağlamak gerekir.,.

Lettres sur “Le Capital”, s . 305-306

Çeviri: Sur les societes precapitalistes, s. 340-342

Ek-5:

[Marx ve Engels Alıntıları]

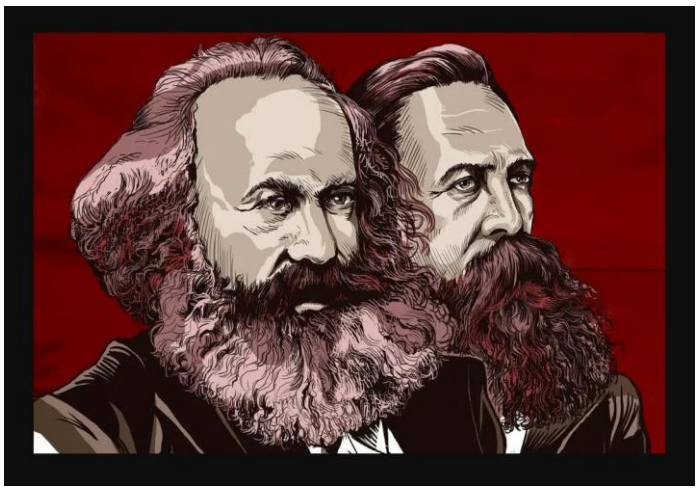

“Hayatta işlerimizin çoğunluğunda insanlık için çalışabileceğimiz konumu seçtiysek, hiçbir yük bizi eğemez, çünkü bunlar herkesin yararına fedakârlıklardır; o zaman küçük, sınırlı, bencil bir sevinç yaşamayız, ama mutluluğumuz milyonlara ait olur, eylemlerimiz sessizce ama sürekli olarak geçerli kalır ve küllerimizin üzerine asil insanların sıcak gözyaşları dökülür.” **Marx, Genç Bir Adamın Düşünceleri (1835)**

“Tarih, kamu yararı için çalışarak kendilerini yücelten insanları en büyük olarak adlandırır; deneyimler ise en çok sayıda insanı mutlu eden insanı en mutlu insan olarak kabul eder.” **Marx, Genç Bir Adamın Düşünceleri (1835)**

“Cennetten ateşi çalan Prometheus'un evler inşa etmeye ve yeryüzüne yerleşmeye başlaması gibi, tüm dünya olmak için genişleyen felsefe de görünüş dünyasına karşı döner. Şimdi Hegel'in felsefesi için de aynı şey geçerlidir.” **Marx, Epikürcü Felsefe Üzerine Defterler (1839)**

“Gerçek Taler, hayal edilen tanrılarla aynı varoluşa sahiptir. Gerçek bir Talerin, insanın genel ya da daha ziyade yaygın hayal gücü dışında bir varlığı var mıdır? Kâğıt para kullanımının bilinmediği bir ülkeye kâğıt para getirin, herkes sizin öznel hayal gücünüze gülecektir.” **Marx, Doktora Tezi, Ek (1841)**

“Yunan felsefesi, iyi bir tragedyanın karşılaşmaması gereken bir şeyle, yani sıkıcı bir sonla karşılaşmış gibi görünüyor.” **Marx, Doktora Tezi, Bölüm 1 (1841)**

“Gerçek olan ateşte kanıtlanır, yanlış olan ise saflarımızda eksik olmayacaktır. Muhalifler, gençliğin daha önce hiç bu kadar çok sayıda bizim saflarımıza akın etmediğini kabul etmelidir ... sonunda, aramızda coşku kılıcının deha kılıcı kadar iyi olduğunu kanıtlayacak biri bulunacaktır.” **Engels, Anti-Schelling (1841)**

“Özel çıkarların temsili ... tüm doğal ve manevi ayrımları ortadan kaldırarak, onların yerine belirli bir maddi nesnenin ve bu nesneye kölece tabi olan belirli bir bilincin ahlaksız, irrasyonel ve ruhsuz soyutlamasını geçirir.” **Marx, Odun Hırsızlığı Üzerine, Rheinische Zeitung (1842)**

“ ‘ateizm’ ... insana, onları dinlemeye hazır olan herkese bogy adamından korkmadıklarına dair güvence veren çocukları hatırlatır.” **Marx, Arnold Ruge'a Mektup (30 Kasım 1842)**

“1842-43 yıllarında, Rheinische Zeitung'un editörü olarak, kendimi ilk kez maddi çıkarlar olarak bilinen şeyleri tartışmak zorunda kalmak gibi utanç verici bir konumda buldum. ... serbest ticaret ve koruyucu gümrük tarifeleri üzerine yapılan tartışmalar, ilk etapta dikkatimi ekonomik sorunlara yöneltmeme neden oldu. ... Rheinische Zeitung'un yayıncıları, gazetenin daha uyumlu bir politikayla, hakkında verilen ölüm cezasının kaldırılmasını sağlayabileceği yanılsamasına kapıldıklarında, kamu sahnesinden çekilip çalışmama dönme fırsatını hevesle değerlendirdim.” **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

“Ekonomi politik, ticaretin genişlemesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktı ve ortaya çıkışıyla birlikte ilkel, bilimsel olmayan üçkâğıtçılığın yerini gelişmiş bir lisanslı dolandırıcılık sistemi, bütün bir zenginleşme bilimi aldı.” **Engels, Ekonomi Politiğin Ana Hatları (1844)**

“Bürokrasi kimsenin kaçamayacağı bir çemberdir. Hiyerarşisi bir bilgi hiyerarşisidir.” **Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (1843)**

“Bürokrat, dünyayı kendi eyleminin salt bir nesnesi olarak görür.” **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (1843)**

“Dünyanın kendi ilkelerinden yola çıkarak dünya için yeni ilkeler geliştiriyoruz. Biz dünyaya şunu söylemiyoruz: Mücadelelerinize son verin, bunlar aptalca; size gerçek mücadele sloganını vereceğiz. Biz sadece dünyaya gerçekten ne için mücadele ettiğini gösteriyoruz ve bilinç, istemese bile edinmek zorunda olduğu bir şeydir.” **Marx, Deutsch-Französische Jahrbücher'den Ruge'a Mektup (1843)**

“Ancak, geleceği inşa etmek ve her şeyi tüm zamanlar için halletmek bizim işimiz değilse, şu anda neyi başarmamız gerektiği daha da açıktır: Var olan her şeyin acımasızca eleştirilmesinden bahsediyorum; hem ulaştığı sonuçlardan korkmamak anlamında acımasız hem de iktidarlarla çatışmaktan aynı derecede az korkmak anlamında acımasız.” **Marx, Deutsch-Französische Jahrbücher'den Mektup (1843)**

“Eleştiri silahı elbette silahın eleştirisinin yerini alamaz, maddi güç maddi güç tarafından devrilmelidir; ancak teori de kitleleri kavradığı anda maddi bir güç haline gelir. Teori, ad hominem (saldırı) sergilediği anda kitleleri kavrayabilir ve radikalleştiği anda ad hominem (saldırı) sergiler. Radikal olmak, meselenin kökünü kavramaktır. Ama insan için kök, insanın kendisidir.” **Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş (1843)**

Dini acı, aynı anda hem gerçek acının ifadesi hem de gerçek acıya karşı bir protestodur. Din, ezilen yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhudur. Din, halkın afyonudur. **Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. Giriş (1843)**

Devlet bu çelişki üzerine kuruludur. Kamusal ve özel yaşam arasındaki, evrensel ve tikel çıkarlar arasındaki çelişkiye dayanır. Bu nedenle devlet kendisini resmi, olumsuz faaliyetlerle sınırlamalıdır. **Marx, 'Prusya Kralı ve Sosyal Reform. Bir Prusyalı Tarafından' Makalesi Üzerine Eleştirel Notlar (1844)**

“Komünist *zanaatkârlar* birbirleriyle ilişki kurduklarında, teori, propaganda vs. ilk amaçlarıdır. Ama aynı zamanda, bu birlikteliğin bir sonucu olarak, yeni bir ihtiyaç edinirler - toplum için bir ihtiyaç - ve araç olarak görünen şey bir amaç haline gelir. ... insan kardeşliği onlar için sadece bir söz değil, yaşamın bir gerçeğidir ve insanın asaleti onların işle sertleştirilmiş bedenlerinden bize parlar.” **Marx, İnsan İhtiyaçları ve İş bölümü (1844)**

“Bedenimi satışa sunarak para elde edersem ekonomik yasalara uymuş olur muyum? - O zaman politik ekonomist bana cevap verir: Sen benim yasalarımı çiğnemiyorsun; ama bak bakalım Kuzen Etik ve Kuzen Din bu konuda ne diyecek. Benim *ekonomi politik* etiğimin ve dinimin seni suçlayacak hiçbir şeyi yok, ama - Ama şimdi kime inanacağım, ekonomi politiğe mi, etiğe mi? - Ekonomi politiğin etiği *kazanma*, çalışma, tasarruf, itidaldir - ama ekonomi politik benim ihtiyaçlarımı karşılamayı vaat ediyor. ... Her alanın bana farklı ve zıt bir kıstas uygulaması yabancılaşmanın doğasından kaynaklanır - etik biri, ekonomi politik bir diğeri; çünkü her biri insanın belirli bir yabancılaşmasıdır ve dikkati yabancılaşmış temel faaliyetin belirli bir alanına odaklar ve her biri diğeriyle yabancılaşmış bir ilişki içinde durur.” **Marx, İnsan İhtiyaçları ve İş bölümü (1844)**

“Birbirimizle konuştuğumuz tek anlaşılabilir dil, nesnelerimizin birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşur. Bir insan dilini anlayamazdık ve bu dil etkisiz kalırdı. Bir taraf bunu bir rica, bir yalvarma ve dolayısıyla bir *aşağılama* olarak algılayacak ve hissedecektir.” **Marx, James Mill Üzerine Yorum (1844)**

“Karşılıklı değerimiz bizim için karşılıklı nesnelerimizin değeridir. Dolayısıyla bizim için insanın kendisi karşılıklı olarak hiçbir değere sahip değildir.” **Marx, James Mill Üzerine Yorum (1844)**

“Ekonomi Politik, proleteri ... bir at gibi görür, çalışmasına yetecek kadar alması gerekir. Çalışmadığı süre boyunca onu bir insan olarak görmez. Bunu ceza hukukuna, doktorlara, dine, istatistik tablolarına, siyasete ve bekçiye bırakır.” **Marx, Emeğin Ücreti (1844)**

“Komünizm tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir.” **Marx, Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Tarihin tüm hareketi, basitçe komünizmin *fiili* doğuş eylemi - ampirik varoluşunun doğum eylemi - olarak, bu nedenle, onun düşünen bilinci için oluşunun *kavranmış* ve *bilinen* sürecidir.” **Marx, Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Ama aynı zamanda *bilimsel olarak* aktif olduğumda vs. - nadiren başkalarıyla doğrudan bir topluluk içinde gerçekleştirebildiğim bir etkinlik - o zaman etkinliğim *toplumsaldır*, çünkü onu bir insan olarak gerçekleştiririm. Etkinliğimin malzemesi bana yalnızca toplumsal bir ürün olarak verilmekle kalmaz (düşünürün etkin olduğu dil bile

öyledir): kendi varlığım da toplumsal bir etkinliktir ve bu nedenle kendimden yaptığım şeyi toplum için ve toplumsal bir varlık olarak kendimin bilinciyle yaparım.” **Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Doğa bilimi zamanla insan bilimini kendi bünyesine katacaktır, tıpkı insan biliminin doğa bilimini kendi bünyesine katması gibi: *tek bir* bilim olacaktır.” **Marx, Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Doğa bilimi, sanayi aracılığıyla insan yaşamını *pratik* bir şekilde istila etmiş ve dönüştürmüştür; ve her ne kadar ilk etkisi insanın insanlıktan çıkarılmasını ilerletmek olsa da, insanın özgürleşmesini hazırlamıştır. *Sanayi*, doğanın *gerçek*, tarihsel ilişkisidir, ... <İnsanlık tarihi içinde gelişen doğa -insan toplumunun oluşumu- insanın gerçek doğasıdır; dolayısıyla, *yabancılaşmış* bir biçimde de olsa, sanayi aracılığıyla gelişen doğa, gerçek *antropolojik doğadır*>.” **Marx, Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Öznellik ve nesnellik, tinsellik ve maddesellik, etkinlik [Tätigkeit] ve etkilenme, antitetik karakterlerini kaybederler ve - dolayısıyla bu tür antitezler olarak varlıklarını yalnızca toplum çerçevesinde sürdürürler; <*teorik* antitezlerin çözümünün *ancak pratik bir şekilde*, insanın pratik enerjisi sayesinde mümkün olduğunu görürüz. Dolayısıyla bunların çözümü hiçbir şekilde yalnızca bir anlayış sorunu değil, felsefenin tam da bu sorunu *yalnızca* teorik bir sorun olarak tasarladığı için çözemediği *gerçek* bir yaşam sorunudur>.” **Marx, Özel Mülkiyet ve Komünizm (1844)**

“Genel olarak, politik iktisatçılara atıfta bulunduğumuzda her zaman ampirik iş insanlarından bahsediyoruz, (onlar) bu işadamlarının *bilimsel* inançlarını ve varoluş biçimlerini temsil ediyorlar.” **Marx, İnsan Gereksinimleri ve İş bölümü (1844)**

“Özel mülkiyet altında ... Her birey diğeri üzerinde yabancı bir güç kurmaya çalışır, böylece kendi bencil ihtiyacını tatmin eder. Dolayısıyla nesnelerin miktarındaki artışa, insanın tabi olduğu yabancı güçlerin alanının genişlemesi eşlik eder ve her yeni ürün, karşılıklı dolandırıcılık ve karşılıklı yağma için yeni bir *potansiyeli* temsil eder.” **Marx, İnsan Gereksinimleri ve İş bölümü (1844)**

“*İnsan* doğrudan *doğal bir varlıktır*. Doğal bir varlık olarak ve yaşayan bir doğal varlık olarak, bir yandan *doğal güçlerle, yaşamsal güçlerle* donatılmıştır - *aktif* bir doğal varlıktır. Bu güçler onda eğilimler ve yetenekler - *içgüdüler* olarak mevcuttur. Öte yandan, doğal, bedensel, duyusal nesnel bir varlık olarak o, hayvanlar ve bitkiler gibi *etkilenen*, koşullanmış ve sınırlı bir yaratıktır. ... Doğası kendi dışında olmayan bir varlık *doğal* bir varlık değildir ve doğa sisteminde hiçbir rol oynamaz. Kendi dışında bir nesnesi olmayan bir varlık nesnel bir varlık değildir.” **Marx, Genel Olarak Hegel Felsefesinin Eleştirisi (1844)**

“Babamın fabrikasında geçirdiğim birkaç gün, göz ardı ettiğim bu canavarlıkla yüz yüze gelmem için yeterli oldu. ..., hem büyük ölçekte komünist propaganda yapmak hem de ticaret ve sanayi ile uğraşmak imkansızdır.” **Engels, Marx'a Mektup (20 Ocak 1845)**

“Komünizm bizim için kurulacak bir *durum*, gerçekliğin kendisini ayarlamak zorunda olduğu bir *ideal* değildir. Biz komünizmi, şeylerin mevcut durumunu ortadan kaldıran *gerçek* hareket olarak adlandırıyoruz. Bu hareketin koşulları, şu anda var olan öncüllerden kaynaklanmaktadır.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Başladığımız öncüller keyfi öncüller değil, dogmalar değil, ancak hayal gücünde onlardan soyutlama yapılabilecek gerçek öncüllerdir. Bunlar gerçek bireyler, onların faaliyetleri ve içinde yaşadıkları maddi koşullardır hem zaten var olan hem de faaliyetleri tarafından üretilen koşullar. Bu öncüller böylece tamamen ampirik bir şekilde doğrulanabilir.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Ahlak, din, metafizik, ideolojinin tüm geri kalanı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, böylece artık bağımsızlık görüntüsünü korumazlar. Tarihleri, gelişmeleri yoktur; ama maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, bununla birlikte gerçek varoluşlarını, düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirirler**.” Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Bildiğimiz tek bir bilim var, o da tarih bilimi. Tarihe iki taraftan bakabilir ve onu doğanın tarihi ve insanların tarihi olarak ikiye ayırabiliriz. Ancak bu iki taraf birbirinden ayrılamaz; doğa tarihi ve insan tarihi, insan var olduğu sürece birbirine bağlıdır. Doğa bilimi olarak adlandırılan doğa tarihi bizi burada ilgilendirmiyor; ancak insanların tarihini incelememiz gerekecek, çünkü neredeyse tüm ideoloji ya bu tarihin çarpıtılmış bir kavrayışı ya da ondan tamamen soyutlanma anlamına geliyor. İdeolojinin kendisi bu tarihin yalnızca bir yönüdür.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Kimsenin tek bir özel faaliyet alanına sahip olmadığı, herkesin istediği dalda başarılı olabildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler ve böylece benim bugün bir şey, yarın başka bir şey yapmamı, tek bir akla sahip olduğum gibi, sabah avlanmamı, öğleden sonra balık tutmamı, akşam sığır beslememi, yemekten sonra eleştiri

yapmamı mümkün kılar, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Egemen sınıfın fikirleri her çağda egemen fikirlerdir, yani toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda onun egemen entelektüel gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder, böylece genel anlamda zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri ona tabi olur. Egemen fikirler, baskın maddi ilişkilerin, fikir olarak kavranan baskın maddi ilişkilerin ideal ifadesinden başka bir şey değildir.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Kendisini, kendisinden önce egemen olanın yerine koyan her yeni sınıf, yalnızca amacını gerçekleştirmek için, çıkarını toplumun tüm üyelerinin ortak çıkarı olarak temsil etmek, yani ideal biçimde ifade etmek zorundadır: fikirlerine evrensellik biçimi vermek ve onları tek rasyonel, evrensel olarak geçerli fikirler olarak temsil etmek zorundadır.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Feuerbach materyalist olduğu sürece tarihle ilgilenmez ve tarihi göz önünde bulundurduğu sürece de materyalist değildir.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Hem bu komünist bilincin kitlesel ölçekte üretilmesi hem de ... insanların kitlesel ölçekte değiştirilmesi için ... bir devrim gereklidir; bu nedenle bu devrim, yalnızca egemen sınıf başka bir şekilde devrilemeyeceği için değil, aynı zamanda onu deviren sınıf ancak bir devrimle çağların tüm pisliklerinden kurtulmayı başarabileceği ve toplumu yeniden kurmaya hazır hale gelebileceği için de gereklidir.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Tüm insanlık tarihinin ilk öncülü elbette yaşayan insan bireylerinin varlığıdır. Dolayısıyla ortaya konması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenmesi ve bunun sonucunda doğanın geri kalanıyla olan ilişkileridir…İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da istediğiniz başka bir şeyle ayırt edilebilir. İnsanlar, geçim araçlarını üretmeye başladıkları anda kendilerini hayvanlardan ayırmaya başlarlar ki bu da fiziksel örgütlenmeleri tarafından koşullandırılan bir adımdır. İnsanlar geçim araçlarını üreterek dolaylı olarak gerçek maddi yaşamlarını da üretmiş olurlar.” **Marx, Alman İdeolojisi (1845)**

“Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorusu bir teori sorunu değil, *pratik* bir sorundur.” **Marx, Feuerbach Üzerine Tezler: Tez 2 (1845)**

“Koşulların ve yetiştirmenin değişmesine ilişkin materyalist doktrin, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğitimcinin kendisini eğitmesinin esas olduğunu unutmaktadır. Dolayısıyla bu doktrin toplumu, biri toplumdan üstün olan iki parçaya bölmek zorundadır.” **Marx, Feuerbach Üzerine Tezler: Tez 3 (1845)**

“Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumlamışlardır; asıl mesele onu değiştirmektir.” **Marx, Feuerbach Üzerine Tezler: Tez 11 (1845)**

“Filozofların karşılaştığı en zor görevlerden biri, düşünce dünyasından gerçek dünyaya inmektir. *Dil*, düşüncenin dolaysız gerçekliğidir. Filozoflar düşünceye nasıl bağımsız bir varlık kazandırmışlarsa, dili de bağımsız bir alan haline getirmek zorundaydılar.” **Marx, Alman İdeolojisi, Bölüm 3 (1846)**

“*Tarih hiçbir şey* yapmaz, 'muazzam bir servete sahip *değildir*', 'savaş*maz*'. Tüm bunları yapan, sahip olan ve savaşan *insan*dır, gerçek, yaşayan insandır; 'tarih', insanı *kendi* amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanan ayrı bir kişi değildir; tarih, amaçlarının peşinden giden insanın faaliyetinden *başka bir şey değildir*.” **Marx, Kutsal Aile, Bölüm 6 (1846)**

“Üretici güçler insanın pratik enerjisinin sonucudur, ancak bu enerji de insanın hâlihazırda ulaşılmış üretici güçlerce içine yerleştirildiği koşullar tarafından, kendisinden önce var olan, kendisinin yaratmadığı, bir önceki kuşağın ürünü olan toplum biçimi tarafından sınırlandırılır.” **Marx, Annenkov'a Mektup (1846)**

“El değirmeni size feodal lordlu toplumu verir; buhar değirmeni ise endüstriyel kapitalistli toplumu.” **Marx, Felsefenin Sefaleti (1847)**

“Ekonomistler yukarıda bahsedilen ilişkilerde üretimin nasıl gerçekleştiğini açıklarlar, ancak açıklamadıkları şey bu ilişkilerin kendilerinin nasıl üretildiği, yani onları doğuran tarihsel harekettir. M. Proudhon, bu ilişkileri ilkeler, kategoriler olarak kabul ederek, sadece bu düşünceleri bir düzene sokmakla yetinir.” **Marx, Felsefenin Sefaleti (1847)**

“Makinelerin, uzmanlaşmış emeğin isyanını bastırmak için kapitalist tarafından kullanılan bir silah olduğu söylenebilir.” **Marx, Felsefenin Sefaleti (1847)**

“İşçi sınıfı, gelişimi sırasında, eski sivil toplumun yerine, sınıfları ve onların antagonizmasını dışlayan bir birlik koyacak ve siyasi iktidar tam da sivil toplumdaki antagonizmanın resmi ifadesi olduğu için, artık siyasi iktidar diye bir şey kalmayacaktır.” **Marx, Felsefenin Sefaleti (1847)**

“Ancak tarih ilerledikçe ve proletaryanın mücadelesi daha net formlar kazandıkça, artık zihinlerinde bilim aramalarına gerek kalmayacak; sadece gözlerinin önünde olup bitenleri not etmeleri ve onun sözcüsü olmaları gerekecek. Bilimi aradıkları ve yalnızca sistemler kurdukları sürece, mücadelenin başında oldukları sürece, yoksullukta yoksulluktan başka bir şey görmezler, onda eski toplumu devirecek devrimci, yıkıcı yanı görmezler. Bu andan itibaren, tarihsel hareketin bir ürünü olan bilim, kendisini bilinçli olarak onunla ilişkilendirmiş, doktriner olmaktan çıkmış ve devrimci hale gelmiştir.” **Marx, Felsefenin Sefaleti (1847)**

“Köle, tüm özel mülkiyet ilişkileri içinde yalnızca kölelik ilişkisini ortadan kaldırdığında ve böylece proleter olduğunda kendini özgürleştirir; proleter ise ancak *genel olarak özel mülkiyeti ortadan kaldırarak* kendini özgürleştirebilir.” **Engels, Komünizmin İlkeleri (1847)**

“Komünizm nedir? Komünizm, proletaryanın kurtuluş koşullarının doktrinidir. Proletarya nedir? Proletarya toplumda bütünüyle emeğinin satışıyla geçinen ve hiçbir sermaye türünden kâr elde etmeyen; refahı ve kederi, yaşamı ve ölümü, tek varlığı emeğe olan talebe bağlı olan sınıftır (…)” **Engels, Komünizmin İlkeleri (1847)**

“Bir ulus hem özgür olup hem de diğer ulusları ezmeye devam edemez. Bu nedenle Almanya'nın kurtuluşu, Polonya'nın Alman baskısından kurtuluşu olmadan gerçekleşemez.” **Engels, Polonya Üzerine Konuşma (1847)**

“Ticaret özgürlüğü altında, ekonomi politik yasalarının tüm şiddeti çalışan sınıflara uygulanacaktır. Bu bizim Serbest Ticarete karşı olduğumuz anlamına mı geliyor? Hayır, biz Serbest Ticaretten yanayız, çünkü Serbest Ticaretle birlikte tüm ekonomik yasalar, en şaşırtıcı çelişkileriyle birlikte, daha büyük bir ölçekte, daha geniş bir alanda, tüm dünya toprakları üzerinde etkili olacaktır; ve çünkü tüm bu çelişkilerin tek bir grupta birleşmesinden, yüz yüze durdukları yerde, proleterlerin kurtuluşuyla sonuçlanacak olan mücadelenin kendisi ortaya çıkacaktır.” **Engels, Brüksel'deki Serbest Ticaret Kongresi'ne (1847)**

“[işçi] bu yaşam faaliyetini gerekli yaşam araçlarını güvence altına almak için başka bir kişiye satar. ... Hayatta kalabilmek için çalışır. Emeğin kendisini yaşamının bir parçası olarak görmez; bu daha ziyade yaşamının feda edilmesidir. Bu, bir başkasına açık arttırmayla sattığı bir metadır.” **Marx, Ücretli Emek ve Sermaye (1847)**

“Zenci köle nedir? Siyah ırktan bir adam. ... Zenci, zencidir. Sadece belirli koşullar altında köle olabilir. Pamuk eğirme makinesi pamuk eğirmeye yarayan bir makinedir. Sadece belirli koşullar altında sermaye haline gelir. Bu koşullardan koparıldığında, altının kendi başına para olması ya da şekerin şeker fiyatı olması kadar küçük bir sermayedir.” **Marx, Ücretli Emek ve Sermaye (1847)**

“Bir ev büyük ya da küçük olabilir; komşu evler de aynı şekilde küçük olduğu sürece, bir konut için tüm sosyal gereksinimleri karşılar. Ama küçük evin yanında bir saray ortaya çıksın ve küçük ev bir kulübeye dönüşsün. Küçük ev artık içinde yaşayan kişinin sürdürmesi gereken hiçbir toplumsal konumu olmadığını açıkça ortaya koyar.” **Marx, Ücretli Emek ve Sermaye (1847)**

“Serbest ticaret nedir, toplumun mevcut koşullarında serbest ticaret nedir? Sermayenin özgürlüğüdür. Sermayenin ilerlemesini hala kısıtlayan birkaç ulusal engeli yıktığınızda, ona sadece tam bir hareket özgürlüğü vermiş olacaksınız. (...)”

“Ancak, genel olarak, günümüzün koruyucu sistemi muhafazakâr, serbest ticaret sistemi ise yıkıcıdır. Eski milliyetleri parçalıyor ve proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlığı en uç noktaya taşıyor. Tek kelimeyle, serbest ticaret sistemi toplumsal devrimi hızlandırır. İşte sadece bu devrimci anlamda, beyler, ben serbest ticaretten yanayım.” **Marx-Engels, Serbest Ticaret Üzerine (1848)**

“Avrupa'ya bir hayalet musallat oluyor - komünizm hayaleti.” **Marx-Engels, Komünist Manifesto (1848)**

“Tüm sabit, donmuş ilişkiler, eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler silsilesiyle birlikte süpürülüp atılıyor, yeni kurulanların hepsi kemikleşemeden eskimiş hale geliyor. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey kirleniyor (…)” **Marx-Engels, Komünist Manifesto (1848)**

“Dolayısıyla burjuva toplumunda geçmiş şimdiye hükmeder; komünist toplumda ise şimdi geçmişe hükmeder. Burjuva toplumunda sermaye bağımsızdır ve bireyselliği vardır, insan ise bağımlıdır ve bireyselliği yoktur.” **Marx-Engels, Komünist Manifesto (1848)**

“Sınıfları ve sınıf karşıtlıklarıyla eski burjuva toplumunun yerine, her bireyin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birliğe sahip olacağız.” **Marx-Engels, Komünist Manifesto (1848)**

“Komünistler görüşlerini ve amaçlarını gizlemeye tenezzül etmezler. Amaçlarına ancak mevcut tüm toplumsal koşulların zorla yıkılmasıyla ulaşılabileceğini açıkça ilan ederler.

Bırakın egemen sınıflar komünist bir devrimde titresinler.

Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya var.

Bütün Ülkelerin Emekçileri, Birleşin!” **Marx-Engels, Komünist Manifesto (1848)**

“Bizim merhametimiz yok ve sizden de merhamet istemiyoruz. Sıra bize geldiğinde, terör için mazeret üretmeyeceğiz. Ancak kraliyet teröristleri, Tanrı'nın ve yasanın lütfuyla terörist olanlar, pratikte acımasız, küçümseyici ve kaba, teoride korkak, gizli ve hilekâr ve her iki açıdan da itibarsızdırlar.” **Marx, Neue Rheinische Zeitung'un Son Baskısında Başyazı (1849)**

“Cesaretleri, kararlılıkları ve fedakârlıklarıyla zafere ulaşılmasından esas sorumlu olacak olanlar işçiler olacaktır. Küçük burjuvazi mümkün olduğunca uzun süre tereddüt edecek ve korkulu, kararsız ve hareketsiz kalacaktır; ancak zafer kesinleştiğinde onu kendisi için talep edecek ve işçileri düzenli bir şekilde davranmaya çağıracak ve proletaryayı zaferin meyvelerinden dışlayacaktır. ... burjuva demokratlarının iktidarı, daha ilk andan itibaren, kendi yıkımının tohumlarını içinde taşıyacak ve daha sonra proletarya tarafından yerinden edilmesi önemli ölçüde kolaylaşacaktır.” **Marx, Merkez Komitesinin Komünist Birliğe Hitabı (1850)**

“Devrim, anlık trajikomik başarılarıyla değil, güçlü, birleşik bir karşı-devrimin, devrim partisinin onunla mücadelede gerçekten devrimci bir partiye dönüştüğü bir rakibin yaratılmasıyla ilerleme kaydetti.” **Marx, Fransa'da Sınıf Mücadelesi (1850)**

“Devrimler tarihin lokomotifleridir.” **Fransa'da Sınıf Mücadelesi (1850)**

“Aşırı bir partinin liderinin başına gelebilecek en kötü şey, temsil ettiği sınıfın egemenliği ve bu egemenliğin gerektirdiği önlemlerin hayata geçirilmesi için hareketin henüz olgunlaşmadığı bir dönemde hükümeti devralmak zorunda kalmasıdır.” **Engels, Almanya'da Köylü Savaşı (1850)**

“Demokratik küçük burjuvalar, tüm toplumu devrimci proleterlerin çıkarları doğrultusunda dönüştürmeyi istemek bir yana, yalnızca mevcut toplumu kendileri için mümkün olduğunca katlanılabilir hale getirmeyi amaçlarlar. ... Sermayenin egemenliği, kısmen miras hakkının kısıtlanması ve kısmen de mümkün olduğunca çok istihdamın devlete devredilmesi yoluyla daha da etkisiz hale getirilmelidir. İşçiler söz konusu olduğunda, her şeyden önce bir şey kesindir: eskiden olduğu gibi ücretli emekçi olarak kalmaya devam edeceklerdir. Ancak demokratik küçük burjuvalar işçiler için daha iyi ücretler ve güvence istemektedirler; kısacası işçilere rüşvet vermeyi ummaktadırlar.” **Marx-Engels, Komünist Birlik Merkez Komitesine Hitap (1850)**

“Hegel bir yerde, tüm büyük dünya-tarihsel olguların ve kişiliklerin, deyim yerindeyse, iki kez ortaya çıktığını söyler. Eklemeyi unutmuş: ilk kez *trajedi* olarak, ikinci kez *fars* olarak.” **Marx, Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'i (1852)**

“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama istedikleri gibi yapmazlar; kendi seçtikleri koşullar altında değil, zaten var olan, geçmişten devralınan ve aktarılan koşullar altında yaparlar.

Tüm ölü nesillerin geleneği, yaşayanların beyinleri üzerine bir kâbus gibi çöker.” **Marx, Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'i (1852)**

“Fransız ulusunun büyük kitlesi (köylüler kastediliyor-MB), bir çuvaldaki patateslerin bir çuval patates oluşturması gibi, homolog büyüklüklerin basitçe bir araya gelmesiyle oluşur.” **Marx, Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'i (1852)**

“Ancak devrim kapsamlı bir şekilde devam ediyor. Hala arafta yolculuk ediyor. İşini metodik olarak yapıyor. ... Ve ön çalışmasının bu ikinci yarısını tamamladığında, Avrupa oturduğu yerden sıçrayacak ve sevinçten havalara uçacak: İyi yuva yaptın, yaşlı köstebek!” **Marx, Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'i (1852)**

“Kendime gelince, modern toplumda sınıfların varlığını ya da aralarındaki mücadeleyi keşfettiğim için bana itibar edilmemelidir. Benden çok önce burjuva tarihçileri bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik anatomisini tanımlamışlardı. Benim yaptığım yeni şey ise şunu kanıtlamaktı:

(1) sınıfların varlığı yalnızca üretimin gelişimindeki belirli tarihsel aşamalara bağlıdır,

(2) sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne yol açar,

(3) bu diktatörlüğün kendisinin yalnızca tüm sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişi teşkil eder." **Marx, Weydemeyer'e Mektup (1852)**

"Tarih yargıçtır - onun cellâdı/infazcısı proleterdir." **Marx, The People's Paper'ın Yıldönümü Konuşması (1856)**

"Afganlar cesur, dayanıklı ve bağımsız bir ırktır; sadece hayvancılık ya da tarımla uğraşırlar... Onlar için savaş, bir heyecan ve endüstriyel uğraşların monotonluğundan sıyrılmadır." **Engels, Afganistan Üzerine (1857)**

"İnsan en gerçek anlamıyla *politik bir hayvan*dır, yalnızca toplu yaşayan bir hayvan değil, kendini ancak toplumun ortasında bireyselleştirebilen bir hayvandır. Toplumun dışında yalıtılmış bir birey tarafından üretim... bireylerin *bir arada* yaşamadan ve birbirleriyle konuşmadan dilin gelişmesi kadar saçmadır." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Gerçek ve somut olanla, gerçek önkoşulla başlamak, dolayısıyla ekonomide, örneğin tüm toplumsal üretim eyleminin temeli ve öznesi olan nüfusla başlamak doğru gibi görünmektedir. Ancak daha yakından incelendiğinde bunun yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Nüfus, örneğin içerdiği sınıfları dışarıda bırakırsam, bir *soyutlamadır*. (...) eğer nüfusla başlarsam, bu bütünün kaotik bir kavrayışı olacaktır ve daha sonra, daha fazla belirleme yoluyla, en basit belirlemelere ulaşana kadar analitik olarak daha basit kavramlara, düşünülen somuttan daha ince soyutlamalara doğru ilerleyeceğim. Oradan da yolculuğun, nihayetinde yeniden nüfusa ulaşana kadar, ama bu kez bir bütünün kaotik kavranışı olarak değil, birçok belirlenim ve ilişkinin zengin bir toplamı olarak yeniden izlenmesi gerekecekti." **Marx, Grundrisse (1857)**

"İnsan anatomisi, maymun anatomisi için bir anahtar içerir." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Tüm toplum biçimlerinde, diğerlerine baskın gelen belirli bir üretim türü vardır, ... tüm diğer renkleri etkileyip ve tikelliklerini değiştiren genel bir aydınlatma." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Kişisel bağımlılık ilişkileri, insanın üretken kapasitesinin sadece küçük bir ölçüde ve izole noktalarda geliştiği ilk toplumsal biçimlerdir. Nesnel bağımlılık üzerine kurulu kişisel bağımsızlık, genel bir toplumsal metabolizma, evrensel ilişkiler, çok yönlü ihtiyaçlar ve evrensel kapasiteler sisteminin ilk kez oluştuğu ikinci büyük biçimdir. Bireylerin evrensel gelişimine ve toplumsal zenginlikleri olarak komünal, toplumsal üretkenliklerine tabi olmalarına dayanan özgür bireysellik üçüncü aşamadır." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Toplum bireylerden oluşmaz, ancak karşılıklı ilişkilerin toplamını, bu bireylerin içinde durduğu ilişkileri ifade eder." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Sermaye ve emek burada birbirleriyle para ve meta gibi ilişkilidir; ilki zenginliğin genel biçimidir, diğeri ise yalnızca anlık tüketime yönelik maddedir. Sermayenin genel zenginlik biçimine doğru durmaksızın çabalaması, emeği doğal sadeliğinin sınırlarının ötesine iter ve böylece tüketiminde olduğu kadar üretiminde de çok yönlü olan ve emeği de bu nedenle artık emek olarak değil, doğrudan biçimiyle doğal zorunluluğun ortadan kalktığı faaliyetin kendisinin tam gelişimi olarak görünen zengin bireyselliğin gelişimi için maddi unsurları yaratır; çünkü doğal ihtiyacın yerini tarihsel olarak üretilmiş ihtiyaç almıştır. Bu nedenle *sermaye üretkendir*; *yani toplumsal üretici güçlerin gelişimi için gerekli bir ilişkidir*. Ancak bu üretici güçlerin gelişiminin bizzat sermayenin kendisinde bir engelle karşılaştığı yerde bu şekilde var olmaktan çıkar." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Sıradan askerin ücreti de asgariye indirilir - tamamen onu tedarik etmek için gerekli üretim maliyetleri tarafından belirlenir. Ancak o, hizmetlerini *sermaye* için değil, devletin geliri için yerine getirir.

Burjuva toplumunun kendisinde, kişisel tüketim için emek, yemek pişirme, dikiş dikme vb. bahçe işleri vb. dâhil olmak üzere, tüm üretken olmayan sınıflar, memurlar, doktorlar, avukatlar, akademisyenler vb. dâhil olmak üzere, gelir için tüm kişisel hizmetlerin değişimi bu başlık altında, bu kategoriye aittir. Tüm hizmetliler vs. En küçüğünden en büyüğüne kadar tüm bu işçiler, hizmetleri sayesinde -çoğu zaman zorla- artı üründen, kapitalistin *gelirinden* kendilerine bir pay alırlar.

Ancak kimsenin aklına, gelirini bu tür hizmetlerle değiştirerek, yani özel tüketim yoluyla, kapitalistin kendisini kapitalist olarak konumlandırdığını düşünmek gelmez. Aksine, bu şekilde sermayesinin meyvelerini harcamaktadır. Gelirin bu tür canlı emekle mübadele edildiği oranların bizzat üretimin genel yasaları tarafından belirlenmiş olması ilişkinin doğasını değiştirmez." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Örneğin köylü, geçmiş zamanlarda var olan türden gezgin bir terziyi evine götürdüğünde ve ona giysi yapması için malzeme verdiğinde. ... Kendisine verdiğim kumaşı alıp ondan bana bir giysi yapan adam bana bir kullanım değeri verir. Ancak bunu doğrudan nesnel biçimde vermek yerine, faaliyet biçiminde veriyor. Ben ona tamamlanmış bir

kullanım değeri veriyorum; o da benim için bir başkasını tamamlıyor. Önceki, nesnelleşmiş emek ile yaşayan, şimdiki emek arasındaki fark, burada, emeğin farklı *zamanları* arasındaki yalnızca biçimsel bir fark olarak görünür." **Marx, Grundrisse (1857)**

"*Kamu işlerinin* devletten ayrılması ve bizzat sermaye tarafından üstlenilen işlerin alanına taşınması, gerçek topluluğun kendisini sermaye biçiminde oluşturma derecesini gösterir." **Marx, Grundrisse (1857)**

"Varoluşlarının toplumsal üretiminde insanlar kaçınılmaz olarak kendi iradelerinden bağımsız olan belirli ilişkilere, yani maddi üretim güçlerinin gelişimindeki belirli bir aşamaya uygun üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine karşılık gelen gerçek temeli oluşturur." **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasi ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır**." Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"Gelişmenin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da -bu sadece aynı şeyi hukuki terimlerle ifade eder- şimdiye kadar çerçevesinde faaliyet gösterdikleri mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler üretici güçlerin gelişim biçimlerinden onların prangalarına dönüşür. Ardından bir toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik temeldeki değişiklikler er ya da geç tüm muazzam üstyapının dönüşümüne yol açar." **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"Bu tür dönüşümleri incelerken, doğa bilimlerinin kesinliğiyle belirlenebilen üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümü ile insanların bu çatışmanın bilincine vardığı ve onunla mücadele ettiği hukuki, siyasi, dini, sanatsal ya da felsefi, kısacası ideolojik biçimleri birbirinden ayırmak her zaman gereklidir." **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"Hiçbir toplumsal düzen, yeterli olan tüm üretici güçler geliştirilmeden yok olmaz ve yeni üstün üretim ilişkileri, eski toplumun çerçevesi içinde var olmalarının maddi koşulları olgunlaşmadan asla eskilerinin yerini almaz. Bu nedenle insanlık kaçınılmaz olarak kendisine yalnızca çözebileceği türden görevler yükler, çünkü daha yakından inceleme her zaman sorunun kendisinin ancak çözümü için maddi koşullar zaten mevcut olduğunda ya da en azından oluşum sürecinde accordinglyolduğunda ortaya çıktığını gösterecektir." **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"Her toplumsal formasyonda, diğerlerinin konumunu ve önemini belirleyen belirli bir üretim dalı vardır ve bu dalda elde edilen ilişkiler buna bağlı olarak diğer tüm dalların ilişkilerini de belirler. Sanki belirli bir renkteki ışık her şeyin üzerine düşer, diğer tüm renkleri renklendirir ve onların belirli özelliklerini değiştirir." **Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz (1859)**

"'Parti' ile sekiz yıl önce sona eren bir 'Ligayı' ya da on iki yıl önce dağılan bir yayın kurulunu kastettiğim izleniminden kaynaklanan yanlış anlaşılmayı gidermeye çalıştım. Parti derken, geniş tarihsel anlamda partiyi kastetmiştim." **Marx, Freiligrath'a Mektup, 29 Şubat 1860 (1860)**

"Bir filozof fikirler, bir şair şiirler, bir din adamı vaazlar, bir profesör derlemeler vb. üretir. Bir suçlu suç üretir. Bu son üretim dalı ile bir bütün olarak toplum arasındaki bağlantıya daha yakından bakarsak, kendimizi pek çok önyargıdan kurtarmış oluruz. Suçlu sadece suç değil, aynı zamanda ceza hukuku ve bununla birlikte ceza hukuku üzerine dersler veren profesör ve buna ek olarak aynı profesörün derslerini "meta" olarak genel pazara sunduğu kaçınılmaz derlemeyi de üretir**." Marx, Artı Değer Teorileri (1861)**

"Tüm iktisatçılar, artı-değeri saf haliyle değil, kâr ve rantın özel biçimleri içinde inceleme hatasını paylaşırlar." **Marx, Artı Değer Teorileri (1863)**

"Sadece dünya tarihini "ilginç haberler" olarak düşündüğü şeylerle ölçen dar görüşlü Alman cahiliniz, bu türden büyük gelişmeler söz konusu olduğunda 20 yılı bir günden daha fazla olarak görebilir, ancak bunların ardından yine 20 yılın sıkıştırıldığı günler gelebilir." **Marx, Marx'tan Engels'e (9 Nisan 1863)**

"İlk cildin taslağını Ekim ayından önce Hamburg'a teslim edebileceğimi sanmıyorum. ... Cenevre'ye gidemem. Bu çalışma aracılığıyla yaptığım şeyin işçi sınıfı için herhangi bir Kongre'de kişisel olarak yapabileceğim her şeyden çok daha önemli olduğunu düşünüyorum." **Marx, Kugelmann'a Mektup (1866)**

"Kapitalist üretim tarzının hüküm sürdüğü toplumların zenginliği, kendisini "muazzam bir meta birikimi" olarak sunar ve bunun birimi tek bir metadır. Bu nedenle incelememiz bir metanın analiziyle başlamalıdır." **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Farklı emek türlerinin standart olarak vasıfsız emeğe indirgendiği farklı oranlar, üreticilerin arkasından işleyen bir toplumsal süreç tarafından belirlenir ve sonuç olarak gelenek tarafından sabitlenmiş gibi görünür.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Emek... maddi zenginliğin, yani ürettiği kullanım değerlerinin tek kaynağı değildir. William Petty'nin dediği gibi, emek maddi zenginliğin babası, toprak ise anasıdır.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Değer ifadesinin sırrı, yani her türlü emeğin eşit ve eşdeğer olduğu, çünkü genel olarak insan emeği olduğu, insan eşitliği kavramı popüler bir önyargının sabitliğini kazanana kadar deşifre edilemez. Ancak bu, yalnızca emek ürünlerinin büyük bir kısmının meta biçimini aldığı, dolayısıyla insanla insan arasındaki egemen ilişkinin meta sahipleri ilişkisi olduğu bir toplumda mümkündür**.” Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Meta ilk bakışta çok önemsiz bir şey gibi görünür ve kolayca anlaşılır. Onun analizi, gerçekte metafizik ve teolojik inceliklerle dolu çok tuhaf bir şey olduğunu gösterir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Meta olarak şeylerin varlığının ve onları meta olarak damgalayan emek ürünleri arasındaki değer ilişkisinin, metaların fiziksel özellikleriyle ve bundan kaynaklanan maddi ilişkilerle kesinlikle hiçbir bağlantısı yoktur. Orada insanlar arasında kesin bir toplumsal ilişki vardır ve bu ilişki onların gözünde *şeyler arasındaki bir ilişkinin* fantastik biçimini alır. ... Ben buna meta *fetişizmi* diyorum.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“İnsanın toplumsal yaşam biçimleri üzerine düşünmesi ve dolayısıyla bu biçimleri bilimsel olarak analiz etmesi, gerçek tarihsel gelişimlerinin tam tersi bir seyir izler. O, *post festum*, gelişim sürecinin sonuçları önünde hazır dururken başlar.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Burjuva ekonomisinin kategorileri buna benzer biçimlerden oluşur. Bunlar, belirli, tarihsel olarak belirlenmiş bir üretim tarzının, yani meta üretiminin koşullarını ve ilişkilerini toplumsal geçerlilikle ifade eden düşünce biçimleridir. Metaların tüm gizemi, meta biçimini aldıkları sürece emeğin ürünlerini çevreleyen tüm büyü ve büyücülük, bu nedenle, diğer üretim biçimlerine gelir gelmez ortadan kaybolur.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Ekonomi Politik gerçekten de değeri ve büyüklüğünü eksik de olsa analiz etmiş ve bu biçimlerin altında neyin yattığını keşfetmiştir. Ancak, emeğin neden ürününün değeriyle ve emek-zamanının da bu değerin büyüklüğü olarak temsil edildiği sorusunu bir kez bile sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından kontrol edilmek yerine insana hükmettiği bir toplum durumuna ait oldukları açık harflerle üzerlerine damgalanmış olan bu formüller, burjuva aklına, üretken emeğin kendisi kadar Doğa tarafından dayatılan apaçık bir zorunluluk gibi görünür.” **Marx, Kapital, Cilt I, Birinci Bölüm (1867)**

“Tıpkı metalarda olduğu gibi insanlarda da durum böyledir. Dünyaya ne elinde bir aynayla ne de 'ben benim' demenin yeterli olduğu bir Fichteci filozof olarak geldiğinden, insan önce kendini diğer insanlarda görür ve tanır. Peter bir insan olarak kendi kimliğini ancak kendisini Paul'la aynı türden biri olarak karşılaştırarak kurar. Ve böylece Paul, Paulcü kişiliğinde durduğu gibi, Peter için *homo* cinsinin tipi haline gelir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm Bir (1867)**

“Metaların fiyatı veya para biçimi, genel olarak değer biçimleri gibi, elle tutulur bedensel biçimlerinden oldukça farklı bir biçimdir; bu nedenle, tamamen ideal veya zihinsel bir biçimdir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 3 (1867)**

“Doğduktan kısa bir süre sonra Plutus'u saçlarından tutup dünyanın derinliklerinden çıkaran modern toplum, altını Kutsal Kase'si olarak, kendi yaşam ilkesinin ışıltılı cisimleşmesi olarak selamlar.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 3 (1867)**

“Cimri yalnızca çıldırmış bir kapitalistken, kapitalist rasyonel bir cimridir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 4 (1867)**

“Sermaye paradır: Sermaye metalardır. ... Değer olduğu için, kendine değer katabilme gibi gizli bir nitelik kazanmıştır. Canlı yavrular doğurur ya da en azından altın yumurtlar.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 4 (1867)**

“Emek, her şeyden önce hem insanın hem de Doğanın katıldığı ve insanın kendi isteğiyle kendisi ve Doğa arasındaki maddi etkileşimleri başlattığı, düzenlediği ve kontrol ettiği bir süreçtir. Doğa'nın kendi güçlerinden biri olarak kendisini Doğa'ya karşı koyar, (…)” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 7 (1867)**

“Kapitalist olarak o sadece sermayenin kişileşmiş halidir. Onun ruhu sermayenin ruhudur. Ancak sermayenin tek bir yaşam dürtüsü vardır: değer ve artı-değer yaratma, sabit faktörü olan üretim araçlarının mümkün olan en yüksek miktarda artı-emeği emmesini sağlama eğilimi. Sermaye ölü emektir, vampir gibi sadece canlı emeği emerek yaşar ve ne kadar çok emek emerse o kadar çok yaşar.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 10 (1867)**

“Sermaye ölü emektir, vampir gibi sadece canlı emeği emerek yaşar ve ne kadar çok emek emerse o kadar çok yaşar. Emekçinin çalıştığı süre, kapitalistin ondan satın aldığı emek-gücünü tükettiği süredir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 10 (1867)**

“Kuzey Amerika’nın Birleşik Devletleri'nde, kölelik Cumhuriyet'in bir parçasını çirkinleştirdiği sürece işçilerin her bağımsız hareketi felce uğramıştır. Emek, siyah deride damgalandığında beyaz deride kendini özgürleştiremez.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 10 (1867)**

“Her hisse senedi dolandırıcılığında herkes bir gün çöküşün geleceğini bilir, ama herkes kendisi altın yağmurunu yakalayıp güvenli bir yere koyduktan sonra komşusunun başına düşmesini umar. Après moi le déluge! (benden sonrası tufan!) her kapitalistin ve her kapitalist ulusun parolasıdır. Bu nedenle Kapital, toplumun zorlaması olmadıkça, emekçinin sağlığını ya da yaşam süresini umursamaz.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 10 (1867)**

“Makineler varlıklı aylakların sayısını büyük ölçüde artırmıştır.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 15 (1867)**

“Dolayısıyla kapitalist üretim, teknolojiyi ve çeşitli süreçlerin bir araya getirilerek toplumsal bir bütün oluşturulmasını, ancak tüm zenginliğin asıl kaynakları olan toprağı ve emekçiyi kurutarak geliştirir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 15 (1867)**

“Bir okul müdürü, öğrencilerinin kafasını şişirmenin yanı sıra, okul sahibini zengin etmek için bir at gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçidir. Okul sahibinin sermayesini bir sosis fabrikası yerine bir eğitim fabrikasına yatırmış olması bu ilişkiyi değiştirmez.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 16 (1867)**

“Düz ovada, basit tümsekler tepeler gibi görünür; ve mevcut burjuvazinin embesil düzlüğü, onun büyük zekalarının yüksekliği ile ölçülmelidir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 16 (1867)**

“Piyasada para sahibiyle doğrudan karşı karşıya gelen şey aslında emek değil, emekçidir. Emekçinin sattığı şey onun emek-gücüdür. Emeği fiilen başlar başlamaz, ona ait olmaktan çoktan çıkmıştır; bu nedenle artık onun tarafından satılamaz. Emek, değerin özü ve içkin ölçüsüdür, ama kendisinin hiçbir değeri yoktur. ... Görünüşlerinde şeylerin kendilerini genellikle tersine çevrilmiş biçimde temsil ettikleri, Ekonomi Politik dışındaki her bilimde oldukça iyi bilinir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 19 (1867)**

“Sermaye birikiminin bir sonucu olarak emeğin fiyatındaki artış, aslında yalnızca, ücretli işçinin kendisi için zaten oluşturmuş olduğu altın zincirin uzunluğunun ve ağırlığının, bu zincirin geriliminin gevşemesine izin verdiği anlamına gelir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 25 (1867)**

“Sermayenin ilkel/ilksel birikimi, yani tarihsel oluşumu kendisini neye dönüştürür? ... sahibinin emeğine dayanan özel mülkiyetin çözülmesi.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 32 (1867)**

“Üretim araçlarının merkezileştirilmesi ve emeğin sosyalizasyonu sonunda öyle bir noktaya ulaşır ki, kapitalist bütünlükleriyle uyumsuz hale gelirler. Böylece bütünlük parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanları çalar.

Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilir.” **Marx, Kapital, Cilt I, Bölüm 32 (1867)**

“Burada bireyler yalnızca ekonomik kategorilerin kişileştirilmesi, belirli sınıf ilişkilerinin ve sınıf çıkarlarının somutlaştırılması oldukları ölçüde ele alınmaktadır. Toplumun ekonomik formasyonunun evrimini doğal tarihin bir süreci olarak gören benim bakış açım, bireyi toplumsal olarak yaratığı olduğu ilişkilerden, öznel olarak kendini ne kadar bunların üzerine çıkarırsa çıkarsın, diğerlerinden daha az sorumlu tutabilir.” **Marx, Kapital'in Birinci Almanca Baskısına Önsöz (1867)**

“Endüstriyel olarak daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olana yalnızca kendi geleceğinin imgesini gösterir.” **Marx, Kapital'in İlk Almanca Baskısına Önsöz (1867)**

“Eşiniz de Alman kadınlarının büyük özgürleşme kampanyasında aktif olarak yer alıyor mu? Bence Alman kadınları işe kocalarını kendi kendilerini özgürleştirmeye iterek başlamalı.” **Marx, Kugelmann'a Mektup (1868)**

“Tarihten biraz anlayan herkes, büyük toplumsal devrimlerin kadınsı mayalanma olmadan mümkün olmadığını da bilir. Toplumsal ilerleme, tam olarak kadın cinsinin (sade olanlar dâhil) toplumsal konumuyla ölçülebilir.” **Marx, Kugelmann'a Mektup (1868)**

“İngilizler toplumsal bir devrim için gerekli tüm maddi önkoşullara sahiptir. Eksik olan şey genelleme ruhu ve devrimci tutkudur. Sadece [Enternasyonal'in] Genel Konseyi onlara bunu sağlayabilir ve böylece burada ve sonuçta *her yerde* gerçekten devrimci bir hareketi hızlandırabilir.” **Marx, Bakunin Üzerine Gizli İletişim (1870)**

“Ancak işçi sınıfı hazır devlet mekanizmasını basitçe *ele geçirip* kendi amaçları doğrultusunda kullanamaz.” **Marx, Paris Komünü (1871)**

“Üç ya da altı yılda bir egemen sınıfın hangi üyesinin Parlamento'da halkı yanlış temsil edeceğine karar vermek yerine, genel oy hakkı halka hizmet edecekti (...)” **Marx, Paris Komünü (1871)**

“Tamamen yeni tarihsel yaratımların kaderi, belli bir benzerlik taşıyabilecekleri daha eski ve hatta feshedilmiş toplumsal yaşam biçimlerinin muadilleriyle karıştırılmaktır.” **Marx, Paris Komünü (1871)**

“Bir devrim kesinlikle var olan en otoriter şeydir; nüfusun bir kısmının tüfekler, süngüler ve toplar aracılığıyla diğer kısmına iradesini dayattığı eylemdir - eğer varsa otoriter araçlar; ve eğer muzaffer parti boşuna savaşmak istemiyorsa, silahlarının gericilere ilham verdiği terör aracılığıyla bu egemenliği sürdürmelidir. Paris Komünü, burjuvalara karşı silahlı halkın bu otoritesini kullanmasaydı tek bir gün bile sürebilir miydi? Tam tersine, bunu yeterince özgürce kullanmadığı için onu suçlamamız gerekmez mi?” **Engels, Otorite Üzerine, (1872)**

“Elbette sunum yöntemi, araştırma yönteminden biçim olarak farklı olmalıdır. İkincisi, malzemeyi ayrıntılı olarak ele almalı, farklı gelişim biçimlerini analiz etmeli, iç bağlantılarının izini sürmelidir. Ancak bu çalışma yapıldıktan sonra gerçek hareket yeterince tanımlanabilir. Eğer bu başarılı bir şekilde yapılırsa, konu edilenin yaşamı bir aynada olduğu gibi ideal bir şekilde yansıtılırsa, o zaman önümüzde sadece a priori bir yapı varmış gibi görünebilir.” **Marx, Kapital'in İkinci Almanca Baskısına Sonsöz (1873)**

“Benim diyalektik yöntemim Hegel'inkinden sadece farklı değil, aynı zamanda onun tam karşıtıdır. .... Onda diyalektik baş aşağı duruyor. Eğer mistik kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği keşfetmek istiyorsanız, onu tekrar ters çevirmeniz gerekir.” **Marx, Kapital'in İkinci Almanca Baskısına Sonsöz (1873)**

“Ekonomi Politik, ancak sınıf mücadelesi gizli kaldığı ya da kendini yalnızca münferit ve tek tük olgularda gösterdiği sürece bir bilim olarak kalabilir. ... Fransa'da ve İngiltere'de burjuvazi siyasi iktidarı ele geçirmişti. Bundan sonra sınıf mücadelesi, teorik olduğu kadar pratik olarak da giderek daha açık sözlü ve tehditkâr biçimler aldı. Bilimsel burjuva ekonomisinin çanını çaldı. Artık mesele şu ya da bu teoremin doğru olup olmadığı değil, sermayeye yararlı mı yoksa zararlı mı, elverişli mi yoksa elverişsiz mi, siyasi olarak tehlikeli mi yoksa değil mi sorusuydu. İlgisiz araştırmacılar yerine kiralık ödül avcıları; gerçek bilimsel araştırma yerine kötü vicdan ve özür dilemenin kötü niyeti vardı.” **Marx, Kapital'in İkinci Almanca Baskısına Sonsöz (1873)**

“Burjuvazi, sosyalist devrim için proletaryanın kendisi kadar gerekli bir önkoşuldur.” **Marx, Rusya'da Toplumsal İlişkiler Üzerine (1874)**

“(...) kapitalist toplumdan uzun süren doğum sancılarından sonra yeni ortaya çıkan komünist toplumun ilk evresinde kusurlar kaçınılmazdır. Hak hiçbir zaman toplumun ekonomik yapısından ve buna bağlı kültürel gelişiminden daha yüksekte olamaz.” **Marx, Gotha Programının Eleştirisi (1875)**

“Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, ... - ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum kendi bayraklarına şunu yazabilir: *Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!*” **Marx, Gotha Programının Eleştirisi (1875)**

“İşçi sınıfının mücadele edebilmek için kendisini *bir sınıf* olarak evinde örgütlemesi gerektiği ve kendi ülkesinin, mücadelesinin doğrudan arenası olduğu tamamen aşikârdır - sınıf mücadelesi özde değil ama Komünist Manifesto'nun dediği gibi 'biçimde' ulusal olduğu ölçüde.” **Marx, Gotha Programının Eleştirisi (1875)**

“Kapitalist ve komünist toplum arasında, birinin diğerine devrimci dönüşümü dönemi yer almaktadır. Buna karşılık gelen, devletin *proletaryanın devrimci diktatörlüğü*nden başka bir şey olamayacağı bir siyasi geçiş dönemi de vardır.” **Marx, Gotha Programının Eleştirisi (1875)**

“Gerçek hareketin her adımı bir düzine programdan daha önemlidir.” **Marx, Bracke'ye Mektup (1875)**

“Darwinci varoluş mücadelesi teorisinin tamamı, Hobbes'un her insanın her insana karşı savaşı teorisinin ve Malthusçu nüfus teorisiyle birlikte burjuva ekonomik rekabet teorisinin toplumdan canlı doğaya basitçe aktarılmasıdır. Bu başarı elde edildikten sonra - (1. maddede belirtildiği gibi, özellikle Malthusçu teori söz konusu olduğunda, bunun kayıtsız şartsız haklılığına itiraz ediyorum) - aynı teoriler organik doğadan tekrar tarihe aktarılıyor ve insan toplumunun ebedi yasaları olarak geçerliliklerinin kanıtlandığı ilan ediliyor.” **Marx, Lavrov'a Mektuplar (1875)**

“Bununla birlikte, insanın doğaya karşı kazandığı zaferler nedeniyle kendimizi fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden intikamını alır. Her zaferin ilk etapta beklediğimiz sonuçları doğurduğu doğrudur, ancak ikinci ve

üçüncü etaplarda oldukça farklı, öngörülemeyen ve çoğu zaman ilkini iptal eden etkileri vardır. Mezopotamya'da, Yunanistan'da, Küçük Asya'da ve başka yerlerde ekilebilir topraklar elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem toplama merkezlerini ve rezervuarlarını da ortadan kaldırarak bu ülkelerin bugünkü perişan halinin temelini attıklarını asla hayal etmemişlerdir. Alplerdeki İtalyanlar, kuzey yamaçlarında özenle korudukları çam ormanlarını güney yamaçlarında tükettiklerinde, bunu yaparak bölgelerindeki süt endüstrisinin köklerini kestiklerinin farkında değillerdi; böylece dağ kaynaklarını yılın büyük bir bölümünde sudan mahrum bıraktıklarını ve yağmur mevsimlerinde ovalara daha da öfkeli seller akıtmalarını mümkün kıldıklarını daha az biliyorlardı. Patatesi Avrupa'da yayanlar, bu tahılsı yumrularla aynı zamanda skrofulayı (boyun lenf nodlarının tüberkülozu) da yaydıklarının farkında değillerdi. Böylece her adımda, doğaya hiçbir şekilde yabancı bir halka hükmeden bir fatih gibi, doğanın dışında duran biri gibi hükmetmediğimizi, etimiz, kanımız ve beynimizle doğaya ait olduğumuzu, onun ortasında var olduğumuzu ve ona olan tüm hâkimiyetimizin, onun yasalarını öğrenebilme ve onları doğru bir şekilde uygulayabilme konusunda diğer tüm canlılara göre avantajlı olmamızdan kaynaklandığını hatırlıyoruz.” **Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol (1876)**

“Politik iktisatçılar, emeğin tüm zenginliğin kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. Ve gerçekten de kaynaktır - ona zenginliğe dönüştürdüğü malzemeyi sağlayan doğanın yanında. Ama bundan sonsuz derecede daha fazlasıdır. Tüm insani varoluşun başlıca temel koşuludur ve bu öyle bir boyuttadır ki, bir anlamda *emeğin insanı* yarattığını söylememiz gerekir.” **Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol (1876)**

“Genel olarak doğayı, insanlık tarihini ya da kendi entelektüel faaliyetimizi ele alıp düşündüğümüzde, ilk başta hiçbir şeyin ne, nerede ve nasılsa öyle kalmadığı, her şeyin hareket ettiği, değiştiği, oluştuğu ve yok olduğu sonsuz bir ilişkiler ve tepkiler yumağının resmini görürüz. Dünyanın bu ilkel, naif ama özünde doğru kavranışı antik Yunan felsefesine aittir ve ilk kez Herakleitos tarafından açıkça formüle edilmiştir: her şey hem vardır hem yoktur, çünkü her şey akışkandır, sürekli değişir, sürekli var olur ve yok olur.

Ancak bu anlayış, bir bütün olarak görünüşler resminin genel karakterini doğru bir şekilde ifade ettiği için, bu resmin oluştuğu ayrıntıları açıklamaya yetmez ve bunları anlamadığımız sürece resmin bütünü hakkında net bir fikre sahip olamayız. Bu ayrıntıları anlamak için onları doğal ya da tarihsel bağlantılarından ayırmalı ve her birini ayrı ayrı, doğasını, özel nedenlerini, etkilerini vb. incelemeliyiz.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“Sadece sağduyulu, saygıdeğer bir insan, kendi dört duvarının sade dünyasında, doğrudan araştırmanın geniş dünyasına girdiğinde çok harika maceralar yaşar.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“Doğa diyalektiğin kanıtıdır ve modern bilim için bu kanıtı her gün artan çok zengin malzemelerle donattığı söylenmelidir.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“*Tüm* geçmiş tarih sınıf mücadelelerinin tarihidir; toplumun bu savaşan sınıfları her zaman üretim ve değişim biçimlerinin ürünüdür.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“İlkeler araştırmanın başlangıç noktası değil, nihai sonucudur; doğaya ve insanlık tarihine uygulanmazlar, onlardan soyutlanırlar; bu ilkelere uyan doğa ve insan âlemi değildir, ilkeler ancak doğaya ve tarihe uygun oldukları ölçüde geçerlidirler. Meselenin tek materyalist kavranışı budur.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“Özgürlük, doğa yasalarından hayali bir bağımsızlıktan değil, bu yasaların bilgisinden ve bu bilginin onlara sistematik olarak belirli amaçlar doğrultusunda çalışma olanağı vermesinden ibarettir.” **Engels, Anti-Dühring (1877)**

“Siyasi eylemlerin, büyük devlet icraatlarının tarihte belirleyici olduğu fikri, yazılı tarihin kendisi kadar eskidir ve bu gürültülü sahnelerin ardında, arka planda sessizce gerçekleşen halkların gerçekten ilerici evrimine dair bize bu kadar az malzeme bırakılmasının ana nedenidir.” **Engels, Güç Teorisi (1877)**

“İkimiz de popülariteyi zerre kadar önemsemiyoruz. Bunun bir kanıtını göstermeme izin verin: kişilik kültünden o kadar hoşlanmıyordum ki, Enternasyonal zamanında, çeşitli ülkelerden gelen ve bana kamusal onur kazandırmaya yönelik sayısız hamleyle boğuşurken, bunların hiçbirinin tanıtım alanına girmesine izin vermedim ve ara sıra küçümsemek dışında onlara asla yanıt vermedim. Engels ve ben gizli komünist cemiyete ilk katıldığımızda, bunu sadece otoriteye batıl bir inanca yol açan her şeyin kurallardan çıkarılması şartıyla yaptık.” **Marx, Blos'a Mektup (1877)**

“Bilginin münferit alanlarını birbirleriyle doğru bir şekilde ilişkilendirmek de aynı derecede zorunlu hale gelmektedir. Ancak bunu yaparken, doğa bilimi teori alanına girmektedir ve burada ampirizm yöntemleri işe yaramayacaktır, burada sadece teorik düşünme yardımcı olabilir. Ancak teorik düşünme yalnızca doğal kapasite açısından

doğuştan gelen bir niteliktir. Bu doğal kapasite geliştirilmeli, iyileştirilmelidir ve iyileştirilmesi için henüz önceki felsefenin incelenmesinden başka bir yol yoktur.” **Engels, Diyalektik Üzerine (1878)**

“Diyalektik, günümüz doğa bilimleri için en önemli düşünce biçimini oluşturmaktadır; çünkü doğada meydana gelen evrimsel süreçleri, genel olarak karşılıklı bağlantıları ve bir araştırma alanından diğerine geçişleri açıklamak için tek başına bir analog ve dolayısıyla bir açıklama yöntemi sunmaktadır.” **Engels, Diyalektik Üzerine (1878)**

“Yunanlılar henüz doğayı parçalara ayıracak, analiz edecek kadar gelişmemişlerdi - doğa hala genel olarak bir bütün olarak görülüyordu. Doğal fenomenlerin evrensel bağlantısı tikel olarak kanıtlanmamıştır; Yunanlılar için bu doğrudan tefekkürün sonucudur. Yunan felsefesinin yetersizliği burada yatmaktadır (…) Ama sonraki tüm metafizik rakiplerine karşı üstünlüğü de burada yatar. Yunanlılara göre metafizik tikelde haklıysa, Yunanlılar metafiziğe göre genel olarak haklıydı.” **Engels, Diyalektik Üzerine (1878)**

“Yaklaşık 40 yıldır, tarihin dolaysız itici gücü olarak sınıf mücadelesi fikrini ve özellikle de modern toplumsal devrimin büyük kaldıracı olarak burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesini ön plana çıkardık; ... Enternasyonal'in kuruluşunda, savaş çığlığını açıkça formüle ettik*: İşçi sınıfının kurtuluşu bizzat işçi sınıfının eseri olmalıdır.*” **Marx ve Engels, Sınıf Mücadelesinin Strateji ve Taktikleri (1879)**

“Doğa diyalektiğin kanıtıdır ve modern bilim için söylenmelidir ki, bu kanıtı her geçen gün daha zengin malzemelerle donatmış ve böylece son kertede Doğanın metafizik değil diyalektik olarak işlediğini; sürekli yinelenen bir çemberin ebedi birliği içinde hareket etmediğini, gerçek bir tarihsel evrimden geçtiğini göstermiştir.” **Engels, Sosyalizm: Ütopik ve Bilimsel (1880)**

“Materyalist tarih anlayışı, insan yaşamını destekleyecek araçların üretiminin ve üretimin yanında üretilen şeylerin mübadelesinin tüm toplumsal yapının temeli olduğu önermesinden yola çıkar; tarihte ortaya çıkan her toplumda, zenginliğin dağıtılma ve toplumun sınıflara ya da zümrelere bölünme biçimi, neyin üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürünlerin nasıl mübadele edildiğine bağlıdır. Bu bakış açısına göre, tüm toplumsal değişimlerin ve siyasi devrimlerin nihai nedenleri insanların beyinlerinde değil, insanların ebedi hakikat ve adalete ilişkin daha iyi kavrayışlarında değil, üretim ve değişim biçimlerindeki değişimlerde aranmalıdır.” **Engels, Sosyalizm: Ütopik ve Bilimsel (1880)**

“Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimine ihtiyaç vardır.” **Marx, Vera Zasulich'e Mektup (1881)**

“İlkel toplulukların (hepsini aynı düzeye yerleştirmek hata olur; jeolojik oluşumlarda olduğu gibi, bu tarihsel formlar da bir dizi birincil, ikincil, üçüncül tipler vs. içerir) gerileme tarihi henüz yazılmamıştır. Şimdiye kadar gördüklerimiz oldukça yetersiz bazı ana hatlardan ibarettir. Ancak her halükârda araştırma şunu ortaya koyacak kadar ilerlemiştir: (1) ilkel toplulukların canlılığı Sami, Yunan, Roma vb. toplumlarınkinden ve *a fortiori* modern kapitalist toplumlarınkinden kıyaslanamayacak kadar büyüktü; (2) gerilemelerinin nedenleri, belirli bir gelişme aşamasını geçmelerini engelleyen ekonomik olgulardan kaynaklanıyordu.” **Engels, Vera Zasulich'e Mektup (1881)**

“Ülkenin büyük sanayilerinde kapitalist sınıfın müdahalesi olmadan çok iyi idare edebildiğimiz gibi, onların müdahalesi giderek daha fazla baş belası haline gelmektedir.” **Engels, Toplumsal Sınıflar - Gerekli ve Gereksiz (1881)**

“‘Kavramlardan’, dolayısıyla ‘değer kavramından’ hareket etmiyorum ve bu nedenle onu ‘bölmekle’ hiçbir şekilde ilgilenmiyorum. Benim yola çıktığım şey, emeğin ürününün çağdaş toplumda kendini gösterdiği en basit toplumsal biçimdir ve bu da ‘meta’dır. Bunu başlangıçta, *göründüğü biçimiyle* analiz ediyorum.” **Marx, Adolph Wagner'in "Politik Ekonomi Ders Kitabı" adlı kitabı üzerine notlar (1881)**

“Fransa'da 'Marksizm' olarak bilinen şey gerçekten de tamamen kendine özgü bir üründür - o kadar ki Marx bir keresinde Lafargue'a şöyle demiştir: 'Ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste. [Kesin olan bir şey varsa, o da benim Marksist olmadığımdır]” **Engels, Eduard Bernstein'a Mektup (1882)**

“Darwin'in gelişim yasasını ya da organik doğayı keşfetmesi gibi, Marx da insanlık tarihinin gelişim yasasını keşfetmiştir: şimdiye kadar ideolojinin aşırı büyümesiyle gizlenen basit gerçek, insanoğlunun siyaset, bilim, sanat, din vb. ile uğraşmadan önce her şeyden önce yemesi, içmesi, barınması ve giyinmesi gerektiğidir. Bu nedenle, öncelikli maddi araçların üretimi ve sonuç olarak belirli bir halkın veya belirli bir çağın ulaştığı ekonomik gelişme derecesi, ilgili halkın devlet kurumlarının, hukuk anlayışlarının, sanatının ve hatta din hakkındaki fikirlerinin geliştiği temeli oluşturur ve bu nedenle, şimdiye kadar olduğu gibi tersi şekilde değil, bunların ışığında açıklanmalıdır.” **Engels, Karl Marx'ın Mezarı Başında Konuşma (1883)**

“İnsan düşüncesinin en temel ve dolaysız dayanağı, doğanın kendisi değil, *doğanın* insanlar tarafından *değiştirilmesi*dir.” **Engels, Doğanın Diyalektiği (1883)**

“Bu nedenle diyalektiğin yasaları doğa ve insan toplumu tarihinden soyutlanır. Çünkü bunlar, tarihsel gelişimin bu iki yönünün ve düşüncenin kendisinin en genel yasalarından başka bir şey değildir.

Ve aslında bunlar temelde üçe indirgenebilir:

Niceliğin niteliğe dönüşümü yasası ve bunun tersi;

Zıtlıkların iç içe geçmesi yasası;

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası.” **Engels, Doğanın Diyalektiği (1883)**

“Ancak her bireysel sermaye, tıpkı her bireysel kapitalistin kapitalist sınıfın bireysel bir unsuru olması gibi, toplam toplumsal sermayenin bireyselleşmiş bir fraksiyonunu, bireysel yaşamla donatılmış bir fraksiyonunu oluşturur.” **Marx, Kapital Cilt II (1885)**

“Tarihin büyük hareket yasasını ister siyasi ister dini ister felsefi ya da başka bir ideolojik alanda ilerlesin, tüm tarihsel mücadelelerin aslında yalnızca toplumsal sınıfların mücadelelerinin az ya da çok açık bir ifadesi olduğunu ve bu sınıfların varlığının ve dolayısıyla aralarındaki çarpışmaların da ekonomik konumlarının gelişme derecesi, üretim ve değişim tarzları tarafından belirlendiğini ilk keşfeden Marx'tı. Enerjinin dönüşümü yasası doğa bilimleri için ne anlam ifade ediyorsa, bu yasa da tarih için aynı anlamı ifade eder.” **Engels, Louis Bonaparte'ın On Sekizinci Brumaire'ine Önsöz (1885)**

“Tarih yazımında şimdiye kadar ya hiç rol oynamamış ya da önemsiz bir rol oynamış olan ekonomik olgular, en azından modern dünyada, belirleyici bir tarihsel güçtür; günümüzün sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkışının temelini oluşturur; bu sınıf karşıtlıkları, büyük ölçekli sanayi sayesinde tam olarak geliştikleri ülkelerde, dolayısıyla özellikle İngiltere'de, siyasi partilerin ve parti mücadelelerinin ve dolayısıyla tüm siyasi tarihin oluşumunun temelini oluşturur. Marx aynı görüşe ulaşmakla kalmamış, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'de (1844) bu görüşü genelleştirerek, sivil toplumu koşullandıran ve düzenleyenin devlet değil, devleti koşullandıran ve düzenleyenin sivil toplum olduğunu, dolayısıyla politikanın ve politika tarihinin ekonomik ilişkilerden ve bunların gelişiminden yola çıkılarak açıklanması gerektiğini, tersinin geçerli olmadığını söylemiştir.” **Engels, Komünist Birliğin Tarihi Üzerine (1885)**

“Komünizm artık hayal gücü aracılığıyla mümkün olduğunca mükemmel bir ideal toplum uydurmak değil, proletaryanın yürüttüğü mücadelenin doğasını, koşullarını ve sonuç olarak genel amaçlarını kavramak anlamına geliyordu.” **Engels, Komünist Birliğin Tarihi Üzerine (1885)**

“Hegel'in doktrini bir bütün olarak ele alındığında, en farklı pratik parti görüşlerine sığınmak için bolca alan bırakıyordu. Ve o dönemin teorik Almanya'sında, her şeyden önce iki şey pratikti: din ve siyaset. Hegelci sisteme en büyük vurguyu yapan her kim olursa olsun, her iki alanda da oldukça muhafazakâr olabilirdi; diyalektik yöntemi en önemli şey olarak gören her kim olursa olsun hem siyasette hem de dinde en aşırı muhalefete ait olabilirdi.” **Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1886)**

“Tüm felsefenin, özellikle de yakın dönem felsefesinin en büyük temel sorusu, düşünme ve varlık arasındaki ilişkiye dairdir. (...)

“Filozofların bu soruya verdikleri yanıtlar onları iki büyük kampa ayırmıştır. Ruhun doğaya önceliğini savunan ve bu nedenle de son kertede dünyanın şu ya da bu biçimde yaratıldığını varsayanlar -ki örneğin Hegel gibi filozoflar arasında bu yaratım çoğu zaman Hıristiyanlıkta olduğundan daha karmaşık ve imkânsız hale gelir- *idealizm* kampını oluşturuyordu. Doğayı birincil olarak gören diğerleri, *materyalizm*in çeşitli okullarına aittir.” **Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1886)**

“İstenen şey ancak nadiren gerçekleşir; çoğu durumda arzulanan sayısız amaç birbiriyle kesişir ve çatışır ya da bu amaçların kendileri başından beri gerçekleştirilemez ya da onlara ulaşma araçları yetersizdir. Böylece tarih alanında sayısız bireysel iradenin ve bireysel eylemin çatışması, bilinçsiz doğa alanında hüküm süren duruma tamamen benzer bir durum yaratır.” **Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1886)**

“Prusya-Almanya için geriye kalan tek savaş bir dünya savaşı olacaktır, üstelik şimdiye kadar hayal bile edilemeyecek şiddette bir dünya savaşı. Sekiz ila on milyon asker birbirinin boğazına sarılacak ve bu süreçte Avrupa'yı bir çekirge sürüsünden daha fazla soyacaklar. Yıl Savaşları'nın yıkımları üç dört yıla sıkıştırılmış ve tüm kıtaya yayılmıştır; kıtlık, hastalık, evrensel barbarlığa sürüklenme.” **Engels, Borkheim'a Giriş (1887)**

“Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte *nihai olarak* belirleyici olan unsur, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Bunun dışında ne Marx ne de ben hiçbir şey iddia etmedik. Dolayısıyla eğer birisi bunu çarpıtarak

ekonomik unsurun *tek* belirleyici unsur olduğunu söylerse, bu önermeyi anlamsız, soyut bir cümleye dönüştürmüş olur.” **Engels, J Bloch'a Mektup (1890)**

“Bana göre, 'sosyalist toplum' denilen şey değişmez bir şey değildir. Diğer tüm toplumsal oluşumlar gibi, sürekli bir akış ve değişim içinde düşünülmelidir. Mevcut düzenden en önemli farkı, doğal olarak, üretimin tüm üretim araçlarının ulusun ortak mülkiyeti temelinde örgütlenmesidir. Bu yeniden örgütlenmeye yarın başlamak, ancak bunu aşamalı olarak gerçekleştirmek bana oldukça mümkün görünüyor. İşçilerimizin buna muktedir olduğu, polis tarafından kasıtlı olarak mahvedilmedikleri zaman, burjuva anonim şirketlerinden çok daha iyi ve çok daha dürüst bir şekilde yönetilen çok sayıdaki üretici ve tüketici kooperatifleri tarafından kanıtlanmaktadır.” **Engels, Otto Von Boenigk'e Mektup (1890)**

“Çoğunlukta olduğumuz gün, Fransız ordusunun içgüdüsel olarak halka ateş açmayarak yaptığı şey, ülkemizde oldukça bilinçli bir şekilde tekrarlanacaktır. Evet, korkmuş burjuvalar ne derse desin, halkın çoğunluğunu arkamıza alacağımız anı hesaplayabiliyoruz; fikirlerimiz her yerde, işçiler arasında olduğu kadar öğretmenler, doktorlar, avukatlar vb. arasında da ilerleme kaydediyor. Eğer yarın iktidarı kullanmaya başlayacak olsaydık, mühendislere, kimyagerlere, tarım uzmanlarına ihtiyacımız olacaktı. Benim inancım odur ki, bunların birçoğuna zaten sahip olurduk. Beş ya da on yıl içinde ihtiyacımızdan daha fazlasına sahip olacağız.” **Engels, Le Figaro ile Röportaj (1893)**

“Eğer şeylerin dış görünüşü ile özü doğrudan örtüşseydi, tüm bilim gereksiz olurdu.” **Marx, Engels tarafından yayınlanan Kapital, Cilt III (1894)**

“Vahşi insan nasıl isteklerini karşılamak, yaşamı sürdürmek ve yeniden üretmek için Doğa ile mücadele etmek zorundaysa, uygar insan da bunu tüm toplumsal formasyonlarda ve mümkün olan tüm üretim biçimleri altında yapmak zorundadır. Gelişimiyle birlikte bu fiziksel zorunluluk alanı, isteklerinin bir sonucu olarak genişler; ama aynı zamanda bu istekleri tatmin eden üretim güçleri de artar. Bu alandaki özgürlük ancak toplumsallaşmış insanın, ortak üreticilerin, Doğa ile alışverişlerini rasyonel bir şekilde düzenlemeleri, Doğanın kör güçleri tarafından yönetilmek yerine onu ortak kontrolleri altına almaları ve bunu en az enerji harcayarak ve insan doğalarına en uygun ve en layık koşullar altında gerçekleştirmelerinden ibaret olabilir. Ancak yine de bir zorunluluk alanı olarak kalmaya devam eder. Bunun ötesinde, kendi içinde bir amaç olan insan enerjisinin gelişimi, gerçek özgürlük alanı başlar; ancak bu alan, sadece bu zorunluluk alanının temel alınmasıyla çiçek açabilir. İşgününün kısaltılması bunun temel önkoşuludur**.” Marx, Engels tarafından yayınlanan Kapital, Cilt III (1894)**

“Toplum tarihinin belirleyici temeli olarak gördüğümüz ekonomik koşullardan anladığımız, belirli bir toplumdaki insanların geçim araçlarını üretme ve bu ürünleri kendi aralarında değiştirme yöntemleridir (işbölümü olduğu sürece). Dolayısıyla, *tüm* üretim ve taşıma *tekniği* burada yer almaktadır. Bizim anlayışımıza göre, bu teknik aynı zamanda mübadele yöntemini ve daha da ötesi ürünlerin bölüşümünü belirler (…)” **Engels, Starkenburg'a Mektup (1894)**

Kaynak: **https://www.marxists.org/archive/marx/works/subject/quotes/index.htm**

EK-6:

[Karl Marx (1818-1883)] | Sean Sayers

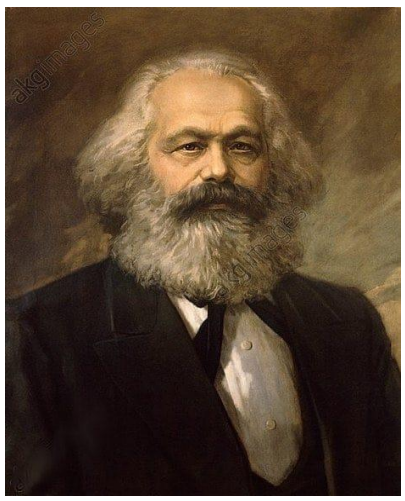

Marx 1818 yılında Prusya’nın Ren eyaletindeki Trier’de dünyaya geldi. Anne ve babası Yahudi’ydi. Liberal görüşlere sahip başarılı bir avukat olan babası, mesleği Yahudilik karşıtı yasalar nedeniyle tehlikeye girince, vaftiz olarak Hıristiyan oldu. Marx, Bonn ve Berlin Üniversitelerinde felsefe, tarih ve hukuk okudu, doktorasını Jena

Üniversitesi'nde yaptı. Radikal fikirleri yüzünden akademik kariyer hedeflerini gerçekleştiremeyen Marx, gazeteciliğe yöneldi. *Rheinische Zeitung'un (Ren Gazetesi)* editörlüğünü yaptı. Prusya devletinin uyguladığı sansür nedeniyle çalışmalarını sürdüremeyince 1843'te Paris'e taşındı. Paris yılları Friedrich Engels ile hayat boyu sürecek dostluk ve iş birliğinin başlangıcı oldu. Bu şehirde Arnold Ruge ile başka bir radikal gazete çıkarmaya başladı. Ancak bu gazete de uzun süre varlığını sürdüremedi. 1845 yılında Marx, Fransa'dan sürülerek Brüksel'e yerleşti. 1847 yılında Marx ve Engels'in katkıları ile *Komünistler Birliği (Comunist Legue)* kuruldu. (1847 sonu-1848 başında) Marx ve Engels bu birlik adına *Komünist Manifesto*'yu yazdılar. 1848 yılı, Avrupa'da büyük devrimci hareketlerin oluştuğu bir yıldı. Avrupa bu devrim sürecini yaşarken Marx, Köln şehrine gelerek burada yeniden radikal bir gazetenin editörlüğünü yaptı. 1848 devrimi başarısız olunca gazete kapatıldı, Marx Almanya'dan sınır dışı edildi ve Londra'ya yerleşti. Hayatının geri kalanı boyunca Londra'da yaşadı.

Londra'da ailesi yoksulluk sınırında yaşadı. Gelir kaynakları, Marx'ın ara sıra gazetelere yazdığı yazılar için ödenen paralar ve Engels'in verdiği finansal destekti. Bu yıllarda Engels ailesinin Manchester'daki pamuk firmasına ortak olmuştu. British Museum Kütüphanesi'ndeki kaynakları da kullanarak, kapitalizmin sistematik bir teorisini oluşturmaya kendini adayan Marx'ın çabasının ürünü *Kapital* adlı temel eserinde somutlandı. *Kapital*'in ilk cildi 1867'de yayınlandı. Geri kalan iki cilt Marx'ın ölümünden sonra Engels'in onun notlarını derlemesi sayesinde yayınlandı. Dördüncü cildi oluşturacak olan elyazması notlar, Karl Kautsky tarafından derlenerek, *Artı-Değer Teorileri* adıyla yayınlandı (1905-1910). Marx hayatının son yıllarını çoğunlukla teorik araştırmaya ayırmış olsa da, aynı zamanda öldüğü 1883 yılına kadar *Birinci Enternasyonal*'in (*Uluslararası İşçiler Birliği*'nin) sekreterliğini yaptı.

Marx fikir hayatının ilk yıllarında, 1832 yılında Hegel'in ölümünden sonra beliren radikal 'genç Hegelci' okulun bir üyesiydi. Feuerbach'tan etkilenerek yazdığı ilk yazıları, Hegel'in politik felsefesinin, sol-Hegelci, radikal hümanist bir bakış açısı ile eleştirisidir. Ancak Marx kısa sürede, devletin biçimlerinin ve hukuki ilişkilerin temellerinin maddi ve ekonomik koşullarda olduğunu kavradı. Manchester'da yaşadığı deneyimlerin sonucunda Engels de aynı sonuca varmıştı (*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu-The Condition of the Working Class in England (1844)*). Marx ve Engels birlikte yazdıkları çalışmalarda Feuerbach, Stirner, Ruge, Bruno Bauer gibi dönemin genç Hegelcilerini hedef aldılar ve onların idealizmini eleştirdiler (*Kutsal Aile-1844, Alman İdeolojisi-1845*). Böylece Marx'ın ifadesiyle ileriki yıllarda çalışmalarına rehberlik edecek, materyalist tarih teorisinin temelleri atılmış oldu.

Bazı yazarlar, örneğin Althusser, Marx'ın 1845'e kadarki "felsefi" çalışmalarıyla sonraki çalışmaları arasında keskin bir ayrım olduğunu savunur. Her ne kadar Marx'ın düşüncesi iktisat üzerine artan yoğunlaşmasıyla değişir ve gelişirse de çoğu yorumcu, onun görüşlerinde köklü bir kırılmanın/süreksizliğin olmadığında hemfikirdir.

Materyalist tarih teorisi, insanların beslenme, barınma gibi ihtiyaçlara sahip canlılar olduğu önermesiyle başlar. Fiziksel ihtiyaçlar ve bunları karşılamak için yapılan ekonomik eylemler, yani insan yaşamının maddi yanı, temel ve önceliklidir. Bu gerçek o kadar tartışmasızdır ki, bu gerçeğin çok da önemli olmadığı düşünülebilir, ama aslında öyle değildir. Marx öncesi tarih ve toplumsal felsefe, devletin ve yöneticilerin yaptıklarına odaklanmıştı ve toplumların yaşadığı ekonomik gelişimle hemen hemen hiç ilgilenmiyorlardı. Marx'a göre her toplum, belli toplumsal 'üretim ilişkileri' (mülkiyet ilişkileri, toplumsal iş bölümü) ile ilişkilenen belirli 'üretim güçleri'ne (üretim aletleri, makineler, emek gücü) sahiptir. Bunlar birlikte toplumların maddi 'temel'ini oluştururlar ki bu temelin üzerinde, toplumların siyasi ve hukuki kurumları ile ideolojik formasyonlarının (din, felsefe ve sanat) oluşturduğu 'üst-yapı' yükselir. *"İnsanların var oluşunu belirleyen bilinçleri değildir. Aksine, insanların toplumsal var oluşu, onların bilincini belirler."* (1859, 389)

Her tarihsel dönemde üretim ilişkileri, ekonomik gelişimin toplumsal dayanağını sağlar. Gelişen üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle giderek artan uyuşmazlığı doğurur. Bu çatışmalar sınıf mücadeleleri şeklinde yansır. *"Üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişiminin kazandığı formlar olmaktan çıkarak, onların ayak bağı/kısıtlayıcıları olmaya başlar. Bu da bir toplumsal devrim dönemini başlatır"* ki burada toplumsal ilişkiler ve *"tüm devasa üst-yapı"* dönüşür. (1859, 389-90) Marx, tarihi, her birinde farklı üretim ilişkilerinin var olduğu çağlara ayırır: antik dünyanın köleci toplumu, feodalizm ve kapitalizm.

Ekonomik gelişim sadece yeni ürün fazlalığını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin yeni biçimlerini, yeni toplumsal grupları ve sınıfları yaratır. *"El değirmeni feodal lordların olduğu topluma, buhar makineleri sanayici kapitalistlerin olduğu topluma tekabül eder."* (1847a, 202) Proletarya (işçi sınıfı) da kapitalizmin ürünüdür. Marx ve Engels proletaryanın gelişimini *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünde oldukça etkileyici bir şekilde anlatır. Sanayileşme sürecinin işçileri nasıl fabrikalarda ve şehirlerde topladığını, böylece işçilerin dağınık, bilinçsiz bir topluluktan (kendinde sınıftan), burjuvaziyle mücadelesi içerisinde örgütlü ve bilinçli bir siyasi güce (kendisi için

sınıfa) nasıl dönüştüğünü gösterirler. Öyle ki bu siyasi güç sonunda kapitalizmin *"mezar kazıcısı"* olacak ve yeni bir üretim sistemini, sosyalizmi kurmaya başlayacaktır.

Her ne kadar kapitalist toplum bu görünümde olsa da Marx'a göre toplum sadece birbirinden ayrı ve birbiriyle rekabet içinde olan bireylerin toplamı değildir. Tarih boyunca tüm toplumlar birbirleri ile çekişen sınıflara bölünmüştür. Bu sınıfları yapısal ve ekonomik olarak tanımlayan, onların üretim araçlarıyla ilişkisidir. Burjuvalar, üretim araçlarının sahipleri, proletarya ise bu araçlara sahip olmayan sınıftır. Marx kapitalist toplumun giderek daha fazla burjuvalar ve işçiler şeklinde kutuplaşan iki büyük karşıt kampa bölündüğüne inanıyordu. Tarihsel gelişim, en azından gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda, bu sonuca ulaşmadı (yazar, proletaryanın sadece sanayi işçilerini kapsadığını düşünüyor olmalı -çn) fakat uluslararası ölçekte böyle bir kutuplaşma kanıtlanabilir biçimde oluşmuştur. Sanayileşmiş toplumlarda toplumsal sınıfların karakteri, Marx'ın *Komünist Manifesto*'yu yazdığı 19.yy.'nın ortasından bugüne değin dikkat çekecek ölçüde değişti ve bu nedenle sınıfların bugün Marksist terimlerle anlaşılabilir olup olmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Ancak toplumu sınıflarla kavramak, modern toplumsal düşüncenin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Marx, bütün tarihsel toplumların antagonist sınıflara bölündüğüne inanır. Devlet, 'halk'ın çıkarlarını ya da yaygın 'genel irade'yi (Rousseau) temsil etmez. Hobbes ve Locke gibi liberal filozofların sahip olduğuna inandıkları şekilde sınıf çıkarlarının oluşturduğu karşıtlığın üstünde ya da ötesinde bulunan bir güç değildir. Marx'a göre devlet özünde, sınıf egemenliğinin araçlarından birisidir. Kapitalist toplumda devlet bir burjuva devletidir: *"tüm burjuvaların ortak işlerini yöneten bir komite"*den (1848, 223) başka bir şey değildir. Kapitalist devletin adalet, demokrasi ve hukuki standartları, burjuva standartlardır. Bu durum, kapitalist toplumda, işçi sınıfınınkiler de dâhil farklı sınıfların çıkarlarının, farklı partiler tarafından temsil edildiği demokrasi biçimlerinin olduğunu yadsımaz. Ancak liberal demokratik politik kurumlar, kapitalist sistemin sınırları içerisinde iş görür. Bu sınırlara radikal meydan okumalar olduğunda, liberal demokrasi askıya alınır.

Marx, kapitalizmin kaçınılmaz olarak artan sınıfsal kutuplaşmaya ve sınıf çatışmasına yol açacağına inanır. Kapitalizmin içsel gelişim süreçleriyle sonunda kendi çözülüşünü hazırlaması; kapitalizmin, bir devrimle yenilgisi ve yerini sosyalist bir toplumun yaratılmasına bırakması kesindir. Siyasi iktidarın işçi sınıfı tarafından alınması, ilk başta, işçi sınıfının yönetici sınıf haline geldiği sosyalist bir devletin kurulmasına yol açacaktır ki bu devlet, işçi sınıfının çıkarları çerçevesinde çalışır. Bu şekilde 'proletarya diktatörlüğü', 'burjuvazinin diktatörlüğü'nün yerine geçecektir. Bu nitelemeler, bu devletlerin diktatöryal bir politik biçime sahip olduğu anlamına gelmez. Bu devletlerin, belli bir sınıfın çıkarları çerçevesinde yönettikleri anlamına gelir.

Yine de 'proletarya diktatörlüğü', kapitalizm sonrası gelişimin sadece ilk fazıdır. Onun ana amacı, üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermek ve böylece sınıf farklarının ekonomik ve sosyal temelinin ortadan kalkmasıdır. Ayrıca, Marx'a göre, sosyalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişimini engelleyen eski zincirleri kıracak ve büyük bir ekonomik gelişime yol açacaktır. Sınıf ayrımlarının maddi temeli çözündüğünde, sınıf farkları tedricen kaybolacak ve bununla birlikte devlete, sınıf egemenliğinin bir enstrümanı ve zor kullanan bir güç olarak ihtiyaç kalmayacaktır. Engels'in belirttiği gibi, komünizmin daha ileri aşamasında, devletin 'sönümlenmesi' ('wither away') gerçekleşecek ve *"insanların yönetilmesinin yerini işlerin idare edilmesi"* alacaktır (1884). Marx, komünist toplum vizyonunu şöyle tasvir eder:

> *"Komünist toplumun daha yüksek bir fazında, bireyin işbölümüne kölece boyun eğişi ve bununla birlikte kafa ve kol emeği arasındaki antitez ortadan kaldırıldıktan sonra; emeğin sadece bir geçim aracı değil, hayatın başlıca ihtiyacı haline gelmeye başlamasından sonra; üretici güçlerin bireyin çok yönlü gelişimiyle birlikte artmasından ve işbirliğinden kaynaklanan zenginlik pınarlarının daha bol akmasından sonra, ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum bayrağının üzerine şunu yazar: Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar!"* (1875, 569)

Marx tarihsel gelişimin objektif ve 'bilimsel' kavranışı adına, ütopik ve etik sosyalist fikirleri reddeder. Max'ın sosyalizm düşüncesi, etik değerlerin ifadelendirilmesi, uygulanmak zorunda olunan bir ideal değildir; kapitalist gelişimin taşıdığı eğilimin gerçek bir öngörüsüdür. *"Komünizm bizim için kanıtlanacak bir durum, gerçekliğin kendini zorunlulukla uyarlayacağı bir ideal değildir. Biz komünizmi bugünkü durumu ortadan kaldıracak gerçek hareket olarak adlandırıyoruz. Bu hareketin koşulları şu anda var olan öncüllerden kaynaklanır"* (1845,171). Yine de Marx'ın düşüncesinin ütopik ve vizyoner bir boyutu vardır. Bu boyut Marksizm oluştuğundan beri sosyalistlere ilham vermiş ve modern dünyanın en kuvvetli moral ideallerinden birisi ola gelmiştir.

Komünist Manifesto kalın harflerle yazılmış olan şu kelimelerle başlar, *"Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor - komünizm hayaleti."* Bu kelimeler, yazıldıkları zamanda, baskın konumdaki bir tarihi durumun tasvirinden çok bir umudu ifade

ediyordu. *Manifesto, Komünistler Birliği* adına yazılmıştı ve bu birlik, geniş organizasyonu ve takipçileri olmayan, sadece aktivistlerden oluşan küçük bir gruptu. *Manifesto*'nun yayınlanmasından kısa bir süre sonra, onun ifade ettiği devrimci umutlar hüsrana uğradı. 1848 devrimleri başarısız oldu. *Komünistler Birliği*, diğer devrimci gruplarla birlikte ezildi; üyeleri izlendi ve onlara eziyet edildi. 'Komünizm hayaleti' her bakımdan ortadan kayboldu ve *Manifesto*'nun vizyonu yanlışlandı.

Ancak, zamanla devrimci sosyalist hareket organize oldu ve yeniden belirdi. 1864'te *Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal)* kuruldu. Marx bu birliğin sekreteri ve önde gelen düşünürüydü. 1883'te Marx öldüğünde, sosyalist gruplar yeniden canlanmıştı ve Marx'ın fikirleri tüm Avrupa'da etkiliydi. Hayalet geri dönmüştü.

20. yy. boyunca tarihin kendisi, Marx'ın düşüncesinin ana çizgilerinin dikkat çekici doğrulamasını sağlamış görünür. Kapitalizmin sadece belli bir döneme ait ve sınırları olan bir tarihsel aşama olduğu ve aşılacağı tahmini, dünyanın büyük bir bölümünü kapitalizmin pençesinden kurtaran bir dizi devrimle doğrulanmış görünmektedir. Komünizm artık sadece Avrupa'da değil, tüm dünyada dolaşan bir hayalet olarak görünmektedir.

Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'daki rejimlerin 1989'da çökmesiyle, bu tabloda ciddi şüpheler oluştu. Bazıları Marksizm'in artık öldüğünü ve kapitalizm sonrasının tarih öngörüsünün bir yanılsama olduğunu söylediler. Kapitalizm ve liberal demokrasi, toplumsal gelişimin mümkün olan en üst aşaması ve 'tarihin sonu'ydu. Kapitalist dünyanın devam eden sorunları, krizleri, çatışmaları ve çelişkileri göz önünde bulundurulduğunda, bu fikir ne makuldür ne de savunulabilir bir fikirdir. Marksizm'in yaşanan tarihi deneyimlerin ışığında yeniden üretilmeye ihtiyacı olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak Marksizm hala kapitalist dünyayı anlamak ve açıklamak için en kapsamlı ve en güçlü teori olmaya devam etmektedir ve insan yaşamının daha iyi bir biçiminin mümkün olduğuna inananların umut ve ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.
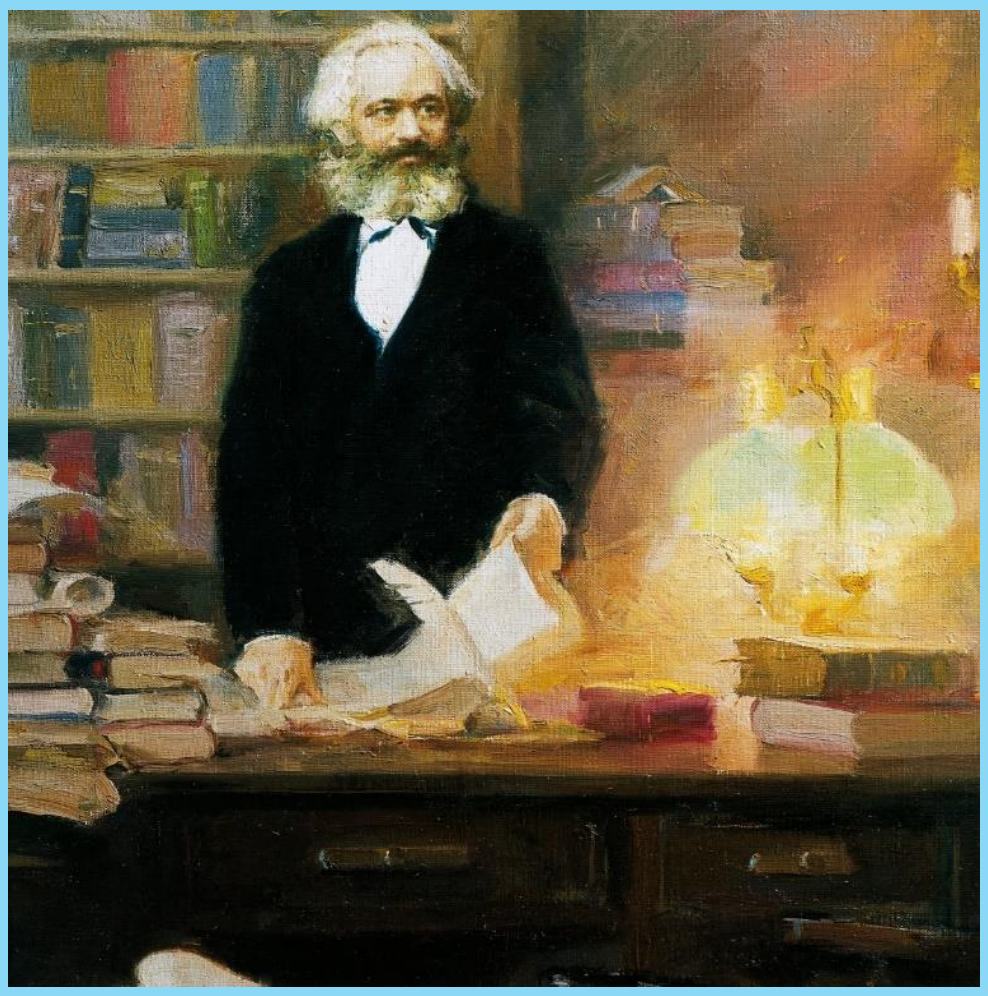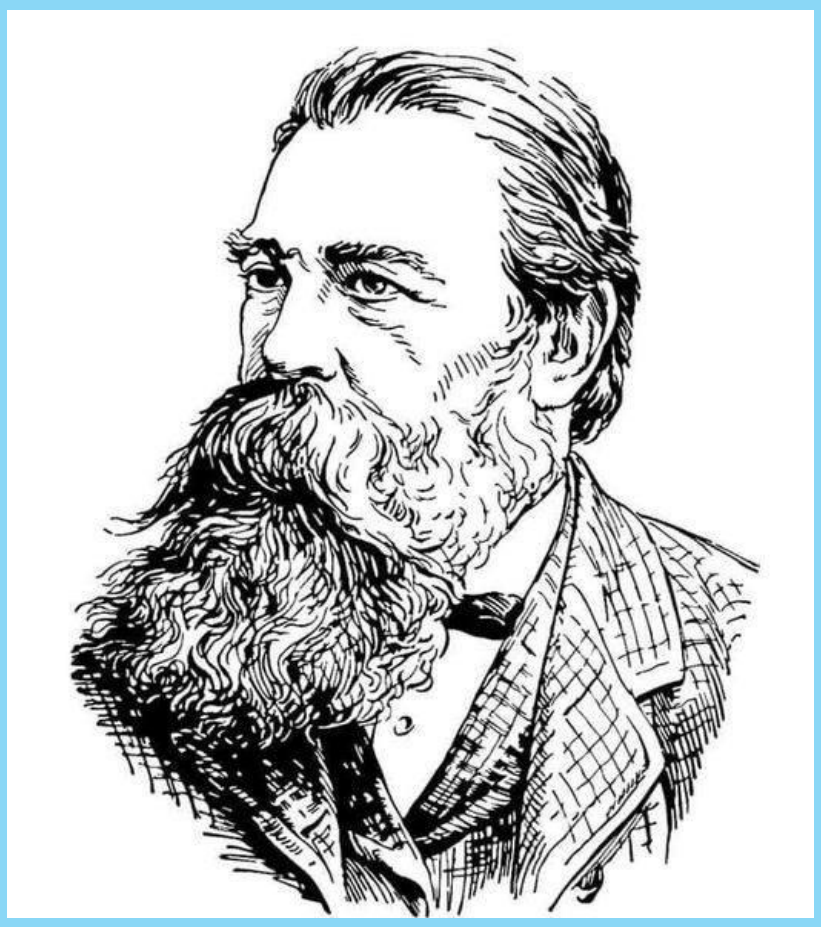
(Marx'ın eserlerine yukarıda verilen referanslar için bkz; Karl Marx, Selected Writings, ed. D.McLellan, Oxford: Oxford University Press, 1977)